MATAS PRETORIJUS

PRŪSIJOS ĮDOMYBĖS, arba PRŪSIJOS REGYKLA

•

Antras tomas

•

II knyga

PRŪSIJOS DEMOLOGIJA

III knyga

PRŪSIJOS TOPOGRAFIJA

•

Parengė I. LUKŠAITĖ
bendradarbiaudama su
V. GERULAITIENE, M. ČIURINSKU, I. TUMAVIČIŪTE

LII
LEIDYKLA

Vilnius 2004

MATTHAEUS PRAETORIUS

DELICIAE PRUSSICAE, oder PREUSSISCHE SCHAUBÜHNE

•

Zweiter Band

•

2. Buch

DEMOLOGIA PRUSSIAE

3. Buch

TOPOGRAPHIA PRUSSIAE

•

Herausgegeben von I. LUKŠAITĖ
Unter Mitarbeit von
V. GERULAITIENĖ, M. ČIURINSKAS, I. TUMAVIČIŪTĖ

LII
LEIDYKLA

Vilnius 2004

UDK 943.71
Pr82

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Sudarė
INGĖ LUKŠAITĖ

Parengė
INGĖ LUKŠAITĖ, VILIJA GERULAITIENĖ,
MINTAUTAS ČIURINSKAS

Vertė
IRENA TUMAVIČIŪTĖ (iš vokiečių k. į lietuvių k.),
JÜRGEN BUCH (iš lietuvių k. į vokiečių k.),
MINTAUTAS ČIURINSKAS (iš lotynų k. į lietuvių k.)

Mokslinė redaktorė
INGĖ LUKŠAITĖ

Recenzavo
habil. dr. BRONIUS GENZELIS, dr. ELMANTAS MEILUS,
dr. GINTAUTAS SLIESORIŪNAS

Redagavo
RAMUTĖ RYBELIENĖ, TOLEINA DARŽINSKAITĖ,
VILIJA GERULAITIENĖ

© Lietuvos istorijos institutas, 2004
© *Ingė Lukšaitė*, sudarymas, mokslinis redagavimas, įvadas, bibliografiniai ir dalykiniai komentarai, rankraščio parengimo principų papildymai, 2004
© *Vilija Gerulaitienė*, archeografinis rankraščio vokiečių kalba parengimas, archeografiniai komentarai, rankraščio parengimo principų papildymai, rodyklių sudarymas, 2004
© Irena Tumavičiūtė, rankraščio vertimas iš vokiečių kalbos į lietuvių, 2004
© Mintautas Čiurinskas, rankraščio fragmentų lotynų kalba archeografinis parengimas ir jų vertimas iš lotynų kalbos į lietuvių, 2004

ISBN 9986-776-82-1 (bendras)
ISBN 9986-780-58-6

PRATARMĖ

Antrasis Mato Pretorijaus veikalo Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla *tomas buvo rengiamas 2000–2002 m. Tomo parengimą finansavo Lietuvos istorijos institutas ir Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcija prie Lietuvos Respublikos Prezidento kanceliarijos, o leidybą – Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcija prie Lietuvos Respublikos Prezidento kanceliarijos.*

Rengiant antrąjį tomą savo žiniomis pasidalijo, profesiniu pasirengimu ir darbu prisidėjo įvairių sričių specialistai. Nuoširdžiai dėkoju prof. Vytautui Mažiuliui, peržiūrėjusiam prūsų kilmės vietovardžius bei vandenvardžius Mato Pretorijaus pateiktuose sąrašuose ir pasiūliusiam jų aplietuvintas formas; dr. Ramunei Jankevičienei, išvertusiai archajiškus ir regioninei leksikai būdingus augmenijos pavadinimus; dr. Algiui Rainiui, lokalizavusiam kai kurias upes, upelius ir ežerus, parašiusiam būtiniausius geografijos srities komentarus M. Pretorijaus knygos Prūsijos topografija *teiginiams; Rimčiui Lukšai ir dr. Egidijui Bukelskiui, išvertusiems į lietuvių kalbą kai kuriuos senuosius žuvų ir gyvūnų pavadinimus*

Širdingai dėkoju Pelplino dvasinės seminarijos bibliotekos Rankraščių skyriaus ir Chelmo vyskupijos archyvo Pelpline direktoriui prof. habil. dr. Anastazui Nadolny'ui už sudarytas labai geras darbo archyve sąlygas ir už dalykinius patarimus.

Ingė Lukšaitė

Vilnius, 2002 m. vasario 12 d.

VORWORT

Der zweite Band der Preussischen Schaubühne, oder Deliciae Prussicae *von Matthaeus Praetorius wurde 2000–2002 zum Druck bearbeitet. Die Vorbereitung des Bandes finanzierte das Litauische Institut für Geschichte und die Direktion für das 1000. Jubiläum Litauens bei der Kanzlei des Präsidenten der Republik Litauen, die Herausgabe übernahm die Direktion für das 1000. Jubiläum Litauens bei der Kanzlei des Präsidenten der Republik Litauen.*

Die Vorbereitung des zweiten Bandes unterstützten mit ihren Fachkenntnissen und Qualifikationen Fachleute unterschiedlicher wissenschaftlicher Gebiete. Mein herzlicher Dank gilt Professor Vytautas Mažiulis für die Überprüfung der Orts- und Wassernamen pruzzischer Herkunft in den von Matthaeus Praetorius vorgelegten Registern und die Festlegung ihrer lituanisierten Formen, Dr. Ramunė Jankevičienė für die Übersetzung archaischer und regional begrenzter botanischer Namen, Dr. Algis Rainys für die Lokalisierung einiger Flüsse, Bäche und Seen und den unumgänglichen Sachkommentar zu geographischen Realien im Buch Topographia Prussiae sowie Rimtis Lukša und Dr. Egidijus Bukelskis für die Übersetzung archaischer Namen der Fische und Tiere ins Litauische.

Ich danke auch Herrn Direktor der Handschriftenabteilung der Bibliothek des Priesterseminars in Pelplin und Direktor des Bistumsarchivs von Chelm zu Pelplin Professor Dr. habil. Anastazy Nadolny für die Möglichkeit, unter günstigsten Bedingungen im Archiv zu arbeiten und seine Sachinformationen.

Ingė Lukšaitė

Vilnius, 12. Februar 2003

MATAS PRETORIJUS IR JO *PRŪSIJOS ĮDOMYBIŲ* ANTROJI BEI TREČIOJI KNYGOS

Mato Pretorijaus (Matthaeus Praetorius Memelensis Borussus, apie 1635–1704) *Prūsijos įdomybių, arba Prūsijos regyklos* paskelbto pirmojo tomo[1] įvade apžvelgta autoriaus biografija ir kūrybos visuma, aptartos veikalo parašymo aplinkybės, pagrindinis objektas ir jo rankraščių likimas, pateikta atrankinė M. Pretorijaus bibliografija[2].

Antrojo tomo įvadiniame straipsnyje siekiama skaitytojui trumpai priminti pagrindinius M. Pretorijaus biografijos ir kūrybos faktus ir, suradus naujų duomenų apie paskutinius šio Prūsijos istoriko gyvenimo Pomeranijoje dešimtmečius, nuosekliau aptarti tą jo biografijos tarpsnį; taip pat pristatyti šiame tome publikuojamas antrąją ir trečiąją *Prūsijos įdomybių, arba Prūsijos regyklos* knygas – *Demologiją* ir *Topografiją*.

Gyvenimas ir veikla Prūsijos kunigaikštystėje. Matas Pretorijus gimė apie 1635 m. Klaipėdoje, etniniu požiūriu mišrioje, dvikalbėje (kalbančioje vokiškai ir lietuviškai) šeimoje. Bręsdamas Klaipėdoje, susidūrė su kelių kultūrų sąveika ir šeimoje, ir to meto Prūsijos kunigaikštystės visuomenėje. Būsimojo istoriko tėvas Kristupas Pretorijus (1601–1674) atvyko į Prūsijos kunigaikštystės Mažosios Lietuvos teritoriją iš Brandenburgo markos rytinio pakraščio (taip pat etniškai mišraus krašto). Tikėtina, kad jis savo veiklą pradėjo 1629 m. pietinėje Kuršių marių pakrantėje, Įsės evangelikų liuteronų

[1] Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 1: *Prūsijos įdomybių santrauka; I knyga: Prūsijos onomasija*, sudarė Ingė Lukšaitė, parengė Ingė Lukšaitė, Vilija Gerulaitienė, Vilnius: Pradai, 1999.

[2] Ingė Lukšaitė, „Matas Pretorijus – Prūsijos kultūros istorikas“, in Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 1, p. 9–140 (lietuvių ir vokiečių kalbomis).

bažnyčioje. Ten dirbdamas mokėsi lietuviškai. Tuo metu Prūsijos kunigaikštystėje ir jos dalyje – Mažojoje Lietuvoje įvairiose srityse veikė daug jo bendrapavardžių, o galbūt ir giminaičių, kai kurie jų, pavyzdžiui, Fridrikas Pretorijus, aktyviai dalyvavo lietuvių raštijos rengimo darbuose. 1631 m. Kristupas Pretorijus gavo Klaipėdos vokiečių bendruomenės diakono vietą ir vedė Jono Bretkūno (1536–1602) palikuonę – tos pačios parapijos vyresniojo kunigo Mato Kerberio (Matthäus Cörber) dukterį. Ji greičiausiai buvo Jono Bretkūno anūkė. Taigi M. Pretorijus, būsimasis istorikas, augo išprususioje šeimoje, formavusioje jo polinkius, santykį su keliakalbe visuomene: jo tėvas 1626 m. studijavo Rostoko, 1633–1634 m. – Karaliaučiaus universitete, kurį baigė magistro laipsniu[3], nuo 1647 m. iki mirties ėjo vyresniojo Klaipėdos vokiečių evangelikų liuteronų bažnyčios kunigo pareigas. M. Pretorijus žinojo, kaip pats užsiminė, apie savo „protėvio" („mein Eltervater") Jono Bretkūno parašytą *Chronicon des Landes Preussen* (*Prūsijos krašto kroniką*) ir, kaip liudija jo paties žodžiai *Prūsijos įdomybių, arba Prūsijos regyklos* rankraštyje, ja naudojosi, skaitė J. Bretkūno bibliotekos knygas. M. Pretorijus pasekė tėvo ir, matyt, prosenelio pėdomis: 1655–1657 m. studijavo Karaliaučiaus, o 1657–1660 m. – Rostoko universitete, ten gavo laisvųjų menų ir filosofijos magistro laipsnį. 1661 m. pavasarį Prūsijos kunigaikštystės evangelikų liuteronų bažnyčios konsistorija jį paskyrė Klaipėdos lietuvių parapijos adjunktu, o nuo 1663 ar 1664 m. – Nybudžių liuteronų bažnyčios kunigu. Nybudžiuose Matas Pretorijus dirbo dvidešimt metų – iki 1684-ųjų. Per tuos du dešimtmečius jis bandė suderinti kunigo pareigas ir profesionalaus istoriko darbą.

Kunigaudamas lietuviškai kalbančioje bendruomenėje, M. Pretorijus kartu su savo kolegomis rengė spaudai religinę raštiją lietuvių kalba. Šios veiklos pėdsakų – dedikacija lietuvių kalba Teofiliui Šulcui – išliko Kristupo Sapūno (Christophorus Sapphun) parašytoje (apie 1643) ir Teofilio Šulco (Schultz) išleistoje (1673) *Compendium grammaticae Lithvanicae* (*Trumpoje lietuvių kalbos gramatikoje*); taip pat yra žinomi keturių giesmių vertimai Jono Rikovi-

[3] Magistro laipsnio gavimo proga išleistame dvikalbiame pasveikinime buvo Klaipėdos lietuvių parapijos kunigo Jono Hopnerio jaunesniojo (apie 1580–1637 ar 1638) eilėraštis lietuvių kalba „Christups ira warda tawa..." (Johannes Hophner, *Gratulationes ad Christophorum Praetorium cum gradum magistri in universitate Regiomontana assecutus est*, Regiomonti, 1634, cit. iš: F. M. Neumann, „Litauische Gelegenheitsgedichte aus dem 17. Jahrhundert", *Archivum Philologicum*, red. Pr. Skardžius, t. 5, Kaunas, 1935, p. 126–129).

jaus (Richovius) parengtame antrajame Danieliaus Kleino giesmyno leidime (1685). Šių giesmių vertimai pergyveno vertėją kelis šimtus metų: giesmės dar buvo giedamos Mažosios ir Vakarų Lietuvos liuteronų bažnyčiose iki XX amžiaus.

Tuo pačiu metu M. Pretorijus pradėjo istoriko, kultūros istoriko ir etnografo darbą, užsimojo parašyti Prūsijos krašto istoriją, daugiausiai dėmesio skirdamas senųjų prūsų kultūros raidai. Tokio pobūdžio veiklai jį brandino ir šeimos tradicijos, ir pasirinkta kultūrinė aplinka: nuo studijų Karaliaučiaus universitete laikų jis bendravo su Simono Dacho mokiniu, poetikos dėstytoju Johannu Rölingu (1634–1679), nuo 1671 m. užmezgė ryšius su istoriku Christophoru Hartknochu (1644–1687), penkerius metus dėsčiusiu Karaliaučiaus universitete, o vėliau Torunės gimnazijoje, dalykiniai ryšiai jį siejo su Karaliaučiaus universiteto profesoriumi, fiziku ir mediku Philippu Jacobu Hartmannu (1648–1707) ir kitais. M. Pretorijui šie asmenys buvo patrauklūs kaip pripažinti savo sričių profesionalai, besidomintys tais pačiais dalykais kaip ir jis pats. Jiems M. Pretorijus taip pat buvo naudingas, kadangi teikė reikalingą informaciją, ypač apie Mažojoje Lietuvoje gyvenusių baltų tautybių kalbas, žodžių reikšmes, vietos gyventojų papročius, gyvenimo būdą. M. Pretorijus, kaip asmenybė, buvo labai aktyvus, ieškodamas faktų apie papročius, o darbas bažnytkaimyje tam sudarė palankias sąlygas. Dirbdamas Nybudžiuose, jis sumanė surinkti medžiagą ir parašyti platų, enciklopedinio užmojo veikalą apie Prūsiją, jos tautas. Svarbiausiu tyrimo objektu jis pasirinko senųjų prūsų istoriją ir kultūrą. Medžiagą rinko įvairiais būdais, vadovaudamasis keliais metodais. Kaip tais laikais jau buvo įprasta, įvairiose bibliotekose, rankraščių kolekcijose ieškojo senųjų kronikų, jų nuorašų, atidžiai sekė istorijos veikalų publikacijas. Ernsto Wallenrodo bibliotekos rankraščių kolekcijoje surado Simono Grunau kronikos rankraštį, naudojosi jau paskelbtais Petro Dusburgiečio, Motiejaus Strijkovskio, daugelio lenkų kronikininkų veikalų tekstais. Pats ieškojo kontaktų su didelių bibliotekų savininkais, pavyzdžiui, greičiausiai dėl to parašė straipsnius apie du žymius Vokiečių ordino pareigūnus iš Wallenrodų giminės[4], o tie tekstai, galima

[4] „Lebensbeschreibung Friderici von Wallenrods, Gross-Marschallen des Deutschen Ordens"; „Lebensbeschreibung Conradi Tiberii von Wallenrods des Hochmeisters"; šie rankraščiai paminėti: J. Ch. Volbracht, „Beschreibung der Wallenrodischen Bibliothek", *Erleutertes Preussen*, Bd. 3, 1725, S. 643.

manyti, M. Pretorijui atvėrė duris palankiomis sąlygomis dirbti Ernsto Wallenrodo bibliotekoje. Kasparo Hennenbergerio (kitaip Caspar Henneberg, Hennenberg, 1529–1600) rankraštiniame palikime jis susirado šio XVI a. istoriko darytus išrašus iš įvairių kronikų. M. Pretorijus stengėsi laikytis nuostatos remtis pirminiais šaltiniais, nors tai ne visada buvo įmanoma. Dėl to jis bandė gauti valstybinės valdžios paramą, prieiti prie valstybinių institucijų archyvų, ir kurį laiką jam tai buvo pavykę. Medžiagą rinko iš daugelio sričių knygų: antikos istorikų ir geografų veikalų, jų XVI–XVII a. leidėjų ir komentatorių tekstų, XVI–XVII a. istorikų, geografų, fizikų, teologų knygų, kelionių aprašymų, kurių autoriai kartu su geografais dėjo pagrindus etnografijos mokslo atsiradimui. M. Pretorijus sąmoningai kėlė sau uždavinį aprašyti jam prieinamos teritorijos kaimo gyventojų papročius, dabar sakytume – rengti specialias ekspedicijas etnografijos medžiagai sukaupti. Atidžiai išstudijavęs tokio tipo informaciją Kasparo Hennenbergerio spausdintuose veikaluose ir rankraščiuose, ėjo šio pažinimo keliu sparčiau ir toliau nei kiti to meto Prūsijos kunigaikštystės istorikai. Antai net *Prūsijos įdomybių* antraštėje pažymėjo, kad veikalui medžiagą „kuo stropiausiai iš patikimiausių metraštininkų bei savo paties patirties“ surinkęs. Tad tą „savo patirtį“ jis laikė reikšmingu dalyku. Užsimojęs pateikti plačią senovės prūsų praeities panoramą, M. Pretorijus turėjo ieškoti būdų, kaip tai padaryti, trūkstant informacijos apie politinę jų istoriją. Politika, valstybės raida, karų aprašymai tuo metu sudarė istorinių veikalų šerdį. Papročius, gyvenimo būdą aprašinėjo keliautojai ir geografai. M. Pretorijus bandė jungti šių kelių tipų raštų diskursus, savo rankraštį komponavo siedamas į visumą įvairaus pobūdžio faktinę medžiagą. Šalia įprastinio tais laikais politinių įvykių aprašymo, M. Pretorijus daug plačiau nei kiti autoriai gilinosi į Prūsijos kunigaikštystės visuomenės, o ypač senovės prūsų kultūros dalykus, aprėpdamas kalbą, papročius, gyvenimo būdą, kiek tai leido to meto mokslo lygis.

Dirbant Nybudžiuose M. Pretorijui vis sunkiau vyko kunigo pareigas derinti su istoriko pašaukimu – trūko laiko ir lėšų medžiagai rinkti bei sumanytam veikalui rašyti. Norėdamas susidaryti sąlygas intensyviam istoriko darbui, 1675 m. prašėsi perkeliamas iš Nybudžių į Karaliaučių, į laisvą kunigo vietą, tačiau Prūsijos kunigaikštystės evangelikų liuteronų bažnyčios konsistorija jo prašymo nepatenkino, todėl jis liko dirbti Nybudžiuose. Kunigo pajamų užsimotiems darbams padaryti, matyt, neužteko. 1670–1682 m.

M. Pretorijui teko bylinėtis dėl finansinio pobūdžio ir kitokių aiškiau neapibrėžtų dalykų: Prūsijos kunigaikštystės iždo įgaliotinis jį kaltino netinkamai naudojus bažnyčiai skirtus ūbus ir „dėl baustino nusižengimo". Teismo procesai eikvojo istoriko laiką, jėgas, užkirto kelią dvasininko karjerai, o kartu gesino viltį sulaukti palankesnių sąlygų istoriko darbui. Ir vis dėlto per tuos kelis dešimtmečius Nybudžiuose M. Pretorijus surinko savo veikalui medžiagą ir parašė didumą *Prūsijos įdomybių, arba Prūsijos regyklos* teksto. Jau 1680 m. ar 1681 m. pradžioje jis išvyko į Gdanską baigti rinkti trūkstamų duomenų, pasinaudoti turtinga miesto biblioteka, peržiūrėti ten saugomų kronikų rankraščių ir, matyt, ieškoti leidėjo savo veikalui. Bręstant reikalą pradėti jo ieškoti rodo tai, kad M. Pretorijus jau buvo parašęs savo būsimos knygos turinio santrauką: *Syllabus materiarum in opere M. Matthaei Praetorii Memelensi: Deliciae Antiq[uae] Pruss[iae]* (*M[agistro] Mato Pretorijaus Klaipėdiečio veikalo* Prūsų senovės įdomybės *medžiagos santrauka*). Šį savo didžiojo darbo anonsą M. Pretorijus išleido Karaliaučiuje 1681 metais. Parinktas pavadinimas rodė, kad svarbiausias tyrinėjimo objektas yra „senovės Prūsija", arba „senovės prūsai". Galima spėti, kad anonsuojamą teksto dalį M. Pretorijus parašė Nybudžiuose iki 1684 metų, nors veikalą pildė ir vėliau, matyt, iki amžiaus pabaigos.

Nuo XVII a. devintojo dešimtmečio pradžios M. Pretorijui kilo abejonių dėl liuteronų tikėjimo jo ortodoksiškuoju pavidalu. Matyt, jau viešėdamas Gdanske jis – liuteronų kunigas – užmezgė kontaktus su ten tuo metu gyvenusiu jėzuitu Johannu Francku Hacku. Tai liudija išlikęs 1682 metų M. Pretorijaus laiškas J. F. Hackui. 1683 metais M. Pretorijus pateikė Karaliaučiaus universiteto teologijos profesoriams svarstyti rašinį apie liuteronų ir katalikų bažnyčių uniją[5]. Vėliau, perdirbęs rašinio tekstą, išleido knygą *Tuba pacis* (*Taikos trimitas*, 1685), kurią katalikų bažnyčios inkvizicija 1689 m. įtraukė į *Index librorum prohibitorum* (*Draudžiamųjų knygų sąrašą*), o evangelikai liuteronai su ja polemizavo kelis dešimtmečius, skelbdami, kad autoriaus

[5] *„Discursus de unione Ecclesiarum, imprimis qua ratione controversiae fidei inter Evangelico-Catholicos et Romano-Catholicos amice componi possint. Nemini ullo modo in praeiudicium, solius veritatis, unitatis ac pacis ecclesiasticae ac pacificorum animorum submissus"*; apie rašinį žinoma iš Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto dekano, daktarų ir profesorių 1685 04 05 pateikto M. Pretorijaus *Discursus* įvertinimo, GStAPK, HA XX, EM, 38e, N 25, l. 21 r-v.

pozicija esanti nepriimtina evangelikų liuteronų bažnyčiai. Buvo ir palaikančių autoriaus požiūrį, nes knyga dar buvo pakartotinai kelis kartus išleista: Kelne (1711) ir Achene (1820, jos vertimas į vokiečių kalbą).

Abejonės dėl liuteronų tikėjimo, nykstanti perspektyva kilti liuteronų dvasininko karjeros laiptais ir gerinti gyvenimo, o kartu ir mokslinio darbo sąlygas, vis labiau aiškėjantis suvokimas, kad kunigo pareigos ir istoriko profesionali veikla tampa nesuderinamos, vertė M. Pretorijų ieškoti išeities. 1684 m. gegužės mėnesį jis išvyko iš Prūsijos kunigaikštystės į Lenkijos karalystės valdomą Pomeraniją, paliko šeimą, Nybudžius, pakeitė tikėjimą – perėjo į katalikybę. Viskas buvo paaukota siekiui atsidėti istoriko darbui. Tokia viltis sužibo, matyt, tarpininkaujant jėzuitui teologui Johannui Franckui Hackui, kurio brolis Michaelis Antonijus Hackas (apie 1630–1703) buvo Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jono Sobieskio (valdė 1674–1696) sekretorius, Olivos cistersų vienuolyno abatas (nuo 1683), garsus visoje Europoje šifrų žinovas. M. A. Hackas buvo įžymus dar ir tuo, kad išplėtė Olivos spaustuvės veiklą. Greičiausiai abiejų brolių vienuolių – jėzuito ir cisterso – Hackų paremtas, M. Pretorijus gavo Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio istoriografo titulą, įžengė, kaip vylėsi, į naują gyvenimo etapą.

Veikla Pomeranijoje. Nuo karališkojo istoriografo iki prasiskolinusio kunigo. Iki šiol trūksta žinių, kur gyveno M. Pretorijus pirmaisiais metais, persikėlęs į Pomeraniją. Katalikų bažnyčios Vloclaveko arkivyskupijos Generalinės Gdansko konsistorijos aktuose surasti dokumentai apie jo gyvenimo paskutiniaisiais dešimtmečiais svarstytas bylas, kuriose M. Pretorijus minimas ir kaip atsakovas, ir kaip informacijos teikėjas[6], akivaizdžiai rodo, kad 1684–1688 m. jis buvo pasaulietis. 1688 m. pasirodė pirmosios žinios, kad jis jau eina katalikų kunigo pareigas, bet tik 1689 m. pabaigoje M. Pretorijus tvarkė būtinus dokumentus, suteikiančius teisę būti įšventintam į ka-

[6] Generalinės Gdansko konsistorijos aktai (1680–1690), Pomeranijos arkidiakonato aktai (Akta Archidiakonatu Pomorskiego), Kulmo vyskupijos archyvas Pelpline (Archiwum Diecezji Chełmińskiej w Pelplinie), G 19, l. 695–696; Generalinės Gdansko konsistorijos aktai (1692–1695), ibid., G 21, l. 374–379, 524–529; Generalinės Gdansko konsistorijos aktai (1695–1700), ibid., G 22, l. 32–47, 56, 103, 17–27 (nuo 1698 m. aktų lapų numeracija vėl pradėta iš naujo); Generalinės Gdansko konsistorijos aktai (1700–1709), ibid., G 23, l. 2, 59–61,127 ir kt.

talikų kunigus. Apie istoriko veiklą per tuos ketverius metus galima spręsti iš jo išleistų veikalų. 1684–1688 m. jis rašė panegirikas ir pradėjo skelbti medžiagą kai kuriomis *Prūsijos įdomybių, arba Prūsijos regyklos* temomis. Per tuos kelerius metus parašytų ir išleistų jo kūrinių adresatai bei leidimo vietos padeda susidaryti vaizdą, ko tuo metu siekė M. Pretorijus ir kas jam teikė paramą. Išsiskiria pluoštelis proginių kūrinių, skirtų karaliui Jonui Sobieskiui, parašytų karaliaus karo žygiams pašlovinti ir gerokai vėliau – jo sūnui Jokūbui Sobieskiui vedybų proga[7]. Šias panegirikas parašyti derėjo asmeniui, gavusiam karališkojo istoriografo titulą. Visos jos, išskyrus vieną, buvo išleistos Olivoje. Vienas iš proginių kūrinėlių – padėka Gdansko gydytojui Otto Dietrichui Vögedingui – išleistas Karaliaučiuje (1684). Kito žanro kūriniai buvo istorinės knygos apie gotus, dedikuotos taip pat karaliui Jonui Sobieskiui. Tai dviejų dalių knyga apie gotų kilmę ir bendrą istoriją[8], o kita – specialiai apie gotų karybą[9]. Pastarojo veikalo paskirtį nesunku numanyti: karo istorijos veikalu M. Pretorijus stengėsi sudominti karalių, kuris garsėjo kaip karo vadas, laimėjęs mūšį prieš turkus prie Vienos. Matyt, neatsitiktinai dauguma to laikotarpio kūrinių buvo išleisti Olivos spaustuvėje, kurią tuomet globojo minėtasis cistersų vienuolyno abatas M. A. Hackas. Galbūt M. Pretorijus kurį laiką gyveno Olivoje, galbūt bandė įsitvirtinti visai netoli esančiame Gdanske, kuris jau garsėjo savo bibliotekomis ir buvo tapęs regiono istoriografijos centru. Jei vėliau jam pateikti kaltinimai buvo tiesa, jis per tą laiką galėjo būti antrą kartą vedęs, konsistorijos aktuose pažymėta, kad jo žmona ištekėjo už M. Pretorijaus jau būdama našlė. Tačiau apie 1687 m. viltis pragyventi iš istoriko profesijos turėjo sparčiai blėsti. Parengti spaudai gyvenimo darbą *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* reikėjo lėšų –

[7] Matthaeus Praetorius, *Regium scutum monarchae Poloniarum [...]*, Olivae, 1684; Idem, *Classicum triumphale [...] Ioanni III [...]*, Olivae, 1686; Idem, *Paean triumphalis [...] reduci e Budziacensibus et Moldavicis oris [...] Ioanni III...*, [Olivae, 1686]; Idem, *Lyrica ad famam vocalem echo de captivato hoste in acie Tauricanae cohortis ductore invicta principis Iacobi dextera [...]*, Olivae, [1686]; Idem, *Applausus Sarmatiae über die Hochzeit des Prinzen Jacobi [...]*, Danzig, 1695.

[8] Matthaeus Praetorius, *Orbis Gothicus, id est historica narratio, omnium fere gothici nominis populorum origines, sedes, linguas, regimen, reges, mores, ritus varios, conversionem ad fidem etc. exibens[...]*, Olivae, 1688, 1689.

[9] Matthaeus Praetorius, *Mars Gothicus. Id est tractatus historicus: exibens veterum Gothorum militiam, potentiam, arma, machinas, exercitationes bellicas, acies, castramentationes, leges, stipendia, poenasque, militares etc. [...]*, Olivae, 1691.

būtina buvo samdyti perrašinėtoją, ieškoti leidėjo, o kaip galima spręsti iš M. Pretorijaus gyvenimo faktų, karalius jo veikalui nerodė tiek dėmesio, kad būtų ėmęsis finansuoti leidybą. Dėl to reikėjo ieškotis nuolatinių apmokamų pareigų.

Matyt, 1687 m. pabaigoje M. Pretorijus vėl pradėjo eiti dvasininko, tačiau šį kartą – katalikų kunigo pareigas. Pradžioje dirbo Štrasburge (vok. Strassburg, lenk. Brodnica), o 1688 m. pavasarį – jau Veiherovo (vok. Weyherstadt, Weyhersfrey, Neustadt, lenk. Wejherowo), po metų – dar ir Starogardo (lenk. Starogard Gdański) bei Guros (lenk. Góra, lot. Gora) bažnyčių kunigu. Be jokios abejonės, šią darbo vietą M. Pretorijus gavo M. A. Hacko ir karaliaus dėka. Veiherovas – mišrus tikybos požiūriu miestas ir valda – tuo metu priklausė karaliui Jonui Sobieskiui. Pradėjęs kunigauti Veiherove, M. Pretorijus dar nebuvo įšventintas į kunigus.

Pasukus dvasininko keliu antrą kartą, derinti kunigo ir istoriko darbą buvo ne lengviau, o, ko gero, ir sunkiau negu Prūsijos kunigaikštystėje. M. Pretorijui aptarnauti buvo skirtos net trys bažnyčios: Veiherovo, Starogardo, Guros, o kiek vėliau – dar ir Redos (Rheda), bet tada jis nebedirbo Starogarde. Tarp pirmųjų dviejų bažnyčių buvo apie 80 km atstumas. Parapinės bažnyčios klebono pareigos Veiherove teikė pragyvenimo pagrindą, tačiau mokslinei veiklai lėšų nepakako. Jau 1694 m. gegužės mėn. Veiherovo magistrato atstovai apskundė M. Pretorijų konsistorijai, kad šis pasisavinęs kelis bažnyčiai priklausiusius namelius ir bažnyčios pinigus eikvojęs „savo privatiems reikalams“ bei padaręs „Veiherovo miestui ir daugiau nuostolių ir žalos“[10]. Matyt, šias lėšas M. Pretorijus skyrė rankraščio perrašymui. Beveik tuo pačiu metu, nuo birželio iki rugpjūčio mėnesio, konsistorijoje buvo svarstoma M. Pretorijaus byla dėl bigamijos – jis buvo kaltinamas slaptai esąs liuteronų tikėjimo, nuslėpęs, jog buvo vedęs, negavęs dispensos, todėl neteisėtai priėmęs kunigo šventimus ir neteisėtai gavęs beneficijas Veiherove bei Starogarde. Vėl prisiminta, kad savo reikalams naudojęs bažnyčios lėšas, jam buvo grasinama ekskomunika. Kai kurie kaltinimai, matyt, nebuvo visai be pagrindo, kadangi iš tolesnių bylos svarstymų akivaizdu, kad jis pirma pradėjo kunigo darbą, o tik vėliau ėmė rūpintis tam reikalingais dokumen-

[10] 1694 05 28 įrašas Generalinės Gdansko konsistorijos aktų knygoje (1692–1695), Kulmo vyskupijos archyvas Pelpline, G 21, l. 374.

tais. Konsistorijos sprendimu M. Pretorijus turėjo pristatyti dispensos dokumentus[11]. Toje pačioje byloje M. A. Hackas liudijo, kad M. Pretorijus turi dispensą, – matyt, pats ir buvo padėjęs jam taip reikalingą dokumentą gauti. Pasak M. A. Hacko, 1689 m. gruodžio mėnesį Apaštališkojo sosto nuncijus Lenkijos karalystei ir Lietuvos DK Jacobas Cantelmi, Cezarėjos arkivyskupas, patenkino M. Pretorijaus prašymą ir 1690 m. kovo 10 d. Varšuvoje išdavė jam dispensos raštą[12].

Tuo teismo procesai nesibaigė. 1695 m. rugpjūčio 12 d. M. Pretorijus buvo priverstas atsisakyti Starogardo parapijos, kartu ir iš jos gaunamų pajamų. Jau po keturių dienų Starogardo magistrato atstovas apkaltino jį negrąžinus bažnyčios kasos, pajamų ir išlaidų knygų, inventorizacijų dokumentų ir reikalavo visa tai atiduoti[13]. M. Pretorijus gavo pareigas aptarnauti kitą – Redos – bažnyčią, tačiau ir čia santykiai klostėsi ne ką geriau. Ši bažnytėlė buvo filija, anksčiau priklausiusi kitai bažnyčiai (šaltiniuose – lot. Camlense). Parapijiečiai, vadovaujami dvaro valdytojo, stojo ginti buvusio klebono – prepozito, Pucko ir Lauenburgo (Lębork) dekano. Dar tą patį rugpjūčio mėnesį jie protestavo prieš Redos priskyrimą Veiherovui, o kartu priešinosi ir M. Pretorijaus klebonavimui[14]. Konfrontacija tęsėsi apie trejus metus, ir 1698 rugsėjo 16 d. Redos dvaro seniūnas Paulius Ustarbowski apkaltino M. Pretorijų dvipatyste, pakartodamas senąjį kaltinimą ir dar pridėdamas, kad turįs sugulovę[15]. Bylą nagrinėjant konsistorijoje 1699 m. vasario 6 d., dalį kaltinimų M. Pretorijui pavyko paneigti[16], jis liko dirbti ir Redos parapijoje, tačiau atlyginimo pinigais, kaip galima spręsti iš 1702 m. vizitacijos akto, nebegavo.

Taigi M. Pretorijus, nuolat bylinėdamasis, nuo 1695 m. dirbo trijose bažnyčiose: Veiherove, Guroje ir Redoje. Visų trijų parapijų teritorijose gyventojai tikybos požiūriu buvo mišrūs, o konsistorija siekė, kad stiprėtų katalikų bažnyčia. Konsistorijos aktuose įrašyta gana plati M. Pretorijaus pažyma

[11] 1694 08 19 sprendimas, ibid., G 21, l. 527–529.

[12] 1694 07 07 aktas, ibid., G 21, l. 379–380.

[13] 1695 08 12 įrašas Generalinės Gdansko konsistorijos aktų knygoje (1695–1700), ibid., G 22, l. 32–33.

[14] 1695 08 31 aktas, ibid., G 22, l. 59–61.

[15] 1695 08 31 įrašas – Redos parapijiečių skundas, ibid., G 22, l. 45–47.

[16] 1699 02 06 įrašas apie M. Pretorijaus bylos nagrinėjimą, ibid., G 22, l. 133.

apie Bolševo (Bolschau) dvare, netoli vienos iš jo prižiūrimų bažnyčių, nominalioje jo parapijos teritorijoje, veikusią liuteronų bažnyčią, konsistorijos sprendimu nugriautiną[17]. 1701 m. M. Pretorijus protestavo prieš raganavimo bylą, iškeltą vienai iš Veiherovo miesto gyventojų, ir tos bylos tyrimo metodus[18]. Visa tai rodo, kad jis gilinosi į vietos reikalus, tikybinius santykius, sekė įvykius ir aktyviai juose dalyvavo.

Tačiau visi šie įvykiai labai apsunkino profesionalų istoriko darbą, kurį jis, matyt, bet kokia kaina norėjo padaryti.

1702 m. vasario 9–12 d. vizitacijos dokumentai suteikia žinių apie M. Pretorijaus kunigavimo aplinką ir pareigas. Atsakydamas į vizitatoriaus klausimus, jis negalėjo nurodyti tikslaus Veiherovo parapijiečių skaičiaus, primygtinai klausiamas pasakė, kad iš viso gyventojų esą apie 500 asmenų, iš jų apie trečdalis „užsikrėtę erezija“, t.y. liuteronų ir evangelikų reformatų tikėjimo. Veiherovo parapiją sudarė miesto ir šešių kaimų gyventojai, Guros parapiją – Guros ir septynių kaimų gyventojai, tarp kurių, kaip jis nurodė, buvo apie du šimtus liuteronų (1687 m. buvę apie 124 katalikus). M. Pretorijaus parapija buvo kašubų žemėje. Kaip išlavėjęs kultūros istorikas ir etnografas, jis susidomėjo vietinių gyventojų kalba, pasigilino į jų istoriją, kai kuriomis žiniomis apie šią tautybę papildė *Prūsijos įdomybių, arba Prūsijos regyklos* rankraščio tekstą, tačiau, kaip liudija vizitacijų aktai, nesakė pamokslų nei kašubų, nei lenkų kalba. 1702 m. vasario 9–12 d. vizitacijos aktuose nurodoma, kad M. Pretorijus pamokslavęs vokiečių kalba, o Veiherovo pranciškonų reformatų vienuoliai toje pačioje bažnyčioje rytais pagal seną paprotį sakę pamokslus lenkiškai, o savo bažnyčioje po pietų – vokiškai. Katekizmo mokė pats M. Pretorijus, jis sakė pamokslus, laikė pamaldas. Bažnyčios sąskaitų knygas M. Pretorijus rašė lotyniškai, o pas provizorius laikomos kasos knygos buvo vokiečių kalba. Bažnyčios kasoje nerasta nė trupučio pinigų. Vizitatoriai, žinodami M. Pretorijui keltų bylų turinį, pasigedo Veiherove jo dispensos ir įšventinimo dokumentų. M. Pretorijus teisinosi, kad visus dokumentus išsiuntęs į Generalinę Gdansko konsistoriją[19].

[17] 1701 03 07 M. Pretorijaus pažyma apie Bolševo dvaro liuteronų bažnyčią, Generalinės Gdansko konsistorijos aktai (1700–1709), ibid., G 23, l. 59–61.

[18] Plačiau žr.: I. Lukšaitė, „Matas Pretorijus – Prūsijos kultūros istorikas“, in M. Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, t. 1, p. 42.

[19] 1702 02 09–12 Pucko dekanato bažnyčių vizitacijos aktas, Generalinės Gdansko konsistorijos aktai (1700–1709), ibid., G 24, l. 145–171.

Veiherove turėjo būti mokykla prie pranciškonų reformatų bažnyčios, tačiau vizitacijos metu ji neturėjo rektoriaus ir tik kas savaitę M. Pretorijaus vargonininkas Joannas Ruthenas, išsilavinęs žmogus, mokė vaikus giedoti. Vizitatoriai griežtų pastabų dėl M. Pretorijaus darbo nepareiškė[20], jį apibūdino kiek dviprasmiškai skambančiais žodžiais: „Matthaeus Praetorius, Redos, Veiherovo ir Guros klebonas, daugelio dalykų žinovas ir garsus visokiomis istorijomis. Tačiau, pasak šv. Daktaro, šio pasaulio išmintis yra kvailystė, todėl garbusis klebonas visa širdimi siekia tikrosios išminties, kurią skelbia Kristus[...]". Šiais žodžiais, akivaizdu, nebuvo vertinamas M. Pretorijaus kaip istoriko darbas. Matyt, buvo dar ir žodinė – nepalanki M. Pretorijui – informacija vyskupui. Vloclaveko vyskupas laiške vizitatoriui rašė: „Veiherove būtinai reikia pasiekti, kad atsistatydintų ten tas kun. Pretorijus, ir palikti jam tik Redos bažnyčią, nes jis, kaip visą laiką manoma, ten nebenaudingas, jo asmuo nieko neprisideda prie sielovados."[21] Redos bažnyčioje tuo metu kunigas pinigais atlygio negaudavo, turėjo keturių valakų lauką, bet M. Pretorijus jau buvo senas laukus dirbti ir iš jų naudos turėti. Toks paskyrimas būtų reiškęs, kad jis pinigų gautų tik iš laidotuvių, krikštynų ar jungtuvių (po vieną auksiną), o nedidelėje parapijoje tai būtų reti atvejai. Tačiau aukštoji bažnytinė valdžia vis dėlto nepakeitė M. Pretorijaus pareigų. Jis mirė Veiherove.

M. Pretorijaus mirties datą XIX amžiaus ir jais rėmęsi vėlesni istorikai nurodė 1707 metus, o Franzas Schultzas ir juo remdamiesi kai kurie kiti biografai – 1704 metų spalio 3 dieną. Antrojo pasaulinio karo metais žuvus daliai Veiherovo miesto archyvo, be papildomų duomenų nė vienos iš šių dviejų datų nebuvo galima pagrįsti. Todėl M. Pretorijaus *Prūsijos įdomybių, arba Prūsijos regyklos* I tome buvo nurodytos abi datos. Gdansko konsistorijos dokumentai patvirtino, kad M. Pretorijus mirė 1704 metais, nes 1705 m. vasario 11 d. Generalinėje Gdansko konsistorijoje buvo svarstoma, ką daryti su mirusio M. Pretorijaus skolomis: jis buvo skolingas dešimčiai kreditorių, įvairiausiems žmonėms – ir savo vargonininkui, ir prekeiviams, ir turtingiems dvaro bei miesto žmonėms, iš viso 276 auksinus[22]. Matyt, F. Schultzo

[20] 1702 02 09–12 Pucko dekanato bažnyčių vizitacijos nutarimai, ibid., G 24, l. 429–450.

[21] 1702 03 07 Vloclaveko vyskupo Szanawski'o laiškas arkidiakonui [Christophorui Antonijui Szembekui] iš Vloclaveko, ibid., G 24, l. 2.

[22] 1705 02 11 įrašas, Generalinės Gdansko konsistorijos aktai (1700–1709), ibid., G 24, l. 579.

teiktoji 1704 metų spalio 3 diena buvo tikroji jo mirties data[23]. Taip baigėsi M. Pretorijaus dvasininko kelias.

M. Pretorijaus *Prūsijos įdomybių, arba Prūsijos regyklos* antroji ir trečioji knygos – *Demologija* ir *Topografija*. Antrajame *Prūsijos įdomybių, arba Prūsijos regyklos* tome skelbiamų antrosios ir trečiosios veikalo knygų *Demologija* ir *Topografija* turinio esmę šių dienų mokslo kalba nusakytume kaip tautotyrą ir tautų gyvenimo geografinės terpės, jos augalijos ir gyvūnijos aplinkos, kultūrinio kraštovaizdžio apibūdinimą, žinoma, tokį, kokį galėjo skaitytojui duoti XVII a. autorius.

Antrojoje knygoje M. Pretorijus kėlė sau uždavinį pateikti studiją apie tautas, gyvenusias per kelis tūkstančius metų senovės Prūsijos teritorijoje, sutelkdamas visą dėmesį į jam svarbiausios – prūsų tautos kilmę, jos vietą tarp gausybės genčių, tautų ir tautelių, išsidėsčiusių į šiaurę ir šiaurės rytus nuo antikos valstybių sienų, ypač nuo Romos imperijos ribų. Šiuo tikslu M. Pretorijus apžvelgė antikos autorių – istorikų, geografų – veikaluose pateiktas žinias apie jam rūpimos teritorijos gyventojus. Tas žinias lygino su XVI–XVII a. antikos veikalų leidėjų komentaruose pateikta informacija, analizavo tos informacijos patikimumą, gretindamas ją su XVI–XVII a. geografų, kelionių aprašymų autorių bei kai kurių kronikininkų, istorikų savarankiškai surinktomis žiniomis.

M. Pretorijus rėmėsi Klaudijo Ptolemajo (Klaudios Ptolemaios), Strabono (Strabōn), Herodoto (Hērodotos), Aristotelio (Aristotelēs), Plinijaus (Caius Plinius Secundus), Publijaus Kornelijaus Tacito (Publius Cornelius Tacitus), Julijaus Cezario (Caius Iulius Caesar), Marko Juniano Justino (Marcus Iunianus Iustinus), Gajaus Svetonijaus Trankvilo (Caius Suetonius Tranquillus), Pomponijaus Melos (Pomponius Mela), Ariano Flavijaus Nikomediečio (Arrianus Flavius Nicomediensis) ir kitų istorikų, geografų, taip pat Publijaus Vergilijaus Marono (Publius Vergilius Maro) bei Decimo Junijaus Juvenalio (Decimus Iunius Iuvenalis) veikalais, gausybe jų XVI–XVII a. leidimų bei tų leidimų komentaruose sukaupta informacija.

[23] F. Schultzas nenurodė, kokiu konkrečiai dokumentu rėmėsi teikdamas mirties datą, tačiau iš nuorodų kitiems faktams pagrįsti galima manyti, kad pasinaudojo per Antrąjį pasaulinį karą žuvusia XVII a. pabaigos ir XVIII a. pradžios Veiherovo miesto aktų knyga, o galbūt Veiherovo bažnyčios dokumentais. (F. Schultz, *Geschichte der Kreise Neustadt und Putzig*, Danzig, 1907, S. 325.)

Ilgo laikotarpio – nuo Romos žlugimo iki XI–XV a. – informacijai apie senosios Prūsijos teritoriją susieti M. Pretorijus, kaip ir daugelis to meto mokslo žmonių, labai vertino vėlyvosios antikos bei VI–XII a. istorikų veikaluose ar jų fragmentuose pateiktas žinias. M. Pretorijus kruopščiai susirankiojo to laikotarpio autorių, rašiusių apie gotus, veikalų publikacijas: Jordano (Jordanes, kitaip Jornandes, VI a.), Flavijaus Aurelijaus Magno Kasiodoro (Flavius Aurelius Magnus Cassiodorus, apie 490–apie 583), Prokopijaus Cezariečio (Procopius Caesariensis, apie 490 – 560), Izidoriaus Seviliečio (Isidorus Hispaliensis, apie 570–636), Adomo Brėmeniečio (Adamus Bremenensis, ?–po 1081), Helmoldo (Helmold, ?–1177) tekstus. Jais rėmėsi ir juos plačiai interpretavo daugybė XVI–XVII a. istorikų, kurių veikalus ir požiūrius aptarė M. Pretorijus: Ioannas Aubanas Boemas (Ioannes Aubanus Boemus), Wolfgangas Lazijus, eruditas Philippas Cammerarijus, Ludovikas Vivesas (Ludovicus Vives), Žanas Bodenas (Ioannes Bodinus), Cluverijus Philippas Gdanskietis (Philippus Cluverius Gedanensis), Pastorijus Joachimas de Hirtenbergas, Ioannas Isaakas Pontanas (Ioannes Isaacus Pontanus), Hermannidas Rutgeris (Hermannides Ruthger), Ioannas Loccenijus ir kt. Kaip žinia, informacijos apie prūsus sparčiai gausėjo nuo XIII amžiaus, prasidėjus Vokiečių ordino ir prūsų karui, nemažai jos buvo ir senosiose lenkų kronikose. M. Pretorijaus veikale daug nuorodų į kronikininkų Magistro Vincentijaus Kadlubeko (Magister Vincentius Kadłubek, XIII a.), Petro Dusburgiečio (XIV a.) ir, žinoma, į XVI–XVII a. Lenkijos, Prūsijos kunigaikštystės bei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kronikininkų ir istorikų veikalus: Martino Kromerio (Martinus Cromer), Stanislavo Sarnicijaus (Stanisław Sarnicki), Johanno Herburto, Simono Grunau, Jono Bretkūno, Matthaejaus Waisselio (Matthaeus Waissel), Kasparo Hennenbergerio, Jono Lasicijaus (Joannes Lasicius), Motiejaus Strijkovskio, Aleksandro Gvagninio, Alberto Vijūko-Kojelavičiaus, Christophoro Hartknocho. Tokį informacijos kiekį M. Pretorijui buvo sunku suvaldyti, tačiau jis, nors ir ne visada vienodai sėkmingai, bandė turimus duomenis įvertinti, susidaryti savo nuomonę ir ją argumentuoti.

M. Pretorijus antikos autorių žinias apie senovės Prūsijos teritorijoje gyvenusias gentis, tautas ar tauteles vertino kaip vieninteles, pasiekusias mus iš anų laikų, tačiau žiūrėjo į jas atsargiai. Jis konstatavo, kad antikos laikų

geografai ir istorikai yra padarę daug klaidų (II kn., 1 sk., 3)[24], graikai ir romėnai rašę apie tą teritoriją, kurios patys nebuvo pasiekę, – ji buvusi per toli į šiaurę, nuošalėje nuo jų kelių; surinkti žinias apie tuos kraštus antikos autoriams trukdęs ir kalbos barjeras. Todėl informacija dažnai buvusi klaidinga, o kai kurias klaidas vėliau kartoję daugelis autorių. Antikos istorikų ir geografų tekstuose teikiamą informaciją M. Pretorijus vertino kaip miglotas užuominas, kurias istorikui būtina išryškinti, išaiškinti. Savo veikale surinkęs senojo pasaulio žinias apie gentis, tauteles ar jų grupes į šiaurę nuo Romos imperijos ribų: sarmatus, skitus, slavus, germanus, gotus, vandalus, venedus, herulus, alanus, aisčius, prūsus, įvairiais būdais bandė nustatyti jų tarpusavio santykius, ryšius, suvokti, kurie genčių junginiai yra seniausi, kokia galėtų būti prūsų kilmė.

Trumpai referuosime M. Pretorijaus minties slinktį: seniausieji antikos autoriai rašė apie visą teritoriją į šiaurę nuo Alpių, Juodosios jūros, Kaukazo kalnų, šiapus Kaspijos jūros ir minėjo, kad toje teritorijoje gyvenusios įvairiai vadinamos skitų gentys; toje teritorijoje viena iš skitų genčių buvę sarmatai (II kn., 3 sk., 1), gyvenę žemėse nuo Vyslos iki Livonijos ir Rusijos teritorijų imtinai. Istorikas referavo daugybės autorių skirtingus požiūrius į vakarinę Sarmatijos ribą – kai kurie Sarmatijai priskyrę ir teritorijas į vakarus nuo Vyslos, – ir pats buvo linkęs Sarmatijos teritoriją išplėsti iki Reino. M. Pretorijus darė išvadą, kad senieji autoriai prūsus priskyrę sarmatams ir, rašydami apie pastaruosius, kartu apibūdinę ir prūsų gentis. Vėlesniųjų autorių duomenis apie toje teritorijoje gyvenusias gentis ir tautas M. Pretorijus bandė klasifikuoti jau įvesdamas kalbų kriterijų. Siekdamas apibūdinti, kokiai kalbų grupei priskirtini prūsai (prisimintina, kad XVII a. dar nebuvo lyginamosios kalbotyros mokslo), senosios Sarmatijos teritorijoje gyvenusias tautas: venedus, gotus, senuosius prūsus, lenkus, kuršius ir žemaičius, remdamasis jam žinomų bei istorikų tekstuose užfiksuotų kai kurių žodžių panašumu, priskyrė slavų, Slavonijos tautų grupei. Istoriko nuomone, senieji gotai prieš didįjį tautų kraustymąsi gyvenę Sarmatijos teritorijoje, konkrečiai Prūsijoje, todėl dalį kai kurių istorikų informacijos apie gotus, getus galima

[24] Čia ir toliau taip žymimos nuorodos į M. Pretorijaus *Prūsijos įdomybių, arba Prūsijos regyklos* tekstą: romėniškas skaičius žymi knygos numerį, pirmas arabiškas – skyriaus, o antras – poskyrio numerius.

esą taikyti prūsams (II kn., 6 sk., 14). M. Pretorijus konstatavo, kad aptariamoje teritorijoje tarp Dono ir Reino jo laikais „gyveno daugybė skirtingų tautų ir nacijų, kurios kadaise visos buvo laikomos gotais“ („worinnen eine grosse Anzahl unterschiedlicher Völker und Nationen sich befunden, die man aber alle damalen zu den Gothen gezählet“ II kn., 7 sk., 6).

M. Pretorijus lygino kelių kalbų žodžių skambesio panašumus, jais remdamasis kūrė žodžių „etimologijas“, operavo savo meto gyvųjų kalbų faktais kaip argumentais, kurie, jo nuomone, galį paaiškinti antikos autorių paminėtų genčių ir jo amžiaus tautų ryšius, sąsajas ar artumą, o kai kada net ir kilmę. Kalbos faktams M. Pretorijus teikė galingo istorinio argumento reikšmę. Jis įvertino tą istorinę aplinkybę, kad per daugelį šimtų metų kalbos kito, viena kitai darė įtakos. Žinoma, žvelgiant iš šių dienų kalbos mokslo perspektyvos, M. Pretorijaus kalbiniai argumentai neišlaiko kritikos, tačiau istoriografijos raidoje jo pastangos vertintinos kaip būsimų kultūros istorijos metodų ieškojimas. M. Pretorijus panašiu principu bandė nustatyti jau iš Petro Dusburgiečio žinomų prūsų genčių santykį su kitų autorių toje teritorijoje minėtomis gentimis. Bandydamas apibūdinti politinę prūsų genčių sandarą, pasitelkė senuosius lenkų kronikininkus, o kai kur net rėmėsi A.Vijūko-Kojelavičiaus istorijos legendine dalimi.

Paskutiniuose antrosios knygos skyriuose M. Pretorijus apibūdino, šių dienų kalba kalbant, prūsų fizinę antropologiją ir gyvenimo būdą: fizinius bruožus, augumą, gyvenimo trukmę, šeimos, santuokos pavidalus. Autorius pažymėjo: „Aš esu įsitikinęs, kad anksčiau, kai buvo laisvi, senovės prūsai, gyveno ilgiau negu dabartiniai“ („Doch wil ich sicherlich glauben, dass vor dem die alten Preussen, da sie in ihrer Freyheit gestanden, länger gelebet haben, als jetzo“, II kn., 17 sk., 11). Kaip ir dera istorikui, kuris žadėjo skaitytojui įdomybių knygą, jis ją baigia skyriais apie milžinus ir nykštukus, apie miško žmones, monstrus, laumes, t.y. vandens nimfas, kaukučius, kaukus, visus juos vadindamas žmonių rūšimis. Šiuos skyrius rašydamas, M. Pretorijus rėmėsi Joachimo Rosenzweigo rankraščiu, Simono Grunau, Jono Bretkūno kronikomis bei savo stebėjimais. Taip autorius sukūrė prūsų gyvenimo būdo vaizdą, kurio neatsiejama dalimi laikė tikėjimą mitinėmis būtybėmis.

Trečiąją knygą – *Topografiją* – M. Pretorijus skyrė senovės Prūsijos žemės aprašymui. Jis apibūdino krašto ribas, aukštumas, miškus, gyvūniją (pa-

teikė tauro piešinį), naudingąsias iškasenas, vandenis: upes, ežerus, juose besiveisiančias žuvis, o ypač Baltijos jūrą, jos įplaukas, marias, uostus. Likdamas ištikimas senovės Prūsijos istorijai, visą skyrių parašė apie Prūsijos žemes, senosios krašto administracijos padalinius. Pagrindinius duomenis savo trečiajai knygai apie žemes jis perėmė iš Petro Dusburgiečio, pastarojo kronikos vertėjo į vokiečių kalbą Mikalojaus Jerošino (Nicolaus Jeroschin, Jeroszin) bei K. Hennenbergerio veikalų, kartu fiksavo pokyčius, įvykusius tose teritorijose. Viename plačiausių šios knygos skyrių M. Pretorijus pateikė Ordino laikais pastatytų pilių bei prie jų įsikūrusių miestų sąrašą, kur apžvelgė kai kurių, jo požiūriu, žymesnių vietovių istoriją, jų politinę priklausomybę amžiams keičiantis, žymiųjų mūšių vietas (pavyzdžiui, Tannenbergo (Žalgirio), Rūdavos). Akivaizdu, kad šiai knygos daliai jis buvo pasitelkęs ir Ordino kronikų, ir M. Strijkovskio, A. Vijūko-Kojelavičiaus istorijos veikalų informaciją. M. Pretorijus pateikė kai kurių vietovardžių gretutines formas vokiečių, lietuvių, kai kur ir prūsų, lenkų kalbomis, pvz., „Balga, pilis, anksčiau turėjo būti Honeda vadinta“ („Balga, ein Schloss, soll zuvor Honeda geheissen haben“), „*Tapiau*, pirmiausia Sargubi vadinta“ („Tapiau, erstlich Sargubi geheissen“), „*Ragnit*, lietuviškai Rageinė“ („Ragnit, auf litthauisch Rageine“), „Strassburgas, lenkiškai Brodnica“ („Strassburg, polnisch Brodnica“). M. Pretorijus buvo tvirtai įsisąmoninęs, kad jo aprašomasis kraštas yra daugiakalbis, ir skyrė kalbų klodus, dominavusius vieną ar kitą laikotarpį. Remdamasis vokiečių, lenkų, lietuvių kalbų žodžiais, aptarė kai kurių vietovardžių „etimologijas“, *taip* siūlydamas skaitytojui susidaryti nuomonę apie seniausio vietovardžio kilmę. Lituanistikai vertingos kai kurios XVII a. M. Pretorijaus užrašytos lietuviškos vietovardžių bei vandenvardžių formos. Žinoma, labiausiai M. Pretorijui rūpėjo prūsiškojo klodo realijos. Šiuo požiūriu Petro Dusburgiečio informacijos jam nepakako. M. Pretorijus plačiai rėmėsi Simono Grunau pradėtais mitologiniais senosios istorijos aiškinimais, dar stipriau juos paryškindamas. Rašydamas apie krašto administracinį padalijimą, M. Pretorijus nurodė ne Prūsijos kunigaikštystės administracinių vienetų ribas, bet apibūdino senovės prūsų žemes. Nuėjo dar toliau – tas žemes vadino senovės prūsų „monarcho“ *Krivio* (*Krywe*), kurio valdžiai (teisės ir religijos srityse) kadaise priklausė Mazovija, Žemaitija, Lietuva, Rusia, Kuršas, Livonija, patrimonijos dalimis. Prūsų žemių pavadinimus M. Pretorijus, remdamasis Simonu Grunau, kildino iš legendinio senovės Prūsijos valdovo

Weydywuičio dvylikos sūnų vardų. M. Pretorijus rašė: „Aš manau, kad tas pasakojimas apie *Weydywuičio* sūnus yra priimtinas." („Ich meine aber, da die relation von des Weydywuiti Sohnen solte anzunehmen seyn", III kn., 4 sk., 3). Iš tokiu būdu sudarytų vietovardžių „etimologiją" autorius darė toli siekiančias politinės istorijos išvadas: kadangi Lietuvos pavadinimas kilęs iš *Weydywuičio* sūnaus *Litvo* ar *Littipho* vardo, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė kadaise turėjusi būti pavaldi pirmiesiems senovės Prūsijos monarchams. Tačiau aiškiai suformulavo, kad veikale visą dėmesį skirs prūsų istorijai. Taip mitologinę, legendinę Prūsijos praeitį M. Pretorijus tiesmukai pavertė istorijos dalimi, legendinius personažus darė istorijos veikėjais. Reikia pripažinti, kad tokio tipo istoriografinis mąstymas XVII a. pabaigoje palaipsniui jau tapo anachronizmu, tačiau, antra vertus, mokslinė senovės prūsų istorija dar turėjo laukti kelis šimtmečius archeologijos, lyginamosios kalbotyros mokslų susiformavimo.

Ingė Lukšaitė

MATTHÄUS PRÄTORIUS UND DAS ZWEITE UND DRITTE BUCH SEINES WERKES *DELICIAE PRUSSICAE*

In der Einführung zum ersten Band[1] des Werkes *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne* von Matthäus Prätorius (Matthaeus Praetorius Memelensis Borussus, um 1635 bis 1704) wurden Leben und Gesamtwerk des Autors dargestellt, die Gegebenheiten um die Niederschrift seines Werks, dessen Hauptobjekt sowie der Verbleib der Handschriften untersucht und eine Auswahlbibliographie zusammengestellt[2].

Im Vorwort zum zweiten Band wird der Leser kurz an die Grundzüge des Lebens und Werks von Matthäus Prätorius erinnert. Nachdem einige neue Daten über das letzte Lebensjahrzehnt des Autors in Pommern entdeckt wurden, wird nun dieser Zeitraum genauer betrachtet, ebenso werden in diesem Band das zweite und dritte Buch der *Preussischen Schaubühne* veröffentlicht: „Demologia Prussiae" und „Topographia Prussiae".

Leben und Werk im Herzogtum Preußen. Matthäus Prätorius wurde um 1635 in Klaipėda in einer unter ethnischen Gesichtspunkten betrachtet zweisprachigen deutsch-litauisch gemischten Familie geboren. Während er in Klaipėda (Memel) heranwuchs, war er auch einigen Wechselwirkungen innerhalb der Familie und der seinerzeitigen Gesellschaft des Herzogtums Preußen ausgesetzt. Der Vater des zukünftigen Historikers, Christophorus

---

[1] Matthäus Prätorius, *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne, Bd 1.: Syllabus Deliciarum Prussicarum, 1. Buch: Onomasia Prussiae*, zusammengestellt von Ingė Lukšaitė, hrsg. von Ingė Lukšaitė und Vilija Gerulaitienė, Vilnius: Pradai, 1999.

[2] Ingė Lukšaitė, „Matthäus Prätorius – Geschichtsschreiber der preussischen Kultur", „Matas Pretorijus – Prūsijos kultūros istorikas", in Pretorijus, *Prūsijos įdomybės*, Bd. 1, S. 9–140 (litauisch und deutsch).

Prätorius (1601–1674), kam aus der östlichen Mark Brandenburg, einem ebenfalls ethnisch gemischten Gebiet, in das zu Preußen gehörende Territorium Kleinlitauens. Es ist anzunehmen, daß er seine Tätigkeit 1629 in der evangelisch-lutherischen Kirche von Inse am Südufer des Kurischen Haffs aufnahm. Während er dort arbeitete, lernte er litauisch. Zur gleichen Zeit wirkten im Herzogtum Preußen und seinem Teil Kleinlitauen in verschiedenen Gebieten viele seiner Namensvettern oder sogar Verwandten, von denen einige, wie zum Beispiel Friedrich Prätorius, aktiv an der Entwicklung der litauischen Schriftsprache teilnahmen.

Christophorus Prätorius erhielt im Jahre 1631 die Stellung des Diakons der deutschen Gemeinde in Klaipėda und heiratete eine Nachfahrin von Johann Bretke (Jonas Bretkūnas, 1536–1602), die Tochter von Matthäus Cörber, dem Erzpriester der gleichen Gemeinde. Sie war wahrscheinlich Bretkes Enkelin. Also wuchs Matthäus Prätorius, der zukünftige Historiker, in einer gebildeten Familie auf, die seine Interessen und den Kontakt mit der mehrsprachigen Gesellschaft gestaltete: Sein Vater studierte 1626 in Rostock, von 1633 bis 1634 an der Königsberger Universität, die er als Magister verließ[3], von 1647 bis zu seinem Tod diente er als Pfarrer der deutschen evangelisch-lutherischen Gemeinde in Klaipėda. Matthäus Prätorius kannte das von seinem „Vorfahren" („mein Eltervater") Johannes Bretke verfaßte Werk *Chronicon des Landes Preussen*, benutzte es und las die Bücher aus der Bibliothek Bretkes, wie er mit eigenen Worten in der handschriftlichen *Preussischen Schaubühne* bezeugte. Matthäus Prätorius folgte seinem Vater und wahrscheinlich dem Urgroßvater auf ihrem Weg: Von 1655 bis 1657 studierte er in Königsberg, von 1657 bis 1660 in Rostock, wo er Magister der schönen Künste und der Philosophie wurde. Im Frühling 1661 ernannte ihn das Konsistorium der evangelisch-lutherischen Kirche im Herzogtum Preußen zum Adjunkten der litauischen Gemeinde in Klaipėda und von 1663 oder 1664 zum Priester der lutherischen Kirche in Niebudschen. Dort arbeitete

[3] Aus Anlaß der Verleihung der Magisterwürde wurde in der zweisprachigen Beglückwünschung das litauische Gedicht „Christups ira warda tawa..." des Priesters der litauischen Gemeinde in Klaipėda Johannes Hophner d. J. gedruckt, der von 1580 bis 1637 oder 1638 lebte (Johannes Hophner, *Gratulationes ad Christophorum Praetorium cum gradum magistri in universitate Regiomontana assecutus est*, Regiomonti, 1634, zitiert nach F. M. Neumann, „Litauische Gelegenheitsgedichte aus dem 17. Jahrhundert", *Archivum Philologicum*, hrsg. von Pr. Skardžius, Bd. 5, Kaunas, 1935, S. 126–129).

er zwanzig Jahre, bis 1684. In diesen beiden Jahrzehnten versuchte er, den Priesterdienst mit der professionellen Arbeit eines Historikers zu vereinbaren.

Als Prätorius in der litauisch sprechenden Kirchengemeinde arbeitete, bereitete er mit seinen Kollegen religiöse Schriften in litauischer Sprache zum Druck vor. Spuren dieser Tätigkeit, eine litauische Widmung an Teophil Schultz sind in dem *Compendium grammaticae Lithvanicae* (um 1643) von Christophorus Sapphun erhalten geblieben, das von Schultz 1673 herausgegeben wurde: Außerdem sind vier Liedübersetzungen in der zweiten Auflage des Gesangbuchs von Daniel Klein bekannt (1685), die von Johannes Richovius zum Druck vorbereitet wurde. Diese Übersetzungen hatten einige Jahrhunderte Bestand und wurden in den lutherischen Kirchen Klein- und Westlitauens bis ins 20. Jahrhundert hinein gesungen.

Zu dieser Zeit begann Prätorius seine historische, kulturhistorische und ethnographische Arbeit und nahm sich vor, die Geschichte des Pruzzischen Landes zu schreiben, wobei er vor allem der Entwicklung der alten pruzzischen Kultur seine Aufmerksamkeit widmete. Zur Auseinandersetzung damit brachten ihn auch die Familientraditionen und von ihm gewählte kulturelle Umgebung. Seit der Studienzeit in Königsberg verkehrte er mit dem Schüler von Simon Dach, dem Professor für Poetik Johannes Röling (1634–1679), seit 1671 knüpfte er Verbindungen zu Christophorus Hartknoch (1644–1687), einem Historiker, der fünf Jahre an der Königsberger Universität und später am Thorner Gymnasium gelehrt hatte. Fachliche Verbindungen hielt er auch mit Philippus Jacobus Hartmann (1648–1707), dem Professor für Physik und Medizin an der Universität Königsberg, sowie zu vielen anderen. Für Prätorius waren diese Personen interessant als anerkannte Kenner ihrer Forschungsbereiche, die sich mit den gleichen Fragestellungen beschäftigten wie er selbst. Auch für sie war Prätorius nützlich, denn er konnte ihnen wichtige Informationen bieten, besonders über die Sprachen der baltischen Völker in Kleinlitauen, über die Bedeutungen von Wörtern sowie die Lebensweise und Brauchtum der ansässigen Bevölkerung. Prätorius war als Persönlichkeit sehr aktiv und engagierte sich bei der Suche nach Fakten über die Bräuche, wobei ihm die Arbeit im Kirchdorf dazu gute Bedingungen bot. Während er in Niebudschen arbeitete, dachte er daran, Material für ein umfangreiches Werk von enzyklopädischer Größe über Preußen und seine Völker zu sammeln. Als wichtigstes Forschungsobjekt wählte er die alte pruzzische Geschichte

und Kultur. Material dazu sammelte er auf unterschiedliche Weise und nach einigen Methoden. Er suchte, wie es zu seiner Zeit üblich war, in verschiedenen Bibliotheken und Handschriftensammlungen nach alten Chroniken, ihren Abschriften und verfolgte die historischen Veröffentlichungen genau. Unter anderem fand er in der Handschriftensammlung von Ernst Wallenrod die Handschrift der Chronik von Simon Grunau und verwendete auch die bereits gedruckten Texte von Peter von Dusburg, Matthias Strykowski und vielen polnischen Chronisten. Er suchte auch den Kontakt zu Besitzern großer Bibliotheken, und so schrieb er zum Beispiel vor allem deshalb einige Artikel über zwei berühmte Angehörige des Deutschen Ordens aus der Familie Wallenrod[4], wahrscheinlich um die Möglichkeit zu erhalten, unter guten Bedingungen in der Bibliothek von Ernst Wallenrod zu arbeiten. In Kaspar Hennenbergers (auch Henneberg, 1529–1600) handschriftlichem Nachlaß fand er die von Hennenberger abgeschriebenen Auszüge aus verschiedenen Chroniken. Prätorius versuchte, sich bei seinen Aussagen auf Primärquellen zu stützen, was nicht immer möglich war. Deshalb versuchte er, staatliche Unterstützung zu erhalten, um die Archive staatlicher Institutionen zu nutzen, was ihm auch eine Zeit lang gelang. Aus Büchern der verschiedensten Richtungen sammelte er Material: aus den Werken antiker Historiker und Geographen, aus deren Herausgebern und Kommentatoren des 16. und 17. Jahrhunderts, aus theologischen, historischen, geographischen und physikalischen Büchern dieser Jahrhunderte sowie aus Reiseberichten, deren Autoren gemeinsam mit Geographen die Grundlagen für die Ethnographie als Wissenschaft gelegt haben. Prätorius arbeitete seine Aufgabenstellung, die Beschreibung des Brauchtums der Menschen in dem ihm zugänglichen Territorium, ganz bewußt aus. Heute würde man sagen, er bereitete spezielle Expeditionen zum Erhalt ethnographischen Materials vor. Er studierte Informationen dieses Typs aus Kaspar Hennenbergs gedruckten und handschriftlichen Werken sehr genau und ging diesen Erkenntnisweg weiter und eindringlicher als andere Historiker des Herzogtums Preußen in jener

[4] „Lebensbeschreibung Friderici von Wallenrods, Gross-Marschallen des Deutschen Ordens"; „Lebensbeschreibung Conradi Tiberii von Wallenrods des Hochmeisters", diese Handschriften werden erwähnt bei J. Ch. Volbracht, „Beschreibung der Wallenrodischen Bibliothek", *Erleutertes Preussen*, Bd. 3, 1725, S. 643.

Zeit. Bereits in der Überschrift der *Preussischen Schaubühne* ist vermerkt, daß das Material zu seinem Werk „mit allem fleiss auss den bewerthesten Geschicht-Schreibern, auch augenscheinlicher Erfahrung zusammen getragen" wurde. Seine Erfahrung hielt er für besonders wichtig. Darum bemüht, ein möglichst umfassendes Bild der alten pruzzischen Vergangenheit zu geben, mußte Prätorius nach einer geeigneten Art und Weise der Umsetzung suchen, denn es fehlten ihm Informationen über ihre politische Geschichte. Die Politik, also die staatliche Entwicklung, und Kriegsbeschreibungen bildeten den Kern damaliger historischer Werke. Bräuche und Lebensweisen wurden von Reisenden und Geographen beschrieben. Prätorius versuchte, die Diskurse dieser unterschiedlichen Schriften zu verbinden und das Faktenmaterial verschiedener Art zu einer Ganzheit zusammenzufügen. Gleichzeitig mit der für seine Zeit übliche Beschreibung der politischen Ereignisse vertiefte sich Prätorius stärker als andere Autoren in die gesellschaftlichen Zustände des Herzogtums Preußen, vor allem in Fragen der altpruzzischen Kultur, die sowohl die Sprache als auch Bräuche und die Beschreibung der Lebensweise umfaßte, soweit es das wissenschaftliche Niveau jener Zeit erlaubte.

Während Prätorius in Niebudschen arbeitete, fiel es ihm immer schwerer, die priesterlichen Pflichten mit der Berufung eines Historikers zu vereinbaren. Es fehlten Zeit und Mittel, Material zu sammeln und das konzipierte Werk zu schreiben. Er wollte bessere Bedingungen für eine intensivere historische Forschung schaffen und bat 1675 um die Versetzung auf eine freie Priesterstelle in Königsberg, doch das Konsistorium der evangelisch-lutherischen Kirche im Herzogtum Preußen willigte in diese Bitte nicht ein, so daß er weiter in Niebudschen arbeitete. Das priesterliche Einkommen genügte nicht, um die eingeleitete Arbeit auszuführen. Zwischen 1670 und 1682 prozessierte Prätorius wegen seiner finanziellen Lage und anderer nicht näher beschriebenen Angelegenheiten: Der Fiskus des Herzogtums Preußen sprach ihn schuldig, kirchliche Huben in nicht angemessener Weise verwendet zu haben und eines „[durch] ihn begangenes Straffbahres Delictorum". Die Prozesse verschwendeten die Zeit des Historikers, seine Kräfte, versperrten ihm die Tür zu einer geistlichen Karriere und ließen gleichzeitig die Hoffnung schwinden, für die historische Arbeit bessere Umstände zu schaffen. Trotz alledem sammelte Prätorius während der Jahrzehnte in Niebudschen das Material zu seinem Werk und schrieb den größten Teil der *Preussischen*

Schaubühne. Schon 1680 oder Anfang 1681 fuhr er nach Danzig, um in der reichen Stadtbibliothek fehlende Daten zu sammeln sowie dort vorhandene handschriftliche Chroniken zu sichten und einen Herausgeber für sein Werk zu finden. Dieser Schritt zeigt, daß Prätorius schon die Zusammenfassung des Inhalts seines künftigen Buchs geschrieben hatte: *Syllabus materiarum in opere M. Matthaei Praetorii Memelensi: Deliciae Antiq[uae] Pruss[iae].* Diese wurde 1681 in Königsberg veröffentlicht. Der gewählte Titel zeigt, daß das wichtigste Forschungsobjekt das „alte Pruzzenland" oder „die alten Pruzzen" waren. Man kann annehmen, daß Prätorius diesen Teil seines großen Werkes bis 1684 in Niebudschen geschrieben hat, obwohl er ihn auch später noch, bis zum Ende des Jahrhunderts, vervollständigte.

Seit Beginn der 80er Jahre des 17. Jahrhunderts kamen Prätorius Zweifel hinsichtlich des lutherischen Glaubens in seiner orthodoxen Form. So nahm er, ein lutherischer Priester, in Danzig Kontakt zu dem dortigen Jesuiten Johann Franck Hack auf. Das bezeugt ein Brief von Prätorius an Hack aus dem Jahre 1682. 1683 legte Prätorius den Theologieprofessoren der Königsberger Universität eine Schrift zur Union der lutherischen und katholischen Kirche zur Beratung vor[5]. Später, nach der Überarbeitung der Schrift, gab er das Buch *Tuba pacis* (*Die Friedensposaune*, 1685) heraus, welches die katholische Inquisition 1689 auf den *Index librorum prohibitorum* setzte. Die evangelischen Lutheraner hingegen polemisierten einige Jahrzehnte gegen das Buch und erklärten, die Position des Autors sei mit der lutherischen Kirche unvereinbar. Manche Ansichten des Verfassers wurden auch befürwortet, denn das Buch wurde noch einige Male aufgelegt: in Köln (1711) und Aachen (1820, ins Deutsche übersetzt).

Die Zweifel am lutherischen Glauben, die schwindenden Perspektiven hinsichtlich einer geistlichen Karriere und einer Verbesserung der Lebensumstände ebenso wie die wissenschaftlichen Arbeitsbedingungen und die wachsende Erkenntnis, daß Priesterdienst und historisch professionelle Arbeit unvereinbar seien, zwangen Prätorius dazu, einen Ausweg zu suchen. Im

[5] *„Discursus de unione Ecclesiarum, imprimis qua ratione controversiae fidei inter Evangelico-Catholicos et Romano-Catholicos amice componi possint. Nemini ullo modo in praeiudicium, solius veritatis, unitatis ac pacis ecclesiasticae ac pacificorum animorum submissus"*; über die Schrift ist aus der Bewertung des Discursus von Prätorius durch die Professoren, Doktoren sowie den Dekan der theologischen Fakultät der Universität Königsberg vom 5. April 1685 bekannt, GStAPK, HA XX, EM, 38e, N 25, Bl. 21 r-v.

Mai 1684 verließ er seine Familie und das Herzogtum Preußen und zog in das zum Königreich Polen gehörende Pommern, wo er zum Katholizismus konvertierte. Alles wurde dem Ziel der historischen Arbeit geopfert. Diese Hoffnung wurde durch den Kontakt zu dem Jesuiten Johann Franck Hack geweckt, dessen Bruder Michael Antonius Hack (um 1630–1703) Sekretär des polnischen Königs und litauischen Großfürsten Jan Sobieski war (er regierte von 1674–1696) und gleichzeitig Abt im Zisterzienser-Kloster von Oliva (seit 1683) sowie ein in ganz Europa geschätzter Kenner von Geheimschriften war. M. A. Hack war auch berühmt, weil er sich um die Arbeit der Druckerei von Oliva bemühte. Wahrscheinlich erlangte Prätorius durch die Hilfe der beiden Brüder Mönche (eines Jesuiten und eines Zisterziensers) den Titel eines Historiographen des Königreichs Polen und des Großfürstentums Litauen und trat so, wie er hoffte, in einen neuen Lebensabschnitt ein.

Tätigkeit in Pommern. Vom königlichen Historiographen zum verschuldeten Priester. Bis heute gibt es keine Informationen darüber, wo Prätorius in den ersten Jahren nach seinem Umzug nach Pommern wohnte. In den Akten des Danziger Generalkonsistoriums der katholischen Kirche (Erzbistums) Włocławek wurden Akten gefunden über die Prozesse der letzten Jahrzehnte seines Lebens, in denen Prätorius als Zeuge und Informand[6] erwähnt wird. Dies zeigt eindeutig, daß er von 1684 bis 1688 weltlich war. 1688 finden sich die ersten Hinweise darauf, daß er bereits katholischer Priester war, doch erst Ende 1689 fertigte Prätorius die nötigen Dokumente an, die ihm das Recht zusprachen, als katholischer Priester geweiht zu werden. Auf seine historische Arbeit in diesen vier Jahren kann aus seinen veröffentlichten Werken geschlossen werden. Von 1684–1688 schrieb er Panegyriken und veröffentliche einige Materialien zu Themen der *Preussischen Schaubühne*. Die Adressaten der in diesen vier Jahren geschriebenen und

[6] Akten des Danziger Generalkonsistoriums (1680–1690), Akten des Erzdiakonats von Pommern (Akta Archidiakonatu Pomorskiego), Archiv der Kulmer Diözese in Pelplin (Archivum Diecezji Chełmińskiej w Pelplinie), G 19, Bl. 695–696; Akten des Danziger Generalkonsistoriums (1692–1695), ibid., G 21, Bl. 374–379, 524–529; Akten des Danziger Generalkonsistoriums (1695–1700), ibid., G 22, Bl. 32–47, 56, 103, 17–27 (seit 1698 begann die Numerierung der Aktenblätter von Neuem); Akten des Danziger Generalkonsistoriums (1700–1709), ibid., G 23, Bl. 2, 59–61, 127 u. a.

publizierten Werke sowie die Erscheinungsorte helfen bei der Zusammensetzung des Bildes, was Prätorius erreichen wollte und wer ihn unterstützte. Es fallen die Gelegenheitswerke auf, die König Jan Sobieski gewidmet waren und dessen militärische Erfolge priesen. Einige Zeit später entstanden aus Anlaß der Hochzeit dessen Sohnes Jakobus Sobieski weitere Widmungen[7]. Einen solchen Panegyrikus zu schreiben, war für jemanden, der den Titel eines königlichen Historiographen bekam, üblich. Alle bis auf einen sind in Oliva publiziert worden. Ein kleines Gelegenheitswerk zum Dank an den Danziger Arzt Otto Dietrich Vögeding erschien in Königsberg (1684). Zu einem anderen Genre gehörten die historischen Bücher über die Goten, die ebenfalls König Jan Sobieski gewidmet waren. Es handelt sich um zwei Teile eines Buches über die Herkunft der Goten und ihre allgemeine Geschichte[8] sowie ein späteres Buch speziell über ihr Kriegswesen[9]. Die Bestimmung des letzteren Werkes ist nicht schwer zu erraten: Die Kriegsthematik sollte den König interessieren, der als Heerführer berühmt war, seit er die Türken vor Wien besiegt hatte. Nicht zufällig sind die meisten Werke dieser Zeit in der Druckerei von Oliva gedruckt worden, die dem bereits erwähnten Abt des Zisterzienserklosters M. A. Hack unterstand. Vielleicht hat Prätorius einige Zeit in Oliva gewohnt, vielleicht versuchte er auch im nahe gelegenen Danzig Fuß zu fassen, das bereits für seine Bibliotheken berühmt und ein regionales Zentrum der historischen Forschung geworden war. Sollten die später gegen ihn erhobenen Anklagen zutreffen, so könnte er zu dieser Zeit zum zweiten Mal verheiratet gewesen sein. In den Akten des Konsistoriums ist vermerkt, daß seine zweite Frau bereits Witwe war, als sie ihn heiratete. Allerdings mußte die Hoffnung, von der historischen

[7] Matthaeus Praetorius, *Regium scutum monarchae Poloniarum [...]*, Olivae, 1684; Idem, *Classicum triumphale [...] Ioanni III [...]*, Olivae, 1686; Idem, *Paean triumphalis [...] reduci e Budziacensibus et Moldavicis oris [...]Ioanni III ...*, [Olivae, 1686]; Idem, *Lyrica ad famam vocalem echo de captivato hoste in acie Tauricanae cohortis ductore invicta principis Iacobi dextera [...]*, Olivae, [1686]; Idem, *Applausus Sarmatiae über die Hochzeit des Prinzen Jacobi [...]*, Danzig, 1695.

[8] Matthaeus Praetorius, *Orbis Gothicus, id est historica narratio, omnium fere gothici nominis populorum origines, sedes, linguas, regimen, reges, mores, ritus varios, conversionem ad fidem etc. exibens [...]*, Olivae, 1688, 1689.

[9] Matthaeus Praetorius, *Mars Gothicus, id est tractatus historicus: exibens veterum Gothorum militiam, potentiam, arma, machinas, exercitationes bellicas, acies, castramentationes, leges, stipendia, poenasque, militares etc. [...]*, Olivae, 1691.

Arbeit leben zu können, um 1687 vollends erlöschen. Um das Lebenswerk *Preussische Schaubühne* zum Druck vorzubereiten, war Geld nötig, ein Schreiber mußte beschäftigt werden, ein Herausgeber war zu finden, doch wie man aus den Daten ersehen kann, war der König seinem Werk nicht so sehr gewogen, daß er die Herausgabe finanziert hätte. Also mußte eine Anstellung mit festem Einkommen gesucht werden.

Prätorius schlug, wie anzunehmen ist, Ende 1687 wieder einen geistlichen Weg ein, wenn auch dieses Mal den eines katholischen Priesters. Zunächst arbeitete er in Straßburg (poln. Brodnica), im Frühling 1688 in Weyherstadt (Weyhersfrey, Neustadt, poln. Wejherowo) und nach einem Jahr in Starogard (poln. Starogard Gdański) und Gora (poln. Góra) als Priester. Ohne jeden Zweifel bekam Prätorius diese Arbeitsstelle Dank der Bemühungen des Königs und M. A. Hacks. Weyherstadt war zu jener Zeit konfessionell gemischt und gehörte König Jan Sobieski. Als Prätorius dort seinen Dienst antrat, war er noch nicht zum Priester geweiht.

Auch der zweite Versuch, Priesteramt und historische Arbeit zu vereinbaren, fiel nicht leichter, sondern wahrscheinlich noch schwerer als im Herzogtum Preußen. Prätorius war für drei Gemeinden zuständig: Weyherstadt, Starogard und Gora, später auch für Rheda, doch dann arbeitete er bereits nicht mehr in Starogard. Zwischen den ersten beiden Kirchen lagen ca. 80 Kilometer. Das Amt in der Gemeinde Weyherstadt sorgte für den Lebensunterhalt, doch reichten die Mittel nicht für die wissenschaftliche Arbeit. Schon im Mai 1694 klagten Vertreter des Magistrats beim Konsistorium gegen Prätorius, weil er einige der Kirche gehörende Bauten und Gelder für „private Angelegenheiten" genutzt habe („in suo privato usu convertisset") und „Weyherstadt weitere Verluste und Nachteile" eingebracht haben sollte („et in plura alia ... civitatis Weiheropoliensis damnum et praeiuditium attentasset")[10]. Diese Mittel hatte Prätorius wohl für die Abschrift der Handschrift verwendet. Fast gleichzeitig, von Juni bis August, wurde vor dem Konsistorium wegen Bigamie gegen Prätorius verhandelt. Er wurde für schuldig befunden, daß er ohne eine Dispens zum zweiten Mal geheiratet hat, weshalb er unberechtigter Weise zum Priester geweiht worden und unberechtigt Benefizien in Weyherstadt und Starogard erhalten habe. Wieder

[10] Eintrag ins Aktenbuch des Danziger Generalkonsistoriats (1692–1695) vom 28. Mai 1694, Archiv der Kulmer Diözese in Pelplin, G 21, Bl. 374.

wurde daran erinnert, daß er kirchliche Mittel für eigene Angelegenheiten verwendet habe und ihm wurde die Exkommunikation angedroht. Diese Anschuldigungen waren offensichtlich nicht unbegründet, weil aus den weiteren Akten offenkundig wird, daß er zunächst die Arbeit als Priester aufnahm und sich erst anschließend um die dazu nötigen Dokumente bemühte. Das Konsistorium entschied, Prätorius habe eine Dispens vorzulegen[11]. In eben diesem Fall bezeugte M. A. Hack, daß Prätorius eine Dispens habe, wahrscheinlich hatte er selbst geholfen, das so dringend benötigte Dokument zu beschaffen. Nach Hack sei der apostolische Nuntius am Hof des polnischen Königs und litauischen Großfürstens Jacobus Cantelmi, Erzbischof in Zesarea, im Dezember 1689 mit der Bitte von Prätorius einverstanden gewesen und habe ihm am 10. März 1690 in Warschau die Dispens erteilt[12].

Damit waren die Gerichtsprozesse aber noch nicht vorüber. Am 12. August 1695 mußte Prätorius sein Amt in der Gemeinde Starogard niederlegen und auf die damit verbundenen Einkünfte verzichten. Schon nach vier Tagen beschuldigte ihn ein Vertreter des Magistrats, die Kirchenkasse sowie das Ausgabenbuch und Inventurunterlagen nicht zurückgegeben zu haben und forderte dazu umgehend auf[13]. Prätorius wurde mit der Betreuung einer anderen Kirchengemeinde, der von Rheda, beauftragt, doch auch hier entwickelten sich die Dinge nicht besser. Die kleine Filialkirche gehörte früher zu einer anderen Gemeinde (in den Quellen lat. Camlense). Die Gemeindemitglieder, geführt vom Gutsverwalter, stritten für den ehemaligen Pfarrer, Präpositus und Dekan von Putzig und Lauenburg (Lębork). Noch im gleichen Monat August protestierten sie gegen die Zuordnung Rhedas zu Weyherstadt und widersetzten sich gleichzeitig der Priestertätigkeit von Prätorius[14]. Die Auseinandersetzung zog sich über drei Jahre hin und am 16. September 1698 wurde Prätorius vom Gutsältesten, Paulus Ustarbowski, der Bigamie beschuldigt, wobei die alten Anschuldigungen wiederholt wurden und hinzugefügt wurde, daß er eine Konkubine habe[15]. Bei der Verhandlung

[11] Entscheidung vom 19. August 1694, ibid., G 21, Bl. 527–529.

[12] Akte vom 7. Juli 1694, ibid., G 21, Bl. 379–380.

[13] Eintrag in das Aktenbuch des Danziger Generalkonsistoriats (1695–1700) vom 12. August 1695, ibid., G 22, Bl. 32–33.

[14] Akte vom 31. August 1695, ibid., G 22, Bl. 59–61.

[15] Eintrag einer Klage eines Gemeindemitglieds von Rheda vom 31. August 1695, ibid., G 22, Bl. 45–47.

des Falls vor dem Konsistorium am 6. Februar 1699 konnte Prätorius einige Punkte widerlegen[16], er arbeitete weiterhin in der Gemeinde Rheda, allerdings bekam er als Bezahlung kein Geld mehr, was aus der Visitationsakte von 1702 hervorgeht.

So arbeitete Prätorius, während er ständig mit Prozessen beschäftigt war, ab 1695 in drei Kirchen: in Weyherstadt, Gora und Rheda. Die Einwohner aller drei Kirchspiele waren konfessionell gemischt und das Konsistorium wollte die katholische Kirche stärken. In den Akten des Konsistoriums findet sich eine Bescheinigung von Prätorius, in der er sehr ausführlich über die lutherische Kirche im Gut Bolschau, in der Nähe von einer durch Prätorius betreuten Kirche, die sich nominell im Gebiet seiner Kirchengemeinde befand, die nach der Entscheidung des Konsistoriums zu zerstören sei[17]. 1701 protestierte Prätorius gegen einen Hexenprozeß, der gegen eine Einwohnerin Weyherstadts angestrengt worden war sowie gegen die Ermittlungsmethoden[18]. Das alles zeigt, daß er sich in die lokalen Angelegenheiten und religiöse Beziehungen vertiefte, die Ereignisse verfolgte und sich aktiv daran beteiligte.

Alles das erschwerte jedoch die professionelle historische Arbeit sehr, die er offensichtlich um jeden Preis ausführen wollte.

Die Unterlagen der Visitation vom 9. bis 12. Februar 1702 geben Aufschluß über die Umstände von Prätorius' Priesterdienst und Wirkungsfeld. Auf die Fragen der Visitatoren konnte er die genaue Zahl der Gemeindemitglieder in Weyherstadt nicht nennen und als sie nicht locker ließen, sagte er, der Ort habe insgesamt um die 500 Einwohner, wovon etwa ein Drittel „von der Häresie infiziert" sei, also vom lutherischen und evangelisch-reformierten Glauben. Die Gemeinde von Weyherstadt umfaßte die Stadt und sechs Dörfer, die Gemeinde von Gora neben der Stadt noch sieben Dörfer, in denen, wie er zeigte, etwa 200 Lutheraner wohnten (1687 gab es 124 Katholiken). Die Gemeinde von Prätorius befand sich im Kaschubenland. Als gebildeter Kulturhistoriker und Ethnograph interessierte er sich für die Sprache der Einwohner, vertiefte sich in ihre Geschichte, vervollständigte mit einigen

[16] Eintrag über die Verhandlung des Falles vom 6. Februar 1699, ibid., G 22, Bl. 133.

[17] Bescheinigung von Prätorius über die lutherische Gutskirche Bolschau vom 7. März 1701, Akten des Danziger Generalkonsistoriums (1700–1709), ibid., G 23, Bl. 59–61.

[18] Siehe auch I. Lukšaitė, „Matthäus Prätorius – Geschichtsschreiber der Preussischen Kultur", in Pretorijus: *Prūsijos įdomybės*, Bd. 1, S. 114.

Informationen über diese Völkerschaft auch die Handschrift der *Preussischen Schaubühne*, doch wie die Visitationsakten bezeugen, hielt er weder auf kaschubisch noch auf polnisch Predigten ab. Die Visitationsakten vom 9.–12. Februar 1702 zeigen auch, daß Prätorius auf deutsch predigte, die reformierten Franziskanermönche des Klosters Weyherstadt morgens allerdings in der gleichen Kirche auf traditionelle Art auf polnisch und in ihrer Kirche nachmittags auf deutsch. Prätorius katechisierte selbst, danach predigte er und hielt die Messe. Die Kirchenrechnungsbücher führte Prätorius in lateinischer Sprache und die Kassenbücher, welche sich bei den Provisoren befanden, waren deutsch. In der Kirchenkasse wurde kein Geld gefunden. Die Visitatoren, die den Inhalt der Anklagen gegen Prätorius kannten, verlangten in Weyherstadt die Dokumente seiner Dispens und Priesterweihe. Prätorius verteidigte sich mit der Aussage, alle Unterlagen seien zum Danziger Generalkonsistorium geschickt worden[19]. In Weyherstadt sollte bei der reformierten Franziskanerkirche eine Schule angesiedelt sein, doch zur Zeit der Visitation gab es keinen Rektor und nur einmal pro Woche gab der Organist Johann Ruthen[us], ein gebildeter Mensch, den Kindern Gesangsunterricht. Die Visitatoren haben kein hartes Urteil über Prätorius Arbeit gefällt[20], sondern formulierten zweideutig: „Matthäus Prätorius, Pfarrer in den Gemeinden Rheda, Weyherstadt und Gora, ein vielseitiger Gelehrter und in allem Geschichtlichen bewandert. Allerdings ist die weltliche Bildung nach den Worten des Heiligen Doktors eine Torheit, deshalb strebt der wirkliche Priester mit ganzem Herzen nach wahrer Vernunft, die Christus verkündet" („Reverendus Matthaeus Praetorius, multorum rerum notitia sit praedictus et variarum Historiarum celebris, quiatamen secundum S. Doctorem sapientia huius mundi stultitio est. Ideo R[...]ndus Parochus veram Sapientiam, quiae Christus est, discat et toto corde exquirat"). Mit diesen Worten wurde offensichtlich nicht die historische Arbeit von Prätorius eingeschätzt. Offenbar gab es noch eine mündliche, Prätorius nicht wohlwollende Mitteilung an den Bischof. Der Bischof von Włocławek schrieb in einem Brief an den Visitator: „In Weyherstadt muß unbedingt erreicht

[19] Akte zur Visitation im Dekanat von Putzig vom 9. bis 12. Februar 1702, Akten des Danziger Generalkonsistoriums (1700–1709), ibid., G 24, Bl. 145–171.

[20] Visitationsbeschlüsse im Dekanat von Putzig vom 9. bis 12. Februar 1702, Akten des Danziger Generalkonsistoriums (1700–1709), ibid., G 24, Bl. 429–450.

werden, daß der dortige Priester Prätorius von seinem Amt zurücktritt und nur in der Gemeinde Rheda bleibt, denn er ist, wie schon die ganze Zeit angenommen, dort nicht mehr nützlich, seine Person trägt nichts zum Seelenheil bei." („W Weierowie koniecznieby trzeba przywieść ad resignationem tego tam X[...]a Pretoryusza, a zastawić go przy Redzie: bo on tam iuż inutilis zawsze reputabitur, nec faciet proventum osoba iego in cura animorum")[21]. Der Priester von Rheda erhielt zu dieser Zeit kein Gehalt, sondern hatte einen vier Hufen großen Acker, doch Prätorius war schon zu alt, um durch Feldarbeit Gewinn zu erzielen. Eine solche Regelung hätte bedeutet, daß er lediglich durch Beerdigungen, Taufen und Trauungen Geld (je ein Goldstück) bekommen hätte, was in einer kleinen Gemeinde selten vorkam. Doch die Kirchenleitung änderte nichts an den Pflichten von Prätorius. Er starb in Weyherstadt.

Als Todesdatum wurde im 19. Jahrhundert und von den späteren Historikern das Jahr 1707 angenommen, doch Franz Schultz und einige weitere Biographen geben, auf ihn beruhend, den 3. Oktober 1704 an. Nachdem im Zweiten Weltkrieg ein Teil des Stadtarchivs von Weyherstadt verlorengegangen ist, kann ohne zusätzliche Angaben keines der beiden Daten belegt werden. Deshalb wurden im ersten Band der *Preussischen Schaubühne* beide Daten angegeben. Die Dokumente des Danziger Generalkonsistoriums zeigen, daß Prätorius 1704 starb, denn am 11. Februar 1705 wurde im Generalkonsistorium darüber beraten, was mit den Schulden geschehen solle, die der verstorbene Prätorius hinterlassen hatte. Er stand in der Schuld von zehn Gläubigern, den verschiedensten Menschen wie seinem Organisten, Händlern, reichen Guts- und Stadtbewohnern. Insgesamt ging es um 276 Goldstücke Gulden[22]. Offensichtlich ist das von Schultz genannte Todesdatum – der 3. Oktober 1704 – das richtige[23]. So endete Prätorius' geistlicher Weg.

[21] Brief des Bischofs von Włocławek Szanawski an den Erzdiakon [Christophorus Antonius Szembek] aus Włocławek vom 7. März 1702, ibid., G 24, Bl. 2.

[22] Eintrag in die Akten des Danziger Generalkonsistoriats (1700–1709) vom 11. Februar 1705, ibid., G 24, Bl. 579.

[23] Schultz hat nicht genannt, auf welche konkreten Dokumente er sich bei der Angabe des Todesdatums stützte, doch aus den Nachweisen für andere Fakten kann man annehmen, daß er sich auf das Aktenbuch der Stadt Weyherstadt vom Ende des 17. und Anfang des 18. Jahrhunderts gestützt hat, welches im Zweiten Weltkrieg verlorenging. Vielleicht hat er auch kirchliche Dokumente aus Weyherstadt verwendet. (F. Schultz, *Geschichte der Kreise Neustadt und Putzig*, Danzig, 1907, S. 325).

Das zweite und dritte Buch von Prätorius' *Preussischer Schaubühne*: „Demologia" und „Topographia". Die Themen der im zweiten Band der *Preussischen Schaubühne* veröffentlichten Bücher „Demologia" und „Topographia" würde die heutige Wissenschaftssprache mit Begriffen wie Volkskunde, Siedlungsgeschichte, Fauna und Flora sowie Gestaltung der Kulturlandschaft beschreiben, in einem Umfang, wie sie ein Autor des 17. Jahrhunderts seinen Lesern bieten konnte.

Im zweiten Buch machte es sich Prätorius zur Aufgabe, die Völker zu untersuchen, die im Laufe einiger Jahrtausende auf dem alten pruzzischen Territorium gelebt hatten. Dabei lenkte er alle Aufmerksamkeit auf die Herkunft des ihm wichtigsten, des pruzzischen Volkes, seinen Platz zwischen der Vielzahl an Stämmen, Völkern und Völkerschaften, die sich nördlich und nordöstlich der antiken Staaten, insbesondere des Römischen Reiches, ausbreiteten. Mit diesem Ziel studierte Prätorius die Werke antiker Autoren (Historiker und Geographen) und die darin enthaltenen Angaben über die betreffenden Bewohner. Diese Angaben verglich er mit den Informationen aus den Kommentaren der Herausgeber antiker Werke im 16. und 17. Jahrhundert, analysierte die Glaubwürdigkeit der Informationen und stellte sie in einen Zusammenhang mit Angaben von Geographen, Verfassern von Reiseberichten sowie einigen Chronisten und Historikern des 16. und 17. Jahrhunderts, die ihre Informationen eigenständig zusammengetragen hatten.

Prätorius bediente sich der Werke von Autoren wie Klaudios Ptolemaios, Strabon, Herodot, Aristoteles, Caius Plinius Secundus, Publius Cornelius Tacitus, Caius Iulius Caesar, Marcus Iunianus Iustinus, Caius Suetonius Tranquillus, Pomponius Mela, Arrianus Flavius Nicomediensis und anderer Historiker und Geographen, darunter Publius Vergilius Maro und Decimus Iunius Iuvenalis sowie einer Vielzahl von Ausgaben des 16. und 17. Jahrhunderts und der in den Kommentaren zusammengetragenen Informationen.

Für eine lange Zeitspanne, vom Niedergang Roms bis in die Zeit vom 11. bis 15. Jahrhundert, wurden spätantike Werke sowie historische Schriften und Fragmente aus der Zeit vom 6. bis 12. Jahrhundert als Informationsquelle zum frühen pruzzischen Territorium von Prätorius wie von vielen anderen Wissenschaftlern jener Zeit herangezogen. Prätorius sammelte sorgfältig die Schriften jener Autoren dieser Zeit, die über die Goten geschrieben hatten: Jordanes (auch Jornandes genannt, 6. Jh.), Flavius Aurelius Magnus

Cassiodorus (um 490 bis um 583), Procopius Caesariensis (um 490 bis 560), Isidorius Hispaliensis (um 570 bis 636), Adamus Bremenensis (? bis nach 1081), Helmold (? bis 1177). Auf sie stützten sich auch die meisten Historiker des 16. und 17. Jahrhunderts, deren Werke und Interpretationen Prätorius besprach: Ioannes Aubanus Boemus, Wolfgang Lazius, Philippus Cammerarius, Ludovicus Vives, Ioannes Bodinus, Philippus Cluverius Gedanensis, Pastor Joachim de Hirtenberg, Ioannes Isaacus Pontanus, Hermannides Ruthger, Ioannes Loccenius und andere. Wie bekannt, nahm seit dem 13. Jahrhundert, nachdem der Krieg zwischen dem Deutschen Orden und den Pruzzen begonnen hatte, die Menge an Informationen über die Pruzzen deutlich zu. Sehr wichtig sind in diesem Zusammenhang die alten polnischen Chroniken. In Prätorius' Werk finden sich viele Hinweise auf die Schriften von Chronisten wie Magister Vincentius Kadlubek, 13. Jh., Peter von Dusburg, 14. Jh., und natürlich die Werke von Chronisten und Historikern des 16. und 17. Jahrhunderts aus Polen, dem Herzogtum Preußen und dem Großfürstentum Litauen: Martinus Cromer, Stanisław Sarnicki, Johann Herburt, Simon Grunau, Johannes Bretke, Matthaeus Waissel, Kaspar Hennenberger, Ioannes Lasicius, Matthias Strykowski, Alexander Guagnini, Albertus Wiiuk Koialowicz und Christophorus Hartknoch. Die Menge an Informationen war für Prätorius schwer zu verarbeiten, wobei er sich mit wechselndem Erfolg bemühte, die Aussagen einzuschätzen und argumentativ zu kommentieren.

Die Aussagen antiker Autoren über die Stämme, Völker und Völkerschaften auf dem Territorium des alten Pruzzen bewertete Prätorius als die einzigen, die aus jener Zeit erhalten geblieben waren, aber er betrachtete sie auch mit Vorsicht. Er bemerkte, daß die antiken Geographen und Historiker viele Fehler gemacht hatten (II. Buch, 1. Kapitel, §3). Griechen und Römer schrieben über dieses Gebiet, das sie nie erreicht hatten, das zu weit im Norden und abseits ihrer Wege lag. An der Sammlung von Erkenntnissen hinderte die antiken Autoren auch die Sprachbarriere. Deshalb waren die Informationen oft fehlerhaft und Einiges wurde von späteren Autoren wiederholt. Für Prätorius waren die Inhalte dieser Texte neblige Andeutungen, die der Historiker unbedingt entschlüssen und erklären mußte. In seinem Werk sammelte er Informationen über Stämme, Völkerschaften und ihre Gruppierungen, die nördlich des Römischen Reiches lebten: Sarmaten,

Skythen, Slawen, Germanen, Goten, Wandalen, Veneder, Heruler, Alanen, Aestier und Pruzzen. Auf verschiedene Weise versuchte er, ihre gegenseitigen Beziehungen festzustellen und zu verstehen, welche Stammesverbindungen die ältesten sind und wo die Herkunft der Pruzzen liegen könnte.

Prätorius' Gedankenfolge sah, kurz gesagt, so aus: Die ältesten antiken Autoren schrieben über das gesamte Gebiet nördlich der Alpen, des Schwarzen Meeres, des Kaukasus sowie diesseits des Kaspischen Meeres und erwähnten, daß in diesem Gebiet verschiedene skythische Stämme lebten. Auf diesem Territorium sei einer dieser Stämme der der Sarmaten gewesen (II. Buch, 3. Kapitel, §1), der zwischen der Weichsel, Livland und Rußland gelebt habe. Der Historiker referiert die unterschiedlichen Standpunkte der verschiedenen Autoren hinsichtlich der westlichen Grenze Sarmatiens: Einige ordneten Sarmatien auch Gebiete westlich der Weichsel zu. Er selbst neigte dazu, das Territorium Sarmatiens bis zum Rhein auszudehnen. Prätorius kam zu dem Schluß, daß die alten Autoren die Pruzzen den Sarmaten zuordneten und indem sie über letztere schrieben auch die pruzzischen Stämme mit einschlossen. Die Angaben späterer Autoren versuchte Prätorius schon mit Hilfe des hinzugezogenen Kriteriums der Sprache zu klassifizieren. Er versuchte, die Pruzzen einer Sprachgruppe zuzuordnen (es sei daran erinnert, daß es im 17. Jh. noch keine vergleichende Sprachwissenschaft gab), ebenso die Völker, die das ehemalige Sarmatien besiedelten: Veneder, Goten, die alten Pruzzen, Polen, Kuren und Samogitier, wobei er sich auf ihm bekannte oder in historischen Texten angemerkte Wortähnlichkeiten stützte. Danach ordnete er sie der slawischen oder slawonischen Gruppe zu. Nach Ansicht des Historikers siedelten die Goten vor der großen Völkerwanderung in Sarmatien, genauer in Pruzzenland, so daß ein bestimmter Teil des überlieferten Wissens über die Goten und Geten auf die Pruzzen bezogen werden könne (II. Buch, 6. Kapitel, §14). Prätorius stellte fest, daß im Territorium zwischen Don und Rhein seinerzeit „eine grosse Anzahl unterschiedlicher Völker und Nationen sich befunden, die man aber alle damalen zu den Gothen gezählet" (II. Buch, 7. Kapitel, §6).

Prätorius verglich die lautlichen Ähnlichkeiten einiger Sprachen und schuf daraus „Wortethymologien", er verwendete die Fakten der zu seiner Zeit gesprochenen Sprachen als Argumente dafür, die Beziehungen und die Nähe zwischen den Völkern und Stämmen oder sogar deren Herkunft zu erklären.

Den sprachlichen Fakten maß Prätorius eine große Bedeutung als historische Argumente bei. Er zog den historischen Umstand in Betracht, daß sich im Laufe der Jahrhunderte ein Sprachwandel vollzog und eine Sprache die andere beeinflußt hat. Aus der gegenwärtigen sprachwissenschaftlichen Perspektive betrachtet blieben Prätorius sprachliche Argumente von der Kritik nicht verschont, doch in der Entwicklung der Historiographie sind sie als Suche nach zukünftigen kulturhistorischen Forschungsmethoden zu bewerten. Nach einem ähnlichen Prinzip versuchte Prätorius auch, die Beziehungen zwischen den schon aus Peter von Dusburg bekannten pruzzischen Stämmen und von anderen Autoren erwähnten Stämmen auf dem entsprechenden Territorium nachzuvollziehen. Um die politische Struktur der bekannten pruzzischen Stämme zu beschreiben, benutzte er alte polnische Chroniken und stützte sich teilweise sogar auf die legendären Teile der Geschichte von Wiiuk Koialowicz.

In den letzten Kapiteln des zweiten Buches ging Prätorius, mit heutigen Begriffen ausgedrückt, auf die pruzzische physische Anthropologie und Lebensweise ein: physisches Aussehen, Wuchs, Lebenserwartung, Familien- und Eheformen. Der Autor stellte fest: „Doch wil ich sicherlich glauben, daß vor dem die alten Preussen, da sie in ihrer Freyheit gestanden, länger gelebet haben, alß jetzo",(II. Buch, 17. Kapitel, §11). Wie es sich für einen Historiker ziemte, der dem Leser ein Buch der Besonderheiten versprach, beendete er es mit Kapiteln über Riesen und Zwerge, über Waldmenschen, Monster, Wassernympfen, Erdgeister, die er Menschenarten nennt. Zum Schreiben dieser Kapitel dienten ihm Handschrift von Joachim Rosenzweig, sowie Chroniken von Simon Grunau, Johannes Bretke und eigene Beobachtungen. So zeichnete der Autor ein Bild der pruzzischen Lebensweise, für dessen wesentlichen Teil er den Glauben an mythische Wesen hielt.

Das dritte Buch, „Topographia", widmete Prätorius der Beschreibung des alten pruzzischen Landes. Er benannte die Grenzen des Landes, sein Relief, die Wälder, die Wildtiere (er fügte eine Zeichnung von einem Auerochsen hinzu), Bodenschätze und Gewässer: Flüsse, Seen sowie darin lebende Fische und vor allem die Ostsee, ihre Untiefen, Haffe und Häfen. Er blieb der alten pruzzischen Geschichte treu und schrieb ein ganzes Kapitel über das Land der Pruzzen und die alten Verwaltungsstrukturen. Die grundlegenden Daten über die Länder für sein drittes Buch übernahm er von Peter von Dusburg

und den Werken des Übersetzers seiner Chronik ins Deutsche Nicolaus Jeroschin (Jeroszin) sowie Hennenbergers und stellte gleichzeitig die Ereignisse und Veränderungen in den verschiedenen Territorien dar. Eines der umfangreichsten Kapitel dieses Buches widmete Prätorius den Burgen und Städten, die in der Ordenszeit entstanden waren. Hier betrachtete er die Geschichte von einigen seiner Ansicht nach bekannteren Orten, ihre politische Zugehörigkeit im Laufe der Zeit und bekannte Schlachtfelder (z. B. Tannenberg-Grunwald, Rudau). Offensichtlich benutzte er dazu auch Ordenschroniken und Angaben aus den Geschichtswerken von Strykowski und Wiiuk Koialowicz. Prätorius führte einige Ortsnahmen in ihren Prallelformen auf deutsch, litauisch, manchmal auch auf pruzzisch oder polnisch an, z.B. „Balga, ein Schloss, soll zuvor Honeda geheissen haben", „Tapiau, erstlich Sargubi geheissen", „Ragnit, auf litthauisch Rageine", „Strassburg, polnisch Brodnica". Prätorius war sich darüber klar, daß das von ihm beschriebene Gebiet mehrsprachig war und konnte die Sprachschichten unterscheiden, die zu einer bestimmten Zeit vorherrschend gewesen waren. Er stützte sich auf deutsche, polnische und litauische Wörter, besprach „Ethymologien" einiger Ortsbezeichnungen, um so dem Leser Möglichkeiten zur Meinungsbildung über die Herkunft der ältesten Bezeichnungen zu geben. Einige der Orts- und Gewässernamen, die Prätorius im 17. Jh. notiert hat, sind für die Lituanisten wertvoll. Natürlich war für Prätorius das Pruzzische am wichtigsten. In dieser Hinsicht genügten ihm Peter von Dusburgs Informationen nicht. Prätorius nutzte die von Simon Grunau begonnenen mythologischen Erklärungen zur alten Geschichte und hob sie noch stärker hervor. Bei der Betrachtung der administrativen Unterteilung des Landes beschrieb Prätorius nicht die Grenzen der Verwaltungseinheiten des Herzogtums Preußen, sondern beschrieb das Land der Altpruzzen. Er ging noch weiter und ordnete die Länder dem alten pruzzischen geistlichen Monarchen *Krywe* zu, dem einst Masuren, Samogitien, Litauen, Ruß, Kurland und Livland als Patrimonien im Rechtswesen und in der Religion unterstehen sollten. Die Bezeichnungen für die Länder der Pruzzen leitete Prätorius von den Namen der zwölf Söhne des legendären altpruzzischen Herrschers *Weydywuitis* ab, wobei er sich auf Simon Grunau stützte. Prätorius schrieb: „Ich meine aber, daß die relation von des Weydywuiti Sohnen solte anzunehmen seyn", (III. Buch, 4. Kapitel, §3). Von den auf

diese Weise erhaltenen „Ethymologien" der Ortsnamen ausgehend zog er weitreichende Schlußfolgerungen der politische Geschichte: Da die Bezeichnung Litauens *Lietuva* vom Namen *Litvo* oder *Littipho,* dem Sohn des Weydywuitis, stamme, sei das Großfürstentum Litauen einst von den ersten altpruzzischen Monarchen beherrscht worden. Dennoch schrieb er deutlich, daß er in dem vorliegenden Werk alle Aufmerksamkeit auf die pruzzische Geschichte gerichtet habe. So wertete Prätorius die mythologische und legendäre pruzzische Vergangenheit direkt in historische Tatsachen um und machte aus legendären Figuren historische Akteure. Es ist anzumerken, daß diese Art des historischen Vorgehens am Ende des 17. Jh. bereits allmählich anachronistisch geworden war, doch andererseits mußte die altpruzzische Geschichtswissenschaft noch einige Jahrhunderte der Herausbildung von Archäologie und vergleichender Sprachwissenschaft abwarten.

Ingė Lukšaitė

Übersetzt von *Jürgen Buch*

SKELBIMO PRINCIPŲ PAPILDYMAI

Mato Pretorijaus *Prūsijos įdomybių* rankraščio skelbimo principai buvo suformuluoti pirmajame tome: M. Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla,* Vilnius, 1999, p. 141–172. Jų ir laikomasi. Tačiau rengiant spaudai antrojo tomo tekstą pastebėta pirmajame tome neaptartų arba patikslinimo reikalaujančių atvejų, todėl pateikiami kai kurių skelbimo principų papildymai.

I. Patikslinamos kelios bendrosios Teksto publikavimo nuostatos:

1. Pateikiami du atskiri trumpinimų sąrašai: tekste vartojamų žodžių ir dažnai naudojamos literatūros veikalų trumpinimų.

2. Išlaikomas graikiškų žodžių, pasitaikančių originalo tekste, rašybos savitumas (pvz., pramaišiui vartotos didžiosios ir mažosios raidės), o individualiam rašiusiojo braižui būdingos rašytinės raidės keičiamos įprastinėmis; klaidingai parašyti žodžiai žymimi ženklu [!] ir aiškinami archeografiniame komentare.

II. Bibliografinių komentarų pateikimo principai papildomi nuostata:

M. Pretorijaus nurodyti skyrių, poskyrių ar puslapių numeriai pateikiami tik tuo atveju, jei leidinys yra patikrintas *de visu.* Jei patikrinus paaiškėjo, kad M. Pretorijus suklydo nurodydamas skyrių ar poskyrį, bibliografiniame komentare pateikiamas teisingas.

III. Publikuojamo teksto vertimo į lietuvių kalbą principai papildomi šiomis nuostatomis:

1. Senovės graikų ir romėnų istorinių asmenų vardai rašomi vadovaujantis leidiniu: *Antikos žodynas*, Vilnius, 1998.

2. Rašant identifikuotus baltiškos kilmės vietovardžius ir vandenvardžius laikomasi Valstybinės lietuvių kalbos komisijos leidinyje *Lietuviški tradiciniai vietovardžiai* (Vilnius, 2002), V. Pėteraičio knygose *Mažoji Lietuva ir Tvanksta* (Vilnius, 1992) ir *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai* (Vilnius, 1997) nustatytų formų. M. Pretorijaus sąrašuose pateiktų vietovardžių ir vandenvardžių prūsiška kilmė nustatyta remiantis Georgo Gerullio studija *Die altpreussischen Ortsnamen* (Berlin und Leipzig, 1922), jie sąrašuose žymimi ženklu *, aplietuvinta jų forma rašoma kursyvu.

3. Nelokalizuotų vietovardžių ir vandenvardžių arba tų, kurių M. Pretorijaus užrašytoji forma yra arba gali būti XVI–XVII a. etniškai mišrių teritorijų toponimikos ypatybė, išlaikoma M. Pretorijaus forma, jie pateikiami kursyvu.

4. M. Pretorijaus pateiktuose Vokiečių ordino pilių ir miestų sąrašuose išlaikoma vokiškoji toponimikos forma, nors vietovardis turi gretutinę baltiškąją lytį (pvz., *Angerburgas* – kai aprašoma pilis ir miestas, nors yra gretutinė vietovardžio forma *Ungura*), išskyrus tuos atvejus, kai vokiškoji vietovardžio forma yra apvokietinta baltiškoji ir lietuviškoji yra plačiai paplitusi (pvz., *Labiau* rašoma *Labguva*).

5. Abejonių nekeliantys ir istoriografijoje gerai žinomi etnonimai, jei jie nėra specialaus aptarimo objektas, rašomi nusistovėjusia, tradicine forma, o daugelis mažai žinomų, iš antikos autorių M. Pretorijaus perimtų etnonimų vertime transkribuojami ir pridedama lietuviška galūnė; jie pateikiami kursyvu.

6. Lotyniškų intarpų, paties M. Pretorijaus neišverstų į vokiečių kalbą, pateikiamas tik vertimas į lietuvių kalbą (lotyniškas tekstas nekartojamas). M. Pretorijaus netiksliai išversti lotyniški intarpai iš naujo išverčiami dalykiniuose komentaruose, vadovaujantis šiuolaikiniam vertimui keliamais reikalavimais bei lotynų kalbos pažinimu, ir nurodomas vertėjas.

Ingė Lukšaitė
Vilija Gerulaitienė

ZUSÄTZE ZU DEN GRUNDSÄTZEN DER EDITION DER HANDSCHRIFT

Die Grundsätze der Edition der Handschrift von Matthäus Prätorius *Deliciae Prussicae* sind in Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* / Matthäus Prätorius, *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne*, Bd. 1, Vilnius, 1999, t. 1, p. 141–172 festgelegt. Im zweiten Band werden sie befolgt. Jedoch während der Textbearbeitung für den zweiten Band wurde einiges, was im ersten Band nicht erläutert oder nicht genügend präzisiert wurde, aufgedeckt, deswegen folgen hier Zusätze zu einzelnen Punkten der Grundsätze.

I. Einige allgemeine Grundsätze der Textveröffentlichung werden präzisiert:

1. Angeführt werden zwei Abkürzungsverzeichnisse: das erste der im Text verwendeten Wörter und das zweite der Abkürzungen der häufig angeführten Werke.

2. Die Besonderheit der Schreibung der griechischen Wörter im Original wird eingehalten, z. B. die gemischt verwendeten großen und kleinen Buchstaben), die der individuellen Schrift des Schreibers eigenen Schriftbuchstaben werden durch übliche ersetzt; nach den falsch geschriebenen Wörtern wird das Zeichen [!] gesetzt und sie werden paläographisch kommentiert.

II. Der bibliographische Kommentar wird durch Folgendes ergänzt:

Die von Prätorius angeführten Nummern der Kapitel, Unterkapitel und Seiten werden nur in dem Fall, wenn sie *de visu* überprüft wurden, angegeben. Wenn sich Prätorius beim Hinweis geirrt hat, was bei der Überprüfung festgestellt wurde, wird im bibliographischen Kommentar die richtige Nummer gegeben.

III. Grundsätze der Übersetzung des Textes von Prätorius ins Litauische wird durch Folgendes ergänzt:

1. Die Namen der historischen griechischen und römischen Personen werden nach der Ausgabe *Antikos žodynas*, Vilnius, 1998 geschrieben.

2. Die identifizierten Orts- und Wassernamen baltischer Herkunft werden anhand der in der Ausgabe der Kommission der litauischen Sprache *Lietuviški tradiciniai vietovardžiai* (Vilnius, 2002) und in den Büchern von V. Pėteraitis *Mažoji Lietuva ir Tvanksta,* (Vilnius, 1992) ir *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* (Vilnius, 1997) festgelegten Formen geschrieben. Die pruzzische Herkunft der in den Listen durch Prätorius angeführten Orts- und Wassernamen wurde anhand der Abhandlung von Georg Gerullis *Die altpreussischen Ortsnamen* (Berlin und Leipzig, 1922) festgestellt, in den Listen werden sie durch das Zeichen * gekennzeichnet, ihre lituanisierte Form wird kursiv geschrieben.

3. Die nichtlokalisierten Orts- und Wassernamen sowie dieselben, wenn ihre durch Prätorius festgehaltene Form eine Besonderheit der ethnisch gemischten Territorien des 16.–17. Jahrhunderts widerspiegeln könnte, wird die Form von Prätorius beibehalten und sie werden kursiv angeführt.

4. In den von Prätorius angeführten Listen der Ordensburgen und Städte wird die Form der deutschen Toponimik beibehalten, obwohl in manchen Fällen auch eine parallel existierende baltische Form der Ortsnamen bekannt ist, z. B. *Angerburgas* – in der Beschreibung der Burg und der Stadt, obwohl die parallele Form *Ungura* ist, außer der Fälle, wenn die deutsche Form eines Ortsnamens eine ursprüngliche baltische ist, die germanisiert wurde und weit verbreitet ist, z. B. *Labiau* wird *Labguva* geschrieben.

5. Die zweifellosen in der Historiographie gut bekannten Ethnonyme, wenn sie kein Objekt einer speziellen Darstellung sind, werden in der sich

festgelegten traditionellen Form geschrieben; die wenig bekannten, durch Prätorius von den antiken Autoren übernommenen Ethnonyme werden in der Übersetzung transkribiert, sie erhalten auch eine litauische Endung und werden kursiv geschrieben.

6. Die lateinischen Zitaten, die Prätorius ins Deutsche nicht übersetzt hatte, werden nur ins Litauische übersetzt (der lateinische Text wird nicht wiederholt). Die durch Prätorius nicht genau übersetzten lateinischen Texteinschübe werden im Sachkommentar ins Litauische von neuem übersetzt, nach den Forderungen der gegenwärtigen Übersetzungslehre und der Kenntnisse der lateinischen Sprache. Der Übersetzer wird angegeben.

Ingė Lukšaitė
Vilija Gerulaitienė

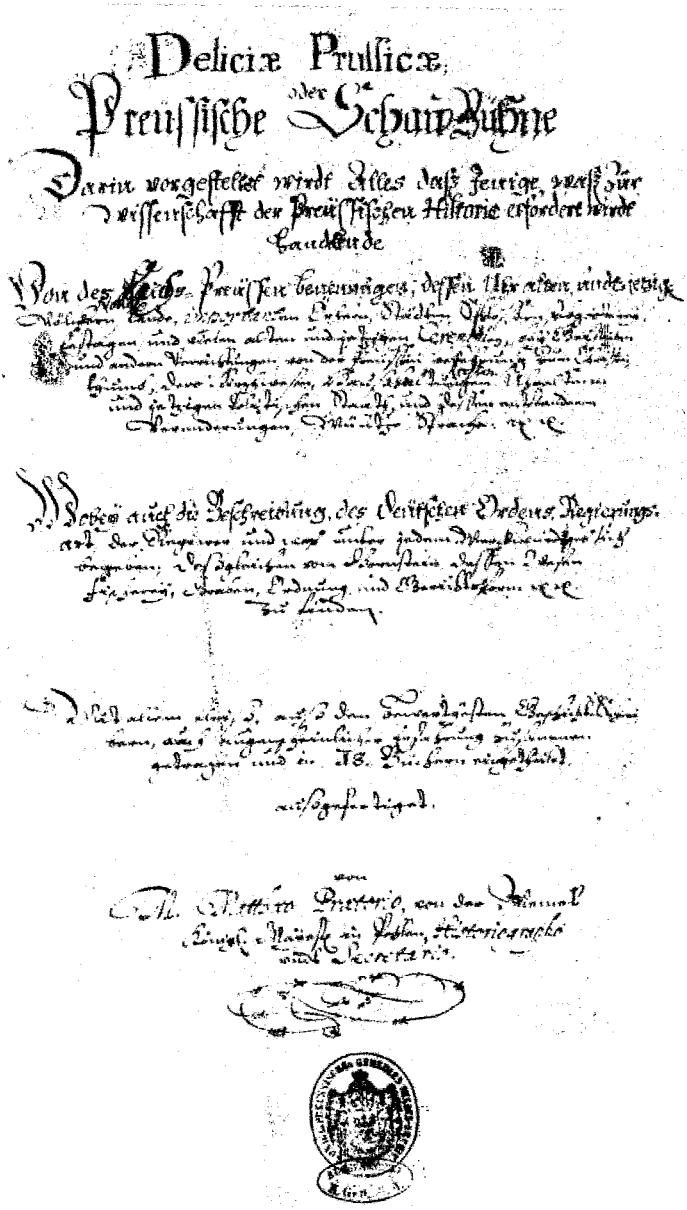
Deliciæ Prussicæ,
oder
Preussische Schau-Bühne

1. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraščio MSA antraštinis lapas :/: Titelblatt der Handschrift MSA des Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne*

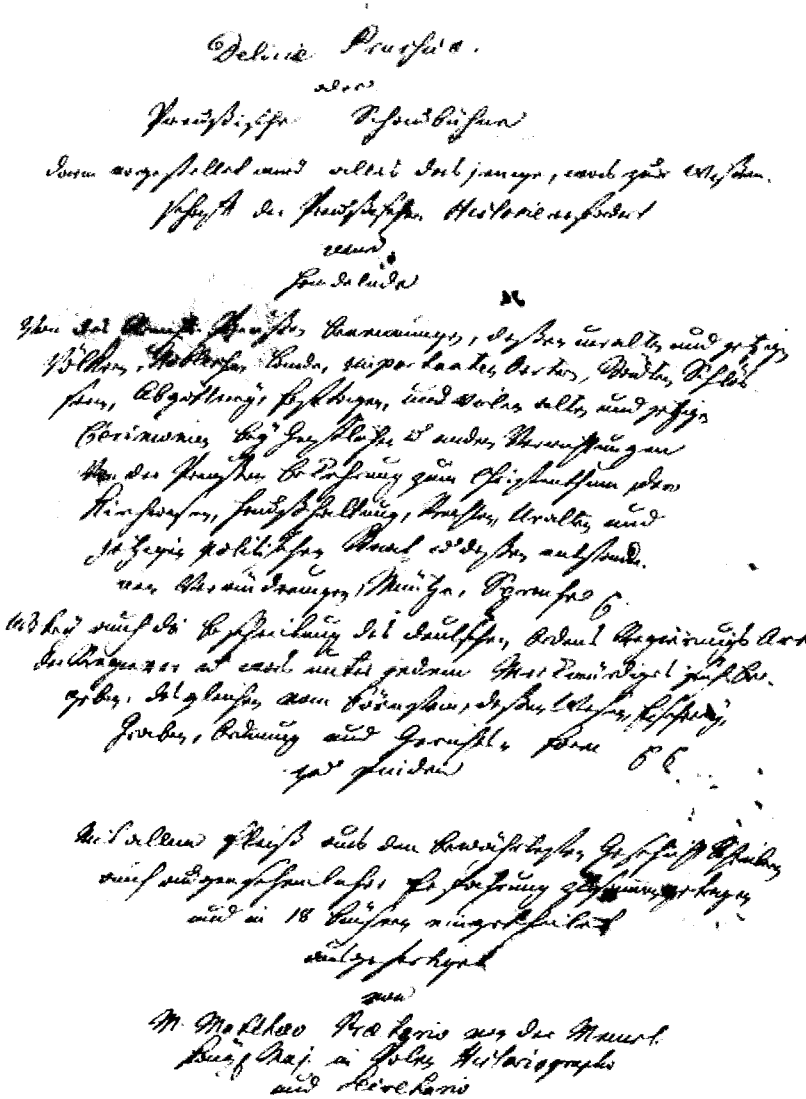

2. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraščio MSB antraštinis lapas :/: Titelblatt der Handschrift MSB des Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne*

DELICIAE PRUSSICAE,
oder
PREUSSISCHE SCHAU-BÜHNE

Darin vorgestellet wirdt alles daß Jenige, waß zur Wissensschafft der Preussischen Historie erfordert wird, handelende

Von des Reichs-Preussen benennu[n]gen, dessen Uhr alten und jetzigen Völckern, {Noblese,} Lande, importanten Örtern, Städten, Schlössern, Abgötterey, Festagen und vielen alten und jetzigen Ceremonien bey Geistlichen und andern Verrichtungen,
von der Preussen bekehrung zum Christen-thumb, dero Kirchwesen, Haußhaltungen, {Rechten,} uhraltenn
und jetzigen Politischen Staath und dessen entstandenen Verenderungen, Müntze, Sprache etc, etc.

Wobey auch die Beschreibung des Deutschen Ordens, Regierungsart der Regierer und was unter jedem Merckwürdiges sich begeben. Deßgleichen vom Bornstein, dessen Wesen, Fischerey, Graben, Ordnung und Gerichtsform etc., etc. zu finden

Mit allem fleiß auß den bewerthesten Geschicht-Schreibern, auch augenscheinlicher Erfahrung zusammen getragen und in 18 Büchern eingetheilet außgefertiget

von
M[agistro] Matthaeo Praetorio von der Memel,
Königl[icher] Mayest[ät] in Pohlen Historiographo undt Secretario

PRŪSIJOS ĮDOMYBĖS,
arba
PRŪSIJOS REGYKLA,

kurioje pateikiama visa tai,
kas reikalinga Prūsijos istorijos mokslui,
ir kalbama

apie Prūsijos valstybės pavadinimus, jos senąsias
ir dabartines tautas, {kilminguosius,} žemes, reikšmingąsias
vietas, miestus, pilis,
stabmeldystę, šventes ir daugelį senų
bei dabartinių ceremonijų per tikėjimo bei kitokias apeigas,
apie prūsų atsivertimą krikščionybėn,
jų bažnytinius dalykus, namų ūkį, {teises,} senąją ir dabartinę
politinę valstybę bei joje įvykusius pasikeitimus, pinigus, kalbą
ir taip toliau.

Šalia to galima rasti
ir Kryžiuočių ordino valdymo būdo, jo valdovų aprašymą
ir tatai, kas nepaprasto įvyko kiekvienam jų valdant.
Panašiai ir apie gintarą, jo prigimtį, žvejojimą,
kasimą, [gavybos] tvarką, teismų formą
ir taip toliau.

Kuo stropiausiai iš patikimiausių metraštininkų
bei savo paties patirties surinko,
suskirstė į 18 knygų ir
parengė

Magistras Matas Pretorijus Klaipėdietis,
Jo Lenkijos Karališkosios Didenybės istoriografas
ir sekretorius

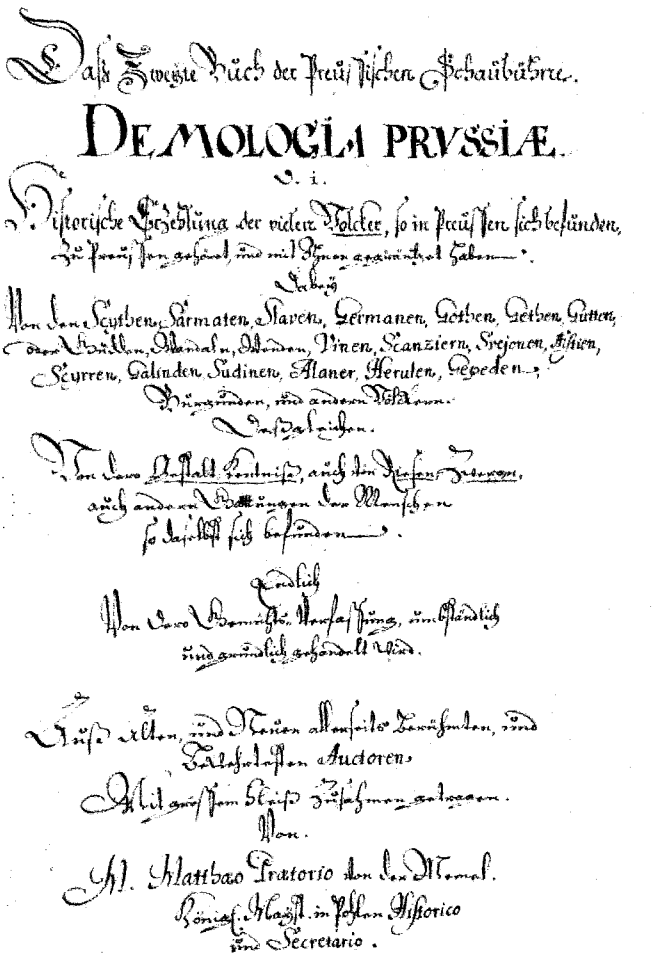

Das Zweyte Buch der Preussischen Schaubühne.

DEMOLOGIA PRVSSIÆ.

V. i.

Historische Erzehlung der vielen Völcker, so in Preussen sich befunden, zu Preussen gehöret, und mit Ihnen gegiertzet haben.

Dabey

Von den Scythen, Sarmaten, Slaven, Germanen, Gothen, Gethen, Gutten, oder Gudden, Wandaln, Wenden, Vinen, Scanziern, Svejonen, Aistien, Scyrren, Galinden, Sudinen, Alaner, Herulen, Gepeden, Burgunden, und andern Völckern.

Desgleichen.

Von dero Anstalt Kentniß, auch von Riesen, Zwergen, auch andern Gattungen der Menschen so daselbst sich befunden.

Endlich

Von dero Gemüths Verfassung, umbständlich und gründlich gehandelt wird.

Aus alten, und Neuen allerseits berühmten, und bewehrtesten Auctoren.

Mit grossem Fleiß zusahmen getragen.

Von.

M. Matthaeo Praetorio von der Memel.

Königl. Mayst. in Pohlen Historico und Secretario.

3. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraštis MSA. Antrosios knygos *Prūsijos demologija* antraštinis lapas (l. 58) *:/:* Handschrift MSA des Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne.* Titelblatt des zweiten Buches *Demologia Prussiae* (Bl. 58)

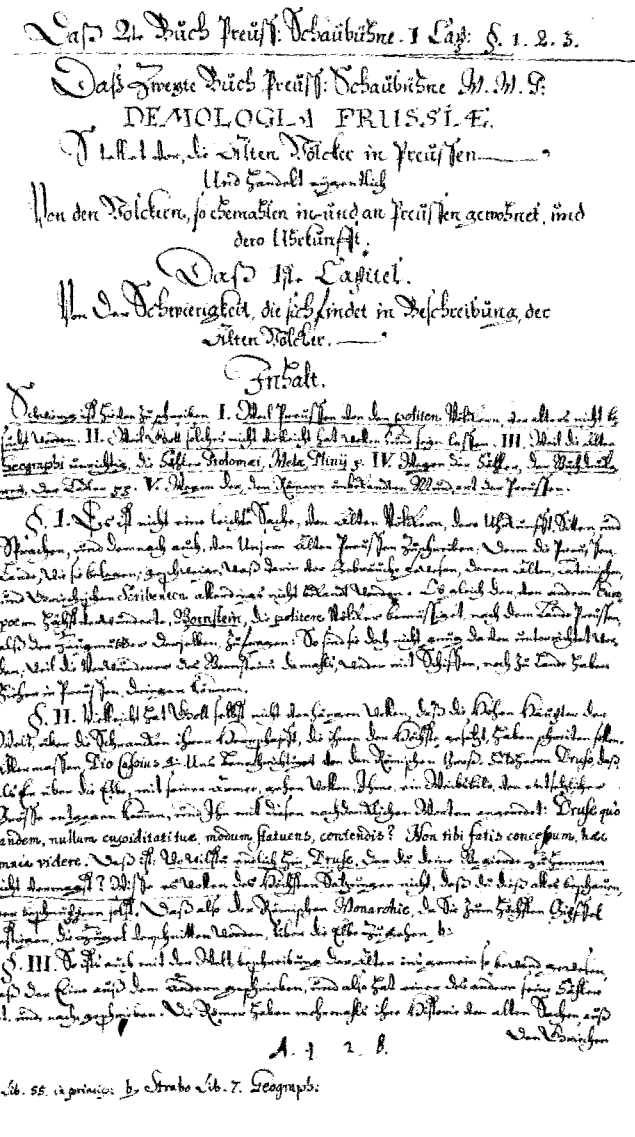

4. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraštis MSA. Antrosios knygos *Prūsijos demologija* pradžia (l. 59) :/: Handschrift MSA des Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne.* Anfang des zweiten Buches *Demologia Prussiae* (Bl. 59)

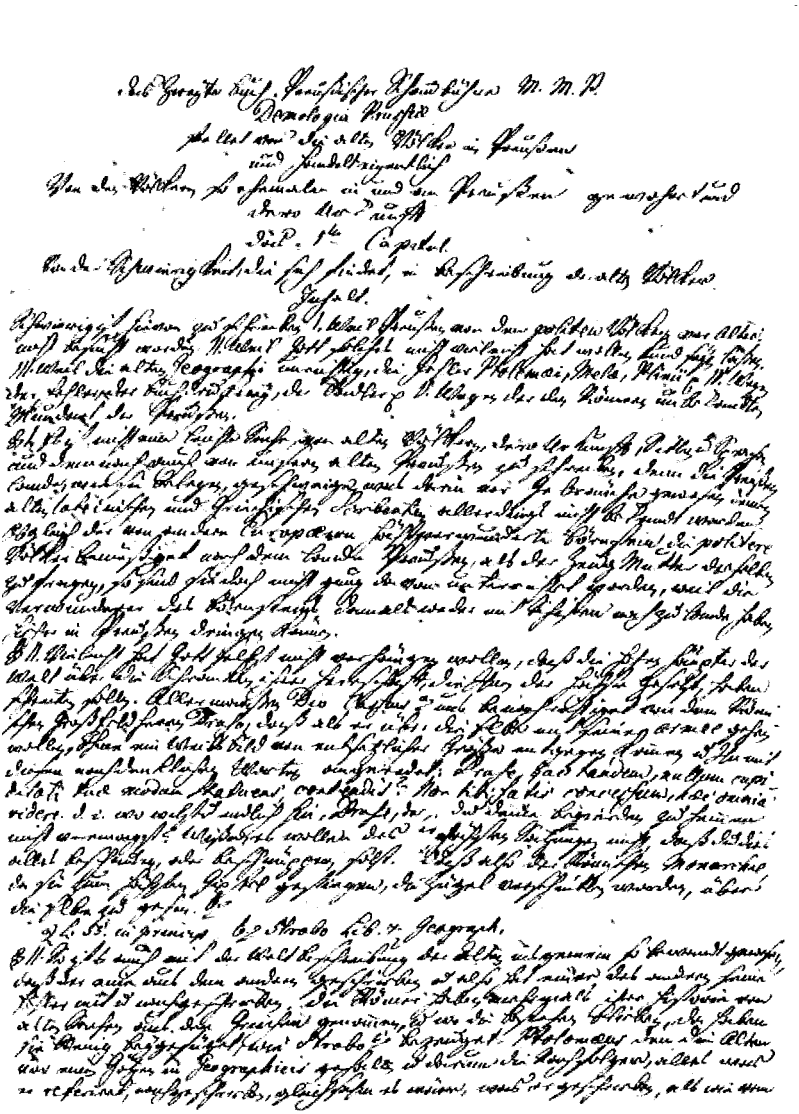

5. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraštis MSB. Antrosios knygos *Prūsijos demologija* antraštinis lapas (p. 59) *:/:* Handschrift MSB des Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne.* Titelblatt des zweiten Buches *Demologia Prussiae* (S. 59)

[58r]

Daß Zweyte Buch *der Preussischen Schaubühne*

DEMOLOGIA PRUSSIAE

d[as] i[st][1]
Historische Erzehlung der vielen Volcker,
so in Preussen sich befunden,
zu Preussen gehöret und mit Ihnen gegräntzet haben.
Dabey
Von den Scythen, Sarmaten, Slaven, Germanen,
Gothen, Gethen, Gutten,
oder Gudden, Wandaln, Wenden, Vinen, Scanziern, Sveionen,
Aestien, Scyrren, Galinden, Sudinen,
Alaner, Herulen, Gepeden,
Burgunden und andern Völckern.
Deßgleichen
Von dero Gestalt-Kentniß, auch von Riesen, Zwergen,
auch andern Gattungen der Menschen,
so daselbst sich befunden.
Endlich
Von dero Gemühts-Verfassung umbständlich
und grundlich gehandelt wird.
Auß Alten und Neuen allerseits berühmten und
bewehrtesten Auctoren
Mit grossem Fleiß zusahmen getragen
Von
M[agistro][2] Matthaeo Praetorio von der Memel,
König[licher][3] Mayest[äth][4] in Pohlen Historico
und Secretario //

[1] *al. ut in orig.:* d. i. [2] *al. ut in orig.:* M. [3] *al. ut in orig.:* Königl. [4] *al. ut in orig.:* Mayest.

[58r]

Antroji *Prūsijos regyklos* knyga

PRŪSIJOS DEMOLOGIJA,

tai yra
istorinis pasakojimas apie daugybę tautų,
kurios gyveno Prūsijoje,
priklausė prie prūsų ir su jais ribojosi.
Apie skitus, sarmatus, slavus, germanus,
gotus, getus,
gutus arba gudus, vandalus,
vendus, vinus, skancijus, sveonus, aisčius,
skirus, galindus,
sudinus, alanus, herulus, gepedus,
burgundus ir kitas tautas.
Taipgi
apie tai, kas žinoma apie jų augumą, taip pat
ir apie milžinus, nykštukus bei kitas žmonių rūšis,
tenai gyvenusias.
Pagaliau
čia išsamiai ir smulkiai pasakojama
apie jų būdo sanklodą.
Iš senų ir naujų
visiems žinomų ir patikimiausių
autorių
labai kruopščiai surinko
Magistras Matas Pretorijus Klaipėdietis,
Jo Lenkijos Karališkosios Didenybės istorikas
ir sekretorius //

[59r][5]

Daß Zweyte Buch
[der] *Preuss[ischen]*[6] *Schaubühne*
M[agistri] M[atthaei] P[raetorii]

DEMOLOGIA PRUSSIAE[1]

Stellet[7] *vor die Alten Völcker in Preussen*
Und handelt eygentlich
Von den Völckern, so ehemahlen in- und an Preussen
gewohnet, und
dero Uhrkunfft

Daß 1ste Capitel

Von der Schwierigkeit, die sich findet in Beschreibung
der Alten Völcker

Inhalt

Schwierig ist hievon zu schreiben 1. Weil Preussen von den politen Völckern vor alters nicht be-/sucht worden. 2. Weil Gott solches nicht vielleicht hat wollen kund seyn lassen. 3. Weil die Alten / Geographi unrichtig; die Fähler Ptolomaei, Melae, Plinii etc. 4. Wegen der Fähler der Buchdrucke-/rey, der Tadler etc. etc. 5. Wegen der den Römern unbekandten Mund-art der Preussen.

§1. Es ist nicht eine leichte Sache, von Alten Völckern, dero Uhrkunfft, Sitten und / Sprachen und demnach auch von Unsern Alten Preussen zuschreiben. Denn die Preussen-/Lande, wie sie belegen; geschweige, waß darin vor Gebräuche gewesen, denen Alten Lateinischen / und Griechischen Scribenten allerdings nicht bekandt worden. Ob gleich der von andern Euro-/paern höchst verwunderte Bornstein die politere Völcker bemüssiget, nach dem Lande Preussen, / alß der Zeugmutter derselben, zufragen: So sind sie doch nicht gnug da von unterrichtet wor-/den; weil die Verwunderer des Bornsteins damahls

[5] *Puslapio apačioje per vidurį prieš išnašas įrašyta kita ranka :/: Unten in der Mitte vor den Fußnoten mit anderer Hand nachgetragen:* A d[es] 2. B[uchs]. [6] *al. ut in orig.:* Preuss. [7] *lit. post* S.

[59r]

Magistro Mato Pretorijaus
antroji *Prūsijos regyklos*
knyga

PRŪSIJOS DEMOLOGIJA[1]

Supažindina su senosiomis Prūsijos tautomis
ir, tiesą sakant, aprašo
tautas, kadaise gyvenusias Prūsijoje
ar šalia Prūsijos,
bei jų kiltį

Pirmas skyrius

Apie sunkumus,
kylančius aprašant senąsias tautas

Turinys

Apie tai sudėtinga rašyti. 1. Mat Prūsijos nuo seno nelankė išsivysčiusios tautos. 2. Mat Dievas galbūt nenorėjo apie ją paskelbti. 3. Mat senovės geografai buvo neteisūs. Ptolemajo, Melos, Plinijaus ir kitų klaidos. 4. Dėl spaustuvininkų, kritikų klaidų ir taip toliau. 5. Dėl romėnams nesuprantamos prūsų kalbos.

§1. Rašyti apie senąsias tautas, jų kiltį, papročius bei kalbas, taigi ir apie mūsų senuosius prūsus nėra lengvas darbas. Mat prūsų žemės, būdamos taip išsidėsčiusios, aišku, nebuvo žinomos senovės lotynų ir graikų rašytojams, jau nekalbant apie jose viešpatavusius papročius. Nors gintaras, kuriuo nepaprastai žavėjosi kiti europiečiai, labiau išsivysčiusias tautas skatindavo teirautis apie Prūsiją, kaip pastarojo augyvę, vis dėlto jos negaudavo pakankamai žinių, nes gintaro garbintojai

weder mit Schiffen noch zu Lande haben / hieher in Preussen dringen können.

§2. Vielleicht hat Gott selbst nicht verhängen wollen, daß die Hohen Häupter der / Welt über die Schrancken ihrer Herrschafft, die ihnen der Höchste gesetzt, haben schreiten sollen. / Aller massen, Dio Cassius[a(1)] Uns benachrichtiget von den Römischen Groß-Feldherrn Druso[2], daß, / als Er über die Elbe mit seiner Armee gehen wollen, Ihme ein Weibsbild von entsetzlicher / Grösse entgegen kom[m]en und Ihn mit diesen nachdencklichen Worten angeredet: „Druse quo / tandem, nullum cupiditati tuae, modum statuens, contendis? Non tibi fatis concessum, haec / omnia videre." Daß ist: „Wo wilstu endlich hin, Druse, der du deine Begierde zu hemmen / nicht vermagst? Wisse, es wollen des Höchsten Satzungen nicht, daß du dieß alles beschauen / oder beschnüppern sollst."[3] Daß also der Römischen Monarchie, da Sie zum höchsten Gipffel / gestiegen, die Zügel verschnitten worden, über die Elbe zu gehen[b(2)].

§3. So ists auch mit der Welt-beschreibung der Alten ins gemein so bewand gewesen, / daß der Eine auß dem Andern geschrieben, und also hat einer des andern seine Fähler / mit-und-nach-geschrieben. Die
[59v] Römer haben mehrmahls ihre Historie von alten Sachen auß // den Griechen genommen, und wo die bestehen blieben, da haben sie wenig beygefügt, wie / Strabo[c(3)] bezeuget. Ptolomaeus, den die Alten vor einen Götzen in Geographicis gehalten, / und darumb die Nachfolger alles, was er referiret, nachgeschrieben, gleichsahm es wäre, was / Er geschrieben, alles wie vom Himmel geredet, da er doch offt ungemeine Fähler, nicht allein / von weit-entlegenen, sondern auch ihm fast nahen Örtern in seinen Schrifften blicken lassen. / Z[um] E[xempel][8] Wer die Beschaffenheit der Insel Cyprus, wie sie jetzo ist und wie sie auch vom Stra-/bone beschrieben wird, betrachtet, befindet man, daß er in

[a(1)] Lib. 55. in princip.

[Cassius Dio, *q. ex multis ed.:* Historiae Romanae libri XLVI, partim integri, partim excerpti Io. Leunclavii studio tam aucti, quam expositi. Fragmenta priorum XXXIV amissorum, et posteriorum XX librorum [...], Francofurti a. M., 1592; Historiae Romanae libri XLVI [...] partim excerpti Joannis Leunclavii studio [...]. Acc. et R. Stephani [...] notae [...], Hanoviae, 1606.]

anuomet neįstengdavo atkeliauti Prūsijon nei laivais, nei sausumos keliais.

§2. Galbūt pats Dievas aukštus pasaulio valdovus apsaugodavo, kad šie neperžengtų Aukščiausiojo nubrėžtų savo valdžios ribų. Pirmiausia Kasijus Dionas[a(1)] pateikia žinių apie didįjį romėnų karo vadą Druzą[2] – kai šis su savo kariuomene rengėsi keltis per Elbę, jam priešais pasirodė baisingai didelė moteris ir artėdama užkalbino jį tokiais mąsliais žodžiais: „Druse quo tandem, nullum cupiditati tuae, modum statuens, contendis? Non tibi fatis concessum, haec omnia videre." Tai yra: „Kurgi išsiruošei, Druzai, tu, kursai neįstengi sutramdyti godulio? Žinoki, Aukščiausiojo įstatymai prieštarauja tam, kad visa tai galėtum apžiūrėti ar pažinti."[3] Taigi klestėjimo viršūnę pasiekusiai Romos monarchijai buvo sukliudyta persikelti per Elbę[b(2)].

§3. Taip jau susiklostė, kad senieji pasaulio aprašymų [autoriai] vieni nuo kitų nusirašinėjo ir perrašydavo taip pat ir klaidas. Romėnai
[59v] savo senesnių laikų istoriją ne kartą // perėmė iš graikų ir, kaip teigia Strabonas[c(3)], ten, kur jie kartodavosi, mažai ką bepridurdavo. Ptolemają, kaip geografą, senovėje dievino, ir todėl jo sekėjai viską, ką jis buvo sukūręs, aklai nukopijuodavo, tarytum viskas, ką jis parašė, jam buvo įkvėpta dangaus, o iš tikrųjų jo raštuose apstu labai rimtų klaidų, ir ne tik apie tolimus kraštus, bet ir apie, galima sakyti, kaimynines vietoves. Antai lyginant šiandieninės Kipro salos ypatybes ir Strabono aprašytąsias matyti, kad jis daug kur klydo, o juk tuo metu jis gyveno

[b(2)] Strabo Lib. 7. Geograph.

[Strabo, *q. ex multis ed.:* Geographicorum libri XVII, interpr. G. Guarini et Gregorio Tifernate, Basileae, 1539; Rerum geographicarum libri XVII, ed. I. Casaubonus, Lutetiae Parisiorum, 1620; De situ orbis libri XVII [...], Amstelodami, 1652.]

[c(3)] L. 3.

[Strabo, op. cit., lib. 3. *Vide b(2).*]

[8] *al. ut in orig.:* Z. E.

vielen gefählet, da doch diese / Insel von seiner Residentz nicht sonders[9] weit entlegen. Er setzet Angiers, so von den / alten Iuliomagum geheissen und die Hauptstadt in Andegau gewesen[4], 5000 Schritt von / dem Fluß Ligeris[5], da Sie doch nahe am Fluß und am Ufer stehet. Von Nantis saget / Er, daß es näher an der Sequana Fluß, alß an der Ligeris gelegen wäre, da es doch / unweit von dem Fluß Ligeris sich befindt. Gleiche Beschaffenheit hat es auch mit den / andern Historicis. Pomponius Mela setzet Senogalliam[6] an den Außfluß des Flusses / Alterni, so man heut Pescara nen[n]et, da es doch über 100 000 Schritt davon entlegen. Pli-/nius, so fleissig und accurat dieser trefflicher Mann in seinen Schrifften seyn wollen, hat / sich doch von der Eintheilung des Käysers Augusti, wie er selbst gestehet, sich verleiten / lassen. So ist auch Strabo, von Polybio[7] verführet, daß Er offters weit von der / wahren Beschaffenheit der Örter abgetreten. Ich will nicht gedencken, wie Iulii Caesaris / *Commentarii* von denen Asiniis[8], auch gar von Strabone vieler Fähler und unachtsahmkei-/ten sind bezüchtiget worden. Und die Wahrheit zu sagen, daß *Studium Geographicum* hat so / viel Beschwerniß, alß ichts Eins haben mag. Dahero Cicero[d(4)] schreibet: „Ich habe schier / einen Abscheu, waß zu schreiben, den Geographica (Landt-beschreibungen[10]) zu fertigen, / ist gar zu ein grosses Werck. Ich hätte mir vorgenommen, den Aeratostonem[9] zu er-/klären. Allein derselbe wird von Serapione und Hipparcho[10] in vielen sehr getadelt. / Und gewiß es sind schwäre Sachen, solche deutlich zu erklären." Diese Schwierigkeit erken-/net Mela, wie Er dann in der Vorrede seines Wercks also schreibet: „Ich fange die Welt-be-/schreibung an, ein Werck, daß sehr schwierig und mit keiner beredsahmkeit sich außführen / lassen will." So nun die berühmten Alten ihre Fähler und Beschwerde gestehen müssen, / wie solte es uns nicht schwär fallen,

[d(4)] Ad Atticum.

[Cicero, Marcus Tullius, *q. ex multis ed.*: Epistolarum ad Atticum, ad Brutum, ad Quintum fratrem libri XX, Venetiis, 1513; Epistolae ad Atticum, ad Brutum et ad Quintum fratrem [...], Francofurti, 1599; Epistolae ad Atticum, aliosque; ad optimas editiones collatae, Lugduni Batavorum, 1642; Epistolarum selectarum libri tres [...], Amstelodami, 1657.]

ne taip jau toli nuo šios salos. Angersą, kurį senieji [autoriai] vadino *Iuliomagus* ir kuris buvo Andegau sostinė[4], jis įkurdina už 5000 žingsnių nuo Ligerio upės[5], tuo tarpu miestas juk išsidėstęs netoli upės ir ant kranto. Nantą jis teigia esant arčiau Sekvanos upės negu Ligerio, o iš tikrųjų jis yra netoli Ligerio upės. Panaši situacija ir su kitais istorikais. Pomponijus Mela Senogaliją nukelia[6] prie Alterno upės, šiandien vadinamos Peskara, ištakų, o juk ji yra daugiau kaip už 100 000 žingsnių nuo tos vietos. Plinijus, šis puikus žmogus, stengęsis rašyti savo veikalus labai kruopščiai ir pedantiškai, vis dėlto, kaip pats prisipažįsta, neatsispyrė pagundai priimti imperatoriaus Augusto suskirstymą. Taip pat ir Strabonas, pasikliovęs Polibiju[7], ne kartą klaidingai nurodė geografines vietas. Nepriminsiu, kaip Azinijus[8] ir netgi Strabonas kaltino Julijų Cezarį dėl daugybės klaidų ir nerūpestingumo *Komentaruose*. Tiesą sakant, *geografijos tyrinėjimas* kelia neįsivaizduojamai daug sunkumų. Todėl Ciceronas[d(4)] rašo: „Pagalvojęs apie rašymą, jaučiu tiesiog pasibjaurėjimą; parengti geografiją (šalių aprašymus) yra pernelyg didelis darbas. Buvau sumanęs parašyti Eratosteno paaiškinimus[9]. Bet Serapionas ir Hiparchas[10] jį yra visaip sukritikavę. Ir, žinoma, sunku suprantamai išaiškinti tokius dalykus." Tuos sunkumus supranta Mela, savo kūrinio pratarmėje rašantis: „Pradedu pasaulio aprašymą, labai sunkų darbą, kurio atlikti nepadės jokios gražbylystės". Kadangi garsiesiems seniesiems [autoriams] tekdavo prisipažinti klydus ir turėjus daug vargo, tai kodėl mums neturėtų būti

[9] *MSB:* sonder[lich]. [10] -en *scr. supra lit.*).

der Alten-Welt-beschreibung vorzustellen und auß Ihnen, / da Sie doch gegen einander geschrieben, den rechten Grund zu erforschen?

§4. Ich geschweige der andern Dinge, die solche Schwierigkeit uns grösser machen. Wie / viele Fähler giebt Uns die Buchdruckerey nicht, zumahl da selbige einen nicht wollsehenden / Correctoren, oder gar keinen hat? Wie wird auch mancher von den auffgeblasenen Wort-Zän-/ckern und Schrifft-Tadlern durchgenommen? Da offters viel dem Auctori verdrehet, viel / ohn Ursach angezwacket wird, daß mancher Abscheu träget, ein solches Studium zu ergreif-/fen. Und da dieses Studium so schwär und mühsahm, auch ungemeine Unkosten erfordert, / wo finden sich nun solche Mecaenates, die ein Erkläckliches beyzutragen gewillet wären? //

[60r] §5. Daß Wir aber auff Unser Preussen kommen, so giebt Uns viel Schwierigkeit[11], / daß die Alten Römischen und Griechischen Scribenten mit den Leuten, die in diesen Landen gewoh-/net oder gewesen, nicht haben conversiret, denn ja so weit nicht die Römer, noch weniger die Grie-/chen mit ihren Waffen hingelanget. Dahero Sie von den Örtern waß Echtes zu berichten nicht / gewust. Weil Sie nun niemahln in unser Örter kommen, haben sie nichts mehr zu schreiben / gewust, alß waß sie von Hörensagen erfahren; welches wegen der vielen contradiction der / Referenten dunckel und unrichtig seyn müssen, und daß umb so viel mehr, weil die Scribenten / die schwäre Mund-art der Preussen und Samaiten nicht haben recht außzusprechen, noch / weniger recht zu schreiben gewust. Geschweige, wie sie die Wörter nach ihrer, der Römischen und / Griechischen, Mund-art gezogen und verändert, und bißweilen bald einem Volck, bald einem / Fluß unterschiedliche Nahmen gegeben. So muß Unsre Weissel (Wisła)[12] ihnen offt *Vistula*, / offt *Vistillum*, offt *Iastula*, offt *Vandalus* heissen. Die in Unsern Pohlnischen Preussen / vor-sich-befindende Vinae, d. i. ⌈ {Pomerellen undt}[13] Cassuben, müssen denen heissen *Finni,* andern *Binni,* jenen / *Vini,* bald andern *Vinuli*, dort *Vendi,* hie *Venedi,* offt *Veneti* und dergleichen[14]. Sie haben sich / offt unterstanden, die frembden Nahmen unserer

[11] ch *scr. supra lin.* [12] *Antrasis skliaustelis įrašytas kita ranka :/: Die hintere Klammer mit anderer Hand nachgetragen.* ⌈...[13] *al. m. scr. supra lin.* [14] *MSB post h. v.* Sachen.

sunku pateikti senųjų [autorių] pasaulio aprašymus ir iš jų išsiaiškinti tikrąją esmę, kai jų raštai vieni kitiems prieštarauja?

§4. Nekalbėsiu apie kitus dalykus, kurie mums sukelia papildomų sunkumų. Kiek klaidų gauname iš spaustuvės, juo labiau kad ji neturi pastabaus arba iš viso jokio korektoriaus! Ir kaip dažnai būname apjuodinti kokio nors pasipūtėlio diletantėlio ir raštų kritikuotojo! Kadangi daug autoriaus minčių neretai iškraipoma, dėl daug ko be jokio pagrindo abejojama, daugeliui tiesiog atgrasu imtis tokių tyrinėjimų. O kadangi tos studijos yra tokios sunkios ir varginančios ir reikalauja didžiulių išlaidų, kurgi rasis tokių mecenatų, kurie sutiktų pakratyti kišenę? //

[60r] §5. O kalbant apie mūsų Prūsiją, reikalą gerokai apsunkina tai, jog senovės romėnų ir graikų rašytojai su šiuose kraštuose gyvenusiais arba pabuvojusiais žmonėmis nebendravo, nes nei romėnų, nei juo labiau graikų kariai tiek toli nebuvo nužygiavę. Todėl jie apie tas vietas nieko tikro negalėjo papasakoti. Kadangi jie niekada nebuvo lankęsi mūsų gyvenamose vietose, jie nesugebėjo parašyti nieko kito, išskyrus tai, ką žinojo iš nuogirdų, kurios dėl pateikėjų pasakojimų prieštaringumo buvo neaiškios ir netikslios, juo labiau kad rašiusieji nemokėjo teisingai ištarti sunkia prūsų ir žemaičių kalba ir dar menkiau mokėjo teisingai parašyti. Jau nekalbant apie tai, kaip jie iškraipė žodžius pagal savąsias romėnų ir graikų kalbas, kartais pavadindami visai kitais vardais tai tautą, tai upę. Antai mūsų Vyslą *(Wisła)* jie dažnai pavadindavo *Vistula*, dažnai *Vistillum*, dažnai *Iastula*, dažnai *Vandalus*. Mūsų lenkiškojoje Prūsijoje gyvenę vinai, t.y. {pamarėnai ir} kašubai, jiems buvo *finai*, kitiems *binai,* aniems *vinai,* dar kitiems *vinulai,* vienur *vendai*, kitur *venedai*, dažnai *venetai* ir panašiai. Dažnai jie drįsdavo jiems svetimus mūsų tautų vardus savaip interpretuoti –

Völcker nach ihrer Art außzudeuten, alß / die Nomades, die nach der heutigen Mund-art *Namaites* heissen, und bedeuten „die in den Rauch-/häusern wohnen", müssen ihnen „Vieh-hirten" heissen. Ja auch die in den nachfolgenden seculis ge-/lebet, haben wegen der Schwäre der Mund-art und daß zu der Zeit die Deutsche Sprache nicht / sonderlich excoliret gewesen, allerdings den Nahmen des Preussen-Landes nicht recht zu schreiben / gewust, denn Wir finden bald *Preutzen*, bald *Brucia,* bald *Prüzzen* und dergleichen geschrieben.

Daß 2te Capittel

Von den ältesten Völckern in Preussen, denen so genandten Scythen

Inhalt

1. Scythen sind gehalten worden, die Nordwerts von Rom und Griechen-Land weitleufftig ge-/legen gewesen. 2. Woher der Nahmen *Scythen* entstanden? 3. Ist ein altes, doch rauhes barba-/risches und grausahmes Volck gewesen. 4. Woher die Scythen entsprossen? Chronica der Scythen. / 5. Preussen mit unter die Scythen gerechnet worden.

§1. So dunckel und so schwierig auch immer diese[15] Sache[16] ist, so wollen wir doch, so viel / Gott Gnade giebt und so viel Wir auß Gegen-haltung der Historicorum begreiffen können, dem / Hochgeneigten Leser mittheilen, waß vor Völcker und mit waß Nahmen zu Preussen in den alten / Zeiten ⌈{gehoret und drin}[17] vermuhtlich mögen gewesen seyn. Und da finden sich nun zu erst die Scythen, die auch / denen Aegyptern die Range deß Alterthumbs mit gutten Gründen abgewonnen haben. Zu / denen man ins gemein, nach Aussage Plinii[a(5)], die nach Norden und Ostenwerts eusserst-/gelegene Völcker, die den

[a(5)] Lib. 4. c. 12.

[Plinius, Caius Secundus, *q. ex multis ed.:* Historia mundi [...], ex edit. Iacobi Delachampi, Francofurtum, 1608; Historia mundi, a Sigismundo Gelenio castig., Colonia Allobrogum, 1616; Naturalis historiae [...], vol. 1–3, Lugduni Batavorum, 1635; Historia naturalis [...], Lugduni Batavorum, 1669.]

antai tuos, kurie dabartine kalba vadinami *Namaites,* tai reiškia „gyvenantys dūminėse pirkiose", jie pavadino *nomadais,* o jų [kalba] tai būtų „piemenys, ganantys bandas". Bet dėl prūsų tarmės sunkumo ir dar nepakankamo vokiečių kalbos ištobulėjimo ir vėlesniais šimtmečiais rašiusieji nemokėjo teisingai parašyti Prūsijos pavadinimo, nes aptinkame tai *Preutzen*, tai *Brucia*, tai *Prüzzen* ir panašias formas.

Antras skyrius

Apie seniausias Prūsijos tautas, vadinamuosius skitus

Turinys

1. Skitais buvo laikomi tie, kurie plačiai gyveno į šiaurę nuo Romos ir Graikijos. 2. Iš kur kilo pavadinimas *Scythen*? 3. Tai buvo sena, bet atšiauri ir žiauri barbarų tauta. 4. Iš kur kilo skitai? Skitų kronika. 5. Prūsai taip pat buvo priskiriami skitams.

§1. Kad ir koks neaiškus ir sudėtingas būtų tas klausimas, vis dėlto norėtume maloningajam skaitytojui papasakoti, kiek mums leis Dievo malonė ir kiek galėsime suprasti iš priešingų istorikų nuomonių, kokios tautos senaisiais laikais Prūsijai {priklausė ir joje} tikriausiai gyveno bei kaip jos vadinosi. Ir čia pirmiausia paminėtini skitai, kurie senumu pagrįstai lenkia egiptiečius. Kaip rašo Plinijus[a(5)], prie jų paprastai priskirdavo pačiose šiauriausiose bei ryčiausiose žemėse gyvenusias tautas, kurių graikai ir romėnai nepažinojo. Būtent į šiaurę nuo

[15] *al. m. corr. ex* dieses; -e *scr. supra exc.* -es. [16] *al. m. scr. supra exc.* Unser Werck. ⌈...[17] *al. m. scr. supra lin.*

Griechen und Römern sind unbekandt gewesen, gerechnet hat. Nem-/lich die Völcker, die ins Norden von Italien gelegen, die Völcker, die über daß Gebürge Emaus / und Emodus[11] jenseit dem Caspischen Meer denen[18] Völckern[19] am Ponto Euxino Nordwerts gelegen. / Ja auch die Völcker, die über die Alpische und Caucasische Gebürge gewohnet. Alle diese so / grosse und je unter sich differente Völcker haben die Griechen und Römer vor Scythen ge-/halten und so be-nennet[b(6)]. Dahero man die Preussische Völcker, weil Preussen-Landt //
[60v] ja in diesem Strich lieget, auch mit zu den Alten Scythen rechnen muß. Tacitus / gedencket zwar[c(7)], daß zu seiner Zeit die Gothen in Preussen den Bornstein auffge-/lesen; aber auch die Gothen in Preussen sind von den alten mit unter den Scythen gerech-/net worden, wie solches der vortreffliche Geschicht-Schreiber in Unserm Vaterland Joachi-/mus Pastorius von Hirtenberg[d(8)] außfindig gemacht[12]. Der dabey anfüget, daß nebst den / vielen Völckern auch die Germanier und Sarmater den Scythen sind beygezehlet worden. / Ich sage aber, daß in den gar alten Zeiten solches geschehen sey, denn nachgehends haben die / Römer allmahl die Völcker zu unterscheiden gewust und einige von den Scythen abgesondert, / die sie zuvor mit unter die Scythen gerechnet. Z. E. die Scoloti sind Völcker in Thracien ge-/wesen, diese, ungeacht sie also geheissen, haben doch die Griechen *Scythen*[20] genent. Wie / Herodotus[e(9)] bezeuget. So sind auch die Oberwehnte Sarmaten unter die Scythen gezehlet / worden, die Sie hernach doch wieder von ihnen abgesondert haben. So haben sich von Ihnen vor / Scythen schelten

[b(6)] Cluver. l. 1. Germ. antiq. c. 3.

[Cluverius, Philippus Gedanensis, Germania antiqua cum Vindelicia et Norico auctoris methodo [...] contracta, opera Ioannis Brunonis, Wolfenbüttel, 1663.]

[c(7)] Lib. de morib[us] Germ.

[Tacitus, Cornelius, *q. ex multis ed.:* De situ moribus et populis Germaniae libellus, ex recens. J. Lipsii, Helmstadium, 1635; De moribus Germanorum liber, ex recens. H. Conringii, Helmstadium, 1653; De moribus Germanorum cum notis criticis Hermanii Conringi cura [...], ed. 3, Helmstadii, 1678; Opera cum notis H. Grotii, Lugduni Batavorum, 1640; Opera, accurante Matthia Berneggero, Argentoratum, 1664; Opera, acc. Matthia Berneggero, Amstelodamum, 1665; Opera, ex ed. Joh. Gronovii, Amstelodamum, 1672; 1673; 1678; 1685.]

Italijos gyvenusias tautas, tautas anapus Kaspijos jūros, už Emauso ir Emodo kalnų[11], į šiaurę nuo tautų, gyvenusių prie Juodosios jūros. Taip pat ir tas tautas, kurios gyveno už Alpių ir Kaukazo kalnynų. Visas jas, tokias dideles ir skirtingas tautas, graikai ir romėnai laikė skitais ir taip jas vadino[b(6)]. Todėl ir Prūsijos tautos, kadangi Prūsija //
[60v] yra šiame regione, taip pat priskirtinos prie senųjų skitų. Tiesa, Tacitas rašo[c(7)], jog jo laikais gotai Prūsijoje rinko gintarą; bet, kaip įrodė žinomas mūsų krašto istorikas Joachimas Pastorijus von Hirtenbergas[d(8)][12], senieji autoriai prie skitų priskirdavo taip pat ir Prūsijos gotus. Istorikas dar priduria, kad prie skitų, greta daugelio kitų tautų, būdavo priskiriami ir germanai bei sarmatai. Bet aš sakau, jog taip būdavo gilioje senovėje, nes vėliau romėnai palengva ėmė suprasti skirtumus tarp tautų ir nebelaikė skitais kelių jiems anksčiau priskirtų [tautų]. Pavyzdžiui, Trakijoje gyveno skolotų tautos, ir nors jos turėjo vardą, graikai jas, kaip liudija Herodotas[e(9)], vadino *Scythen.* Ir anksčiau minėtus sarmatus jie buvo priskyrę skitams, bet vėliau juos vis dėlto

[d(8)] Cap. 9. in Vita Theodos.

[Pastorius, Ioachimus de Hirtenberg, De vita et rebus gestis Theodosii Magni imper. R. commentarius, ed. 2, Gedani, 1680; *altern.* Theodosius Magnus ex variis authoribus [...] adornatus, [s. l., s. d.].]

[e(9)] Lib. 4.

[Herodotus, *q. ex multis ed.:* Herodoti libri novem, cum annot. Ioachimi Camerarii, Basileae, 1541; Historiae libri IX, [s. l.], 1566; Historiae libri IX [...], Francofurti, 1594.]

[18] *al. m. corr. ex* die. [19] -n *al. m.* [20] *prae h. v. exc.* Sie.

lassen alle die jenigen Völcker, die in-und-ausserhalb dem Hercynischen / Gebürge[13], welches an Preussen gestossen, auch theils mit beschlossen, gelegen[f(10)].

§2. Woher die Scythen den Nahmen eigentlich erhalten, ist schwär zu ergründen. / Man will sagen, daß Sie den Nahmen von *σκύθη*, welches „eine Peitsche" auff Grie-/chisch heist, erhalten, weil sie alß Reuter gemeiniglich damit auffgezogen gekommen. / Allerdings noch einige Tartern, denen man noch zur Zeit den Nahmen der Scythen / beyzulegen pfleget, *Nahajenses* heissen, vom Wort *Nahaika*, welches bey den Pohlen, / Reussen und Preussen „eine Peitsche" heist.

§3. Gewiß aber ists, daß die Scythen vor daß Elteste Volck je gehalten / worden, welches auß dem Streit, den die Scythen mit den Aegyptern gehabt, erhellet. / Davon Iustinus[g(11)] zu lesen. Sonsten ists ein sehr rauhes Volck gewesen. Dahero man daß, / waß unordentlich, oder waß Barbarisch heyssen möchte, man Scythisch genent. So heist / bey den Gelehrten *Scytissare*[21] so viel alß „gräulich und barbarisch sauffen", oder „schwelgen". / Dahero auch die Griechen Sie an stath des Worts *Scythen Scyphos*, d. i. „Trinkfässer" / genennet. Man hat dieß Volck vor daß grausahmste Volck gehalten, drumb alß Ae-/schines, der berühmte Philosophus[14], eins mahls gefangen worden, hat er sonderlich gebehten, / daß Er doch keinem Scythen möge überantwortet werden.

§4. Woher der Scythen Ursprung sey, ist alters halben nicht zu erfahren. Beym / Herodoto[h(12)] wird zwar gedacht, alß kähme Sie her von Lipoxa, dem Sohn des Targithei / und Enkel Iovis und Borystenis. Wenn dieses so wahr wäre, könten sich hie durch Unsre[22] / Preussen herstammen von dem heydnischen Iupiter. Solches aber duncket uns

[f(10)] Cluver. l. c.

[Cluverius, Philippus Gedanensis, Germania antiqua [...], loc. cit. *Vide b(6).*]

[g(11)] Lib. 2. c. 1.

[*possib.* Iustinus, Marcus Iunianus, *q. ex multis ed.:* Historiae ex Trogo Pompeio. De historiis variarum gentium, nunc postremo [...] restituta [...], Coloniae Agrippinae, 1626; Argentorati, 1631; Amstelodami, 1635; Lugduni Batavorum, 1650; Argentorati, 1653, 1656; Frankofurti, 1659; Vratislaviae, 1660.]

vėl atskyrė. Skitais jie apšaukdavo visas tautas, gyvenusias prie Prūsijos prieinančiuose ir į ją įsiterpusiuose Hercinijos[f(10)] kalnuose[13].

§2. Kaip skitai gavo savo vardą, sunku paaiškinti. Manoma, kad jų vardas kilęs iš graikiško žodžio *σκύθη*, kuris reiškia „botagas", nes jų būriai esą dažniausiai atšuoliuodavę su botagais rankose. Tiesa, yra dar ir šiandien skitais pravardžiuojamų totorių, kurie vadinasi *Nahajenses* nuo žodžio *Nahaika,* lenkiškai, rusiškai ir prūsiškai reiškiančio „botagas".

§3. Bet skitai, kaip paaiškėjo iš skitų ir egiptiečių vaidų, neabejotinai laikomi pačia seniausia tauta. Apie tai galima pasiskaityti Justino[g(11)] veikaluose. Šiaip jau tai buvo žiauri tauta. Todėl tai, kas buvo nevalyva arba kas galėjo būti barbariška, vadindavo skitiška. Žodis *scytissare* mokslininkų raštuose reiškia ne ką kita, kaip „siaubingai ir barbariškai maukti" arba „ūžauti". Todėl ir graikai juos vadino ne *Scythen*, o *Scyphos*, t.y. „plačiagerkliais". Ši tauta buvo laikoma žiauriausia, todėl ir garsusis filosofas Aischinas[14], paimtas į nelaisvę, labiausiai prašė, kad jo neatiduotų į rankas kokiam skitui.

§4. Skitų kilmės dėl jos senumo negalima išsiaiškinti. Tiesa, Herodotas[h(12)] rašo, kad jų protėvis buvęs Lipoksajis, Targitajo sūnus, Jupiterio ir Boristenio vaikaitis. Jeigu taip būtų, tai mūsų prūsai galėtų būti kilę iš pagonių Jupiterio. Bet mums tai atrodo pasaka. Kaip ir

[h(12)] Lib. 4.

[Herodotus, Historiae libri IX [...]. *Vide e(9).*]

[21] y *corr. ex illect.* [22] -re *al. m. corr. ex illect.*

ein Fabel / zu seyn. Wie nicht weniger auch dieses, waß eben auch derselbige Herodotus am gedach-/ten Orth referiret. Nemblich: Ob solte Hercules einsmahls einen Kuh-hirten über des / Gerionis Kühe abgegeben[23]; und da solte Er ein Frauensbild, so halb Mensch-, halb Schlangen-/art gewesen, angetroffen haben; mit dieser hätte er sich vermischet und drey Söhne erzeu-/get. Unter denen der Erste[24] Agathyrsus, der 2te Gelon, der 3te Scytha genant worden. / Von diesem Scytha sollen die gedachten Scythen herkom[m]en, die an daß Pontische
[61r] Meer // und von da in Ukraine[25] und andre Sarmatische Länder sich sollen bezogen haben, und hernach-/mahlen unter den Nahmen der *Gothen,* der *Vandalier, Cymbrer* etc. etc. der Welt bekant worden. / Sonsten ist mercklich, daß Berosus[15] einer Chronica der Scythen gedencket, worinnen dieses / befindlich; wie einer von den Scythen, nahmens Araxa, zweene Söhne erzeuget habe, / derer der Erste *Napas* geheissen, der 2te *Prutus*, von dem die Preussen, so vor dem sich / *Prutenei* genent, ihre Uhrkunfft haben sollen.

§5. Unter diesem Grauß und Schlam der alten Fabuln die eigentliche Wahr-/heit recht zuergründen, ist nicht woll müglich[26]: Wir vergnügen Uns dießmahl damit, / daß Unsre Preussen vormahln mit unter die Scythen sind gezehlet worden, denn die Ost-/See, woran Preussen stosset, ist von den Alten *Mare Scythicum* genant worden, wie es / dann annoch zu Zeiten Friderici Barbarossae Imp[eratoris] Rom[anorum] bey dem Radevico[i(13)] also heisset. / Auch daß bey den Alten sehr berühmte Land Balthia, so an die Ost-See, die noch zur Zeit daß / Balthische Meer genennet wird, in unser Gegent[27] lieget, alwege ist

[i(13)] Lib. 1. De Rebus gestis Frider.

[Radevicus de Friesing [Rahewinus Freising], Ottonis Phrisingensis Episcopi, viri clarissimi, rerum ab origine mundi ad ipsius usque tempora gestarum, libri octo. Eiusdem De gestis Friderici primi Aenobarbi Caes. Aug. libri duo. Radevici Phrisingensis ecclesiae Canonici libri duo, prioribus additi, de eiusdem Friderici Imp. gestis, Argentorati, 1515; *altern.* Radevicus de Friesing, De rebus gestis Friderici I. Romanorum imper. Continuatae ad Ottonem historiae libri duo. Acc. Vetusti script. Appendix ad Radevicum XI [...], [s. l., s. d.].]

daugelis kitų [dalykų], apie kuriuos pats Herodotas pasakoja minėtame veikale, būtent: atseit Heraklis kartą dėl Geriono karvių nudėjęs piemenį; paskui jis sutikęs moterį, pusiau žmogų, pusiau gyvatę; su ja jis suartėjęs ir turėjęs tris sūnus. Pirmasis jų buvęs vardu Agatirsas, antrasis – Gelonas, trečiasis – Skitas. Iš to Skito esą ir kilę minėtieji
[61r] skitai, vėliau patraukę // prie Juodosios jūros, o iš ten į Ukrainą ir kitus Sarmatijos kraštus; paskui jie pasauliui buvo žinomi kaip *gotai, vandalai, kimbrai* ir t.t. Šiaip dar krinta į akis, kad Berosas[15] mini vieną skitų kroniką, kurioje rašoma, kad vienas iš skitų, vardu Araksa, turėjęs du sūnus – pirmasis buvęs vardu *Napas*, antrasis *Prutas;* iš jo esą kilę prūsai, pagal jį pasivadinę *Prutenei.*

§5. Per šiurpų ir miglotą šių pasakų šydą turbūt neįmanoma išsiaiškinti tikrosios tiesos: šiuokart pasitenkinsime tuo, kad mūsų prūsai kadaise buvo priskiriami prie skitų, o Rytų jūra, į kurią atsiremia Prūsija, senovėje vadinta *Mare Scythicum*, ir šis pavadinimas, kaip rašo Radevicas[i(13)], dar buvo išlikęs Romos imperatoriaus Frydricho Barbarosos laikais. Taip pat seniesiems [autoriams] puikiai žinoma Baltijos šalis, esanti mūsų kraštuose prie Rytų jūros, dabar dar vadinamos Baltijos jūra, dažniausiai laikyta skitų sala – taip manė net

[23] *MSB post h. v.* haben. [24] E *corr. ex* e. [25] -e *al. m. corr. ex* -a *[?].* [26] *MSB:* möglich. [27] G *corr. ex* g.

vor eine Insel der / Scythen, auch allerdings von den Gelahrtesten Philosophen alß Pythea, Xenophonte, [!] Lam-/phaceno [!][28] [16] und andern gehalten worden[k(14)]. Zu geschwiegen, wie die an der Hercynischen Wild-/nüß (deren grosses Theil auch unser Vaterland Preussen beschattet hat), wohnende Völ-/cker auch sind zu den Scythen gerechnet worden[l(15)].

Daß 3te Capittel

Von den Sarmaten in Preussen

Inhalt

1. *Sarmat*, ein alter Nahme. 2. Dessen Derivation mancherley. 3. Ein grosses / Land Sarmatien, dessen Gräntzen. 4. Lob der Sarmatischen Weiber.

§1. Einige Völcker, die bey den Alten *Scythen* geheissen, sind hernachmahlß *Sarmatae* / genandt worden, daß bezeuget Plinius[a(16)]: „Scytharum nomen, – spricht Er, – usque quaque transiit / in Sarmatas et Germanos; nec aliis prisca illa duravit appellatio, quam qui extremi harum gentium / ignoti prope caeteris mortalibus degunt." Ein alter Nahm eines gar {altes}[29] Volcks, und wollen manche / davor halten, daß schon zu Beli Zeiten[17] der Nahme *Sarmat* einigen im Brauch bekant gewesen.

§2. Woher der Nahme der Sarmater entstanden und woher sein Ursprung sey, seyn / die Gelahrten nicht allerdings eins. Die Griechen wollen daß Wort *Sarmat* her deriviren / von σαῦρος et ὅμμα[!], gleichsahm *Sauromata*. Hienach würde daß Wort *Sarmaten* so viel heissen / als

[k(14)] Cluverius in Germ. Ant. Lib. 1. c. 2.

[Cluverius, Philippus Gedanensis, Germania antiqua [...]. *Vide b(6).*]

[l(15)] Iul. Caes. Lib. 2.

[Caesar, Caius Iulius, *q. ex multis ed.:* [Opera], quae extant, ex emendatione Ios. Scaligeri [...], Amstelodami, 1630; Lugduni Batavorum, 1635; Amstelodami, 1644; [Opera] omnia quae extant [...], Francofurtum, 1605; Argentoratum, 1613; Antverpia, 1614; [Opera], quae extant [...]. Accedunt nunc vetus interpres Graecus librorum VII De bello Gallico [...], adnotationes, commentarii [...], editio [...] opera et studio Gothofredi Jungermani [...], Francofurti, 1669.]

tokie mokslingiausi filosofai, kaip Pitėjas, Ksenofontas, [!] Lampsakietis[16] ir kiti[k(14)]. Jau nekalbant apie tai, kad prie Hercinijos girios (kurios didelė dalis gožė ir mūsų tėvynę Prūsiją) gyvenusios tautos taip pat buvo priskiriamos prie skitų[l(15)].

Trečias skyrius

Apie sarmatus Prūsijoje

Turinys

1. *Sarmat* – senas vardas. 2. Įvairiopi jo kilmės aiškinimai. 3. Sarmatija – didelė šalis, jos ribos. 4. Pagyrimas sarmatų moterims.

§1. Kai kurias tautas, senųjų [autorių] vadintas *skitais*, vėliau imta vadinti *sarmatais*, – tai liudija Plinijus[a(16)]. „Skitų vardas, – sako jis, – visai perėjo sarmatams ir germanams; šiuo senu pavadinimu toliau buvo vadinami tik tie šių tautų [žmonės], kurie gyvena toliausiai, beveik nežinomi kitiems mirtingiesiems." Tai labai {senos} tautos senas vardas, kai kas netgi mano, jog vardas *Sarmat* buvo žinomas jau Belio laikais[17].

§2. Bet mokslininkai nėra vieningos nuomonės dėl *sarmatų* vardo atsiradimo ir kilmės. Graikai žodį *Sarmat* kildina iš σαῦρος ir ὅμμα, tarytum *Sauromata*. Išeitų, jog žodis *sarmatai* reiškia ne ką kita, kaip

[a(16)] Plin. Lib. 4. c. 12.

[Plinius, Caius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5).*]

[28] *pro* Lampsaceno. [29] *al. m. scr. supra lin.*

Leute, die Schlangen-Augen haben. Andere wollen daß Wort außlegen „Führer und / Hertzoge der Hoheit". Sarnitius[b(17)] führet den Nahmen, auch das Volck her von *Asarmoth*[30], / dessen Vater Eber, der Groß-Vater Selach, der Elter-Vater Arphaxat, der Uhr-El-/ter Vater Sem, der grosse Ahn-herr Noa gewesen[18]; daß Fundament dieser seiner Mei-/ nung stehet hierin: So in der Heiligen Schrifft einer jeden Sprach ihr eigentlicher / Patriarch zugeeignet wird, muß nohtwendig der Sarmatischen Sprach auch ein Patriarch / zugeleget werden, weil Sie eine der Haupt-sprachen ist, so in sehr viel Dialectos, d. i. Mund-/arten unterschieden wird. Nun hat Gott einer jeden Sprach einen Patriarchen
[61v] gegeben, // wie solchs erhellet auß dem Zehenden Capitel des Ersten Buchs Moyses. Die Wort des / Texts lauten also: „Dieß sind die Kinder Sem nach ihren Geschlechtern, nach ihren Sprachen, / in ihren Ländern, mang ihren Völckern." Unter den Kindern Sem aber wird nun auch Asar-/moth gezehlet. Andern gefält daß Wort und daß Volck *Sarmaten*[31] zu deriviren von *Tho-/garmat,* der ein Sohn Gomer[19] gewesen, Ein vermeintlicher Uhr-Vater der Reussen, Liettauen / und dero angräntzenden Sarmaten. Es scheinet aber, ob wolten die Wörter *Sarmat* oder *Tho-/garmat* sich zur derivation nicht anschicken. Solche aber zu facilitiren, bringen sie[32] bey in dem Wort / *Thogarmat,* ist die erste Syllabe[33] *tho* ein affixum, so zum Wesen und Radix des Worts nicht gehöret, und / also würd es heissen *Garmat. G* aber pflegt ins gemein, zumahlen in den Sarmatischen Sprachen, in / *S* oder *Z* mutiret zu werden. Dahero es heissen kan *Sarmat.* Solche mutation *G* in *S* ist, sage ich, / gar gebräuchlich, alß wenn der Reuss[34], Zamogeth, oder Liettau sagt *Gywa,* sagt der Pohle / *Zywa*; wo jener sagt *Gintars*, sagt der Chur *Sintars;* wo der Liettaue[35] sagt *Gelazis,* sagt der / Pohl *Zełazo*, das *Ź* aber wird bey den Pohlen alß *S* lene außgesprochen.

[b(17)] Lib. 1. Annal. pm. 4. seqq.

[Sarnitius, Stanislaus, Annalium Polonicorum, qui in lucem propediem aedentur brevissima synopsis [...], Cracoviae, 1582; *altern.* Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Litvanorum libri octo, Cracoviae, 1587.]

žmones, turinčius gyvačių akis. Kiti šį žodį aiškina taip: „Jo Didenybės vadai ir hercogai". Sarnicijus[b(17)] vardą ir tautą kildina iš *Asarmoto,* kurio tėvas buvo Eberas, senelis – Šelachas, tėvų tėvas – Arfaksadas, protėvių tėvas – Semas, didysis prosenolis – Nojus[18]. Savo nuomonę jis grindžia šitaip: kadangi Šventajame Rašte kiekvienai kalbai priskiriamas atskiras patriarchas, tai ir sarmatų kalbai neišvengiamai taip pat turi būti priskirtas patriarchas, nes ji yra viena pagrindinių kalbų, turinti tiek daug dialektų, t.y. tarmių. Ir Dievas kiekvienai kal-
[61v] bai davė po patriarchą, // kaip paaiškėja iš Pradžios knygos dešimtojo skyriaus. „Tie yra Semo sūnūs pagal jų gimines, kalbas, šalis ir tautas." O tarp Semo sūnų minimas ir *Asarmotas*. Kiti žodį ir tautą *sarmatai* linkę kildinti iš *Togarmos,* Gomero sūnaus[19], tariamojo rusų, lietuvių bei su jais besiribojančių sarmatų prosenolio. Bet atrodo, jog neišeina taip paaiškinti žodžių *Sarmat* ar *Thogarmat* kilmės. Tačiau stengdamiesi tą aiškinimą kaip nors pagrįsti, jie argumentuoja tuo, kad žodyje *Thogarmat* pirmasis skiemuo *tho* yra afiksas, jis nepriklauso nei žodžio esmei, nei šakniai, todėl žodis skambėtų taip: *Garmat.* O *G* apskritai, ypač sarmatų kalbose, dažnai virsta *S* arba *Z.* Todėl tas žodis gali būti *Sarmat.* Galiu tiktai pasakyti, kad *G* virsta *S* labai dažnai, antai kur rusas, žemaitis arba lietuvis sako *Gywa*, lenkas sako *Zywa,* kur anas sako *Gintars*, kuršis sako *Sintars*; kur lietuvis sako *Gelazis*, lenkas sako *Zełazo*, o *Ź* lenkai taria kaip minkštą *S*. Tai

[30] o *corr. ex* a. [31] -n *corr. ex* -r. [32] -e *al. m. corr. ex lit.* ch *[?].* [33] *MSB:* Silbe. [34] *al. m. corr. ex* Reusse; -e *exc.* [35] e *in* Lie- *sim. corr. ex* t.

Solches wird über / des bewiesen: (1.) weil die Turckschen Sarmaten bey den Turcken, nehmlich die Nachbaren der / Thyssagethen noch zur Zeit *Thogarmater* genent worden. (2.) Diesen leget der Propfeth Ezechiel / zu, daß Sie eine schöne Reuterey haben, welches von den jetzigen Sarmaten auch wahr befunden / wird. Samuel Bochartus[c(18)36] will solchs herführen auß dem Chaldaischen *Sear Madai,* gleichsahm / auff Deutsch: „der Nachlaß des Meden". Solche derivation aber, deucht Mir, würde den Stich[37] / nicht halten. Viel besser möchte klingen die derivation des Vortrefflichen Pastorii[d(19)], alß der sol-/ches Wort auß der Hebrayschen Sprache herziehet von den Wörtern: *Sarmeod; Sar* bedeutet ei-/nen Herrn und *Meod* ist „viel": gleichsahm „ein grosser Herr", welche Benennung einen Sarmati-/schen Printzen mit guten Fug kan beygeleget werden. Meine Meinung ist, daß dieser Nahme / fast bequemer auß der Sarmatischen Sprach kan hergezogen werden, nehmblich a *Sar* und *Matt.* / *Sar,* davor die jetzige Mundart bey den Reussen *Czar* außspricht, bedeut einen Herren, *Mat* / bedeutet „Mächtig", dahero bey den Reussen, Zamaiten, Liettauen, Preussen, *Macis* „Gewalt", „Macht" / bedeut. Davor die Pohlen ⌈ *Mośći Panie*[38] jetziger Mundart nach sprechen. Heisset also *Sarmata,* so / viel alß „ein Mächtiger Herr", welcher Titul annoch in unsern Sarmatien verblieben. Krafft / dessen so fort ein jeder, der ichts nur ein Ansehen hat, ins gemein genent wirdt *Mośći Panie,* / „Mächtiger" oder wie man hiesiger Orten deutsch zureden gewohnt ist: „Groß-Mächtiger / Herr". Die Buchstabe[n] aber *a* in *o*, *t* in *c* und *tz*, alß in *Macni* und *Motzni,* oder *Mocny,* / werden bey den Sarmaten[39] leicht verwechselt. Alß:[40]

[c(18)] In seiner Geographia.

[Bochart, Samuel, Geographia sacra, cuius pars prior Phaleg de dispersione gentium et terrarum [...] pars posterior Chanaan de coloniis et sermone Phoenicum agit [...], Francofurti, 1674; *altern.* Lugduni Batavorum, 1692.]

[d(19)] Libr. de Origine Sarmatar[um].

[Pastorius, Joachimus de Hirtenberg, De originibus Sarmaticis, dissertatio philologica [...], Dantisci, 1685; *altern.* Historiae Poloniae plenioris partes duae; eiusdemque Dissertatio philologica de originibus Sarmaticis, Gedani, 1685.]

paaiškinama štai kuo: 1) turkai, būtent tisagetų kaimynai, Turkijos sarmatus ir šiandien dar vadina *Thogarmater;* 2) pranašas Ezechielis teigia, jog jie turį puikių raitelių; šiai nuomonei pritaria ir šiandieniniai sarmatai. Samuelis Bochartas[c(18)] tą žodį kildina iš chaldėjų *Sear Madai*, išvertus būtų „Medeno palikimas". Bet manyčiau, jog toks kilmės aiškinimas nėra įtikinamas. Žymiai pagrįstesnis yra garsiojo Pastorijaus[d(19)] aiškinimas – tokį žodį jis kildina iš hebrajų kalbos, iš žodžių *Sarmeod*: *Sar* reiškia „ponas", o *Meod* reiškia „labai", tad išeitų „didelis ponas" – šitaip visiškai pagrįstai galima pavadinti Sarmatijos princą. Mano nuomone, šį žodį beveik patogiau kildinti iš sarmatų kalbos, būtent iš *Sar* ir *Matt. Sar* – iš jo dabartinėje rusų kalboje atsirado žodis *Czar* – reiškia poną, *Mat* reiškia „galingas", todėl *Macis* rusų, žemaičių, lietuvių, prūsų kalbomis reiškia „valdžia", „galia". Iš to kilusi dabartinės lenkų kalbos forma *Mosći Panie*. Vadinasi, *Sarmata* reiškia ne ką kita, kaip „galingas ponas", šitas titulas iki šiolei išlikęs mūsų Sarmatijoje. Dėl to apskritai kiekvienas turintis autoritetą žmogus vadinamas *Mośći Panie,* „galingasis" arba, kaip šiose vietovėse paprastai sakoma, „didžiai galingas ponas". Tačiau sarmatai lengvai keičia raides *a* į *o*, *t* į *c* ir *tz*, kaip antai: *Macni* ir *Motzni*, arba *Mocny*. Pvz., lietuvis sako *Katka*, o šis sako *Kotka*. Ir taip yra su

[36] r *scr. ser. al. m.* [37] *MSB abs.* ⌈...[38] *al. m.* [39] *corr. ex* Sarmatern *[?].* [40] *Dvitaškis įrašytas kita ranka :/: Doppelpunkt mit anderer Hand nachgetragen.*

wo der Liettau sagt *Katka*, sagt dieser *Kotka.* / Und also ist in vielen Wörtern. Wo der Curen und Zalavonier sagen *ipatei*, sagen die Liettau-/en *ipaczei.*

§3. Zu diesen Sarmatien nun hat auch Preussen gehöret, und sind selbige unstrittig / Sarmaten genant worden. Dessen werden Wir belehret auß dem Situ des Sarmatien, den die / Alten Historici uns geben. Plinius, Ptolomaeus und Solinus[20], wie auch Jornandes[21] setzen den Fluß / Weichsel zur Gräntze zwischen Sarmatien und Germanien. Also hat daß Land von Dantzcker Mün-/de und von Polen an biß an Liefland und Reussen und weiter hin nach Sarmatien gehöret, / daß Land auff diesseit der Weichsel (wir leben disseit der Weissel)[22] alß Pommern,
[62r] Meckelburg, // Marck Brandenburg nach Germanien, doch sind die alten deß nicht allerdings gewiß, / denn auch die Germanier einige zu den Sarmaten zehlen, wie auß dem Plinio[e (20)] zu sehen[41]. / Ich vermeine, daß wir die Gräntzen des Sarmatien so weit hin setzen können, so weit sich die Sar-/matische Sprache, die man heut Schlawonisch[42] nennet, vor diesem erstrecket hat. Also werden / Unsres[43] Sarmatien von Thracien und Ponto Euxino an durch Pohlen, Liettauen, Wolinien, Podo-/lien, Molldau, Wallachey, daß grosse Reussen, Preussen, Liefland, Churland, Zamaiten, / Pommern, Meckelburg, Brandenburg, Lauenburg, Magdeburg, Böhmen, Lausnitz[44], Schlesien, / Mehren, Sachsen, biß an den Rein hinan; und[45] vielleicht weiter sich erstrecken. Wie man / den in denselben Orten ehemahln die Sarmatische, oder Slavonische, Sprache, wie solchs ihre Chronica / bezeugen, theils auch noch florire, und jetzo bald die Wendische, bald die Werulische Sprache, / so recht Slavonisch ist, und mit der alt Preussischen Sprache gar übereinkombt, heissen muß. / Zu dem gedencket auch Berosus der Sarmaten[46], so (disseits nach dem Ort, wo Berosus ge-/schrieben zu rechnen) jenseit des Rheinstroms gewohnet, *Sarmatae Cisrhenani*[23], und finden / Wir, daß noch zun Zeiten Constantini und Maximiani[47] der Römischen Käysere[24] Unsre Sarmater / daselbst am Rhein,

[e(20)] Lib. 4. c. 13.
[Plinius, Caius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5).*]

daugeliu žodžių. Antai kuršiai ir skalviai sako *ipatei*, o lietuviai sako *ipaczei.*

§3. Tai štai prie tų sarmatų priklausė ir Prūsija, ir pačius [prūsus], be abejo, vadindavo sarmatais. Tai mes sužinome iš Sarmatijos aprašymo senųjų istorikų darbuose. Plinijus, Ptolemajas ir Solinas[20], kaip ir Jornandas[21], Vyslos upę laiko Sarmatijos ir Germanijos riba. Vadinasi, žemės nuo Dancigo įlankos ir nuo Lenkijos iki Livonijos ir Rusijos, ir dar toliau priklausė Sarmatijai, o sritys šiapus Vyslos (mes gyvename šiapus Vyslos)[22], taip pat Pomeranija, Meklenburgas, //
[62r] Brandenburgo marka – Germanijai, tačiau senieji autoriai tuo nėra visiškai tikri, nes kai kurie ir germanus priskiria prie sarmatų, kaip matyti iš Plinijaus[e(20)] [darbų]. Manau, jog Sarmatijos ribas galima nubrėžti aplink tą teritoriją, kurioje buvo kalbama sarmatų kalba, šiandien vadinama *slavonų.* Taigi mūsų Sarmatija driekėsi nuo Trakijos ir Juodosios jūros per Lenkiją, Lietuvą, Volynę, Podolę, Moldovą, Valakiją, Didžiąją Rusiją, Prūsiją, Livoniją, Kuršą, Žemaitiją, Pomeraniją, Meklenburgą, Brandenburgą, Lauenburgą, Magdeburgą, Čekiją, Lužicą, Sileziją, Moraviją, Saksoniją iki pat Reino, o gal ir dar toliau. Tose vietose kadaise vartota sarmatų, arba slavonų, kalba, – ji, kaip liudija jų kronikos, dar iš dalies gyvuoja ir dabar turėtų būti vadinama arba vendų, arba verulų kalba, kuri iš tikrųjų yra slavonų kalba ir visiškai sutampa su senovės prūsų kalba. Be to, ir Berosas aprašo sarmatus, kurie gyvenę anapus Reino (orientuojantis pagal vietą, kurioje gyvendamas Berosas rašė), *Sarmatae Cisrhenani*[23]. Ir sužinome, jog mūsų sarmatai dar Romos imperatorių Konstantino ir Maksimiano laikais[24]

[41] *MSB:* ersehen. [42] *MSB:* Slawonisch. [43] -re *al. m. corr. ex illect.* [44] *MSB:* Lausitz. [45] vnd *corr. ex* Vnd, V *lit.* [46] -n *corr. ex* -r. [47] *MSB:* Maximiniani.

nehmlich unweit Nimwegen ihr Sitz gehabt, davon Cluverius zu lesen[f(21)]. / Hie stim[m]t ein Ptolomaeus, der das grosse Meer von der Seit, wo die Ost-See liegt, daß / Sarmatische Meer nennet. Selbiger setzt[g(22)] auch da die *Venedicos montes* (welches die / hohen Sandberge an der Ost-See in Preussen sind) in Sarmatien. Zugeschweigen, wie Er / den Venedischen Meer Busem, dadurch die an Unser Land Preussen stossende Ost-See zu-/verstehen, in daß Sarmatien gesetzet. Auß welchem allem zur gnüge erhellet, daß / auch die Preussischen Völcker Sarmaten vor dem geheissen, auch Sie derowegen auch ein theil / des Ruhms, den die Sarmater erworben, ihnen zueignen können.

§4. Wobey nicht vorbey zu gehen daß Lob der Sarmatischen Weiber, die man Ama-/zones genandt, gleichsahm Weiber, die Ihnen, umb denen Kriegs-Ubungen besser obzuliegen, ihnen / die rechte Brust ertödtet haben. Von denen schreibet Pomponius Mela, also: „Faeminae Sarmatarum / cum Viris bella ineunt, at[que] ut taliter sint; natis statim dextra aduritur Mamma, inde expeditur in / ictus mamma, quae exeritur, virile fit pectus; arcus tendere, equitare, venari, puellaria pensa sunt: / ferire hostem, adultarum stipendium est, adeo ut non percussisse, pro flagitio habeatur", d. i. „Die Wei-/ber der Sarmaten gehen gleich den Männern mit in den Krieg, und daß sie darzugeschickt / werden, wird den Mädchen, so bald sie Jung werden, die rechte Brust durchs Feuer getödtet, daher / sie von der rechten Brust keine Hinderniß haben, gleich den Männern sich zu exerzieren, den Bogen zu spannen, reiten, Jagen, ist bey ihnen ein Kinder-Spiel: Den Feind zu schlagen, steht den erwach-/senen Weibsbildern zu, denen, wenn sie es nicht thun, übel außgedeutet wird"[25]; hievon mit / mehrem zu lesen in *Orbe Gothico*[h(23)].

[f(21)] Lib. [...].
[Cluverius , Philippus Gedanensis, Germania antiqua [...]. *Vide b(6).*]
[g(22)] Lib. 8.
[*possib.* Cluverius, Philippus Gedanensis, op. cit.]

buvo įsikūrę ten prie Reino, būtent netoli Nimvėgeno, – apie tai galima pasiskaityti Cluverijaus raštuose[f(21)]. Tokios pat nuomonės yra ir Ptolemajas, didžiąją jūrą iš tos pusės, kur yra Rytų jūra, vadinantis Sarmatijos jūra. Jis mano[g(22)], jog ir *Venedų kalnai* (tai yra aukšti smėlio kalnai Prūsijoje prie Rytų jūros) yra Sarmatijoje. Jau nekalbant apie tai, kad jis Sarmatijai priskiria Venedų jūros įlanką, kuri yra ne kas kita, kaip į mūsų Prūsijos kraštą atsiremianti Rytų jūra. Iš viso to, kas pasakyta, pakankamai aišku, kad anksčiau ir Prūsijos tautos buvo sarmatai, ir todėl jos gali prisiskirti sau dalį šlovės, kurios sulaukė sarmatai.

§4. Negalima nepasakyti pagiriamųjų žodžių apie sarmatų moteris, kurias vadino amazonėmis, – tai buvo moterys, kurios nusipjaudavusios dešiniąją krūtį, kad geriau sektųsi karinės pratybos. Apie jas Pomponijus Mela šitaip rašo: „Faeminae Sarmatarum cum Viris bella ineunt, at[que] ut taliter sint; natis statim dextra aduritur Mamma, inde expeditur in ictus mamma, quae exeritur, virile fit pectus; arcus tendere, equitare, venari, puellaria pensa sunt: ferire hostem, adultarum stipendium est, adeo ut non percussisse, pro flagitio habeatur." T.y.: „Sarmatų moterys eina į karą su vyrais, o kad jas galėtų ten pasiųsti, tik spėjusioms subręsti merginoms iš karto išdeginama dešinioji krūtis, todėl dešinioji krūtis joms visiškai nebetrukdo, ir jos gali kaip ir vyrai mankštintis, įtempti lanką, jodinėti, medžioti, joms visa tai yra juokai; suaugusioms moterims pridera sumušti priešą, o to nepadarančios turi blogą vardą"[25]; apie tai ir apie kitką galima pasiskaityti *Gotų pasaulyje*[h(23)].

[h(23)] L. 1. c. 1.
[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus, id est tractatus historicus [...], Olivae, 1688, lib. 1, cap. 1.]

Daß IV. Capittel

Von den Slaven und Slavinen

Inhalt

1. Waß zu Slavien vor dem gehöret[48]. 2. Woher der Nahme *Slaven?* 3. Der Uhr-/sprung des Slavischen Volcks. 4. Ihr List und Tapferkeit im Kriege. 5. Die Preussen sind auch / Slavische Völcker. //

[62v] §1. Die Völcker in Preussen hat man auch *Slaven* genandt, wie dann die Sarmati-/schen Völcker ins gemein und vornehmlich wegen der Slavonischen Sprach unter die Slaven ge-/rechnet worden: gestaltsahm so weit sich Sarmatien, so weit hat sich auch Slavonien bezogen, ja / schier weiter, den ausser den vor-an-geregten Sarmatischen Ländern hat man ein grosses theil / von Ungarn, so jetzo Slavonien heyst, item Croatien, Bulgarien, Bosnien, Morlachien[26], Windisch / Marck etc. zu Slavonien gezogen, wie sich denen dieser Länder Völcker mehrentheils mit den Gothen / und Wandalen, oder wie man sie jetzo nennet, Venden[49], verbunden, Mysien, oder Servien[27] Panno-/nien[28], Dardanien[29], Liburnien[30], Dalmatien[31], Illyricum[32], Istriam[33], bezwungen, auch mit Ihren / Armeen gar in Epirum, Macedonien, Griechenlandt, Thraciam; endlich auch in Hispanien, / Franckreich, Welschlandt[50] [34], biß gar in Asiam und Africam unter den Nahmen der Gothen / und Wandalen eingedrungen. Ob gleich ihre Policey zu dieser Zeit so vergeringert, daß sie / nicht einmahl ein Haupt haben, daß sich von ihnen in specie nennet. So haben doch die vor-an-/gezogene Örter den Nahmen in so weit behalten, daß man unstrittig (ausser Epirus, / Griechenland, Thracien und dann Spanien, Franckreich, Italien) sie noch vor Slawonische / Örter hält[a(24)].

§2. Waß daß Wort *Slaven* betrifft, wird es bey den Auctoren verenderlich ge-/schrieben und außgesprochen. Bald heissen Sie *Slavi*, bald *Slavini*, bald *Slavonier*, bald *Slava-/ken*. Die[51] jetzigen Welschen heissen Sie *Siavi*. Man findet aber meines Wissens daß Wort / nicht

[a(24)] Vid. Orb. Goth. lib. 2. c. 1.
[Praetorius, Matthaeus, op. cit., lib. 2, cap. 1.]

Ketvirtas skyrius

Apie slavus ir slavinus

Turinys

1. Kas anksčiau priklausė Slavijai? 2. Iš kur kilęs vardas *Slaven*? 3. Slavų tautos kilmė. 4. Jų klasta ir narsa kare. 5. Prūsai – taip pat slavų tautos. //

[62v] §1. Prūsijos tautas vadindavo taip pat ir *Slaven*, kaip Sarmatijos tautos dėl slavonų kalbos apskritai ir dažniausiai buvo priskiriamos prie slavų; panašiai kiek driekėsi Sarmatija, tiek ir Slavonija, ir netgi toliau, nes, be minėtųjų Sarmatijos kraštų, Slavonijai dar buvo priskiriama didelė dalis Vengrijos, kuri dabar vadinasi Slavonija, taip pat Kroatija, Bulgarija, Bosnija, Morlachija[26], Vindų marka ir t.t.; didžioji šių tautų dalis vienydavosi su gotais ir vandalais, arba, kaip juos dabar vadina, vendais, nukariavo Meziją, arba Serviją[27], Panoniją[28], Dardaniją[29], Liburniją[30], Dalmatiją[31], Ilyriją[32], Istriją[33], su savo kariuomenėmis gotų ir vandalų vardu įsiveržd avo netgi į Epyrą, Makedoniją, Graikiją, Trakiją, pagaliau ir į Ispaniją, Prancūziją, *Welschlandą*[34], pasiekdavo netgi Aziją ir Afriką. Nors jų valstybingumas tuo metu buvo tiek susilpnėjęs, kad jos neturėjo net vado, kaip jos paprastai vadindavo tokį asmenį. O minėtosios šalys vis dėlto taip išlaikė savo pavadinimus, kad jos (išskyrus Epyrą, Graikiją, Trakiją ir po to Ispaniją, Prancūziją, *Welschlandą*) neginčijamai dar laikomos slavonų kraštais[a(24)].

§2. Dėl žodžio *Slaven,* tai įvairūs autoriai jį rašo skirtingai. Jie vadinami tai *Slavi,* tai *Slavini,* tai *Slavonier,* tai *Slavaken.* Dabartiniai romanai juos vadina *Siavi*. Bet, kiek man žinoma, šio žodžio nerasime

[48] *corr. ex* gehört. [49] V *sim. corr. ex* M *[?]*. [50] s *scr. ser. in lin.* [51] *al. m. corr. ex* Den.

bey den Uhralten Historicis. Die Ersten, so uns den Nahmen *Szlawen* communiciret, sind gewesen / Procopius[35] und Jornandes, vor welcher Zeit man nichts von denen Szlawen unter / den Gelahrten gewust hat. Den Uhrsprung des Worts ziehen einige unterschiedliche[52] her, / davon im *Orbe Gothico*[b(25)] mit mehrem zu lesen. Die gemeinste Derivationes sind diese, / da man es herführet (1.) vom Sarmatischen Wort *Słowo*, daß ist „ein Wort", vermuhtlich / denen Sarmaten[53] von einigen zum Spott angedichtet, alß wären unsre Sarmaten Leute, / die nur viel Worte wissen zu machen: welches zu wieder der Generosität dieser so herrlichen / Nation gereichet; von anderen aber will dieses zum Lob so außgedeutet werden, alß weren / Sie Leute, die ihr Wort halten. Dahero noch ein Sprichwort bey der Pohlnischen Nation / ist, *Słowo Slachcic,* i[d] e[st][54] *Nobile Verbum*, d. i. Ein Wort bey Adelichen Ehren und Treue. / (2.) Die 2te Derivation ziehet man her vom Wort *Sława,* welches „Ehr" und „Reputa-[55]/tion" bedeut. Nehmblich es haben diese Leute sehr nach Ehren gestrebet, auff ihre Ehre viel ge-/halten. Und die nicht verletzt wissen wollen.

§3. Der Uhrsprung dieses Volcks ist alters halben nicht außzugründen. Ver-/muhtlich, ist es von Japhet, dem Sohn Noae entsprossen, als welchem, nach einer alten und pro-/babilen tradition dieser Europaeischer Strich solte zutheil werden seyn. Davon zu lesen *die anna-/les Moscorum Sigmundi ab Heberstein*[36], Philippus Calimachus[37], Ioannes Merignola, Ioannes / Długossus, Prybislaus, Comas[38] und andere. Dessen Nachkömlinge unterschiedliche Nahmen bekommen, / theils daß sie sich selbst so genandt, oder daß ihnen solche von andern gegeben worden, Theils daß / Sie sonderlichen Dingen zugethan, oder auch, daß etwa diesem und jenem Herrn, von dem / Sie ihren Nahmen angenommen, sind unterwurffig gewesen, oder daß Sie einen gewissen / Fluß erwehlet, daran Sie gewohnet, und von welchem sie benahmet sind worden, gleich wie die Mähren / vom Fluß Morava, die Bosnenser vom Fluß Bosna und dergleichen etc. etc. //

[b(25)] Lib. 2. c. [...] p. 9.
[Praetorius, Matthaeus, op. cit., lib. 2, cap. 1, p. 3. *Vide h(23).*]

giliausios senovės istorikų darbuose. Pirmieji, pranešę mums vardą *Szlawen*, buvo Prokopijas[35] ir Jornandas; iki jų mokslininkų pasaulyje apie slavus nieko nežinota. Žodžio kilmė aiškinama įvairiai, apie tai galima plačiau pasiskaityti *Gotų pasaulyje*[b(25)]. Dažniausiai jis kildinamas 1) iš sarmatų žodžio *Słowo*, reiškiančio „žodis"; tikriausiai kas nors pasišaipydamas priskyrė tą žodį sarmatams, lyg mūsų sarmatai būtų žmonės, sugebantys tik daug pakalbėti, o tai prieštarauja šios puikios tautos kilniaširdiškumui; bet kiti tai aiškina kaip išaukštinimą, lyg tai būtų žmonės, visada tesintys duotą žodį. Todėl lenkų tauta turi patarlę: *Słowo Slachcic*, t.y. *Nobile Verbum*, t.y. „bajoro garbės ir ištikimybės žodis". 2) Antruoju atveju jis kildinamas iš žodžio *Sława,* kuris reiškia „garbė" ir „reputacija". Mat šie žmonės labai siekdavę garbės ir teikdavę jai daug reikšmės. Ir nenorėję, kad ji būtų įžeista.

§3. Šios tautos kilmės dėl jos senumo neįmanoma išsiaiškinti. Veikiausiai ji bus kilusi iš Jafeto, Nojaus sūnaus, kuriam pagal seną ir tikėtiną tradiciją turėjo atitekti šis Europos ruožas. Apie tai galima pasiskaityti Zigmanto Herberšteino *Maskvėnų analuose*[36], Filipo Kalimacho[37], Ioanno Merignolos, Jono Dlugošo, Prybislauso, Comeso[38] bei kitų [autorių darbuose]. Šios tautos palikuonys vadinami įvairiais vardais – iš dalies dėl to, kad patys taip pasivadino ar kitų taip buvo pavadinti, iš dalies dėl kokių ypatingų dalykų pomėgio arba dėl to, kad jie perėmė vieno ar kito juos valdžiusio pono vardą, arba kad pasirinko kokią upę, prie kurios apsigyveno ir pagal ją vėliau buvo vadinami, lygiai kaip moravai pagal Moravos upę, bosnai pagal Bosnos upę ir panašiai, ir t.t. //

[52] *MSB:* unterschiedlich. [53] -en *al. m. corr. ex* -ern. [54] *al. ut in orig.:* i. e. [55] *corr. ex* Reputat, t *exc.*

[63r] §4. Die Verrichtungen dieses Volcks sind sehr märcklich, und gelangen zu dem Lob / der Gothen, der Sarmaten und Scythen, unter diesen Nahmen sie vor Christi Gebuhrt und / etliche 100 Jahr nach Christi Gebuhrt dem Römischen Reiche allerhand Verdruß und Schaden / zugefüget, auch große Königreiche bezwungen. Im VI. Seculo ist der Schlawen Nahme / der Gelehrten Welt erst recht bekant worden, und rühmet Procopius[c(26)] die Schlawen sehr / wegen ihrer Krieges-List, und daß Sie darinn sehr verschmutzt gewesen, und wie sie sich / der Sträuche, der defileen in den Feldern so woll zu gebrauchen gewust, daß ihnen / nicht leicht jemand, den Sie des Orts erhaschen wollen, hat entgehen mögen[d(27)]. Sie haben / in offentlichen Schlachten mehrmahlen die Römer überwunden, vornehmlich an den / Donau-Strom, von da Sie in Thracien und Griechenland eingedrungen[e(28)]. Zu Zeiten / Mauritii, des Römischen Käysers[39], sind Sie in Dalmatien und Illyrien gangen. Auch gar / in Italien Ihren Fuß gesetzet, dessen Gregorius M[agnus] in seinen *Epistolis*[40] gedenckt. Anno / Chri[sti] 686 haben Sie mit dem Käyser Iustiniano grosse Kriege geführet, Ihn und einige / nachfolgende Römische Käyser dahin gezwungen, daß Sie ihnen haben contribuiren müssen. / Jedoch A[nn]o 707, alß Iustinianus im Tribel und exilio war, haben Sie Ihn wieder ins Reich / eingesetzt. Endlich haben Sie mit Carolo Magno, Röm[ischem][56] Käyser, schwäre Kriege geführet, / von welchem Sie endlich überwunden worden: Davon Abbas Ursberg zu lesen[41]. Wieder / diese Schlawen hat Carolus Magnus Magdeburg gebauet, daß Er Ihren Einfällen wehren / könte.

§5. Von diesem so vortrefflichen und kriegischen Volck ein groß Theil hat auch in / Preussen gewohnet. Dasselbe bezeuget Jornandes. „Slavini, spricht er, Visila tenus commoran-/tur paludes sylvas[que]

[c(26)] Lib. 1.

[Procopius Caesariensis *possib., q. ex multis ed.:* De rebus Gothorum, Persarum ac Vandalorum libri VII, una cum aliis mediorum temporum historicis [...], ed. Beatus Rhenanus [...], Basileae, 1531; De bello Gottorum libri quattuor, ver. in lat. a Hugo Grotio, Amstelodamum, 1655; De bello vandalico libri duo, ver. in lat. a Hugo Grotio, Amstelodami, 1655; *altern.* Operum tomi duo. Accesserunt Nicephori Caesaris Bryennii commentarii De rebus Byzantinis, Parisii, 1662–1663.]

[d(27)] Orb. Goth. l. 2. c. 5.

[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 2, cap. 5. *Vide h(23).*]

[63r] §4. Šios tautos žygiai yra verti ypatingo dėmesio, jie pelnė didžiulį pagyrimą gotams, sarmatams bei skitams – vadinami šiais vardais, jie dar prieš Kristų ir vėliau gerą šimtmetį po Kristaus gimimo sukeldavo daug pykčio ir pridarydavo visokiausios žalos Romos imperijai, užkariaudavo ir didžiules imperijas. Šeštajame amžiuje slavų vardas tapo žinomas mokslininkų pasaulyje, ir Prokopijas[c(26)] liaupsina slavus dėl jų klastingumo kare, [rašo,] kad jie buvę labai purvini ir kaip jie mokėję pasinaudoti krūmais, laukų tarpekliais, tad tam, kurį jie norėdavo pagauti, nelengva būdavę pasprukti[d(27)]. Atviruose mūšiuose jie ne kartą įveikė romėnus, dažniausiai prie Dunojaus upės, iš kur jie įsiveržd avo į Trakiją ir Graikiją[e(28)]. Romos imperatoriaus Mauricijaus laikais[39] jie patraukė į Dalmatiją ir Ilyriją. Taip pat buvo įžengę netgi Italijon, tai aprašo Grigalius D[idysis] savo *Laiškuose*[40]. 686-aisiais Kristaus metais jie kariavo didelius karus su imperatoriumi Justinianu, privertė jį ir jo įpėdinius imperatoriaus soste mokėti kontribucijas. Tačiau 707 metais, kai Justinianas pateko į bėdą ir leido dienas tremtyje, jie sugrąžino jį į imperiją. Pagaliau jie įsivėlė į sunkius karus su Karoliu Didžiuoju, Romos imperatoriumi, ir buvo jo galutinai nugalėti – apie tai galima pasiskaityti Ursbergo Abatą[41]. Kad atsilaikytų prieš šių slavų puolimus, Karolis Didysis pastatė Magdeburgą.

§5. Didelė šios puikios ir karingos tautos dalis gyveno ir Prūsijoje. Tą patį patvirtina ir Jornandas. „Slavini, – sako jis, – Visila tenus commorantur paludes sylvas[que] pro civitatibus habentes.“ – „Slavi-

[e(28)] Procop., l. c.

[Procopius Caesariensis, De rebus Gothorum [...]. *Vide c(26).*]

[56] *al. ut in orig.:* Röm.

pro civitatibus habentes." – „Die Slavini, spricht er, haben an der Weissel / gewohnt, denen die Moräste und Wälder anstat der Städte dienen[57]". Diesen füget Er / auch bey: „die Antes[42], so am Außfluß der Weissel sich gehalten, daneben die Aestii sollen / gewohnet haben". Er sagt, daß die Venedi und Weruli von ihnen herkommen und auch / die Nahmen *Slavi, Antes, Veneti* erhalten[f(29)]. Es erhellet[58] solches auch auß der Sprach / der Preussen, die allerdings Slawonisch ist, aber davon am andern Orth. ⌈ {Auch bezeugens die Privilegia Oli-/vensia, daß d[er] Pommersche Furst Subisla[us][43] sich genent / Principem Slavorum. Durch welche Slaven keine andre / Volcker zu verstehen alß die / jetzi[gen] Volcker an der Weissel, / Cassuben etc. etc.}[59]

Daß 5te Capittel

Von den Germaniern

Inhalt

1. Mancherley Gattungen der Germanier. 2. Die Gräntzen der alten Germanier. / 3. Daß jetzige Deutsch-land ist nicht daß Germanien. 4. Woher der Nahme *Deutsch?* 5. / Woher der Nahme *Germanien?* 6. Die Slavonier suchen Ehr in ihren Nahmen; also auch die / Preussen.

§1. Es hat der Nahme *Germanien* denen Gelahrten viel Zwistes verursachet, weil / ihrer viel denselben nicht woll verstanden, auch gar mit den jetzigen Deutschen vermischet, / wie denn die Neuen Auctores ins gemein die Deutschen *Germanos* und die jetzige Deutsche / Sprache *Germanicam linguam* heissen. Plinius[a(30)] macht fünfferley Gattungen der Germanier[60]. 1. nennet er die Vandalos, derer Ein Theil die
[63v] Burgundier, Ein Theil die Gothen, Ein // Theil die Carini; die 2te Gattung schliesset in sich die Ingevones mit dem Cimbris, / Deutschen und Cauchis, so nah am Rhein gewohnet[44]. Die 3te sind die Istaevoner[45], die sich gegrän-/tzet mit den Cimbris, so Land-ein

[f(29)] Orb. Goth. l. c.
[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 2, cap. 5. *Vide h(23).*]
[a(30)] Lib. 4. Hist.nat. c. 14.
[Plinius, Caius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5).*]

nai, – sako jis, – gyveno prie Vyslos, jiems miestus atstojo raistai ir girios." Dar priduria: „Antai[42], kurie buvo išlikę prie Vyslos ištakų, o šalia jų esą gyvenę aisčiai". Jis sako, jog iš jų kilę venedai ir verulai, gavę vardus *Slavi, Antes, Veneti*[f(29)]. Tai paaiškėja ir iš prūsų kalbos, kuri, tiesa, yra slavonų kalba, bet apie tai kitoje vietoje. {Taip pat ir Olivos privilegijos liudija, kad Pomeranijos kunigaikštis Subislavas vadinosi *Princeps Slavorum*[43]. Minėtieji slavai yra ne kas kita, kaip dabartinės tautos prie Vyslos, kašubai ir t.t.}

Penktas skyrius

Apie germanus

Turinys

1. Įvairūs germanai. 2. Senovės germanų ribos. 3. Dabartinė Vokietija nėra Germanija. 4. Iš kur kilęs vardas *Deutsch*? 5. Iš kur kilęs vardas *Germanien*? 6. Slavonai savo varde ieško garbingumo, tai daro ir prūsai.

§1. Vardas *Germanien* mokslininkams yra sukėlęs daug diskusijų, nes daugelis jų reikiamai jo nesuprato, netgi painiojo su dabartiniais vokiečiais, kaip kad naujieji autoriai vokiečius vadina *germanos* ir dabartinę vokiečių kalbą – *Germanica lingua*. Plinijus[a(30)] skiria penkias germanų grupes. 1-ąja [grupe] jis laiko vandalus, kurių viena
[63v] dalis yra burgundai, viena dalis gotai, viena // dalis karinai; 2-ąją grupę sudaro ingevonai su kimbrais, vokiečiais ir *kauchais*, gyvenusiais pareinėje[44]. 3-ioji grupė yra istevonai[45], kurie gyveno šiame krašte kimbrų kaimynystėje. Į kitą grupę jis išskiria hermionus, į

[57] d *corr. ex lit.* D. [58] *post h. v. al. m. exc.* sich. ⌈ ...[59] *al. m.* [60] *scr. supra illect. lit.*

gewohnet. Weiters setzt Er die Hermiones, 5tens die / Peucinen und Bastarnen. Hiemit stimmet überein Strabo[b(31)], der die Gothen auch auß / Germanien herzeucht, und[c(32)] auch die Bastarnen. Der Dionysius Geographus[46] aber / macht diese zu Sarmater. Hergegen Wolf[g]angus [!] Lazius, Cluverius, Hartknoch, Loc-/cenius, Schofferus [!], Hermannides, Rudbek fallen hierin dem Plinio bey.

§2. Die Gräntzen des Germanien sind bey den Auctoribus different. Tacitus[d(33)] / setzet die Gräntzen des Germanien an dem Außfluß der Donau. Woselbst sie sollen von / den Dacis und Sarmatern nicht sehr durch Berge, alß durch Furcht, die beyde Theil in ihren / Örtern einhält, unterschieden[61] seyn. Fast gleiche Gräntzen setzet auch Solinus[e(34)] dem Germa-/nien. Ihrem Vermuhten nach (denn die angezogenen Auctores gestehen selbst, daß Sie der / Gräntzen halben, wie die Germanien von den Sarmatern unterschieden seyn, keine rechte / Wissenschafft haben) solte Germanien gräntzen Nordwerts mit dem Grossen Meer[62] / (Oceano). Mittags-werts: mit der Donau. Abends-werts: mit dem Rhein. Morgen-/werts: mit den Gräntzen der Sarmatern. Wie weit aber diese Gräntzen hinein gehen, / wissen Sie nicht zu sagen. Mela und der Auctor, so auff Befehl Theodosii die Welt / beschreiben müssen[47], wollen, daß Germanien von der Weissel an biß an den Rhein / ziehen. A. andere aber setzen die Gräntzen des Germanien weit über die Weissel, so / gar, daß Sie daß gantze Pohlen mit einschliessen, biß an

[b(31)] Lib. 7.

[Strabo, Geographicorum libri XVII [...]. *Vide b(2).*]

[c(32)] Lib. 4.

[*possib.* Plinius, Caius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5).*]

[d(33)] Lib. de moribus German. c. 23.

[Tacitus, Cornelius, De moribus Germanorum [...]. *Vide c(7).*]

[e(34)] C. 23.

[Solinus, Caius Iulius, *q. ex multis ed.:* Polyhistor, rerum toto orbe memorabilium thesaurus locupletissimus. Huic ob argumenti similitudinem Pomponii Melae, De situ orbis libros tres [...] recognitos adiunximus [...], Basel, 1538; 1543; Polyhistor a Martino Antonio Delrio emendata [...], Antverpiae, 1572; Rerum memorabilium, quae sub elementarii hoc regione passim extant, pars 2–3, Francofurti, 1603; Polyhistor vel rerum toto orbe memorabilium thesaurus, a Iacobo Grassero [...] emendatus [...],

5-ąją – peucinus ir bastarnus. Tokios pat nuomonės yra ir Strabonas[b(31)], taip pat kildinantis gotus iš germanų, taipogi ir[c(32)] bastarnus. Tačiau Dionisijas Geografas[46] juos laiko sarmatais. O Wolfgangas Lazijus, Cluverijus, Hartknochas, Loccenijus, Schefferas, Hermannidas, Rudbekas pritaria Plinijaus suskirstymui.

§2. Germanijos ribas autoriai nubrėžia skirtingai. Pasak Tacito[d(33)], Germanijos sienos driekiasi ties Dunojaus ištakomis. O nuo dakų bei sarmatų juos skirią ne tiek kalnai, kiek baimė, išsauganti abi dalis jų teritorijose. Beveik analogiškai Germanijos ribas brėžia ir Solinas[e(34)]. Minėtieji autoriai spėja (nes jie patys prisipažįsta neturį tikslių duomenų apie ribas, skyrusias germanus nuo sarmatų), jog šiaurėje Germanija turėtų ribotis su Didžiąja jūra (Okeanu). Pietuose – su Dunojumi. Vakaruose – su Reinu. Rytuose – su sarmatų sienomis. Tačiau kaip toli tos sienos driekiasi, šito jie negali pasakyti. Mela ir autorius, Teodosijaus įsakymu turėjęs aprašyti pasaulį[47], teigia, jog Germanija driekiasi nuo Vyslos iki Reino. Bet kiti nukelia Germanijos sienas toli už

Aurelianae Allobrogum [...], 1605; Collectanea rerum memorabilium sive polyhistor, a nonnullis rerum toto orbe memorabilium thesaurus [...], ed. studio M. Andreae Reyheri, Gothae, 1665.]

[61] ie *corr. ex* ei. [62] *corr. ex* Merr.

Siebenbürgen und Walachey[f(35)]. / Die Auctores gedencken des Germanischen Meers zu Latein: *Mare Germanicum.* Selbi-/ges Meer hat sich ersträckt nicht Westen- oder Abend-werts, sondern nach Norden und Ost, / d. i. Mitternachts- und Morgen-werts. Solcher Gestalt hat es in sich geschlossen Unser Ost-/See, so man *Belt*, oder vielmehr *Baltische Meer* nennet. Dessen werden Wir berichtet[63] / von Tacito[g(36)], der also redet von diesem Meer: „Caetera, spricht er, Oceanus ambit latos sinus / et Insularum immensa spacia amplectens." – „Das übrige, spricht er, umbschweiffet die Grosse / See und begreiffet gar breite Meer-busen und unbeschreibliche[64] Insel-örter. Durch wel-/chen Meer-busen nicht woll anders zu verstehen seyn wird, alß daß Baltische Meer, d. i. / die Ost-See,[65] hievon zeuget[66] Plinius[h(37)]. Auß diesem Grund hat Germanien ein / Grosses Landt, *Germania magna*, bey denen Alten geheissen, weil es ein grosses Theil / nicht nur von dem jetzigen Sarmatien, Scythien, sondern auch nach Meinung Lazii[i(38)] / von Asien in sich geschlossen. Doch will der Geographus des Käysers Theodosii[48] nur ei-/gentlich daß Landt, so innerhalb dem Fluß Huistia (wodurch man die Weissel verste-/het)[49] und den Rhein-Strom eingeschlossen wird, zu Germanien setzen. Sonsten füget er / Gothien und Germanien so zusahmen, daß er es fast vor Eines hält. Dessen Worte also / lauten: „Germania omnis[que] Gothia ab Oriente fluvio Huistia; ab Occidente Rheno / claudebatur." Dahero waß man von den Germaniern bey denen alten Scribenten beschrie-/ben findet, ist denen Gothen, nicht aber denen jetzigen, so genandten Deutschen, zu //

[f(35)] Chron. l. c.

[*possib.* Cassiodorus, Flavius Aurelius Magnus, Variarum libri XII et Chronicon ad Theodoricum regem Iordani ep. Ravennatis, De origine actibusque Getarum [...], Ennodii Ticinensis ep. Panegyricus [...], G. Forneri Antecessoris Aurel. Nota in lib. Varias [...], Lugduni, 1595; *altern. q. ex multis ed.:* Iordanes, De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis [...]; Isidori Chronicon Gothorum, Vandalorum, Suevorum et Wisigothorum; Procopii Fragmentum De priscis sedibus et migrationibus Gothorum [...]. Accessit et Iornandes De regnorum et temporum successione [...], Lugduni Batavorum, 1597; Diversarum gentium historiae antiquae scriptores tres. Iornandes episcop. De Regnorum ac temporum succesionibus. Eiusdem Historia de origine Gothorum; Isidorus Hispaliensis De Gothis, Wandalis et Suevis; Eiusdem Chronicon regum Wisigothorum; Pauli Warnefridi [...] De gestis Longobardorum lib. VI. Frid. Lingenbrogius recensuit et observationibus illustravit, Hamburgi, 1611.]

Vyslos, ji apima visą Lenkiją iki pat Transilvanijos ir Valakijos[f(35)]. Autoriai mini lotynišką Germanų jūros pavadinimą – *Mare Germanicum.* Toji jūra plytėjo ne vakaruose ar saulėlydžio pusėn, o driekėsi šiaurėn bei rytuosna, t.y. į žiemius bei saulėtekio pusėn. Taigi ji apglobė mūsų Rytų jūrą, vadinamą *Beltu* arba dažniau *Baltijos jūra.* Apie tai mums pasakoja Tacitas[g(36)], aprašantis šią jūrą: „Caetera, – rašo jis, – Oceanus ambit latos sinus et Insularum immensa spacia amplectens." – „Kitą dalį juosia Okeanas, skalaujantis plačias įlankas ir didžiules salas." Ta įlanka tikriausiai bus ne kas kita, kaip Baltijos jūra, t.y. Rytų jūra, – tai liudija Plinijus[h(37)]. Todėl senovės autoriai Germaniją vadino didele šalimi, *Germania magna,* nes ji apėmė didelę dalį ne tik dabartinės Sarmatijos, Skitijos, bet, kaip teigia Lazijus[i(38)], taip pat ir Azijos. Tačiau imperatoriaus Teodosijaus geografas[48], tiesą sakant, Germanijai priskiria tik tas žemes, kurios plytėjo tarp Huistijos upės (čia turima galvoje Vysla)[49] ir Reino. Be to, jis taip sujungia Gotiją ir Germaniją, kad laiko jas beveik viena šalimi. Jis taip rašo: „Germaniją ir visą Gotiją iš rytų supa Huistijos upė, iš vakarų – Reinas." Todėl tai, ką senovės autorių raštuose randame apie germanus, priskirtina go-
[64r] tams, o ne dabartiniams vadinamiesiems // vokiečiams. Šie ribojosi su

[g(36)] Lib. de Ger. mor.

[Tacitus, Cornelius, De moribus Germanorum [...]. *Vide c(7).*]

[h(37)] L. 2. c. 108.

[Plinius, Caius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5).*]

[i(38)] Lib. 1. p. 17.

[Lazius, Wolfgang, *possib. q. ex multis ed.:* De gentium aliquot migrationibus sedibus fixis, reliquiis, linguarum/que/ initiis et immutationibus ac dialectis libri II, Basileae, 1555; 1557; 1572; Francofurtum, 1600; Frankfurtum a. M., 1608.]

[63] -et *corr. ex illect.* [64] bl *corr. ex illect.* [65] *post h. v. exc.* dessen. [66] u *al. m. corr. ex* i.

[64r][67] zuschreiben. Alß die mit den jetzigen Frantzosen gegräntzet; die Germanier / aber mit den Sarmaten und Scythen; dahero die Germanier von den alten gleich / den Sarmaten und gar vor barbaren gehalten worden. Auff diese Nachricht hat das / Germanien, Lieffland, Churland, Semgallen, ein groß Theil von Pohlen, daß gantze Preussen, / Cassuben, Pommern, Camin, Meckelburg, Brandenburg, ⌈ Lüneburg, Brunschwieg[68], Westpfalen, / Magdeburg, Sachsen, Meissen, Lausnitz, Bohmen, Mähren, Schlesien etc. in sich geschlossen. / Und wird solches[69] über daß bekräfftiget, weil in hie angezogenen Ländern von alters her / noch die alte Gothische oder Wendische, d. i. die Slavonische Sprache gefunden worden; deren / reliquien noch daselbst hin und wieder zu finden.

§3. Wie nun daß Land Germanien eigentlich ist mit Gothien eins, die Gothen / aber Slavonische Völcker gewesen, wie solches ihre Sprache außweiset, hergegen daß jetzige Deutsch-/landt weit eine andere Sprache führet, folget klärlich, daß das jetzige Deutschland nicht das alte / Germanien sey, sondern daß die jetzige Deutsche sich einiger Länder in Germanien bemächtiget. / Daher Sie Colonien und zugleich ihre Sprache mit eingeführet haben. Tacitus[k(39)] gedencket, daß / zu erst die Germanier sind *Tungri*[50] genent worden; welches Wort er meinet, daß es nicht ein Nahme / einer Nation oder eins Volcks, sondern etwa eines Obersten und Heerführers gewesen,[70] / davon[71] daß Volck solchen Nahmen angenommen habe. Cluverius aber meinet, daß / die Germanier erstlich sind *Teutisci* genent worden, daß der Nahme der Deutschen, oder vielmehr / der Teutiscorum ein weit älterer Nahme sey, alß der Nahme der Germaniern, dawieder ich nichts / spreche, weil die Länder der Teutiscorum, so am Rhein sich genistelt haben, haben können zeitiger / den Römern kundt werden, als der Nahme des Germanien und Gothien.

§4. Woher aber der Nahme *Deutsch* oder *Teutsch* und dann der Nahme *Germanien* / entstanden, sind die Gelahrten nicht allerdings

[k(39)] L. c.
[Tacitus, Cornelius, De moribus Germanorum [...]. *Vide c(7).*]

dabartiniais prancūzais, o germanai – su sarmatais ir skitais; todėl senieji [autoriai] germanus, kaip ir sarmatus, laikė net barbarais. Anot tų autorių, Germanija apėmė Livoniją, Kuršą, Žiemgalą, didelę dalį Lenkijos, visą Prūsiją, Kašubiją, Pomeraniją, Kamenį, Meklenburgą, Brandenburgą, Liuneburgą, Braunšveigą, Vestfaliją, Magdeburgą, Saksoniją, Meiseną, Lužicą, Čekiją, Moraviją, Sileziją ir t.t. Tai patvirtina ta aplinkybė, jog minėtose šalyse nuo seniausių laikų buvo kalbama senąja gotų arba vendų, t.y. slavonų, kalba, šiose teritorijose dar retsykiais aptinkama jos liekanų.

§3. Kadangi Germanija yra tas pat, kas Gotija, bet gotai buvo slavonų tautos, ką rodo jų kalba, o dabartinėje Vokietijoje kalbama visai kita kalba, iš to aiškiai išplaukia, jog dabartinė Vokietija nėra tas pat, kas buvusi Germanija, o paprasčiausiai dabartiniai vokiečiai yra užvaldę keletą Germanijos kraštų. Todėl jie įkūrė kolonijas ir kartu įvedė savo kalbą. Tacitas[k(39)] rašo, kad iš pradžių germanus vadino *Tungri*[50]; jo nuomone, tas žodis reiškė ne nacijos ar tautos pavadinimą, o veikiausiai vyresniojo ir karo vado, – pagal jį tauta gavusi tokį vardą. Bet Cluverijus mano, kad germanai iš pradžių vadinosi *Teutisci*, kad vokiečių, veikiau *Teutiscorum,* vardas yra senesnis negu germanų, ir aš tam neprieštarauju, nes *Teutiscorum* šalys, įsikūrusios prie Reino, romėnams galėjo būti žinomos anksčiau negu germanų ar gotų vardas.

§4. Bet iš kur kilo vardas *Deutsch* arba *Teutsch*, o vėliau *Germanien* – šiuo klausimu mokslininkai, aišku, nėra vieningos nuomonės.

[67] *Puslapio apačioje per vidurį prieš išnašas įrašyta kita ranka:/: Unten in der Mitte vor den Fußnoten mit anderer Hand nachgetragen:* B d[es] 2ten B[uchs].
[68] *MSB:* Braunschweig. ⌈ ...[69] *scr. supra illect. lit.* [70] *post h. v. exc.* davon. [71] *prae h. v. exc.* daß Volck.

eins. Einige wollen daß Wort *Deutsch* her-/ziehen von einem Wort *Theut,* welches Cluverius hält vor ein alt Celtisches Wort, von welchem / auch die alten Celten sich auch sollen *Teuti,* oder Deutschen genent haben. Da nun gleich solches / Wort denen alten Celten[72] ein bekand- oder gemeines Wort möchte gewesen seyn, ist doch hie / bedencklich, daß solches Wort auff unterschiedliche Art in unterschiedlichen Sprachen geschrieben / und außgesprochen wird. Denen Celten soll es geheyssen haben *Theut,* andern heist es *Thout* / andern *Thot,* denen heist es *Thoyt.* Cicero[l(40)] will bezeugen, daß bey den Aegyptiern *Thoyt* / der Mercurius geheissen; dem aber scheinet wiedrig zu seyn Lactantius[m(41)], der, das der / Aegyptier Herbst-mohnat (September) der gestalt genant worden, anführet: „Plato und / Iulius Caesar führen auch dieses Wort an nach der Art der alten Celten: *Theut.* Die Grie-/ chen gedencken dieses Worts aber unterschiedlich; bald heyst es bey ihnen *Δαιϑ,* bald *Θωοδ*, bald / *ϑούϑ*, bald *ϑεοϑ*, bald *ϑόιδ*; und dahero wollen einige daß Wort *ϑεός*, d. i. *Deus,* deriviren. / Einige, denen die Gothische Sprache deucht weit älter zu seyn alß die jetzige Deutsche, wol-/len daß Wort *Theut* her deriviren auß einem alten Gothischen Wort *Teutis,* wo durch / ein Vater benent wird. Drumb jetzo noch die Zamogethen[73] (ein unverwerfflicher Nachlaß / der alten Gothen) ihre Väter und Vor-Eltern mit dem Nahmen, wie woll nach dero jetzigen / Mund-art *Thetis* nennen. Wir lassen jedem die Freyheit, hievon seine Meinung zu haben, / die, nach dem der Grund ist, auch bestehen mag. Es kan aber woll seyn, daß einsmahls einer / *Theuto* geheyssen. Er mag etwa ihr Führer im Kriege, oder daß Er wegen einige zuverwun-/ derte Wercke und Thaten vor heilig, oder gar Göttlich gehalten worden,
[64v] von welchem // dessen Leute, so Ihm damahlen im Kriege gefolget, oder daß Sie wegen der hohen / Thaten verwundert, oder geehret gewesen, seynd *Teuthoner,* oder Deutsche, gehalten und / genandt

l(40) Lib. 3. de Divinat.

[Cicero, Marcus Tullius, *q. ex multis ed.:* De divinatione libri duo, Lipsiae, 1504; 1518; Ingolstadii, 1609.]

Vieni žodį *Deutsch* linkę kildinti iš žodžio *Theut*, kurį Cluverijus laiko senu keltų žodžiu, pagal kurį, manoma, ir senovės keltai pasivadino *Teuti* arba *Deutschen*. Nors tas žodis senovės keltams galėjo būti žinomas bei įprastas, verčia susimąstyti tai, jog tas žodis įvairiose kalbose rašomas ir tariamas skirtingai. Keltų tai buvo *Theut*, kitur – *Thout*, dar kitur – *Thot*, o dar kitur – *Thoyt*. Ciceronas[l(40)] įrodinėja, jog egiptiečiai Merkurijų vadinę *Thoyt*; bet jam, regis, prieštaravo Laktancijus[m(41)], teigęs, jog egiptiečiai taip vadinę rudens mėnesį (rugsėjį): „Platonas ir Julijus Cezaris tą žodį pateikia senųjų keltų pavyzdžiu: *Theut*. O graikai tą žodį vartoja skirtingai; jis rašomas tai *Δαιϑ*, tai *Θωοδ*, tai *ϑούϑ*, tai *ϑεοϑ*, tai *ϑόιδ*, o kiti iš jo linkę kildinti žodį *ϑεός*, t.y. *Deus*." Tie, kurie gotų kalbą mano buvus daug senesnę už dabartinę vokiečių kalbą, žodį *Theut* kildina iš seno gotiško žodžio *Teutis,* kuris reiškia tėvą. Todėl dar ir šiandien žemaičiai savo tėvus ir protėvius vadina dabartine šio žodžio forma *Thetis* (neabejotinas senųjų gotų palikimas). Mes kiekvienam paliekame laisvę šiuo klausimu turėti savo nuomonę, ir tegu ji lieka, jeigu yra pagrįsta. Bet visiškai galimas daiktas, jog kadaise gyveno žmogus, vardu *Theuto*. Gal tai buvo koks karo vadas arba žmogus, dėl nepaprastų darbų ir žygių laikytas šventu
[64v] ar netgi dievinamas, pagal kurį // jo žmonės, kadaise kartu su juo ėję į karą arba stebėjęsi didžiais jo žygiais, arba buvę pagerbti, buvo laikomi ir vadinami *Teuthoner*, arba vokiečiais. Ir būtent šie teutonai,

m(41) Lib. 1. c. 6.

[Lactantius, Lucius Coelius Firminianus, *q. ex multis ed.:* Opera, quae quidem extant omnia [...], Basileae, 1563; Opera, quae extant omnia [...], Lugduni Batavorum, 1652; 1660; 1684.]

[72] *corr. ex illect.* [73] Z *al. m. corr. ex* S.

worden. Und diese Theuthones nemblich werden nebst denen Cimbris von Plinio[n(42)] / jenseit des Rheins, auff die Seit aber nach Sarmatien-werts die Germanier gesetzt[o(43)].

§5. Daß Wort *Germanien*, woher es seinen Uhrsprung habe, ist bey den Auctoren auch / noch nicht so gar abgemacht. Einige wollen es vor ein Frantzosisch (Gallicum), andere vor / ein Lateinisches, I [?] jene vor ein Deutsches Wort halten. Cluverius will es den Frantzosen / zuschreiben, weil man davor halten will, ob solte an den Gräntzen des jetzigen Franck-/reichs ein Land gewesen seyn, so den Nahmen *Germanien* geführet, und weil einige, so man / vor diesem *Teutiscos* genent, solchs Land bezwungen haben, sollen Sie dahero *Germani* genant / seyn. Andren gefält, daß Wort vor ein Lateinsches Wort zu halten; und daß soll bedeuten / Einen, der einem Brüderlich-verwandt ist. Aber dieses will andern mißfallen, welche viel-/mehr behaupten wollen, ob hätten die Römer dieses Wort von den Germaniern angenom[m]en, weil die Römer die Hertzens-verbündniß der Germanier unter sich bemercket, haben sich die / jenigen, die sich treulich meinen, *Germanen*[74] genandt. ⌈ Und dahero haben sich auch die Deutschen, / weil Sie unter sich redlich zu halten gemeinet gewesen, sothanen Nahmen *Germanen*[75] ange-/nommen[76]. Die jenigen, so dieses Wort auß der Deutschen Sprache herziehen wollen, quälen / sich sehr, in dem Sie selbiges herzerren entweder von *Gehr-Mann*, gleichsahm „ein Mann, der / noch gieret", d. i. der noch nicht vergorner Sinnen ist, oder von *Jahr-Mann,* gleichsahm „ein / Mann von Jahren", oder *Gar-Mann*, gleichsahm, „der gar woll ein Mann ist". Allein diese Zer-/ rungen wollen mir gar nicht gefallen. Und sind[77] selbige gar zu weit hergezogen. Ich ver-/meine unvorgreifflich, weil die alten Germanier Slavonische Völcker und Slavonischer Zungen / gewesen, daß solcher Nahme auch am fügligsten auß der Slavonischen Sprache her zu ziehen /

n(42) Lib. 4. c. 14.
[Plinius, Caelius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5).*]
o(43) Orb. Goth. l. 1. c. 3. p. 7.
[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 1, cap. 3, p. 7. *Vide h(23).*]

kaip ir kimbrai, Platono[n(42)] nuomone, gyveno anapus Reino, o Sarmatijos pusėn – germanai[o(43)].

§5. Autoriai taip pat dar nesutaria, iš kur kilęs žodis *Germanien.* Vieni linkę jį laikyti prancūzišku žodžiu (Gallicum), kiti – lotynišku, I [?] dar kiti – vokišku. Cluverijus linkęs jį priskirti prancūzams, nes manoma, esą dabartinės Prancūzijos pasienyje kadaise buvusi šalis, kuri vadinosi *Germanien*, o kadangi šį kraštą užvaldžiusieji iki tol buvo vadinami *Teutiscos,* todėl juos esą pavadino *germanais*. Kitiems patinka tą žodį laikyti lotynišku, ir jis reiškia su kuo nors broliškais ryšiais susigiminiavusį žmogų. Bet tai nepatinka kitiems, teigiantiems, jog romėnai tą žodį perėmę iš germanų; mat jie pastebėję labai nuoširdžius germanų tarpusavio ryšius, ir todėl tie, kurie laikė save ištikimais saviškiams, pasivadino *germanais*. Todėl ir vokiečiai, kadangi manė, jog vienas su kitu elgiasi sąžiningai, prisiėmė vadinamąjį *germanų* vardą. Norintieji tą žodį išvesti iš vokiečių kalbos kankinasi, kildindami jį arba iš *Gehr-Mann*, kas apytikriai reiškia: „vyras, kuris dar jaučia geidulius", t.y. kurio jausmai dar nėra perrūgę, arba iš *Jahr-Mann,* apytikriai reiškiančio „vyras metuose", arba iš *Gar-Mann,* kas apytikriai reiškia: „tas, kuris tikriausiai yra vyras". Bet tokie pritempimai man visiškai nepatinka. Ir labai jau iš toli pritempta. Aš manau, tai nesuprantama; senovės germanai buvo slavonų tautos ir kalbėjo slavonų kalbomis, todėl logiškiausia tokį vardą išvesti iš slavonų kalbos.

[74] -en *al. m. corr. ex* -ier. [75] -en *al. m. corr. ex* -ier. ⌈ ...[76] *MSB abs.* [77] *MSB:* sich.

sey. Man findet aber in alten Gothischen, d. i. in der alt-Preussischen Sprachen daß Wort / *Ger-manęs,* welches so viel heist, alß einer, der klug, verständig und reiffer Sinnen ist.

§6. Denn denen Slavonier je gleichsahm angebohren ist, Ehre zu suchen und dieselbe / zu maintiniren, und haben sich die Völcker dieses Orts allwegen ⌈ sich ein[78] sondern Witz-wahn / angemasset, und darin denen andern Völckern vorgehen wollen. Auß der Ursach haben auch / die alten Preussen sich erstlich *Prutenos* genant, d. i. „Verständige Leute", da aber die angräntzen-/de Nachbahren sich gelüsten lassen, mit dem Wort *Pruteno* zu ludiren aufs Lateinisch Wort / *Bruteni* und *Bruti,* und die Preussen vor unvernufftige zu halten, / haben sie nach geführ-/ten schwären Kriegen zwar den Nahmen *Prutenia* abgeschaffet, aber an dessen Stat sich / *Prussos* genent, d. i. solche Leute, die bedachtsahm und klug verfahren. Solcher gestalt nun / haben sich auch die Germanier genandt von dem Witz, damit sie andere übertreffen wollen. / Und daß ist bey den Slavonischen Völckern allwege gebräuchlich gewesen, sich einen Ehren-/bietigen Nahmen zugeben, oder zu empfangen. Also heyssen sich die Slavonier von *Sła-/wa,* d. i. „Ehre", weil Sie viel auff Ehr und Reputation gehalten. So haben sich die Sar-/mater genent von *Sar* und *mat,* welches einen Großmächtigen Herren bedeut, und / dergleichen. //

[65r]

Daß 6te Capittel

Von den Gothen

Inhalt

1. Gothische Völcker, sehr berümbt. 2. Der Sitz der Gothen variirt bey den Auctoren, da einige / Sie setzen in Dacien. 3. Einige in Pannonien. 4. Einige in Moesien und Servien, Thracien, Illy-/rien. 5. Andere in Italien, Franckreich, Spanien. Der Spanische Adel ist Gothischer Adel. 6. / Doch sind nicht diese Länder der Gothen einheimischer Sitz. Wird bewiesen, daß Thracien ihr erster Sitz / nicht sey. 7. Auch nicht Dacien. Woher das Wort *Dacien?* 8. Auch nicht die

⌈ ...[78] *MSB:* einen.

Bet senovės gotų, t.y. senųjų prūsų, kalbose yra žodis *Ger-manęs,* kuris reiškia ne ką kita, kaip „žmogus, kuris yra protingas, sumanus ir brandžių jausmų".

§6. Mat slavonams juk tarsi įgimta siekti garbės ir ją išsaugoti, ir todėl šių vietų tautos leido sau tokią beprotystę ir tuo norėjo būti pavyzdžiu kitoms tautoms. Dėl to ir senieji prūsai iš pradžių pasivadino *Pruteni,* t.y. „sumanūs žmonės"; bet kadangi artimiausi jų kaimynai nesusilaikydavo pasišaipydami nesusieję žodžio *Pruteno* su lotyniškų žodžiu *Bruteni* ir *Bruti,* laikydami prūsus neprotingais, tai po kelių sunkių karų jie atsisakė vardo *Prutenia,* bet užtat patys pasivadino *Prussi,* t.y. „tokie žmonės, kurie elgiasi apgalvotai ir protingai". Vadinasi, ir germanai taip pasivadino iš puikybės, norėdami pranokti kitus. O visose slavonų tautose buvo įprasta suteikti sau arba prisiimti garbingą vardą. Tad slavonų vardas kilęs iš *Sława,* t.y. „garbė", nes jie garbei ir reputacijai teikė didelę reikšmę. O sarmatai pasirinko vardą iš *Sar* ir *mat,* reiškiantį „galingas ponas", ir panašiai. //

[65r]

Šeštas skyrius

Apie gotus

Turinys

1. Gotų tautos labai garsios. 2. Gotų gyvenamoji vieta [skirtingų] autorių raštuose įvairuoja, vieni sako juos gyvenus Dakijoje. 3. Kiti – Panonijoje. 4. Dar kiti – Mezijoje, Servijoje, Trakijoje ir Ilyrijoje. 5. Dar kiti – Italijoje, Prancūzijoje, Ispanijoje. Ispanų kilmingieji yra gotų kilmingieji. 6. Vis dėlto ne šios šalys yra gotų gimtosios. Įrodoma, kad iš pradžių jie gyveno ne Trakijoje. 7. Ir ne Dakijoje. Iš kur kilęs žodis *Dacien*? 8. Ir ne šalyse prie Juodosios jūros. 9. Ir ne Gotlande

Länder am Ponto / Euxino. 9. Auch nicht Gottland in Schweden. Der unglaubliche Jornandische Zug. 10. Die / Einwürffe werden wiederlegt. 11. Schwedische Gothen kommen von den Preussen her. 12. / Der Gothen Land in Sarmatien. 13. Von den Wenden, dem vornehmsten Theil der Gothen. 14. / Der vornehmste Sitz der Gothen in Preussen gewesen.

§1. Ist irgend in der Welt eine berühmte Nation, so mit tapffern Thaten sich merck-/lich hervor gethan, so ists die Gothische Nation, welche sich mit ihren Krieges Zügen allen Reichen, / schier der Welt, und also nicht nur in Europa, sondern auch in Asia und Africa rühmlich gezeiget. / Diese Nation hat daß Hertz und daß Vermögen gehabt, daß allermächtigste Römische Käyserthumb, / so jemahls in der Welt gewesen, da es noch am besten florirte, nicht nur anzutasten, sondern auch, nach / vielfältigen fatiguen, gar unter sich zu bringen. Und ist zu beklagen, daß diese so vortreffliche Nation / dabey auch so unglücklich gewesen, daß Sie nicht ihrer eigenen Nation Scribenten gehabt, noch haben / können, die ihre Thaten beschrieben und sie der Nachwelt hinterlassen hätten. Alles, waß wir / jetzo von ihnen wissen, haben Wir mehrentheils von denen, die wieder Sie gekrieget; uns Sie alß / grausahme Feinde meistens aestimiret. Daher dieser Leute passiones viele Sachen, die zu loben wür-/dig, etwa außgelassen, oder anderwertig hingezogen, wo nicht gar verkehret haben, wozu zweif-[79]/fels ohne die Liebe zu ihrem Vaterland, auch vielleicht daß Ansehen der Römischen Monarchie sie / verleitet hat.

§2. Wo dieser Gothen eigentlicher Sitz gewesen, ist nicht so leicht auß den Auctoren / zuerkennen. Denn Sie Ihnen unterschiedliche und offt von einander gelegene Örter zueignen. / Arianus Nicomediensis[a(44)80] will behaupten, daß die Gothen schon von Alexandri Magni Zeiten in / Dacia, daß ist in dem Land, waß Wir jetzo Siebenbürgen und die Walachie nennen, gewohnet, / auch wieder den Grossen Käyser

[a(44)] In Histor. Alexandri Magn.

[Arrianus, Flavius Nicomediensis, De expeditione Alex[andri] Magni historiarum libri VII, eiusdem Indica [...], Amstelodami, 1668.]

Švedijoje. Neįtikėtinas Jornando žygis. 10. Komentarai paneigiami. 11. Švedų gotai kilę iš prūsų. 12. Gotų žemė Sarmatijoje. 13. Apie vendus, kilmingiausią gotų dalį. 14. Reikšmingiausia gotų gyvenvietė buvo Prūsijoje.

§1. Jeigu pasaulyje yra garsi tauta, pasižymėjusi narsiais žygiais, tai – gotų tauta, pelniusi šlovę karo žygiais visose imperijose, veik [visame] pasaulyje, vadinasi, ne tik Europoje, bet taip pat ir Azijoje bei Afrikoje. Ši tauta išdrįso ir sugebėjo ne tik pasikėsinti į Romos imperiją, bet ir po alinančių žygių įveikti ją, pačią galingiausią iš visų kada nors egzistavusių, dar jos klestėjimo laikais. Ir reikia apgailestauti, kad ši tokia puiki tauta kartu buvo tokia nelaiminga, jog neturėjo ir negalėjo turėti savų rašytojų, kurie būtų aprašę ir palikę būsimoms kartoms jų darbus. Visa, ką apie juos šiandien žinome, daugiausia [žinome] iš tų, kurie prieš juos kariaudavo ir dažniausiai vaizduodavo juos kaip žiaurius priešus. Todėl daugelio pagirtinų tų žmonių darbų jie arba nepaminėdavo, arba kitaip juos pateikdavo, jeigu neiškraipydavo, – be abejo, [taip jie elgėsi] iš meilės savo tėvynei arba saugodami Romos monarchijos autoritetą.

§2. Iš [senovės] autorių nėra taip lengva išsiaiškinti, kurgi iš tikrųjų gyveno tie gotai. Mat jiems priskiriamos skirtingos ir dažnai viena nuo kitos nutolusios vietovės. Arianas Nikomedietis[a(44)] teigia, jog gotai dar prieš Aleksandro Didžiojo laikus gyveno Dakijoje, tai yra šalyje, kurią dabar vadiname Transilvanija ir Valakija; taip pat jie įveikė ir didįjį imperatorių Aleksandrą, drauge su sarmatais, germanais, *jazygais*

[79] z *sim. corr. ex* h. [80] -ensis *al. m.*

Alexander, nebst denen Sarmaten, Germaniern, Jazygen / und Scythen, den Haupt-Strom Donav behauptet. Gleicher massen auch Strabo[b(45)] setzet ihren / Sitz daselbst, doch daß Er ihnen die gantze grosse Gegend, die zwischen dem Fluß Donav und / Borystenes lieget, zuleget. Mit denen hat Domitianus Kriege geführet, und daß nicht gar zu / glücklich, in dem Er[81] zweene Armeen mit ihren Herführern verlohren[c(46)]. Über dieses Dacien / haben die Gothen geherschet biß zu des Käysers Trajani Zeyten[51], der Sie zwar gedrücket, doch nicht / unterdrucken können. Sie sind aber doch auß Dacien getrieben worden zu Attilae und Balamberi / (so Könige der Hunnen gewesen) zeiten[52], davon Stephanus Byzantius[53], Dionysius Geograph[us] / und andere zu lesen[d(47)] [!][82].

§3. [!][83] Viele setzen der Gothen Sitz in Pannonien, vornehmlich die, die der Gothen Kriege, / in denen Örtern geführet, beschrieben. Strabo[e(48)] gedencket, daß der Gothen König, Borebista[54], / in Pannonien eine Armee von 40 000 Mann gehalten, mit dem Curione
[65v] Lucullo, Aelio, Catone, // Lucio, Römischen Groß-Marschalcken[84], Feld-Schlachten gehalten[f(49)] [85]. Tacitus schreibet, daß / Lentulus[55] über die Gothen in Pannonien triumphiret. Hergegen zun Zeiten Käysers / Domitiani haben die Gothen über die Römer victoriosiret[g(50)] [86]. Procopius setzet Sie ins je-/tzige Sclavonien, bey der Stadt Sirmium[56].

§4. Auß Pannonien haben sich diese Gothen gezogen in Moesien, so man jetzo / Servien nennet, in welchem Ort sie unter[87] ihrem Könige

[b(45)] Lib. 7. Geogr.

[Strabo, Geographicorum libri XVII [...]. *Vide b(2).*]

[c(46)] Tranquillus in vita Domitiani.

[Suetonius Tranquillus, Caius, Vita Domitiani, *q. ex multis ed.:* Scriptores Historiae Augustae, ex recognitione Des. Erasmi Roterodami C. Suetonius Tranquillus, Dion Cassius, A. Spartianus, I. Capitolinus, A. Lampridius, V. Gallicanus, T. Pollio, F. Vopiscus [...], Basileae, 1518; Coloniae, 1527; Historiae Augustae scriptores Latini minores a Julio fere Caesare ad Carolum Magnum, Hanoviae, 1611; Historiae Augustae scriptorum Latinorum minorum pars 1, t. 1–2, Lugduni Batavorum, 1632.]

[d(47)] It. Orb. Goth. l. 1. c. 8.

[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 1, cap. 8. *Vide h(23).*]

ir skitais apgynė pagrindinę upę – Dunojų. Ir Strabonas[b(45)] nurodo ten buvus jų gyvenvietę, bet jis jiems dar priskiria ir visą didžiulę teritoriją tarp Dunojaus upės ir Boristeno. Su jais yra kariavęs Domicianas, ir nelabai sėkmingai, nes prarado dvi kariuomenes su visais vadais[c(46)]. Tą Dakiją gotai valdė iki imperatoriaus Trajano laikų[51], šis juos nors ir engė, bet pavergti neįstengė. Vis dėlto Atilos ir Balambero (hunų karalių) laikais[52] jie buvo išvyti iš Dakijos, apie tai galima pasiskaityti Stephano Bizantiečio[53], Dionisijo Geografo ir kitų [veikaluose][d(47)].

§3. Daugelis mano gotus gyvenus Panonijoje, visų pirma rašiusieji apie gotų karus, kariautus tose vietose. Strabonas[e(48)] mini, kad gotų karalius Borebista[54] Panonijoje turėjęs 40 000 vyrų kariuomenę, su
[65v] Kurionu Lukulu, Elijumi, Katonu, // didžiuoju Romos karvedžiu Liucijumi mūšio lauke ne kartą kovėsi[f(49)]. Tacitas rašo, kad Lentulas Panonijoje šventė pergalę prieš gotus. O imperatoriaus Domiciano laikais[55] gotai pergalingai įveikė romėnus[g(50)]. Prokopijas mano, jog jie gyvenę dabartinėje Slavonijoje, prie Sirmijaus miesto[56].

§4. Iš Panonijos tie gotai patraukė į Meziją, dabar vadinamą Servija; Klaudijaus, Romos imperatoriaus[h(51)], laikais toje vietoje jie,

[e(48)] Lib. 5. et 7.

[Strabo, Geographicorum libri XVII [...]. *Vide b(2).*]

[f(49)] Tacit[us], Lib. 1. Hist.

[Tacitus, Cornelius, Historiae, *q. ex multis ed.:* Historia Augusta actionum diurnalium, Basilaea, 1519, lib. 1; *altern.* Annalium ab excessu Augusti sicut ipse vocat, sive Historiae Augustae libri 16, Antverpia, 1574; Lugdunum, 1576.]

[g(50)] Tranquill. in Vita Domitian.

[Suetonius Tranquillus, Caius, Vita Domitiani [...]. *Vide c(46).*]

[81] E *corr. ex* e. [82] *err. abs.* [83] *err.* §IV. [84] M *corr. ex* m. [85] f *corr. ex* e. [86] g *corr. ex lit.* f. [87] *al. m. corr. ex* weder.

Kunibaudis zu Zeiten Clau-/dii, des Römischen Käysers[h(51)] [88], eine Niederlage gelitten[89] von 320 000 Man[i(52)] [90]. Iulius Capi-/tolinus[k(53)] [91] setzet[92] ihre Wohnung in Thracien, und soll Maximinus, der Röm. Käyser, Gothischen / Herkommens seyn, und zwar von den Gothen, die in Thracien gewohnet, derer Er sich Mitt-bür-/ger genennet. Unter dem Käyser Valentiniano und Valente haben sie alß Emphyteuten[57] in / Thracien gewohnet. Die aber sich endlich dem Käyser opponiret, auch Ihm in unterschiedlichen / Schlachten obgesieget. Stephanus Byzantius setzet diese Gothen ans Meotische Meer, / an welches die Crimischen Tattern vorjetzo wohnen, und worin der benahmte Fluß Tanais, / jetzo Don genant, einfleust. Von welchem Ort sie sich, seiner Meinung nach, ins Thracien, / so man jetzo Romanien und Bulgarien nennet, begeben. Auß Thracien haben Sie sich gezogen / ins Illyrien, nemblich in die Provincien, so man jetzo Friaul, Istria, Dalmatien[58] etc. nennet; / dessen Sidonius Apolinaris[59], und nach Ihm Jornandes gedencken. Procopius belehret Uns, / daß die Gothen Macedonien und daß gantze Griechen-land durchgangen, auch sich ans Aegae-/ische und Ionische Meer gesetzt. Claudianus[l(54)] [93] setzet Sie auch in Phrygiam, so eine grosse / Provintz in Asia minori, jetzo Natolia geheyssen, gewesen, in dem Er also singet:

> Ostrogothus [!] colitur, mixtusq[ue][!] Gothunnis,
> Phryx ager, hos parvae poterunt impellere causae.

§5. Man hat auch die Gothen in Italien gesehen, dero Waffen gefürchtet und / empfunden, wie den Rom selbst von ihnen mit Gewalt eingenommen, biß auch endlich Sie / sich gar zu Herren schier über

[h(51)] Pollio in Claudio.

[Trebellius Pollio, *q. ex multis ed.:* Historiae Augustae scriptores sex: Aelius Spartianus, Iulius Capitolinus, Aelius Lampridius, Vulcatius Gallicanus, Trebellius Pollio et Flavius Vopiscus ad postremas Is. Casauboni, I. Gruteri, Cl. Salmasii editiones excusi, Lugduni Batavorum, 1621; Historiae Augustae scriptores sex [...] cum notis selectis Is. Casauboni, Cl. Salmasii et I. Gruteri, accurante C. Schrevelio, Leyden, 1661. *Vide c(46).*]

[i(52)] Ibid.

[Trebellius Pollio, Historiae Augustae scriptores [...]. *Vide h(51).*]

vadovaujami karaliaus Kunibaudžio, mūšyje neteko 320 000 vyrų[i(52)]. Julijaus Kapitolino[k(53)] nuomone, jie gyveno Trakijoje, o Romos imperatorius Maksiminas buvęs gotų kilmės ir [kilęs] būtent iš Trakijoje gyvenusių gotų, kurių bendrataučiu jis vadinęsis. Valdant imperatoriams Valentinianui ir Valentui, jie gyveno Trakijoje emfiteutų teisėmis[57]. Bet galiausiai jie ėmė priešintis imperatoriui ir ne kartą įveikė jį mūšiuose. Stephanas Bizantietis mano tuos gotus gyvenus prie Meotijos jūros, kur dabar gyvena Krymo totoriai ir kur įteka garsioji Tanajo upė, dabar vadinama Donu. Jo nuomone, iš tų vietų jie patraukė į Trakiją, kuri dabar vadinasi Bulgarija ir Rumunija. Iš Trakijos patraukė į Ilyriją, būtent į tas provincijas, kurios dabar vadinamos *Friaul*, Istrija, Dalmatija[58]. Apie tai rašo Sidonijus Apolinaris[59], o vėliau Jornandas. Prokopijas mums paaiškina, jog gotai perėję per Makedoniją bei visą Graikiją, apsigyvenę ir prie Egėjo bei Jonijos jūros. Klaudiano[l(54)] nuomone, jie gyvenę ir Frigijoje, didžiulėje Mažosios Azijos provincijoje, dabar vadinamoje Natolija; poetas rašo:

> Frigų žemėje gyvena ostgotai ir maišyti *gotunai*,
> Juos menkos priežastys galės pastūmėti [į nusikaltimą].

§5. Gotus regėjo taip pat ir Italijoje, bijojo jų ginklų ir patyrė, kaip jie jėga ir pačią Romą iš jų atėmė ir galiausiai pasidarė visos Romos

[k(53)] In Maximino.

[Capitolinus, Iulius, in Historiae Augustae scriptores sex: Aelius Spartianus, Iulius Capitolinus, Aelius Lampridius, Vulcatius Gallicanus, Trebellius Pollio et Flavius Vopiscus [...]. *Vide c(46) et h(51).*]

[l(54)] Carm. 2. in Eutropium.

[Claudianus, Claudius, In Eutropium libri II, *q. ex multis ed.:* [Opera] Cl[audii] Claudiani, quae extant [...], Antverpia, 1603; 1616; Hannovia, 1612; Amstelodami, 1628; 1630; 1639; 1650; 1688.]

[88] [h] *corr. ex* g. [89] *MSB:* erlitten. [90] [i] *corr. ex* h. [91] [k] *corr. ex lit.* i. [92] *corr. ex* saget. [93] [l] *corr. ex* k.

daß gantze Römische Reich gemacht. Franckreich hat nicht / minder ihre Tapfferkeit und Schwert empfunden, welches der Gothen Herrschafft viele / Jahr unterwürffig worden, gestaltsahm unterschiedliche Gothische Fürsten, nehmlich Euricus, / Theodoricus, Torismundus[60] und andere alß Könige über Franckreich regieret haben. Laz[ius][m(55)] [94]./ Hispanien hat sich auch den Gothen unterwerffen müssen (so geschehen Anno 411 / unter dem Römischen Käyser Honorio), welches Sie viel 100 Jahr besessen; so erhellet / theils auß den vielen Scribenten: Sidonio, Lazio und andern, sondern auch auß / denen vielen und in der gantzen Christenheit hochberühmten Conciliis und Kirchen-Versam-/lungen zu Toledo, Sevilia, Braccara etc.[61], die alle unter den Gothischen Könige Ric-/caredo, Sinenando, Chintillano, Ariomiro, Chundimundo, Reccesuntho, Bambano und / andern, derer Canones man in den Canonischen Rechts-Büchern findet, gehalten. Ja / die Gothen haben sich des Spanien so eigen gemacht, daß des[95] Spanien selbst auch den / Nahmen *Gothia* erhalten. Massen Lazius ein Buch allegiret unter dem Titul: *An-/nales Caroli Martelli*, in welchem Spanien außdrüchlich *Gothia* genant wird, davon / in *Orb[e] Gothic[o]*[n(56)] mit mehrerm zu lesen. Auch ist bey denen Gelahrten bekant, daß / das Königreich in Spanien Nahmens *Cathalonia* einige herführen wollen
[66r] von *Gotho* // und *Alania*, gleichsahm „ein Sitz der Gothen und Ala[n]en[96]“. Allerdings haben sich die Gothen / in Spanien so eingewürtzelt, daß man fast von keinem Spanier wissen wollen, auch die Nobles / in Spanien hat sich zur hohen Ehren gezogen, daß Sie Gothischen Herkommens seyn. Drumb man / mit der Zeit denselben Edelman nicht vor einen Spanischen von Adel gehalten, der seine Extraction / nicht von den Gothen her zu deriviren wuste, wie solches Hornius[o(57)] bezeuget, so gar, daß auch / der Grosse Monarch in Spanien

[m(55)] L. 18.

[Lazius, Wolfgang, De gentium aliquot migrationibus [...]. *Vide i(38).*]

[n(56)] L. 1. c. 8. §7.

[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 1, cap. 8, §7. *Vide h(23).*]

[o(57)] In Orbe imp[er]ante, p. 162.

[Hornius, Georg, *q. ex multis ed.:* Orbis imperans, Lugduni, 1668; 1669; Lipsiae, 1668; Francofurti et Lipsiae, 1668; Orbis imperans seu tractatus de 13 orbis Imperiis historico-politicus [...], Francofurti, 1677.]

imperijos šeimininkais. Ne ką mažiau jų narsą ir kardą patyrė Prancūzija, kurią gotai daugelį metų buvo pavergę, antai įvairūs gotų karaliai, būtent Eurikas, Teodorikas, Torismundas[60] ir kiti, buvo Prancūzijos karaliais. Laz[ijus][m(55)]. Ispanija taip pat buvo priversta pasiduoti gotams (tai atsitiko 411 metais, valdant Romos imperatoriui Honorijui), kurie ją valdė ne vieną šimtą metų; tai sužinome iš daugelio rašytojų: Sidonijaus, Lazijaus bei kitų, taip pat iš daugelio krikščionijai žinomų konsilijų ir Bažnyčios susirinkimų (Toledo, Sevilijos, Brakaros ir kitų)[61], įvykusių valdant gotų karaliams Rikaredui, Sinenandui, Chintilanui, Ariomirui, Chundimundui, Rekesuntui, Bambanui ir kitiems; tų susirinkimų kanonai yra kanonų teisės knygose. O Ispaniją gotai taip užvaldė, jog ta Ispanija pati taip pat gavo vardą *Gothia*. Mat Lazijus išleido knygą *Karolio Martelo analai*, kurioje Ispanija aiškiai vadinama *Gothia*, – apie tai ir apie kitką galima pasiskaityti *Gotų pasaulyje*[n(56)]. Mokslininkams taip pat žinoma, kad kai kas Ispanijoje
[66r] esančios *Katalonijos* karalystės vardą kildina iš *Gotho* // ir *Alania*, kas reikštų „gotų ir alanų gyvenvietė“. Tiesa, gotai Ispanijoje taip įleido šaknis, kad jie beveik nelinkę kalbėti apie ispanus, taip pat ir Ispanijos kilmingieji laiko didele garbe būti gotų kilmės. Todėl laikui bėgant kilmingojo nelaikydavo Ispanijos kilminguoju, jeigu jis negalėdavo įrodyti savo gotiškos kilmės, kaip liudija Hornijus[o(57)], ir netgi didysis

[94] [m] *prirašyta kitos eilutės kairėje paraštėje,* [l]*po* Laz *nutrinta :/:* [m] *ist in der anderen Zeile am linken Rand nachgetragen, nach* Laz *ist* [l] *ausradiert worden.* [95] *MSB abs.* [96] *al. m. corr. ex* Alaes.

und Römische Käyser Carolus V. sich zur Ehre gezogen, daß / Er sein Geschlecht von den Gothen her deriviren könte.

§6. So groß diese Nation sich gemacht und viele Länder bewohnet, auch zum theil be-/herschet, so ist doch allerdings unter den Scribenten gar nicht richtig und außgemacht, welches Ihr / erster einheimischer und Natürlicher Sitz, worauß Sie sich zu erst in die benachbahrten Länder / begeben, eigentlich gewesen. Waß Spanien, Italien, Franckreich, Griechen-Landt, item die / Ländereyen am Aegaeischen Meer, in Jonien, item waß Moesiam, Dalmatien, Istrien und Pan-/nonien belanget, will auß denen Historicis wahr gemacht seyn; daß Sie der Gothen nicht einhei-/mische, sondern frembde und durch Krieg und Schwert eroberte Länder seyn: aber von Thracien, Daci-/en, Sarmatien, Preussen, auch wie einige Neue, zu mahlen die Schwedischen, Scribenten wollen von / Gottland in Schweden, ist ein nicht geringer Zwist, welche Länder unter denen alß einheimisch / und nativ denen Gothen beyzulegen seyn? /

Ob Thracien? Durchs Thracien verstehen Wir die Länder, die Ostwerts zwischen daß Gebürge / Hoemon biß an Pontum Euxinum[62] sich erstrecken, und von da zwischen dem Fluß Strymon, der / ins Aegaeische Meer sich ergeust[63], liegen; begreifft in sich die Länder Romanien, auch ein Theil von / Bulgarien. Ist vormahls in 50 Strategias, oder Hauptmanschafften getheilet gewesen. Ein Land / von grossem Volck. Worunter die berühmsten die Scordisci, die Aryssae, die Thrausi, die Chrestoni, / die Girminiani, die Mipsaei etc.[p(58)] Letzlich hat man auch die Gothi, die die Griechen Geten nennen, hinge-/zehlet, diese Gethen haben daß Lob unter diesen gehabt, daß Sie *omnium fortissimi*, daß ist „die aller-/Tapffersten im Kriege" gewesen. Allein diese Gothen haben daß Thracien vor ihr rechtes Va-/terland nie erkant, denn es auß dem Aurelio Victore und andern Auctoribus bekandt, daß als / die Gothen zu aller erst mit den Römern zu Zeiten des Käysers Valentis

[p(58)] Ioannes Aubanus Boem, Lib. de morib[us] legib[usque] omnium Gent[ium].

[Boemus, Ioannes Aubanus, *q. ex multis ed.:* Omnium gentium mores, leges et ritus, ex multis clarissimis rerum scriptoribus [...] recogniti. Tribus libris absolutum opus, Aphricam, Asiam et Europam describentibus [...], Friburgum Brisgoiae, 1536; 1540; Mores, leges et ritus omnium gentium, Lyon, 1604; 1620.]

Ispanijos monarchas ir Romos imperatorius Karolis V laikė garbe tai, kad galėjo savo giminę kildinti iš gotų.

§6. Nors ši tauta labai išaugo ir apsigyveno daugelyje šalių, dalį jų ir užvaldė, vis dėlto rašytojai neturi vieningos nuomonės dėl to, kur buvusi jų pirmoji ir gimtoji gyvenvietė, iš kurios jie vėliau patraukė į kaimyninius kraštus. Ką tie istorikai rašė apie Ispaniją, Italiją, Prancūziją, Graikiją, šalis prie Egėjo jūros, Jonijoje bei apie Meziją, Dalmatiją, Istriją ir Panoniją, atitinka tikrovę – kad tai buvusios ne gotų, o svetimos, karu ir kardu [jų] užkariautos šalys; bet nuomonės dėl Trakijos, Dakijos, Sarmatijos, Prūsijos, taip pat kai kurių rašytojų, ypač švedų, nuomonės dėl Gotlando Švedijoje labai skiriasi, [nesutariama,] kuriose iš tų šalių gotai yra vietiniai ir kurios jiems priskirtinos kaip gimtosios.

Ar Trakija? Trakija mes laikome šalis, nusidriekiančias į rytus tarp Hemo kalnų ir Juodosios jūros[62], o nuo ten iki Strimono upės, įtekančios į Egėjo jūrą[63]; ji aprėpia Rumuniją ir dalį Bulgarijos. Kadaise buvo suskirstyta į 50 strategijų, arba apskričių. Didelių tautų šalis. Garsiausios iš jų [vadintos] *Scordisci, Aryssae, Thrausi, Chrestoni, Girminiani, Mipsaei* ir t.t.[p(58)] Galiausiai prie jų buvo priskiriami ir *Gothi*, kuriuos graikai vadina *getais*, tie getai tarp kitų tautų garsėjo tuo, jog buvo *omnium fortissimi*, t.y. jie buvo „visų narsiausi kare". Bet tie gotai Trakijos niekada nelaikė tikrąja savo tėvyne, nes iš Aurelijaus Viktoro ir kitų autorių yra žinoma, kad gotai, kai pirmą kartą sumanė kariauti su romėnais imperatorių Valento ir Graciano laikais[64],

und Gratiani[64] wollen / Kriege führen, haben Sie mit Machte, ungeachtet[97] die Römer sich häfftig da wieder gesetzt, in gedach-/tes Thracien eingedrungen[q(59)]. Vopiscus[r(60)] [98] giebt Uns auch die Nachricht, daß alß Aurelianus / der Röm. Käyser die Gothische Völcker bekriegen wollen, hat Er in ihre Länder nicht anders kommen / können, alß durch Thracien. Dahero vermuhtlich, daß Sie ausser Thracien ihren Wohn-Sitz ge-/habt. Stephanus Bizantius sagt von den Gothen, daß Sie von Moeotischen Land-see her in / Tracien eingedrungen haben. Claudianus und Ammian[us] Marcellinus[s(61)] zeugen ein, daß / die Gothen vom Käyser Valente einige gewisse Plätzer in Thracien vermittelst gewisser Verträg / erhalten haben. Letzlich wird von Dione[65], einen gar alten Scribenten, der Gothen Land auß-/drücklich von Thracien abgesondert. In dem Er, wenn Er von den Siegen des Römischen Bürger-/meisters Crassi schreibet, Er unter andern dieses gedenckt, daß Er, Crassus, die Thracier zwar / bezwungen, die Gothen aber mit Einfallen attaquiret habe[t(62)]. Auß welchen allen klar / ist, daß das alte Thracien der alte einheimische Sitz der Gothen nicht gewesen. Weiter

§7. Ob denn Dacien Ihr erst-einheimischer Sitz gewesen? Das alte Dacien beschleust / in sich daß jetzige Siebenbürgen und Walachey; diese Völcker sind nach dem Gezeugniß Stephani / Byzantii erst *Davi,* nicht *Daci* genent worden. Dieser Nahm aber *Daci* haben sie vielleicht
[66v] erhalten, // weil Sie offters in ihren Verrichtungen schlechte raison blicken lassen, denn selbiges Wort / in der Slawonischen Sprache eigentlich heist einen Dum-Drüsten, groben und tolpischen Menschen, /

[q(59)] Aurel. Vict. in Valente, Ammian. Marc. l. 31.

[Victor, Sextus Aurelius, *q. ex multis ed.:* De vita et moribus imperatorum Romanorum [...] a Caesare Augusto usque ad Theodosium [...], ed. Vulgata, Andreas Schottus [...] emendabat [...]. Accesserunt et Eliae Vineti notae, Lugduno Batavorum, 1669; Trajecti ad Rhenum, 1696; *altern.* Historiae Romanae breviarium. Cum Schotti, Machanaei, Vineti, Lipsii [...] notis, Lugduni Batavorum et Amstelodami, 1670;

Ammianus Marcellinus, *q. ex multis ed.:* Rerum sub impp. Constantino, Iuliano, Joviano, Valentiano et Valente per XXVI annos gestarum historia libris XVIII comprehensa [...], Lugduni, 1591; Rerum gestarum, qui de XXXI supersunt libri XVIII [...], recensiti et observationibus illustrati [...], Hamburgae, 1599; 1609; Rerum gestarum, quae exstant [...], Lugduni Batavorum, 1632.]

nepaisant aršaus romėnų pasipriešinimo, su didelėmis pajėgomis įsiveržė į minėtąją Trakiją[q(59)]. Vopiscas[r(60)] suteikia mums žinių apie tai, kad Aurelianas, Romos imperatorius, nutaręs kariauti su gotų tautomis, jų kraštų negalėjo pasiekti kitaip, kaip per Trakiją. Tai leidžia manyti, jog jie gyveno už Trakijos ribų. Stephanas Bizantietis rašo apie gotus, kad jie įsiveržę į Trakiją iš Meotų ežero pusės. Klaudianas ir Amianas Marcelinas[s(61)] liudija, jog gotai gavo iš imperatoriaus Valento keletą Trakijos sričių pagal tam tikras sutartis. Galiausiai Dionas[65], senų senovėje gyvenęs autorius, aiškiai atriboja gotų šalį nuo Trakijos. Rašydamas apie Romos konsulo Kraso pergales jis, be kita ko, mini, kad jis, Krasas, trakus, žinoma, nugalėjo, o gotus dažnai puldinėjo[t(62)]. Iš visų tų šaltinių aiškėja, jog senoji Trakija nebuvo gimtoji gotų gyvenvietė. Toliau.

§7. O ar Dakija buvo pirmoji gimtoji jų gyvenvietė? Į senąją Dakiją įėjo dabartinė Transilvanija ir Valakija; kaip liudija Stephanas Bizantietis, tos tautos iš pradžių vadinosi *Davi*, ne *Daci*. O *Daci* vardą jos
[66v] galbūt gavo todėl, // jog dažnai iš šalies buvo matyti, kad jos elgiasi ne visai protingai, – mat pats tas žodis slavonų kalba reiškia kvailą, akiplėšišką, šiurkštų ir žioplą žmogų; štai todėl ir kitos tautos jų labai

[r(60)] In Aurelian.

[Flavius, Vopiscus, Scriptores historiae Augustae [...]. *Vide h(51).*]

[s(61)] C. l.

[Ammianus Marcellinus, Rerum gestarum [...]. *Vide q(59).*]

[t(62)] Thraces a debellasse, Getar a vexasse.

[*possib.* Cassius Dio, Historiae Romanae libri XLVI [...]. *Vide a(1).*]

[97] *supra lin. al. m. corr. ex* ungesetzet; -setzet *exc.* [98] *MSB:* Vobiscus.

dahero Sie auch bey den andern Völckern gar verhast, auch veracht gewesen, so gar daß wenn man / einen verachten und tolpschen, oder barbarischen Menschen hat benennen wollen, hat man Ihn einen / *Daken* genant, da von in *Orbe Gothico* ein mehres zu finden. Daß aber Dacien der Gothen / erster und alter sitz nicht gewesen, erhellet daher (1.) weil die Dacier der Gothen zinßbahre Leu-/te gewesen, denen Sie contribuiren müssen, wie solches Iustinus[u(63)] bezeuget. (2.) Weil Tacit[us], / wenn Er die Völcker in Germanien erzehlet, gedencket Er zwar der Gothen, nicht aber der / Dacker. (3.) Weil Dio, der berühmte Historicus, wenn Er von denen Kriegs Regimenter / der Dacker und Sveven redet, die Dacker zu den Scythen, die Sueven, so auch Gothische Völ-/cker gewesen, zu den Germaniern rechnet. Selbiger Auctor füget diese nachdenckliche Worte / hiebey: „Ich nenne Sie (die jetzige Siebenberger und Wallacher, spricht Er) Dacker, weil sie / sich numehro selbst also nennen, auch also bey den Römern heissen. Ungeacht etzliche Griechische / Scribenten Sie auch Gethen nennen." Worauß zu sehen, daß Dio die Daken nicht vor Gothen / gehalten. Da gleich einige Griechen Sie vor Gethen außgeruffen. (4.) Bestätiget[99] Unsre / Meinung der Arianus Nicomediensis[x(64)], welcher die Länder diesseits der Donau liegen[100] derge-/stalt beschreibet, daß nechst an der Donav diesse[i]ts [!] zu erst die Scythen gewohnet, wo jetzo die Wala-/cher und Bessarabischen Tattern wohnen, nach dem einige Sarmatische Völcker, wo durch Er / ein Theil Moldau, Pocutien und ein Antheil von Siebenbürgen[66] verstehen will, dann Er die Gothen, / nehmlich die Reussen in Roht-Reussland, Wolhynien[101], die Liettauen und Preussen, dann weiter / die Sarmaten, alß Pohlen, dann die Quaden und Marcomanni[67], daß ist, die Böhmer, Schlesien, / Mährer, Lausnitzer etc. etc. gewohnet. Letzlich stimmet unserer Meinung bey der Auctor des / Buchs unter dem Titul: *Descriptio Orbis Iunioris Theodosii*; der setzet von den Dacken und /Alanen dieses, daß Sie mit den Gothen an

[u(63)] Lib. 32.
[Iustinus, Marcus, Historiae [...]. *Vide l(11).*]
[x(64)] In Historia Alexandri Magni.
[Arrianus, Flavius Nicomediensis, De expeditione Alexandri Magni [...]. *Vide a(44).*]

nekentė ir taip niekino, jog, norėdamos įvardyti niekinamą ir žioplą arba barbarišką žmogų, vadindavo jį *daku*, – daugiau apie tai galima paskaityti *Gotų pasaulyje*. Jog Dakija nebuvo pirmoji ir senoji gotų gyvenvietė, aišku iš to, 1) kad dakai gotams turėjo mokėti mokesčius, kaip liudija Justinas[u(63)], 2) kad Tacitas, pasakodamas apie Germanijos tautas, tiesa, mini gotus, bet ne dakus, 3) kad Dionas, garsusis istorikas, kalbėdamas apie dakų ir svevų karo pulkus, dakus priskiria skitams, o svevus, kurie taip pat buvo gotų tauta, priskiria germanams. Tas pats autorius priduria tokius verčiančius susimąstyti žodžius: „Vadinu juos (dabartinius transilvaniečius ir valakus, sako jis) dakais, nes jie patys save nūnai taip vadina, ir romėnai juos taip vadina. Nors kai kurie graikų rašytojai juos vadina ir getais." Iš to matyti, kad Dionas dakų nelaikė gotais. Tuo tarpu keletas graikų juos pavadino getais. 4) Mūsų nuomonę patvirtina Arianas Nikomedietis[x(64)], apie šalis šiapus Dunojaus rašantis, kad prie pat Dunojaus šiapus iš pradžių gyveno skitai, kur dabar gyvena valakai ir Besarabijos totoriai; toliau gyveno keletas sarmatų tautų: jo nuomone, tai buvusi dalis Moldovos, Pokucija[66] ir dalis Transilvanijos. Be to, ten gyvenę gotai, būtent rusai Raudonojoje Rusijoje, Volynėje, lietuviai ir prūsai, toliau vėl sarmatai, taipgi lenkai, tada kvadai ir markomanai[67], tai yra čekai, sileziečiai, moravai, lužitėnai ir t.t. Galiausiai mūsų nuomonei pritaria knygos, pavadintos *Teodosijaus Jaunesniojo pasaulio aprašymas,* autorius; jis rašo apie dakus ir alanus, kad jie ribojasi su gotais Sarmatijos dykumose.

[99] B *corr. ex* b. [100] *MSB:* liegend. [101] y *corr. ex* i.

den Sarmatischen Wüsteneien gränzen. Also / ist numehro auß allen diesen Zeugnissen richtig, daß daß Gothen-Landt nicht[102] eben daß / alte Dacien gewesen. Daß aber daß alte Dacien und Gothien bey einigen Auctoren ver-/wechselt werden, rühret dahero, weil die Gothen die Dacker bezwungen und ihre beste / Länder occupiret haben; welches auch die Longobardische Legaten in Ihrer Oration, die Sie / an den Käyser Iustinianum gehalten, mit anführen[y(65)]. Und weil die Gothen so in den conque-/strirten Thracien gewohnet, auch weiter in Sarmatien und Germanien weitschweiffige Länder / besessen, haben einige Auctoren, so nicht gnugsahm Nachricht von diesen Örtern gehabt, daß Da-/cien gar in Sarmatien und Germanien außdehnen wollen.

§8. [!][103] Ob dann die Länder, so an Ponto Euxino, am Moeotischen Meer und den / Fluß Tanais, woselbst die Crimische Tattern meistentheils wohnen, die eigentliche Länder / der Gothen vor Alters gewesen? Spartianus[z(66)], deme auch auch der Hieronymus[aa(67)] schei-/net beyzupflichten, wollen Uns die Gothen von dem Ponto Euxino herführen, wie dann auch / Ammianus Marcellin[us][bb(68)] [104] gedencket von den Gothen, daß Sie vor der Dacker Nachbahren und / unweit von Thracien belegen[cc(69)] gehalten worden. Welches aber Theils so zuverstehen: Daß / die Gothen, weil Sie die Länder der Dacier beherschet, Dacien aber unweit dem Ponto gelegen, / ihren March, wenn sie die Römischen Provincien attaquiren wollen, unweit dem
[67r] Ponto Euxino // und dem Fluß Tanai nehmen müssen. Theils so zu verstehen, daß die Gothen vom Ponto / Euxino und dem Fluß Tanais her, d. i. von der Gegendt und den Strich der Welt, wo der / Pontus Euxinus liegt und der Fluß Tanais fleust, herkommen „ab illa plaga

[y(65)] Bey dem Beato Rhenano, in praefat. Procopian *[!]*.

[Procopius Caesariensis, De rebus Gothorum, Persarum ac Vandalorum libri VII, una cum aliis mediorum temporum historicis, ed. Beatus Rhenanus [...], Basileae, 1531; *altern.* Rerum germanicarum libri tres, Basileae, 1531; 1549, 1551; Argentoratum, 1610.]

[z(66)] In Antonio Caracalla.

[Spartianus, Aelius, Historiae Augustae scriptores [...]. *Vide h(51).*]

[aa(67)] In quaestionibus Hebraicis.

[Hieronymus (Sanctus), *q. ex multis ed.:* Opera [...], t. 1–9, Antverpia, 1578–1579; t. 1–9, Basileae, 1565.]

Taigi visi šie liudijimai rodo, jog gotų kraštas nebuvo senovės Dakija. Bet kai kurie autoriai supainioja senovės Dakiją su Gotija, ir taip atsitinka todėl, kad gotai dakus buvo nugalėję ir užėmę geriausias jų sritis. Tą mini ir langobardų pasiuntiniai savo kalboje, pasakytoje imperatoriui Justinianui[y(65)]. O kadangi gotai gyveno užkariautoje Trakijoje, jiems taip pat priklausė didžiulės Sarmatijos ir Germanijos teritorijos, kai kurie autoriai, neturėdami apie jas pakankamai žinių, išplėtė Dakijos teritorijas, įtraukdami į jas netgi Sarmatiją ir Germaniją.

§8. Ar šalys, esančios prie Juodosios jūros, prie Mezijos jūros ir prie Tanajo upės, kur daugiausia gyvena Krymo totoriai, nuo seniausių laikų buvo gotų gyvenamos žemės? Spartianas[z(66)], kuriam, regis, linkęs pritarti ir Jeronimas[aa(67)], teigia mums gotus kilus nuo Juodosios jūros; ir Amianas Marcelinas[bb(68)] rašė apie gotus, kad jie buvę laikomi dakų kaimynais ir gyvenę netoli nuo Trakijos[cc(69)]. Tai iš dalies reikėtų taip suprasti: kad gotai, valdę dakų žemes, – o Dakija buvo netoli Juodosios jūros, – nusprendę pulti romėnų provincijas turėdavo pradė-
[67r] ti žygį // netoli Juodosios jūros ir Tanajo upės. Iš dalies [reikėtų] suprasti taip, kad gotai yra kilę nuo Juodosios jūros ir nuo Tanajo upės, t.y. iš vietovės ir žemės lopinėlio ten, kur yra Juodoji jūra ir kur teka Tanajis, „iš to krašto, kuriame arba šalia kurio yra Tanajis ir Juodoji

[bb(68)] L. 21.

[Ammianus Marcellinus, Rerum gestarum [...]. *Vide q(59).*]

[cc(69)] Propinqui Thracibus, Dacis vicini.

[Ammianus Marcellinus, op. cit.]

[102] *al. m. corr. ex* richtig; n *corr. ex* r, -ig *exc.* [103] *err.* §VII.: *MSB:* §VIII. [104] *al. m. corr. ex* Martellus *[?]*.

caeli, sub qua vel prope / quam Tanais et Pontus Euxinus iacet". Sonsten ist auß dem Eutropio[dd(70)] und andern bekant, daß / die Gothen in die Länder, so am Ponto Euxino und Tanais gelegen, offters grausahme Einfälle / gethan, und dieselbe greßlich verwüstet haben; welches man von Ihnen nicht schreiben kan, / wenn es ihre Einheimische Leute gewesen.

§9. Ob denn der Gothen eigentlicher Sitz, worauß Sie in die Römische Provincien ein-/gefallen, daß Gottland der Schweden, etwa daß Land, oder die Insul, oder die halb-Insel Jütland / gewesen? Jornandes, ein Bischoff in Ravenna, den einige einen Gothen, andere einen Alaner, / wie Beatus Rhenanus will, nennen, will, daß diese berühmte Gothen sollen unter Ihren König / Berig auß einer Insel, die Er Gotiscania genennet, zu Schiffe außgangen in die Landsasse[105] / der Ulmerugorum, die am Oceano, am grossen Meer wohneten, mit dreyen Schiffen gelan-/det, die Einwohner heraußgetrieben, dero Nachbahrn aber die Vandaler bezwungen haben, wo-/selbst Sie sich sehr vermehret biß unter dem Fünfften König nach obgedachtem Berig, die Go-/then mit einer grossen Armee in der Scythen Land, die in Ihrer Sprache *Ovim* geheissen, ge-/fallen. Solches habe Jornandes hergenom[m]en auß den alten Reimen der Gothen, wie auch auß / den Büchern Deuxippi und Ablavii[68], die aber numehro nicht verhanden[106]. Dieser ist unter denen ver-/handenen[107] Scribenten der Erste und vornehmste, so diese Meinung auff die Bahne gebracht. Dem alß / einem vornehmen Praelaten unzehlich viele Scribenten nachgefolget. Vornehmlich Paulus Diacon[us], / nach Ihm Petrus von Dysburg, weiter fast alle Schwedische, Dänische, auch zum Theil Preussische / und Deutsche Scribenten. Nahmentlich: Albertus Krantzius, Ioannes et Olaus Magni[69], Wolffg[angus] / Lazius, Hugo Grotius[70], G. Golnicius, Ioannes Loccenius, I[oannes] Schefferus[71], R. Hermannides und

[dd(70)] L. 9.

[Eutropius, Flavius, *q. ex multis ed.:* Historiae Romanae breviarium [...] Auctore Antonio Schonkovio, Henrici Glareani in Eutropii Historiam annotationes, Basileae, [1551]; Breviarium historiae Romanae ab urbe condita [...], Helmstedt, 1628; Jena, 1678.]

jūra." Be to, iš Eutropijaus[dd(70)] ir kitų [autorių] žinome, jog gotai ne kartą buvo žiauriai įsiveržę į šalis prie Juodosios jūros ir Tanajo ir baisingai jas nusiaubė, o to [jie] apie juos nebūtų rašę, jeigu tai būtų jų pačių žmonės.

§9. Ar tikroji gotų gyvenvietė, iš kurios jie puldinėdavo romėnų provincijas, buvo švedų Gotlandas, sausuma ar sala, ar Jutlandijos pusiasalis? Jornandas, Ravenos vyskupas, kurį vieni vadina gotu, kiti, kaip antai Beatas Rhenanas, – alanu, mano, jog tie garsieji gotai valdant karaliui Berigui iš salos, kurią jis vadina Gotiskanija, laivais išplaukė į ulmerugų, gyvenusių prie Okeano, prie didžiulės jūros, žemę, ten išsilaipino trys laivai, išvarė gyventojus; bet jų kaimynai nugalėjo vandalus, patys ten ėmė sparčiai daugintis, kol, valdant penktajam karaliui po anksčiau minėtojo Berigo, gotai su didžiule armija įsiveržė į skitų kraštą, jų kalba vadinamą *Ovim*. Tai Jornandas radęs senuose gotų veikaluose, taip pat Deuksipo ir Ablavijaus knygose[68], tačiau jos neišliko. Iš visų žinomų rašytojų jis yra pirmasis ir svarbiausias, išsakęs šitą nuomonę. Jis, kaip taurus prelatas, turėjo daug sekėjų. Visų pirma paminėtinas Paulius Diakonas, po to Petras Dusburgietis, toliau beveik visi švedų, danų, iš dalies taip pat prūsų ir vokiečių rašytojai. Būtent: Albertas Krantzijus, Ioannas ir Olausas Magnai[69], Wolfg[angas] Lazijus, Hugonas Grotijus[70], G. Golnicijus, Ioannas Loccenijus, I[oannas] Schefferas[71], R. Hermannidas ir daugelis kitų. Šitas Jornando

[105] L *corr. ex* D *[?] vel* Q *[?].* [106] *MSB:* vorhanden. [107] *MSB:* vorhandenen.

andere / mehr. Dieser von Jornande beschriebene Zug der Gothen kombt mir, wie auch numehro vielen an-/dern, sehr verdächtig vor; denn ausser dem, daß der Alten Reime viel Fabelhafftes pflegen / in sich zu halten, und daß die Schrifften des Deuxippi und Ablabii [!] verdächtig und eingangen, / wer wolte doch gläuben, daß diese Leute solten in so schlechter Zahl (alß etwa in dreyen Schiffen / kommen[108], embarquiret werden) in so weit entlegene Örter, zu so einem starck kriegischen Volck / ohne einige Hinderniß und ohne schwäres Blutvergiessen, davon doch nichts in der *Historia* des / Jornandis zu finden, wie auch nichts von dero Waffen und Kriegs Materialien, dabey gedacht wird, / solte nicht nur so stracks und frey passiren, sondern auch über ein so bevolcktes Land, über so viel / kriegische[109] {Reiche}[110] Herr und Meister gespielet haben? Mit waß Vorraht an Munition, an Schiffen / haben Sie die Ost-See durchgeschifft, ohne einige Anstösse und den so viel 100 Meilen Landereyen, / ohn einiges Auffhalten, einzunehmen und daß mit so vielen Weibern, Kindern, Gesinde, Hauß-/geraht, waß vor eine mächtige Flotte wird hie zu seyn außgerüstet worden? Und wo ist der / Historicus, der zur selben Zeit gelebt, anzutreffen, der diesen Zug beschrieben? Haben etwa / die Gothen auß dem Gottland sich alle heraußgezogen und Ihr Vaterland Frembden ohn eini-/gen Besatz hinterlassen? Ist woll vermuhtlich, daß Sie auffs ungewisse, unbekandte Lander / sollen gesucht und ihr eigen Vaterlandt verlassen haben? Ist nicht die Gothlandische Provincie / in Schweden eine fast des besten und fruchtbahrsten Erdreichs? Solten Sie ein gewiß Fruchtbahr / Land verlassen und ein ungewisses, mit Gefahr ihres Lebens und alles Guts auffsuchen? Joh[annes] Magn[us][ee(71)] [111] / bringet bey[72], {daß}[112] sie mit drey Schiffen Ulmirugiam recognosciret
[67v] haben. Ey[113] was // müssen daß vor grosse Schiffe seyn gewesen, die ein so grosses Volck, eine so grosse Menge / Krieger (denn mit wenigem Volck ein so grosses Volck, ein so reiches und kriegerisches Land zu-

[ee(71)] Lib. 1. Hist. Sveco. Goth.

[Magnus, Ioannes, *q. ex multis ed.:* Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus [cum praefatio Olai Magni], Romae, 1554; Basilea, 1558; Colonia, 1567.]

aprašytas gotų žygis man, kaip šiandien ir daugeliui kitų, atrodo labai įtartinas; jau nekalbant apie tai, kad senųjų [autorių] veikaluose yra daug išgalvotų dalykų ir kad Deuksipo ir Ablavijaus raštai kelia įtarimą ir nėra išlikę, kas galėtų patikėti, jog šie žmonės su tokiu nedideliu [vyrų] skaičiumi (atvykę trimis pakrautais laivais) be jokių kliūčių ir be didesnio kraujo praliejimo galėjo nuvykti į tokius tolimus kraštus, pas tokią labai karingą tautą? Ir apie tai nieko nerasime Jornando *Istorijoje,* taip pat visiškai neužsimenama apie jų ginklus ir karinę įrangą, o juk negalėjo viskas taip lengvai be niekur nieko vykti, juk jie turėjo atlikti ir valdovų vaidmenį tokiame tankiai gyvenamame krašte, ne vienoje karingoje {karalystėje}. Su kokiomis amunicijos atsargomis ir su kiek laivų jie perplaukė Baltijos jūrą, be jokių incidentų tokiame ilgame kelių šimtų mylių kelyje, niekur nesustodami, nieko neužimdami, ir dar su tokia daugybe moterų, vaikų, tarnų, namų apyvokos daiktų; koks galingas laivynas turėjo būti paruoštas? O kur rasti tuo metu gyvenusį istoriką, aprašiusį šį žygį? O gal gotai visi išvyko iš Gotlando, užleisdami tėvynę ateiviams, nepalikdami joje jokios įgulos? Ar gali būti, kad ieškodami naujų, nežinomų šalių jie išvyko iš savosios tėvynės? Ar Gotlando provincija Švedijoje nėra kone geriausia ir derlingiausia visoje žemėje? Ar jiems reikėjo išvykti iš tikrai derlingo krašto ir leistis į nežinomą šalį rizikuojant gyvybe ir visu turtu? Joh[annas] Magnas[ee(71)] teigia[72], {kad} jie su trimis laivais iš-
[67v] žvalgė Ulmirugiją. Kokie // didžiuliai turėjo būti tie laivai, galėję gabenti tiek daug žmonių, tokią daugybę karių (nes mažai žmonių nebūtų galėję įveikti tokios didelės tautos, tokios turtingos ir karingos šalies) su visomis jų žmonomis, vaikais, namų apyvokos daiktais, tarnais ir

[108] *MSB:* können. [109] *corr. ex* kriegischer, -r *exc.* [110] *al. m. scr. supra lin.* [111] *Išnašos ženklas įrašytas kitoje eilutėje :/: Das Fußnotenzeichen ist in der nächsten Zeile nachgetragen.* [112] *al. m. scr. supra exc.* beseyn *[?].* [113] y *al. m. corr. ex* s.

/bestreiten ists ja unmüglich) mit sambt ihren Weiber, Kindern, Haußgeraht, Gesind etc. hetten führen / können. Ihm soll Preussen *Ulmirugia* seyn. Lieber? Auß welchem Auctore haben Jornandes / und Johan[nes] Magnus solches her? Wenn hie die Insel Rügen zu verstehen were, möchte es / manchen glaublich scheinen. Denn *Hulm,* oder wie man jetzo redet *Holm,* bedeutet in Deut- /scher Sprache eine Insel. Aber man betrachte die Zeit, wann diese Schiffart angestellet ist / worden. Ioannes Magnus[ff(72)] will, daß Sie in Preussen sollen gekom[m]en seyn zu Zeiten Otho-/nielis Richters in Israel. Im 2430sten[114] Jahr vor Christi Gebuhrt[115] [73]. Wer hat doch dieses beschrie-/ben? Wer ist der Auctor? Die Zeugen, die solches referiret haben? Sind diese Barbaren damahlen / schon so excoliret gewesen, daß Sie haben Schlachten und davon Historien schreiben und der Nach-/welt solche hinterlassen können? Ein Historicus pflegt solche alte Sachen ohne Beyfügung / des Historici, worauß Er es hat, nicht anzuführen. Deuxippus und Ablavius haben lang nach / Christi Gebuhrt gelebt: Wie haben die die Schrifft von 2000 und so viel hundert Jahr vor / Christi Gebuhrt herhaben können? Ist demnach dieser Jornandische Zug nicht woll glaublich, und / hat Ioan[nes] Magnus nach Anleitung Jornandis nur viel auß seinem Gehirn ersonnens hervorge-/bracht. Man möchte schier dem Philippo Cluverio[gg(73)] Beyfall geben, der von der *Historia* Ioan[nis] / Magni also raisoniret, daß kaum der dritte Theil seiner Historien von den Gothen, Gethen, / Scythen können bey der Gelahrten Welt passiren; die übrigen Sachen mehrentheil unter / die Fabulen und Mehrlein der alten Weiber zu setzen seyn. Der Berühmte Hugo Grotius / will ein sonderlicher Patron des Jornandis seyn, der, weil Er beym Plinio gelesen, daß zun zei-/ten Pytheae[74] schon die Gothen in Preussen gewesen, setzet die Wallfahrt dieser Gothen etliche / Tausend Jahr zurück; meinend, daß solcher Zug etwa 300 Jahr vor Christi Gebuhrt gesche-/hen sey. Allein auch dieses hat keinen Grund, sondern bestehet nur in blossen

[ff(72)] L. 1. c. 15.
[Magnus, Ioannes, op. cit.]
[gg(73)] In Germ. antiq.
[Cluverius, Philippus Gedanensis, Germania antiqua [...]. *Vide b(6).*]

t.t. Jam Prūsija yra *Ulmirugija.* Mieliau? Iš kokio autoriaus Jornandas ir Johan[nas] Magnas tai paėmė? Jeigu čia būtų turima galvoje Riugeno sala, tai skambėtų įtikėtinai. Mat *Hulm,* arba, kaip dabar sakoma, *Holm,* išvertus reiškia „sala". Bet pažvelkime, kokiais laikais buvo surengta ši kelionė laivais. Ioannas Magnas[ff(72)] mano, kad jie atvyko į Prūsiją, kai Izraelį valdė Otonielis Teisėjas. 2430 metais prieš Kristaus gimimą[73]. Bet kas apie tai rašė? Kas autorius? Kur liudininkai, apie tai papasakoję? Ar tie barbarai jau anuomet buvo taip išsilavinę, kad galėjo parašyti ir palikti ainiams mūšių istorijas? Istorikas paprastai nemini tokių dalykų nenurodydamas, iš kokio istoriko tai paėmė. Deuksipas ir Ablavijus taip pat gyveno praėjus daugybei metų po Kristaus gimimo. Iš kur jie galėjo gauti raštų, parašytų 2000 ir keli šimtai metų iki Kristaus gimimo? Taigi ar galima tikėti įvykus šitą Jornando žygį, o gal Ioan[nas] Magnas, vadovaudamasis Jornandu, paprasčiausiai daug ką išlaužė iš piršto? Norėtųsi tiesiog pagirti Philippą Cluverijų[gg(73)], samprotavusį apie Ioanno Magno *Istoriją,* jog gal tik menkas trečdalis jo istorijų apie gotus, getus, skitus priimtinos mokslininkų pasauliui; visa kita didžiąja dalimi priskirtina prie pasakų bei senų moteriškių pasakojimų. Garsusis Hugonas Grotijus nori būti savotišku Jornando gynėju; mat Plinijaus veikaluose jis buvo skaitęs, kad gotai jau Pitėjo laikais[74] buvę Prūsijoje, todėl jis tą didįjį gotų kraustymąsi nukelia kelis tūkstantmečius atgal ir mano, jog toks žygis bus įvykęs maždaug 300-aisiais metais prieš Kristaus gimimą. Bet ir šis teiginys neturi rimto pamato, remiasi tik spėliojimais, kurie visiškai nėra pagrįsti.

[114] *MSB:* 2330sten. [115] *MSB in d. m.:* Hartkn. ad Dusb. S. 45 hat 1430.

Muhtmassungen, / die gar nicht fäst seyn. Jornandes[116] meinet, daß die Heerführer der Gothen seind gewesen / die Gothische Fürsten Filimer und Fastidas. Filimer soll an der Ost-See in Preussen blieben seyn. / Fastidas soll in Daciam mit seinem Volck gangen seyn, und solches soll geschehen seyn unter dem / Käyser Claudio. So wir aber dem glaubwürdigen Historico Nicetae Chroniato [!][75]glauben solten, so / wird dieser Zug auch zur Fabel werden. Denn die Gothen, die damahlen in Dacien eingebrochen, / nicht einen Führer gehabt, sondern sind in gewisse Tribus und Hauffen, die ihren aparten Anfüh-/rer gehabt, getheilet gewesen. So sagt eben gedachter Nicetas, daß solcher Zug nicht zu deß / Käysers Claudii, sondern zun Zeiten Marci Aurelii des Röm. Käysers[76] geschehen sey. Und daß Sie / haben beym Marco bittlich angehalten umb Land und Geldt; welches Ihnen auch gewilliget / worden: doch mit dieser Condition, wo sie die Feinde, damit daß Romische Reich der zeit zuthun / gehabt, schlagen würden, dem Sie auch einiger massen nachkommen seyn. So wir aber nach Un-/srer Sarmatischen Sprache von dem Nahmen der vorangezogenen Fürsten urtheilen sollen, können / wir sagen, daß Sie von einem Sarmato-Gothischen Ingenio außgedacht und denen[117] Fürsten gegeben / seyn. Denn (1.) weil derselbe bey der Ost-See geblieben, hat man Ihme genandt Filimar: nach / der Goth-Preussischen[118] Sprach *Weli-mar*, a *Weliju* et *maras*, d. i. „der daß Meer beliebet". / Der ander ist benandt worden *Fastidas* q[uasi] *bastitas*, oder wie Wir heut reden, *Bastitis*,
[68r] der // umbtreibet, vagiret etc. etc., wodurch man schliessen kan (1.) daß Jornandes solches von einem Sar-/matischen Gothen muß gehöret haben. (2.) Daß die Gothen nicht auß Schweden, sondern / Sarmaten gewesen seyn, weil Sie sich nach der Sarmatischen Sprach genennet. (3.) Daß auch diese seyn Preussische Fürsten gewesen, weil Sie Preussische Nahmen erhalten, durch welche / auch ihre Actiones nach der Preussischen Sprache außgedrucket seyn.

§10. Die Argumenta sonsten, die ⌈ hie vorbesagter[119] Hugo Grotius anführet, sind auch nicht / so sehr erheblich: Er beziehet sich auff die

[116] e *al. m. corr. ex* u. [117] *al. m. corr. ex* dem.

Jornandas mano, kad gotų kariuomenės vadai buvo gotų karaliai Filimeris ir Fastidas. Anot jo, Filimeris apsigyvenęs Prūsijoje prie Baltijos jūros, o Fastidas su saviškiais išvykęs į Dakiją, ir tai esą įvykę imperatoriaus Klaudijaus laikais. Jeigu patikėsime rimtu istoriku Niketu Choniatu[75], tai šis žygis taip pat yra grynas prasimanymas. Mat gotai, anuomet įsiveržę į Dakiją, turėjo ne vieną vadą, o buvo susiskirstę į tam tikras tribas ir būrius, turėjusius savo vadus. O ką tik minėtas Niketas rašo, kad toks žygis įvykęs ne imperatoriaus Klaudijaus, bet Romos imperatoriaus Marko Aurelijaus laikais[76]. Ir kad jie Marko primygtinai prašę žemių ir pinigų; jų prašymas buvęs išpildytas, tačiau su sąlyga, kad jie muš priešus, su kuriais Romos imperijai tenka susidurti; ir jie šį reikalavimą bent kiek vykdę. Bet, spręsdami apie mūsų sarmatų kalbą iš minėtųjų karalių vardų, galime pasakyti, kad ji buvo sugalvota labai protingo Sarmatijos-Gotijos žmogaus ir perduota karaliui. Mat 1) kadangi jis liko prie Rytų jūros, buvo pavadintas Filimaru: gotų-prūsų kalba – *Weli-mar* iš *Weliju* ir *maras*, t.y. „tas, kuriam patinka jūra". Kitas buvo pavadintas Fastidu panašiai į *bastitas*, arba,
[68r] kaip šiandien sakome, *Bastitis*, „kuris // bastosi, šlaistosi" ir t.t.; iš to galima daryti išvadą, 1) kad Jornandas tai bus girdėjęs iš kokio Sarmatijos goto. 2) Kad gotai nėra atvykėliai iš Švedijos, o buvę sarmatai, nes pasivadinę [vardais] iš sarmatų kalbos. 3) Kad jie buvę ir prūsų kunigaikščiai, nes gavę prūsiškus vardus, kuriais prūsų kalba buvo apibūdinti ir jų veiksmai.

§10. Be to, ir argumentai, pateikti anksčiau minėtojo Hugono Grotijaus, nėra labai rimti. Jis vadovaujasi senaisiais švedų įstatymais,

[118] Preussischen *al. m.* ⌈...[119] *MSB:* hievon besagter.

alten Gesetz, Schrifft und Documenten der Schweden, / alß worzu allweg der Gothen Nahmen zu finden. Er berufft sich auff den Consens so vieler / Auctoren und Scribenten, nicht nur in Schweden, sondern auch in Spanien, Franckreich,[120] / Engelandt, Deutschlandt, Preussen, welche alle diese Gothen auß dem Schwedischen Gott-/landt herführen. Er führet an den Ptolomaeum und seinen Nachtreter, Marcianum, Herodeo-/tum [!][77], der die Gothen auß Scandinavien, d. i. Schonen, auch herholet. Letzlich bezieht Er / sich auff ein Chronicum Slavonicum eines Anonymi, der unter andern referirt, wie ein Päbst[licher] / Legat, ⌈ Martinus Nahmens[121], A[nn]o 1464 einige Gothische Bücher,[122] / so die Schwedischen Gothen auß Italia, alß Sie Rohm eingenommen, sollen / gebracht, mit zurück nach Rom genommen haben. Allein hierauff ist leicht zu antworten, / wenn man nur die Deutschen Juthen, oder Gothen, von unsern Sarmatischen Gothen / unterscheidet. Jene sind wegen der Güter des Landes so benahmt, diese aber haben einen / andern Ursprung, davon im Nachfolgenden. Weil nun die Wörter *Guth* und *Goth* fast / gleich stimmen, sind sie leicht verleitet worden, daß Sie vor *Gut Got* geschrieben, und in[123] / ihren Registern und Schrifften gesetzet haben. In dem haben sich die Schwedischen und / andere Scribenten von Jornande also ohne Grund bethören lassen, dem sie ohne reifferes / überlegen nachgefolget; gleichermassen wie Jornandes nachgefolget hat dem Deuxippo / und Ablavio. Ptolomaeus und Martianus reden gar nicht von den Schwedischen, sondern / von den andern Gothen; und kan noch weniger daß Chronicum Anonymi hie passiren, alß der viele Dinge, so keinen Glauben verdienen, inventiret; vornehmblich auch dieses / zurechnen, daß Er die Gothen, so das Römisch Reich infestiret, eben auß Schweden / außführet, da doch aller Alten Historicorum beständige relation ist, wie daß Sie beym / Ponto Euxino her ihren Marsch in Thracien und in der Römischen Provincien genommen / haben. Über daß hebet alle Gründe des Hugonis auff die Zeit, wann die Könige der / Schweden sich genandt haben der Gothen und Wenden Könige. Der gelahrte Loccenius / in Seinen *Antiquitatibus* berichtet

[120] *post h. v. exc.* Engel-. ⌈ [121] *MSB:* Nahmens Martinus. [122] *post h. v. exc.* so die Schwedische, Go-/thische Bücher. [123] *MSB abs.*

raštais ir dokumentais, kuriuose aptinkami gotų vardai, ir remiasi tuo, kad daugelis autorių ir rašytojų ne tik Švedijoje, bet ir Ispanijoje, Prancūzijoje, Anglijoje, Vokietijoje, Prūsijoje vieningai sutaria, jog visi šie gotai kilę iš švedų Gotlando. Cituoja Ptolemają ir jo sekėją Marcianą, Herodeotą [!][77], taip pat kildinantį gotus iš Skandinavijos, t.y. iš Šoneno. Pagaliau jis nurodo kažkokio anonimo slavų kroniką, kurioje, be kita ko, rašoma, kad popiežiaus legatas, vardu Martynas, 1464 metais parsivežė atgal į Romą keletą gotų knygų, kurias užėmę Romą Švedijos gotai buvo parsivežę iš Italijos. Bet tai nesunku paaiškinti, jeigu skiriame vokiečių jutus, arba gotus, nuo mūsiškių Sarmatijos gotų. Pirmieji taip buvo pavadinti dėl to krašto gėrybių, o jų kilmė kita, apie tai vėliau. Kadangi žodžiai *Guth* ir *Goth* beveik vienodai skamba, jie lengvai susigundė vietoj *Gut* rašyti *Got* ir įtvirtino tą formą įvairiuose registruose ir raštuose. Šitaip švedų ir kitų [tautų] rašytojai be jokios priežasties pasidavė Jornando kerams, nes sekė juo rimčiau nesusimąstydami; lygiai taip pat, kaip Jornandas sekė Deuksipu ir Ablavijumi. Ptolemajas ir Marcianas kalba visai ne apie Švedijos, o apie kitus gotus; dar mažiau čia tinka *Anonimo kronika* – joje prigalvota tiek dalykų, kuriais visiškai neįmanoma patikėti; ypač pasakytina tai, kad jis Romos imperiją puldinėjusius gotus kildina kaip tik iš Švedijos, nes visi senovės istorikai nuolatos mini, jog jie traukdavę žygin į Trakiją ir Romos provincijas nuo Juodosios jūros. Visus Hugono [Grotijaus] argumentus šiuo klausimu jis sieja su tais laikais, kai švedų karaliai vadinosi gotų ir vendų karaliais. Mokytasis Loccenijus

Uns, daß die Schwedische Könige erstlich sind genant / worden Könige von Upsal, hernachmahls Könige von Schweden. Letzlich, alß Sie Gottland / bezwungen, auch Könige der Gottländer oder Gothen, solches, spricht Er, sey geschehen umb / daß dreyzehende Hundert-Jahr nach Christi Gebuhrt, daß vor der Zeit die Schwedische Könige / sich Könige der Gothen, auch die Gottlander *Gothen* genandt worden, ist noch nie von irgendt / einen bewehrten Auctore meines[124] Wissens bewiesen. Unsere Gothen haben schon ihrer / Könige bald nach Christi Gebuhrt gehabt, wie Tacitus bezeuget. Die Schwedische aber haben / ihre Diar, daß ist Herren, oder ihre Richter gehabt, die mit gesambt-geführten Raht ihre / Länder regieret haben. Und hat man, nach Relation vorbesagten Loccenii, den Ersten König / in Schweden gehabt, Unguinium, der längst nach dem Einfall der Gothen ins Römische //
[68v] Reich gelebet. Wobey Wir über die relation Erici Bischoffs von Upsal und Storronis [!] / Sturlesons[78] unsre Gedancken eröffnen müssen, derselbe sagte: „Ein Odinus sey auß Asien / kommen und habe in Schweden die Richter, die Er *Diar* genant, gesetzt." Weil dieser Asiati-/sche Odinus den Schweden Herren, oder Diar, gesetzt, folget, daß in Asien die jetzige Schwe-/dische, daß ist die Deutsche, Sprache floriret hat. Denn *Diar* ist ein Deutsches Wort dem / Ursprung nach. Ich möcht gerne wissen, wer doch die Schwedische und Deutsche Sprach zu / erst in Asien eingebracht, und wer auch sie hät numehro vor so viel 100 Jahren wieder / außgerottet? Allein man siehet hierauß, daß die Schwedische Gothen nicht eben die Go-/then seyn, die vom Tanais her oder vom Ponto Euxino in Thracien gedrungen. Weiter wird / solches bekräfftiget auß dem, weil die Schwedischen Gothen erst zum Christlichen Glauben / sind bekehret worden A[nn]o Christi 813[125], Loccenius[hh(74)]. Unsere Sarmatische Gothen aber sind / ausser ihrem Vaterland bekehret worden zu erst A[nn]o Chri[sti] 370, wie Baronius[ii(75)] bezeuget. / Ferner wollen die Schwedische Scribenten

[hh(74)] Lib. 1. Antiq. Sveu. *[!]* Goth. c. 3. p. 16. 17.

[Loccenius, Ioannes, *q. ex multis ed.:* Antiquitatum Sveo-Gothicarum, cum huius aevi moribus, institutis ac ritibus indigenis pro re nata comparatarum libri tres, ed. 2, Stockholm, [XVII a.]; Antiquitatum Sueo-Gothicarum libri tres [...], ed. 3, Upsalae, 1670; Francofurti et Lipsiae, 1676.]

savo [veikale] *Senovė* rašo, jog iš pradžių švedų karalius vadino Upsalos karaliais, vėliau – Švedijos karaliais. Galiausiai, kai jie nugalėjo Gotlandą, – taip pat gotlandiečių arba gotų karaliais, tai, anot jo, įvykę apie tryliktąjį šimtmetį po Kristaus gimimo; kad iki to laiko švedų karaliai būtų vadinęsi gotų karaliais, o gotlandiečius būtų vadinę *gotais* – šito, kiek man žinoma, joks rimtas autorius niekada dar nėra įrodęs. Tacito liudijimu, mūsų gotai turėjo karalius veikiai po Kristaus gimimo. O švedai turėjo savo *diarus*, tai yra ponus, arba teisėjus, kurie valdė savo kraštus bendrai pasitardami. Ir, kaip praneša anksčiau minėtas Loccenijus, pirmasis švedų karalius buvęs Ungvinijus, gyvenęs
[68v] praėjus daug laiko po gotų įsiveržimo į // Romos imperiją. Mums reikia pasakyti savo nuomonę ir apie Upsalos vyskupo Erico bei Snorri'o Sturlusono mintis[78] šiuo klausimu; pastarasis sakė: „Odinas atvykęs iš Azijos ir paskyręs teisėjus, kuriuos pavadinęs *diarais*". Kadangi švedams poną, arba *diarą*, paskyrė šis azijietis Odinas, vadinasi, Azijoje buvo plačiai vartojama dabartinė švedų, tai yra vokiečių, kalba. Mat pagal kilmę žodis *Diar* yra vokiškas. Mielai sužinočiau, kas vis dėlto buvo tas pirmasis, atnešęs į Aziją švedų ir vokiečių kalbą, ir kas gi ją prieš daugelį šimtų metų vėl išnaikino. Bet iš to matyti, jog Švedijos gotai nėra tie gotai, kurie į Trakiją veržđavosi nuo Tanajo ar nuo Juodosios jūros. Šią nuomonę patvirtina dar ir ta aplinkybė, kad Švedijos gotai į krikščionių tikėjimą buvo atversti tik 813-aisiais Kristaus metais, [kaip sako] Loccenijus[hh(74)]. O mūsų Sarmatijos gotai, kaip liudija Baronijus[ii(75)], pirmą kartą buvo atversti už tėvynės ribų 370-aisiais Kristaus metais. Be to, švedų rašytojai vieningai pritaria [tai nuomonei], kad gotai ir švedų tautos niekada nebuvo Romos

[ii(75)] Ad Ann. Chri. 370.

[Baronius, Soranus Caesar, *q. ex multis ed.:* Annales Ecclesiastici [...], t. 1–12, Moguntiae, 1601–1613; Coloniae, 1609–1613; Antverpiae, 1610–1629; t. 2–12, Coloniae, 1624–1685.]

[124] *al. m. scr. in lin.* [125] 1 *corr. ex lit.* 4.

einhellig bestätigen, daß niemahlen die Gothen und / Schwedischen Völcker dem Römischen Reich unterwürffig gewesen, geschweige, daß ein Römi-/scher Käyser Ihnen solte Könige gegeben haben. Allein von den Gothischen Völckern, den He-/rulis, hat man, daß Iustinianus ihnen einen König nahmens Schwartz gegeben[kk(76)].

§11. Da nun die Schwedischen Gothen sich einigs Ruhms, den unsre Sarmatische / Gothen in der Welt gehabt und noch haben, anmassen wolten, könte Ihnen solches nicht an-/ders zu stat kommen, alß auß dem, daß Sie sich vor Nachkomlinge unser alten Sarmatischen / Gothen halten möchten. Dieses muß auch der Dähnische Scribent Rütgerus Hermannides[ll(77)] [126] / von seinen Gothen und Jüth-ländern gestehen, welche Er von den Gothen auß Preussen / und Pommern herführet. Dem Curiosen Leser zugefallen, fügen wir die Worte des Herman-/nidis anbey: „Memorabile est, spricht Er, quod, nostri Gothi Pomeraniam, et Prussiam, olim inha-/bitantes et a vicinis Teutonibus adiuti, nomen suum in Iutiam, et Iutlandiam sive Gütlandiam non / tantum, sed etiam in Insulas Danici Regni Seelandiam et Gotlandiam, Gedanoniae, et Gothoniae nomine / olim notas; ut et in Gutos in Scandia Ptolomaei, quae alias[127] Gothia et Gotlandia nominari solent; imo per / totum mare Balthicum, ab ipsis Godaninum, vel Codaninum, denominatum propagerint." Daß ist: „Es / ist merckwürdig, daß unsre Gottländer zu erst in Pommern und Preussen gewohnet, und durch / Hülff der angräntzenden Teutschen ihren Nahmen nicht nur in Jütland und Gottland, sonder auch / in Seeland und in der Insul Gottland, die den alten unter den Nahmen Gedanonia und Gothonia[79] / bekant worden, fortgepflantzet haben." Dieser Meinung pflichtet bey Verelius[mm(78)] {item}[128] Hartknoch[nn(79)] [129]. / Und könte[130] selbige

[kk(76)] Procopi[us], lib. 2. Hist. Goth.

[Procopius Caesariensis, De rebus Gothorum [...]. *Vide c(26).*]

[ll(77)] In Descript. Daniae.

[Rutgerus, Hermannides, Regnorum Daniae ac Norvegiae ut et omnium ad ea pertinentium regionum historica et chorographica descriptio, pars 1, Amstelodami, 1669.]

[mm(78)] In Not.

[Verelius, Olaus, *possib.* Gothrici et Rolfi Westrogothiae regum historia, lingua antiqua Gothica conscripta [...]. Accedunt Ioannis Schefferi Argentoratensis, Notae politicae, Upsalae, 1664.]

imperijos pavergtos, jau nekalbant apie tai, kad koks Romos imperatorius joms būtų skyręs karalius. Yra žinoma, kad tik vienintelei gotų tautai, herulams, Justinianas buvo skyręs karalių vardu *Schwartz*[kk(76)].

§11. Kadangi nūnai Švedijos gotai norėtų pasisavinti dalį šlovės, kurią pasaulyje turėjo ir tebeturi mūsų Sarmatijos gotai, jie to negalėtų padaryti niekaip kitaip, kaip laikydami save senųjų mūsų Sarmatijos gotų palikuonimis. Tai turi pripažinti ir danų rašytojas Rütgeras Hermannidas[ll(77)], kalbėdamas apie savo gotus ir jutlandiečius, kuriuos jis kildina iš Prūsijos ir Pomeranijos gotų. Stengdamiesi įtikti smalsiam skaitytojui, pateikiame tokius Hermannido žodžius: „Memorabile est, – sako jis, – quod, nostri Gothi Pomeraniam, et Prussiam, olim inhabitantes et a vicinis Teutonibus adiuti, nomen suum in Iutiam, et Iutlandiam sive Gütlandiam non tantum, sed etiam in Insulas Danici Regni Seelandiam et Gotlandiam, Gedanoniae, et Gothoniae nomine olim notas; ut et in Gutos in Scandia Ptolomaei, quae alias Gothia et Gotlandia nominari solent; imo per totum mare Balthicum, ab ipsis Godaninum, vel Codaninum, denominatum propagerint." Tai yra: „Įsidėmėtina, kad mūsų gotlandiečiai, kadaise gyvenę Pomeranijoje ir Prūsijoje, padedami kaimynų vokiečių savo vardą paskleidė ne tik Jutlandijoje ir Gotlandijoje, bet taip pat Zelandijoje ir Gotlando saloje, kuri senovės autoriams buvo žinoma *Gedanonijos* ir *Gotonijos* vardais."[79] Šiai nuomonei pritaria Verelijus[mm(78)] {bei} Hartknochas[nn(79)], ir jos būtų galima laikytis, jeigu tik tam neprieštarautų kalba, kuria dabar kalbama Švedijos Gotlande ir kuri skiriasi nuo senosios prūsų

[nn(79)] In 2. disput. de Antiquitatib. Pruss. c. 15.

[Hartknoch, Christophorus, Selectae dissertationes historicae de variis rebus Prussicis, Frankofurti et Lipsiae, 1679. Dissertatio II, De antiquis Prussiae populis.]

[126] *Išnašos ženklas įrašytas kitoje eilutėje :/: Das Fußnotenzeichen ist in der nächsten Zeile nachgetragen.* [127] ae *corr. ex* i. [128] *al. m. scr. supra lin.* [129] *Išnašos ženklas įrašytas kitoje eilutėje :/: Das Fußnotenzeichen ist in der nächsten Zeile geschrieben worden.* [130] *al. m. corr. ex* kan.

passiren, wenn nur nicht die Sprache, die jetzo in Schwedschen Gottland ist und / von der alten Preussischen Sprachen divers ist, dawieder stritte, es möchte denn seyn, daß diese Gothen / auß Preussen und Pommern von denen angräntzenden Batavern und Galliern, die dahin ihre Co-/lonien gebracht, die Sprache angenommen hätten; allermassen {wie}[131] die Samlandische, Natangische etc. etc. / Preussen durch die Colonien des Deutschen Ordens in Preussen die Deutsche Sprache reden, und nu-/mehro wenig Örter in ⌈ {dem Ort}[132] Preussen seyn, die daß Preusch reden; nemblich nur da, wohin die deutschen / Colonien nicht hinkommen[oo(80)]. Wie nun diese Meinung glaubwürdig, alß wird hie durch hinfallen / der unglaubliche Zug der Gothen auß Schweden, so uns Jornandes und nach Ihm die Schwedische / Scribenten auffbürden wollen. Vielmehr will erfolgen, daß die Gothen, so ins Römisch Reich / solche Thaten gethan, eigentlich die Gothen gewesen, die den Strich von Tonai und Ponto Euxino / her[133], daß ist in Unserm Sarmatien gewohnet. Drittens, erhellet hierauß, daß die Sarmatischen Gothen //
[69r] weit älter seyn, alß die Gothen in Schweden. Und vermuhtlich dieser Ihr Urstoff von den / Sarmatischen Gothen hekommen könne.

§12. Wenn demnach die berühmten[134] Gothen eigentlich auß oben gedachten Provin-/cien nicht Ursprünglich herkommen, folget, daß Sie nohtwendig ihre Herkunfft müssen gehabt / haben auß denen Provincien, die den Strich von Tanai und Ponto Euxino, unweit den alten Dacien, / alß auß welchen Orten sie ins Römische Reich unstrittig eingedrungen haben. Daß aber / keine ander Provintz seyn kan, alß Unser Sarmatien, darinnen die alten Gothen ihren Uhr-/alten Sitz gehabt. Weil man aber in Unsern Sarmatien zwar viele Provincien findet, die ihren / a parte Nahmen haben, aber keine nicht noch zur Zeit *Gothia* genennet wird, wird nöhtig seyn, / auß der Antiquität zu deduciren, welche Provintz vor allem den Gothen vornehmlich zu zu-/schreiben sey. Zwar müssen Wir gestehen, daß die Gothen von den Sarmatern von etlichen / Scribenten distinguiret werden. Allein mit den Nahmen der Sarmaten hat es bey den Scribenten / dieselbe beschaffenheit, wie mit den Nahmen

[oo(80)] Alß in Nadravien, Zala-/vonien, Sudawen etc. etc.

kalbos; gali būti, kad tie Prūsijos ir Pomeranijos gotai perėmė kalbą iš kaimynų batavų ir galų, ten nukėlusių savo kolonijas; visi {kaip antai} Sembos, Notangos ir t.t. prūsai, Vokiečių ordinui Prūsijoje ėmus steigti kolonijas, ėmė kalbėti vokiškai, ir dabar Prūsijos {teritorijoje} nedaug vietų, kur kalbama prūsiškai, – būtent tik ten, kur nesiekia vokiečių kolonijos[oo(80)]. Jeigu ši nuomonė įtikinama, tai tada niekuo nepagrįstas neįtikėtinas gotų žygis iš Švedijos, kurį mums stengiasi primesti Jornandas, o po jo – švedų rašytojai. Tiksliau sakant, bus buvę taip, kad gotai, Romos imperijoje atlikę tiek žygdarbių, iš tikrųjų buvo gotai, gyvenę plotuose tarp Tanajo ir Juodosios jūros, tai yra
[69r] mūsų Sarmatijoje. Trečia, iš to paaiškėja, kad Sarmatijos gotai // yra daug senesni negu Švedijos gotai. Ir tai tikriausiai bus seniausios mus pasiekusios žinios apie Sarmatijos gotus.

§12. Todėl jeigu tie garsieji gotai nėra kilę iš anksčiau minėtųjų provincijų, išeina, kad jie kilę ne iš kur kitur, kaip iš provincijų tarp Tanajo ir Juodosios jūros, netoli senosios Dakijos, iš tų vietų, iš kurių jie neginčijamai veržđavosi į Romos imperiją. Bet kad jokia kita provincija, išskyrus mūsų Sarmatiją, negali būti ta, kurioje buvo senovės gotų pati pirmoji gyvenvietė. Ir nors mūsų Sarmatijoje yra daug provincijų, turinčių savo *a parte* pavadinimą, bet nė viena iš jų dabar nevadinama *Gotija*, [todėl] neišvengiamai teks pagal senoviškumą įrodyti, kuri provincija pirmiausia priskirtina gotams. Tiesa, reikia pripažinti, jog kai kurie rašytojai skiria gotus nuo sarmatų. Bet su sarmatų

[131] *al. m. scr. supra lin.* ⌈ ...[132] *al. m. scr. supra lin.*; *MSB abs.* [133] *scr. in sin. m.* [134] -n *corr. ex* -r.

der Scythen, der allen Barbaren beygelegt worden. / Nach dem aber Eine und die Andere Nation, so man zu den Scythen zuvor gerechnet, sich / mit sonderlicher manier auch mit Ihren Nahmen hervor gethan, hät man Sie nicht mehr Scythen, sondern nach Ihren eigenen Nahmen oder nach dem Nahmen ihres Heerführers genant. Also hat / bey den Alten daß Sarmatien ein sehr grosses Umbschweiff, der von den Septemtrionalischen-/Ländern, vom Baltischen Meer biß an die Asiatische Norden-Länder sich bezogen gehabt, allein / jetzo ists in engere Schrancken eingezogen. Zu den Sarmaten nun haben auch die Gothen / gehöret, wie Sie denn auch den Nahmen der Sarmaten bey den alten unstrittig geführet; welches / Uns belehret, der theur beglaubte Historicus Procopius[pp(81)]. Nach dem nun unter den Sarma-/ten auch die Gothische Völcker, die in Frembde Länder gestrichen, sich mit ihren Nahmen *Gothen* / hervor gethan, hat man diese außstreichende Völcker *Gothen* genant, da die andern unter den / Sarmaten den Nahmen *Sarmaten* behalten[qq(82)]. Waß sind aber daß vor Völcker gewesen? / Und wo haben Sie gewohnet? Hierin suchen Wir billig die Belehrung von den Ältesten und be-/wehrtesten Scribenten. Der älteste und Führnehmste[135] Geographus unter den alten, dessen / Schrifften annoch[136] vorhanden und denen Gelehrten beliebt und belobt seyn, Ptolomaeus, der / zun Zeiten Antonini, Römischen Käysers, gelebet, schreibet[rr(83)] von den Völckern dieser Orten / also: „Tenent Sarmatiam gentes Maximae; Venedae per totum Venedicum Sinum. Et super Daciam, / Peucini et Bastarnae, et qui totum Moeotidis latus [!] Iazyges et Roxolani: et qui interiores sunt iis, Hama-/xobii et Alani Scythae. Minores autem gentes tenent Sarmatiam penes Vistulam quidem fluvium, sub / Venedis, Gythones, et Phini; post Bulanes, sub quibus Phrungundiones, post Avarini, iuxta caput Vistulae / amnis, sub his

[pp(81)] Lib. 3. Histor. Gothor.

[Procopius Caesariensis, De rebus Gothorum [...]. *Vide c(26).*]

[qq(82)] Vide Orb. Goth. l. 1. c. 9.

[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 1, cap. 9. *Vide h(23).*]

[rr(83)] L. 9. c. 5.

[Ptolemaeus, Claudius, *q. ex multis ed.:* Geographiae libri octo graeco-latini [...] cum tabulis geographicis ad mentem auctoris restitutis per Gerardum Mercatorem, iam

vardu rašytojai elgiasi panašiai kaip su skitų vardu, kuriuo vadindavo visus barbarus. Tačiau kai tik viena ar kita tauta, anksčiau priskiriama skitams, imdavo kaip nors ypatingai išsiskirti savo vardu, tai ją imdavo vadinti nebe skitais, o jos pačios arba jos karo vado vardu. Taigi senovės [raštuose] Sarmatija driekiasi labai plačiai – nuo Šiaurės kraštų, nuo Baltijos jūros iki Azijos šiaurės šalių, bet dabar ji gerokai sumažėjusi. Prie sarmatų taip pat priklausė ir gotai, o senieji [autoriai] ir juos neabejotinai vadindavo sarmatais; tą mums paaiškina didžiai autoritetingas istorikas Prokopijas[pp(81)]. Po to, kai į kitas šalis iškeliavusios Sarmatijos gotų tautos ėmė pasižymėti jau *gotų* vardu, tas išvykusias tautas pradėta vadinti *gotais*, nes kitos, likusios su sarmatais, išsaugojo *sarmatų* vardą[qq(82)]. Kokios tai buvo tautos? Ir kur jos gyveno? Čia paaiškinimo pagrįstai ieškosime seniausių ir patikimiausių rašytojų veikaluose. Seniausias ir prakilniausias geografas iš visų senovės [autorių], kurio raštai yra išlikę ir kuriuos mėgsta ir giria mokslininkai, Ptolemajas, gyvenęs Romos imperatoriaus Antonino laikais, taip rašo[rr(83)] apie šių vietų tautas: „Tenent Sarmatiam gentes Maximae; Venedae per totum Venedicum Sinum. Et super Daciam, Peucini et Bastarnae, et qui totum Moeotidis lacus Iazyges et Roxolani: et qui interiores sunt iis, Hamaxobii et Alani Scythae. Minores autem gentes tenent Sarmatiam penes Vistulam quidem fluvium, sub Venedis, Gythones, et Phini; post Bulanes, sub quibus Phrungundiones, post Avarini, iuxta caput Vistulae amnis, sub his Ombrones, post Anatrophracti,

vero ad Graeca et Latina exemplaria a Petro Montano iterum recogniti [...], Francofurti, 1605; *altern.* Joannis Antonii Magni Patavini geographiae, tum veteris, tum novae, volumina duo. In quorum priore Cl. Ptol[emaei] Peluciensis: Geographicae Enarrationis libri octo, in posteriore eiusdem Ptol[emaei] Antiqui orbis tabulae 27. [...], Arnhemii, 1617.]

[135] *MSB:* vornehmste. [136] *MSB:* noch.

Ombrones, post Anatrophracti, post Bungiones, post Arsyetae, post Sabori, post Biengitae, / et Bessi[137] penes Carpatum Montem. Iis omnibus Orientaliores, sub Venedis quidem, iterum Galindae, / et Sudeni, et Stavani, us[que] ad Alaunos, sub quibus Igilliones et Cestiboci.“ D. i.: „Es wohnen in / Sarmatien sehr grosse Völcker, alß die Venedi umb den Venedischen Meer-busen herumb, / und oberwerts Dacien sind die Peucini und die Bastarnae, und an der Seyte der Land-See – Moeo-/tis genandt, die Jazyges und Roxolani; und die zwischen ihnen wohnen die Hamaxobii und Alau-/nische Scythen. Die kleinere Völcker wohnen in Sarmatien, und zwar an der Weissel, hinter den Venedis die Gythones und Phinni. Hernach die Bulani, unter welchen die Ombrones, dann / die Anatrophracti, dann die Bungiones, dann die Arsyeten, dann die Sabori, dann die Biengitae / und Bessi an daß Carpatische Gebürge; diese Völcker sind gegen dem Orient angelegen, unter / den Venedis wiederumb die Galinder, Sudener und Stavaner, biß an die Alaunen.“[80] Dieser Unter-/richt belehret Uns, daß das Sarmatien unterschiedliche Völcker geheget, die man theils Grosse[138], //
[69v] theils Kleine oder Geringe Völcker heyssen möchte. Zu den Grossen zieht Er vornehmlich / die Veneden, so von dem Venedischen Meer-busem, jetzo die Ost-See, ins Land weiter hinein gewoh-/net: und die diesseits Siebenbürgen und Wallachey sich befinden, seyn die Peucini, Bastarnen, / und die an der Moeotischen[139] See liegen, die Jasygen und Roxolanen (die Reussischen Völcker), / da innerhalb Landes sind die Hamaxobien und Alaunen, die man Scythen genent. Die Kleine / Völcker in Sarmatien setzet Ptolomaeus an den Weissel-Fluß, doch das daß Imperium über / diese Völcker, die Veneden, so an der Ost-See, in Preussen und Pommern gehabt. Unter welchen / die vornehmsten die Gythoner (die Preussen) und Phinni (Pommern). Nachmahlen die Bulani / (Pohlen), worunter die Phringundiones, dann die Avarianer, am Haupt der Weissel. Dann / die Ombronen, Burgionen, Bessae (jetzo Bessaraben) und die unweit dem Carpatischen Ge-/bürge wohnen. Zu denen Veneden zieht Er Ostwerts die Galinden, Sudauen, Stavanen biß / an die Alaunen hinan. Durch den Venedischen Sinum kan woll

[137] *corr. ex* Biessi. [138] G *corr. ex* g. [139] o *post* M *scr. ser.*

post Bungiones, post Arsyetae, post Sabori, post Biengitae, et Bessi penes Carpatum Montem. Iis omnibus Orientaliores, sub Venedis quidem, iterum Galindae, et Sudeni, et Stavani, us[que] ad Alaunos, sub quibus Igilliones et Cestiboci.“ T.y.: „Sarmatijoje gyvena labai didelės tautos, kaip antai: venedai palei visą Venedų įlanką, šiauriau Dakijos – peucinai ir bastarnai, o prie vidaus jūros, vadinamos Meotų [jūra], *jazygai* bei *roksolanai*; ir tarp jų gyvena *hamaksobijai* bei skitai *alaunai*. Mažesnės tautos gyvena Sarmatijoje, ir būtent prie Vyslos upės, už venedų – *gitonai* ir *finai*. Toliau *bulanai*, tarp jų – *ombronai*, po to *anatrofraktai*, toliau *bungionai*, toliau *arsietai*, toliau – *saborai*, toliau – *biengitai* ir *besai* prie Karpatų kalnų; šios tautos yra į rytus, o nuo venedų piečiau vėl – galindai, sudenai ir stavanai iki pat *alaunų*.“[80] Šis komentaras mums paaiškina, kad Sarmatijoje gyventa įvai-
[69v] rių tautų, kurias buvo galima vadinti iš dalies didelėmis, // iš dalies mažomis arba nedidelėmis. Prie didžiųjų jis daugiausia priskiria venedus, gyvenusius sausumoje toliau nuo Venedų jūros įlankos, dabar – Rytų jūros; tie, kur šiapus Transilvanijos ir Valakijos, esą peucinai, bastarnai, gyvenantieji prie Meotų jūros – *jazygai* ir *roksolanai* (rusų tautos), o šalies viduje [gyvena] *hamaksobijai* ir *alaunai*, vadinami skitais. Ptolemajo nuomone, mažosios Sarmatijos tautos gyveno prie Vyslos upės, bet aukščiausiąją valdžią visoms šioms tautoms turėjo venedai, taip [buvo] prie Rytų jūros, Prūsijoje ir Pomeranijoje. Tarp jų iškiliausi buvo *gitonai* (prūsai) ir *finai* (pomeranai). Paskui *bulanai* (lenkai), tarp jų – *fringundionai*, tada *avarinai* prie Vyslos ištakų. Po to *ombronai, burgionai, besai* (besarabai) bei gyvenusieji netoli nuo Karpatų kalnų. Rytuose prie venedų jis priskiria galindus, sūduvius, stavanus, iki pat *alaunų*. Venedų įlanka negali būti jokia kita jūra, kaip tik Baltijos,

nicht eine andere See ver-/standen werden, alß daß Baltische Meer, so man Ost-See nennet. An dem haben nun gewoh-/net die Gythones und Phines. Die Gythones sind keine andere alß die Gothen, vor und im / Anfang des Ordens Zeiten *Gudden,* aber jetziger Zeit *Preussen* genennet; die Phinni sind / die jetzigen Pommern, die man zu der Zeit des Deutschen Ordens noch *Vinae* geheyssen, wie dann / bey dem Dysburg[ss(84)] der Printz Mestovinus, ein Sohn des berühmten Sventopolci des Pommeri-/schen Fürsten, genant wird *Burggrabius Vinarum;* daß aber diese Gothones, oder Gothen, eben / die Preussen seyn, bestätigen auch andere Auctores; Tacitus in Beschreibung der Germanischen / Völcker setzet die Gothen unweit dem Rügien und Livonien, die nach einhelligen Auspruch[140] der / gelahrten Welt die jetzigen Rügen und Pommern seyn. Und ist auch zu mercken, daß Ptolomae[us] / den Gythonen anfüget die Bulaner, und die sind eben die jetzigen Pohlen, so daß vornehmste Volck / ist, so daß Ufer der Weissel besitzt. Ist demnach denen Alten dieser gantzer Strich bey der / Ost-See, und waß daß jetzige Reich der Pohlen beschliesset, eigentlich daß alte und rechte Sarma-/tien, worin zu Ptolomaei zeiten die Mächtigsten Völcker, die Veneder, so hernachmahls *Vandali*, letz-/lich *Wendi,* oder *Wenden*, geheyssen, gewesen[tt(85)].

§13. Dieser Nahme der Wenden ist noch nicht erloschen in den Provincien, am Balti-/schen Meer gelegen, wie dann der Strich Landes in Pommern, biß Memel und von Memel in / Preussen beylangs[141] Curlandt, Liefland noch gemeiniglich *Wenden* heisset, auch waß woll zu mercken, / einige Städte in Liefland und Churlandt von den Wenden benambt seyn. Alß *Wenden, Windau [!]*[142], / *Uzwende,* und dieses letztere deutet sonderlich an einen Ort, der jenseit den Wenden gelegen, / wie solches ein jeder, der der Preussischen, Liettauschen, Curischen

[ss(84)] P. 3. Chron. l. c.

[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...]. Accesserunt his praeter Notas in Dusburgensem Privilegia quaedam Prussii [...] concessa, item Dissertationes XIX antiquitates Prussicas complexae auctore [...], ed. Christophoro Hartknoch, Francofurti et Lipsiae, Jenae, 1679, pars 3, loc. cit.]

arba Rytų, jūra. Prie jos gyveno *gitonai* ir *finai.* Tie gitonai yra ne kas kita, kaip gotai, prieš Ordino laikus ir jų pradžioje – *gudai,* o dabartiniais laikais *prūsai*; *finai* yra dabartiniai pomeranai, Vokiečių ordino laikais juos dar vadino *vinais*, o Dusburgietis[ss(84)] princą Mestoviną, garsaus Pomeranijos kunigaikščio Sventopelko sūnų, vadina *Burggrabius Vinarum*; bet ir kiti autoriai patvirtina, kad tie gotonai, arba gotai, taipgi yra prūsai; Tacitas, aprašinėdamas germanų tautas, gotus apgyvendina netoli Riugijos ir Livonijos, o tai vieningu mokslo pasaulio sutarimu yra dabartiniai Riugenas ir Pomeranija. Taip pat reikia pažymėti, kad Ptolemajas prie *gitonų* priskiria *bulanus*, o jie yra dabartiniai lenkai, prakilniausia tauta, įsikūrusi ant Vyslos krantų. Seniesiems [autoriams] visas šis ruožas prie Rytų jūros, taip pat ir dabartinė Lenkijos karalystė, tiesą sakant, buvo senoji ir tikroji Sarmatija, kur Ptolemajo laikais gyveno galingiausios tautos, venedai, vėliau vadinami *vandalais*, galiausiai *vendais*[tt(85)].

§13. Šis vendų vardas dar neišnykęs provincijose prie Baltijos jūros, antai dažniausiai *vendais* vadinamas krašto ruožas Pomeranijoje, iki Klaipėdos ir nuo Klaipėdos Prūsijoje palei Kuršą, Livoniją; taip pat reikia pažymėti, jog kai kurie Livonijos ir Kuršo miestai pavadinti vendų vardais. Kaip antai: *Wenden, Windau, Uzwende,* o pastarasis rodo, jog ta vietovė yra už vendų, kaip patvirtins kiekvienas, mokantis prūsų, lietuvių, kuršių ir t.t. kalbas. Tačiau ne tik šios provincijos, bet

[tt(85)] Conring. Lib. de finib. Rom. Imper.

[Conring, Hermann, *q. ex multis ed.:* De finibus Imperii Germanici libri duo, quibus jura finium a primo imperii exordio ad haec nostra usque tempora propugnantur. De Germanorum Imperio Romano, Lugduni, 1654; Opus de finibus Imperii Germanici [...], Francofurti et Lipsiae, 1680.]

[140] *al. m. corr. ex* Anspruch. [141] -s *al. m.* [142] *err.* Windan; *MSB:* Windau.

etc. etc. Sprachen kündig ist, be-/stetigen muß. Nicht aber allein diese Provincien, sondern auch andere mehr, am Baltischen / Meer gelegen, führen den Nahmen der Wenden nicht nur, sondern auch noch zum theil die Wen-/dische Sprache, die von jetzigen Liettauschen und Curischen Sprachen nur Dialecto differiren. / So findet man auch da die Völcker Wenden in Pommern, und bezeugen ihre Chronicken, daß die / Wenden die ersten Einwohner desselben Landes gewesen; zugeschweigen, daß die Reliquien / der Wenden noch zur Zeit gefunden werden in der Marck Brandenburg, Meckelburg, / Lünenburg, Lausnitz, Magdeburg und andern Orten mehr, und waß nachdencklich, ist durch / sonderliche schickung Gottes die Wendische Nation von andern Völckern meistentheils unver-/mischt beybehalten worden, wie woll zu ihrer schlechten Ehre, weil die Deutsche und anderwerts / herkommende Volcker sich gescheuet haben, mit ihnen sich zu vermischen, und befindet man noch / in etzlichen Gebuhrts-Brieffen der Deutschen, darin Sie von den Wenden distinguiret werden, / nehmblich, daß Sie Deutsches und nicht Wendischen Herkommens
[70r][143] seyn. So hat nun die Wendische // Nation den gantzen Strich an der Ost-See, wo Preussen liegt, biß an die Dähnischen Pro-/vincien bewohnet, und von denen Wenden ist die Ost-See daß Venedische, oder Wendische / Meer genent worden.

§14. Von diesen Wendischen Völckern sind nach Ptolomaei Zeiten die Gothen die / vornehmbsten, derer Sitz in den Uhralten Zeiten vornehmlich in Preussen gewesen; solches er-/hellet auß dem Plinio[uu(86)], der auß dem Pythea, einem alten berümbten Historico, so nach Mei-/nung Hugonis Grotii[xx(87)] 300 Jahr vor Christi Gebuhrt gelebet haben soll, allegieret, daß / allein die Gothen den Bornstein aufflesen[yy(88)]. Wann denn sonsten nirgends alß in Preus-/sen und an den Preussischen Gräntzen der Bornstein in so trefflicher Gütte und

[uu(86)] Lib. 37. c. 2.

[Plinius, Caelius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5).*]

[xx(87)] In Prologo ad Histor. Longob. Goth. et Vandalor.

[Grotius, Hugo, Historia Gothorum, Vandalorum et Langobardorum, acc., Vandalica et Gotica Procopii [...], acc. nomina appellativa et verba Gothica, Vandalica, Langobardica cum explicatione, Amstelodami, 1655; Parisii, 1656.]

ir daug kitų, prigludusių prie Baltijos jūros, ne tik vadinasi vendais, bet ir iš dalies yra perėmusios jų kalbą, kuri nuo dabartinės lietuvių ir kuršių kalbos skiriasi tik tarminėmis ypatybėmis. Antai ir Pomeranijoje esama vendų tautų, o jų kronikos liudija vendus buvus pirmaisiais to krašto gyventojais, jau nekalbant apie tai, kad vendų šiandien dar yra išlikę Brandenburgo markoje, Meklenburge, Liuneburge, Lužicoje, Magdeburge bei daugelyje kitų vietų; ir verčia susimąstyti [tai], jog tokia jau buvo keista Dievo valia, kad vendų tauta mažiausiai susimaišė su kitomis tautomis, tikriausiai dėl blogo jų vardo, nes vokiečiai ir iš kitur atvykusios tautos vengdavo su jais susimaišyti; ir šiandien vokiečių gimimo liudijimuose dar randama, kad jie skiriami nuo ven-
[70r] dų, būtent kad jie yra vokiečių, o ne vendų kilmės. Taigi vendų // tauta gyveno visame plote palei Rytų jūrą, ten, kur dabar yra Prūsija, iki pat danų provincijų, ir nuo vendų Rytų jūra buvo pavadinta Venedų arba Vendų jūra.

§14. Iš visų tų vendų tautų po Ptolemajo laikų prakilniausi liko gotai, kurių didžioji dalis senų senovėje daugiausia gyveno Prūsijoje; tai paaiškėja iš Plinijaus[uu(86)], kuris, remdamasis Pitėju, žinomu senovės istoriku, gyvenusiu, kaip teigia Hugonas Grotijus[xx(87)], 300 metų prieš Kristaus gimimą, įrodo, jog vien tik gotai renka gintarą[yy(88)]. Jeigu niekur kitur, išskyrus Prūsiją ir Prūsijos paribius, tokio puikaus ir tiek daug gintaro neprirenkama, tai neišvengiamai peršasi išvada,

[yy(88)] Soli Gothones succini collectores.

[*possib.* Plinius, Caelius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5).*]

[143] *Puslapio apačioje per vidurį prieš išnašas įrašyta kita ranka :/: Unten in der Mitte vor den Fußnoten mit anderer Hand nachgetragen:* C d[es] 2t[en] Buchs.

Menge / gesamlet wird, wird unfehlbahr folgen, daß die Gothen {sein}[144] Herren über Preussen Land / gewesen zu den Zeiten Taciti {und}[145] haben sich unter dem Nahmen der *Aestiorum* diese Go-/then hervorgethan, die biß an Theodorici, des Gothischen Königs in Italien, Zeiten, flo-/riret und an selben durch ihre Legaten einige Stück Bornstein von rarer grösse und Farbe / praesentiren lassen, wie beym Cassiodoro zu lesen. Diese Aestii aber sollen[146], wie Jornandes[zz(89)] {will}[147], / des[148] Emerici[81], des Königs der Gothen, Vasallen gewesen {seyn}[149] und also, dessen Meinung / nach, zu den Gothen mit zu zehlen. Diesen Nahmen der Gothen, den andere in *Geten* / verwandelt, haben Sie lange Zeit behalten, wie dann Adamus Bremensis[150 aaa(90)], der seculo XI. / gelebet, von diesen Preussischen Gothen und Sembis, d. i. den Samländern, referiret, daß / Sie noch zu der Zeit / „Lac concretum cum sanguine equino." / „Dicke Milch, mit Pferde Blut vermischet", gesoffen haben. Zu des Boleslai Chrobri / Zeiten schienen die Gothen und Pohlen vor ein Volck gerechnet zu werden; wie dann dessen / Epitaphium, so zu Posen in der Cathedral-Kirchen noch zu sehen ist, diese Verse gelesen werden:

Tu possedisti, velut Athleta Christi,
Regnum Slavorum, Gothorum, seu Polonorum.

– „(Du Boleslaus) hast alß ein Streiter Christi besessen daß Reich der Slaven, Gothen, / oder Pohlen." Welches aber vielleicht dahero kommen, weil dieser Boleslaus ein Theil des Preus-/sen Lands bezwungen und selbiges mit Pohlen vereiniget. Do[151] ohn des die Pohlen den Nahmen / der Gothen vor dem auch geführet, wie auß dem *Orbe Gothico* zu sehen. Nach der Zeit / haben die Pohlen, da Sie den Christlichen Glauben angenommen und fortgepflantzet, den / Nahmen verlassen. Und ist derselbe den Preussen allein geblieben. Wie dann Vincen-/tius Kadlubko[bbb(91)] [152] die Preussen durchgehends fast[153] nicht

[zz(89)] Lib. 2. de reb. Goth.

[Iordanes, De getarum sive Gothorum origine [...]. *Vide f(35).*]

[aaa(90)] N. 78.

[Bremensis, Adamus, *possib.* Historia ecclesiastica, continens religionis propagatae gesta, quae a temporibus Karoli Magni ad Henricum III [...], Lugduni Batavorum, 1595.]

[bbb(91)] Lib. 3. Epistol. Epist. 31, lib. 4. Epist. c. 19 und anderswo.

[Kadłubek, Vincentius, Historia Polonica, Dobromil, 1612, lib. 3, lib. 4; *M. Pr. nurodo laiškus, o ne kronikos tekstą. Kronikos teksto vietas vadina laiškais greičiausiai*

jog gotai Tacito laikais buvo prūsų žemių šeimininkai {ir} tie gotai buvo išgarsėję *aisčių* vardu, jie klestėjo iki Teodoriko, gotų karaliaus Italijoje, laikų ir per savo legatus, kaip rašo Kasiodoras, jam įteikė kelis įstabaus dydžio ir spalvos gintaro gabalus. Tačiau Jornandas[zz(89)] {mano}, jog tie aisčiai {buvę} gotų karaliaus Emeriko[81] vasalai ir todėl, jo nuomone, priskirtini gotams. Tą gotų vardą, kitų pakeistą į *getų*, jie ilgai išsaugojo; antai Adomas Brėmenietis[aaa(90)], gyvenęs XI amžiuje, pasakoja apie tuos Prūsijos gotus ir sembus, t.y. Sembos gyventojus, esą jie anais laikais maukę „Lac concretum cum sanguine equino" – „rūgusį pieną su arklio krauju". Boleslovo Narsiojo laikais gotai ir lenkai, regis, buvo laikomi viena tauta; tai liudija Poznanės katedroje išlikusios tokios epitafijos eilutės:

Tu possedisti, velut Athleta Christi,
Regnum Slavorum, Gothorum, seu Polonorum.

„(Tu, Boleslovai,) kaip Kristaus karys, valdei slavų, gotų, arba lenkų, karalystę." Bet gal taip atsitiko todėl, kad Boleslovas buvo nukariavęs dalį Prūsijos ir pats sujungęs ją su Lenkija. Mat lenkai ir anksčiau buvo vadinami gotų vardu, kaip matyti iš knygos *Gotų pasaulis.* Vėliau lenkai, priėmę ir ėmę skleisti krikščionybę, to vardo atsisakė. Ir jis liko tik prūsams. Antai Vincentas Kadlubekas[bbb(91)] prūsus beveik visada vadina ne kitaip, kaip *getais*, t.y. *gotais*. Ir pateikia mums dėmesio

todėl, kad šio veikalo 1–3 knygos yra parašytos kaip dviejų veikėjų – Johanno ir Mathejaus – dialogas.]

[144] *al. m. scr. supra exc.* die. [145] *al. m. scr. supra lin.* [146] *al. m. corr. ex* sind. [147] *al. m. scr. in d. m.* [148] *prae h. v. exc.* bezeuget. [149] *al. m. scr. supra lin.* [150] B *sim. corr. ex* Pr. [151] *MSB:* Da. [152] *MSA ir MSB nuo šios išnašos iki skyriaus pabaigos žymima vėl nuo* a */:/ Im MSA und MSB fängt die Fußnotenkennzeichnung ab hier bis zum Ende des Kapitels wieder von* a *an.* [153] *MSB abs.*

anders alß *Geten,* d. i. *Gothen* / nennet. Und giebt Uns auch hievon einen nicht zu-verachtenden beweiß dieses, daß die / Alten, vornehmblich die Poeten, wenn Sie von dem Bornstein, der nur in Preussen gefunden / wird, reden, solchen denen Welschen Venetern zueignen; ⌈gleichsahm ob würde der Born-/stein bey den Venetern,[154] so an dem Fluß Po, den die alten Padus nennen, wohnen, gefun-/den. Nehmblich es haben vielleicht selbige gehöret, daß der Bornstein von den Veneden, / vornehmlich in Samland, bey den Ämptern Bethen und Pobethen gesamlet wird, haben Sie / von den Venedern *Venetos*, von Bethen *Padum* gemacht, die Buchstaben *P* und *B, D* und / *T* confundirende, daß also klar, wie von Uhralters her dieser Ort Preussen den Gothen / und Wenden zu·geeignet worden. Dieser Unserer Meinung pflichten zum Theil bey / Aeneas Sylvius[ccc(92)], Erasmus Stella[ddd(93)],
[70v] Ioannes Magnus[eee(94)], Hugo Grotius[fff(95)], Ioannes // Loccenius[ggg(96)], Iodocus Ludovicus Decius[hhh(97)], Paulus Piasecius[iii(98)], Antonius Bonfinius[kkk(99)], Mar-/tinus Cromerus[lll(100)], Ioannes [!] Sarnitius[mmm(101)], I[oachimus] Pastorius[nnn(102)]. Doch hat dieses nicht die Meinung, ob / wären nur in Preussen und in Pohlen die Gothen gewesen, bemercket, Sie, wie oben erwehnet, / ein grosses Theil des Europaischen[155] Sarmatien besessen, wiewoll Sie in unterschiedliche Volcker / getheilet

[ccc(92)] In Descript. Europ. c. 29.

[Piccolomini, Aeneas Sylvius, *q. ex multis ed.:* Asiae Europaeque descriptio, Coloniae, 1531; Opera [...], Basilea, 1551; 1571; Commentarii rerum memorabilium quae temporibus suis contingerunt. Acces. Piccolomini [...], Francofurti, 1614.]

[ddd(93)] Lib. 1. v. 2. Antiq[ui]t. Pruss.

[Stella, Erasmus, De Borusssiae antiquitatibus libri duo.]

[eee(94)] Lib. Hist. Goth. Ser. c. 14.

[Magnus, Ioannes, Historia de [...]Gothorum Sueonumque regibus. *Vide ee(71).*]

[fff(95)] L. c.

[Grotius, Hugo, Historia Gothorum [...]. *Vide xx(87).*]

[ggg(96)] Lib. Antiq. Svec. Gothor. c. 1.

[Loccenius, Ioannes, Antiquitatum Sveo-Gothicarum [...]. *Vide hh(74).*]

[hhh(97)] In Corpor. Hist. Pol. tom. 2.

[Decius, Jodocus Ludovicus, De vetustatibus Polonorum liber I; De Iagellonum familia liber II; De Sigismundi regis temporibus liber III, in Miechovita, Chronica Polonorum, Cracoviae, 1521; *altern.* in Pistorius I., Polonicae historiae corpus, t. 2, Basilaea, 1582.]

vertą įrodymą, jog senieji [autoriai], visų pirma poetai, kalbėdami apie gintarą, kuris randamas tik Prūsijoje, jį priskiria romanų venetams, lyg gintaro būtų randama pas venetus, gyvenančius prie Po upės, kurią senieji [autoriai] vadina Padu. Mat patys tikriausiai buvo girdėję, kad gintarą venedai renka daugiausia Semboje, Bėtų ir Pabėtų valsčiuose, ir iš venedų padarė *venetus*, iš Bėtų – *Padą*, sukeisdami *P* ir *B*, *D* ir *T*, ir todėl aišku, kaip nuo senų senovės ši teritorija, Prūsija, priskiriama gotams ir vendams. Šiai mūsų nuomonei iš dalies pritaria Aenejas Sylvijus[ccc(92)], Erasmas Stella[ddd(93)], Ioannas Magnas[eee(94)], Hugonas Gro-
[70v] tijus[fff(95)], Ioannas // Loccenijus[ggg(96)], Iodocas Ludovicas Decijus[hhh(97)], Paulius Piasecijus[iii(98)], Antonijus Bonfinijus[kkk(99)], Martinas Cromeras[lll(100)], Ioannas [!] Sarnicijus[mmm(101)], I[oachimas] Pastorijus[nnn(102)]. Bet tuo nenorėta pasakyti, jog gotų būta tik Prūsijoje ir Lenkijoje; kaip anksčiau nurodyta, jie valdė didelę dalį Europos Sarmatijos, nors ši buvo susiskirsčiusi į daugybę tautų. Prokopijas, labai patikimas senovės

[iii(98)] In Chron. Gestr. in Europ. singul. p. 48.

[Piasecius,Paulus, *q. ex multis ed.:* Chronica gestorum in Europa singularium [...] accurate ac fideliter conscripta [...], Cracoviae, 1645; 1648; Amstelodami, 1649, p. 48.]

[kkk(99)] Decad. 1. Rev. *[!]* Ungar. l. 2.

[Bonfinius, Antonius, Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia [...], Basileae, 1568; Francofurti, 1581.]

[lll(100)] In Hist. Pol.

[Cromerus, Martinus, *q. ex multis ed.:* De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX, Basylea, 1555; 1558; 1568.]

[mmm(101)] In annal.

[Sarnitius, Stanislaus, Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum [...]. *Vide b(17).*]

[nnn(102)] In lib. de Orig. Sarmat.

[Pastorius, Ioachimus de Hirtenberg, De originibus Sarmaticis, dissertatio philologica [...], Dantisci, 1695.]

⌈ ...[154] *MSB abs.* [155] a *al. m. scr. supra lin.*

gewesen. Wie Procopius, ein alter und hochbewehrter Historicus[ooo(103)] solches von / Ihnen schreibet, welche Wort Wir schon oben allegiret haben, dennoch nöhtig erachten, all-/hie zu wiederholen: „Honorio, in Occidente praesidente, barbari illius rei [!][156] invasere regionem. / Qui vero fuerint et quomodo, dicam: Gothicae gentes multae quidem et aliae priores fuere, quam / nunc. Omnium a[utem] maximae et potentissimae Gothi et Vandali, et Visigothi, et Gepedes, iam du-/dum et Sarmatae, et Melanchlaeni appellati etc. Qui omnes nominibus quidem inter se diffe-/runt, caetero conveniunt. Nam et albi omnes sunt corpore, flavi coma, proceri quoq[ue] et aspectu / probo, legibus autem iisdem utuntur. Similiter *voce unica Gothica* appellata, utentes et ut / mihi sane videtur, ex una omnes gente procreati, nomina postea ab eorum Ducibus varia sortiti." / – „Daß ist: „Zur Zeit des Käysers Honorii sind die barbarischen Völcker in diese Länder einge-/fallen. Wer Sie aber gewesen, und wie solches geschehen, will ich sagen: Es sind viel der Go-/thischen Völcker, so nun alß vor dem gewesen. Die grossen und mächtigsten sind die Go-/then, Wandalen, Visigothen und Gepeden, vor diesem Sarmater und Melanchlaenen geheyssen, / welche unter sich überein kommen und vom Nahmen unterschieden werden. Denn Sie alle / weiß von Haut, gelb von Haaren, lang von Statur und gutes Ansehens seyn, sind unter / einerley Recht und Gesetz gebunden. Gebrauchen sich Einer Sprach, die man Gothisch / nennet, und deucht mir, daß Sie alle Eins Herkommens seyn, und von Ihren Führern un-/terschiedliche Nahmen erhalten haben." Ein so grosses und mächtiges Volck muste auch ein / mächtiges und weitgeschweifftes Land inne gehabt haben. Dahero deucht Mir, ist kom[m]en, / daß viel Scribenten, alß Orosius[ppp(104)], Aelius Spartianus in *Anton[ino] Caracall[a]*, Hieronym[us][qqq(105)], / Blondius[rrr(106)], Ioannes Micraelius[sss(107)],

[ooo(103)] Lib. 3. Gothor.

[Procopius Caesariensis, De rebus Gothorum [...]. *Vide c(26).*]

[ppp(104)] Lib. 1. Hist. c. 1.

[Orosius, Paulus, *q. ex multis ed.:* Historiarum adversus paganos libri septem, Colonia, 1526; 1536; 1542; 1561; 1574; 1582.]

[qqq(105)] In quaest. Hebr. in Gen. lib. 7.

[Hieronymus, Opera [...]. *Vide aa(67).*]

[rrr(106)] In Decad. 1.

[Blondus, Flavius Forlinensis: Biondo, Flavio, Historiarum ab inclinato Romano imperio Decades III, in: De Roma triumphante libri decem, priscorum scriptorum

istorikas[ooo(103)], kurio žodžius jau anksčiau citavome, bet vis dėlto manome esant būtina čia pakartoti, apie juos rašo: „Honorio, in Occidente praesidente, barbari illīus rei [!] invasere regionem. Qui vero fuerint et quomodo, dicam: Gothicae gentes multae quidem et aliae priores fuere, quam nunc. Omnium a[utem] maximae et potentissimae Gothi et Vandali, et Visigothi, et Gepedes, iam dudum et Sarmatae, et Melanchlaeni appellati etc. Qui omnes nominibus quidem inter se differunt, caetero conveniunt. Nam et albi omnes sunt corpore, flavi coma, proceri quoq[ue] et aspectu probo, legibus autem iisdem utuntur. Similiter *voce unica Gothica* appelata, utentes et ut mihi sane videtur, ex una omnes gente procreati, nomina postea ab eorum Ducibus varia sortiti." – Tai yra: „Imperatoriaus Honorijaus laikais barbarų tautos įsiveržė į tuos kraštus. Bet kas jie buvo ir kaip tai atsitiko, noriu pasakyti štai ką: kaip ir dabar, taip ir anksčiau buvo daug gotų tautų. Didžiosios ir galingiausios yra gotai, vandalai, visigotai ir gepedai, jau nuo seno vadinti sarmatais ir melanchlenais, kurie visi tarpusavyje yra panašūs, o skiriasi vardais, nes visi yra baltaodžiai, geltonplaukiai, aukšto ūgio, dailios išvaizdos, visiems galioja ta pati teisė ir tie patys įstatymai. Vartoja vieną kalbą, kurią vadina gotų, ir manyčiau, kad jie visi yra vienos kilties, o nuo savo vadų vėliau gavo skirtingus vardus." Tokiai didelei ir galingai tautai turėjo priklausyti galinga ir didžiulė šalis. Todėl, mano nuomone, atsitiko taip, jog daugelis rašytojų, kaip antai: Orosijus[ppp(104)], Elijus Spartianas *Antonino Karakalos [gyvenime]*, Jeronimas[qqq(105)], Blondijus[rrr(106)], Ioannas Micraelijus[sss(107)], Georgijus

lectoribus utilissimi, ad totiusque Romanae antiquitatis pernecessarii. Romae instauratae libri III. Italia illustrata. Historiarum ab inclinato Rom. Imperio Decades III [...], Basileae, 1531; 1536; 1559.]

[sss(107)] In Part. 1. Chron.

[Micraelius, Ioannes, *possib. incert. msc.* Chronicon Pom[eraniae], *fons*: Catalogus codicum manuscriptorum bibliothecae regiae et universitatis Regiomontanae, ed. Steffenhagen, Iulius Hugo, Regiomonti, [1753], Bd. 2, S. 73; *altern. publ.* Vom Altem Pommerlande, Alten Stetin, 1639.]

[156] *post* illius *err. scr.* rei.

Georg[ius] Horn[ius][ttt(108)], P[hilippus] Cluverius[uuu(109)] Unsere[157] Gothen vom / Venedischen Meer-busen (d. i. der Ost-See) an biß an den Pontum Euxinum, an / die Donau, auch gar an die Tanais der heutigen Crimischen Tartarey hinlagern. Wie / dann auß den Historien bekandt, daß die Völcker dieser Länder, im Kriege sich offters ver-/einet unter dem Nahmen der Gothen oder Sarmater, dem Romischen Reich viel Unfug / zugefüget.

Daß 7de Capittel

Von den Geten, Guthen und Gythonen etc. etc.

Inhalt

1. Die Gothische Völcker sind Gethen, Guthen, auch Gythonen genent. 2. Ob Gothen und Gethen / ein Volck sey. ⌈3. Allerhand Meinungen. [!][158] 4. Ihre Gründ- und gegen-Gründe. 5. Die Meinung des / Auctoris, daselbst unterschiedliche Alt-Gothische Wörter erkläret werden. 6. Der Nahme *Goth* ist vie-/len Völckern gemein. 7. Der Ursprung des Worts *Gothen*. 8. Woher die Veränderung des Worts / *Gothen* in *Gethen*, *Gutten* etc. entstanden? Anderer Meinung. 9. Des Auctoris Meinung. 10. / Wie hoch der Nahme der Gothen geachtet worden?

§1. Es ist bekant, daß die Gothische Völcker, da von Wir in kurtz-vorgängigen Capittel / gehandelt, bey den Auctoren ihren Nahmen verändert und Sie nicht nur *Gothen,* sondern auch / *Gotthen, Geten, Guthen, Gythonen* genennet worden. Diese veränderung des Nahmens / hat bey vielen geursachet, daß Sie von diesen Völckern wiedrige
[71r] Gedancken gefasset und // nach der Veränderung des Nahmens sind die Völcker auch von den Gothen geschieden und / vor gar andere Völcker gehalten. Vornehmblich ist unter denen Gelahrten Landt-

[ttt(108)] In Arca Noae, p. 200.

[Horn, Georgius, Arca Noae, sive Historia imperiorum et regnorum a condito orbe [...] ad nostra tempora [...], Lugduni Batavorum, 1666; Francofurti et Lipsiae, 1674.]

[uuu(109)] Lib. 3. Antiq[ui]t. Germ. c. 34.

[Cluverius, Philippus Gedanensis, Germania antiqua [...], cap. 34. *Vide b(6).*]

Hornijus[ttt(108)], P[hilippas] Cluverijus[uuu(109)] mūsų gotus mano gyvenus teritorijoje nuo Venedų jūros įlankos (t.y. Rytų jūros) iki Juodosios jūros, iki Dunojaus, nukelia [juos] net iki Tanajo šiandieniniame Krymo totorių krašte. Kaip žinome iš istorijos, karo metu šių kraštų tautos, dažnai susivienydavusios gotų arba sarmatų vardu, pridarydavo daug blogo Romos imperijai.

Septintas skyrius

Apie getus, gutus, gitonus ir taip toliau

Turinys

1. Gotų tautos buvo vadinamos getais, gutais ir gitonais. 2. Ar gotai ir getai yra viena tauta? 3. Įvairios nuomonės. 4. Jų argumentai ir kontrargumentai. 5. Autoriaus nuomonė, ten pat aiškinami įvairūs senieji gotiški žodžiai. 6. Vardas *Goth* bendras daugeliui tautų. 7. Žodžio *Gothen* kilmė. 8. Kodėl žodis *Gothen* pakito į *Gethen*, *Gutten* ir taip toliau? Kitų autorių nuomonė. 9. Autoriaus nuomonė. 10. Ar gotų vardas buvo labai gerbiamas?

§1. Yra žinoma, jog gotų tautos, mūsų aptartos ankstesniuose skyriuose, įvairių autorių [raštuose] keitė savo vardą ir buvo vadinamos ne tik *Gothen*, bet ir *Gotthen*, *Geten*, *Guthen*, *Gythonen*. Visaip kintant jų vardui, jie apie tas tautas susidarydavo prieštaringas nuomones, ir //
[71r] pasikeitus vardui tas tautas imta skirti nuo gotų ir laikyti visai kitomis tautomis. Ypač tarp mokslininkų, aprašinėjusių įvairias šalis, kildavo

[157] *prae h. v. exc.* die. ⌈ ...[158] *MSA ir MSB poskyrio numeris* III. *įrašytas po* Meinungen *:/: Die Nummer des Paragraphen* III. *im MSA und MSB ist hinter* Meinungen *nachgetragen.*

beschreibern / nicht mit geringem Eyfer disputiret worden: Ob die Gothen und dann die genandten Ge-/then, wie auch die Guthen und Gythonen Ein Volck seyn? Welches zu erörtern jedoch kei-/nem nicht zu praeiudiciren Wir Uns hie bemüssigen wollen.

§2. Wolffg[angus] Lazius, Plinius, Cluverius[a(110)], I[oannes] Pontanus[b(111)] wollen ein unterscheid machen / unter den Gothen und Gethen und Sie vor unterschiedliche Völcker halten, wollen auch da / durch den Jornanden und Joh[annem] Magnum einer Unwissenheit bezüchtigen, daß Sie solche Völcker, / nehmlich die Gothen und Gethen[159], in Eines vermischen. Hergegen sind nicht minder Hochge-/lahrte Männer, die sich nicht scheuen, die Gothen und Gethen vor Ein Volck zu halten. / Nemblich Hugo Grotius[c(112)], Dan[iel] Heinsius in *Panegyr[ico] Gustavi*, M. Joh[annes] Loccenius in *Antiq[ui]t[atibus] Svec[o-] / Goth[icis]*, Freinsheimi[us] in *Lit[t]eris* [!] *ad Loccen[ium]*, Ch[ristophorus] Hartknoch[d(113)] und andre mehr. Der vorigen / Gründe bestehen hierin: (1.) Der Nahme der Gethen[160] ist älterer, zumahlen bey den / Griechen, alß der Gothen: Herodotus hat zwar der Gothen, nicht aber der Gethen / gedacht, und hat man nicht eher[161] einige[162] Nachricht {von}[163] den Gothen gehabt, alß etzliche / 100 Jahr hernach, nehmblich zu Antonini, oder kurtz vor Constantini M[agni] Zeiten[82]. (2.) Ist / auß dem Herodoto, Strabone und andern bekandt, daß die Gethen sind vor Thracier, oder zum / wenigsten vor Völcker, die unweit Thracien gewohnet, gehalten. (3.) So sollen auch der Ge-/then Sprache different seyn gewesen von der Gothen-Sprache.

§3. Denen aber daß ander Theil also antwortet: aufs (1.) Man könte zwar nicht / in Abrede seyn, daß nicht der Nahme der Gethen solte bey den Auctoribus älterer seyn / alß der Nahme der Gothen, denn es bekant, daß die Griechen viel ehe[r] [!] von diesem Volck / alß die

[a(110)] L. c.
[Cluverius, Philippus Gedanensis, op.cit.]
[b(111)] In Descript. Dan. p. 607.
[Pontanus, Ioannes Isaacus, Rerum Danicarum historia libris X unique tomo ad Domum usque Oldenburgicam deducta [...]. Accedit Chorographica Regni Daniae tractusque eius universi borealis urbiumque descriptio eodem authore, Amstelodami, 1631.]

gana karštos diskusijos, ar gotai ir vadinamieji getai, kaip ir gutai bei gitonai, yra ta pati tauta? Nenorėtume šiuo klausimu kuriai nors nuomonei teikti pirmenybę.

§2. Wolfg[angas] Lazijus, Plinijus, Cluverijus[a(110)], I[oannas] Pontanas[b(111)] skiria gotus ir getus, laikydami juos skirtingomis tautomis, ir kaltina neišmanymu Jornandą bei Joh[anną] Magną, nes jie tokias tautas kaip gotai ir getai laiko viena [tauta]. Bet juk yra ne mažiau už juos išsimokslinusių vyrų, drįstančių gotus ir getus laikyti viena tauta. Būtent Hugonas Grotijus[c(112)], Dan[ielius] Heinsijus *Panegirikoje Gustavui*, magistras Joh[annas] Loccenijus [veikale] *Švedų ir gotų senovė*, Freinsheimijus *Laiškuose Loccenijui*, Ch[ristophoras] Hartknochas[d(113)] ir daugelis kitų. Jie remiasi tokiais argumentais: 1) getų vardas, ypač graikų [raštuose], yra senesnis negu gotų, nors Herodotas minėjo gotus, o ne getus, ir apie gotus nebuvo visiškai jokių žinių, išskyrus tas, kurios [atsirado] keliais šimtmečiais vėliau, būtent Antonino laikais arba prieš pat Konstantino D[idžiojo] laikus[82]. 2) Iš Herodoto, Strabono bei kitų [raštų] žinome, kad gotai buvo laikomi trakais arba bent jau tautomis, gyvenusiomis netoli Trakijos. 3) Todėl ir getų kalba turėjo skirtis nuo gotų kalbos.

§3. Bet kita [autorių] dalis jiems taip atsako. Į 1-ą [argumentą]: nors nebūtų galima nuneigti, kad getų vardas autorių [raštuose] yra senesnis negu gotų, nes žinome, kad graikai apie šią tautą rašė daug anksčiau negu lotynai, bet iš to negalima daryti išvados, jog dėl to jos

[c(112)] L. c.
[Grotius, Hugo, Historia Gothorum [...]. *Vide xx(87).*]
[d(113)] In Dissertationib. de Antiquit. Prussiae.
[Hartknoch, Christophorus, Selectae dissertationes [...]. *Vide nn(79).*]

[159] e *in* Ge *corr. ex* o. [160] e *in* Ge *corr. ex* o; *MSB:* Gothen. [161] *corr. ex illect.* [162] *corr. ex einiger*, -r *exc.* [163] *scr. supra exc.* gehabt.

Lateiner geschrieben, darauß aber kan nicht erzwungen werden, daß dahero diese / Völcker[164] unterschieden werden: Denn die Nahmen der Völcker leichtlich durch die / Zeit und wie man mit Ihnen umbgehet, sich zu verändern pflegen. Vielleicht, sagt Loccenius[e(114)], / mögen woll die Gothen vom Schwedischen Wort *Göther,* oder *Giother,* erstlich benent seyn / worden, davon die Griechen *Gethen* und die Lateiner *Gothen* gemacht haben. Und wäre / aus dem Aelio Spartiano bekant, daß bey den Römern die Gethae und Gothi vor ein Volck / wären geachtet worden; denn alß (so spricht vorbemeldter Auctor) Antonius [!] Caracalla, / Germanicus, Parthicus und Arabicus und Allerannicus genent worden, weil Er diese Völcker / bezwungen hat. Hat Helvius Pertinax Schertz-Weise geṣagt: Er könte sich auch *Gethicum / Maximum* nennen, denn Er seinen Bruder Getham umbgebracht, auch zum offtern mit den / Gothen, die man *Gethen* nennet, glückliche Scharmutzel gehalten. Und diese Gothen sind / *Gethen* genandt worden nicht von einfältigen und schlechten, sondern von Hochgelahrten / und Vornehmen Leuten, wie solches S[anctus][165] Hieronymus bezeuget[f(115)]. Deme füget bey Freinsheimius[g(116)] [166], daß die Lateiner ins gemein daß *E* in *O* verändern, alß wenn die Griechen sagen / *Κερκορα* [!][167], sprechen die Lateiner aus *Corcyra,* wenn die Griechen sprechen *Πτολεμᾶος* [!][168], sagen / die Lateiner *Ptolomaeus,* und ist diese Veränderung des Worts *Gothen* umb so viel weniger zu / achten, weil ja einem jeden frey stehet, solche barbarische Wörter und Nahmen nach seiner Mund-/art außzusprechen, so sagen die Lateiner bald *Turcas,* bald *Turcos.* //

[71v] Auff daß 2te antworten Sie, daß zwar Herodotus die Gethen vor die Tapffer-/sten unter den Thraciern gehalten, aber daß sagt Procopius von den Gothen, daß Sie / die Tapfersten unter den barbarischen Völckern gewesen, daß man auch hierauß zu schliessen / habe, daß Sie

[e(114)] L. c.

[Loccenius, Ioannes, Antiquitatum Sveo-Gothicarum [...]. *Vide hh(74).*]

[f(115)] In praefat. Comment. in Epist. ad Galatas.

[Hieronymus (Sanctus), *q. ex multis ed.:* In epistolam Pauli ad Galatas, Prologi 3, Vienna, 1522; *altern.* Epistolae Selectae, opera Petri Canisii, Parisii, 1582; 1583; 1602; 1603, 1613; Colonia, 1625; Lovanium, 1671.]

laikomos skirtingomis tautomis. Juk tautų vardai laikui bėgant ir priklausomai nuo to, kaip juos vartoja, dažniausiai kinta. Galbūt, kaip teigia Loccenijus[e(114)], pirmą kartą gotus bus pavadinę pagal švedišką žodį *Göther* arba *Giother*, graikai iš to padarė *Gethen*, o lotynai *Gothen*. Mat iš Elijaus Spartiano yra žinoma, kad romėnai getus ir gotus laikė viena tauta, nes (taip rašo anksčiau minėtasis autorius) kai Antoninas Karakala buvo vadinamas Germaniku, Partiku ir Arabiku bei Aleraniku, kadangi buvo nukariavęs šias tautas, Helvijus Pertinaxas juokais pasakęs: jis galėtų vadintis ir *Gethicus Maximus*, nes buvo nužudęs savo brolį Getą, taip pat dažnai susirėmimuose laimingai įveikdavęs *getais* vadinamus gotus. O tuos gotus *getais* vadino ne kokie nors neišmanėliai ar blogi žmonės, bet didžiai išsimokslinę ir prakilnūs, kaip liudija šv[entasis] Jeronimas[f(115)]. Tam pritaria Freinsheimijus[g(116)], nes lotynai apskritai keičia *E* į *O*: graikai sako *Κέρκυρα*, o lotynai taria *Corcyra*, graikai sako *Πτολεμαῖος*, o lotynai taria *Ptolomaeus*; šiam žodžio *Gothen* kitimui juo labiau nereikėtų teikti reikšmės, kadangi kiekvienas turi teisę tokius barbarų žodžius ir vardus tarti savo tarme, antai lotynai sako tai *Turcas*, tai *Turcos.* //

[71v] Į 2-ą [argumentą] jie atsako, jog dar Herodotas getus laikęs narsiausiais iš visų trakų, bet Prokopijas ir apie gotus sako, kad jie buvę narsiausi tarp barbarų tautų, todėl iš to galima daryti išvadą, kad jie

[g(116)] L. c.

[Freinsheimius, Iohannes, *possib.* Supplementa Liviana [...], Strassburg, 1654; Argentorati et Francofurti, 1662; *altern.* Vetus Romana historia, sive supplementorum Livianorum libri sexaginta [...], Argentorati, 1674.]

[164] *prae h. v. exc.* vielleicht. [165] *al. ut in orig.:* S. [166] *Išnašos ženklas įrašytas kitoje eilutėje :/: Das Fußnotenzeichen ist in der nächsten Zeile geschrieben worden.* [167] *err. pro Κέρκυρα.* [168] *err. pro Πτολεμαῖος.*

Ein[169] Volck seyn. So sind auch die Gethen eben darumb *Thracier* genandt worden, / nicht daß Sie ursprunglich auß Thracien herwären, sondern daß die Gothen alß frembde in / solchem Land gekrieget, es bezwungen und sich drin nieder-gesasset haben, und in solchem sensu muß / auch Aurelius Victor[h(117)] verstanden werden. Der Uns berichten will, daß Thracien und Dacien der / Gothen eingentliches Vaterland wären. /

Auff daß[170] 3te geben Sie dieses zur Antwort: daß man jetzo nicht eigentlich wissen kön-/nen, waß vor Sprache damahls die Gethen und Gothen gehabt. Und dagleich vor jetzo die Go-/thische Sprache nicht so beschaffen wäre, wie damahls der Gethen Sprache gewesen, könte man / doch darauß nicht so fort folgern, daß die Gothen und Gethen nicht Ein Volck wären, denn die / Sprachen verändern sich leicht, wenn die Völcker unter sich und mit frembden Völckern vermischet / werden, da von Bodinus[i(118)] zu lesen. Loccenius führet einige wörter der alten Gothen an, / so Er auß der Schwedisch-Gothischen Sprach her deriviren will, denn bey den Gothen ist der / Gott, durch den die Todten aufferwecket worden, gewesen *Giweleisis*. Diesen Nahmen will Er / herziehen von den Schwedischen Wörtern: *Gifva Loisa*, daß ist „der Sorge entohnigen", welchs durch / den Todt geschicht. So ist auch ein Gott bey den Gethen gewesen, so *Zamolxis* geheyssen, und / derselbe Nahmen were noch geblieben bey den Dalecarlern[83], die noch im Gebrauch haben, daß wenn / jemandt gestorben, pflegen[171] zu sagen: „Er sey zu Samolsin gangen", wie solches Olaus Rudbek be-/ zeuget[84]. Der Nahme der Gepeder, eins Gothischen Volcks, wird von Joh[anno] Magno her deriviret, / vom Schwedischen Wort *Gepa*, so einen Thoren und Tummen Menschen bedeut. Deß Gothischen / Königs *Borovista* Nahmen[85] ließ sich auch auß dem Schwedischen herführen,

h(117) In Gratiano.

[Aurelius, Victor Sextus, De vita et moribus imperatorum Romanorum [...]. *Vide q(59).*]

i(118) Method. Hist. c. 9.

[Bodinus, Ioannes, *q. ex multis ed.:* Methodus ad facilem historiarum cognitionem [...], Argentinae, 1598; 1599; 1607; 1627; Amstelodami, 1650.]

buvo ta pati tauta. Todėl ir getus *trakais* vadino ne todėl, kad jie būtų kilę iš Trakijos, o todėl, kad jie kariavo toje šalyje kaip svetimšaliai ir ją nugalėję ten apsigyveno; tokia prasme suprastinas ir Aurelijus Viktoras[h(117)], rašęs, jog Trakija ir Dakija buvusios tikroji gotų tėvynė.

Į 3-ią [argumentą] jie šitaip atsako: dabar, tiesą sakant, nebeįmanoma žinoti, kokia kalba anuomet kalbėjo getai ir gotai. Ir nors dabar gotų kalba nėra tokia, kokia kadaise kalbėjo getai, vis dėlto iš to negalima daryti išvados, kad gotai ir getai nebuvę viena tauta, nes tautoms maišantis tarpusavyje bei su kitomis tautomis kalbos lengvai kinta, – apie tai galima pasiskaityti Bodino[i(118)] [veikale]. Loccenijus pateikia keletą senovės gotų žodžių, kuriuos išveda iš Švedijos gotų kalbos; antai dievą, prikeldavusį žmones iš numirusiųjų, gotai vadino *Giweleisis* – šį vardą jis kildina iš švediškų žodžių *Gifva Loisa*, tai yra „nusikratyti rūpesčių", o tai ir įvyksta mirus. Getai taip pat turėjo dievą vardu *Zamolksis*, ir tas žodis dar išlikęs dalekarlų kalboje[83] – žmogui mirus jie paprastai sako: „Jis iškeliavo pas Samolsiną", tai paliudija Olausas Rudbekas[84]. Gepedų, gotų tautos, vardą Joh[annas] Magnas kildina iš švediško žodžio *Gepa*, reiškiančio kvailį ir paiką žmogų. Gotų karaliaus *Borovistos* vardą[85] taip pat buvo galima išvesti

169 E *corr. ex* e. 170 ß *corr. ex* s. 171 *MSB prae h. v.* sie.

nemblich *Burwista,* d. i. / der glimpflich mit den Bürgern und Bauren wäre; also auch der Nahm des Gothischen Königs / *Cotison* wär nach der Schwedischen Sprache „Ein Sohn des Coti". Diese Gothen haben auch daß / Wort *intapha* gebraucht, so auch nach der Schwedischen Sprache „Einbüssen" heissen soll. Auch ziehet / der Auctor an ein Gezeugniß deß Wallefridi [!] Strabonis, der vor 800 Jahr zun Zeiten Ludovici / Pii, Röm. Käys[ers][86], gelebet. Und von den Gothen und Gethen, so zu seiner Zeit in Griechen Land ge-/lebet, referiret, daß Sie die Deutsche Sprach im Brauche gehabt. Zu letzt meint Er auch, kähmen / die Sitten und Gebräuche der Gothen und Gethen gar überein, angesehen Sie beyderseits ge-/wiß sich vor unsterblich gehalten. Lange Haar geziehlet, in Hosen gangen etc. etc.

§4. Also suchet jeder dieser Partheyen, seine Meinung zu bestätigen. So viel aber ich in / dieser Sache penetriren kan, kan ich nicht woll einer von diesen beyden Partheyen in allem bey-/fall geben, auß gewissen Gründen hiezu veranlasset, wie woll nicht gerne Ich jemanden von diesen / Gelahrten Männern wolte zu nahe treten. Vermeine demnach, /

(1.) Daß das Wort *Getha* vor dem, zumahlen bey den Griechischen Scribenten, sich wei-/ter erstrecket habe alß das Wort *Gothen,* denn es von den Griechischen bekant, daß Sie mit / dem Nahmen *Gethen* die Thracier, die Dacken und alle barbarische Völcker benahmet, und hat / hiezu Ihnen Anlaß gegeben, daß dem Wort *Gethen* einiger massen dem laut nach ver-/wandte Griechische Wort γείτων, welches Einen Anwohner und Nachbahr bedeut. Auff sol-/che Art sind die Griechen genandt worden *Thraco-gethae,* d. i. „Die anstossende an Thracien land, / die Anwohner beym Tyras, Tyrogethae". Die angräntzende an
[72r] Moesien *Massogethae* und so weiter. // Dahero ists kommen, daß das Wort *Gethen* ein mehres vielen bedeut alß daß Wort *Gothen,* / oder alß die eigentlich so genandte Gethen oder Gothen, welches Mir dann die Ursach scheinet zu / seyn, daß einige haben daß Wort *Gethen* vor ein anders gehalten, alß daß Wort *Gothen.* Wie-/woll bey den Gelahrten und Vornehmen Leuten außgemacht gewesen, daß die Völcker, die die / *Gethen* geheyssen, eben die Völcker seyn, die die Lateiner *Gothen*

iš švedų kalbos, būtent iš *Burwista*, t.y. „tas, kuris atlaidžiai elgiasi su miestelėnais ir valstiečiais"; ir gotų karaliaus *Kotisono* vardas švedų kalba reikštų „Koto sūnus". Tie gotai vartojo ir žodį *intapha*, kuris švedų kalba reiškia „nuostolis". Autorius taip pat remiasi Walahfrido [!] Strabono, gyvenusio prieš 800 metų Romos imperatoriaus Liudviko Pijaus laikais[86], liudijimu. Ir apie jo laikais Graikijoje gyvenusius gotus ir getus jis rašo, jog šie vartoję vokiečių kalbą. Pagaliau jis teigia, kad gotai ir getai turėjo visiškai vienodus papročius, ir vieni, ir kiti laikė save nemirtingais, buvo ilgaplaukiai, mūvėjo kelnes ir t.t.

§4. Taip kiekviena pusė stengiasi pagrįsti savo nuomonę. Bet kiek aš šį reikalą išmanau, visais klausimais negaliu pritarti nė vienai pusei; taip elgiuosi dėl tam tikrų priežasčių, nenorėdamas pasiduoti per daug didelei kurio nors iš tų mokytų vyrų įtakai. Taigi manyčiau, 1) jog žodžio *Getha* geografija anksčiau, ypač graikų [autorių] raštuose, buvo daug platesnė negu žodžio *Gothen*, nes iš graikų žinome, kad *getų* vardu jie vadino trakus, dakus ir visas barbarų tautas, tam davė pagrindą į žodį *Gethen* pagal skambėjimą kiek panašus graikiškas žodis γείτων, kuris reiškia „gyvenantis šalia, kaimynas". Taigi graikus vadino *Thraco-gethae*, t.y. „su Trakija besiribojanti šalis, gyvenantys šalia
[72r] Tyro, tyrogetai". Besiribojantys su Mezija – *masogetai* ir t.t. // Todėl taip jau išėjo, kad žodis *Gethen* daugeliui reiškia daugiau negu žodis *Gothen,* kaip ir, tiesą sakant, vadinamieji getai ar gotai; tai man duoda pagrindą spėti, jog kai kas žodį *getai* laikė kuo kitu negu žodį *gotai.* Nors mokslingiems ir prakilniems žmonėms buvo aišku, kad *getais* vadinamos tautos yra tos pačios, kurias lotynai vadina *gotais*, nes jie

genent, alß die woll ge-/wust haben, die Veränderung der Buchstaben, so noch bey den Griechen und Lateiner im Gebrauche / seyn, da Sie vor *e o* setzen, und dergleichen, wie oben mit unterschiedlichen Exempeln Freins-/heimius dargethan. (2.) Wir wollen auch nicht in Abrede seyn, ob solte das Wort *Gethae* nicht / älter seyn, alß daß Wort *Gothen;* denn bekandt ist, daß die Griechen weit eher haben Histo-/rische Bücher, zumahlen von den Scythischen Völckern, geschrieben, alß die Römer, die denen / Griechen nur nachgeschrieben und nicht mit solchem Fleiß, alß die Griechen dem *Studio Hi-/storico* obgelegen, davon *im Orb[e] Goth[ico]*[k(119)]. Auch daß die Gethen vor Thracier von den Grie-/chen gehalten, hindert Uns nicht. Denn weil die Gothischen Völcker offt in Thracien eingefallen, / daselbst einige Örter eingenommen und besessen: Durch Thracien, die Römisch[en] Ländereyen / auch Griechen-Land invadiret, haben die Griechen Sie vor Thracier gehalten.

§5. Allein waß der sonst Hochgelahrte Loccenius meinet, ob wäre die Alt-Gothische Sprache / dieselbe Sprache, so die Leute im Schwedischen Gotlandt noch reden, will Mir gar nicht Kopff-ein. Denn / der Gott bey den Gethen[172], *Giweleisis* genandt, ist eigentlich nicht Ein Gott der Ruh, sondern Ein Gott / derer, die da sollen aufferwecket werden. Oder vielmehr, die nicht versterben sollen. Θεός – ἀθανατιζόντων, i. e. „Deus immortalizantium". Gleichsahm der Gott, der seine Todten Lebend wieder / macht, daß Sie fast unsterblich seyn. Und eben dieses Wort *Gybeleisis* bedeutet noch dasselbe / in der Alt-Preussischen, Zamaitschen, Liettauschen und Reussischen Sprache „heil", a *Gywa* et / *leisis,* i. e. „immortalizans", der die Leute nicht läst Todt seyn. Wie nun dieses in Unserer Sarmatischen / Sprachen gewiß ist, so ist hergegen die derivation, so obengedachter Loccenius vorgebracht, {gar ungewiß}[173], allermassen / einige, und daß nicht Geringe[174], sondern[175] berühmte Auctores alß Olaus Magnus, Ioannes Magnus, / Stiernhelm[87] und andere dieses Wort *Giweleisis* wollen

[k(119)] Prolog. p. 4.
[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], Prolegomena, p. 4. *Vide h(23).*]

tikriausiai žinojo, jog graikai ir lotynai keičia raides, vietoj *e* vartoja *o* ir panašiai, kaip anksčiau įvairiais pavyzdžiais parodė Freinsheimijus. 2) Nenorime ginčytis, ar žodis *Gethae* nėra senesnis už žodį *Gothen*, nes yra žinoma, kad graikai daug anksčiau pradėjo rašyti istorines knygas, ypač apie skitus, negu romėnai, kurie nuo graikų tik nusirašinėjo, ir ne su tokiu atsidėjimu, su kokiu graikai rašė istorijos tyrinėjimus, – apie tai galima pasiskaityti *Gotų pasaulyje*[k(119)]. Mums nekliudo ir tai, kad graikai getus laikė trakais. Kadangi gotų tautos dažnai įsiveržd avo į Trakiją, užimdavo ir užvaldydavo atskiras sritis, o per Trakiją puldinėdavo ir romėnų žemes bei Graikiją, tai graikai juos laikė trakais.

§5. Bet man niekaip netelpa į galvą, kaip šiaip jau didžiai mokytas Loccenijus gali manyti, jog senovės gotų kalba yra ta pati, kuria žmonės kalba švedų Gotlande. Mat getų dievas, vardu *Giweleisis*, iš tikrųjų yra ne ramybės dievas, o dievas tų, kuriuos reikės prikelti. Tikriau sakant, dievas tų, kuriems nelemta mirti. Θεός – ἀθανατιζόντων, t.y. „nemirtingųjų dievas". Tarytum dievas, atgaivinantis mirusiuosius, kad jie taptų beveik nemirtingi. Ir būtent tas žodis *Gybeleisis* tą patį dar reiškia ir senovės prūsų, žemaičių, lietuvių ir rusų kalba – „išganymas", iš *Gywa* ir *leisis*, t.y. „atgaivinantis", kuris neleidžia žmonėms būti numirusiems. Dėl mūsų sarmatų kalbos, tai tuo esame tikri, o minėtojo Loccenijaus pateiktas [žodžio] kildinimas yra {labai neaiškus}, tačiau kai kurie, ir ne bet kas, o žinomi autoriai, kaip antai Olausas Magnas, Ioannas Magnas, Stiernhelmas[87] ir kiti, išveda žodį

[172] *MSB:* Gothen. [173] *al. m. scr. supra lin.* [174] G *corr. ex* g. [175] *post h. v. exc.* auch.

vom Deutschen Wort *Blitzen* herführen, alß / daß nach der Meinung *Giweleisis* seyn soll *Givo=blitzen-Gott.* Allein mit der Meinung sind so / woll diese gedachte Männer alß Loccenius von den Gethen gar different. Und so ists auch beschaffen / mit dem Wort *Zamolxis.* Mit dem Wort haben die alten Gothen benent den Gott, zu welchem die / Todten gehen, oder zu wem sie geschicket werden, daß Sie Ihm andienen sollen, wie Herodotus[l(120)] be-/zeuget. Dieses Wort *Zamolksis*[176], oder *Zamolxis* ist herzuführen von dem Sarmatischen Wort *Ziama,* / d. i. „die Erde", *Ziameluks* ist bey den heutigen Preussen, Nadravern, Zalavoniern, Zamaitern, Liettau-/en noch so viel alß ein Herr oder Gott der Erden und derer, die in der Erde begraben worden, von / diesem Wort *Ziāmēlūks* haben die Griechen, denen schwär gewesen, die Außländischen Spra-/chen außzusprechen oder nachzuschreiben, gemacht *Zamolksis,* oder *Zamolxis.* Gestaltsahm / die Meinung der alten Gethen[177], die, wie hier angeführet, bey demjetzigen Pöffel[178] in Zamai-/ten, Nadraven, Zalavonien, Liettauen etc. etc. noch im Schwange gehet, da Sie da vor halten, ob / müssen die jenigen, so da sterben, die Zamoluksei[179], d. i. der Erd-Göttin, dienen; Daß aber Loc-/cenius auß dem Olao Rudbek beybringet, ob solle noch bey den Dalecarlern in Schweden diese Re-/dens-Art von den Sterbenden seyn, daß Sie zur Zamolsin gehen, geschiehet gar in andern Verstand / und Meinung, alß es geschehen bey den[180] rechten Gethen, oder Gothen. Denn mit dem *Samolsin* / die Dalecarler den Todt benennen, eine
[72v] gemeine Versamlung der Menschen, die da geschicht, wenn // die [!][181] Leute sterben und in die Erde verscharret werden; rühret[182] her vom Wort *Sam[m]eln,* / gleichsahm „zum Sammelplatz kommen." Waß die Vernunfft des Worts *Gepeda* betrifft, ist / woll nicht ohne, daß ein offen-mäuliger Faullentzer bey den Deutschen *Japert* genent wird, / allein wie ungewiß dieser Gothen Schiffart auß Schweden ist, so ungewiß ist auch diese / Derivation. Bemerckt, die Benennung dieser Völcker sehr variirt bey den Auctoren, denn / Sie bald *Sigepedae*, bald

l(120) L. c.
[Herodotus, Historiae libri IX [...]. *Vide i(9).*]

Giweleisis iš vokiško žodžio *Blitzen* [„švytėjimas"], vadinasi, jų nuomone, *Giweleisis* reiškia *Givo=švytėjimas-dievas.* Bet tiek minėtųjų vyrų, tiek Loccenijaus nuomonės apie gotus labai skiriasi. Tas pat yra su žodžiu *Zamolxis.* Tuo žodžiu senieji gotai vadino dievą, pas kurį eina mirusieji arba pas kurį juos pasiunčia, kad jie jam tarnautų, kaip liudija Herodotas[l(120)]. Šis žodis *Zamolksis* arba *Zamolxis* kildintinas iš sarmatų žodžio *Ziama*, t.y. „žemė"; *Ziameluks* prūsams, nadruviams, skalviams, žemaičiams, [taip pat] Lietuvoje dar ir šiandien reiškia žemės poną ar dievą ir tų, kurie laidojami žemėje; graikai, kuriems ištarti arba transkribuoti kitų kalbų žodžius buvo sunku, iš to žodžio *Ziāmēlūks* padarė *Zamolksis* arba *Zamolxis.* Panašios nuomonės laikėsi senieji getai, ir ji, kaip čia nurodau, paplitusi tarp paprastų žmonelių Žemaitijoje, Nadruvoje, Skalvoje, Lietuvoje ir t.t., – ir jie mano, jog tie, kurie numiršta, tarnauja *Zamoluksei*, t.y. žemės deivei; o kad Loccenijus remdamasis Olausu Rudbeku teigia, jog Švedijos dalekarlai esą taip sako apie mirštančiuosius, kad jie eina pas *Samolsiną*, tai jie [tuos žodžius] visai kitaip supranta ir kitaip mano, negu [manė] tikrieji getai ar gotai. Mat žodis *Samolsin*, kuriuo dalekarlai vadina mirtį, bendrą
[72v] žmonių susibūrimą, įvykstantį, kai // žmonės miršta ir užkasami į žemę, kilęs iš žodžio *sammeln,* atseit „ateiti į rinkimosi vietą". Dėl žodžio *Gepeda* reikšmės, tai su juo tikriausiai sietinas vokiškas žodis *Japert,* reiškiantis išsižiojėlį dykinėtoją; bet kaip neaiškus tų gotų atvykimas laivais iš Švedijos, taip neaiški ir ši interpretacija. Pažymėtina, kad tų tautų pavadinimas labai įvairuoja, vieni autoriai jas vadina

[176] *al. m. corr. ex* Zamollesis. [177] e *in* Ge *corr. ex* o; *MSB:* Gothen. [178] *MSB:* Pöbel. [179] u *corr. ex* o. [180] n *corr. ex* r. [181] *prae h. v. err. scr.* Wenn. [182] üh *corr. ex illect.*

Jeipedes heissen[m(121)]. In der Sarmatischen Sprach bedeuten diese / Wörter ein Läuffer und starcken Fußgänger. Der Nahmen jenes Königs der Gethen, / *Borvista*, heist in seiner Sprache, wie Jornandes bezeuget, ein Gesetz-Geber, nach der jetzi-/gen Mundart der Sarmater, bey denen gemein ist, die Buchstaben *a* in *u*, *u* in *a*, *e* in *y* / zu verwechseln, heist es *Barowista*, vom Wort *Baras* „Zanck" und *Wystu*, d. i. „compono" / „beylegen"; alßo, daß *Barowista* so viel heist alß der Zanck und Streit beyleget, welchs / ein Ampt eines Königs und Gesetzt-Gebers ist. (7.) Daß Cotison, dessen bey[183] dem Sve-/tonio gedacht wird, ein Sohn deß Cothi seyn und heyssen soll, folget nicht fort, daß es nach der / Schwedischen Sprach allein so heissen müsse, weil auch in der Sarmatischen Sprache solches nicht / minder bedeutet wird. Es begiebt sich offters, daß einige Wörter, so den Buchstaben alß der / Bedeutung nach in unterschiedlichen Sprachen überein kommen, da doch die Sprachen von einan-/der gar different bleiben. Man findet viel Wörter in der Persischen Sprache, die wie in der / Deutschen Sprache lauten und auch einerley bedeuten, jedoch bleiben doch die Wörter Persische / und die Sprachen unter sich weit unterschieden. (8.) Daß Wort *intapha*, dessen obgedach-/ter Svetonius gedencket, last sich weit besser auß der Sarmatischen Sprach herziehen. Nach / der heutigen Mundart der Nadraver, Zamaiter etc. etc. heist es *i dabbu*, davor der Pohle spricht / *dobywam* „irrumpo, oppugno", „einbrechen, anfallen, bestürmen". Nach diesem Verstand läst sich / dieses Wort beym Svetonio sehr woll verstehen, daß der Darius hat vom König der Gothen Anti-/cyrus[184] offters grosse Schaden gelitten. „Crebris, sagt Svetonius, fatigatus intaphis, Octoginta / Millia perdidit armatorum, i.e. crebris fatigatus oppugnationibus."[88] – „Durch viel Einfälle und / Einbrüche ist Darius sehr fatigiret worden." Daß Zeugniß von Valefrido Strabonis kan Unser Mei-/nung nicht umbstossen; denn selbiges nur dieses will, daß einige Gothen, nehmlich die auß Griechen / Land damahlen gewesen und vielleicht von den Deutschen kommen, haben Deutsch geredet und

[m(121)] Vid. Orb. Goth. l. 1. c. 11. p. 119.
[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 1, cap. 2, p. 119. *Vide h(23).*]

sigepedais, kiti – *jeipedais*[m(121)]. Sarmatų kalba šie žodžiai reiškia bėgiką, stiprų ėjiką. Ano getų karaliaus, *Borvistos*, vardas jų kalba, kaip liudija Jornandas, reiškia įstatymų leidėją; dabartine sarmatų tarme, kurioje įprasta, kad raidė *a* virsta *u*, *u* – *a*, *e* – *y*, jis vadinasi *Barowista*, nuo žodžio *Baras* – „barnis" ir *Wystu*, t.y. „compono" – „sutvarkyti, sutaikyti"; taigi *Barowista* reiškia ne ką kita, kaip „tas, kuris sutaiko susibarusius ir susigińčijusius", o tai yra karaliaus ir įstatymų leidėjo kompetencija. 7) Tai, kad Kotisonas, kurį mini Svetonijus, esą buvęs Koto sūnus ir taip vadinamas, neduoda pagrindo teigti, jog tas žodis gali būti tik švedų kilmės, nes ir sarmatų kalboje jis reiškia ne ką kita. Juk dažnai pasitaiko, kad atskiri įvairių kalbų žodžiai visiškai sutampa pagal raides ir reikšmę, nors pačios kalbos labai skiriasi. Persų kalboje randame daug žodžių, kurie skamba kaip ir vokiški bei tą patį reiškia, bet vis dėlto jie lieka persiški žodžiai, o kalbos – labai skirtingos. 8) Žodį *intapha,* kuris buvo žinomas ir minėtajam Svetonijui, daug lengviau išvesti iš sarmatų kalbos. Dabartine nadruvių, žemaičių ir t.t. tarmėmis sakoma *i dabbu*, lenkas taria *dobywam* – „irrumpo, oppugno", „įsiveržti, užpulti, šturmuoti". Taip aiškinant šį žodį, iš Svetonijaus [raštų] galima puikiai suprasti, jog Darijus dažnai nukentėdavo nuo gotų karaliaus Antikyro. „Crebris, – sako Svetonijus, – fatigatus intaphis, Octoginta Millia perdidit armatorum, i.e. crebris fatigatus oppugnationibus."[88] – „Darijus buvo labai išvargintas dažnų antpuolių ir įsiveržimų." Walahfrido Strabono liudijimai negali paneigti mūsų nuomonės, nes jie tik teigia, jog buvo gotų, būtent atvykusių iš tuometinės Graikijos ar vokiečių [žemių], kurie kalbėjo vokiškai ir kartu su jais [vokiečiais] buvo priėmę krikščionių tikėjimą.

[183] *corr. ex* beym, -m *lit.* [184] *MSB:* Antilyrus.

mit / Ihnen den Christlichen Glauben angenommen. Vielmehr folget, daß ehe Sie den Christlichen Glau-/ben angenommen, haben Ihre eigene Sprach geredet. (9.) Denn zu der Zeit die Deutschen / im Römischen Reich vor andern praevaliret und die Mächtigsten gewesen, daß also diese Gothen / mit Ihnen stäts conversiret, auch die Deutsche Sprach angenommen; daß die alten Gothen / und die jetzigen Schweden übereinkommen in gewissen Sitten, in der Generositäth, in Trachten etc., / macht nicht fort auß, daß Sie einerley Volck seyn. Denn in allen Völckern findet man gene-/rose Leute, auch daß Sie in Trachten nicht groß unterschieden seyn. Man sehe Pohlen, Liettauen, / Persen, Türcken, Tartern an, ob ihre Trachten nicht schier einerley seyn, aber waß dero Ur-/stoff betrifft, sind sie weit unter sich verlegen. Die Sarmater und die Gallier oder Frantzosen / sind sehr different; doch haben Sie gleiche Sortilegia, Extispicia und deßgleichen abgottische / Dinge unter sich gehabt. //

[73r] §6. Ehe Wir von den Gothen abtreten, will nöhtig seyn, von den Gothischen Nahmen / und dessen Beehrung etwas anzuführen. Es ist gewiß, daß der Gothische Nahme vielen / Völckern zugeleget ist, und haben zu den Gothischen Völckern gehöret alle die Völcker, die man / jetzo zu den Szlaven zehlt und vormahls daß gantze Sarmatien bedecket, dessen Gräntze / vom Fluß Tanai und Asien an biß an den Rhein und jetziges Franckreich gewohnet, wor-/innen eine grosse Zahl[185] unterschiedlicher Völcker und Nationen sich befunden. Die man aber / alle damahlen zu den Gethen[186] gezehlet. Die vornehmsten sind die eigentlich so genandte / Gothen, die sich in Ost- oder West-werts getheilet. Die Veneden, oder Vandali, Gepeder, / Scyrren, Heruler und andere mehr, derer Nahm theils vergangen, theils geblieben, wie offt-/gedachter Procopius[n(122)] bezeuget. Ein gleiches erzehlet von ihnen Plinius[o(123)], Orosius[p(124)], Eu-/sebius[q(125)], und haben sich diese Völcker lang in

[n(122)] Lib. 3. Goth.
[Procopius Caesariensis, De rebus Gothorum [...]. *Vide c(26).*]
[o(123)] Lib. 4. Cap. 13.
[Plinius, Caius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5).*]
[p(124)] Lib. 1. Hist. c. 1.
[Orosius, Paulus, Historia adversus paganos [...]. *Vide ppp(104).*]

Juo labiau iš to išplaukia, jog prieš priimdami krikščionių tikėjimą jie kalbėjo savo kalba. 9) Mat tuo metu Romos imperijoje vokiečiai visur dominavo ir buvo galingiausi, o kadangi gotai su jais nuolat bendravo, tai perėmė ir vokiečių kalbą; tai, kad senovės gotus ir dabartinius švedus sieja kai kurie papročiai, taurumas, aprangos panašumas ir t.t., neduoda pagrindo laikyti jų viena tauta. Juk visose tautose esama kilnių žmonių, o ir apsirengimu jos nelabai skiriasi. Pažvelkime į lenkus, lietuvius, persus, turkus – juk jie rengiasi bemaž vienodai, bet gilioje senovėje jų drabužiai buvo iš visiškai skirtingų medžiagų. Sarmatai ir galai arba prancūzai labai skiriasi; bet [kadaise] jie vienodai tikėjo burtais ir būrimais iš gyvulių vidurių bei panašiais bedieviškais dalykais. //

[73r] §6. Baigiant kalbėti apie gotus, būtina pateikti [žinių] apie gotų vardą bei jo gerbimą. Žinome, kad gotų vardas teko daugeliui tautų ir kad prie gotų tautų priklausė visos dabar slavams priskiriamos tautos, kadaise gyvenusios visoje Sarmatijoje, kurios ribos driekėsi nuo Tanajo upės ir Azijos iki Reino ir dabartinės Prancūzijos ir kur, be jų, dar buvo daug įvairiausių tautų ir tautelių. Bet anuomet jos visos buvo priskiriamos getams. O iškiliausia iš jų buvo vadinamieji gotai, skirstęsi į rytinius ir vakarinius. Venedai, arba vandalai, gepedai, skirai, herulai bei daugelis kitų, kurių dalies vardai išnyko, dalies išliko, kaip liudija dažnai minimas Prokopijas[n(122)]. Tą patį apie jas pasakoja Plinijus[o(123)], Orosijus[p(124)], Eusebijas[q(125)], ir tos tautos ilgai išlaikė tokią

[q(125)] Lib. 4. c. 5.
[Eusebius (Caesariensis), *possib.* Rerum toto orbe gestarum Chronica [...], Antverpia, 1608; Opera [...], Basilea, 1559; 1570; Parisii, 1581.]

[185] *MSB:* Anzahl. [186] *MSB:* Gothen.

solcher Macht erhalten, dessen Wir nicht / geringe Spur haben von den alten Preussen, alß woselbst der vornehmste Sitz der Gothen gewe-/ sen, gestaltsahm der Hohe-Priester in Preussen Krywe, sein Jurisdiction noch kurtz vor des Ordens / Zeiten nicht nur über Preussen, sondern auch Zamaiten, Liettauen etc. etc., Masuren, Reussen, / Moskovien etc. etc. erweitert; da von mit mehrerm anderswo.

§7. Was den Ursprung des Worts *Gothen* betrifft, finden Wir davon unterschiedliche / Meinungen. Der berühmte Loccenius mit N. Stiernhelm will es herführen von einem / Schwed-Gotischen Wort *Gutt* und *Gusse*, i. e. „Jüngling" et *Gutte,* d. i. „Ein Kriegsmann". An-/dere meinen, daß dieser Nahme der Gothen sein Ursprung habe von dem Fluß *Guda*, der / daß Aarhusische Bischtumb in Jütland durchwessert, davon die gantze Dennmarckische Pro-/vintz Jütland seine Benennung haben soll[r(126)]. Jene wollen es herziehen von *Choczym*, einem / Paß und Schloß in Moldau, von welchem Sie darumb den Nahmen herführen sollen, weil / Sie über den Paß offters gangen und in die Römische Provincien eingefallen haben. Es sind / auch, welche es aus der Griechischen Sprache deriviren. Nemblich von Griechischen Worte γοίτος [!][187], / so „Unflätigkeit" bedeutet, womit Sie daß Gothische Volck bemackeln wollen, alß hätten Sie, den barba-/rischen Scythen gleich, in ihren expeditionen gar unsauber sich betragen. Noch wollen andere / es auß der Deutschen Sprache herziehen; nehmlich es sind Gothen genent, gleichsahm die Gutten / Leutte. Und daher, halt Ich, ist der Nahme der Schwedischen Gott-Länder herzuführen; denn / die Völcker in Gottland sind von dem Gutten Land, daß Sie bewohnet, *Jüttländer* und nach der / Schwedischen Mund-art *Gotländer* genennet worden, da von die Schwedischen Scribenten / *Gothen* genandt. Damit Sie die Ehre, so die alten Gothen in Europa, Asia und Africa ihnen / erworben haben, ihrem Vaterlande mittheilen möchten. Einige führen daß Wort her von / *Godan,* vel *Codan. Godan* soll einigen ein

[r(126)] Hermannides in Dania.
[Rutgerus, Hermannides, Regnorum Daniae [...]. *Vide ll(77).*]

valdžią, kurios nemažai pėdsakų dar buvo išlikę senojoje Prūsijoje, kur buvo prakilniausia gotų gyvenvietė, o vyriausiojo Prūsijos kunigo, krivio, jurisdikcija dar prieš pat Ordino laikus apėmė ne tik Prūsiją, bet ir Žemaitiją, Lietuvą ir t.t., mozūrus, Rusiją, Maskvėniją ir t.t.; apie tai daugiau – kitoje vietoje.

§7. Dėl žodžio *Gothen* kilmės esama skirtingų nuomonių. Garsusis Loccenijus ir N. Stiernhelmas išveda jį iš švedų-gotų žodžių *Gutt* ir *Gusse*, t.y. „jaunikaitis", ir *Gutte*, t.y. „karys". Kiti mano, jog tas gotų vardas kilęs nuo upės *Guda*, tekančios per visą Orhaus vyskupystę Jutlandijoje, o jos vardu esą buvusi pavadinta visa Jutlandijos provincija Danijoje[r(126)]. Dar kiti kildina jį iš žodžio *Choczym*, kalnų perėjos ir pilies Moldovoje; jie todėl pasivadinę tuo vardu, kad dažnai keldavęsi per tą perėją ir [paskui] įsiveržtavę į romėnų provincijas. Yra ir tokių, kurie kildina tą žodį iš graikų kalbos. Būtent iš graikiško žodžio γοίτος, reiškiančio „nepadorumas", taip norėdami gotų tautą pakritikuoti, esą jie, panašiai kaip barbariški skitai, labai nepadoriai elgdavęsi karo žygių metu. Yra ir bandymų tą žodį išvesti iš vokiečių kalbos – būtent jie buvę pavadinti gotais kaip „die Gutten Leute" [„geri žmonės"]. Ir aš manau, jog taip reikia aiškinti Švedijos gotlandiečių vardą, nes Gotlando tautos pagal „gutes Land" [„gerą kraštą"], kuriame jos gyvena, buvo pavadintos *jutlandiečiais*, švedų tarme – *gotlandiečiais*, o švedų rašytojai jas pavadino *gotais*. Kad jie galėtų skelbti savo tėvynės garbę, kurią senovės gotai jiems pelnė Europoje, Azijoje ir Afrikoje. Kai kas tą žodį kildina iš *Godan* arba *Codan.* Vieni *Godaną*

[187] *possib. err. pro* γοητός *vel* γόης.

Heydnischer Götz gewesen seyn, anderer will es / daß Baltische Meer seyn. Beym Jornande ist der *Codanus Sinus* fast der gantze Belt. Jedoch / will Er, daß ein grosser Fluß, *Vagus* genandt, in diesen Sinum Codanum sich ergiessen soll. / Waß daß vor ein Fluß sey, oder wo er eigentlich wässere, beschreibet Uns Jornandes nicht, / weil Er dieser Sachen nicht recht gewiß gewesen, jedoch von diesem Sinu Codano[188], oder Godano, will / Phil[ippus] Cluverius das berühmte Dantzig, weil selbiges *Gedanum* in der Lateinischen Sprach, in / der Sarmatischen Sprache *Gdansk* heist, herführen; an solchen Sinu haben die Gothen und Däh-/nen gewohnet; und ist nicht[189] Ungereimbt[190] zu sagen, daß von denen berühmten Völckern diese herrliche / Stadt ihren Ursprung haben möge. Vid[e] *Orb[e]. Goth[ico]*[s(127)]. //

[73v] §8. So variiren auch die Auctoren in deriviren der Wörter *Gethen*[191], *Guthen, / Gythoner, Gautuner* etc., da denn einige ⌈so andere[192] {undt}[193] anders herführen, alß: Unser berühmte Pastori[us] / weilandt König[licher] Mayest[äth] Historicus vermeinet, daß Wort *Gythones* sey vom Wort *Scythen* / zu ziehen, weil bekandt, daß die Buchstabe *S* leicht in *C* und dann in *G* bey vielen Völckern sich / verwechseln läst. Und demnach sein die Scythen *Cythen* und darauff *Gythen, Gythons* genen-/net worden. (4.) Der *Gautunnen* Nahmen führen einige, alß Loccenius[t(128)], vom Schwedi-/schen Wort *Gaute* her, womit vor diesem der Schweden Gott Odin benahmset worden. / (5.) Daß Wort *Gethen* führen einige her von *Gethar*, einen Sohn Arams, einen Enckel des / Semis. Einige von Griechischen Wörtern, deren Thon dem Wort *Gethen* übereinkombt, ⌈welches / Uns aber ungereimbt vorkombt;[194] weil ein jeder Nation sich selbst mit ihren eigenen Landsprach / benent, auch nicht nöhtig hat, mit frembden Federn sich zu schmücken. Es ist zwar nicht ohne, / wie wir oben schon erwehnet, das die Griechische Auctoren sich des Worts *Gethen* unterschiedlich / gebraucht, also daß Sie da durch nicht nur die bemeldten Gothen, sondern auch anderer Völcker

[s(127)] L. 1. c. 1. § 3. Hartknoch etc. etc.
[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 1, cap. 1. *Vide h(23).*;
Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen, oder Preussischen historien, zwey Theile, Frankfurt, Leipzig, 1684, S. 428–429.]

laiko buvus pagonių dievaičiu, kiti mano, jog tai buvo Baltijos jūra. Jornandui *Codanus Sinus* yra beveik visas Beltas. Bet jis teigia, jog didžiulė upė, vadinama *Vagus*, įtekanti į šitą *Codano* įlanką. Kokia tai upė ir kur ji iš tikrųjų teka, šito Jornandas neaprašo, nes pats tiksliai nežino; o Phil[ippas] Cluverijus iš tos *Codano*, arba *Godano,* įlankos kildina garsųjį Dancigą, nes tas pats lotyniškas *Gedanus* sarmatų kalba vadinasi *Gdansku*; prie tokios įlankos gyveno gotai ir danai; ir nebūtų visiškai beprasmiška teigti, jog šio puikaus miesto kilmė sietina su garsiomis tautomis. Žiūrėk *Gotų pasaulyje*[s(127)]. //

[73v] §8. Kildindami žodžius *Gethen, Guthen, Gythoner, Gautuner* ir t.t., autoriai taip pat laikosi skirtingų nuomonių, pateikia vis kitokius aiškinimus. Garsusis mūsų Pastorijus, buvęs Jo Karališkosios Didenybės istorikas, mano, jog žodis *Gythones* kildintinas iš žodžio *Scythen*, nes žinome, kad daugelis tautų lengvai keičia raidę *S* į *C* ir paskui į *G*. Taigi skitai buvo pavadinti *Cythen*, po to – *Gythen, Gythons*. 4) Vardą *Gautunnen* vieni, kaip antai Loccenijus[t(128)], išveda iš švediško žodžio *Gaute*, kuriuo anksčiau buvo vadinamas švedų dievas Odinas. 5) Žodį *Gethen* kai kurie kildina iš *Getharo*, Aramo sūnaus, Semo vaikaičio. Yra tą žodį išvedančių iš graikiškų žodžių, skambančių kaip žodis *Gethen*, bet mums tai atrodo nelogiška, nes kiekviena tauta pasivadina savo krašto kalba, ir jai nebūtina puoštis svetimomis plunksnomis. Kas be ko, kaip jau anksčiau minėjome, graikų autoriai žodį *Gethen* vartojo skirtingai, taip vadindami ne tik minėtuosius gotus, bet ir kitas

[t(128)] Lib. 1. Antiquit. Sveco-Goth. c. 1. §2.
[Loccenius, Johannes, Antiquitatum Sveo-Gothicarum [...]. *Vide hh(74).*]

[188] d *lit.* [189] *al. m. scr. supra illect. lit.* [190] U *corr. ex* u. [191] *MSB:* Gothen. ⌈...[192] *MSB:* anderes. [193] *al. m. scr. supra lin.* ⌈...[194] *MSB: abs.*

also / benamht, aber wenn Sie dieses gethan, haben Sie gezweckt auff das Wort γειτων, so einen / Benachbahr[t]en [!] bedeut und auch dabey der Nahmen der Völcker beygesetzt, alß die *Tyrigethae, / Graecigethae* etc. etc., nehmblich „die Nachbahren der angräntzenden am Fluß Tyras, an Griechenlandt".

§9. Meine unvorgreiffliche Meinung hievon ist diese, weil die Gothen Sarmatische / Völcker gewesen, ist es am thulichsten, daß man es auß der Sarmatischen Sprache herführe und ob / dieselbe, wie alle andere Sprache[n], in Verlauff so vieler 100 Jahren einige Veränderung ⌈an sich mag[195] / gezogen haben, so befindet man doch, daß unter deren Sprachen die Alt Preussische Sprache in ihren / alten Circul geblieben und hat sie sich biß zu der Ordens Zeiten vor den Frembdlingen bewahret, die / zwar darinnen einige Colonien geführet, die doch die Preuss. Sprache, wie hart sie auch drauff gedrun-/gen, nicht haben in allen[196] Provincien daselbst außtilgen können. Es möchte seyn etwa an einem Meer-/Haffen, da einige frembde Schiffahrenden bey den damahligen Gothen sich mögen eingenistelt haben. / In terra continenti aber ist daß Land davon {mehrentheils}[197] befreyet gewesen; dahero selbige Sprache mit einer frem-/den Sprach nicht woll hat mögen corrumpiret werden. Diese Sprach ist der Pohlnischen, Dalmatischen, / Böhmischen, Reussichen Sprache sehr verwandt und ist fast Eine[198] Sprach mit der jetzigen Zamai-/tischen, Wendischen, Werulischen, Curischen Sprach. In diesen Preussen haben die Gothen ihren / vornehmsten Sitz gehabt, alß die allein den Bornstein auffgelesen, welches von keinem Schwedi-/schen, noch andern Völckern zu verstehen ist, alß nehmlich nur von Völckern im Preussen Lande, / der wahren Mutter und Zeugame des Bornsteins. In dieser Sache nun ist noch ein Wort, / *Guota,* vieler Bedeutung, dessen man gar zu offtern gebraucht, vornehmlich im Hauß-Wesen / und waß dessen Nutz und Frommen betrifft. Damit werden die Hauß-hütten und auch des-/sen Hausgeräth benennet. Es wird auch von den Einfältigen dem Gott deß Haußwesens / zugeleget; alß wenn Sie sagen wollen: „Wir wollen

⌈...[195] *MSB:* mag an sich. [196] *al. m. corr. ex* vielen. [197] *al. m. scr. supra lin.* [198] E *al. m. corr. ex* e.

tautas, tačiau jeigu pavadindavo tokiu vardu, tai turėdavo galvoje žodį γειτων, kuris reiškia gyvenantį kaimynystėje, prie jo pridėdavo dar ir tautos pavadinimą, kaip antai *Tyrigethae, Graecigethae* ir t.t., būtent „besiribojantys su Tyro upe, su Graikija, kaimynai".

§9. Mano bešališka nuomonė tokia: kadangi gotai buvo sarmatų tautos, būtų tikslingiausia kildinti šį žodį iš sarmatų kalbos, ir nors ji, kaip ir visos kitos kalbos, per tiek šimtmečių buvo kiek pasikeitusi, vis dėlto manoma, jog iš visų kitų kalbų senoji prūsų kalba išliko savo senajame areale ir sugebėjo apsisaugoti nuo svetimšalių, kurie, nors ir turėdami krašte keletą kolonijų, vis dėlto neįstengė visose provincijose išnaikinti prūsų kalbos, kad ir kaip negailestingai to siekė. Galbūt labiau tai pavykdavo prie kokio jūros uosto, kur tarp tuometinių gotų galėjo įsikurti vienas kitas svetimos šalies jūrininkas. Bet žemyno žemėse to {dažniausiai} išvengdavo, todėl tikriausiai ir pati kalba negalėjo būti sugadinta svetimos kalbos. Ta kalba labai artima lenkų, dalmatų, čekų, rusų kalboms ir beveik ta pati, kaip dabartinės žemaičių, vendų, verulų, kuršių kalbos. Toje Prūsijoje buvo iškiliausia gotų gyvenvietė, ir jie vieni rinkdavo gintarą, to nesupranta jokia švedų nei kitos tautos, tik būtent tautos, gyvenančios Prūsų šalyje, kuri yra tikroji gintaro motina ir augyvė. Šiuo klausimu labai svarbus dar vienas žodis, *Guota*, kuris labai dažnai vartojamas, ypač namų ūkyje ir kalbant apie tai, kas namams naudinga ir pelninga. Taip vadinami trobesiai ir namų reikmenys. Neišmanėliai sieja jį su namų ūkio dievu; antai norėdami pasakyti: „Tą ar ką kita padovanosime mūsų namų

dieses oder jenes dem Gott unsers Hauß-/wesens, oder Gott vor Erhaltung unsers Haußwesens waß schencken", sagen Sie: „wir wollens / schencken der *Gotai;* weil auch der Meiste Substantz der Gothen in Vieh und vornehmlich / in Schaffen bestanden, alß wird ein Herde Vieh und Schaffe, wie auch eine Schaffhürde bey / ihnen *Guota* genandt. Es wird auch gebraucht in dem Verstandt einer Familie Erbschafft- / Hause. Und so lesen Wir in den Preussischen, Liettauschen und Zamaitischen Chronicken, daß / dieser oder jener sey gewesen auß
[74r] einer vortrefflichen *Guota*, d. i. auß einem vornehmen // Hause und Familie, welches einige, so solches gelesen, nicht woll verstanden und dahero geschlossen, / daß solche vornehme Familie auß dem Schwedischen Gottland her·wäre. Dahero ists kommen, / daß S[imon] Grunav, Stella und andre die Preussische Fürsten Weydiwutum und Prutenum vor / Schwedische Gothische Herren gehalten, da vielleicht der erste Auctor, von dem man solches her-/hat, bedeuten wollen, daß diese Lands-Regierer auß einer Vornehmen und Fürst[lichen] *Gouta,* / daß ist Stam[m]-Geschlecht und prosapia gewesen. /

Hie aber ist zu mercken, daß dieses Wort mit einem diphtongo geschrieben wird, so in / sich gleichsahm schleust drey vocales: *u, o, a,* gleichsahm wäre es geschrieben *Guoata,* und weil / dieser Diphthongus schier schwär außzusprechen, alß hat es bey frembden, denen diese[199] Wort so bar-/barisch gelautet, Gelegenheit gegeben, Unsre Gothen bald *Gethen,* bald *Gothen,* bald *Guthen,* bald / *Gauten* etc. etc., bald *Gythen* zu nennen. Daß aber dessen flexion in *onis*, alß *Gothonis,* gediehen, / rühret solches her, weil daß Wort *Gouta* den accusativum in *ą* (so alß ein *on* außzusprechen / wird) endiget. Alß, wenn Sie sagen „lasset uns nach unsern Hauß gehen", sprechen Sie: /*Eikim Guotą* oder *Guoton.* Daher daß derivativum in *onis* bey unzehlichen Worten in dieser Spra-/che sich endiget, alß von *Miesczia* „Stadt", *Miesczionis*, „ein Bürger", a *Pillo*, „Schloß", *Pillionis* u[nd] s[o] f[ort].

§10. Der Nahme der Gothen, in waß Hohen Würden in der Welt und demnach bey dem / Römischen Reiche gewesen, erzehlet Uns daß 12. Buch *Codic[is]*[89]. Sie sind nicht allein dem Römischen /

[199] *MSB:* dieses.

ūkio dievui, arba dievui už mūsų namų ūkio išsaugojimą", jie sako: „Padovanosime *Gotai*"; kadangi didžiausias gotų turtas buvo galvijai ir ypač avys, tai jie galvijų ir avių bandą, taip pat avių žardą vadina *Guota*. Tas žodis vartojamas taip pat paveldėto šeimos namo prasme. Todėl prūsų, lietuvių ar žemaičių kronikose skaitome, kad tas ar kitas
[74r] buvęs iš kilmingos *guotos*, t.y. „iš kilmingų // namų ir šeimos". Kai kurie tai skaitydami ne taip suprasdavo ir padarydavo išvadą, jog tokia kilminga šeima kilusi iš švedų Gotlando. Todėl atsitiko taip, kad Simonas Grunau, Stella ir kiti prūsų kunigaikščius Vaidivuitį ir Prutenį laikė Švedijos gotų didikais, kadangi pirmasis apie juos rašęs autorius norėjo pabrėžti, jog šie krašto valdovai buvo kilę iš kilmingos ir kunigaikštiškos *goutos*, tai buvo kilties gentis ir giminė.

Bet reikia atkreipti dėmesį į tai, jog šis žodis rašomas su diftongu, kurį sudaro tarsi trys balsės: *u, o, a*, lyg būtų parašyta *Guoata*, ir kadangi šį diftongą sunku ištarti, tai svetimšaliams, kuriems tas žodis skambėjo taip barbariškai, buvo dingstis mūsų gotus vadinti tai *getais*, tai *gotais*, tai *gutais*, tai *gautais* ir t.t., tai *gitais*. Bet kad jo galūnė virto *onis*, kaip [žodyje] *Gothonis*, paaiškinama tuo, kad žodžio *Gouta* galininkas baigiasi *ą* (kuri tariama kaip *on*). Antai norėdami pasakyti „eime į savo namus", jie sako: *Eikim Guotą* arba *Guoton*. Todėl tiek daug šios kalbos išvestinių žodžių baigiasi *onis*, pavyzdžiui: *Miesczia* – „miestas", *Miesczionis* – „miestietis", iš *Pillo* – „pilis" – *Pillionis* ir taip toliau.

§10. Kokios didžiulės garbės gotų vardas sulaukė pasaulyje, o paskui Romos imperijoje, pasakojama *Codic[is]* 12-oje knygoje[89]. Jie

Reich meist verbunden, sondern auch allwege bey Ihnen in hohen Ansehen, so gar daß allerdings / die Administration des Römischen Reichs ihnen endlich verstattet worden. Drumb Flavius / Gainas, ein Gothischer König[90], daß Römische Reich beherschet, wie auch der Odoacer, der Gothen / und Heruler Könige, dem der Römische Käyser Augustus daß Römische Reich abgetreten. / Ich geschweige, in waß hohe königliche Familien Sie sich eingesiebt. Der Gothen König / Theodoricus auß der Familie Amala hat des Königs in Franckreich Clodovei Tochter, der Kö-/nig in Spanien und der König von Burgundien haben die Töchter des Theodorici geheyrahtet. / Alß die Saracener die Spanische Königreiche angefallen, auch schier bezwungen, hat ein eintziger / der Gothen Printz Pelagius den Sarcenern sich opponiret, und hat es seinem Sohn anfangs geglü-/cket, daß Er die Saracener auß Portugal und vornehmsten Spanischen Provincien vertrieben; / und daher erhalten, daß die Könige in Spanien deßwegen *Reges Catholici* genennet werden. / So tapfer hat sich dieser Gothische Printz mit seinen wenigen Gothen gehalten, daß damahls / nicht nur, sondern auch noch der Spanische Adel sich vor einen Schimpff achten, so einer Sie nicht solte / zu dem Gothischen Adel zehlen. Ja selbst der Römische Käyser Carolus V. hat es Ihme vor eine / Ehr gehalten, vom Gothischen Geblüht entsprossen zu seyn. Ja auch andere Völcker haben sich / zur Ehre gezogen, Ihr Geschlecht von dem Gothischen Geschlecht herzuführen[u(129)].

Daß 8te Capittel

Von den jetzigen Gudden in Preussen, ihrer Verachtung, und woher selbige entstanden

Inhalt

1. Der Gudden Nahm ist erst ein Ehren-Nahm in Preussen gewesen. 2. Ist hernachmahls ein Verachtungs / Nahme worden wegen ihrer

[u(129)] Horn. in Orbe Impet. *[!]* p. 1625; Beda, Lib. 1. Hist. am. *[!]* c. 1.

[Hornius, Georgius, *q. ex multis ed.:* Orbis imperans seu tractatus de 13 orbis Imperiis historico-politicus [...], Lugduni, 1668; Francofurti et Lipsiae, 1668; Lugduni Batavorum, 1668; Lipsiae, 1668; Lipsiae, 1669; Francofurti, 1677;

Romos imperijai ne tik labiausiai buvo dėkingi, bet ir apskritai turėjo tokį didelį autoritetą, kad jiems pagaliau buvo leista dalyvauti net Romos imperijos valdyme. Todėl ir Flavijus Gainas, gotų karalius[90], valdė Romos imperiją, kaip ir Odoakras, gotų ir herulų karalius, perleidęs Romos imperiją Romos imperatoriui Augustui. Jau nekalbu apie tai, į kokias karalių gimines jie įsiliejo. Gotų karalius Teodorikas iš Amalos giminės buvo vedęs Prancūzijos karaliaus Klodovėjo dukterį, Ispanijos ir Burgundijos karaliai buvo vedę Teodoriko dukteris. Kai saracėnai užpuolė ir, atrodė, tuoj nugalės Ispanijos karalystę, vienintelis pasipriešinęs saracėnams buvo gotų princas Pelagijus; jo sūnui iš pradžių pavyko išvyti saracėnus iš Portugalijos bei didžiųjų Ispanijos provincijų; ir dėl to išliko [tradicija], kad Ispanijos karaliai vadinami *Reges Catholici*. Šis princas su negausiais gotų būriais kovėsi taip narsiai, jog ne tik anuomet, bet ir [vėliau] Ispanijos didikai vertindavo kaip įžeidimą, jeigu jų nelaikydavo kilmingaisiais gotais. Ir netgi Romos imperatorius Karolis V laikė garbe, kad buvo kilęs iš gotų giminės[u(129)].

Aštuntas skyrius

Apie dabartinius gudus Prūsijoje, jų niekinimą ir iš kur toji panieka kilo

Turinys

1. Kadaise gudų vardas Prūsijoje buvo garbingas. 2. Paskui virto niekinamu vardu dėl to, kad jie atkakliai laikėsi pagonybės. 3. Prūsai

possib. Beda (Venerabilis), *q. ex multis ed.:* Historia ecclesiastica gentis Anglorum [...], Antverpia, 1550; Lovanium, 1566; Colonia Agrippina, 1601; Cantabrigia, 1643; 1644.]

Hartnäckigkeit im Heydenthumb. 3. Preussen verwerffen den Guddischen / Nahmen, die Gudden falsche Christen. 4. Der Gudden List in Hinrichtung der Christen. Der Preussen / Trinck-Recht. 5. Die Preussische Sprach verbohten. 6. Preussen sind von Preussen veracht worden.

§1. Der Nahme *Guddas* ist eben der Nahme *Guttas*, den die älteste Historici denen / Welt-berühmten Gothen beylegen, wie solchs in *Orbe*
[74v] *Gothico* dargethan. Nun ist der Gothen // und Gutten Nahme bey den Historicis so benahmbt, daß Sie wegen ihrer Martialischen gros-/sen Thaten Ihnen einen[200] nicht geringern Ruhm erworben, alß die Weltberühmten Römer, so / von diesen Gothen bezwungen worden, denn die Gotten die Stadt Rom und Italien eingenommen / und viel hundert Jahr besessen und beherschet; theils als Könige in Italien, theils alß Prote-/ctores oder[201] Tutores des H[eiligen][202] Röm. Reichs, von welchem Reich sie Franckreich, Hispanien, Dal-/matien, Illyrien, Dacien, Ungarn, Griechen- und Deutschland abgezogen, auch ein groß Theil / Africa und unterschiedliche Provincien in Asia ihnen unterwürffig gemacht. Wie solches weit-/läufftiger im *Orbe Gothico* außgeführet. Dieser so herrlicher Ruhm-Nahme der Gudden und / Gethen ist nun in so geringem valor, daß die selbst Uhrsprüngliche Gothen und Gutten nicht / mehr den Nahmen *Gutten,* oder *Guden,* von sich wollen gesagt wissen, noch weniger leyden, daß / man Sie *Gudden* nennen soll. Ungeacht an sich selbst das Wort eine praesumption eines unge-/meinen Witzes andeutet. Solche verachtung aber ist vermuhtlich daher entstanden.

§2. Es sind die alten Preussen, die unter dem Nahmen der *Gothen,* der *Gutten* oder / *Gudden*, gleich wie auch ihre Nachbahren, in den alten Zeiten der Welt sind bekandt gewesen, / ihrem Heydenthumb und der Abgötterey so hartnäckig zugethan gewesen, daß, ungeacht die be-/nachbahrten Völcker, alß Pohlen, Pommern, Reussen etc. etc., sind zum Christlichen Glauben durch / Gottes Gnad gebracht worden, dennoch die Preussen die grausahmsten Kriege überstrebet, ehe / Sie sich zum Christenthumb bequämen wollen. Auch da Sie ja zuweilen der grossen Macht / und dem Glück der Sieger zu weichen und sich

[200] *corr. ex lit.* nicht. [201] *scr. supra illect. lit.* [202] *al. ut in orig.:* H.

atmeta gudų vardą. Gudai – netikri krikščionys. 4. Gudų klasta žudant krikščionis. Įstatymas prūsams dėl girtavimo. 5. Uždrausta prūsų kalba. 6. Prūsus niekino prūsai.

§1. Vardas *Guddas* yra tas pats *Guttas*, kuriuo senovės istorikai vadino visame pasaulyje žinomus gotus, kaip aprašyta *Gotų pasaulyje.*
[74v] O gotų // ir gutų vardais istorikai juos pavadino dėl to, kad jie karžygiškomis pergalėmis pelnė gana didelę šlovę, antai kai tie gotai nugalėjo visame pasaulyje žinomus romėnus, tada gotai užėmė Romos miestą ir Italiją ir paskui daug metų valdė – iš dalies kaip Italijos karaliai, iš dalies kaip protektoriai arba kaip šventosios Romos imperijos globėjai. Nuo imperijos jie atskyrė Prancūziją, Ispaniją, Dalmatiją, Ilyriją, Dakiją, Vengriją, Graikiją ir Vokietiją, taip pat užvaldė didelę dalį Afrikos ir nemažai įvairių Azijos provincijų. Išsamiau apie tai kalbama *Gotų pasaulyje*. Šio tokio puikaus garbingo gudų ir getų vardo reikšmė taip smuko, jog net buvę gotai ir gutai nebenori vadintis *Gutten* ar *Guden*, o dar mažiau pakenčia, kai kas nors juos pavadina *Gudden*. Nepaisant visko, pats žodis jau yra užuomina į didžiulį gudrumą. Bet toks niekinimas turbūt dėl to kilo.

§2. Tai buvo senieji prūsai, kurie, vadinami *gotais*, *gutais* ar *gudais*, kaip ir jų kaimynai, senovėje buvo žinomi pasauliui; jie taip atkakliai laikėsi įsikibę pagonybės ir stabmeldystės, kad nors kaimyninės tautos, kaip antai lenkai, pomeranai, rusai ir t.t., per Dievo malonę buvo atverstos į krikščioniškąjį tikėjimą, vis dėlto prūsai atlaikė žiauriausius karus, kol sutiko priimti krikščionybę. Kartais didžiulė nugalėtojų jėga ir sėkmė priversdavo juos trauktis ir pasiryžti priimti krikščionių tikėjimą; jie tol laikydavosi žodžio, kol neišvengiama karo našta neleisdavo prasiveržti širdyje giliai įsirėžusiai uoliai pagoniškai stabmeldystei;

zum Christlichen Glauben zu resolviren sind / gezwungen worden, haben Sie so lang ihr Parol hierin gehalten, alß so lang die unablegliche Last / des Krieges, den ihnen im Hertz tieff eingedruckten Eyffer zur heydnischen Abgötterey nicht hat / lassen empor steigen; so bald aber derselbe Lufft bekommen, ist der Christliche Glaube offt mit / grosser Marter der Glaubens-Zeugen abandoniret worden. Ja Sie haben sich gelüsten lassen, mit / offtern grausahmen Einfällen in der Christen-Landen ihren begangen, vermeinten Irrthumb / zu revangiren. Und dahero ists kommen, daß man einen solchen Preussischen Godden vor einen / allgemeinen Feind der Christenheit gehalten; und ist der Nahme, wie in vergleichung der Chri-/sten und Heyden und Zöllner, den angräntzenden Christen so verhast worden, daß man ihren / Nahmen nicht gerne gehöret. Alß aber durch die Wundersahme Gütte Gottes das Licht des Hei-/ligen Evangely von Christo in Einige, vornehmlich der Preussischen Fürsten, Seelen einge-/drungen, hat selbiges zwar einen ziemlichen Ort in Preussen beleuchtet, jedoch ist doch noch[203] / ein nicht geringer und volck-mächtiger Ort übrig geblieben, zu dem das Licht des Glaubens / nicht hat hindringen können; oder vielmehr, da dessen Schein durch mächtige opposition Ihrer / Hartnäckigkeit in dem Alten Heydenthumb ist verhindert worden, seine Strahlen außzulassen. / Dahero der Nahme *Gudde* desto hässiger denen bekehrten Preussen worden; welcher Haß / sich desto mehr vergrössert, alß die übrige verstockte heydnische Preussen noch lange gnug / mit Kriegs- und anderer Gewalt ihren Heydnischen Wahn verthädiget und daß Christenthumb / zu verstören, oder zum wenigsten zu unterdrucken gesucht, biß endlich ihnen gar die Flügel / verschnitten und alle Macht benommen mit einiger Gewalt auß zufliegen. Die also ge-/schwächte Provincien in Preussen haben endlich doch sich zum Christenthumb resolviren müssen; / jedoch ist nicht minder bey Ihnen im Hertzen daß Heydenthumb blieben, ob Sie gleich mit dem / Munde daß Christenthumb bekennet. Derowegen Sie, so bald sich nur einige Gele-
[75r] genheit // eräuget, daß Christliche Joch abzuwerffen, haben Sie nie solche versäumet, ins Werck zu stellen. / Wie dann die Preuss.

[203] *corr. ex* nicht.

bet vos tik ji vėl įsižiebdavo, dažnai būdavo atsisakoma krikščionių tikėjimo, drauge negailestingai nukankinant tikėjimo liudytojus. Jie dažnai įsigeisdavo žiauriai įsiveržti į krikščioniškas šalis, šitaip atsimokėdami už tariamą savo paklydimą. Ir todėl taip jau išėjo, kad toks prūsų gudas buvo laikomas apskritai krikščionybės priešu; kaimynai krikščionys, kaip ir lygindami krikščionis su pagonimis ir muitininkais, to vardo ėmė taip nekęsti, kad jų vardo nebenorėjo girdėti. Bet kai nepaprasto Dievo gerumo dėka Šventosios Kristaus Evangelijos šviesa prasiskverbė į keletą, daugiausia prūsų kunigaikščių, sielų, tai ji apšvietė gana didelę Prūsijos dalį, tačiau dar liko nemažai vietų, ir gausiai gyvenamų, į kurias negalėjo prasiveržti tikėjimo šviesa; arba, tikriau sakant, negalėjo paskleisti savo spindulių, nes jai švytėti sukliudė galingas jų pasipriešinimas, atkaklus senosios pagonybės laikymasis. Todėl atverstiesiems [į krikščionybę] prūsams *gudo* vardas buvo dar labiau nekenčiamas, ta neapykanta juo labiau stiprėjo, kai kiti kietakakčiai pagonimis likę prūsai karais ir kitaip panaudodami jėgą gynė pagonišką savo paklydimą, stengdamiesi krikščionybę griauti arba bent jau spausti, kol galų gale jiems buvo pakirpti sparnai ir atimta bet kokia galimybė pakilti su bent kiek stipresnėmis jėgomis. Taip susilpnėjusios Prūsijos provincijos pagaliau buvo priverstos priimti krikščionybę; bet širdyse jie liko ne mažiau pagonys, nors lūpomis ir
[75r] išpažino krikščionybę. Todėl, susidarius bent menkiausiai // galimybei nusimesti krikščionybės jungą, jie niekada nepraleisdavo progos tai padaryti. Kaip mums pasakoja prūsų kronikos, Vokiečių ordinas su jais

Chronicka uns berichten, daß der Deutsche Orden über 53 Jahr mit / Ihnen zu kriegen gehabt, ehe Sie sind recht zum Christlichen Glauben gebracht worden, etwa offent-/lich denselben zubekennen. Ich sage offentlich: den heimlich ist doch von Ihnen daß Heydnische / Wesen gehandhabet worden, welches nicht leicht außzurotten gestanden. Wie auch jetzo noch viel / heydnisches in Nadravien, Zalavonien, Zamaiten etc. etc. zum offtern vorgehet.

§3. Diese ihre im Heydenthumb erhartete Verstockung hat denen anwohnenden nicht / so gar unbekant seyn können; dahero sind Sie so verhast blieben, daß wenn man einen verstockten / Heyden hat nennen wollen, man Ihn einen Gudden gescholten. Und dahero haben die andere / bekehrte Preussen den so verachteten Guddischen Nahmen abgeleget und sich Christen und Christ-/liche Preussen nennen lassen. Nach welchem die verstockte Gudden eusserlich sich auch rich-/ten wollen und unter dem vorwandt der Christlichen Religion, die Sie angenommen zu haben / offentlich bezeuget, mit[204] dem Guddischen Nahmen verworffen und sich zu den andern Preus-/sischen Christen gezogen, sich auch gleich den andern genandt. Aber auch daß hat den Stich bey / dem Orden und rechtschaffen Christen nicht halten wollen, denn es offenbahr worden, daß diese / falsche Christen, da Sie mit Macht nicht vermocht, denen andern rechten Christen Schaden zuthun, / mit[205] Hinderlist auff allerhand Art daß Christenthumb, wo ja nicht gar außzurotten, doch dennoch in etwas zu dämpfen getrachtet.

§4. Und haben dessen allerhand grimmige Inventiones gehabt, vornehmlich mit / Gifft, die Christen auffzureiben. Denn sie bey Ihren Gastereyen so behend und listig denen / Christen-Gästen ein Todts-Trunck beyzubringen gewust, daß mans nicht so bald hat bemercken / können. Biß endlich auch dieser Possen außgebrochen, und der Orden den Preussen, unter andern / dieses zum ewigen Gesetz gegeben, daß kein Preuss bey Leib- und Lebens-Straff sich unterstehen solte, / einem andern einen Trunck zuzutrincken, den er nicht selbst crendentzet und gekostet. Oder viel-/mehr, da er nicht einen Trunck auß dem Gefäß,

[204] *post h. v. exc.* auch. [205] *prae h. v. exc.* haben Sie.

kariavo daugiau kaip 53 metus, kol juos pagaliau tikrai atvertė į krikščionių tikėjimą, bent jau pasiekė, kad šie jį viešai išpažintų. Sakau – viešai, nes slaptai jie juk puoselėjo pagonybę, kurią, reikia pripažinti, buvo nelengva išnaikinti. Antai dar ir šiandien Nadruvoje, Skalvoje, Žemaitijoje ir t.t. dažnai aptinkame pagonybės [apraiškų].

§3. Tas surambėjęs pagoniškas jų kietakaktiškumas negalėjo likti nežinomas jų kaimynams; todėl jų taip ir nekentė, kad, norėdami pavadinti užsispyrusį pagonį, išvadindavo jį gudu. Ir todėl kiti atverstieji prūsai atsisakė taip niekinamo gudų vardo, pasivadino krikščionimis ir krikščioniškais prūsais. Šito išoriškai nori laikytis taip pat ir užsispyrėliai gudai; prisidengdami krikščionių religija, kurią jie oficialiai teigė priėmę, jie atmetė gudų vardą ir, pasidavę kitų prūsų traukai, ėmė vadintis taip pat, kaip ir jie. Bet Ordinui ir doriems krikščionims ir tai atrodė neįtikinama, nes buvo akivaizdu, kad jie yra netikri krikščionys, – neįstengdami kitiems, tikriesiems, krikščionims pakenkti jėga, jie krikščionybę stengdavosi įvairiais būdais klastingai jeigu ne išnaikinti, tai vis dėlto bent kiek susilpninti.

§4. Ir jie turėjo daug nuožmių metodų krikščionims naikinti, dažniausiai nuodais. Antai pokyliuose jie taip mikliai ir klastingai sugebėdavo savo svečiams krikščionims įpilti mirtino gėrimo, kad tai ne taip greitai būdavo galima pastebėti. Kol pagaliau tas piktas pokštas buvo atskleistas, ir Ordinas visiems laikams išleido įstatymą, numatantį prūsams fizines ir net mirties bausmes, jeigu jie vaišintų gėrimu, kurį paduotų ne savo rankomis ir prieš tai patys neparagavę. Arba,

daß Er mit Bier oder Meth seinem / Gast vorgesetzet hat, gethan hätte[a(130)].

§5. Und weil der Orden befunden, daß die Preussen vielfältig in ihrer Preuss. Sprachen / zu ludiren gewust, welches dem Deutschen Orden so bald zu begreiffen unmüglich[206] gewesen, / und aber mit solchen Wörter-Spiel allerhand Meuterey wieder den Deutschen Orden hin und / wieder angerichtet, alß hat der Orden die recht bekehrten Preussen, vornehmlich so Herren / Standes, an sich dergestalt gezogen, daß Sie die Deutsche Sprache haben lernen, hergegen / die Preussische Sprache ablegen müssen. Auch durch gehends verbohten, daß kein Preuss, so / unter den Christen wohnete, solt hinführo mit einem andern Preussen Preussisch reden[b(131)].

§6. Dergleichen Gesetze haben mit der Zeit der Preussen Nahmen selbst; aller-/dings auch gar in Preussen, wollen in die höchste Verachtung bringen, daß er, wie der Nahm / *Guddas* ist abgeschafft, oder zum wenigsten verschimpfft worden, daß keiner nicht hinführo / in Preussen ein Preuss ist genennet worden, alß nur der, der vor einen Unchristen, oder / Heyden, ist geschätzet worden. Solcher Schimpff hat die Lebendige und Todten[207] betroffen, denn / man auch einen absonderlichen und verächtlichen Ort denen sothanen Preussen eingegeben, worin / Sie Ihren Todten a part und nicht unter andern Christen begraben solten. Und wollen diese / Gesetze noch in Preussen gelten. Bemercket, in der jetzigen und gültigen Lands-Ordnunge //
[75v][208] Dergleichen Verordnung gelesen wird, daß die in den Bann gethanne oder sonst unehrliche und / Unchristliche Leute nur nicht auff den gemeinen Christen-, sondern auff den Preussischen Kirchhoff / begraben sollen werden. Welches Zweiffels ohn von der Lands-Ordnung nicht

[a(130)] Henneberg vom Christenthumb der Preussen, Mapp. p. 281.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen grössern Landtaffel oder Mappen, Königsberg, 1595, S. 281.]

[b(131)] Simon Grunau, Tract. 11. c. 1. pag. 169. Sctiyti *[!]* in Chron. lib. 2. f. 54 etc.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen, Teil 1: Tractaten I–XIX, Teil 2: Tractaten XX–XXII, Teil 3: Tractaten XXIII–XXIV; *publ.* Grunau, Simon, Preussische Chronik, hrsg. v. Dr. M. Perlbach, R. Philippi, P. Wagner, Bde. 1–3, Leipzig, 1876–1896; cit. Bd. 1, tract. 11, cap. 1;

tikriau sakant, jeigu jie patys negurkšteltų iš svečiui padėto indo su alum ar midum[a(130)].

§5. Ir kadangi Ordinas pastebėjo, jog prūsai dažnai tarpusavyje bendrauja savąja prūsų kalba, kurios Vokiečių ordinas taip greitai negalėjo suprasti, o taip žaidžiant žodžiais vienur kitur prieš Vokiečių ordiną kildavo visokie maištai, todėl Ordinas tikruosius atverstuosius prūsus, ypač iš ponų luomo, patraukė į savo pusę, įsakydamas jiems mokytis vokiečių kalbos, o prūsų kalbos atsisakyti. Ir tarp krikščionių gyvenantiems prūsams buvo griežtai uždrausta visą laiką su kitu prūsu kalbėti prūsiškai[b(131)].

§6. Žinoma, laikui bėgant tokie įstatymai ir pačioje Prūsijoje užtraukė didžiausią panieką pačiam prūsų vardui, ir jo, kaip ir *gudo* vardo, buvo atsisakyta, arba bent jau jis buvo taip niekinamas, kad Prūsijoje prūsu niekada nieko daugiau nevadino, išskyrus tą, kuris buvo laikomas nekrikštu, arba pagonimi. Tokią nešlovę užsitraukdavo ir gyvieji, ir mirusieji, nes vadinamiesiems prūsams skirdavo atskirą, niekintiną vietą, kur jie savo mirusiuosius turėdavo laidoti atskirai, o ne tarp kitų krikščionių. Ir tie įstatymai Prūsijoje tebegalioja. Reikia
[75v] pažymėti, kad ir šiandien galiojančiame šalies teisyne // skaitome tokį potvarkį, jog atskirti nuo Bažnyčios ar šiaip nesąžiningi žmonės ir nekrikštai turi būti laidojami ne bendrose krikščionių, o prūsų kapinėse. Jis, be abejo, ir šiandien tebegalioja, nes Prūsijos gyvenvietėse link Žemaitijos dar yra daug burtais užsiimančių žmonių ir stabmeldžių, ir

[?] Sciyti *possib.* Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum, das ist Beschreibung der Lande Preussen, Zerbst, 1592; 1594; Eisleben, 1599.]

[206] *MSB:* unmöglich. [207] *MSB prae h. v.* die. [208] *Puslapio apačioje dešiniajame kampe kita ranka įrašyta :/: Am unteren Seitenrand rechts mit anderer Hand eingetragen:* d[en] 27. April ђ.

auffgehoben, weil / an den Preussischen Orten, nach Zamaiten werts, noch viel zauberisches und abgöttisches Volck / ist, und die hiesiger Örter, davon abzuschrecken, bleibt es bey der Verordnung. Jedoch sind Sie jetzi-/ger Zeit von der löblichen Herrschafft so begnädiget, daß wann sich auch der geringsten Liettau-/schen und Preussischen[209] bauren Söhne woll anlassen, man Sie auch zu einigen Ehren-Ampter respective / zuläst. So sind damahln gleichsahm die Preussen denen Christen entgegen gesetzt; dahero, weil das / Christenthumb endlich doch in Preussen praevaliret, hat selbst der Preussen Nahm wegen derer in der / Abgötterey noch verharteten {und}[210] nachgebliebenen verächtlich selbst in Preussen werden müssen. Ist also den / Gudden und den Preussen in Preussen so ergangen, alß den Wenden, so Lateinisch *Vandali* heyssen. / Diese Vandali sind mit den Gothen und Guthen Ein Volck gewesen, mächtig und wegen ihrer tapffern / Tahten sehr berümbt. Allein Sie sind in den Deutschen Provincien auch allerdings so veracht, daß man / Sie ins gemein vor Echt und Ehrlich nicht erkennen will, wie solchs erhellet auß den Gebuhrtsbrieffen / auch der geringsten Handwercker, die Ihre Ehrliche Herkunfft auch damit in obbesagten Brieffen be-/weisen, wenn darin enthalten, wie Sie ehrlichen und nicht Wendischen Herkommens und Art seyn. / Und waß vor eine herrliche Nation ist die Nation der Slaven gewesen? Jedoch weil Sie durch so / mächtige Kriege sind endlich gar unterdruckt, sind Sie bey den Deutschen und Italienern[211] so gering / worden, daß Sie den sonst herrlichen Nahmen *Slave,* so eigentlich von „Ehr" und „Ruhm" herstammet, / denen Mancipiis und Leibeigenen Slaven nun beylegen. Ist also kein Wunder, daß denen / Gudden und Preussen also auch ergangen. Jetziger Zeit nennen die Preussen die Reussen ins ge-/mein Gudden, weil Ihnen derer Grausahmkeit im Kriege noch im Gedächtniß bleibt, aber auch die Reus-/sen wollen ungern jetzo so benent seyn.

[209] i *corr. ex* e. [210] *al. m. scr. supra lin.* [211] *al. m. scr.*

tas potvarkis išlieka, kad tas vietas būtų galima nuo to atbaidyti. Bet mūsų laikais pagyrimo verta valdžia juos taip pamalonino, kad gerais sugebėjimais išsiskiriantiems ir vargingiausių lietuvių ir prūsų būrų sūnums pagal aplinkybes patikimos kai kurios garbingos pareigos. Taigi prūsus anuomet gal ir dėl to priešindavo krikščionims, kad krikščionybė Prūsijoje pagaliau buvo paėmusi viršų, [o] pats prūsų vardas dėl tvirtai įsikabinusiųjų pagonybės {ir} joje pasilikusiųjų netgi pačioje Prūsijoje imtas niekinti. Taigi gudams ir prūsams Prūsijoje [viskas] susiklostė taip, kaip vendams, lotyniškai vadinamiems *Vandali.* Tie vandalai buvo viena tauta su gotais ir gutais, galinga ir garsėjusi drąsiais darbais. Bet jie ir vokiečių provincijose taip niekinami, kad jų apskritai niekas nenori laikyti teisingais ir dorais žmonėmis; tai rodo kad ir smulkiausių amatininkų gimimo liudijimai, kuriuose jie įrodinėja savo dorą kilmę, kokie jie yra dori ir nėra vendų kilmės ar būdo. O kokia puiki buvo slavų tauta! Bet kadangi jie tokių didžiulių karų metu galiausiai buvo pavergti, vokiečių ir italų akyse taip nusmuko, kad šiaip jau gražiu vardu *slavas*, kuris, tiesą sakant, kilęs iš [žodžių] „garbė" ir „šlovė", vadina vergus ir slavų baudžiauninkus. Taigi nėra ko stebėtis, kad gudų ir prūsų reikalai irgi taip susiklostė. Dabartiniais laikais prūsai apskritai rusus vadina gudais, nes iš jų atminties dar neišblėso jų žiaurumai kare, bet ir rusai nemėgsta, kad juos taip vadintų.

Daß 9de Capittel

Von den Vandalis, Wenden, Venedis, Windis, Windelicis ⌈etc. etc., Vinis[212]

Inhalt

1. Die Vandalen sind berühmt; Ihre veränderliche Nahmen. 2. Woher der Nahme entstanden? 3. Woher / Sie *Vinae* heissen? 4. Woher ihr Ursprung? 5. Sind Slavische Völcker. 6. Wo ihr Sitz gewesen? 7. / Mancherley Vandalische Völcker werden erzehlet.

§1. Die Vandali haben mit ihren Helden-Thaten der gantzen Welt in Europa, Asia, A-/frica sich so berühmt gemacht, daß nicht woll eine Nahmhaffte Provintz zu finden, dahin diese Völ-/cker nicht eingedrungen, und derer die Chronicken nicht rühmlich gedencken sollen. Wie woll / die Auctores ihre Nahmen unterschiedlich anführen; der nennet Sie *Vandalos*[c(132)], jener *Wandalos*[d(133)], / Tacitus nennt sie *Vandalios,* die Griechen, alß Procopius, Ptolomaeus, nennen Sie *βανδίλως*, und / also heissen Sie auch dem Vopisco, Zosimo, Suidae[91]. Procopius nennet Sie *Vendilos*, Paulus Dia-/conus auch *Winulos,* die Reise-Karten *Vandulos*; Dysburg nennet Sie *Vinas*. Jetziger Zeit / heissen Sie *Wenden*, denn wenn die Pommerschen und Nordischen Fürsten sich in Latein nen-/nen *Principes Vandalorum,* lassen Sie es verdeutschen mit: „Fürsten der Wenden".

§2. Woher solcher Nahme entstanden, ist nicht woll eine gewißheit zu finden, da einige / solche Nahmen vom Deutschen *Wandelen*, andere von der *Venda,* einer Königl. Printzessin auß Pohlen, / wiederumb einige von dem Fluß *Vandalo*, so vor diesem der Weissel-Fluß soll

[c(132)] Orosius, Capitolin., Eutropius etc. etc.

[Orosius, Paulus, Historia adversus paganos [...]. *Vide ppp(104).*

Iulius Capitolinus, Eutropius, *possib. q. ex multis ed.:* Historiae Augustae scriptores sex [...], Lugduni Batavorum, 1621; Historiae Augustae scriptorum Latinorum minorum, pars 1, t. 1–2, Lugduni Batavorum, 1632; Historiae Augustae scriptorum Latinorum minorum, t. 2–4, Lugduni Batavorum, 1632.]

[d(133)] Paulus Diaconus, Helmoldus.

[Paulus Diaconus (Joh. Warnefridus, Paulus), *q. ex. multis ed.:* De gestis Langobardorum libri IV. Eutropius, Romana historia, Basel, 1532; De origine et gestis regum Longobardorum libri VI [...], [s. l.], 1514; *altern.* in: Diversorum gentium historiae antiquae scriptores tres: Iornandes Episcop. De Regnorum ac temporum

Devintas skyrius

Apie vandalus, vendus, venedus, vindus, vindelus, vinus ir taip toliau

Turinys

1. Vandalai yra garsūs. Kintantys jų vardai. 2. Iš kur kilo šis vardas? 3. Kodėl jie vadinami *vinais*? 4. Iš kur jie kilę? 5. Tai slavų tautos. 6. Kur jie gyveno? 7. Pasakojama apie įvairias vandalų tautas.

§1. Vandalai savo žygdarbiais taip išgarsėjo visame pasaulyje – Europoje, Azijoje, Afrikoje, – jog turbūt nebuvo reikšmingesnės provincijos, į kurią tos tautos nebuvo įsiveržusios, ir kronikos gyrė jų žygius. Nors autoriai jų vardus pateikia įvairiai, vieni vadina juos *Vandali*[c(132)], kiti – *Wandali*[d(133)], Tacitas juos vadina *Vandalios*; graikai, kaip antai Prokopijas, Ptolemajas, juos vadina *βανδίλους*, taip juos vadina ir Vopiskas, Zosimas, Svida[91]. Prokopijas vadina juos *vendilais*, Paulius Diakonas – *vinulais,* kelionių žemėlapiai – *vandulais*, Dusburgietis – *vinais*. Dabartiniais laikais jie vadinasi *vendais*, nes kai Pomeranijos ir Šiaurės [šalių] kunigaikščiai lotyniškai save vadina *Principes Vandalorum*, liepia versti „vendų kunigaikščiai".

§2. Turbūt negalima tiksliai pasakyti, iš kur toks vardas kilo, nes vieni kildina tą vardą iš vokiško [žodžio] *Wandelen*, kiti – iš *Vendos*, Lenkijos karalaitės, dar kiti – iš upės *Vandalo*, taip anksčiau vadinosi

succesionibus; Eiusdem, Historia de origine Gothorum; Isidorus Hispaliensis, De Gothis, Wandalis et Suevis; Eiusdem, Chronicon regum Wisigothorum; Pauli Warnefridi f. Diaconi [...], De gestis Longobardorum libri VI, Frid. Lingenbrogius recensuit et observationibus illustravit, Hamburgi, 1611;

Helmoldus, Chronica Slavorum Helmoldi et Arnoldi, codicibus recensuit et notis illustravit Henricus Bangertus, Lubecae, 1639; *altern.* Helmoldi [...] et Arnoldi [...] in quibus res Slavicae et Saxoniae [...] exponentur Henricus Bangertus, [ex] Codicibus recensuit et notis illustravit Jean Baptista, Lubecae, 1659.]

[212] *MSB:* Vinis etc. etc.

benent / seyn, herführen. Mir deucht nicht ungereimbt zu seyn, wenn man diesen Nahmen herführen / möchte auß der Sprache, die den
[76r][213] Vandalen eigen und Naturäl gewesen, nach Anleitung der Äl- // testen Scribenten, die die Wandalen an die Weichsel setzen, so ein Fluß, dessen sich Preussen / und Pohlen rühmet, nemblich auß der Preussischen Sprach herführen[214]. Wobey aber zu notiren, / daß die eigentliche Schreibung des Worts *Vandali* soll geschrieben werden, wie die alten Griechen / geschrieben und noch schreiben, nehmblich *Bandali,* und also werden noch heutiges Tages die Land-leute, / die viel Vieh halten und damit handeln in Preussen, Zamaiten, Liettauen, Liefland, Reußland, also vom[215] / Wort *Banda*, d. i. „Groß Vieh", da vor die Moldauer und Wallacher *Czabander,* die Hungern *Zabander* / sprechen, genennet. Wie denn solcher Scytischen und Sarmatischen Völcker meistes betreib mit dem / Vieh gewesen; und dahero haben solchen Nahmen ihnen andere von dem Vieh gegeben. Und weil Sie sich / dessen auch nicht geschemet, auch darin, und[216] damit ihnen einen grossen Reichthumb gesucht, angenom-/men und behalten. Umb so viel mehr, weil zu denen der gröste Hauff der Krieger von den Land-/Bauren-Volck, die mit solchem Vieh umbgehen, genommen worden. Dahero Tacitus[e(134)] und Am-/mian Marcellinus[f(135)] der Vandaler Kriegs-Volck mit dem Worte *plebis et vulgi*, „Gemein Pöbel", / benennet; auch solch auffgebohten Volck ist genennet worden in Preussen und anderswo *Verini* / et *Varini* a *Wariu,* vom „Treiben", gleichsahm daß zusahmen getriebene Volck[g(136)]. Dahero da diese / Sie von *Banda, Bendas, Vendas* genant, haben andere davon *Bindas* und *Windas* gemacht. / Und sind Sie *Winden* genandt worden; daher die *Windische Marck* herkombt: von dem stammet / sich auch her der Nahme *Vindelicorum.*

[e(134)] Lib. annual. *[!]* 1.

[Tacitus, Cornelius Publius, *q. ex multis. ed.:* Annales ab excessu Augusti, Ingolstadium, 1604; Annalium ab excessu Augusti sicut ipse vocat, sive Historiae Augustae libri 16, Antverpia, 1574; Lugdunum, 1576; Annales [...], Amstelodami, 1623.]

[f(135)] Lib. 18. 27. et lib. 31.

[Ammianus Marcellinus, Rerum gestarum [...]. *Vide q(59).*]

Vyslos upė. Man atrodo, kad būtų logiška kildinti šį vardą iš kalbos,
[76r] kuri buvo vandalams būdinga ir gimtoji, vadovaujantis // seniausiais rašytojais, kurie vandalus manė gyvenus prie Vyslos, upės, kuria giriasi prūsai ir lenkai, būtent iš prūsų kalbos. Bet pažymėtina, kad žodį *vandalai* reikia rašyti taip, kaip rašė senovės graikai ir teberašo, būtent *bandalai*. Dar ir šiandien Prūsijoje, Žemaitijoje, Lietuvoje, Livonijoje, Rusijoje kaimo gyventojai, laikantys gyvulius ir jais besiverčiantys, vadinami nuo žodžio *banda*, t.y. „daug gyvulių", moldavai ir valakai juos vadina *Czabander*, vengrai – *Zabander*. Mat skitų ir sarmatų tautos daugiausia versdavosi gyvulininkyste, ir dėl tų gyvulių kitos tautos jiems davė tokį vardą. O kadangi jie dėl to nejautė jokios gėdos ir iš to stengėsi susikrauti turtus, tai tą vardą priėmė ir išsaugojo. Juo labiau kad didžioji karių dalis buvo kilusi iš valstiečių, auginusių tokius gyvulius. Todėl Tacitas[e(134)] ir Amianas Marcelinas[f(135)] vandalų kariauną pavadino *plebis et vulgi*, „prasčiokų minia"; tokie sutelkti žmonės Prūsijoje ir kai kur kitur buvo vadinami *Verini* ir *Varini* nuo *Wariu* – „varyti", maždaug „suvaryti žmonės"[g(136)]. O kadangi tie juos vadino nuo [žodžių] *Banda, Bendas, Vendas*, kiti iš to padarė *Bindas* ir *Windas*. Vadino juos ir *vindais*; nuo to kilusi *Vindų marka*; nuo to kilęs taip pat vindelų vardas.

[g(136)] Orb. Goth. l. 9. *[!]* c. 1. §9.

[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 3, cap. 1. *Vide h(23).*]

[213] *Puslapio apačioje per vidurį prieš išnašas kita ranka įrašyta :/: Unten in der Mitte vor den Fußnoten mit der anderen Hand eingetragen:* D. d[es] 2t[en] Buchs. [214] f *corr. ex* l. [215] m *corr. ex* n. [216] *MSB:* auch.

§3. Daß Sie aber *Vinae* sind genand worden, kan dahero kom[m]en seyn, weil der ge-/meiner Troß bey ihren Feld-Zügen schlechte Ordnung gehalten, vielmehr den Land-Leuten grossen / Schaden zugefüget hätten. Denn ein solchs Uns das Wort *Vinas* in der Sarmatischen Sprach / bedeutet, nehmlich ein Räuber, der jemanden Schaden zufüget; dahero noch bey den Pohlen *Wina / Culpa,* eine Mißhandlung bedeutet. Diese Vinas nennet Tacitus *Fennos,* auch *Finnos,* von / welchen Er schreibet: daß Sie entsetzlich-Wild bey ihren grossen Armuth seyn, leben von Kräu-/ter, bekleiden[217] sich mit Peltz-werck, schlaffen auff der Erde, gebrauchen sich eintzig der Pfeilen, / die Sie mit beinen spitzen; und sind die Weiber so woll alß die Männer, denn Wild nachzusetzen, / sehr zugethan. Ob Sie sich nun also selbst benent haben, oder ob andere ihnen den Nahmen ge-/geben, stehet dahin, wie woll auch nicht kan gelaugnet werden, daß bey den Alten Sarmaten Rau-/berey zu üben, glorwürdig geachtet worden[h(137)]. Und dahero kan es seyn, daß Sie sich selbst solchen / Nahmen gegeben, oder von andern angenommen haben, in welcher Meinung ich noch bekräfftiget / werde; weil Einer der Pommerschen Fürsten, der diesen Strich in Pohlnischen Preussen, so man Po-/merellen heist, von der Weissel beherschet, sich beym Dysburg[i(138)] nennt *Burggrabium Vinarum.* / E[rnestus] D[ietzelius] Ein gutt Freund meinet, daß der Nahmen *Vinae* könte auß der alt-Gothischen Sprache / füglich herderiviret werden; nemblich von *Wijnu,* welches heisset „einen flüchtig machen", a / *Wiju,* „ich setze einem nach"; und läst sich diese derivation mit dem Gezeugniß des bemeldten / Taciti einiger massen behaupten, alß der von diesen Völckern sagt, daß Sie sehr geschwind und / risch[218] zu Fuß gewesen. Von den *Vinis* kommen her die *Vinuli;* welches ein Diminutivum / ist und so viel heisset, als „die Jungen Vinae", oder dero Unterthanen.

§4. Dieser Völcker Uhrsprung belangend, sind die Auctores nicht allerdings einig. / Sarnitius will, daß die *Vandaler* sollen herkommen

[h(137)] Procop. Lat. in Valert. *[!]* Aurel. Victor in Valente.
[*possib.* Procopius Caesariensis, De rebus Gothorum [...]. *Vide c(26);* Aurelius Victor Sextus, De vita et moribus [...]. *Vide q(59).*]

§3. O *vinais* juos gal dėl to pavadino, kad per karo žygius paprastoje gurguolėje būdavo bloga tvarka, ir kaimiečiai dėl to labai nukentėdavo. Tai mums rodo sarmatų kalbos žodis *Vinas*, reiškiantis „plėšiką, pridarantį kam žalos"; todėl lenkiškai *Wina* [yra] *Culpa*, „blogas elgesys". Tacitas tuos vinus vadina *fenais*, taip pat *finais* ir apie juos rašo, kad „jie, gyvendami dideliame skurde, yra pasibaisėtinai primityvūs, maitinasi žolelėmis, rengiasi žvėrių kailiais, miega ant žemės, naudojasi tik strėlėmis, kurias smailina kojomis, ir tiek vyrai, tiek moterys pasiutiškai mėgsta medžioti paukščius ir žvėris". Ir dar neaišku, ar jie patys taip pasivadino, ar kiti jiems davė tokį vardą, kaip negalima ir paneigti, jog senieji sarmatai labai šlovino plėšikavimą[h(137)]. Ir todėl gali būti, kad jie patys taip pasivadino ar perėmė vardą iš kitų, bet šios nuomonės dar niekas kitas nėra patvirtinęs; vienas iš Pomeranijos kunigaikščių, valdęs šį ruožą lenkų Prūsijoje – taip vadinami pamarėnai – nuo Vyslos, Dusburgiečio[i(138)] [kronikoje] vadinamas *Burggrabium Vinarum*. E[rnestas] D[ietzelijus]. Vienas geras bičiulis mano, jog yra pagrindo vardą *Vinae* kildinti iš senovės gotų kalbos, būtent iš *Wijnu*, reiškiančio „priversti ką sprukti", iš *Wiju* – „vejuosi"; tokį kildinimą galima bent kiek pateisinti remiantis minėtojo Tacito liudijimu, kai jis apie tas tautas sako, jog „jos buvusios labai greitos ir eiklios". Iš *vinų* kilo *vinulai*, o tai yra deminutyvas ir reiškia „jaunus vinus" arba jų pavaldinius.

§4. Tiesa, dėl tų tautų kilmės autoriai nėra vieningos nuomonės. Sarnicijus teigia, jog *vandalai* kilę iš Nojaus vaikaičio, vardu *Vandalas*,

[i(138)] Chron. Pruss. p. 3. c. 39. p. 138.
[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 39, p. 138. *Vide ss(84).*]

[217] *MSB:* bedecken. [218] *pro* rasch.

von einem Enckel des Noa, so *Vandalus* / geheissen, andre meinen, Sie stammen sich her von der berühmten Fürstin in Pohlen, *Wenda.* / Einige ziehen Sie her vom Fluß *Wenda,* oder *Vandalus,* dadurch sie die Weissel verstehen. / Jornandes bringet Sie her auß seiner Scantzia, die
[76v] Er *Vaginam gentium* genent, und will, // daß mit den Vandalen auch die Gepides, Burgundier etc. etc. sind mit kommen. Ich vermeine, / daß die Völcker kein andere Völcker sind gewesen, alß[219] Sarmatische Gothen, / welches nicht nur erhellet auß der Derivation ihres Nahmens, sondern auß dem gültigen Ge-/zeugniß[220] des Procopii[k(139)]; dessen einige Worte, ohngeacht Sie anderweit schon allegiret seyn, den-/noch wir Sie wiederholen müssen. Der also nachdencklich von Ihnen schreibet, die Wir[221] auß dem La-/teinischen so verdolmetschet haben: „Es sind zwar viel Gothische Völcker und sind noch andre vormahls / gewesen, alß nun. Aber die grösten und mächtigsten Völcker unter denen alten sind die Gothen / und Vandaler, oder Wenden, die Visegothen und Gepeden, die man vor langer Zeit *Sarmater* und / *Melanchlener* geheissen, gebrauchen sich einerley Gesetze, auch Einer Sprache, die man Go-/thisch nennet; und wie mir deucht, sind Sie eines Herkommens, nur daß Sie unterschiedliche Nahmen / von Ihren Führern und Herrn erhalten." Worauß zu sehen, daß die Vandali Recht-Gothische / und Sarmatische Völcker gewesen; die zwar unterschiedlich nach ihren Führern benahmset, aber / sonst einerley Sitten, Gesetze, Religion, Sprache und Herkommens gewesen. Und gestehet auch P[lin]i[us][l(140)] [222], / daß die Gothen ein Theil seyn der Vandalorum oder Vindelorum; und demnach die Vandaler / Ein Volck mit den Gothen gewesen. So kommen auch die alten Scribenten, so von den Gothischen / Völckern geschrieben, darin überein, daß Sie den Strich vom Moeoti-/schen Meer, oder Habe (*Moeotis / Palus*)[92] herkommen. Nehmlich auß unsern Sarmatien, durch Unsre Ukraina, die an daß Moeoti-/sche Meer stosset. Von denen sind Sie in Deutschland und

k(139) Lib. 3. Goth.
[Procopius Caesariensis, De rebus Gothorum [...]. *Vide c(26).*]
l(140) Lib. 4, c. 13.
[Plinius, Caius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5).*]

kiti mano juos kilus iš garsiosios lenkų kunigaikštienės *Wendos*. Kiti juos kildina iš upės *Wenda*, arba *Vandalus*, turėdami galvoje Vyslą. Jornandas juos kildina iš savosios Skancijos, kurią jis vadina *vagina*
[76v] *gentium*, ir teigia, // jog drauge su vandalais atkeliavo ir gepidai, burgundai ir t.t. Manau, jog tos tautos buvo ne kas kita, kaip sarmatų gotai; tai aiškėja ne tik iš jų vardo kilmės, bet ir iš patikimo Prokopijo[k(139)] paliudijimo; keletą jo žodžių, nors jau anksčiau aptartų, vis dėlto turėsime pakartoti. Jo samprotavimus mes taip išvertėme iš lotynų kalbos: „Nors yra daug gotų tautų ir kadaise buvo dar daugiau negu šiandien, bet didžiausios ir galingiausios iš tų senovės tautų yra gotai ir vandalai, arba vendai, visigotai ir gepedai, kuriuos prieš daugelį metų vadino *sarmatais* ir *melanchlenais*; jie turi tuos pačius įstatymus ir vieną kalbą, vadinamą gotų; ir, kaip man dingojasi, jie yra vienos kilties, tik iš vadų ir šeimininkų gavę skirtingus vardus." Iš to matyti, jog vandalai tikrai buvo gotų ir sarmatų tautos, kurios, nors pagal jų vadus ir buvo skirtingai pavadintos, bet šiaip laikėsi vienodų papročių, įstatymų, religijos, kalbos ir buvo tos pačios kilmės. Taip pat ir P[lin]ijus[l(140)] pripažįsta, kad gotai buvo vandalų arba vindelų dalis ir todėl vandalai ir gotai buvę viena tauta. Ir senovės autoriai, rašę apie gotų tautas, vieningai sutaria, jog jie kilę iš žemių prie Meotų jūros, arba pelkės (*Moeotis Palus*)[92]. Būtent iš mūsų Sarmatijos [atkeliavo] per mūsų Ukrainą, kuri atsiremia į Meotų jūrą. Iš ten jie ėmė veržtis

[219] *post h. v. al. m. exc.* Gothen und Unsere. [220] *MSB:* Zeugniß. [221] W *corr. ex* w. [222] -lin- *neįskaitoma; išnašos ženklas įrašytas kitoje eilutėje :/:* -lin- *nicht lesbar; das Fußnotenzeichen ist in der nächsten Zeile geschrieben worden.*

übern Rhein eingedrungen, und mit sich ge-/führet die Alaner, so ebenfals ein Gothisches Volck gewesen, welches Uns Procopius bezeuget[m(141)], / der dabey erwehnet, daß die Germani sich biß an den Rhein bezogen. Und daß ein Germanien, so / längst der Weissel in unsern Sarmatien, und wieder ein Germanien, so in Franckreich am Rhein / sey gewesen. Daß man also bey den Alten unterschiedliche Germanien findet. Ein gleiches se-/tzet auch Jornandes, der die Gothen zur Ost-Seyten den Wandalern setzet, zu Abendwerts / die Marcomanner, jetziger Zeit die Böhmen. Diese Örter alle sind je zu Sarmatien gerechnet / gewesen und gehören noch jetziger Zeit dazu. Und sind die Völcker darin eigentlich Slavische / Völcker gewesen[n(142)]. Ich geschweige, daß Cluverius[o(143)] diesen Völckern die Länder, die zwischen / der Weissel und dem Schwartzen Meer liegen, zueignet.

§5. Unserer Meinung will der berühmte Historicus M. Cromerus nicht allerdings / beypflichten, der die Vandalos vor keine Slavische Völcker halten will, weil die Vandali haben / Könige gehabt; die Slavi aber nicht. (2.) Die Vandali sind delicate Leute gewesen, die Slavi / rauch und grob. (3.) Gothen und Vandali sind ein Volck gewesen: Jene aber sind Germani ge-/wesen, die Slavi aber nicht. (4.) So scheinen auch, Seiner Meinung nach, die Nahmen der Vendi-/schen Fürsten fast Deutsch zu seyn. Dahero Sie nicht Slavische Völcker gewesen; dem aber ent-/gegen kan folgendes gesetzt werden. Daß erste Argument kan schlecht durchdringen; weil die / Historici die Nahmen der Könige nicht anführen. E[rgo] haben Sie keine Könige gehabt. Von den / Vandalis, so Könige gehabt, stehet auch nicht bey den Historicis, alß nur da Sie durch ihre Expediti-/tiones bellicas sich berühmbt gemacht, daß Sie Könige gehabt. E[rgo] haben Sie keine Könige in ihrem / Land gehabt. Man hat weder von den Sarmatischen noch Vendischen Königen etwas eher gewust, / alß da die Historici davon geschrieben, also auch von den Slaven; jedoch ist doch gewiß, daß Sie Kö-/nige gehabt, wie denn die Könige der Sarmater, die je Slavi seynd, hin und wieder bey

[m(141)] Lib. 3. De bell. Vandal. Orb. Goth. c. 1. §5.
[Procopius Caesariensis, Vandalica [...]. *Vide c(26)*;
Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 3, cap. 1. *Vide h(23).*]

Vokietijon ir anapus Reino, su savimi vesdamiesi alanus, kurie taip pat buvo gotų tauta, kaip mums liudija Prokopijas[m(141)] paminėdamas, kad germanai nužygiavę iki pat Reino. Ir kad viena Germanija buvusi palei Vyslą mūsų Sarmatijoje, o kita Germanija – prie Reino Prancūzijoje. Vadinasi, senovės autorių [raštuose] minimos skirtingos Germanijos. Tą patį teigia ir Jornandas, gotus įkurdinantis į rytus nuo vandalų, į vakarus – markomanus, dabartinius čekus. Visos šios sritys kadaise buvo priskiriamos Sarmatijai ir dar ir šiais laikais jai priklauso. O ten gyvenusios tautos iš tikrųjų buvo slavų tautos[n (142)]. Nekalbu apie tai, kad Cluverijus[o(143)] šioms tautoms priskiria šalis, išsidėsčiusias tarp Vyslos ir Juodosios jūros.

§5. Tačiau mūsų nuomonei nepritaria žinomas istorikas M. Cromeras, nelaikantis vandalų slavų tautomis, nes vandalai turėjo karalius, o slavai – ne. 2) Vandalai buvo delikatūs žmonės, slavai – storžieviai ir šiurkštūs. 3) Gotai ir vandalai buvo viena tauta; bet jie buvo germanai, o slavai – ne. 4) Atrodo, jog jis manė, kad ir vendų kunigaikščių vardai [buvę] beveik vokiški. Todėl jie nebuvę slavų tautos; bet tam galima paprieštarauti. Pirmajam argumentui sunku atlaikyti kritiką, nes istorikai nepateikia karalių vardų. Vadinasi, jie neturėjo karalių. Istorikai taip pat nemini vandalus turėjus karalius, tik sako, jog, išgarsėję savo karo žygiais, jie turėję karalius. Bet vis dėlto yra žinoma, jog jie turėję karalius, antai autoriai vienur kitur mini sarmatų karalius, kurie

[n(142)] Laz., lib. 11. p. 753. c. t.
[Lazius, Wolfgang, De gentium aliquot migrationibus [...]. *Vide i(38).*]
[o(143)] Lib. 1. c. 4. Germ. Antiq.
[Cluverius, Philippus Gedanensis, Germania antiqua [...], lib. 1, cap. 4. *Vide b(6).*]

den Auctori-/bus gedacht worden, davon im *Orbe Goth[ico]* zu
[77r] lesen[p(144)]. Vors Zweyte. Es ist keine Nation, // darin nicht sollen Delicati, auch rauhe und grobe Leute gefunden werden. Die Burgundier, / ein Vandalisches Volck, wie rauch Sie gelebet, hat Sidonius Apollinaris sehr artig beschrieben; / so wir dem Curiosen Leser hie beyfügen:

Vis dicam tibi, quid poema frangat:
Ex hoc barbaricis abacta plectris,
Spernit semipedem stylum Thalia,
Ex quo septipedes videt Patronos[93],
Felices oculos tuos et aures,
Felicemq[ue] libet vocare nasum,
Cui non allia, sordidaeq[ue] caepae
Ructant, mane novo decem apparatus.
Quemnam non vetulum patris parentem,
Nutricisq[ue] virum die nec orto
Tot tantiq[ue] petunt simul Gigantes,
Quot vix Alcinoi culina ferret.
Quid me, etsi valeam parare carmen,
Fescenninicolae iubes Diones,
Inter crinigeras situm catervas,
Et Germanica, verba sustinentem
Laudantem tetrico subinde vultu,
Quod Burgundio cantat esculentus,
Infundens acido comam butyro.

Gewiß, dieß Volck ist gar nicht delicat gewesen. Und das sagen auch die Auctoren von den / andern Gothischen Völckern, alß von den Fennis Tacitus[q(145)], von den Burgundiern Sidonius, von / den Gothen[223] Herodotus[r(146)]. Vors 3te, daß die Gothen und Vandaler *Germani* geheyssen, folget / nicht fort, daß Sie Teutsche gewesen, denn die

[p(144)] Lib. 1. c. 10. §9. p. 113.
[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 1, cap. 10, p. 113. *Vide h(23).*]
[q(145)] Lib. de morib. Germ.
[Tacitus, Cornelius, De moribus Germanorum [...]. *Vide c(7).*]

nuo seno buvę slavai; apie tai galima pasiskaityti *Gotų pasaulyje*[p(144)].
[77r] Antra, nėra tokios tautos, // kurioje nebūtų ir delikačių, ir storžievių bei šiurkščių žmonių. Kaip šiurkščiai gyveno burgundai, vandalų tauta, puikiai aprašė Sidonijus Apolinaris, ir mes tai pateikiame čia smalsiam skaitytojui:

Nori, kad tau pasakyčiau, ką poema pažeidžia?
Talija, išvyta barbariškų plektrų,
Niekina puspėdį stilių todėl,
Kad globėju laiko septynpėdį[93].
Norisi laimingomis vadinti tavąsias akis ir ausis,
Laiminga – tavo nosį,
Į kurią naują rytą neatsirūgsta
Dešimtkart patiekti česnakai ir purvini svogūnai.
Nes tavęs, lyg nusenusio tėvo tėvo
Ir žindyvės vyro, dienai dar neišaušus
Draugėj nepuola tiek daug bei tokių didžiulių gigantų,
Kad vos galėtų išlaikyti Alkinojo virtuvė.
Kodėl, nors ir pajėgčiau,
Liepi paruošti fesceniškosios Dionės giesmę
Man, gyvenančiam ilgaplaukių minios apsupty
Ir turinčiam kęsti germanų kalbą,
Nuolat niūriu veidu giriančiam,
Ką gieda prisivalgęs burgundas,
Rūgščiu sviestu tepdamas plaukus.

Žinoma, ta tauta visiškai nebuvo delikati. Tą patį autoriai sako ir apie kitas gotų tautas: apie fenus – Tacitas[q(145)], apie burgundus – Sidonijus, apie gotus – Herodotas[r(146)]. Trečia, iš to, kad gotus ir vanda-

[r(146)] In Melpomene.
[Herodotus, Historiae libri [...]. *Vide e(9).*]

[223] *MSB:* Gethen.

Germani Gothi, wie im Procopio zu befinden, sind von alters / her *Sarmatae* genennet worden. Und dahero finden Wir bey den Historicis auch die *Sarmatas Cisrhenanos,* / da von Cluverius[s(147)] zu lesen. (4.) Waß aber die Nahmen der Wendischen Fürsten betrifft, ist vielmehr / beweißlich, daß Sie Sarmatisch und Slavisch, alß daß Sie Teutsch seyn sollen.

§6. Wo der eigentliche Sitz der Wandaler oder Wenden gewesen, finden wir unterschiedliche / Meinungen. Procopius[t(148)] setzet Sie am Moeotischen Meer, ⌈daß ist den Strich werts vom Moeotischen / Meer,[224] bey denen die Alaner, so in Unsern Sarmatien gelebt, angegräntzet haben. Wolf[gangus] Lazius[u(149)] / setzet Sie am Baltischen Meer in der Gegend zwischen der Weissel und Elbe, welche Meinung auch / nicht ungereimbt seyn kan. Denn Sie an der Weissel gewohnet; doch halte ich nicht davor, daß Sie / alleine daß Ufer am Baltischen Meer bewohnet, sondern daß Sie vielmehr Land-ein-werts ihren / Sitz gehabt haben, so gar, daß ihre Landerey sich biß an Böhmen erstrecket haben. Denn Ptolomae[us] / sagt außdrücklich, daß die Elbe fluv[ius] auß dem Vandalischen Gebürge entspringe. Daß aber die-/se Vandali unterschiedliche Nahmen bekommen, kan kommen seyn von denen unterschiedlichen Führern, / die Sie gehabt haben; deren Nahmen Sie mit angenommen haben.

§7. Es werden aber viel Völcker zu denen Vandalis gezehlt, nehmlich die Vinulos, / Redingos, Aviones, Angilos, Varinos, oder Varnos, Eudoses, Svardones, Nuithones, Carinos, Sedones etc. etc. / Welche alle wir in Preussen nicht setzen können; weil derer viel in Pommern, Meckelnburg, Lüne-/burg vermuhtlich ihren Sitz gehabt. Jedoch sind Ihre Nahmen doch alle Slavisch, und können auß un-/sern Sarmatischen Sprach, die in Pohlen und Preussen noch gilt, deriviret werden. Auch
[77v] scheinen // unterschiedliche Nahmen dieser Völcker so bewandt zu seyn, daß Sie nicht eigentlich von der Provintz / herrühren, sondern saß Sie etwa von ihren Heer-führern, oder von ihren Actionibus, oder

[s(147)] Lib. 2. c. 14. pag. 412 in Germania antiqua.
[Cluverius, Philippus Gedanensis, Germania antiqua [...], lib. 2, cap. 14. *Vide b(6).*]
[t(148)] L. c.
[Cluverius, Philippus Gedanensis, op. cit.]

lus vadino *germanais*, negalima daryti išvados, kad jie buvo vokiečiai, nes germanai gotai, kaip rašo Prokopijas, nuo seno buvo vadinami *sarmatais*. Todėl istorikų raštuose randame ir *Sarmatas Cisrhenanos* [„sarmatus šiapus Reino"], apie tai galima pasiskaityti Cluverijų[s(147)]. Ketvirta, bet kalbant apie vendų kunigaikščių vardus, yra daugiau įrodymų, kad jie buvo sarmatai ir slavai negu vokiečiai.

§6. Kur buvo tikroji vandalų ar vendų gyvenvietė – [šiuo klausimu] esama skirtingų nuomonių. Prokopijas[t(148)] mano juos gyvenus prie Meotų jūros, tai yra šiek tiek toliau nuo Meotų jūros, su jais ribojosi mūsų Sarmatijoje gyvenę alanai. Wolfg[angas] Lazijus[u(149)] mano juos gyvenus prie Baltijos jūros, teritorijoje tarp Vyslos ir Elbės, – ši nuomonė taip pat nėra atmestina, nes jie gyveno prie Vyslos; bet nemanyčiau, kad jie Baltijos pakrantėse gyveno visiškai vieni, veikiau jų gyvenvietė bus buvusi toliau nuo jūros, o jų žemės driekėsi netgi iki Čekijos. Mat Ptolemajas aiškiai pabrėžia, jog Elbės upė ištekanti iš Vandalų kalnų. Bet tai, kad tie vandalai gavo skirtingus vardus, gali būti susiję su įvairiais vadais, kurių vardus jie perėmė.

§7. Tačiau prie vandalų priskiriama daug tautų, būtent vinulai, redingai, avionai, angilai, varinai, arba varnai, eudosai, svardonai, nuitonai, karinai, sedonai ir t.t. Negalime manyti juos visus gyvenus Prūsijoje, nes daugelio jų gyvenvietės buvo veikiausiai Pomeranijoje, Meklenburge, Liuneburge. Bet visų jų vardai yra slaviški, ir juos galima išvesti iš mūsų sarmatų kalbos, kuri dar skamba Lenkijoje ir
[77v] Prūsijoje. Taip pat atrodo, // jog skirtingi tautų vardai kilę ne iš provincijų pavadinimų, o iš kariuomenės vadų vardų, arba [tautos buvo pavadintos] pagal tų vadų žygius, arba pagal svarbius įvykius. Mat

[u(149)] Lib. 11. De Migrat. Gentibus.
[Lazius, Wolfgang, De gentium aliquot migrationibus [...]. *Vide i(38).*]

⌈ ...[224] *MSB: abs.*

von eini-/gen mercklichen begäbnüssen herhaben. Denn das ist bey den Slavischen Völckern ein alter Ge-/brauch, der noch auch in unsern Sarmatien wehret, daß Sie leicht einem Volck einen Nahmen / zulegen, worzu Sie eine geringe Action oder bey Begebenheit verleyten kan. Dessen ich / ein frisch Exempel anführen will. Alß A[nn]o 1656, 1657 die Fehde zwischen den Pohlen und / dem Churfürsten von Brandenburg noch wehrete, und die Zamaiten unweit der Vestung / Memel ein Lager schlugen, umb auff die Actiones der Besatzung in der Festung Memel / acht zu haben, haben die Leute in dem Ambt Memel diese Zamaiten *Lelokus* genant; / diesen Nahmen gaben Sie Ihnen, weil Sie die Zamaiter, wenn Sie sich movirten, *Lelō! Lelō!* / schryen, dahero nennten Sie Sie *Lelokus*, welcher Nahme noch wehret, und rechnen Sie ihre Jahr-/Zeit von der Zeit der Zamaiten, oder Leloken. Also sagen Sie: dieses ist noch geschehen *prim-/czesu Leloku* – „vor der Zeit der Leloken", daß ist, vor der Zeit, eh die Zamaiten unweit der / Memel ein Lager geschlagen haben. Ich gläube sicherlich, daß viele von den obbenandten Völ-/ckern auch auß dergleichen Begebenheiten einen solchen Nahmen erhalten, und weil die Histori-/ci auff die relation der Referenten so fäst gefust, haben Sie Uns mit so vielen Völckern bela-/den, deren Sitz Uns schwär zu ergründen ist. Sonsten von den Vandalis haben Wir weitläuf-/tiger gehandelt im *Orbe Goth[ico]*[x(150)], doch ist unstrittig, daß in den alten Zeiten, alß daß Impe-/rium Prussicum floriret[94], alle diese Völcker zu der Preussischen Regierung gehöret, alß de-/rer Gesetze, Religion, Sitten und Sprache Sie gebraucht: Der vornehmste Sitz in Preussen an / der Weissel und Memel und allen andern[225] grossern[226] Flüssern in Preussen und Pohlen ohne Zweif-/fel gewesen. Und deßwegen die Vandali aus Preussen nicht außzuschliessen seyn.

[x(150)] Lib. 1. c. 4. §4.
[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib.1, cap. 4, §4. *Vide h(23).*]

slavų tautose nuo seno gyvavo dar ir šiandien mūsų Sarmatijoje pasitaikantis paprotys, kad tautą kokio nereikšmingo veiksmo ar atsitikimo proga ima ir pavadina kokiu vardu. Galiu pateikti pavyzdį iš nesenų laikų. 1656, 1657 metais, kai lenkai ir Brandenburgo kurfiurstas vis dar gyveno nesantaikoje, o žemaičiai netoli Klaipėdos tvirtovės įsirengė stovyklą, kad galėtų stebėti Klaipėdos tvirtovės įgulos veiksmus, Klaipėdos valsčiaus žmonės tuos žemaičius vadino *Lelokus*. Tokį vardą davė jiems dėl to, kad jie, žemaičiai, pakildami imdavo šaukti *Lelō! Lelō!* Tai dėl to ir pavadino juos *Lelokus*, ir tas vardas dar išlikęs, o metus jie skaičiuoja pagal žemaičių, arba *lelokų*, laiką. Antai jie sako: tai atsitiko dar *primczesu Leloku* – „prieš lelokų laikus". Tai yra prieš žemaičiams įsirengiant stovyklą netoli Klaipėdos. Ir aš tikrai neabejoju, jog daugelis anksčiau minėtų tautų gavo vardą nuo panašių įvykių, o kadangi istorikai taip griežtai laikėsi referentų pranešimų, tai jie mums užkrovė tokią daugybę tautų, kurių gyvenvietes mums sunku išsiaiškinti. Šiaip jau apie vandalus išsamiau kalbėjome *Gotų pasaulyje*[x(150)], bet visos tos tautos senais laikais, kai Prūsijos imperija klestėjo[94], žinoma, priklausė Prūsijos valdžiai ir laikėsi jos įstatymų, religijos, papročių ir kalbos. Be abejonės, iškiliausios gyvenvietės Prūsijoje buvo prie Vyslos ir Nemuno bei visų kitų didelių upių Prūsijoje ir Lenkijoje. Ir dėl to vandalų negalima išskirti iš Prūsijos.

[225] *al. m. scr. in lin.* [226] *al. m. corr. ex* grosten.

Daß 10de Capittel

Von der Insul Scandia und derselben Völcker

Inhalt

1. Von der Migration der Gothen auß Scandia. 2. Der Nahme *Scandia* wird offters verändert. Sonst / ein Volck-reiches Land. 3. Ob es daß Schwedische Schonen sey. 4. Der Völcker in Scandia sind viele. 5. / Daß Wort *Scandia* wird deriviret auß der Sarmatischen Sprache.

§1. Es ist im Sechsten Capittel erwehnung[227] von der Migration der Gothischen Völcker auß / Scandia geschehen, dessen Jornandes gedencket; wann aber die Gothen ihren vornehmsten Sitz / in Preussen gehabt und Sie aber auß Scandia herrühren, folgete, daß Unsre Preussen Scandi-/aner, oder Völcker, die auß Scandia ihre Uhrkunfft herhätten, wären. Nun ist die Jornandische / Migration im obig-gedachten Capittel auch im *Orb[e] Goth[ico]*[a(151)] zur gnüge wiederleget. Jeden-/noch weil so schlechter dings Wir den Gothischen Völckern die Migration auch auß Scandia nicht / disputiren wollen, auch auß Bekäntniß des Rutgeri Hermannidis[95] verlauten will, daß die Go-/then in Schweden ihren Uhrsprung auß Preussen haben sollen, kan man hie auff die Gedancken / kommen. Ob nicht das Scandia möchte ein Land in Preussen oder ein Insel seyn, die zu Preussen / oder da zu Preussen vor Alters gehört hat. Solchs zu erörtern haben Wir uns in diesem Ca-/pittel vorgenommen.

§2. Es hat aber dieses Land Scandia nicht Einen Nahmen. Jornandes, der den Scandiani-/schen Zug zu erst Uns beschrieben, nennt es
[78r] *Scandiam* und *Scantian,* item *Scandinavian,* auch // *Gothiscaniam,* und setzet Sie der Weissel-Münd entgegen. Olaus et Ioannes Magni *Scandiam,* / auch *Scandinaviam.* W[olfgangus] Lazius nennet Sie *Scaniam* et *Shoniam.* Ptolomaeus nent Sie *Scan-/diam.* Plinius *Scandiam* et *Scandinaviam;* diesem ist Sie eine Neue Welt von unbekandter Grösse, / über alle massen Volck-reich, Officina et vagina gentium, –

[a(151)] Lib. 1. c. 4. §4.
[Praetorius, Matthaeus, op. cit., lib. 1, cap. 4, §4.]

Dešimtas skyrius

Apie Skandijos salą ir jos tautas

Turinys

1. Apie gotų migravimą iš Skandijos. 2. Vardas *Scandia* buvo dažnai keičiamas; šiaip jau tai gausiai apgyventa šalis. 3. Ar tai švedų Šoneno kraštas? 4. Tautų Skandijoje daug. 5. Žodis *Scandia* kildinamas iš sarmatų kalbos.

§1. Šeštame skyriuje minėjome gotų tautų migravimą iš Skandijos, apie kurį rašė Jornandas. Bet jeigu iškiliausia gotų gyvenvietė buvo Prūsijoje, o jie kilę iš Skandijos, vadinasi, mūsų prūsai buvo skandianai, arba tautos, kurių protėviai kilę iš Skandijos. Anksčiau minėtame skyriuje ir *Gotų pasaulyje*[a(151)] Jornando [teigtas] migravimas pakankamai paneigtas. Kadangi vis dėlto nenorime absoliučiai užginčyti buvus gotų tautų migraciją ir iš Skandijos, be to, iš Rutgero Hermannido padarytų išvadų[95] yra žinoma, kad švedų gotai kilę iš Prūsijos, tai peršasi tokia mintis: ar Skandija nebus buvusi [kuri nors] Prūsijos šalis arba sala, kuri nuo seno priklausė Prūsijai arba kuriai priklausė Prūsija. Tai ir ketiname aptarti šiame skyriuje.

§2. Bet ta Skandijos šalis turi ne vieną pavadinimą. Jornandas, pirmasis aprašęs Skandijos žygį, vadina ją *Scandia* ir *Scantia*, be to,
[78r] *Scandinavia*, taip pat // *Gothiscania* ir teigia ją buvus priešais Vyslos žiotis; Olausas ir Ioannas Magnai vadina ją *Scandia*, taip pat *Scandinavia*, W[olfgangas] Lazijus – *Scania* ir *Shonia*. Ptolemajas ją vadina *Scandia*. Plinijus – *Scandia* ir *Scandinavia*; jam tai – naujas nežinia kokio dydžio pasaulis, nepaprastai gausiai apgyventas kraštas, *officina*

[227] -ung *al. m. corr. ex* -et.

Eine „Zeug-Städt und Gehege der / Völcker". Valerius Flaccus[96] bestätiget solches auch, wenn Er singet:

Neq[ue] enim plaga gentibus ulla ditior.

Procopius will dadurch die sehr entfernete Insul Thulen[97] verstehen; die Deutschen nennen Sie / *Schonen*[98].

§3. Ob aber der Alten Scandia eben daß Schonen sey, so ehemahls zu Dennemarck, / nu aber zu Unsern Zeiten zum Schwedischen Königreich gezogen worden, hat man Uhrsach zu zweif-/feln. Zwar gestehen Wir[228], daß ein grosse Zahl[229] Berühmter[230] und Hochgelahrter[231] Männer der Mey-/nung seyn, daß das Jornandische *Scanzia* eben daß Dähnische *Scania* sey; wie woll jene ins gemein / durch das Scanzia nicht allein die Provintz Schonen, wie Sie von Holland und andern Schwedischen / Provincien unterschieden ist. Sondern auch alle die Nordischen Provincien, ja gar[232] die gantzen / Schwedische und Norwegische Königreiche verstehen. Zu diesen Gedancken sind Sie zweiffels ohn / dadurch gebracht worden, weil jenes Scanzia vor daß aller-volck-reichste Landt schier in der gantzen / Welt beschryen gewesen. So vielerhand Völcker aber und Nationen hat daß klein Landchen Schonen / umüglich können in alle Welt außlassen.

§4. Nun setzen die Alten und Neuen Scribenten in Scandien viele Völcker, derer / vornehmste Wir anführen. Nehmlich: die Hillevones, die Gothen, die Firaesos, die Lupiones, die / Finnos, die Chadinos, die Favones, die Dauciones, die Carbones, die Sitones, die Nerigones, auch / die Sveones. Waß daß aber vor Völcker, und an waß Orten Sie in den Scandien gewesen, / und waß vor Völcker in dero Stelle anjetzo seyn, sind die Auctores über alle massen uneins. / Die Hillevones setzen Cluverius et Hermannides in die Provintz Halland. Jornandes heist Sie / *Hallie* und Ortelius meint, sie sein die Alvaeones. Althammerus[99] hält sie vor die Völcker, die / Ammianus Marcell[inus] *Hailos* nennt und meint, daß sind die Alten Einwohner von Bornholm. / Willichius meint, sie sind die Leute von Heel unweit Dantzig[100]. Ortelius hält Sie vor die Dali-/carler, weil *Hilvonis* in Ihrer Sprache

[228] W *corr. ex* w. [229] *MSB:* Anzahl. [230] -r *al. m. corr. ex* -n. [231] -r *al. m. corr. ex* -n. [232] *MSB:* sogar.

et vagina gentium – „tautų dirbtuvė ir gimdykla". Valerijus Flakas[96] patvirtina tai dainuodamas:

Juk nėra jokio krašto, turtingesnio tautų.

Prokopijas laiko ją tolima sala *Thule*[97], vokiečiai ją vadina *Schonen*[98].

§3. Bet yra pagrindo abejoti, ar senovės Skandija yra būtent tas Šonenas, kuris kadaise buvo priskiriamas Danijai, o mūsų laikais – Švedijos karalystei. Tiesa, mes pripažįstame, jog daug žinomų ir didžiai išsimokslinusių vyrų yra tos nuomonės, kad Jornando *Scanzia* yra ne kas kita, kaip danų *Scania*; nors apskritai jie Skancija laiko ne vien tik Šoneno provinciją, kuri skiriasi nuo Olandijos bei kitų Švedijos provincijų, bet ir visas Šiaurės provincijas, netgi abi karalystes – Švediją ir Norvegiją. Taip manyti juos, be abejo, paskatino ta aplinkybė, kad ta Skancija kone visame pasaulyje buvo išgarsėjusi kaip gausiausiai apgyvendinta šalis. Bet mažas Šoneno kraštas niekaip nebūtų galėjęs paleisti į pasaulį tokios daugybės tautų ir tautelių.

§4. Taigi senovės ir naujųjų laikų rašytojai Skandijoje mano gyvenus daug tautų; nurodome pačias iškiliausias, būtent: hilevonai, gotai, firezai, lupionai, finai, chadinai, favonai, daucionai, karbonai, sitonai, nerigonai, taip pat sveonai. Bet kokių tai būta tautų ir kokiose Skandijos vietose jų gyventa, ir kokios tautos jų vietoje gyvena dabar – [šiais klausimais] autorių nuomonės labai skiriasi. Hilevonus Cluverijus ir Hermannidas nukelia į Olandijos provinciją, Jornandas juos vadina *Hallie*, Ortelijus juos laiko alveonais. Althammeras[99] juos laiko tautomis, kurias Amianas Marcel[inas] vadina *Hailos* manydamas, jog tai buvo senieji Bornholmo gyventojai. Willichijus mano, jog tai buvo žmonės, gyvenę prie Helio netoli Dancigo[100]. Ortelijus laiko juos dalekarlais, nes *Hilvonis* jų kalba reiškia „kalva". Plinijus hilvonus

einen Hügel bedeut. Plinius setzt die Hilvones an / den Berg Sevo, und so verhält Er sich auch mit den andern Völckern; davon weitläufftiger ge-/handelt worden in *Orbe Goth[ico]*[b(152)]. Und mögen Wir von diesen Völckern allen nicht handlen, alß / nur in so weit einige davon zu Preussen oder zu dessen vorigen Gebieth gehöret. Da wir / aber dieses zu thun vornehmen, will gebühren, erst einen anständigen Ort vor das alte Scan-/dien auffzusuchen. Selbiges aber setzen Wir in Sarmatien, und zwar den Strich Landes, / der beylangs der Ost-See Land-einwerts von der Reussischen Narva an biß ans Holstei-/nische Gebieth geht. Unß nicht kehrende an die Menge der jenigen, die dem Jornandi beyfallen: / angemerckt im vorigen und im *Orb[e] Goth[ico]*[c(153)]. Die Nichtigkeit solcher irrigen Meinung / zur gnüge erwiesen. Ob Wir woll in Abrede nicht seyn wollen, daß nicht die Gothische Völ-/cker ihre Migrationes, da von so viel Bücher voll seyn, solten gehabt haben, so kombt Uns doch / der Zug der Gothen auß Schweden unglaublich; denn Gottland nicht von solcher Capacitäth / ist, alß die Scanzia beschrieben wird. Noch weniger so[233] sehr Volckreich, wenn man gleich solte die / zwee Könige reich, Schweden und Norwegen, in Gothiscanien
[78v] einziehen. Und findet man auch nicht // in den annalibus oder Chronicken der Schwedischen Gothen, daß die Gothen in Schweden solten / sich jemahls über gantz Schweden und Norwegen zu Herren gemacht haben, zu geschweigen, wie / Jornandes keiner Ost-See, worin Scanzia liegt, sondern des grossen Meers gedencket; daß wenn / der Jornandische Zug solte geglaubet werden, man solchs nicht von den Schwedischen Gothen, son-/dern von den Norwegern und Dähnen verstehen müste. So findet man auch die Sprache, so / die berühmte Gothen geführet und Sarmatisch gewesen, nicht in denen Örtern, sondern die / Schwedische Sprache: Diese aber ist pur Deutsch. Also daß Jornandes allhie einen grossen / Mißzug beschrieben. So viel Ich aber merck, hat Jornandes die Scanziam versetzt: Er hat / sie sollen

[b(152)] Lib. 1. cap. 4. §6. 7. seqq.
[Praetorius, Matthaeus, op. cit., lib. 1, cap. 4, §6, 7 seqq.]
[c(153)] L. c.
[Praetorius, Matthaeus, op. cit., loc. cit.]

nukelia prie Sevo kalno, panašiai elgiasi ir su kitomis tautomis; plačiau apie tai rašoma *Gotų pasaulyje*[b(152)]. Čia nekalbėsime apie visas šias tautas, tik apie tas, kurios yra priklausiusios Prūsijai ar buvusioms jos teritorijoms. Bet, ketinant tai padaryti, pirma derėtų surasti prideramą vietą senajai Skandijai. Manome ją buvus Sarmatijoje, ir būtent ruože, kuris driekiasi palei Baltijos jūrą nuo rusų Narvos [miesto] iki Holšteino srities. Neminėsime daugybės pritariančiųjų Jornandui: [apie tai] rašyta anksčiau ir *Gotų pasaulyje*[c(153)]. Tokios klaidingos nuomonės nepagrįstumas jau pakankamai įrodytas. Nors mes nesiruošiame neigti, kad gotų tautos migravo – apie tai prirašyta daug knygų, – bet gotų kraustymasis iš Švedijos mums atrodo neįtikėtinas, nes Gotlandas nėra toks didelis, kokia vaizduojama Skancija. Ir jis nebuvo taip gausiai apgyvendintas, net jeigu Gotiskanijai priskirtume abi karalystes –
[78v] Švediją ir Norvegiją. Be to, // Švedijos gotų analuose ar kronikose niekur nerasime, kad Švedijos gotai būtų pasidarę visos Švedijos ir Norvegijos valdovais, jau nekalbant apie tai, kad Jornandas, kalbėdamas apie Skanciją, mini ne Rytų, o didžiąją jūrą; todėl, jeigu patikėsime Jornando [aprašyto] žygio istoriškumu, reikėtų kalbėti ne apie Švedijos gotus, bet apie norvegus ir danus. Tose vietose neaptinkame ir tos kalbos, kuria kalbėjo garsieji gotai ir kuri buvo sarmatų kalba, o [aptinkame] švedų kalbą – bet tai yra gryniausia vokiečių kalba. Vadinasi, Jornandas čia bus klaidingai aprašęs žygį. Bet, kaip aš suprantu, Jornandas Skanciją perkėlė [į kitą vietą]: turėjo nukelti ją ryčiau

[233] so *al. m. corr. ex lit.* ist.

Osten- und Süden-werts setzen, so hat Er Nord-werts hingelegt. Weil vermuhtlich, / daß der Strich lands an der Ost-See, da Mecklenburg, Pommern, Preussen, Liefland liegen, / eben das Scanzia sey, auß welchem die Gothen ihren Zug in die Thracische und andre Län-/der gethan haben. Und solches läst sich auch also darthun. (1.) ist, waß und wo Scanzia sey, / den Alten unbekandt gewesen. Denn so zu Plinii Zeiten unsere Örter den Römern nicht / sind bekandt gewesen, wie Er es selbst bekennet; da Sie doch dem Römischen Reich so nahe und / angräntzend gewesen: Wie wird nicht zu des Ptolomaei Zeiten den Leuten daß Scanzia unbe-/kant gewesen seyn? Zumahlen, da daß Schwedische Goth-Scanzia durch so eine grosse See / fast auff 100 Meil entlegen (von dem Sitz der Gothen, so auß dem vermeinten Scanzia her-/kommen seyn sollen) gewesen. (2.) Die Gothische Völcker auß dem Jornandischen Scanzia sind / Sarmater gewesen, und haben die Slavonische Sprache geführet, die Völcker aber in Schwedische Scho-/nen sind je Deutscher Zungen gewesen. (3.) In dem rechten Scanzia sind die Berge Sevo, / ist die Insel Nerigon, welche in dem Schwedischen nicht zu befinden, es sey dann, daß Wir fingiren / wolten, alß ob Nerigon wäre daß jetzige Norwegen, so es doch bey den Alten nich Norwegen, / sondern Normannia geheyssen; solche Nahmen der Berge und Insel aber sind in Unsern Scanzia / anzutreffen, wie solchs in *Orbe Goth[ico]*[d(154)] zur gnüge außgeführet. (4.) Die Völcker, so in Scan-/zia sollen gewesen seyn, befinden sich mit besserm Grund in diesem Unsern Scanzien, nemhlich / in dem Strich Landes, wo unser Preussen liegt, alß in Schwedischen Schonen, denn man findet, / da die Hillevones, nehmlich die heutigen Laivones, daß ist, die Liefländer; unweit da von ist / die Insul Nerigon, nehmlich Unsere Preussische Nerien, die der gemeine Pöfel[234] auß Unver-/stand jetzo *Nehrung* nennet. Daselbst die Berge Sevo, nehmlich daß Gebürge in der Ne-/rien an die See, bey denen die Phaones, die heute heyssen Wajones; deßgleichen die Carbo-/nes, jetzo Carvones, wie auch die die Sithones, daß ist die

[d(154)]) Lib. 1. c. 4. §7. p. 42.
[Praetorius, Matthaeus, op. cit., lib. 1, cap. 4, §7, p. 42.]

ir piečiau, o nukėlė šiauriau, nes tikriausiai manė, jog teritorijos palei Rytų jūrą, kur driekiasi Meklenburgas, Pomeranija, Prūsija, Livonija, yra būtent ta Skancija, iš kurios gotai patraukė į trakų ir kitas šalis. Ir tai galima įrodyti. 1) Seniesiems [autoriams] nebuvo žinoma, kas ir kur yra Skancija. Antai Plinijaus laikais, kaip jis pats prisipažįsta, romėnams mūsų vietovės nebuvo žinomos, o juk jos buvo taip arti Romos imperijos ir su ja ribojosi. Kaipgi žmonės galėjo nežinoti apie Skanciją Ptolemajo laikais? Visų pirma dėl to, kad Švedijos gotų Skanciją (nuo gotų, atvykusių iš tariamosios Skancijos, gyvenvietės) skyrė tokia didžiulė, beveik 100 mylių jūra. 2) Gotų tautos iš Jornando Skancijos buvo sarmatai, ir kalbėjo jie slavonų kalba, o Švedijos Šoneno tautos visados kalbėjo vokiškai. 3) Tikrojoje Skancijoje yra Sevo kalnai, Nerigono sala, – jų nėra Švedijoje, nebent imtume teigti, jog Nerigonas neva esąs dabartinė Norvegija, bet senovės autoriai ją vadino ne Norvegija, o Normanija; tačiau tokie kalnų ir salos pavadinimai aptinkami mūsų Skancijoje, tai pakankamai aprašyta *Gotų pasaulyje*[d(154)]. 4) Yra daugiau pagrindo teigti, kad tautos, tariamai gyvenusios Skancijoje, gyvena šioje mūsų Skancijoje, būtent toje teritorijos dalyje, kur išsidėsčiusi mūsų Prūsija, o ne švedų Šonene, nes ten gyvena hilevonai, būtent dabartiniai laivonai, tai yra livoniečiai. Netoliese yra Nerigono sala, būtent mūsų Prūsijos nerija, kurią iš nežinojimo paprasti žmoneliai nūnai vadina *Nehrung*. Ten pat yra ir Sevo kalnai, būtent kalnų virtinė Nerijoje prie jūros, kur [gyveno] faonai, kurie šiandien vadinasi vajonai, taip pat karbonai, dabar – karvonai, be to,

[234] *MSB:* Pöbel.

Südauen etc. etc. und andere mehr, da-/von im angetzogenem Ort weitläufftiger zu lesen, woselbst dargethan, daß die Nahmen / der Völcker, die die Alten in dem Scanzia setzen, lauter Slavisch seyn. Demnach weil im Schwe-/dischen Schonen oder denen angräntzenden Provincien niemahlen Schlavisch[235] geredet worden, alß / kan ja daß Schonen nicht daß Scanzia seyn, darauß die Gothen (die Slavische Völcker gewe-/sen) sollen kommen seyn[e(155)] [!][236].

§5. Auch selbst der Nahme *Scanzia* läst sich schier nicht besser alß auß der Sarmati-/schen Sprache herführen, welche Herführung desto eher anzunehmen ist, alß Sie weit gelinder / und geschickter fält; da hergegen die Derivation, so von Schwedischer Seyten gemacht wird, / desto mehr gezwungener scheinet hergezerret zu seyn. Einige ziehen
[79r] daß Wort *Scanzia* // her von *Ascenas,* der ein / Sohn Gomer gewesen, von welchem die Cimbri herkommen sollen[101]. Ver-/meinen auch, daß dahero diese Insel, so die Alten *Scandia* genent, jetzo *Cimbricus Chernosesus* / heysset. Hugo Grotius wil daß *Scanzien* herführen vom Deutschen Wort *Schantz,* die Nor-/wegische Klippen bedeutende, die den Leuten an stat der Schantzen dienen können. Und dahero / nennen Sie daß Scandien *Scanzien,* gleichsahm *Schantzen.* Der berühmte Pastorius will / daß Wort herführen vom Deutschen Wort *Seekant.* Lazius hält es schlechter dings vor ein / Deutsches Wort, daß aber von den Lateinern corrumpiret worden und solt heyssen *Schonia,* wie / es denn auch so vorjetzo heyst *Schonen,* oder *Schönland,* weil es ein schönes und herrliches Land sey. / Wir können aber daß Wort *Scanzia* weitbesser auß der Sarmatischen Sprache, wie gesagt, her-/deriviren, nemblich von dem Wort *Skannu.* Und also würd es ein Ehren-Ort, oder auch ein Ort / der Wollust bedeuten, denn bey den Sarmatern gar gebräuchlich in Annehmung eines Nahmens / auff ihre Ehre und reputation zu sehen. Dahero haben Sie sich *Slavi* a *Sława,* „Ehre" bedeut, *Venedae* / oder *Beneda, Panaite*[237], daß ist „Herrn", *Prussi* a *Prussu,* „man wirds woll verstehen", „Weise" genent. / Daß Wort *Skannu* heist

[e(155)] P. 7, 8, 9, 10, 11, 12.
[Praetorius, Matthaeus, op. cit., p. 7, 8, 9, 10, 11, 12.]

sitonai, tai yra sūduviai ir t.t., ir daugybė kitų; apie tai galima plačiau pasiskaityti minėtame kūrinyje, kuriame, atskleidžiama, jog tautų vardai, kuriuos senovės autoriai duoda Skancijos gyventojams, ištisai yra slaviški. O kadangi švedų Šonene ar kaimyninėse provincijose niekada nebuvo kalbama slavų kalbomis, todėl ir Šonenas negali būti toji Skancija, iš kurios neva atvyko gotai (kurie buvo slavų tautos)[e(155)].

§5. Ir patį vardą *Scanzia* geriausia kildinti iš sarmatų kalbos, o ne iš kokios kitos; tas aiškinimas juo labiau priimtinas, nes jis lengvesnis ir suprantamesnis; o kildinimas iš švedų pusės yra, regis, nenatūralus
[79r] ir pritemptas. Kai kas žodį *Scanzia* // kildina iš [vardo] *Ascenas* – jis buvęs Gomero sūnus, iš kurio esą kilę kimbrai[101]. Ir mano, jog ta sala, kurią senovės autoriai vadino *Scandia*, dabar vadinasi *Cimbricus Chernosesus.* Hugonas Grotijus [žodį] *Scanzien* išveda iš vokiško žodžio *Schantz,* reiškiančio Norvegijos rifus, kuriuos žmonės gali panaudoti kaip apkasus. Ir dėl to jie Skandiją vadina *Scanzien,* tam tikra prasme „apkasais". Žymusis Pastorijus tą žodį kildina iš vokiško žodžio *Seekant.* Lazijus jį laiko absoliučiai vokišku žodžiu, kurį tačiau pagadinę lotynai, ir iš tikrųjų turi būti *Schonia,* kaip ir dabar vadinasi – *Schonen,* arba *Schönland* [„gražus kraštas"], nes tai yra gražus ir puikus kraštas. Bet, kaip sakyta, žymiai geriau žodį *Scanzia* kildinti iš sarmatų kalbos, būtent iš žodžio *Skannu.* Taigi jis reikštų „garbingą vietą" arba „palaimos vietą", nes sarmatai, prisiimdami kokį vardą, paprastai žiūrėdavo garbės ir reputacijos. Dėl to jie pasivadindavo *slavais* iš *Sława*, kuris reiškia „garbė", *venedais* ar *benedais*, *Panaite*, tai yra „ponai", *Prussi* iš *Prussu* – „tikriausiai supras", „išmintius".

[235] *MSB:* Slavisch. [236] *Šis išnašos ženklas tekste neįrašytas :/: Das Fußnotenzeichen fehlt.* [237] a *in* Pa- *corr. ex* o.

zwar eigentlich, daß woll schmeckt; scheinet, daß Sie auff die Gütigkeit / des Landes gesehen. Und damit einen Ort benennen wollen, der in sich hält alles daß, waß zum / Gutten Leben erfordert wird, und kan hiedurch nicht unfüglich auch Unser Preussen mit bedeutet / seyn; denn es allwege schon auch vor einigen Hundert Jahren her Eine *Schmaltz-Grube* genent / worden. Diese meine Meinung kan noch auß folgenden bekräfftiget werden. Es haben die / Gothischen Fürsten und Könige ihre besondere und hohe Officianten gehabt, wozu Sie Leute von / grossen und vornehmen Herkommen gebraucht, die man *Comites* und *Graffen* genent, jetziger / Zeit *Verweser* oder *Hauptleute.* Unter den sind auch Comiţes Scanziarum gewesen, also lesen / Wir in dem Concilio [...][238], so zu Toledo in Spanien unter der Gothischen Regierung gehalten, da / haben Sich unterschrieben einige Gothische Graffen folgender gestalt: „Odoacer, Ofilo, Comites / Cubiculariorum; Adulphus, Aphrila, Venedarius, Comites Scanziarum; Ruchillus, Comes Patrimo-/niorum; Gunifridus, Comes Sacrorum"; daß ist „Odoacer, Ofilo, Graff und Hauptleute, über die / Kammer-Herrn, oder Oberkammerherrn; Ruchillus, Graff über die Erb-Lehn-Gütter; Gunifri-/dus, ein Graff über daß Kirchwesen; Adulphus, Aphrila, Venedarius, Graffen (Scanziarum) / über die Küche und Oeconomien der Könige". Und ist mercklich, daß in plurali *Scanziarum* ste-/het, wodurch nicht ein Land, denn es ja nur vor Eine Insel gehalten worden, sondern daß dadurch / ein gewisses Officium und Verrichtung kan bedeutet werden. Wobey noch zu bedencken, daß in Ita-/lien, da die Gothen regieret, dieses Gothische Wort *Scanzas* in vollem Gebrauch gewesen; / und ist dadurch ein Abend-Bancket bedeut worden[f(156)]. So nun Preussen mit zu Scanzia ge-/höret, müssen die Preussische Völcker auch zu den Scanzianischen Völckern gezogen werden. Und / sind also die Alt-benanten Scanzianer in Preussen auch gewesen.

[f(156)] Pompeius Festus in Verborum significationibus, in verbo scensas.

[Pompeius, Festus Sextus, *q. ex multis ed.:* De verborum significatione, Parisiis, 1584; [s. l.], 1585; 1595; 1622; Roma, 1581.]

Nors žodis *Skannu* iš tikrųjų reiškia, kad „yra skanu", bet atrodo, jog jie turėjo galvoje to krašto gerumą. Ir taip norėjo pavadinti vietovę, turinčią visa tai, ko reikia geram gyvenimui, todėl visiškai pagrįstai galėjo turėti galvoje ir mūsų Prūsiją, nes ji dar prieš keletą šimtmečių apskritai buvo vadinama *Schmaltz-Grube* [„lydytų taukų duobė"]. Šią mano nuomonę gali patvirtinti tokie faktai: gotų kunigaikščiai ir karaliai turėdavo ypatingų ir aukštų tarnautojų, kuriais paskirdavo žmones iš didelių ir kilmingų šeimų; juos vadindavo *bendražygiais* ir *grafais*, dabar [vadina] *administratoriais* ir *vadovais.* Tarp jų buvo ir skancijų vadovų, antai Susirinkimo, įvykusio valdant gotams Ispanijos Toledo [mieste], [medžiagoje] skaitome, jog kai kurie gotų grafai taip pasirašydavo: „Odoacer, Ofilo, Comites Cubiculariorum; Adulphus, Aphrila, Venedarius, Comites Scanziarum; Ruchillus, Comes Patrimoniorum; Gunifridus, Comes Sacrorum", tai yra „Odoakras, Ofilas – kamerherų arba vyresniųjų kamerherų grafai ir viršininkai; Ruchilas – grafas paveldėtiems ir leno teise valdomiems dvarams; Gunifridas – grafas bažnytiniams reikalams; Adulfas, Afrila, Venedarijus – grafai (skancijų) karaliaus virtuvėms ir ekonomijoms". Ir įsidėmėtina, kad žodis *Scanziarum* vartojamas daugiskaita, kuri galėjo reikšti ne šalį, nes buvo manoma, jog tai sala, o [tarnybinę] pareigą bei nuveiktą darbą. Ir dar nereikia pamiršti, kad Italijoje gotų valdymo laikais tas gotiškas žodis *Scanzas* buvo plačiai vartojamas, ir juo vadindavo „vakarinį banketą"[f(156)]. O kadangi Prūsija taip pat priklauso Skancijai, tai ir Prūsijos tautos priskirtinos prie Skancijos tautų. Taigi Prūsijoje taip pat būta žmonių, senoviškai vadintų skancijais.

[238] *lac.*

Daß 11te Capittel

Von den Sueonibus, Suevis, Suevo-Gothen

Inhalt

1. Der Nahme der *Sveonum* und *Suevorum* ist sehr veränderlich. 2. Die Schweden sind nicht die / Sveones. 3. Sveones und Sveui ist bey den Alten ein Volck gewesen. 4. Die Svevi sind Gothi-/sche Völcker. Woher die Verwechselung der Nahmen *Sueonum* und *Suevonum* entstanden? 5. Haben / hundert Pagos gehabt, derer Jeglicher Tausend Mann jährlich in den Krieg gegeben.

§1. Wo ichts eins Volcks-Nahme bey den Auctoribus veränderlich gewesen, so ists der Nahme / der *Sueonen* und *Suevorum*. Tacitus
[79v] nennet Sie *Sueones*, auch *Suevos*, Eginhardus, Helmondus[102], // Adamus Bremensis nennet Sie *Sueones*. Jornandes nent sie bald *Sueons*, bald *Suetons*, / auch *Svetidi*, die Lateiner heyssen Sie *Svevos*. Bey den Dehnen, Schweden und Normannen / Sverige, bey den Deutschen Swaben und Sweden. Diese Nahm-veränderung, die bey den / Auctoribus befindlich, ist eine Mutter vieler confusionen in den Historien, da durch die gar dif-/ferente Völcker, die Szwaben und die Sweden, und diese auch mit den Sveonen sind unter / sich verwechset und vermischet worden.

§2. Auß solcher confusion aber zu kommen, sind die Sveden zu erst sonderlich von / den Sveonibus und Svevis abzusondern. Denn es abgemacht, daß von den alten Auctoribus / niemahln die Sweden auch allerdings von ihnen selbst weder Suevi noch Sveones genent worden. / Zwar will Loccenius die Ehre, so die Alten Gothischen Sveones in Europa mit tapfferen Tha-/ten erworben, seinen Sveden zu legen, drumb er sich bemühet, die *Sveones* von *Sven*, von wel-/chem Wort daß Wort *Svenska* herkommen soll, herzuziehen[239]. Allein es muß doch Loccenius ge-/stehen, das niemahlen die Sweden anders alß *Sweden* oder *Svediodi*, und daß Land *Svedioda* / genant worden, und dahero carpiret Er Hugonem Grotium, daß Er Ihm gelüsten lassen, den / Nahmen der *Sveden* vom Nieder-Sächsischen Wort *Swet* (Hoch-Deutsch *Schweiß*)

[239] *MSB:* herziehen.

Vienuoliktas skyrius

Apie sveonus, svevus, svevus-gotus

Turinys

1. *Sveonų* ir *svevų* vardas labai kinta. 2. Švedai nėra sveonai. 3. Sveonus ir svevus senieji autoriai laikė viena tauta. 4. Svevai – tai gotų tautos. Kodėl pradėta painioti *sveonų* ir *svevų* vardus? 5. Turėjo šimtą sueigų, kurių kiekviena kasmet į karą siųsdavo po tūkstantį vyrų.

§1. Jeigu [senųjų] autorių raštuose įvairuodavo tautos vardas, tai būdavo *sveonų* ir *svevų* vardas. Tacitas juos vadina *sveonais*, taip pat
[79v] *svevais*; Eginhardas, Helmondas[102], // Adomas Brėmenietis juos vadina *sveonais*. Jornandas juos vadina tai *sveonais*, tai *svetonais*, taip pat *svetidais*, lotynai juos vadina *svevais*. Danai, švedai ir normanai juos vadina *Sverige*, vokiečiai – *Swaben* ir *Sweden*. Dėl to, kad autorių raštuose tas vardas taip įvairuoja, istorijos knygose kyla daug painiavos, todėl supainiojamos ir sumaišomos visiškai skirtingos tautos, kaip antai *švabai* ir *svedai*, o šie – su *sveonais*.

§2. Stengiantis išvengti tokios painiavos, pirmiausia reikia atskirti *svedus* nuo *sveonų* ir *svevų*, nes aišku viena – senieji autoriai *svedų* niekada nevadino nei *svevais*, nei *sveonais*, ir patys *svedai* savęs taip nevadino. Tiesa, Loccenijus nori tą garbę, kurią senieji gotų *sveonai* pelnė Europoje narsiais žygiais, priskirti saviesiems *svedams*, todėl ir stengiasi kildinti *sveonus* iš [žodžio] *Sven*, iš kurio esą kilęs žodis *Svenska*. Bet ir pats Loccenijus vis dėlto priverstas pripažinti, jog *svedų* niekas niekada kitaip nevadino, kaip *svedais* arba *svediodais*, o šalį – *Svedioda*; ir dėl to jis peikia Hugoną Grotijų už tai, kad šis užsimanė *svedų* vardą kildinti iš Žemutinės Saksonijos žodžio *Swet* (vokiečių literatūrine kalba – *Schweiß* [„prakaitas“]). Mat *svedų* tauta

zu de-/riviren. Weil daß Schwedische Volck der Schwären und Schweiß-Arbeit je woll gewohnet / gewesen. Nichts destoweniger will vorgedachter Loccenius Uns einbilden, ob solten doch die / alten daß Wort *Svedioda* in *Suea,* von dannen die Sueones benennet seyn sollen, contrahiret / haben; weiß aber da von auß den Alten Scribenten ein glaubhaltiges Zeugnüß nicht vor-/zubringen. Also ist es nur eine macht-lose Ertichtung, solche denen Einfältigen aufzuhengen. / Denn man ja allhier augenscheinlich ersiehet eine ungereimbte contraction. Wenn dergleichen / Dinge in Historicis passiren solten, waß würden nicht vor dolle Dinge hervorkom[m]en[240]? Würden / Wir nicht an stat Geschicht-Schreiber närrische Gedicht-Schreiber haben? Weg derowegen / mit solchen Figmentis! Wie sich die Völcker selbst und ihre Völcker nennen, so muß sie der / Historicus vorbringen und nicht nach seiner Macht-losen Phantasie verändern, und kan weder / des Jornandis und Eginhardi, noch des Taciti Gezeugniß Ihnen im geringsten helffen, denn wie / weit dem Jornandi zu trauen, ist oben schon erweißlich gemacht. Eginhardus aber hat ohn weitern / nachfragen hierin dem Jornandi blind nachgefolgt. Des Taciti Gezeugniß ist noch weniger vor / Ihm. Denn Er sagt, daß die Städte der Sveonen am Ufer des grossen Meers liegen. Wie / nun allhie daß grosse Nordische Meer zuverstehen were, also erheitert es sich, daß nach[241] die-/ser Meinung die Sveones nicht die Sweden, sondern die Dehnen und Norweger seyn müsten, / denn daß Sweden Land niemahlen daß grosse Nordische Meer, sondern die Süd- und Ost-Seite / der Baltischen See berühret.

§3. Sonsten muß man gestehen, daß bey den alten die Sveones und Svevi vor ein / Volck gehalten worden, da wir aber durch die Svevos nicht die jetzigen Schwaben, die man heut / zu Tage ⌈[in] [!] Latein[242] auch Svevos nennet, verstehen mögen. Daß siehet man beym Tacito, der[a(157)] / von den Sveonibus redend[243] also sagt: „Hic Sveviae finis est." – „Hier sind die Gräntzen des Svevi-/en." Wobey aber dieses in acht zu nehmen scheinet, daß die Sveones nechst am Ufer der / Ost-

[a(157)] Libr. de Morib. Germ.
[Tacitus, Cornelius, De moribus Germanorum [...]. *Vide c(7).*]

visada buvo įpratusi dirbti sunkų ir prakaitą varantį darbą. Nepaisant to, minėtasis Loccenijus mums nori įpiršti mintį, neva senieji [autoriai] žodį *Svedioda* sutraukę į žodį *Suea,* iš kurio esą kilo pavadinimas *Sueones*; bet jis nesugeba pateikti įtikinamo to teiginio paliudijimo iš senųjų [autorių] raštų. Taigi patikliems žmoneliams įteiginėti tokius dalykus yra tik bejėgiškas prasimanymas, nes čia aiškiai matyti, jog šis suplakimas absurdiškas. Jeigu tokie dalykai patektų į istorijos knygas, tai kokių stulbinančių dalykų iš to išeitų? Ar vietoj istorijų rašytojų neturėtume tąsyk kvailų eiliuotų kūrinių rašeivų? Todėl šalin su tokiais prasimanymais! Kaip tautoms pasivadinti ir pavadinti savo tautas, turi pasakyti istorikas, o ne šiaip kas keisti [jų pavadinimus] pagal bejėgišką savo fantaziją, ir jiems nė truputėlio nepadės nei Jornando bei Eginhardo, nei Tacito paliudijimas, nes kiek galima tikėti Jornandu, parodėme jau anksčiau. O Eginhardas, toliau į tai nesigilindamas, šiuo klausimu aklai sekė Jornandu. Tacito paliudijimas jam dar mažiau reiškia, nes jis sako, jog sveonų miestai išsidėstę ant didžiosios jūros kranto. Kadangi čia turima galvoje didžioji Šiaurės jūra, tai paaiškėja, jog, laikantis tos nuomonės, sveonai turėtų būti ne *svedai*, bet danai ir norvegai, nes *svedų* šalis niekada nesiekė didžiosios Šiaurės jūros, o siekė Baltijos jūros pietinę ir rytinę pusę.

§3. Be to, reikia pripažinti, jog senieji [autoriai] *sveonus* ir *svevus* laikė viena tauta, bet mes *svevų* nelaikome dabartiniais švabais, kuriuos šiandien lotyniškai vadina ir *svevais.* Tai matyti iš Tacito, kuris[a(157)] kalbėdamas apie *sveonus* taip sako: „Hic Sveviae finis est." – „Čia Svevijos sienos." Bet reikia atkreipti dėmesį į tai, kad *sveonai* gyveno prie pat Baltijos jūros krantų, o *svevai* krašto gilumoje, prie

[240] *MSB:* herkommen. [241] *corr. ex* noch. ⌈ ...[242] *MSB:* in Latein. [243] *al. m. corr. ex* redet.

See, die Svevi aber Landwerts ein, an dem Hercynischen Wald und nach [!][244] der Elbe / Fluß[245] und weiter {hin}[246] gewohnet haben. Dahero Wir die Gräntzen des Svevien sambt / den Sveonien setzen können folgende: Vom Untergang der Sonnen ist der Gräntz-Strom ge-/wesen, der Rhein in sich beschliessende alle Provintzien, die dieß-
[80r] und jenseit der Elbe, Weser, // Ems liegen. Von Mitternacht hat es zur Gräntze die Ost-See, gegen Morgen haben / Sie angestossen an die Sarmaten und Reussen, gegen Mittag an Böhmen und Ungarn. Noch / grössere Gräntzen setzet Cluverius, alß der Ihnen folgende Örter zueignet: nemblich daß / das heutige Schwaben-Land, Pfaltz am Rhein, Vogtlandt, Meissen, Ober-Sachsen, Böhmen ein / Theil von Österreich, ein Theil[247] von Ungarn, Mehren, Schlesien, Lausnitz, Pohlen desseit der / Weissel, Marck Brandenburg, Braunschweig, Mecklenburg, Pommern, Cassuben, denen Er zu / setzt, die Schonischen, Schwedischen, Norwegischen und Finnischen Provincien. Diese Lande, daß / sie alle zu den alten Sveonen und Svevien sollen gehöret haben, können Wir allerdings nicht / billigen, und will uns allhier nicht gebühren, solches weitläufftig außzuführen. Wir vergnügen / Uns damit, daß Unser Preussen mit zu den Svevien, und die Preussen zu den Svevis gehöret haben. / Denn daß Suevia sich disseit der Elbe belegen gehabt, zeiget Ptolomaeus[b(158)], der also saget: / „Sveones Semnones, qui habitant post Albim a praefata parte versus ortum usq[ue] ad Svevum fluvium." / Waß dieser Svevus vor ein Fluß sey, sind die Gelehrten nicht allerdings eins, einige halten / davor, es sey die Oder, ander die Weissel, andere der Niomon, der Mümel-Fluß, alß dessen An-/wohner noch *Sweii* genandt werden, auch daß Haaff wegen der Menge der anwohnenden Fischer, / theils der drin sich befindenden Fische, auch von etzlichen genandt wird *Sweius*, wie solches Bretkius[c(159)] / bezeuget. Dem sey aber wie ihm wolle, so muß der

[b(158)] Lib. 2. c. 11.

[Ptolemaeus, Claudius, Geographiae libri [...]. *Vide rr(83).*]

[c(159)] In M. S. p. 317.

[*msc.* Bretkius, Ioannes, Chronicon des Landes Preussen, colligiert durch Ioannem Bretkium Pfarhern zu Labiau, p. 317.]

Hercinijos girios, dar palei Elbės upę ir toliau. Todėl Svevijos, o kartu ir Sveonijos ribas galime taip nubrėžti: vakarų pusėje buvo Reino upė, kuria ėjo siena, šalis apėmė visas provincijas, besidriekiančias šiapus
[80r] ir anapus Elbės, Vėzerio, // Emso. Žiemiuose jos siena ėjo Rytų jūra, rytuose jie ribojosi su sarmatais ir rusais, pietuose – su Čekija ir Vengrija. Cluverijus jų sienas nubrėžia daug plačiau, priskirdamas jiems šias teritorijas: būtent šiandieninį švabų kraštą, Pfalcą prie Reino, Fogtlandą, Meiseną, Aukštutinę Saksoniją, Čekiją, dalį [!] Austrijos, dalį Vengrijos, Moraviją, Sileziją, Lužicą, Lenkiją šiapus Vyslos, Brandenburgo marką, Braunšveigą, Meklenburgą, Pomeraniją, Kašubiją, prie jų dar pridėdamas Šoneno, Švedijos, Norvegijos ir finų provincijas. Mes, žinoma, negalime pritarti tam, kad visos tos šalys priklausė senovės *sveonams* ir *svevams*, ir čia mums neverta leistis į detalesnius aiškinimus. Pasitenkinsime tuo, kad mūsų Prūsija priklausė prie Svevijos, o prūsai – prie *svevų*. Kad Svevija buvo šiapus Elbės, nurodo Ptolemajas[b(158)], šitaip sakydamas: „Sveonai semnonai, kurie gyvena už Elbės iš minėtosios pusės į rytus iki pat Svevo upės." Mokslininkai neturi vieningos nuomonės dėl Svevo upės, vieni mano, jog tai – Oderis, kiti – Vysla, dar kiti – Nemunas, Miumelio upė, prie kurios gyvenantys žmonės dar vadinami *Sweii*; taip pat ir marias dėl to, kad prie jų gyvena daug žvejų, iš dalies dėl to, kad ten gausu žuvų, kai kurie vadina *Sweius*, kaip liudija Bretkūnas[c(159)]. Kad ir kaip būtų,

[244] *err.* noch; *MSB:* nach. [245] *post h. v. exc.* hin. [246] *al. m. scr. supra lin.* [247] *sim. corr. ex.* Thel.

Swevus hieherwerts belegen seyn gewesen. / Ich vermuhte, daß es der gröste Strom sey gewesen, der nach der Elbe in die Ost-See fält und also könt / es die Weissel oder Mümel seyn. Und daß ist umb so viel glaublicher, weil nach diesem Fluß *Svevo,* / alß den grösten Fluß, von welchem die gröste und meiste Schiffart[248] in frembde Länder in die Ost-See / außgangen, auch die Ost-See *Mare Svevicum* genent worden. Und ist über daß solches[249] *Vene-/dicum* genent, an dessen Ufer die Vendae und mehr Gothische Völcker gewohnet. Das[250] Meer {ist}[251] nicht anders als das Baltische Meer, daß man *Belt* nennet, an welchem in den alten Zeiten / der gröste und höchste Sitz der Gothischen Völcker {mehrentheils}[252] in Preussen gewesen. Über daß hat / daß alte Svevien den grösten Theil des alten Germanien eingehabt, worzu Unsere Preussen / mit gerechnet worden (davon im vorigen cap. V). Zugeschweigen, daß die Hercynische Wild-/niß daß Svevien Land berühret und gleichsahm getheilet[d(160)], welche Wildniß unser Preussen / vor dem mit begriffen und ein groß theil dessen beschattet hat, wie noch dessen reliquien allda zu / finden.

§4. Auß obigen Grunde mussen Wir die Svevos nicht zu den Deutschen (dadurch wir / doch nicht die alten Germanier verstehen), sondern den Sarmaten und Gothen zu zehlen, als ein / Volck, so an den äussersten Nordpohl, nach der damahligen Wissenschafft der Gelahrten, von den / Römern belegen, zehlen; nach dem Zeugniß Lucani[103], der davon also redet:

Fundit ab extremo flavos aquilone Svevos.

Dieser Strich Landes nehmlich, waß disseit der Elbe lieget, ist den Römern zu den alten Zeiten / gar unbekant gewesen, welchs erhellet auß dem Gesicht, daß in Gestalt eines entsetzlichen grossen / Weibes dem Druso sich gezeuget, da von in der *Schaubühne*[e(161)]. Und daher,

[d(160)] Ptolomaeus De Serm. *[!]* l. 2. c. 11.

[Ptolemaeus, Claudius, Geographiae libri [...], Tabula IV Europae, Germaniae magnae situs. *Vide rr(83).*]

[e(161)] Lib. 1, c. 1.

[*msc.* Praetorius, Matthaeus, Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne, lib. 1, cap. 1; *publ.* Pretorijus, Matas, Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla, Vilnius, 1999, t. 1, p. 457–483.]

Svevas turėjo būti šiapus. Manyčiau, jog tai buvo didžiausia upė, įtekanti į Rytų jūrą kaip ir Elbė, taigi tai galėtų būti Vysla arba Nemunas. Ir tai juo labiau tikėtina dėl to, kad nuo tos *Svevo* upės, kaip didžiausios upės, kuria į Rytų jūrą išplaukdavo daug ir didžiausių laivų, [vykstančių] į svečias šalis, ir Rytų jūra buvo pavadinta *Mare Svevicum.* Be to, ji dar buvo vadinama *Mare Venedicum*, prie kurios krantų gyveno vendai ir kitos gotų tautos. Ta jūra {yra} ne kas kita, kaip Baltijos jūra, vadinama *Beltu*, prie kurios senovės laikais buvo didžiausia ir iškiliausia gotų tautų {didžiąja dalimi} gyvenvietė Prūsijoje. Be to, senajai Svevijai priklausė didžioji senosios Germanijos dalis, prie kurios priskiriami ir mūsų prūsai (apie tai – ankstesniame V skyriuje). Nors Hercinijos giria ribojosi su Svevijos šalimi ir tarsi dalijo ją[d(160)], ta giria anksčiau driekėsi ir per mūsų Prūsiją, apimdama didelę jos dalį, ten dar esama jos liekanų.

§4. Dėl tos priežasties svevus turime priskirti ne prie vokiečių (čia turime galvoje ne senovės germanus), o prie sarmatų ir gotų, laikyti tauta, kuri gyveno, kaip rodė ano meto mokslininkų išvados, labiausiai nuo romėnų [kraštų] nutolusiame Šiaurės ašigalio pakraštyje; antai Lukanas taip kalbėjo:

[Elbė ir nepažabotos Reino ištakos]
Iš tolimiausios šiaurės užtvindo geltonplaukiais svevais.[103]

To šalies ruožo, būtent esančio šiapus Elbės, romėnai senovės laikais visai nežinojo, kaip paaiškėja iš vizijos, iškilusios prieš Druzą baisingai didžiulės bobos pavidalu; apie tai – *Regykloje*[e(161)]. Ir dėl to,

[248] *MSB:* Schiffe. [249] so- *corr. ex* we-; *post h. v. exc.* sich. [250] *prae h. v. exc.* Und ist. [251] *al. m. scr. in d. m.* [252] *al. m. scr. supra exc.* nehmlich.

weil diese alten Auctores / denen Svevis die Sitz-Örter nicht recht assigniren, können Wir auch nicht fäst auff solche assignation / gehen. Gnug ist, daß die Svevi zu den Gothischen Völckern, den Vandalis und Sarmatis, wie / Eutropius[f(162)], den Herulis und Gepedis, wie Pomponius ⌈ {Mela will}[g(163)] [253], und den Gothis und Ala-/nis, wie Sidonius bezeuget, gezehlet worden. Und hindert nicht, daß auch die Gothen gegen / die Svevos gestritten haben, denn ja nichts Neues ist, daß ein Volck unter sich einen Krieg an-/fängt. Wie offt hat solches Rom erfahren, auch unser geliebtes Vaterland, daß Pohlen?[104] Wie //
[80v] offt ist es gegen sich armiret gewesen? Also ists auch mit den Gothischen Völckern ergan-/gen; alß Fridigennus[254] und Atthalaricus[255], die Gothischen Printzen[105],·daß Römische Reich allamir-/ten, bemühten sich die Römer, andere Gothische Völcker wieder diese auffzuwieglen, und erhiel-/ten auch nicht eine geringe Macht von andern Gothischen Völckern unter dero Heerfüh-/rern, Saro und Rhadaguso[h(164)]. Endlich diese Wörter selbst, *Sveones* und *Svevi,* geben dem jeni-/gen, der ichts in der Preussischen, Lietauischen, Zamaitschen, Curischen etc. etc. Sprache bewandert / ist, ein guttes licht, daß diese Völcker Sarmatisch gewesen seyn, weil sie sich in solcher Sprache / selber benent, denn *Svionen, Svejones, Sveii* werden noch benent und nennen sich selbst mit / diesem Nahmen die Preussische[256] und Churische Völcker, so am Ufer von Lieffland an biß an / Samland und noch weiter hin wohnen; ohn allen Zweiffel werden auch die sich, die am Ufer in / Pommern, Mecklenburg biß an Hollstein wohnende, auch also vor dem, alß die Wenden noch im / flor gestanden, genent haben, weil die nach der alten Wendischen Sprach die *Sveones* eigentlich / heissen, die am Ufer wohnen. Weil aber dieselbe einigen theils mit Fischung des Bornsteins, / andern theils auch mit Fischung der Fische sich bemühet, auch sich

[f(162)] In Antonio.

[Eutropius, Flavius, Breviarum Historiae Romanae [...]. *Vide dd(70).*]

[g(163)] In Theodos.

[Pomponius Mela, *q. ex multis ed.:* De situ orbis libri 3; Aetici Cosmographia; H. Glareani Compendiaria descriptio orbis terrarum, Parisii, 1626; Helmstadt, 1635; Pomponius Mela, De situ orbis; C. Iulii Solini Polihystori; Aethici Isteri Cosmographia cum notis variorum, Lugduni Batavorum, 1646; Pomponius Mela, De situ orbis; Solinus C. Iulius Polyhistor; Aeticus Ister, Cosmographia, cum notis variorum; Stephanus

kad tie senovės autoriai tiksliai nenurodo tų svevų gyvenviečių, mes jų taip pat nesiimame tiksliai nurodyti. Pakanka, kad svevai priskiriami gotų tautoms, vandalams ir sarmatams, kaip teigia Eutropijus[f(162)], herulams ir gepedams, kaip Pomponijus {Mela mano}[g(163)], ir gotams ir alanams, kaip liudija Sidonijus. Ir nieko tokio, kad ir gotai yra kovoję su sveonais, nes juk nieko naujo, kad tautoje įsiplieskia karas. Kaip dažnai tai patyrė Roma, taip pat ir mieloji mūsų tėvynė Lenki-
[80v] ja[104]! Kaip // dažnai ji su ginklu ėjo prieš save! Taip būdavo ir su gotų tautomis. Kai Fridigenas ir Atalarikas, gotų valdovai[105], ėmė neduoti ramybės Romos imperijai, romėnai pasistengė sukurstyti prieš juos kitas gotų tautas ir įgavo nemažai valdžios iš kitų gotų tautų, vadovaujamų Saro ir Radaguso[h(164)]. Pagaliau patys tie žodžiai *sveonai* ir *svevai* kiekvienam, mokančiam prūsiškai, lietuviškai, žemaitiškai, kuršiškai ir t.t., aiškiai rodo, jog tos tautos yra priklausiusios sarmatams, nes jos pačios tokia kalba pasivadino, mat vardais *Svionen, Svejones, Sveii* dar vadinamos ir pačios save vadina prūsų ir kuršių tautos, gyvenančios pakrantėje tarp Livonijos ir Sembos ir dar toliau; be abejo, kokiu nors vardu bus pasivadinę ir tie, kurie gyveno Pomeranijos pakrantėse, Meklenburge iki Holšteino, taipgi dar prieš vendų klestėjimo laikus, nes senąja vendų kalba *sveonais,* tiesą sakant, vadinosi pakrantėje gyvenę žmonės. Bet kadangi jie iš dalies versdavosi gintaro žvejojimu, iš dalies žvejyba ir iš to gyvendavo, ir šiandien dar taip

Henricus, Prolegomena in Melam et Solinum, Leiden, 1645–1646; Pomponius Mela, De situ orbis libri tres, ex recensione Andreae Schotti, Rintelii, 1666.]

[h(164)] Vid. Orb. Goth. l. 1. c. 5.

[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 1, cap. 5. *Vide h(23).*]

[253] *al. m. scr. in lin.* [254] *MSB:* Fridrigernus. [255] ric *al. m. corr. ex* ni. [256] -e *corr. ex* -en; -n *exc.*

nehret, und solchs vor jetzo noch / thun, hat man nun daß Wort *Sweii* denen Fischern zugeleget. Auß dem Wort *Svejones* / und *Sveii* haben die Außländer von Rom und Griechenland *Svevi,* vor *ei=ii, evi, eivi,* ge-/schrieben und gesetzt. Dahero die Lateiner vor daß *Sveiji Svevi* gelassen; von diesen *Sve-/vis* aber, weil Sie nicht alle am Ufer, sondern Landtwerts ein ihren Staaht gesetzt, sind die / ihnen einverleibte und untergebene Völcker mit *Svevi* genent worden. Weil aber an der / Ost-See daß gröste Imperium und der Stab des Regiments gewesen, wie deme daß Preus-/siche Imperium so groß in den alten Zeiten gewesen, alß jetziger Zeit die gefürchteste[257] Macht hie[258] / in Europa seyn mag, sind diese Sveiji dahero berühmt und den Römern bekant worden, zumah-/len Sie mit Schiffen anderwerts biß ins Nordische Meer gezogen, wie Adamus Brem[ensis] de / situ Daniae bezeuget, auch die Römischen selbst sich hernachmahls wegen des Bornsteins an diese / Länder gezogen. Aber daß diese Sveiji oder Svevi sich *Svejones* genent, kombt her von der / gemeinen termination der Sarmater, vornehmlich aller[259] Liettauen und Preussen, in *onis*, / davon schon oben meldung geschehen[i(165)]. Die Svevi aber, so Land-ein gewohnet, sind *Semnones* / *Sueji* genent worden, welchs ein generaler-Nahm dieser Völcker gewesen, nehmlich *Sveji Zem-/nones* (davon die Römer gemacht *Svevi Semnones*) eigentlich nach der Alt-Gothischen / Sprachen die *Svevi,* die Land-ein gewohnet oder Ländereyen besessen, denn daß ist ja bey den / Sarmatern gebräuchlich gewesen, daß sich die Herren auch von dem Land genent; wie dann auch / noch zu Zeit Unser Sarmatische Nobles sich nennt *Ziemianie.* Welches ja deutlich gnug / anzeiget, daß die alten davon *Semnones* gemacht, wie denn auch die Gütter der Nobles noch / werden genandt: *Zem[...]*[260], d. i. Terrestria. Weil sonst in Unsern Sarmatien keinen / andern vergunt[261] ist, Land-Gütter zu besitzen alß einem Edelmann und einer Herrn-Stan-/des Persohn, und denen die ihren aequipariret werden, alß da sind die Geistlichen und die im / Kriege vors Vaterland sich bedient[262] gemacht haben.

[i(165)] Lib. 2. c. 7. n. 9.
[Bremensis, Adamus, Historia ecclesiastica [...]. *Vide aaa(90).*]

daro, tai žodžiu *Sweii* pavadino žvejus. Iš žodžių *Svejones* ir *Sveii* svetimšaliai iš Romos ir Graikijos ėmė rašyti ir įtvirtino *Svevi*, pakeisdami *ei=ii*, *evi*, *eivi*. Todėl lotynai vietoj *Sveiji* paliko *Svevi*; o kadangi jie ne vien pakrantėje, bet ir krašto gilumoje įkūrė savo valstybę, pagal tą *Svevis* [pavadinimą] prie jų prijungtas ir jiems pavaldžias tautas vadino *Svevi*. O kadangi prie Rytų jūros buvo aukščiausioji valdžia ir kariuomenės štabas ir pati Prūsijos imperija senaisiais laikais buvo tokia didelė, kaip, pavyzdžiui, dabartiniais laikais kokia nors baimę kelianti Europos valstybė, todėl tie *Sveiji* buvo išgarsėję ir žinomi romėnams, juolab kad jie laivais nuplaukdavo ir į Šiaurės jūrą, o Adomas Brėmenietis, kalbėdamas apie Danijos padėtį, paliudija, jog vėliau ir patys romėnai į tuos kraštus atvykdavę gintaro. Bet tai, jog tie *Sveiji* ar *Svevi* save vadino *Svejones*, susiję su tuo, kad sarmatų, o ypač lietuvių ir prūsų, tautų pavadinimai baigiasi *onis*, – apie tai jau rašyta anksčiau[i(165)]. O svevus, gyvenusius krašto gilumoje, vadino *Semnones Sueji*; tai buvo bendras tų tautų vardas, būtent *Sveji Zemnones* (romėnai iš to padarė *Svevi Semnones*) iš tikrųjų senąja gotų kalba vadino *svevus,* gyvenusius toliau nuo jūros arba valdžiusius žemę, nes sarmatams buvo įprasta, kad valdantieji pasivadindavo pagal šalį; antai dar ir mūsų laikais kilmingieji sarmatai save vadina *Ziemianie*. O tai pakankamai aiškiai rodo, kad senieji [autoriai] iš to padarė *Semnones*, dėl to kilmingųjų dvarai dar vadinami *Zem[...]*, t.y. *Terrestria*. Mat Sarmatijoje šiaip niekas kitas neturėjo teisės turėti dvarų, išskyrus kilminguosius ir ponų luomo atstovus bei jiems prilygintinus asmenis – tai galėjo būti dvasininkai arba karuose tėvynei nusipelniusieji.

[257] *al. m. scr. in lin.* [258] *MSB abs.* [259] *prae h. v. exc.* der. [260] *MSA, MSB lac.* [261] *MSB:* vergönnet. [262] *MSB:* verdient.

§5. [!][263] Von den Svevis referiren I[ulius] Caesar und Tacitus[k(166)], daß Sie sich in hundert Pa-/gos getheilet. Ich meine, daß Sie mit dem Wort *Pagus* ihre praefecturen, oder Hauptmanschaff-/ten, oder auch ihre Zusahmen-Kunfften genant. Denn in der Preussischen, Reussischen, Liettau-/schen Sprache solche Conventiuncula noch heyssen *paeiga*; davon vielleicht die Römer *pagos* / gemacht; wie Sie denn durch solche der Gothen *paeigas* veranlasset, ihre Districtus und / Kreyse *pagos* zu nennen. Denn I[ulius] Caesar[l(167)] bedeutet Uns, daß über
[81r] jeden Pagum ein Praefectus // ein Fürst gewesen, der den Einwohnern Recht gepflogen, also daß durch solche pagos gewisse / Territoria zuverstehen seyn. Demnach nennet Ammian Marcell[inus][m(168)] daß Territorium *Vado-/marii, Pagum Vadomarii,* und von diesen Centum Pagis, von diesen hundert Landereyen sind die / Herrn darüber von den Lateinern *Centeni* genent worden[n(169)]. Und halte da vor, daß von diesen / Centum pagis der Svevorum die jetzigen Cent-Grawen im Römischen Reich ihren Ursprung haben. / Auß jedem von diesen pagis sind jährlich 1000 Mann zum Kriege erwehlet worden. Ob nun / woll hiedurch nicht eine geringe Macht, nehmlich 100 000 Mann jährlich auß dem Lande auff-/gebracht worden, so hat doch Preussen ein weit mehres allein auffbringen können, bemercket, der / gemeine Auffboth in Preussen über 600 000 Mann außgemacht hat, gestaltsahm daß kleine / Landlein Samland allein hat zu Ordens Zeiten auffzubringen vermocht 46 000 Mann; waß / hät es nicht gethan[264], wenn der Auffboht wer verduppelt worden, wie es dann vermocht eine / Feindliche Armee von 100 000 schier drey Jahr zu sustentiren und der zu wiederstehen[o(170)], da / von aber mit mehrem im Nachfolgenden. Von diesen Svevischen Fürsten, die am Baltischen Meer / und unweit der Weissel gewohnet, ist einer sonderlich berühmt, Marovinus, dessen gedencket /

[k(166)] L. c. II.
[Caesar, Caius Iulius, De bello Gallico [...]. *Vide l(15)*;
Tacitus, Cornelius, De moribus Germanorum [...]. *Vide c(7).*]
[l(167)] Comm. 4.
[Caesar, Caius Iulius, De bello Gallico [...]. *Vide l(15).*]
[m(168)] Lib. 31.
[Ammianus Marcellinus, Rerum gestarum [...]. *Vide q(59).*]

§5. Apie svevus J[ulijus] Cezaris ir Tacitas[k(166)] rašo, kad jie susiskirstę į šimtą sueigų. Manau, kad jie žodžiu *Pagus* vadino savo prefektūras arba vaivadijas, taip pat sueigas, nes prūsų, rusų, lietuvių kalbomis tokias sueigas dar vadina *paeiga*. Galbūt romėnai iš to padarė *pagus*, panašiai kaip gotų žodis *paeigas* juos paskatino apygardas ir apskritis pavadinti *pagus*. Paskui J[ulijus] Cezaris[l(167)] mus informuoja, jog kiekvienai sueigai vadovaudavo // kunigaikštis, kuris rū-
[81r] pindavosi teisėtvarka, vadinasi, tokios sueigos reiškė tam tikrus teritorinius vienetus. Todėl Amianas Marcel[inas][m(168)] teritoriją vadina *Vadomarii, Pagus Vadomarii*, o tų *Centum pagis*, tų šimto žemės valdų šeimininkus lotynai vadino *Centeni*[n(169)]. Ir aš manau, jog iš tų svevų *Centum pagis* kilę dabar Romos provincijoje gyvenantys *Cent-Grawen*. Kiekviena iš tų sueigų kasmet siųsdavo į karą po tūkstantį vyrų. Nors šitaip šalis kasmet surinkdavo nemenkas pajėgas, būtent 100 000 vyrų, bet vien tik Prūsija galėdavo sušaukti daug daugiau vyrų; pažymėtina, jog Prūsija kasmet sutelkdavo daugiau kaip 600 000 šauktinių; antai vien tik mažytė Sembos šalis Ordino laikais sugebėdavo sušaukti 46 000 vyrų; to ji nebūtų galėjusi padaryti, jeigu šauktinių skaičių būtų padvigubinę, – kaip ji tada būtų įstengusi išlaikyti 100 000 vyrų priešo armiją ir jai pasipriešinti[o(170)]? Bet daugiau apie tai – kituose skyriuose. Iš tų prie Baltijos jūros ir netoli Vyslos gyvenusių svevų kunigaikščių labiausiai buvo pagarsėjęs vienas, Marovinas,

[n(169)] Tacitus, De morib. Germ.
[Tacitus, Cornelius, De moribus Germanorum [...]. *Vide c(7).*]
[o(170)] Dysburg, p. 3. Chron. cap. 3. p. 72.
[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 3, p. 72. *Vide ss(84).*]

[263] *MSA, MSB err.* VI. [264] *corr. ex lit.* gemacht.

Godofredus[p(171)]. Und ist dieses ein recht Preussischer und Sarmatischer Nahme, der so viel bedeut, / alß einer, der sich der See bemächtiget hat oder die See bestreiffet.

Daß 12te Capittel

Von den Aestiis, Scirris, Hirris, Vidiariis, Polexianis, Sulodemistis[106] *etc. etc.*

Inhalt

1. Aestii gehören in Preussen. Ihr Nahmen variirt. 2. Wo der Aestiorum Sitz eigentlich gewesen? / 3. Werden getheilet in Scyrros und Hirros. Woher der Nahme *Scyrri*? 4. Ob sie auß Ven[n]ingia? / Was Venningia? 5. Scyrri ein berühmt Volck. 6. Waß die Hirri vor Völcker gewesen? 7. / Waß die Vidiarii? Sulodomisti? Polexiani?

§1. Wir müssen Nothwendig die Aestios auch in Preussen setzen; von wem sie aber den / Nahmen herhaben, ist nicht allerdings bekant: umb so viel mehr, weil der Nahme selbst bey den Alten / Auctoribus sehr variirt. Tacitus nent sie *Aistos,* andere *Aestos* et *Haestos,* Eginhardus nent Sie / *Haistos*, Cluverius *Aestios*. Einige ziehen das Wort her vom Griechischen ἄιςος, daß so viel / heist alß „unbekandt". Andere zerren es her vom Griechischen ἀϊστῶ[!], welchs „verheren" heist. / Einigen gefält, von dem Fluß *Istro* (Donau) zu deriviren, nehmlich von *Aist,* soll so viel seyn / als „Ost", und auf solche Art werden Sie *Aisti* benahmt alß Völcker, die Ost-werts gelegen. Wie / dann die Engelländer die Ost-Sachsen genant *Aestsaxones* und heissen noch die Leute, so nach dem / Morgen liegen, *Aesterlingi.* Ich halte da vor, daß Sie von einer Familie die *Aestii* geheyssen und / sehr mächtig gewesen, also benahmt.

§2. Diesen eigenet Cluverius zum Sitz zu, gantz Lieffland, Preussen, Zamaiten, ein theil / Liettauen und Masuren, fast ein solches Gebieth wie der Krywe, der Preussen Monarch, alß / der Deutsche Orden in Preussen gekommen, in Preussen gehabt. Dieses aber außgesetzt, ist /

[p(171)] In Annal. German.

[Godofredus, *possib.* Gottfried, Johann Ludwig, *q. ex multis ed.:* Historische Chronica, Frankfurt am Main, 1636; 1642; 1655; 1657; 1674.]

kurį mini Godofredas[p(171)]. Ir tai yra grynas prūsų ir sarmatų vardas, reiškiantis žmogų, užvaldžiusį jūrą arba plaukiojantį jūra.

Dvyliktas skyrius

Pasakojama apie aisčius, skirus, hirus, vidiarijus, poleksėnus, sulodemistus[106] *ir t.t.*

Turinys

1. Aisčiai priklauso Prūsijai. Jų vardas įvairuoja. 2. Kurgi aisčiai gyveno? 3. [Jie] skirstomi į skirus ir hirus. Iš kur kilęs vardas *Scyrri*? 4. Ar jie iš Veningijos? Kas toji Veningija? 5. Skirai – garsi tauta. 6. Kokios tautos buvo hirai? 7. Kokios tautos buvo vidiarijai? Sulodomistai? Poleksėnai?

§1. Aisčius mes būtinai turime laikyti gyvenusiais Prūsijoje; bet nėra žinių, iš kur jie gavo vardą, juo labiau kad netgi senovės autorių [raštuose] jų vardas įvairuoja. Tacitas juos vadina *Aisti*, kiti – *Aesti* ir *Haesti*, Eginhardas juos vadina *Haisti*, Cluverijus – *Aestii*. Kai kas tą žodį kildina iš graikiško [žodžio] ἄϊστος, apytikriai reiškiančio „nežinomas". Kiti jį išveda iš graikiško [žodžio] ἀϊστόω, reiškiančio „nusiaubti". Kai kurie linkę jį kildinti iš *Istro* (Dunojaus) upės, būtent iš *Aist*, panašaus į „Ost" [„rytai"], ir todėl jie vadinami *Aisti* kaip tautos, esančios rytuose. Antai anglai rytų saksus vadina *Aestsaxones*, o į rytus gyvenantys žmonės vadinami *Aesterlingi.* Mano nuomone, jų vardas kilo iš vienos šeimos, kuri vadinosi *Aestii* ir buvo labai galinga.

§2. Cluverijaus nuomone, jų gyventos žemės driekėsi per visą Livoniją, Prūsiją, Žemaitiją, dalį Lietuvos ir Mozūrijos, sudarydamos beveik tokio dydžio teritoriją, kokią, Vokiečių ordinui atvykus į Prūsiją, valdė Prūsijos monarchas krivis. Šiaip ar taip, aisčiai tikriausiai

doch der Aestiorum Macht vermuhtlich nicht gering gewesen, weil Sie mit dem berühmten und / Großmächtigen Könige Theodorico Freundschafft gesuchet, dessen Cassiodorus[a(172)] gedencket, / der allerdings den Brieff, den der König der Gothen Theodoricus an die Aestios geschrieben[107], / uns mitgetheilet, der lautet in der Deutschen Sprache also: „An die Haestos schreibet Theodoric[us] / der König, durch N. und N. Euren zu Uns angekommenen Legaten haben Wir Eure sonderliche / bemühung, mit Uns bekant zu werden vernommen; daß da Ihr am Meer weit entlegen, / dennoch trachtet Euch mit Uns zu vereinigen. Dieses Euer an Uns begehren ist Uns umb so / viel mehr lieb, alß Uns lieb ist, daß Unser Ruhm auch an Euch, an die Wir nie
[81v][265] was haben ange- // sinnen können, gelangt sey. Wollet derowegen Uns, den Ihr zuvor nicht erkant, nun aber / von Uns besser vergewissert, mit beständiger Liebe umbfassen etc. etc. Wir entbieten Euch Un-/ser gnädigen Gruß und bedeuten, daß der Bornstein, den Ihr durch Eure leut Uns habet / praesentiren lassen, sehr angenehm gewesen, wie Wir denn auch von obgedachten Bringern / dessen verständiget worden, wie daß diese leichte Materie von den Wellen des Meers Eu-/ern Vaterland zugetragen wird, so ihr, vor allen andern Völckern beglückt, einkäschert und / auffhebet.“ So weit Cassiodorus.

Dieser Brieff ist eine Anzeige, daß die Aestii nohtwendig müssen in Preussen gewohnet / haben, alß Völcker, die den Bornstein aufflesen, der aber nirgendt, alß eigentlich in Preus-/sen gefunden wird. Von den Aestiis benachrichtiget Uns[266] Jornandes, daß Emericus, der be-/rühmte König der Gothen, Sie solle mit sonderlicher List an sich, oder viel mehr unter sich, ge-/bracht haben. Wie weit solches anzunehmen sey, setzen Wir jetzo an die Seyte.

[a(172)] Lib. 5. Var. Epist. 2.

[Cassiodorus, Flavius Aurelius Magnus, *q. ex multis ed.:* Antiquae regum Italiae Gothicae gentis rescripta, ex 12. Libris Epistolarum Cassiodori ad Eutharicum per Johannem Cochleum Romae quondam excerpta, Lipsiae, 1529; Variarum libri XII item de Anima liber unus [...], Augustae Vindeliciae, 1533; Variarum libri XII et Chronicon ad Theodoricum regem Iordani ep. Ravennatis, De origine actibusque Getarum [...], Ennodii Ticinensis ep. Panegyricus [...]. G. Fornerii Antecessoris Aurel. note in lib. Varias [...], Lugduni, 1595.]

buvo galinga valstybė, nes bandė užmegzti draugysę su garsiuoju ir galinguoju karaliumi Teodoriku, kurį mini Kasiodoras[a(172)], cituodamas gotų karaliaus Teodoriko aisčiams parašytą laišką[107], kuris išverstas skamba šitaip: „Aisčiams rašo karalius Teodorikas, per pas mus atvykusius Jūsų legatus N. ir N. sužinojome apie ypatingas Jūsų pastangas susipažinti su mumis; kad Jūs gyvenate ten toli prie jūros, bet vis dėlto trokštate su mumis susijungti. Šis Jūsų noras mums juo malonesnis dėl to, kad mums malonu [žinoti], jog garsas apie mus
[81v] pasiekė ir Jus, iš kurių mes niekada // nieko negalėjome tikėtis. Taigi norite mus, kurių anksčiau nepažinojote, o štai dabar geriau žinote, kas esame, apglėbti su nuolatine meile ir t.t. Siunčiame Jums maloningus sveikinimus ir norėtume pasakyti, kad gintaras, kurį mums perdavė Jūsų žmonės, mums suteikė didelį malonumą, o paskui minėtieji įteikėjai mums paaiškino, kad šią lengvą medžiagą jūros bangos atplukdo į Jūsų tėvynę ir Jūs, būdami laimingesni už visas kitas tautas, jį sužvejojate ir surenkate.“ Tiek pasako Kasiodoras.

Šis laiškas rodo, jog būtent aisčiai, tautos, renkančios gintarą, turėjo gyventi Prūsijoje, nes gintaras buvo randamas ne kur kitur, o tik Prūsijoje. Apie aisčius Jornandas praneša, kad Emerikas, garsusis gotų karalius, ypatinga klasta juos patraukęs savo pusėn arba net pajungęs savo valdžiai. Kiek tuo galima tikėti, dabar apie tai nekalbėsime.

[265] *Puslapio apačioje dešiniajame kampe kita ranka įrašyta :/: Am unteren Seitenrand rechts mit anderer Hand eingetragen:* 30. April [...] *[?].* [266] U *corr. ex* u.

§3. Diese Aestios theilet Plinius[b(173)] in die Scyrros et Hirros; wer diese Völcker / gewesen, ist nicht allerdings bey den Auctoribus abgemacht. Und zwar, was die Scyrri gewe-/sen, meinen etliche, daß dessen Uhrsprung auß Griechenland herkähme. Daher einige / daß Wort auß den Griechischen deriviren wollen, alß vom Wort σκιρος [!][267], welches „Unflä-/tigkeit" bedeut, andeutende, daß solches Volck ein garstiges Volck solle gewesen seyn. Ander[e][268] / ziehen daß Wort her von einer Insul Adriae *Scyros,* dessen Nicolaus[c(174)] beym Caelio / Rhodog[ino] [!][269] gedencket. Andere von *Scyri,* einem Land in Arcadien. Wieder einige von einem / Griechischen Helden, Scyrus, der zu Athen sich bekant gemacht. Wolfg[angus] Lazius meint, / das hiedurch die Styrii, die jetzigen Steyrmarcker, zu verstehen seyn, welches Ihm daher glaub-/lich vorkombt, weil leichtlich *c* oder *k* pfleget in *T* verwechselt zu werden; allein die derivationes / alle scheinen zu weit hergezerret zu seyn. Denn es gar unstrittig, daß die Scyri nicht in Grie-/chenland gewohnet, und deßwegen auch ihre derivation von denen nicht herzuhohlen sey. Sie / sind nach Meinung des Plinii ein Theil des Aestischen Volcks gewesen, die in Preussen den Born-/stein gesamlet, und samlen lassen, und auch drumb ihr Nahme auß der Sprach des Landes, wor-/innen Sie gewohnet, deriviret werden muß, aber auch darin sind die Auctores uneins. Einige / vermeinen, daß solcher Nahme herrühre von den *Curen,* die man auch *Churländer* nent, die / leicht bey den Außländischen *Cyren* und davon *Scyren* haben heissen können. Andere aber, / und welches mir weit probabeler scheinet zu seyn, ziehen daß Wort auß der alten Sarma-/tischen Sprache, drin ein Wort ist *Skyreji* und so viel heist alß: „abgesondert", a verbo *Skyru,* / so in infinitivo hat *Skirt* „absondern". Vermuhtlich, weil Sie in Preussen absonderlich und in den / Insulen gewohnet, etwa in Samland, oder in

[b(173)] Lib. 4 c. 13.

[Plinius, Caius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5).*]

[c(174)] Lib. 5.

[*possib.* Rhodiginus, Ludovicus Coelius, *q. ex multis ed.:* Lectionum antiquarum libri triginta [...], Geneva, 1620; Coloniae Allobrogum, 1620; Lectionum antiquarum libri triginta recogniti ab auctore atque [...] postrema editio [...] emendata, Francofurti et Lipsiae, 1666.]

§3. Tuos aisčius Plinijus[b(173)] skirsto į skirus ir hirus; bet autoriai nėra vieningos nuomonės, kokios tai tautos. Antai dėl skirų kai kas mano, kad jų šaknys Graikijoje. Dėl to kai kurie [autoriai] bando išvesti tą žodį iš graikų kalbos, iš žodžio σκιρος, kuris reiškia „nešvankybė", tuo darydami užuominą, jog tai buvo bjauri tauta. Kiti tą žodį kildina iš Adrijos salos *Scyros*, kurią mini Nicolajus[c(174)], cituojamas Caelijaus Rhodig[ino] [!] veikale. Kiti sieja su Arkadijos vietove *Scyri*. Dar kiti – su Atėnuose išgarsėjusiu graikų didvyriu Skyru. Wolfg[angas] Lazijus mano, jog čia turimi galvoje *Styrii*, dabartiniai Štirijos markos gyventojai. Jam tai atrodo tikėtina, nes *c* ir *k* labai dažnai lengvai virsta į *T*; bet atrodo, jog visuose tuose aiškinimuose per daug toli ieškoma šaknų. Mat visiškai neginčytina, jog skirai gyveno ne Graikijoje, todėl ir jų kilmės ten nereikia ieškoti. Plinijaus nuomone, jie buvo aisčių tautos dalis, Prūsijoje rinkusi ir kitiems patikėdavusi rinkti gintarą, ir dėl to ir jų vardas kildintinas iš šalies, kurioje jie gyveno, kalbos. Bet autoriai ir šiuo klausimu nesutaria. Kai kas mano, jog toks vardas kilęs iš žodžio *Curen* [„kuršiai"], kuriuos dar vadina *Churländer*, juos svetimšaliai lengvai galėjo pavadinti *Cyren* arba *Scyren*. Bet kiti, ir man tai atrodo žymiai įtikinamiau, išveda tą žodį iš senosios sarmatų kalbos, kurioje yra žodis *Skyreji*, reiškiantis „atskirtas", iš veiksmažodžio *Skyru*, kurio bendratis – *Skirt,* „atskirti"; tikriausiai dėl to, kad jie Prūsijoje gyvendavo atskirai ir salose, kaip antai Semboje arba Tilžės, taip pat Marienburgo ar Dancigo salose. Jas

[267] *possib. err. pro* σκιρός *vel* σκῦρος. [268] *del. fol.* [269] *err. pro* Rhodigino; *MSB err.* Raddagin.

denen Tilsitschen- oder auch Marienburgischen- / oder Dantziger-Werdern. Als welche durch Flüssen und Graben unter sich von einander / sind separiret gewesen. Wobey noch zu erinnern fält, daß von diesem Wort *Skyru* der jetzi-/ge Pregel, der vornehmste Strom in Preussen, vor diesem *Skera* benahmbt worden, und ließ / sich hierauß schliessen, daß die Völcker, so am Fluß Skera, oder Pregel, gewohnet, sein die Scyr-/ri gewesen, vornehmlichen die Samländer, alß welche durch den Pregel vor alters *Skera*[108] ge-/nant, von den andern Pr[eussischen][270] Provincien abgesondert seyn.

§4. Plinius[d(175)] theilet ihnen daß Land Enningiam zu, ohne ferner Beschreibung, / wo und wie es belegen. Ern[estus] Dietzelius, mein gutter Freund[109], will durch *Enningiam Venni[n]-/giam*, oder *Vinningiam*, daß ist „daß Land der Vinarum", verstehen; und deßwegen
[82r][271] würde den // Scyris zugeleget können werden, die Dantzker und Marieburgischen Werder und / Insulen, welches umb so viel mehr glaublich scheinet zu seyn, weil auch Einer ihrer Könige *Vinullis* / geheissen, davon andere *Vinulphum* machen, der zu der Zeit Attilae regieret, zweiffelsohn, / weil Er über die Vinas, so eben die jetzigen Pomerellen seyn, geherschet.

§5. Sonst ist dieses Volck bey den Scribenten berühmt. Paulus Diaconus schreibet / von ihnen, daß Sie ein erobertes Land in dem eussersten Pannonien besessen; und mit dem / Könige der Heruler Odoacer in Italien gezogen und es bezwingen helffen. Davon Procopius / in *Vita Zenonis* zeuget, und Otto Frisingensis zu lesen[e(176)]. Procopius[f(177)] aber schreibet von / Ihnen, daß Sie „Gentes Originis Gothicae", Gothische Völcker, gewesen. Sozimus sagt, sie sein / mit den Hunnis zugleich vermischt gewesen. Jornandes berichtet, daß Sie bald dieser[272], bald / jener Parthey im Kriege beygefallen, und daher sind Sie von den andern Gothischen Völckern ge-/hasset und gar

[d(175)] L. c.

[Plinius, Caius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5).*]

[e(176)] Lib. 4. Chr. c. 30.

[Frisingensis, Otto, *q. ex multis ed.:* Rerum ab origine mundi ad ipsius usque tempora gestarum libri octo sive Chronicon, Argentoratum, 1515; Tubinga, 1515; Rerum ab origine mundi ad ipsius usque tempora gestarum libri octo, Basilea, 1569.]

vieną nuo kitos skirdavo upės arba grioviai. Dar reikėtų priminti, kad iš to žodžio *Skyru* kilo dabartinio Priegliaus, svarbiausios Prūsijos upės, pavadinimas – anksčiau ji vadinosi *Skera*[108]. Iš to galima spręsti, jog tautos, gyvenusios prie Skeros, arba Priegliaus, upės, buvo skirai, pirmiausia sembai, kuriuos Prieglius, nuo seno vadintas *Skera*, buvo atskyręs nuo kitų Prūsijos provincijų.

§4. Plinijus[d(175)] jiems priskiria šalį, [vadinamą] *Enningia,* smulkiau neaprašydamas, kur ir kaip ji išsidėsčiusi. Ern[estas] Dietzelijus, geras mano bičiulis[109], mano, jog *Enningia* buvo *Venningia*, arba
[82r] *Vinningia*, tai yra „vinų kraštas", ir dėl to esą // skirams galima priskirti Dancigo ir Marienburgo salas; ši nuomonė atrodo juo labiau tikėtina, nes vieno iš karalių vardas taip pat buvo *Vinullis*, iš kurio kiti padarė *Vinulphus,* – jis valdė Atilos laikais, be abejo, kai jis buvo vinų, dabartinių pamarėnų, valdovas.

§5. Šiaip jau ta tauta rašytojams žinoma. Paulius Diakonas rašo, kad jie pačiame Panonijos pakraštyje užėmę užkariautą šalį; o su herulų karaliumi Odoakru jie žygiavę Italijon ir padėję jam ją nukariauti. Apie tai liudija Prokopijas *Zenono gyvenime*, taip pat galima pasiskaityti Otto Frizingietį[e(176)]. Bet Prokopijas[f(177)] rašo, kad jie buvę „Gentes Originis Gothicae", kilę iš gotų tautos. Sozimas sako, kad jie buvo susimaišę ir su hunais. Jornandas teigia, jog karo metu jie palaikė tai vieną, tai kitą pusę, todėl kitos gotų tautos jų nekentė ir netgi

[f(177)] In vita Zenonis, lib. 1.

[Procopius Caesariensis, *possib.* De rebus Gothorum [...]. *Vide c(26).*]

[270] *al. ut in orig.:* Pr. [271] *Puslapio apačioje per vidurį prieš išnašas įrašyta kita ranka :/: Unten in der Mitte vor den Fußnoten mit anderer Hand nachgetragen:* E d[es] 2. B[uchs]. [272] -r *corr. ex* -n.

außgerottet worden[g(178)]. Hiedurch solte man zu den Gedancken kommen, weil / Sie leicht sich von andern und ihrer vorigen Parthey abgesondert haben, daß Ihnen der Nahmen *Scyri* / gegeben, alß Leute, die sich leicht von andern trennen.

§6. Von den Hirris gedencket meines Wissens ausser dem Plinio keiner von den al-/ten Geschicht-Schreibern. Dahero vermuhtlich Sie kein sonderliches und im Regiment begrieffenes / Volck möge gewesen seyn. Und kan mir nicht einbilden, daß Sie, wiewoll Cluverius es haben / will, die Liefländer gewesen seyn. Denn diese Nation alle Zeit durch ihre tapffere Thaten / der Welt sich bekant {gemacht}[273] haben. Ich vermuhte jedoch unmaßgeblich, daß Sie Ihren Nahmen herhaben / von dem Wort *Irre,* und gleichsahm die Irreii seyn, nehmlich die den Scyren in den Insulen gedienet / und über die Wasser sie gerudert haben, also daß Sie der[274] Scyren Knechte[275] mögen gewesen / seyn. Doch wollen einige, daß die Hirri eben die Heruli seyn; weil sie, wie Plinius[h(179)] berich-/tet, die Scyri mit den Herulis unter[276] dem Könige Odoacer daß Italien haben einnehmen helffen. / Allein dies scheinet was zu weit geholet zu seyn; ausser dem, daß auß einer kleiner allusion / des Nahmens gantze Völcker hie confundiret werden. Auch vermeinen andre, daß diese Hirri / eben die Venedae, oder *Panáite* seyn, d. i. die Preussischen Herren, die die frembd ankommende / Deutschen auff Deutsch „Herren" genant, die Lateiner aber davon *Hirri,* andere *Herulos* / gemacht haben.

§7. Obiges giebt Uns Anlaß, allhie der Vidioariorum zu erwehnen, deren Jornan-/des gedencket und Sie unweit der Weissel-Münde setzet. Daher einige {davor halten}[277], daß die / Vidioarii seyn die Werderschen und wollen die Vidioarios darumb *Viridarios* nennen, d. i. / die Werderschen. Ich meine aber, daß die Völcker nicht eben von einem Lande, daß *Vidiorium* / geheissen, sondern von Ihren actionibus solchen Nahmen bekommen, welcher Nahmen mir vor-/kombt zu bedeuten in

[g(178)] Vid. Orb. Goth. l. 4. c. 6. §9.
[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 4, cap. 6, §9. *Vide h(23).*]
[h(179)] L. c.
[Plinius, Caius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5).*]

išnaikino[g(178)]. Kadangi jie lengvai atsiskirdavo nuo kitų bei nuo tų, kurių pusę anksčiau palaikė, tai peršasi mintis, kad juos pavadino *skirais* kaip žmones, kurie lengvai atsiskiria nuo kitų.

§6. Hirų, kiek man žinoma, niekas iš senųjų istorikų, išskyrus Plinijų, nemini. Tikriausiai dėl to, kad jie nebuvo laikomi atskira ir valstybės struktūrą turinčia tauta. Ir negaliu įsivaizduoti, kad jie būtų buvę livoniečiai, nors Cluverijus taip teigia. Mat ši tauta pasaulyje visą laiką garsėdavo drąsiais poelgiais. Tačiau, mano kuklia nuomone, jų vardas kilęs iš žodžio *Irre*, ir galbūt irėjai buvo [žmonės], aptarnavę skirus salose ir perirdavę juos per vandenį, taigi jie galėjo būti skirų tarnai. Bet kiti mano, jog hirai kaip tik ir yra herulai, nes karaliaus Odoakro laikais, kaip rašo Plinijus[h(179)], skirai su herulais padėjo užimti Italiją. Tačiau atrodo, jog tokiu aiškinimu per toli nueita, be to, remiantis menka vardo užuomina čia supainiojamos ištisos tautos. O kiti mano, kad tie hirai buvo venedai, arba *Panáite*, t.y. prūsų ponai, kurie atvykusius vokiečius vadindavo vokiškai „Herren", bet lotynai iš to padarė *Hirri*, o kiti – *Herulos*.

§7. Tai, kas pasakyta, duoda pagrindą paminėti vidioarijus, apie kuriuos rašo Jornandas, manęs juos gyvenus netoli Vyslos žiočių. Todėl kai kas {mano}, jog vidioarijai yra gyvenantys upės salose, ir nori juos vadinti *viridarijais*, t.y. „saliečiais". Bet aš manau, kad tautos buvo pavadintos *Vidiorium* ne pagal šalies vardą, o pagal savo veiksmus; tas vardas senovės prūsų kalba, manyčiau, reiškė gerą žemdirbį,

[273] *al. m. scr. supra lin.* [274] -r *al. m. corr. ex* -n. [275] *prae h. v. exc.* ihre. [276] -r *lit.* [277] *al. m. scr. supra exc.* gedencken.

der alt Preuschen[278] Sprache[279] ein[en] gutten[280] Ackers[281] Mann, der woll sein / Pflug weiß zu handthieren. Und dahin ziehen Wir auch die Sulodimisten und Polexianos in / Preussen, derer Vincentius Kadlubko[i(180)], so im XII. Seculo nach Christi Gebuhrt gelebet, die / zweiffels ohn, so fern hie die Sarmatische Sprache nicht vor bey zu gehen; dahero sind von den / Nachbahrn, denen sie beschwerlich gewesen, genent, gleichsahm: Die im freyen Felde leben und / die sich von den Birckwassern erhalten, zweiffels ohn weil Sie in Birck-wäldern ihre Felder / und Wohnungen gehabt, in Erwegung man in keiner Preussischen Chronick findet, daß in / Preussen[282] Provincien oder Länder gewesen, da von die Polexianer und Solodimistae [!] ihren / Nahmen herziehen können, müssen also die Völcker auß oben angeregten Ursach dergestalt / benahmset seyn worden. //

[82v]

Daß 13te Capitel

Von den Galindis, Sudinis et Stavanis

Inhalt

1. Von den Galindis, wo ihr Nahmen entsprossen? Und wo ihr Sitz gewesen. 2. Von den / Sudinis, wo ihr Sitz gewesen. 3. Stavani, waß daß vor Völcker gewesen, werden genandt / auch Stagnani[110]. 4. Sind die Zalavoni in Preussen.

§1. Die Galindi, Sudini, Stavani werden auch in Preussen gesetzt, welches umb / so vielmehr anzunehmen, weil diese Nahmen scheinen noch zur Zeit in Preussen geblieben zu / seyn, denn man noch Galinder, Sudinen oder Sudauen unter die Preussische Prowincien zehlet. / Ptolomaeus[a(181)] setzet Sie denen Venedis bey und macht Sie gräntzend mit den Alaunis. Es sind aber / diese Völcker auch Venedae oder Benedae, q[ua]s[i]. *Panaite,* daß ist Preussische Herrn gewesen, nur daß / Sie ihre sonderliche Nahmen angenommen haben; und haben

[i(180)] Lib. 4. Chr. Pol. c. 19. p. 50.
[Kadłubek,Vincentius, Historia Polonica, Dobromil, 1612, lib. 4, cap. 19.]
[a(181)] L. c.
[Ptolemaeus, Claudius, Geographiae libri [...]. *Vide rr(83).*]

puikiai mokantį darbuotis su plūgu. Mes prie jų taip pat priskiriame sulodimistus bei poleksėnus Prūsijoje, kuriuos [mini] Vincentas Kadlubekas[i(180)], gyvenęs XII amžiuje po Kristaus; jų negalima nepaminėti, kadangi ten buvo [kalbama] sarmatų kalba; dėl to kaimynai, kuriems jie kaip reikiant apsunkindavo gyvenimą, apie juos taip sakydavo: „kurie gyvena atviruose laukuose ir geria beržų sulą“, – be abejo, todėl, kad jų laukai ir būstai būdavo beržų giraitėse; jokioje prūsų kronikoje neužsimenama, kad Prūsijoje būtų buvę provincijų ar šalių, iš kurių poleksėnai ir sulodimistai būtų galėję gauti savo vardus; taigi tautos bus gavusios savo vardus dėl anksčiau minėtų priežasčių. //

[82v]

Tryliktas skyrius

Apie galindus, sudinus ir stavanus

Turinys

1. Apie galindus, iš kur kilęs jų vardas? Ir kur jie gyveno? 2. Apie sudinus, kur jie gyveno? 3. *Stavanai*, kokios tai buvo tautos. Jie vadinami dar ir *stagnanais*[110]. 4. Tai skalviai Prūsijoje.

§1. Galindai, sudinai, stavanai taip pat laikomi gyvenusiais Prūsijoje; tai juo labiau tikėtina, kadangi tie vardai, atrodo, Prūsijoje dar ir šiandien išlikę, nes galindai, sudinai ar sūduviai priklauso Prūsijos provincijoms. Ptolemajas[a(181)] priskiria juos venedams ir teigia, kad jie ribojosi su alaunais. Bet tos tautos buvo taip pat ir venedai ar benedai, tarsi *Panaite*, tai yra „prūsų ponai“, tik kad jos gavo atskirus vardus; ir tie vadinosi *galindai*, anie – *sudinai*, kiti – kitaip. Iš kur kilęs žodis

[278] *al. m. corr. ex* Preussen. [279] *corr. ex* Sprachen, -n *exc.* [280] *corr. ex* guttes. [281] *corr. ex* Ackermanns, -manns *exc.* [282] -en *al. m. corr. ex* -ischen.

diese Galindae Jene *Sudini,* andere / anders geheissen. Woher daß Wort *Galindae* sein Ursprung habe, hat keiner, meines Wis-/sens, Uns entdecket; nach meiner unmaßgeblichen Meinung kan man sie deriviren vom Preus-/sischen Worte *Gallinti,* welches eigentlich heist „vermögen, können, mächtig sein". Drumb Sie billig / *Gallinti* heyssen solten, wiewoll es auch in malo sensu genommen werden kan, nemblich von / denen, die einen umbringen und tödten, ihrer Macht mißbrauchen und manchen *galą* i. e. / sein Ende vor der Zeit machen, welches Sie allerdings auch an ihren eigenen Weibern und Kin-/dern gethan. Denn es sind die Galinder sehr mächtig gewesen, theils weil Sie den Ort in / Preussen eingehabt, der inaccesibel wegen der vielen Gebrüche, Seen, Wälder etc. da heraus / zu gehen und Schaden zu thun ihnen frey gewesen, aber dahin nicht ein jeder, zumahlen ein Frem-/der hat hinkom[m]en können; theils auch weil ihre Weiber sehr fruchtbahr gewesen, so gar, daß / das Land, die Menge der Menschen nicht ertragen mögen. Dieses stehet zu beweisen / aussm Dysburg[b(182)]. Item außm Henneberg in *Erklärung der Mapp[en]*[c(183)] und anderen, / da daß Land so mächtig von Volck wegen Fruchtbahrkeit ihrer Weiber worden, daß Sie / den Weibern die Töchter, so bald sie gebohren, umbzubringen befohlen, und alß solches die Müt-/ter nicht thun wollen, haben die Männer den Weibern die Brüste abgeschnitten, damit Sie / keine Kinder säugen, noch erziehen solten; welches geschehen, da schon die Masuren sind Chri-/sten gewesen, etwa Seculo XI. oder XII. Es ist aber dies Land vor andern Ländern in gros-/se consideration gewesen; denn es einen eigenen König gehabt haben soll, so Jesugub ge-/heyssen und von dem noch viele unter den angräntzenden Sudauen wissen zu sagen. Dieser / Galinder Territorium ist beschrieben in der *Topographie*[d(184)] und stimmen hiemit die aller alte-/sten Scriptores überein, also daß unnöhtig vom situ des Galindischen Landes viel zu erwehnen.

[b(182)] Part. 3. Chron. c. 4. p. 77.

[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 4, p. 77. *Vide ss(84).*]

[c(183)] Pag. 35.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 35. *Vide a(130).*]

galindai, niekas, kiek man žinoma, mums neišaiškino; mano kuklia nuomone, jį galima kildinti iš prūsų žodžio *Gallinti*, reiškiančio „įstengti, galėti, būti galingam". Todėl juos derėtų vadinti *Gallinti*, nors jį [pavadinimą] būtų galima aiškinti ir neigiama prasme, būtent kaip tuos, kurie ką nors užmuša ir nužudo, piktnaudžiauja turima valdžia ir kam nors padaro *galą*, t.y. galą prieš laiką, – tą jie, tiesa, darydavo ir su savo žmonomis bei vaikais. Mat galindai buvo labai galingi, iš dalies dėl to, kad jų gyvenama teritorija Prūsijoje buvo neprieinama dėl daugybės raistų, ežerų, girių ir t.t., iš kurių jie lengvai rasdavo kelią, kad kitiems pridarytų žalos, bet pas juos ne bet kas, juo labiau svetimšalis, galėdavo rasti kelią; iš dalies ir dėl to, kad jų moterys buvo labai vaisingos, net kraštas nebegalėdavo išlaikyti tiek daug žmonių. Tai įrodyta Petro Dusburgiečio[b(182)]. Taip pat Hennenbergerio *Žemėlapių paaiškinimuose*[c(183)] ir kitų [autorių rašoma], jog šalyje dėl moterų vaisingumo taip padaugėjo gyventojų, kad jie moterims buvo įsakę vos tik gimusias mergaites nužudyti, o motinoms atsisakius tai daryti, vyrai joms nupjaudavo krūtis, idant jos negalėtų žindyti ir auginti vaikų; tokie dalykai dėjosi, kai mozūrai jau buvo krikščionys, maždaug XI ar XII amžiuje. Bet kitos šalys į tą šalį žiūrėjo labai pagarbiai, nes ji jau turėjusi karalių, vardu Jesugubas, apie kurį dar daugelis jų kaimynų sūduvių turi ką papasakoti. Ši galindų teritorija aprašyta *Topografijoje*[d(184)], ir autoriai, pradedant pačiais seniausiais laikais, šiuo klausimu sutaria, todėl nėra prasmės be reikalo kalbėti apie galindų kraštо padėtį.

[d(184)] C. 4.

[Hennenberger, Caspar, Kurtze und warhafftige Beschreibung des Landes zu Preussen, Königsberg, 1584, cap. 4.]

§2. Hie nechst sind die Sudini, derer Nahme herkommet von *Sudyti* – „richten", wie denn / der Nadrawer jetzo noch spricht *Suduns, Sudźiuns, Sudźia* – ein „Richter", „Land-schöpp" etc., / weil in Sudauen der gröste und höchste Adel gewesen (der wegen der Conversation mit den / angräntzenden Pohlen und Reussen vor die politesten Lands-Herren gehalten worden) [!][283] / hat der Weidywuitus[284] oder Krywe seine Sudinos, daß ist seine Land- und Staats-Rähte / und Richter darauß genommen; dahero hat das Land den Nahmen bekommen *Sudinia* oder / *Sudowa* – ein Land, da solche Rittermässige Leute wohnen; doch kan seyn, daß die Einwohner / der Provintz ihre Gebietiger gehabt, die *Sudiums* – „Richter" genant; gleichsahm, wie über / gantz Preussen ein *Wèydywuitus,* ein Rechts-verweser, in Pohlen
[83r] ein *Zemovoitus,* ein Landt- // Voigt, Land-verweser, die anstatt der Könige zu achten gewesen[e(185)]. Der Situs dieses / Sudinien ist beschrieben[f(186)] und kombt überein mit dem Situ, den Ptolomaeus demselben / Lande giebt. Dieweil nun hievon keine Contradiction vorfält, auch der Nahme noch zur Zeit / demselben Lande bleibet; als haben Wir Uns hierin nicht weiter auffzuhalten: zumahlen der / Unterscheid unter dem rechten Sudauen, da von allhie geredet wird, und unter dem Sudauischen / Winckel auff Samlandt, dessen Einwohner rechte Sudauer, so aus diesem Sudauen dahin gesetzet / sind, anderweit offenbahr[g(187)]. Erasmus Stella[h(188)] schreibet zwar, daß die Sudini ihre eigene / Könige gehabt, die mit den Preussen in Alliantz gestanden. „Sudini, – spricht er, – habuere suos / Regulos, cum quibus Borussi iniere Societatem"; darauß mancher schliessen möchte, daß die Su-/ dauer nicht in Preussen gewohnet, sondern nur mit ihnen gegräntzet haben. Weil aber Erasm[us] / Stella hievon keinen alten Auctorem allegiret, auch der Situs Loci, den Ptolomaeus den Sudinern / giebet,

[e(185)] Bretkius in seinem M. S.
[*msc.* Bretkius, Ioannes, Chronicon des Landes Preussen [...]. *Vide c(159).*]
[f(186)] Lib. 3. c. 3. n. 16.
[*possib.* Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 3, cap. 3, §16. *Vide h(23).*]
[g(187)] Lib. 3. c. [...][284] Pr. Schaub.
[Praetorius, Matthaeus, Deliciae Prussicae [...], lib. 3, cap. 4. *Vide e(161).*]

§2. Toliau – apie sudinus, kurių vardas kilęs iš *Sudyti* – „teisti"; antai dar dabar nadruvis pasako *Suduns, Sudźiuns, Sudźia* – „teisėjas", „krašto suolininkas" ir t.t., nes Sūduvoje būta didžiausių bei iškiliausių kilmingųjų (dėl jų bendravimo su kaimynais lenkais ir rusais laikytų labiausiai išauklėtais valdovais). Vaidivuitis arba krivis iš jų tarpo pasirinkdavo krašto ir valstybės tarėjus bei teisėjus; todėl šalis ir buvo pavadinta *Sudinia* arba *Sudowa* – kraštas, kuriame gyvena tokie riteriški žmonės; bet gali būti, kad provincijos gyventojai turėjo valdovus, kuriuos vadino *Sudiums* – „teisėjai", panašiai kaip visoje Prūsijoje
[83r] *Vaidivuitis,* teisės tvarkytojas, Lenkijoje *Zemovoitas,* krašto // fogtas, šalies valdytojas, buvo garbinami vietoj karalių[e(185)]. Tos Sudinijos padėtis yra aprašyta[f(186)] ir sutampa su Ptolemajo pateiktu tos šalies padėties aprašymu. Kadangi niekas neprieštarauja, tai ta šalis ir dabar vadinasi tuo pačiu vardu. Taigi mums nereikia daugiau prie šios temos užtrukti, juo labiau kad skirtumas tarp tikrosios Sūduvos, apie kurią čia kalbama, ir Sūduvių kampo Semboje, kurio gyventojai yra tikri sūduviai, ten atkelti iš tos Sūduvos, bus atskleistas kitoje vietoje[g(187)]. Tiesa, Erasmas Stella[h(188)] rašo, jog sudinai turėję savo karalius, kurie buvę prūsų sąjungininkai. „Sudinai, – sako jis, – turėjo savo karaliukus, su kuriais prūsai buvo sudarę sąjungą." Iš to kai kas gali padaryti išvadą, kad sūduviai gyveno ne Prūsijoje, o su ja tik ribojosi. Bet kadangi Erasmas Stella nesiremia jokiu senovės autoriumi, o ir Ptolemajo pateikta sudinų gyvenamos teritorijos padėtis visiškai

[h(188)] Lib. 1. Ant. Pruss.
[Stella, Erasmus, De Borrusiae antiquitatibus [...]. *Vide ddd(93).*]

[283] *post h. v. err.* hat.; *MSB err. abs.* [284] *MSB:* Waydewutus. [284] *MSA, MSB lac.*

richtig überein kombt mit dem Situ, den die Preussischen Tabellen noch setzen[111]: über das / auch noch der Strich Landes den Nahmen behält; also fält dessen Meinung dahin. Wie aber / dasselbe einiger Massén könne passiren, ist anderwerts zu lesen, doch daß nichts desto minder / Sudinii und Alani auch Preussische Völcker seyn gewesen; denn es sind viele Völcker nach der / Mänge der Provincien in Preussen gewesen, derer Fürsten unter sich in Alliantz gewesen. / Allermassen auch in Pohlen sind unterschiedliche Provincien, alß Masuren, Podlachien, die / ihre sonderliche Fürsten und Regiments-art gehabt haben; gehören doch alle zu Pohlen und wer-/den solche Völcker auch Pohlen genandt.

§3. Nach diesen Völckern setzt Ptolomaeus die Stavanos. Jetziger Zeit zwar, auch da / der Orden ins Land kommen, finden Wir nicht, daß Völcker also benahmet, im Lande Preussen sind / gefunden worden, aber nichts desto weniger können Wir durch die Stavanos die Slavonos oder vielmehr / die Zalawones absq[ue] periculo absurditatis verstehen. Mit Mir stimmet ein M. Hartknoch[i(189)]. Und / der Ptolomaeus hat den Situm des Stavanien so eigentlich beschrieben, daß wir woll schliessen können, / Stavania sey jetzo Żalavonia. Denn Er beschreibet die Sarmatische Völcker so, daß derer etliche /[285] Er *Majores* – „grosse", etzliche *Minores* – „geringe Völcker" nennet. Jene, die am Venedischen Meerbusem / wohnen, nennet Er *Venedas*, denen Er die *Peucinos, Bastarnos* und andere zusetzt. Hernach zehlet / Er die *populos Minores* – die „geringern Völcker", und zwar daß Er die nach dem Situ unterscheidet; / alß die nach der West-Seiten an der Weichsel und dann die gegen Osten gewohnet: diese nennet / Er *Sudinos, Galindos, Stavanos*. Die vorigen beyde Völcker werden noch an den Ort in der Preus-/ sischen Land Kahrte geführet, und beschreibet auch Petrus a Dysburg also. Die Stavonos setzet Er / den vorigen beyden bey, alß die zusahmen mit den andern Völckern Ost-werts liegen müssen. Nun / möchte man

[i(189)] Dissert. 2: De Stavanis, p. 28.

[Hartknoch, Christophorus, Selectae dissertationes [...], Dissertatio II, p. 28. *Vide nn(79).*]

sutampa su jų padėtimi, nurodyta *Prūsijos žemėlapiuose*[111], be to, šis krašto ruožas išlaiko ir savo pavadinimą, vadinasi, jo [Stellos] nuomonė atkrenta. Bet kodėl su ja šiek tiek būtų galima sutikti – apie tai kitoje vietoje. Tačiau, nepaisant visko, sudinai ir alanai vis dėlto buvo prūsų tautos, nes Prūsijoje buvo daug provincijų ir daug tautų, kurių kunigaikščiai buvo sąjungininkai. Taip pat ir Lenkijoje yra įvairių provincijų, kaip antai Mozūrija, Palenkė, turinčių kunigaikščius ir valdžią; bet jos visos priklauso Lenkijai, ir tokios tautos vadinamos lenkais.

§3. Už šių tautų Ptolemajas apgyvendina stavanus. Bet mūsų laikais Prūsijoje nerandame taip pavadintų tautų, jų nebūta ir į kraštą atvykus Ordinui; nepaisant to, stavanais nebijodami suklysti galime laikyti slavonus arba, dar geriau, skalvius. Man pritaria magistras Hartknochas[i(189)]. O Ptolemajas taip tiksliai aprašė stavanų gyvenamas vietas, jog mes iš to galime daryti išvadą, kad buvusi Stavanija dabar yra Skalva. Mat aprašydamas Sarmatijos tautas, kai kurias iš jų jis vadina *Majores* – „didžiosiomis", kitas – *Minores*, „mažosiomis tautomis". Gyvenančias prie Venedų jūros įlankos jis vadina *venedais*, prie jų priskirdamas *peucinus, bastarnus* ir kitas tautas. Paskui jis išvardija *populos Minores*, „negausias tautas", skirdamas jas pagal [geografinę] padėtį – gyvenusias vakaruose prie Vyslos ir kitas, [gyvenusias] rytuose: jas vadina *sudinais, galindais, stavanais*. Dvi pirmosios tautos toje vietoje dar pažymėtos Prūsijos žemėlapyje, jas taip pat aprašo Petras Dusburgietis, stavanus priskirdamas prie dviejų pirmųjų tautų; taigi jie kartu su kitomis tautomis turi būti rytuose. Kai kas juos galbūt norėtų

[285] *Nuo šios eilutės septynios eilutės paraštėje pažymėtos citatos ženklu, tačiau tai nėra tiksli citata :/: Ab diese Zeile ist am Zeilenrand bei sieben weiteren Zeilen ein Zitatenzeichen angebracht, doch hier ist kein reines Zitat.*

Sie etwa in Samayten oder in Liettauen setzen können; allein diese Stavani sind doch einiger / massen Nordwerts eingelegen von den Venedis, die am Meer gewohnet, dahero folget, daß die Sta-/vani die Żalavonier gewesen; und wird diese Meinung noch fäster bekräfftiget, weil Sie an die Ala-/nos gestossen, die auch in Preussen gewesen. Die aber den Strich beym Pregel, Inster und Alle ein-/gehabt, davon werden Wir bald ein mehres vorbringen. Aber auch, wie leicht hats kommen können, / daß per errorem der Copiisten und Abschreiber vor *Slavanos Stawanos* geschrieben worden? / Erasmus Stella[k(190)] nennet diese Leute Stagnanos, eben auch auß dem Ptolomaeo unterrichtet; / vielleicht wird Erasmus Stella ein Exemplar gehabt haben, welches vor *Stavanos Stagnanos* ge-/setzet, die daher, weil sie in dem Wasser, Seen und Strömen gewohnet, also genennet worden; / wie man denn neben den Strömen, daherumb in Zalavonien, viel stehende kleine Seen (Stagna) / findet[112]. //

[83v] §4. Hier möchte jemand einwerffen, es könten durch die Stavaner die Zalavonier / nicht verstanden werden, denn die Stavani sind der Alaner Gräntz-Nachbahren gewesen, Zwi-/schen den Stavanis und Alaunis aber nach dieser Meinung liegen noch die Nadraver. Antworte: / Ob zwar in Unsern Mappen und bey den Neuen Auctoren zwischen den Zalavoniern / und Alaunern auch die Nadraver gesetzt sind, so kan doch woll seyn, daß unter dem Nahmen / der Zalavonier die ⌈Nadraver oder die Nadraver unter die Alaner mit gerechnet seyn[286]. Gleich / wie Pomesania eine a parte Provintz gehalten und in Ihren gewissen Gräntzen bestan-/den, haben doch die andern, als die Pogesaner, Natanger etc. etc. den Nahmen der Pomeza-/ner führen müssen; wie auß dem *Culmensi Privilegio*[113] zu sehen. So hat auch Ptolomaeus / die minutissima hie nicht in Beschreibung des Landes Preussen, als daß zu seinen / Zeiten noch nicht recht bekant, und da man die interiora desselben zu besehen, nicht hat kom-/men können observiren wollen. Er bleibet in den Generalibus, gestaltsahm Er die Leu-/te, so am

[k(190)] Lib. 1. Antiq. Pruss.
[Stella, Erasmus, De Borussiae antiquitatibus [...]. *Vide ddd(93).*]

įkurdinti Žemaitijoje ar Lietuvoje, bet stavanai gyveno kiek šiauriau nuo venedų, gyvenusių prie jūros, vadinasi stavanai buvo skalviai; ir šią nuomonę dar labiau patvirtina tai, kad jie ribojosi su alanais, kurie taip pat gyveno Prūsijoje. Bet apie tuos, kuriems priklausė sritys prie Priegliaus, Įsės ir Alnos, netrukus pakalbėsime plačiau. Tačiau lengvai galėjo atsitikti ir taip, kad raštininkai ar perrašinėtojai per klaidą vietoj *slavanai* parašė *stavanai*. Erasmas Stella[k(190)] tuos žmones vadina stagnanais, taip pat remdamasis Ptolemaju; galbūt Erasmas Stella bus turėjęs kokį egzempliorių, kuriame vietoj *stavanų* buvo *stagnanai*, kurie taip buvo vadinami dėl to, kad gyveno vandenyje, ežeruose ir upėse; o Skalvoje greta upių daug kur aptinkame nedidelius stovinčio vandens ežerėlius (stagna)[112]. //

[83v] §4. Čia kas nors galėtų paprieštarauti, kad stavanų negalima laikyti skalviais, nes stavanai buvo tiesioginiai alanų kaimynai; bet, laikantis tokio požiūrio, tarp stavanų ir alaunų dar yra nadruviai. Atsakau: nors mūsų žemėlapiuose ir naujųjų autorių darbuose tarp skalvių ir alaunų yra įsiterpę nadruviai, vis dėlto galimas daiktas, jog skalvių vardas buvo priskirtas nadruviams arba nadruviai priskirti prie alanų. Lygiai kaip Pamedė buvo laikoma atskira provincija, turėjusia ribas, tačiau ir kiti, kaip antai pagudėnai, notangai ir t.t., turėjo vadintis pamedėnais, kaip matyti iš *Kulmo privilegijos*[113]. Ir Ptolemajas tos mažutės [tautos] neįtraukė į Prūsijos krašto aprašymą, nes jo laikais apie ją tiksliai nežinota ir, norint pamatyti, negalėta atvykti susipažinti su [krašto] gilumoje esančiomis sritimis. Jis linkęs apibendrinti ir visus prie Venedų jūros gyvenusius žmones, nepaisant to, kad ten gyveno vidiarijai,

⌈...[286] *Taisyta žodžių tvarka virš jų parašant skaičius. Buvo toks tekstas :/: Die Wortfolge wurde korrigiert durch die Zahlen über den Wörtern. Korrektur aus:* Nadraver mit gerechnet, oder die Nadraver unter die Alaner seyn; unter *corr. ex* mit.

Venedischen Meer gewohnet, ungeacht daselbst die Vidiarii, die Pogezani, die / Sembi etc. gewohnet, alle mit einem Nahmen *Venedi* nennet. Alß hat Er auch die Na-/draver mit zu den Zalavoniern gezogen; wie denn Nadravien ein kleiner Strich Lan-/des ohn deß ist, von den jetzigen Gräntzen der Zalavonier biß an den Pregel und / Alle, wo ich nehmlich die Alanos setze.

Daß 14. Capitel

Von den Preussischen Völckern Alanis

Inhalt

1. Der Nahme *Alani* woher? 2. Sind Gothische Völcker. 3. Sind Preussen. Woher das Weis-/se Bier in Preussen *Allus* heist? 4. Wird den Einwürffen des M. Hartknochs geantwortet. / 5. Von der Preussen Tapferkeit im Kriege. 6. Ob Sie am Land-See Moeotis gewohnet? 7. Ob / die Alani sind die Alandi in Schweden? 8. Wie Sie der Preussen Gräntz-Nachbahrn zu heyssen / seyn. 9. Wie Weidywutis und Prutenus Alanische Fürsten zu nennen? Und waß solcher ihr / Nahmen bedeute?

§1. Oben Wollgedachter Ptolomaeus setzet in Preussen die Alanos, und so man Galindos, / Sudinos, Stavanos vor Preussen hält, muß man die Alanos mit vor Preussische Völcker, oder / doch zum wenigsten vor Völcker, die an Preussen angegräntzet, halten. Ehe Wir Unsere Mei-/nung vorbringen, wollen Wir erst dem Hochgeneigten Leser vorstellen, was von den Alanis / andere Auctores schreiben. Da Wir denn zuerst bemercken, daß die Auctores in Anführung / dieses Nahmens sehr variiren. Pomponius Laetus[114] heist Sie *Alanos*, Marcellinus *Halanos*, / auch *Albanos*, Ioannes Magnus *Alandos*, andere auch jetziger Zeit die Nadraven[287] in Preussen / ⌈{nennen sie}[288] *Aláunos*[289]. Woher der Nahme entstanden, ob von dem Alanischen Gebürge, wie Marcellinus / meinet, oder von einem Fluß in Scythien, dahin Martialis ziehlet, wenn Er singet: / „Nec te Sarmatico transit Alanus equo", stellet man dahin. Jedoch / sind hie nicht zu hören, welche diesen Nahmen wollen auß dem Griechischen ἀλάομαι wel-/

[287] -n *corr. ex* -r. ⌈...[288] *al. m. scr. in sin. m.* [289] -s *al. m. corr. ex* -r.

pagudėnai, sembai ir t.t., tiesiog vadinti vienu vardu – *venedai.* Taigi jis ir nadruvius priskyrė prie skalvių; o Nadruva ir šiaip yra nedidelis krašto lopinėlis – nuo dabartinių skalvių ribų iki Priegliaus ir Alnos, kur, mano nuomone, gyveno alanai.

Keturioliktas skyrius

Apie prūsų tautas alanus

Turinys

1. Iš kur kilęs vardas *Alani*? 2. Tai gotų tautos. 3. Tai prūsai. Kodėl baltasis alus Prūsijoje vadinamas *Allus*? 4. Atsakoma į magistro Hartknocho komentarą. 5. Apie prūsų narsą kare. 6. Ar jie gyveno prie Meotų ežero? 7. Ar alanai – tai Švedijos alandai? 8. Kaip juos vadino Prūsijos pasienio kaimynai? 9. Kaip vadinti Vaidivutį ir Prutenį, alanų kunigaikščius? Ir ką reiškia tokie jų vardai?

§1. Anksčiau minėtasis Ptolemajas mano alanus gyvenus Prūsijoje, o kadangi galindai, sudinai ir stavanai laikomi prūsais, tai ir alanus reikia laikyti prūsų tautomis arba bent jau Prūsijos pasienio tautomis. Prieš dėstydami savo nuomonę, maloningąjį skaitytoją supažindinsime su tuo, ką apie alanus rašo kiti autoriai. Pirmiausia pažymėsime, jog autoriai jų vardą rašo skirtingai. Pomponijus Laetas[114] vadina juos *alanais*, Marcelinas – *halanais*, taipgi *albanais*, Ioannas Magnas – *alandais*, kiti – mūsų laikais dar ir Prūsijos nadruviai – {juos vadina} *Aláunos*. Iš kur jų vardas kilo, ar nuo Alanų kalnų, kaip mano Marcelinas, ar nuo upės Skitijoje, kaip teigia Marcialis dainuodamas: „Tau pro šalį neprajos alanas ant sarmatiško žirgo", dar neaišku. Bet čia nesigirdi balsų, norinčių tą vardą {išvesti} iš graikiško žodžio ἀλάομαι,

ches so viel heist alß „umbtreiben", „vagiren" {herderiviren}[290]. Noch weniger ist die Meinung Hornii[a(191)] anzu-/nehmen, der die Alaner von den Abdalis herzwingen will.

§2. Procopius, der Seculo VI. gelebet, gedencket[b(192)], daß die Alani ein Gothisches / Volck gewesen; wodurch aber die Sarmatischen Gothen ausser allem Zweiffel zuverstehen / seyn. Ammianus Marcellinus[c(193)] hält die Alanos vor Scythen, zu welchen viele Völcker sich / gezogen, und den Nahmen der Alaner angenommen, so gar daß derer Nahmen
[84r] in Asien einge- // drungen: insonderheit sollen Sie ihre Waffen ad Stagna Moeotica und Bosphorum Cymmerium / hingetragen haben. Er vergleichet Sie den Hunnis, doch daß Sie freundlicher conversation seyn; / insonderheit ist ihnen lieb, Krieg zu führen: Er nennet Sie der Gotungorum[291] ⌈(i. e. Gothen)[292] confines. / Sie haben, – spricht Er, – keine Tempel noch Hütten, sondern stecken ein Schwert in die Erde, welches / ⌈(nach Muhtmassung Ammiani Marcellini)[293] eine Ehre dem Marti seyn solle. Ihr Leben ist im Felde, / da Sie mit den Ihrigen unter ihren Karren leben, dabey Sie ihr Vieh und Speise, worunter die Molck-/ speise die vornehmste ist, haben; Sie erwehlen Ihnen Richter, die im Kriege sich hervorgethan. Son-/sten stellt Ammianus[d(194)] den eigentlichen Sitz der Alaner iuxta Chronium et Bisulam, i. e. ⌈{nebst den Fluß Mümmel und}[294] / Weissel, nehmlich den[295] Strich Landes, {den}[296] der Alla Fluß, so der Principaliste ist in Preussen {und}[297] daß / gantze Preussen Land in die länge fast durchspielet {befeuchtet}[298] ⌈{und zwischen den Fluß Mümmel und Weissel lieget}[299]. Andere aber alß Chardin[e(195)] setzen Sie am / Caucasischen[300] Gebürge, doch

[a(191)] Lib. 1. de Origin. American.

[Horn, Georgius, De originibus Americanis, libri IV, Hagae, Lugduni Batavorum, 1652.]

[b(192)] Lib. 1. de bello Vandal. c. 3. p. 153.

[Procopius Caesariensis, Vandalica [...]. *Vide c(26).*]

[c(193)] Lib. 31. Rer. Ge[st]. p. 688 et seqq.

[Ammianus Marcellinus, Rerum gestarum [...]. *Vide q(59).*]

[d(194)] Lib. 22. p. 342.

[Ammianus Marcellinus, op. cit.]

maždaug reiškiančio „šlaistytis", „bastytis". Dar mažiau priimtina Hornijaus[a(191)], kuris stengiasi alanus kildinti iš abdalų, nuomonė.

§2. Prokopijas, gyvenęs VI amžiuje, rašė[b(192)], jog alanai buvę gotų tauta; bet jis, be abejo, turėjo galvoje Sarmatijos gotus. Amianas Marcelinas[c(193)] alanus laiko skitais, prie kurių save priskirdavo daug tautų,
[84r] pasivadinusiais alanų vardu, ir jų vardas prasiskverbė net į // Aziją, jų ginklai pasiekdavę net Meotų ežerą ir Kimerijos Bosforą. Jis lygina juos su hunais, tik jie maloniau bendravę; ypač jie mėgę kariauti; jis vadina juos gotungų (t.y. gotų) kaimynais. Jie neturi, rašo jis, nei šventyklų, nei būstų, o smeigia kardą žemėn; tai (kaip spėja Amianas Marcelinas) reikšdavę Marso pagerbimą. Jie gyvena su saviškiais ir savo vaikais atvirame lauke, po rankiniais vežimėliais, laiko gyvulius, [gamina] maistą, labiausiai mėgsta pieniškus valgius; pasižymėjusius kare renka teisėjais. Šiaip Amianas[d(194)] tikrąja alanų gyvenviete laiko [teritoriją] tarp Chrono ir Bisulos, t.y. {prie Nemuno upės ir} Vyslos, būtent tą krašto dalį, {kurią} vagoja didžiausia Prūsijos upė Alna, kuri beveik per visą Prūsiją išilgai vingiuoja {ją drėkina ir driekiasi tarp Nemuno upės ir Vyslos}. O kiti, pavyzdžiui, Chardinas[e(195)], teigia juos gyvenus prie Kaukazo kalnų, bet netoli nuo Tanajo upės. Tai leidžia spėti, jog galbūt ne tik Prūsijoje, bet ir Europos ir Azijos paribio

[e(195)] In seiner Ostendische Reise, pm.

[Chardin, Jean, Curieuse Persian- und Ost-Indische Reise – Beschreibung, bestehend in einem ordentlichen Journal [...], Leipzig, 1687.]

[290] *al. m. scr. supra lin.* [291] *al. m. corr. ex* Gotungen; *MSB:* Gotungos. ⌈...[292] *Skliaustai įrašyti kita ranka; MSB nesuskliausta :/: Von anderer Hand eingeklammert; im MSB nicht eingeklammert:* i. e. der Gothen. ⌈...[293] *Skliaustai įrašyti kita ranka :/: Von anderer Hand eingeklammert.* ⌈...[294] *al. m. scr. in d. m.;* Fluß Mümmel *scr. supra exc.* Pregel; Fluß *corr. ex* Flußarm, -arm *exc.* [295] *prae h. v. exc.* in. [296] *al. m. scr. supra lin.; MSB:* an. [297] *al. m. scr. supra lin.* [298] *al. m. scr. supra lin.* ⌈...[299] *al. m. scr. in d. m.* [300] *al. m. corr. ex* Caucafisischen.

unweit den Tanai Strom. Welches in so weit anzunehmen, daß vielleicht / nicht nur in Preussen, sondern auch in den Gräntzen Asiae und Europae Völcker dieses Nahmens / mögen gewesen seyn; da etwa diese von jene durch ihre grosse migrationes auß Asien in diese / Provincien gezogen, der auch, daß diese an dem Alle Fluß, da Sie unter den andern Gothischen / Völckern vermischt auß Thracien sind repousiret worden, sich an den Tanai und Caucaso begeben / und da den Nahmen der Alanos hingebracht. Sonsten von der Streitbahrkeit der Alanorum / schreiben die Poeten, insonderheit Lucanus[f(196)]:

– – peterem cum Caspia claustra
Et sequerer[301] duros aeterni Martis Alanos.

Idem Lucanus[g(197)]:

– – quem non violasset Alanus
Non Scytha etc. etc.

Valerius Flaccus[h(198)]:

– – Miserat ardentes, mox ipse secutus Alanos.

Laonicus Chalcondylas[i(199)] spricht: „Verum Alani prae reliquis habentur viri fortissimi et / bellicarum rerum peritissimi“[k(200)]. Diese Alani und die Gothen haben Italien, Galliam, Hispaniam / eingenommen, haben ihre Könige gehabt, darunter berühmbt gewesen Asmanes Sec[ulo] II. und Ge-/orgor[us] Sec[ulo] V.

§3. Daß aber die Alani Preussische Völcker seyn, ist probabel. Ich sage probabel (denn / in solchen Antiquitäten wird nicht leichtlich jemand demonstrationes vorzeigen, noch der ichts von reif-/fen iudicio

[f(196)] Lib. 8.

[Lucanus, Marcus Aennaeus, *q. ex multis ed:* De bello civili cum Hug[onis] Grotii, Farnabii [Thomae] notis integris [...], accurante Corn[elio] Schrevelio, Amstelodami, 1658; 1669; Lugduni Batavorum et Roterdami, 1669; Lugduni, 1670; De bello civili [...] sive Pharsaliae [...], [lib. I–VIII], Lugduni, 1670; Pharsalia sive De bello civili Caesaris [...]. Additae sunt [...] Hugonis Grotii notae [...], Amstelodami, Lugduni, 1681.]

[g(197)] Lib. 10.

[Lucanus, Marcus Aennaeus, op. cit.]

[h(198)] Lib. 6. Argonaut.

[Valerius Flaccus, Caius, *q. ex multis ed.:* Argonauticon, Lugdunum, 1603; Aurelia Allobrogum, 1611; Lipsia, 1630; Amstelodamum, 1680.]

ruožuose gyventa tautų tokiu vardu, nes jos gal didžiųjų kraustymųsi laikotarpiais į tas provincijas bus atvykusios iš Azijos, [o čia] prie Alnos upės susimaišė su kitomis tautomis, [vėliau] buvo išstumtos iš Trakijos, patraukė prie Tanajo ir Kaukazo, nusinešdamos ir alanų vardą. Be to, apie alanų karingumą rašo poetai, ypač Lukanas[f(196)]:

... kai žygiavau prie Kaspijos užkardos
Ir persekiojau užgrūdintus amžino karo alanus.

Tas pats Lukanas[g(197)]:

... prieš kurį nebūtų jėgos panaudojęs alanas
Nei skitas ir t.t.

Valerijus Flakas[h(198)]:

... pasiuntė, laikydamasis pačios [sutarties], karštuosius alanus.

Laonicas Chalcondylas[i(199)] sako: „O alanai laikomi pranokstančiais kitus, narsiais ir labai patyrusiais kare vyrais“[k(200)]. Tie alanai ir gotai buvo užėmę Italiją, Galiją, Ispaniją, turėjo savo karalius, iš kurių išgarsėję buvo Asmanas II amžiuje ir Georgoras V amžiuje.

§3. Bet tikėtina, kad alanai buvo prūsų tautos. Sakau, tikėtina (nes dėl tokių labai senų dalykų ne taip lengva pateikti įtikinamus įrodymus, netgi sukaupusiam pakankamai išminties [nelengva] įsivaizduoti

[i(199)] Referente D. M. Hartknochio, Dissert. 3.

[Hartknoch, Christophorus, Selectae dissertationes [...], Dissertatio III, De originibus gentium Prussicarum [...]. *Vide nn(79).*]

[k(200)] Confer. Casi. Barthi[us] in Not. ad Guilhelm Boitonis. l. 1. Phil. rer. 132. p. 19. [Ed. ?]

[l(201)] Diss. 5. de Lingv. Pruss. p. 101.

[Hartknoch, Christophorus, Selectae dissertationes [...], Dissertatio V, Lingua veterum Prussorum [...], p. 101. *Vide nn(79).*]

[301] -r *al. m. corr. ex* -s.

ist, Ihm einige demonstrationes einbilden lassen). (1.) Weil die Alani mit den / Finnis, Lithvanis, Werulis, Prussis etc. eine Sprache gehabt haben, wie solches anführet M. Hart-/knoch[l(201)]. (2.) Weil ausser der Auctorithät des Ptolomaei noch viel treffliche Leute solches mit / bekräfftigen, als: Erasmus Stella[m(202)], Albertus Wiiuk Koialowicz[n(203)], Joh[annes] Aubanus Boe-/mus[o(204)], deme auch beyfallen Matthias Strikovius Ossostevicius, oder Alex[andrus] Gvagninus[p(205)]. / (3.) Die Alani sind auch Gothische Völcker gewesen[q(206)], die Gothen aber haben in Preussen ihren / ältesten Sitz und Regiment gehabt[r(207)]. (4.) Es sind noch gnugsahme Spur zu finden in Preussen, / daran man erkennen kan, daß die Alani daselbst gewesen seyn, nicht allein in den Ländern und Völckern, / die an Preussen gräntzen, alß da sind Litalani et Roxolani, item die Samayten, welche Am-/mianus Marcellinus vor die Massageten hält, die von den Alanis herkommen[s(208)], sondern auch / gar in Preussen, denn wir haben noch einen, und zwar den Haupt-Strom in Preussen, die Alla / (so in dem Neidenburgischen Ampte entspringet in des Kirchdorffes Lana Gräntzen), die auch / von diesem jetzgedachten Dorff Al Lana *Alla*[115] genent wird. Ja was mehr ist,
[84v] nennen noch die [jetzigen] [!][302] // Nadrawer die Leute, so an der Alle wohnen Ałaunei. Dieser Strom gehet durch / daß gantze Land Preussen, nehmlich von dem Dorffe Lana an, daß an die Masurische / Gräntze stosset, durch viele Krümme und Windungen biß in daß Frische Haaff. Dieser / Strom bespielet und macht nutzbahr auch die meisten und

[m(202)] Lib. 2, pr.

[Stella, Erasmus, De Borrusiae antiquitatibus [...], lib. 2. *Vide ddd(93).*]

[n(203)] Part. 1. Hist. Lithvan. l. 1. p. 13.

[Koiałowicz, Albertus Wiiuk, Historiae Litvaniae pars prior, De rebus Litvanorum [...], Dantisci, 1650, lib. 1, p. 13.]

[o(204)] Lib. 3. de Eur. *[?]* c. 8. p. 220.

[Boemus, Ioannes Aubanus, Omnium gentium mores [...]. *Vide p(58).*]

[p(205)] In Sarmat. Eur. ad Ann. Christ. 503 etc.

[Guagninus, Alexandrus, *q. ex multis ed.:* Sarmatiae Europeae descriptio, Cracoviae, 1578; Spirae, 1581; I. Pistorius, Polonicae historiae corpus, Bazylea, 1582; Rerum Polonicarum tomi tres, t. 2, Francofurtae, 1584; Respublica sive status Regni Poloniae, Lithuaniae, Prussiae, Livoniae etc. diversorum authorum, Leiden, 1626; 1627; 1642.]

[q(206)] Procop. Sec. VI. l. 1. de Bell. Vandall. c. 3. p. 153.

[Procopius Caesariensis, Vandalica [...]. *Vide c(26).*]

tokius įrodymus). 1) Kadangi, kaip teigia magistras Hartknochas[l(201)], alanai kalbėjo ta pačia kalba kaip ir finai, lietuviai, verulai, prūsai ir t.t. 2) Kadangi, be įtikinamo Ptolemajo liudijimo, tai patvirtina daug žymių žmonių, kaip antai Erasmas Stella[m(202)], Albertas Vijūkas Kojelavičius[n(203)], Joh[annas] Aubanas Boemas[o(204)], tam pritaria ir Motiejus Strijkovskis Osostevicijus arba Aleksandras Gvagninis[p(205)]. 3) Alanai taip pat buvo gotų tautos[q(206)], bet Prūsijoje buvo seniausia gotų gyvenvietė su valdžios struktūromis[r(207)]. 4) Prūsijoje dar išlikę nemažai pėdsakų, bylojančių, jog ten gyventa alanų: ne tik šalyse bei tautose, kurios ribojosi su Prūsija, kaip antai litalanai ir roksolanai bei žemaičiai, kuriuos Amianas Marcelinas laiko masagetais, kilusiais iš alanų[s(208)], bet net ir Prūsijoje, nes Prūsijoje yra upė, ir būtent visų upių upė, Alna (ištekanti iš Neidenburgo valsčiaus, Lanos bažnytkaimio ribose), kuri pagal minėtąjį kaimą Al Lana vadinama *Alla*[115]. Be
[84v] to, dabartiniai // nadruviai prie Alnos gyvenančius žmones vadina alaunais. Ta upė teka per visą Prūsijos žemę, nuo Lanos kaimo, išsidėsčiusio prie sienos su mozūrais, visaip vinguriuodama iki Aistmarių. Ant tos upės krantų išaugo daugelis nuostabiausių Prūsijos miestų, tokių

[r(207)] Plin. l. 37. Nat. Hist. c. 2 et F. Aeneas Sylv. in Descript. Eur. c. 29. Erasm. Stella, lib. 1 et 2.

[Plinius, Caius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5);*

Aeneas Sylvius Picolomini, *q. ex multis ed.:* Cosmographia, seu Asiae Europaeque descriptio, Parisii, 1509; 1519; Asie Europaeque elegantissima descriptio, Basilea, 1551; 1571; Colonia, 1531;

Stella, Erasmus, De Borrusiae antiquitatibus [...]. *Vide ddd(93).*]

[s(208)] L. 31. Hist.

[Ammianus Marcellinus, Rerum gestarum [...]. *Vide q(59), alte* ı. Historiae Augustae scriptorum Latinorum minorum, pars 1, t. 1–2, Lugduni Batavorum, 1632.]

[302] *Įrašytas tik kaip kustodas :/: Nur als Weiser.*

vornehmsten Stadte in Preussen, / als Allenstein, Guttstadt, Heilsberg, Bartenstein, Schippenbeil, Friedland, Allenburg, / Welau etc. Daselbst coniugiret Sie sich mit dem Fluß Skarra, welcher coniugirte Strom / wegen unvermuhtlicher Ertränckung einer Fürstlichen Persohn den Nahmen *Pregel* / annehmen müssen, noch einen andern Strohm, die Angerapp, so mit der Inster bey Ge-/orgenburg sich vereinigt, einnimbt[t(209)]. An diesem Fluß Alle, hielte ich davor (doch / keiner besserer Meinung zu nahe zu kommen) hat der Weidywuitus gewohnet, der / deßwegen *Rex Alanorum* genennet wird vom Koialowicz[u(210)] und andern mehr; und / der Seyn Imperium nicht nur über Preussen, sondern auch über viele Länder, alß Ma-/zuren, Reussen, Littauen, Chur- und Lieffland, außgebreitet hat. Dessen sich auch dero / Nachfolger, die Krywe, bedienet. Dahero auch Marcellinus recht saget, daß dero „Ala-/norum variae gentes" gewesen. Dieser Weidywuitus hat unter seinen Gesetzen, so Er / den Preussen gegeben, noch dieses[x(211)] daß Sie offters zusahmen kommen und schmausiren / solten, deßwegen Er Ihnen gelehret, Meth von Honig, den Sie auß den Waldbeyten[303] ge-/nommen und auff Preussisch *Middus* heyst, a *meddus,* „Waldhonig"; *Meddus* aber / kombt her von *Medis,* „Holtz", hat ihnen auch gewiesen einen Tranck von Getreyde und / Wasser zu brauen, welchen, weil Sie das Wasser dazu aus der Alle geschöpfet, Sie / *Allus* genennet, und jetzo noch in Nadrawen, Zalavonien daß Weiß-bier, daß allda / gemeiniglich gebrauet wird, also heysset. Daß aber die Alani in Preussen gewohnet, ersie-/het man auß dem Marcellino[y(212)], welcher die Alanos unweit der Weichsel und Mümmel Strom / setzet, denn dessen Worte sind klar genug, welche anzuführen nöhtig[304] erachte: „in ipso eius / compagis exordio, ubi Ripphaei deficiunt montes,

[t(209)] Henneb. in Tract. de Fluv. p. 18.

[Hennenberger, Caspar, Der See Ströme und Flüsser Namen, welche in der Preussischen Mappen verzeichnet [...], Königsberg, 1595, in: Erclerung der preussischen [...] Mappen, S. 18. *Vide a(130).*]

[u(210)] L. c. Erasm. Stella, l. c.

[Stella, Erasmus, De Borrusiae antiquitatibus [...]. *Vide ddd(93).*]

[x(211)] Wiiuk Koiałowicz (part. 1 Hist. Lithv. l. 1. pag. 12.) Erasm. Stella (l. 2.) und auch alle andere Chronica beweisens.

[Koiałowicz, Albertus Wiiuk, Historiae Litvaniae [...], pars 1, lib. 1, p. 12. *Vide n(203);*

kaip Alenšteinas, Gutštatas, Heilsbergas, Bartenšteinas, Šipenbeilis, Frydlandas, Alenburgas, Vėluva ir t.t. Tekėdama ji susilieja su Skaros upe, o kadangi toje susijungusioje upėje netikėtai nuskendo kažkas iš kunigaikščio giminės, tai jai teko pasivadinti *Priegliaus* vardu; į jį dar įteka kita upė, Ungura, ties Georgenburgu susiliejanti su Įse[t(209)]. Manyčiau (vis dėlto neradau įtikinamesnės nuomonės), jog prie tos Alnos upės gyveno Vaidivuitis, dėl to Kojelavičius[u(210)] ir kiti jį vadina *Rex Alanorum* [alanų karaliumi]; jo imperija apėmė ne tik Prūsiją, bet ir daugelį [kitų] šalių, kaip antai: Mozūriją, Rusiją, Lietuvą, Kuršą ir Livoniją. Jas valdė ir jo įpėdiniai, kriviai. Todėl ir Marcelinas teisus sakydamas, jog buvusios „įvairios alanų gentys". Tarp Vaidivuičio prūsams duotų įstatymų buvo dar toks[x(211)], kad jie turėdavo dažnai susirinkti ir puotauti, todėl jis išmokė juos iš medaus, kurį jie išimdavo iš miško drevių, pasigaminti midų, kuris prūsiškai vadinasi *Middus*, iš *meddus* – „miško medus"; o *Meddus* kilęs iš žodžio *Medis* – „medis". Jis taip pat išmokė juos pasigaminti gėrimą iš grūdų ir vandens, o kadangi jam imdavo vandenį iš Alnos, pavadino jį *Allus;* Nadruvoje ir Skalvoje dar ir šiandien taip vadinasi daugiausia baltas ten gaminamas alus. Kad alanai gyveno Prūsijoje, matyti iš Marcelino[y(212)] [raštų]; jo nuomone, alanai gyvenę netoli Vyslos ir Nemuno upių, nes jo žodžiai, kuriuos būtinai turiu pacituoti, pakankamai aiškūs: „Pačioje tos tvirtovės pradžioje, kur baigiasi Rifėjų kalnai, gyvena *arimaspai*, teisingi,

Stella, Erasmus, De Borrusiae antiquitatibus [...]. *Vide ddd(93).*]

[y(212)] Lib. 22. pm. 242. et seqq.

[Ammianus Marcellinus, Rerum gestarum [...]. *Vide q(59).*]

[303] *MSB:* Waldbeuten. [304] *corr. ex. lit.* färtig.

habitant Arimaspi, iusti homines, placidi-/ tateq[ue] cogniti, quos amnes Chronus (Mummel) et Bisula (Visla) praeterfluunt; iuxtaq[ue] / Massagetae (Masuren), Alani et Sarmatae ad Allam fluvium, qui set medius inter Vi-/stulam et Chronum, aliiq[ue] complures obscuri, quorum nec vocabula nobis sunt nota, nec mores.“ / Hieraus erhellet, daß die Alani eigentlich nicht ad Moeotin paludem gewohnet, sondern in / tractu illo iuxta Chronum et Vistulam, d. i. in dem Strich, den die Weissel und Mümmel ein-/schliesset. Denn an der Weissel und Mümmel-Strom, den man *Chronum* nennet, haben / gewohnet die Massagetae, so man jetzo Masovii Masuren, die Alani, so man noch Alaeni / nennet, i. e. Völcker an den Fluß Alle, neben bey, die Sarmater, Pohlen und Liettauen. Es / sind aber noch zu des Ammiani Marcellini Zeiten[116] diese Länder alle so incognitae gewesen, / daß man weder waß von ihrer Sprache noch Sitten gewust; also ist kein Wunder, das die / alte Scribenten von den Alanis ungleich geschrieben. Gnug daß uns Ammianus / Marcellinus den Ort beschreibet, wo die Alani gewohnet, zwischen den Chronum, d. i. Müm[m]el-/Strom und die Weichsel. Doch ich halte davor, daß eben zu diesen Völckern gehören die / „Sauromatarum natio littori iuncta, quod Coracem suscipiens fluvium in aequor eiectat ex-/tremum.“[z(213)] Durch den Coracem Fluß wollen einige einen Fluß am Schwartzen Meer / verstehen; allein, so man die antecedentia und consequentia der Relation des Ammiani / recht überleget, könte man
[85r] woll da durch den Fluß Skera verstehen, welcher *Pregel* jetzo // heyst und mit dem Fluß Alle ein Fluß ist, und auch in das äusserste Meer (*Scythi-/cum mare*), so man jetzo *Mare Balthicum* nennet, fleust, davon aber der Marcellinus / eigentliche Wissenschafft nicht hat haben können; denn zu seiner Zeit diese Länder den / Römern sehr unbekant gewesen; wannen hero kommen, daß Er von den variis Alanorum / gentibus gedencket[aa(214)], aber selbige weder nennen noch beschreiben mögen.

§4. Wie ich nun in dieser Meinung von den andern Preussischen Scribenten schei-/ne zu discrepiren[305] alß will nöhtig seyn, auff die

[z(213)] Ammian. Marcellin. lib. 22. p. 341.
[Ammianus Marcellinus, op. cit.]
[aa(214)] Lib. 32. *[!]* p. 689.
[Ammianus Marcellinus, op. cit.]

žinomi [savo] taikingumu žmonės; jiems pro šalį teka *Chronas (Mummel)* ir *Bisula (Vysla)*; šalia masagetai (mozūrai), alanai ir sarmatai prie Alnos upės, kuri yra viduryje tarp Vistulos ir Chrono, ir daugelis kitų, nežinomų [tautų], kurių nei vardai, nei papročiai mums nėra žinomi“. Iš to aiškėja, jog alanai gyveno ne prie Meotų pelkės, o toje srityje prie Chrono ir Vistulos, t.y. ruože, kurį juosia Vysla ir Nemunas. Mat prie Vyslos ir *Miumelio* upės, kurią vadina *Chronu*, gyveno masagetai, dabar vadinami Mazovijos mozūrais, alanai, dar vadinami alenais, t.y. tautos prie Alnos upės, tarp jų sarmatai, lenkai ir lietuviai. Bet dar Amiano Marcelino laikais[116] visos tos tautos buvo tokios nežinomos, jog nieko nežinota nei apie jų kalbą, nei apie papročius; todėl nieko nuostabaus, kad senovės autoriai apie alanus rašė skirtingai. Pakanka, kad Amianas Marcelinas mums aprašė vietą, kur gyveno alanai: tarp Chrono, t.y. *Miumelio,* upės ir Vyslos. Bet aš manau, kad prie tų tautų taip pat priklauso „sauromatų tauta, esanti prie kranto, kur išteka Korako upė, plūstanti į tolimiausią jūros pakraštį“[z(213)]. Kai kas mano, jog Korako upė yra prie Juodosios jūros. Bet deramai apsvarsčius šio Amiano teiginio priežastis ir pasekmes, tą upę gal būtų galima
[85r] laikyti Skera, kuri dabar vadinasi *Prieglius* // ir su Alna sudaro vieną upę, įtekančią į atvirą jūrą (*Scythicum mare*), dabar vadinamą *Baltijos jūra*; bet Marcelinas tikrų žinių apie tai negalėjo turėti, nes jo laikais šios šalys romėnams buvo visiškai nežinomos; todėl taip ir atsitiko, kad jis mini buvus įvairių alanų genčių[aa(214)], bet atskirai jų neįvardija ir neaprašinėja.

§4. Kadangi mano nuomonė, atrodo, skiriasi nuo kitų Prūsijos autorių, privalau atsakyti į priešingai manančių autorių pastabas. Magist-

[305] *corr. ex* descripiren.

Einwürffe der Wiedrig-gesinnten Au-/ctoren zu antworten. M. Christoph[orus] Hartknoch meinet, es werden den Alanis vom Am-/miano Marcellino solche Dinge, so in sacris alß profanis zugeschrieben, die nicht den Littauen / und Preussen zukommen können. Antworte: Was die Sacra betrifft, hat Ammianus / Marcellinus[bb(215)] Ihm nicht vorgenommen eigentlich davon zu schreiben; denn Er nur daß / einige gedencket, daß Sie ein Schwerdt zu Ehren dem Marti in die Erde gestecket haben; / dieses aber ist eine blosse Muhtmassung des Ammiani Marcellini, denn es woll umb / anderer Ursachen mag geschehen seyn, nicht dem Marti zu Ehren, denn die Scythen dem Mar-/ti nicht sonderlich hoffiret, ungeacht Sie tapffere Kriegs-Leute gewesen und das Mars bey den / Scythen, oder Alanis, ein Kriegs-Gott geheissen, kan nirgends bewiesen werden. Da wir / aber von dem Schwerteinstecken gedencken, fält Mir bey, was Bretkius von der Art der / Kriege und ihrer Gewohnheit bey den alten Preussen gedencket: Wenn Sie sich im Felde ge-/lagert, haben Sie mit einem Spieß einen Platz umbgefahren, und daselbst den Spieß eingesteckt, / anzudeuten, daß der Ort von einem Herren schon angenommen, daran sich ein ander nicht / machen soll; vielleicht hat daß die Meinung der Alaner seyn können, daß Sie den Ort mit / dem Schwert suchen[306] würden zu behaupten, da jemand ihnen den Ort disputiren solte; man / möchte einwenden, man hätte eine devotion der Alaner dabey observiret. R[esponso]: Es ist bey / den Alanis und Gothis in Preussen ehemahlen, auch noch gebräuchlich, daß Sie einen jeden / Ort, den Sie ihnen zum Sitz, auch nur auff eine kleine Zeit erwehlen, einheiligen, wie künfftig / erwiesen werden soll: Drumb folget nicht fort, daß Sie den Martem geehret, sondern es / wird dadurch mehr bestärcket, daß die Alani Preussen gewesen, weil Sie hierin mit ihnen / überein kom[m]en. Doch gedencket Marcellinus[cc(216)] unterschiedliche Dinge circa Sacra, die mit / den Preussen überein kommen; nehmlich, daß Sie keine Tempel

[bb(215)] L. c.
[Ammianus Marcellinus, op. cit.]
[cc(216)] L. c.
[Ammianus Marcellinus, op. cit.]

ras Christoph[oras] Hartknochas mano, jog Amianas Marcelinas tiek religiniais, tiek pasaulietiniais klausimais alanams priskiria tokius dalykus, kurie nebuvo būdingi nei lietuviams, nei prūsams. Atsakau: dėl religijos dalykų, tai Amianas Marcelinas[bb(215)] nebuvo užsibrėžęs tikslo apie tai rašyti, nes jis tik mini, jog jie Marso garbei smeigdavę į žemę kardą. Bet Amianas Marcelinas taip tik spėja, nes taip būdavo daroma tikriausiai dėl kitų priežasčių, o ne Marso garbei, kadangi skitai Marso labai negarbino, nors ir buvo narsūs kariai, o kad skitų, arba alanų, karo dievas būtų buvęs Marsas – tai niekur nebuvo įrodyta. Bet, jei kalbame apie kardo įsmeigimą, prisimenu, ką Bretkūnas rašė apie senųjų prūsų kariavimo būdus ir įpročius. Apsistoję kokiame lauke, jie su ietimi apsibrėždavo sau vietą ir ten tą ietį įsmeigdavo, duodami suprasti, kad ta vieta jau užimta vieno pono, kad kitas jos jau neliestų; stengdamiesi savo vietą apginti kardu, alanai galbūt manė, jog kažkas siekia jiems tą vietą užginčyti; norėtųsi pridurti, jog alanai darė dievobaimingų [žmonių] įspūdį. Arba: vėliau buvo įrodyta, kad alanai ir Prūsijos gotai kadaise turėjo ir dabar dar tebeturi paprotį kiekvieną vietą, kur jie apsistodavo, nors ir trumpam, pašventinti – tai aptarsime vėliau. Iš to negalima daryti išvados, kad jie garbinę Marsą, tai tik patvirtina nuomonę, kad alanai buvo prūsai, nes tas paprotys jiems buvo bendras. Juk ir Marcelinas[cc(216)] mini įvairius su religinėmis apeigomis susijusius dalykus, kurie buvo būdingi ir prūsams; būtent

[306] *prae h. v. exc.* zu.

gehabt, keine Tuguria, wel-/ches von den Alten Preussen, die Preuss. Chronici alle bestätigen. Zwar was die Mores betrifft, / weiß ich nicht, was Er den Alanis zugeschrieben, so man von den Alten Preussen auch nicht / sagen solte. Daß Sie freundlicher denn[307] die Hunni gewesen, bekräfftiget meine Meinung, wer / da weiß, waß Adamus Bremensis und Helmoldus[dd(217)] von den Preussen geschrieben. Daß / Sie neben sich ihr Vieh und Kinder gehabt, von der Mölck-speise sich erhalten, ist, auch war von / den Preussen. Daß Sie hin und wieder gewohnet, daß Sie ihre Hütten offters verlassen, / bezeuget Hennenb[erg][ee(218)]. Von ihrer Warsagerey gedencket[308] auch Marcellinus, dabey Sie einige / Ruten gebraucht. Ob wir woll keine Nachricht jetzo davon haben können, so ist doch probabel, / daß vor dem bey den Preussen dergleichen Dinge mögen gewesen seyn, denn unstrittig, daß / Sie sonderlich vor allen andern Völckern der Zauberey ergeben gewesen; und wer weiß, ob nicht / Marcellinus mag gehöret haben von Holtzernen Zeichen, die allwege der Krywe gebraucht, / wenn Er Seine Leute zusahmen beruffen lassen, und noch vor jetzo in Nadrawen gebräuchlich, / welche Höltzer *Krywule* genant werden, daß Er diese
[85v] Krywulen, Virgas, *Rutten* genandt. // Und da gleich dieses alles nicht möchte angenommen werden, so ist doch Marcellinus dieser Mei-/nung nicht entgegen, denn Er saget, daß Er nur der jenigen Alanorum gedencket, die sich in / diesen Zügen gebrauchen lassen, und daß können seyn Völcker gewesen, die mit Preussen, Pohlen / oder Liettauen gegräntzet und mit Ihnen in Verbündniß gestanden, einen Alanischen Führer / gehabt und mit den andern Völckern in den Zügen sich haben gebrauchen lassen. Weil zumahlen[309] / Marcellinus von den Alanis gestehet, daß derselben viel und unterschiedliche Völcker gewesen, von / welchen allen Er nicht gedencket. „Alanorum, spricht Er, varias gentes nunc recensere non refert", / und derer Völcker, so an der Alle

[dd(217)] L. c.
[Bremensis, Adamus, Historia ecclesiastica [...]. *Vide aaa(90)*;
Helmoldus, Chronica Slavorum [...]. *Vide b(133).*]
[ee(218)] In Comm. ad Mapp. in Pomezania.
[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], Pomezania. *Vide a(130).*]

kad jie neturėjo šventyklų, neturėjo trobelių, tai patvirtina visos Prūsijos kronikos. Dėl papročių, tai nežinau, kurių iš alanams jo priskirtų papročių neturėjo ir senovės prūsai. Kad jie buvo malonesni už hunus, mano nuomonę patvirtina tai, ką, kaip žinoma, apie prūsus rašė Adomas Brėmenietis ir Helmoldas[dd(217)]. Kad čia pat laikė gyvulius ir vaikus, maitinosi pieniškais valgiais, – tai pasakytina ir apie prūsus. Kad jie gyvendavo čia vienur, čia kitur, dažnai palikdavo savo būstus, – liudija Hennenbergeris[ee(218)]. Apie jų būrimus rašo ir Marcelinas, esą burdami jie naudoję keletą virbų. Nors dabar apie tai žinių neturime, bet tikėtina, jog anksčiau tokie dalykai prūsuose galėjo dėtis, nes neginčytina, kad jie labiau negu kitos tautos buvo pamėgę būrimą. Ir kas žino, ar ne Marcelinas bus girdėjęs apie medinius ženklus, kuriais paprastai naudodavosi krivis, kai liepdavo sušaukti savo žmones, ir kurie dar ir dabar naudojami Nadruvoje; tie mediniai daiktai vadinami
[85v] *Krywule*, jis tas krivules vadino *Virgae* – „rykštės". // Ir kadangi su visu tuo ne iš karto sutinkama, Marcelinas tai nuomonei neprieštarauja, nes sako, jog rašąs tik apie tuos alanus, kuriuos pasitelkdavo į žygius, o tai galėjo būti tautos, gyvenusios Prūsijos, Lenkijos ar Lietuvos pasienyje ir buvusios [tų šalių] sąjungininkės, turėjusios alanų vadą ir kartu su kitomis tautomis dalyvavusios žygiuose. [Kalbėdamas] apie alanus, Marcelinas juo labiau pripažįsta, jog tų tautų buvo daug ir įvairių, atskirai jų neminėdamas. „Dabar, – sako jis, – nėra

[307] *MSB:* als. [308] g *corr. ex.* d. [309] *post h. v. exc.* von.

in Preussen gewohnet, sind ebenfalß unterschiedliche nationes / gewesen.

§5. Weiter wirfft man ein: Die Alten Preussen sind sehr freundliche Leute gewesen, / haben nichts von Kriege gehalten, hernach aber, alß Sie des Krieges gewöhnet, haben Sie (sonderlich / zu letzten Zeiten) ihre grosse Tapfferkeit sehen lassen. Deme aber zu antworten stehet: / Alß der Orden ins Land kommen, haben Sie ihre Tapfferkeit über haupt sehen lassen, wie / solches Dysburg fast von allen Völckern der Preussen gedencket, ungeacht Sie offters feindli-/che Armeen drinnen gehabt von 40 [000], 50 [000], 60 [000], ja 100 000 Mann, sind sie doch capabel / gewesen, solche mächtige Armeen zu übertragen und sich in die 53 Jahr wieder Sie zu wehren, / ehe sie sich dem Joch des Ordens untergeben, und würden Sie woll nicht von dem Orden, noch / mit so mächtigen Armeen seyn bezwungen worden, wenn die Preussischen Provincien alle zu-/sammen in einem Bündniß gestanden und mit gleicher Macht und Couragie, alß woll allwege / eine Provintz a parte gethan, auff den Orden loßgangen wären, denn daß der Orden das / Land mit Hülffe des gantzen Römischen Reichs und vieler andern Könnigreichen, auch schier meist / Europae endlich überwaltiget, haben Sie wahrlich nicht ihrer eigenen macht, noch weniger der / Tapfferkeit der Deutschen oder ihrer Leute, sondern vielmehr der grossen Gnade Gottes zu / zuschreiben; also, daß Gott recht grosse Wunder an Ihnen gethan, in dem so ein mächtiges / Volck, als Preussen, von dem Orden ist bezwungen worden; welches auch Dysburg erkannt[ff(219)]: / „Signa magna: Dictum est in Actibus Apostolorum quod Stephanus plenus gratia et for-/titudine faciebat Signa magna; nec dubitandum est, quin Fratres domus Teutonicae pleni / fuerint gratia et fortitudine, cum ipsi numero pauci tam potentem et ferocem et innumera-/bilem Prutenorum gentem, sibi subdiderunt, quam etiam multi Principes licet saepius attentarent, / non poterant sibi aliqualiter subiugare. Nec praetereundum est et hoc magnum signum, ⌈quod bellum[310] / prosperatum est in manu Fratrum praedictorum."

[ff(219)] In Prolog. Chr. Pruss. p. 4.
[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], Prologus. *Vide ss(84).*]

reikalo aptarti įvairias alanų gentis", o jų tautos, gyvenusios Prūsijoje prie Alnos, taip pat buvo skirtingos tautos.

§5. Toliau teigiama, jog senovės prūsai buvę labai malonūs žmonės, neigiamai žiūrėję į karus; bet vėliau pripratę kariauti, ir (ypač vėlesniais laikais) visi įsitikindavę didžiule jų narsa. Bet į tai reikia atsakyti: atsikėlus į šalį [Vokiečių] ordinui, prūsai apskritai parodė narsą; Petras Dusburgietis rašo, jog tai būdinga beveik visoms Prūsijos tautoms, – nepaisant to, kad jų žemėse dažnai būdavo po 40 [000], 50 [000], 60 [000], netgi 100 000 priešo karių, jie vis dėlto sugebėdavo įveikti tokias galingas kariaunas ir 53 metus prieš jas atsilaikė, kol pagaliau buvo pavergti Ordino. Ir Ordinas, kad ir turėdamas tokias galingas kariuomenes, tikriausiai nebūtų jų įveikęs, jeigu visos Prūsijos provincijos būtų sudariusios sąjungą ir puolusios Ordiną su tokia pat jėga ir narsa, kaip tai atskirai padarė viena provincija. Mat nors Ordinui su visos Romos imperijos bei daugelio kitų karalysčių ir kone visos Europos pagalba pagaliau pavyko įveikti tą šalį, jis tai pasiekė ne tiek savo jėgos, juo labiau – vokiečių [tautų] ar jų žmonių dėka, kiek didžiulės Dievo malonės dėka. Taigi Dievas padarė tikrai didžiulių stebuklų, kad Ordinas nugalėtų tokią galingą tautą kaip prūsai; tai suvokė ir Petras Dusburgietis[ff(219)]: „Didingi ženklai: Apaštalų darbuose pasakyta, kad Steponas, pilnas malonės ir galios, darė didžius ženklus. Neabejotina, kad Teutonų namų broliai buvo pilni malonės ir galios, kadangi patys būdami negausūs sau pajungė tokią galingą, tokią žiaurią ir nesuskaičiuojamą prūsų tautą, kurios daugelis vadovų neįstengė kokiu nors būdu sau pajungti, nors ir daug kartų mėgino. Negalima nekreipti dėmesio į šį didingą ženklą, kad minėtųjų brolių kovas lydėjo tokia karo sėkmė."

⌈...[310] *Kartu parašyti žodžiai perskirti statmenu brūkšniu :/: Die zusammen geschriebenen Wörter sind durch einen senkrechten Strich getrennt.*

Derselbe Dysburg gestehet, daß drey oder vier Preussen offters auff hundert Christen / loßgangen und Sie in die Flucht geschlagen[gg(220)]. Dies ist zun Zeiten des Ordens geschehen; / vor der Zeit und ehe der Orden kommen, wie tapffer Sie sich gegen die Pohlen nicht nur gewehret, / sondern den Hertzog von der Masau einen der {von}[311] Pohlen vornehmsten[312] und mächtigsten Fürsten ihnen / unterthänig und tributar[313] gemacht, auch die Pohlen offters in Schlachten überwunden, ist mehr denn / bekant, und wird davon im Buch von den Kriegen der Preussen gedacht werden, Sie sind gantz Poh-/len durchgangen, biß nach Krakau hinzu. Und was haben Sie vor eine herrliche Victoria von / den Pohlen erhalten zu Zeiten Boleslai[314] IV. Duc[is] Pol[oniae][hh(221)] [117]. Dahero selbst Vincentius Kadlubko[ii(222)] [315] / alß ein Feind von ihnen doch dieses schreiben muß: „Intrepidi Poloni bellum quaerunt, diu / quaesitum nusquam reperiunt; cunctis hostium (Prussis) in delubris ac speluncis delitescentibus, non / tam timoris pusillanimitate quam cautelae industria. Sicut enim in arte exercitatissimi, sed in plano nul-/li, plus arte quam viribus, plus audaces temeritate, quam animi virtute." Wenn ohne affecten der Vincen- //
[86r] tius Kadlubko von den Preussen hätte geschrieben, Er würde diese ihre Tapfferkeit weit herr-/licher außgebreitet haben. Vor der Zeit des Kadlubkonis, zu Zeiten des Popieli, auch vielleicht / vor dem Sec[ulum] VIII. et IX.[118] ist auß den Pohlnischen Scribenten bekant, daß Preussen denen Be-/nachbahrten formidabel gewesen, allerdings die Preussen viel Länder denen Pohlen abgenom[m]en, / welche endlich mit grosser Mühe Zemovuitis, so gelebet A[nn]o 861, von den Preussen wieder / erobert hat; davon beym Herburto {undt}[316] Cromero[kk(223)] zulesen.

[gg(220)] Part. 3. Chr. c. 81. p. 187.

[Dusburg, Petrus, op. cit., pars 3, cap. 81, p. 187.]

[hh(221)] Conf. Diss. 18.

[Hartknoch, Christophorus, Selectae dissertationes [...], Dissertatio XVIII, De militia veterum Prussorum [...]. *Vide nn(79).*]

[ii(222)] L. 4. Chron. Pol., c. 1, 9.

[Kadłubek Vincentius, Historia Polonica [...]. *Vide bbb(91).*]

Tas pats Petras Dusburgietis pripažįsta, jog dažnai trys ar keturi prūsai stodavo prieš šimtą krikščionių ir priversdavo juos sprukti[gg(220)]. Taip būdavo [Vokiečių] ordino laikais; dar anksčiau ir prieš atvykstant Ordinui jie ne tik narsiai apsigindavo nuo lenkų, bet ir privertė jiems nusilenkti ir mokėti duoklę Mazovijos kunigaikštį, vieną iškiliausių ir galingiausių lenkų kunigaikščių, dažnai nugalėdavo lenkus mūšiuose; dar daugiau yra žinoma, ir apie tai kalbėsime knygoje apie prūsų karus, – kariaudami jie perėjo visą Lenkiją, iki pat Krokuvos. O kokią puikią pergalę jie pasiekė prieš lenkus Boleslovo IV, lenkų kunigaikščio, laikais[hh(221)][117]. Todėl net Vincentas Kadlubekas[ii(222)], nors ir būdamas jų priešas, vis dėlto priverstas apie juos taip parašyti: „Bebaimiai lenkai ieško progos kariauti, ilgai ieškoję niekada neranda, nes visi priešai (prūsai) slapstosi šventovėse ir olose, ne tiek iš silpnadvasiškos baimės, kiek būdami atsargūs. Nors labai įgudę apgauti, bet atviroje vietoje nieko neverti, daugiau [pasižymintys] gudrumu nei jėga, labiau įžūlūs dėl nutrūktgalviškumo nei dėl narsios širdies." Jei-
[86r] gu Vincentas Kadlubekas // apie prūsus būtų rašęs bešališkai, tai būtų dar labiau liaupsinęs tą jų narsą. Lenkų autoriai, gyvenę dar prieš Kadlubeką, Popielio laikais, gal netgi anksčiau negu VIII ar IX šimtmetyje[118], yra rašę, jog kaimynai Prūsijos labai bijodavę, jog prūsai iš lenkų buvo atėmę daug žemių, kurias pagaliau, įdėjęs daug pastangų, iš prūsų atsiėmė Zemovuitis, gyvenęs 861 metais; apie tai galima pasiskaityti Herburtą {ir} Cromerą[kk(223)]. Senovės autorių nuomone,

[kk(223)] Confer. Herburt, l. 1. Hist. Polon. c. 14. pag. 20.

[Herburtus, Ioannes, *q. ex multis ed.*: Chronica sive Historiae Polonicae compendiosa [...] descriptio, Bazylea, 1571; Chronicon sive Historiae Polonicae compendiosa descriptio, Bazylea, 1584; Gedani, 1609; Bazylea, 1615; Gedani, 1647; Königsberg, 1658; Cromerus, Martinus, De origine [...] Polonorum [...]. *Vide lll(100).*]

[311] *al. m. scr. supra lin.* [312] *scr. supra lit.* [313] *MSB:* tributbar. [314] *al. m. scr. in lin.* [315] *Išnašos ženklas įrašytas kitoje eilutėje :/: Das Fußnotenzeichen ist in der nächsten Zeile geschrieben worden.* [316] *al. m. scr. supra lin.*

Sonsten nach Meinung der alten / Scribenten, sind die Preussen unter die Scythen mitgerechnet gewesen, die man allewege vors / Tapfferste Volck gehalten hat. „Scythae, – sagt Herodotus, – ab alieno imperio, aut intacti, aut invicti / manserunt"; aber da von am andern Ort mit mehrem. Die Chroniken, die von Weidywuito / gedencken, daß er das Ius Hospitii als ein Heil[iges][317] Recht eingeführet, bezeugen, daß die alten / Preussen kriegerisches Gemüths müsten gewesen seyn: worumb hätte den[n] Weidywuitus das / einzuführen nöhtig gehabt, alß daß eben die Preussen, so von den stätigen Kriegen gleichsahm / verwildert worden, zur Freundligkeit gebracht würden? Ja, auß dem Wort *Weidywuitis* ist / zu sehen (dasselbe heist auch ein Richter in Streit-Sachen), daß die Preussen so still anfänglich / nicht mögen gelebet haben.

§6. Endlich möchte jemand sagen, ob hätten die alten Scribenten die Alanos gesetzet / ad Paludem[318] Moeotim[119], denn Claudianus[ll(224)] also redet:

– – Patriamq[ue] bibens Moeotin– –
Alanus – – – – – – –

Deme auch Ammianus Marcellin[us][mm(225)] und andere Beyfal geben. Allein diese alte Scri-/benten haben den Tractum terrae eigentlich und umbständlich nicht gewust, wie denn Plinius / von den Sarmatischen Ländern selbsten[nn(226)] gestehet, daß davon „incerta mensura" ist. Dahero / der Situs der Länder in re weit anders gewesen, als damahls die Scribenten geschrieben, denn / die Scythen alß „extremi gentium, ignoti prope caeteris mortalibus"[oo(227)] gehalten worden; jedennoch / weil die Alani vor Scythen gehalten und durch eine alte Tradition die Scythae ins gemein ad / lacum Moeotin sind gesetzet worden, wie denn auch die Regio Scytharum in confiniis lacus Moe-/otis sich zu der Zeit mag angefangen (aber nicht in so engen begreiff eingeschlossen)

[ll(224)] Lib. 1. in Ruffin.
[Claudianus, Claudius, In Rufinum libri II, Opera [...]. *Vide l(54).*]
[mm(225)] Lib. 31. Hist.
[Ammianus Marcellinus, Rerum gestarum [...]. *Vide q(59).*]
[nn(226)] Lib. 4. Nat. Hist. c. 12.
[Plinius, Caius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5).*]

prūsai šiaip jau buvo priskiriami prie skitų, apskritai laikomų narsiausia tauta. „Skitai, – sako Herodotas, – liko arba nepatyrę svetimos valdžios, arba jos nenugalėti"; bet plačiau apie tai – kitoje vietoje. Kronikos, mininčios, jog Vaidivuitis svetingumo teisę buvo paskelbęs šventa teise, liudija senovės prūsus buvus karingo būdo: kam gi Vaidivuičiui būtų reikėję tai daryti, jeigu jam nebūtų rūpėję per daugybę karų tarsi sužvėrėjusius prūsus paskatinti būti maloniais [žmonėmis]? Žodis *Vaidivuitis* (jis reiškia ir teisėją ginčo atveju) taip pat rodo, jog iš pradžių prūsai gyveno tikrai ne itin ramiai.

§6. Galiausiai kai kas gali sakyti, jog senovės autoriai manė alanus gyvenus prie Meotų pelkės[119], nes Klaudianas[ll(224)] taip sakė:

... ir alanas,
Geriantis iš savosios Meotų [pelkės]...

Tam pritaria ir Amianas Marcelinas[mm(225)] bei kiti. Tik tie senovės autoriai neturėjo tikslių duomenų apie [šią] pasaulio sritį, kaip ir pats Plinijus, kuris, kalbėdamas apie Sarmatijos šalis[nn(226)], prisipažįsta, kad jų „dydis neaiškus". Todėl tos šalys iš tikrųjų buvo gerokai kitaip išsidėsčiusios, negu manė anų laikų rašytojai, nes skitai buvo laikomi „tolimiausiais iš genčių, kitiems mirtingiesiems beveik nežinomais"[oo(227)]. Tačiau kadangi alanai buvo laikomi skitais, o skitai pagal seną tradiciją paprastai buvo nukeliami prie Meotų ežero, kaip tikriausiai anais laikais skitų kraštas ir ribojosi su Meotų ežeru (bet ne tokia

[oo(227)] Plin. l. c.
[Plinius, Caius Secundus, op. cit.]

[317] *al. ut in orig.:* Heil. [318] u *corr. ex lit.*

haben, hat / Claudianus als ein Poet ihnen daß Wasser auß dem Moeoti zugetruncken. Sonsten ist doch / aus dem Plinio[pp(228)] zusehen, daß die Alani und Roxolani, wodurch man ausser allem Zweiffel / die Reussen verstehet, zusahmen zusetzen seyn, welches aber unsere Meynung bestätiget. Denn / die Alani haben mit den Reussen und Jazwingern[319] gegräntzet, und der Situs es noch und die Map-/pen darthun.

§7. Hie ist noch zu gedencken, daß Joh[annes] Magnus[qq(229)] dafür hält, wie die Alani sollen / die Alandi seyn, die in der Insel Alandia, so am Eingang des Sinus Bothnici lieget, wohnen. / Von denen sollen auch hernach genandt seyn *Roxolani,* quasi *Rusi Alani*. Hie durch ist auch der / vortreffliche Joachimus Pastorius von Hirtenberg auff[320] die Meinung kommen, daß die Wandali / seyn sollen die *Wendi Alani*, die Lithvani gleichsam *Litavi Alani.* Aber solche coniecturae können / nichts beweisen, noch jemandem zu consentiren vermögen, da zumahlen kein alter Auctor noch die gelegen-/heit der Sache etwa einen Grund hiezu giebet. Unmaßgeblich, deucht mir, ist diese Meinung daher / entstanden, weil noch in Schweden eine Provintz Gotlandia zu finden, auch die jetzige Könige in / Schweden sich noch Könige der Gothen und Wenden schreiben. Hat denen Scribenten probabel ge-/dünckt zu seyn zu behaupten, daß diese Preussische Gothen aus Schweden
[86v] herkommen, drumb die // Schwedische und Nordische Scribenten die Ehre, so die Gothen in der Welt erworben, ihrem Va-/terlande zulegen. Und weil es sich füget, daß eine Insul Alandia[321] in Schweden ist, und aber unter / den Gothischen Völckern auch die Alani sehr berühmt, haben sie dieser Ursprung auß der Insel Alan-/dia, wiewoll ohne Grundt, herführen wollen.

§8. Andere sind der Meinung von den Alanis, daß Sie doch frembde Völcker seyn sollen, / allein Sie sagen nicht von wo. In der Meinung ist Albertus Wiiuk Koialowicz[rr(230)], welcher den / Weydywuitum und Prutenum nennet Reges Alanorum. Die Worte des Koialowiczii sind:

[pp(228)] L. c.
[Plinius, Caius Secundus, op. cit.]
[qq(229)] Lib. 15. Hist. Gothor. Svenon. c. 19.
[Ioannes Magnus, Historia de omnibus Gothorum [...] regibus [...]. *Vide ee(71).*]

siaura prasme), Klaudianas, kaip poetas, į jų sveikatą gėrė vandenį iš Meotų. Be to, iš Plinijaus[pp(228)] juk matyti, jog alanai ir roksolanai – čia, be jokios abejonės, turimi galvoje rusai – laikomi viena tauta; tai patvirtina mūsų nuomonę, nes alanai ribojosi su rusais ir jotvingiais, tai rodo ir padėtis bei žemėlapiai.

§7. Čia dar paminėtina, jog Joh[annas] Magnas[qq(229)] mano, kad alanai esą alandai, gyvenantys Alandijos saloje, esančioje Botnijos įlankos žiotyse. Iš jų vėliau minimi *roksolanai*, taip sakant, *Rusi Alani.* Dėl to ir garsusis Pastorijus von Hirtenbergas priėjo išvadą, jog vandalai esą *Wendi Alani*, o lietuviai – tarsi *Litavi Alani*. Bet tokie spėjimai nieko negali įrodyti ar sutapti su kokia nors nuomone, juo labiau kad tam pagrindo neduoda joks senovės autorius nei reikalo padėtis. Mano kuklia nuomone, taip manyta dėl to, kad dar Švedijoje yra Gotlandijos provincija, o dabartiniai Švedijos karaliai pasirašo dar ir gotų ir vendų karaliais. Tiems rašytojams atrodė, jog jie pagrįstai gali teigti,
[86v] kad Prūsijos gotai kilę iš Švedijos, dėl to // švedų ir Šiaurės [šalių] rašytojai savo tėvynei priskiria garbę, kurią pasaulyje buvo pelnę gotai. Ir kadangi taip jau susiklostė, kad Švedijoje yra Alandijos sala, o alanai tarp gotų tautų taip pat labai išgarsėję, tai jie, nors ir be pagrindo, nori juos kildinti iš Alandijos salos.

§8. Kiti mano, kad alanų tautos atvykusios iš svetur, tik nepasako, iš kur. Tokios nuomonės laikosi Albertas Vijūkas Kojelavičius[rr(230)], Vaidivuitį ir Prutenį vadinantis alanų karaliais. Kojelavičiaus žodžiai:

[rr(230)] Part. 1. Hist. Lithv. lib. 1. p. 13.
[Koiałowicz, Albertus Wiiuk, Historiae Litvaniae [...], pars 1, lib. 1, p. 13. *Vide n(203).*]

[319] *MSB:* Jazinger. [320] *prae h. v. exc.* auch. [321] *MSB err.* Mandia.

„Circa / tempora Valentiniani A[nn]o 366 Alani, duce Litalano a Sicambris caesi, cum patriam sine probro / intrare non poterant, in Prussiam concesserunt, quos Prussi ut religione, lingua, ritibus, origine, socium / libenter susceperunt. Inde Weidywuitis Alanus electus est Rex Prussorum etc. etc." Diesem stimmet bey / Erasmus Stella[ss(231)], beyde aber sagen dabey, daß Sie Prussis confines gewesen, welche aber in Ihren Pa-/triam Schimpff- und Schand-halben zu reisen nicht vermocht. Allein, so Sie sind, nach der Meinung, der / Preussen Nachbahrn gewesen, und doch vom Rheinstrom her bis in Preussen kommen, bey ihren, und zwar / solchen Nachbahrn, die eine Religion, Sprache, Sitten und Herkunfft gehabt, warumb haben Sie nicht w[ei-][322] / ter in Ihr vermeyntes Vaterland gehen wollen? Ist populus Alanorum religione, lingua, ritibus, / origine Prussis socius gewesen, warumb haben Sie sich gescheuet, ihren Schimpff, den Sie durch die Nie-/derlage erhalten, den Preussen, alß ihren nechsten Nachbahrn, wissen zu lassen? Haben Sie nicht leicht / muhtmassen können, daß das Gerücht von Ihrer Niederlage werde über die Preussische Gräntzen / kommen seyn, oder noch kommen können. Warumb nent man Sie nicht *Prussos*, denn so waren die Pome-/zaner, Pogezaner, Sudauer etc. etc. unterschiedliche Provincien, und waren doch Preussen. Aber wie die / Sembi, Sudauen etc. doch vor Preussen gerechnet sind, also mussen die Alani vielmehr gerechnet / werden, weil Sie mitten im Hertzen des Landes Preussen gesessen, wie oben erwiesen. Ich will nicht / hoffen, daß obenangezogene Auctores die Provintz Pomezaniam oder Sudauen vor Preussen / allein halten wollen, und die andern Länder nur wie confines Terrae Prussiae, weil in dem *Privilegio / Culmensi* die Preussen Pomezaner largo titulo genennet; aber da durch werden auch die andern / Völcker in Preussen mit verstanden. Aber wie hiedurch den andern Völckern Preussen nicht benom-/men wird, daß Sie nicht solten zu Preussen gehöret haben. Also auch kan den Alanis der Nahme / der Preussen entzogen werden, alß derer Gräntzen mit den Gräntzen der Pomesaner oder Ga-/linder und Sudauer vereiniget gewesen. Und endlich, qua

[ss(231)] Lib. 2.
[Stella, Erasmus, De Borussiae antiquitatibus [...]. *Vide ddd(93).*]

„Maždaug Valentiniano laikais, 366 metais, alanai, kuriems vadovavo Litalanas, sumušti sikambrų pasitraukė į Prūsiją, kadangi negalėjo be gėdos grįžti į tėvynę. Juos, kaip giminiškus religija, kalba, apeigomis ir kilme, prūsai mielai priėmė. Po to alanas Vaidivuitis buvo išrinktas prūsų karaliumi ir t.t." Tam pritaria Erasmas Stella[ss(231)]; bet abu [autoriai] sako, kad alanai buvo prūsų kaimynai, į savo tėvynę negalėję vykti dėl nešlovės ir gėdos. Tačiau jeigu jie, kaip čia teigiama, buvę prūsų kaimynai ir atvykę iki Prūsijos nuo Reino upės pas kaimynus, turėjusius tą pačią religiją, kalbą, papročius ir kilmę, tai kodėl jie nenorėjo keliauti toliau, į savo tariamą tėvynę? Jeigu alanų tauta turėjo bendrą su prūsais kalbą, religiją, apeigas, kilmę, tai kodėl jie nedrįso prūsams, savo artimiausiems kaimynams, pranešti apie nešlovę, kurią užsitraukė pralaimėję? Negi jiems sunku buvo numanyti, kad gandas apie jų pralaimėjimą jau bus nuėjęs ar dar gali nueiti anapus Prūsijos sienų? Kodėl jų nevadina *prūsais*? Antai pamedėnai, pagudėnai, sūduviai ir t.t. buvo skirtingos provincijos, bet vis dėlto tai buvo prūsai. Bet jeigu sembai, sūduviai ir t.t. priskiriami prie prūsų, tai alanai juo labiau prie jų priskirtini, nes, kaip anksčiau įrodyta, jie gyveno pačioje Prūsijos krašto širdyje. Nemanyčiau, jog minėtieji autoriai Prūsijai priskiria tik Pamedę ar Sūduvą, kitas šalis laikydami tik turinčiomis bendrą sieną su Prūsija, nes *Kulmo privilegijoje* Pamedės prūsai vadinami apibendrinamuoju vardu; bet čia turimos galvoje ir kitos Prūsijos tautos. Tačiau tai nereiškia, kad kitos prūsų tautos negalėjo priklausyti Prūsijai. Todėl ir iš alanų galima atimti prūsų vardą, kadangi jų sienos buvo sujungtos su pamedėnų arba galindų ir sūduvių sienomis. Ir pagaliau, kuo remiantis galima įrodytį šį teiginį? Matome, jog tai yra gryni ir labai silpni spėjimai, jau nekalbant apie tai, kad tokioje senovėje,

[322] *del. fol.*

authoritate kan solche Relation bewie-/sen werden? Man siehet hie, daß es nur blosse und sehr schwache[323] coniecturen seyn, zugeschweigen, / daß in den alten Zeiten alß Sec[ulo] IV. keine Historici gewust von Preussen und ihrer Gräntz. / Und weil viel Völcker, die unterschiedene Nahmen geführt, gewesen, haben sie leicht fehlen können und / die Alanos vor Grantz-Nachbahrn der Preussen halten können; nehmlich vor Gräntz-Nachbahrn der Sudi-/ner, Galinder, Stavaner etc. etc.

§9. Andere Historici, alß: Grunovius, Weisselius, Henneberg, auch unterschiedliche / M. S. Chronica führen zwar diese beyde, Weidywuitum und Prutenum, an, aber alß Principes / Cimbricos und Gothicos (zweiffels ohne auß obigem Grunde von den Gothen von Jornande und von / andern verleitet, in diesen Wahn gerahten; gleichsahm wären die Preussische Gothen auß dem Nor-/dischen Schwedischen Goth-Landt entsprossen), die als Könige über die Preussen regieret haben, / und ihre Völcker, die Gothen in Preussen geführet, welche Meinung oben schon wiederleget worden. / Dieses aber haben wir noch beyzufügen, daß Weidywuitus und Prutenus nicht sind Geschlechts-/Nahmen, sondern Nomina officii et honoris, und zwar die eigentlich in der Preussischen Sprache fun-/diret, denn *Weidywuitus* kombt her etwa vom Preussischen Wort *Waidia,* „Wissenschafft", /„ Erkäntniß", oder aber von *Weidiju,*
[87r] „ich streite, zancke"[120] und *Wuitis,* ein „Vorsteher, Praefectus", // quasi „Praefectus Scientiae" s[ive] „Doctor Scientificus", oder auch ein „Richter in Streit-Sachen". Und / meine, dieser Nahme ist ihnen gegeben worden, weil letzlich die Preussen ihre gewisse Gesetz-geber / gehabt, und aber wie solche Gesetze von einem ansehnlichen und klugen Mann müssen herkommen, / haben Sie solche Gesetz-geber und Legum latores genennet *Weidywuitus*; und dahero wird dem / Weidywuito zugeleget von allen Auctoren, daß Er habe Gesetze gegeben den Preussen, / welches / der Nahme *Weidywuitis* in sich schliesset, und heissen kan ein Dictator, der andern weiset und / zeiget, was zuthun sey. *Prutenus* kombt her von *Průta,* „Verstand", alß gleichsahm ein „sehr kluger / und witziger Mann". Denn *Pruntu* auff alt Preussisch, wie noch jetzo in

[323] *al. m. scr. in lin.*

IV amžiuje, jokie istorikai nežinojo apie prūsus ir jų sienas. Kadangi daugelis tautų turėjo įvairių vardų, tai jie galėjo ir suklysti, o alanai galėjo būti laikomi prūsų pasienio kaimynais, tai yra sudinų, galindų, stavanų ir t.t. pasienio kaimynais.

§9. Nors ir kiti istorikai, kaip antai [Simonas] Grunau, Weisselijus, Hennenbergeris, bei įvairios rankraštinės kronikos mini juos abu, Vaidivuitį ir Prutenį, tačiau kaip kimbrų ir gotų kunigaikščius (be abejo, į tokį paklydimą jie puolė dėl anksčiau minėtos priežasties suklaidinti Jornando gotų bei kitų, esą Prūsijos gotai kilę iš šiaurėje esančio Švedijos Gotlando), kurie buvę prūsų karaliai, atsivedę į Prūsiją savo tautas, gotus; ta nuomonė buvo paneigta jau anksčiau. Bet dar turime pridurti, jog Vaidivuitis ir Prutenis buvo ne giminės vardai, o pareigų ir garbės vardai ir kilę iš prūsų kalbos, nes *Vaidivuitis* tikriausiai kilęs iš prūsiško žodžio *Waidia* – „mokslas", „supratimas", arba iš *Weidiju* –
[87r] „ginčijuosi, baruosi"[120] ir *Wuitis* – „vaitas, prefektas", // tarsi „mokslų prefektas" arba „mokslų mokytojas", arba taip pat „teisėjas ginčo atveju". Ir manau, jog tą vardą jiems davė dėl to, kad prūsai pagaliau turėjo savo įstatymų leidėjų, o kadangi įstatymus gali formuluoti gerbiamas ir protingas žmogus, tai jie tokius įstatymų kūrėjus ir leidėjus pavadino *vaidivuičiais*; ir dėl to visi autoriai teigia, jog Vaidivuitis prūsams davė įstatymus, o vardas *Vaidivuitis* pagal prasmę gali reikšti „diktatorių, duodantį kitiems nurodymus ir rodantį, ką reikia daryti". *Prutenis* kilęs iš [žodžio] *Průta* – „protas", kitaip sakant, „labai protingas ir sąmojingas vyras". Mat senąja prūsų kalba ir dar šiandien Žemaitijoje ir Lietuvoje *Pruntu* reiškia „suprantu", *Průota* – „protas",

Zamaiten und Liettauen, / so viel heist, als „ich verstehe", *Průota,* „Verstand", *Pruotenei,* „die klugen und Witzige" und dahero / kombt {auch}[324] daß Wort *Prussia,* denn *Pruntu* hat in Futuro *Prussiu,* „ich werde verstehen": Da von im ersten / Buch. Ja wenn diese Preussische Herren solten ursprünglich aus Cimbrien entsprossen seyn, würden / Sie schwerlich einen Preussischen, sondern einen Gottlandischen oder Deutschen etc. Nahmen bekommen / haben. Kan demnach die Meinung des Kojalowiczen woll bestehen, daß Reges Alanorum in Preus-/sen seyn gewesen der Weidywuitus und der Prutenus, daß ist „Vorsteher der Rechten" und „Weise / Leute, Streit-Auffheber". Daß Sie aber vor Gothen zuhalten, rühret her, weil Sie auß einem vor-/nehmen *Gouta,* i. e. „prosapia", oder „familia" gewesen.

Daß 15te Capittel

Von den Herulis, Werulis etc. etc.

Inhalt

1. Von dem Nahmen der Herulorum, Werulorum etc. etc. 2. Woher Sie *Weruli* heyssen? 3. Wie Sie / auß der Scanzia. 4. Sind auß der Insul Thule. 5. Woher der Nahme *Thule*? 6. Ist Preussisch. 7. / Wo die Thule gelegen, anderer Männer Meinung? 8. Ob Sie Island? Oder eine Brittanische Insul? / 9. Einige reflexiones auff daß, waß von den Insulen die Alten gehandelt. 10. Thule ist Balthia? / 11. Heruli sind Preussische Völcker. 12. Die Herulische Sprach ist die Preussische. 13. Weitere / Nachricht von den Werulis und Herulis. 14. Von den Königen und Fürsten der alten Heruler.

§1. Es sind nicht zu verachtende Manner, die die Herulos in Preussen setzen, nehmlich Alber-/tus Wiiuk Kojalowicz Soc[ietati] Jesu, der Sie in Preussen und Zamaiten setzet, dem mit beystimmet M. / Hartknoch[a(232)], derer fundament vornehmlich darin bestehet, daß die alte Sprach der Herulorum, die man / die Werulische Sprache heist, mit der

[a(232)] Dissertat. II, De Antiquit. Pruss.

[Hartknoch, Christophorus, Selectae dissertationes [...], Dissertatio II, De antiquis Prussiae populis [...]. *Vide nn(79).*]

Pruotenei – „protingi ir sąmojingi"; iš čia kilęs {taip pat ir} žodis *Prussia*, nes [žodžio] *Pruntu* būsimasis laikas yra *Prussiu* – „suprasiu": apie tai [kalbama] pirmoje knygoje. Jeigu šie prūsų valdovai būtų kilę iš Kimbrijos, vargu ar jie būtų gavę prūsišką vardą, veikiau jau gotlandišką ar vokišką. Dėl to galima laikyti pagrįsta Kojelavičiaus nuomonę, kad Prūsijos alanų karaliai buvo *Vaidivuitis* ir *Prutenis* – tai yra „teisiųjų vadovai" ir „išmintingi žmonės, ginčų sprendėjai". O gotais jie buvo laikomi dėl to, kad buvo kilę iš kilmingos *Gouta*, tai yra „giminės" arba „šeimos".

Penkioliktas skyrius

Apie herulus, verulus ir t.t.

Turinys

1. Apie herulų, verulų ir t.t. vardą. 2. Kodėl jie vadinami *verulais*? 3. Kaip jie atvyko iš Skancijos? 4. Jie atvyko iš salos *Thule*. 5. Iš kur kilęs vardas *Thule*? 6. Tai prūsiškas [žodis]. 7. Kitų autorių nuomonė [apie tai], kur buvo *Thule*. 8. Ar tai Islandija? Ar tai Britanijos sala? 9. Kai kurie samprotavimai apie tai, ką apie tas salas pasakojo senieji autoriai. 10. Ar *Thule* – tai Baltija? 11. Herulai yra prūsų tautos. 12. Herulų kalba yra prūsų kalba. 13. Kitos žinios apie verulus ir herulus. 14. Apie senųjų herulų karalius ir kunigaikščius.

§1. Herulus į Prūsiją nukelia autoriai, su kurių nuomone reikia skaitytis, būtent Albertas Vijūkas Kojelavičius iš Jėzaus draugijos mano juos gyvenus Prūsijoje ir Žemaitijoje; tam pritaria magistras Hartknochas[a(232)]. Abu iš esmės remiasi tuo, kad senoji herulų kalba, vadinama verulų kalba, sutampa su senąja prūsų kalba. Bet neaišku,

[324] *supra lin.*

alten Preussischen Sprache überein kombt. Woher aber Sie Heruli / genandt seyn, kan man eigentlich nicht wissen. Daß Sie vor dem denen Venedischen und Gothischen Völ-/ckern sind zugezehlet gewesen, ist allerdings richtig bey den alten und neuen Auctoren. Aber woher sie / also benahmset seyn, findet man unterschiedliche Meinungen; die auch unter andern Ursachen auch da her / sehr variiren, weil dieser Nahm der Herulorum bey den Scribenten auch variirt. Also heissen Sie *He-/ ruli* oder *Eruli.* Ionaras [!][b(233)] nennet Sie *Heluros*[325]. Andere halten Sie vor die Henetos, auß der Ursache / lieset man bey den Alten Auctoren von Stilicone [!][121], daß Er dem ein Gothe, jenem ein Henetus, diesem / ein Herulus gewesen. Die neueren Scribenten nennen Sie *Werulos*, welche Weruli ihm selbst die / Wandali und Wenden, die noch in Meckleburg seyn, geben. Cluverius[c(234)] meinet doch ohne anführung / einiger Gründe, daß Sie zwar *Lemovii* sind genent worden. Woher Sie aber *Heruli* geheissen, / findet man diverse gedancken unter den Gelahrten. Einige führen daß Wort her vom Städtchen / *Heel,* so in der Halb-Insel vor der Weissel-Münden lieget, jetzo unter der Bohtmässigkeit der / Stadt Dantzig, da durch dessen Einwohner sind erstlich *Helii*, hernach *Heluri* genant worden. Jor-/nandes will es auß dem Griechischen herführen, nehmlich in der Griechischen Sprache werden die mit / Wasser bestandene Örter *Hele* genant, daher sind, spricht Er, *Heruli* genant worden. Vielleicht hat / Er *Heluri* sagen wollen, oder doch sollen. Diese Meinung hat Er von Ablavio
[87v][326] angenom[m]en, der diese // Herulos unweit dem Moeotischen Land-See setzt, wo selbst viele[327] mit Wasser umfliessene Örter / seyn, die auff Griechisch *Hele* heyssen; andere vermeinen[328], daß Sie sind so von den Lateinern benant, / denn alß die Römer mit der Zeit durch Schiffart der Deutschen in diese Länder gedrungen und / durch offtere conversation mit den Leuten hiesiges Ohrts verstanden, daß Sie ihre Herren *Be-/netas,* oder nach der heutigen Mundart der Preussen

[b(233)] In Iustiniano.
[Iordanes, *possib.* De Regnorum ac temporum successionibus [...]. *Vide f(35).*]
[c(234)] Lib. 3. Ant. Germ. c. 35.
[Cluverius, Philippus Gedanensis, Germania antiqua [...]. *Vide f(6).*]

kodėl juos vadino herulais. Tiesa, ir senieji, ir naujųjų laikų autoriai teisūs rašydami, jog anksčiau jie buvo priskiriami venedų ir gotų tautoms. Bet nėra vieningos nuomonės dėl to, kodėl jie taip buvo pavadinti; be kita ko, jos [nuomonės] dar ir dėl to labai skiriasi, kad autoriai tą herulų vardą rašo skirtingai. Antai jie vadinami *herulais* arba *erulais*. Jordanas[b(233)] juos vadina *helurais*. Kiti juos laiko henetais; dėl tos priežasties, pavyzdžiui, Stilichonas[121] vieniems senovės autoriams buvęs gotas, kitiems – henetas, tretiems – herulas. Naujesniųjų laikų autoriai juos vadina *verulais*; verulais jie laiko netgi vandalus ir vendus, kurių dar gyvenama Meklenburge. O Cluverijus[c(234)] nepateikdamas jokių argumentų mano, kad jie buvo vadinami *lemovijais*. Moksliininkai įvairiai aiškino, kodėl juos vadino *herulais*. Kai kurie tą vardą išveda iš nūnai Dancigui priklausančio miestelio *Heel*, esančio pusiasalyje priešais Vyslos žiotis, todėl jo gyventojus iš pradžių vadinę *helijais*, o paskui *helurais*. Jornandas tą žodį kildina iš graikų kalbos; mat vandens apsemtos vietovės graikiškai vadinasi *Hele*, todėl esą jie ir buvę pavadinti herulais. Gal jis norėjo ar turėjo pasakyti – *helurais*.
[87v] Tą nuomonę jis perėmė iš Ablavijaus, kuris tuos // herulus manė gyvenus netoli nuo Meotų ežero, kur taip pat yra daug vandenų apsemtų vietų, graikiškai vadinamų *Hele*; kiti mano, jog tokį vardą jiems davė lotynai, nes kai romėnai laikui bėgant vokiečių laivais atplaukė į tuos kraštus, daugiau pabendravę su vietiniais žmonėmis jie suprato, kad šie savo valdovus vadina *benetais*, arba šiandienine prūsų tarme

[325] l *corr. ex lit.* r; r *corr. ex lit.* l. [326] *Puslapio apačioje dešiniajame kampe kita ranka įrašyta :/: Am unteren Seitenrand rechts mit anderer Hand eingetragen:* d[en] 5. Mai 1697. [327] *MSB abs.* [328] ver- *scr. supra lin.*

Panaitis, daß ist „Herrn", genant, auch / solchen Nahmen die Deutschen mit dem Wort *Herren* bedeutet, haben Sie die Lateiner *Herulos* ge-/ nant. Daß ist die Meinung des Ehrw[ürdigen] P[atris] Studnicki S[ocietatis] J[esu], so jemandem nicht ungereumbt / vorkommen kan, doch will etlichen gefallen deren Nahmen von einem Preussischen Liettauischen / Wort *Erelis,* so einen Adler bedeut, herzuführen. Weil diese Nation vor allen andern Nationen / wegen ihrer Geschwindig- und Flüchtigkeit sehr berühmt, wie dann Jornandes also von ihm schreibet: / „Herulorum gens quanto velox, eo amplius superbissima. Nulla siquidem gens, quae non levem / armaturam in acie sua ex ipsis elegerit." Eben daß saget Sidonius[d(235)]: – – praestat

Cursu Herulus, Hunnus iaculis, Francusq[ue] natatu.

Ein solch flüchtiges Volck sind die Heruli, und nicht minder auch unsere Preussen gewesen, davon / am andern Ort. Noch seyn einige, die das Wort von *Eris,* so in Zamaitischen Sprach ein Lam heist, / herziehen, der Herulorum Einfalt damit bedeutende. Andere ziehen es her vom Wort *ariu,* welches / „Pflügen" heist, weil bey diesen Völckern gebräuchlich, daß Pauren-Volck[329] von {den}[330] Pflügen in den Krieg zu nehmen, als heissen Sie *Heruli,* quasi *arulli,* die „Pflug-Gesellen".

§2. Diese Heruli werden jetzt *Weruli* genent. Dieses Wort ⌈aber kombt[331] eigentlich / her von *Wariu,* d. i. „Außtreiben", nehmlich die[332] Weruli sind die jenigen, die zum Kriege, den / dahiegen Landes-Gebrauch nach, sind außgetrieben worden. Und dahero wollen einige be-/haupten, daß die Ost-See bey den Reussen und jetzigen Moscoviten noch heist *Mare / Wareium,* weil die an der Ost-See wohnende Leute im Gebrauch gehalten, ihre Leute zum / Kriege auff- und auß-zutreiben. Diese, die zu erst *Waruli* geheissen, haben hernachmahls / den Nahmen *Heruli* erhalten. Weil in der Sarmatischen Sprachen gar gemein ist, das „W" / den Vocalibus in den Nahmen der Dinge vorzusetzen. So heist der Nahmen des Fluß Apri / in Pohlen *Wiaprz.* Wo der Preusse und Nadrawer sagt *Odega,* sagt der Zamait *Vodega,* / auff solche Art sind

[d(235)] Carm. VII.

[Sidonius, Caius Sollius Apollinaris, *q. ex multis ed.:* Opera [...], Parisii, 1614; Hanoviae, 1617.]

Panaitis, tai yra „ponais"; o norėdami kreiptis į lotynus tokiais vardais, kuriuos vokiečiai išreiškia žodžiu *Herren*, jie vadindavo juos *herulais*. Jeigu kam [toks aiškinimas] atrodytų absurdiškas, [pasakysiu, jog] taip teigia garbingasis tėvas Studnicki iš Jėzaus draugijos; o kai kam patinka jų vardą kildinti iš prūsiško ir lietuviško žodžio *Erelis*, reiškiančio erelį. Mat ta tauta tarp visų kitų tautų garsėjo greitumu ir lakumu. Jordanas apie ją rašė: „Herulų tauta pasižymi greitumu, bet dar labiau – nepaprastu išdidumu. Nėra tautos, kuri į savo karinę rikiuotę nepasirinktų iš jų lengvai ginkluotųjų." Tą patį sako Sidonijus[d(235)]:

Herulas pranoksta
Bėgimu, hunas [ieties] svaidymu, o frankas – plaukimu.

Tai tokia laki tauta buvo tie herulai, ne mažiau lakūs buvo ir mūsų prūsai; apie tai – kitoje vietoje. Dar yra kildinančių tą žodį iš žodžio *Eris*, taip žemaičių kalba vadinasi ėriukas, – tuo norima pabrėžti herulų patiklumą. Kiti išveda jį iš žodžio *ariu*, reiškiančio „arti", nes tose tautose buvo įprasta, kad valstiečius į karą imdavo nuo žagrės, dėl to jie vadinasi *herulai*, tarsi *aruliai*, „žagrės beñdrai".

§2. Dabar tuos herulus vadina *verulais*. O tas žodis yra kilęs iš *Wariu*, tai yra „išvaryti", būtent verulai yra tie, kuriuos į karą varo to krašto papročiu. Dėl to kai kas teigia, jog rusai ir dabartiniai maskvėnai Rytų jūrą dar vadina *Mare Wareium*, nes prie Rytų jūros gyvenantys žmonės laikėsi papročio surasti iš saviškių tarpo kariausiančius ir išvaryti juos karan. Iš pradžių jie vadinosi *Waruli*, vėliau gavo *herulų* vardą. Mat sarmatų kalbai buvo būdinga prieš balsę, kuria prasidėdavo daiktavardis, parašyti *w*. Antai Apro upė Lenkijoje vadinasi *Wiaprz*. Kur prūsas ir nadruvis sako *Odega*, žemaitis sako *Vodega*; taip autoriai

[329] *MSB:* Bauren-Volck. [330] *al. m. scr. supra lin.* ⌈...[331] *MSB:* komt aber. [332] i *corr. ex* e *[?].*

die Nahmen *Heneti* und *Veneti, Venedae* bey den Auctoribus verwechselt / worden. Bey dem Tacito findet man in einigen Exemplaribus vor *Heruli Neruli* gesetzt. / Obs etwa also mit Fleiß geschrieben, oder von fahrlassigen Leuten verschrieben sey, ist ungewiß. / Es kan aber auch woll seyn, daß einige dieser Völcker sich *Nerulos* genandt haben, nemblich von den / *Neriis*, der Nerischen Werdern, die man unrecht jetzo *Nehrung* nennet, drin Sie gewohnet, den / *Neria* heist eigentlich eine Insul in der Preussischen Sprache[122].

§3. Jornandes, wie Er die Gothische Völcker alle[333], also[334] auch die Herulos, / führet auß seiner Scanzia und setzet Sie an Rügen, wie dann auch Paulus Diaconus[123] gedencket / eines Königes der Heruler Rudolfi, der im Rügen-landt von Tatone dem Longobardischen Könige / soll überwunden worden seyn. Aber es kan auch seyn, daß dieser Rudolfus in Preussen gewohnet und / dem Tatoni entgegen gangen ist biß in Pom[m]erland, wo Er überwunden worden. Daß Impe-/rium aber der Preussen hat sich auch vor dem über Pom[m]ern weg biß an die Dähnischen Provincien / erstrecket; davon am andern Ort mit mehrerm.

§4. ⌈Ein gantz[335] andere und frembde Meinung aber führet von diesen Völckern Procopius, / der diese Herulos auß der Insul Thule herführet. Seine Worte lauten also: „Heruli fuerunt / intemperantia et levitate, nullis uspiam hominum leviores. Iamq[ue] eos facti pigebat,
[88r][336] nec sine // Principe esse, nec sine Duce ad bellum vitam ducere, eos posse apertius affirmabant: / itaq[ue] cum multum et saepe ea de re consultassent, praestare id omnibus visum, si e Thule In-/sula aliquem sibi regio ex genere confestim excirent, qui his imperaret etc. etc. " Dann weiter / spricht Er: „Nunc vero Herulorum e gente qui apud Romanos sibi ut diximus paruerant, sui / Regis caede patrata a Primoribus quibusdam ad Thulem Insulam mittunt: qui diligenter per-/vestigando, ad se domum deducerent, si quem forte ⌈regio ex[337] sanguine oriundum ea in Insula repe-/rirent. Tum illi ubi eo est perventum

[333] *MSB:* also. [334] *prae h. v. exc.* also auch die Herulos. ⌈...[335] *Kartu parašyti žodžiai perskirti statmenu brūkšniu :/: Die zusammen geschriebenen Wörter sind durch einen senkrechten Strich getrennt.*

ir painiodavo *henetų* ir *venetų, venedų* vardus. Tacito raštuose kelis kartus vietoj *Heruli* parašyta *Neruli*. Nežinia, ar taip ir buvo kruopščiai užrašyta, ar perrašinėtojai dėl neatidumo suklydo. Bet taip pat labai galimas daiktas, kad kai kurios iš tų tautų vadinosi *Nerulos*, būtent nuo *Neriis*, nerijos salų, dabar nepagrįstai vadinamų *Nehrung*, kuriose jie gyveno, nes *Neria* prūsų kalba reiškia ne ką kita, kaip salą[122].

§3. Jornandas, visas gotų tautas, taigi ir herulus, kildinantis iš savo Skancijos ir nukeliantis ją į Riugeną, kaip ir Paulius Diakonas[123], rašo apie herulų karalių Rudolfą, kurį Riugeno žemėje esą nugalėjęs Tatonas, langobardų karalius. Bet taip pat galimas daiktas, kad tas Rudolfas gyveno Prūsijoje ir išsiruošė į žygį prieš Tatoną, pasiekė Pomeraniją, kur ir buvo nugalėtas. Bet Prūsijos imperija jau anksčiau driekėsi per Pomeraniją iki danų provincijų; apie tai – kitoje vietoje.

§4. Tačiau visai kitą ir neįprastą nuomonę apie tas tautas pateikia Prokopijas, kildinantis tuos herulus iš salos *Thule*. Jis taip rašo: „Nesusivaldymu ir nepastovumu herulai nebuvo lengvabūdiškesni už kokius nors kitus žmones. Jie jau gailėjosi dėl to, kas padaryta, jau at-
[88r] virai tvirtino, kad negalės nei būti // be valdovo, nei rizikuoti gyvybe eidami į karą be vado, todėl po to, kai daug ir dažnai dėl šio dalyko tarėsi, visiems jiems pasirodė būsiant geriausia, jei skubiai pasikvies pas save iš salos *Thule* ką nors karališkos kilmės, kas juos valdytų ir t.t." Toliau jis sako: „O dabar tie iš herulų genties, kurie, kaip sakėme, turėjo iš romėnų [gautą] savivaldą, nužudę savo karalių nuo kažkokių kilmingųjų pasiunčia [pasiuntinius] į salą *Thule*, kad jie, jei kartais uoliai paieškoję toje saloje rastų ką nors iš karališkos giminės, parsivežtų namo. Kai tie ten nuvyko, sužinojo, kad ten yra daug karališkos

[336] *Puslapio apačioje per vidurį prieš išnašas įrašyta kita ranka :/: Unten in der Mitte vor den Fußnoten mit anderer Hand nachgetragen:* F d[es] 2. B[uchs]. [337] *MSB:* ex regio.

plerosq[ue] comperiunt, regii generis homines ibi adesse. E / quibus uno duntaxat, qui sibi perplacuisset delecto, ac secum deducto revertebantur. Sed qui / forte deducebatur, morbo correptus, emoritur. Unde rursus Eruli Insulam repetunt, et / alterum quendam Datin nomine secum abducunt. Hunc Aordus germanus frater, et ex / Erulis, qui Thulis erant, iuvenes ducenti sequuntur. Longas igitur in itinere faciendo moras / trahentibus, Erulos qui ad Thulem Insulam nuncios miserant, cogitatio subiit, nullo suo ex / commodo se[338] facturos, si Iustiniano invito ex Thule principem sibi exciverint. Unde con-/festim Byzantium mittunt, Imperatorem precatum, Ducem, quem mallet sibi ut traderet: / tum ille Herulum his quempiam Byzantii diu versatum, mox mittit *Schwart* nomine." / Auß welcher relation wir dieses folgern, daß (1.) die Heruli Gothen gewesen. (2.) / erstlich in der Insul Thule ihre Wohnung. (3.) daselbsten ihre Könige gehabt. (4.) Von dan-/nen Sie in Thracien gegangen. (5.) daß Sie Nachbahren der Slavinen gewesen, welche / an der Weissel gewohnet, daher Sie vermuhtlich in Preussen gelebet. (6.) daß Sie in den auß-/ländischen Kriegen gedauret haben von Käysers Anastasii Zeiten an biß Iustiniani Zeiten[124]. / (7.) ⌈Letzlich daß Sie[339] von dem Röm. Käysern Könige angenommen haben.

§5. Hie will nöhtig seyn, zu erörtern, waß daß vor eine Insul die *Thule* geheissen / und wo sie belegen gewesen? Dabey wir aber anfänglich zu erinnern haben, daß dasselbe Wort / auff unterschiedliche Art geschrieben werde. Gemeiniglich heist es *Thule*; so schreibts Virgilius [!][e(236)]: / „Tibi serviat ultima Thule", und also nennen Sie auch Iuvenalis[f(237)], Statius[g(238)], Solinus, Stra-/bo etc. etc. Arnobius[h(239)] aber nennet es *Thyle*, bey dem Aethico heyst es *Thille* et *Tile*, welche / benen[n]ung Uns nicht die eigentliche zu seyn scheinet. Dies Wort *Thule* führen einige her / vom Norwegischen Wort *Tille*, demnach Hermannides[i(240)] durch *Thule* will

[e(236)] Lib. 1. Georg.

[Vergilius, Maro Publius, *q. ex multis ed.:* Georgica in Opera [...], Antverpia, 1630; Lugdunum, 1646; Amstelodamum, 1650; 1685.]

[f(237)] Satyr. 15.

[Iuvenalis, Decimus Iunius, *q. ex multis ed.:* Satyrae 16 [...], Lutetia, 1602; Lugdunum, 1603; Lutetia, 1603; Aurelia Allobrogum, 1611; Lutetia, 1613.]

[g(238)] Syl. l. 5.

[Statius, Publius Papinius, Sylvarum libri V cum notis [...] quas collegit Thomas Stephens [...], Cantabrigiae, 1651.]

giminės žmonių. Iš jų išsirinko tik vieną, kuris jiems labai patiko, ir juo vedini keliavo atgal. Bet šis parlydimas atsitiktinai susirgęs miršta. Iš ten *erulai* vėl vyksta atgal į salą ir su savimi išsiveda kažkokį kitą, vardu Datis. Jį lydėjo tikras brolis Aordas ir du šimtai jaunuolių iš *erulų*, kurie buvo [saloje] *Thule*. Jiems kelionėje gaištant ilguose pastoviuose, *erulai*, kurie buvo siuntę į *Thule* pasiuntinius, sugalvojo, kad jiems nebus jokios naudos, jei iš *Thule's* sau pasikvies valdovą prieš Justiniano valią. Todėl staiga siunčia [pasiuntinius] į Bizantiją, kad prašytų imperatoriaus paskirti jiems vadą, koks jam patiks. Tuomet jis greitai jiems pasiuntė kažkokį ilgai Bizantijuje gyvenusį herulą, vardu *Schwart.*" Iš to, kas pasakyta, darome išvadą, kad 1) herulai buvo gotai; 2) pirmoji jų gyvenvietė buvo saloje *Thule*; 3) ten jie turėjo ir savo karalius; 4) iš ten jie patraukė į Trakiją; 5) jie buvo prie Vyslos gyvenusių slavinų kaimynai, todėl jie tikriausiai gyveno Prūsijoje; 6) jie dalyvaudavo užsienio karuose, pradedant imperatoriaus Anastasijaus ir baigiant Justiniano laikais[124]; 7) galiausiai kad jie iš Romos imperatorių priimdavo karalius.

§5. Čia jau būtina paaiškinti, kokia tai buvo sala *Thule* ir kur ji buvo. Bet iš pradžių priminsime, kad pats tas žodis rašomas nevienodai. Dažniausiai tai yra *Thule*; taip jį rašo Vergilijus[e(236)]: „Tau vergaus tolimiausioji *Thule*"; taip ją vadina ir Juvenalis[f(237)], Statijus[g(238)], Solinas, Strabonas ir kt. O Arnobijus[h(239)] ją vadina *Thyle*, Aethicas vadina ją *Thille* ir *Tile*, [nors] mums atrodo, jog tai nėra tikrasis pavadinimas. Kai kurie tą žodį *Thule* kildina iš norvegiško žodžio *Tille*, dėl to Hermannidas[i(240)] *Thule* laikė Norvegijos provinciją *Tilemarką*.

[h(239)] Lib. 6. Adversus Gentes.

[Arnobius, Afer, *q. ex multis ed.:* Arnobi disputationum adversus gentes libri septem, quibus accesit eiusdem argumenti dialogus M. Manutii Felicis Octavius. Geverhardus Elmenhorst recensuit et notis illustravit [...], Hanoviae, 1603; Hamburgi, 1610; Arnobi disputationum adversus gentes libri septem, Lugduni Batavorum, 1651.]

[i(240)] In Dania Norweg. pag. 70.

[Rutgerus, Hermannides, Regnorum Daniae [...] descriptio. *Vide ll(77).*]

[338] *MSB abs.* [339] *MSB:* daß sie letzlich.

verstanden haben die / Norwegische Prowintz *Tilemarck.* Suidas[125] führet es her von / *Thule,* einen vormahligen Könige / der Aegyptier. Isidorus führets her a *Sole,* auß waß Grund Er diese Derivation herzieht, ist un-/bekant. Andre wollen es herbringen von einem Sarmatischen Wort *Tyle,* welches ein „Still-/schweigen" bedeut, damit zu bemercken, daß vorgedachte Insul ein gar obscurer Orth ist, da von / man stillschweigen soll. Aber dieses alles deucht Mir müssige Sinnen-Spiele und phantasien / Gelahrter Gemühter zu seyn.

§6. Ich vermeine, daß keine Insul in der Welt ⌈sey gewesen[340], die den Nahmen *Thule* ge-/heissen[341], wie dann Mir[342] hiemit beystimmen Synesius und Gyraldus[126], da von im Cambdeno[127], auch im / *Orbe Gothico*[k(241)] zu lesen. Weil aber in dem Thule daß Königliche Gebluth der Gothen und Heru-/ler sich auffgehalten, halt ichs probabel zu seyn, auch den Nahmen dieser Insul auß der Heru-/lischen und Gothischen Sprach herzuführen. Denn daß Wort *Tuole* heist in der Herulischen / und Alt-Preussischen Sprache einen weit abgelegenen Ort. Und in solchem Verstande haben auch / die gelahrtesten Leute, die Poeten und Historici, daß Wort {allewege}[343] gebraucht, alß Virgilius: „Tibi serviat / ultima Thule", daß ist „auch der gar abgelegenste". Und in dem sensu setzen Sie alle entlegene Ör-/ter in Thule. Und demnach sind bey denen Poeten viele Thulae, doch vornehmlich die Örter, die Nord-/ werts weggelegen, gleich wie Sie die entlegenste Örter, so Ost-werts
[88v] hinstreichen, gemeiniglich // ad Indos, ad Gangem und Hidaspin setzen. Also vermuhte ich, daß es mit Benennung / der Insel oder Perinsul (denn diese haben die Alten in ihrer Historia ins gemein vor Eins ge- / halten) also ergangen sey, wie den Spaniern mit dem Königreich Peru. Alß bey Anländung / die Spanier einen Fischer auff der See antraffen und ihn fragten, wie daß Land, davon Er / wäre, heysse, hat der Fischer vermeynet, man frage nach seinem Nahmen, und hat seinen / eigenen Nahmen *Peru* gesagt, den Nahmen fassen die Spanier auff und nennen noch zur / Zeit daß Land daß herrliche Königreich Peru, nehmlich von

[k(241)] Lib. 3. c. 4. §3.
[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 3, cap. 4, §3. *Vide h(23).*]

Svida[125] tą žodį išveda iš buvusio Egipto karaliaus *Thule* [vardo]. Izidorius jį kildina iš *Sole*, dėl kokių priežasčių jis taip mano, nežinoma. Dar kiti sieja jį su sarmatų žodžiu *Tyle*, kuris reiškia „tylėjimas"; reikia pažymėti, kad minėtoji sala turėjo labai blogą vardą, bet apie tai nekalbėsime. O man visa tai primena beprasmiškus išsimokslinusių žmonių prasimanymus ir fantazijas.

§6. Manau, kad sala vardu *Thule* iš viso niekada pasaulyje neegzistavo, tokios nuomonės laikėsi ir Sinesijas bei Gyraldas[126]; apie tai galima pasiskaityti Cambdeną[127] ir *Gotų pasaulyje*[k(241)]. Kadangi [saloje] *Thule* išliko gotų ir herulų karališkosios giminės, tai manyčiau, jog tos salos pavadinimą pagrįstai galima kildinti iš herulų ir gotų kalbų, nes ir herulų, ir senąja prūsų kalba žodis *Tuole* reiškia tolimą vietą. Ir tokia prasme tą žodį {dažniausiai} vartodavo mokyčiausi žmonės, poetai ir istorikai, pavyzdžiui, Vergilijus: „Tau vergaus tolimiausioji *Thule*", tai yra „ir pats tolimiausias". Ir ta prasme visas tolimas, nuošalias vietoves jie priskiria *Thule'i*. Todėl poetų [kūriniuose] randame daug Tulių, bet dažniausiai taip vadinamos toli šiaurėje
[88v] esančios vietovės; o labiausiai į rytus nutolusias vietoves jie paprastai // nukelia prie Indo, prie Gango ir Hidaspino. Todėl manau, kad su salos ar pusiasalio (nes senieji [autoriai] savo istorijos knygose jų paprastai neskirdavo) pavadinimu atsitiko taip, kaip ispanams su Peru karalyste. Kai artėdami prie kranto ispanai paklausė jūroje sutikto žvejo, kaip vadinasi šalis, iš kurios jis esąs, žvejys pamanė, kad teiraujamasi jo vardo, ir pasakė savo paties vardą *Peru*; ispanai nusitvėrė tą žodį ir iki pat šiol vadina tą šalį puikiąja Peru karalyste, būtent pagal žvejo vardą.

[340] *MSB:* gewesen sey. [341] *MSB:* gehabt. [342] M *corr. ex* m. [343] *al. m. scr. supra lin.*

dem Nahmen des Fischers. Alß haben / die Römer zweiffels ohn nach dem Land, darauß die Heruli her seyn, gefraget und wohin / daß Königl. Geschlecht zu hohlen Sie hingingen, haben Sie nicht rahtsahm zu seyn erachtet, / die Römern ihres Vaterlands, wie und wo es belegen, umbständiglich zu berichten, umb alle / Begierden nach ihrem Vaterlande zutrachten, zu benehmen; haben vielleicht gesagt, Sie mü-/ sten *Touli* gehen, d. i. „sehr weit von hinnen". Daß Wort haben Sie vor den Nahmen des / Landes angenommen, und daß die Insul oder daß Land so heysse, da vor gehalten. Gewiß / aber ists, daß das Land seinen eigenen ander-weitern Nahmen mag gehabt haben. Wie / auß Nachfolgenden erhellen wird.

§7. Wo nun dieses Thule gelegen, sind die Auctores gar uneins. Der erste, der / dieser Thule gedencket, ist gewesen Pytheas, ein grosser Philosophus, der aber dieselbe Insul / hält 6 starcke Tagreiß zu Schiffe von den Brittanischen Insulen, dem aber Strabo wieder-/spricht, sprechende, daß die jenigen, so Hiernen, daß ist Irrlandt gesehen haben, nichts geden-/cken von der Insul Thule; dem Polybius und Eratostenes beystimmen. Solinus[l(242)] hält davor, / daß Thule sey eine von den Brittanischen Insuln, unter welchen Sie die letzte wäre. Tacitus se-/tzet Sie gar in die Nord-See, weit über die Orcades[128] weg. Mela[m(243)344] halt da vor, daß Sie den / Niederländischen Insulen (Belgicis) gleich überliege. Plinius[n(244)] schreibet, daß Sie unweit / dem Chronischen Meer und etwa eine Tag-reise abwerts lege von der Insul Nerigon. / Und sey die letzte von den Insulen, da der Bornstein herkäme. Isidorus[o(245)] hält sie vor die letzte / Insel im Meer, daß sich Nord-west erstrecket. Jornandes hält Sie vor die letzte Insel im Westen, / die nach

[l(242)] C. 24.

[Solinus, Caius Iulius, Collectanea rerum memorabilium [...]. *Vide e(34).*]

[m(243)] L. 3. c. 6.

[Pomponius Mela, De situ orbis [...]. *Vide q(163).*]

[n(244)] Lib. 4. c. 16.

[Plinius, Caius Secundus, Historia naturalis. *Vide a(5).*]

[o(245)] Lib. 14. Orig. c. 6.

[Isidorus Hispaniensis, *possib.* De origine Gothorum et regno Sueborum et vandalorum, in: Diversorum gentium historiae antiquae scriptores tres: Iornandes

Taigi romėnai tikriausiai pasiteiravo herulų apie šalį, iš kurios jie atvyko ir į kurią jie ruošėsi vykti ir nugabenti karališkąją giminę; herulai, stengdamiesi atimti jiems norą gvieštis jų tėvynės, pamanė, jog romėnams nereikėtų smulkiai pasakoti apie savo tėvynę, kokia ir kur ji yra; gal jie pasakė, kad jiems reikia vykti *touli*, tai yra „labai toli nuo čia". Tą žodį jie palaikė šalies pavadinimu, pamanė, kad taip vadinasi sala ar kraštas. Bet iš tikrųjų, kaip paaiškės toliau, tas kraštas galėjo turėti visai kitokį pavadinimą.

§7. Autoriai nėra vieningos nuomonės, kurgi buvo toji *Thule*. Pirmasis, paminėjęs [salą] *Thule*, buvo Pitėjas, didelis filosofas, bet jis mano, jog į tą salą iš Britanijos salų reikia plaukti laivu ištisas šešias dienas. Tačiau jam prieštarauja Strabonas, teigiantis, jog mačiusieji *Hiernen*, tai yra Airiją, nemini salos *Thule*; tam pritaria Polibijas ir Eratostenas. Solino[l(242)] nuomone, *Thule* esanti viena iš Britanijos salų, paskutinė iš jų. Tacitas nukelia ją netgi į Šiaurės jūrą, toli už Orkadų [salų][128]. Mela[m(243)] mano, kad ji esanti tuoj už Nyderlandų (Belgų) salų. Plinijus[n(244)] rašo, kad ji plytinti netoli *Chrono* jūros, vienos dienos kelionės atstumu nuo Nerigono salos plaukiant žemyn. Ir esanti paskutinė iš salų, į kurias išmetamas gintaras. Izidorius[o(245)] ją laiko labiausiai į šiaurės vakarus nutolusia sala. Jornandas mano, kad ji buvusi labiausiai į vakarus nutolusi sala, esanti šiaurėje kaip ir

Episcop. De regnorum ac temporum successione. Eiusdem, Historia de origine Gothorum; Isidorus Hispanicus, De Gothis, Wandalis et Suevis; Eiusdem, Chronicon regum Wissigothorum; Pauli Warnefridi f. Diaconi, De gestis Longobardorum lib. VI, Frid. Lindenbrogius recensuit et observationibus illustravit, Hamburgi, 1611; *possib. q. ex multis ed.:* Origines libri XV, [s. l.], 1585; Geneva, 1622; Opera omnia, Paris, 1601; Colonia Agrippina, 1617.]

344 *MSB* [m] *abs.*

Norden hin, wie die Insul Scanzia liegen soll. Ptolomaeus meint, Sie liege im 62 und / 63sten Grad Latitudinis. Procopius sagt, Thule sey eine grosse Insul, zehenmahl grösser alß / Brittania. Solinus sagt, daß Sie sehr tragbahr sey von allerhand Obst, reich von allerhand / Viehzucht und Milch-Speise etc.[345]

§8. Hie fraget sich nun, welcher Insul im grossen Meer möchte können der / Nahme *Thule* beygeleget werden? Adamus Bremensis, Mercator, Cluverius, Pontanus halten da-/vor, es sey Thule daß heutige Irrlandt gewesen, welches aber andre, alß Diethmarus Blefkenius, / Angerinus[p(246)] {wied[er]streiten}[346]. Cambdenus meinet, es sey Thule daß Schetlandt, daß zwischen Schott- und Is-landt / lieget. Hermannides will behaupten, das es sey die Provintz im Norwegischen Königreich, so *Tilemark* / heysse. Ortelius spricht, es sey die Scandinavia, wie Sie in largo sensu Schweden und Norwe-/gen beschliesst. Da so vielerhand Meinungen von dieser Insul herumb wallen, scheinet nicht / woll und[347] leicht seyn[348], auß solchen Fluhten außzuschiffen. Jedoch mein geringes bedencken / hie von zu geben, halte ich unmaßgeblich davor, (1.) daß durch Thule die Brittanische / Insulen nicht zu verstehen seyn, es sey denn, daß Wir daß Wort *Brittanisch* nehmen wolten / in den Verstand als {es}[349] Barbarisch {geheyssen}[350], wie denn außgemacht ist, daß zun Zeiten Plinii man die / Barbarischen Völcker ins gemein entweder Germanen oder Brittanen genandt[q(247)]. Gewiß / aber ists, daß niemahls eine von den Brittanischen Inseln *Thule* geheyssen, und zwar die //
[89r] eine Tage-reise von der Insel Nerigon liegen soll, und kan solches auch umb dieser Ur-/sach nicht seyn, weil die Brittanische Sprach pur Deutsch, die alte Sprach aber der Herulorum Sla-/vonisch, und demnach so die Sprach alß die ⌈Völcker von einander sehr different[351]. Uber daß, daß Thule / zehenmahl grösser soll sey[n] [!] alß Brittanien, wie

[p(246)] Lib. 1. Crymogeae suae, c. 2.
[Bleffkenus, Dithmarus, Islandia, Lugdunum Batavorum, 1607;
Arngrim (Jonas), *vide* Jonsson, Arngrim, Crymogaea sive rerum Islandicarum libri III, Hamburgi, 1610.]
[q(247)] Cluver. l. 1. German. ant. c. 7. p. 127.
[Cluverius, Philippus Gedanensis, Germania antiqua [...]. *Vide f(6).*]

Skancijos sala. Ptolemajas mano, kad ji plyti tarp 62 ir 63 laipsnių geografinės platumos. Prokopijas teigia, jog *Thule* esanti didelė sala, dešimt kartų didesnė už Britaniją. Solinas sako, kad joje vešliai auga visokiausi vaisiai, gausu gyvulių ir pieniškų valgių ir t.t.

§8. Belieka paklausti, kuriai didžiosios jūros salai būtų galima priskirti vardą *Thule*? Adomas Brėmenietis, Mercatoras, Cluverijus, Pontanas mano, jog *Thule* buvusi šiandieninė Airija, bet kiti, pavyzdžiui, Diethmaras Blefkenijus, Angerinas[p(246)], tam {prieštarauja}. Cambdeno nuomone, *Thule* yra Šetlandas, esantis tarp Škotijos ir Islandijos. Hermannido teigimu, tai esanti Norvegijos karalystės provincija, kuri vadinasi *Tilemark*. Ortelijus kalba, jog tai Skandinavija, į kurią plačiąja prasme įeina Švedija ir Norvegija. Kadangi apie šią salą egzistuoja tiek daug visokiausių nuomonių, regis, nebus lengva išsiaiškinti, kaip čia yra iš tikrųjų. O aš, drįsdamas kiek suabejoti ir paprieštarauti, šitaip formuluočiau savo kuklią nuomonę: 1) *Thule* nėra Britanijos sala, nebent žodį „britanų“ vartotume [kadaise] {egzistavusia} prasme „barbarų“, nes juk žinome, kad Plinijaus laikais barbarų tautos apskritai buvo vadinamos germanais arba britanais[q(247)]. Bet tiesa yra ta, kad Britanijoje niekada nebuvo salos vardu *Thule*, ir dar tokios, nuo ku-
[89r] rios // iki Nerigono salos būtų galima nuplaukti per vieną vienintelę dieną, ir negalėjo būti dėl to, kad britų kalba yra gryna vokiečių kalba, o senoji herulų kalba yra slavonų kalba, ir todėl labai skiriasi tiek kalbos, tiek tautos. Dėl to [teiginio], jog *Thule* esą dešimt kartų didesnė

[345] *MSB abs.* [346] *al. m. scr. in sin. m.* [347] *MSB post h. v. err.* und. [348] *MSB post h. v.* zu. [349] *al. m. scr. supra lin.* [350] *al. m. scr. supra lin.* ⌈...[351] *Taisyta žodžių tvarka virš jų parašant skaičius. Buvo toks tekstas :/: Die Wortfolge wurde korrigiert durch die Zahlen über den Wörtern. Korrektur aus:* Völcker sehr different von einander.

Procopius[r(248)] zeuget, wo ist aber daselbst so eine Insel? / Also hat Thule nicht zu Brittanien gehöret. (2.) So können Wir auch nicht mit Cluverio sagen, / daß es Islandt sey, weil Thule nur ein Tag-reiße von Nerigon der Insel gelegen; die jenigen, / so dieser Meinung seyn, halten da vor, daß Nerigon soll daß Norwegen seyn. Wer hat aber / jemahls in einem Tage von Island nach Norwegen geschifft? Diese aber halten auch davor, daß / Thule soll liegen in mari Chronio. Nun dieses mare Chronium, wie selbst der Patron dieser Mey-/nung uns bezeuget, ist daß Meer, so sich streckt von Nordlein ab biß nach dem Nordpoll hin. / Nach solcher Meinung lege noch weiter Thule von Nerigon, oder Norwegen. Weiter soll Thule / zehn mahl grösser seyn alß Brittanien, da doch Island noch weit kleiner alß[352] Brittanien ist. / Thule, wie Solinus will, ist reich von Obst, Früchten und von[353] Viehe, welches man von Island nicht / sagen kan. So contradiciret sich Ihm Cluverius selbst, in dem Er den eigentlichen ersten Sitz der / Herulorum setzet an der Weissel-Münd, wie kan Thule Islandt seyn, die so sehr weit da von entle-/gen? Zwar scheinet Ptolomaeus dieser Meinung beyzupflichten; allein der ichts was in Geogra-/phicis gethan, kan darthun, daß Ptolomaeus grosse Fähler begangen, wann Wir den Situm locorum / recht betrachten. (3.) So kan es ja auch nicht Schettland seyn, denn selbiges gar zu klein gegen / Thule befunden wird, wie oben beweysen[354]. Und ist dieser Irrthumb da her entstanden, weil die / Römer mit ihren Schiffen nicht weiter biß an Schetland kom[m]en, haben Sie gemeinet, Schettlandt / wär die letzte Insel Thule, da Sie doch lang nicht zu ende daß Meer durchgeschifft haben. (4.) / Noch weniger kan es / Scandia, oder die Nordischen Könige reiche seyn; welchs woll Cluverius[s(249)] außge-/führet hat.

§9. Ehe Wir der Insul Thule ihren eigentlichen Ort assigniren, setze ich folgendes / vorauß. (1.) Daß bey den Alten offters auch ein halb-Insel (Peninsula) sey vor eine Insel / gehalten worden. Also haben die

[r(248)] Lib. 2.
[Procopius Caesariensis, *possib.* Vandalica [...]. *Vide c(26).*]
[s(249)] Lib. 3. c. 39. in Germ. Antiq.
[Cluverius, Philippus Gedanensis, Germania antiqua [...]. *Vide f(6).*]

už Britaniją, kaip rašo Prokopijas[r(248)], tai kurgi ten yra tokia sala? Vadinasi, *Thule* nepriklausė Britanijai. 2) Negalime pritarti ir Cluverijui, jog tai esanti Islandija, kadangi nuo Nerigono į [salą] *Thule* galima nuplaukti per vieną dieną; taip manantieji įsitikinę, kad Nerigonas yra Norvegija. Bet kas kada nors yra nuplaukęs iš Islandijos į Norvegiją per vieną dieną? Jie taip pat mano, jog *Thule* esanti *Chrono* jūroje. O ta *Chrono* jūra, kaip liudija tos nuomonės autorius, yra jūra, kuri driekiasi nuo *Nordleino* iki Šiaurės ašigalio. Laikantis tos nuomonės, *Thule* būtų dar toliau nuo Nerigono, arba Norvegijos. Toliau, *Thule* esanti dešimt kartų didesnė už Britaniją, o Islandija juk daug mažesnė už Britaniją. Pasak Solino, [saloje] *Thule* gausu įvairiausių vaisių, daržovių ir gyvulių, ko nepasakysi apie Islandiją. Ir Cluverijus prieštarauja pats sau sakydamas, jog tikroji pirmoji herulų gyvenvietė buvusi prie Vyslos žiočių; kaipgi *Thule* galėjo būti taip toli esanti Islandija? Nors šiai nuomonei, atrodo, pritaria Ptolemajas, bet kas yra šį tą nuveikęs geografijoje, tas gali patvirtinti, jog rašydamas apie vietovių padėtį Ptolemajas yra padaręs stambių klaidų. 3) Tai negali būti ir Šetlandas, nes jis, kaip matėme, palyginti su *Thule*, yra labai mažas. Ir ta klaida atsirado dėl to, kad romėnai, pasiekę savo laivais Šetlandą, nebeplaukė toliau manydami, jog Šetlandas yra paskutinė sala – *Thule*, o jie toli gražu dar nebuvo perplaukę visos jūros iki galo. 4) Dar mažiau tai gali būti Skandija ar Šiaurės karalystės, – tai gerai yra išaiškinęs Cluverijus[s(249)].

§9. Prieš nurodydamas tikrąją [salos] *Thule* vietą, išdėstysiu tokias prielaidas. 1) Senieji [autoriai] pusiasalį dažnai laikydavo sala. Vadi-

[352] *prae h. v. exc.* ist. [353] *MSB abs.* [354] *MSB:* bewiesen.

alten Balthiam eine Insul genandt, da sie doch nur eine Halb-/Insel ist. (2.) Daß bey den Alten der Strich an der Ost-See nicht woll bekant gewesen, sonst / der Curiose Historicus Procopius, so von den Gothischen Völckern so accurat geschrieben, Uns den Ort / viel deutlicher beschrieben hätte, welches Er aber nicht gethan. (3.) So ist auch alß bekant und richtig / anzunehmen, daß die Heruli[355] Gothische und demnach Slavische Völcker gewesen, wie solches auß dem / Zonara[t(250)] [356] und auß dem Sozimo, der Sie außdrücklich in Sarmatien setzet, dem auch Svidas bey-/stim[m]en will, der Sie gar am Fluß Tyram, an die Niester in die Ukraina fusset. Zugeschwei-/gen es ja[357] richtig in den Historien, daß die Heruli haben Gothische, die Gothen Herulische / Fürsten zu Könige gehabt; denn Odoacer ist ein König der Gothen gewesen, da Er doch ein Heru-/lus war. (4.) Praesupponiren auch, was nebst Mir ins gemein die Geographi halten, daß / der rechte Sitz der Herulorum eigentlich sey an der Ost-see gewesen[u(251)] und ist solches richtig, / wann Wir betrachten die Kriege, die die Longobarder in Rügenlandt, d. i. in Pom[m]ern, gehabt; da von / P. Diaconus[x(252)], Otto Frisingensis[y(253)] zu lesen, da dieser sagt, daß der Odoacer sey ein König der / Rügen und Herulorum gewesen. Procopius sagt[z(254)] außdrücklich, daß die Heruli mit den Ge-/pidis Gräntz-Nachbahrn gewesen, die Gepidae aber haben an der Weissel gewohnet[aa(255)]. (5.) Letz-/lich ist bey dieser Sache zu erwehnen, daß die Benennung der Völcker nicht eben an gewisse Örter / und Provincien gebunden seyn; sondern offters hat bey einem Volck eine sonderliche Action, auch / mannigmahl ein Führer eine Benennung der Völcker geursachet, wie oben schon erwiesen. //

[t(250)] In Galieno.

[Zonara, Ioannes, in: Historia imperatorum Romanorum a Constantino Magno, qui primus imperii sedem [...] ex urbe Roma [...] in orientem transtulit [...]: I. Ioannes Zonaras, Historia ab exordio mundi [...]; II. Nicetas Acominatus Choniates, 86. Annorum historiam [...]; III. Nicephoras Gregoras Nicetae, Paralipomena supplens, res per annos 145. a Teodoro Lascari priore [...], Francofurti a. M., 1578.]

[u(251)] Cluverius, l. c.

[Cluverius, Philippus Gedanensis, Germania antiqua [...]. *Vide f(6).*]

[x(252)] Lib. 1. Histor. Longobard. c. 12. 20.

[Paulus Diaconus (Varnefridus), De gestis Langobardorum [...]. *Vide b(133).*]

nasi, jie Baltiją pavadino sala, nors tai tik pusiasalis. 2) Seniesiems [autoriams] tas Rytų jūros pakrančių ruožas nebuvo gerai žinomas, kitaip stropusis istorikas Prokopijas, taip smulkiai aprašęs gotų tautas, mums būtų daug aiškiau nusakęs tą vietą, o jis to nepadarė. 3) Todėl galima laikyti žinomu ir teisingu [faktu], kad herulai buvo gotų ir, vadinasi, slavų tautos, kaip [teigia] Zonara[t(250)] ir Sozimas, kuris pabrėžtinai mano juos gyvenus Sarmatijoje; tam pritaria ir Svida, kuris teigia juos gyvenus netgi prie Tyro upės, prie Niestro Ukrainoje. Nepaisant visko, istorijos [knygose] teisingai rašoma, jog herulų karaliais yra buvę gotų karaliai, o gotų karaliais – herulų kunigaikščiai, nes Odoakras, nors ir būdamas herulas, buvo gotų karalius. 4) Laikykime prielaida ir tai, ką, be manęs, mano daugelis geografų – jog tikroji herulų gyvenvietė buvusi prie Rytų jūros[u(251)], ir tai yra teisinga, jeigu atsižvelgsime į karus, kuriuos langobardai kariavo Riugeno žemėje, t.y. Pomeranijoje. Apie tai galima pasiskaityti P. Diakono[x(252)], Otto Frizingiečio[y(253)] [veikaluose], nes pastarasis sako, jog Odoakras buvęs riugeniečių ir herulų karalius. Prokopijas nedviprasmiškai pasako[z(254)], jog herulai ir gepidai buvo kaimynai, bet gepidai gyveno prie Vyslos[aa(255)]. 5) Aptariant šią temą reikia pagaliau paminėti, kad tautų pavadinimai nebūtinai yra susiję su tam tikromis vietomis ir provincijomis, o dažnai, kaip jau įrodyta anksčiau, tautos vardą lemdavo koks ypatingas veiksmas, kartais ir vadas. //

[y(253)] Lib. 4. Chron. c. 31.

[Otto Frisingensis, Rerum ab origine mundi [...]. *Vide e(176).*]

[z(254)] Lib. 3.

[Procopius Caesariensis, De rebus Gothorum [...]. *Vide c(26).*]

[aa(255)] Orb. Goth. lib. 3. c. 2. pt.

[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 3, cap. 2. *Vide h(23).*]

[355] *MSB:* Herulische. [356] *scr. supra lit.* [357] *corr. ex* gar.

[89v] §10. Nun dieses vorgesetzt, sage, daß diese Thule deß Procopii nicht anders sey / alß Unser Balthia, nehmlich der Strich-Lands, der an der Ost-See von Liefland nemblichen[358] / biß an die Dähnischen Provintzen lieget und in sich schliesset Liefland, Churland, Zamaiten, / Liettauen, Preussen, Pohlen, Pommern, Marck Brandenburg, Mecklenburg, Lauenburg, / Braunschwieg etc. etc. fast in gleichen Gräntzen, wo Wir oben Scanzien bezogen, alß welches / auch *Balthia* und dem Procopio *Thule* geheissen; solche Unsere Meinung läst sich folgen-/der Gestalt wahr machen. Denn (1.) der Situs Unserer Balthiae kombt überein mit / dem Situ, dann der älteste unter den Philosophen Pythaeas der Thule setzet, nehmlich daß / Sie von den Brittanischen Insulen abgelegen Sechs Schifftage reisen. (2.) Er kombt theils[359] / überein mit dem Situ, den Plinius[bb(256)] ihr giebt. Nehmlich daß Thule unweit dem mari / Chronio Ostwerts gelegen. (3.) Unser Balthia kombt überein schier mit der grösse, / die die Thule haben solle, denn diese Länder, worin die Sprache der Leute in den special Bal-/thia (in Preussen nehmlich) im Schwange gangen, ist ein groß Theil grösser, alß Britta-/nien ist. (4.) Solinus schreibt der Thule zu, daß Sie von Obsten, Getreydigten und Vieh / sehr Tragbahr seye; und daß findet sich auch in unserm Balthia. (5.) Plinius sagt, daß / es Eine sey von den Insuln, die den Bornstein haben, und daß ist eben in unserm Balthia. / (6.) Dabey ⌈Er gedencket[360] des *Maris Chronii*, dadurch Wir verstehen nicht eben daß *Mare / Amalchium* oder die äusserste Ost-See, sondern etwa die Ost-See an der Curischen Län-/dern, oder auch woll daß Curische Haaff in Preussen, alß welches ein Aestuarium ist, / vom Chrono Fluvio, so jetziger Zeit auff Sarmatisch *Niomon,* auff Deutsch *Mümmel* heist. / Selbiges ist eben die See, von dero Außfluß in der Ost-See man eine Tagereise hat zur / Insul Nerigon, daß ist Nerien, die der gemeine Mann jetzo *Nehrung* nennet, und wo / der Bornstein jetzo in so grosser Menge und Güte gefunden wird. Es sind zwar zwo Ne-/rien, alß die am Frischen Haaff und die am Curischen Haaffe liegen;

[bb(256)] L. c.
[Plinius, Caius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5).*]

[89v] §10. Išdėstęs savo samprotavimus sakau, jog ta Prokopijo *Thule* yra ne kas kita, kaip mūsų Baltija, būtent teritorija, išsidėsčiusi prie Rytų jūros, nusidriekianti nuo Livonijos iki Danijos provincijų ir apimanti Livoniją, Kuršą, Žemaitiją, Lietuvą, Prūsiją, Lenkiją, Pomeraniją, Brandenburgo žemę, Meklenburgą, Lauenburgą, Braunšveigą ir t.t.; tai yra maždaug mūsų anksčiau nubrėžta Skancijos teritorija, kurią [kiti] vadino ir *Balthia*, o Prokopijas – *Thule*. Tokią mūsų nuomonę galima šitaip įrodyti: 1) mūsų Baltijos geografinė padėtis sutampa su ta padėtimi, kurią Pitėjas, vyriausias iš visų filosofų, priskiria *Thule'i*, būtent kad iš Britanijos salų laivu ją galima pasiekti per šešias paras. 2) Iš dalies tai sutampa su padėtimi, kurią jai priskiria Plinijus[bb(256)], – kad *Thule* esanti kiek ryčiau nuo *Chrono* jūros. 3) Pagal dydį mūsų Baltija tikrai prilygsta *Thule'i*, nes tie kraštai, kur labai plačiai buvo vartojama tų žmonių kalba atskiroje Baltijos dalyje (būtent Prūsijoje), yra žymiai didesni negu Britanija. 4) Solinas teigia, kad [saloje] *Thule* labai gausiai dera vaisiai, grūdai, daug gyvulių, o tai pasakytina ir apie mūsų Baltiją. 5) Plinijus sako, jog tai esanti viena iš salų, turinčių gintaro, o jo kaip tik yra mūsų Baltijoje. 6) Jis mini ir *Mare Chronium*, kurią mes laikome ne *Mare Amalchium* ar išorine Rytų jūra, o veikiau Rytų jūra prie kuršių kraštų, arba gal ir Kuršių mariomis Prūsijoje, kurios yra Chrono upės, dabar sarmatiškai vadinamos *Niomon*, vokiškai *Mümmel*, žiotys. Bet iš tiesų tai yra ežeras, o nuo tos vietos, kur jis įteka į Rytų jūrą, per vieną dieną galima nuplaukti iki Nerigono salos, tai yra Nerijos, kurią paprasti žmoneliai nūnai vadina *Neringa* ir kurioje randama tiek daug ir labai gero gintaro. Mat yra dvi nerijos – prie Aistmarių ir prie Kuršių marių; bet abi šios nerijos kadaise buvo viena

[358] *MSB:* nehmlich. [359] *MSB abs.* ⌈...[360] *MSB:* gedenket er.

allein diese beyde / Nerien ist von Alters eine Neria gewesen, welchs allerdings erhellet auß dem Nahmen / deß Haaffes, so *frisch* genandt wird, ⌈ weil es frisch entstanden[361]. Daß Churische Haaff, / weil es doch ziemlich groß ist, hat vermuhtlich vom Fluß Mümmel, der *Chronus* vor die-/sem genandt, den Alten *Mare Chronium* geheyssen.

§11. Da nun Thule eben unser Balthien ist und die Heruli eben hie ihre Königl. / Familie gehabt, können und müssen wir die Herulos auch in Preussen setzen. Doch eben / nicht in der Meinung, daß Sie in jetzigen Preussen allein residiret, sondern daß Sie / Ein Volck mit den Gothen in Preussen gewesen, ungeacht Sie sich hernachmahls vielleicht / durch innerliche Unruhe, die unter den Sarmatern entstanden, sich weiter hinauff nach / Mecklenburg bezogen, derer Nachlaß noch daselbst anzutreffen, dero Sprach aber mit / der Alten Preussischen Sprach eins ist und demnach auch Ein Volck mit ihnen müssen / gewesen seyn.

§12. Daß aber die Sprache der Herulorum, so man in Mecklenburg *Werulos* / nennet, Eine Sprache ist mit der Alten Preussischen Sprache, erhellet auß dem Vater un-/ser, so wir anjetzo beyfügen, da Wir oben daß Deutsche, hernachmahls daß Preussische, nach / der Edition des S[imon] Grunaven[129], letzlich daß Werulische setzen, wie Uns Wolfg[angus] Lazius, Hart-/knoch und Andere vorstellen. //

[90r] Vater unser der du bist in dem Himmel, geheiliget werde dein Nahme.
Preussisch
Tabhas mus kas tu es ek szan debbes, swizgesger[362] thowes Wartz.
Werulisch
Tabhas mus kas tu es ek szan debbeses, swenticź thowes Wartz.

Zukomme Uns dein Reich, dein Will geschehe, wie im Himmel,
Preussisch
enak mums towe wis walstybe, tows prats bus, ka ek szan debbessis,
Werulisch
penag mums tows walstybe, tobbs prats gir, kad [...][363] debbes,

⌈...[361] *MSB abs.* [362] w *sim. corr. ex* z. [363] *lac.*

nerija, tai paaiškėja iš marių vardo – jos [vokiškai] vadinamos *Frisch* [„šviežias, naujas“], nes neseniai atsirado. Kadangi Kuršių marios gana didelės, senieji [autoriai] jas vadino *Mare Chronium* – tikriausiai pagal *Miummelio* upę, anksčiau vadintą *Chronu*.

§11. Kadangi *Thule* yra mūsų Baltija ir būtent čia gyventa herulų karalių giminės, galime ir privalome manyti herulus taip pat gyvenus Prūsijoje. Tačiau nereikia įsivaizduoti, kad jie vieni gyveno dabartinėje Prūsijoje, – kartu su gotais jie buvo viena Prūsijos tauta, nors vėliau jie, galbūt dėl vidinių nesutarimų, kilusių tarp sarmatų, patraukė toliau, Meklenburgo link, kur dar ir šiandien randame jų palikuonių; bet jų kalba yra bendra su senovės prūsų kalba, ir todėl jie su jais turėjo būti viena tauta.

§12. O kad herulų, Meklenburge vadinamų *verulais*, kalba yra bendra su senąja prūsų kalba, paaiškėja iš „Tėve mūsų“, kurį pateikiame tokia tvarka: vokiškai, po to prūsiškai pagal Simono Grunau paskelbtą tekstą[129], paskiausiai verulų kalba pagal Wolf[gango] Lazijaus, Hartknocho ir kitų tekstus. //

[90r] Tėve mūsų, kuris esi danguje, teesie šventas tavo vardas.
Prūsiškai
Tabhas mus kas tu es ek szan debbes, swizgesger thowes Wartz.
Veruliškai
Tabhas mus kas tu es ek szan debbeses, swenticź thowes Wartz.

Teateinie tavo karalystė, teesie tavo valia, kaip danguje,
Prūsiškai
enak mums towe wis walstybe, tows prats bus, ka ek szan debbessis,
Veruliškai
penag mums tows walstybe, tobbs prats gir, kad [...] debbes,

also auch auff Erden. Unser tägliches Brodt gib Uns auch heute.
Preussisch
tad [...][364] semes wirszun. Annose y dienas mayse dodi mums szon dien.
Werulisch
tad ta wirszun zemmes. Musu dieniszka mayse dod mums szo dien.

Vergib uns unser Schuld, alß wir vergeben Unsern Schuldigern. Und
Preussisch
Pamate mums musu Nozęgun, kade mes pametam nusson Piktanaikams. No
Werulisch
Pamatem mums musu Grake, ka me pamat musu Patradokem. Ne

führe uns nicht in Versuchung. Sondern erlöse Uns von dem Übel.
Preussisch
wedde mums panam padanam. Swal badi mums ne wüse Layne.
Werulisch
wedde mums launa badekle. Pest pasarga mums nug wüsse Loune.

Ob woll viel unrichtig-geschriebenes hie mit unterläufft, weil Leute, die solcher Sprache / gar nicht mächtig gewesen, dieses Uns communiciret haben, da von im Buch von der Alt Preus-/sischen und Gothischen Sprache eigentlich gehandelt werden wird, siehet man doch augenschein-/lich, daß die Sprache der Werulorum und der Preussen Eins, und Sie Ein Volck, und vor / dem zu den Venedis und Wenden sind gerechnet gewesen.

§13. Es möchte aber jemand hie wissen wollen, wie es gekommen, daß man die / Alten Herulos vor jetzo *Werulos* nennet? Unser Nadraven, Zalavonien und Curen / wissen zu sagen, daß viele von Ihren Vorfahren
[90v] sind auß dem Lande in andere Örter ver- // trieben worden. Diese Vertriebene nennen Sie *Waràlos*, mit dem Punct auffm *à* oder *ȧ*, / welcher vocalis, gleichsahm Medius, ein Mittel vocalis ist zwischen *à* und *e*, den *Waryti* heist / „treiben". Es kan seyn, daß von den alten

[364] *lac.*

taip ir žemėje. Kasdienės mūsų duonos duok mums šiandien.
Prūsiškai
tad [....] semes wirszun. Annose y dienas mayse dodi mums szon dien.
Veruliškai
tad ta wirszun zemmes. Musu dieniszka mayse dod mums szo dien.

Atleisk mums mūsų kaltes, kaip ir mes atleidžiame savo kaltininkams. Ir
Prūsiškai
Pamate mums musu Nozęgun, kade mes pametam nusson Piktanaikams. No
Veruliškai
Pamatem mums musu Grake, ka me pamat musu Patradokem. Ne

neleisk mūsų gundyti. Bet gelbėk mus nuo pikto.
Prūsiškai
wedde mums panam padanam. Swal badi mums ne wüse Layne.
Veruliškai
wedde mums launa badekle. Pest pasarga mums nug wüsse Loune.

Tačiau įsiveldavo ir daug klaidingai parašytų dalykų, kadangi mums tai pasakydavo žmonės, visiškai nemokėję tos kalbos; apie tai bus kalbama skyriuje apie senąją prūsų ir gotų kalbą, bet juk aiškiai matyti, kad verulų ir prūsų kalba yra ta pati ir kad tai yra viena tauta, o anksčiau juos priskirdavo venedams ir vendams.

§13. Bet gal kam nors būtų įdomu sužinoti, kaip atsitiko, kad senieji herulai nūnai vadinami *verulais*? Mūsų nadruviai, skalviai ir kuršiai pasakys, jog daugelis iš jų protėvių buvo išvaryti iš savo krašto //
[90v] į kitas vietas. Tuos išvarytuosius jie vadina *Waràlos*, su taškeliu ant *à* arba *ȧ*, ta balsė, tarsi *medius*, yra tarpinė balsė tarp *à* ir *e*, nes *Waryti* reiškia „varyti". Galimas daiktas, jog kai kurie *Póneiti* arba, kaip teigia

Churen und Preussen, die in andre Länder offters / eingefallen, einige *Póneiti,* oder wie Plinius will, *Benedi*[130], etwa mit Willen oder auch daß / Sie sich zu sehr ins Land vertieffet und von den Einwohnern eingenom[m]en geblieben, die Ihre / Unterthanen dahin haben treiben lassen; dahero der Nahmen *Weruli* in Mecklenburg ent-/standen, wo anders NB der Nahme *Veruli* noch ein so hohes Alter erreichet hat. So viel / meine Wenigkeit in Historien gelesen, finde ich bey den Scribenten, daß der Nahme *Veruli* / erst, da der Deutsche Orden empor kommen, gewesen, als nehmlich Sec[ulo] XIII., XIV in den / Historicis gelesen wird; und muhtmasse, daß zur selben Zeit einige Herren auß Deutschland, / so Mecklenburg in den Uhralten[365] Zeiten bezwungen, wieder die Preussen und Churen dem / Deutschen Orden beygestanden und gedienet und in solchen Kriegs-Diensten auch viele Curen / und Preussen gefangen genommen, die Sie in Ihre Länder getrieben haben. Und man befindet / auch, daß eben diese Weruli auch bey diese jetzige Stunde, ungeacht Sie schon Christen worden, / noch recht Sclavisch, wie man solche Gefangene pfleget zu tractiren, gehalten worden. Muht-/ maßlich können diese Waruli woll keine andere Völcker seyn als gebohrne Curen und Preussen, / die als Sclaven weggetrieben worden, und in dem Lande, da doch nur lauter Deutsch geredet / wird, ihre Mutter-Sprache biß auff diese jetzige Stunde beybehalten; wie davon im Buch / von der Alt Preussischen Sprache zu lesen.

§14. Wir befinden, daß einige Könige der alten Heruler an der Weissel / und an dem Baltischen Meer gewohnet, und sind Diese berühmt bey den Scribenten[cc(257)]. 1. An-/tyrius, ein tapfferer Held, so zu Zeiten Alexandri Magni gelebet; Seine Frau Samulla, / eine Tochter der Gothen auß Samland. 2. Anaras, dessen Gemahlin Orythia, eine / Pohlnische Pricessin. 3. Alymer hat eine Princessin auß Rügen. 4. Antyrius hat / eine Princessin auß Dennemarck. 5. Hutterus. 6. Vicislaus soll regiret haben 56 Jahr. / 7. Witislaus. 8. Alaricus, der

[cc(257)] Henricus, in General. Princip.
[?]

Plinijus, *benedai*[130] iš senųjų kuršių ar prūsų, dažnai įsiveržusių į kitas šalis, sąmoningai ir dėl to, kad per daug būdavo nusikraustę į krašto gilumą ir susimaišę su vietiniais gyventojais, liepdavo atvaryti savo pavaldinius. Tai štai kaip Meklenburge atsirado *verulų* vardas, ir kai kur jis, n.b., išsilaikė daug amžių. Kiek aš, nuolankus jūsų tarnas, esu skaitęs istorijos [veikalų], pastebėjau, kad autoriai *verulų* vardą vartoja tik nuo Vokiečių ordino laikų, būtent XIII, XIV amžių istorikų [darbuose]; ir drįsčiau spėti, jog tuo metu, kai senų senovėje kai kurie vokiečių valdovai pavergė Meklenburgą, buvo prūsų ir kuršių, padėjusių ir tarnavusių Vokiečių ordinui, o atlikdami karo tarnybą daug kuršių ir prūsų patekdavo nelaisvėn, ir juos išsivarydavo į savo šalis. Ir dabar dar galima pastebėti, jog tie verulai, nors jau būdami krikščionys, laikomi beveik vergais, su jais elgiamasi kaip su belaisviais. Ko gero, tie verulai bus ne kokios kitos tautos, o į vergovę išvaryti kuršiai ir prūsai, iki šios akimirkos išsaugoję gimtąją kalbą krašte, kur kalbama vien vokiškai; apie tai galima pasiskaityti knygoje apie senąją prūsų kalbą.

§14. Mes manome, kad keliolika senųjų herulų karalių yra gyvenę prie Vyslos ir prie Baltijos jūros, ir jie buvo žinomi rašytojams[cc(257)]. 1. Antirijus, narsus karžygys, gyvenęs Aleksandro Didžiojo laikais; jo žmona Samula, Sembos gotų dukra. 2. Anaras, jo žmona Oritija, lenkų kunigaikštytė. 3. Alimeras, vedęs kunigaikštytę iš Riugeno. 4. Antirijus, vedęs Danijos princesę. 5. Huteras. 6. Vicislavas, esą valdęs 56

[365] h *corr. ex* r.

die Marck Brandenburg erobert, sein Sohn. 9. Triticus, dessen / Sohn. 10. Albericus soll Schweden ihm unterwerffig gemacht haben. Nach Ihm ist gefolget / 11. Wisimarus, der von Constantino M[agno] Römischen Käyser ein Theil von Ungerland bekommen, / dessen Sohn 12. Mieceslaus ein König der Herulern, Gothen und Pohlen. Deme folget 13. / Radagastus, und nach Ihm 14. Corsica. Darauff 15. Fredebaldus, deme gefolget 16. / Gundericus. 17. Rudolphus. 18. Gensericus. 19. Wisilaus. 20. Alaricus. 21. / Albericus, so eine Princessin auß Pohlen Arissa gehabt, und hat geherschet von der Weis-/sel biß an Hollstein hinan. Weitern Nachricht von den Herulern, von Ihren Enteprisen, / die Sie in Pannonien, Ligurien, Venedig, Italien, Walachien, in Pom[m]ern, in Dalmatien / gethan; wie auch waß Sie daselbst vor Könige gehabt, wird der Hochgeneigte Leser befin-/den in dem *Orbe Gothico*[dd(258)].

Daß 16. Capittel

Von den Gepedis, Burgundionibus und andern Völckern, die die Auctoren / pflegen in Preussen zu setzen

Inhalt

1. Der Nahmen *Gepedes,* verenderlich bey den Auctoren, woher zu deriviren? 2. Ihr Uhrsprung / in Preussen gewesen. 3. Von den Burgundiern, ihrem Nahmen. 4. Ihr Uhrkunfft. 5. Ihre Expeditiones. / 6. Von den Sargetis, oder Sarganis[131], Batoniis. 7. Von den Alveonibus, ob Elbing da von den Nahmen herhabe? / Des Auctoris Meinung. //

[91r] §1. Die Auctores setzen auch die Gepedes in Preussen, derer Nahmen auch sehr bey / Ihnen variirt. Procopius und Paulus Diaconus nennen Sie *Gepedas*, Sarnitius und andere *Ge-/pidas, Gepedas* und *Gepedanos.* Erasmus Stella heisset Sie *Sigepetes* et *Ganipotos.* Bretkius / *Jej-pedas.* Wolfg[angus] Lazius meinet, daß Sie seyn die Chetvari, die in den Gräntzen des Pannonien sich / hernachmahls niedergelassen. Jornandes

[dd(258)] Lib. 9. *[!]* c. 4. §4. 5.
[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 3, cap. 4, §4, 5. *Vide h(23).*]

metus. 7. Vitislavas. 8. Alarikas, užgrobęs Brandenburgo marką, jo sūnus. 9. Tritikas, jo sūnus. 10. Alberikas, kuris esą buvo pavergęs Švediją. Po jo ėjo 11. Visimaras, iš Romos imperatoriaus Konstantino Didžiojo gavęs dalį Vengrijos žemių, jo sūnus 12. Mieceslavas, herulų, gotų ir lenkų karalius. Po jo ėjo 13. Radagastas, o po jo 14. Korsika. Paskui 15. Fredebaldas, jį pakeitė 16. Gunderikas. 17. Rudolfas. 18. Genserikas. 19. Visilavas. 20. Alarikas. 21. Alberikas, [kuris] buvo vedęs Lenkijos kunigaikštytę Arisą, jo valdos siekė nuo Vyslos iki pat Holšteino. Daugiau žinių apie herulus, jų žygius, surengtus į Panoniją, Liguriją, Veneciją, Italiją, Valakiją, Pomeraniją, Dalmatiją, taip pat apie tai, kokius karalius jie turėjo, maloningasis skaitytojas ras *Gotų pasaulyje*[dd(258)].

Šešioliktas skyrius

Apie gepedus, burgundus ir kitas tautas, kurias autoriai paprastai mano gyvenus Prūsijoje

Turinys

1. Iš ko vestinas vardas *Gepedes*, skirtingai rašomas įvairių autorių? 2. Jie kilę iš Prūsijos. 3. Apie burgundų vardą. 4. Jų kilmė. 5. Jų karo žygiai. 6. Apie *sargetus*, arba *sarganus*[131], bei *batonijus*. 7. Apie alveonus. Ar Elbingas nuo jų gavo savo vardą? Autoriaus nuomonė. //

[91r] §1. Autoriai ir *gepedus*, kurių vardas rašomas labai skirtingai, mano gyvenus Prūsijoje. Prokopijas ir Paulius Diakonas vadina juos *gepedais*, Sarnicijus ir kiti – *gepidais, gepedais ir gepedanais.* Erasmas Stella juos vadina *sigepetais* ir *ganipotais.* Bretkūnas – *jejpedais.* Wolfg[angas] Lazijus mano, jog tai buvo *chetvarai*, kažkada vėliau apsigyvenę Panonijos teritorijoje. Jornandas žodį *Gepeda* kildina iš

will daß Wort *Gepeda* herführen von einem Gothischen / Wort *Gepanta,* so einen faulen und nachlässigen Menschen bedeuten soll. Lazius[a(259)] will es / herführen vom Deutschen: *Geh bald.* Denn wie Sie auß Scanzien mit dreyen Schiffen gefahren, / hat daß dritte Schiff, worinn die Gepeder gewesen, sich sehr verweilet, drauff Sie ihnen zuge-/ ruffen, daß sie bald gehen, d. i. fort gehen sollen. Davon sollen Sie den Nahmen *Gepedae* bekom-/men haben. Allein beyde derivationes können nicht bestehen, dann sie zuweit hergeholet und / auch keinen Grund auß der Historie haben. Denn ja diese Völcker nicht *Gepandae*, auch nicht / Gepalde, sondern *Gepedae* nach dem Zeugniß der Auctoren geheyssen. Viel näher der Alt Preussi-/schen Gothischen Sprache und auch der Warheit treten bey die Benennungs Wörter des Erasmi / Stellae und des Bretkii. Jener nennet Sie *Sigepedas*, welcher in der Preuss. Sprache bedeut, heist / einen *Ordinarium Cursorem,* einen „Ordentlichen Landtbohten", oder „Läuffer". Dieser nennet Sie / *Jeipedas,* so ebenfals einen starcken Läuffer bedeut. Und eben dasselbe; nehmlich daß diese Völcker / sehr risch[366] zu Fuß gewesen, bezeuget Tacitus[b(260)]. Daß Sie aber von Stella *Ganipotos* auch / heissen, halte Ich davor, daß dieser nation wegen ihres starcken Gesäuffs dieser Nahm alß / ein Eckel-Nahm gegeben worden, denn er bedeut einen starcken Säuffer. Und auß dieser / Ursach nennet Sie Stella in Lateinischer Sprach *Sitientes,* d. i. „die Dürstenden, die allzeit dürsten / und trincken wollen".

§2. Diese Gepedes führet Jornandes auß Seiner Scanzia und setzet Sie doch an die / Weissel, in den Preussischen Werdern bey Dantzig und Marienburg; wie Er denn also von / Ihnen redet: „Hi ergo, spricht Er, Gepidae tact[i] invidia dudum spreta Provincia illa comma-/nebant in Insula Vistulae amnis, vadis circumacta, quam pro patrio sermone

[a(259)] Lib. 2.
[Lazius, Wolfgang, De gentium aliquot migrationibus [...]. *Vide i(38).*]
[b(260)] Lib. de Morib. Germanor.
[Tacitus, Cornelius, De moribus Germanorum [...]. *Vide c(7).*]

gotiško žodžio *Gepanta*, reiškiančio tinginį ir apsileidėlį. Lazijus[a(259)] jį išveda iš vokiško *Geh bald* [„greitai eik"]. Mat, kai jie [kadaise] trimis laivais išplaukė iš Skancijos, trečiasis laivas, kuriame buvo gepedai, labai ilgai užtruko, todėl kiti jiems šaukę, kad jie *bald gehen* [paskubėtų], t.y. toliau plauktų. Dėl to jie neva gavę *gepedų* vardą. Bet abu kilmės aiškinimai neįtikinami, nes juose per toli nueita ir jie neturi istorinio pagrindo. Kaip liudija autoriai, tos tautos vadinosi ne *gepandais* ir ne *gepaldais*, o *gepedais*. Daug artimesnius senovės prūsų ir gotų kalbai ir labiau atitinkančius tikrovę tų tautų vardus pateikia Erasmas Stella ir Bretkūnas. Pirmasis juos vadina *sigepedais*, prūsų kalba tai reiškia *Ordinarium Cursorem*, „paprastą pasiuntinį", arba „bėgiką". Antrasis juos vadina *jeipedais*, tai taip pat reiškia greitą bėgiką. Ir tą patį, būtent kad tie žmonės buvę labai greitų kojų, liudija Tacitas[b(260)]. O kad Stella juos vadina ir *Ganipotos*, tai, manyčiau, dėl to, kad ta tauta tokią pravardę gavo dėl besaikio gėrimo, nes ji reiškia didelį girtuoklį. Ir dėl tos priežasties Stella lotyniškai juos vadina *Sitientes*, t.y. „trokštantieji, kurie visą laiką jaučia troškulį ir nori gerti".

§2. Jornandas tuos gepedus kildina iš savo Skancijos ir mano juos gyvenus prie Vyslos, Prūsijos salelėse prie Dancigo ir Marienburgo; jis šitaip apie juos kalba: „Taigi šie gepidai užsidegę pavydu pasiliko tame prieš tai niekintame krašte Vistulos upės saloje, apsuptoje seklumų;

[366] *pro* rasch.

dicebant Gepedas. / Nunc eam, ut fertur, Insulam gens Vidiaria incolit, ipsis meliores terras meantibus. Qui Vidiarii / ex diversis Nationibus, acsi in unum consilium collecti sunt, et gentem fecisse noscuntur. Ergo ut / dicebamus Gepedarum Rex Fastida, qui etiam gentes excitans, patrios fines per arma dilatavit. / Burgundiones pene ad internecionem delevit, aliasq[ue] nonnullas gentes perdomuit. Gothos, quoq[ue] male / provocans, consanguinitatis foedus prior importuna contestatione violavit: superbaq[ue] admodum ela-/tione iactatus, crescenti populo, dum terras cupit addere, incolas patrios reddidit rariores." Nach / dieser des Jornandis Relation sollen die Gepedae in dem Dantziger und Marienburgischen, auch / vielleicht Marien-Werderischen Insulen, oder Werdern, gewohnet haben, so mit den Burgundiern / und Gothen sich vermischet und Eins gewesen, hernach Sie die Burgundier bezwungen. Endlich, / da es den andern Gothen gedüncket, sich in andre Länder verthan haben; wie denn bey dem Pro-/copio und Jornande zu lesen, daß Sie in Dacien, in Pannonien, in Slavonien wieder die Hunnen / sich sehr woll gehalten, auch die Hunnen überwunden. Endlich in Dalmatien gerücket, auch so weit / gebracht, das die Römische Käyser ihnen haben jährlich ein gewisses Gehalt geben müssen.

§3. Aus vorigen erhellet, daß in oder auch an Preussen zu setzen seyn auch die / Burgundiones, derer Nahme nicht minder auch, wie der Gepeden, bey den Auctoribus variirt. / Plinius, Diaconus, Jornandes, Isidorus, Orosius nennen Sie *Burgundiones.* Ptolomaeus nennt / Sie *Phrumgundiones;* Olympiodorus heist Sie *Burguntiones,* Zosimus
[91v] *Burgundi.* Agathias[c(261)] // *Burgundi,* beym Marcellino heyssen Sie *Burgundi* et *Burgundii.* Procopius und Aga-/thias *Burguziones* und *Burgunziones,* Lazius nennet Sie *Burgiones,* Glarean[us] *Burguntos*[d(262)].

[c(261)] Lib. 5.

[Agathias (Myrinaeus, Scholasticus), *possib. q. ex multis ed.:* De rebus Gothorum et peregrinis historiis [...] ex recogn. Erasmi Roterodami, [s. l.], 1518; Augsburg, 1519; *altern.* Agathias in Zosimus: Zosimi comitis et exadvocati Fisci, Historiae novae libri VI [...], quibus additae sunt historiae Procopii Caesariensis (De bello Gothorum [...]) per Christophorum Personam [...] in Latinum traductus. Agathiae Myrrinae (libri V) per Ch. Personae in Latinum traducti. Iornandis Alani. Zosimi libros 10 [...]. Adiecimus et Leonardi Aretini Rerum Gothicarum commentarios [...], Basileae, 1576.]

tą salą gimtąja kalba vadino *Gepedas*. Dabar, jiems patraukus į geresnes žemes, toje saloje, kaip pasakojama, gyvena vidiarijų gentis. Žinoma, kad šie vidiarijai susirinkę iš įvairių genčių tartum į vieną bendruomenę ir sudaro tautą. Taigi, kaip sakėme, gepedų karalius Fastida, kuris net išvydamas tautas ginklu išplėtė tėvynės ribas, burgundus beveik visiškai išnaikino, kai kurias kitas tautas pavergė. Be to, mesdamas iššūkį gotams, pasinaudojęs priešišku liudijimu, pažeidė ankstesnę kraujo giminyste pagrįstą sąjungą. Išdidžiai pasikėlęs į nepaprastą puikybę, išretino gyventojus tėvynainius, kai daugėjant gyventojų norėjo prijungti žemių." Sprendžiant iš tokio Jornando pranešimo, gepedai gyveno salose ar salelėse prie Dancigo ir Marienburgo, o gal ir Marienverderio, ten susimaišė su burgundais ir gotais, taikiai sugyveno, o vėliau jie pavergė burgundus. Pagaliau, prisiminę kitus gotus, nusibastė į kitas šalis; antai Prokopijas ir Jornandas rašo, kad jie šauniai atsilaikė prieš hunus Dakijoje, Panonijoje, Slavonijoje, be to, nugalėjo hunus. Pagaliau atkeliavo į Dalmatiją ir netgi tiek pasiekė, kad Romos imperatoriai jiems kasmet mokėdavo tam tikrą sumą algos.

§3. Iš to, kas pasakyta, aiškėja, kad, galimas daiktas, Prūsijoje arba prie Prūsijos gyveno ir burgundai, kurių vardą autoriai vartoja ne taip skirtingai, kaip gepedų. Plinijus, Diakonas, Jornandas, Izidorius, Orosijus vadina juos *Burgundiones*, Ptolemajas vadina juos *Phrumgundiones*, Olympiodoras – *Burguntiones*, Zosimas – *Burgundi*, Agathijas[c(261)] – //
[91v] *Burgundi*, Marcelinas – *Burgundi* ir *Burgundii*, Prokopijas ir Agathijas – *Burguziones* ir *Burgunziones*, Lazijus juos vadina *Burgiones*, Glareanas – *Burguntos*[d(262)].

[d(262)] Vid. Orb. Goth. l. 3. c. 3. §1, 2 *[!]*.

[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 3, cap. 3, §1, 2. *Vide h (23).*]

§4. Ihre Urkunfft betreffende, ist es bey den bewehrtesten und ältesten Scriben-/ten abgemacht, daß Sie Gothische Völcker gewesen, denn Procopius und Plinius Sie zu den / Gothischen und Vandalischen Völckern ziehen; den auch Strabo[e(263)], Lazius und andre beyfal-/len. Sie sind allzeit mit den Gothen, Alanen, Vandalen, Gepeden vermischt und in Krieges / union gewesen. Isidorus setzet Sie nah an dem Baltischen Meer. Ptolomaeus unweit von / der Weissel, biß an die Nieper. Jornandes will, daß Sie in den jetzigen Dantziger und Ma-/ rienburgischen Werdern gewohnet haben. Gewiß aber ists, daß Sie eine Sprache mit der / Preuss. Gothischen Sprache gehabt, dessen Spur man noch[367] auß einigen Wörtern, die bey / den Burgundern gebräuchlich und derer die alten Auctores gedencken, erkennen kan. / Der Burgundianer König ist genent worden *Gendinus,* da vor andre *Chendinus* setzen, / wieder einige *Hendinus* sagen, solchs ist ein Alt-Preussisches Wort und bedeutet einen / Mann, der mit Gefahr seiner eigen Persohn schuldig ist, die Gefahr der andern zu verhüten; / und darin bestunden der Gothischen Fürsten ins gemein ihr Ambt. Einige wollen, daß / solches Wort herkomme auß dem Pohlnischen *Sędzia,* d. i. „Richter", nur daß vor *S G* genom-/men worden, welches aber bey den Sarmatischen Völckern gar gebräuchlich. Und bestund auch / der Könige Ambt in richten und schlichten der Sachen ihrer Unterthanen. Ihr Oberste Priester / hies *Zynistas,* davor einige schreiben *Sinistas,* welches eigentlich herkommt vom Wort *Zynys,* / mit welchen Nahmen die Priester in Preussen vor alters benennet worden. Jetzo aber, weil / die Preuss. Priester Ertz-Zauberer gewesen, wird daß Wort einem Zauberer zugelegt, da es / doch sonsten seiner Ursprung nach die Bedeutung hat, eines Weisen Mannes, a *Zynnu,* d. i. / „ich weiß" und „verstehe", den solche Heydnische Priester haben alles wissen, und vorher wissen müssen.

§5. Diese Völcker haben sich gleich den andern Gothischen Völckern in Pannonien, am Rhein, / in Batavien, in Franckreich mit rühmlichen

[e(263)] Lib. 7.
[Strabo, *vide* Lazius, Wolfgang, De gentium aliquot migrationibus [...]. *Vide i(38).*]

§4. Dėl jų kilmės patikimiausi ir seniausi autoriai sutaria, jog tai buvusios gotų tautos, nes Prokopijas ir Plinijus jas laiko gotų ir vandalų tautomis; tam pritaria ir Strabonas[e(263)], Lazijus ir kiti. Jie visą laiką maišydavosi su gotais, alanais, vandalais, gepedais ir karų metu būdavo sąjungininkai. Izidorius mano juos gyvenus netoli Baltijos jūros, Ptolemajas – netoli Vyslos iki *Nyperio.* Jornando nuomone, jie gyveno dabartinėse salose prie Dancigo ir Marienburgo. Bet jie neabejotinai turėjo bendrą su Prūsijos gotais kalbą, – jos pėdsakus dar galima atpažinti kai kuriuose žodžiuose, kuriuos vartojo burgundai ir kuriuos mini senovės autoriai. Burgundų karaliaus vardas buvo *Gendinas*, kiti mano – *Chendinas*, dar kiti sako – *Hendinas*, tai yra senovės prūsų žodis, reiškiantis žmogų, kuris, rizikuodamas savo gyvybe, stengiasi kitus apsaugoti nuo pavojaus; tai ir būdavo gotų kunigaikščių priedermė. Yra manančių, jog tas žodis kilęs iš lenkiško žodžio *Sędzia*, t.y. „teisėjas", tik vietoj *G* pavartota *S*, kurią sarmatų tautos labai dažnai vartoja. O karalių pareiga buvo teisti ir spręsti valdinių ginčus. Vyriausiasis jų žynys vadinosi *Zynistas*, kai kas tą vardą rašo *Sinistas*, jis kilęs iš žodžio *Zynys* – tuo vardu prūsų žyniai buvo vadinami nuo neatmenamų laikų. Kadangi prūsų žyniai buvo nepranokstami burtininkai, tai dabar tuo žodžiu vadinamas burtininkas, nes pagal kilmę tas žodis reiškia išmintingą vyrą, [jis kilęs] iš *Zynnu*, t.y. „žinau" ir „suprantu", nes tokie pagonių žyniai turėjo viską žinoti ir viską iš anksto numatyti.

§5. Tos tautos, panašiai kaip ir kitos gotų tautos, šlovingais žygiais pelnė didelių pagyrų Panonijoje, prie Reino, Batavijoje, Prancūzijoje,

[367] *MSB:* annoch.

Thaten in ein groß Lob gebracht; wie Sie denn / mit 3000 Mann 10 000 Hunnen auß dem Felde geschlagen[f(264)]. Die[368] erste Könige, über die / jenigen Burgundier, so an der Weissel gewohnet, sind bey den Auctoren berühmt. Ancyla / und Hermericus, welche beyde des Athiulphi, des Königs der Gothen, Söhne gewesen. Diese / sind zu erst durch Pohlen in Pannonien gedrungen und vom Käyser Tyberio, wie Eutropius im / Tyberio bezeuget, zu Lehns Vasallen auffgenom[m]en worden. Von diesen Burgundien kan weiter / nachgelesen werden im *Orbe Goth[ico]*[g(265)].

§6. Hie fält noch zu erwehnen, waß in unterschiedlichen Chroniken, vornehmlich in Weisse-/lii Chron[ica][h(266)] auß der Chron[icis] Christ[iani] 1. Episcop[i] Prüss[iae][369] [132] pfleget angeführet zu werden, wie nehmlich / zu Zeiten Käysers Augusti einige Astronomi auß einer Bythynischen Stadt Nahmens *Satura* / (in unterschiedlichen Chronicken, insonderheit in M. S. Chronic in der Bibliothec S[eine]r Excell[enz] Herrn / Joh[ann] Ernst a Wallenrodt, so dessen Sehl[iger] Herr Vätter mit eigener Hand geschrieben, findet man / *Salura*) disputiret haben, ob auch in dem Strich, wo jetzo Preussen lieget, Völcker wohneten, / darüber Sie eins worden, einige abzufertigen, daß Land durchzusehen, von welchen aber nur / einer Nahmens Dyvonis zurück kommen; der unter andern von Preussen referiret hätte, daß / da viele Völcker unter einen Herrn Masos wären, die keinen beständigen Nahmen hätten und / theils genennet werde *Sargaga* (obgedachte Chronic nennets *Sargana*) theils *Gelinden,* theils / *Vatinia.* Allein dieses gantze Werck giebt schier einen Geruch einer Fabel. Es ist im Antrit / erwehnet, daß einer Nahmens
[92r] Dywonis solle eine Chronic in Preussischer Sprache und mit // Preussischen Litern[133], die den Reussischen Litern ähnlich gesehen, geschrieben habe[n] [!]. Dieses sagt / auch dieser Dywonis in seiner Chronica, die der Christianus I. angeführet (Es muß aber / Dieser vor jenem, zu Augusti Zeit gelebt haben soll, unterschieden werden) und eben solches

[f(264)] Marcell. c. 28.
[Ammianus Marcellinus, Rerum gestarum [...]. *Vide q(59).*]
[g(265)] L. c. pag. 28.
[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 3, cap. 3, §1, 2. *Vide h(23).*]

pavyzdžiui, su 3000 vyrų sutriuškinusios mūšio lauke 10 000 hunų[f(264)]. Autoriams žinomi pirmųjų prie Vyslos gyvenusių burgundų karalių vardai: Ancila ir Hermerikas, abu buvo Atiulfo, gotų karaliaus, sūnūs. Juodu iš pradžių per Lenkiją prasiveržė į Panoniją ir, kaip liudija Eutropijus [rašydamas] apie Tiberijų, imperatorius Tiberijus juos priėmė vasalais leno teisėmis. Apie tuos burgundus galima pasiskaityti *Gotų pasaulyje*[g(265)].

§6. Čia dar reikia paminėti, kas rašoma įvairiose kronikose, daugiausia Weisselijaus kronikoje[h(266)], kur jis rėmėsi Prūsijos vyskupo Krist[ijono] I kronika[132], būtent kaip imperatoriaus Augusto laikais keletas Bitinijos miesto, vadinto *Satura*, astronomų (įvairiose kronikose, ypač rankraštinėje, esančioje Jo ekscelencijos pono Johanno Ernsto Wallenrodo bibliotekoje, kronikoje, kurią jo amžiną atilsį ponas pusbrolis buvo ranka perrašęs, randame [pavadinimą] *Salura*) diskutavo, ar toje teritorijoje, kur dabar yra Prūsija, gyvena tautos; ir jie sutarę pasiųsti kelis vyrus į tuos kraštus, bet iš jų visų grįžęs tik vienas, vardu Dyvonis; jis, be kita ko, apie prūsus pranešęs, kad ten gyvena daug tautų, kurių valdovo vardas – Masas; tautos neturinčios pastovių vardų ir vadinamos tai *Sargaga* (minėtoji kronika rašo *Sargana*), tai *Gelinden*, tai *Vatinia.* Bet visas šis kūrinys primena pasaką. Įžangoje minima, kad žmogus, vardu Dyvonis, yra parašęs kroniką prūsų kalba ir //
[92r] prūsiškais rašmenimis[133], kurie esą panašūs į rusiškus. Taip rašo ir tas Dyvonis savo kronikoje, kurią cituoja Kristijonas I (bet jį reikia skirti nuo Kristijono, gyvenusio Augusto laikais), tą patį teigia ir Bretkūnas

[h(266)] P. 7.
[Waissel, Matthaeus, Chronica Alter Preusser, Eifflendischer und Curlendischer Historien, Königsberg, 1599, S. 7.]

[368] *corr. ex* Diese, -se *lit.* [369] *MSB abs.*

refe-/riren Bretchen und Rosenzweig, aber diese differiren in etwas, in dem Sie vor *Bythinien Ba-/thinien* setzen. So mir freystünde auß den Wörtern und der Alt-Preussischen Sprache zu iudi-/ciren, möchte ich sagen, daß Jaroslaus und Christianus dürfften diesen Dyvonem nicht recht ver-/standen haben, und möchte Dywonis auß einer alten Tradition gehöret haben, das einige von / den Batuneis, i. e. von den Fischern oder Römischen Schiffern (nicht Bythinien) auß Su-/lura, i.e. auß einer Insel (die etwa nicht übrig weit entlegen seyn mögen) vielleicht wegen / des erhandelten Bornsteins veranlasset discurriret haben, waß doch vor Leute in dem innern / Preussen seyn mögen? Vermuhtlich können diese seyn, welche bey der Memel an dem Haaff / und von da an den Mümmel-Strom und weiter hin gewohnet, davon einige vielleicht auff / der Reyse sich verlohren, einer aber von denen doch zu seinen Cameradten wiederkommen und / berichtet haben, wie daß Er gekommen sey an die Sarganas, daß heist nach der Preussischen / Sprache: „die Landbewächter“[134], denn bekant, daß die alten Preussen denen, die an den Gräntzen / wohneten, die Landes-hutt befohlen, welchen Sie ein gewisses Gehalt gegeben, daß sich auch / der Orden hernach zu Seinem Nutzen bedienet und solche Wächter bey-behalten. Dahero die / Schalauner auch Warter des Landes gewesen, denen zur erhaltung ein gewisser Schoß / durchs gantze Land Preussen an Victualien und Geld verordnet worden, wie solches Sim[on] / Grunav[i(267)] und Henneb[erg][k(268)] bezeugen. Der Dywonis wird gekom[m]en seyn an die Galides, daß / sind die Galinder ohne Zweiffel gewesen, item auch an die Vatinier oder Bathunier, welches / die an der Niemon, oder an dem Haffe, welches in der Relation Christiani des I. Bischoffs / das grosse lange Wasser genant wird, und sich von Fischen genehret, und die man noch heuti-/ges Tages *Bhatini* und *Bhatunei* nennet von Ihren Wasser-Schuhen und Stieffeln, die / Sie bey der Fischerey pflegen zu gebrauchen. Waß ausser dem von ihrem Herrn Masos ge-/dacht wird will mir nicht glaublich düncken, daß dieser Masos etwa sey der Fürst auß Masau, / noch weniger der Maslaus oder Masus, der ein

[i(267)] Tr. 14. c. 7. p. 285.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 14, cap. 7, p. 285. *Vide b(131).*]

bei Rosenzweigas, skirtumas tik tas, kad juodu vietoj *Bitinijos* rašo *Batinija*. Jeigu man reikėtų spręsti iš žodžių ir iš senovės prūsų kalbos, tai pasakyčiau, kad Jaroslavas ir Kristijonas tą Dyvonį, ko gero, bus klaidingai supratę; ir gal Dyvonis girdėjo tradiciškai kalbant, jog kai kas iš *Batunei*, t.y. iš žvejų ar Romos jūrininkų (ne Bitinijos) iš *Suluros*, t.y. iš salos (kuri galėjo būti nelabai toli), derėdamiesi dėl gintaro išsikalbėdavo apie tai, kokie gi žmonės galėtų gyventi Prūsijos gilumoje. Tikriausiai čia turėta galvoje gyvenusieji prie Nemuno ties mariomis ir toliau Nemuno pakrantėse, kai kurie iš jų galbūt dingo kelionėje, bet vienas vis dėlto grįžo pas savo draugus ir jiems papasakojo, kaip jis nuvykęs pas *sarganus* – prūsiškai tai reiškia „krašto sergėtojai“[134], nes yra žinoma, jog senovės prūsai pasienyje gyvenantiems liepdavo saugoti šalį, jiems mokėdavo tam tikrą atlyginimą, jais vėliau pasinaudojo ir Ordinas, palikęs tokius sargus. Todėl ir skalviai buvo „krašto sargai“, kurių išlaikymui visa šalis skirdavo kiek maisto ir pinigų, kaip liudija Simonas Grunau[i(267)] ir Hennenbergeris[k(268)]. Dyvonis tikriausiai buvo nuvykęs pas *Galides* (tai, be abejo, buvo galindai), taip pat pas *Vatinier* arba *Bathunier*, kurie gyveno prie Nemuno arba prie marių, vyskupo Kristijono I pranešime vadinamų didžiaisiais ilgaisiais vandenimis, ir maitinosi žuvimis ir kuriuos dar ir šiandien dėl jų žvejojant avimų vandens nepraleidžiančių aulinių batų vadina *Bhatini* ir *Bhatunei*. Bet man kelia abejonių jų teiginiai apie jų valdovą *Masą*, kad jis esąs Mazovijos kunigaikštis; dar mažiau tikėtina, kad tai galėjo būti *Maslaus* arba *Masus*, kuris buvo Lenkijos karaliaus Mieško II

[k(268)] In Comm. ad Mapp. p. 416.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 416. *Vide a(130).*]

Mundschenck Miecislai II. Königs in Pohlen / gewesen; sondern daß die im vorigen erwehnte Leute und Völcker in Preussen ihre Fürsten / also genant haben, gleichsahm: „den mächtigen Herrn", vom Wort *Macis,* das „Gewalt", „Hoheit", / „Macht" bedeut; daher daß Wort *Macnus* „gewaltig", „mächtig" herkombt. Ist schier darauß / zu muhtmassen, daß diese Frembde Landbesucher alß Leute, die, der Preussischen Mundart / ungewohnt, die Wörter und Relation der Preussen nicht recht woll vernom[m]en und daher zu sol-/cher Confusion Anlaß gegeben haben. Im übrigen kan ich mir nicht einbilden, daß zu Zei-/ten Augusti[135] solte disputiret und gezweiffelt worden seyn, ob in dem Strich der Welt, wo Preussen liegt, Leute und Völcker wären. Denn man woll drey- auch vierhundert Jahr zuvor, / ehe Augustus regieret, schon in Griechen-Land und vielen andern Örtern gewust, daß Leute / seyn, die den Bornstein aufflesen, dann des Bornsteins, so einige *Electrum* genennet, haben / schon gedacht Aeschylus, Philoxenus, Nicander, Euripides, Satyrus, Herodotus Halicarnasse[us][l(269)], / qui inscribitur *Thalia*[m(270)], Plinius[n(271)]. Nach verflüssung so vieler hundert Jahren, da die Macht / des Römischen Reichs grösser worden und auch der Bornstein häuffiger in Italien etc. etc. und / weiter ankommen, kan nicht gar woll seyn, daß die Römer so incuriöse solten seyn, daß Sie / nach dem Ländern und Völckern nicht gefraget, wo der Bornstein zu finden, und demnach / gezweiffelt haben, ob Völcker da wären. //

[92v] §7. Es setzen auch Einige die Aelveones und Helvicones, und zwar an dem Ort, wo / Elbing jetzo liegt, in Preussen, zweiffels ohn, durch den gleichen Laut der Wörter *Elbing* und / *Aelviones* verleitet. Diese Aelveones aber sind die Völcker, davon Wir gehandelt in *Orbe Goth[ico]*[o(272)] [370] / und werden anderwert Helleviones und Hillevones etc. genant, dadurch Wir unser Lief-/länder verstehen[p(273)]. Hie ist zubemercken, wie ungewiß die jenigen seyn, die die Stadt Elbing / in

[l(269)] Lib. 3.
[Herodotus, Historiae [...]. *Vide e(9)*]
[m(270)] P. 234.
[Herodotus, op. cit.]
[n(271)] 37. c. 2.
[Plinius, Caius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5).*]

taurininkas, nes minėtieji Prūsijos gyventojai ir tautos savo kunigaikščius vadindavo, taip sakant, „galinguoju ponu", nuo žodžio *Macis*, kuris reiškia „jėga", „didenybė", „galybė". Iš jo kilęs žodis *Macnus* – „galingas", „stiprus". Iš to galima spėti, kad atvykėliai iš kitų kraštų, kuriems kalbėjimas prūsų tarme buvo neįprastas, nevisiškai teisingai suprasdavo prūsiškus žodžius bei prūsų tarpusavio santykius, dėl to ir atsirado tokia painiava. Beje, negaliu įsivaizduoti, kad Augusto laikais[135] buvo ginčytasi ir abejota, ar gyventa žmonių ir tautų tame pasaulio kampelyje, kur yra Prūsija. Juk jau prieš tris ar keturis šimtmečius iki Augusto laikų Graikijoje ir daugelyje kitų šalių žinota, kad esama žmonių, renkančių gintarą; gintarą, kitų dar vadintą *Electrum*, minėjo Aischilas, Filoksenas, Nikandras, Euripidas, Satyras, Herodotas Halikarnasietis[l(269)] [knygoje], kuri vadinasi *Talija*[m(270)], Plinijus[n(271)]. Negali būti, kad po daugelio šimtmečių, kai išaugo Romos imperijos galia ir kai vis dažniau atveždavo gintaro į Italiją ir kitur dar toliau, romėnai būtų buvę tokie nesmalsūs ir nesiteiravę apie šalis ir tautas, kur randama gintaro, ir būtų abejoję, jog ten esama tautų. //

[92v] §7. Kai kurie [autoriai] mano, jog *Aelveones* ir *Helvicones* taip pat gyveno Prūsijoje, būtent toje vietoje, kur dabar yra Elbingas; be abejo, jie buvo suklaidinti panašaus žodžių *Elbing* ir *Aelviones* skambesio. Bet tie alveonai yra tautos, apie kurias rašėme *Gotų pasaulyje*[o(272)] ir kurios kitur vadinamos *Helleviones*, *Hillevones* ir t.t.; mes manome, jog tai yra mūsų livoniečiai[p(273)]. Čia reikia pažymėti, kokie neišmanėliai yra tie [autoriai], kurie Prūsijos miestą Elbingą vadina *Aelveopolis*

[o(272)] Lib. 5. *[!]* c. 4. §6, 7.
[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 1, cap. 4. *Vide h(23).*]
[p(273)] Orb. Goth. l. c.
[Praetorius, Matthaeus, op. cit., loc. cit.]

[370] *Išnašos ženklas įrašytas kitoje eilutėje :/: Das Fußnotenzeichen ist in der nächsten Zeile geschrieben worden.*

Preussen nennen *Aelveopolin* oder *Augustam Aelveonum,* und die Aelveones in der / Elbinger Gebieth setzen, wie also Henneberg[q(274)], Marcus Sylvius[r(275)] et Fridericus Zamelius[s(276)] / gethan. Wie[371] woll dieser letztere zuletzt seine Meinung geändert. Wie auch Henneb[erg] in der / *Erklärung*[t(277)] seiner Preuss. Landkarte *Elbing* herführen will von *Oel*[372] oder *Ahlfing,* weil / daselbst ein starcker Ahl-fang vormahlen gewesen. Ehe Wir hievon abtreten, ist zu mercken, / daß einige wollen das Wort *Elbing* her deriviren von dem Fluß Elbing, der aber von / den Gothen auß Schweden also benahmet seyn soll, alß die vielen Flüssen in ihren Landen / den Nahmen *Elffe* gegeben. Alß *Gotelff,* da von daß Schloß *Elffsburg* den Nahmen / haben soll. In Werne-Land *Leetelff,* in Dalecarlen *Dalelff,* in Getricia *Helsand-Elff* und / andere mehr; wie solches Hermannus Conringius will, dem auch Hartknoch[u(278)] beyfält, ver-/meinend, weil auch hier in Preussen die Gothen gewohnet, könne es auch seyn, daß auch dieser / Fluß *Elff* oder *Elfing,* oder *Elwing* von ihnen den Nahmen bekommen. Allein weil von den / Schwedischen Gothländern niemahln die Preussen herkommen, alß wird diese derivation / hie nicht bestehen können. Ich vermuhte, daß *Elbing* von den Preussischen Worten *Alwas, / Aelwingas* könne herderiviret werden. *Aelwingai* sind denen Preussen Leute, die mit / Silber und Zinn-Ertz umbgehen. Denn *Elwas*[136], ein Preussisch Wort, davor der Littau, Reuss / und Zamait jetzo *Alwas* sagt, heist „Zinn- und Silber-Ertz"; die jetzige Nadraver, Sudauer, Sza-/lavonier in Preussen nennen also daß Zinn- oder Silber-Ertz, so man noch heutiges Tages zu-/weilen in ihren *Capurn,* oder *Pillukschtis,* d. i. „Grabstäte hügeln der alten Preussischen / Herren" findet. Wann dann in dem dahigen Höcker-Land unweit Elbing,

q(274) In Tabula vet. Pruss.

[Hennenberger, Caspar, Kurze [...] Beschreibung [...], Tabula Prussia Vetus. *Vide d(184).*]

r(275) In Opuscul. Poetic.

[Marcus Sylvius, [?].]

s(276) In Opuscul. Poetic.

[Zamelius, Fridricus, „De Galindis ac Sudinis carmen, in quo multa de veteri lingua Prussica occurrunt", in: Ch. Hartknoch, Alt- und Neues Preussen, oder Preussischen Historien, zwey Theile, Francfurt, Leipzig, 1684, S. 112–114.]

arba *Augusta Aelveonum* ir mano alveonus gyvenus Elbingo srityje, kaip ir Hennenbergeris[q(274)], Marcas Sylvijus[r(275)] ir Fridericas Zamelijus[s(276)]. Nors pastarasis vėliau savo nuomonę pakeitė. O antai Hennenbergeris savo Prūsijos žemėlapių *Paaiškinimuose*[t(277)] žodį *Elbing* kildina iš *Oel* arba *Ahlfing* [„ungurių laimikis"], nes kadaise ten sužvejodavę daug ungurių. Baigdami šią [temą] pažymėsime, jog yra bandančių žodį *Elbing* kildinti nuo Elbingo upės, kuriai vardą davę neva Švedijos gotai, nes jų kraštuose daug upių turėjo vardą *Elffe.* Kaip antai *Gotelff,* iš kurios kilęs pilies pavadinimas *Elffsburg,* Vernės žemėje – *Leetelff,* Dalekarlijoje – *Dalelff,* Getricijoje – *Helsand-Elff* ir daugelis kitų; Hermannas Conringijus, kuriam pritaria ir Hartknochas[u(278)], mano, jog kadangi ir čia, Prūsijoje, gyveno gotai, gali būti, kad jie davė vardą ir tai upei *Elff* arba *Elfing,* arba *Elwing.* Bet prūsai negalėjo būti kilę iš Švedijos gotlandiečių, todėl toks etimologijos aiškinimas nėra pagrįstas. Manyčiau, kad [žodį] *Elbing* būtų galima kildinti iš prūsiškų žodžių *Alwas, Aelwingas. Aelwingai* Prūsijoje buvo žmonės, turėję reikalą su sidabru ir alavo rūda, nes prūsiškas žodis *Elwas*[136], kurį nūnai lietuvis, rusas ir žemaitis taria *Alwas,* reiškia „alavo ir sidabro rūda"; dabartiniai nadruviai, sūduviai, skalviai Prūsijoje taip vadina alavo ar sidabro rūdą, kurios kartais jie dar ir šiandien aptinka savo *Capurn,* arba *Pillukschtis,* t.y. „senovės prūsų valdovų kapavietėse – pilkapiuose". Kai vėliau tenykštėse kalvotose

t(277) In Lib. de antiq[ui]ss[imi] statu Helmstäd. p. 59.

[Hennenberger, Caspar, Kurze [...] Beschreibung [...]. *Vide d(184).*]

u(278) In sein Alt- und Neues Preuss. p. 379 et seqq.

[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 379 et seqq. *Vide s(127).*]

371 W *sim. corr. ex* O. 372 *MSB:* dem Ort.

wie solches Simon / Grunau[x(279)] und auß Ihm Caspar Henneb[erg][y(280)] und andere darthun, viel Silber und Zinn auß-/gegraben, hat man die Einwohner daselbst, die zweiffels ohne damit gehandelt, und mit denen / ankommenden Schiffern und Handels Leuten auff andere Wahren verstutzet haben, *Aelwinger* / genant. Und weil die Preussen nach Alt-Gothisch-Sarmatischen Gebrauch die Ströme und / Flüsser beliebet, hat der Fluß von diesen Silber- und Ertz-Händlern auch den Nahmen *Elvin[us]* / bekommen. Gleich wie von den Reussen der Fluß Mümmel, oder Niemon, den Nahmen / *Rusz*[137] bekommen; davon anderweit zu lesen[z(281)]. Und also ist hernachmahls auch die Stadt Elbing, / oder, wie der gemeine Mann bey Dantzig und *Elbing* redet, *Elwing* genant worden.

Daß 17te Capittel

Von der eusserlichen Gestalt-kentnüß der Alten Preussen

Inhalt

1. Die Differentz der Völcker der eusserlichen Gestalt nach ist je bey den Alten observiret worden. / 2. Ihre Augen. 3. Die Gesichts-Farbe. 4. Ihre Leibs-Farbe. 5. Ihre Haar. 6. Die Farbe der / Haar der Alten Preussen. 7. Der jetzigen Nadraver Haar-Farbe. 8. Ihr Haar-Verschnei-/den. 9. Ihre Bärte. 10. Ihre Statur. 11. Lebens Alter. 12. Ihr Abnehmen.

§1. Der Nadrawer ein echter Nachlaß der alten Preussischen Gothen, oder nach der heu-/tigen Mundart *Gudden,* hat ein Sprichwort: „Żmogus
[93r] kaip Żmogus tacz nosis tarp akiu." // Nach den Buchstaben läst ⌈sichs so[373] verdeutschen: „Es mag ein Mensch außsehen wie[374] Er will, / so stehet doch die Nase zwischen den Augen." Womit sie andeuten, daß ob gleich einer dem / andern ähnlich scheinet zu seyn, so raget doch

[x(279)] Tract. 1. c. 4.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 1, cap. 4. *Vide b(131).*]

[y(280)] In Comment. ad Tabul. Pruss. pag. 352.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen, p. 352. *Vide a(130).*]

žemėse netoli Elbingo, kaip įrodo Simonas Grunau[x(279)], o juo remdamasis – Casparas Hennenb[ergeris][y(280)] ir kiti, pradėta iškasti daug sidabro ir alavo, tai vietinius gyventojus, kurie jais, be abejo, prekiaudavo ir su atvykstančiais jūrininkais bei pirkliais keisdavo į kitas prekes, imta vadinti *Aelwinger*. O kadangi senovės gotų ir sarmatų papročiu prūsai mėgo upes ir upelius, tai tie prekiautojai sidabru ir rūda davė upei vardą *Elvinus*. Lygiai kaip rusai upei, [kuri vadinama] *Mümmel*, arba *Niemon*, davė *Rusz* vardą[137]; apie tai galima kitur pasiskaityti[z(281)]. Taip vėliau buvo pavadintas ir Elbingo miestas, arba, kaip taria paprasti žmoneliai prie Dancigo ir *Elbingo*, *Elvingas*.

Septynioliktas skyrius

Apie tai, kas žinota apie senovės prūsų išvaizdą

Turinys

1. Tautų išvaizdos skirtybes pastebėjo senieji autoriai. 2. Jų akys. 3. Veido spalva. 4. Jų kūno spalva. 5. Jų plaukai. 6. Senovės prūsų plaukų spalva. 7. Dabartinių nadruvių plaukų spalva. 8. Jų plaukų kirpimas. 9. Jų barzdos. 10. Jų figūra. 11. [Jų] amžius. 12. Jų [tautos] nykimas.

§1. Tikrieji senovės Prūsijos gotų palikuonys, arba, šiandienos ištarme, *gudai,* turi patarlę: „*Żmogus kaip Żmogus tacz nosis tarp akiu*". //
[93r] Pažodžiui išvertus tai skambėtų taip: „Žmogus gali atrodyti kaip nori, tačiau tarp akių visada bus nosis". Tuo norėta pasakyti, kad nors žmonės ir atrodytų panašūs, bet kiekvienas turi kažką išskirtinio, iš ko jį

[z(281)] Lib. 1. c. 1.

[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 1, cap. 1. *Vide h(23).*]

⌈...[373] *Žodžiai atskirti statmenu brūkšniu :/: Zwei Wörter sind durch einen senkrechten Strich voneinander getrennt.* [374] i *lit.*

bey diesem oder jenem, waß empor, daß man / einen Unterscheid kennen kan; und so solches von den Leuten, die in einem kleinen ort / zusahmen leben, wahr ist, so wird auch nicht geläugnet werden von gantzen weiten Ländern, / die solche Enderung neben sich zeigen. Nicht ein geringen Abmerck dessen hat man / an den jetzigen Nadraven und Zalavonen, deßgleichen auch an theils Sudauen, die ge-/wißlich von andern außländischen Deutschen gar mercklich, so viel die eusserliche Gestalt, / zumahlen im Gesicht, betrifft, differiren, ohn geacht die Vermischung der Alten Preussen / und Deutschen vor so viel Hundert Jahren schon im schwange gangen. Die alte Scribenten / haben solche differentz bey den Völckern woll beobachtet, drumb finden Wir in ihren Schrifften / davon guten Nachricht.

§2. Tacitus[a(282)] in Beschreibung der äusserlichen Gestalt der Gothen, derer viel / in Preussen gewohnet, gedencket ihrer Augen, daß Sie gewesen „truces[375] et caerulei": „blau-/lichte und scharff-strahlende". Eben solche Augen sollen nach Meinung des Sidonii Apolina-/ris auch die Heruli gehabt haben; wiewoll Er denselben auch Glaucos oculos, gelb-graue, fast / wie die Katzen haben, zuschreibet: M. Hartknoch[b(283)] meinet, daß die alten Scribenten die / oculos glaucos et caeruleos, „die Blauen und Gelb-grauen Augen", vor einerley Augen gehalten, / denn Iuvenalis den Germaniern solche blaue Augen zuschreibt:

Caerula quis stupet Germani lumina?

Solche Augen leget auch Vitruvius allen Nordischen Völckern zu. Meine Meinung hievon / ist, daß die alten Preussen mögen mehrentheils gelb-grau, blau-graue Augen gehabt haben, / denn man die Alanos und die Scythas ins gemein vor grimmige Völcker angesehen, welches eini-/ger massen auß den Augen hat können erkant werden. Und solcher Art Augen lassen fast / grimmig; und wird man unter den Nadraven

[a(282)] L. c.
[Tacitus, Cornelius, De moribus germanorum [...]. *Vide c(7).*]

galima atskirti; tas pat pasakytina apie vienoje nedidelėje vietoje gyvenančius žmones, negalėsime paneigti, kad tai tinka ir didelėms šalims, šalia kurių vyksta tokie pokyčiai. Nemenkų tokių požymių pastebime turint dabartinius nadruvius ir skalvius, taip pat iš dalies sūduvius, kurie, žinoma, labai skiriasi nuo kitų šalių vokiečių tiek išvaizda, tiek juo labiau veidu, nors jau tiek šimtmečių vyko senovės prūsų ir vokiečių maišymasis. Senieji autoriai pastebėdavo tas tautų skirtybes, dėl to jų raštuose randame apie tai geros informacijos.

§2. Tacitas[a(282)], aprašydamas Prūsijoje gausiai gyvenusių gotų išvaizdą, mini jų akis, esą jos buvusios „truces et caerulei" – „žydros ir spindinčios atšiaurumu". Sidonijaus Apolinario nuomone, būtent tokias akis turėjo herulai, nors jis jų akis apibūdina ir kaip „glaucos oculos": gelsvai pilkas akis, beveik kaip katės. Magistras Hartknochas[b(283)] mano, jog senieji autoriai „oculos glaucos et caeruleos" – "žydras ir gelsvai pilkas akis" – laikė vienodomis; antai Juvenalis germanams priskiria tokias žydras akis:

Kas stebisi žydromis germano akimis?

Vitruvijaus nuomone, tokias akis turėjo visos šiaurės tautos. Aš manau, kad daugelio senovės prūsų akys buvo gelsvai pilkos, melsvai pilkos, nes alanai ir skitai apskritai buvo laikomi rūstingomis tautomis, ir tai iš dalies buvo galima atpažinti iš akių. O tokios akys atrodo kone rūstingos; ir tarp nadruvių ir skalvių, kaip apskritai ir tarp sūdu-

[b(283)] Dissert. 4 de Hab. Corp. Pruss.
[Hartknoch, Christophorus, Selectae dissertationes [...], Dissertatio IV, De habitu corporum Prussicorum [...]. *Vide nn(79).*]

[375] *MSB:* truves.

und Zalavonen, wie auch Sudauen gemei-/niglich weit mehr *glaucos*, „graue", die fast ins gelbe und graue fallen, Augen finden.

§3. Sonsten bestätiget diese Meinung Adamus Bremens[is][c(284)], der[d(285)] die Preussen / beschreibet, daß Sie seind „Homines caerulei, facie rubea et criniti" Leute, die blau-graue Augen, / rohtlechte Wangen und ein langes Haar haben. Ausser dem, waß die andern Farben der / Gesichter betreffen, so werden Sie von Adamo Bremensi[e(286)] und Helmoldo[f(287)] etwas röht-/lich beschrieben, welche Farben den alten Preussen nicht woll denegiret werden kan, und fin-/det man noch an den Nadraven nicht so sehr eine weisse, alß fast eine Mittel- und Weiß-/rohte, auch offters bräunlichte Farbe, zumahlen bey den gesunden und wollhabenden Leuten. / (Ich rede hie nicht von denen, die verarmet und an stath des Brods Spreu, auch offters / Treber[138] essen müssen, wie es bey den Nadraven woll ehe geschehen, oder noch geschieht, die / haben und erlangen alß denn im Gesicht eine bleich-gelbe Farbe.)

§4. Ihre Leibs-Farbe ist zu sehen, wenn Sie auß den Badstuben kom[m]en und in kalten / Wasser sich baden, da Sie fast[376] gleichfarbig seyn, doch mehrentheils Roht- ins weisse / fallen, so woll, wenn Sie auß der Hitze kommen, alß wenn sie auß dem kalten Wasser sich / hervor machen. Dahero Procopius[g(288)] meint, daß die Gothen candidi corpore, „weiß von / Haut" gewesen, welches auch von den Gothen, die man vom Ponto Euxino herziehet, zuver-/stehen, derer Farben mit den Gothen in Preussen nicht mag Different gewesen seyn. //

[93v][377] §5. Von den Gothen schreibet sonsten Cassiodorus[h(289)], daß Sie gemeiniglich sind „capil-/lati", „Lang-haarig" gewesen, und redet Claudianus von Ihnen also:

[c(284)] De situ Dan. et rel. Septent. Reg.
[Bremensis, Adamus, Historia ecclesiastica [...]. *Vide aaa(90).*]
[d(285)] N. 77.
[Bremensis, Adamus, op. cit.]
[e(286)] L. c.
[Bremensis, Adamus, op. cit.]
[f(287)] Lib. 1. Chron. Sclav. c. 1.
[Helmoldus, Chronica Slavorum [...]. *Vide b(133).*]

vių, pasitaiko daug daugiau *glaucorum*, „pilkų" akių, kurios labiau panašios į geltonas ir pilkas.

§3. Tą nuomonę patvirtina ir Adomas Brėmenietis[c(284)], kuris[d(285)] apie prūsus rašo, jog tai esą „Homines caerulei, facie rubea et criniti" – „melsvai pilkų akių, raudonveidžiai ir ilgaplaukiai žmonės". Be to, dėl kitų veido spalvų, tai Adomas Brėmenietis[e(286)] ir Helmoldas[f(287)] rašo juos buvus rausvoko veido, ir negalima paneigti, kad senovės prūsų [veidai] galėjo būti tokios spalvos, dar ir šiandien sutinkame ne tiek baltos, kiek veikiau raudonokos ir baltai raudonos, o dažnai ir rusvokos [veido] spalvos nadruvių, ypač tarp sveikų ir pasiturinčių žmonių. (Nekalbėsiu čia apie tuos, kurie skursta ir kuriems vietoj duonos tenka valgyti pelus, o dažnai ir saladynas[138]; daugiau taip maitindavosi arba ir maitinasi nadruviai, todėl jų veido spalva yra arba tampa blyškiai geltona.)

§4. Jų kūno spalva matyti, kai jie eina iš pirčių ir maudosi šaltame vandenyje – beveik visi vienodos spalvos, bet daugiausia raudonis pereina į baltumą, – taip pat kai jie išeina iš karščio arba brenda iš šalto vandens. Todėl Prokopijas[g(288)] sako, jog gotai buvę „candidi corpore" – „balto kūno", tai pasakytina ir apie gotus, kurie kildinami nuo Juodosios jūros, jų spalva neturėjo skirtis nuo Prūsijos gotų spalvos. //

[93v] §5. Dar apie gotus rašo Kasiodoras[h(289)], kad jie daugiausia buvę „capillati" – „ilgaplaukiai", o Klaudianas apie juos taip kalba:

[g(288)] Lib. 1. Hist. Wandalic.
[Procopius Caesariensis, Vandalica [...]. *Vide c(26).*]
[h(289)] Lib. 4. Var. Epist. 49.
[Cassiodorus, Flavius Aurelius Magnus, Variarum libri XII [...]. *Vide a(172).*]

[376] *prae h. v. exc.* gleich. [377] *Puslapio apačioje dešiniajame kampe kita ranka įrašyta :/: Am unteren Seitenrand rechts mit anderer Hand eingetragen:* d[en] 15. May 1697 Io *[?].*

Crinigeri sedere Patres, pellita Getarum
Curia – – –

Item Ovidius[i(290)] von denen Geten, so ebenfalß Gothen gewesen:

Non coma, non ulla barba resecta manu.

Doch sind Ihre Haar nicht krauß, sondern schlicht und lang gewesen; wie dann Vitruvi[us] / von den Nordischen Völckern gedencket, daß Sie „directum capillum", ein „schlichtes Haar", / Plinius[k(291)] „promissos crines", „ein langes Haar" gehabt haben. So behaaret sollen auch die Alte / Germani gewesen seyn, wie Hermannus Conring[l(292)] bezeuget. Von den Scythen, wo zu auch die / Alten Preussen ehemahls gerechnet gewesen, gedencket Aristoteles[m(293)], daß Sie haben gehabt / „pilum promissum et simplicem", „ein lang und schlichtes Haar", welchs von der feuchten Lufft her-/rühren soll.

§6. Die Farbe der Haar wird ins gemein gelb (*flavus*) beschrieben, welche Farbe / auch den Nordischen und Deutschen Völckern zugeleget wird; von Plinio[n(294)], Tacito[o(295)], Aristot[elo][p(296)] [378]. / Von den Gothis oder Gethis sagt der Hieronym[us] ad Lactant. [!][379] [139], daß Sie ins gemein gelbröhtlich / gewesen seyn: „Getarum rutilus ac flavus Exercitus Ecclesiarum circumfert tentoria."

§7. Jetziger Zeit die Nadrawen und Zalavonen haben hierin sich fast verändert. / Zwar findet man mehr Gelb alß Schwartz-Haarig, auch wird man meistentheils Leute finden, / die ein schlichtes, alß krauses Haar haben, allein die zieheln numehro keine lange Haar. / Wiewoll darauß nicht folgen kan, alß hätten Ihre Vorfahren nicht lange

[i(290)] Lib. 1. Trist. Eleg. 7.

[Ovidius Naso, Publius, *q. ex multis ed.:* De Tristibus libri quinque [...], Augusta Vindelicorum, 1582; 1587; Ingolstadium, 1610; Monachium, 1616.]

[k(291)] Lib. 1. Natur histor. c. 78.

[Plinius, Caius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5).*]

[l(292)] Lib. de habit. corpor. German. c. 11, p. 14. seqq.

[Conring, Hermann, De Germanorum corporum habitus antiqui ac novi causis dissertatio, Helmestadii, 1645; 1652.]

[m(293)] Lib. 5. De gener. animal. c. 3.

[Aristoteles, Peri zoon geneseos [Historia animalium], *q. ex multis ed.:* In Aristotelis universam naturalem philosophiam, Basilea, 1562; Naturalium questionum libri omnes, Lovania, 1565; Opera [...], Lugdunum, 1579; 1580; Francofurtum, 1593; Aurelia Allobrogum, 1607.]

Sėdėjo ilgaplaukiai tėvai [senatoriai], kailiais apsirengusių getų
Kurija...

Apie getus, kurie taip pat buvo gotai, panašiai rašo ir Ovidijus[i(290)]:

Niekieno rankos nekirpti nei plaukai, nei barzda.

Bet jų plaukai buvo ne garbanoti, o lygūs ir ilgi; ir Vitruvijus mini, jog šiaurės tautos turėjusios „directum capillum" – „lygius plaukus", o Plinijus[k(291)] rašo, kad jie turėję „promissos crines" – „ilgus plaukus". Hermanno Conringijaus[l(292)] liudijimu, tokius plaukus turėję ir senovės germanai. Aristotelis[m(293)], kalbėdamas apie skitus, prie kurių kadaise buvo priskiriami ir senovės prūsai, mini, kad jie turėję „pilum promissum et simplicem" – „ilgus ir lygius plaukus", tokie jie buvę dėl drėgnų orų.

§6. Dažniausiai pasitaiko geltona (*flavus*) plaukų spalva, ši spalva priskiriama ir šiaurės bei vokiečių tautoms – Plinijaus[n(294)], Tacito[o(295)], Aristotelio[p(296)] [veikaluose]. Apie gotus ar getus Jeronimas [laiške] Laktanc[ijui] [!][139] sako, kad jie apskritai buvę gelsvai rausvi: „Rusva ir geltonplaukė getų kariuomenė supa bažnyčių palapines".

§7. Mūsų laikais nadruviai ir skalviai šiuo požiūriu yra beveik pasikeitę. Tiesa, geltonplaukių daugiau negu juodaplaukių, taip pat daugelyje vietų sutiksime žmones lygiais, o ne garbanotais plaukais, bet nūnai jie nebeužsiaugina ilgų plaukų. Nors iš to negalima daryti išvados,

[n(294)] Lib. 1. c. 78.

[Plinius, Caius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5).*]

[o(295)] In Vita Agricol. c. 11.

[Tacitus, Publius Cornelius, *q. ex multis ed.:* Tulii Agricolae vita, Argentoratum, 1618; Opera [...]. *Vide g(7).*]

[p(296)] In Problem sest. ultim. Quaest. 2.

[Aristoteles, *q. ex multis ed.:* Problemata, Francofurti, 1571; Lugdunum, 1572; Colonia, 1601; 1605; Amstelodamum, 1643, 1650.]

[378] *Išnašos ženklas įrašytas kitoje eilutėje :/: Das Fußnotenzeichen ist in der nächsten Zeile geschrieben worden.* [379] *err. pro* Laetam.

Haar getragen. Viel-/mehr findet man bey Ihnen noch einige Spur davon, denn die Alte Leute in ob-angezogenem / Nadravien einhellig berichten, daß Sie die lange Haar numehro abgeleget haben, weil Sie sind / in die Servitut[140] gesetzt, alß den nicht gebühren will, lange Haar zu tragen[141].

§8. Auch wissen einige zu referiren, von Ihren alten Vorfahren gehöret zu haben, / daß die Ordens-Herrn Ihnen lange Haar zu tragen sollen verbohten haben; wiewoll man da-/von nichtes in den Chronicken findet. Ob es aber dahero geschehn, daß Sie alß Leute zur Servitut / gebracht, ein solches Abmerck haben solten; oder daß weil die Benachbahrten Pohlen und Liettau-/en auß eigenem Willen die Haaren kurtz Ihnen verschneiden, ław ichs dahin gestellet seyn. / Gewiß aber ists, daß einige Alte Deutsche Geschlechter in Nadravien jetzo noch nicht woll ley-/den wollen, daß die Liettauen in Preussen (so nennt man auch die Nadraven und Zalavonen)[380] / sollen[381] lange Haar tragen; dahero Sie offters ihnen de facto abschneiden[382]. Und befindet / man noch an den Nadraven, daß die so zur Freyheit aspiriren, ihre Haar ins gemein / lang zutragen gewehnen, wie denn solche von den andern Nadrawen deßwegen agiret wer-/den, zumahlen wenn sie zur rechten Freyheit nicht gelangen können.

§9. Wie nun solche Freyheit-süchtige Nadraven gern ein langes Haupt-Haar zeugen, / so mögen Sie hergegen jetziger Zeit nicht gern grosse Bärte tragen; welches aber wie ver-/muhtlich die Alten Preussen gethan; und noch in Nadravien woll geschiehet, welches Sie zweif-/fels ohn von den Deutschen abgesehen, die aber der Deutschen conversation nicht achten, wer-/den einen grossen Bahrt hegen, doch auch nur, so weit er Ihnen zu ihrer Hauß- und Feld-/arbeit nicht hinderlich fält. Zur Zeit des Ordens aber haben die freyen Preussen sich den //
[94r][383] Außländischen Einwohnern gleich getragen. Von Ihrer Tracht aber schreibet Sim[on] Grun[au][q(297)] / also: „Es ist zu wissen, daß im

[q(297)] Tractat. 14. c. ultimo, pag. 299.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 14. *Vide b(131).*]

kad jų protėviai neturėję ilgų plaukų. Atvirkščiai, išlikę požymių, jog jie turėjo ilgus plaukus, nes minėtoje Nadruvoje senieji žmonės vieningai pasakoja, kad jie ilgus plaukus nusikirpę dabar, kadangi juos atidavė tarnystėn[140], o tokiems nedera užsiauginti ilgus plaukus[141].

§8. Sutinkame tokių, kurie pasakoja girdėję iš savo senolių, esą Ordino riteriai jiems uždraudę turėti ilgus plaukus, nors kronikose apie tai neužsimenama. Bet taip ir lieka neaišku, ar taip atsitiko ir jie negalėjo užsiauginti plaukų dėl to, kad buvo atiduoti tarnystėn, ar dėl to, kad kaimynai lenkai ir lietuviai laisva valia trumpai apsikirpdavo. Tačiau tikrai žinoma, jog kai kurių senų vokiečių giminių atstovai Nadruvoje dar ir dabar negali pakęsti, kad Prūsijos lietuviai (taip vadinami ir nadruviai bei skalviai) užsiaugintų ilgus plaukus, dėl to de facto dažnai juos apkerpa. Tarp nadruvių sutinkame ir tokių, kurie siekia laisvės apskritai nekliudomai augintis ilgus plaukus, ir tai daryti juos skatina ir kiti nadruviai, ypač kai jie negali pasiekti tikrosios laisvės.

§9. Viena vertus, tokie laisvės trokštantys nadruviai mėgsta rodytis su ilgais plaukais, o kita vertus, mūsų laikais jie nemėgsta ilgų barzdų, nors senovės prūsai veikiausiai mėgo ir dabar Nadruvoje [jų] pasitaiko, – tą jie tikriausiai bus nusižiūrėję iš vokiečių, bet tie, kurie nekreipia dėmesio į vokiečių kalbas, užsiaugina dideles barzdas vis dėlto tik tada, kai jos netrukdo darbuotis namuose ir laukuose. Tačiau Ordino
[94r] laikais laisvieji prūsai // rengėsi kaip ir svetimšaliai. Apie jų drabužius Simonas Grunau[q(297)] taip rašo: „Žinotina, kad Prūsijos žemėje visi

[380] *sim. corr.* ex Zalavon-, -en *scr. in lin.* [381] *prae h. v. exc.* -en). [382] e *in* schne- *corr. ex lit.* [383] *Puslapio apačioje per vidurį prieš išnašas įrašyta kita ranka :/: Unten in der Mitte vor den Fußnoten mit anderer Hand nachgetragen:* G d[es] 2. B[uchs].

Lande zu Preussen von allen Ehemännern dieses ward vor ein Recht / gehalten, daß Sie Bärte trugen, wie die Brüder, ihre Herren[384], und trugen auch Kögel und kleine / Hütten, wie ihre Herren etc. etc. etc.

§10. Waß sonsten die Statur der alten Preussen betrifft, kommen die Preuss. Historici / fast alle überein, daß das Preussen Volck ein grobes und starckes Volck vom Leibe und Gliedmassen / gewesen, allerdings Vitruvius von den Nordischen Völckern schreibet, daß Sie sind „gentes imanibus / corporibus", „starck-Leibig" gewesen; welches auch von den Germanis und Aestiis Tacitus[r(298)] be-/zeuget. Nun sind aber die Aestii eben die Preussen, wie oben erwiesen, und daß erhellet / auch auß dem Isidoro[s(299)], daß die Gothen „corpora mole ardua", „grosse, starck-gewachsene / leiber" gehabt haben. Gleicher massen Joh[annes] Lassizius[t(300)] schreibet von den Liettauen, so mit / den Preussen ein Volck, daß Sie „corpore proceri", „langer Statur" gewesen. Die jetzigen / Preussen, Nadrawen, Liettauen kommen zum theil mit den Deutschen Völckern überein, jedoch / daß man unter ihnen mehr[385] findet, die von starcken gesetzten Leib und hoher Statur sind alß / in Deutschland und Italien. Allerdings gewiß ist, daß man auch in Preussen ehemahls / Riesen gefunden, davon aber im folgenden Capittel.

§11. Die Alten Preussen sind auch berühmbt, daß Sie gar lang gelebet und alte Leu-/te worden seyn; wie denn von dem Weidywuito, Pruteno und andern geschrieben wird, daß / Sie weit über hundert Jahr alt worden. Lassicius[u(301)] gedencket der Liettauen, daß Sie ins gemein / Hundert Jahr erreichen. Jetziger Zeit findet man noch in Nadravien, Zalavonien, auch theils / Sudauen gar alte Leute, die fast 100 und mehr Jahr alt seyn. Unter welchen einige sind, / die nicht ein graues Haar auff dem Haupte haben; haben gemeiniglich gelblichte[386] Haar,

[r(298)] In Agricol. c. 11.

[Tacitus, Publius Cornelius, De vita [...] Iulii Agricolae. *Vide o(295).*]

[s(299)] Lib. 9. Orig. c. 1.

[Isidorus Hispaniensis, Origines [...]. *Vide o(245).*]

[t(300)] In Lib. de Diis Samoget.

[Lasicius, Johannes, De diis Samagitarum caeterorumque Sarmatarum, et falsorum Christianorum. Item De religione Armeniorum, Basileae, 1615; *altern. in:* De Russorum, Moscovitarum et Tartarorum religione e diversis scriptoribus, Spirae Nemetum, 1582.]

vedę vyrai, kaip ir broliai jų valdovai, turėjo teisę užsiauginti barzdas, taip pat jie nešiodavo gobtuvus ir nedideles skrybėles, kaip ir jų valdovai" ir t.t.

§10. Dėl senovės prūsų kūno sudėjimo, tai beveik visi Prūsijos istorikai vieningai sutaria, jog prūsų tauta buvo stambaus kūno sudėjimo žmonės, stiprių rankų, tvirtų kojų, o Vitruvijus apie šiaurės tautas rašo, kad jos buvusios „gentes immanibus corporibus", „stambaus kūno sudėjimo"; tą patį apie germanus ir aisčius liudija Tacitas[r(298)]. O juk aisčiai, kaip anksčiau įrodyta, yra ne kas kita, kaip prūsai; taip pat iš Izidoriaus[s(299)] veikalų aiškėja, jog gotai turėję „corpora mole ardua", „aukštą, stambų kūną". Lygiai taip pat apie lietuvius, kurie su prūsais sudarė vieną tautą, Jonas Lasicijus[t(300)] rašo, kad jie buvę „corpore proceri", „aukšto stoto". Dabartiniai prūsai, nadruviai, lietuviai yra beveik tokie pat kaip ir vokiečių tautos, tik tarp jų tvirto ir stambaus kūno sudėjimo ir aukšto stoto žmonių yra daugiau negu Vokietijoje ir Italijoje. Vis dėlto yra žinoma, kad kadaise ir Prūsijoje būta milžinų, bet apie tai kitame skyriuje.

§11. Senovės prūsai garsėjo ir tuo, kad ilgai gyvendavo ir sulaukdavo gilios senatvės; antai apie Vaidivuitį, Prutenį ir kitus rašoma, kad jie gyveno daug daugiau negu šimtą metų. Lasicijus[u(301)] mini, jog lietuviai apskritai sulaukia šimto metų. Ir mūsų laikais Nadruvoje, Skalvoje, iš dalies ir Sūduvoje gyvena labai senų žmonių, kuriems arti šimto ir daugiau metų. Tarp jų yra ir tokių, kurie dar neturi nė vieno žilo plauko ant galvos; daugiausia jie yra gelsvų plaukų, tik barzdose

[u(301)] L. c.

[Lasicius, Johannes, op. cit., loc. cit.]

[384] -e *in* -en *corr. ex* r. [385] *MSB prae h. v.* nicht. [386] *MSB err.* geblichte.

ausser / daß im Bart einige graulechtige Haar sich eräugen. Dieses aber ist nicht zu verstehen, / ob würden alle Leute so alt, denn daselbst der Todt eben so woll die Junge alß Alte Leute / bezwinget; doch will Ich sicherlich glauben, daß vor dem die alten Preussen, da Sie in Ihrer / Freyheit gestanden, länger gelebet haben alß jetzo.

§12. Der Nachlaß der alten Preussen in Zalavonien, Nadravien, Sudaven etc. etc. / wird jetziger Zeit sehr geschwächet durch die grosse Mühe, Sorge, Arbeit, Scharwerck, Beküm-/merniß etc. etc. Item, daß Sie zum grossen Theil mit Sprey- und Treber-Brodt und andern / schlechten Speisen sich offters sättigen müssen, welche Dinge dem Menschen pflegen daß Leben / zu verkürtzen. Hiezu mag kom[m]en, daß Ihrer viele zur Unzeit und absq[ue] discretione sich / des Aderlassens gebrauchen; dadurch nicht allein viel vor der Zeit eingehen, sondern auch, / weil solch Ader-lassen von den Schwangern Weibern gebraucht wird, schwache Kinder zeugen. / Sonsten sind die alten Leute hoch bey den Alten Preussen geachtet; und findet man, daß keiner / zum Weidelotten gebraucht worden, der nicht ein Alter Mann gewesen und der nicht viel / erfahren hätte: wieder welchen ein Junger Mann sich nicht hat mücken dürffen, wie dannoch / in Nadravien fast solche weise gehalten wird.

Daß 18de Capittel

Von den Riesen und Zwergen in Preussen

Inhalt

1. Riesen sind vormahls gewesen, und sind auch noch. 2. Vornehmblich bey den Gothen. 3. Der / Riese beym Culmensee. 4. Der Riese Miligedo. 5. Der Wango. 6. Der Geiduso. / 7. Der Musko. 8. Von außgegrabenen Riesen auß Preussen. 9. Von hochge-/wachsenen Leuten in Preussen. 10. Von Zwergen. //

[94v] §1. Daß vor diesem Riesen in der Welt gewesen, ist nicht allein auß weltlichen Histo-/rien, wie davon zu lesen Philipp[us] Camerarius[a(302)],

[a(302)] Horis succis, Cent. 1, p. 379.

[Cammerarius, Philippus, *q. ex multis ed.:* Operae horarum subcisivarum, sive meditationes historicae [...] centuria, Frankofurti, 1625–1642; 1644; 1644–1650; 1658; 1685.]

pasitaiko vienas kitas žilsvas plaukelis. Bet tai nereiškia, kad visi žmonės sulaukia gilios senatvės, nes mirtis ten įveikia tiek jaunus, tiek senus žmones; bet aš esu įsitikinęs, kad anksčiau, kai buvo laisvi, senovės prūsai gyveno ilgiau negu dabartiniai.

§12. Mūsų laikais senovės prūsų palikuonius Skalvoje, Nadruvoje, Sūduvoje ir kitur labai alina didelis vargas, rūpesčiai, darbas, šarvarkai, sielvartas ir t.t. Be to, daugelis iš jų dažniausiai turi pasitenkinti pelų bei saladynų duona ir kitokiais prastais valgiais, kurie paprastai trumpina žmogaus gyvenimą. Reikia dar pridurti, kad daugelis ne laiku ir netinkamai praktikuoja kraujo nuleidimą; dėl to ne tik daug žmonių pirma laiko nusibaigia, bet ir gimdo silpnus kūdikius, nes kraujo nuleidimą praktikuoja ir nėščios moterys. Be to, senovės prūsai labai gerbė senus žmones; sužinome, kad vaidila galėdavo tapti tik senas ir daug patyręs žmogus, kuriam nė vienas jaunas žmogus negalėdavo priešgyniauti; Nadruvoje beveik visur laikomasi šios tradicijos.

Aštuonioliktas skyrius

Apie Prūsijos milžinus ir nykštukus

Turinys

1. Milžinų buvo anksčiau, yra ir dabar. 2. Daugiausia jų tarp gotų. 3. Milžinas prie Kulmo ežero. 4. Milžinas Miligedas. 5. Vangas. 6. Geidusas. 7. Muskas. 8. Apie iškastus Prūsijos milžinus. 9. Apie aukštaūgius žmones Prūsijoje. 10. Apie nykštukus. //

[94v] §1. Kad senovėje pasaulyje būta milžinų, žinome ne tik iš pasaulietinių istorijų, pavyzdžiui, Philippo Camerarijaus[a(302)], Thomo

Thomas Fazelli[b(303)], Pomponius Mela[c(304)], Ful-/gosus[d(305)], Cardanus[e(306)]. Sondern allerdings auß der Bibel bekant, drin der Riesen gedacht / wird[f(307)], alß des Goliaths[g(308)], Sibai[h(309)], Lahemi[i(310)], des Ogs zu Bazan[k(311)], Saph[us][l(312)]. Die neuen / Scribenten gedencken auch, daß noch zur Zeit Riesen gefunden werden in Indien[m(313)]. Die Holländ-/dischen Relationen gedencken, daß A[nn]o 1671 ein Schiffer von Amsterdam im Schiffe der *Flie-/gende Falck* genandt, zurücke gekommen, und zweene neue Insulen circa Grad 50 in Süden / gefunden, und Menschen 11 Schuh lang.

§2. Von den Alten Gothen schreibet Saxo Grammat[icus][n(314)], Herman[us] Conringius[o(315)] item / Ionas Arngrinus[p(316)], daß unter Ihnen Riesen gefunden von ungeheurer Statur. Und weil / die alten Preussen auch mit zu den Gothischen Völckern sind gerechnet worden, ist ausser Streit, / daß vor dem da auch Riesen gefunden worden. Casp[arus] Henneb[erg][q(317)] auß der Chronica Mörlini it[em] / auß dem Jeroszyn[142] bringet bey, daß umb Riesenburg im Lande Resin[143] Riesen 5 Ehlen lang / gewesen seyn sollen.

[b(303)] De reb. Sicul. lib. 3. c. 1.

[Fazellus, Thomas, De rebus Siculis decades duae, Lugduni Batavorum, [s. a.]; Palermo, 1562.]

[c(304)] Lib. 3. de situ Orbis.

[Pomponius Mela, De situ orbis [...]. *Vide g(163).*]

[d(305)] Lib. 1. c. 6.

[*possib.* Fulgosus Baptista, Factorum et dictorum memorabilium lib. IX, Coloniae Agrippinae, 1604, lib. 1, cap. 6]

[e(306)] Lib. 8. de varietat Rer. c. 43.

[Cardanus, Girolamus, *q. ex multis ed.:* De rerum varietate libri XVIII, Basileae, 1557; Lugduni Batavorum, 1580; Basileae, 1581.]

[f(307)] Num. 13. 34. Deutr. 2. 11.

[*q. ex multis ed.:* Biblia, d. i. ganze Heil. Schrift teutsch durch Mart. Luther [...], Strassburg, 1624; 1626; Biblia oder die ganze Heil. Schrift, Lüneburg, 1626; Nürnberg, 1632; 1651; 1644; Lüneburg, 1654; 1659.]

[g(308)] 1. Sam. 17. 4; Jesbi 2. Sam. 21. 16.

[Op. cit.]

[h(309)] 1. Chron. 21. 4.

[Op. cit.]

[i(310)] 1. Chron. 21. 5.

[Op. cit.]

Fazello[b(303)], Pomponijaus Melos[c(304)], Fulgoso[d(305)], Cardano[e(306)], bet ir iš Biblijos, kurioje minimi milžinai[f(307)], kaip antai: Galijotas[g(308)], Sibechajas[h(309)], Lachmis[i(310)], Bašano Ogas[k(311)], Safas[l(312)]. Naujieji rašytojai taip pat mini, jog dar ir mūsų laikais Indijoje[m(313)] randama milžinų. Olandų pranešimuose minima, kad 1671 metais vienas Amsterdamo jūrininkas, plaukiojęs laivu „Skrajojantis sakalas“, grįžęs [pasakojo] atradęs dvi naujas salas maždaug 50 laipsnių pietų [platumoje] ir [matęs] 11 pėdų ūgio žmonių.

§2. Kalbėdami apie senovės gotus, Saksas Gramatikas[n(314)], Hermanas Conringijus[o(315)] bei Ionas Arngrinas[p(316)] rašo, jog tarp jų buvę nepaprastai didelio ūgio milžinų. O kadangi senovės prūsai taip pat priskiriami prie gotų tautų, tai nėra abejonės, kad seniau ir čia pasitaikydavo milžinų. Casp[aras] Hennenb[ergeris][q(317)] remdamasis Mörlino ir Jerošino kronikomis[142] rašo, esą netoli Ryzenburgo Rezino žemėje[143] gyvenę 5 uolekčių ūgio milžinai.

[k(311)] Joh. 12. 14.

[Op. cit.]

[l(312)] 2. Sam. 21. 18.

[Op. cit.]

[m(313)] Anton Pigaffetta ap. Majol. c. 2.

[Pigaffeta, Filipus, *possib. cit. ex:* Maiolus, Simon, *q. ex multis ed.:* Dies caniculares, hoc est colloquia tria et viginti physica, nova et penitus admiranda ac summa iucunditate concinnata, Ursellis, 1600; Moguntia, 1607; 1610–1613; Colonia, 1607–1608; Moguntia, 1614; 1615; Dierum canicularium tomi VII. Ed. 2, Frankofurti, 1642.]

[n(314)] In Poem Histor. Dan.

[Saxus Grammaticus, *q. ex multis ed.:* Danica historia libris XVI conscripta, Francofurtum, 1576; Historiae Danicae libri XVI. Stephanus Johannis Stephanius [...] recognovit notisque [...], Sorae, 1644–1645.]

[o(315)] De Habitu corpor. German. caus. p. 9.

[Conring, Hermann, De Germanorum corporum habitus [...]. *Vide l(292).*]

[p(316)] In Description Island. c. 4.

[Arngrim (Jonas), *vide* Jonsson, Arngrim, Crymogaea sive rerum Islandicarum [...]. *Vide p(246).*]

[q(317)] In Comm. ad Mapp. p. 395. seqq.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 395. *Vide a(130).*]

§3. Petrus a Dysburg[r(318)], Nicolaus Jeroszyn item Ordens Chron[ic][s(319)] gedencken / eines ungeheuren Mannes, so sich in der Belagerung vor der Stadt Culmsee gebrauchen / lassen, „qui plus quam ab humero et sursum omnes alios longitudine excedebat", der mit den / Schultern weit über alle andere hervor geraget.

§4. Es wird Eines mit Nahmen Miligedo gedacht, eines gebohrnen, aber bekehrten / Preussens[144], von diesem schreibet M. S. Chronica auß S[eine]r Excellens H[er]rn von Wallenrodts Bi-/blioth[ec][t(320)], daß Er kunte 30 Mann Arbeit thun und daß Er im Felde geführet eine Stange / von 8 Ehlen, voll Bley gegossen; doch ist dieser Miligedo von einem andern Riesen Wango ge-/trieben worden biß an einen andern Pusch, in welchem 50 andere Preussen gelegen. Alß Mi-/ligedo diese Gefahr siehet, fänget Er an, von seinen Leuten verlassen, desperat zu fechten, / und erleget von denen 20 Mann, und reteriret sich nach Bartenstein, woselbst doch endlich / der treffliche Miligedo blieben, der dem Orden sehr treue Dienste gethan, alß Bartenstein / von den abgefallenen Alten Preussen belagert worden. Von diesem Miligedo haben die / Preussen ihnen eingebildet, wenn Sie Ihn nur würden getödtet haben, so hätten Sie so viel / alß die halbe Besatzung ruiniret. Deßwegen Sie auff allerhand Art getrachtet, sich Seiner / zu bemächtigen, welches Ihnen endlich angegangen. Dysburg[u(321)], Schutz[x(322)], Nicol[aus] Jeroszin[y(323)].

§5. Des Wango Nachkom[m]en sollen seyn die Herren von Lesgewang, denn alß Milige-/do den Tapffern Wango übermeistert und des Wango Sohn gleiches Nahmens und Tapferkeit / die Ertödtung seines Vatern ansichtig wird, will Er mit aller Gewalt, ungeacht Er Jung, aber doch / schon sehr gewachsen, sich an den Miligedo machen und den Todt des Vatern rechen. Wollen Ihn / die andern nicht lassen,

[r(318)] Chron. Pruss. partit. 3. c. 148.
[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 148. *Vide ss(84)*; *msc.* Jeroszin, Nicolaus, Di Kronike von Prunzinlant, *publ.* SRP, t. 1, p. 291–624.]
[s(319)] Ordens Chronica M. S.
[*possib. msc.* Ältere [...], *publ.* SRP, t. 3, p. 540–709; *altern.* Neuere [...].]
[t(320)] Pm. 49.
[*[?] msc.* von Herrn Wallenrod Bibl.]

§3. Petras Dusburgietis[r(318)], Mikalojus Jerošinas bei *Ordino kronika*[s(319)] mini milžinišką vyrą, kuriuo pasinaudojo priešo apsuptas Kulmenzės miestas, „qui plus quam ab humero et sursum omnes alios longitudine excedebat", – jis pečiais ir ūgiu gerokai pranoko visus kitus.

§4. Minimas toks Miligedas, gimęs prūsu[144], bet atsivertęs; apie jį rankraštinė kronika iš Jo ekscelencijos pono von Wallenrodo bibliotekos[t(320)] rašo, kad jis darbe atstojo 20 vyrų ir kad mūšio lauke jis kovėsi su 8 uolekčių ilgio švinine kuoka rankose; bet kitas milžinas, Vangas, tą Miligedą privertė trauktis iki krūmynų, kuriuose buvo pasislėpę 50 kitų prūsų. Išvydęs tą pavojų, saviškių paliktas Miligedas ėmė desperatiškai kautis ir paklojęs 20 vyrų pasitraukė į Bartenšteiną, kur šaunusis Miligedas galiausiai ir apsistojo; jis ištikimai tarnavo Ordinui, kai Bartenšteinas buvo apgultas atsimetusių senųjų prūsų. Prūsams dingojosi, jog užmušus Miligedą būtų sunaikinta pusė įgulos. Dėl to jie visokiais būdais stengėsi jį paimti. Pagaliau jiems tai ir pavyko. [Apie tai rašo] Dusburgietis[u(321)], Schutzas[x(322)], Mikalojus Jerošinas[y(323)].

§5. Manoma, jog ponai von Lesgewangai yra Vango palikuonys; mat kai Miligedas nugalėjo narsųjį Vangą, jo sūnus, kaip ir tėvas vardu Vangas ir toks pat drąsus, nors ir jaunas, bet didelio ūgio, pamatęs, kaip buvo nužudytas tėvas, buvo bepuoląs prie Miligedo, kad jėga atkeršytų už tėvo žūtį. Kiti jo nenorėjo leisti, o kiti prūsiškai ėmė šaukti: „*Ne lesk Wangę*". Nereikia (jaunajam) Vangui leisti! Mat jiems

[u(321)] Part. 3. Chron. Pruss. c. 114.
[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 114. *Vide ss(84).*]
[x(322)] Lib. 1. fol. 43. a.
[Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum [...]. Vide *b(131).*]
[y(323)] O[...] M. S. Chron.
[*possib. msc.* von Herrn Wallenrod Bibl.]

und schreyen andere auff Preusch: „Ne lesk Wangę". Man lasse dem / (Jungen) Wango nicht zu? Denn es Ihnen jammert, daß so ein Generöser Jüngling, ehe Er / Seine Jahr und Stärcke recht erreichet, sich in solche Gefahr wagen[387], darinnen Er woll gar umb-/kommen solte. Hernach alß die Preussen mit dem Orden Friede gemacht, wird unter andern nach / diesem Jungen Wango gefraget; den aber die Ordens-Herrn alß der Preussischen Sprach nicht / mächtig, *Lesgk-Wango* genandt, da Sie die beyden Wörter vor ein Wort und Nahmen eines / Menschen gehalten. Dahero der Nahme *Lesgewange* entsprossen seyn soll. //

[95r] §6. Bretkius[z(324)], Sim[on] Grunav[aa(325)] gedencken eines Preussen Nahmens Geiduso, / der wieder die Samaiten grosse Dienste gethan, insonderheit in der Schlacht am Fluß Thaudora[145]. / Die Worte Sim[oni] Grunav[i] sind diese: „Die Ordens-Brüder hätten einen Preussen, Geiduso genant, / dieser hat umb sich vom Todten Leichnamb wie einen Berg. Er war ein Riese und hätt ein Schwert / von zwee Stein schwär, den Er damit nur rührete, den erschlug Er. Nach diesem Schlagen kunte / Er daß Schwert nicht auß der Hand thun, denn es war Ihm so verstorben, und Er baht umb ein Trunck, / so bald man Ihm aber den gab, stürtzete Er und starb von Stunde an."[bb(326)]

§7. Zu diesen kan gezogen werden der Preussische Fürst Musko, den einige *Mukas* / nenneten; der Preussen wieder die Liettauen erhalten hat, ist ein Fürst gewesen, wie Bretk[ius][cc(327)] / schreibet, doch den Geneigten Leser zugefallen, führen Wir die Wort des Sim[oni] Grunav[i][dd(328)] an, / in dem Er von diesem Musco also schreibet: „Da war dieser Johannes von Silberstein mit dem / sehr starcken Manne Musco, der ein Preuss. Fürst war, gewesen, und sonsten mit ⌈20 andern[388] / Männern. Auff eine Zeit erwürgeten Sie 100 Littauen; auff eine andere Zeit schlugen / Sie den Bojar Poszdzroja in die Flucht mit

[z(324)] Chron. M. S. pag. 117.

[*msc.* Bretkius, Ioannes, Chronicon des Landes Preussen [...]. *Vide c(159).*]

[aa(325)] Tr. 10. c. 5.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 10, cap. 5. *Vide b(131).*]

[bb(326)] Pm. 147.

[*msc.* Grunau, Simon, op. cit.]

buvo gaila, kad toks kilniadvasis jaunikaitis, nespėjęs suvyriškėti ir subręsti, lįstų į tokį pavojų, rizikuodamas netekti galvos. Vėliau, kai prūsai su Ordinu sudarė taikos sutartį, kažkas teiravosi apie šitą jaunąjį Vangą; bet Ordino riteriai, nemokėdami kalbos, tarė jo vardą *Lesgk-Wango*, nes abu anuos žodžius laikė vienu manydami, jog tai žmogaus vardas. Iš to esą kilusi pavardė *Lesgewange.* //

[95r] §6. Bretkūnas[z(324)], Simonas Grunau[aa(325)] mini prūsą Geidusą, pasižymėjusį kovose su žemaičiais, ypač mūšyje prie upės *Thaudora*[145]. Simonas Grunau rašė: „Ordino broliai turėjo prūsą, vardu Geidusas, šis aplink save paklojo kalną lavonų. Jis buvo milžinas ir turėjo kardą, sunkų kaip du rieduliai, ką tuo kardu paliesdavo, tą ir nukaudavo. Po tokių kautynių jis nebegalėjo iš rankos ištraukti kardo, kuris buvo tarsi priaugęs, ir jis paprašė atsigerti; tik spėjo gurkštelti, susmuko ir tą patį mirksnį pasimirė."[bb(326)]

§7. Prie jų galima priskirti prūsų kunigaikštį Muską, kai kurių autorių vadinamą *Mukas;* jis apgynė prūsus nuo lietuvių, buvo kunigaikštis, kaip rašo Bretkūnas[cc(327)]; bet idant patiktume maloningajam skaitytojui, cituojame Sim[ono] Grunau[dd(328)] žodžius, kuriais jis aprašo šitą Muską: „Ten buvo tasai Johannesas von Silbersteinas su labai stipriu vyru Musku, kuris buvo prūsų kunigaikštis, ir dar su dvidešimčia kitų vyrų. Vieną kartą jie pasmaugė 100 lietuvių; kitą sykį privertė

[cc(327)] L. c.

[*msc.* Bretkius, Ioannes, Chronicon des Landes Preussen [...]. *Vide c(159).*]

[dd(328)] Tract. 11. c. 10. fol. 187.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 11, cap. 10. *Vide b(131).*]

[387] a *al. m. corr. ex* e. [388] *MSB:* andern 20.

4000 Liettauen: und derhalben, wenn die Liettauen / nur von diesen höreten reden, erschracken Sie, und man dorffte sagen, wenn diese es nicht gethan / hätten, die Liettauen hätten Preussen eingenommen oder ja auffs wenigste gantz verderbet, mit / Rauben und mit Brande."

§8. Joach[im] Rosenzweig, der in dem vorigen Seculo die Hauptmanschafft Lick alß / Burggraff verwaltet, hat viel von Preuss. Sachen mit grosser Curiosität gesamlet, der ge-/dencket in seinen *Rapsodien*[146], die man unter den M. S. deß[389] curiösen Hennebergers findet, daß / an dem See Scomant auff einem Berge zu seinen Zeiten eine Leiche soll auffgegraben seyn, / da von die Knochen nicht verfaulet, dessen Ribben gerne[390] zweymahl so groß als sonsten eines andern / wollgewachsenen Mannes gewesen. Er hält davor, daß daselbst die Familia des Scomants[147] gewohnet, / und zweiffels ohne[391] von der Familia einer ein Riese gewesen sey. Er hält auch davor, daß / Pipini Bruder Roggas ein Riese gewesen, und ist diß allerdings auß dem Nahmen zu sehen, / denn es bedeutet einen, der weit[392] vor andern empor stehet oder raget. Und ist noch daß Sprichwort un-/ter den Nadrawen: „Roggsa tarp pupû keip welnas", wenn Sie einen Scheusel, der vor dem / Geträydig[393] hervorraget, beschreiben wollen. Ja zu Unserer Väter Zeiten hat man in Na-/dravien zu Cattenau im Insterburgischen Ampte, alß der Pfarrer daselbst einen Keller graben / lassen, eine Leiche gefunden von unglaublicher Grösse; da von der Hochgebohrne Herr Jonas / Casimirus, Freyherr von Ellenburg, Preuss. Lands-Director und General-Major, einen Zahn / bekommen, der so groß, daß davon woll drey hätten gemachet werden können gewesen; und / ist Mir selbst von der Alten Frau Pfarrin Kleinin Sehl[igen] (Einer sehr betagten und klugen Frauen) / ein Backen-Zahn A[nn]o 1658[148] gezeuget worden, der Mir so groß vorkommen, daß 4 Backen-/ Zähne eines sonst gemeinen Mannes auß demselben hätten geschnitten werden können. So werden / jetziger Zeit noch in Insterburg, einer Stadt in Nadravien, eintzige[394] Knochen von Riesen gezeuget, / so ich aber vor Walfisch Grathen halte; insonderheit eine Ribbe, welche

[389] ß *corr. ex* r. [390] -ne *scr. ser. in lin.* [391] *MSB post h. v.:* einer.

bėgti bajorą Poszdzroją su 4000 lietuvių, todėl lietuviai, išgirdę apie tai pasakojant, išsigando, ir galima teigti, kad jeigu to nebūtų atsitikę, lietuviai būtų užėmę Prūsiją arba bent jau visiškai nusiaubę plėšdami ir degindami."

§8. Joach[imas] Rosenzweigas, praėjusiame šimtmetyje buvęs Elko burggrafas ir apskrities valdytojas, pasižymėjęs dideliu smalsumu ir surinkęs daug Prūsijos įvairenybių, savo *Rapsodijose*[146], kurios yra smalsiojo Hennenbergerio rankraščių rinkinyje, rašė, kad jo laikais kalne prie Skomanto ežero buvęs iškastas numirėlis, kurio kaulai buvo nesupuvę, o jo šonkauliai buvę dukart didesni negu normalaus suaugusio žmogaus. Jis mano, jog ten gyveno Skomanto šeima[147] ir jog kas nors iš šeimos, be abejonės, buvo milžinas. Taip pat jis mano, jog Pipino brolis Rogas buvęs milžinas, tai matyti dar ir iš vardo, nes jis reiškia žmogų, kuris iš kitų išsiskiria savo aukštu ūgiu arba virš kitų iškyla. O nadruviai tebeturi posakį: „*Roggsa tarp pupû keip welnas*", kai nori apibūdinti virš javų iškeltą kaliausę. Dar ir mūsų tėvų laikais Nadruvoje, Katniavoje, Įsruties valsčiuje, klebonui paliepus iškasti rūsį buvo rasti milžiniško dydžio palaikai. Jo prakilnybė ponas baronas Jonas Casimiras von Ellenburgas, Prūsijos krašto valdytojas ir generolas majoras, gavo vieną jų dantį, – jis buvo toks didelis, kad iš jo buvo galima padaryti tris dantis; o senoji ponia kunigienė, velionė Kleiniienė (tada jau garbaus amžiaus ir labai protinga moteris), 1658 metais[148] man pačiam yra rodžiusi garankštinį dantį, kuris man pasirodė toks didelis, kad iš jo galėjai išpjaustyti keturis eilinio žmogaus garankštinius dantis. Dar ir mūsų laikais Nadruvos mieste Įsrutyje eksponuojami milžino kaulai, kuriuos aš palaikiau banginio griaučiais; ypač vienas

[392] *MSB abs.* [393] t *corr. ex* r. [394] *MSB:* einige.

4 Ehlen, auch ¾tel lang / ist, so ich selbsten offtermahlen gemessen; selbige soll der jenigen Aussage nach auß der Erden, / alß etwa vor 60 Jahren ein Bürger den Grundt zu Seinem Hause legen wollen, außge-/graben worden. So Wir nach der Proportion den Ribbe von dem Menschen urtheilen wollen, / muß Er mehr denn Sechs mahl grösser gewesen seyn, alß jetzo die Leute seyn. Ich will nicht / gedencken, waß Mir von unterschiedlichen Leuten allhier in Nadraven von solchen Riesen er-/zehlet worden, die mancher vor Fabeln halten dürffte, wenn man nicht versichert wäre, daß / solches von glaubwürdigen Leuten herrührete. //

[95v] §9. Einer von Meinen gewesenen Littauschen Kirchen-Auffwartern, die man / Potabel nennet[149], Mikkele Usupiis, A[nn]o 1680, ein alter Mann, so zwischen 80 und fast 90 / Jahren, aber noch gut berührsahm und von guttem Verstande, der gedencket, daß sein Schwie-/ger-Vater der erste gewesen, der zu Niebbudzien, wo ich vor gewohnet, angefangen hat / zu raden (denn daselbst vor deme eine ungeheurige Wildnüß gewesen) und zu erst einen / halben Scheffel Korn zu säen, der auch ein Häußchen auffgesetzt hat, welches Häußchen, / ungeachtet dieses Dorff, wie Er saget, über 24 Mahl gebrannt hat, doch allemahl stehen / blieben. Derselbe ist zum wenigsten eine halbe Ehle länger gewesen, als sonsten gemeine / lange Leute, und so starck, daß Er einen starcken Hirsch, derer damahls eine grosse Menge / daselbst gewesen, auff Seinen Spieß gespiesset, denselben auff die Schultern genom[m]en und in / sein Hauß getragen. Dieser alte Mikkele pfleget offters zu klagen, wie die Welt ab-/nehme, insonderheit an Menschen, gleichsahm alß wären nun so viel Leute nicht in den Na-/dravien, als vor deme; und findet man nun nicht viel hohe, hocherwachsene Leute, wie woll zu / den Zeiten seiner Jugend, man doch allewege mehr gewachsene Leute, als jetzo gefunden, und / meinet, die schwäre Bedrückung, so die Leute hier haben, machen, daß Sie von vielen Sorgen / schwach würden und auch sehr schwache Kinder zeugeten.

§10. Nebst den Riesen findet man auch in Preussen Zwerge, wiewoll Sie nicht eben / so gar klein, alß eins mahls ein Zwerg in Aegypten kaum als ein Rapphun groß gewesen / und 26 Jahr gelebet. Wie auß

šonkaulis, 4 ir ¾ uolekčių ilgio, kurį pats ne kartą esu matavęs; sakoma, jog tą šonkaulį iškasę iš žemės, kai vienas miestietis gal prieš 60 metų ruošė pamatus namui. Sprendžiant iš šonkaulio proporcijų, tas žmogus turėjo būti šešis kartus didesnis negu dabartiniai žmonės. Nebeminėsiu, ką man įvairūs žmonės čia pat, Nadruvoje, yra porinę apie tokius milžinus; galėtum tai palaikyti ir prasimanymais, jegu nebūtum įsitikinęs, jog tai pasakojo patikimi žmonės. //

[95v] §9. Vienas iš mano bažnyčios tarnų lietuvių, vadinamų potabeliais[149], *Mikkele Usupiis*, senyvo amžiaus, tarp 80 ir beveik 90 metų, bet dar žvalus ir sveiko proto, 1680 metais prisiminė, kad jo uošvis Nybudžiuose, kur aš anksčiau gyvenau, buvo pirmasis, pradėjęs kirsti medžius ir rauti kelmus (nes ten anksčiau buvo didžiulė giria), ir pirmasis pasėjo puspūrį grūdų, pasistatė ir namelį, kuris, nors, anot jo, kaimas daugiau kaip 24 kartus degė, visada išlikdavo. Jis buvo mažiausiai pusę uolekties aukštesnis už ir šiaip jau aukšto ūgio vyrus ir toks stiprus, kad galėdavo ietimi persmeigti didžiulį elnią, kurių anais laikais buvo gyva galybė, ir užsimetęs ant pečių parsinešti namo. Tas senasis *Mikkele* dažnai pabėdodavo, kad pasaulyje visko mažėja, ypač žmonių, lyg Nadruvoje būtų nebe tiek daug žmonių kaip anksčiau, ir kad nūnai nebesutiksi tiek daug aukštaūgių žmonių, kaip jo jaunystės laikais, kai apskritai buvo daugiau aukštesnių žmonių negu šiandien, ir sakydavo, kad žmonės darosi silpesni dėl sunkios priespaudos, kurią čia turi kęsti, ir vaikus gimdo vis silpnesnius.

§10. Greta milžinų Prūsijoje pasitaiko ir nykštukų, nors jie ir nėra tokie mažučiai, koks kadaise buvo vienas Egipto nykštukas, ne didesnis už kurapką, gyvenęs 26 metus. Apie tai galima pasiskaityti *Stebuklų*

dem *Wunderbuch*[ee(329)], *Sachs[ische] Chron[ick]*[ff(330)], Niceph[ori][gg(331)] zu lesen. / Obengedachter Rosenzweig gedencket, daß zu Seinen Zeiten ein Zwerg gewesen, der Zwey / Schuh lang und ein[395] Handbreit hoch gewesen, andere, die etwaß grösser und gar gemein, wie / ich einen hier bey mir vor einigen Jahren gehabt, der nicht drey Schuh-lang und eines Nadra-/vers Sohn ist. So findet man alhie in Insterburg[ischen] Ambte allein 4, die ziemlich klein sind; / unter welchen einer 60 Jahr bey nahe alt und ein schlagner[396] Hasen-hetzer ist, den man den / Kleinen[397] Hermanchen nennet. In der Memel, da ich noch ein kleiner Knabe war, hab ich bey / einen Zamaitschen Herren in der Stadt Memel gesehen, der zweene Zwerge gehabt, ein Männ-/lein und Fräulein, so auch Kinder gezeuget haben sollen, die nicht viel über zwey Schuh lang hoch gewesen.

Daß 19de Capittel

Von allerhand Gattungen der Menschen

Inhalt

1. Von Wilden Wald-Leuten. 2. Von den Bock-Füssen und Monstris. 3. Von grünen Leuten. 4. Von / den Wasser Nympffen. 5. Ein sonderlich Geschicht hie von. 6. Hievon einige Eruditiones. 7. Von / dem Fisch-Mensch Cola. 8. Von andern Meer-Menschen. 9. Ein Mensch unter den Lächsen gefan-/gen. 10. Von den Kaukuczen.

§1. Nebst diesen sind in Preussen, da noch vor diesem ⌈ungeheure grosse[398] Wälder gewe-/sen, wilde Wald-Leute gefunden worden, gantz

[ee(329)] F. 280.

[*[?] possib.* Wunder-Brillen – Zeitung Schwedischer Victori zu Wasser und Lande, [s. l.], 1658; *altern. possib.* Winchler, Gottfried Christian, Kuriose Discourse von denen Wundern der Natur [...] aus den beruhmtesten alten und neuen autoribus zusammengetragen [...], Bd. 1–3, Leipzig, 1690.]

[ff(330)] P. 292.

[*possib.* Krantz, Albertus, *q. ex multis ed.:* Rerum Germanicarum historici clariss. Saxonia: De Saxoniae gentis vetusta origine [...], Francofurti, 1580; Saxonorum rerum libri XIII, Coloniae, 1596; Francofurti a. M., 1621.]

[gg(331)] Lib. 12, c. 37.

[*possib.* Nicephoras, Gregoras, in: Historia imperatorum Romanorum a Constantino Magno [...] ad Constantinum postremum: I. Ioannes Zonaras, Historia ab exordio mundi

knygoje[ee(329)], *Saksų kronikoje*[ff(330)], Niceph[orą][gg(331)]. Minėtasis Rosenzweigas sako, kad jo laikais gyvenęs dviejų pėdų aukščio ir delno storio nykštukas, kiek didesnių buvo nemažai, prieš kelerius metus čia pas mane buvo toks, nesiekęs ir trijų pėdų, jis yra nadruvio sūnus. Vien tik Įsruties valsčiuje šiandien gyvena keturi gana mažo ūgio [žmonės]; vienam iš jų netrukus sueis 60 [metų], jis yra labai patyręs kiškių varovas, kurį visi vadina Mažuoju Hermaniuku. Klaipėdoje, kai dar buvau mažas vaikis, pas vieną žemaičių poną, turėjusį du nykštukus, mačiau vyruką ir moteriškaitę, kurie buvo pasigimdę ir vaikų, jie buvo tik kiek daugiau nei dviejų pėdų ūgio.

Devynioliktas skyrius

Apie savitus žmones

Turinys

1. Apie laukinius miškinius. 2. Apie ožiakanopius ir monstrus. 3. Apie žalius žmones. 4. Apie vandens nimfas. 5. Viena nepaprasta istorija apie tai. 6. Keletas pasakojimų apie tai. 7. Apie žuviažmogį [vardu] *Cola*. 8. Apie kitus jūros žmones. 9. Žmogus, pagautas su lašišomis. 10. Apie kaukučius.

§1. Be jų, Prūsijoje, kadangi anksčiau čia augo nepaprastai dideli miškai, būta laukinių miškinių, jų veidai buvo apžėlę šiurkščiais plau-

[...] ad obitum Alexii Comneni; II. Nicetas Acominatus Choniates, 86. Annorum historiam [...]; III. Nicephoras Gregoras Nicetae Paralipomena supplens [...], Francofurti ad Moenum, 1578; *altern. possib.* Nicetas Acominatus (Choniates). *Vide t(250).* Historia, Francofurti a. Moenium, 1568; 1587; *altern. possib.* Nicephorus (Gregoras), Romana, hoc est Byzantina historia, Francofurti a. M., 1568; 1587; *altern.* Scriptores historiae Byzantinae tres: Nicephoras Gregoras, Laonic. Chalcocondyles, Georgius Logotheta Acropolit., Colonia Allobrogum, 1615.]

[395] *MSB abs* [396] *MSB:* verschlagener. [397] K *corr. ex* k. ⌈...[398] *MSB:* große ungeheure.

rauch mit Haaren im Gesicht bewachsen, die son-/sten vor andere Menschen sich gefürchtet haben; da von der Joach[im] Rosenzweig gedencket: Daß / einer einsmahls in der Poppischen Wildniß gefangen worden, der sich aber so sehr gemühet, daß / er den andern Tag darauff gestorben. Der ist seiner Beschreibung nach klein von Statur ge-/wesen, etwa fünff Schuh lang; über dem Gesichte viel straublichte Haar, schon etwas graulicht; / über dem Leib ebenfals haarig, insonderheit an den Füssen, daß man kaum die Zehe an den / Füssen von weiten mercken können. Obnun der Mensch in seiner Kindheit in den Wald verirret / mitten unter dem Vieh gelebet und die Vieh-Art an sich genommen, wie man den vor einigen Jah-/ren in Pohlen solch einen verlohrnen Knaben, der von den Bähren im Wald erzogen, gefangen hat, / stellet man dahin. //

[96r] §2. Jetziger Zeit aber, da die Wälder in Preussen ziemlich dinne[399] worden, findet man / dergleichen nicht mehr; wiewoll die jetzigen Nadrawer viel Reden davon halten. Deßgleichen / höret man Sie reden von den Bock-Füssen, Faunis, derer einige hie sollen gefunden seyn. / Item von Leuten mit Hunds-, Bären- etc. etc. Mäulern. Item mit Habicht-Schnäbeln etc. etc. / Ich halte aber solche vor Mährlein. Oder da ja solche solten gewesen seyn, daß Sie ex / Sodomitico coitu und ex monstr[u]oso [!] partu entstanden, wie dann solche[400] monstra auch noch / zur Zeit wollgefunden werden. Ob aber solche monstra nicht getödtet mögen seyn und / daß solche lebent geblieben, sich auch weiter vermehret gehabt, läst man dahin gestellet seyn. / Solche Monstra aber findet man sonsten in der Alten Preussen Wapen, als einen Menschen / mit einem Bähren- item mit einem Hunds-Kopff, ⌈mit einem[401] Habichts-Schnabel etc. etc., da-/von am andern Ort.

§3. Oben gedachter Rosenzweig gedencket auch, wie Er von einem alten griesen[402] / Preussen, den Er wegen seiner Redligkeit sehr lobet, gehöret, daß man in Preussen eins-/mahls einen gantz grünen Mann gefunden habe, so unter der Erden in den Bergen, an / der Liettauischen Gräntze mit andern mehr dergleichen zu leben gewohnet gewesen, die aber / durch die blutigen Kriege des Ordens mit den Pohlen und

[399] *MSB:* dünne. [400] *MSB abs.* ⌈...[401] *MSB:* it[em]. [402] *pro* grau.

kais, kitų žmonių jie paprastai bijodavo; apie tai Joach[imas] Rosenzweigas rašo: kartą *Poppische* girioje tokį vieną sugavo, bet anas taip draskėsi, jog kitą dieną pasimirė. Pagal aprašymą jis buvęs nedidelio ūgio, gal penkių pėdų aukščio; ant veido daug pasišiaušusių plaukų, jau kiek žilstelėję; kūnas taip pat plaukuotas, ypač kojos, iš toliau nesimato pėdų pirštų. Neaišku, ar tas žmogus vaikystėje nuklydęs į mišką atsidūrė tarp žvėrių ir perėmė jų gyvenimo būdą, kaip ir anas prieš kelerius metus Lenkijoje sugautas kadaise pasiklydęs berniukas, kurį miške užaugino lokiai. //

[96r] §2. Bet mūsų laikais, kadangi Prūsijos miškai gerokai išretėję, tokių dalykų nebepasitaiko, nors dabartiniai nadruviai apie tai daug kalba. Taip pat išgirsi juos kalbant apie ožiakanopius, faunus, kurių čia buvę aptikta. Be to, pasakoja apie žmones su šuns, lokio ir kt. snukiais. Ar su vanago snapais ir t.t. Bet aš tai laikau pramanais. Arba esą dar būta tokių, kurie gimdavo iš sodomiškos sueities ir po nenatūralaus gimdymo ir kad tokių monstrų dar ir šiuo metu pasitaiko sutikti. Bet lieka neaišku, ar tokie monstrai nebuvo užmušti, ar jie išliko ir toliau dauginosi. Tačiau tokių monstrų išlikę senuosiuose prūsų herbuose, kur pavaizduoti žmonės su lokio ar šuns galva, su vanago snapu ir t.t., apie tai kitoje vietoje.

§3. Anksčiau minėtasis Rosenzweigas taip pat rašo, kaip jis girdėjęs iš vieno seno žilo prūso, kurį jis labai išgiria už jo sąžiningumą, kad Prūsijoje sykį buvo rastas visiškai žalias vyriškis, gyvenęs Lietuvos pasienio kalnų požemiuose su panašiais į save, bet po kruvinųjų Ordino karų su Lenkija ir Lietuva jų nelikę, po kurio laiko neberado

Liettauen verschwunden, daß / man nach der Zeit keinen mehr gefunden. Waß von dieser Relation zu halten, mag der / hochgeneigte Leser selbst urtheilen. Daß aber solche Grüne Leute ehemahls sich an / andern Orten gezeiget, beweiset A. [!] Scottus in seiner *Phys[ica] Curios[a]*[hh(332)] und andere / Auctores.

§4. Hie zu können gerechnet werden, die so die Nadraver *Laumes* heyssen, / und eine Art der Wasser-Nympffen müssen gewesen seyn. Selbige beschreiben die / Alten Nadraver, daß so Eine, gleich einer Frauens Perschon[403] in allem sey, ausser daß die / Händ und Füsse etwas platlich fallen, insonderheit die Finger und Zehe; doch aber sollen / Sie nicht monstrose scheinen.

§5. Es erzehlet mir ein alter Mann, daß sich eine solche Wasser-Nympffe habe / zu Żirgeszeren im Insterburgischen sehen lassen; woselbst Er Mir auch den Ort gezeiget, / da Sie sich gemeiniglich gebadet[404]. Die folgends sich nicht mehr vor Menschen gescheuet, auch / endlich so kühn worden, daß Sie zu den Menschen in die Häuser gegangen, mit den Mäd-/chen gespielet, auch endlich ihre Marginen (ihre bunte Kittels) angezogen, wie woll Sie / nichtes geredet, aber doch die Nadrawische Sprach verstehen können, zu welcher sich ein / verwegener Jüngling gesellet, der Sie nach langer Zeit so ihme anhängig gemacht, / daß Sie alß Eheleute gelebet, auch Kinder gezeuget. Alß aber eins mahls sich begeben, / daß der Mann besoffener Weise Lerm gemacht und eines von den mit der Laume ge-/zeugten Kindern in ihrem Beyseyn geschlagen, ist Sie von Ihm weggelauffen, und hat / daß geschlagene Kind mit ins Wasser genom[m]en, daß aber bald darin ertrincken müssen. / Nach langer Zeit kombt Sie wieder hervor zu ihrem Manne, alß derselbe Sie schelt, reisset / Sie eins von den Kindern wieder weg, erhaschet ein Messer, schneidet Ihm den Bauch auff / und läufft zu Wasser, nach welcher Zeit Sie nicht mehr gesehen worden. Von dero Kindern / aber eins ist geblieben, und woll erzogen,

[hh(332)] L. 3. p. 1. c. 1. seqq.

[Scottus – *possib.* Schott, Gaspar, *q. ex multis ed.:* Physica curiosa, Herbipolis, 1662; 1667; 1697.]

nė vieno. Ką manyti apie šitą pasakojimą – tegu maloningasis skaitytojas pats sprendžia. Bet kad tokie žali žmonės kitados pasirodydavo kitose vietose, įrodo A. [!] Scottas [veikale] *Gamtos mokslo įdomybės*[hh(332)] bei kiti autoriai.

§4. Prie jų dar galima priskirti nadruvių vadinamąsias *laumes*, kurios tikriausiai buvo savitos vandens nimfos. Senieji nadruviai pasakoja, jog tokia [būtybė] viskuo primena moterį, išskyrus tai, kad jos rankos ir kojos kiek plokščios, ypač rankų ir kojų pirštai; bet jos nepanašios į monstrus.

§5. Vienas senas žmogus man pasakojo, jog tokią vandens nimfą matę Žirgežeriuose netoli Įsruties; ten jis man parodė ir vietą, kur ji mėgdavusi maudytis. Vėliau ji nebebijojo ir žmonių, pagaliau net taip įsidrąsino, kad ėmė užeidinėti pas žmones į namus, žaisti su mergaitėmis, galop užsivilkdavo ir jų *margines* (jų margas palaidines); nors ji nekalbėjo, bet nadruvių kalbą suprato. Veikiai prie jos ėmė suktis drąsus jaunikaitis, per ilgą laiką ji taip prie jo prisirišo, kad jie ėmė gyventi kaip sutuoktiniai, turėjo ir vaikų. Bet kai vieną dieną atsitiko taip, kad pasigėręs vyras pakėlė triukšmą ir ėmė mušti vieną iš su laume sugyventų vaikų, ji pabėgo pasiimdama vandenin ir primuštą vaiką, kuris veikiai prigėrė. Praėjo daug laiko, ir ji vėl atėjo pas vyrą; kai šis ėmė ją barti, ji vėl stvėrė vieną iš vaikų, čiupo peilį, perpjovė vaikui pilvą ir vėl nubėgo vandenin, po to niekas jos daugiau nematė. Vienas iš jos vaikelių išgyveno, [dukrelė] buvo gražiai užauginta ir

[403] *MSB:* Person. [404] *scr. supra lit.*

[96v] auch an einem Pauren verheyrahtet worden; // von deren[405] Nachkömmlingen A[nn]o 1664 ein alter Mann, der Laumeitis heist, zu Użeszeren be-/graben worden. Der curiöse Rosenzweig bringet zwar viel von diesem Laumes bey; al-/lein Er hält davor, daß es des Teuffels Gespenst gewesen sey, zumahlen unter dem Hey-/denthumb, da der Teuffel grosse Macht Ihme bey den Preussen genom[m]en.

§6. Wiewoll, daß welche[406] ehemahls auch noch sind Syrenen, Nereiden[407] und solche / Wasser-Nympffen gewesen, nicht kan geleugnet werden. Plinius[ii(333)] gedencket auch solcher / Wasser Nympffen. Aelianus[kk(334)] schreibet, daß Sie umb Tapro-bana sind gesehen worden. / Maiolus[ll(335)] erzehlet, daß A[nn]o 1603 zu Harlem ein Meer-Weib gefangen worden, / die nackend sich befindende, Kleider angezogen, hat Milch gegessen, hat erlernet, einen gu-/ten Fadem zu spinnen, sich vor ein Crucifix zu beugen, wiewol Sie nichts geredet. Anno / 1540 ist nach Genua von Philippo Ertz-Hertzog in Österreich ein solches Meer-Weib, / aber Todt, nebst zween lebendigen Satyren, oder Bockfüssen, hingebracht worden. Scot-/tus[mm(336)] erzehlet auß dem Joh[annes] Schmiedt und Willhelm Hacobrigde, daß A[nn]o 1610 sich / nicht nur so ein Meer-Weib offentlich hat sehen lassen, sondern hat gar wollen ins Schiff / steigen. Wer von dieser Materie lesen will, kan auffschlagen Alexandr[um] ab Alex[andro][nn(337)], / Gesner[um][oo(338)], Alian[um][pp(339)], Gilium[qq(340)], Ramusium[rr(341)], Athanas[ium] Kircherum[ss(342)].

[ii(333)] Lib. 9. c. 5. et Massan. in Comm. ad Plin.

[Plinius, Caius Secundus, Historia naturalis [...]. *Vide a(5).*]

[kk(334)] Lib. 16. c. 18.

[Aelianus, Claudius, *possib.* Opera de animalium natura; Variae historiae; Epistolae rusticanae [...], Tiguri, 1556; *altern.* De varia historia libri XIII, [...] Iusto Vulteio veterano interprete. Item, De politiis, sive rerum publicarum descriptiones [...], Basileae, 1548.]

[ll(335)] Colloqu. 9.

[Maiolus, Simon, Dies caniculares [...], Colloquia 9. *Vide m(313).*]

[mm(336)] In Phys. curios. c. 4. §1.

[Schott, Gaspar, Physica curiosa [...]. *Vide hh(332).*]

[nn(337)] Genial. dier. lib. 3. c. 5.

[Alexander ab Alexandro, *q. ex multis ed.:* Genialium dierum libri sex [...], Hanau, 1610; Lugduni, 1616; Frankofurti 1626; 1646; 1667; Lugduni Batavorum, 1673.]

[96v] ištekėjo už ūkininko; // 1664 metais Užežeriuose mirė jų palikuonis, vardu Laumaitis. Smalsusis Rosenzweigas apie tas laumes rašo daug; bet jis mano, jog tai buvusios velnio šmėklos, ypač pagonybės laikais, nes velnias prūsams turėjęs didelę galią.

§6. Nors negalima paneigti, kad kadaise būta ir sirenų, nereidžių bei vandens nimfų. Tokias vandens nimfas mini ir Plinijus[ii(333)]. Aelianas[kk(334)] rašo, kad jos pasirodydavusios *Tapro-banos* apylinkėse. Maiolas[ll(335)] pasakoja, jog 1603 metais Harleme buvo sugauta vandenė, kuri buvo visiškai nuoga; ją aprengė, ji gerdavo pieną, išmoko plonai verpti, nusilenkti nukryžiuotajam, nors kalbėti ji nekalbėjo. 1540 metais Austrijos erchercogas Philippas atgabeno į Genują tokią vandenę, bet negyvą, kartu su dviem gyvais satyrais, arba ožiakanopiais. Remdamasis Joh[annesu] Schmiedtu ir Willhelmu Hacobridge'u Scottas[mm(336)] rašė, kad 1610 metais tokia vandenė ne tik išplaukė į paviršių, bet netgi norėjo įlipti į laivą. Besidomintys tokiais dalykais gali pasiskaityti Aleksandro iš Aleks[andro][nn(337)], Gesnerio[oo(338)], Aeliano[pp(339)], Gilijaus[qq(340)], Ramusijaus[rr(341)], Athanasijaus Kircheros[ss(342)] veikalus.

[oo(338)] Lib. 4. de Aquatil.

[Gesner, Konrad, De omni fossilium genere, gemmis, lapidibus, metallis [...], Tiguri, 1565–1566, lib. De aquatilis.]

[pp(339)] Lib. 16. c. 18.

[Aelianus, Claudius, De animalium natura [...]. *Vide kk(334).*]

[qq(340)] Lib. de animant. Majol. coll. Can. 1.

[Gilius – Gilles, Pierre, *cit. ex:* Maiolus, Simon, Dies Caniculares [...]. *Vide m(313).*]

[rr(341)] Tom. 1. Navig.

[Ramusius, Gioranni Battista, *q. ex multis edit.:* Primo volume delle navigationi et viagi [...], Venetia, 1550; Raccolta di navigationi e viaggi [...], t. 1, Venezia, 1563.]

[ss(342)] Lib. 3. Artis Magnet. p. 6. c. 2 etc. etc. etc.

[Kircher, Athanasius, Ars magnesia, hoc est Disquisitio bipartita empeirica seu experimentalis [...] de natura, viribus et prodigiosis effectibus magnetis [...], Herbipoli, 1631.]

[405] *scr. supra lit.* §VI. [406] *MSB abs.* [407] *MSB:* Hereiden.

§7. Ich will jetzo nicht gedencken, wie durch eine uhralte Tradition unweit der / Stadt Steyr, in einem See, ein Wasser-Mann gefangen worden, der reden können, und den / hochberühmten Eysen-Stein in dem bekandten Marckt Eysenärt, der so viel hundert Jahr / geblühet, umb seine Erlassung da durch zuerhalten angezeiget. Davon zu lesen Matthias / Abele von Lilienberg[tt(343)]. Es ist sonsten bekant, daß ein Mensch durch stätige Übung sich des / Wassers so gebrauchen kan, daß Er gleich einem Fisch darinn zu leben vermag; das bestä-/tiget daß Exempel eines Menschen auß Apulien, so den Nahmen Nicolaus in der / Tauffe empfangen; derselbe hat sich so im Wasser zu leben angewehnet, daß Er lieber / im Meer, alß[408] auff Erden seyn wollen. Dieser Nicolaus ist deßwegen *cola piscis* ge-/nant worden, den Alexand[er] ab Alex[andro][uu(344)] nennet *CaLaMum,* selbiger hat von Kindheit / auff keinen Tag lassen vorbey gehen, da Er nicht geschwommen und sich unter daß Was-/ser gesetzt hätte, da durch Er sich denn fähig gemacht, die Tieffen des Wassers[409] zu unter-/suchen, die Er lieber unter den Fischen bewohnet, als mit den Menschen die Erde, wiewoll / Er offtmahls denen zu Schiff-segelnden Leuten entgegen gegangen, mit ihnen gespeiset, / auch[410] Kurtzweil getrieben, aber bald wiederumb zum Meer geeilet. Selbiger ist vom Koni-/ge Alphonso einsmahls durch einen statlichen Güldenen Becher, den Alphonsus ins / Wasser geworffen, und ihn den Calano geschencket, dafern er ihn heraus bringen / würde, ins Wasser gelocket worden, da gemeiner Meinung nach der Becher in einen / grausahmen Schlund im Meer muß gefallen seyn; in welchen dieser Cola sich hinein / gemacht, aber nicht können herauß kommen, weil Er nach derselben Zeit niemahls / ist gesehen worden. //

[97r] §8. Hie dienet auch daß Exempel Ludovici Vivis[xx(345)], der eins mahls einen / Meer-Menschen in Holland gesehen, so angefangen zu

[tt(343)] In Metamorphos. tele Iudiciar.

[Abele Matthias von Lilienberg, Metamorphosis telae iudiciariae. Das ist setlsame Gerichtshändel, t. 1–2, Nürnberg, 1668.]

[uu(344)] In seinen Genialibus, lib. 3.

[Alexander ab Alexandro, Genialium dierum libri sex [...]. *Vide f(337).*]

§7. Plačiau nekalbėsiu apie tai, kaip nuo senų senovės viename ežere prie Šteiro miesto pasirodydavo vandeniai; kartą ten sugavo vieną tokį, kursai mokėjo kalbėti ir, norėdamas būti paleistas laisvėn, parodė, kur yra garsingasis geležinis akmuo žinomame Eizenerco miestelyje, kuris klestėjo tiek šimtmečių. Apie tai galima pasiskaityti Matthijo Abele's von Lilienbergo[tt(343)] [veikaluose]. Be to, yra žinoma, jog žmogus, nuolat būdamas vandenyje, gali taip prie jo įprasti, kad gali gyventi jame kaip žuvis; tai patvirtina vieno žmogaus iš Apulijos, per krikštą gavusio Mikalojaus vardą, pavyzdys: jis buvo taip įpratęs gyventi vandenyje, kad mieliau būdavo jūroje negu žemėje. Dėl to tą Mikalojų vadino *cola piscis* [„žuvų bučius"], Aleksandras iš Aleks[andro][uu(344)] jį vadino *Calamus* [„nendrė"], jisai nuo pat vaikystės nė dienos nepraleisdavo nenuėjęs paplaukioti ir pasinerti po vandeniu, tad išmoko naršyti po vandens gelmes ir mieliau norėjo ten gyventi su žuvimis negu su žmonėmis žemėje; nors nueidavo ir pas vyrus iš burlaivių, su jais pavalgydavo ir šiaip pabendraudavo, bet neilgai trukus vėl skubėdavo į jūrą. Kartą karalius Alfonsas įmetė į vandenį didžiavertę auksinę taurę ir tarė ją dovanosiąs tam Calanui, jeigu šis iškelsiąs ją iš vandenų, bet taurė tikriausiai nugrimzdo į pačias jūros pragarmes; tas Cola į jas nusileido, bet nebepajėgė išplaukti, nes nuo to laiko jo niekas daugiau nebematė. //

[97r] §8. Čia galima paminėti ir Ludovico Viveso[xx(345)] pateiktą pavyzdį; jis kadaise Olandijoje buvo sutikęs vandenį, jau pramokusį kalbėti, bet

[xx(345)] Lib. 2. de verit. fidei Christian.

[Vives, Ludovicus, *q. ex multis ed.:* De veritate fidei Christianae libri V [...], Basilea, 1544; Coloniae, 1568; Lugdunum, 1639.]

[408] *MSB err. abs.* [409] *MSB:* Meeres. [410] *MSB:* und.

reden, aber nach einigen Jahren, / alß derselbe die Gelegenheit gehabt, daß Wasser zu erreichen, ist Er mit grossen Freu-/den hinein gesprungen und niemahls wiederkommen. Zweiffels ohne seind es Menschen / gewesen, die der Fische Natur durch stäte Übung nachgeaffet, und dahero vielen Gele-/genheit gegeben, zu dubitiren, ob Sie Menschen oder Fische seyn. Auß angezogenem will / schier probabel fallen, daß solche Wasser Menschen auch woll haben können im Wasser sich / vermehren, welches die in Nadravien und Zalavonien, wiewoll in grosser Einfalt, ge-/wiß da vor halten.

§9. Ehe Wir von dieser Materie abtreten, muß ich etwas beybringen, was / sich A[nn]o 1649 im Memellischen Gebieth, im Cammer Ampt Russe zugetragen. / Im Dorff Russe, wie auch Szusess[411] und daherumb liegenden Dörffern, hat es jeder-/zeit treffliche Täucher gegeben, die Ihren sonderlichen Fleiß haben sehen lassen bey / den Lachs-stellungen oder Lachs-fähren[412]. Unter denen ist einer einsmahls ins Wasser / gangen, da Er bey dem Lachsfahren[413] in das Lachs-garn sich verwickelt, daß er nicht hat / können herauß kom[m]en, biß nach einiger geraumen Zeit, als die andere Fischer die / Lachs-Netze auffheben, finden Sie in einem Garn diesen Menschen zwischen zwey gros-/sen Lachsen liegen. Und wie die Leute des Orts, wenn Sie solche Fische auffnehmen, sich / mit gutten Prügeln wollversehen, damit Sie den springenden Lachsen daß Tummeln / verbieten können, hat es Gefahr gehabt, daß er mit den Lachsen nicht gleich wäre er-/schlagen worden, und wäre solches gewiß geschehen, wenn er nicht zeitig wäre erkant, / und da durch sein Todt verhütet worden.

§10. Hie solte man auch gedencken einiger Art Leute, die die Alten Preussen, / und jetzige Nadrawer, hoch und vor gewisse Art Menschen gehalten, so sie *Kaucke* / nennen: Erd-Männlein. Selbige beschreiben Sie, daß Sie nur Eins Fingers lang seyn, / gäntzlich von Gestalt und Gliedmassen wie ein Mensch; auff ihren Kopff haben sollen / einen rohten Flecken wie ein Mützchen, nichts destoweniger aber, daß sie Preussisch / geredet haben, gehöret worden. Allein Ich halte es vor Mährlein, und da, ja einem oder / andern sich dergleichen Dinge

[411] *MSB:* Schiesse. [412] *MSB:* Lachs Wehren. [413] *MSB:* Lachs Wehr.

po kelerių metų, kai šiam pasitaikė proga pasiekti vandenį, jis su didžiausiu džiaugsmu paniręs ir daugiau niekada nebepasirodęs. Be jokios abejonės, tai buvo žmonės, ilgai ir uoliai pamėgdžioję žuvų prigimtį ir todėl daugeliui davę pagrindo abejoti, ar jie žmonės, ar žuvys. Iš to, kas pasakyta, galima spėti, jog tokie žmonės vandenyje galėjo ir daugintis; taip teigiančių, nors ir labai naiviai, galima sutikti Nadruvoje ir Skalvoje.

§9. Baigdamas aptarti šią temą turiu papasakoti, kas 1649 metais atsitiko Klaipėdos apskrityje, Rusnės valsčiuje. Rusnės kaime, kaip ir Šyšos bei aplinkiniuose kaimuose, visais laikais būdavo mokančių puikiai nardyti vyrų, kurių nepaprasti sugebėjimai ypač atsiskleisdavo statant tinklus lašišoms gaudyti ir traukiant lašišas. Kartą vienas iš jų nebeįstengė iškilti į paviršių, nes traukdamas taip įsipainiojo į tinklą, jog nebegalėjo iš jo išsikapanoti ir išbuvo ten tol, kol po geroko laiko tarpo kiti vyrai, ištraukę tinklus, viename jų rado įsipainiojusį žmogų, gulėjusį tarp dviejų didžiulių lašišų. O kadangi tenykščiai žmonės eidami traukti tokių žuvų apsiginkluodavo tvirtomis kuokomis, kad sutramdytų spurdančias lašišas, tai tam žmogui grėsė pavojus būti užmuštam kartu su lašišomis; taip ir būtų atsitikę, jeigu jo nebūtų laiku pastebėję ir taip išgelbėję nuo pražūties.

§10. Čia taip pat derėtų prisiminti dar vieną žmonių rūšį, kurią senovės prūsai, dabartiniai nadruviai, labai gerbė ir laikė tam tikra žmonių rūšimi, vadindami juos *Kaucke* – žemės žmogeliukais. Jie aprašo juos buvus tik vieno piršto dydžio, kūnas ir galūnės visiškai kaip žmogaus; ant galvos jie turėję raudoną lopinėlį lyg kepurytę, ir vis dėlto buvę žmonių, girdėjusių juos kalbant prūsiškai. Tačiau aš tai laikau pasakomis, o jeigu vienam ar kitam žmogeliui tokie dalykai

möchten bewiesen haben, daß es nichts anders alß Teuf-/fels Gauckelwerck sey, die abgöttische und einfältige Preussen zu betriegen; gleich-/sahm wie allhie in Nadraven der einfältige Bauersmann den Aitwars, oder Alp, beschrei-/bet, daß Er soll wie ein Mensch gestalt seyn, mit unglaublichen grossen Händen und / Füssen, unter welchen Gauckelwerck des Teuffels sich mancher Dieb versteckt / und hat solche Phantasie der einfältigen Leute offters einen gar außzulachen-/den Schluß gemacht ⌈etc. etc.[414] //

[97v]

Daß 20ste Capittel

Von der Gemühts-Verfassung der alten Preussen

Inhalt

1. Der alten Preussen Generosithät. 2. Ehr-Geitz. 3. Gutthertzigkeit. 4. Trunck-/beliebung. 5. Religions Eyffer. 6. Die Tolerantz der Preussen. 7. Ihre Standt-/hafftigkeit in Ihrem Thun. 8. Ihre Keuschheit. 9. Ihre Hoffahrt. 10. Ihre Grau-/sahmkeit. 11. Ihre Versöhnung. 12. Ihre Tapfferkeit im Kriege. Ihre Krieges List. / 13. Ihrer Priester-Hochachtung.

§1. Waß man von den Septentrionalischen und berühmten Gothischen Völckern / ins Gemein saget, wie daß Sie blut-reicher vor andern Völckern seyn. Alß wird man auch / unsern Alten Preussen, alß die eigentlich zu den Bekandten Gothen zuzehlen, gestehen / müssen, daß Sie von hitzigen Blut entzündet auch Muth-reich und generöß gewesen; daß / bezeugen ihre in der gantzen Welt berühmte Thaten, auch insonderheit der bey 53 Jahr / lang geführete Krieg mit dem Deutschen Orden, dem nicht nur daß Römsch-Deutsche Reich, / sondern fast gantz Europa angehangen hat.

§2. Und wie Generöse Gemühter Ehrgierig und nicht woll Schimpff vertragen / können, alß sind auch die Preussen gleich andern Slavischen Völckern so bedacht gewesen, / ihre Ehr zu maintiniren. Daß bestätigen Uns die ernste Enteprisen, so Sie gegen den / Masuren vorgenommen, die mit ihren Nahmen *Pruteno* spötlich geschertzet, die da solche /

⌈...[414] *MSB abs.*

pasirodydavo, tai bus buvę ne kas kita, kaip velnio triukai stengiantis apmulkinti netikėlius ir patiklius prūsus; panašiai čia, Nadruvoje, toks vienas patiklus būras aprašo *Aitwars,* arba namų dvasią, – jis esąs žmogaus išvaizdos, neįtikėtinai didelėmis rankomis ir kojomis; po tokia velnio apgavyste neretai slepiasi vagis, dažnai nusprendęs netgi pasijuokti iš tokios patiklių žmonelių fantazijos ir t.t. //

[97v]

Dvidešimtas skyrius

Apie senovės prūsų būdą

Turinys

1. Senovės prūsų kilnumas. 2. Garbėtroška. 3.Geraširdiškumas. 4. Pomėgis gerti. 5. Religinis uolumas. 6. Prūsų tolerantiškumas. 7. Ištvermingumas darbuose. 8. Jų skaistumas. 9. Jų išpuikimas. 10. Jų žiaurumas. 11. Jų susitaikymas. 12. Jų narsumas kare. Jų klastingumas kare. 13. Jų didelė pagarba dvasininkams.

§1. Apie šiaurės ir garsiąsias gotų tautas paprastai sakoma, kad jos, palyginti su kitomis tautomis, yra turtingesnio kraujo. Taip pat reikia pripažinti, kad ir mūsų senovės prūsai, tiesą sakant, priklausė prie garsiųjų gotų, buvo karšto, užsidegančio kraujo, taip pat drąsūs ir kilnūs; apie tai byloja visame pasaulyje žinomi jų žygiai, ypač 53 metus trukęs karas su Vokiečių ordinu, kurį palaikė ne tik Vokiečių Romos imperija, bet ir beveik visa Europa.

§2. Ir kaip kilniadvasiai žmonės trokšta garbės ir negali pakęsti pažeminimo, taip ir prūsams, panašiai kaip kitoms slavų tautoms, rūpėjo išsaugoti garbę. Tai mums patvirtina dideli žygiai, kuriuos jie surengė prieš mozūrus, kai šie, pasišaipydami iš jų vardo *Pruteno*,

ihre der Preussen Nahmens Benenung von Witz und Verstandt sich herziehet, dennoch Sie / vor *Brutos* gescholten.

§3. Jedoch sind Sie gutthätig gegen jederman gewesen. Wie dann Helmoldus / von Ihnen bezeuget, daß Sie den frembden alle Gütte erwiesen, den Gefahr leidenden / nie eine Hülffe versaget, sich sonsten Gastfrey und milde jederzeit befinden lassen.

§4. Krafft der Gutthertzigkeit Sie offters den Trunck beliebet, welcher / aber ihnen offters nicht zum geringen Schaden gediehen, weil da durch ihre Kriegs-/Anschläge außgebrochen und ihren Feinden kundt worden.

§5. In ihrer Religion sind Sie eyfferig gewesen, ihre Götter mit grosser Furcht / beehret und geliebet, auch mit vielen Opffern Ihre Sühne gesucht; ist ihnen nichts so lieb / gewesen alß die Befriedigung ihrer Götter, ohn dero Willen Sie nicht leichtlich waß an-/gefangen haben. Auch da Sie befunden, daß man mit frevel sich Ihren Göttern ge-/nahet[415], haben Sie solches hoch-empfunden, wie auß der Action deß Chelmonis[150] zu sehen.

§6. Und[416] wie Sie in Ihrer Devotion sich nicht stören gewolt, alß erwehnet / auch ein gleiches Helmoldus[417] und Andere, daß Sie die ankommende Christen auch / nicht gestöret haben. Ob nun woll Sie
[98r] zur Christlichen Religion gezwungen // worden, sind Sie doch in Ihrer Heydnischen Religion eyffrig geblieben. Drumb / Sie die Ihnen von Ihren Eltern angeerbte Religion, so bald zu verlassen, vor eine / Levitäth gehalten. Welches keiner Nation übel zu deuten, daß Sie auff Ihre und / Ihrer Vorfahren Gesetze hält und nicht leichtlich selbige auß den Augen setzet.

§7. Und wie Sie hierin tenaces und Standthafft gewesen, so haben Sie auch / in andern Dingen sich nicht leichtlich moviren lassen; dessen man noch an den Nachlaß / der alten Preussen, den jetzigen Nadrawen, Zalavoniern, siehet, daß Sie Ihre alte Ge-/bräuche, ihre von Uhralters her gebräuchliche Kleidung und Art zu leben beybehalten.

§8. So findet man auch nicht bey den Alten Scribenten, daß Unser Alte / Preussen der übermäßigen Geilheit und Fleisches Lust seyn

[415] *MSB:* genähert. [416] *MSB:* Nun. [417] l *post* o *corr. ex* n.

reiškiančio sąmojingumą ir protą, su kuriuo prūsai siejo savo pavadinimą, išvadino juos *Bruti.*

§3. Bet su visais žmonėmis jie elgdavosi geradariškai. Kaip apie juos rašo Helmoldas, jie su svetimšaliais elgdavęsi labai paslaugiai, niekada neatsisakydavę padėti patekusiems į pavojų, visada būdavę svetingi ir malonūs.

§4. Būdami geraširdžiai, jie mėgdavo ir išgerti, bet dėl to jie patys neretai nukentėdavo, nes kildavo karai, o apie tai iš karto sužinodavo priešai.

§5. Jie labai uoliai atlikdavo religines apeigas, savo dievus mylėjo ir su didžiausia baime garbino, stengdamiesi pelnyti jų palankumą, atnašaudavo jiems daug aukų; jiems nebuvo nieko malonesnio kaip patenkinti dievus, be kurių valios jie beveik nieko nesiimdavo. Taip pat, kaip rodo Chelmo veiksmai[150], jie labai jautriai išgyvendavo sužinoję, kad kas nors piktadariškai pasielgė su jų dievais.

§6. Ir jie nenorėjo būti trukdomi nuolankių maldų metu, – tai mini Helmoldas ir kiti [autoriai], – o atvykusiems krikščionims jie taip pat netrukdydavo melstis. Ir kai juos privertė priimti krikščionių tikėjimą, //
[98r] jie vis dėlto ir toliau uoliai išpažino pagonių tikėjimą. Juk ant jokios tautos negalima pykti už tai, kad ji laikosi savo ir protėvių įstatymų ir lengva ranka jų neatsisako.

§7. Kokie atkaklūs ir nepalaužiami jie buvo šiuo atžvilgiu, taip ir dėl kitų dalykų jie taip lengvai nesileido paveikiami; tai dar matyti iš senųjų prūsų palikuonių, dabartinių nadruvių, skalvių, kurie išsaugojo senuosius papročius, nuo seno dėvėtus drabužius ir gyvenimo būdą.

§8. Senovės autorių veikaluose taip pat nerasime [žinių], kad mūsų senovės prūsai būtų buvę pernelyg geidulingi ir labai pasiduodavę

zugethan gewesen. / Obwoll nun nicht zu verneinen stehet, daß einige Privat-Leute denn und wenn[418] / hier in vormahls auch noch excediret haben, ists doch nicht von der gäntzlichen[419] Nation / solches erweißlich worden.

§9. Doch muß man dieses auch von den Preussen sagen, daß Sie Hoffertig / und einbildisch gewesen, wie Sie sich dann eines sonderlichen Witzes vor allen andern / Völckern angemasset und deßwegen auch andere verachtet.

§10. Sie sind aber auch grausahm gewesen, zumahlen da Sie irrittiret[420] worden, / so gar daß Sie keine Verträge geachtet; wie man siehet auß den Actionen und ver-/herungen, die Sie in Pohlen und Masau verübet.

§11. Doch haben Sie sich durch Gaben leicht bewegen lasen; dafern ihre Ehre / nur nicht von jemand verletzet worden, wie solches auß der Action mit dem Herren / von Scomanda erhellet.

§12. Im Kriege haben Sie sich Tapffer gehalten; wiewoll darin mehr Ruhm / den Feind mit Hinderlist zu schlagen, alß in offentlichen Feldtschlachten zu siegen, ge-/sucht; deßwegen Sie sich der Wildniß, der Gebrüche und der Ströhme sehr woll zu bedie-/nen gewust.

§13. Im Kriege habe[n] [!] Sie auch allewege erst ihre Götter befraget; und / deßwegen im Kriege ihre Weidulutten bey sich gehabt, derer befehl Sie gerne beobachtet. etc.[421]

[418] *post h. v. exc.* vor-. [419] *MSB:* gantzen. [420] *corr. ex* irretiret. [421] *MSB abs.*

kūniškoms aistroms. Nors negalima paneigti, kad atskiri žmonės pirmiau kai kada ir peržengdavo ribas, bet apie visą tautą to niekur nėra pasakyta.

§9. Bet apie prūsus taip pat reikia pasakyti, kad jie buvo išpuikę ir pasipūtę, prieš kitas tautas puikavosi nepaprastu savo išmintingumu ir todėl kitus laikė per nieką.

§10. Bet jie būdavo ir žiaurūs, ypač kai juos įerzindavo, tai ir sutarčių visiškai nebesilaikydavo; tai matyti iš jų veiksmų ir nusiaubtų Lenkijos ir Mazovijos.

§11. Bet juos buvo galima lengvai sujaudinti dovanomis, kad tik nebūtų įžeista jų garbė, kaip, pavyzdžiui, rodo pasielgimas su vadu Skomandu.

§12. Kariaudavo jie narsiai, nors šlovės labiau siekdavo ne nugalėdami priešą atvirame mūšio lauke, o klasta; todėl jie puikiai mokėjo pasinaudoti dykros, raistų ir upių privalumais.

§13. Karo metu jie visada kreipdavosi į dievus; todėl kare šalia būdavo vaidulučiai, kurių įsakymus jie mielai vykdydavo ir t.t.

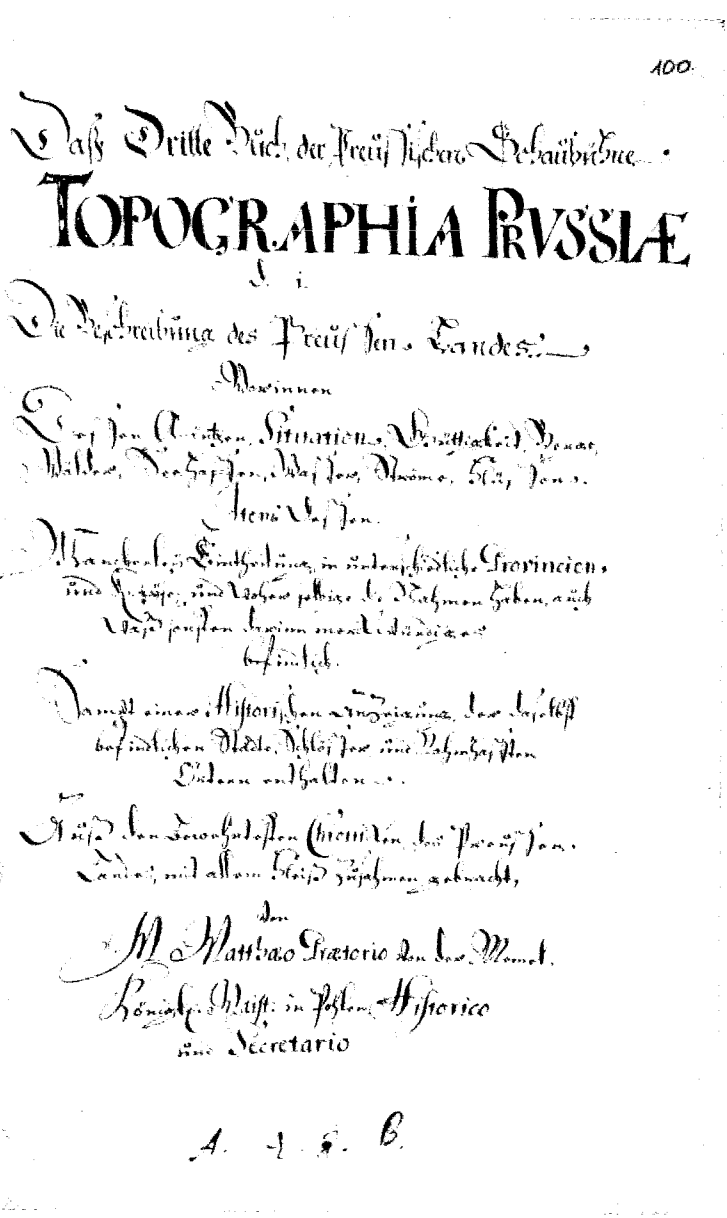
100.

Das Dritte Buch der Preuß. Lieben Schaubühne.

TOPOGRAPHIA PRVSSIÆ

I. i.

Die Beschreibung des Preuß. Landes:

Worinnen

Von den Alten, Situation, Beschaffenheit, Bäume, Wälder, Vögel, Fische, Wasser, Bäume, Kräuter.

Item Von

Den Einwohnern in sechserley Provincien,

Sprachen, Sitten, Leben publice & Privatim, Gebräuchen

Waffen, Kriegen, Regimente, Religion

beschrieben.

Sammt einer Historischen Anzeigung, der Christl.

Geschichten, Thaten, Leben und Schicksalen

Lehren und Wunder.

Alles aus denen Chronicken des Preußen-

Landes, und allen Historischen Schrifften zusammen gebracht,

Von

M. Matthäo Prætorio Dr. L. Mont.

Königl. Maiest. in Pohlen Historico

und Secretario

A. 1. 6. B.

6. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraštis MSA. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* antraštinis lapas (l. 100r) :/: Handschrift MSA des Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne.* Titelblatt des dritten Buches *Topographia Prussiae* (Bl. 100r)

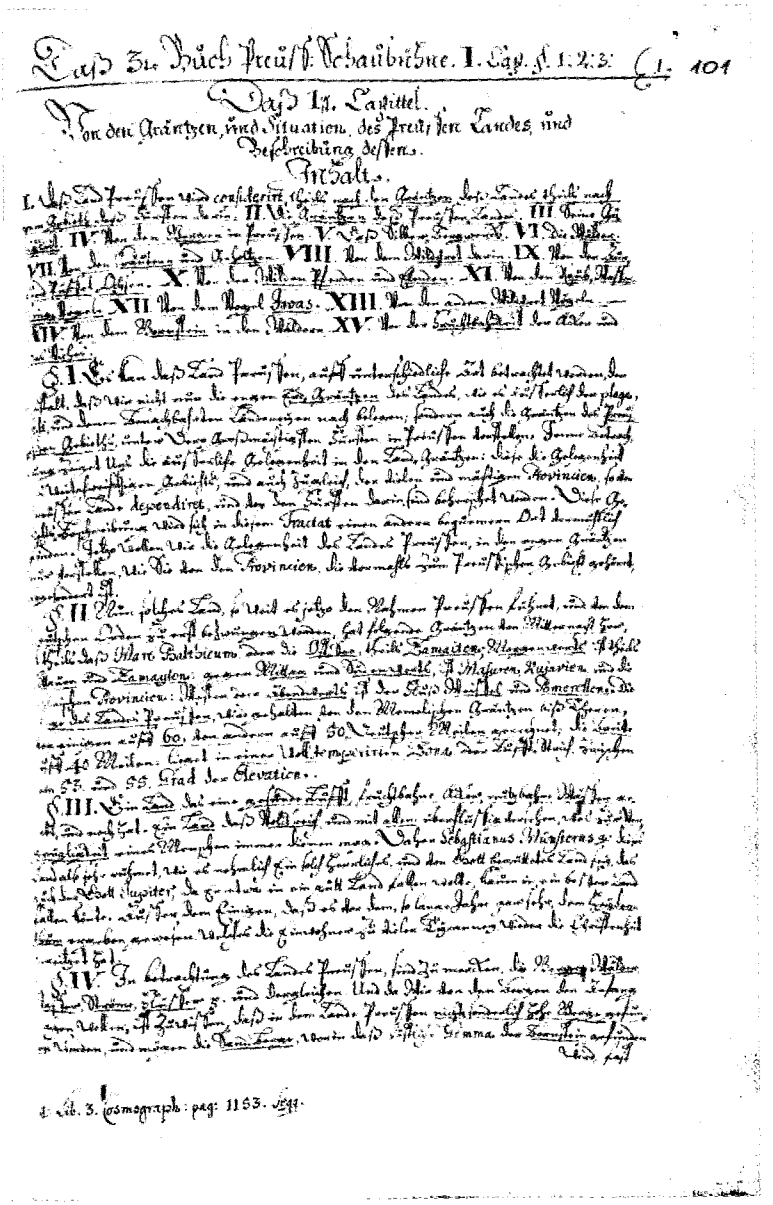

7. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraštis MSA. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* pradžia (l. 101r) :/: Handschrift MSA des Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne.* Anfang des dritten Buches *Topographia Prussiae* (Bl. 101r)

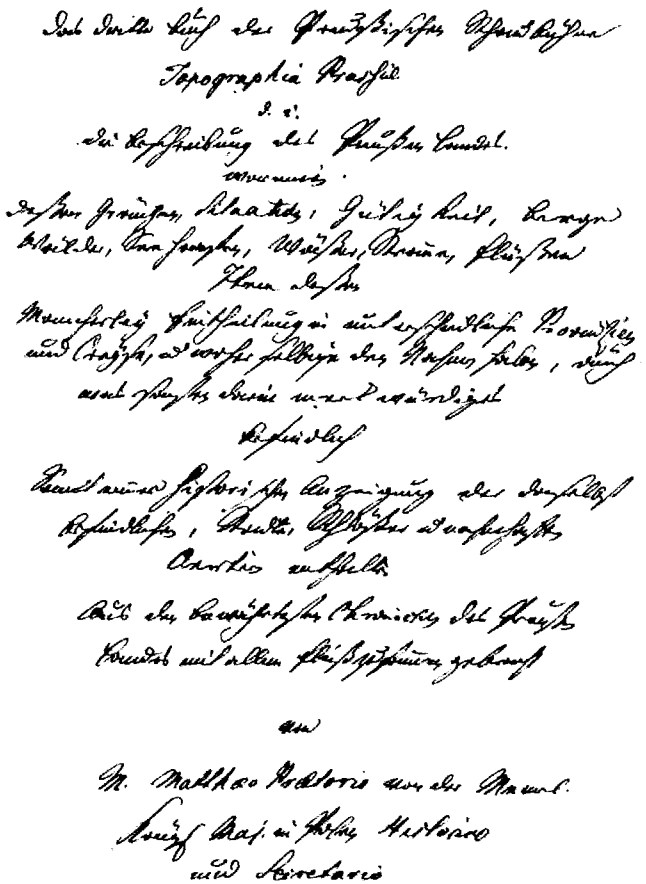

8. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraštis MSB. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* antraštinis lapas (p. 153) :/: Handschrift MSB des Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne.* Titelblatt des dritten Buches *Topographia Prussiae* (S. 153)

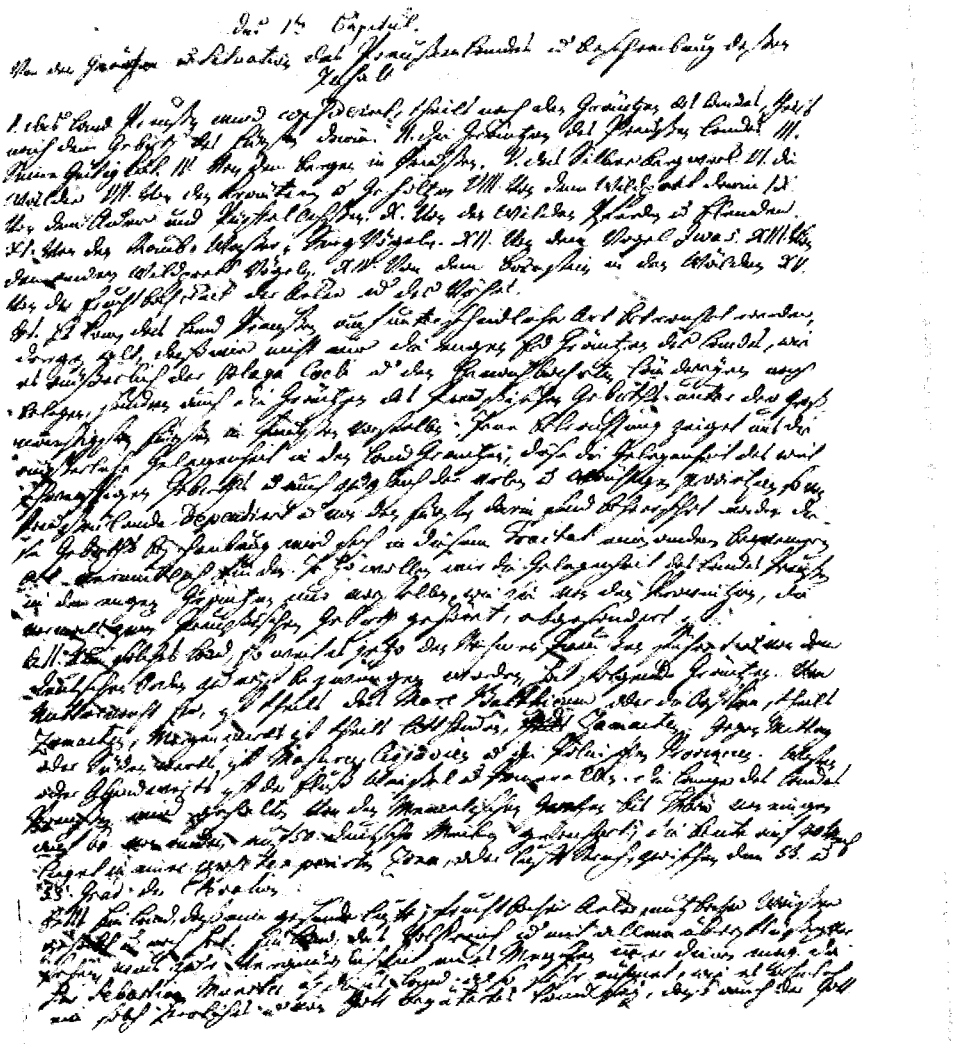

9. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraštis MSB. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* pradžia (p. 155) :/: Handschrift MSB des Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne.* Anfang des dritten Buches *Topographia Prussiae* (S. 155)

[100r][1]

Daß Dritte Buch
der
Preussischen Schaubühne

TOPOGRAPHIA PRUSSIAE

d. i.
Die Beschreibung des Preussen Landes.
Worinnen
Dessen Gräntzen, Situation, Güttigkeit, Berge,
Wälder, See-haffen, Wasser, Ströme, Flüssen
Item dessen
Mancherley Eintheilung in unterschiedliche Provincien
und Kräyse; und woher selbige die[2] *Nahmen haben, auch*
waß sonsten darinn merckwürdiges
befindlich.
Sampt einer Historischen Anzeigung der daselbst
befindlichen Städte, Schlösser und Nahmhafften
Örtern enthalten.
Aus den bewehrtesten Chronicken des Preussen
Landes mit allem Fleiß zusahmen gebracht
von
M[agistro] Matthaeo Praetorio von der Memel,
König[licher] Mai[e]st[ä]t in Pohlen Historico
und Secretario //

[1] [99r] *žemėlapis* „Senovės Prūsija“ *:/: die Landkarte* „Prussia vetus“; [99v] *tuščias puslapis :/: leere Seite;* [100r] *puslapio apačioje per vidurį kita ranka įrašyta :/: unten in der Mitte mit anderer Hand eingetragen:* A d[es] 3. B[uchs]; [100v] *tuščias puslapis :/: leere Seite.*

[2] *MSB:* den.

[100r]

Trečioji
Prūsijos regyklos
knyga

PRŪSIJOS TOPOGRAFIJA,

tai yra
Prūsijos žemės aprašymas,
kuriame
kalbama apie jos sienas, padėtį, gėrybes, kalnus,
girias, jūrų uostus, vandenis, upes, upelius,
apie krašto
suskirstymą į įvairias provincijas
ir apskritis ir iš kur kilę jų pavadinimai, taip pat
kokių dar įdomybių ten
esama.
Kartu pateikiama ten
esančių miestų, pilių ir žymių vietų
istorinė apžvalga.
Iš patikimiausių Prūsijos žemės
kronikų labai kruopščiai
surinko
Magistras Matas Pretorijus Klaipėdietis,
Jo Lenkijos Karališkosios Didenybės istorikas
ir sekretorius //

[101r]

Daß 1ste Capittel

Von den Gräntzen und Situation des Preussen Landes und / Beschreibung dessen

Inhalt

1. Daß Land Preussen wird considerirt theils nach den Gräntzen deß Landes, theils nach / dem Gebieth deß Fürsten darin. 2. Die Gräntzen deß Preussen-Landes. 3. Seine Gü-/tigkeit. 4. Von den Bergen in Preussen. 5. Daß Silber-Bergwerck. 6. Die Wälder. / 7. Von den Kräutern und Geholtzen. 8. Von dem Wildpret darin. 9. Von der Aur- / und Püffel-Ochsen. 10. Von den Wilden Pferden und Elenden. 11. Von den Raub-, Wasser-, / Sing-Vögel. 12. Von dem Vogel Iwas. 13. Von den andern Wildpret Vögeln. / 14. Von dem Bornstein in den Wäldern. 15. Von der Fruchtbahrkeit der Äcker und / des Viehes.

§1. Es kan daß Land Preussen auff unterschiedliche Art betrachtet werden, der / gestalt, daß wir nicht nur die engen Erd-Gräntzen des Landes, wie es äusserlich der plaga / coeli und denen benachbahrten Ländereyen nach belegen, sondern auch die Gräntzen des Preus-/sichen Gebieths, unter Dero großmächtigsten Fürsten in Preussen vorstellen[1]. Jenne Betrach-/tung zeiget Uns die äusserliche Gelegenheit in den Land-Gräntzen; diese die Gelegenheit / des weitschweiffigen Gebiehts und auch zugleich der vielen und mächtigen Provincien, so von / Preussen Lande dependiret und von den Fürsten darin sind beherschet worden. Diese Ge-/biehts-Beschreibung wird sich in diesem Tractat einen andern bequemern Ort vermuhtlich / finden. Jetzo wollen wir die Gelegenheit des Landes Preussen in den engen Gräntzen / nur vorstellen, wie Sie von den Provincien, die vormahls zum Preussischen Gebieht gehöret, / abgesondert ist.

§2. Nun solches Land, so weit es jetzo den Nahmen *Preussen* führet und von dem / Deutschen Orden zu erst bezwungen worden, hat folgende Gräntzen: von Mitternacht her / ist theils daß Mare Balthicum, oder die Ost-See, theils Zamaiten; Morgenwerts ist theils / Littauen und Zamayten; gegen Mittag und Südenwerts ist Masuren, Kujavien und die / Pohlnischen Provincien; Westen oder Abendwerts ist der Fluß Weissel und Pomerellen. Die / länge des Landes Preussen

[101r]

Pirmas skyrius

Apie Prūsijos sienas ir jos padėtį; jų aprašymas

Turinys

1. Prūsijos ribos nustatomos iš dalies pagal krašto sienas, iš dalies pagal kunigaikščio sritį jame. 2. Prūsijos sienos. 3. Jos gėrybės. 4. Apie Prūsijos kalnus. 5. Sidabro kasykla. 6. Miškai. 7. Apie žoles ir giraites. 8. Apie laukinius žvėris jose. 9. Apie taurus ir buivolus. 10. Apie laukinius arklius ir briedžius. 11. Apie plėšriuosius, vandens ir giesminikus paukščius. 12. Apie paukštį, vadintą *Iwas*. 13. Apie kitus laukinius paukščius. 14. Apie gintarą giriose. 15. Apie laukų derlingumą ir gyvulių vislumą.

§1. Į Prūsiją galima žiūrėti įvairiai, būtent galima aptarti ją ne tik tose siaurose ribose, kurias iš išorės nubrėžia padangių erdvė ir kaimyniniai kraštai, bet ir aprašyti žemes, priklausiusias Prūsijai galingiausių jos kunigaikščių laikais[1]. Pirmuoju atveju parodomas išorinių krašto sienų išsidėstymas, antruoju – plačiai nusidriekusių žemių, kartu ir daugybės galingų provincijų, kurias Prūsija buvo užkariavusi ir kurias valdė kunigaikščiai, padėtis. Tas sritis aprašysime kitoje, tikriausiai tinkamesnėje mūsų traktato vietoje. Dabar norėtume aptarti tik tą nedidelę Prūsijos teritoriją, kuri liko atsiskyrus kadaise Prūsijai priklausiusioms provincijoms.

§2. Taigi šalis, kuri nūnai vadinasi *Prūsija* ir kuri buvo pavergta Vokiečių ordino, šiaurėje ribojasi iš dalies su Baltijos, arba Rytų, jūra, iš dalies su Žemaitija; rytuose – su Lietuva ir Žemaitija; vasariuose ir pietuose yra Mazovija, Kujavija ir Lenkijos provincijos; vakaruose, arba saulėlydžio pusėje, teka Vyslos upė ir driekiasi Pomeranija. Kokias

wirdgehalten von den Memelischen Gräntzen biß Thoren / von einigen auff 60, von andern auff 50 Deutscher Meilen gerechnet; die Breite / auff 40 Meilen; lieget in einer woll-temperirten Zona, oder Lufft-Strich, zwischen / dem 53. und 55. Grad der Elevation[2].

§3. Ein Land, das eine gesunde Lufft, fruchtbahre Äcker, nutzbahre Wässer ge-/habt und noch hat. Ein Land, daß volckreich und mit allem überflüssig versehen, was zur Ver-/gnügligkeit eines Menschen immer dienen mag. Daher Sebastianus Münsterus[a(1)] dieses / Land also sehr rühmet, wie es nehmlich Ein solch herrliches und von Gott begüttetes Land sey, das / auch der Gott Iupiter, da Er etwa in ein gutt Land fallen wolte, kaum in ein besser Land / fallen könte. Ausser dem Einigen, daß es vor dem, so lange Jahre gar sehr, dem Heyden-/thum ergeben gewesen, welches die Einwohner zu vieler Tyranney wieder die Christenheit / gereitzet hat.

§4. In betrachtung des Landes Preussen sind zu mercken die Berge, Wälder, / Wasser, Ströme, Flüsser etc. und dergleichen. Und da Wir von den Bergen den Anfang / machen wollen, ist zu wissen, daß in dem Lande Preussen nicht sonderlich hohe Berge gefun-/den worden und mögen die Sand-Berge, worin daß köstliche Gemma der Bornstein
[101v] gefunden // wird, fast die längsten und grösten seyn, die sich wegen ihres weissen Sandes den an-/kommenden Schifffahrenden sehr anmuhtig in der weissen Farbe zeigen; daher daß Land / davon *Balthia,* und die See den Nahmen *Mare Balthicum* bekommen. Wie woll man auch / in Preussen einige berühmte Berge (ob Sie gleich nicht übrig hoch scheinen, weniger einen / grossen Umbzirck haben, zum wenigsten dem Alpischen Gebirge zuvergleichen sind[3]) / findet, unter denen ist der Berg Galgarben, welcher so gelegen lieget, daß man fast u[ff][4] /

[a(1)] Lib. 3. Cosmograph. pag. 1153 seqq.

[Munsterus, Sebastianus, *q. ex multis ed.:* Cosmographia [...], Basilea, 1553; 1556; 1558; 1561; 1564; 1567; 1569; Cosmographia [...], Basilea, 1578; 1588; 1592; 1598; 1614; Cosmographia, das ist Beschreibung der gantzen Welt, Basel, 1628.]

60, kitų nuomone – 50 vokiškų mylių tęsiasi ilgoji Prūsijos siena nuo Nemuno iki Torunės; teritorijos plotis – 40 mylių; šalis yra vidutinio klimato zonoje, arba oro juostoje, tarp 53 ir 55 elevacijos laipsnio[2].

§3. Sveiko oro kraštas, turėjęs ir turintis derlingų laukų, naudingų vandenų. Kraštas, turintis daug gyventojų ir pertekęs visko, kas teikia žmogui malonumų. Todėl ir Sebastianas Münsteris [a(1)] jį kelia į padanges, tai esanti tokia nuostabi ir Dievo apdovanota šalis, jog ir pats dievas Jupiteris, norėdamas nusileisti į gerą šalį, vargu ar rastų geresnę. Išskyrus viena – anksčiau, ir labai daugel metų, ji buvo pasidavusi pagonybei, kuri gyventojus skatino tironiškai elgtis su krikščionimis.

§4. Kalbant apie Prūsijos žemę, reikia paminėti kalnus, girias, vandenis, upes, upelius ir t.t., ir panašiai. O kadangi pradedame nuo kalnų, tai žinotina, jog Prūsijoje neaptikta labai aukštų kalnų, ir aukščiausi bei didžiausi, ko gero, bus smėlio kalnai, kuriuose randamas vertingas
[101v] brangakmenis gintaras; // baltas tų kalnų smėlis žavingai baltuodamas pasitinka atplaukiančius laivais; dėl to kraštas buvo pavadintas *Balthia*, o jūra – *Mare Balthicum.* Tiesa, Prūsijoje yra ir garsių kalnų (nors jie neatrodo labai aukšti, nėra plačiai nusidriekę, jų visiškai nepalyginsi su Alpių kalnynais), tarp jų – Galgarbių kalnas, kuris yra tokioje

[3] *MSB:* seyn. [4] *del. fol.; MSB:* auff.

das gantze Samland und zum theil auff Natangen sehen können, darauff man in K[rie-][5]/ges Zeiten allewege Wache und einen grossen hohen Holtz-hauffen gehalten (welches / man beym Einfall der Feinde angezündet, da man denn daß Feur über das gantze S[am-][6]/land und zum theil auch Natangen sehen können zur Warnung und Auffrüstung w[i-][7]/der die Feinde). Item der Goldberg in der Neydenburgischen Wildniß, darauff man / sehr weit umb sich sehen können. Item der hohe Berg unter Oletzky[8], darauff man / bey klarem Tage fast auff 20 Meilen weges weit sich umb soll sehen können. Hie[r][9] / könte gezogen werden der runde und bewallte Kalckstein-Berg auff Samland, der / Taurogall oder Ochsen-Berg[3], deßgleichen der Berg Rambin, so zwar nicht sonderlic[h][10] / hoch noch groß, aber doch dieses gehabt, daß die alten Preussen ihn vor heilig g[e-][11]/halten, und wenn die Weiber haben hinauff gehen wollen, so haben Sie rein und ge-/ schmückt müssen seyn; wo Sie aber unrein, barfüssig und ungeschmückt hinauff gi[n-][12]/gen, so sind Sie kranck worden[b(2)]. Item der Katten[a]wische [!] Berg, der zwar nur gesch[üt-][13]/tet und also gar gering, doch aber dieses an sich hat, daß Er offters Lücken und Hölen g[iebt,][14] / die selbsten entstehen und auch wieder zufallen. Und dabey die beywohnende Preussische Na-/draver den Aberglauben haben, ob wär der Sand und Erde des Berges heilig, daher Sie / denselben nicht gerne rühren, auch nicht gerne darauff schlaffen, wie Sie denn unterschied-/liche seltsahme Begebnisse Mir davon offters erzehlet. So klein Er auch ist, kan man [von][15] / denselben über 8 Kirchen gar woll sehen, und möchte man woll vielleicht mehr sehen kön[nen,][16] / wenn die hin und wieder vorstehende Wälder den Prospect nicht verhinderten. Es ist zu / unser Groß-Väter Zeiten ein {Lutherischer}[17] Pfarr des Orts gewesen, der die Künste der alten W[ey-][18]/dulutten oder Weiduler ziemlich begrieffen, selbiger soll aus

[b(2)] Henneb. pag. 389.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen grössern Landtafel oder Mappen [...], Königsberg, 1595, S. 389.]

vietoje, kad nuo jo matyti beveik visa Semba, iš dalies ir Notanga; karų metu ten budėdavo sargyba ir buvo laikoma didžiulė krūva malkų (kurią uždegdavo įsiveržus į kraštą priešui, iš ten tada visoje Semboje ir dalyje Notangos buvo galima matyti įspėjančią ir raginančią atremti priešus ugnį). Taip pat Goldbergas Neidenburgo girioje, nuo jo labai toli buvo galima užmatyti. Taip pat aukštas kalnas ties Alėcka, nuo jo giedrą dieną galėjai aplink aprėpti žvilgsniu 20 mylių. Dar galėtume paminėti apvalų ir apaugusį medžiais Kalkšteino kalną Semboje, kalną, [vadintą] *Taurogall,* arba *Ochsen-Berg*[3], taip pat Rambyno kalną – nors jis nėra labai aukštas ir didelis, bet garsėjo tuo, kad senovės prūsai jį laikė šventu; kai moterys norėdavo ant jo užlipti, turėdavo būti išsipraususios ir pasipuošusios; tos, kurios užkopdavo į kalną neišsipraususios, basos ir nepasipuošusios, veikiai susirgdavo [b(2)]. Dar Katniavos kalnas, kuris, nors yra supiltas ir todėl nedidelis, pasižymi tuo, kad jame dažnai atsiveria ir vėl savaime užsipila plyšiai ir olos. O prie jo gyvenantys prūsai nadruviai tiki prietaru, kad to kalno smėlis ir žemė esą šventi, dėl to jie nenori jo liesti ir nelinkę ant jo miegoti, apie tai jie man dažnai yra pasakoję įvairiausių atsitikimų. Nors jis ir nedidelis, bet nuo jo matyti aštuonios bažnyčios; būtų galima ir daugiau pamatyti, jeigu vietomis vešintys miškai neužstotų vaizdo. Mūsų senelių laikais vietinis {liuteronų} kunigas neblogai pažinęs senųjų vaidulučių arba vaidulų menus, jis pats nuo kalno esą buvo parsinešęs

[5] *del. fol.* [6] *del. fol.* [7] *del. fol.* [8] *MSB:* Oletzko. [9] *del. fol.* [10] *del. fol.* [11] *del. fol.* [12] *del. fol.* [13] *del. fol.* [14] *del. fol.* [15] *del. fol.* [16] *del. fol.* [17] *al. m. supra* ein. [18] *del. fol.*

dem Berge nicht eine [ge-][19]/ringe Quantität von Silber und andern Sachen gebracht haben, dem andere wollen n[ach-][20] / folgen, und in dem Sie Schätze gesuchet, gar nichts, oder ein hönisches Außlachen gefunden / haben[21].

§5. Über alle diese Berge muß doch den Vorzug haben das[22] Silberberg-werck / im Hockerlande[4], welches zwar bey den Alten Preussen nicht sonderlich mag geachtet seyn. / Allein zu Ordens, und zwar zu Weinr[ich] Kniprodes Zeiten[5], ist es hoch wegen seiner grossen / Einkünffte aestimiret worden[c(3)]. Hie kan man auch herziehen die Eysen Erd-Hügel in / Nadraven und andern Örter, so zwar nicht sonderlich erhöhet scheinen, allein bringet / da den Anwohnern nicht geringen Nutzen, der vielleicht grösser dürffte seyn, wenn / sich gute Ertzmeister angeben und die Arbeit mit gnugsahmen Fleiß fortsetzen möchten.

§6. Zum Lande gehören auch die Wälder, deren es hie sehr viel gegeben, wie denn / das alte Preussen vor dem gegen dem wollbebauten Deutschland schier mehr einer W[ild-][23]/nüß ähnlich gelassen alß einem bebauten Lande, alß die ihre Wohnungen und ihren / Gottes-dienst bey den Flüssern und Wäldern, deren viele Sie heilig gehalten, gehabt. //

[102r][24]
[102v][25]
[103r][26]
[103v][27]
[104r][28]
[105r] §7. Die Wälder aber in Preussen sind ausser den kostbahren Kräutern (da-/von künfftig) von dem schönsten Holtze sehr reich, alß von Roht- und Weiß-Eben[6], dann Eichen / (derer so eine grosse Menge gewesen, daß man noch zur Zeit Häuser von lauter Eichen-/Balcken, ja grosse

[c(3)] Sim. Grun.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen, Teil 1: Tractaten I–XIX, Teil 2: Tractaten XX–XXII, Teil 3: Tractaten XXIII–XXIV; *publ.* Grunau, Simon, Preussische Chronik, hrsg. v. Dr. M. Perlbach, R. Philippi, P. Wagner, Bde. 1–3, Leipzig, 1876–1896.]

nemažai sidabro ir kitų dalykų, kiti bandę pasekti jo pavyzdžiu, leidęsi ieškoti lobių, bet nieko neradę, tik sulaukę pašaipių patyčių.

§5. Iš visų tų kalnų daugiausia privalumų turėjo sidabro kasykla Hokerlande[4]; senovės prūsai jai galbūt ir neteikė ypatingos reikšmės, bet Ordino, būtent Weinr[icho] von Kniprode's laikais[5] ji buvo labai vertinama dėl teikiamų didelių pajamų[c(3)]. Čia taip pat galima paminėti geležies [rūdos] kalvas Nadruvoje ir kitose vietose; nors jos nėra labai aukštos, bet aplinkiniams gyventojams duoda nemažai naudos, kuri galbūt būtų didesnė, jeigu rastųsi gerų rūdos gavybos meistrų ir jie su deramu uolumu tęstų [pradėtus] darbus.

§6. Krašte yra ir miškų, kurių kadaise būta labai daug, o senovėje Prūsija, palyginti su gana gausiai apgyventa Vokietija, priminė veikiau dykrą negu gyvenamą šalį, mat jie kurdavosi ir garbindavo savo dievus prie upių ir girių, dažniausiai laikytų šventomis. //

[102r]
[102v]
[103r]
[103v]
[104r]
[105r] §7. Prūsijos miškuose labai gausu ne tik naudingų žolelių (apie tai – vėliau), bet ir puikiausių baltąją ir raudonąją medieną teikiančių medžių[6], kaip antai: maumedžių, ąžuolų (jų būta tiek daug, kad ir dabar aptinkame namų gryno ąžuolo sienojais, net didžiulių skaldyto

[19] *del. fol.* [20] *del. fol.* [21] *MSB abs.* [22] *corr. ex* der. [23] *del. fol.* [24] *Tuščias puslapis :/: Leere Seite.* [25] *Iliustracija :/: Eine Zeichnung; al. m. scr.* ad lib. III. c. 1. n. IX. Ein Puffel-Ochs. [26] *Tuščias puslapis :/: Leere Seite.* [27] *Iliustracija :/: Eine Zeichnung; al. m. scr.* ad lib. III. c. 1. n. IX. Ein gemeiner Preussischer Auer Ochs. [28] *Iliustracija :/: Eine Zeichnung; al. m. scr.* ad lib. III. c. 1. n. IX. Ein alter Aur Ochs.

Zäune von lauter gespaltenen Eichen gebauet findet) von unglaublicher / Dicke und Grösse, in derer Höle offtermahls ein Reuter einreiten und mit seinem Pferde / sich herumber tummeln können[d(4)]. Ja man hat auch Eichen gefunden, die man anstat / einer Festung bebollwercket, und darunter sich eine gute Besatzung vor Wind und Regen / sicher wieder den Anlauff der Feinde halten können[e(5)]. Nebst den Eichen sind: Eschen, / Büchen, Heibüchen, Quitten, Bircken, Erlen, allerhand Thannen, Fichten, Espen, Linden, / Leinbaum, Rüstbaum, Hagedorn, Ahorn, Wacholder, Buxbaum, Zweckholtz, Faulbaum, / Apffelbaum, Birnbaum, Kirschbäume, Pflaumenbaum, Spillenbaum, Wickenholtz, Korckholtz, / allerhand Masern und Fläsern, alß Bircken-, Eichen-, Eschen-, Leinbaum-Masern und Flasern etc. etc. / Zugeschweigen, was sonsten Gesträuche an allerhand Weiden, Schießbeeren, Brombeeren, Johanns-/Beeren, Sprützenholtz, Haseln, Wülffsbast[29], Hinnbeeren[30], Bocksbeeren, Mostbeeren, Schlan-/genbeeren, Kallinchen-Strauch, Wilde Rosen, Engelthier, Wein, Weinholtz, Meelbeer-Strauch etc. etc. / zu finden ist, {ist}[31] fast unnöhtig alles anzuziehen.

§8. Es sind auch die Wälder von allerhand Wildpret und Wilden-Thieren gleich-/sahm überfüllet gewesen, denn man hat gefunden und findet auch noch Bären, Lüchse, Wölffe, / Füchse, Marder, Hermel, Wiesel, Eichhörner, Kaninichen, Wilde Katzen und was immer zum Peltz-/werck dienen kan. Es sind da Auer-ochsen, Püffel-Ochsen, wilde

[d(4)] Henneber. p. 473.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 473. *Vide b(2).*]

[e(5)] Henneb. pag. 452; Petrus a Düsb. part. 3. Chr. c. 1. pm. 64; Waldecks Chronic. pag. 56.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 473. *Vide b (2);*

Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...]. Accesserunt his praeter Notas in Dusburgensem Privilegia quaedam Prussii [...] concessa, item Dissertationes XIX antiquitates Prussicas complexae auctore [...], ed. Christophoro Hartknoch, Francofurti et Lipsiae, Jenae, 1679, pars 3, cap. 1;

Waldecks Chronik – *possib. msc.* Die jüngere Hochmeisterchronik, *publ.* SRP, t. 5, p. 43–148; žr. M. Pr., Prūsijos įdomybės, t. 1, kom. 4, p. 639.]

ąžuolo tvorų), neįtikėtino storio ir aukščio, minimi medžiai, kurių drevėn galėdavęs įjoti ir apsisukti raitelis ant žirgo[d(4)]. Aptikta ąžuolų, iš kurių padarydavo tvirtoves atstojusius įtvirtinimus, po kuriais nemažas gynėjų būrys, apsaugotas nuo vėjų ir lietaus, galėdavo atlaikyti priešų puolimą[e(5)]. Be ąžuolų, dar auga uosiai, bukai, skroblai, šermukšniai, beržai, alksniai, įvairiausios eglės, pušys, drebulės, liepos, klevai, guobos, gudobelės, jovarai, kadagiai, buksmedžiai, skietmedžiai, ievos, obelys, kriaušės, vyšnios, slyvos, ožekšniai, vinkšnos, kamštiniai skirpstai, įvairiausios tekstūros ir rievių rievelių beržai, ąžuolai, uosiai, klevai. Jau nekalbant apie krūmus: visokiausius karklus, šunobeles, gervuoges, raudonuosius serbentus, šaltekšnį, lazdynus, žalčialunkius, avietes, juoduosius serbentus, spanguoles, karklavijus, putinus, laukinius erškėčius, sulaukėjusius erškėčius, vynuoges, vynvyčius, gudobeles ir t.t., visus išvardyti beveik nėra reikalo.

§8. Miškuose buvo ir devynios galybės visokiausių medžiojamų ir laukinių žvėrių, nes ir dabar dar galima aptikti lokių, lūšių, vilkų, lapių, kiaunių, šermuonėlių, žebenkščių, voveraičių, triušių, laukinių kačių bei kitokių kailinių žvėrelių. Dar veisiasi taurai, buivolai, laukiniai

[29] *MSB:* Wolfsbast. [30] *MSB:* Himmbeeren. [31] *al. m. supra lin.*

Pferde, Elende, Hirsche, Rehe, / Hasen, Wilde Schweine, derer etzliche von unglaublicher Grösse und Gewicht gefunden wer-/den. Ich halte auch gäntzlich davor, daß mehr Gattungen Wilds sey in Preussen gewesen, alß: / Zobeln, Vielfras, Genotten etc. Item Rehnthier, denn I[ulius] Caesar saget[f(6)], daß die Germanier, zu / welche man auch die Preussen gezehlet, sich mit Rehn-fellen bedecket haben (parvis Rhenonum / tegumentis utuntur). Dahero auch solche Rehnthiere müssen in Preussen, oder zum wenigsten / in Imperio Kryveano[7] gewesen seyn; und daß umb so viel mehr, weil selbiges Thier eigent-/lich Rehn genant wird, auff Preussischer Sprache *Ränias*[8], welches eigentlich heisst ein / Schlang- und Ranges-Thier, nehmlich, daß sehr behend zugehen ist, wie solches der Augenschein / außweiset; und dahero kombt auch daß Wort: *Ranck*, daß nicht dick und ungestalt, sondern / behend und geschickt zum Lauffen ist.

§9. Da Wir daß vielfältige Wildpret anführen, wollen Wir auch waß von den Aur-/Ochsen und Wilden Püffel-Ochsen, deren in Preussen eine grosse Menge gefunden wird, / gedencken. Waß die Aur-ochsen betrifft, haben S[eine]r Churfürst[lichen] Durch[laucht] nicht {allein}[32], sondern / auch unterschiedliche Edelleute in ihren Wäldern, da Sie Ihren Stand halten eine ziemliche / Menge, und sind dieser Abbildung fast gleich, wie dann einen solchen A[nn]o 1595 den 28. / Febr[uarii] der Durch[lauchtigste] Churf[ü]r[st] Herr Johann Siegmund Marggraff zu Brandenb[urg] und Hertzog / in Preussen in einem neuen Wollff-Garten beziehen lassen. Vom Vorder Fuß an biß an / den Rücken vierdte halb Ehlen hoch; von der Stirn zwischen den Hörnern biß an den Schwantz / Fünff Ehlen und ein Viertel lang gewesen, hat gewogen 19 Centner und 5 [Pfund] Nürn-/berger Gewicht. Dieses ist ein rechter

f(6) Lib. 5 Belli Gallici.

[Caesar, Caius Iulius, *q. ex multis ed.:* [Opera], quae extant, ex emendatione Ios. Scaligeri [...], Amstelodami, 1630; Lugduni Batavorum, 1635; Amstelodami, 1644; Leida, [165...]; [Opera], quae extant, ex viri docti accuratissima recognitione. Accedunt nunc vetus interpres Graecus librorum VII De bello Gallico [...], adnotationes, commentarii [...], editio [...] opera et studio Gothofredi Jungermani [...], Francofurti, 1669.]

arkliai, briedžiai, elniai, stirnos, kiškiai, šernai, kartais neįtikėtino dydžio ir svorio. Esu tvirtai įsitikinęs, kad Prūsijoje buvo ir kitokių gyvūnų rūšių: sabalų, ernių, jenotų ir t.t. Būta ir šiaurės elnių, nes J[ulijus] Cezaris sako[f(6)], jog germanai, prie kurių priskiriami ir prūsai, dėvėdavę šiaurės elnių kailio drabužius (parvis Rhenonum tegumentis utuntur). Todėl tokių elnių turėjo būti ir Prūsijoje arba bent jau Krivio imperijoje[7], juo labiau kad tas žvėris, šiaurės elnias, prūsų kalba vadinasi *Ränias*[8], o tai reiškia gyvatiškai vikrų ir laukinį gyvulį, kuris yra labai eiklus, – pakanka į juos tik žvilgtelėti, kad tuo įsitikintum; iš to kilęs ir žodis *Ranck*, reiškiantis ne storą ir nedailų, o eiklų ir vikrų.

§9. Kadangi minėjome visokiausius medžiojamus žvėris, tai pakalbėkime ir apie taurus bei laukinius buivolus, kurių Prūsijoje yra devynios galybės. Dėl taurų, tai jų savo giriose daug laikydavo ne {tik} Jo Šviesybė kurfiurstas, bet ir kiti garbingi žmonės, ir taurai dažniausiai būdavo panašūs į tą, kuris 1595 metų vasario 28 d. paliepus Jo Šviesybei kurfiurstui Jonui Zigmantui, Brandenburgo markgrafui ir Prūsijos kunigaikščiui, buvo įkurdintas vilkų narve. Nuo priekinės kojos iki nugaros buvo puspenktos uolekties; nuo tarpuragio kaktoje iki uodegos – penkios ir ketvirtis uolekties, tauras svėrė 19 centnerių ir 5 [svarus] Niurnbergo svorio matais. Tai yra tikras tauras, ir jis skiriasi

[32] *al. m. supra lin.*

Aur-Ochs, und wird unterschieden vom Püffel-Ochsen, / (1.) durch daß zeittigte[33] Haar umb den Kienn und Halß, wie auch an den Füssen, daß / ein Püffel-Ochs, ⌈wie allhie zu sehen,[34] nicht hat. (2.) Sind die Aur-Ochsen weit grimmiger / alß die Püffel-Ochsen. (3.) Vermischen sich die Püffel-Ochsen mit den zahmen Kühen, solches / ⌈aber thun[35] nicht die Aur-Ochsen. (4.) Ein Aur-Ochs hat eine weit harter Stirn, die
[105v] nicht woll // durchzuschiessen ist, ein Püffel-Ochs aber ist gar weicherer Stirn. (5.) Sonsten wol-/len auch einige Wildniß-Bereiter berichten, daß der Aur-Ochsen Haar vor der Stirn / einen sehr angenehmen Geruch habe, welches aber bey den Püffel-Ochsen nicht ist[36]. (6.) / Ein Aur-Ochs ist vorn viel hochschuldriger und hinden niedriger, viel grösser, wilder, grö-/ber und starcker alß ein Püffel-Ochs. Sonsten kommen beyde überein an Farbe, beyde / fahllächtig: Haben beyde einen schwartz-lechtigen Strich über den Rücken, fressen gleiche / Speise in den Wäldern. Diese wilde Püffel-Ochsen sind, die man sonsten *Bisontes* nennt; / und hats derselben in Preussen vor- und zu dessen Ordens Zeiten viel gegeben; durch / die stättigen Kriege aber, dadurch sie nicht allein sind verschüchtert, sondern auch zur Provi-/antirung der Armeen vielfältig geschlachtet worden; item daß auch die Wildnissen in / Preussen vielfältig außgehauet seyn, sind sie auffgerieben worden.

§10. Von den Wilden Pferden ist zu wissen, daß in den vorigen seculis in Preus-/sen einige wilde Pferde, derer auch noch in den Littau- und Pohlnischen Gräntzen giebtt, viele / gewesen; und wird man in jetzigen Preussischen Wildnüssen, derer nicht viel finden, alß / bey Einem, oder andern Reichen Edelmann, der Sie in Sein Wild-Garten zur Lust unterhal-/ten möchte. Von dem Elend-Thier, dessen Abbildung auch allhie zu sehen, und da von weit-/läufftig I[oannes] Wigandus Ep[iscopus] Pomezaniae[9] geschrieben, so von einigen *Elch, Elge, Elke* genant / wird[g(7)], ist zu wissen, daß dieses Thier vornehmlich dem Land Preussen gewidmet, und / in Preussen und in den angräntzenden

[g(7)] Hartknoch, A. und N. Preuss. pag. 20.

[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen oder Preussischen Historien, zwey Theile [...], Frankfurt und Leipzig, 1684, S. 20.]

nuo buivolo 1) gaurais, kuriais apžėlusi jo pabarzdė ir kaklas, taip pat kojos, o buivolas, kaip čia matyti, jų neturi. 2) Taurai yra daug piktesni negu buivolai. 3) Buivolai kergiasi su naminėmis karvėmis, o taurai to
[105v] nedaro. 4) Tauro kakta daug kietesnė, // neperšaunama, o buivolo kakta daug minkštesnė. 5) Be to, keli dykros valdytojai yra pasakoję, jog tauro kaktos gaurai esą labai malonaus kvapo, ko nepasakytum apie buivolus. 6) Tauro pečiai yra daug aukščiau, o užpakalinė dalis – daug žemiau, jis yra daug didesnis, labiau laukinis, stambesnis ir stipresnis negu buivolas. Be to, jie vienodos spalvos, abu blankūs, abiem per nugarą eina juosvas ruožas, abu ėda, ką randa girioje. Tuos laukinius buivolus dar vadina *Bisontes*, prieš atsikraustant Ordinui ir Ordino laikais Prūsijoje jų būta daug; tačiau vykstant nepaliaujamiems karams jie buvo ne tik išbaidyti, bet ir daug jų išskersta kariuomenėms maitinti; o kai dykras imta vis labiau apgyvendinti, jie buvo išnaikinti.

§10. Apie laukinius arklius yra žinoma, kad praėjusiais šimtmečiais Prūsijoje būta daug kelių [rūšių] laukinių arklių, kurių dar aptinkama Lietuvos ir Lenkijos teritorijoje; dabartinėse Prūsijos giriose jų nėra daug, veikiau juos pamatysime pas vieną ar kitą turtingą garbų vyrą, savo malonumui laikantį juos privačiame žvėryne. Apie briedį, kurį [autoriai] vadina *Elch, Elge, Elke* [g(7)], kurio pavyzdį čia taip pat galima pamatyti ir kurį plačiai yra aprašęs Pamedės vyskupas I[oannas] Wigandas[9], žinotina, kad iš esmės jis yra Prūsijos žemės žvėris ir

[33] *MSB:* zottige. ⌈...[34] *MSB abs.* ⌈...[35] *MSB:* thun aber. [36] *MSB abs.*

Örten biß an Reußlandt, doch auch in Norwegen, / wie woll selten, zu finden ist; und Uns M. Hartknoch in Seiner *Alt und Neu Preuss[en]*[h(8)] / beschreibet, dessen Worte, weil sie deutlich und eigentlich daß Thier abbilden, Wir hie beyfügen. / Es hat den Nahmen daher, weil es ein furchtsahmes[37] Thier ist. {und [!][38] welchs für / andern viel schwä-/chern Thieren lauf-/fen muß. Es wird / gefunden in Preus-/sen, Littauen, Nor-/wegen und andern / Nordischen Ländern, / und zwar in sehr / dicken Wäldern, wo / viel morastigte Ör-/ter seyn. Der Ochs / ist grösser, als ein / gemeiner Ochs, die / Kuh aber hat die / Grösse eines gemei-/nen Ochsen. Jener / hat zwey breite / Hörner, von wenig / oder auch fast keinen / Zacken oder Schauffeln, / die er jährlich nicht / anders, als wie ein / Hirsch abwirfft; die-/se aber hat keine / Hörner. Die Naß-/löcher sind so groß, / daß man ohne son-/derliche Mühe die / gantze Faust kan hin-/ein stecken. Der / Halß ist starck, die / Brust und der gan-/tze Leib ist ziemlich / groß. Die Hinter-/Füß sind etwas in / der Hüfft gebogen, / und sind auch so hoch / und starck nicht, wie / die Vorderfüsse. / Die Farb ist fahl und / schwartzlicht, nur / daß etliche unter / dem Bauch und an / den Füssen weiß-/licht sind. Die Haar / sind ziemlich lang / und hart. Oben / auff dem Halse[39] / aber sind die Haar / auch so lang, daß sie / dem Thiere auff dem / Rücken fast in die / Helffte liegen. Der / Kopff ist an der Grös-/se, Figur und Farbe / wie bey einem Maul-/Esel. Etliche Ochsen / haben auch unter / dem Kienbacken ei-/nen langen spitzen / Bart. Der Schwantz / ist gantz kurtz}[40] {wie bey einem / Hirschen. Sie lauffen / zu Ende deß August-/Monats zusahmen / und werffen wie die / Hirsche und Kühe nur / allermahl ein Kalb, / welches der Mutter / zwey auch drey Jahr / folget, und hat sie so / lieb, daß wenn die / Mutter gleich ge-/schossen wird und / todt darnieder liegt, / so laufft es doch nicht, / sondern siehet so lange / die Mutter an, biß es / auch geschossen wird. / Die Kälber können / auch zahm gemacht / werden, die alten / aber nicht

h(8) L. c.
[Hartknoch, Christophorus, op. cit., loc. cit.]

aptinkamas Prūsijoje ir kaimyniniuose kraštuose iki Rusijos, taip pat Norvegijoje, nors ir retai; magistras Hartknochas aprašo jį savo [veikale] *Senovės ir naujoji Prūsija*[h(8)]; kadangi autorius aiškiai ir tikroviškai apibūdina tą gyvūną, pateikiame jo žodžius. Tokiu vardu jis buvęs pavadintas dėl to, kad yra baugštus gyvūnas, {kuriam tenka bėgti nuo kitų, daug silpnesnių gyvūnų. Jis aptinkamas Prūsijoje, Lietuvoje, Norvegijoje ir kitose šiaurės šalyse, ir būtent labai tankiose giriose, kur daug klampių vietų. Patinas yra didesnis negu paprastas jautis, o patelė – paprasto jaučio dydžio. Briedis turi du plačius ragus, retai – su vienu kitu dantuku, nešakotus, kuriuos kasmet numeta, kaip ir elnias; patelė ragų neturi. Šnervės tokios didelės, kad į jas lengvai tilptų visas kumštis. Kaklas tvirtas, didžiulė krūtinė, ir jis pats gana stambus. Užpakalinės kojos per paslėpsnius kryptelėjusios ir nėra tokios ilgos ir tvirtos kaip priekinės. Spalva – blyški ir juosva, pasitaiko ir tokių, kurių papilvė ir kojos balsvos. Gaurai gana ilgi ir kieti. Karčiai taip pat tokie ilgi, jog nutįsę iki nugaros vidurio. Galva dydžiu, forma ir spalva tokia kaip asilėno. Kai kurie patinai po žandikauliu turi ilgą smailią barzdą. Uodega visiškai trumputė} {kaip elnio. Jie poruojasi rugpjūčio mėnesio pabaigoje, ir, lygiai kaip elnės ir karvės, jų patelės atsiveda po vieną jauniklį, kuris dvejus ar trejus metus sekioja paskui motiną ir taip ją myli, jog nesprunka šalin net ir tada, kai motina kulkos pakirsta krinta negyva, o stovi žiūrėdamas į ją, kol ir jį patį perveria kulka. Jauniklius galima ir prijaukinti, bet senius – jau nelabai. Dažniausiai jie vaikštinėja po du ar po tris, taip pat ir didesniais

[37] ur *scr. al. m. supra* ru. [38] *prae h. v. err.* Es hat den Nahmen / daher, weil es ein / furchtsahmes Thier / ist. [39] *post h. v. exc.* aber. [40] *in sin. m.*

woll. Sie / gehen gemeiniglich / zu zweyen oder zu drey-/en, und auch woll in / grösserer Zahl[41], ihr / Futter ist Graß oder / auch die Borcke von den / Espen, deßwegen / auch die Jäger, wo sie / wissen, daß sich die / Elende halten, fällen / sie solch einen Espen-/baum, da denn das / Elend offt herbey kombt / und naget von dem / Baum die frische Bor-/cke ab, und ist also / dabey leicht zu fällen. / Sonsten sind sie zimlich / geschwinden Lauffs, / so daß sie den Jägern / und ihren Hunden / leicht in die sumpffig-/te Örter entkom[m]en / können. Es schwim-/met dieses Thier auch sehr woll, so daß / es die breitesten[42]}[43] See über-schwim[m]en / kan. Von diesem Thier werden hochgehalten die Klauen, wann sie in der Brunst etwa / umb Aegidii[10] geschlagen werden, sollen wieder die hinfallende Seuche und andern Dingen / dienen, drumb werden auch Ringe da von ge- / macht; die Sehn-adern geklopffet und Binde gemacht, solten wieder den Krampff und andern zufällen mächtig nützen; die Haut giebt / daurhaffte Kleider; das Geweyhe läst sich sauber und zu aller Kunst-Arbeit drehen und hat / eine schöne Weisse. Daß Fleisch ist zwar hart, aber verschlagsahm, dienet vor einen gutten / starcken Magen; wiewoll es von einigen hochgehalten wird, da es zuvor in einen gutten / scharffen Essig maceriret worden. Es ist aber mit dem Lapländischen[44] Renn-Thier nicht zu ver-/mischen. Denn es so woll waß die Statur, alß auch, wozu Sie beyde gebraucht werden, leicht / kan unterscheiden werden. Sonsten ist daß Elend-Thier vor dem in Preussen vor heilig gehalten / worden, und hatt es nicht leicht jemand befehden müssen. Dahero es vor dem (auch noch) von / den Preussen *Bredis*[11] genant worden; weil es jedern zum Trotz und Prunck ohne scheu / sich zeigen dürffen, welches daß Preussische Wort *Brediiu* andeut.

§11. Man findet darin[n] Vögel[12], theils Raub-Vögel, allerhand Arten, als: Adler, aller-/hand Gattungen Falcken, Gänse-ahr, Habicht, Reyer, Sperber, Geyer, allerhandt Gattungen / Eulen[45], Nachtvögel, der Raben, Krähen, Kranichen, Kuckucks, Wiedhopffs, Spechts, Fischahrs, El-/sters etc. etc., theils Wasser-Vögel, alß Eißvögel, Schnepfften,

[41] *MSB:* Anzahl. [42] *post h. v. err.* Seen überschwim-/men kan.

būreliais, minta žole arba epušės žieve, todėl medžiotojai, žinodami briedžių telkimosi vietas, nukerta tokią epušę, ir dažniausiai briedis prie jos ateina, ima graužti šviežią medžio žievę, ir tada jį lengva nudėti. Šiaip jau jie gana eiklių kojų, todėl dažnai sugeba pasprukti nuo medžiotojų ir jų šunų į pelkėtas vietas. Be to, šis žvėris labai gerai plaukia, todėl plačiausius} ežerus gali perplaukti. Labai vertinamos šio gyvūno kanopos, nukirstos rujos metu maždaug per [šv.] Egidijų[10], jos gydo nuo infekcinių ir kitokių ligų, dėl to iš jų daro ir žiedus; sausgyslės išdaužomos ir iš jų daromi raiščiai, kurie labai padeda nuo mėšlungio ir kitokių bėdų; iš odos išeina patvarūs drabužiai; ragus galima nušlifuoti iki baltumo ir iš jų pagaminti įvairių meniškų dirbinių. Mėsa, tiesa, kieta, bet išmušta gali tikti geram sveikam skrandžiui, nors kai kas ją, pirma išmirkytą gerame stipriame acte, nepaprastai vertina. Ir jo nesupainiosi su Laplandijos šiaurės elniu. Mat juos lengvai galima atskirti tiek pagal sudėjimą, tiek pagal tai, kam jie naudojami. Be to, senovėje šiaurės elnias Prūsijoje buvo laikomas šventu, ir ne bet kas galėjo jį nudobti. Dėl to seniau prūsai jį vadino (ir dabar vadina) *Bredis*[11], nes jis, nieko nepaisydamas, nebijodavo pasirodyti visa savo grožybe, o tai apytikriai išreiškė prūsiškas žodis *Brediiu*.

§11. Ten yra įvairiausių paukščių[12], tiek plėšrių, kaip antai: erelių, visokių rūšių sakalų, jūrinių erelių, vanagų, garnių, paukštvanagių, maitvanagių, visokių rūšių pelėdų, nakties paukščių, kranklių, varnų, gervių, gegučių, kukučių, genių, erelių žuvininkų, šarkų ir t.t., tiek vandens paukščių, kaip antai: tulžių, slankų, gulbių, laukių, narų, baltų

[43] *in d. m.* [107r]. [44] *MSB:* lappischen. [45] *MSB:* Enten.

Schwanen, Wasserhüner, Teicher[46], / Schloweisse und von seltzamen Farben Endten, Meerochsen etc. etc. Der Singenden Vögel giebts / auch eine grosse Menge, als: Nachtigalen, allerhand Art Amseln, Lerchen, Stieglitzen, Fincken, / Zeisig, Henffling, Schnee-Vögel. //

[106r][47]
[106v][48]
[107r] §12. Hiebey möcht zu rechnen seyn ein Vogel, so die Alten Preussen *Iwas* ge-/nennet[13], den[49] Sie vor so einen Vogel gehalten, der allerhand Sprachen reden können, ist gleich / Uhu von Farben und Federn, aber ein gutt theil grösser, dessen Leib gleich einer starcken / Ganß, starck und wollgesetzt, der Kopff aber, die Füsse und der Schwantz sind gleich einem / Habicht: ein sehr beissiger und gifftiger Vogel, der sich gegen einen Menschen aufflegt / und demselben, da Er nicht bewehret ist, schädlich gnug fallen solte, und findet man noch derer / Gattung in den grossen Wildnissen, mit welchen der Teuffel ehemahlen mancherley / Affen-Spiel getrieben, der durch so einen Vogel bißweilen einen vor Unglück gewarnet, biß-/weilen den Schaden, so zu Hause geschehen, angedeutet, bißweilen auch manchen verführet / und in Unglück gebracht.

§13. Man findet auch in den Wäldern köstlich Vogel-Wildpret, alß: Hasel-hüner, / Rephüner, Aurhanen, Trappen, Birckhanen, Drosseln, Wein-Drosseln, Krammets-Vögel, / Wilde-Gänse, Endten, Wasserhüner, Seydenschwantz, Lerchen, Schnepffen, Brachvögel, Schnee-/vögel, Goldammer, Spreen, Wachtels, Baumkletterleins, Nußhacker, Kirschbeisser, Tauben, / Wilde-Tauben, Turteltauben, Holtz-Tauben, Ringel-Tauben, Sing-Tauben und Trummel-Tau-/ben etc. etc. Das andere Gevögel alß: Hüner, Kalekunen, Gänse, Kropff-Gänse, Pfauen, / Schwalben etc. etc. etc. und dergleichen, zugeschweigen, derer eine sehr grosse Menge allezeit / gewesen und bey der schönen Gelegenheit der vielfältigen Bäume sich überhaupt woll / vermehren können; darauß zuschließen[50], was Nutzen und Lust sothane Wälder den Alten /

[46] *MSB:* Taucher. [47] *Iliustracija :/: Eine Zeichnung; al. m. scr.* ad lib. III. c. 1. n. X. Daß Elend-Thier.

kaip sniegas bei įmantriausių spalvų ančių, didžiųjų baublių ir t.t. Paukščių giesmininkų taip pat galybės, kaip antai: lakštingalų, įvairių strazdų, vieversių, dagilių, kikilių, alksninukų, čivylių, sniegstarčių. //

[106r]
[106v]
[107r] §12. Čia dar reikėtų priskirti paukštį, kurį senovės prūsai vadino *Iwas*[13], jie laikė jį paukščiu, mokėjusiu kalbėti įvairiomis kalbomis; plunksnomis ir spalva jis primena didįjį apuoką, tik gerokai didesnis, geros žąsies dydžio ir tuklus, o galva, kojos ir uodega kaip vanago; tai labai agresyvus ir niršus paukštis, galintis pulti ir sužaloti beginklį žmogų, jų dar pasitaiko didžiosiose giriose; jais pasinaudodamas nelabasis kadaise yra iškrėtęs nemažai kvailų pokštų, per tą paukštį tai perspėdavo apie pavojų, tai duodavo žinią apie namams padarytą žalą, o kartais [žmogų] ir sugundydavo, įstumdavo nelaimėn.

§13. Giriose esama įstabiausių laukinių paukščių, kaip antai: jerubių, kurapkų, kurtinių, einių, tetervinų, strazdų, baltbruvių strazdų, smilginių strazdų, laukinių žąsų, ančių, laukių, svirbelių, vieversių, slankų, kuolingų, sniegstarčių, geltonųjų startų, varnėnų, putpelių, bukučių, riešutinių, *Kirschbeisser*, balandžių, laukinių balandžių, purplelių, pietinių purplelių, karvelių: uldukų, keršulių, giesmininkų ir *Trummeltauben,* ir t.t. Iš kitų paukščių dar veisiasi vištos, kalakutai, žąsys, pelikanai, povai, kregždės ir t.t., ir panašiai, jau nekalbant apie tai, kad jų visais laikais buvo labai daug ir kad medžių įvairovė jiems sudarė puikias sąlygas daugintis; iš to galima spręsti, kiek naudos ir malonumo

[48] *Tuščias puslapis :/: Leere Seite.* [49] *corr. ex* denn, -n *lit.* [50] *MSB:* zu schlüssen.

Preussen, zumahlen Sie sehr dem Weid- und Jagt-Werck ergeben gewesen, gebracht haben.

§14. Und mögen die Wälder den Alten Preussen, die den Bornstein täglich ge-/brauchet, auch zur Bornstein-Lese gedienet haben. Gestaltsahm man in unterschiedlichen Wäl-/dern neulicher Zeit, alß Neringswald A[nn]o 1655, im Krebs-waldt bey Elbing Anno 1641 / et 1663 Bornstein gefunden hat[i(9)]. So hat man A[nn]o 1662 im Insterburgischen Ambte / zu Nibbudzen Bornstein außgepflüget, wo zu alten Zeiten, auch noch bey Menschen ge-/dencken, grosse Wälder gewesen; und findet man unterschiedliche Örter in einigen Wildnissen, / da der Boden holl klinget, von deme Mir ein alter Nadraver gesagt, ⌈ – so[51] man da gräbet, Born-/stein finden soll. Und haben die Alten Preussen das perfect gewust, welches hernach, nach / dem der Bornstein ein Regale[14], auch die Alten Preussen deßwegen mit grossem Schaarwerck / bedrückt worden, sie verschwiegen, daß also viel verborgen jetzo ist, was vor dem den Alten Preussen / von solchen Sachen bekant gewesen.

§15. Zum Lande Preussen gehöret auch die Fruchtbahrkeit des Landes. Und ob gleich / daß Land jetzo auch die raresten Früchte, welche auß Ost- und West-Indien kom[m]en, durch fleissige / Wartung heget, so ists vordem auch reich genug von Seinen Früchten gewesen; so gar, daß es / auch viele Länder und Königreiche bereichnen[52] können, alß mit Weitzen, Korn, Henff[53], Gerst, / Haber, Erbsen, Bohnen, Linsen, Grücken, Schwaden, Lein-saat, Honig-Wachs, Hopffen etc. etc. etc. / Anderer Garten- und Baum-Früchte, Wein ungerechnet, dessen Fruchtbahrkeit hoch ge-/rühmet wird; vornehmlich ist der Wein vor dem einträgig gewesen bey Thorn und Elbing[k(10)], / der aber jetzo nicht sonderlich zu finden; zugeschweigen wie häuffig sonsten daß zahme

[i(9)] D. Phil. Iac. Hartman. lib. 1. Hist. Succ. c. 1. §9. pag. 34.

[Hartmann, Philippus Jacobus, Succini Prussici physica et civilis historia cum demonstratione ex autopsia et intimiori rerum experientia deducta [...], Francofurti, 1677, cap. 1, §9, p. 34.]

[k(10)] Sim. Grun. Tr. 13. c. 3. §7.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 13, cap. 3, §7. *Vide c(3).*]

senovės prūsams teikdavo tokie miškai, juo labiau kad jie labai mėgo medžiokles su varovais ir be jų.

§14. Senovės prūsams, kasdien naudojusiems gintarą, miškai buvo naudingi ir tuo, kad teikė gintaro. Panašiai kaip ir naujaisiais laikais yra miškų, kuriuose rasta gintaro, antai 1655 metais Nerijos miške, 1641 ir 1663 metais Krebsvalde prie Elbingo[i(9)]. Įsruties valsčiuje, Nybudžiuose, kur senų senovėje, o dar ir atmenamais laikais šlamėjo didžiulės girios, buvo išarta gintaro 1662 metais; ir kai kuriuose miškuose yra nemažai vietų, kur stukčiojant į žemę pasigirsta duslus skambėjimas, – apie tai man pasakojo vienas senas nadruvis, – ten kasdamas esą rasi gintaro. Ir senovės prūsai tai puikiai žinojo, o vėliau, įvedus gintaro regaliją[14] ir senovės prūsams dėl to uždėjus nepakeliamus šarvarkus, jie neišduodavo tų vietų, todėl ir dabar lieka neatskleistų daug su tuo susijusių dalykų, kurie buvo žinomi senovės prūsams.

§15. Prūsų kraštas pasižymi ir dideliu žemės derlumu. Ir nors šalyje ir dabar rūpestingai prižiūrimi auginami rečiausi Rytų ir Vakarų Indijos vaisiai, anksčiau čia buvo apstu ir savų vaisių; ir netgi galėdavo aprūpinti [produktais] daugelį kitų šalių ir karalysčių, tarkim, kviečiais, duoniniais javais, kanapėmis, miežiais, avižomis, žirniais, pupomis, lęšiais, grikiais, monažole, sėmenimis, pikiu, apyniais ir t.t. Būta dar kitų daržovių ir vaisių, neskaitant vynuogių, kurių derlumas buvo didžiai garbinamas; ypač daug pelno duodavo vynuogynai prie Torunės ir Elbingo[k(10)], dabar jų nedaug belikę; o ką jau kalbėti apie tai, kiek daug prijaukintų gyvulių buvo ir dabar dar laikoma, kaip antai:

⌈...[51] *scr. supra illect. lit.* [52] *MSB:* bereichern. [53] *MSB:* Hampf.

Vieh / gewesen und auch noch ist, alß: Ochsen, Kühe, Pferde, Schaaffe, Ziegen, Schweine etc. etc. Es wird / nicht leichtlich ein Land seyn, daß mehr und auch besser Art von Vieh haben solte, alß dieses. / Daß man jetzo nicht gedencke, waß sonsten daß Land Preussen außgegeben hat an Bornstein, / Theer, Dagget, allerhand Asche[54], Wagenschoß, Klapholtz, Bohlen etc. etc. Wie woll vor Alters, oder vor / dem Orden solch Holtz von den Einwohnern sehr geliebet und geheget worden, derer Handel meh-/rentheils und starcker zu Ordens Zeiten sich angefangen. //

[107v]

Daß 2te Capittel

Von den Wassern in Preussen, insonderheit der grossen Ost- / und Stehenden Seen in Preussen

Inhalt

1. Von der Ost-See. 2. Von deren Tieffen und See-Porten in Preussen. 3. Daß Lochstätische / Tieff. 4. Daß Rosenbergische Tieff. 5. Daß Pillausche Tieff. 6. Der Memelische See-/Hafen. 7. Von derer Nutzbahrkeit. 8. Von den beyden Churischen und Frischem Hafen. / 9. Von den stehenden Seen. 10. Die merckwürdigsten Sachen bey einigen Seen.

§1. Folget nun daß Wasser, worzu gehören die Ost-See, daß Curische Haff, daß / Frische Haff, die Flüsser oder Ströme, stehende Seen, Quellen oder Springe etc. etc. Die Ost-See, / die man jetzo daß Baltische Meer nennet, vor dem daß Svevische Meer[a(11)]. Item Mare Ger-/manicum, Germaner See, oder Meer. Item Oceanus, ein offenbahre

[a(11)] Beym Tacito, Lib. de Morib. German.

[Tacitus, Cornelius, *q. ex multis ed.:* De situ moribus et populis Germaniae libellus, ex recens. J. Lipsii, Helmstadium, 1635; De moribus Germanorum liber, ex recens. H. Conringii, Helmstadium, 1635; De moribus Germanorum cum notis criticis Hermanii Conringii cura [...], ed. 3, Helmstadii, 1678; Opera cum notis Hugo Grotii, Lugduni Batavorum, 1640; Opera, accurante Matthia Berneggero, Argentoratum, 1664; Opera, acc. Matthia Berneggero, Amstelodamum, 1665; Opera, ex ed. Joh. Gronovii, Amstelodamum, 1672; 1673; 1678; 1685.]

jaučių, karvių, arklių, avių, ožkų, kiaulių ir t.t. Vargu ar rasime kitą tokią šalį, kuri būtų turėjusi daugiau ir geresnės veislės gyvulių negu ši. Dabar jau nebeprisimenama, kiek Prūsijos kraštas yra davęs gintaro, dervos, deguto, įvairiausių pelenų, grąžulų, medienos ienoms, karietoms ir vežimams, storų lentų ir t.t. Nors gyventojai nuo seno, arba dar iki Ordino laikų, tokius medžius labai mėgo ir augino, prekyba jais iš esmės prasidėjo ir sustiprėjo Ordino laikais. //

[107v]

Antras skyrius

Apie Prūsijos vandenis, ypač apie didžiąją Baltijos jūrą ir nepratakius Prūsijos ežerus

Turinys

1. Apie Baltijos jūrą. 2. Apie jos įplaukas ir Prūsijos jūrų uostus. 3. Laukstyčių įplauka. 4. Rozenbergo įplauka. 5. Piliavos įplauka. 6. Jūros įplauka ties Klaipėda. 7. Apie tų įplaukų naudą. 8. Apie abejas marias – Kuršių ir Aistmares. 9. Apie nepratakius ežerus. 10. Keisčiausi dalykai kai kuriuose ežeruose.

§1. Dabar aptarsime vandenis, prie kurių priklauso Baltijos jūra, Kuršių marios, Aistmarės, upės arba srovės, nepratakūs ežerai, šaltiniai arba versmės ir t.t. Rytų jūra, kurią dabar vadina Baltijos jūra, anksčiau [vadinosi] Svevų jūra[a(11)]. Taip pat *Mare Germanicum*, Germanų jūra, arba marios. Dar Okeanas, atvira jūra. Pomponijus

[54] s *scr. ser. in lin.*

See. Beym Pomponio / Mela[b(12)] und beym Plinio[c(13)] wird es *Sinus Codanus*, der Codanische Meer-busem, und beym Ptolomaeo[d(14)] *Mare Venedicum*, daß Venedische Meer, beym Adam[o] Brem[ensi][e(15)] *Mare Scy-/thicum*, daß Scytische Meer geheissen, bespielet[55] das Land Preussen, West- und Nordwerts, / von Mitternacht und Abend, nehmlich, von Dantzig an und dero Werdern, von dero Neria, oder / wie mans jetzo vitiosè außspricht, Nehrung, fortan an Samland beylangs der Churischen / Neria biß an Samaytisch Polangen hinan, zum sehr grossen Nutzen des Landes Preussen / und dessen Einwohnern. Denn ausser dem Saltz, daß dieß See-Wasser in sich hat, dessen / sich die Leute bey grosser Theurung des Saltzes wissen zugebrauchen. Item ausser den / herrlichen und vielen Fischen, so des Orts gefangen werden.

§2. Ist die See insonderheit wegen der herrlichen Tieffe und Einfuhrt, wodurch See-/werts die köstlichsten Wahren ins Land eingebracht und die Lands-wahren verführet, und durch / Handel und Wandel das Land sich empor bringen kan, sehr nützlich. Auffs wenigste geniesset[56] / aber Preussen zweene Tieffe und Einfuhrten, die es allewege gehabt, wie woll sich der Ort der / Tieffe offters verendert.

§3. Daß älteste Tieff ist gewesen bey dem Schloß Loochstät, über welches Land / vor diesem ein Preussischer Herr Lauckstaitis regieret hat. Petrus a Dysburg nennet / daß Schloß Lochstät *Wittlandfort*, nicht

[b(12)] Lib. 3. de situ Orbis. c. 6.

[Pomponius Mela, *q. ex multis ed.:* De situ orbis libri 3; Aetici Cosmographia; H. Glareani Compendiaria descriptio orbis terrarum, Parisii, 1626; Helmstadii, 1635; Pomponius Mela, De situ orbis; C. Iulii Solini Polihystori; Aetici Isteri Cosmographia cum notis variorum, Lugduni Batavorum, 1646; Pomponius Mela, De situ orbis; Solinus C. Iulius, Polihystor; Aeticus Ister, Cosmographia, cum notis variorum; Stephanus Henricus, Prolegomena in Melam et Solinum, Leiden, 1645–1646; Pomponius Mela, De situ orbis libri tres, ex recensione Andreae Schoti, Rintelii, 1666.]

[c(13)] Lib. 4. Nat. Hist. c. 13.

[Plinius, Caius Secundus, *q. ex multis ed.:* Historia mundi [...], ex ed. Iacobi Delachampi, Francofurtum, 1608; Historia mundi, a Sigismundo Gelenio castig., Colonia Allobrogum, 1616; Naturalis historiae [...], vol. 1–3, Lugduni Batavorum, 1635; Historia naturalis [...], Lugduni Batavorum, 1669.]

Mela[b(12)] ir Plinijus[c(13)] ją vadina *Sinus Codanus*, Kodano jūros įlanka, o Ptolemajas[d(14)] – *Mare Venedicum*, Venedų jūra, Adomas Brėm[enietis][e(15)] – *Mare Scythicum*, Skitų jūra; ji skalauja Prūsijos kraštą vakaruose ir šiaurėje, iš saulėlydžio ir žiemių pusės, būtent nuo Dancigo ir jo salų, nuo jų nerijos arba, kaip dabar klaidingai taria, neringos, toliau Sembą palei Kuršių neriją iki pat žemaičių Palangos, duodama labai daug naudos Prūsijai ir jos gyventojams. Mat ji duoda druskos, kurią, tokią brangią, žmonės moka išgauti iš jūros vandens. Be to, čia sužvejojama gausybė puikių žuvų.

§2. Jūra yra ypač naudinga dėl savo įplaukų ir prieplaukų, dėl to į šalį galima įvežti įstabiausių prekių ir išvežti svetur savas prekes, o prekiaujant ir plėtojantis ūkiniam gyvenimui kraštas gali suklestėti. Prūsija visais laikais turėdavo mažiausiai dvi įplaukas ir prieplaukas, nors tų įplaukų vieta dažnai keisdavosi.

§3. Seniausios įplaukos būta ties Laukstyčių pilimi, tą kraštą kadaise valdė kilmingas prūsas Laukstaitis. Petras Dusburgietis Laukstyčių

[d(14)] L. c.

[Ptolemaeus, Claudius, *q. ex multis ed.:* Geographiae libri octo graeco-latini [...] cum tabulis geographicis ad mentem auctoris restitutis per Gerardum Mercatorem, iam vero ad Graeca et Latina exemplaria a Petro Montano iterum recogniti [...], Francofurti, 1605; *altern.* Joannis Antonii Magni Patavini Geographiae, tum veteris, tum novae, volumina duo. In quorum priore Cl. Ptol[emaei] Peluciensis: Geographicae Enarrationis libri octo, in posteriore eiusdem Ptol[emaei] Antiqui orbis tabulae 27. [...], Arnhemii, 1617.]

[e(15)] Lib. 3. c. 17.

[Bremensis, Adamus, *possib.:* Historia ecclesiastica, continens religionis propagatae gesta, quae a temporibus Karoli Magni ad Henricum III acciderunt [...], Lugduni Batavorum, 1595.]

[55] *MSB:* bespület. [56] *MSB:*genüsset.

Wicklandfort[f(16)]. Und wie auß dem Jeroszin zu sehen, / ist es ein Fuhrt des Wittlands oder des weissen Lands, d. i. Samlands, genennet worden, wel-/ches auch Henneberg bezeuget[g(17)]. Dahero die Muhtmassung einiger Leute hie nicht gelten / kan, die davon gehalten, ob sey dis Port Lauckstät vom Heinrich de Wida Preuss. Landmeister[15] / erbauet worden, daher es von Seinem Nahmen [den Nahmen][57] *Wittland* bekommen[h(18)]. Es ist aber selbiges Tieff / ein sehr schönes Tieff gewesen, welches aber A[nn]o 1311, da in demselben Jahr drey unerhörte / Stürme, der eine im Augusto, der ander auff S. Donati, der dritte auff S. Michaelis[16] gewe-/sen, verfüllet worden[i(19)].

§4. In dessen Stelle A[nn]o 1395 ein ander Tieff gegen Rosenberg von Neun Faden / Tieff außgerissen[k(20)], welches die Dantzker A[nn]o 1456, da es 15 Ehlen tieff gewesen, mit / grosser Mühe gäntzlich verfüllen wollen, wie Sie es denn auch dahin gebracht, daß es nur drey / Ehlen tieff worden[l(21)]. //

[108r] §5. Diese Versenckung könte doch nicht so gar den vielfältigen Strömen und / dem Frische Haffe wehren, daß es nicht anderwerts einen Außgang suchte, welches denn / vermittelst einem grossen Sturm auß Norden A[nn]o 1510 ein neu Tieff (daß jetzige) bey / Pillau, einriß, so der Stadt Königsberg, Elbing, Frauenburg, Braunsberg, Tolckemit etc. und / auch dem gantzen Lande sehr nützlich[m(22)].

§6. Nebst diesem Tieff ist auch ein guttes und sehr nützliches Tieff bey der Stadt / Memel, so man ⌈Alters auff Preussisch[58] *Kleipeda*

f(16) Chron. Pruss. part. 3. c. 107. p. 208.

[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 107, p. 208. *Vide e(5).*]

g(17) Pag. 264.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 264. *Vide b(2).*]

h(18) M. Hartknoch.

[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 399. *Vide g(7).*]

i(19) Sim. Grun. Tract. 11. c. 2; Henneb. Tract. de Flumin. pag. 22.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 11, cap. 2. *Vide c(3);*

Hennenberger, Caspar, Der See Ströme und Flüsser Namen, welche in der Preussischen Mappen verzeichnet [...], Königsberg, 1595, S. 22, in: Erclerung der preussischen [...] Mappen [...]. *Vide b(2).*]

pilį vadina *Wittlandfort*, ne *Wicklandfort*[f(16)]. Ir kaip liudija Jerošinas, taip buvo vadinama viena Vitlando arba Baltosios žemės, t.y. Sembos, brasta – tą patvirtina ir Hennenbergeris[g(17)]. Todėl kai kurie žmonės klaidingai daro prielaidą, esą Laukstyčių uostą pastatė Prūsijos krašto magistras Heinrichas de Wida[15], dėl to nuo jo vardo jis buvo pavadintas *Vitlandu*[h(18)]. Tai buvo labai graži įplauka, bet 1311 metais ji buvo užpilta, nes tais metais ten siautėjo trys neregėtos audros, viena rugpjūčio mėnesį, kita per šv. Donatą, trečia – per šv. Mykolą[i(19)] [16].

§4. Vietoj jos 1395 metais ties Rozenbergu atsivėrė devynių sieksnių įplauka[k(20)], kurią 1456 metais dancigiečiai dėl to, kad ji buvo 15 uolekčių gylio, norėjo visiškai užpilti; po didelių vargų jos gylis tesiekė tris uolektis[l(21)]. //

[108r] §5. Ši įplauka negalėjo atlaikyti daugybės upių ir Aistmarių vandens, todėl imta ieškoti kitos išeities, ir štai iš šiaurės atūžusi audra 1510 metais išplėšė naują įplauką (dabartinę) ties Piliava, kuri buvo labai naudinga Karaliaučiaus miestui, Elbingui, Frauenburgui, Braunsbergui, Tolkemitai ir t.t. bei visam kraštui[m(22)].

§6. Be šios įplaukos, yra gera ir labai naudinga įplauka ties Mėmelio miestu, nuo senų senovės prūsiškai vadinamu *Kleipeda*[17]; anksčiau

k(20) Sim. Grun. Tract. 14. c. 2.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 14, cap. 2. *Vide c(3).*]

l(21) Sim. Grun. Tract. 17. c. 7; Henneb. l. c. pag. 23.

[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 17, cap. 7. *Vide c(3);*
Hennenberger, Caspar, Der See Ströme [...], p. 23. *Vide i(19).*]

m(22) Sim. Grun. Tract. 19. c. 4; Henneb. l. c. p. 23, 24.

[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 19, cap. 4;
Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 23, 24.]

[...][57] *MSB*. ⌈...[58] *MSB:* auf Alters.

genennet[17], welches Tieff vor deme noch / tieffer alß es jetzo gewesen, weil es von den Dantzkern und hernachmahls Königsbergern, / wiewoll vergeblich, gesucht ist worden gar zu verfüllen.

§7. Was Nutzen nebenst diesen Tieffen die Ost-See dem Lande Preussen gege-/ben und noch giebet, ist nicht zu beschreiben; denn dadurch daß Land, durch Handel und Wan-/del reich gemacht, die See auch daselbst den köstlichen Bornstein außwirfft, vornehmlich bey / Lauckstät[59], Germau etc. etc., ja auch ans Land kostbahre Edelgesteine, Demanten (die Preussische / Demanten übertreffen weit die Böhmischen und kommen einige gar nahe den Orientalischen / bey, wie Ich denn unterschiedliche Preussische Demanten gesehen, womit man daß Glaß / schneiden kan), Achaten etc. etc. außspielet[60]. So hat denn auch die See, ⌈zumahlen vor Alters[61], auch / noch das Land mit allerhand raren Fischen bespeiset, als da sind: Lachse, Heringe, Flindern, / Steinbutten, Strömling, Dorsch, Neunaugen etc. etc. und andere Fische, derer Catalogus unten zufinden.

§8. Nebst der Ost-See kom[m]en die beyden Haffe, alß daß Frische und Curische / Haff in consideration, als die ausser dem, daß Sie mit ihrem Wasser viele anstossende / Wiesen und Länder fruchbahr machen, auch sehr viel herrliche Fische den Einwohnern geben, / auch neben dem schönen schwartzen Streu-sandt an unterschiedlichen Örtern Bornstein, wie auch / nicht minder Demanten, Jaspis etc. etc. und dergleichen außspielen[62]; daß Ich nicht gedencke der / unterschiedenen raren Erde, die sich da finden läst, bemercket man bißweilen recht Himmelblaue, / offtermahls Hoch-gelbe Erde und Leim findet, die villeicht einem curiösen Arbeiter nicht zu / geringem Nutzen gerahten kan. Dergleichen Erde man noch im Churischen Haffe etwa vor / 18 Jahren gefunden.

§9. Stehende Seen sind in grosser Anzahl in diesem Lande zu finden, die zum grossen / Nutzen des Landes hin und wieder dasselbe durch-scheiden; worunter einige etzliche Meilenweges / in sich begreiffen. Und sind die grösten Seen: Wistiten, Spirding, welcher allein vier

[59] *MSB:* Lochstadt. [60] *MSB:* ausspület. ⌈...[61] *MSB:* vor Alters zumahlen. [62] *MSB:* ausspülen.

ši įplauka buvo gilesnė nei dabar, nes dancigiečiai, o vėliau ir Karaliaučiaus žmonės ją, nors ir veltui, yra bandę visiškai užpilti.

§7. Neįmanoma aprašyti, kiek naudos Prūsijai davė ir duoda šios įplaukos ir Baltijos jūra, nes dėl prekybos ir ūkio plėtotės kraštas praturtėjo; be to, jūra išmeta brangaus gintaro, daugiausia prie Laukstyčių, Girmavos ir t.t., taip pat bangos išplauna neįkainojamų brangakmenių, deimantų (Prūsijos deimantai daug vertingesni už čekiškus, kai kurie beveik prilygsta Rytų šalių [deimantams], teko matyti įvairių Prūsijos deimantų, kuriais galima pjauti stiklą), agatų ir t.t. Be to, jūra, ypač senovėje, kraštą maitino visokiausiomis retomis žuvimis, kaip antai: lašišomis, silkėmis, plekšnėmis, uotais, menkėmis, upinėmis nėgėmis ir t.t. bei kitomis žuvimis, kurių sąrašą pateikiame toliau.

§8. Be Baltijos jūros, ypač svarbios yra abejos marios – Kuršių ir Aistmarės, jos savo vandeniu ne tik paverčia derlingomis daugybę pajūrio pievų ir žemių, bet dar teikia gyventojams daug puikių žuvų, gražų juodą smulkų smėlį ir įvairiose vietose išplauna į krantą gintaro, ne mažiau ir deimantų, jaspio ir t.t., ir panašiai; nepaminėjau, kad ten aptinkama įvairių retų žemės sluoksnių, kartais galima pamatyti tiesiog dangiškai žydros, dažniau ryškiai geltonos žemės ir molio, kuris kokiam nagingam darbininkui gali būti tikrai naudingas.

§9. Šiame krašte yra daug nepratakių ežerų, vienur kitur išraižančių šalį ir duodančių jai daug naudos; kai kurie iš jų yra kelių mylių ilgio. Didžiausi ežerai – Vištyčio, Spirdingo, kuriame yra net keturios salelės,

Werder, / oder Insulen hat, Lewentin, Geserich, Drausen, Babient[18] und viel andere mehr. Sim[on] / Grunau und viel M. S. Chroniken gedencken, daß der Seen in Preussen über 2037 gewesen, unter welchen die allergeringsten 4 Huben in sich haben sollen; ey wie viel müssen derer / noch seyn von einer halben Huben, von 1, 2, 3 Huben, derer Anzahl sich weit höher betrifft[63]. / Henneberg hat in seiner Chronic und in seiner Mappe[19] 313 Seen eingebracht, da der allerge-/ringste mehr denn eine halbe Meile wird in circumferentz haben, die alle voll herrlicher[64] Fische seyn.

§10. Bey welchen Seen noch zu consideriren, daß eine und die andere waß merckliches / an sich haben. Alß der See auff dem hohen Berge Taurogall, darinn daß Wasser weder / zu- noch abnimmt, sondern stäts gleich voll bleibet. Beym Drausen See hat man offters Born-/ stein funden: Davon der Weyland HochEdel Herr Fridericus Zamelius[20] folgendes / Epigramma gemacht hat. //

[108v] ELECTRUM in patriis, cives, invenimus agris,
Iam videt Solem gemma sepulta diu,
Digna videre suum Phaetontias illa Parentem,
Incidit in vatem Drusis amica tuum.
Tollite divitias GLESSARIA LITTORA vestras,
Nostra pares hodie TERRA ministrat opes.

Der See Plene[21], der im Vor-Jahr viel Fische, im Sommer viel und schön Heu giebet; wie / auch der See Racken, der Lewentin, oder[65] Newetin, auff welchem unversehens in der / Hast daß Eiß verschwindet, und zu Grunde sich sencken soll[n(23)]. Der See Geserich, so fünff / Meilen lang, worinn ein Werder, oder Insul gewesen, welche die Alten Preussen vor heilig / gehalten und worauff Sie Ihre Abgötterey heimlich getrieben. Flanching See ist zu notiren / wegen 4 nützlicher Werder und der grossen Menge Fische, die da gefangen werden, denn / man offters in einem Zuge vor 1500 M[a]r[k] Fische in demselben fänget[o(24)].

[n(23)] Henneberg. Tract. de Fluv. p. 14.
[Hennenberger, Caspar, Der See Ströme [...], p. 14. *Vide i(19).*]
[o(24)] Idem de Fluv. p. 11.
[Hennenberger Caspar, op. cit., p. 11.]

Leventyno, Geizericho, Drūsens, Babanto[18] ir daug kitų. Simonas Grunau ir daugelis rašytinių kronikų teigia, jog Prūsijoje buvo daugiau negu 2037 ežerai, mažiausi iš jų buvę keturių ūbų; o kiek ežerėlių buvo pusės, vieno, dviejų, trijų ūbų, – jų skaičius gerokai didesnis. Hennenbergeris *Kronikoje* ir *Žemėlapyje*[19] pateikia 313 ežerų, mažiausias ežeras matuojant aplink – pusė mylios, visuose pilna puikių žuvų.

§10. Kalbant apie ežerus atkreiptinas dėmesys į tai, kad kai kuriuose iš jų dedasi keisti dalykai. Antai ežere ant aukšto kalno, [vadinamo] *Taurogall*, vandens lygis nei kyla, nei senka, o visą laiką lieka vienodas. Drūsens ežere dažnai rasdavo gintaro: apie tai velionis jo kilnybė ponas Fridericas Zamelijus yra parašęs tokią epigramą[20]: //

[108v] Gimtuosiuose laukuose, piliečiai, radome gintaro,
Jau mato saulę ilgai buvęs palaidotas brangusis akmuo,
Jis, kilęs iš Faetonto, vertas išvysti savąjį tėvą,
Drūsens [ežero] draugas netikėtai sutiko tavąjį dainių.
Pasiimkite savo brangenybes, Glesarijos krantai,
Mūsų žemė šiandien siūlo tokius pat turtus.

Plenės ežeras[21], pavasarį duodantis daug žuvies, vasarą daug ir puikaus šieno; taip pat *Rakeno* ežeras, Leventynas, arba Negotynas, kurio ledas labai skubiai dingsta ir nusmenga dugnan[n(23)]. Penkių mylių ilgio Geizericho ežerą, kuriame buvo sala, senovės prūsai laikė šventu ir jame slapčia atlikinėdavo stabmeldiškas apeigas. Vertas dėmesio *Flanchingo* ežeras dėl keturių naudingų salų ir daugybės sugaunamų žuvų, nes vienu valksmu jame sugaunama žuvies už 1500 markių[o(24)]. Toks pat žuvingas yra ir Frišingo ežeras[p(25)]. Unguros ežeras garsėja

[63] *MSB:* beläufft. [64] -r *al. m. corr. ex* -n. [65] *prae h. v. lit.*

So Fischreich ist auch / der Frisching[p(25)]. Der Angerburgische See ist wegen der schönen und vielen Aale und Aal-/kasten bekant. Der Spirdings-See, so der gröste im gantzen Lande, wegen eines Teuffel-/ Werders.[66] Nerien ist ein seltsahmer See und hat über 40 Werder, oder Insulen, und hat / auch da von den Nahmen[22]. Und ist hievon eine alte tradition, daß diese Insuln erstlich / unter Wasser gewesen und sich allmehlich erhoben, wiewoll noch einige im Vorjahr unter / Wasser stehen; also, daß der See nur von den Werdern also benant ist[q(26)]. Wistitten See / ist berühmt wegen deß sehr klaren Wassers, denn man auch in ziemlich[67] tieffen Wasser / einen Pfennig auff der Grundt liegen sehen kan; denn auch wegen der trefflichen fetten / und sehr woll schmäckenden Bressem[68], derer man offters vermittelst einem Abzuge grosse / Hauffen mit Händen aufflesen kan.[69] Hiezu könte man ziehen den Aschwein-See, im Norden-/burgischen, der vor allen andern Seen die schönsten Hechte im Lande heget; item der Matter-See, / bey deme dieses in acht zu nehmen, wenn man denselben fischen will, müssen die andern zweene / auch daneben gefischet werden, sonsten fängt man nichts[r(27)].

Daß 3te Capittel

Von den Flüssen in Preussen

Inhalt

1. Von der Weissel. 2. Vom Fluß Memel. 3. Von dem Pregel und dessen Uhrsprung / auß der Alle. 4. Die Passerye. 5. Die Dribentz. 6. Von den Merckwürdigkeiten bey / einigen Flüssern, alß die Bornstein führen. 7. Vom Fluß Golbe. 8. Der Fluß Demme. / 9. Der Fluß Borave. 10. Der Fluß Banau [!][70]. 11. Sirguna. 12. Die Flüssen mit / den schwimmenden

[p(25)] Ibidem.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., loc. cit.]
[q(26)] Idem Henneberg. de Fluv. p. 17.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 17.]
[r(27)] Idem Tr. de Fluv. p. 15.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 15.]

tuo, kad jame gausu gražių ungurių ir [įrengtų] dėžių unguriams gaudyti. Spirdingo ežere, kuris pats didžiausias krašte, yra Velnio sala. Ežeras, [vadinamas] *Nerien,* yra keistas, jame daugiau kaip 40 salelių, iš to kilęs ir pavadinimas[22]. Ir pasakojamas toks senas padavimas, esą tos salos kadaise buvusios po vandeniu ir pamažu iškilusios, nors kai kurios iš jų pavasarį būna apsemtos; taigi esą ežeras taip pavadintas tik dėl salų[q(26)]. Vištyčio ežeras garsėja labai skaidriu vandeniu, nes ir gana giliame dugne galima pamatyti nukritusį pfenigą; be to, puikiais riebiais ir labai skaniais karšiais, dažnai vienu valksmu galima jų gyvą galybę prigraibyti rankomis. Čia dar būtų galima paminėti Ašvinio ežerą Nordenburgo apylinkėse, kuriame, kaip jokiame kitame šalies ežere, veisiasi puikiausios lydekos; taip pat *Materio* ežerą, apie kurį žinotina, jog norint jame sėkmingai žūklauti, reikia taip pat žvejoti ir kituose dviejuose ežeruose, kitaip nieko nesužvejosi[r(27)].

Trečias skyrius

Apie Prūsijos upes

Turinys

1. Apie Vyslą. 2. Apie Nemuno upę. 3. Apie Prieglių ir jo pradžią iš Alnos. 4. Paserija. 5. Dravanta. 6. Apie kai kurių upių, kuriose būna gintaro, keistenybes. 7. Apie upę Galbę. 8. Deimenos upė. 9. Upė *Boravė*. 10. Upė Banava. 11. Zirgūna. 12. Upės su plaukiojančiomis

[66] *MSB in d. m.:* Im Spirding 4 Werder und schöne Marenen, die aber groß sind. [67] *corr. ex* ziemlicher, -er *exc.* [68] *pro* Brassen *[Clavis, t. 1, p. 396]; MSB:* Braßen. [69] *MSB in d. m.:* Der Verfasser hat vergeßen, der schönen Muraenen zu gedenken, die man im Winter aus dem Wistitischen See erhält. Sie sind kleiner Art. [70] *err.* Banan.

Werdern. 13. Waß man in einigen Wassern rares findet. 14. Von / den Wasser-Nimpffen. 15. Von den Veränderung der Flüsse. 16. Woher die Nerien / entstanden? 17. Der Auffsatz der Flüsser und Seen. 18. Der Auffsatz der / Fische. 19. Von den Meer-Schwalben. 20. Von den Quellen. 21. Von den Mo-/rasten. 22. Von der Holtz-Quell.

§1. Weiter sind die Ströme und Flüsser nicht vorbey zugehen, derer einige von grosser / consideration, alß da ist: Vistula, die Weichsel, auff Preusch *Wisla*, bey den Alten *Vistula,* auch / *Istula, Instula* genant. In den *Statutis Conventis* mit dem Hertzog Conrado, Hertzog auß Masau / und den Deutschen Orden *Visła* genan[n]t, welche nicht weit
[109r] von dem Ungerischen und Carpatischen [!][71] // Gebirge entspringet, Krackau, Sandimirien[72], Warschau, Thoren etc. etc. vorbey gehet, da / sie bey der Montauer[73] Spitze[23] sich in zwey Arme theilet, da ein Theil, die Nagot, Marienburg / vorbey ins Frische Haff fliesset und zugleich das Marienburgische Werder macht, das / ander Theil geht Dantzig vorbey und fellet bey Dantzker Münde in die See, doch daß es / beym Häupt sich abermahl theilet und daß zweyte Theil ins Frische Haff läufft und die / Dantzker Nehria verursachet; hat den Nahmen nach der Preussischen Sprache von den / Schlang-windigen Strom, darunter er sich fortweltzet[74]. Wobey zu mercken, daß sich dieser / Fluß vor diesem unweit Reichberg verschlemmet, dahero vermittelst einen neuen Graben, / der noch also genandt wird, in Seinem alten Gang der Stadt Dantzig vorbey geleitet / worden[a(28)]. Ein Strom, der ausser der grossen Menge Fische, womit er die angräntzen-/den speiset, auch die köstliche Pohlnische {undt Reussische}[75] Wahren nach Dantzig bringet und von da in Europam / und andere Örter der Welt schicket, welches Thoren und Dantzig reich gemacht und noch / dabey erhält.

[a(28)] Bretk. l. c. pag. 129; Henneb. im Buch von der Preuss. Flüssen. Confer. Anonym. lib. 1. de Tumultu Gedan. fol. 16. a.

[*msc.* Bretkius, Ioannes, Chronicon des Landes Preussen, colligiert durch Ioannem Bretkium Pfarhern zu Labiau, S. 129;
Hennenberger, Caspar, Der See Ströme [...]. *Vide i(19)*;
possib. incert. msc. Anonymus, De Tumultu Gedanensis, fol. 16 a.]

salelėmis. 13. Kokių retenybių randama kai kuriuose vandenyse. 14. Apie vandens nimfas. 15. Apie upių keitimąsi. 16. Iš kur atsirado nerijos? 17. Upių ir ežerų sąrašas. 18. Žuvų sąrašas. 19. Apie jūros kregždes. 20. Apie šaltinius. 21. Apie pelkes. 22. Apie malkų šaltinį.

§1. Negalima nepaminėti upių ir srovių, kurių keletas yra labai svarbios, kaip antai: *Vistula, Weichsel,* prūsiškai *Wisla,* senovėje vadinta *Vistula,* taip pat *Istula, Instula.* Mazovijos kunigaikščio Konrado ir Vokiečių ordino sutartyse ji vadinama *Visła,* jos ištakos yra netoli
[109r] Vengrijos ir Karpatų // kalnų, ji teka pro Krokuvą, Sandomierą, Varšuvą, Torunę ir t.t., ties *Montauerio* iškyšuliu išsišakoja į dvi atšakas[23]; viena atšaka, Nogatas, vingiuoja pro Marienburgą ir įteka į Aistmares, sudarydama Marienburgo salą, kita atšaka suka pro Dancigą ir Dancigo įlankoje įteka į jūrą, bet dėl to, kad ji prie žiočių vėl išsišakoja ir antroji dalis teka į Aistmares, sudarydama Dancigo neriją, jos pavadinimas kilęs iš prūsiško žodžio, reiškiančio kaip gyvatė vingiuojančią upę. Reikia pažymėti, kad šioje upėje netoli Reichbergo kadaise susidarė labai storas dumblo sluoksnis, dėl to buvo iškastas naujasis perkasas, kuris ir dabar taip vadinasi, juo upė teka pro Dancigo miestą senąja vaga[a(28)]. Upė ne tik teikia pakrančių gyventojams daugybę žuvų, bet dar ir plukdo brangias lenkų {ir rusų} prekes į Dancigą, o iš ten jos siunčiamos į Europą ir kitas pasaulio vietas, dėl to Torunė ir Dancigas labai praturtėjo ir tebeklesti.

[71] *err.* Crapatischen; *MSB:* Carpatischen. [72] *MSB:* Sandomirien. [73] M *corr. ex illect. lit.* [74] r *al. m. corr. ex lit.* l. [75] *al. m. supra lin.*

§2. Nebst dem ist der Chronus, auff Deutsch *Mümmel,* auff alt Preussisch *to Niemon,* / die anwohnende Zalavonier, Littauen und Pohlen nennen ihn *Niemon, Niomon,* entspringet / in Liettauen, läufft Gradnau[76], Kauen, Ragnitt, Tilsitt vorbey, da er zwey Meilen unter der / Tillsitt in unterschiedliche Theile sich eintheilet, und viel fruchtbahre Werder, oder Insulchen[77], ma-/chet, derer vornehmste Theile *Ruß* und *Gilge* genennet worden, die ins Curische Haff flies-/sen und weiter in die Ost-See bey der Stadt Memmel eintreten.

§3. Weiter ist der Pregel, welchen einige Alte Chronicken *Pregora* nennen, hat / zu vor auff Preussisch *Skerra* geheissen[b(29)]. Doch heist Er von Georgenburg eigent-/lich biß hinter Königsberg[24] also, wird mit dem Fluß Alle verwechselt, der dessen Staff[78] / ist, der Uhrsprung des Pregels ist bey dem Dorff Lana, da Sie denselben Strom Alle / auch *Allana* genennet, er entspringet auß schönen und herrlichen Quellen, derer sehr / viel beyeinander; gehet durch artige krumme Gänge, daß gantze Preussen-Land durch, / bespielet mit Annehmung vieler herrlichen Ströme auch die meisten Preussischen Städte, alß: / Allenstein, Guttstadt, Heilsberg, Bartenstein, Schippenbeil, Friedlandt, Allenburg, Welau, / Königsberg etc. etc. Soll den Nahmen *Pregel* bekommen haben von dem Eheweibe des Samo, / Pregolla[25], die darin unweit Cremitten ertrunken seyn soll[c(30)]. Welchs ich zwar vor kein Evan-/gelium halten will, jedoch ist daß Wort *Prigolla* ein Preusches Wort, und heist auff deutsch / eine Beyschläfferin[26] a verbo *Prigullu,* „ich schlaffe", „liege bey". Es kan woll der Nahme auch / dem Fluß[79] daher kom[m]en seyn, weil viele Flüsser in diesen Fluß einfallen; inson-/derheit in dem Strich von Insterburg biß Welau, derselbe die Ströme alle zu sich nimbt / und sich mit einander vermischet. Kan auch woll *Pregolla* genant seyn, weil sich die Samlander / an diesen Strom offters gelagert gehabt[80], dahero er auch

[b(29)] Sim. Grun. Tr. 2. c. 4.
[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 2, cap. 4. *Vide c(3).*]
[c(30)] Sim. Grun. l. c. it. Henneb. Tract. de Flum. p. 18.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., loc. cit.;
Hennenberger, Caspar, Der See Ströme [...], p. 18. *Vide i(19).*]

§2. Kita upė yra *Chronas,* vokiškai *Mümmel*, senovės prūsų kalba *to Niemon*, prie jos gyvenantys skalviai, lietuviai ir lenkai ją vadina *Niemon, Niomon;* upės ištakos yra Lietuvoje, ji teka pro Gardiną, Kauną, Ragainę, Tilžę, už dviejų mylių nuo Tilžės išsišakoja į dvi atšakas, kuriose yra daug derlingų salų arba salelių; garsiausios atšakų dalys vadinasi *Rusnė* ir *Gilija*, jos įteka į Kuršių marias, o ties Klaipėda įsilieja į Baltijos jūrą.

§3. Kita upė yra *Prieglius*, kai kuriose senose kronikose vadinama *Pregora*, seniau prūsiškai ji vadinosi *Skerra*[b(29)]. Bet taip ta upė iš tiesų vadinasi tik nuo Jurbarko iki Karaliaučiaus ir dar kiek už jo, ji painiojama su Alnos upe, kuri yra jos intakas [!][24]; Prieglius išteka ties Lanos kaimu, todėl tą upę jie vadino *Alle*, taip pat *Allana*, ji išteka iš gražių ir puikių šaltinių, kurių ten daug; dailiais vingiais ji išraižo visą prūsų kraštą, suima daugelio gražių upių vandenis ir skalauja didžiąją dalį Prūsijos miestų, kaip antai: Alenšteiną, Gutštatą, Heilsbergą, Bartenšteiną, Šipapilį, Frydlandą, Alenburgą, Vėluvą, Karaliaučių ir t.t. *Priegliaus* pavadinimas esą kilęs iš Samo žmonos Pregolos vardo[25], ji esą nuskendusi netoli Krimyčių[c(30)]. Aš tuo, tiesą sakant, nelabai tikiu, tačiau žodis *Prigolla* yra prūsiškas žodis ir vokiškai reiškia „sugulovė"[26], iš veiksmažodžio *Prigullu*, „aš miegu", „sanguliauju". Taip upė galėjo būti pavadinta ir dėl to, kad į ją įteka nemažai kitų upių, ypač atkarpoje tarp Įsruties ir Vėluvos; suėmusi tų upių vandenis, ji su jomis susilieja. Vardas *Pregolla* gali būti kilęs ir iš to, kad sembai prie tos upės dažnai įsirengdavo stovyklas, dėl to kai kurie

[76] *MSB:* Grodno. [77] *MSB:* Insuln. [78] *MSB:* Stoff. [79] *post h. v. exc.* einfallen. [80] *corr. ex* gelebt.

bey andern *Pergulus* heist. Führt / zwar woll den Nahmen unweit Insterburg, in der Land-karte Hennebergs und auch bey den / Deutschen Handels-Leuten, die von Königsberg biß Insterburg zu handelen, weil Sie von / Königsberg, da der rechte Pregel ist, hinauff gleich zufahren, muß Ihnen auch alle das / Wasser *Pregel* heissen. Ungeacht es von den gebohrnen Preussen in der Nachbahrschafft, / vornehmlich in Nadraven, noch in dem Strich von Insterburg fast biß Welau *Instrut* / heisset (auff Deutsch *Instern*), dahero vermuhtlich benennt; weil dahin der Pregel / daß umbliegende Land starck beströmet, daß aber der Pregel in die Alle einfält, ist theils / ex situ loci alß auch auß der Farbe der Wasser
[109v][81] zu sehen. Daher die Mutter des // Pregels die Alle halte; daß aber der Pregel auch *Pregora* geheissen, halt ich, hat un-/maßgeblich [...][82], da von denen an den Pregel-Strom quellenden Gründen, die, / ehe die Graben kommen, vermittelst welcher jetzo daselbst die schönesten Wiesen seyn, sich / da befunden. An diesem Strom Alle haben vermuhtlich die Alani ihren Sitz gehabt, / da von am [!][83] andern Ort mit mehrerm.

§4. Passerge, so auch *Serge*[27] vor dem genennet, entspringet zwischen Hohenstein / und Krießling, läufft durch den Czerin See und scheidet daß Hertzogthumb Preussen vom / Bischoffthumb Heilsperg.[84]

§5. Dribentz, Dribitz, oder Drivantz[d(31)] entspringet in einem Thal, da die drey / Kirchdörffer Michlen, Kirstendorff und Petzdorff zuhauff gräntzen; läufft auff Osterroda, / allda durch den Dribentz-See auff Bretchen, Neumarck, Kawernick[85], Straßburg, Golbe, felt / eine Meile über Thoren in den Fluß Weissel, da das Schloß Schlotterey gewesen.

Angerapp[86] / Fluß, soll zuvor *Arß,* jetzo von den Preussen, Nadraven *Ungeris* von denen vielen Ahlen / geheissen[28], entstehet auß dem Angerburgischen Seen, fleust Kameschwigk und Insterburgk vor-/bey, macht, mit der Inster und Alle vereiniget, den Pregel[29].

[d(31)] Henneb. Chron.
[Hennenberger, Caspar, Der See Ströme [...], p. 10. *Vide i(19).*]

[81] *Puslapio apačioje dešiniajame kampe kita ranka įrašyta :/: Am unteren Seitenrand rechts mit anderer Hand eingetragen:* d[en] 15. Junii 1697.

[autoriai] ją vadina *Pergulus*. Priegliumi ji vadinasi netoli Įsruties, taip ji pažymėta Hennenbergerio žemėlapyje, taip ją vadino ir vokiečių pirkliai, prekiavę tarp Karaliaučiaus ir Įsruties, – kadangi nuo Karaliaučiaus, kur teka tikrasis Prieglius, jie tuoj plaukdavo aukštyn, tai visa upė jiems turėjo vadintis *Priegliumi*. Nepaisant to, kad kaimynystėje, daugiausia Nadruvoje, gyvenantys čiabuviai prūsai upės atkarpą nuo Įsruties beveik iki Vėluvos vadina *Instrut* (vokiškai *Instern*), – tikriausiai dėl to taip pavadinta, kad Prieglius plačiai išsilieja iš krantų; o kad Prieglius įteka į Alną, tai matyti tiek iš vietovės padėties, tiek
[109v] iš vandens spalvos. Todėl Alną laikau // Priegliaus motina; bet kad Prieglius dar vadinosi ir *Pregora*, manau, jog ten buvo, mano kuklia nuomone [...], nes ten anksčiau į Prieglių nešė savo vandenis upių vagos, vėliau buvo iškasti kanalai, dėl kurių dabar plyti žydinčios pievos. Tikriausiai prie tos Alnos upės savo gyvenvietę buvo įkūrę alanai, apie tai plačiau kitoje vietoje.

§4. *Paserija,* anksčiau dar vadinta ir *Serge*[27], prasideda tarp Hohenšteino ir Kryslingo, teka per visą *Čerino* ežerą ir skiria Prūsijos kunigaikštystę nuo Heilsbergo vyskupystės.

§5. *Dravanta, Dribitz* arba *Drivantz*[d(31)] prasideda slėnyje, kuriame sueina trijų bažnytkaimių ribos – Michleno, Kirstendorfo ir *Pecdorfo*; teka Osterodės link, toliau per Dravantos ežerą link Bretcheno, Noimarko, Koverniko, Štrasburgo, Golbės, mylia už Torunės įteka į Vyslos upę, ten, kur stovėjo *Šloterei* pilis.

Unguros upė, anksčiau vadinta *Arsa,* kurią dabar prūsai ir nadruviai dėl daugybės ungurių vadina *Ungeris*[28], išteka iš Angerburgo [apylinkių] ežerų, teka pro Kampsvykius ir Įsrutį, susiliejusi su Įsruties upe ir Alna sudaro Prieglių[29].

[82] *MSA ir MSB paliktas tarpas :/: Im MSA und MSB ein leerer Raum gelassen.* [83] *post h. v. err.* am. [84] *MSB in d. m.:* Grislinen, im Allensteinschen. [85] *MSB:* Cowernick. [86] *Kairėje paraštėje ir eilutėje prieš* Angerapp *nuoroda pradėti naują pastraipą :/: Am linken Rand und in der Zeile vor* Angerapp *Hinweis für einen neuen Absatz.*

§6. Ausser diesem sind noch viel andere Ströme, die alle den Alten Preussen und her-/nachmahls dem Orden sehr nutzbahr gewesen, theils daß Sie daß Land, so sie bespielet[87], fruchtbahr / gemacht, theils die Anwohner mit ihren Fischen gespeiset, theils ihnen zur Holtz-flöß und Abfüh-/rung der Preussischen und Pohlnischen Wahren, theils auch, daß einige Bornstein und andere / rare Steine bey sich führen, dienlich gewesen; also giebt Angerapp bey Dombrowsken Bornstein, / der Fluß Pregel wirfft beym Ancker auch Bornstein auß, deßgleichen auch der Fluß Elme, / auch der Fluß Angste, da von D[octor][88] Phil[ippus] Iac[obus] Hartmannus[e(32)] mit mehrerm zu lesen.

§7. Zu notiren ist auch daß Flüßlein Golbe, welches von den Alten Preussen ist vor / heilig gehalten, und von ihnen angebehtet worden; seyn aber auch stets umb ein Ange [!][89] gekommen[30], / welches Sie vor eine grosse Gnade der Götter geachtet[f(33)].

§8. Der Fisch- und Schiff-reiche Fluß Demme[g(34)] ist gegraben 6 Meilen lang. / Und dahero bey den Preussen *Kastinnis* {d. i. Graben}[90] heist. Vom Fluß Wengen meldet Henneberg[h(35)], daß / er einen gutten Weg unter der Erden weglauffen und darnach wieder hervor kommen und / in Wirßbowa fallen soll.

§9. Der Fluß Boraven läufft {auch}[91] schier eine halbe Meile unter der Erden, biß / Er herfür kombt, fleust auff Rudau, darnach auff einen Morast und See Warsau [!][31].

§10. Der Fluß Banau [!][92] ist zumercken und wird hochgeachtet wegen der Fische, Fohren / und Eschen, die man darinn findet; zu mercken ist auch, daß die Creutz-Herren den Fluß / Wickerau vermauret, daß er nicht in die Masau, sondern in die Driebentz lauffen solle[32].

[e(32)] Lib. 1. Hist. Succ. c. 1. p. 31.
[Hartmann, Philippus Jacobus, Succini Prussici physica [...], cap.1, p. 31. *Vide i(9).*]
[f(33)] Henneb. Tract. de Fluv. pag. 11.
[Hennenberger, Caspar, Der See Ströme [...], p. 11. *Vide i(19).*]
[g(34)] L. c. p. 9.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 9.]

§6. Be minėtųjų, yra dar daug kitų upių, kurios buvo naudingos senovės prūsams, o vėliau Ordinui iš dalies tuo, kad tekėdamos per kraštą padarydavo žemes derlingas, iš dalies tuo, kad maitino pakrančių gyventojus žuvimis, iš dalies tuo, kad jomis buvo plukdomas miškas ir prūsų bei lenkų prekės, iš dalies ir tuo, kad jose būdavo gintaro ir kitų retų akmenų; taigi Unguros upėje ties Dambrovka yra gintaro, Priegliaus upė ties Ankeriu taip pat išmeta gintaro, panašiai ir Elmės upė bei Angstės upė, apie tai ir apie daugelį kitų dalykų galima pasiskaityti d[aktaro] Phil[ippo] Jac[obo] Hartmanno raštuose[e(32)].

§7. Reikia paminėti ir Galbės upelį, kurį senovės prūsai laikė šventu ir garbino; bet [ten] kas nors vis netekdavo akies[30], o tai jie laikydavo didele dievų malone[f(33)].

§8. *Deimena*[g(34)], kurioje daug žuvies ir kuri labai tinkama laivybai, yra 6 mylių ilgio iškasta upė, dėl to prūsų ji dar vadinama *Kastinnis* {t.y. griovys}. Apie *Vengeno* upę Hennenbergeris[h(35)] rašo, kad ji gerą kelio tarpą teka po žeme, po to vėl iškyla ir įteka į *Virsbovą*.

§9. Upė *Boravė* {taip pat} kone pusę mylios teka po žeme, kol vėl iškyla, teka Rūdavos link, paskui per pelkes ir į *Varsavo* ežerą[31].

§10. Paminėtina *Banavos* upė, ir ji labai vertinama dėl žuvų, ten augančių pušų ir uosių; taip pat pažymėtina, jog kryžiuočiai *Vikerau* upę užtvėrė mūru, kad ji tekėtų ne į Mazovijos [pusę], o į *Drybencą*[32].

[h(35)] L. c. p. 28.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 28.]

[87] *MSB:* bespület. [88] *al. ut in orig.* D. [89] *MSB:* Auge. [90] *al. m. in sin. m.* [91] *al. m. supra lin.* [92] *err.* Banan; *MSB:* Banau.

§11. Der Fluß Sirguna[33] ist wegen zweifacher Niederlage der Heydnischen Preus-/sen und Christen bekant[i(36)].

§12. Ehe wir von den Wassern der Preussischen Lande abtreten, ist noch zuerweh-/nen, daß einige Wasser gefunden werden, zumahlen in den Stehenden Seen, die *Bedugnis* / auff Preussisch, daß ist „ohne Grund" genennet werden. Man findet in etlichen Seen auch / einige Werder, oder Insulen, die da schwimmen, die von den Winden hin und wieder getrieben / werden.

§13. In etzlichen Seen findet man rare Muscheln, die von den Einwohnern, weil / sie darinn nicht curiöse seyn, nichts geachtet werden. In etlichen Strömen und Seęn sind häuffig / die Wasser-nüsse, so vor dem von den Alten Preussen hochgeachtet und den Weidulutten nur zur / Speise gegeben. //

[110r][93] §14. So der alten Einwohner Nadraver und Zalavonier, derer etliche / noch leben, die über hundert Jahr alt seyn, Relation zutrauen, so sind vor dem bey / den alten Preussen häuffig die Wasser Nympffen, so Sie auff ihre Sprache *Laumes* / nennen, gewesen. Von diesen haben Mir alte und glaubwürdige Leute viel erzehlet, / daß Sie durch eine gewisse Tradition von[94] ihren Eltern und Vorfahren her haben, wie solche / Nympffen gewiß nicht nur gewesen, sondern es habe sich auch ehemalß eine so bekant / bey den Einwohnern gemacht, endlich sich gar Kleider lassen anziehen und so conversiret, / biß endlich ein verwegener Jüngling sich an Sie gemacht, sich auch mit ihr vermischet und / von ihr einige Kinder gezeuget; da von im vorigen Buch gehandelt worden. Man findet bey / etlichen Seen, item bey der Offenbahren Ost-See an vielen Orten Trieb-Sand, von einem / Spring auffgetrieben, der gleich dem andern Sande außsiehet; allein, so man eine noch so lange / Stange hinein stecket, kan man doch keine Grund reichen, und so man einfält, hat man grosse / Gefahr, ehe man herauß kom[m]en kan.

[i(36)] L. c. p. 21.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 21.]

§11. *Zirgūnos* upė[33] žinoma dėl to, kad prie jos dukart patyrė pralaimėjimą pagonys prūsai ir krikščionys[i(36)].

§12. Baigiant kalbėti apie Prūsijos vandenis dar reikia paminėti, kad esama vandenų, ypač nepratakiuose ežeruose, prūsiškai vadinamų *Bedugnis*, tai yra „be dugno". Kai kuriuose ežeruose pasitaiko vėjų į visas puses blaškomų plaukiojančių salelių.

§13. Kai kuriuose ežeruose randama retų kriauklelių, kurių žmonės nevertina, nes nesidomi jomis. Kai kuriose upėse ir ežeruose yra vandens riešutų, kuriuos anksčiau senovės prūsai labai vertino ir jų duodavo valgyti tik vaidulutėms. //

[110r] §14. Jeigu tikėsime kai kurių dar gyvų nadruvių ir skalvių, kuriems jau per 100 metų, pasakojimais, tai anksčiau senovės Prūsijoje būta daug vandens nimfų, jų kalba vadintų *Laumes*. Apie jas man daug pasakojo seni ir keliantys pasitikėjimą žmonės, kurių tėvų tėvai pasakoję, jog tokių vandens nimfų ne tik būta, bet viena ėmusi ir bendrauti su žmonėmis, galop apsivilkdavusi ir jų drabužiais ir taip kalbėjusi, kad galop apie ją ėmė suktis drąsus jaunikaitis, su ja suartėjo, susilaukė ir keleto vaikų; apie tai rašyta ankstesnėje knygoje. Kai kuriuose ežeruose, taip pat ir atviroje Baltijos jūroje daugelyje vietų pasitaiko versmių iškelto lakaus smėlio; jis panašus į paprastą smėlį, tačiau kad ir kokį ilgą baslį į jį smeigtum, nepasieksi dugno, o įsmukus gresia didelis pavojus nebeišsiropšti.

[93] *Puslapio apačioje per vidurį kita ranka įrašyta :/: Unten in der Mitte mit der anderen Hand eingetragen:* B d[es] 3t[en] Buchs. [94] -n *al. m. corr. ex* -r.

§15. Die Ströme haben sich auch offters verendert; dahero man jetzo viel Ströme fin-/det, die man Alte und Neue heist, als: der Alte und Neue Pregel, Nagott, Mümmel Fl[uß], / Tange Fl[uß][34] und andere mehr. Es erweitern sich auch einige Wasser, alß sind nun viel Ströme, / die erst einen engen Platz gehabt, die sich nu weit außgebreitet haben, allerdings in den Seen und / Haffen, und referiret Henneb[erg][k(37)], daß beym Camstingal[95], wo daß Wasser jetzo weit und breit / alles überschwimmet, biß nach Balga lauter Land gewesen seyn soll; beweiset solches auß dem / Wort *Camstigale,* daß einen Schaaffs-Kopff[35] bedeutet, denn man saget ex relatione Nobiliss[imi] / D[omi]ni Christophori Alberti a Kunheim, da noch daß Tieff an Lauckstäten[96] gewesen, sey es vom / Camstigal hinüberwerts nach der Balga Land gewesen, und dazwischen nur ein Refierchen, / daß, wenn man auff {einen}[97] Schaaffs-Kopff, so darinn gelegen, getreten, man trockenes Fusses / herübergangen; nun aber ists lauter Wasser in die Fünff Viertel Meil weges breit, / welches denn woll wahr seyn kan. Deßgleichen ist auch vom Curischen Haff vor gewiß / referiret, daß selbiges, insonderheit bey der Memel vor dem nicht so breit gewesen, alß jetzo, / ja daß eine halbe Meile von Memel beym Dorffe Schmeltza das Haff nur so breit gewesen, / daß ein Mann einen Stein gar leicht hinüber werffen können, jetzo ists aber eine halbe Meile / breit und reisset das Wasser offters noch viel Landes weg. Der Fluß Weichsel hat sich / offters verändert; wie denn noch solches der Alte und Neue Nagott bezeuget, so ist neulich / die Weichsel[98] unweit einem Ort, da die Fahrt auff der Weichsel[99] nach Dantzig von Elbing schei-/det, außgerissen, welche zwar scheinet mehr Wasser auff Dantzig zuführen, aber dabey / die Fahrt mit vielen Sanden verlegt, also, daß Dantzig bey der Mänge des Wassers jetzt / weniger Fahr-Wasser hat alß zuvor; welches zu remediren viel kosten würde.

§16. Hie fält Mir ein, was Casp[arus] Henneb[erg][l(38)] außm Joachim Rosenzweig / anführet, wie eins mahls durch einen starcken

[k(37)] Chron. pag. 43.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 43. *Vide b(2).*]

[l(38)] Pag. 363.

[Hennenberger, Caspar, op. cit. p. 363.]

§15. Upės taip pat dažnai keitėsi; dėl to dabar yra daug upių, kurios vadinamos Senosiomis ir Naujosiomis, kaip antai: Senasis ir Naujasis Prieglius, Nogatas, Nemuno upė, Danės (*Tange*) upė[34] ir kitos. Kai kurie vandenys paplatėja, antai yra daug upių, kurios kadaise buvo siauros, o nūnai išplatėjusios, aišku, į ežerus ir marias; ir Hennenb[ergeris][k(37)] rašo, jog ties [vietove] *Camstingal,* kur vanduo plačiausiai viską yra apsėmęs, iki pat Balgos kadaise buvo sausuma; jis įrodo tai remdamasis žodžiu *Camstigale*, reiškiančiu „avies galva“[35], nes, pasak kilmingojo pono Kristupo Alberto iš Kunheimo pranešimo, kai dar buvusi Laukstyčių įplauka, tada nuo *Camstigal* iki pat Balgos buvusi sausuma, o vienoje vietoje buvęs plotelis, kuriame gulėjusi avies galva, ir žengiant per tą avies galvą buvo galima pereiti nesušlapus kojų; o nūnai per penkias ir ketvirtį mylios pločio plyti tik vanduo, – tai gali būti tikra teisybė. Ir apie Kuršių marias jau anksčiau buvo minėta, kad jos, ypač ties Nemunu, kadaise nebuvo tokios plačios kaip dabar, o pusė mylios nuo Klaipėdos, ties Smeltės kaimu, marios buvusios tik tokio pločio, kad vyras lengvai galėjo numesti akmenį į kitą krantą, tačiau dabar marių plotis siekia pusę mylios, ir dažnai jos dar pasiglemžia nemažai sausumos. Vyslos upė dažnai kisdavo; kaip matyti iš dabartinio Senojo ir Naujojo Nogato, neseniai Vysla netoli tos vietos, kur prieš Elbingą Vyslos atšaka pasuka į Dancigą, išėjo iš krantų; iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad ji Dancigo pusėn varo daugiau vandens, bet sunešamas smėlis trukdo laivybai, todėl nepaisant to, kad Dancigas turi daug vandens, jo farvateris yra suseklėjęs; jį atkurti kainuotų daug išlaidų.

§16. Čia prisimenu, ką, remdamasis Joachimu Rosenzweigu, rašo Casp[aras] Hennenb[ergeris][l(38)], – kaip kadaise, dvylika metų be

[95] *MSB:* Camstigal. [96] *MSB:* Lochstädt. [97] *al. m. supra lin.* [98] *MSB:* Weyßel. [99] *MSB:* Weißel.

zwölffjährigen Nord-Wind die See abge-/wichen und die frische Neria verursachet worden. Diese Relation scheinet schier einer / Fabel ähnlich zu seyn, jedoch solte man einiger massen glauben, das vermittelst eines Nord-/Osten-Winds die Curische und andere Nerien mögen entstanden seyn: denn es in der / See viel Sand-berge giebt, die künfftig empor steigen und zu Insulen werden; und solches / will auch daß Wort *Nehria* (denn also wird die Nehrung beym Dysburg[m(39)] genennet) / bestetigen, denn selbiges heist so viel, als ein Ort, der unter Wasser gewesen ist, denn / *Neriu* heist auff Preussisch unter Wasser seyn, wird auch von den Tauchern gebraucht, / wenn Sie unter Wasser gehen. Man läst jedwedem hierin seine freye Meinung. //

[110v] §17. Dem Curiosen Leser zu Gefallen fügt man hiebey den Auffsatz und Be-/schreibung der Preussischen Flüssen und See, der viele Schiffreich, alle Fisch-reich und zur / Abflössung des Holtzes und anderen Wahren gedienet haben und noch dienen, so Wir[100] nach / dem Alpfabet[101] auffgezeichnet haben. //

[110v 1] A

Ackmena Fluß hat den Nahmen von den / Steinen, die sich häuffig im selbigen finden, / krafft derer der Strom fast verfüllet ist[102].

Aglon Fluß kombt auß Samaiten, fält bey / Prekohls in die Minie.

Ackmen, Ein steinigter Fluß, fält in die Inster.

Alla, ein windiger Fluß, geht schier durchs gan-/tze Land Preussen, entspringt im Neidenbur-/gischen Ampt[103] in des Dorffs Lana Gräntzen, / da von es auch Allana[104] heist; spielet an Allenstein, / Guttstadt, Heilsberg, Bartenstein, Schippen-/beil, Friedlandt, Allenburg, wird bey Welau / der Pregel genant[36].

Alland Fluß fält in die Minie[105].

Almonie Fluß, sonsten Elme, steiget in den / Fluß Swena, kompt auß dem Nordenburgischen[37].

[m(39)] Part. 3. Chron. c. 210. p. 292.
[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 210, p. 292. *Vide e(5).*]

paliovos pūtus šiaurės vėjui, jūra pasitraukusi, dėl to susidariusi nauja nerija. Šis pasakojimas veikiau panašus į prasimanymą, bet gali būti visai tikėtina, kad Kuršių ir kitų nerijų atsiradimą lėmė šiaurės rytų vėjas, nes jūroje yra daug smėlio kalnų, kurie kai kada iškyla ir tampa salomis; tai patvirtina ir žodis *Nehria* (nes taip neriją vadina Dusburgietis[m(39)]), reiškiantis ne ką kita, kaip vietą, buvusią po vandeniu, nes *Neriu* prūsiškai reiškia „būti po vandeniu“, tą žodį vartoja ir narai, kai leidžiasi po vandeniu. Tegu kiekvienas laisvai pasilieka prie savo nuomonės. //

[110v] §17. Kad patiktume smalsiam skaitytojui, pateikiame Prūsijos upių ir ežerų sąrašą ir aprašymą, – daugeliu jų gyvai vyko laivyba, juose buvo daug žuvies, jais plukdydavo ir dabar dar plukdo medieną ir kitas prekes; viską surašėme abėcėlės tvarka. //

[110v 1] A

Ackmena Fluß – Akmena, upės pavadinimas kilęs nuo akmenų, kurių joje daug ir kurie upę beveik pripildo.

Aglon Fluß – Agluona, upė prasideda Žemaitijoje, ties Priekule įteka į Miniją.

Ackmen – Akmenis, akmenuota upė, įteka į Įsrutį.

*Alla – Alna**, vingiuota upė, išraižo visą Prūsijos kraštą, prasideda Neidenburgo valsčiaus Lanos kaime, dėl to dar vadinama ir *Alana*; teka pro Alenšteiną, Gutštatą, Heilsbergą, Bartenšteiną, Šipapilį, Frydlandą, Alenburgą, ties Vėluva vadinama Priegliumi[36].

Alland Fluß – Alantas, upė įteka į Miniją.

Almonie Fluß – Almuonė, upė dar vadinama Elme, įteka į Svėnę, prasideda Nordenburgo apylinkėse[37].

[100] W *corr. ex* w. [101] *corr. ex* Alpfabeten, -en *exc.* [102] *MSB post h. v.:* im Memelschen bey Russ. [103] m *corr. ex lit.* l. [104] *MSB:* Alona. [105] *MSB post h. v.:* in Samaiten bey Polangen.

Almoy See[106] [38].
Altkeikuth See[107] [39].
Altschnacken See[108] [40], auß diesem See fliest ein Fluß / auch Altschnack genent und fält in die Szeszupa hinein[41].

Amlandt Fluß, fliest bey Hohenstein.
Altrusse, auch Warusse genent, ein Arm von / der Memel Fluß[42].

Angerapp, entstehet auß den Seen bey Anger-/burg, hat zuvor *Ars* geheissen, fleust durch / Insterburg, fält bey Georgenburg in die Alle / und Pregel[109] [43].

Der Angerburgische See, nach dem er gestau-/et worden, ist nun Ein See, da zuvor viele ge-/wesen; doch wissen die Anwohner dieselben / noch Haar-klein zu benennen, und wie Sie bele-/gen zu zeigen. Ein sehr Fisch-reicher See, zu-/mahlen von Ahlen.

Argo Fluß[110].
Arschen See[111].
Aszwein, ein See in Nordenburgischen, ist we-/gen der darinn befindlichen sehr schmackhafften / Hechte sehr berühmbt.

Athmaht ist ein Arm von der Memel Fluß[44], / woselbst eine schöne Lachswehre gehalten wird. //

[102v 2] Augspirt kombt auß Littauen, fält in die Szeszup.

Augste, auff Deutsch „Golden-Fluß", kombt auß / dem Nordenburgischen und fält bey Norbekitten / in den Pregel.

Außelad, daß ist Blancken See im Heilsbergische[n][112].

Austrich See[113] [45].
Groß-Aur See[114].

B

Babient See, auch ein Fluß deß Nahmens[115] [46].

[106] *MSB post h. v.:* bey Bischburg. [107] *MSB post h. v.:* bey Ortelsburg. [108] *MSB post h. v.:* bey Pilkallen. [109] *MSB post h. v.:* falsch. in die Inster, und wird Pregel. [110] *MSB post h. v.:* zwischen Tilse und Georgenburg; *in d. m.:* Ars Fluß s. Angarap.

*Almoy See – Almajas**, ežeras[38].
*Altkeikuth See – Altkeikuto** ežeras[39].
Altschnacken See – Senoji Šnekė, ežeras[40], iš jo išteka ir upė, taip pat vadinama
Altschnack – Senoji Šnekė, ji įteka į Šešupę[41].
Amlandt Fluß – Amlantas, upė, teka ties Hohenšteinu.
Altrusse – Senrusnė, taip pat vadinama Vorusne, Nemuno upės intakas[42].
*Angerapp – Vangrapė** [Ungura], išteka iš ežerų prie Angerburgo, seniau vadinosi *Arsa*, teka pro Įsrutį, ties Jurbarku įteka į Alną ir į Prieglių[43].
Der Angerburgische See – Unguros ežeras; pastačius užtvanką, dabar tai yra vienas ežeras, anksčiau čia tyvuliavo daug ežerų; vietiniai gyventojai gerai prisimena kiekvieno tų ežerėlių pavadinimą ir gali pasakyti, kur jie buvo. Labai žuvingas ežeras, ypač daug ungurių.
Argo Fluß – Arga, upė.
Arschen See – Arsa [Arsas*]*, ežeras.
Aszwein – Ašvinis, ežeras Nordenburgo apylinkėse, garsėja labai skaniomis lydekomis.
Athmath – Atmata yra Nemuno upės atšaka[44], prie jos užtvankos veisiasi labai gražios lašišos. //

[110v 2] *Augspirt* – Aukspirta, prasideda Lietuvoje, įteka į Šešupę.
Augste – Aukštė, vokiškai „Auksinė upė", prasideda Nordenburgo apylinkėse ir ties *Norbekyčiais* įteka į Prieglių.
*Außelad – Auseladas**, tai yra Blankeno ežeras Heilsbergo apylinkėse.
*Austrich See – Austricho** ežeras[45].
*Groß-Aur See – Didysis Auras**, ežeras.

B

Babient See – Babantas, ežeras, taip vadinasi ir upė[46].

[111] *MSB post h. v.:* zwischen Landsberg und Creutzburg. [112] *del. fol.* [113] *MSB post h. v.:* hinter Allenstein. [114] *MSB post h. v.:* bey Wartenburg. [115] *MSB post h. v.:* zwischen Sensburg und Ortelsburg.

Bach Fluß entstehet auß Mingeinen und / Baysen, fält zu Wusen in die Passerge.

Balaw Fluß kombt von Schrappen und fält in / die Syrgune[116].

Baldein See[47], ist ein Arm von dem See Spirding, / zwee Meilen lang.

Bammen See[117].

Banau Fluß entspringet hinter den Hoen-/fürst, fliest hinter Heilgenbeil, fält ins Frische / Haff, hat in sich schmackhaffte Forellen und Eschen.

Bansen See[118].

Baprotten See[119].

Baute Fluß entspringet zum Truntz, fliest / auff Mühlhausen[120], fält zur Frauenburg / ins Frische Haff.

Bdo Fluß im Königl. Preussen, oder Pome-/rellen, fält unter der Schwetze in die Weissel.

Bernick See[121].

Biała Fluß, fleust bey der Stadt Weyhersfrey, / fleust in den Fluß Reden unweit Nanitz, / ist wegen der schmackhafften Forellen und / Eschen[122] bekant.

Biber Fluß entspringt bey Tolcks-dorff, fält / beym Braunsberg in die Passerge.

Bircken See[123].

Bis [!] Fluß entstehet auß dem Wisztiten[124] / und fält in die Angerappe.

Bissen See, hinter Seeburg.

Bislentz, fliest bey Mühlhausen[125], fält bey / der Lauten in den Frisching.

Blaphefe[126], See klein und groß, scheidet daß / Colmische vom Pomesanischen.

Bleichen-barts See[127].

Bodup Fluß, auch eine See desselben Nahmen[s][128]. //

[116] *MSB post h. v.:* bey Dolstaedt. [117] *MSB post h. v.:* bey Ragnit. [118] *MSB post h. v.:* im Ermländischen zwischen Rößl und Seeburg. [119] *MSB post h. v.:* bey Nikolayken. [120] *MSB post h. v.:* im Oberland. [121] *MSB post h. v.:* bey Liebemuhl.

Bach Fluß – Bachas, upė prasideda *Mingeinene** ir *Baisene**, ties *Vusiu** įteka į Paseriją.

Balaw Fluß – Balava, upė prasideda *Šrapene* ir įteka į *Zirgūną**.

*Baldein See – Baldainių** ežeras[47] yra Spirdingo ežero atšaka, dviejų mylių ilgio.

Bammen See – Bameno ežeras.

*Banau Fluß – Banava**, upė prasideda už Hohenfiursto, daro lanką už Šventapilės, įteka į Aistmares, joje veisiasi skanūs upėtakiai ir kitos žuvys.

*Bansen See – Banseno** ežeras.

Baprotten See – Baproteno ežeras.

*Baute Fluß – Baudė**, upė prasideda ties *Truncu*, teka Miūlhauzeno link, ties Frauenburgu įteka į Aistmares.

Bdo Fluß – Bda, upė Karališkojoje Prūsijoje, arba Pomeranijoje, prie Švecos įteka į Vyslą.

Bernick See – Berniko ežeras.

Biała Fluß – Biala, upė, teka pro Veihersfrėjaus miestą, netoli Nanico įteka į *Rėdeno* upę, garsėja skaniais upėtakiais ir kitomis žuvimis.

Biber Fluß – Bebras, upė prasideda ties Tolksdorfu, ties Braunsbergu įteka į Paseriją.

Bircken See – Birkeno ežeras.

Bis [!] *Fluß* – Pisa, upė išteka iš Vištyčio ir įteka į Ungurą.

Bissen See – Biseno ežeras, už Zėburgo.

Bislentz – Bislencas, teka ties Miūlhauzenu, ties Lautenu įteka į Frišingą.

Blaphefe, See – Blafėzė, ežeras, Didžioji ir Mažoji, skiria Kulmo žemę nuo Pamedės.

Bleichen-barts See – Bleichenbarto ežeras.

Bodup – Budupė, to paties pavadinimo upė ir ežeras [Budupis]. //

[122] *MSB:* Fischen. [123] *MSB post h. v.:* zwischen Sperling und Marggrabowa. [124] *MSB post h. v.:* See. [125] *MSB post h. v.:* auf Natangen. [126] *MSB:* Blaphese. [127] *MSB post h. v.:* im Ermland bey Heilsberg. [128] *del. fol.; MSB post h. v.:* bey Kraupischcken.

[111r 1] Borawen See[48], auch ein Fluß, der leufft / schier eine halbe Meile unter der Erden, fleust / auff Rudau, darnach in ein Morast und See / Warsau[129].

Bovelno See hat erst vermittelst eines / Graben in Leventin und auff Königsberg / zugelauffen, jetzo leufft es auff Dantzig zu[130].

Brepani ist zuvor ein Morast gewesen, ist / jetzo ein gestauter See[131].

Bro ein Strom auff Pomerellen, fält zu / Vordon in die Weissel.

Bruk See[132].

Buchort fält eine Meile weges über / Straßburg in die Driwentz.

Bendkowa See[133].

Budup Fluß genandt von den Buden, da / Sie Klapholtz gemacht haben[134].

Bugdan See[135].

Buntgen See[136].

C

Campen See[137].

Causer[138] Fluß fleust bey Kreutzburg[49].

Caesart Fluß[139].

Collingin See[140].

Corten See[141].

Crackerfuhrt, ein Arm von dem See Geserich[142].

Czise Fluß kombt auß Samaiten, fält ins / Churische Haaff.

D

Dadey See[50] im Bischthumb Heilsberg[143].

Daigen See, den Rastenburger gehörig.

Dalgawisken See, ein Arm von der Spirding.

Dalgabiba See[144].

[129] *MSB:* Warsau, ist bey Bialla. [130] *MSB post h. v.:* ist zwischen Loetzen und Arys. [131] *MSB post h. v.:* bey Pr. Eylau, heißet Braupfanne. [132] *MSB post h. v.:* bey Oletzko. [133] *MSB post h. v.:* bey Goldapp. [134] *MSB post h. v.:* im Ragnitschen. [135] *MSB post h. v.:* bey Allenstein. [136] *MSB post h. v.:* bey Osterode. [137] *MSB post h. v.:* bey Drygallen. [138] *MSB post h. v.:* oder Cauxter.

[111r 1] *Borawen See – Boravė,* ežeras[48], taip pat ir upė, pusę mylios teka tiesiog po žeme, vingiuoja Rūdavos link, po to kerta pelkes ir įteka į *Varsavo** ežerą.

Bovelno See – Bovelno ežeras, tik iškasus perkasą ėmė tekėti Leventyno ir Karaliaučiaus link, dabar jis teka Dancigo link.

Brepani – Brepanė, seniau buvo pelkės, dabar vietoj jų yra užtvenktas ežeras.

Bro – Bro, upė Pomeranijoje, ties Vordonu įteka į Vyslą.

Bruk See – Brukas, ežeras.

Buchort – Buchortas, mylia už Štrasburgo įteka į Dravantą.

Bendkowa See – Bendkovo ežeras.

Budup Fluß – Būdupė, upė pavadinta pagal namelius, kuriuose ruošdavo medieną karietoms ir vežimams.

Bugdan See – Bugdano ežeras.

Buntgen See – Buntgeno ežeras.

C

*Campen See – Kampis**, ežeras.

*Causer Fluß – Kaustra**, upė teka pro Kroicburgą[49].

Caesart Fluß – Cėzartas, upė.

Collingin See – Kolingino ežeras.

Corten See – Korteno ežeras.

Crackerfuhrt – Krakerfurtas, Geizericho ežero atšaka.

Czise Fluß – Cyzupis, upė prasideda Žemaitijoje, įteka į Kuršių marias.

D

*Dadey See – Dadajo** ežeras[50] Heilsbergo vyskupystėje.

Daigen See – Daigeno ežeras, priklausantis Rastenburgui.

Dalgawisken See – Dalgaviskių ežeras, Spirdingo atšaka.

Dalgabiba See – Dalgabibo ežeras.

[139] *MSB post h. v.:* bey Lasdeinen im Ragnitschen. / Chronus s. Memel. / Claus See, zwischen Lyck und Drygallen. [140] *MSB post h. v.:* bey Crotingen im Amte Rhein. [141] -ee *scr. al. m. supra lit.; MSB post h. v.:* bey Allenstein. [142] *MSB post h. v.:* Curisch Haf. [143] *MSB post h. v.:* Die schönsten größten Morenen von herrl. Geschmack. [144] *MSB post h. v.:* bey Krucklancken.

Dalt See[145].

Dargist See[146].

Daumer See[147].

Demme Fluß zu Littausch und Preusch / *Kastinne* genant, d. i. ein Graben, ist 6 / Meilen lang, soll von einem mächtigen Volck, / dessen Zahl sich auff 80 000 Mann betra-/gen, gegraben seyn; denn man sagt, daß / man 6 Last Hering zum Frühstück haben / müssen, einem jeglichen nur einen Hering / zu geben. An diesem Fluß bey dem Ta-/piauschen Schloß siehet man einen ziemlichen / Berg, den, sagt man, soll daß Volck, so die Deme / gegraben hat, geschüttet haben, so daß nur einer / eine Molle voll Erde auffgeschüttet hat. //

[111r 2] Dena, darauß der Fluß Dena kombt, / ist ein See zwischen Piltzen und dem Wirbel-/See, der Fluß Dena fleust bey Rastenburg in / die Guber[51].

Dema Fluß kombt auß Samaiten, fält in die / Minie[52].

Dene See[148] [53].

Dense Fluß in Samaiten fält in die Tange.

Dessoy See[149] [54].

Dialle Fluß beym Grünhoffe[150].

Dilinge Fluß[151].

Ditwa Fluß[152].

Długe See[153].

Dlusetz See[154].

Doben See[155].

Dobeyn See[156].

Domerau, ein zweifacher See[157], zwischen welchen / Gilgenburg liegt.

Donaiken See[158].

Dogup Fluß[159].

Dost See[160].

[145] *MSB post h. v.:* bey Rhein. [146] *MSB post h. v.:* bey Krucklancken. [147] *MSB post h. v.:* bey Wartenburg. [148] *MSB post h. v.:* bey Krackerort im Memelschen. [149] *MSB post h. v.:* bey Babent im Ortelsburgischen. [150] *MSB post h. v.:* auf Samland. [151] *MSB post h. v.:* zwischen Insterburg und Angerburg. [152] *MSB post h. v.:* zwischen Insterburg und Angerburg.

Dalt See – *Dalto* ežeras.

Dargist See – *Dargisto* ežeras.

Daumer See – *Daumerio* ežeras.

Demme Fluß – Deimė, Deimena, upė, lietuviškai ir prūsiškai vadinama *Kastinne*, t.y. kanalas, 6 mylių ilgio, jį esą kasė galybės žmonių, maždaug 80 000 vyrų, nes pasakojama, jog pusryčiams reikėdavę 6 lastų silkių, kad kiekvienam tektų vos po vieną žuvį. Prie tos upės ties Tepliavos pilimi stūkso nemažas kalnas, kurį, kaip pasakojama, supylę Deimenos vagą kasę žmonės, kiekvienas atnešdamas po duonkubilį žemės. //

111r 2] *Dena* – *Deina**, yra ežeras tarp *Pilceno* ir *Virbelo** ežero, iš jo išteka Deinos upė; Deinos upė ties Rastenburgu įteka į Gubrę[51].

Dema Fluß – *Dėma,* upė atvingiuoja iš Žemaitijos, įteka į Miniją[52].

Dene See – *Dėnės* ežeras[53].

Dense Fluß – Tenžė, upė Žemaitijoje, įteka į *Tangę*.

Dessoy See – *Desajas**, ežeras[54].

Dialle Fluß – *Dialė,* upė ties Griunhofu.

Dilinge Fluß – Dėlinga, upė.

Ditwa Fluß – Ditava [Dituva], upė.

Długe See – Ilgio ežeras.

Dlusentz See – *Dluzenco* ežeras.

Doben See – *Dubio** ežeras.

Dobeyn See – *Dobrino** ežeras.

Domerau – *Dameravas**, dvigubas ežeras, tarp abiejų jo dalių yra Gilgenburgas.

Donaiken See – *Donaikeno* ežeras.

Dogup Fluß – *Dugupė**, upė.

Dost See – *Dosto* ežeras.

[153] *MSB post h. v.:* zwischen Goldap und Oletzko. [154] *MSB post h. v.:* zwischen Sensburg und Ortelsburg. [155] *MSB post h. v.:* hinter Saalfelt. [156] *MSB post h. v.:* bey Lyck. / Dobrin See eigentlich. [157] *MSB post h. v.:* der Große und kleine. [158] *MSB post h. v.:* bey Oletzko. [159] *MSB post h. v.:* bey Pillupöhnen. [160] *MSB post h. v.:* bey Bischstein.

Drausen See, dessen ein theil nach Marien-/burg, daß zweyte nach Elbing gehöret, wie-/woll einige Dörffer im Ambt Holland, auch / vor daß Schloß zu fischen macht haben.

Drauen, ein Auß-fluß ins Churische Haaff.

Dribentz Fluß entspringet bey Römers-Wald, / läufft auff Wormdit, fält in die Passerge.

Dribnitz Fluß, heist auch *Dribentz,* leuft / auff Osterroda, gehet in die See Dribentz, fält eine Meile über Thorn in die Weissel, bey der alten Schlotterey.

Driel Fluß[161].

Druszen, ein zweyfacher See[162] [55].

Dulichin See[163].

Dumer See[164].

Dunawiszbek, ein Einfluß[165].

E

Eylentz See[166] [56].

Eymen Fluß[167].

Eysse Fluß[168].

Eysse See[169].

Eyster Fluß[170].

Elbing, kombt auß dem See Drausen, leufft / die Stadt Elbing vorbey, eine Meile darunter / fält er ins Frische Haff.

Alt-Elbing Fluß[171].

Eller Fluß[172].

Elling oder *Alling* See[173].

Elme Fluß[174]. //

[111v 1] Elßge Fluß[175].

Erling See[176].

[161] *MSB post h. v.:* bey Mohrungen. [162] *MSB post h. v.:* groß und klein bey Poppen, im Johannsbergischen. [163] *MSB post h. v.:* ein Ausfluß aus dem Spirding. [164] *MSB post h. v.:* bey Bischburg. [165] *MSB post h. v.:* im Schackischen. [166] *MSB post h. v.:* bey Deutsch Eylau. [167] *MSB post h. v.:* bey Kraupischken im Ragnitschen. [168] *MSB post h. v.:* bey Prekols im Memelschen.

*Drausen See – Drūsuo**, ežeras, viena jo dalis priklauso Marienburgui, kita – Elbingui, nors teisę žvejoti ties pilimi turi ir keli Holando valsčiaus kaimai.

Drauen – Dreverna, atšaka, įtekanti į Kuršių marias.

*Dribentz Fluß – Dravanta**, upė prasideda ties Rėmersvaldu, teka link Vormedytės, įteka į Paseriją.

Dribnitz Fluß – Dribnicas, upė, ją vadina ir *Dribencu*, teka Osterodės link, kerta Dravantos ežerą, mylia už Torunės įteka į Vyslą ties senąja *Šloterei*.

Driel Fluß – Drylis, upė.

*Druszen – Drūsinas**, dvigubas ežeras[55].

Dulichin See – Dulichino ežeras.

Dumer See – Dumerio ežeras.

Dunawiszbek – Dunavisė, intakas.

E

Eylentz See – Eilencas, ežeras[56].

Eymen Fluß – Eimenys, upė.

Eysse Fluß – Aisė, upė.

Eysse See – Aisė, ežeras.

Eyster Fluß – Estra, upė.

Elbing – Elbingas, išteka iš Drūsens ežero, teka pro Elbingą, mylia nuo jo įteka į Aistmares.

Alt-Elbing Fluß – Senasis Elbingas, upė.

Eller Fluß – Eleris, upė.

Elling oder *Alling See – Elingo* arba *Alingo* ežeras.

*Elme Fluß – Elmė**, upė. //

[111v 1] *Elßge Fluß – Elsgė,* upė.

*Erling See – Erlingo** ežeras.

[169] *MSB post h. v.:* bey Liebemuhl. [170] *MSB post h. v.:* zwischen Coadjuten und Wilkischken. [171] *MSB post h. v.:* bey Elbing. [172] *MSB post h. v.:* bey Preuß. Eylau. [173] *MSB post h. v.:* im Allensteinischen. [174] *MSB post h. v.:* bey Landsberg. [175] *MSB post h. v.:* bey Pr. Holland. [176] *MSB post h. v.:* bey Liebemuhl.

F

Ferß in Königl. Preussen, Fluß, kombt / von Szoneck und Stargard, fält bey Mewa / in die Weissel.

Fischeradi[177], Fluß auf Samlandt bey Fischhausen.

Flaching See in Preuschmarckischen, hat 4 / Werder, ist sehr fischreich.

Fogler Fluß ist schier vergangen[178].

Frisching Fluß entspringet auß dem Mo-/rast Zelaw[179], läufft auff Uderwangen, ver-/mählet sich mit dem Fluß Bislentz und / Stratge, fält endlich ins Frische Haaff.

G

Gabelich See[180].

Gand See[181].

Gartz See groß und klein[182].

Garden Fluß[183].

Garten See[184].

Gauden [!][185] See[186].

Gautcke See[187] [57].

Gausutte, ein Winckel im Churischen Haaffe, / der sehr Flooß ist.

Gawaite Fluß[188].

Gayl See[189] [58].

Gegen Fluß[190].

Gelland See[191] [58].

Gerbas See[192].

Geeserich, ein langer See, schier 5 Meil / lang, hat einige Werder, darunter Eins, daß / *Heilige Werder* genant, worin die alten / Preussen ihre Abgötterey getrieben haben.

Geil-See ist sehr fischreich[193] [60].

Gilbing See[194].

[177] *MSB:* Fischeradt. [178] *MSB post h. v.:* zwischen Fogler und Schunargruben auf der Frischen Nehrung. [179] *MSB:* Zelau. [180] *MSB post h. v.:* bey Kruglaucken. [181] *MSB post h. v.:* bey Babent. [182] *MSB post h. v.:* bey Schönberg. [183] *MSB post h. v.:* bey Mühlhausen im Oberland. [184] *MSB post h. v.:* bey Mühlhausen im Oberland. [185] *err.* Ganden, *MSB:* Gauden. [186] *MSB post h. v.:* zwischen Nisenburg und Preusch Mark.

F

Ferß – Fersas, Karališkosios Prūsijos upė, atiteka nuo Šoneko ir Stargardo, ties Mėve įteka į Vyslą.

Fischeradi – Fišeradė, Sembos upė prie Žuvininkų.

Flaching See – Flachingas, ežeras Proišmarko apylinkėse, turi 4 saleles, labai žuvingas.

Fogler Fluß – Fogleris, upė, jau beveik išsekusi.

Frisching Fluß – Frišingas, upė, prasideda Seilavos pelkėse, teka Ūdravangio link, susilieja su *Bislenco* ir Stradiko upėmis, galiausiai įteka į Aistmares.

G

Gabelich See – Gabelicho ežeras.

Gand See – Gando ežeras.

Gartz See – Garcas, ežeras, Didysis ir Mažasis.

Garden Fluß – Gardena, upė.

Garten See – Garteno ežeras.

Gauden [!] *See – Gaudeno* ežeras.

Gautcke See – Gaudikės ežeras[57].

Gausutte – Gausutė, Kuršių marių užutekis, jame visą laiką plaukia daug sielių.

Gawaite Fluß – Gavaitė, upė.

*Gayl See – Gailas**, ežeras[58].

Gegen Fluß – Gėgė, upė.

*Gelland See – Galantas**, ežeras[59].

Gerbas See – Gerbaso ežeras.

*Geeserich – Geizerikas** [Geizerichas], ilgas ežeras, kone 5 mylių ilgio, turi keletą salų, vienoje iš jų, vadinamoje *Šventąja sala*, senovės prūsai atlikdavo stabmeldiškas apeigas.

*Geil-See – Gailas**, ežeras labai žuvingas[60].

Gilbing See – Gilbingo ežeras.

[187] *MSB post h. v.:* auf Samland bey Fischhausen ein Fluß. [188] *MSB post h. v.:* bey Kiauten im Insterburgischen. [189] *MSB post h. v.:* zwischen Kruglaucken und Stradaunen. [190] *MSB post h. v.:* bey Tilse jenseit der Memel. [191] *MSB post h. v.:* zwischen Bischburg und Sensburg. [192] *MSB post h. v.:* hinter Goldapp. [193] *MSB post h. v.:* zwischen Deutsch Eylau und Liebemuhl. [194] *MSB post h. v.:* am Allensteinischen.

Gilge Fluß, am Churischen Haaff.
Gilge Fluß auff Natangen[195].
Gimen See[196].
Gimmen See[197].
Groß-Glauben See[198].
Golbe Fluß im Insterburgschen, welches / die zu Narpisken vor heilig gehalten, / die Verehrerer dessen sind ins gemein umb ein / Aug kom[m]en, welchs Sie vor eine sonderbahre / Gnad ihrer Götter geacht.
Goldap Fluß[199].
Goluben See[200]. //
[111v 2] Gorkel See, ist ein Winckel im Leventin See.
Graffna, ein zweifacher See[201].
Gammer [!][202] See[203].
Graibe See[204].
Grodischker See[205].
Grodischken Fluß[206].
Grün See[207].
Guber Fluß entspringt im Reinischen auß / einem See desselben Nahmens, fleust Ras-/tenburg vorbey, fält bey Lünenburg in / den Fluß Zain[61].
Gugau See[208].
Guhrna Fluß[209].
Gungapis Fluß[210].
Gunski See[211].
Guske Fluß[212].

H

Habesgahe[213] See[214].
Hars See[215].
Hasen Fluß[216].

[195] *MSB post h. v.:* zwischen Mottenhagen und Zelau. [196] *MSB post h. v.:* an der Passarge im Guttstaedtschen. [197] *MSB post h. v.:* zwischen Hohenstein und Passenheim. [198] *MSB post h. v.:* bey Bischofswerder. [199] *MSB post h. v.:* bey der Stadt Goldapp. [200] *MSB post h. v.:* bey Stradaunen. [201] *MSB post h. v.:* groß und klein, bey Babent. [202] *MSB:* Gom[m]er. [203] *MSB post h. v.:* bey Passenheim. [204] *MSB post h. v.:* bey Ostrocollen.

Gilge Fluß – Gilija, upė prie Kuršių marių.
Gilge Fluß – *Gilija**, upė Notangoje.
Gimen See – *Gimo** ežeras.
Gimmen See – *Gimo** ežeras.
Groß-Glauben See – *Grosglaubeno* ežeras.
Golbe Fluß – Galbė, upė Įsruties apylinkėse, Narpiškiuose ji laikyta šventa, jos garbintojai dažniausiai prarasdavo vieną akį ir tai laikydavo ypatinga dievų malone.
Goldap Fluß – Geldapė, upė.
Goluben See – *Golubeno* ežeras. //
[111v 2] *Gorkel See* – *Gorkelio* ežeras, yra dalis Leventyno ežero.
Graffna – *Grafna*, dvigubas ežeras.
Gammer [!] *See* – *Gamerio* ežeras.
Graibe See – *Graibo** ežeras.
Grodischker See – *Grodiškerio* ežeras.
Grodischken Fluß – *Grodiškeno* upė.
Grün See – *Griuno* ežeras.
Guber Fluß – Gubrė, upė, išteka iš to paties pavadinimo ežero netoli Reino, teka pro Rastenburgą, ties Liuneburgu įteka į Caino upę[61].

Gugau See – *Gugau* ežeras.
Guhrna Fluß – Gurna, upė.
Gungapis Fluß – *Gungapis**, upė.
Gunski See – *Gunskio* ežeras.
Guske Fluß – *Guskė*, upė.

H

Habesgahe See – *Habesgahės* ežeras.
Hars See – *Harso* ežeras
Hasen Fluß – *Hazena*, upė.

[205] *MSB post h. v.:* zwischen Goldapp und Oletzko. [206] *MSB post h. v.:* zwischen Osterod und Gilgenburg. [207] *MSB post h. v.:* bey Sensburg. [208] *MSB post h. v.:* zwischen Osterod und Hohenstein. [209] *MSB post h. v.:* hinter Goldapp. [210] *MSB post h. v.:* bey Coadjuten im Tilsitschen. [211] *MSB post h. v.:* zwischen Oletzko und Lyck. [212] *MSB post h. v.:* bey Landsberg. [213] *MSB:* Habesgahr. [214] *MSB post h. v.:* bey Liebemühl. [215] *MSB post h. v.:* bey Loezen. [216] *MSB post h. v.:* bey Polommen.

Hasen See[217].
Hensel See[218].
Holm-See[219].
Humling See[220].

I

Jadiae Fluß an der Littauschen Gräntze[221] [62].
Jara, auch Jarkia[222] Fluß, heist bey Jeroszyn Nara[223].
Jaute Fluß im Heilig-Beilgischen.
Idioffa[224], ein zweifacher See[225].
Jiegoczyn See, groß und klein[226].
Ilgenit See[227].
Inster Fluß[228] [63].
Insche Fluß, am Churischen Haaff.
Inster im Ragnitschen, vermehlet sich mit / der Goldap[229] Fluß und Alle, und wird der / Pregel [64].
Jodup Fluß ⌈von See, groß und klein[230].
Jon See[231].
Jura Fluß[232].
Juxt See[233].

K

Kalamp Fluß.
Kalben See[234] [65].
Kammon Fluß[235].
Karbin Fluß[236] [66].
Karckel Fluß[237].
Karx See[238].
Kasten Fluß[239].
Katzen See[240].

[217] *MSB post h. v.:* bey Polommen. [218] *MSB post h. v.:* zwischen Loetzen und Stradaunen. [219] *MSB post h. v.:* bey Stradaunen. [220] *MSB post h. v.:* bey Liebemuhl. [221] *MSB post h. v.:* bey Lasdeinen. [222] *MSB:* Jarczia. [223] *MSB post h. v.:* hinter Goldapp. [224] *MSB:* Idiosta. [225] *MSB post h. v.:* groß und klein, bey Ortelsburg. [226] *MSB post h. v.:* bey Johannsburg. [227] *MSB post h. v.:* bey Oletzko. [228] *MSB post h. v.:* bey Litthauisch Georgenburg.

Hasen See – Hazeno ežeras.
Hensel See – Henzelio ežeras.
Holm-See – Holmo ežeras.
Humling See – Humlingo ežeras.

I

Jadiae Fluß – Jadija, upė pasienyje su Lietuva[62].
Jara, auch *Jarkia* – Jara, taip pat Jarkija, Jerošinas vadina *Nara.*
*Jaute Fluß – Jautupė**, upė Šventapilės apylinkėse.
Idioffa – Idiofa, dvigubas ežeras.
Jiegoczyn See – Jiegočynas, ežeras, Didysis ir Mažasis.
Ilgenit See – Ilgenito ežeras.
*Inster Fluß – Instre** [Įsrutis], upė[63].
Insche Fluß – Įsė, upė prie Kuršių marių.
*Inster – Instre** [Įsrutis], prie Ragainės, susiliejusi su Geldapės upe ir Alna virsta Priegliumi[64].
Jodup Fluß – Juodupė, upė, [išteka] iš ežero, Didžioji ir Mažoji.
Jon See – Jono ežeras.
Jura Fluß – Jūra, upė.
Juxt See – Juksto ežeras.

K

*Kalamp Fluß – Kalampa**, upė.
*Kalben See – Kalvio** ežeras[65].
Kammon Fluß – Kamona, upė.
Karbin Fluß – Karbė [Karvė*]*, upė[66].
Karckel Fluß – Karklė, upė.
Karx See – Karksas, ežeras.
Kasten Fluß – Kastena, upė.
Katzen See – Kaceno ežeras.

[229] *MSB:* Angerapp. ⌈...[230] *MSB:* bey Pilkallen fließt in die Inster. [231] *MSB post h. v.:* groß und klein. [232] *MSB post h. v.:* fließt in die Memel bey Wilkischken. [233] *MSB post h. v.:* zwischen Sensburg und Rhein. [234] *MSB post h. v.:* bey Passenheim. [235] *MSB post h. v.:* zwischen Woynutten und Tauroggen. [236] *MSB post h. v.:* bey Liebmühl. [237] *MSB post h. v.:* am Kurschen Hafe im Memelschen. [238] *MSB post h. v.:* bey Bischburg. [239] *MSB post h. v.:* bey Wormditt. [240] *MSB post h. v.:* im Rheinschen.

Katz Fluß auff Pomerellen[241]. //

[112r 1] Kauke Fluß, leufft auß der Gilge in / die Russe[67] und benimbt der Gilgen daß / Wasser, daß des Sommers die Wittinen, / oder Schiffe, nicht woll die Gilge hinab kön-/nen gehen, müssen demnach die Russe hin-/ab und durch die Stilbeck und Haff nach / Labiaw fahren. Ob zwar viel darauff ge-/wendet, hat man doch dem nicht wehren kön-/nen.

Kaukster Fluß zu Creutzburg.

Kekowa See[242] [68].

Kellern See[243].

Kenstrut See[244].

Kermes See[245].

Kirfit[246] See, bey der Jagt-bude Poppen.

Kirmes See[247].

Kirschen Fluß[248] [69].

Klessawsche[249] See[250].

Klockstorck See[251].

Koffnetz See[252].

Königs See[253].

Kostnich See, daß ein theil nach Frauenburg, / daß zweyte Churf[ürsten][254] zu Brandenb[urg] zugehöret[255].

Kostnichen Fluß[256].

Kveck Fluß.

Krucklanicken See[257].

Krzybelle See[258].

Kukowin See[259].

Kukling See[260] [70].

Kun[261] Fluß[262].

Kvina See[263].

Kussaw See[264].

[241] *MSB post h. v.:* bey Oliva. / Katzbach in Königsberg. [242] *MSB post h. v.:* zwischen Neidenburg und Ortelsburg. [243] *MSB post h. v.:* bey Allenstein. [244] *MSB post h. v.:* bey Allenstein. [245] *MSB post h. v.:* bey Wartenburg. [246] *MSB:* Kirfil. [247] *MSB post h. v.:* bey Wartenburg. [248] *MSB post h. v.:* bey Guttstadt. [249] *MSB:* Kleschawschen. [250] *MSB post h. v.:* bey Kiauten. [251] *MSB post h. v.:* bey Preusch Mark. [252] *MSB post h. v.:* zwischen Gilgenburg und Neidenburg.

Katz Fluß – Kacas, upė Pomeranijoje. //

[112r 1] *Kauke Fluß* – Kaukė, upė, iš Gilijos teka į Rusnę[67], pasiimdama Gilijos vandens, dėl to vasarą vytinės arba laivai negali plaukti Gilija žemyn ir jiems tenka plaukti Rusne, po to per *Štilbeką* ir marias vykti į Labguvą. Ir nors taip sugaišdavo daug laiko, bet kito kelio nebuvo.

Kaukster Fluß – Kaukstera, upė prie Kroicburgo.

*Kekowa See – Kekavo** ežeras[68].

Kellern See – Kelerno ežeras.

Kenstrut See – Kenstruto ežeras.

Kermes See – Kermeso ežeras.

Kirfit See – Kirfito ežeras, prie *Popeno* medžiotojų namelio.

*Kirmes See – Kirmeso** ežeras.

*Kirschen Fluß – Kirsna**, upė[69].

Klessawsche See – Klišių ežeras.

Klockstorck See – Klokštorko ežeras.

Koffnetz See – Kofneco ežeras.

Königs See – Kėnigo ežeras.

*Kostnich See – Kaisniko** ežeras, viena dalis priklauso Frauenburgui, kita Brandenburgo kurfiurstui.

*Kostnichen Fluß – Kaisnika**, upė.

Kveck Fluß – Kvekas, upė.

Krucklanicken See – Kruklanikeno ežeras.

Krzybelle See – Kšibelės ežeras.

Kukowin See – Kukovino ežeras.

*Kukling See – Kukulingo** ežeras[70].

Kun Fluß – Kunas, upė.

Kvina See – Kvinos ežeras.

*Kussaw See – Kusavo** ežeras

[253] *MSB post h. v.:* bey Willenberg. [254] *MSB post h. v.:* Durch[laucht]. [255] *MSB post h. v.:* im Allensteinischen. [256] *MSB post h. v.:* im Allensteinschen. [257] *MSB post h. v.:* bey Loetzen. [258] *MSB post h. v.:* bey Stradaunen. [259] *MSB post h. v.:* bey Stradaunen. [260] *MSB post h. v.:* bey Allenstein. [261] *MSB:* Kuh. [262] *MSB post h. v.:* zwischen Mottenhagen und Wehlau. [263] *MSB post h. v.:* hinter Sensburg. [264] *MSB post h. v.:* im Wormdittschen.

Kotten See, ist groß, tieff und sehr krum[m]e[265].
Kutsch See[266].

L

Labentz See[267].
Laiken Fluß[268].
Lais See[269] [71].
Lang-Kuck See[270] [72].
Lanck See zwischen Eylaw und Bretchen.
Lanck See bey Allenstein[271].
Lanck See im Ortelsburgischen.
Lapasken See[272].
Lapimoszken See[273].
Lauben See[274].
Laukne Fluß[275].
Laucup Fluß[276].
Lauter See[277].
Lazomet See[278].
Leliszke See, bey Passenheim[279].
Lepon, ein gräntz-Fluß, an Littauen[280]. //

[112r 2] Leventin, oder *Negotin* See an Letzen, bey / diesem See ist remarquabel, daß sich offters un-/versehens gegen daß Vorjahr daß Eyß auff / den Grund gehet und zu Boden sincken soll[281].

Luebe Fluß zur Lübemühl.
Libenitz See[282].
Lik Fluß[73].
Likker-Ort See[283].
Lick [!][284] [74].
Loben See[285].

[265] *MSB post h. v.:* im Angerburgschen. [266] *MSB post h. v.:* hinter Rhein. [267] *MSB post h. v.:* bey Deutsch Eylau. [268] *MSB post h. v.:* zwischen Tilse und Kuckernese. [269] *MSB post h. v.:* an der Allensteinschen Grentz. [270] *MSB post h. v.:* im Angerburgischen. [271] *MSB post h. v.:* im Ermlande. [272] *MSB post h. v.:* zwischen Sensburg und Bischburg. [273] *MSB post h. v.:* hinter Sensburg. [274] *MSB post h. v.:* hinter Hohenstein. [275] *MSB post h. v.:* fließet in die Memel. [276] *MSB post h. v.:* bey Wistitten.

Kotten See – *Koteno* ežeras, didelis, gilus ir labai vingiuotas.
Kutsch See – *Kučo* ežeras.

L

Labentz See – *Labenco* ežeras.
Laiken Fluß – *Laikė**, upė.
Lais See – *Laiso** ežeras[71].
Lang-Kuck See – *Ilgasis Kuko** ežeras[72].
Lanck See – *Lanko* ežeras tarp Ylavos ir Bretcheno.
Lanck See – *Lanko* ežeras netoli Alenšteino.
Lanck See – *Lanko* ežeras Ortelsburgo apylinkėse.
Lapasken See – *Lapasko** ežeras.
Lapimoszken See – *Lapimaskių* ežeras.
Lauben See – *Laubeno* ežeras.
Laukne Fluß – Laukna, upė.
Laucup Fluß – Laukupė, upė.
Lauter See – *Lauterio* ežeras.
Lazomet See – *Lacometo* ežeras.
Leliszke See – *Leilisko** ežeras, prie Pasenheimo.
Lepon – Liepona, pasienio upė, prie Lietuvos. //

[112r 2] *Leventin* oder *Negotin See* – Leventyno arba Negotyno ežeras prie Leceno, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad ankstyvą pavasarį ledas dažnai staiga ima grimzti dugnan.

Luebe Fluß – *Liubė*, upė prie Liubemiūlės.
Libenitz See – *Libenico* ežeras.
Lik Fluß – *Likė*, upė[73].
Likker-Ort See – *Liko* ežeras.
Lick [!] – *Lykas*[74].
Loben See – *Lobinis**, ežeras.

[277] *MSB post h. v.:* bey Deutsch Eylau. Es ist aber auch / zwischen Bischstein un Sensburg im Ermland eine / dergleichen See Lauter. [278] *MSB post h. v.:* bey Stradaunen. [279] *MSB post h. v.:* / Groß Lembock bey Willenberg. [280] *MSB post h. v.:* bey Wirballischcken. [281] *MSB post h. v.:* / Liebe im Riesenburgischen und Marienwerder. [282] *MSB post h. v.:* bey Risenburg. [283] *MSB post h. v.:* bey Arys. [284] *MSB:* Lyckigin See, zwischen Sperling und Polommen. [285] *MSB post h. v.:* bey Liebemühl.

Loszeinen See[286].
Loy Fluß[287].
Lubnitz Fluß[288].
Lukanisch See[289].
Lutke See[290].

M

Malßewen[291] See[292].
Margen See[293].
Maling See[294].
Marung See[295].
Marckshöfe See[296].
Matter See, drin sich die Fische nicht woll / fischen lassen, dafern man nicht die zwee bey-/an-liegende See nicht fischet[297].
Maurß[298] Fluß[299] [75].
Mebing See[300].
Medlauk Fluß[301].
Memel Fluß, oder Mümmel, Littausch / *Nieomon,* soll der Chronus seyn, läufft auff / Ragnit und Tilsit, theilet sich in die Russe / und Gilge, ein Schiff- und Fisch-reicher Fluß.
Memelin Fluß[302].
Mendabar See[303].
⌈Milden See.
Milische See[304].
Minia Fluß, ein schöner, Fischreicher Fluß, / läufft ins Churische Haff beym Dorff Minia[305].
Minter See[306].
Miegla Fluß[307] [76].
Miszlitz See[308].

[286] *MSB post h. v.:* bey Bartenstein. [287] *MSB post h. v.:* im Memelschen Ausfluß ins Curische Haf. [288] *MSB post h. v.:* zwischen Soldau und Hohenstein. [289] *MSB post h. v.:* bey Nickolaicken. [290] *MSB post h. v.:* hinter Hohenstein. [291] *MSB:* Malschöwen. [292] *MSB post h. v.:* hinter Passenheim. [293] *MSB post h. v.:* bey Marienwerder. [294] *MSB post h. v.:* bey Hohenstein. [295] *MSB post h. v.:* hinter Morungen. [296] *MSB post h. v.:* bey Ortelsburg. [297] *MSB:* Ist im Ortelsburgischen. [298] *MSB post h. v.:* Mauers. [299] *MSB post h. v.:* bey Labiau. [300] *MSB post h. v.:* zwischen Preusch Mark und Saalfeld. [301] *MSB post h. v.:* im Tilsitschen.

Loszeinen See – *Lošeineno* ežeras.
Loy Fluß – Lūja [Luoja], upė.
Lubnitz Fluß – *Liubnica,* upė.
Lukanisch See – *Lukanišo* ežeras.
Lutke See – *Liutkės* ežeras.

M

Malßewen See – *Malsevo** ežeras.
Margen See – *Margeno* ežeras.
Maling See – *Malingo* ežeras.
Marung See – *Marangas**, ežeras.
Marckshöfe See – *Markshėfės* ežeras.
Matter See – *Materio* ežeras, kuriame nepatogu gaudyti žuvis, jeigu nežuvauji dviejuose greta esančiuose ežeruose.
Maurß Fluß – *Maura**, upė[75].
Mebing See – *Mebingo* ežeras.
Medlauk Fluß – Medlaukis, upė.
Memel Fluß, oder *Mümmel* – Nemunas, kitaip *Miumelis*, lietuviškai *Nieomon*, upė, tai yra *Chronas*, teka Ragainės ir Tilžės link, išsišakoja į Rusnę ir Giliją, puikiai tinkama laivybai ir žuvinga upė.
Memelin Fluß – Nemunynas, upė.
Mendabar See – *Mendabaro* ežeras.
Milden See – *Mildo** ežeras.
Milische See – *Milišės* ežeras.
Minia Fluß – Minija, upė, graži, žuvinga, ties Minijos kaimu įteka į Kuršių marias.
Minter See – *Minterio* ežeras.
Miegla Fluß – *Miegla,* upė[76].
Miszlitz See – *Mislico* ežeras.

[302] *MSB post h. v.:* Ausfluß im Curischen Haf, im Memelischen. [303] *MSB post h. v.:* bey Sehsten. Merwisch, ein Fluß bey / Tilze. Fließt in den Mühlen Teich, daselbst, / oder eigentlich in den Fluß Tilsit. s. privil. von Tilsit. ⌈...[304] *MSB įrašyta po* Minia *:/: MSB eingetragen nach* Minia*:* Milden See bey Liebstadt. Milische See, hinter Hohenstein. [305] *MSB post h. v.:* im Memelschen. [306] *MSB post h. v.:* bey Landsberg. [307] *MSB post h. v.:* zwischen Garden und Coadjuten in Zamaiten. [308] *MSB post h. v.:* hinter Hohenstein.

Mittwe Fluß[309].
Moransen See[310].
Mösing See[311].
Moxt See[312].
Mucker See und Fluß[313].
Muncken See[314].

N

Nabe Fluß[315].
Nagott See, zween desselben Nahmens in / Preussen[316]. //
[112v 1] Nagotz Fluß, ein Arm der Weissel, / ist wegen des offtern Außreisens ins / Werder Fischau mit Tämmen versichert.
Alt Nagot Fluß, Neu Nagot Fluß[317].

Naimen See[318].
Naltz See[319].
Napelger See[320] [77].
Nara See[321].
Nasewitz See[322].
Natatz See[323].
Nein Fluß bey Taplacken.
Nergen See, hält an sich 40 Insulen, oder Werder[324].
Neucupe Fluß[325].
Newotin, suche[326] Levotin.
Nyda Fluß, entspringet bey Neydenburg, / läufft auff Soldau und dan in Masau.
Nieden, ein langer See, im Johannburgischen.

O

Oecul See[327].
Olecko Fluß sind zwe, der grosse und der / kleine[328].

[309] *MSB post h. v.:* bey Liettauisch Georgenburg. [310] *MSB post h. v.:* hinter Hohenstein. [311] *MSB post h. v.:* im Allensteinischen. [312] *MSB post h. v.:* bey Stradaunen. [313] *MSB post h. v.:* bey Poppen. [314] *MSB post h. v.:* bey Domnau. [315] *MSB post h. v.:* bey Schirwindt. [316] *MSB post h. v.:* bey Roggenhausen und bey Weisselburg. [317] *MSB post h. v.:* bey Marienburg. [318] *MSB post h. v.:* bey Saalfeldt. [319] *MSB post h. v.:* bey Bischburg.

Mittwe Fluß – Mituva, upė.
Moransen See – *Moranzeno* ežeras.
Mösing See – *Musingo** ežeras.
Moxt See – *Moksto* ežeras.
Mucker – *Mukras**, ežeras, ir *Mukra**, upė.
Muncken See – *Munkeno* ežeras.

N

Nabe Fluß – *Nabotė**, upė.
Nagott See – *Nogatas**, du to paties pavadinimo ežerai Prūsijoje. //
[112v 1] *Nagotz Fluß* – *Nogatas**, upė, Vyslos atšaka, dėl to, kad jos vandenys dažnai apsemdavo Fišau salelę, sutvirtinta pylimais.
Alt Nagot Fluß, Neu Nagot Fluß – *Senoji Nogata**, upė, *Naujoji Nogata**, upė.
Naimen See – *Naimeno** ežeras.
Naltz See – *Nalco* ežeras.
Napelger See – *Napelgerio* ežeras[77].
Nara See – *Naros** ežeras.
Nasewitz See – *Nazevico* ežeras.
Natatz See – *Nataco* ežeras.
Nein Fluß – *Nėna**, upė prie Taplaukių.
Nergen See – *Nerijo** ežeras, jame yra 40 salų arba salelių.
Neucupe Fluß – Naikupė, upė.
Newotin, suche *Levotin* – Negotynas, žr. Leventynas.
Nyda Fluß – *Nyda**, upė, išteka prie Neidenburgo, teka Saldavos link, o paskui į Mazoviją.
Nieden – *Nydas**, ilgas ežeras Johansburgo apylinkėse.

O

Oecul See – *Ėkulo* ežeras.
Olecko Fluß – Alėcka, upė, yra dvi to paties pavadinimo upės, Didžioji ir Mažoji.

[320] *MSB post h. v.:* bey Risenburg, Napregel See. [321] *MSB post h. v.:* siehe Jarcken, hinter Goldapp. [322] *MSB post h. v.:* zwischen Saalfeldt und Morungen. [323] *MSB post h. v.:* bey Ortelsburg. [324] *MSB post h. v.:* bey Mohrungen, giebt schöne Murenen. [325] *MSB post h. v.:* im Memelschen. [326] *MSB:* siehe. [327] *MSB post h. v.:* bey Allenstein. [328] *MSB post h. v.:* im Oletzkoschen.

Omet[329] Fluß gehet bey Dringfort, Gedau-/en[330], Allenburg, endlich in die Alle Fluß.

Omesan Fluß[331].

Omulesz[332] Fluß, er wird auch genandt *Mollyo,* / oder *Mallien*[333].

Omulski See. It[em] *Malsicke*[334].

Oorschitz Fluß[335].

Ossa, ein Scheidfluß des Culmen Landes, / von Pomesan theilet sich in zwee Theile, bey / Graudentz, da ein Theil in die Weichsel bey / Graudentz, ein Theil bey Sackraw. Von die-/sem Strom setzet Mechovius[n(40)], daß König / Boleslaus Chrabri einen eysern Pfahl ins / Fluß soll geschlagen haben.

Klein Ossa Fluß[336].

Ossen See.

P

Pagabia See, klein und groß[337].

Pommer[338] See, zwiefach klein und groß[339].

Pantzer See[340].

Passerye Fluß, entspringt in einer Wiesen, / unweit Hoensten, leufft durch Szerin See[78], / scheidet daß Fürstenthumb vom Ermelländi-/schen Bischthumb und fält unter Branden-/burg ins Frische Haff. Einige halten ihn / vor den Chronus. //

[112v 2] Paulig See[341].

Pausen See[342].

Pauten See[343].

Pawer See[344].

Petarn See[345].

Petterger See.

[n(40)] Lib. 2. cap. 7.
[Matthias a Miechow, Chronica Polonorum, Cracoviae, 1521, lib. 2, cap. 7.]

[329] *MSB:* Omel. [330] *MSB:* Gerdauen. [331] *MSB post h. v.:* bey Heiligenbeil. [332] *MSB:* Omulef. [333] *MSB post h. v.:* im Willenbergischen. [334] *MSB post h. v.:* im Willenbergischen. [335] *MSB post h. v.:* hinter Willenberg. [336] *MSB post h. v.:* zwischen Strasburg und Lessen. [337] *MSB post h. v.:* im Johannsburgschen.

Omet Fluß – Ameita, upė, teka pro *Dringfortą*, Girdavą, Alenburgą, galop įteka į Alnos upę.

Omesan Fluß – Omaza, upė.

Omulesz Fluß – Omulevas, upė, dar vadinama *Mollyo,* arba *Mallien.*

Omulski See – Omulskio ežeras. Taip pat [vadinamas] *Malzikio** [ežeru].

Oorschitz Fluß – Oršica, upė.

Ossa – Uosa [Osa],* Kulmo žemės riba tekanti upė, Pamedėje, ties Graudencu, skyla į dvi šakas, viena dalis į Vyslą įteka ties Graudencu, kita dalis ties *Zakrau.* Apie šią upę Mechovijus[n(40)] teigia, jog karalius Boleslovas Narsusis į ją įsmeigęs geležinį stulpą.

Klein Ossa Fluß – Mažoji Uosa [Osa],* upė.

Ossen See – Uoso [Oso]* ežeras.

P

Pagabia See – Pagabijo ežeras, Mažasis ir Didysis.

Pommer See – Pomerio ežeras, dvigubas, Mažasis ir Didysis.

Pantzer See – Pancerio ežeras.

Passerye Fluß – Paserija, upė, prasideda pievose netoli Hohensteino, tekėdama kerta *Šerino** ežerą[78], toliau sudaro skiriamąją ribą tarp [Prūsijos] kunigaikštystės ir Varmės vyskupijos, už Brandenburgo įteka į Aistmares. Kai kas ją laiko *Chronu.* //

[112v 2] *Paulig See – Pauligo* ežeras.

Pausen See – Pauso ežeras.

*Pauten See – Pauto** ežeras.

*Pawer See – Pauro** ežeras.

Petarn See – Petarno ežeras.

Petterger See – Petergerio ežeras.

[338] *MSB:* Pam[m]er. [339] *MSB post h. v.:* zwischen Rhein und Stradaunen. / Pamelet, ein Fluß bey Tilsit. [340] *MSB post h. v.:* bey Gilgenburg. [341] *MSB post h. v.:* zwischen Hohenstein und Passenheim. [342] *MSB post h. v.:* bey Osterode. [343] *MSB post h. v.:* bey Liebemuhl. [344] *MSB:* Pawer Fluß, über Saalau. [345] *MSB post h. v.:* zwischen Wormditt und Heilsberg. [346] *MSB post h. v.:* bey Deutsch Eylau.

Pfaffen See[346].

Piasuden See; ist zweyfach, klein und groß[347].

Pirfuß See[348].

Pitz Fluß[349].

Planst See[350].

Plusupe Fluß[351].

Plene See, diese ist im Vorjahr Fischreich, im / Sommer gewint man schon Heu darin[352].

Plutnica Fluß, bey Putzig, gehet in die Putz-/ker Wick See[353].

Popluszka See.

Poszwar Fluß[354].

Pralles Fluß.

Pregel Fluß, hat zu vor *Skare* geheyssen, / soll den Nahmen haben von Pregolla, dem Weibe / des Samo, daher soll sie *Pregolla* genant seyn. / Dysburg nennet ihn *Pregora*, fängt an bey / Welau[79], theilet sich in den Alten und Neuen / Pregel, da sie bey Königsberg zusahmen kom-/men und den Kneiphoff umbgeben. Macht / beym Außfluß ins Haff die Insul Ancker, / daselbst auch Bornstein gefunden wird.

Przerosle See[355].

Printz Fluß[356].

Prionien See[357].

Proberg See[358].

Przosolaszken Fluß[359].

Pirwoyn See[360].

Pirwoy See[361].

Pudler Ort, ⌈See[362].

Purdunik See[363].

Pyrfus See[364].

Pysch Fluß bey Johansburg.

[347] *MSB post h. v.:* zwischen Ortelsburg und Poppen. [348] *MSB post h. v.:* bey Nickolaycken. [349] *MSB:* See bey Wartenburg. [350] *MSB post h. v.:* im Allensteinschen. [351] *MSB post h. v.:* bey Lasdeinen. [352] *MSB post h. v.:* bey Tilse. [353] *MSB post h. v.:* / Ponargen See s. Nergen See. [354] *MSB post h. v.:* bey Creutzberg. [355] *MSB post h. v.:* bey Goldapp. [356] *MSB post h. v.:* bey Cavernick.

Pfaffen See – *Pfafeno* ežeras.

Piasuden See – *Piasudeno* ežeras; dvigubas, Mažasis ir Didysis.

Pirfuß See – *Pirfuso* ežeras.

Pitz Fluß – *Pisa**, upė.

Planst See – *Plansto* ežeras.

Plusupe Fluß – *Plusupė,* upė.

Plene See – Plenė [Plenis], ežeras, pavasarį būna žuvingas, o vasarą jame jau galima pjauti šieną.

Plutnica Fluß – *Plutnica,* upė, prie Pucigo, įteka į Puckerviko ežerą.

Popluszka See – *Popliuškos* ežeras.

Poszwar Fluß – *Pasvara,* upė.

Pralles Fluß – *Pralesa,* upė.

Pregel Fluß – Prieglius, upė, anksčiau vadinosi *Skare*, pavadinimas esą kilęs iš Samo žmonos Pregolos vardo, todėl upė ir buvusi pavadinta *Pregolla.* Dusburgietis ją vadina *Pregora*, [upė] prasideda prie Vėluvos[79], išsišakoja į Senąjį ir Naująjį Prieglių, prie Karaliaučiaus jie susilieja ir apglėbia Knypavą. Toje vietoje, kur įteka į marias, yra Ankerio sala, ten randama ir gintaro.

Przerosle See – Prieraslio ežeras.

Printz Fluß – *Princas,* upė.

Prionien See – *Prionyno* ežeras.

Proberg See – *Probergo* ežeras.

Przosolaszken Fluß – *Pšosolaškenas,* upė.

Pirwoyn See – *Pirvoino* ežeras.

Pirwoy See – *Pirvojaus* ežeras.

Pudler Ort, See – *Pudlerio* ežeras.

Purdunik See – *Purduniko* ežeras.

Pyrfus See – *Pyrfuso* ežeras.

Pysch Fluß – *Pyšas,* upė prie Johansburgo.

[357] *MSB post h. v.:* im Willenbergischen. [358] *MSB post h. v.:* zwischen Rhein und Sensburg. [359] *MSB post h. v.:* bey Johannsburg. [360] *MSB post h. v.:* bey Sensburg. [361] *MSB post h. v.:* bey Bischburg. ⌈...[362] *MSB:* am Curischen Haf im Labiauschen. [363] *MSB post h. v.:* unter Passenheim. [364] *MSB post h. v.:* bey Nickolaycken.

R

Ragup Fluß[365].

Raygrod See[366].

Rakiszde Fluß.

Ram Fluß.

Raude Fluß, zwo des Nahmens. Einer bey / Lewenburg, der zweyte fält ein in den / Aschwein See[367].

Raußwe Fluß[368].

Reden Fluß in Pomerellen, fält bey der Osla-/minschen Beck in die Ost-See, unweit Putzig, ein nutzbahrer Fluß, wegen der schmackhaff-/ten Fisch, an Forellen, Esche, Lächse etc. etc. und Flös-/sung des Holtzes. //

[113r 1] Reinisch Fluß[369].

Reinßke[370] See.

Resaw[371], See, auch Fluß.

Rensee[372] See[373], ist berümbt wegen der Nieder-/lage des Ordens von den Preussen.

Ribno See, sind zwo. Einer unter Gilgen-/burg, der zweyte unter Johansburg.

Riedsaffe See[374].

Rocken See[375], ist zweyfach, klein und groß, die-/ser giebt im Vorjahr Fische, im Sommer Heu.

Rodaun See, auß dem entstehet der Fluß

Radaun, so daß Mühlen Wasser in Dantzig / treibt, so durch einen Graben einen Meile / weges von Praust hero hergeleitet wird, / treibt eine Mähl-Mühle in Dantzig von / 18 Gängen. Ist offters auß-gestochen[376] und / außgerissen, und nicht geringen Schaden / der Stadt Dantzig gethan[377].

Rhor See[378].

Romen See[379].

[365] *MSB post h. v.:* bey Lasdeinen im Ragnitschen. [366] *MSB post h. v.:* bey Ostrocollen. [367] *MSB post h. v.:* im Nordenburgischen. [368] *MSB post h. v.:* bey Kattenau. [369] *MSB post h. v.:* bey Roessel. [370] *MSB:* Reinsche. [371] *MSB:* Resan. [372] *MSB:* Reusen. [373] *MSB post h. v.:* bey Engelsburg.

R

Ragup Fluß – Ragupė, upė.

Raygrod See – Raigardo ežeras.

Rakiszde Fluß – Ragzdė, upė.

*Ram Fluß – Ramė**, upė.

Raude Fluß – Rauda, upė, dvi tokio pavadinimo upės. Viena prie Lėvenburgo, kita įteka į Ašvinio ežerą.

Raußwe Fluß – Rausvė, upė.

Reden Fluß – Rėdenas, upė Pomeranijoje, prie Oslamino įplaukos įteka į Baltijos jūrą netoli Pucigo; naudinga upė dėl skanios žuvies – upėtakių, šalvių, lašišų ir t.t. – ir dėl miško medžiagos plukdymo. //

[113r 1] *Reinisch Fluß – Reino** upė.

*Reinßke See – Reino** ežeras.

Resaw – Rezavo ežeras ir upė.

Rensee See – Renzeno ežeras, išgarsėjęs dėl Ordino pralaimėjimo prūsams.

Ribno See – Ribno ežeras, yra du. Vienas žemiau Gilgenburgo, kitas žemiau Johansburgo.

Riedsaffe See – Rydzafės ežeras.

Rocken See – Rokeno ežeras, yra dvigubas, Mažasis ir Didysis, pastarasis pavasarį teikia žuvų, vasarą šieno.

Rodaun See – Rodauno ežeras, iš jo išteka upė.

Radaun – Radauna, kurios vandenys suka Dancigo malūno ratus, nuo *Prausto* iškastas mylios ilgio kanalas, varo 18 eigų Dancigo malūną. Dažnai buvo iš naujo kasamas, ne kartą buvo išsiveržęs vanduo ir pridaręs Dancigo miestui nemažų nuostolių.

Rhor See – Roro ežeras.

*Romen See – Romavo** ežeras.

[374] *MSB post h. v.:* zwischen Sperling und Oletzko. [375] *MSB post h. v.:* bey Tilse. [376] *MSB:* ausgestossen? [377] *MSB post h. v.:* / Roggen, ein Fluß bey Tilse neben dem Schneken. / s. vorher Rokensee. [378] *MSB post h. v.:* bey Neidenburg. [379] *MSB post h. v.:* zwischen Löbau und Gilgenburg.

Romitten sind zwey Seen, der eine liegt im / Insterburgischen, der 2te im Olecischen.

Rosoka Fluß[380].

Rostik See[381].

Rottlauff See[382].

Rotzing ist zwofach, groß und klein[383].

Ruß Fluß, ist der Fluß Niemon, oder / Mümmel, hat den Nahmen von denen vor / dem sich hier gefundenen Russen; dieser / Fluß theilet sich in viel Ströme, nehmlich in / die Ackmena, Szirwind, Alt-Russe, Neu-/ cuppe, Theuppe, Russe, Kalanippe, Tasa-/szagis, Ulmis, Bandaluppe, Szlada, Stil-/beck, Athmat[80].

S

Sall Fluß[384].

Sallen See[385].

Saltz See[386].

Sanne See[387].

Sargen See[388] [81].

Satrinde See[389].

Satup See[390] in Samaiten[391] [82].

Satup Fluß in Samlandt bey Pobeten.

Saum[392] See[393].

Sautel Fluß[394].

Schalteck Fluß[395].

Schelmunde See[396].

Scheffsky See, Schoben genandt[397].

Scheren See[398].

Schernick Fluß[399]. //

[113r 2] Scheschuppa hat den Nahmen von den 6 / Flüssern, die da einflüssen[400].

[380] *MSB post h. v.:* hinter Johannsburg. [381] S *corr. ex* F; *MSB post h. v.:* zwischen Lyck und Arys. [382] *MSB post h. v.:* zwischen Salfeldt und Morungen. [383] *MSB post h. v.:* unter Pr. Mark. [384] *MSB post h. v.:* unter Holland. [385] *MSB post h. v.:* bey Seheiten. / Samroth, s. Zammert. [386] *MSB post h. v.:* bey Sehesten. [387] *MSB post h. v.:* unter Marggrabowa. [388] *MSB post h. v.:* bey Risenburg. [389] *MSB post h. v.:* bey Lyck.

*Romitten – Romyčiai**, yra du ežerai, vienas Įsruties apylinkėse, kitas – Alėckos.

Rosoka Fluß – Rozoka, upė.

Rostik See – Rostiko ežeras.

Rottlauff See – Rotlaufo ežeras.

Rotzing – Rocingo [ežeras], yra dvigubas, Didysis ir Mažasis.

Ruß Fluß – Rusnė, upė, yra *Niemono,* arba *Miumelio*, upė, vardą gavusi nuo anksčiau čia gyvenusių rusų; ši upė turi daug atšakų: Akmeną, Širvintą, Vorusnę, Naikupę, *Teupę*, Rusnę, *Kalanipę, Takiššiogį*, Ulmą, Bundulupę, *Šladą, Štilbeką,* Atmatą[80].

S

*Sall Fluß – Zalė**, upė.

Sallen See – Zaleno ežeras.

Saltz See – Zalco ežeras.

Sanne See – Zanės ežeras.

Sargen See – Saro [Zargeno]* ežeras[81].

Satrinde See – Zatrindės ežeras.

Satup See – Satupio ežeras Žemaitijoje[82].

*Satup Fluß – Satupė**, upė Semboje prie Pabėtų.

Saum See – Zaumo [Samo] ežeras.

Sautel Fluß – Zautelis, upė.

Schalteck Fluß – Šalteikė, upė.

*Schelmunde See – Selmento** ežeras.

Scheffsky See – Šefskio ežeras, vadinamas *Šobenu.*

Scheren See – Šereno ežeras.

Schernick Fluß – Šernikė, upė. //

[113r 2] *Scheschuppa* – Šešupė, pavadinta taip dėl to, kad į ją įteka šešios upės.

[390] *MSB:* Fluß. [391] *MSB post h. v.:* oben bey Memel. [392] *MSB:* Same. [393] *MSB post h. v.:* zwischen Guttstadt und Liebstadt. [394] *MSB post h. v.:* bey Bartenstein. [395] *MSB post h. v.:* im Tilsitschen. [396] *MSB post h. v.:* bey Ostrokollen. [397] *MSB post h. v.:* zwischen Ortelsburg / und Willemberg. [398] *MSB post h. v.:* bey Sensburg. [399] *MSB post h. v.:* bey Willemberg. [400] *MSB post h. v.:* im Ragnitschen.

Schukup Fluß[401].

Schilling[402] See; sind zwo: der eine im Osterro-/dischen, der zweyte bey Salfeldt.

Schilup Fluß[403].

Schinweid See[404].

Schirwind Fluß[405].

Schckott[406] Fluß[407].

Schmeltz Fluß[408].

Schneck Fluß[409].

Schonetzke See[410].

Schoben See, im Ortelsburgischen.

Schos See[411].

Schon Fluß[412].

Schrodonie See[413].

Szusztis Fluß[414].

Schwalge See[415].

Schwartzen Fluß, sind zwey, der Erste[416] kombt / auff Asaunen; der zweyte bey Romitten[417].

Schwenna Fluß ist Vorjahrs Schiff-reich[418].

Schwenta Fluß ist vor dem den Preussen / und Zamaiten Heylig gewesen, sind zwee des / Nahmens, der Erste läufft bey Littausch Jorgen-/burg[419] in den Fluß Mimmel, der zweyte / ins Insterburgische.

Schwenten See, der eine bey Hohenstein, der / zweyte bey Gorcken[420].

Schwentheim See[421].

Schwentzeln, ein Außgang ins Churische Haff.

Schwietheim See[422].

Scoment See[423].

[401] *MSB post h. v.:* bey Bisserkeim, jetzt Gumbinnen. [402] *MSB:* Schitting. [403] *MSB post h. v.:* unter Tilse. [404] *MSB post h. v.:* bey Deutsch Eylau. [405] *MSB post h. v.:* bey Schirwindt. [406] *MSB:* Schikot. [407] *MSB post h. v.:* zwischen Neydenburg und Soldau. / Schmaluppe, ein Fluß bey Tilse. [408] *MSB post h. v.:* bey der Stadt Memel. [409] *MSB post h. v.:* im Tilsitschen. [410] *MSB post h. v.:* im Ortelsburgischen. [411] *MSB post h. v.:* bey Sensburg. [412] *MSB post h. v.:* , ein Fluß bey Mühlhausen.

Schukup Fluß – *Šukupis*, upė.

Schilling See – *Šilingo* ežeras; yra du: vienas prie Osterodės, kitas prie Zalfeldo.

Schilup Fluß – *Šilupis*, upė.

Schinweid See – *Šinveido* ežeras.

Schirwind Fluß – Širvinta, upė.

Schckott Fluß – *Škoto* upė.

Schmeltz Fluß – Smeltė, upė.

Schneck Fluß – Šnekė, upė.

Schonetzke See – *Šoneckės* ežeras.

Schoben See – *Šobeno* ežeras Ortelsburgo apylinkėse.

Schos See – *Šoso* ežeras.

Schon Fluß – *Šona*, upė.

Schrodonie See – *Šrodonis*, ežeras.

Szusztis Fluß – Šustis, upė.

Schwalge See – Svalko ežeras.

Schwartzen Fluß – *Švarcenas*, upė, yra dvi, viena teka Asūnų link, antra pro Romyčius.

Schwenna Fluß – Ašvinė, upė pavasarį labai laivinga.

Schwenta Fluß – Šventoji, upė, seniau prūsų ir žemaičių laikyta šventa; yra dvi tokio pavadinimo upės, pirmoji teka pro Lietuvos Jurbarką į Nemuno upę, antroji – Įsruties link.

Schwenten See – *Švento** ežeras, vienas prie Hohenšteino, kitas prie *Gorkeno*.

Schwentheim See – *Šventheimo* ežeras.

Schwentzeln – Švencelė, įteka į Kuršių marias.

Schwietheim See – *Švytheimo* ežeras.

Scoment See – Skomanto ežeras.

[413] *MSB post h. v.:* im Ortelsburgischen. [414] *MSB post h. v.:* bey Garden in Szamaiten am Me-/melischen district. [415] *MSB post h. v.:* zwischen Sperling und Marggrabowa. [416] *MSB post h. v.:* im Nordenburgschen. [417] *MSB post h. v.:* im Insterburgischen. [418] *MSB post h. v.:* aus dem Nordenburgischen See Aschwein. [419] *MSB:* Georgenburg. [420] *MSB post h. v.:* ohnweit Hohenstein. [421] *MSB post h. v.:* zwischen Ortelsburg und Poppen. [422] *MSB post h. v.:* bey Polomen. [423] *MSB post h. v.:* unter Oletzko.

Steden See[424].
Serla[425] See[426].
Semen See[427].
Semnitz Fluß, läufft auß Gilgenburg / in die Domerau.
Sensar See[428].
Sensar[429] Fluß[430].
Senset[431] Fluß.
Sententz See[432].
Sext See[433].
Seyser See[434].
Sehris[435] See[436].
Silmen See[437].
Siltzen See[438].

Sirge, oder *Sirguna* Fluß steiget auß dem / Schloß See zu Preuschmarck, läufft auff Christ-/burg, da sie Schiffreich wird, in den
[113v 1] See Drausen, // an diesem Fließ hat der Orden, auch die / Preussen eine ziemliche Niederlage gelitten.

Sisee[439] Fluß[440].
Sitzdroy See[441].
Skier[442] Fluß[443].
Skerle See[444].
Schmacker[445] Fluß[446].
Schmarden See, ist der Spirding.
Schmorden See[447].
Soffon See[448].
Sonstack See[449].

Spirding, der gröste See in Preussen, hat vier / Werder, darunter Eins daß Teuffels-Wer-/der heist, weil es darinn spockt[450].

[424] *MSB post h. v.:* über Drygallen. [425] *MSB:* Seeben. [426] *MSB post h. v.:* groß und klein, zwischen Loetzen und Stradaunen. [427] *MSB post h. v.:* bey Osterode. [428] *MSB post h. v.:* bey Heilsberg. [429] *MSB:* Sensen. [430] *MSB post h. v.:* bey Guttstadt. [431] *MSB:* Sensel. [432] *MSB post h. v.:* bey Ortelsburg. [433] *MSB post h. v.:* bey Johannsburg am Spirding See. [434] *MSB post h. v.:* zwischen Rastenburg und Drengfort. [435] *MSB:* Sehren. [436] *MSB post h. v.:* über Sensburg. [437] *MSB post h. v.:* bey Deutsch Eylau.

Steden See – *Štėdeno* ežeras.
Serla See – *Zerlos* ežeras.
Semen See – *Zėmeno* ežeras.
Semnitz Fluß – *Zemnica,* upė, teka iš Gilgenburgo į *Dameravą**.
Sensar See – *Zenzaro* ežeras.
Sensar Fluß – *Zenzara,* upė.
Senset Fluß – *Zenzeto* upė.
Sententz See – *Zentenco* ežeras.
Sext See – *Seksto** ežeras.
Seyser See – *Zeizerio* ežeras.
Sehris See – *Zėriso* ežeras.
Silmen See – *Zilmeno* ežeras.
Siltzen See – *Zilceno* ežeras.

Sirge, oder *Sirguna Fluß* – *Zirgė**, arba *Zirgūna**, upė, išteka iš Šloso ežero Proišmarke, teka Kristburgo link, ten pasidaro laivinga,
[113v 1] įteka į Drūsens ežerą, // prie šios upės ir Ordinas, ir prūsai yra patyrę stiprų pralaimėjimą.

Sisee Fluß – *Sisė**, upė.
Sitzdroy See – *Zicdrojaus* ežeras.
Skier Fluß – Skirius, upė.
Skerle See – *Skerlės* ežeras.
Schmacker Fluß – Smakra, upė.
Schmarden See – *Šmardeno* ežeras, [tai] yra Spirdingas.
Schmorden See – *Smardės** ežeras.
Soffon See – *Zofono* ežeras.
Sonstack See – *Zonštako* ežeras.

Spirding – Spirdingas, didžiausias Prūsijos ežeras, turi keturias salas, viena iš jų vadinasi *Velnio sala,* nes ten vaidenasi.

[438] *MSB post h. v.:* bey Drengfort. [439] *MSB:* Siser. [440] *MSB post h. v.:* unter Tapiau. [441] *MSB post h. v.:* zwischen Ortelsburg und Poppen. [442] *MSB:* Skies. [443] *MSB post h. v.:* bey Toplaucken. [444] *MSB post h. v.:* über Neumarkt. [445] *MSB:* Schnaken. [446] *MSB post h. v.:* bey Saalau. [447] *MSB post h. v.:* bey Osterod. [448] *MSB post h. v.:* zwischen Polommen und Angerburg. [449] *MSB post h. v.:* bey Stradaunen. / Sorgen See s. Sirge. [450] *MSB post h. v.:* bey Drengfort.

Spoy Fluß[451].
Sproy Fluß[452].
Stamme See[453].
Staßschwein See[454].
Steinfluß bey Kalipke[455] unweit Oliva.
Stebin See[456].
Stein Fluß[457].
Stilbeck, ein Fluß, ein Arm auß der Russ[83].
Stratge Fluß bey Züntzen[458].
Streck Fluß[459].
Strengel See[460].
Strige See, sind zwe des Nahmens[461].
Strompki See[462].
Sunne See[463].
Szaren See, der 4 seyn, der Erste bey Jar-/ken, der zweyte bey Gedwabenen[464], der dritte / über Aris, der Vierdte über Neidenburg.

Scharen Fluß[465].
Scherung See, bey Schönfelt[466].
Schupel See, ist anderthalb Meil lang[467].
Suesch[468] Fluß[469].
Schweruppe Fluß. Schweruppe hat den / Nahmen vom Wild, daß sich bey demselben ge-/meiniglich auffhält, fliest in die Deme.

T

Tabe Fluß, ein Außfluß auß der Gilge.
Tangel[470] Fluß fleust bey der Memel in die See.
Tazastzageges[471] See, ein Arm auß der Russe.
Thabor[472] See[473].
Tharn See[474].

[451] *MSB post h. v.:* bey Heilsberg. [452] *MSB post h. v.:* bey Rossel. [453] *MSB post h. v.:* bey Sensburg. [454] *MSB post h. v.:* bey Loetzen. [455] *MSB:* Kalipele. [456] *MSB post h. v.:* zwischen Saalfeldt und Liebemuhl. [457] *MSB post h. v.:* bey Landsberg. [458] *MSB:* Zinten. [459] *MSB post h. v.:* bey Wormditt. [460] *MSB post h. v.:* bey Angerburg. [461] *MSB post h. v.:* einer über Biserkeim, der andere über Bischburg.

Spoy Fluß – *Špojos* upė.
Sproy Fluß – *Šprojos* upė.
Stamme See – *Stamo** ežeras.
Staßschwein See – *Štasšveino* ežeras.
Steinfluß – *Šteino upė,* prie *Kalipkės* netoli Olivos.
Stebin See – *Štebino* ežeras.
Stein Fluß – *Šteino* upė.
Stilbeck – *Štilbeko* upė, Rusnės atšaka[83].
Stratge Fluß – Stradikas, upė prie Žintų.
Streck Fluß – *Štreko* upė.
Strengel See – *Stringelio** ežeras.
Strige See – Strijus, ežeras, yra du to paties pavadinimo ežerai.
Strompki See – *Strompko** ežeras.
Sunne See – *Suno** ežeras.
Szaren See – *Šareno* ežeras, jų yra keturi, pirmasis prie Jarkeno, antrasis – prie *Gedvabeno*, trečiasis – už Arisavos, ketvirtasis – už Neidenburgo.
Scharen Fluß – *Sarės** upė.
Scherung See – *Šerungo* ežeras, prie Šėnfelto.
Schupel See – Žibilas, ežeras, pusės mylios ilgio.
Suesch Fluß – Šyša, upė.
Schweruppe Fluß – Žvėrupė, upė. Pavadinta Žvėrupe dėl laukinių žvėrių, kurių jos krantuose gausu; įteka į Deimę.

T

Tabe Fluß – Tovė, upė, Gilijos ištaka.
Tangel Fluß – Danė, ties Klaipėda įteka į jūrą.
Tazastzageges See – Takiškiogis, ežeras, Rusnės atšaka.
Thabor See – *Taboro** ežeras.
Tharn See – *Tarno* ežeras.

[462] *MSB post h. v.:* über Ortelsburg. [463] *MSB post h. v.:* im Neidenburgischen. [464] *MSB:* Jedwabnen. [465] *MSB post h. v.:* im Neidenburgischen. [466] *MSB post h. v.:* unweit Hohenstein. [467] *MSB post h. v.:* bey Gilge. [468] *MSB:* Sziesch. [469] *MSB post h. v.:* im Memelschen. [470] *MSB:* Tange. [471] *MSB:* Tazastzages. [472] *MSB:* Thabar. [473] *MSB post h. v.:* bey Liebemühl. [474] *MSB post h. v.:* bey Liebemühl.

Teme[475] Fluß groß und klein[476].
Teuppe, ein Arm von der Ruß[477].
Thim See[478].
Tisewen[479] See[480].
Timber Fluß[481]. //
[113v 2] Tlotzilow See[482].
Trauppel See[483].
Troye See[484].
Truckelyn See[485].
Trumantz See[486].

U

Ubeling See.[487] Item[488] Verlohren Wasser[489] [84].
Vidimin[490] See, sonst der Öel-see genent[491].
Vincent Fluß, ein Gräntz-Fluß im Johans-/burgischen.
Ulaff-See[492].
Ulmis Fluß, ein Arm auß der Russ.
Unxe Fluß[493].
Upalt See[494].
Urszkowski See[495].

W

Wadung See[496].
Wadanus Fluß[497].
Waliszke See[498].
Walpisch See[499].
Walpusch Fluß[500].
Walsche Fluß, leufft auff Plauten, Meel-/sack, fällt zu Wusen in die Passerye.
Wangoy See[501].

[475] *MSB:* Tenne. [476] *MSB post h. v.:* im Fischauischen Werder. [477] *MSB post h. v.:* bey Drengfort. [478] *MSB post h. v.:* unter Hohenstein. [479] *MSB:* Tilewen. [480] *MSB post h. v.:* bey Lyck. / Tilsitfluß bey der Stadt Tilse, / in diesem fält die Merwisch. [481] *MSB post h. v.:* im Tilsitschen. [482] *MSB post h. v.:* unter Lyck. [483] *MSB post h. v.:* bey Bischofs Werder im Schönbergischen. [484] *MSB post h. v.:* bey Georgenburg. [485] *MSB post h. v.:* bey Lyck. [486] *MSB post h. v.:* bey Schönberg. [487] *MSB post h. v.:* zwischen Rhein und Stradaunen. [488] *MSB abs.*

Teme Fluß – Tenenys, upė, Didysis ir Mažasis.
Teuppe – *Teupė,* Rusnės atšaka.
Thim See – *Timo* ežeras.
Tisewen See – *Tizeveno* ežeras.
Timber Fluß – Timbra, upė. //
[113v 2] *Tlotzilow See* – *Tlocilovo* ežeras.
Trauppel See – *Traupelio* ežeras.
Troye See – Druojos ežeras.
Truckelyn See – *Trukelyno* ežeras.
Trumantz See – *Trumanco* ežeras.

U

Ubeling See – *Ubelingo* ežeras. Taip pat *Verlohren Wasser*[84].
Vidimin See – *Vidimino* ežeras, dar vadinamas Olsėjės ežeru.
Vincent Fluß – *Vincentas,* pasienio upė Johansburgo apylinkėse.
Ulaff See – *Ulafo* ežeras.
Ulmis Fluß – Ulmas, upė, Rusnės intakas.
Unxe Fluß – *Unksė,* upė.
Upalt See – *Upalto* ežeras.
Urszkowski See – *Urškovskio* ežeras.

W

Wadung See – *Vadango** ežeras.
Wadanus Fluß – *Vadanas,* upė.
Waliszke See – *Vališkės* ežeras.
Walpisch See – *Valpio** ežeras.
Walpusch Fluß – *Valpės** upė.
Walsche Fluß – *Valiska**, upė, teka pro Plauteną, *Mėlzaką*, ties *Vusiu** įteka į Paserią.
Wangoy See – *Vangojo** ežeras.

[489] *MSB post h. v.:* bey Elbing. [490] *MSB:* Vidinun. [491] *MSB post h. v.:* zwischen Loetzen und Stradaunen. [492] *MSB post h. v.:* bey Stradaunen. [493] *MSB post h. v.:* bey Kiauten. [494] *MSB post h. v.:* zwischen Rhein und Lyck. [495] *MSB post h. v.:* bey Marggrabowa. [496] *MSB post h. v.:* bey Allenstein und Wartenburg. [497] *MSB post h. v.:* bey Allenstein. [498] *MSB post h. v.:* unter Sperling. [499] *MSB post h. v.:* bey Willemberg. [500] *MSB post h. v.:* im Tilsitschen. [501] *MSB post h. v.:* im Roesselschen bey Seeberg.

Wangerap, ist die Angerap.

Warsau See[502].

Warsen Fluß[503].

Warszke See[504].

Warszkuni[505], Gräntz-fluß an der Samai-/tischen Gräntzen.

Weezkie, oder Weser Fluß, scheidet das / Land Pomesan von Pojezan[506].

Weeszkie See[507].

Weiß See[508].

Weissel, Lateinisch *Vistula,* Pohlnisch und / Littauisch *Wisła.* Anderen *Istula,* auch *Wan-/dalus.* Ein herrlicher Strom, scheidet Preus-/sen von Pomerellen. Hat drey Außfluß, / der eine geht auff Dantzig und fällt bey / der Weissel-Münde in die See. Der 2te / scheidet sich zum Haupt ab, leufft an zwey / Enden ins Frische Haaff; daß 3te Theil scheidet sich auff Marienburg, heist die *Na-/gott,* da theilet er sich in unterschiedliche / Theile und fält in daß Frische Haaff; ob-/zwar selbiger Strom mit starcken Dem[m]en ver-/sichert ist, bricht er doch offters auß, da durch / die Werder grossen Schaden leyden. //

[114r 1] Weyste See[509].

Wengerin, auch *Wengen* genandt, ein / zwofacher See, klein und groß, der grosse / soll einen guten Weg unter der Erde lauffen / und dann herfür kommen und in Wirzbowa / fallen[510].

Wentzschen See und Fluß[511].

Wewirsche Fluß[512].

Weger[513] See[514].

Weischsche Fluß[515].

Wiartel See[516].

Wik Fluß[517].

[502] *MSB post h. v.:* bey Johannsburg. [503] *MSB post h. v.:* im Tilsitschen. [504] *MSB post h. v.:* beym Fluß Gege im Tilsitschen. [505] *MSB:* Warsykuniks. [506] *MSB post h. v.:* bey Holland. [507] *MSB post h. v.:* bey Liebstadt. [508] *MSB post h. v.:* unter Sensburg. [509] *MSB post h. v.:* zwischen Rhein und Drygallen. [510] *MSB post h. v.:* zwischen Sensburg und Peitschendorf.

*Wangerap – Vangrapė** yra Ungura.

*Warsau See – Varsavo** ežeras.

Warsen Fluß – Varžė, upė.

*Warszke See – Varisko** ežeras.

Warszkuni – Varškūnė, upė pasienyje su Žemaitija.

Weezkie, oder *Weser Fluß – Veisikė**, arba *Vėzeris,* upė, skiria Pamedę nuo Pagudės.

*Weeszkie See – Veisko** ežeras.

*Weiß See – Veiso** ežeras.

Weissel – Vysla, lotyniškai *Wistula*, lenkiškai ir lietuviškai *Wisła.* Kitaip *Istula,* taip pat *Wandalus.* Nuostabi upė, skiria Prūsiją nuo Pomeranijos, turi tris atšakas, viena suka Dancigo link ir ties Vyslos žiotimis įteka į jūrą. Antroji išsišakoja prie pat žiočių, abi atšakos įteka į Aistmares. Trečioji atsišakoja ties Marienburgu, nuo ten vadinasi *Nogata*, paskui, suskilusi į kelias dalis, įteka į Aistmares. Nors pati upė sutvirtinta tvirtais pylimais, jie vis dėlto neretai įtrūksta, dėl to saloms pridaroma daug žalos. //

[114r 1] *Weyste See – Veistės* ežeras.

Wengerin – Vengerinas, dar vadinamas *Vengenu*, dvigubas ežeras, Didysis ir Mažasis. Didysis gana ilgai teka po žeme, paskui išnyra į paviršių ir įteka į *Vižbovą.*

Wentzschen – Venčeno ežeras ir upė.

Wewirsche Fluß – Veiviržas, upė.

Weger See – Vėgerio ežeras.

Weischsche Fluß – Veiža, upė.

Wiartel See – Viartelio ežeras.

Wik Fluß – Vyka, upė.

[511] *MSB post h. v.:* bey Rhein. [512] *MSB post h. v.:* im Memelschen. [513] *MSB:* Weyer. [514] *MSB post h. v.:* über Lautenburg. [515] *MSB post h. v.:* über den Fluß Gegen im Tilsitschen. [516] *MSB post h. v.:* bey der Heil. Linde unter Johannsburg. [517] *MSB post h. v.:* zwischen Angerburg und Kiauten.

Wikerau Fluß, hat zuvor seinen Cours ge-/habt in die Masau, die Gräntz-scheidung, aber / haben selbigen vermauret und auff Lauten-/ burg und Bretchen gezogen, da er unweit / davon in die Driwentz fält.

Widder See[518].

Wilki Fluß[519].

Wilkuske See[520].

Wipp Fluß[521].

Wirbel See[522]. //

[114r 2] Wierzbowa See[523].

Wirtzbinki See[524].

Wistet Fluß[525].

Wistitten See, ein trefflicher See an Littauen, / durch welchen die Königl. Gräntze gehet, die / Winter Fischerey allda aber kombt dem Churf[ürsten] / von Brandenburg zu. Man kan den See ver-/schützen, da man die herrligsten Pressen[526] mit / Händen greiffen kan[527].

Wolffs-Fließ[528].

Worusen[529] See[530].

Wolping See[531].

Z

Zain See[532].

Zaim[533] Fluß, entspringet auß dem See / desselben Nahmens und vermischet sich zu / Leunenburg mit dem Fluß Guber und fält / zu Schippenbeil in die Alle.

Zelaw See, jetzo nur ein Morast und / Gehege der Kranichen[534].

Zammert, ein See im Hollandischen[535].

§18. Weil diese Ströme alle Fischreich, habe dem Curiösen Lese zu Gefallen / auch den Catalogum der Fische hie auffsetzen wollen.

[518] *MSB post h. v.:* unter Roessel. [519] *MSB post h. v.:* über Pictupöhnen im Tilsitschen. [520] *MSB post h. v.:* bey Johannsburg. [521] *MSB post h. v.:* im Tilsit und Labiauschen. [522] *MSB post h. v.:* bey der Heil. Linde. [523] *MSB post h. v.:* bey Sensburg. [524] *MSB post h. v.:* bey Arys. [525] *MSB post h. v.:* bey der Heil. Linde. [526] *pro* Brassen; *MSB:* Breßem. [527] *MSB post h. v.:* / Wolitte im Balgischen.

Wikerau Fluß – Vikerau, upė, anksčiau tekėjo į Mazoviją, buvo pasienio upė, bet buvo užtverta ir jos vaga nukreipta į Lautenburgą ir Bretcheną, o kiek toliau ji įteka į Dravantą.

Widder See – Vedero [Vydero*]* ežeras.

Wilki Fluß – Vilka [Vilkė], upė.

Wilkuske See – Vilkuskės ežeras.

Wipp Fluß – Vypa, upė.

*Wirbel See – Virbelo** ežeras. //

[114r 2] *Wierzbowa See – Viežbovos* ežeras.

Wirtzbinki See – Vircbinkų ežeras.

*Wistet Fluß – Visteta**, upė.

Wistitten See – Vištytis, nuostabus ežeras prie Lietuvos, kuriuo eina karalystės siena; Brandenburgo kurfiurstas labai mėgsta žiemos žūklę. Ežerą galima užtvenkti, tada galima rankomis sugauti puikiausių karšių.

Wolffs-Fließ – Volfo upelis.

Worusen See – Voruzeno ežeras.

Wolping See – Valpingo ežeras.

Z

*Zain See – Saino** ežeras.

Zaim Fluß – Saina, upė, išteka iš to paties pavadinimo ežero ir ties Loinenburgu susilieja su Gubrės upe, ties Šipapiliu įteka į Alną.

Zelaw See – Seilava, ežeras, dabar belikusi pelkė ir gervių rezervatas.

Zammert – Camerto ežeras Holando apylinkėse.

§18. Kadangi visos tos upės žuvingos, stengdamasis įtikti smalsiam skaitytojui sudariau žuvų sąrašą.

[528] *MSB post h. v.:* über Soldau. [529] *MSB:* Womsen. [530] *MSB post h. v.:* über Straßburg. [531] *MSB post h. v.:* bey Allenstein. / Wusen See hinter Cremitten am Pregel. / Wormische See hinter Heiligenwalde am Pregel. [532] *MSB post h. v.:* im Roeselschen. [533] *MSB:* Zain. [534] *MSB post h. v.:* zwischen Wehlau und dem Frisching. [535] *MSB post h. v.:* s. Samroth.

Catalogus der Fische[85], so in Preussen gemein und allda / gefangen werden: //

[114r 1]

Aal
Wildniß Aal
Aalruppen
Aland
Barbe
Braunfisch[536]
Butten
Charusen
Dobeln
Dorsch[537]
Elleritzen
Eschen
Flündern
Forellen gemeine
Rohte Forellen
Giben
Giesen[538]
Giesetzen
Geseritz
Goldfische
Hering, Strömling
Hechte //

[114r 2]

Mertzisch-Hechte
Graß-Hechte
Pocken-Hechte
Horn-Fisch, grüner Gestalt
Karpen
Kaulperßke
Krabben
Krebs
Lächse
Lachsfahren
Meerschwein
Moderleschen
Mückus
Müller
Murenen
Neunaugen
Perßken
Pißker
Plötzen
Pomochlen, oder grosser Dorsch
Parpeln
Pressem
Stein-Pißker //

[114r 3]

Quappen
Rappen
Roth-augen
Schleyen
Schmerling
Schneppel
See-Hanen
See-Hunde
Stein-botten
Stinte
Steckbötel
Störe
Tabellen
Tobias Fische
Uckeley
Wallfisch
Welssen
Zandte
Zerten
Ziegen
Zoppen //

[536] *MSB post h. v.:* / Barßen s. Preßen. [537] *MSB post h. v.:* s. Pomocheln.

Prūsijoje besiveisiančių ir pagaunamų žuvų sąrašas[85]: //

[114r 1]

unguriai
dykros unguriai
vėgėlės
meknės
ūsoriai
ešeriai
uotai
karosai
šapalai
menkės
rainės
kiršliai
upinės plekšnės
margieji upėtakiai
upokšnių šalviai
plakis
Giesen
meknės
sidabriniai karosai
auksinės žuvelės
Atlanto silkės, strimėlės
lydekos //

[114r 2]

Mertzisch-Hechte [iš lydekų šeimos]
žolinės, arba priekrantinės, lydekos
Pocken-Hechte [iš lydekų šeimos]
vėjažuvės
karpiai
pūgžliai
krabai
upiniai vėžiai
lašišos
šlakiai
jūrų kiaulytės
saulažuvės
Mückus
Müller [iš plekšnių šeimos]
sykai
nėgės
ešeriai
vijūnai
kuojos
Baltijos menkės
perpelės
ešeriai
kirtikliai //

[114r 3]

vėgėlės
salačiai
raudės
lynai
šližiai
jūriniai sykai
ciegoriai
ruoniai
didieji uotai
stintos
dyglės
stūriai
meknės
tobiai
aukšlės
Wallfisch [iš banginių šeimos]
šamai
starkiai
žiobriai
ožkos
spariai //

[538] *MSB:* Girsen.

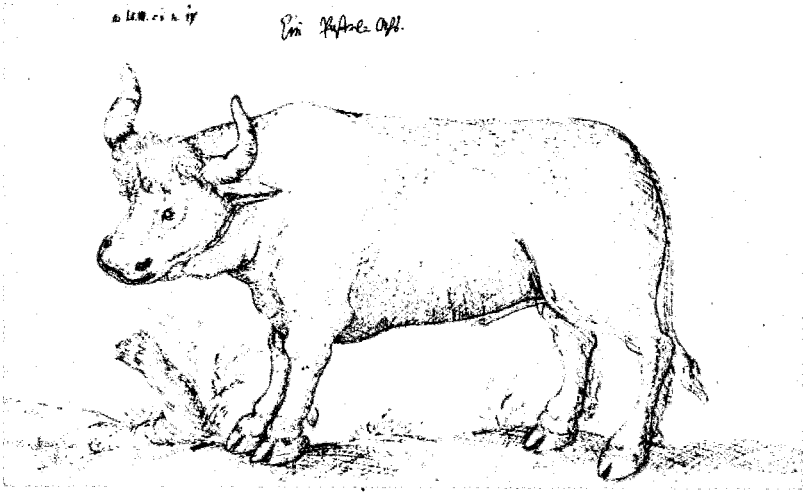

10. M. Pretorijaus veikalo rankraštis MSA. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* iliustracija, piešinys plunksna „Buivolas“ (l. 102v) :/: Handschrift MSA von M. Praetorius. Federzeichnung im dritten Buch *Topographia Prussiae* „Ein Puffel-Ochs“ (Bl. 102v)

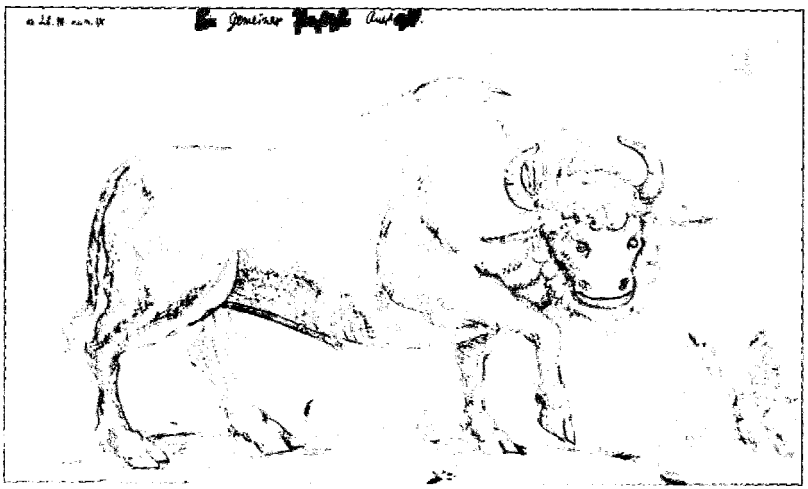

11. M. Pretorijaus veikalo rankraštis MSA. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* iliustracija, piešinys plunksna „[prastas Prūsijos tauras“ (l. 103v) :/: Handschrift MSA von M. Praetorius. Federzeichnung im dritten Buch *Topographia Prussiae* „Ein gemeiner Preussischer Auer-Ochs“ (Bl. 103v)

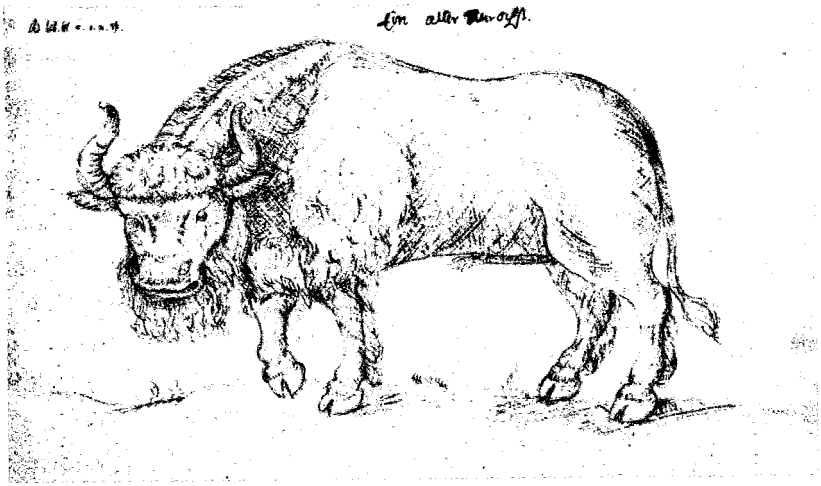

12. M. Pretorijaus veikalo rankraštis MSA. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* iliustracija, piešinys plunksna „Senas tauras“ (l. 104r) *:/:* Handschrift MSA von M. Praetorius. Federzeichnung im dritten Buch *Topographia Prussiae* „Ein alter Aur-Ochs“ (l. 104r)

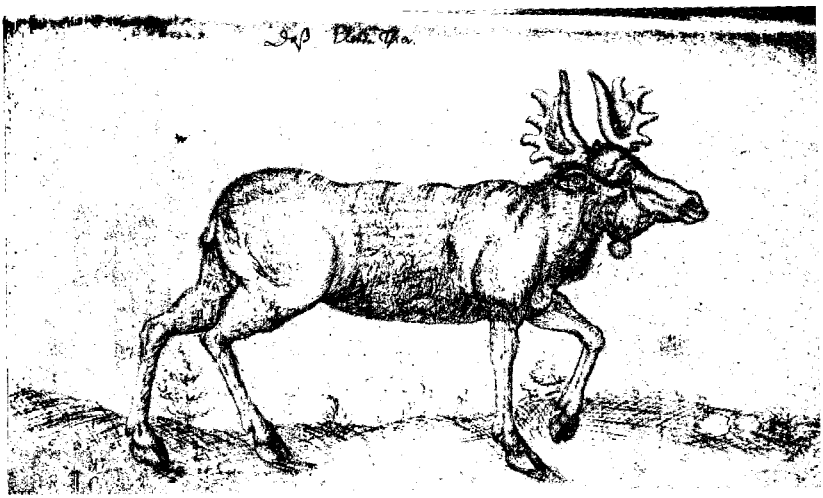

13. M. Pretorijaus veikalo rankraštis MSA. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* iliustracija, piešinys plunksna „Briedis“ (l. 106r) *:/:* Handschrift MSA von M. Praetorius. Federzeichnung im dritten Buch *Topographia Prussiae* „Das Elend Thier“ (Bl. 106r)

[114v] §19. Hie habe ich nicht unterlassen wollen zu gedencken der Wasser- oder / vielmehr Ufer- und Erd-Schwalben, deren man einige findet an dem Fluß Memel und / am Curischen Haffe unweit von der Memel. Selbige sind den andern Maur- und Rauch-/Schwalben nicht ungleich, nur daß sie ihre Nester haben in den Löchern der Erden am Ufer, / daselbsten verbergen sie sich Sommers, und wenn des Herbstes die andern Schwalben sich ver-/lieren, gehen diese in die Löcher, darin sie sich erhalten biß auffs Vorjahr. Wenn aber des / Herbstes nach einem Regen ein starckes Gewässer hastig kombt, wird an manchem Ort durch / den starcken Strom des hochgeschwollenden Wassers denn und wenn ein Stück von solchem Ufer ab-/gespielet[539]; da nun daß Wasser ein Stück vom Ufer, worinn die Schwalben ihre Nester haben, / wegnimbt, werden die drinnen verborgene und gleichsahm Todt gelegene Schwalben mit ins / Wasser gezogen, von den Wellen bißweilen in den Strom-Sandt verschlungen und in die See gefüh-/ret, da sie gar weg kommen, offters auch, wenn sie der Gestalt vom Strom gefasset, daß sie an / einem gelegenen Ort, wo starck Schilff-Rohr wächset und stehet, welches sehr selten geschiehet, / anländen, findet man zu 3, 4 auch mehr Schwalben sich zusahmen mit den Füssen und Schnä-/beln verschlänget; die wenn im Winter die Fischer an dem Ort fischen, denn und wenn auffge-/fangen werden. Dieses referirte bey meinem Vater Sehl[igen] ein alter Fischer, der unweit von der / Stadt Memel gewohnet, und brachte zugleich im Winter drey Todt scheinende Schwalben in einem / Eymer mit Wasser gethan, mit beybringen, mein Vater möchte sie in die warme Stube brin-/gen, so würden sie lebendig werden; daß geschahe, und, weil mein Vater Seh[liger] curiös, ich aber / gerne auß kindlichem Vorwitz observiren wolte, wie bald etwa daß Leben wiederkäme, war ich offt / dabey und rührete sie fleißig an, biß allmählich daß Leben zu ihnen kam, da sie denn etwa nach / einigen Stunden herumb flogen; aber nach dreyen Tagen sturben sie. Ich etwa ein Knab von / 10 Jahren, legte sie ins Wasser und ließ sie etzliche Tage liegen, und brachte sie wieder in die war-/me Stube, in Meinung wieder Lebendig zu machen, allein sie blieben Todt, und wolte sich

[539] *MSB:* abgespület.

[114v] §19. Negaliu nepaminėti juodųjų kirlių, arba, tikriau sakant, urvinių ir žemės kregždžių, kurių esama prie Nemuno upės ir prie Kuršių marių netoli Klaipėdos. Jos nelabai skiriasi nuo svyrulių ir šelmeninių kregždžių, tik tiek, kad suka lizdus urvuose prie kranto, ten jos slepiasi ir vasarą, o kai rudenį kitos kregždės išskrenda, jos sulenda į savo urvus, kuriuose būna iki pavasario. Bet kai rudenį po lietaus kartais staiga pakyla audringas vanduo, pasitaiko, kad vienur kitur stiprios potvynio bangos nuplauna kranto ruožą; vandeniui atplėšus pakrantės juostą, kurioje yra kregždžių lizdų, juose pasislėpusios kregždės, taip pat ir nebegyvos, išmetamos į vandenį, kartais bangos jas nubloškia į upės smėlį, o su juo jos patenka į jūrą, kur visiškai pradingsta; taip pat dažnai atsitinka, kad jos atplukdomos į kokią nors nuošalesnę vietą, kur auga tankios nendrės, nors [tokių vietų] yra nedaug, ir kartais randamos trys, keturios ir daugiau kojytėmis ir snapeliais susipynusių kregždžių; kartais žiemą jas aptinka ir susemia žvejai. Apie tai mano amžiną atilsį tėvui pasakojo vienas senas netoli Klaipėdos gyvenęs žvejys; sykį žiemą jis parsinešė kibire vandens tris atrodžiusias negyvas kregždes ir liepė mano tėvui nunešti jas į šiltą gryčią, ten jos atgysiančios; taip ir padarė, ir kadangi mano velionis tėvas buvo žingeidus, o man iš vaikiško smalsumo norėjosi pasižiūrėti, kaip veikiai į jas grįš gyvybė, tai nuo jų beveik nesitraukiau, vis pajudindavau, kol palengva į jas grįžo gyvastis, o po kelių valandų jos jau galėjo ir skraidyti; tačiau po trijų dienų nugaišo. Aš, anuomet gal dešimties metų vakiščias, sumerkiau jas į vandenį ir palikau ten kelioms dienoms, po to vėl parnešiau į šiltą gryčią, vildamasis jas vėl atgaivinti, bet jos gulėjo negyvos, be jokios gyvasties; iš to padariau išvadą, kad

kein / Leben finden; drauß ich schloß, daß sie aus Mangel der Nahrung Hungers gestorben, denn / selbige vom Gewürme, die man des Winters nicht woll haben kan, ihren Auffenthalt haben. / Ich fragte auß curiösität, warumb er im Wasser[540] diese Vögel hergebracht? Der Fischer ant-/ wortete: Er hätte es gethan, daß sie nicht erfrieren solten (denn es eben eine starcke Kälte war), / denn es wäre ihm ehemahlen so ergangen, da er sie auß dem Wasser genom[m]men und in dem / Frost liegen lassen, haben sie nicht wollen lebendig werden. So viel ich mich erinnern kan, waren / sie etwas kleiner alß die Rauch-Schwalben; an Farben fahler, der Schwantz auch ein gutt Theil / kürtzer, sonsten in andern Dingen den Maur-Schwalben gar gleich. Die jetzige Alt-Preussi-/ sche Einwohner in Nadraweh, Zalavonien (so man jetzo die Littausche Ämpter nennet[86]) nen-/nen diese Erd-Schwalben *Urwinnes*, da sie die Rauch- und Maur-Schwalben *Krekszdes* nennen; / ob sie gleich nicht unter die Fische noch Amphibia zu zehlen sind, weil sie aber auch mit den Fischen / mehrmahlen auffgefischet worden, habe ich dem Curiösen Leser solches beyfügen wollen.

§20. Sonsten giebts auch in Preussen unterschiedliche Quellen, die sehr nützlich / seyn. Beylangs der See, und wo der Bornstein wächst, findet man Quellen, oder Springe, / die ein saures Wasser haben und sehr zur Gesundheit dienen; davon zu lesen Herr. D. Phil[ippus] / Iac[obus] Hartmann[o(41)]. So hat man ehemahls gefunden Schweffel-Quellen zwischen Groß / Hubenicken und Kraxtepellen im Samland[p(42)]. Man findet in Preussen Örter, die / Nitrum, Vitriolum geben[87]. Item Quellen, die Bornstein außgeworffen, wie vor diesem / zu Gleitein im Rastenburgischen und A[nn]o 1666, bey Schwansfeld im Barten-
steinischen ein / solches Bornstein-Spring sich hervor-gethan; derer viel
[115r] mehr bey den Alten Preussen mögen // gewesen seyn, weil sie den

[o(41)] L. c. pag. 51.

[Hartmann, Philippus Jacobus, Succini Prussici physica [...], p. 51. *Vide i(9).*]

[p(42)] Wigandus in Lib. de Succ.

[Wigandus, Ioannes, Vera historia de succino Prussiaco, de ale Borussica et de herbis in Borussia nascentibus item de sale consideratio metodica et theologica, Jena, 1590.]

jos nugaišo iš bado, nes šie paukšteliai minta kirminėliais, o žiemą jų nėra. Iš smalsumo paklausiau, kodėl jis tuos paukščius parnešė vandenyje. Žvejys atsakė: jis taip pasielgęs, kad jos nesušaltų (mat spigino stiprus šaltukas), nes kartą jam jau taip buvę, jis išėmęs [kregždes] iš vandens ir palikęs speige, jos neatsigavusios. Kiek prisimenu, jos buvo šiek tiek mažesnės negu blezdingos, blankesnės spalvos, uodegytė taip pat gerokai trumpesnė, o šiaip daugiau niekuo nesiskyrė nuo blezdingų. Dabartiniai Prūsijos gyventojai Nadruvoje, Skalvoje (taip dabar vadinasi lietuviški valsčiai)[86] šias kregždes vadina *Urwinnes*, o blezdingas ir svyrulius vadina *Krekszdes;* smalsiam skaitytojui dar norėjau pridurti – ar prie žuvų nereikėtų priskirti ir amfibijų, nes jų dažnai sugaunama kartu su žuvimis.

§20. Be to, Prūsijoje yra įvairių šaltinių, iš kurių labai daug naudos. Palei jūrą, kur auga ir gintaras, esama šaltinių, arba versmių, turinčių rūgštaus vandens, labai sveiko žmogui; apie tai galima pasiskaityti pono dr. Phil[ippo] Jac[obo] Hartmanno veikaluose[o(41)]. Antai kadaise Semboje[p(42)] tarp Ūbininkų ir Kraštupėlių buvo aptikta sieros šaltinių. Kai kuriose Prūsijos vietose yra nitrio, vitriolio šaltinių[87]. Taip pat gintarą išmetančių versmių, antai anksčiau tokia gintaro versmė atsivėrė Gleiteine netoli Rastenburgo, o 1666 metais prie Švansfeldo netoli Bartenšteino; senovės Prūsijoje jų tikriausiai būta daug daugiau, //
[115r] nes anuomet daug geriau negu dabar mokėta rasti gintaro. Aptinkama druskingo vandens šaltinių, ypač žinomas druskos šaltinis netoli

[540] W *corr. ex* M.

Bornstein weit besser anzusuchen gewust alß jetzo. Man fin-/det Quellen, die Saltz-Wasser geben, insonderheit ist die Saltz-Quelle unweit Salaw bekant, auß / welcher vor dem unterschiedene Tonne gutt Saltz, so dem Lünenbürger Saltz gegleichet, gesotten / worden.

§21. [!][541] Hie solte man auch der Gebrüche und Moräste gedencken, derer eine grosse / Menge in Preussen gewesen, denn wo man jetzund die schönen Wiesen beylangs den Strömen / Pregel, Inster, Mummel, Alle vermittelst den Graben gemacht, auch sonsten findet: daß / seind mehrentheils Morast-Örter gewesen, denn die Alten Preussen mehrentheils nur auff / Wälder gehalten und nur bloß zur Nohturfft vor sich und ihr Vieh des Ackerbaues sich beflissen; / Der Morasten aber sich gebrauchet zu ihrer beschützung vor dem Einfall der Feinde. Solches / attestiren alle Chronicken, in dem sie sagen, daß die Feinde mit ihren Armeen niemahls des / Sommers wegen vieler Gebrüche haben können außgehen und die Preussen attaquiren; son-/dern nur des Winters. Ja wenn nicht ein starcker Winter gewesen, haben die Christen keine / Expeditiones contra Prussos haben können; dahero Johannes Marggraff zu Brandenburg / mit seiner gantzen Armee, die in Wahrheit nicht schlecht, sondern groß und mächtig gnug ge-/wesen, dennoch unverrichteter Sachen abziehen müssen, weil kein harter Winter damahls ge-/wesen, solches ist geschehen A[nn]o 1255[q(43)]. Item als A[nn]o 1265 Albertus Hertzog zu / Braunschweig und Landgraff von Thuringen, Marggraff zu Brandenburg, item der / berühmte Ottoacer, König in Böhmen, mit einer grossen Armee ins Land Preussen kom[m]en, / aber keinen starcken Winter angetroffen, haben diese Herren mit sambt ihrer Armee unver-/richteter Sache wieder zurück ziehen müssen[r(44)]. Diese Gebrüche aber sind den Preussen nicht hin-/derlich gewesen, die Christen zu überfallen; denn Sie ihre richtige und heimliche Wege gehabt, umb oder durch zukommen[s(45)]. Von diesen

[q(43)] Petrus a Dysburg, part. 3. Chron. c. 76. *[MSB:* 16*]* p. 163, 173 et 181.
[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 62, p. 163, cap. 70, p. 171–175, cap. 71, p. 177–178 et cap. 76, p. 181. *Vide e(5).*]

[r(44)] Dysburg, l. c. pag. 219.
[Dusburg, Petrus, op. cit., cap. 120, p. 219.]

Prūskiemių, iš kurio buvo išvirinta ne viena statinė geros druskos, prilygstančios Liuneburgo druskai.

§21. [!] Čia reikėtų paminėti ir liūnus bei pelkes, kurių Prūsijoje būta galybės, nes kur šiandien, iškasus kanalus, palei Prieglių, Įsrutį, Nemuną, Alną ir kitur puikuojasi pievos, ten anksčiau daugiausia būta pelkynų, mat senovės prūsai dažniausiai gyvendavo iš miškų ir tik prispirti bėdos imdavosi dirbti žemę sau ir gyvuliams išlaikyti; o pelkės jiems teikdavo apsaugą nuo priešų puldinėjimų. Tai patvirtina visos kronikos, teigiančios, jog dėl daugybės raistų priešai su savo kariuomenėmis niekada negalėdavo atvykti ir pulti prūsus vasarą, tik žiemą. Ir jeigu žiema būdavo nešalta, krikščionys negalėdavo surengti žygių į Prūsiją; antai dėl to, kad nebuvo šaltos žiemos, Brandenburgo markgrafas Johannesas vis dėlto turėjo nieko nepešęs pasitraukti su visa savo kariuomene, kuri iš tiesų buvo ne bloga, o pakankamai didelė ir galinga; tai atsitiko 1255 metais[q(43)]. Lygiai taip pat nieko nelaimėję turėjo grįžti namo 1265 metais į Prūsijos kraštą su didele kariuomene atvykę Albertas, Braunšveigo hercogas ir Tiuringijos landgrafas, Brandenburgo markgrafas, taip pat garsusis Otokaras, Čekijos karalius[r(44)]. Tačiau šie raistai nekliudydavo prūsams pulti krikščionis, nes jie turėdavo gerų ir slaptų kelių, kad tas pelkes apeitų arba per jas prasibrautų[s(45)]. Didžiausi iš tų miškuose plytinčių nežinomų raistų

[s(45)] Vide Dysburg, part. 3. c. 92. pag. 196.
[Dusburg, Petrus, op. cit., pars 3, cap. 92, p. 196.]

[541] *err.* §XX.

Gebrüchen sind jetzo ausser denen, die noch in Wäl-/dern und unbekant sind, diese die vornehmsten: Kaxterball, Znaim, Zelaw[542] [88], item: ein Ge-/brüch bey Taplawken, item bey Johansburg etc., da jedes einige Meilen in der Circum-/ferentz hat, die aber jetziger Zeit, vermittelst grosser Graben, zu Acker und Wiesen ge-/macht werden.

§22. [!][543] Hie ist noch anzuführen ein Ort unweit Szmoditten, in Natangen gelegen; / dessen Grund Moor Erde, selbiges scheint vor dem ein Morast gewesen zu seyn, nun aber / trucknet es auß und dient zur Vieh-Weide. In diesem Ort ist sonderlich merckwürdig, daß alle / Jahr neue Holtz-Stobben und Strümpff auß der Erden hervor kommen, da gleich in diesem / Jahr alle drin sich befindende Stobben auffgelesen und weggeführet werden, kommen gleich / viel im folgenden Jahr ander dergleichen hervor, welches denen Anwohnern, alß denen daß / Holtz beynöhtig ist, woll zu paß kombt.

Daß 4te Capittel

Von der Eintheilung des Landes Preussen[544]

Inhalt

1. Von der Iurisdiction deß Preuss[ischen]. Krywe. 2. Von des Lands Eintheilung in XI Länder / nach den Söhnen des Weidiwuiti. 3. Des Auctoris Iudicium von des Weidiwuiti Söhnen. / 4. Woher der Nahme *Culmia*? 5. Die Gräntzen des Culmen Landes. 6. Von den Schlössern / und Städten des Culmischen Landes. 7. [!][545] Die Erinnerung des Auctoris hiebey. 8. Von / Pomesam und seiner Benennung. 9. Dessen Gräntzen. 10. Die Territoria in Pomesam. / 11. Vom Lande Resin. 12. Von Pojezamien und dessen Benennung. 13. Dessen Gräntzen. [!][546] //
[115v][547] 14. Dessen Territoria. 15. Von Warmia und seinen Gräntzen. 16. Die Städte / darin. 17. Von Natangen und seiner Benennung. 18. Seine Gräntzen. 19. / Seine Städte. 20. Vom Samland und des Worts derivation. 21. Wie es anders ge-/heyssen. Obs eine Insul? Dessen

[542] *MSB in d. m.:* Kacksche bal im Ragnitschen bey Lasdehnen Zehlau bey Uderwangen. Znaim ist mir unbekandt. [543] *err.* §XX. [544] *MSB abs.* [545] *MSA, MSB err.* VIII.

yra: Kakšių bala, *Znaimas*, Seilava[88], taip pat raistas netoli Toplaukio, raistas Johansburgo apylinkėse ir t.t., kiekvienas jų yra kelių mylių dydžio, bet nūnai jie iškasant didžiulius kanalus paverčiami dirbamais laukais ir pievomis.

§22. [!] Čia dar reikia paminėti vieną vietą Smedyčiuose, Notangoje; ji yra durpėtoje žemėje, atrodo, jog anksčiau ten bus buvusi pelkė, bet dabar ji yra išdžiūvusi ir joje ganosi gyvuliai. Ta vieta ypač kelia nuostabą dar ir dėl to, kad kasmet iš žemės paviršiun išlenda medžių kelmai ir šiekštai; vienais metais surinkus ir išgabenus visus kelmus, kitais metais išlenda tiek pat kitų, o tai aplinkiniams gyventojams labai pravartu, nes jiems reikia malkų.

Ketvirtas skyrius

Apie Prūsijos šalies suskirstymą

Turinys

1. Apie prūsų krivio jurisdikciją. 2. Apie šalies suskirstymą į vienuolika žemių pagal Vaidivuičio sūnus. 3. Autoriaus nuomonė apie Vaidivuičio sūnus. 4. Iš kur kilęs pavadinimas *Culmia?* 5. Kulmo žemės ribos. 6. Apie Kulmo žemės pilis ir miestus. 7. [!] Autoriaus prisiminimai apie tai. 8. Apie Pamedę ir jos vardą. 9. Jos ribos. 10. Pamedės žemės. 11. Apie *Resino* žemę. 12. Apie Pagudę ir jos pavadi-
[115v] nimą. 13. Jos ribos. [!] // 14. Jos teritorija. 15. Apie Varmę ir jos ribas. 16. Jos miestai. 17. Apie Notangą ir jos pavadinimą. 18. Jos ribos. 19. Jos miestai. 20. Apie Sembą ir šio žodžio kilmę. 21. Kaip ji kitaip

[546] *err. cust.:* XIV. Die Städte. [547] *Puslapio apačioje dešiniajame kampe kita ranka įrašyta :/: Am unteren Seitenrand rechts mit anderer Hand eingetragen:* d[en] 15. Junii 16[97].

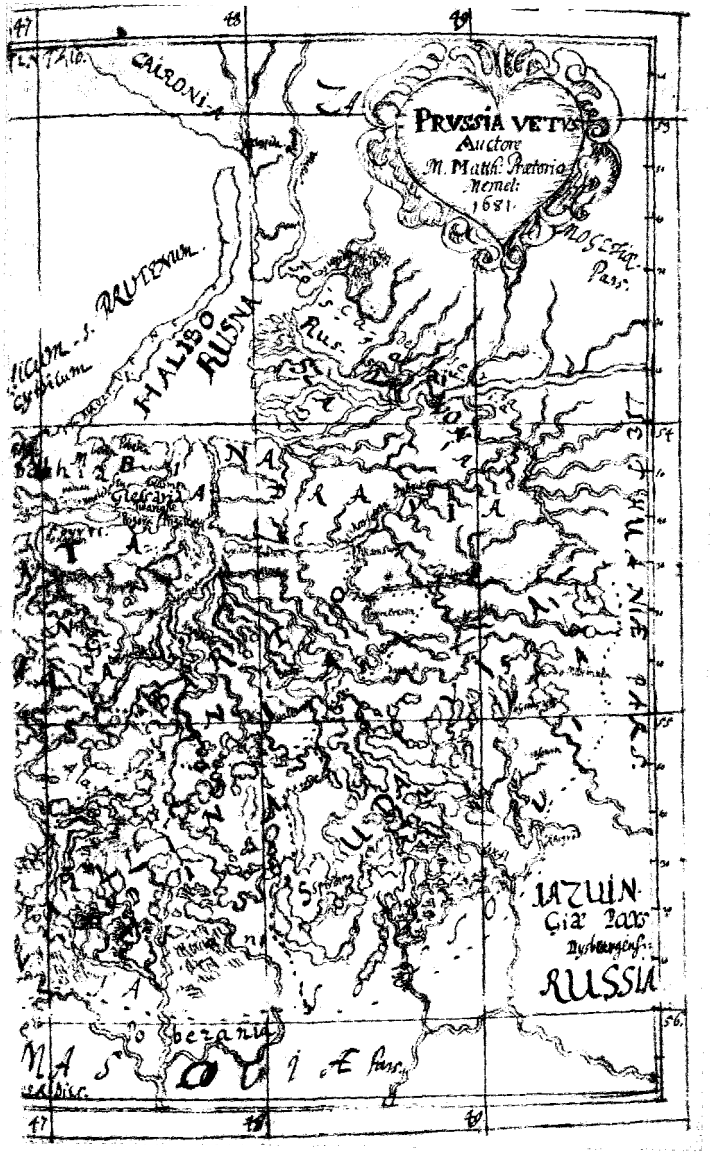

14. M. Pretorijaus rankraštis MSA. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* iliustracijos-žemėlapio „Senovės Prūsija, autorius M. Matas Pretorijus Klaipėdiškis, 1681" fragmentas (l. 99r.) :/: Handschrift MSA von M. Praetorius. Fragment der illustrierten Landkarte im dritten Buch *Topographia Prussiae* „Prussia vetus, auctore M. Matth. Praetorio Memel[ensi] 1681" (Bl. 99r)

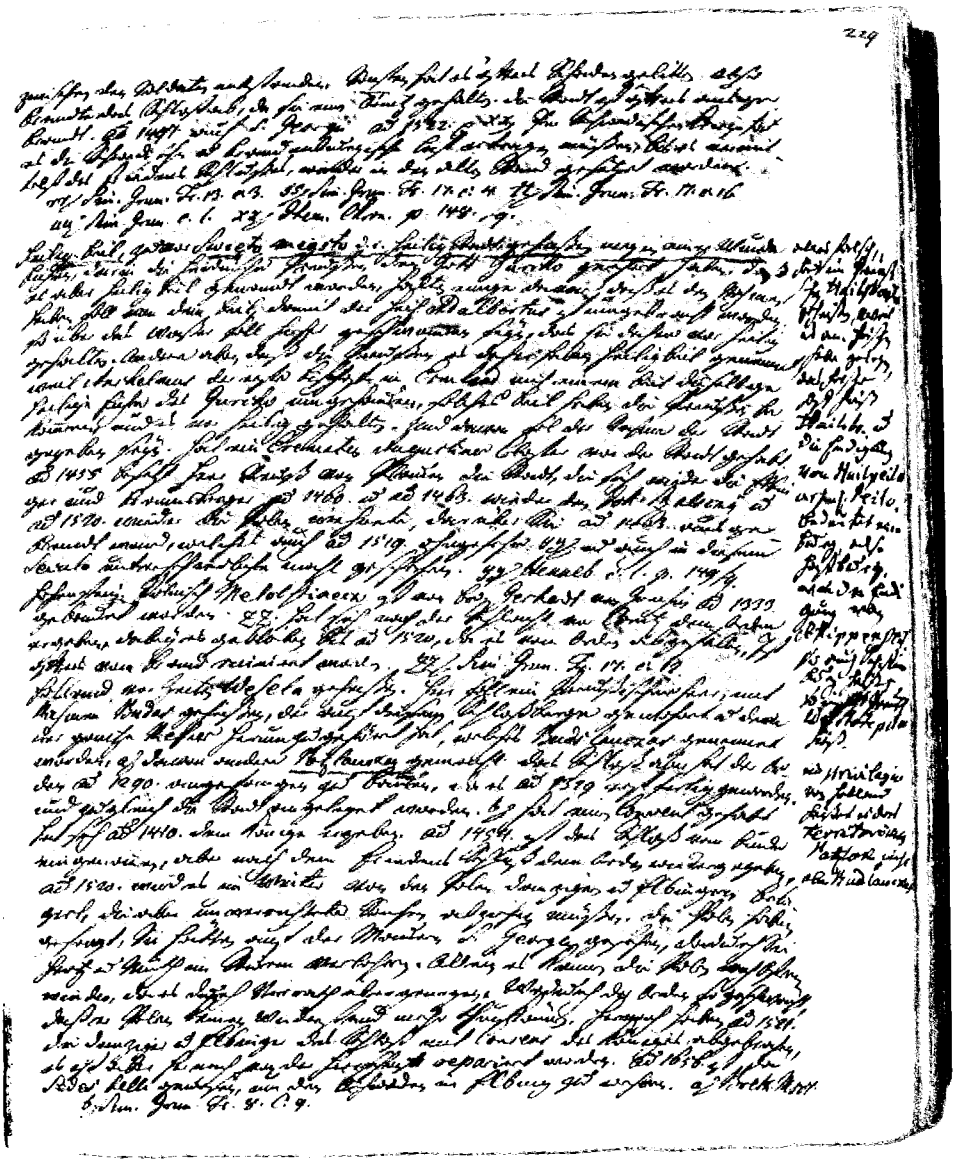

15. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraštis MSB. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* 229-as puslapis su įrašais kita ranka :/: Handschrift MSB des Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne.* Seite 229 im dritten Buch *Topographia Prussiae* mit Eintragungen von anderer Hand

Gräntzen. 22. Von dem Fluß Demme. 23. / Dessen alte Territoria. 24. Die jetzigen Territoria. 25. Die grosse Macht des / kleinen Samlands. 26. Von Nadravien. 27. Dessen Gräntzen. 28. / Dessen Territoria. 29. Von Zalavonien. 30. Dessen Gräntzen. 31. / Dessen Territoria. 32. Vom Ländlein Sossaw[89]. 33. Vom Sossawischen Kriegs-/Recht. 34. Woher der Nahme *Sossaw*? 35. Woher Zalavonien die Lands-/hütter worden? 36. Warumb Henneberg das Land Sossaw ins Soldausche gesetzt[90]. / 37. Die Flüsser in Zalavonien. 38. Ihre Städte darin. 39. / Von Sudauen, dessen Nahm und unterscheidt. 40. Wie die Sudauen in Samland kommen. / 41. Worumb die Sudauen daselbst so Slavisch tractiret worden? 42. Die Confusion / hierauß. 43. Die Gräntzen des rechten Sudauen. 44. Dessen Vortreff-/ligkeit. 45. Dessen alte Territoria. 46. Die jetzigen Territoria. 47. / Vom Galinder Land und seinen Nahmen. 48. Dessen Gräntzen. 49. Dessen / Städte und Schlösser. 50. Vom Barten Land. 51. Die Gräntzen desselben. 52. Dessen / Territoria. 53. Anderweite Eintheilung der Lande Preussen.

§1. Wenn daß Land Preussen nach der Iurisdiction deß Preussischen Monarchen / Krywe solte eingetheilet werden, müsten wir es eintheilen ins Land, so jetzo Preussen heisset[548], / und als ein Patrimonium Krywe zu halten, und denn in das, so demselben, was die Iurisdiction / und Religion betrifft, verbunden und ein ziemlich grosses Imperium gemacht haben[91]. Zu / diesem Theil gehörete nun Masuren, Zamayten, Littauen, Reussen, Churlandt, Liefflandt, / und was dem zugehöret, welche alle zu dieser Monarchie gehöret und dem Krywe subject / gewesen[a(46)].

§2. Allein vor dieses Mahl gefället Uns dies Land, was jetzo eigentlich den Nahmen / *Preussen* führet, zu beschreiben. Selbiges ist in der alten Zeit eingetheilet gewesen in XI / Theile, wie solches Dysburg[b(47)], Erasmus Stella[c(48)], item Jeroszin, Henneberg[d(49)] und andere be-/zeugen. Wir wollen dem Dysburg, alß dem Ältesten und

[a(46)] Dysburg, part. 3. Chron. c. 3 *[!]*. p. 79.
[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 5, p. 79. *Vide e(5).*]
[b(47)] Dysburg, part. 3. Chron. c. 3. pag. 72.
[Dusburg, Petrus, op. cit., pars 3, cap. 3, p. 72.]
[c(48)] Lib. 1.
[Stella, Erasmus, De Borussiae antiquitatibus libri duo, Basilea, 1578, lib. 1.]

vadinta. Ar tai sala? Jos ribos. 22. Apie Deimenos upę. 23. Jos senoji teritorija. 24. Dabartinė teritorija. 25. Didelė mažosios Sembos galia. 26. Apie Nadruvą. 27. Jos ribos. 28. Jos teritorija. 29. Apie Skalvą. 30. Jos ribos. 31. Jos teritorija. 32. Apie Sasavos žemelę[89]. 33. Apie Sasavos karo teisę. 34. Iš kur kilęs vardas *Sossaw*? 35. Kodėl skalviai tapo šalies sergėtojais? 36. Kodėl Hennenbergeris Sasavos žemę perkėlė į Saldavos [žemę][90]? 37. Upės Skalvoje. 38. Jos miestai. 39. Apie Sūduvą, jos vardą ir ypatybes. 40. Kaip sūduviai atkeliavo į Sembą. 41. Kodėl į sūduvius ten buvo žiūrima kaip į slavus? 42. Iš to kilusi netvarka. 43. Tikrosios Sūduvos ribos. 44. Jos puikumas. 45. Jos senoji teritorija. 46. Dabartinė teritorija. 47. Apie Galindos žemę ir jos vardą. 48. Jos ribos. 49. Jos miestai ir pilys. 50. Apie Bartos žemę. 51. Jos ribos. 52. Jos teritorija. 53. Dar kitoks Prūsijos žemių suskirstymas.

§1. Jeigu Prūsijos kraštą reikėtų suskirstyti pagal prūsų valdovo krivio jurisdikciją, turėtume jį priskirti tai šaliai, kuri dabar vadinasi Prūsija, ir laikyti ją krivio tėvonija; į ją [žmonės] susijungė jurisdikcijos ir tikėjimo pagrindu ir sudarė gana didelę imperiją[91]. Į tą monarchiją įėjo Mazovija, Žemaitija, Lietuva, Rusia, Kuršas, Livonija su tuo, kas joms priklausė, ir visos buvo pavaldžios kriviui [a(46)].

§2. Bet šį kartą ketiname apibūdinti kraštą, kuris dabar tikrai vadinasi *Prūsija.* Senovėje jis buvo padalytas į vienuolika dalių, tai patvirtina Dusburgietis [b(47)], Erasmas Stella [c(48)], taip pat Jerošinas, Hennenbergeris [d(49)] ir kiti. Mes remsimės Dusburgiečiu, kaip vyriausiu ir

[d(49)] In Comm. ad Mapp.
[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...]. *Vide b(2).*]

548 *sim. corr. ex* heist.

gewissesten Auctori folgen[92]. Der / setzet die Theile des Landes Preussen also an: 1. Culm, wo zu das Land Löbaw gehöret, welches / mehrentheils, alß der Orden ist ankom[m]en, wüst gewesen; 2. Pomezania; 3. Pogiezania; / 4. Warmia; 5. Natangia; 6. Sambia; 7. Nadravia; 8. Schlavonia; 9. SU-/DOVIA; 10. Galindia; 11. Barthia Maior, Groß, minor, klein, et Plica Barthia / (in tres Districtus partita[93]). Mit dieser eintheilung wird es distinguiret von Liettauen / (Lietvania), so von Lietwo, auch einem Sohn des Weidywuiti, nach Meinung einiger Preuss. / Chronicen, herkommen soll; woher solche Eintheilung herrühre, sind die Gelahrten nicht einer / Meinung. Die Uhralten Scribenten, derer Schrifften in dem vorigen Seculo noch vorhanden / gewesen, auß welchen die Recentiores es genom[m]en, wollen, daß Sie herrühren von den Söh-/nen des Ersten Königes in Preussen, Weidywuiti, derer XII sollen gewesen seyn: alß / Chelmo, Pomezo, Oggo, Warmo, Natango, Saymo, Naidro, Schlavo, Sudo, Ga-/lindo, Bartho et Litvo, so etliche Litlipho nennen[97]; von diesen sollen diese obengedachte / Landschafften ihren Nahmen bekommen haben. Und demnach hat zu Preussen auch daß / grosse Hertzogthumb Liettauen gehöret. //

[116r][549] §3. Ich vermeine aber, da die Relation von des Weydywuiti[550] Sohn solte an-/zunehmen seyn, daß vielmehr diese Fürsten den Nahmen von den Ländern, alß die Länder / von den Herrn bekommen haben. Also daß der Herr von Samlandischen Saimo genent / worden, weil Er über Samland geherschet. Der Herr von Nadraven Nadro und so fortan. / Waß sonderlich die Nahmen der Provincien betrifft, lassen die sich gar füglich auß der / Preussischen und Littauschen Sprach her deriviren.

§4. Culmia will einiger Meinung[551] nach von *Kulis*, welches „Brandt im / Korn" bedeutet, her deriviret werden, weil allwege da Sedes belli und daß Landt dem / Brandt, Schwert und Verherung unterworffen gewesen; allein diese Derivation ist zu weit / hergesucht. Ich meine unvorgreifflich, daß diese Provintz vor der vornehmsten Stadt derselben / den Nahmen erhalten. Die Stadt, die[552] wird in den ältesten Privilegien genennet *Kulmyne,* / auff Deutsch *Culmen,* welches heysset ein Berg-Ort, Hügel-

[549] *Puslapio apačioje kita ranka įrašyta ://: Am unteren Seitenrand mit anderer Hand eingetragen:* C d[es] 3t[en] buchs. [550] y *in* -dy- *corr. ex* i.

sąžiningiausiu autoriumi[92]. Jo nuomone, Prūsiją sudarė šios dalys: 1) Kulmas, jam priklauso Liubavos žemė, kurioje, kai į ją atsikėlė Ordinas, plytėjo daug dykrų; 2) Pamedė; 3) Pagudė; 4) Varmė; 5) Notanga; 6) Semba; 7) Nadruva; 8) Skalva; 9) Sūduva; 10) Galinda; 11) ([Barta,] padalyta į tris sritis) Didžioji Barta, Mažoji ir Plikoji Barta[93]. Taip skirstant, Prūsija skiriama nuo Lietuvos (*Lietvania*), kurią, kaip teigia daugelis Prūsijos kronikų, įkūręs *Lietwas*, taip pat Vaidivuičio sūnus; mokslininkai neturi vieningos nuomonės dėl šio skirstymo kilmės. Seniausieji autoriai, kurių raštų dar buvo išlikę praėjusiame amžiuje ir kuriais rėmėsi vėliau rašiusieji, teigia, jog [Prūsija] buvo suskirstyta pagal pirmojo prūsų karaliaus Vaidivuičio sūnus, kurių buvę dvylika, būtent: *Chelmas, Pomezas, Ogas, Varmas, Natangas, Saimas, Naidras, Šlavas, Sudas, Galindas, Bartas* ir *Litvas*, kurį kai kas vadina *Litlifu*[94]; esą pagal juos buvę pavadinti minėtieji kraštai. Todėl Prūsijai priklausė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. //

[116r] §3. Tačiau aš manau, jog pasakojimas apie Vaidivuičio sūnus priimtinas, tik labiau tikėtina, kad kunigaikščiai buvo pavadinti kraštų vardais, o ne kraštai gavo valdovų vardus. Vadinasi, Sembos valdovas buvo pavadintas *Saimu*, nes jis valdė Sembą. Nadruvos valdovas – *Nadru* ir t.t. Dėl atskirų provincijų pavadinimų, tai juos pagrįstai galima kildinti iš prūsų ir lietuvių kalbų.

§4. *Culmia* kai kas sieja su žodžiu *Kulis,* reiškiančiu „pajuodę grūdai"[95], nes kraštas be paliovos buvo karo lauku ir jį siaubdavo ir naikindavo gaisrai ir kardas; bet šis aiškinimas per daug nutolęs nuo prasmės. Mano nešališka nuomone, ši provincija buvo pavadinta nuostabiausio jos miesto vardu. Seniausiose privilegijose tas miestas vadinamas *Kulmyne*, vokiškai *Culmen*, tai reiškia kalnuotą vietą, kalvotą

[551] *MSB abs.* [552] *MSB abs.*

Ort. Von der eusserlichen Be-/schaffenheit selbigs Orts also genahmt; dahero auch die Stadt Culmen in ihrem Stadt-Wapen[553] / hat 9 Berge, über welchen ein Crucifix steht. Selbiges Land bestehet nur in folgenden Gräntzen.

§5. Von Mitternacht begräntzet es den Fluß Ossa, so vor deme nach Meinung / Henneberg[e(50)] *Mocker* geheissen und bey Graudentz in die Weissel einfält und theilet / Culmerland von Pomesan. Von Osten oder Morgen hat es nach der Mappe des Hennebergs / das Ländlein Sossau (so einige nach Culmerland ziehen wollen[f(51)], was aber selbiges vor ein Land, / da von unten mit mehrerm) und Galinder Land. Von Mittage beschliesset es Dobrynien und / Cujavien. Abendtwerts theilts[554] Pomerellen auch Cujavien. Die Länge wird fast seyn 15 Deut-/sche Meilen, die Breite 5 Meilen. Dieses Land hat dem Orden des Deutschen Hauses zu Jeru-/salem unter Regierung Hermanni a Saltza Hoh-Meisters Conradus der Hertzog in der / Mazau geschenket A[nn]o 1226 [!], d[en] 29. Maii[96], auß höchster Noth gezwungen[g(52)].

§6. Gewiß ists, daß das Land vom Pohlnischen und Preussischen Huff-Eysen offter-/mahls so bedrücket worden, daß es einer[555] Verwüstung ähnlich geschienen, wie solches auch Dysburg[h(53)] / bezeuget. Doch sind einige Castra, so der damahligen Zeit nach von Stein, auch von Holtz meh-/rentheils auffgebauet gewesen; als: Chelmo, Rogau, Szlemmo, Potto, Grodeck, Starigrod, / daß jetzo Althauß ist[97], bey welchen Festungen allewege einige Suburbia, oder Flecken und / Vorstädte mit Mannschafft woll angefüllet gewesen; anderen vielen Höffen und Flecken, / davon in der Verschreibung deß Culmischen Landes de A[nn]o 1222, in Augusto dat[o][i(54)] [556] / zu lesen[98] zu

[e(50)] In Comm. de Fluv. p. 17.

[Hennenberger, Caspar, Der See Ströme [...], p. 17. *Vide i(19).*]

[f(51)] Henneb. Comm. ad Mapp. p. 436.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 436. *Vide b(2).*]

[g(52)] Henneb. Comm, p. 55; / Confer. Wald. Chron. pag. 557.

[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 55;

msc. Waldecks Chronik, Die jüngere Hochmeisterchronik [...], p. 557. *Vide e(5).*]

vietą. Vadinasi, jis pavadintas pagal atsiveriantį to krašto vaizdą – dėl to ir Kulmo miesto herbe yra devyni kalnai, virš jų iškyla krucifiksas. Pačios žemės ribos yra išsidėsčiusios taip.

§5. Žiemiuose jos riba eina Osos upe, kuri anksčiau, Hennenbergerio nuomone[e(50)], vadinosi *Mocker* ir kuri ties Graudencu įteka į Vyslą, atskirdama Kulmo žemę nuo Pamedės. Rytuose, arba saulėtekio pusėje, pagal Hennenbergerio žemėlapį, ji ribojasi su Sasavos žemele (ją kai kas nori priskirti Kulmo žemei[f(51)], o koks tai kraštas iš tikrųjų, apie tai daugiau [kalbėsime] vėliau) ir su Galindos žeme. Pietuose eina riba su Dobryne ir Kujavija. Saulėlydžio pusėje dalis ribojasi su Pomeranija, dalis su Kujavija. [Žemės] ilgis siekia kone 15 vokiškų mylių, plotis – 5 mylias. Neturėdamas kitos išeities, Mazovijos kunigaikštis Konradas šią žemę 1226 [!] metų gegužės 29-ąją padovanojo[96] didžiojo magistro Hermanno von Saltzos vadovaujamam Vokiečių namų Jeruzalėje ordinui[g(52)].

§6. Žinoma, jog kraštą taip dažnai trypė lenkų ir prūsų [arklių] kanopos, kad jis, kaip liudija Dusburgietis[h(53)], priminė baisius tyrlaukius. Buvo pastatyta ir keletas puikių pilių, kaip aniems laikams būdinga – iš akmens, o daugiausia medinių, kaip antai: Kulmo, Ragavos, *Šlemo*, *Poto*, Grodeko, Starigrodo, kuris dabar vadinasi Althauzas[97]; prie tvirtovių visur būdavo keletas gyvenviečių, arba kaimų ir priemiesčių, kuriuose knibždėte knibždėjo įgulos vyrų; nekalbu apie kitus ūkius ir kaimus, apie kuriuos galima pasiskaityti 1222 metų rugpjūtį pateiktame Kulmo žemės užrašymo dokumente[i(54)] [98]. Ordino kroni-

[h(53)] Part. 3. Chron. c. 3. p. 73.

[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 3, p. 73. *Vide e(5).*]

[i(54)] In Revolution. Pruss. *[al. m. scr.]*

[*msc.* Praetorius, Matthaeus, Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne, das 9. Buch, Revolutiones Prussicae.]

[553] *MSB:* Wapen. [554] *MSB:* theils. [555] -r *scr. ser. in lin.* [556] *MSB:* datiert.

geschweigen. Zu des Ordens Zeiten hat man in dem Culmischen Lande folgende / Schlösser und Städte, Vermöge Ordens Chronik[k(55)] gezehlet, wobey diese auch die Jahre / dero Erbauung[99] folgender Gestalt angeführet:

	Wenceslau soll gebauet seyn A[nn]o	1208
	Althauß	1208
	Culmen	1233
	Graudentz	1254
	Engelsburg	1299
	Schönensee	1230
	Straßburg	1305
	Brettichen	1280
	Neumarck	1346
	Roggenhausen	1329
	Culmensee[557]	1293
	Thoren	1231
	Pappau	1235 //
[116v]	Friedeck ⌈soll gebauet seyn A[nn]o[558]	1375
	Leipe	1331
	Leßen	1329
	Golbe	1329
	Luben	1201[559]
	Reden	1233

§7. Hiebey ist zu erinnern, daß die Zeit der Erbauung dieser und anderer / Städte und Provincien nach dieser Chronic nicht allerdings mit den andern Chronologien über-/ein kombt; den offters die erste und zweyte Erbauung an manchem Ort vermischet, auch / die Bemaurung, oder Verbesserung einer Stadt, oder Schlosses, mit der ersten Fundirung / confundiret wird; die vornehmsten Ströme sind Ossa und Driwantz. Alß Thorn die Deut-/schen Ordens Brüder erbauet, haben Sie zu erst die Culmische Schlösser und vornehmlich Rog-/

k(55) P. 530.
[*incert. q. ex multis msc.* Ordens Chronick, p. 530, žr. 117 kom.]

koje[k(55)] Ordino laikais buvo suskaičiuotos šios Kulmo žemės pilys ir miestai (čia pateikiama originalo tvarka su įkūrimo metais[99]).

	Wenceslau – Vencelau buvęs įkurtas	1208 metais
	Althaus – Althauzas	1208
	Culmen – Kulmas	1233
	Graudentz – Graudencas	1254
	Engelsburg – Engelsburgas	1299
	Schönensee – Šėnenzė	1230
	Straßburg – Štrasburgas	1305
	Brettichen – Bretchenas	1280
	Neumarck – Noimarkas	1346
	Roggenhausen – Rogenhauzenas	1329
	Culmensee – Kulmenzė	1293
	Thoren – Torunė	1231
	Pappau – Papau	1235 //
[116v]	Friedeck – Frydekas buvęs įkurtas	1375 metais
	Leipe – Leipė	1331
	Leßen – Lesenas	1329
	Golbe – Golbė	1329
	Luben – Liubenas	1201
	Reden – Rėdenas	1233

§7. Čia reikia priminti, kad šioje kronikoje nurodytas miestų pastatymo ir provincijų įkūrimo laikas nesutampa su kitų šaltinių duomenimis, nes dažnai supainiojama pirmojo ir antrojo pastatymo data, taip pat miesto sienos arba miesto ar pilies perstatymo metai supainiojami su įkūrimo data; didžiausios upės yra Osa ir Dravanta. Pastatę Torunę, Vokiečių ordino broliai iškart užėmė Kulmo pilis, visų pirma Ragavą,

[557] *MSB post h. v.:* soll gebauet seyn A[nn]o.
⌈...[558] *MSB abs.*
[559] *MSB:* 1301.

gawo, dessen Hauptmann sich auff discretion dem Orden ergeben, erobert, dadurch haben / Sie weiter einbekommen Chelmo, Slemmo, so des Pipini Vestung im See gelegen war, und / dann hernachmahls Grodek, oder Graudentz, und so weiter, biß daß gantze Land erobert.

§8. Nach dem folget Pomesan, solcher Nahm ist dem Land gegeben worden von / dem Gebrauch der Einwohner selbiges Landes; nemlich es haben selbige ihre Wohnung offters / verlassen und hin und her umbgezogen, welches der Henneb[erg] im angezogenen Buch bezeuget, / kombt her vom Preussischen Wort *Pomesiu*, i. e. desero, ere, „verlassen"[100].

§9. Dieses Land hat folgende Gräntzen gehabt: Von Mitternacht daß Hockerlandt / durch den Fluß Elbing, Drausen See und Weeßke Fluß davon geschieden. Von Morgen ist Erm-/landt und Galinder-Land; von Mittag ist das Culmische Land, und der Fluß Ossa, item den Dri-/wantz, so daß Land scheidet von Dobrynien und Michelaw. Von Abend gräntzet es an die / Weissel[l(56)].

§10. Die Territoria, so in Pomesan vor dem Orden seyn gewesen, möchten folgende / seyn, als: Quedin, Prauster, Drogan, Muker, Rogosno, Zanther, Reysen vel Resin (quod / Territorium apud Prussiscos Historicos celebre) item Boltow, Weso, Nargoltow[101], so von / des Pomesonis Kinder sollen gebauet seyn. Oben angezogene Chronic[m(57)] zehlt in Pome-/san folgende Schlösser und Städte:

Marien-Werder {S.} soll gebauet seyn A[nn]o[560]	1280
Retzenwald	1302
Neuteich	1329
Stum	1277
Christburg Stadt und	1277
Schloß	1232

[l(56)] Confer. Sim. Grunau, Tr. 2. c. 2; Henneb. Comm. p. 357.
[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 2, cap. 2. *Vide c(3)*;
Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 357. *Vide b(2).*]

kurios viršininkas, blaiviai įvertinęs padėtį, slapčia pasidavė Ordinui, todėl veikiai jie užėmė Kulmą, *Šlemą*, Pipino tvirtovę, buvusią ežere, po to dar kartą Grodeką, arba Graudencą, ir taip toliau, kol užkariavo visą kraštą.

§8. Toliau eina *Pamedė*, tokiu vardu ši žemė buvo pavadinta dėl vieno gyventojų įpročio; mat jie dažnai palikdavo savo buveinę ir traukdavo kur nors kitur, tai anksčiau minėtoje knygoje patvirtina Hennenb[ergeris]; pavadinimas kilęs iš prūsiško žodžio *Pomesiu*, t.y. *desero, -ere,* „palikti"[100].

§9. Šios žemės ribos ėjo taip: žiemiuose nuo Hokerlando ją skyrė Elbingo upė, Drūsens ežeras ir Veisikės upė. Saulėtekio pusėje buvo Varmė ir Galinda, vasariuose – Kulmo žemė ir Osos upė, taip pat Dravanta, skirianti Pamedę nuo Dobrynės ir Michelavo. Saulėlydžio pusėje jos riba eina Vysla[l(56)].

§10. Pamedės teritorijai iki Ordino priklausė šios žemės: Kvedenava, *Prausteras, Droganas,* Mukera, *Rogosnas*, *Canteras*, *Reisenas* arba *Resinas* (šis kraštas garsus Prūsijos istorikų darbuose), taip pat *Boltovas, Vezas, Nargoltovas*[101], įkurti Pomezo vaikų. Minėtoje kronikoje[m(57)] išvardijamos šios Pamedės pilys ir miestai:

Marien-Werder – Marienverderis buvęs įkurtas	1280 metais
Retzenwald – Recenvaldas	1302
Neuteich – Noiteichas	1329
Stum – Štumas	1277
Christburg – Kristburgas, miestas ir	1277
pilis	1232

[m(57)] Pag. 529.
[*incert. q. ex multis msc.* Ordens Chronik, žr. 117 kom.]

[560] *MSB abs.*

	Preussisch-Marck	1258
	Sahlfeld	1329
	Morungen	1328
	Liebstadt	1329
	Osterrode	1329
	Holland[561]	1302
	Riesenburg	1270
	Marienwerder, {eh es}[562] versetzt worden[563]	1239
	Garnseestadt	1311
	Deutsch Eylaw	1328
	Liebmühl	1337 //
[117r]	Hohenstein ⌈soll gebauet seyn A[nn]o[564]	1336
	Schönenberg	1301
	Rosenberg	1305
	Gilgenberg[565]	1299
	Solldau	1306

Die Länge dieses Landes wird 15 Meilen und die Breite 6 Meilen geschätzt.

§11. In diesem Strich sollen Riesen gewesen seyn, dahero die Stadt Riesenburg den / Nahmen bekommen haben soll[n(58)]. Vielleicht kan die Stadt auch von dem Lande Resin so genennet / worden seyn, davon einige *Riesen* gemacht.

§12. Daß dritte Land heist Pojezamia, welcher Nahme, warumb er dem Lande / zukommen, ist nicht leicht zuerfinden. Einige halten davor, es soll genennet seyn von einer Vorneh-/men Preussischen Fürstin Nahmens Poggo, gleichsahm soll selbigs Land geheyssen haben *Poggozeme,* / d. i. der Poggo-Landt. Poggo aber soll seyn gewesen eine Tochter des Hoggo, Fürsten über Hocker-/Landt. Vorgedachter Poggo Baretchen soll A[nn]o 1490 im Nonnen Kloster zu Elbing

[n(58)] Henneb. in Comm. pag. 357.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 357. *Vide b(2).*]

	Preussisch-Marck – Proišmarkas	1258
	Sahlfeld – Zalfeldas	1329
	Mohrungen – Morungenas	1328
	Liebstadt – Lybštatas	1329
	Osterrode – Osterodė	1329
	Holland – Holandas	1302
	Riesenburg – Ryzenburgas	1270
	Marienwerder – Marienverderis, {prieš jį} perkeliant	1239
	Garnseestadt – Garnzėštatas	1311
	Deutsch Eylaw – Vokiečių Ylava	1328
	Liebmühl – Lybmiūlis	1337 //
[117r]	Hohenstein – Hohenšteinas buvęs įkurtas	1336 metais
	Schönenberg – Šėnenbergas	1301
	Rosenberg – Rozenbergas	1305
	Gilgenberg – Gilgenbergas	1299
	Solldau – Saldava	1306

Šios žemės ilgis apytikriai siekia 15 mylių, o plotis 6 mylias.

§11. Šioje žemėje sako gyvenus milžinų, dėl to miestas buvęs pavadintas Ryzenburgu[n(58)]. Gali būti, kad miestas buvo pavadintas nuo *Resino* žemės, iš jos pavadinimo padarius *Riesen.*

§12. Trečioji žemė vadinasi *Pagudė,* sunku pasakyti, kodėl ta žemė buvo pavadinta tokiu vardu. Kai kas mano, kad ji buvo pavadinta kilmingos prūsų kunigaikštienės *Poggo* vardu ir dėl to kraštas vadinęsis *Poggozeme*, t.y. „Poggos žemė“. O Poggo bus buvusi *Hoggo*, Hokerlando valdovo, dukra. Minėtoji Poggo Baretchen esą buvo aptikta

[561] *MSB post h. v.:* soll gebauet seyn. [562] *al. m. supra lin.* [563] *scr. al. m.* ⌈...[564] *MSB abs.* [565] *MSB:* Gilgenburg.

gefunden / seyn, worüber der Berühmte Fried[ericus] Zanielius [!][566] folgende Versch gemacht[102]:

Vidimus illius nuper frontalia divae.
Cornea, deformem medio claudentia gemmam.

Andere sind der Meinung, ob solte daß Pojezam genant seyn gleichsahm *Pojeinziemia,* / d. i. „der Starcken Landt". Weil in diesem Lande trefflich-starcker und gesetzter Leute viel / gefunden worden, wie denn daß Baretchen der Poggia eine halb Ehlen weit (im Diameter) / gewesen[o(59)], eine Anzeige, daß diese Poggia müsse ein sehr grosse Persohn gewesen seyn.

§13. Dieses Landt wird begräntzet mehrentheils mit Wasser. Mit dem Frischen / Haffe gegen Norden; mit dem Fluß Passarie gegen Osten; mit dem Fluß Weeßken / gegen Mittag; und mit dem Fluß Elbing und See Drausen gegen Abendt. Ein kleiner / Begrieff, worinn erst gewesen Tolcko, Cadina etc. wird sonsten genennet Hockerlandt und / setzen einige in diesem Strich die Elviones, die der Tacitus *Helvicones* nennet. Man hat / allhie vordem Silberberge gehabt, die zu Zeiten Weinr[ichs] von Kniprode sind gegraben wor-/den, zweiffele aber, ob die Alten Preussen sich darumb groß beküm[m]ert haben.

§14. Nach obiger Ordens-Chronic sind folgende Städte dazu gesetzt:

Braunsberg soll gebauet seyn A[nn]o	1294
Frauenburg	1296
Tolckemit	1365
Mühlhausen[567]	1360
Elbing, das Schloß	1231
Elbing, die Stadt	1232

§15. Warmia ist das Vierdte Land, so den Nahmen hat vom Wort *Warmiu,* / so ein Außtreibung bedeutet. Hat zu Gräntzen von Norden: daß Frische Haff; von Osten / Natangen und Barten-landt. Von Mittag Galinder-Land; von Abend Pogesam und Po-/mesam, vermittelst dem Gräntz-Strom Passerge, so erst *Sierge* genandt worden. Zu Erm-/landt

[o(59)] Henneb. pag. 352.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 352.]

1490 metais Elbingo moterų vienuolyne, apie tai žymusis Fried[ericas] Zamelijus yra parašęs tokį posmą[102]:

Neseniai matėme tos palaimintosios raginę diademą
Su negražiu brangakmeniu viduryje.

Kitų nuomone, Pagudės pavadinimas sietinas su [žodžiu] *Pojeinziemia*, t.y. „stipriųjų žemė", nes šioje žemėje buvę daug labai stiprių ir drūtų žmonių, antai Poggija Baretchen esą buvusi pusės uolekties pločio (skersmens)[o(59)], tai rodytų, jog ta Poggija turėjo būti labai didelis žmogus.

§13. Didesnę šios žemės dalį skalauja vanduo. Aistmarės šiaurėje, Paserija rytuose, Veisikės upė vasariuose, o Elbingo upė ir Drūsens ežeras saulėlydžio pusėje. Nedidelė sritis, kuri anksčiau buvo vadinama *Tolcko, Cadina* ir t.t., dar vadinama Hokerlandu, ir kai kas jo teritorijoje mano gyvenus elvionus, kuriuos Tacitas vadina *Helvicones*. Ten anksčiau buvo sidabro kasyklų, kurios veikė Weinri[cho] von Kniprode's laikais, bet abejoju, kad senovės prūsai jomis būtų labai rūpinęsi.

§14. Minėtoji Ordino kronika tai teritorijai priskiria šiuos miestus:

Braunsberg – Braunsbergas buvęs įkurtas	1294 metais
Frauenburg – Frauenburgas	1296
Tolckemit – Tolkemita	1365
Mühlhausen – Miūlhauzenas	1360
Elbing – Elbingas, pilis	1231
Elbing – Elbingas, miestas	1232

§15. *Varmė* yra ketvirtoji žemė, pavadinimas kilęs iš žodžio *Warmiu*, kuris reiškia išvarymą. Ribojasi šiaurėje su Aistmarėmis, rytuose su Notanga ir Bartos žeme. Vasariuose – su Galindos žeme, saulėlydžio pusėje – su Pagude ir Pamede, riba eina Paserijos upe, anksčiau vadinta *Sierge*. Varmei kadaise priklausė Balga, kuri iš pradžių vadinosi

[566] *err. pro* Zamelius; *MSB:* Zamehlius. [567] *MSB post h. v.:* sol gebauet seyn.

hat vor deme gehöret Balga, so erst *Honeda* geheissen, hat aber seinen einigen / Fürsten gehabt; jetzo rechnen Sie dies in Natangen. Hierzu ist auch zu rechnen Glottinen[103], / und sind zweiffels ohne in dem Ermeland viel mehr Städte, auch Preuss. Schlösser gewe-/sen, allein ihre Nahmen werden nicht beschrieben.

§16. Daß aber jetzo Ermelandt heisset, hat folgende Städte, vermöge oben-/gedachter Chronic[p(60)]: //

[117v]

Ressel soll gebauet seyn A[nn]o	1337
Seeburg	1348
Bischoffsstein	1325
Wartenburg	1325
Allenstein	1347
Mehlsack	1321
Heilsberg	1322
Wormbdit	1311
Guttstadt	1327

Ist fast 13 Meilen lang und 7 Meilen breit; und hat einen recht fruchtbahren Bodem.

§17. Hierauff kombt Natangen, dieser Nahmen scheinet herzurühren vom Preussi-/schen Wort *Netangus*[104], so einen fleissigen Mann bedeutet, und scheinet die derivation proba-/bel zu seyn, weil noch zur Zeit die Einwohner daselbsten, insgemein vor die besten und fleis-/sigsten Hauß-wirte gehalten werden.

§18. Dieses Land stost in Norden, oder Mitternacht, an das Frische Haff / und Pregel; im Auffgang der Sonnen hats den Fluß Alla, oder Alana; gegen Mittag / abermahl die Alana und ein Theil Ermeland; gegen Abend auch Ermeland. Muß vor dem / woll bebauet seyn gewesen, derer Örter Nahmen man jetzo nicht findet. So viel die alt Preus-/sischen Historici uns angeben, ist drinn gewesen: Huntaw, Pokarwin, Romowe, Witige, / Sollau, Geriken, Beselaite[568] [105].

[p(60)] Pag. 527.
[*incert. q. ex multis msc.* Ordens Chronik, žr. 117 kom.]

Honeda, bet ji turėjo savo kunigaikštį; dabar ji priskiriama Notangai. Jai taip pat priskiriami *Glottinen*[103], ir Varmėje, be abejo, buvo dar daugiau miestų bei prūsų pilių, bet jų vardai neminimi.

§16. Remiantis anksčiau minėtąja kronika [p(60)], teritorijoje, šiandien vadinamoje Varme, yra šie miestai: //

[117v]

Ressel – Reselis buvęs pastatytas	1337 metais
Seeburg – Zėburgas	1348
Bischoffsstein – Bišofsšteinas	1325
Wartenburg – Vartenburgas	1325
Allenstein – Alenšteinas	1347
Mehlsack – Mėlzakas	1321
Heilsberg – Heilsbergas	1322
Wormbdit – Vormedytė	1311
Guttstadt – Gutštatas	1327

Yra beveik 13 mylių ilgio ir 7 mylių pločio; žemės gana derlingos.

§17. Toliau eina *Notanga*, pavadinimas tikriausiai kilęs iš prūsiško žodžio *Netangus*[104], kuris reiškia „darbštus vyras“; šis aiškinimas tikėtinas, nes dar ir šiandien jos gyventojai apskritai laikomi geriausiais ir darbščiausiais ūkininkais.

§18. Ši žemė šiaurėje, arba žiemiuose, remiasi į Aistmares ir Prieglių; saulėtekio pusėje jos riba eina Alnos, arba Alanos, upe, vasariuose – vėl Alana ir iš dalies [ribojasi] su Varme; saulėlydžio pusėje taip pat [ribojasi] su Varme. Kadaise ten tikriausiai būta gyvenviečių, bet jų pavadinimai neišlikę. Kiek mums yra žinoma iš senųjų Prūsijos istorikų, ten buvo: *Huntaw*, Pakarviai, Romuva, *Witige*, Saldava, Gerkiai, *Beselaite*[105].

[568] *MSB:* Beseleide.

§19. Jetziger Zeit ists trefflich bebauet und rechnet man jetzo in[569] Natangen / nach obiger Chroniken folgende Städte:

Welau soll gebauet seyn A[nn]o	1256
Gerdauen	1312
Zinten	1313
Creutzburg	1301
Heiligenbeil	1301
Friedland[570]	1312
Schippenbeil	1319
Domnau	1400
Brandenburg	1251
Balga	1239

So setzet es die Ordens Chronic ex Bibliotheca Walrodiana[q(61)], denen setzet Henne-/berg bey Bartenstein, item die Stadt Kneiphoff[r(62)].

§20. Hierauff folget Samlandt zu Zeiten Adami Bremensis[s(63)] [!][571] *Sembia* {geheyssen}[572]. / Petrus a Dysburg nennets *Samia*, daß ist Samlandt. Scheinet seinen Ursprung zuführen / von *Semiu*, welches „Schöpffen" heist, und insgemein gebraucht wird, wenn Sie den Bornstein auß / dem Wasser schöpffen. Sonsten ists vor Alters auch *Weißland* oder *Wittland* genant, wie solches / auß dem Jeroszin und andern bezeuget Henneberg[t(64)]. Diese Benennung mag lang vor den / Zeiten des Ordens von den Außländern, die dahin und mit den Einwohnern (zweiffels ohne / wegen des köstlichen Bornsteins gehandelt) also eingeführet seyn; Gelegenheit zu solcher Be-/nen[n]ung hat daß Wort *Balthia* gegeben, weil *Samland* die Insul also vor Christi Gebuhrt ge-/nennet worden. *Balthia* aber heist ein weisser Strich

[q(61)] Pag. 15.

[*incert. q. ex multis msc.* Ordens Chronik ex Bibl. Walrodiana, žr. 117 kom.]

[r(62)] Henneb. Comm. in Fab. *[!]* p. 328.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen..., p. 328. *Vide b(2).*]

[s(63)] Pm. c. 12. c. p. 5.

[Bremensis, Adamus, Historia ecclesiastica [...]. *Vide e(15).*]

§19. Dabar Notanga yra gana tankiai apgyventa, ir, remiantis anksčiau minėtomis kronikomis, joje yra šie miestai:

Welau – Vėluva buvusi įkurta	1256 metais
Gerdauen – Girdava	1312
Zinten – Žintai	1313
Creutzburg – Kroicburgas	1301
Heiligenbeil – Šventapilė	1301
Friedland – Frydlandas	1312
Schippenbeil – Šipapilis	1319
Domnau – Dumnava	1400
Brandenburg – Brandenburgas	1251
Balga – Balga	1239

Taip jie išvardyti Wallenrodų bibliotekoje saugomoje Ordino kronikoje [q(61)], Hennenbergeris prie jų dar priskiria Bartenšteiną ir Knypavos miestą [r(62)].

§20. Toliau eina *Semba*, Adomo Brėmeniečio laikais {vadinta} *Sembia* [s(63)]. Petras Dusburgietis ją vadina *Samia*, tai yra Semba. Atrodo, jog pavadinimas bus kilęs iš žodžio *Semiu,* kuris reiškia „semti" ir paprastai vartojamas kalbant apie gintaro sėmimą iš vandens. Senų senovėje ją dar vadino *Weißland* arba *Wittland,* tai remdamasis Jerošinu ir kitais patvirtina Hennenbergeris [t(64)]. Gali būti, kad daug metų prieš Ordino atvykimą taip kraštą pavadino su vietiniais gyventojais prekiavę atvykėliai iš svetur, be abejo, dėl puikaus gintaro; taip pavadinti davė dingstį žodis *Balthia*, nes *Sembos* sala taip vadinosi dar prieš Kristaus gimimą. O *Balthia* vadinasi baltas šalies ruožas; bet

[t(64)] In Comm. ad Tabul. Pr.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 328. *Vide b(2).*]

[569] *corr. ex* ein, e- *exc.* [570] *MSB post h. v.:* sol gebauet seyn. [571] *MSA, MSB klaidingai įrašytas išnašos ženklas* u; *toliau išnašų žymėjimas pataisytas :/: Irrtümlich die Fußnote* u *vermerkt.* [572] *al. m. supra lin.*

Landes; zun Zeiten des Ordens aber / ist der Preussische Nahme *Balthia* in Deutsch verwandelt, und also *Wittland* genennet worden.

§21. Ist von den Alten auch *Glessaria,* d. i. „Glas-Insel" genennet wegen des / Bornsteins, den die Alten vor eine sonderlich Art Glases und zugleich daß Land vor eine Insul / geachtet, welches, so Wir die eigentliche Beschaffenheit des Orts, zumahlen wie er von Alters // und
[118r] vor des Ordens-Zeiten mag gewesen seyn, beschauen, nicht woll kan geleugnet werden, / denn ob es gleich nicht gantz mit dem Mari Balthico beflossen, so ists ja so noch jetzo beschaffen, daß / es kan umbgeschiffet werden. Vor dem aber, und ehe der Orden kommen, hat sie zu einer rechten Insul / ein grössers ansehen gehabt; denn erstlich unstrittig, daß es von der Nord-seiten von Lochstät an, / da es das Tieff hat, biß an Mümmel von der offenbahren See umbfangen; da ferner von der / Ost-seiten theils daß Curische Haff biß an Labiaw, theils die Demme biß Tapiaw umbfleusset; / worauff der Pregel von der Mittags-Seite, gegen Abend aber daß Frische Haff, so Lochstädt / wieder berühret, dieses Ländchen beschleusset. Ob woll der Pregel und die Demme jetzo / nicht so grosse und breite Wasser seyn, weil drüber Brücken und Schläusen gemacht. / So muß doch nicht hindan gesetzet werden, die erste und alte Beschaffenheit der Ströme, die / sehr von jetzigen different, denn der Pregel vor deme eine weit grössere Breite gehabt, weder / jetzo. Denn die Alten Preussen, alß die mehr dem Kriege alß Schätze zu samblen, ergeben / gewesen, haben in der Lands-Gegend beylangs dem Pregel solche Graben nicht gemacht, / nocht das Wasser abgezogen, alß es zu Zeiten des Ordens oder jetzo geschehen. Derowegen / der Pregel die am Strom hinliegende Wiesen, die warlich hin und wieder eine grosse Breite ha-/ben, wobey so viel stehende Seen zu finden, beschwummen; daß wo nun die schönsten Wiesen und / Vieh-trifften seyn, damahls lauter Wasser und Wässerichtes[573] gar breites Gesumpff gewe-/sen, worüber unmüglich[574] ein Mensch hat kom[m]en können, deßwegen von der Seiten des Pregels / die Alten das Samlandt mit guttem Fuge vor ein beflossen Land geachtet.

[573] W *corr. ser. ex* v. [574] *MSB:* unmöglich.

Ordino laikais prūsiškas pavadinimas *Balthia* buvo suvokietintas ir pakeistas pavadinimu *Wittland.*

§21. Senieji [autoriai] ją vadino *Glessaria*, t.y. „stiklo sala", dėl gintaro, kuris senovėje laikytas ypatinga stiklo atmaina, o žemė laikyta sala – to mes, pažvelgę į krašto padėtį ir juo labiau žinodami, kaip jis
[118r] galėjo atrodyti senovėje // ir prieš atsikeliant Ordinui, negalime paneigti, nes nors jo ir nesupa Baltijos jūra, bet vis dėlto jį galima apiplaukti laivais. Bet kadaise, dar prieš atvykstant Ordinui, [šis kraštas] buvo panašus veikiau į tikrą salą, nes neabejotina, kad atvira jūra jį skalavo iš šiaurės nuo Laukstyčių, ten, kur yra įplauka, iki pat Nemuno; toliau, iš rytų pusės skalauja ir Kuršių marios – iki pat Labguvos, ir Deimena – iki Tepliavos, o iš vasarių pusės – Prieglius. Saulėlydžio pusėje šį nedidelį kraštą skalauja Aistmarės, vėl siekiančios Laukstyčius. Nors dabar Prieglius ir Deimena nebe tokios didelės ir plačios upės, nes per jas nutiesti tiltai ir pastatyti šliuzai. Todėl negalima nepaisyti to, kad tų upių vaizdas šiandien gerokai pasikeitęs, palyginti su jų pirmykšte išvaizda, nes Prieglius anksčiau buvo žymiai platesnis negu dabar. Kadangi senovės prūsai labiau buvo linkę kariauti nei kaupti turtus, tai jie savo krašte palei Prieglių neiškasė tokių kanalų ir nenuleido vandens, kaip buvo padaryta Ordino laikais arba dabar. Dėl to Prieglius užliedavo daug pakrančių pievų, kurios kai kur iš tiesų labai plačios, be to, jose dar yra nepratakių ežerų; taigi kur nūnai driekiasi puikiausios pievos ir ganyklos, anuomet buvo tik vanduo ir teliuškavo didžiulės vandeningos pelkės, per kurias joks žmogus negalėjo perbristi, dėl to prie Priegliaus gyvenantys žmonės senovėje visiškai pagrįstai Sembą laikė vandens apsuptu kraštu.

§22. Waß den Fluß Demme betrifft, mag derselbe[575], wie aus dero Situation zu-/sehen, vor Alters mehr einem wasserichten Gesümpffe ehnlich gewesen seyn, alß einem / Strom; dahero sie hat müssen gegraben werden. Daß aber der Fluß Demme gegraben, / kan solchs beweisen selbst ihr Situs und Gang, denn er gleich nach dem Richtschnur gehet, so weit / die beygehende Berge oder Hügel etwa den richtigen Gang der Demme nicht hindern; / zugeschweigen, daß es in gantz Preussen ein gewisse Uhralte Tradition von ihren Uhr-/Vätern geblieben, daß der Fluß gegraben sey, da von Henneberg zu lesen[u(65)]. Und dahero / wird derselbe Fluß von den Nadraven {noch zur Zeit}[576] nicht Demme, sondern *Kastinne,* daß ist „ein gegra-/ben Wasser" genent. Ehe der so grosse, breite und Schiffreiche Graben außgeführet, ist / vermuhtlich, daß das Wasser, so in der so tieffen Demmen fleust[577], auff die längst hin so grosse / und breite Wiesen sich ergossen und von der Seyten daß Samland zu einer perfecten Insul / gemacht haben.

§23. Das Land, Samlandt genant, wird gerechnet 8 Meilen lang und / 4 Meilen breit, wie woll, so man die Curische Nehria, so nur ein sehr langer Strich mit / rechnet, alß welche vor Alters mit da zu gehöret, woselbsten unterschiedliche Preussische Fürsten / gewohnet, wird es in die 18 Meilen lang seyn. Ein Land, daß von den umbfliessenden Was-/sern an Bornstein und den herrlichsten Fischen reich, auch das viel Gesund-Brunnen, zumah-/len an der See, bey den weissen Sand-Bergen heget (welche aber wegen des Regalis des / Bornsteins, allen Unterschleiff zu vermeiden, schon längst eingangen, aber vor Zeiten, ehe der / Orden es zum Regale gemacht, woll sind gebraucht worden[x(66)]) item wegen der Frucht-/bahrkeit, darauff allerhand Getreydig, insonderheit Gerst, wächset, einen nicht geringen / Reichthumb erwirbet und vor Alters in gewisse Territoria eingetheilet gewesen, derer et-/liche Petrus a Dysburg erzehlet; als: Medenau[y(67)], Rudau ibid Quedenau ibid et[z(68)]

[u(65)] Tr. de Fluv. pm. 9.
[Hennenberger, Caspar, Der See Ströme [...], p. 9. *Vide i(19).*]
[x(66)] Rosenzweig, pm. 217.
[*msc.* Rosenzweig, Joachim, Rapsodien [...].]
[y(67)] Pag. 174.
[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 70, p. 174. *Vide e(5).*]

§22. Dėl Deimenos upės, tai, kaip matyti iš padėties, senovėje ji veikiausiai labiau priminė vandeningas pelkes negu upę. Todėl ji turėjo būti iškasta. Kad ji iškastinė, įrodo jos padėtis ir vaga, nes ji teka tiesut tiesutėliai, išskyrus ten, kur eina kalnuotomis ar kalvotomis vietomis, jau nekalbant apie tai, kad visoje Prūsijoje nuo senų senovės upės buvo kasamos, apie tai galima pasiskaityti Hennenbergerį[u(65)]. Dėl to nadruviai tą upę {dar ir šiandien} vadina ne Deimena, o *Kastinne,* tai yra „iškastas vanduo". Kol nebuvo iškastas toks didelis, platus ir laivingas kanalas, tokioje gilioje Deimenoje tekantis vanduo tikriausiai sėmė didžiules ir plačias pievas, iš savo pusės padarydamas Sembą puikia sala.

§23. Kraštas, vadinamas Semba, yra 8 mylių ilgio ir 4 mylių pločio, nors kartu su Kuršių nerija, sudarančia labai ilgą ruožą, kuris jam priklausė nuo seniausių laikų ir kuriame gyveno įvairūs prūsų kunigaikščiai, jo ilgis siekia 18 mylių. Žemė, kurios pakrančių vandenyse gausu gintaro ir puikiausių žuvų; ten taip pat tryško daug sveikatingo vandens šaltinių, ypač prie jūros, prie baltų smėlio kalnų (prieš Ordinui įvedant regaliją jais buvo plačiai naudojamasi, bet įvedus gintaro regaliją, kad būtų išvengta vagysčių, to seniai nebėra [x(66)]), be to, žmonės gerokai praturtėdavo iš derlingų žemių, kuriose buvo auginami įvairūs javai, ypač miežiai, ir nuo seno šis kraštas buvo suskirstytas į kelias teritorijas, keletą iš jų mini Petras Dusburgietis, kaip antai: Medenava[y(67)], Rūdava, ten pat Kvedenava, ten pat ir [z(68)] Valdava[aa(69)],

[z(68)] Pag. 204.
[Dusburg, Petrus, op. cit., cap. 102, p. 204.]

[575] *al. m. corr. ex* dieselbe. [576] *al. m. supra lin.* [577] *MSB:* fließet.

Walda[aa(69)] / Kamien [!][bb(70)] [578] [106], Tapiau[cc(71)], Calige[dd(72)], Schoken[ee(73)], Wargen[ff(74)], Rhinau[gg(75)], Pobeten[hh(76)], Beten[ii(77)], / Powunden, dem kan zugerechnet werden Germaw[kk(78)] [579], Lochstät[ll(79)]. //

[118v] §24. Zun Zeiten des Ordens aber, wie mans auß der Chronic siehet, sind / einige Territoria verendert worden, allermassen, wie in den anderen Provincien gesche-/hen. In der citirten Chronic aber[mm(80)] findet man folgender Gestalt, so Städte alß Schlös-/ser im Samland, derer jetzo viel eingangen, beschrieben:

Königsberg Schloß gebauet A[nn]o		1255
Altstatt		1255
Löbenicht		1256
Kneiphoff		1380[107]
Fischhausen		1269
Lochstäten		1233
Memel		1229
Girmau	}	diese sollen alle gebauet seyn Anno 1271
Thierenberg		
Pobeten		
Rudau		
Labiaw		
Powunden		

aa(69) Pag. 174 et 204.
[Dusburg, Petrus, op. cit., pars 3, cap. 70, p. 174; cap. 102, p. 204.]
bb(70) P. 204.
[Dusburg, Petrus, op. cit., cap. 102, p. 204.]
cc(71) P. 204. *[!]*
[Dusburg, Petrus, op. cit., cap. 107, p. 208.]
dd(72) P. 198.
[Dusburg, Petrus, op. cit., pars 3, cap. 93, p. 198.]
ee(73) P. 204.
[Dusburg, Petrus, op. cit., cap. 102, p. 204.]
ff(74) Ibid.
[Dusburg, Petrus, op. cit., cap. 106, p. 208.]
gg(75) P. 207.
[Dusburg, Petrus, op. cit., cap. 105, p. 207.]

Kamien [!][bb(70)][106], Tepliava[cc(71)], *Calige*[dd(72)], Žiokai[ee(73)], Vargiai[ff(74)], Erina[gg(75)], Pabėtai[hh(76)], Bėtai[ii(77)], Pavandenė, prie jų dar galima priskirti Girmavą[kk(78)], Laukstyčius[ll(79)]. //

[118v] §24. Bet Ordino laikais, kaip matyti iš kronikos, kai kurios teritorijos buvo pakeistos, panašiai kaip buvo atsitikę kitose provincijose. Tačiau[mm(80)] minėtoje kronikoje yra aprašyti šie Sembos miestai ir pilys, kurių daugelio šiandien jau nebėra:

Königsberg – Karaliaučiaus pilis pastatyta		1255 metais
Altstatt – Senamiestis		1255
Löbenicht – Lyveniké		1256
Kneiphoff – Knypava		1380[107]
Fischhausen – Fišhauzenas		1269
Lochstäten – Laukstyčiai		1233
Memel – Klaipėda		1229
Girmau – Girmava	}	visos buvusios pastatytos 1271 metais
Thierenberg – Tyrenbergas		
Pobeten – Pabėtai		
Rudau – Rūdava		
Labiaw – Labguva		
Powunden – Pavandenė		

hh(76) Pag. 204 et 271.
[Dusburg, Petrus, op. cit., cap. 102, p. 204; cap. 185, p. 271.]
ii(77) P. 205.
[Dusburg, Petrus, op. cit., cap. 103, p. 205.]
kk(78) P. 169.
[Dusburg, Petrus, op. cit., cap. 67, p. 169.]
ll(79) Ibidem.
[Dusburg, Petrus, op. cit., cap. 67, p. 169.]
mm(80) Pag. 528.
[*incert. q. ex multis msc.* Ordens Chronik, žr. 117 kom.]

578 *MSB in d. m.:* Kaym. 579 Ge *al. m. scr. supra illect.*

Neuhaus
Schacken
Rositten
Kayemen
Wargen
Cremitten
Waldaw
Gailgarben

§25. Obgedachtes Samland ist ein klein Ländchen in Preussen, schier daß / kleinste unter allen, jedoch ists so volckreich zu der Zeit gewesen, daß es dürffte einem Mächtigen / Königreich zu vergleichen seyn. Der gemeine Anschlag zum Volck auffbringen hatt sich beloffen[580] / auff 4000 Reuter und 40 000 Fußknecht, welche Zahl zweiffels ohn sich weit höher / befunden, wenn die Gefahr des Lands sich vergrössert hat, welchs auß folgender Begebniß / zuersehen. Nach dem Culm, Pomezan, Pojezam, Ermland, Natangen und viel Örter / bezwungen, traff die Reihe auch daß Samlandt, selbiges aber hatt sich sehr gewehret. Wie es / dann das Ländchen, allein die damahls nicht geringe Macht des Deutschen Ordens lange Jahr / auff[581] und das Kriegs-Gewicht in gleicher bilance gehalten. Ausser der Menge des / Volcks, so zum theil darauß erhellet, weil daß[582] auß einem Dorff allein zu 300, 400, 500 / und mehr Kriegs-Leute außgelesen worden; ist daß Land von Natur fäst gewesen wegen / der Wasser, See und viel Strömen, dero Ufer sehr Morastig, nicht leicht zu erobern stun-/de und könte dem Lande nicht jemand grossen Schaden thun, es sey dann, daß er im harte-/sten Winter ein Kriegs-Macht über die Morast brächte, oder ihm einen Haafen[583] an der Ost-/See oder das[584] Haff[585] Ihm erst genommen hätte, da Er gnugsahm Volck anländen und / also ins Land ein verschlagsahm Expedition außführen könte. Nun hätte der Orden / offters versucht, zu Wasser in Samlandt einzubrechen, wie Sie denn zu Lochstät ehemahlß / mit einem grossen Heer[586] posto gefast, allein

[580] *MSB:* belaufen. [581] *al. m. corr. ex* auffgehalten; -gehalten *exc.* [582] *MSB abs.* [583] *al. m. corr. ex* Haffen.

Neuhaus – Noihauzas
Schacken – Žiokai
Rositten – Rasytė
Kayemen – Kaimė
Wargen – Vargiai
Cremitten – Krimyčiai
Waldaw – Valdava
Gailgarben – Galgarbiai

§25. Minėtoji Semba yra mažytis Prūsijos kraštas, tiesiog pats mažiausias, bet pagal gyventojų skaičių anais laikais jis prilygo galingai karalystei. Ginkluotų vyrų krašte buvo 4000 raitelių ir 40 000 pėstininkų, tas skaičius iš karto išaugdavo, kai tik kraštui iškildavo pavojus, – tai rodo toks atsitikimas. Nugalėjus Kulmą, Pamedę, Pagudę, Varmę, Notangą ir daugelį kitų sričių, atėjo ir Sembos eilė, bet ji gynėsi. Kaip nedidelis kraštas tuomet atsilaikė prieš nemenką Ordino galią ir sugebėjo išsaugoti karinę pusiausvyrą? Dėl didelio ginkluotų vyrų skaičiaus, kaip iš dalies aišku iš to, kad iš kiekvieno kaimo atrinkdavo po 300, 400, 500 ir daugiau karių, taip pat dėl to, kad kraštą stipriai saugojo jūros vandenys ir daugybė upių, kurių pakrantės buvo labai pelkėtos, nelengvai įveikiamos, ir ne taip paprastai kas nors galėjo pridaryti šaliai nuostolių; nebent atšiaurią žiemą kariuomenei prasiveržus per pelkes arba pirma užėmus kurį Baltijos jūros uostą arba marias, tada išlaipinus į krantą pakankamai ginkluotų vyrų, į kraštą buvo galima surengti karo žygį. Ir Ordinas ne kartą bandė į Sembą įsiveržti vandeniu, antai sykį su didele kariuomene išsilaipino ties Laukstyčiais, bet prūsai atrėmė puolimą ir pridarė jiems daug

[584] *al. m. corr. ex* den. [585] *al. m. corr. ex* Haffen; -en *lit.* [586] *al. m. corr. ex* Herr; e *scr. supra* r.

von den Preussen mit grossem Schaden abge-/schlagen worden[nn(81)]. Und möchte der Orden kaum ⌈sich des Lands haben[587] bemächtigen kön-/nen, wann nicht die augenscheinliche Hülffe Gottes ins Mittel
[119r] getreten, alß wor- // durch Groß-Mächtige Potentaten entzündet worden, dem Orden wieder die Samländer beyzustehen; vornehmlich kam König Ottocar auß Böhmen mit einem grossen Kriegs-/Heer, dem sich beygefügt daß Hauß Ostreich[588], Saxen, Thüringen, Pfaltz am Rhein, Bran-/denburg, Mehren, wie auch der Bischoff von Ermeland und viele andere Herrn. Ihr Kriegs-/Heer war effective starck auff 60 000 Mann Fuß-Volck, ausser der Reuterey, und / was bey der Bagage war, selbige landeten See-wärts an im Winter und kamen biß / an Balga, woselbst Sie einen Samländer Nahmens Gedune Candin[108], Herr über Mede-/nau funden, der der Macht und der Beschaffenheit des Samlands sehr kündig war. Dem / wolte der König Ottocar seine Kriegs Macht zeigen, und befahl, daß etwa 20 000 Mann, / die in eine ansehnliche Fronte gestellt sollen werden, ihm solte praesentiret und Er befraget / werden, ob damit waß außzurichten stunde? Darauff aber Gedune geantwortet: Er / würde mit so einer geringen Macht nichts in Samlandt außrichten. Darauff Er Ihm / in folgenden Tage 40 000 Mann vorstellen ließ; Gedune auff Befragen, ob solche Macht / gnug wäre, Samland zu bekriegen? antwortete ebenfals „Nein". Drauff ließ Er noch zu / dessen 40 000 noch 20 000 anmarchiren, denn ebenfalls Gedune benachrichtete, daß / sothane Macht möchte etwas, doch wenig außrichten würde. Hierüber König Ottocar / stutzte, beorderte darauff, daß alles Volck mit sambt der ansehnlichen Armee, die der / Orden schon im Lande hatt, anziehen solten. Wodurch ein so starck Corpus formiret würde, / daß Gedune bekennen müste, daß diese Armee endlich capabel wäre, Samland zube-/zwingen. Einige halten davor, {daß}[589] daselbst auff 80 000 oder über 100 000 Mann sey beysahmen / gewesen. Ob zwar eine solche starcke Armee in der ersten Entepriese einige kleine Terri-/toria eroberten, hat doch der Samlandische Krieg über 3 Jahr gewehret,

[nn(81)] Dysburg, pag. 3 *[!]*. c. 67.
[Dusburg, Petrus, op. cit., pars 3, cap. 67, p. 169.]

nuostolių[nn(81)]. Ir vargu ar Ordinas būtų užėmęs kraštą, jeigu nebūtų
[119r] sulaukęs akivaizdaus Dievo užtarimo, // paakinusio didžiai galingus valdovus padėti Ordinui įveikti Sembą; antai su didele kariuomene atskubėjo čekų karalius Otokaras, jam įkandin austrų, saksų, Tiuringijos, Pfalco prie Reino, Brandenburgo, Moravijos valdovų šeimų atstovai, taip pat Varmės vyskupas ir daug kitų didžiūnų. Tai buvo iš tikrųjų didžiulė kariuomenė, 60 000 pėstininkų, be to, dar raiteliai, o gurguolės buvo atplukdytos jūra žiemą, visi pasiekė Balgą, kur sutiko Sembos gyventoją, vardu *Gedune Candin*[108], Medenavos valdovą, kuris buvo gerai informuotas apie Sembos karines pajėgas ir puikiai pažino kraštą. Karalius Otokaras, norėdamas parodyti savo kariuomenę, liepė išrikiuoti 20 000 vyrų ir paklausė jo, ar su tokia jėga galima ką nuveikti. Gedūnas į tai atsakė: su tokiomis menkomis pajėgomis Semboje jis nieko neįveiksiąs. Kitą dieną jis liepė išrikiuoti ir parodyti 40 000 vyrų; paklaustas, ar tokios jėgos užtektų nukariauti Sembai, Gedūnas vėl atsakė: „ne". Tąsyk jis liepė atžygiuoti dar 20 000 vyrų, tada Gedūnas irgi tarė, jog tokia jėga šį tą galėtų nuveikti, bet nedaug. Tokia žinia privertė karalių Otokarą suklusti, ir jis įsakė išrikiuoti visus karius kartu su didžiule armija, kurią Ordinas jau anksčiau buvo atsivedęs į šį kraštą. Taip susidarė tokia stipri kariuomenė, kad Gedūnas turėjo pripažinti, jog tokia armija galop pajėgtų įveikti Sembą. Kai kas mano, {jog} ten iš viso buvo 80 000 ar net daugiau kaip 100 000 vyrų. Nors tokia stipri kariuomenė pirmosios operacijos metu užėmė keletą nedidelių valsčių, bet vis dėlto Sembos karas truko daugiau nei trejus

⌈...[587] *MSB:* des Landes sich haben. [588] *MSB:* Oesterreich. [589] *al. m. supra lin.*

ehe selbigs ist / vollkomlich bezwungen worden. Welchs daß es so mächtig vor dem gewesen, jemand jetziger / Zeit kaum glauben solte.

§26. Nach Samlandt liegt Nadrawen, welches wol[590] könt hergeführet werden / theils von *Nudrobu,* so einen Leinhandel bedeutet, theils {von}[591] *Nadrawiu*, welches gebraucht wird / in der Preussischen Sprache, wann man Wald-Bienen-Honig bricht[109], wie dasselbe Land vormahlen / auch noch mit vielen Honig-Beuten im Wald versehen ist. Dieses Lands-Einwohner zwar Kriegi-/sches Gemühts und Herren über viele Festungen gewesen seyn, wie Dysburg bezeuget[oo(82)]. / Allein dabey von guttem Iudicio, in dem Sie zeitig wargenommen, das Gott in dem Spiel, / weil der Orden die so mächtige Lande Preussen bezwungen, deßwegen {sie}[592] sich, nach dem Sie unter-/schiedliche Proben ihrer Tapfferkeit dem Orden erwiesen, zur Christlichen Religion beque-/met und denen Ordens-Herrn sich ergeben, wiewoll Sie viel Alt-Heydnisches, obgleich heimlich, / an sich behalten.

§27. Die Gräntzen dieser Provintz sind gewesen: von Abend der Fluß / Demme: gegen Mitternacht das Curische Haff, Zalavonien und der Fluß Wippe und / Ractek; gegen Morgen Samayten und Littauen; gegen Mittag Bartenland und / zum Theil Sudauen. Wird 12 Meilen lang und 5 Meilen breit gerechnet. Die vor-/nehmsten Ströme sind gewesen Pregel, Demme, Alle, Inster, Angerap, Schwerup, Med-/laucken etc. etc. ist mit vielem Holtz bewachsen gewesen, dessen Reliquien man noch gnug-/sahm findet.

§28. Hat ebenfals seine schöne Territoria und District gehabt, welche / Petrus a Dysburg[pp(83)] *Castellanias*[110] nennet. Und damahls haben
[119v] darzu gehöret Welaw // Castel[lania][qq(84)] Retow[rr(85)], Cattaw[ss(86)], Ottolich Castel[lania][tt(87)][111], Kameswick[uu(88)], wie schon auß dem /

[oo(82)] Part. 3. c. 74. pag. 264. *[!]*
[Dusburg, Petrus, op. cit., pars 3, cap. 74, p. 179–180.]
[pp(83)] Part 3. c. 170 *[!MSB: 110]* seqq.
[Dusburg, Petrus, op. cit., pars 3, cap. 170 seqq., p. 261 et seqq.]
[qq(84)] Dysburg, pag. 261.
[Dusburg, Petrus, op. cit., cap. 171, p. 261.]
[rr(85)] Fer. p. 262.
[Dusburg, Petrus, op. cit., cap. 172, p. 262.]

metus, kol kraštas buvo galutinai įveiktas. Šiandien sunku ir įsivaizduoti, koks jis kadaise buvo galingas.

§26. Už Sembos yra *Nadruva,* šį pavadinimą tikriausiai galima kildinti iš dalies iš [žodžio] *Nudrobu*, kuris reiškia prekybą linais, iš dalies {iš} *Nadrawiu*, kuris vartojamas prūsų kalboje nusakyti laukinių bičių medaus kopinėjimui[109], kadangi šio krašto miškuose seniau būta daug drevinių bičių avilių. Šios žemės gyventojai buvo karingo būdo ir turėjo daug tvirtovių, kaip liudija Dusburgietis[oo(82)]. Bet jie nestokojo sveikos nuovokos, kad laiku suprastų, jog su Dievo įsikišimu Ordinas nugalėjo tokias galingas prūsų žemes, todėl {jie}, ne kartą įrodę Ordinui savo narsumą, susitaikė su krikščionių religija ir pasidavė Ordino riteriams, nors išsaugojo, kad ir slaptai, daug ką iš senovės pagonybės.

§27. Šios provincijos ribos ėjo taip: saulėlydžio pusėje – Deimenos upe, žiemiuose buvo Kuršių marios, Skalva, Vypos upė ir *Ractekas*; saulėtekio pusėje ji ribojosi su Žemaitija ir Lietuva; vasariuose buvo Bartos žemė ir dalis Sūduvos. [Kraštas] buvo 12 mylių ilgio ir 5 mylių pločio. Didžiausios upės buvo Prieglius, Deimena, Alna, Įsrutis, Ungura, Žvėrupė, Medlaukis ir t.t., jos buvo apaugusios tankiomis giriomis, kurių ir šiandien dar nemažai išlikę.

§28. Joje taip pat buvo gražių teritorijų ir sričių, kurias Petras Dusburgietis[pp(83)] vadina *Castellaniae* [kaštelionijomis][110]. Anuomet jai
[119v] priklausė Vėluvos // kaštelionija[qq(84)], Retavos[rr(85)], Katniavos[ss(86)], *Ottolicho* kaštel[ionija][tt(87)][111], Kampsvykių[uu(88)], kurias mini ir

[ss(86)] Fer. p. 262.
[Dusburg, Petrus, op. cit., loc. cit.]
[tt(87)] P. 262. *[!]*
[Dusburg, Petrus, op. cit., cap. 173, p. 263.]
[uu(88)] P. 263.
[Dusburg, Petrus, op. cit., loc. cit.]

[590] *al. m. corr. ex* weil *[?].* [591] *al. m. supra lin.* [592] *al. m. supra lin.*

Dysburg[xx(89)] erwiesen, derer Nahmen man noch findet. Von den Ordens Herrn sind daselbst / wenig neue Schlösser gebaut, und ist, wie des angezogene Ordens-Chronica will, schier vor / ein wüstes Land gehalten worden, da es doch jetzo Eins von den best-besetzten und profitlichsten / Lande ist, so Ihr Churf[ürstliche] Durchl[aucht][593] zu Brandenburg schier haben, und liegen drin jetzo Welaw, / Goldap, Insterburg, Taplaucken, Salaw, Georgenburg, Norbekitten etc. etc. und dürffte / schier das Ampt Insterburg das meiste Nadrawen unter seinem Gebiehte haben.

§29. Mit Nadrawen hat *Szalawonien* gegräntzet, so einige *Salavonien* / außsprechen, und also zweiffels ohne benahmset wegen der vielen Insuln und Halb-Insuln, / so der Fluß Mümmel, item die Schessuppe, item Gilge, Russe, Szusze[594], Tabe, Szalke, / Medlaucken machen, den *Sała* heist auff Preusch eine Insul, oder Werder[112], und *Salawonia* / ein Insul-Land. Man findet es auch geschrieben *Żalawonien,* und bedeutet das Wort / gleichsahm einen Ort derjenigen, die den Anlauff des Kriegs außstehen müssen. Denn / *Zała* heisst auff Preussisch und Nadrawisch „Fehde", „Krieg", daher *Załnerus* „ein Kriegs-/mann" und kombt Mir[595] diese Meinung noch viel probabiler vor als die vorige, in dem die / Chronici fast alle drin überein kommen, daß die *Zalawonier* seynd Landswarter ge-/nant gewesen, die da haben müssen acht haben, wenn der Feind ins Land einbrechen / wollen; deßwegen ihnen ein gewisses Gehalt gegeben[yy(90)], weil da gemeiniglich Se-/des belli gewesen, wenn eine Fehde mit dem Groß-Littauen entstanden.

§30. Dessen Gräntzen seyn von Mitternacht ein Theil Samayten; von / Osten, oder Morgen, Zamayten und ein Theil Littauen; von Mittag Nadrawen und Su-/dauen; von Abendt daß Curische Haff und

[xx(89)] P. 264.

[Dusburg, Petrus, op. cit., cap. 175, p. 264.]

[yy(90)] Sim. Grun. Tract. 14. c. 7. p. 285; Henneberg, p. 416.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronika [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 14, cap. 7. *Vide c(3)*;

Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 416. *Vide b(2).*]

Dusburgietis[xx(89)] ir kurių pavadinimai dar yra išlikę. Ordino riteriai ten pastatė labai nedaug naujų pilių, ir, kaip rašo minėtoji kronika, jie kraštą laikė tiesiog negyvenama žeme, o dabar jis yra viena iš geriausiai kultivuojamų ir daugiausia pelno duodančių Jo Šviesybės Brandenburgo kurfiursto žemių, ir joje dabar yra Vėluva, Geldapė, Įsrutis, Toplaukis, Prūskiemiai, Jurbarkas, *Norbekyčiai* ir t.t., o Įsruties valsčius, ko gero, sudaro didesniąją Nadruvos dalį.

§29. Su Nadruva ribojasi *Skalva*, kai kurių vadinta *Salavonien*, ir, be abejo, taip ji buvo pavadinta dėl daugybės salų ir pusiasalių, kurių gausu Nemuno upėje, taip pat Šešupėje, taip pat Gilijoje, Rusnėje, Šyšoje, Tovėje, *Šalkėje*, Medlaukyje, nes prūsų kalba *Sała* reiškia salą arba rėvą[112], o *Salawonia* yra žemė saloje. Raštuose pasitaiko ir *Žalawonien*, ir tas žodis apytikriai reiškia vietą, kurios gyventojai turi atlaikyti karinį puolimą. Mat *Zała* prūsų ir nadruvių kalba reiškia „vaidai", „karas", iš čia kilęs *Załnerus* – „karys", ir ši nuomonė man labiau įtikinama negu ankstesnioji, kurią palaikančios kronikos beveik vieningai tvirtina, jog *Zalawonier* buvę krašto sergėtojai, turėję akylai budėti, kad pamatytų priešą, norintį įsiveržti į šalį; už tai jiems mokėdavo tam tikrą atlyginimą[yy(90)], nes kilus konfliktui su Didžiąja Lietuva ten paprastai būdavo karo laukas.

§30. Žiemiuose ji ribojosi su Žemaitija; rytuose, arba saulėtekio pusėje, – su Žemaitija ir dalimi Lietuvos; vasariuose – su Nadruva ir Sūduva; saulėlydžio pusėje – su Kuršių mariomis ir iš dalies su Semba

[593] *al. ut in orig.:* Durchl. [594] *MSB:* Sziesze. [595] M *sim. corr. ex* m.

zum Theil Samlandt bey Labiaw. Ist gehalten / worden 15 Meilen lang und 5 biß 7 Meilen breit.

§31. In welchen die Alten Preussen sehr grosse und nützliche Territoria / und Schlösser gehabt, derer etzliche Dysburg gedencket; als: das Ragaina[yy(91)], Ramige[a(92)], / Labegow[b(93)], Stinega[c(94)], Sareka[d(95)], Surbanis[e(96)], Sweisdeta ibid., Swedeta ibid.[113]

§32. Zu diesem Zalavonien hat auch gehöret das Ländchen Sassaw, oder / vielmehr Sossaw.[596] Von diesem schreibet Henneberg in der Vorrede des Buchs von *Erklärung / der Mappen,* daß Ihm die Situation des Landes sey schwär gewesen zuerkündigen; denn / dessen Jeroszin gedencket, aber den Ort und Situm nicht benennet. Es ist ein Ländchen / gewesen, daß unter andern ein sonderliches Kriegs-Recht gehabt, und gedencket Henneberg[f(97)] [597]/ auch[g(98)], daß man ihnen den erlittenen Schaden nicht hat erstattet. Dieser sonst curi-/öse Geographus setzet, daß Er im Soldauischen, Neydenburgischen, Hohensteinischen und O-/sterrodischen gelegen, und meinet, Er sey dessen einiger Massen kund worden auß einigen / dahigen Hand-Festen, die sich auff daß Sossawische Recht bezogen. Ich mag nicht gerne opi-/natriren, muß doch hierin diesen Ruhmwürdigen Manne in etwas contradiciren. Petr[us] / a Dysburg[h(99)] nennet außdrücklich Sassaw ein „Castrum seu Castellaniam Scalovitarum"[114], / so am Fluß Memel, Niomon, gelegen, und gedenckt, daß sich die Leute zu Sossaw sehr tapf-/fer gehalten, also daß Sie „post longam altercationem", mit grosser Macht und Mühe endlich / bezwungen worden. Und dieses Sossaw ist ebenfalls dasselbe

yy(91) L. c. p. 265 *[!]*.
[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], cap. 179, p. 266. *Vide c(5).*]
a(92) [P.] 266.
[Dusburg, Petrus, op. cit., loc. cit.]
b(93) [P.] 266.
[Dusburg, Petrus, op. cit., cap. 181, p. 266, 267.]
c(94) [P.] 167 *[!]*.
[Dusburg, Petrus, op. cit., cap. 183, p. 269.]
d(95) [P.] 167 *[!]*.
[Dusburg, Petrus, op. cit., loc. cit.]
e(96) [P.] 269.
[Dusburg, Petrus, op. cit., loc. cit.]

ties Labguva. Manoma, kad jos ilgis siekė 15 mylių, o plotis – nuo 5 iki 7 mylių.

§31. Ten senovės prūsams priklausė labai didelės ir duodančios daug naudos teritorijos ir pilys, keletas iš jų minimos Dusburgiečio, kaip antai: Ragainė[zz(91)], Ramija[a(92)], Labguva[b(93)], *Stinega*[c(94)], *Sareka*[d(95)], *Surbanis*[e(96)], ten pat *Sweisdeta*, ten pat *Swedeta*[113].

§32. Tai Skalvai priklausė ir nedidelė *Sasavos*, arba veikiau *Sosavos,* žemelė. Apie tai knygos *Žemėlapių paaiškinimai* įžangoje Hennenbergeris rašo, jog jam buvę sunku išsiaiškinti tikrąją tos žemės padėtį; nors ją mini ir Jerošinas, bet neapibūdina jos vietos ir padėties. Tai buvo mažytė sritis, kurioje, be kita ko, galiojo ypatinga karo teisė, ir Hennenbergeris[f(97)] taip pat mini[g(98)], kad jiems nebuvo atlyginti nuostoliai. Šitas šiaip jau originalus geografas teigia, kad Sasava driekėsi per Saldavos, Neidenburgo, Hohensteino ir Osterodės žemes, ir jis sako, kad jam tai paaiškėję iš kelių ano meto privilegijų, išduotų remiantis Sasavos teise. Šiaip nemėgstu ką nors kategoriškai teigti, bet šiuo klausimu tam garbiam vyrui turiu šiek tiek paprieštarauti. Petr[as] Dusburgietis[h(99)] Sasavą aiškiai vadina „skalvių pilimi arba kaštelonija"[114], išsidėsčiusia palei Nemuno, *Niomon,* upę, ir rašo, jog Sasavos žmonės labai narsiai laikėsi, todėl juos galop pavyko įveikti tik po ilgų grumtynių, pasitelkus dideles pajėgas ir padėjus daug pastangų. Ir toji Sasava yra ta pati, kurią mini Jerošinas, nes Jerošinas neparašė vokiečių

f(97) L. c.
[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 416. *Vide b(2).*]
g(98) P. 436.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 436.]
h(99) Part. 3. Chron. Prus. c. 82 *[!]*, pag. 269.
[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 182, p. 269. *Vide e(5).*]

596 *MSB in sin. m.:* Dies ist den Urkunden zu wieder, da dies Ländchen Soßau bey Soldau gelegen. 597 *Išnašos ženklas įrašytas kitoje eilutėje :/: Das Fußnotenzeichen ist in der folgenden Zeile nachgetragen.*

Sossaw, davon Jeroszin geden-/cket, denn Jeroszin hat nichts geschrieben in Deutscher Sprache und Deutschen Verschen, als / was Dysburg in Latein auffgesetzt. //

[120r] §33. Hie wird der Curiöse Leser gerne wissen wollen, was doch vor ein / Kriegs-Recht daß Sossaw gehabt; Henneberg[i(100)] gedencket nur dieses einigen, daß man ihnen, / was im Kriege geraubet worden, nicht hat restituiren dörffen. Woraus erhellet (1) daß man / zu des Ordens Zeiten den andern Unterthanen den Schaden des Kriegs ins gemein restituiret / hat; (2) daß dieses aber ihnen nicht geschehen, muß seine erhebliche Ursach gehabt haben. / Ich habe davon in unterschiedlichen, so woll M.S. als auch gedruckten, Chronica mit allem Fleiß / nachgesucht, allein gar keine Spur davon gefunden, und hat mich sonderlich geirret der positus / dieses Landes, den Hennenerg gesetzt; da ich aber im angezogenen Dysburg sehe, daß Sassaw / zu Zalavonien gehöret, gedencke ich, daß dieses Recht dahero vielleicht den Ursprung habe. Sim[on] / Grun[au][k(101)] ex Bibliotheca Wallrod[iana] gedencket, daß nach dem Tode Conradi V. des von Erlings-/hausen[115] die Preussen sich wieder die Ordens-Brüder gesetzt wegen des *Zalwons*, „Korn", willen. / Da die Brüder von jeder Hube gefordert haben 1 Viertel Korn, 1 Viertel Gerst, 1 Achtel / Erbsen und Geld, Milch etc. nach Nohtdurfft; derselbe Schoß ist vom Lande gegeben worden / den Zalavoniern, von welchen Henneberg[l(102)] schreibet, daß Sie sind Warter des Landes / Preussen gewesen. Und in dem diese Zalavonier haben Achtung geben müssen, wenn die / Littauen und Samayten haben einfallen wollen, haben Sie von ihren Äckern wenig oder nichts / nützen [!][598] können, zumahlen der Orden lange Jahr mit den Littauen, Samayten und Pohlen / Krieg geführet, und haben Sie vom Acker der Herrschafft nichts geben können, weil Sie im / ersten Anlauff gewesen und dabey noch vom Lande Jährlich ein gewisses an Geldt, Korn, Haber, / Gerst, Milch etc.

[i(100)] L. c.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 436. *Vide b(2).*]

[k(101)] Tract. 14. c. 7. pag. 285.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 14, cap. 7. *Vide c(3).*]

kalba ir vokiškomis eilėmis nieko, ko Dusburgietis nebūtų parašęs lotyniškai. //

[120r] §33. Čia smalsus skaitytojas mielai norėtų sužinoti, kokia vis dėlto buvo ta Sasavos karo teisė; Hennenbergeris[i(100)] mini tik tiek, kad jiems neatlygindavo už karo metu pagrobtą turtą. Iš to aiškėja, 1) kad kitiems valdiniams karo nuostolius paprastai atlygindavo, 2) o kad jiems tai nebuvo taikoma, tam būta rimtų priežasčių. Labai ilgai ir rūpestingai ieškojau [paaiškinimo] tiek įvairiuose rankraščiuose, tiek spausdintose kronikose, bet ničnieko neradau, ir mane ypač sutrikdė Hennenbergerio nustatyta to krašto vieta; kadangi minėtasis Dusburgietis Sasavą priskiria Skalvai, manyčiau, jog galbūt iš ten bus kilusi ir ta teisė. Sim[onas] Grun[au][k(101)] [rankraštyje] iš Wallenrodų bibliotekos rašo, kad po Conrado V von Erlichshauseno mirties[115] prūsai pasipriešino Ordinui dėl *Zalwono*, „grūdų". Kadangi Ordino broliai reikalavo iš kiekvieno ūbo ketvirčio javų [derliaus], ketvirčio miežių, aštuntadalio žirnių, o prireikus – pinigų, pieno ir t.t., tokią pat duoklę valstybė skirdavo ir skalviams, apie kuriuos Hennenbergeris[l(102)] rašo, kad jie buvę Prūsijos šalies sergėtojai. Kadangi jie turėjo budėti ir žiūrėti, kada juos bandys užpulti lietuviai ir žemaičiai, tai iš savo žemių tegalėjo gauti menką naudą arba [negaudavo] jokios, juo labiau kad Ordinas daug metų kariavo su lietuviais, žemaičiais ir lenkais, ir iš žemių derliaus jie nieko negalėjo duoti valdžiai, nes jiems pirmiesiems tekdavo atremti puolimą, bet patys kasmet gaudavo nustatytą kiekį pinigų, grūdų, avižų, miežių ir t.t.; taigi jie negalėjo pretenduoti

[l(102)] L. c. pm. 416.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 416. *Vide b(2).*]

[598] *prae h. v. err.* nichts.

etc. genossen; als haben Sie den Schaden, der Ihnen etwa durch den Uberfall / hätte geursacht werden können, nicht praetendiren können; zumahlen wenn ja einer oder / ander ruiniret wäre worden, sind doch die andern wieder conserviret blieben, die ebenfals / das beneficium, wie vor erwehnet, genossen. Darin, muhtmasse Ich, sey das Sossauische / Recht entstanden[599].

§34. Wenn ich nach der Preussischen Sprache dies Wort *Sossaw* erklären solte, / so heist es so viel als ein dürres ödes Landt[116] und ist gleichsahm der Bedeutung, alß daß Wort *Deser-/tum*, dahero jetzo nach der Zalavoner Mund-Art *Sausas*, „verdorret", oder „trocknet"[600], item „öde" / heist. Denn bey den Sarmatischen Völckern vor dem gebräuchlich an ihren Gräntzen etzliche / Örter wüst zulassen, wie man noch in der Ukraine, Podolien, Muszkovien, viel Loca de-/serta, zumahlen an der Gräntzen, findet. Weil nun in den Locis desertis einige zu wohnen / sich gewaget und dabey auff den Feind acht gehabt, hat der Orden ihnen einen Zuschub ge-/than, damit, wenn Sie von den Feinden ruiniret würden, doch einiger Massen subsistiren könten. / Doch deucht Mir, daß das Land Sossau auff jenseit des Mümmel Flusses gewesen sey, denn der / Orden nach Sossau von Ragnitt zu Schiffe gegangen; wie denn Dysburg[m(103)] bezeuget, daß die / Ordens-Brüder mit XV Schiffen da angelandet und mit grosser Furie daß Schloß Sossau / bestürmet haben; und dürffte woll dieses Sossau den Ober-Mümmelischen Strich in sich / gehalten haben. Wo die Flüsser Sussa, wie man in einem M. S. Chronic vor Sossau, Sussa / lieset *Susuppis*, item *Zyse*, so bey der Russe einfält zu finden, die nur vorkom[m]en alß / Ströme des Landes Sossau.

§35. Von diesem Lande Sossau hat daß gantze Land Zalavonien (da doch / die, so in den Insuln weit entfernet gewesen, der Hutt des Landes nicht haben wahrnehmen / können) das praedicat erhalten, der
[120v] Lands-wächter, oder Landwärter[601]: da zu auch gehöret // Ragnitt, Ramyge und andere mehr. Und dahero finden Wir auch, daß Ragnitt

[m(103)] L. c. pag. 269.
[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 182, p. 269. *Vide e(5).*]

ir į nuostolių, patirtų, pavyzdžiui, per priešo užpuolimą, atlyginimą; kartais pasitaikydavo, kad kuris nors iš jų visiškai nuskursdavo, betgi kiti, kaip jau minėta, taip pat naudojęsi ta privilegija, išsilaikydavo. Manyčiau, kad iš to ir kilo Sasavos teisė.

§34. Jeigu tą žodį *Sossaw* aiškintume remdamiesi prūsų kalba, jis reiškia sausą, tuščią kraštą[116] ir turi panašią reikšmę kaip žodis *desertum*, todėl dabar skalvių tarme *Sausas* reiškia „sudžiūvęs" arba „išdžiūvęs", taip pat „negyvenamas". Mat sarmatų tautoms buvo įprasta palikti keletą pasienio ruožų neapgyvendintų, antai dar ir šiandien nemažai negyvenamų vietų pasitaiko Ukrainoje, Podolėje, Maskvėnijoje, ypač pasienio vietovėse. Kadangi vis dėlto rasdavosi drįstančių gyventi tose negyvenamose vietose ir sergėti nuo priešų, tai Ordinas jiems mokėdavo subsidijas, kad, priešams viską sunaikinus, jie dar galėtų kaip nors verstis. Bet man atrodo, kad Sasavos žemė buvo anapus Nemuno upės, nes iš Ragainės į Sasavą Ordinas plaukdavo laivais; Dusburgiečio[m(103)] liudijimu, Ordino broliai ten atplaukę penkiolika laivų ir baisiausiai tūždami puolę Sasavos pilį; ta Sasava tikriausiai buvo kažkur Nemuno aukštupyje. O upių *Sussa*, – vienoje rankraštinėje kronikoje apie Sasavą *Sussa* vadinama *Susuppis*, – taip pat *Zyse*, kuri įteka į Rusnę, nėra niekur kitur, išskyrus Sasavos žemę.

§35. Nuo tos Sasavos žemės visam Skalvos kraštui (kadangi kraštas negalėjo apsaugoti toli salose gyvenusių žmonių) prigijo šalies sergė-
[120v] tojų, arba šalies sargų, vardas; prie sergstimų teritorijų // priklausė Ragainė, Ramija ir daugelis kitų vietų. Ir todėl sužinome, kad Ragainė

[599] *MSB:* bestanden. [600] *MSB:* vertrocknet. [601] *MSB:* Wärter.

erst / Lands-hutt geheyssen eben, weil es da gelegen, wo die Landswärter ihre Wohnungen ge-/habt, und sind diese das Land zu warten nicht ohne Ursach bestellet, denn Sie leicht bey Ankunft / der Feinde in die nahe anstossende Insulen, die mit vielen Morasten und Wäldern ange-/fület gewesen, sich haben reteriren können.

§36. Woher aber der wollgedachte Henneberg Sossau ins Soldawische, / Neydenburgische, Hohensteinische und Osterrodische wirfft oder setzet, kan, meiner Muht-/massung nach, daher kom[m]en seyn. Es mögen da in den angezogenen Ämptern einige Hand-/Festen gefunden seyn, denen Leuten, so an den Gräntzen wohnen, zugehörig, denen die Gütter / verliehen worden zu Sossavisen[602] Rechte. Und wird ihre Pflicht darin bestanden haben, daß Sie / nach Art der Sossauer in Zalavonien auff den Feind acht haben und dessen Einfall bey / Zeiten entdecken solten, und weil Sie der Herrschafft vor das Land schier nichts gegeben, / als haben Sie nichts wieder den Schaden, den der Feind ihnen gethan, zu praetendiren gehabt. / Auß allen Preussischen Chronicken ist bekant, daß der Orden mit den Sudauern und, / nach dem Er diese bezwungen, mit den Pohlen und in dero Provincien, als: Masau, Pod-/lachen etc. Kriege geführet, an welche obenangezogene Örter angräntzen, dahero die / Gräntz-Örter Loca deserta worden, und wird den Einwohnern Zweiffels ohne, auch / der Zuschub, wie denen zu Sossau in Zalavonien geschehen, gegeben worden seyn, / zumahlen Sim[on] Grunnau[n(104)] dieses Schosses gedencket, aber daß Er denen in Zalavo-/nien allein gegeben, gedencket Er nicht. Henneberg[o(105)] aber schreibt, daß es die / Zalavonier bekommen wegen der Hutt. Wie aber die Zalavonier die Gräntzen / an Samaiten nur beobachtet, haben die im Soldawischen, Neidenburgischen die Grän-/tzen an Masau und Pohlen observiren müssen. Solchs Recht, wie Er da gefunden, hat / ihn

[n(104)] L. c.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 14, cap. 7. *Vide c(3).*]

[o(105)] L. c. pag. 416.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 416. *Vide b(2).*]

iš pradžių vadinosi *Landshutt* [krašto apsauga], nes ji buvo ten, kur kadaise stovėjo krašto sergėtojų buveinės, ir ne be pagrindo jiems buvo liepta saugoti kraštą, nes atėjus priešams jie be vargo galėdavo pasitraukti į gretimas salas, kuriose šlamėjo tankios girios ir teliuškavo pelkės.

§36. O kad minėtasis Hennenbergeris Sasavą nubloškia ar nukelia ten, kur Saldava, Neidenburgas, Hohenšteinas ir Osterodė, taip, mano nuomone, galėjo atsitikti štai dėl ko. Galbūt minėtuose valsčiuose buvo rastos privilegijos, priklausiusios pasienio ruožuose gyvenusiems žmonėms, kuriems pagal Sasavos teisę buvo išdalyti dvarai. Ir jų pareiga buvusi, kaip ir Skalvos sasaviečių, budėti ir laiku pastebėti priešo įsiveržimą, o kadangi už žemę valdovams jie visiškai nieko nemokėdavo, tai neturėdavo teisės ir reikalauti atlyginimo už priešo padarytą žalą. Iš visų Prūsijos kronikų žinome, kad Ordinas kariavo su sūduviais, o juos nugalėjęs – su lenkais ir jų provincijomis, būtent su Mazovija, Palenke ir t.t., su pasienio kaimynais, dėl to pasienio vietovės tapo negyvenamomis vietomis, ir tikriausiai vietiniams gyventojams, kaip ir Skalvos sasaviečiams, mokėdavo subsidijas, juo labiau kad Sim[onas] Grunau[n(104)] mini tą duoklę, bet jis nerašo, ar [tas subsidijas] gaudavo tik Skalvos žmonės. O Hennenbergeris[o(105)] rašo, kad skalviai jas gaudavo už sargybą. Kaip skalviai stebėdavo sienas su Žemaitija, taip Saldavos ir Neidenburgo sargybiniai turėdavo sergėti sienas su Mazovija ir Lenkija. Tokia teisė, kurią jis atrado [egzistavus],

[602] *MSB:* Soßauischem.

zur Muhtmassung gebracht, daß auch das Sossau da müste seyn. Allein darauß, / daß in einigen Handfesten des Sossawischen Rechts gedacht wird, folget nicht, daß / eben daselbst Sossauer Land gewesen, wo so ein Recht geübet worden. In Sudauen, Na-/drawen, Zalavonien, Natangen etc. etc. sind fast die meisten Verschreibungen zu Col-/ mischen Rechten; aber wer wolte das Colmische Land dahin setzen.[603]

[603] *MSB pastabos iki §37 užrašytos ta pačia rašysena (karo ir domenų tarėjo Boltzo), kaip ir visas* Prūsijos įdomybių *nuorašas, ant atskiro abiejose pusėse prirašyto tokio paties formato ir popieriaus lapo :/: Im MSB stehen folgende Anmerkungen bis zum §37 auf einem losen Blatt, von derselben Hand (des Kriegs- und Domänenrats Boltz) und auf einem beiderseitig voll beschriebenen Blatt von gleichem Format und Papier wie die ganze Abschrift MSB aufgezeichnet.*

Zum 3ten Buch des Praetorii Schaubühne

4. Capit. §33, 34, 35, 36

Der Verfasser hat zwar sich äußerst bemühet, das Ländlein Soßau / in Schalavonien zu setzen. Es ist aber den diplomatischen Nach-/richten gantz zu wieder. Denn / 1) haben die Gebietiger in ihren Districten allein Hand Vesten erthei-/let und nicht in anderer Gebietiger Districten. Wie soll es also / gekommen seyn, daß die Comthurs in Osterode privilegia über / die Güter im Lande Soßau ertheilet, wenn dieses in Schalavonien / gelegen gewesen wäre?

2) Werden in den Diplomatibus Güther genennet, die noch ge-/genwärtig nicht in Schalavonien, sondern im Hohensteinischen / aufzufinden, und in Urkunden des Districts Schalavonien komt / gar nichts von Soßau vor.

3) Weisen Diplomata eigentlich das Land Soßau im Amte / Hohenstein an, daß es von Marienburg zu rechnen, / jenseit der Neide, dem Fluß, gelegen sey, ja

4) führen sie ausdrüklich an, daß das Amt Hohenstein / das Land zu Soßin genadt gewesen,

5) hat man den Güthern dieses Landes das Pomesanische Recht gegeben, / welches ius im Schlavonischen vorkomt. / Zu desto ofenbahrern Beweise wil hier die Diplomata an-/führen, so viel ich ausfinden können, die des Soßau Landes / gedenken.

1) Bruder Gunther von Hohenstein, Comthur zu Osterode giebt eine / Hand Veste über Makrauten und Grünmühl Hohensteinschen / Amts auf Geheiß des Ehrsahmen Geistlichen Mannes Br. / Heinrich Düstener Homeisters, den Gebrüdern Makrauten, Nuligeden, / Hanken und Wissocken. Vorstehende Güther halten innen 15 Huben, / gelegen in dem Lande Zoßin. 1350 am Michaels Tage.

2) Derselbe über einen Tausch wegen der Güther Ilgelack im / Soßin Lande gelegen. Eylau, Mittwoch nach dem / Sontage Quasi modo geniti 1350.

3) Winrich von Kniprode giebt eine Hand Veste über das Guth / zu Wittchensdorf, das im Lande zu Soßin gelegen ist. / Marienburg am Oster Abend 1363. Jetzt heißet es / Wittichwalde.

leido jam daryti prielaidą, kad ten turėjo būti ir Sasava. Bet vien iš to, jog kai kuriose privilegijose minima Sasavos teisė, negalima daryti išvados, kad ten, kur ši teisė galiojo, buvo ir Sasavos žemė. Sūduvoje, Nadruvoje, Skalvoje, Notangoje ir t.t. daugelis privilegijų buvo suteikta remiantis Kulmo teise, bet kas sugalvotų tenai nukelti Kulmo žemę?

4) Ders. Homeister giebt eine Hand Veste über Kamiontken, so gelegen / jenseit der Neide in dem Lande zu Soßin. Straßburg 1371, am Tage / annunciationici Mariae.

5) Derselbe Homeister Winrich von Kniprode ertheilet eine Hand / Veste über Lautentz im Amte Hohenstein, genandt das / Land zu Soßin, und giebet Ihm Pomesanisch Recht.

Es ist bey dieser aufgefundenen Urkunde weder Ort noch Jahr / und Tag angeführet, aber wohl zu vermuthen, daß es / mit der vorigen Nr. 3 an einem Ort und Tage ausge-/stellet sey, weil in den übrigen Hand Vesten dieses Homeisters / über Güther im Amte Hohenstein dieses Ländleins keine / Erwehnung geschiehet.

6) Der Homeister Conrad von Jungingen giebt eine Hand Veste / über Ylowo im Lande zu Soßin, zu Marienburg / 1403. Dienstag nach Quasi modo geniti.

7) Melcher Köchlir von Schwansdorf Oberster Spietler und / Comthur zu Osterode renoviert die Hand Veste Homeisters Winrich von Kniprode über Lautentz im Amte Hohenstein, / genandt das Land zu Soßin. Hohenstein 1501 am / Tage Valentini.

Hieraus ist also klar, daß Henneberger in der Erklärung / der Preußischen Land Tafel nicht gar unrecht habe, wenn / er S. 436 das Land Soßau, so aber in den Urkun-/den *Soßin, Soßen,* auch *Zoßen* heißet, im Hohensteini-/schen setzet, welches in Pomesanien gelegen, / daher es auch Pomesanisch Recht mit erlanget. / Alles übrige, was Praetorius anführet, zeiget deut- / lich den Zwang, den er seiner Erklärung ange-/than, daß es gegen so ofenbahren Beweis der dießeitigen Meynung wohl keiner besondern Wieder-/legung bedarf. Noch einen Haupt Grund, daß Soßau in der Gegend von Hohenstein und Deutsch / Eylau gelegen, findet man in v. Dreger Cod. Diplomatico, Tom 1; / S. 463, Docum. 352, worin der Culmische Bischof Heidenricus verspricht, den Teutschen Orden in Preußen schadlos zu halten, wenn der-/selbe wegen der Theilung des Landes Soßin und daß es zu dem / Culmischen Bischthum geschlagen worden, angefochten werden solte. / Muß es also hiernach nicht in der Gegend des Culmischen Bischthums / gelegen gewesen seyn? Und kan man das von Schalavonien sagen? :/: 3-iajai Pretorijaus *Įdomybių* knygai. 4-as skyrius, § 33, 34, 35, 36. Nors autorius labai stengėsi Sasavos žemelę priskirti Skalvai, bet tai prieštarauja dokumentinei medžiagai. Nes 1) privilegijų raštus valdovai išduodavo tik savo, o ne kitų valdovų srityse. Kaip Osterodės komtūrai būtų galėję suteikti privilegijas valdyti Sasavos krašto dvarus, jeigu jis būtų buvęs Skalvoje?

2) Dokumentuose minimi dvarai, kurie dar šiuo metu yra ne Skalvoje, bet Hohenšteino krašte, o Skalvos srities dokumentuose Sasava net neminima.

§37. Dieses Land Zalavonien hat auch viel herrliche und Fisch- / auch zum Theil Schiff-reiche Flüsser, als die Mümmel, Russe, Gilge, Szusze[604], das / Curische Haff, die Minie, die Jura und andere mehr[605], die überauß Fisch-reich seyn. Son-/sten ist das Land allewege ein sehr Fruchtbahres Land gewesen, und giebets noch die allernütz-/lichsten Niedrigungen und fettesten Äcker und Wiesen in dem Zalavonien, außgenom-/men in etlichen Orten über der Mümmel, wo das Sossauer Landt gewesen, wiewoll / auch da viel herrliche Örter jetzo noch zu finden.

§38. Zu des Ordens-Zeiten ist es hoch wegen seiner Nutzbahrkeit / gehalten, und sind zu Zalavonien, falß denen M. S. Chronicken, insonderheit denen / Ordens oder Hohemeisters Chronick auß der berühmten Königsbergischen Wallenrodi-/schen und Tettauischen

3) Iš tikrųjų šaltiniuose minima Sasavos žemė lokalizuojama Hohenšteino valsčiuje, todėl, žvelgiant iš Marienburgo pusės, ji yra anapus Neidės upės, netgi

4) juose aiškiai nurodyta, jog Hohenšteino valsčius buvo vadinamas Sasavos žeme,

5) šios žemės dvarams buvo pritaikytas Pamedėnų teisynas, o ši teisė galioja Skalvoje. Kaip aiškų šito įrodymą pateiksiu Sasavos žemę mininčius dokumentus, kuriuos man pavyko rasti.

1) Garbiojo dvasininko, didžiojo magistro brolio Heinricho Düstenerio nurodymu brolis Guntheris von Hohensteinas, Osterodės komtūras, suteikia privilegiją turėti *Makrautenį* ir *Griunmiūlį* Hohenšteino valsčiuje, broliams atitenka *Makrautenas, Nuligedenas*, *Hankenas* ir *Visokenas*. Minėtiesiems dvarams, kurie yra Sasavos žemėje, priklauso 15 ūbų. 1350 metais per šv. Mykolą.

2) Tas pats apie mainus, susijusius su Sasavos žemėje esančiais *Ilgelako* dvarais. Ylava, 1350 metų trečiadienis po Atvelykio.

3) Winrichas von Kniprode suteikia privilegiją turėti Sasavos žemėje esantį Vitchensdorfo dvarą. Marienburgas, 1363 metų Velykų vakarą. Dabar jis vadinasi *Vitichvaldė*.

4) Tas pats didysis magistras suteikia privilegiją turėti *Kamiontkenį*, esantį anapus Neidės Sasavos žemėje. Štrasburgas, 1371 metų Apreiškimo Marijai dieną.

5) Tas pats didysis magistras Winrichas von Kniprode suteikia privilegiją turėti Lautencą Hohenšteino valsčiuje, vadinamame Sasavos žeme, ir įveda ten Pamedėnų teisyną. Šiame išlikusiame akte nenurodyta nei vieta, nei metai, nei diena, bet galima

§37. Tame Skalvos krašte taip pat yra daug gražių upių, kaip antai: Nemunas, Rusnė, Gilija, Šyša, Kuršių marios, Minija, Jūra bei kitos, kurios yra žuvingos, kelios iš jų puikiai tinka laivybai. Šiaip to krašto žemės visais laikais buvo derlingos dar Skalvoje yra nepaprastai naudingų žemumų ir riebiausių dirbamų laukų ir pievų, išskyrus keletą vietų už Nemuno, kur anksčiau buvo Sasavos žemė, nors ir ten dar išlikę nuostabių vietovių.

§38. Ordino laikais kraštas buvo labai vertinamas, nes duodavo daug naudos, ir, jeigu pasitikėsime rankraštinėmis kronikomis, ypač Ordino arba Didžiojo magistro kronika iš garsiųjų Karaliaučiaus

spėti, kad jis buvo surašytas toje pačioje vietoje ir tą pačią dieną, kaip ir pažymėtasis trečiuoju numeriu, nes kitose šio didžiojo magistro privilegijose apie tos žemelės dvarus Hohenšteino valsčiuje visiškai neužsimenama.

6) Didysis magistras Conradas von Jungingenas išduoda privilegiją dėl Ylavos Sasavos žemėje. Marienburge 1403 metų antradienį po Atvelykio.

7) Melcheris Köchliras von Schwansdorfas, vyriausiasis špitolninkas ir Osterodės komtūras, atnaujina didžiojo magistro Winricho von Kniprode's privilegiją dėl Lautenco Hohenšteino valsčiuje, vadinamame Sasavos žeme. Hohenšteinas, 1501 metų šv. Valentino dieną.

Iš to paaiškėja, jog Hennenbergeris *Prūsijos žemėlapių paaiškinimuose* neklydo, 436 puslapyje minimą Sasavos žemę, aktuose vadinamą *Soßin, Soßen,* taip pat *Zoßen*, lokalizuodamas Pamedėje esančio Hohenšteino apylinkėse, todėl jai buvo pritaikytas ir Pamedėnų teisynas. Visi kiti Pretorijaus teiginiai aiškiai rodo, kad jis aiškinimuose griežtai apsiribojo, todėl nėra jokio reikalo bandyti paneigti tokį aiškų šios nuomonės įrodymą. Dar vieną svarų įrodymą, kad Sasava buvo Hohenšteino ir Vokiečių Ylavos apylinkėse, randame von Dregerio veikale *Codex Diplomaticus,* t. 1, p. 463, 352-ame dokumente, kuriame Kulmo vyskupas Heidenricas Vokiečių ordinui Prūsijoje pažada atlyginti nuostolius, jeigu šis būtų apskųstas teisme dėl Sasavos žemės padalijimo ir dėl jos priskyrimo Kulmo vyskupijai. Taigi ar visa tai nepatvirtina, kad ji buvo Kulmo vyskupijos teritorijoje? Ir ar tai galima pasakyti apie Skalvą? [604] *MSB:* Sziesche. [605] m *scr. supra lit.*

Bibliotheken zu trauen[p(106) [117]], folgende Schlösser und Städte / zugeschlagen gewesen: //

[121r]

Ragnitt soll gebauet seyn A[nn]o	1253–1289
Tilsit, Schloß und Stadt A[nn]o[606]	1289
Labiaw, Schloß	1258
daß erste	1255
Tapiaw, Schloß	
daß andere	1351
Rein	1278
Likka (Tettau sagt 1276)	1273
Salau	1395
Windenburg[607]	1409
Christwerder	1253
Bayern	1338
Sessen (Wallenr. 1453)	1285[608]
Norbekitten	1381
Wonsdorff	1391
Angerburg	1412
Dringfurt	1403

Wie von den andern Städten, so bey den Provincien, die erst von Uns beschrieben, vor deme / gesagt, daß Sie nicht accurat nach der Situation in dessen Chronic gesetzet. Alß deucht / Mir, sind hier viel Städte oder Örter mit denen, so vordem in Nadrawen und Barten gelegen, / vewächselt. Zugeschwiegen auch die Zeit der Erbauung bey diesen und andern Städten nicht / allerdings richtig ist; aber davon am andern Ort mit mehrerm.

§39. Nach diesem Lande folget in der Reihe Sudauen, dessen Nahme schei-/net herzurühren von *Sudiiti,* daß heist „richten", weil da in der grosse Adel, auß welchen die / Lands-Richter und Regierer genommen worden, gewesen. Wobey zu wissen, daß man in den / Preussischen

p(106) Chron. Wallenrod., pag. 12 et Tettau., pag. 526.

[*msc.* Chronik in Wallenrodischen Bibliothek, *msc.* Waldecks Chronik, *possib.* Hochmeisters Chronik [...]. *Vide e(5).*]

Wallenrodų ir Tettau bibliotekų[p(106)[117]], Skalvai buvo priskiriamos šios pilys ir miestai: //

[121r]

Ragnitt – Ragainė buvusi pastatyta	1253–1289 metais
Tilsit – Tilžė, pilis ir miestas	1289 metais
Labiaw – Labguva, pilis	1258
pirmoji	1255
Tapiaw – Tepliava, pilis	
antroji	1351
Rein – Reinas	1278
Likka – *Lykas* (Tettau sako – 1276)	1273
Saalau – Zalau	1395
Windenburg – Ventė	1409
Christwerder – Kristverderis	1253
Bayern – *Bajernas*	1338
Sessen – *Zesenas* (Wallenrodų [bibl.] – 1453)	1285
Norbekitten – *Norbekyčiai*	1381
Wonsdorff – Vonsdorfas	1391
Angerburg – Angerburgas	1412
Dringfurt – Dringfurtas	1403

Kaip jau sakėme apie kitus miestus ir apie mūsų ką tik aprašytąsias provincijas, toje kronikoje jų [geografinė] padėtis nebuvo tiksliai nurodyta. Kaip man regis, daugelis miestų ir gyvenviečių joje buvo supainiota su buvusiais Nadruvos ir Bartos [miestais ir gyvenvietėmis]. Jau nekalbant apie tai, kad vienų ar kitų miestų pastatymo datos neatitinka tikrovės; bet apie tai išsamiau kitoje vietoje.

§39. Po šio krašto iš eilės eina *Sūduva*, kurios pavadinimas, atrodo, bus kilęs iš žodžio *Sudiiti*, tai yra „teisti", nes ten gyveno kilmingieji, iš kurių skirdavo krašto teisėjus ir valdytojus. Tiesa, reikia žinoti, jog Prūsijos kronikose apskritai minimos dvi Sūduvos; viena Sūduva,

606 *MSB abs.* 607 *MSB post h. v.:* sol gebauet seyn a[nn]o. 608 *MSB:* 1258.

Chronicken gemeiniglich findet zweyerley Sudauen; als ist ein Sudauen in Sam-/land, so man den Sudauischen Winckel nennet. Lieget am Brüster Ort, ist ohngefehr einer / Meilen lang und einer Meilen breit; die Einwohner dessen Orts sind rechte Sudauen. / Auß diesem Lande Sudauen, daß Wir hie beschreiben wollen, herrührend, und sollen umb ihren / Untreu und Abfallens willen, dahin versetzet seyn, wie Henneberg saget[q(107)]. Solche müssen / den Bornstein auch bey dem grösten Sturm, so Winter alß Sommer in der See fischen und / auch in den Bornstein Bergwercken graben.

§40. Mercklich ists, daß Henneberg über dieses keinen Auctorem allegiret, / welches Er allwege zu thun pfleget. Mit Versetzung aber dieses Sudauen, so weit Uns / Petrus a Dysburg[r(108)] an die Hand gehet, soll es folgende Beschaffenheit haben. Es ziehet / unter dem Land-Meister Mangold von Sternberg[118] Herr Conradus von Tyrenberg als / Marschalck des Deutschen Ordens (der hinnach auch Land-Meister und der Jüngere / benahmset worden) mit einer grossen Armee (Petrus a Dysburg[s(109)] sagt von der / grösse der Armee also: „Tam copiosus fuit iste Exercitus, quod multarum spatium / Leucarum occupavit." Daß ein solches grosses Heer gewesen, das es viel Meil im / Umbkreis gehabt) in Sudauen und zwar in das Gebieth Silian, worüber Heer-/ Graff gewesen ein Preussischer Herr, *Wadole* genant[119]; dieses Gebieth hat der / von Tyrenberg beraubet und außgebrandt, wiewoll auch nicht ohne Schaden, denn der / Tyrenberg auch ziemlich eingebüsset. Unter
[121v][609] andern ist ein Ordens-Bruder Ludwich // von Liebenzell, ein Gelehrter und streitbahrer Mann, sehr verwundet und halb Todt / im Schnee liegend gelassen worden. Diesen hat ein Sudaue auff sein Pferd quer über / gelegt, so daß der Kopff und Arme auff einer, die Füsse auff der andern Seite des Pfer-/des herab gehangen, führen ihn also geschwinde fort, wo durch daß bey ihme geronnene / Blut sich hat können lösen

[q(107)] In Comm. Mapp. Pruss. pag. 445.
[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 445. *Vide b(2).*]
[r(108)] Chron. Pruss. part. 3. c. 212. pag. 293.
[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 212, p. 293. *Vide e(5).*]

vadinama Sūduvių kampu, yra Semboje. Ji yra prie Briusterorto, maždaug mylios ilgio ir mylios pločio; jos gyventojai yra tikrieji sūduviai. Kilę iš to Sūduvos krašto, kurį čia ketiname aprašyti, ir, kaip teigia Hennenbergeris[q(107)], tenai buvę perkelti dėl neištikimybės ir atsimetimo. Jie turi jūroje žvejoti gintarą ir per didžiausią audrą, tiek žiemą, tiek vasarą, taip pat kasti jį gintaro kasyklose.

§40. Pažymėtina, jog Hennenbergeris, šiaip jau visada mėgstantis nurodyti šaltinius, šiam teiginiui pagrįsti nesiremia jokiu autoriumi. O dėl tos Sūduvos perkėlimo, tai, kiek mums žinoma iš Petro Dusburgiečio[r(108)], istorija buvusi tokia. Valdant krašto magistrui Mangoldui von Sternbergui[118], Vokiečių ordino karo vadas Conradas von Tyrenbergas (vėliau vadintas dar ir krašto magistru bei Jaunuoju) su didžiule armija (Petras Dusburgietis[s(109)] taip rašė apie jos dydį: „Tam copiosus fuit iste Exercitus, quod multarum spatium Leucarum occupavit", – ši kariuomenė buvusi tokia didelė, kad nusidriekusi daugelį mylių) atžygiavęs į Sūduvą, ir būtent į Zilijos valsčių, kur kariuomenės vadas buvo kilmingas prūsas, vardu *Wadole*[119]; von Tyrenbergas tą valsčių apiplėšė ir sudegino, tiesa, ir patsai patyrė nemažai nuostolių. Be kitų,
[121v] Ordino brolis Ludwichas // von Liebenzellis, išsimokslinęs ir karingas vyras, buvo sunkiai sužeistas ir liko gulėti sniege. Vienas sūduvis jį užsimetė skersai ant arklio ir greitai nušuoliavo; kadangi sužeistojo galva ir rankos buvo viename, o kojos – kitame arklio šone, tai sukrešėjęs kraujas galėjo suskystėti ir nutekėti, dėl to žmogus atsigavo. Šitą

[s(109)] Part. 3. c. 212 *[!]*. pag. 286.
[Dusburg, Petrus, op. cit., pars 3, cap. 207, p. 286.]

[609] *Puslapio apačioje dešiniajame kampe kita ranka įrašyta :/: Am unteren Seitenrand rechts mit anderer Hand eingetragen:* d[en] 15. Juniis 1697.

und fortgehen, welches ihme wieder zur Gesundheit geholffen[610]. / Dieser Ludwich de Liebenzell wird einem vornehmen Preussischen von Adel Kantegerda / gegeben, daß Er ihn verwahren, und als einen Gefangenen halten solte. Obgedachter / Ludwich aber hat sich in seiner Gefangenschafft gegen den Kantegerda so woll ver-/halten, daß Er Ihn nicht alß einen Gefangenen tractiret, ja es hat dieser Liebenzell / ein so guttes Gehör bey Ihm gehabt, daß Ihm auch ist vergunt gewesen, von Christlichen Re-/ligions-Sachen zu discurriren, wodurch endlich Kantegerda eingenommen, daß Er zur / Christlichen Religion sich zubegeben resolviret, welches Er auch ins Werck gerichtet. Als der / Landmeister Conrad von Tyrenberg der Jüngere abermahl in Sudauen ins Gebieth Keime-/nau einfallen wollen, siehe, da begegnet Ihm der Herr Liebenzell mit dem Preussischen von Adel / Kantegerda und denn ⌈mit noch[611] 1600 Sudauen an Mann- und Weibs-Personen, so Er in seiner / Captivität zum Christlichen Glauben bekehret, diese hat der Marschalck Conrad von Tyrenberg / auff Samland zubringen, und da ihrer mit Vernunfft zu warten befohlen[t(110)] Dahero ist dieser / Ort in Samland *Sudauen* genennet worden. Dieser Relation des Dysburg giebt man billig gut-/ten Glauben, angemercket Er der Älteste und schier der richtigste Chronicus ist.

§41. Wenn es denn mit den versetzten Sudauen die bewandniß hat, scheinet es wo[l][612] / hart zu seyn, daß man Sie alß Neu-bekehrte Christen zu einer so schweren und Schlavischen [!][613] / Arbeit des Bornstein-Fangs angetrieben. Allein es hat der Orden auch offtmahls solche Neo-/phyten hart tractiret, zumahlen, wo Sie nicht von Adel ihrer Gebuhrt gewesen; denn Sie solche nach / alter Preuss. Manier in die Dienstbahrkeit erhalten, wie eben Dysburg[u(111)] bezeuget. Und hat auch /den Orden bewogen, diese Leute in solcher Slaverey zu erhalten, weil Sie deren alten Preuss. Hey-/denthumb doch nie recht abgesagt

[t(110)] Conf. Henneberg, Comm. in Mapp. Pruss. pag. 444.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 444. *Vide b(2).*]

[u(111)] L. c. c. 215. pag. 297.

[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 215, p. 297. *Vide e(5).*]

Ludwichą von Liebenzellį patikėjo kilmingam prūsų rikiui Kantigirdui, turėjusiam jį saugoti kaip belaisvį. Bet minėtasis Ludwichas, būdamas belaisviu, rodė tokią pagarbą Kantigirdui, jog šis ėmė elgtis su juo ne kaip su belaisviu, dargi jis tą Liebenzellį taip maloniai išklausydavo, kad net leisdavo jam kalbėti apie krikščionių religijos dalykus; galiausiai Kantigirdas buvo taip paveiktas, jog nusprendė priimti krikščionių tikėjimą ir tai padarė. Kai krašto magistras Conradas von Tyrenbergas Jaunesnysis vėl sumanė įsiveržti į Sūduvos Kimenavos sritį, jį pasitiko ponas Liebenzellis su prūsų rikiu Kantigirdu ir dar 1600 Sūduvos vyrų ir moterų, kuriuos jis, būdamas belaisviu, atvertė į krikščionių tikėjimą; karo vadas Conradas von Tyrenbergas paliepė juos nulydėti į Sembą ir elgtis su jais išmintingai[t(110)]. Dėl to ši Sembos vieta buvo pavadinta *Sūduva*. Šiuo Dusburgiečio pasakojimu verta patikėti, pažymėtina, kad jis yra vyriausias ir bemaž teisingiausias metraštininkas.

§41. Jeigu sūduviai buvo perkelti tokiomis aplinkybėmis, tai, regis, buvo negailestinga juos, ką tik atverstus į krikščionybę, versti dirbti tokį sunkų ir vergišką darbą – žvejoti gintarą. Bet su tokiais neofitais Ordinas neretai elgdavosi negailestingai, ypač jeigu jie būdavo ne iš kilmingos giminės, nes juos senu prūsų papročiu laikydavo vergais, kaip liudija ir Dusburgietis[u(111)]. Laikyti šiuos žmones tokioje vergovėje Ordiną skatino ir tai, kad jie dar nebuvo visiškai išsižadėję senovės prūsų pagonybės ir slapčia atlikinėjo savo apeigas. Be to, jie dažnai

[610] *MSB:* verholfen. ⌈...[611] *MSB:* noch mit. [612] *del. fol.* [613] *post h. v. err.* Ar-.

und heimlichen denselben zugethan geblieben. Auch weil Sie offters / dem Orden mit dem andern Preussen rebelliret und dahero billig zu solcher Slaverey verdammet.

§42. Diese Versetzung der Sudauen hat bey den Preuss. Historicis allerley[614] Confusion er-/weckt, wodurch Sie diesen Sudauischen Winckel vor das rechte Sudauer Land der Uhralten Sudiner / Sitz außgegeben, welches aber falsch zu seyn zu allererst Henneberg[x(112)] item in Tract[ato] von / den Alten Preussen beweiset etc. und können Wir dessen noch mehr Argumenta anführen; / nehmlich in den Pohlnischen und Preuss. Pacten, so mit dem Könige Alexandro in Pohlen zu / Brest auffgerichtet, wird Sudauen beschrieben, daß es mit Samayten gräntze[120]; dahero nicht woll / seyn kan, daß Sudauen in Samlandt liegen solte; davon zu lesen in den Privilegiis Prussicis[y(113)]. / Ja Ptolomaeus, der vor 1400 Jahren und länger gelebet, setzet schon zu Seiner Zeit die Sudi-/nen nicht an das Wenedische Meer, sondern Er hat Sie vor Mediterran[n]eos populos gehalten, / zugeschweigen, daß jetziger Zeit unterschiedliche Dörffer in Sudauen liegen und den Nahmen / behalten, alß: Meruniszken, Kriszau, Scomant etc. etc. Die wegen der alten[615] Heer-züge / des Deutschen Ordens bekant sind, wo von mit mehrerm nachzulesen in den Animadversionib[us], /
[122r][617] Dysburg[z(114)] [616]. //

[x(112)] L. c. pag. 244 *[!]*.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 442. *Vide b(2)*.]

[y(113)] Fol. 8 item Iacobus Prilusius in Stat. Pol. lib. 5. c. 3. pag. 447.

[*incert. msc.* Privilegia Prussiae;

Priluscius, Jacobus, Statuta Regni Poloniae methodica dispositione [...], Cracoviae, 1548; *altern.* Item, Leges seu statuta ac privilegia Regni Poloniae, Szczucin, Cracoviae, 1553, lib. 5, cap. 3, p. 447.]

[z(114)] Hartknoch, Chron. part. 3. c. 212. pag. 294.

[Hartknoch, Christophorus, Notae in Dusburgensem, Privilegia, quaedam Prussii [...] concessa in: Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], ed. Christophorus Hartknoch, Francofurti et Lipsiae, Jenae, 1679; Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 212, p. 294. *Vide e(5)*.]

[614] *MSB:* allerhand. [615] *MSB abs.* [616] *MSB prae h. v.:* beym. [617] *Perrašinėtojo nenumeruotas, archyvine numeracija 122-uoju numeriu pažymėtas mažesnio formato*

kartu su kitais prūsais maištaudavo prieš Ordiną, ir dėl to juos teisėtai pasmerkdavo tokiai vergovei.

§42. Tas sūduvių perkėlimas Prūsijos istorikams pridarė nemažai painiavos, dėl kurios jie šitą Sūduvių kampą skelbė tikrąja Sūduvos šalimi, senovės sudinų buveine; bet Hennenbergeris [x(112)] pirmasis traktate apie senovės prūsus ir t.t. įrodo, jog tai klaidinga [nuomonė], tam galime pateikti ir daugiau argumentų, būtent: Lenkijos ir Prūsijos sutartyse, antai sutartyje su Lenkijos karaliumi Aleksandru, pasirašytoje Breste, apie Sūduvą parašyta, kad ji ribojasi su Žemaitija[120], dėl to Sūduva negali būti Semboje; apie tai galima pasiskaityti *Prūsijos privilegijose*[y(113)]. O Ptolemajas, gyvenęs prieš 1400 ir daugiau metų, teigė, kad jau jo laikais sudinai gyveno ne prie Venedų jūros, jis laikė juos Vidužemio jūros tauta, jau nekalbant apie tai, jog mūsų laikais Sūduvoje išlikę įvairių kaimų, išsaugojusių tokius vardus: Meruniškiai, *Kriszau*, Skomantai ir t.t., kurie yra žinomi iš senųjų Vokiečių ordino kariuomenės žygių, apie tai plačiau galima pasiskaityti Dusburgiečio [veikalo] *Paaiškinimuose* [z(114)]. //
[122r]

lapas įdėtas vėliau tarp 36 ir 37 numeriais pažymėtų lapų :/: Das vom Schreiber nicht numerierte unter der Archivnummer 122 registrierte Blatt von kleinerem Format ist zwischen die mit 36 und 37 vermerkten Blätter später eingelegt worden; MSB abs.

Oberlandischer-Kreiß	Huben	Morgen
Hollandt	3485	3½
Morungen	1664	
LiebStadt	1443	5½
Preußmarckt	2538	1
Riesenburg	2285	
Marienwerder	1389	10
Schönberg	1723	
Dantziger Lam	1084	
Osterrode	1574	
HohenStein	2029	
Liebemühle	1707	

[123r][619] §43. Daß rechte Sudauen aber liegt an Samayten und Littauen, und sind / desselben Gräntzen folgende, nehmlich: Von Mitternachtwerts Nadrawen und der Strom / Pisze. Von Osten oder Morgenwerts

Gilgenburg	2639	15
Neidenburg	2841	
Ortelßburg	2682	
Soldau	1905	
Summa Huben	30 909	5
Deß gantzen Landeß Summa Huben	113 566	2½

Wenn nun 4 Huben einem Man außrü-/sten, so kan Preußen aufbringen vermö-/ge dieser Rechnung 28 391 Mann. Zu Preußen sind vor Zeiten gewesen / 93 schlößer und 85 Städt.

:/:

Oberlando apskritis	Ūbai	Margai
Holandas	3485	3½
Marangas	1664	
Lybštatas	1443	5½
Proišmarktas	2538	1
Ryzenburgas	2285	
Marienverderis	1389	10
Šėnbergas	1723	
Dancigo Lamas	1084	
Osterodė	1574	
Hohenšteinas	2029	
Lybemiūlė	1707	
Gilgenburgas	2639	15
Neidenburgas	2841	
Ortelsburgas	2682	
Saldava	1905	
Iš viso ūbų	30 909	5
Viso krašto ūbų suma	113 566	2½

Jeigu nuo 4 ūbų duodavo vieną ginkluotą karį, tai pagal šią aritmetiką Prūsija galėdavo turėti 28 391 karį. Seniau Prūsijoje buvo 93 pilys ir 85 miestai.

[123r] §43. Bet tikroji Sūduva driekiasi Žemaitijoje ir Lietuvoje, o jos ribos eina taip: šiaurėje su Nadruva ir Pisos upe. Rytuose, arba saulėtekio pusėje, – su Žemaitija ir Lietuva, iš dalies su Palenke, nuo seno

[122v][618] [618] Anno 1657 den 14. April hab ich von einem Bürger-/meister erfahren, wie viel Hundert Rutten unsere / und umb unser drey stätte in sich hatt.

	Rutten
Kneiphoff vom Fridlandschen Thor an biß an Pregel / auf der Klapperwiesen hat	900
Altstadt vom Baum der Klapperwiesen biß / an das Tragheimische Wallenthor hatt	1200
Vom Tragheimischen Wallenthor gehet meines / Herren Woll an, gehet über den Roß-/garten, Sackheim biß etwas über das Wallen-/thor, helt in sich	1800
Löbnicht hatt nur zwee Rundel biß an / den Pregel, helt in sich	300
Summa umb die gantze Stadt 4200	4200 / Rutten

Die drey Stätten Königsberg Cont [...] / [...] 13 000 huben, oder drey zehen tausent hundert bestehet das Landpreißen in der Huben zall. [...] :/:

1657 metų balandžio 14 d. iš vieno burmistro sužinojau, kiek šimtų rykščių driekiasi trys mūsų miestai ir jų apylinkės.

	Rykštės
Knypava nuo Frydlando vartų iki Priegliaus rąstų saugyklų driekiasi	900
Senamiestis nuo rąstų saugyklų pievų iki Tragheimo pylimo vartų tęsiasi	1200
Nuo Tragheimo Valentoro prasideda mano pono valdos, tęsiasi per Rosgarteną, baigiasi kiek už Valentoro vartų ir yra	1800
Lyvenikėje iki Priegliaus yra tik dvi sampilos, Lyvenikė apima	300
Iš viso aplink miestą	4200 rykščių

Trys Karaliaučiaus miestai [... ...] 13 000 ūbų arba trylika tūkstančių šimtą [?], turi [...] ūbų. [...]

Neįskaitomai kita ranka įrašytos keturios eilutės :/: Mit anderer Hand unleserlich geschriebene vier Zeilen.

[619] *Puslapio apačioje per vidurį kita ranka įrašyta :/: Unten in der Mitte mit der anderen Hand eingetragen:* D d[es] 3. B[uchs].

Samayten und Littauen, auch zum Theil Podlachia, so man / vor Alters *Russia* oder *Reuss-Land* genennet. Gegen Mittag ist auch Podlachien, auch Deser-/tum Masovicum, oder „wüstes Land von Masuren". Von Abend Gallinden und Barten-Land.

§44. Es ist das Land von den vielen und prächtigsten Seen, Flüssen und Strömen, / wie auch nutzbahren Wäldern und Feldern in grosser Consideration gewesen; daher es auch / fürs beste und fürnembste Fürstenthumb je und allwege von Alters gehalten, denn es / nicht nur vor allen andern überaus Volckreich gewesen, sondern es haben auch die vornehmsten / von Adel und die streitbahrsten Herren in Preussen da gewohnet. Und ob zwar der Strich / kaum 15 Meilen weges lang und 5 Meilen weges breit gewesen, hats doch noch einmahl / so viel Volck können auffbringen, als sonsten andere Preussische Provincien. Mercklich ists / die Worte Dysburg[aa(115)]: „Sudovitae generosi sicut nobilitate morum alios praecedebant, / ita divitiis et potentia excedebant. Habebant multa castra et firma, de quibus odiosum / esset per singula enarrare."

§45. In diesem Sudauen sind viel Gebiehte gewesen, derer aber folgende Dysburg, / Henneberg und Schütze etc. gedencken, alß: Pokeimen[bb(116)], Keimenau[cc(117)], Meriniken, so man / jetzo Merunischken nennet[dd(118)], *Kroszin*, worüber der berühmste Preuss. Fürst Skomant / Herr gewesen[ee(119)], Ruissin[ff(120)], Krissow oder Kirsow[gg(121)], Sielian[121], welches vors mächtigste / Gebieth gehalten und zweiffels ohne *Silii*, das sind nach der jetzigen Sudauischen Sprache „die / Gewaltigen" oder „Mächtigen" genennet worden. Dem auch der

[aa(115)] L. c. c. 3. p. 72.
[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 3, p. 72. *Vide e(5).*]
[bb(116)] Dysburg, l. c. p. 279.
[Dusburg, Petrus, op. cit., pars 3, cap. 197, p. 279.]
[cc(117)] Dysburg, l. c. p. 275 *[!]* et 249 *[!]*; Henneberg, / pag. 444.
[Dusburg, Petrus, op. cit., cap. 198, p. 279; cap. 212, p. 294;
Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 444. *Vide b(2).*]
[dd(118)] Dysburg, p. 272 *[!]*; Henneberg, p. 443.
[Dusburg, Petrus, op. cit., cap. 192, p. 276;
Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 443.]

vadinama *Rusia* arba *Rusų kraštu*. Vasariuose irgi yra Palenkė, taip pat Mazovijos dykra, arba „negyvenamas mozūrų kraštas". Saulėlydžio pusėje – Galinda ir Barta.

§44. Turėdamas daug ir nuostabių ežerų, upių ir upelių, taip pat naudingų miškų ir laukų, kraštas turėjo gerą vardą; dėl to nuo seniausių laikų jis buvo laikomas geriausia ir garbingiausia iš visų kada nors ir kur nors gyvavusių kunigaikštysčių, nes ji buvo ne tik gausiausiai apgyventa, – joje taip pat gyveno kilniausi rikiai ir kovingiausi Prūsijos kilmingieji. Ir nors kraštas driekėsi vos 15 mylių į ilgį ir 5 mylias į plotį, bet jis galėjo mobilizuoti dukart tiek vyrų, kiek kitos Prūsijos provincijos. Įsidėmėtini Dusburgiečio žodžiai[aa(115)]: „Kilmingieji sūduviai kitus tiek papročių taurumu pranoko, tiek turtais bei galia lenkė. Turėjo daug ir tvirtų pilių, tačiau įkyrėčiau pasakodamas apie kiekvieną iš jų."

§45. Toje Sūduvoje buvo daug sričių; Dusburgietis, Hennenbergeris, Schützas ir kt. mini šias iš jų: *Pokeimen*[bb(116)], Kimenava[cc(117)], *Meriniken*, dabar vadinama *Meruniškiai*[dd(118)], *Kroszin*, kurios valdovas buvo garsiausias Prūsijos kunigaikštis Skomantas[ee(119)], *Ruissin*[ff(120)], *Krissow* arba *Kirsow*[gg(121)], *Sielian*[121], kuri buvo laikoma stipriausia sritimi ir, be abejo, *Silii* dabartine sūduvių kalba buvo vadinami „galingieji" arba „stiprieji". Antai ir Conr[adas] von

[ee(119)] Schütz, Chron. p. 42; Dysburg, p. 84 *[!]* et 86 *[!]*.
[Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum, das ist [...] Beschreibung der Lande Preussen, Zerbst, 1592; 1594; Eisleben, 1599, S. 45;
Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], cap. 206, p. 285–286. *Vide e(5).*]
[ff(120)] Henneberg, pag. 444.
[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 444. *Vide e(5).*]
[gg(121)] Henneberg, pag. 444; Dysburg, p. 295.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 444;
Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], cap. 213, p. 295. *Vide e(5).*]

Conr[adus] von Tyrenberg, wenn / Er in daß Gebieth gehen wollen, nicht anders als mit einer grossen Armee hinein gehen müs-/sen, weil Er gewust, daß Er mit wenig Volck wenig oder nichts hat außrichten können. Hiezu / könte noch das Gebieth Katteginde, Sgurdo und andere mehr gerechnet werden[122].

§46. Zu des Ordens-Zeiten ist es lange Jahr wüste gewesen, wie denn Dysburg / gedencket, daß zu seinen Zeiten das Sudauen vor unbebauet[620] gehalten worden. Dahero in des / Ordens und andern M. S. Chroniken keine Städte dem Sudauen zugeleget worden; jedennoch / möchten jetziger Zeit, wo das alte Sudauen gewesen, folgende Städte und Schlösser seyn; nehm-/lich: Johannisburg, Lick, Stradaun, Oletzky, Goldap, Aris, Liszow, Hohensee etc. etc. Diese Pro-/vintz hat die grösten und nutzbahrsten Seen gehabt; nehmlich: Spierding, Warsau, Nieden, / Neugrot, Skomant, Wistiten, Oletzko, Schelmund etc. etc.

§47. Nach Sudinien ist Galinder Land, selbiges hat den Nahmen gehabt, von der / Grossen Macht, die es an Volck und an andern Güttern gehabt, den *Gallintes,* das heist *poten-/tes,* „die Mächtigen". Insonderheit ist ihre Macht sehr groß gewesen, da das Land seine Könige gehabt; / denn selbiges nicht nur weit von Begriff, sondern auch sehr Volckreich gewesen, so gar, daß Sie / den Weibern endlich gebohten, wenn Sie ein Mägdlein zur Welt gebracht, daß Sie es umbbrächten, / auch weil der Menschen Menge gar zu groß vor daß Land worden, haben Sie den Weibern die / Brüste abgeschnitten, damit Sie nicht mehr Kinder säugen und erziehen könten. Henneberg / gedencket eines ihres Königes[hh(122)], *Gessugub* genant, der eine halbe Meile von Lötzen im See / soll gewohnet haben.

§48. Die alten Gräntzen des Galinder-Landes beschreibet Henneberg[ii(123)] / folgender Gestalt. Das Land hat mit dem Sudauen, Masau, Ermeland gegräntzet, sonderlich / mit Ermeland, die Alla hinab,

[hh(122)] L. c. p. 136.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 136. *Vide e(5).*]

[ii(123)] L. c.

[Hennenberger, Caspar, op. cit., loc. cit.]

Tyrenbergas, išsiruošęs į šią sritį, turėjo žygiuoti su didele kariuomene, nes žinojo, jog su negausiu būriu ne ką [telaimės] arba visai nieko negalės laimėti. Dar galima paminėti sritis *Katteginde, Sgurdo* bei daugelį kitų[122].

§46. Ordino laikais joje daug metų plytėjo dykros, ir Dusburgietis mini, kad jo laikais vyravusi nuomonė, jog Sūduvoje nėra įsikūrusių gyvenviečių. Dėl to Ordino ir kitose rankraštinėse kronikose Sūduvai nepriskiriami jokie miestai; vis dėlto mūsų laikais buvusiose senovės Sūduvos žemėse yra šie miestai ir pilys: Johansburgas, Lykas, Stradaunai, Alėcka, Geldapė, Arisava, *Lišovas, Hohenzė* ir t.t. Šioje provincijoje buvo didžiausi ir naudingiausi ežerai, būtent: Spirdingas, *Varsavas*, *Nydas*, *Noigrotas*, Skomantas, Vištytis, Alėcka, *Selmentas* ir t.t.

§47. Po Sudinijos kitas galingas kraštas yra *Galinda,* pavadinimą gavęs dėl didelės galios, kurią sudarė žmonės ir visokiausios gėrybės, iš *Gallintes,* tai yra *potentes,* „galingieji". Ypač jie buvo galingi, kai šalį valdė karaliai, nes ji buvo ne tik plati [tikra] to žodžio prasme, bet ir turėjo tiek daug gyventojų, jog galiausiai jie savo moterims, pagimdžiusioms mergaitę, liepdavo ją nužudyti; be to, dėl per didelio krašto gyventojų skaičiaus jie nupjaudavo moterims krūtis, kad jos nebegalėtų žindyti ir auginti vaikų. Hennenbergeris mini jų karalių[hh(122)], vardu *Gessugub*, gyvenusį ežere už pusės mylios nuo Leceno.

§48. Senąsias Galindos ribas Hennenbergeris[ii(123)] taip aprašo. Kraštas ribojosi su Sūduva, Mazovija, Varme, ypač su Varme, Alnos

[620] un- *scr. supra lin.; MSB prae h. v. err.:* vor.

biß gegen Berlingen; auch hat Wartenburg, daß jetzo zu / Ermeland gerechnet wird, dazu gehöret. Von Bartenland soll es der Guber geschieden haben. / Nach dieser Beschreibung wäre dieß Landt 16 Meilen lang und 6 Meilen breit gewesen. //

[123v] §49. Alß der Deutsche Orden sich über Preussen zu Herren gemacht, haben / Sie es bebauet und will des Ordens Chronic, daß folgende Städte zu Galinden gehöret / haben:

Ortelsburg soll gebauet seyn Anno	1266
Rastenburg, Stadt	1329
Neidenburg, Stadt und Schloß	1238
Passenheim, Stadt	1288
Preussisch Eylaw, ⌈Schloß und Stadt[621]	1236
Letzen[622], Schloß	1261
Lünenburg, Stadt	1249

§50. Weiter ist Bartenlandt, so nach Natangen bezwungen worden. Selbiges / ist nach Meinung Hennebergs[kk(124)] ein Groß Land, und eingetheilet gewesen in Groß-, / Klein und Plick: daß ist „Kahl-Barten". Deme stimpt Petrus a Dysburg bey: hat den / Nahmen von *Barti,* so „zanken" heist, weil die Leute kriegerisch Gemühtes gewesen.

§51. Von Nordwest wirds geschieden durch den Fluß Alla; von Natangen durch / den Fluß Pregel; von Nadrawen gegen Norden; gegen Osten hat es Sudauen; gegen / Mittag Galinden; gegen Abend Ermeland. Dieses Barten-Landt hat vormahlen vielmehr / Örter in sich gehabt, als es jetzo gehalten wird.

§52. Nach den Gräntzen rechnet zu diesem Lande obgedachte Ordens-Chronic / folgende Städte:

Bartenstein soll gebauet seyn Anno	1220
Leunenburg	1231
Insterburg	1260
Ritterswerder	1269
Barten[623]	1219

[kk(124)] L. c. pag. 26.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 26.]

upe žemyn iki Berlingeno; jam priklausė ir Vartenburgas, dabar priskiriamas Varmei. Nuo Bartos Galindą turėjusi skirti Gubrė. Pagal šį aprašymą kraštas turėjo būti 16 mylių ilgio ir 6 mylių pločio. //

[123v] §49. Ėmęs valdyti Prūsiją, Vokiečių ordinas pradėjo kurti gyvenvietes, ir Ordino kronika priskiria Galindai šiuos miestus:

Ortelsburg – Ortelsburgas buvęs įkurtas	1266 metais
Rastenburg – Rastenburgas, miestas	1329
Neidenburg – Neidenburgas, miestas ir pilis	1238
Passenheim – Pasenheimas, miestas	1288
Preussisch Eylaw – Ylava, pilis ir miestas	1236
Letzen – Lecenas, pilis	1261
Lünenburg – Liuneburgas, miestas	1249

§50. Po Notangos buvo užkariauta *Barta.* Hennenbergerio nuomone[kk(124)], tai buvo didelis kraštas, suskirstytas į Didžiąją, Mažąją ir Plikąją Bartą, tai yra „Plikbartę". Tam pritaria ir Petras Dusburgietis: pavadinimas kilęs iš žodžio *Barti*, reiškiančio „kivirčytis", nes tenykščiai žmonės buvę karingo būdo.

§51. Šiaurės vakaruose riba eina Alna, nuo Notangos – Priegliaus upe, nuo Nadruvos į šiaurę; rytuose ribojasi su Sūduva, vasariuose – su Galinda, saulėlydžio pusėje – su Varme. Šita Barta kadaise turėjo daugiau gyvenviečių, negu šiandien manoma.

§52. Minėtoji Ordino kronika jos teritorijai priskiria šiuos miestus:

Bartenstein – Bartenšteinas buvęs įkurtas	1220 metais
Leunenburg – Loinenburgas	1231
Insterburg – Įsrutis	1260
Ritterswerder – Ritersverderis	1269
Barten – Bartai	1219

⌈...[621] *MSB:* Stadt und Schloß. [622] *MSB:* Lötzen. [623] *MSB post h. v.:* sol gebauet seyn a[nn]o.

Johannisburg	1268
Rastenburg	1405
Gerdauen	1289

Henneberg[ll(125)] zehlt mit zu Welau, Nordenburg, Dringfort, Ressel und andere mehr.

§53. Ausser dieser Eintheilung des Landes Preussen ist zu wissen, daß vor Zeiten / auch das Land Preussen noch anders eingetheilet gewesen. Jeroszin, der A[nn]o 1330, also fast vor / vierdtehalb Hundert Jahren gelebet, gedenckt, daß das Preussen-Land damahlen ist an[624] vier / Theile eingetheilet gewesen, nehmlich: In Oberlandt, Hinderlandt, Niederlandt und Witt-/Landt, welches Henneberg[625] *Comment[ariis] in Map[as]*[mm(126)], auch auß andern mehr bezeuget. Waß / vor Provincien zum jeden Theil des Landes gehöret, hab ich nirgends finden können. Doch / muhtmasse ich, daß zum Oberlandt die Cölmische, Pomezanische und Pogezanische Länder. / Zu Niederlandt Ermeland, Barten, Nadrawen und Zalavonien. Zum Hinderlande / Gallinden und Sudauen. Zum Wittlandt den Strich von Pillau an biß nach Mümmel / hingehöret und selbiges ist einiger Massen auß den Nahmen der Provincien zu deduci-/ren. Jetzo wird es getheilet ins Königliche und Fürstliche Preussen, zum Königlichen zehlet / man auch die Provinc Pomerellen, worin folgende Städte befindlich: Dantzig, Bernt, Putzick, / Weyhersfrey, Heele, Dirschau, Mewa, Stargard, Neuenburg, [...][626] Schlochau, Konitz, / Tauchel, Swetz, Hamerstein, Friedeland, Krone, Tempelburg, Landek etc. etc. //

[124r]

Daß 5te Capitel

Hält in sich eine kurtze Historische Beschreibung der Städte, / Schlösser und vornehmsten Örter in Preussen Nach dem Alphabeth eingericht

S. Albrecht ist vormahls ein Volck-reicher Flecken gewesen, und be-/rühmt, theils wegen des Heil. Albrechts, so der Preussen Apostel

ll(125) L. c.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., loc. cit.]
mm(126) Pag. 412.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 412.]

Johannisburg – Johansburgas	1268
Rastenburg – Rastenburgas	1405
Gerdauen – Girdava	1289

Hennenbergeris[ll(125)] prie jų dar priskiria Vėluvą, Nordenburgą, Dringfortą, Reselį ir dar kitus miestus.

§53. Žinotina, jog, be šito suskirstymo, prieš daugelį metų Prūsijos kraštas dar ir kitaip buvo suskirstytas. Jerošinas, gyvenęs 1330 metais, vadinasi, prieš keturis su puse šimtmečio, rašė, jog prūsų žemė anuomet buvo suskirstyta į keturias dalis, būtent: Oberlandą, Hinterlandą, Nyderlandą ir Vitlandą, tai patvirtina Hennenbergeris veikale *Žemėlapių paaiškinimai*[mm(126)], taip pat kiti veikalai. Niekur negalėjau rasti šaltinių, nurodančių, kurios provincijos priklausė kiekvienai krašto daliai. Bet spėju, kad Oberlandui priklausė Kulmo, Pamedės ir Pagudės žemės. Nyderlandui – Varmė, Barta, Nadruva ir Skalva. Hinterlandui priklausė Galinda ir Sūduva. Vitlandui – teritorijos ruožas nuo Piliavos iki Nemuno, ir apie tai iš dalies galima spręsti iš provincijų pavadinimų. Dabar kraštas skirstomas į Karališkąją ir Kunigaikštiškąją Prūsiją, Karališkajai priklauso taip pat ir Pomeranijos provincija, kurioje yra šie miestai: Dancigas, *Bernitas*, Pucigas, Veihersfrėjus, Helis, Diršau, Mėvė, Stargardas, Nojenburgas, [...] Šlochau, Konicas, Tauchelis, Svecas, Hameršteinas, Frydlandas, *Kronė*, Tempelburgas, *Landekas* ir t.t. //

[124r]

Penktas skyrius

Trumpas istorinis Prūsijos miestų, pilių ir žymiausių vietų aprašymas. Surašyta abėcėlės tvarka

S. Albrecht – S. Albrechtas kadaise buvęs gausiai gyvenamas miestelis ir garsėjęs iš dalies tuo, kad toje vietoje prūsų *zigonotai* esą

624 *MSB:* in. 625 *MSB post h. v.:* in. 626 *MSA, MSB tuščias tarpas :/: Leere Stelle.*

genant wird, der / an dem Ort soll von den Preussischen Zigonotten umbs Leben gebracht seyn[a(127)]. Theils we-/gen der Niederlage, so A[nn]o 1463 umb S. Michaelis der Hohemeister Ludovicus von / Erlingshausen[123] daselbst, alß Er mit vielen Obristen und dem Samlandischen Bischoff Nicolao, / auff die Kirchmeß zog, gelitten, da alle Seine Leute sambt dem Bischoff von den Pohlen wor-/über Johann Szalski Haupt-Mann war[124], gefangen wurden, kaum daß selbst der Hohemeister / nach Fischhausen entkam. Theils auch wegen eines Eysern Pfeils, so ein Hauß-Compther[627] / von Königsberg, Herr Ehrhard von Reisenstein, 14 Jahr im Kopff getragen, der Ihm hernach / zum Gaumen außgefaulet, welchen Er an einem silbern Ketchen, nebst einem Silbern Schilde, / worin sein Wapen und die Historie umbständig gestochen gewesen, auffgehangen, und dahin / geschencket worden, so noch Anno 1524 daselbst befindlich gewesen.

Allenburg Schloß, soll A[nn]o 1415 gebauet, dabey die Stadt A[nn]o 1475 soll angeleget / seyn, hat im Mittag den Fluß Ornet, in Westen den Fluß Alla, im Norden die Svene, / die aber sich im feuchten Jahr sehr ergiessen; und den Einwohnern an Ihren Geträyde gros-/sen Schaden thun.

Allenstein Schloß und Stadt, heist auff Pohlnisch *Holstin*, zum Unterscheid der Stadt / Hoestein, die Sie *Holstinek* heissen. Es gehöret zu dem Thum-Capittel in Frauenburg; / das Schloß ist auff die alte Art fast[125], starck und fäst gebaut, Gestalt wenn man von der / Stadt seiten durch einen holen Grund ins Schloß gehet, kan man nicht anders alß auff einer / engen Treppe hinauff kommen. Von der Alle Seiten, die vorbey daß Schloß läufft, hat / es eine duppelte[628] Maur und eine Zug-Brücke. Ein reichtragbahres Ambt, so 77 See und auch / so viel Dörffer haben soll, hat offters durch Brandt und Krieg Schaden gelitten. Nemlich Anno / 1400 ists vom Donner angezündet und außgebrandt[b(128)]. A[nn]o

[a(127)] Sim. Grunau, Tract. 4. c. 2; Albert. Krantz. in Vandal. lib. 2. c. 9.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 4, cap. 2. *Vide c(3)*;

Krantz, Albertus, *q. ex multis ed.:* Wandalia [...]. De Wandalorum vera origine, variis gentibus, crebris e patria migrationibus [...], Francofurti, 1575; Hanoviae, 1580, 1619.]

nužudę šventąjį Albrechtą, vadinamą prūsų apaštalu[a(127)]. Iš dalies dėl pralaimėjimo, kurį 1463 metais per šv. Mykolą patyrė didysis Ordino magistras Ludovicas von Erlichshausenas[123], kai, lydimas daugelio Ordino vyresniųjų ir Sembos vyskupo Mikalojaus, vyko į iškilmingas pamaldas; ten juos užklupo ir kartu su vyskupu paėmė į nelaisvę Johanno Szalski'o vadovaujami lenkai[124], didysis magistras vos spėjo išsigelbėti pasitraukdamas į Fišhauzeną. Iš dalies ir dėl geležinės strėlės, kurią Karaliaučiaus komtūras ponas Ehrhardas von Riesensteinas 14 metų nešiojosi galvoje ir kuri vėliau sutrūnijusi išlindo jam per gomurį; jis pakabino ją ant sidabrinės grandinėlės kartu su sidabriniu skydeliu, kuriame buvo rūpestingai išgraviruotas jo herbas ir istorija, viskas buvo [piliai] padovanota ir 1524 metais dar buvo išlikę.

Allenburg – Alenburgas, pilis buvusi pastatyta 1415 metais, o prie jos 1475 metais įkurtas miestas; pietų pusėje teka Orneto upė, vakaruose – Alnos upė, šiaurėje – Svėnė, tačiau ji lietingais metais plačiai išsilieja iš krantų, padarydama gyventojų javams didelę žalą.

Allenstein – Alenšteinas, pilis ir miestas, lenkiškai vadinasi *Holstin*, skirtingai nuo Hohenšteino miesto, jų vadinamo *Holstinek*. Priklausė Frauenburgo kapitulai; pilis pastatyta, galima sakyti, senoviškai[125], tvirta ir galinga, einant iš miesto pusės požeminiu keliu, pilin galima patekti ne kitaip, kaip tik siaurais laipteliais. Iš Alnos, tekančios pro pilį, pusės išmūryta dviguba siena ir yra pakeliamasis tiltas. Valsčius, kuriame yra 77 ežerai ir tiek pat kaimų, gaunantis labai daug pajamų, dažnai nukentėdavo nuo gaisrų ir karų. Antai 1400 metais jis išdegė kilus gaisrui nuo perkūno trenksmo[b(128)]. 1458 metais per šv. Mykolą

[b(128)] Sim. Grunau, Tract. 14. cap. 4.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 14, cap. 4. *Vide c(3).*]

[627] e *al. m. corr. ex* u. [628] *MSB:* doppelte.

1458 ist auch auff S. Michaelis / durch ein ungefährliches Feur gantz und gar verbrennt[c(129)], weiter ist A[nn]o 1657 mehr dann / die halbe Stadt im Feur auffgangen und nach der Zeit noch nicht recht wieder gebaut[d(130)]. In / Kriegen ist die Stadt A[nn]o 1414 von Jagiello König in Pohlen und Witoldo Fürsten auß / Littauen eingenommen worden. A[nn]o 1455 practiciren sich George von Schlieben, George / Löbel, Willm von Helffenstein etc. etc. mit List in die Stadt und ferner in daß Schloß, namen / die Thumherren gefangen, die da durch über 40 000 Gülden gutt Geld Schaden litten; so Sie / kaum A[nn]o 1461 den 1sten Januarii wieder erlangen kundten[e(131)] [629]. A[nn]o 1463, in der Sonntags-/ Nacht vor Weynachten, ist es von den Pohlen erstiegen und geplündert worden. In dem letzten / Schwedischen Kriege A[nn]o 1656 hat es eben auch viel außstehen und Contributiones / so woll den Schweden alß den Brandenburgern geben müssen.

Althaus, Pohlnisch *Starigrod*, soll eben das *Chelmo* seyn, welches Chelmo des / Preussischen Weidywuiti vermeinter Sohn soll erbauet haben[f(132)]. Hernach A[nn]o 1232 / hat Hermann Balck Schloß und Stadt, auch daselbst ein Convent der Ordens-Brüder / angeleget, ist nachmahls des Bischoffs von Culmen-See Residentz worden; die Stadt //
[124v] aber wegen deß offters Außfluß der Weyssel bald eingangen, ist Anno 1410 nach der / Tannenbergschen Schlacht von den Pohlen eingenommen, welches aber Conrad von Zeylingen, / die man nachmahlen die *von Baysen* nennet, dem Orden zu gutt des Nachts erstiegen, welches / Ihm der Orden mit 7000 Reinischen Gülden erhandelt, welches Geld dieser Herr von Zey-/lingen dem Bischoff von Heylsberg geliehen, der Ihm davor das Dorff Baysen zur hypo-/thek eingegeben, da von Sie den Nahmen der von Baysen herhaben. Dieses Schloß ist dem Her-/ ren Bernd von Zinnenberg (die Hartknoch[g(133)] Sonnenberg, oder

c(129) Henneberg in Erklärung der Mappen, pag. 21.
[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 21. *Vide e(5).*]
d(130) Hartknoch im Alten und Neuen Preussen, pag. 426.
[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 426. *Vide g(7).*]
e(131) Sim. Grunau, Tract. 17. c. 15.
[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 17, cap. 15. *Vide c(3).*]

jis visiškai sudegė dėl netyčia kilusios liepsnos[c(129)], 1657 metais liepsnos vėl pasiglemžė pusę miesto, ir nuo to laiko jis dar nebuvo kaip reikiant atstatytas[d(130)]. Vykstant karui miestą 1414 metais užėmė Lenkijos karalius Jogaila ir Lietuvos kunigaikštis Vytautas. 1455 metais Georgas von Schliebenas, Georgas Löbelis, Wilhelmas von Helffensteinas ir t.t. gudrumu prasibrovė į miestą, o po to į pilį, paėmė nelaisvėn kanauninkus, kurie dėl to turėjo daugiau kaip 40 000 guldenų nuostolių; juos jie šiaip taip galėjo atgauti tik 1461 metų sausio 1-ąją[e(131)]. 1463 metų sekmadienio naktį prieš Kalėdas į ją vėl įsibrovė lenkai ir nusiaubė. Per paskutinį Švedijos karą 1656 metais jai taip pat teko daug kentėti ir mokėti kontribucijas tiek švedams, tiek brandenburgiečiams.

Althaus – Althauzas, lenkiškai *Starigrod*, esąs tas pats *Chelmas*, kurį pastatęs mitinis prūsų Vaidivuičio sūnus Chelmas[f(132)]. Paskui Hermannas Balckas 1232 metais pastatė pilį ir įkūrė miestą, ten pat įsteigė Ordino brolių konventą, vėliau [Athauzas] tapo Kulmenzės vys-
[124v] kupo rezidencija; bet miestas // dėl dažnų Vyslos išsiliejimų veikiai ėmė nykti; 1410 metais po Žalgirio mūšio [pilį] užėmė lenkai, bet Conradas von Zeylingenas, vėliau vadintas *von Baysenu*, naktį užėmė ją Ordino labui, o Ordinas ją atpirko iš jo už 7000 Reino guldenų, kuriuos tas ponas von Zeylingenas paskolino Heilsbergo vyskupui, šis jam už tai ipotekos teisėmis perleido kaimą *Baysen*, iš kurio kilo ponų von Baysenų pavardė. Ši pilis vietoj nesumokėtos algos už karo tarnybą buvo atiduota naudotis iki gyvos galvos ponui Berntui von Zinnenbergui (kurį Hartknochas[g(133)] visiškai nepagrįstai vadina Sonnenbergu

f(132) Sim. Grunau, Tract. 2. c. 4.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 2, cap. 4.]
g(133) L. c., pag. 375.
[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 375. *Vide g(7).*]

629 *MSB:* konten.

Schonenburg, wiewoll ohne / Grundt nennet) wegen ihres rückständigen Soldes zu ihren Lebns-Tagen eingegeben. Nach / welcher Todt es wieder an die Cron Pohlen fallen solte. Da aber der ältere Bruder Bernhard / verstorben, hat der andere solches dem Hohemeister Martino Truchsessen[126] angetragen, der / es A[nn]o 1478 eingenommen. Ist aber wieder hernach an die Cron Pohlen gediehen[h(134)].

Angerburg, in Barten-Lande, an dem Fluß Angerapp gelegen, heist auff Preusch- / und Littauisch *Ungeris,* also benahmset von dem dahiegen herrlichen Aalfang. Gestaltsahm / daselbst zwo Schleusen, und unter einer jeglichen Aal-Kasten sind die groß und von groben / Holtz Vierkantig gesetzt, da man auff den Abend ein Fenster oder eine Schütze auffzeucht / und frey Wasser lauffen läst, mit dem der Aal die Kasten eintritt, das Wasser aber durch / kleine Löchlein außfleust, und der Aal darinnen bleibt; und findet man des Morgens, wenn / man schützt und irgendts ein gutte finster Nacht gewesen, sonderlich wenn es mit gedonnert hat, / etzliche Faß Aal, darinnen ohne Wassers liegen. Einige halten davor, das dieses Angerburg / sey die heydnische Burg der Preussen Angetette[127] gewesen, welches aber dahin gestellt wird. / Das Schloß soll A[nn]o 1312 vor einen Fischmeister, das nach der Seewerts gebaut, welches / hernach weiter ins Land gelegt und herrlicher außgeführet worden[i(135)]. Die Stadt soll nach / Bericht Alexandri Qvagnini[630] A[nn]o 1412 angeleget seyn. A[nn]o 1365 hat Kinstuet[631] das Schloß ein-/genommen und die Gegend herumb sehr verhehret. In beyden Schwedischen Kriegen, sowoll / A[nn]o 1627 alß 1656, haben die Schweden solches eingehabt.

Arnau, auff Samlandt, ein kleines Flecken, aber wegen der grossen Wallfahrt zu / Sanct Catharinen sehr berühmbt gewesen.

Babient ist nur ein Eiser Hammer und eine Mühle, aber wegen einer seltzamen / Holtz-flüssung allhier zuerwehnen würdig. Denn es hat Einer von da Holtz zu flössen ange-/fangen, und dasselbige gar wunderlich und krum herumb[632], durch den grossen See Spirding / in

[h(134)] Sim. Grunau, Tract. 18. cap. 5.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronika [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 18, cap. 5. *Vide c(3).*]

arba Schonenburgu). Po jo mirties ji vėl turėjo atitekti Lenkijos karūnai. Bet mirus vyresniajam broliui Bernhardui, kitas brolis ją pasiūlė didžiajam magistrui Martinui Truchsessui[126], kuris ją užėmė 1478 metais. Bet vėliau ji vėl atiteko Lenkijos karūnai [h(134)].

Angerburg – Angerburgas, Bartos žemėje, išsidėstęs prie Unguros upės, prūsiškai ir lietuviškai vadinasi *Ungeris*, taip pavadintas dėl to, kad ten sugaudavo labai daug ungurių. Ten buvo du šliuzai, ir po kiekvienu iš jų pritvirtindavo didžiulę keturbriaunę dėžę unguriams, sukaltą iš nedailintų lentų, iš vakaro atitraukdavo langelį arba velkę ir prileisdavo vandens, su kuriuo unguriai įplaukdavo į dėžes, vanduo išbėgdavo pro nedideles skylutes, o unguriai likdavo dėžėse; o rytais, per naktį budėję, ir jeigu naktis būdavo tikrai tamsi, ypač jeigu griaudėdavo perkūnas, rasdavo po kelias statines ungurių, gulinčių dėžėse be vandens. Kai kas mano, jog tas Angerburgas buvusi pagoniška prūsų pilis *Angetette*[127], bet tai dar nėra įrodyta. Pilį esą arčiau jūros 1312 metais buvo pastatęs žvejybos inspektorius, vėliau ji buvusi perkelta toliau į krantą ir pastatyta daug gražesnė[i(135)]. Pasak Aleksandro Gvagninio, miestas buvęs įkurtas 1412 metais. 1365 metais pilį užėmė Kęstutis ir smarkiai nusiaubė apylinkes. Per abu Švedijos karus, ir 1627, ir 1656 metais, pilį buvo užėmę švedai.

Arnau – Arnava, Semboje, bažnytkaimis, bet buvo labai žinomas dėl šventos Kotrynos atlaidų.

Babient – Babantas, jame yra tik kalvė ir malūnas, bet vertas paminėti dėl medžių plukdymo. Mat vienas žmogus iš ten pradėjo plukdyti sielius ir labai keistai, vingiuodamas didžiuliu Spirdingo ežeru, po to

[i(135)] Sim. Grunau, Tract. 1. cap. 2.

[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 1, cap. 2.]

[630] *MSB:* Gvagnini. [631] *MSB:* Kenstud. [632] *corr. ex* herumbher, -her *exc.*

die Pisch, Nareff, Bugk und vollig auff der Weissel gen Dantzig gebracht, aber mit / wenig frommen, denn es Ihm mehr gekostet, denn eingebracht hat.

Balga, Ein Schloß, soll zuvor *Honeda* geheissen haben, ist Nordwerts mit dem / Frischen Haaff, Ostwerts mit dem Fluß Wolite bespielt[633], Süd- und West-werts aber hat es / ein starckes Gebrüch, darüber man vermittelst einen langen Knüttel-Tham[634] gehen muß, so man / hierin will. Soll noch vom Weydiwuito, dem Ersten Könige der Preussen, gebauet seyn. Her-/nachmahls A[nn]o 1236 ist es von den Preussen besser befästiget worden. Solches hat der / Orden A[nn]o 1239 durch Hülffe eines Preussischen von Adels, *Kudrone* genant[128], so Com-/ mendant des Orts gewesen, einbekommen; und vom Orden, wie es jetzo ist gebaut. Son-/sten gedencket Ioan[nus] Dlugossus[k(136)], das Boleslaus I. König in Pohlen, soll davor gewesen / seyn. Als der Orden diese Festung bekommen, hat sie Piopsis[129], der Ermen Feld-Herr ver-/geblich bestürmet und Sein Leben davor eingebüsset. Dadurch die Preussen doch nicht auff-/gehöret dem Ort zu zusetzen, alß welchem Sie durchs Gebrüch über den Knipel-Tam[635] wüsten / anzukommen; denen aber entgegen bauete der Orden eine Festung Schneekenberg,
[125r] auß // welchen dessen Hauptmann Hartwich Pocarvin, ein vortrefflicher Solldat, denen Preus-/sen viel ungemach zutriebe. Allein die Glotinen auß Ermelandt[130] baueten dieser Festung / entgegen ein Schloß, *Portugal* genandt, und eine Schantze Schrandin, wodurch Sie die Balga fest / einschlossen und zur äussersten Hungers-Noht brachten, so gar daß auch die Brüder die Burg zu-/übergeben gedachten. In deß kam A[nn]o 1240 See-werts Hertzog Otto von Braunschweig und / Lüneburg Pilgerims Weise mit vielen Victualien und grossem Volck heimlich auff das Schloß, / daß es die Preussen nicht merckten, und richtete auß einen Preussischen Edelman, *Pomadin* genant[131], / so neulich ein Christ worden; der überredet die Ermeländer, Natanger und Barthen,

k(136) Pag. 1 Hist. Polon.

[Dlugossius, Joannnes, Historia Polonica, lib. 1–4, ed. F. Herburt, Dobromil, 1614; Historia Polonica, Lib. 1–6, ed. J. Szeliga, Dobromil, 1615.]

Pisa, Narevu, Bugu ir galiausiai Vysla plukdydavo iki pat Dancigo, bet ne ką turėdavo iš to naudos, nes [tam reikalui] daugiau išleisdavo negu uždirbdavo.

Balga – Balga, pilis, manoma, jog anksčiau vadinosi *Honeda*, iš šiaurės ją skalauja Aistmarės, rytuose – Volytės upė, o pietuose ir vakaruose telkšo didžiulės pelkės, norint ten patekti, reikia eiti ilgu pylimu iš rąstų. Esą ji pastatyta dar Vaidivuičio, pirmojo prūsų karaliaus. Vėliau, 1236 metais, prūsai ją labiau sustiprino. Ordinas ją užėmė 1239 metais padedamas kilmingo prūso, vardu *Kudrone*[128], buvusio vietos komendanto; dabartinė jos išvaizda likusi iš Ordino laikų. O Jonas Dlugošas[k(136)] rašo, kad anksčiau ten buvęs Boleslovas I, Lenkijos karalius. Kai ši tvirtovė atiteko Ordinui, ją veltui bandė pulti ir dėl to paguldė galvą varmių karo vadas *Piopsis*[129]. Vis dėlto prūsai, žinodami rąstų kelią per pelkes, nesiliovė puldinėję šią vietą; jiems
[125r] atremti Ordinas pastatė Šnekenbergo tvirtovę, iš // kurios jos viršininkas Hartwichas Pocarvinas, puikus karys, prūsams pridarydavo daug nemalonumų. Bet Varmės Glotinai[130] priešais šią tvirtovę pastatė pilį, pavadintą *Portugal* [Partigala], ir [iškasė] *Šrandino* apkasą[131], taip visiškai apsupo Balgą ir pasmerkė ją kęsti badą, dėl to broliai jau ruošėsi užleisti pilį. Bet 1240 metais keliaudamas kaip piligrimas jūra atplaukė Otto, Braunšveigo ir Liuneburgo hercogas, prūsų nepastebėtas slapčia pristatė į pilį daug maisto ir [atvedė] daug vyrų, ir pasiuntė neseniai priėmusį krikščionybę kilmingą prūsą, vardu *Pomadin*[132]; šis bandė įkalbėti varmius, notangus ir bartus, ar dabar nebūtų patogus

633 *MSB:* bespült. 634 *pro* Knüppeldamm. 635 *MSB:* Knüppel Thamm.

ob wäre / es jetzunder bequeme Zeit, die Balga einzunehmen. Darauff Sie die Burg zwar mit gros-/ser Macht[636], aber ohne gutte Ordnung eylends überfielen, darüber viele Preussen daselbst erschlagen, / Portugal das Schloß verbrandt und Schrandin verwüstet worden[132]. Die Preussen haben nichts desto / minder die Belagerung fortgesetzt, wie denn die Preussische Edelleute, Skume und Stutzka, / die Brüder im Schloß in einen Hinterhalt außgelocket, wodurch drey Ordens-Herrn und / sonsten eine gutte Mannschafft blieben. A[nn]o 1249 wolten die Ordens-Herrn von Elbing und / Balga eine diversion den Preussen in Natangen machen, welches Sie auch sehr verhehreten, / die Preussen rottirten sich in einem Dorffe, unweit Balge zusahmen und verlegten denen Or-/dens-Leutten den Weg nach Hauß, darüber Sie alle sich gefänglich geben müsten, welche die Preus-/sen durch allerhand Marter grausahmlich ermordeten[l(137)]. Dieses Ampt hat ein gewaltiges Con-/vent gehabt, darinnen treffliche Leute, so Ihrer trefflichen Krieges-Thaten halben, sehr berümbt / gewesen. Unterm Hohemeister Friderico dem Marggraffen von Meissen und Hertzogen von / Sachsen[133] ist es sambt dem Ambt Brandenburg nach der Königsbergischen Kammer zum / Taffel-Gutt des Hohemeisters zugeschlagen worden. Unter Marggraff Albrechten von / Brandenburg, dem Ersten Hertzog in Preussen, ists zu des Bischoffs von Samland-Sitz (anstat Fisch-/hausen) gemacht und hat Bischoff Georg von Polentz, da er Luthersch worden, darauff Hauß ge-/halten, aber nach seinem Todt ists wiederumb zum Fürstlichen Ambt gediehen. Auff diesem Schloß / hat der Hohemeister Marggraff Albrecht den Entsag-Brieff von der Cron Pohlen empfan-/gen[134], darauff Er auff den negsten Morgen Braunsberg errant[m(138)].

Barten ein Schloß, soll ein Residentz Barthonis, des Sohns Weydiwuiti gewesen / seyn, vom Orden aber A[nn]o 1365 (andere sagen A[nn]o 1375) gebaut und neben dem ein / Städtlein auch des Nahmens

[l(137)] Weisseli[us], Chron. pag. 76.

[Weisselius, Matthäus, Chronica Alter Preusser, Eifflendischer und Curlendischer Historien, Königsberg, 1599, S. 76.]

laikas užimti Balgą. Tada jie tuoj pat su gausiomis pajėgomis, tačiau gerai nepasirengę, skubotai puolė pilį, žuvo daug ir pačių prūsų, Portugalos pilį sudegino, o *Šrandiną* nusiaubė. Bet prūsai vis tiek nenutraukė apsiausties, jų rikiai *Skume* ir *Stutzka* įviliojo brolius į pasalą pilyje, kurioje taip ir liko trys Ordino riteriai ir nemažai karių. 1249 metais Ordino riteriai iš Elbingo ir Balgos netikėtai puolė prūsus ir stipriai nusiaubė Notangą, prūsai susibūrė viename kaime netoli Balgos ir užkirto Ordino vyrams kelią į namus, šie buvo priversti pasiduoti nelaisvėn, prūsai juos žiauriausiais būdais nukankino [l(137)]. Tas valsčius turėjo didžiulį konventą, kuriame buvo puikių žmonių, labai garsėjusių įstabiais karo žygiais. Valdant didžiajam magistrui Friderikui, Meiseno markgrafui ir Saksonijos hercogui[133], jis kartu su Brandenburgo valsčiumi buvo priskirtas Karaliaučiaus rūmų didžiojo magistro valdoms. Valdant markgrafui Albrechtui Brandenburgiečiui, pirmajam Prūsijos kunigaikščiui, čia (iš Fišhauzeno) buvo perkelta Sembos vyskupo rezidencija, ir joje rezidavo į liuteronybę perėjęs vyskupas Georgas von Polentzas, bet po jo mirties [valsčius] vėl tapo kunigaikščio valsčiumi. Šioje pilyje didysis magistras markgrafas Albrechtas gavo iš Lenkijos karalystės neigiamą atsakymą[134], o jau kitą rytą jis puolė Braunsbergą [m(138)].

Barten – Bartai, pilis, manoma, jog čia buvusi Barto, Vaidivuičio sūnaus, gyvenamoji vieta, bet pilį pastatė Ordinas 1365 metais (kiti teigia, jog 1375 m.), o greta įkūrė miestelį tuo pačiu pavadinimu[n(139)].

[m(138)] Henneberg, l. c. pag. 26.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 26. *Vide b(2).*]

[636] M *corr. ex* m.

angeleget worden[n(139)]. Es hat auch der Deutsche Orden allda ei-/nen Convent gehabt, und ist bey dem Deutschen Orden im grossen Kriege treu verblieben. / Jetzo ist es Fürstlich und schlecht bebaut.

Bartenstein, ein Schloß auff Natangen, soll A[nn]o 1236 gebaut seyn[o(140)]. Anno 1260 / habens die Preussen mit 1300 Mann bloquiret und da vor Batterien gemacht, allein die / Ordens-Brüder haben dieses Schloß gewaltig beschützet und durch einen starcken Außfall die / Batterien erobert und die Preussen da von geschlagen. Alß auch A[nn]o 1264 die Preussen / abermahl diese Burg hart belagerten und sie außzuhungern gedachten, wie denn der Hunger / darinn so groß worden, daß Sie das Leder kochen und fressen müssen, haben doch die Ordens-/Brüder die Preussen davor, vor ihrem Abzug offters geteuschet, biß Sie endlich theils nach / Königsberg, theils nach Elbing sich reteriret; im Schloß einen Alten blinden Bruder, der / nicht nachzufolgen vermöcht, hinter sich lassende, welcher offters die Horas geleutet und etz-/liche Tage lang daß Schloß erhalten, biß es die Preussen endlich erstiegen und den blinden / Bruder niedergemacht haben. Welche Burg Sie biß A[nn]o 1273 behalten, zu welcher Zeit / die Sudauen das Schloß im Sturm erobert, alles drinnen niedergemacht und das Schloß ver-/brandt. Darauff es der Orden A[nn]o 1274, meisten theils auß dem verwüstetem Schloß Bese-/lede wieder erbaut. Alß aber A[nn]o
[125v] 1295 unter dem Landmeister Meinicke von Quer- // furth[135] (der wieder den Hertzog von Masau zu Felde gezogen) die Natangen vom Orden ab-/gefallen, hat ein Preussischer Herr, *Stantte* genant[136], mit List dieses Schloß erobert und die Or-/dens Brüder gefangen genommen. Ist hernachmahls im Grossen Kriege von den Bürgern / allda gäntzlich verwüstet worden. Man will diesem verstöreten Schloß sagen, daß daselbsten / ein grosser Schatz soll vergraben seyn. Wie man denn etwa vor 45 Jahren eine nicht geringe / Zahl Alter silbern Müntze daselbst gefunden. Einige sprechen gar von einem heimlichen / Gange, welcher auß dem Schloß unter der Allen biß in die Kirche, so jetzo im

n(139) Sim. Grunau, Tract. 2. c. 4.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 2, cap. 4. *Vide c(3).*]

Vokiečių ordinas tenai turėjo ir konventą, per Didįjį karą miestas liko ištikimas Vokiečių ordinui. Dabar jis yra kunigaikščio valda ir menkai užstatytas.

Bartenstein – Bartenšteinas, pilis Notangoje, esą pastatyta 1236 metais[o(140)]. 1260 metais 1300 prūsų apsupo pilį, naudojo ir patrankas, bet Ordino broliai narsiai gynė pilį, stipriu išpuoliu atėmė patrankas ir nužudė prie jų buvusius prūsus. Ir kai 1264 metais prūsai su stipriomis pajėgomis vėl apgulė pilį, tikėdamiesi visus joje esančius išmarinti badu, ir badas ten buvo toks didelis, kad jiems teko virti ir graužti odą, vis dėlto Ordino broliai, palengva traukdamiesi, juos apsupusius prūsus kelis kartus pergudravo, ir pagaliau vieniems jų pavyko pabėgti į Karaliaučių, kitiems – į Elbingą; pilyje buvo paliktas negalėjęs pasitraukti senukas aklas brolis, kuris kartkartėmis skambindavo pamaldoms ir taip kelias dienas išlaikė pilį, bet pagaliau prūsai ją užėmė ir nužudė akląjį brolį. Pilį jie išlaikė iki 1273 metų, kai ją šturmu užėmė sūduviai, visus iššudė, o pilį sudegino. Ordinas ją vėl atstatė 1274 metais, daugiausia iš nusiaubtos Bysleidos pilies. Bet kai valdant krašto
[125v] magistrui Meinhardui von Querfurthui[135] // (kuris buvo paskelbęs kovą Mazovijos kunigaikščiui) nuo Ordino atsimetė notangai, šią pilį klasta užėmė ir Ordino brolius paėmė nelaisvėn kilmingas prūsas *Stantte*[136]. Vėliau per Didįjį karą gyventojai ją visiškai nusiaubė. Pasakojama, jog po šia sugriauta pilimi buvęs pakastas didelis lobis. Ir iš tiesų gal prieš 45 metus ten buvo rasta nemažai sidabrinių monetų. Kai kas kalba netgi apie slaptą kelią, neva vedantį nuo pilies po Alna iki

o(140) Bretkius in manu Script.

[*msc.* Bretkius, Ioannes, Chronicon des Landes Preussen [...]. *Vide a(28).*]

freyen Felde / stehet, gehen soll; so Ich vor ein grundtloses Gedicht (derer dem Deutschen Orden übel affecti-/onirten Menschen) halte.

Bartenstein, die Stadt im Barten gelegen, hat erstlich *Rosenthal* geheissen, wie solches / auß ihrem sonderlichen Stadt-Siegel zu ersehen, soll gebaut seyn A[nn]o 1331 von Dietrich von Ol-/denburg, damahligen Compthurn zur Balga. Da folgendes Jahrs[637] darauff Luderus Hertzog / von Braunschwieg und Hohemeister in Preussen[137] daß Erste Stadt-Privilegium gegeben, in / welchem dieses merckwürdig, daß[638] drinnen denen Bürgern in der Neu-erbauten Stadt Bar-/tenstein versprochen worden, Sie bey ihren alten Freyheiten, so sie zu Zeiten ihrer Könige gehabt, / zulassen. Ist auch vom Orden mit den andern Städten abgefallen, aber A[nn]o 1460 hat Sie sich / willig dem Deutschen Orden wiedergegeben, hat durch Feuersbrandt offter mahlen Schaden er-/litten[639]. Vor zeiten hat diese Stadt zur Balgischen Compthurey gehöret, deßwegen ein Theil / der Stadt, laut dem Stadt[640] Privilegio, hat Straff und Busse dem Hause in Balga geben / müssen. Annjetzo ist Sie die vornehmste unter den kleinen Städten in Preussen, wie Sie / auch in den Landtägen daß Directorium über die kleine Städte hat. Gehet auch an Zierlig-/keit und gutter Ordnung allen andern kleinen Städten in Fürstlichen Preussen vor.

Beyßlacken ist vor dem ein festes Schloß im Rastenburgischen und ein Sitz eines Preus-/sischen Herren, so *Beysis* geheissen[p(141)] [641], gewesen[138], jetzo ists zur Kirchen gemacht worden.

Beselede, eine vor dem starcke Festung in Natangen. Wie dessen Abmercke in dem / Walde Kerten, da man den Schloß-Berg sambt den Schantzen siehet, sich noch eräugen. Sel-/biges Schloß ist Anno 1274 vor den Sudauen, Nadrawen und Zalawonen[642] hart belagert, / daß gar der Besatz darinnen verzagt worden, und das zu übergeben gedachten, welches aber eine / Vornehme Preussische Matron, dessen [!] Söhne in dem Schloß commandirten, Nahmens *Mameda* / *Posdrampin*, verhindert, die an Ihre[643] Sohne eine solche Hertz-machende Rede

[p(141)] Bretki[us] in M. S.
[*msc.* Bretkius, Ioannes, op. cit.]

bažnyčios, kuri dabar stovi atvirame lauke; aš tai laikau nepagrįstu (Vokiečių ordino atžvilgiu nepalankiai nusiteikusių žmonių) pramanu.

Bartenstein – Bartenšteinas, miestas Bartoje, iš pradžių vadinosi *Rosenthal*, tai matyti iš ypatingo miesto antspaudo; buvęs pastatytas 1331 metais Dietricho von Oldenburgo, tuometinio Balgos komtūro. Dar po metų Luderas, Braunšveigo hercogas ir Prūsijos didysis magistras[137], suteikė jam pirmąją miesto privilegiją, kurioje stebina tai, jog pastatyto naujo Bartenšteino miesto gyventojams pažadama išsaugoti visas laisves, kurias jie turėjo savo karalių laikais. Vėliau kartu su kitais miestais atsimetė nuo Ordino, bet 1460 metais savo noru pasidavė Ordinui; dažnai nukentėdavo nuo gaisrų. Seniau miestas priklausė Balgos komtūrijai, dėl to dalis miesto pagal miesto privilegiją Balgos piliai turėjo mokėti nuobaudas ir pabaudas. Dabar tai yra puikiausias iš visų nedidelių Prūsijos miestų, o luomų susirinkimuose jis vadovauja mažiesiems miestams. Taip pat jis yra žaviausias ir tvarkingiausias iš visų kitų Kunigaikštiškosios Prūsijos nedidelių miestų.

Beyßlacken – Beislakenas, anksčiau tai buvo stipri pilis Rastenburgo valsčiuje ir prūsų rikio, vardu *Beysis*[p(141)], rezidencija[138], dabar ji paversta bažnyčia.

Beselede – Bysleida, kadaise stipri Notangos tvirtovė. Jos liekanų dar esama Kerteno girioje, kur matyti pilies kalnas su pylimu. 1274 metais sūduviai, nadruviai ir skalviai buvo apgulę pilį su tokiomis stipriomis pajėgomis, jog įgula jau buvo beprarandanti viltį ir ruošėsi pasiduoti, bet taip pasielgti sukliudė kilminga, garbinga prūsų šeimos motina, vardu *Mameda Posdrampin*, kurios sūnūs vadovavo pilies

[637] *corr. ex* Jahres. [638] ß *corr. ex* s. [639] *MSB:* gelitten. [640] *MSB abs.* [641] *MSB išnaša po* gewesen *:/: Im MSB die Fußnote nach* Gewesen. [642] -lawonen *al. m. scr.* [643] *al. m. corr. ex* Seine.

gethan, daß Sie [von] [!] Stunde[644] / an einen starcken Außfall mit guttem Witz angestellet gethan. Die Feinde von der Burg / weggeschlagen und die so gefährlich erst geschiehne[645] Belagerung mit ihrer grossen Reputation auff-/gehoben[q(142)], dieser Ort hat vor vielen Zeiten zu den Güttern der Prembokischen Familie gehöret.

Bichaw, ein schöner dreykantiger Berg am Frisching, worauß ein fast fästes Schloß / gestanden, wie solches auß einer alten Handfeste, so fast 400 Jahr alt ist, und bey der Hoch-Adeli-/chen Familie, dero von Rippen anzutreffen gewesen, zusehen ist.

Bürgelaw, Pohlnisch *Bierzulowo*, soll erst A[nn]o 1260, dann zum zweyten mahl Anno / 1305 gebauet seyn. Ist offtermahls von den Littauen und Preussen, alß zun Zeiten Trinotto / deß Littauschen Groß-Fürsten A[nn]o 1262, auch A[nn]o 1318 wie auch A[nn]o 1378 zun Zeiten / Winrichs von Kniprode erstiegen, aber alle Mahl von dem Orden, der daselbst einen Convent / gehabt, wieder eingenommen worden. A[nn]o 1410, wie auch Anno 1416 ist es von den / Pohlen erobert, worunter es jetzo noch ist.

Bischburg, ein Schloß, vom Bischoff Henrich zu Heilsberg gebauet, ist im grossen / Kriege verbrandt, verwüstet, daß Flecken dabey ist offters außgebrandt. //

[126r] Bischstein q[ua]s[i] *Bischoffsstein* ist A[nn]o 1325 gebauet, ist im grossen Kriege von / Henrich Reussen von Plauen dem Orden zu gutt A[nn]o 1455 eingenommen. Dieses ist A[nn]o / 1589 den 12. April von eigenem Feur gar außgebrandt, hat auch im Schwedischen Krieg / A[nn]o 1656 viel außstehen müssen.

Bischoffs-werder, Polon[ice] *Biskopice*, ist A[nn]o 1325 von Rudolpho Bischoff auff Po-/mezan am Fluß Gardin gebauet, ist A[nn]o 1454 vom Orden, und im selben Jahr von den / Pohlen erobert und gantz verderbet worden.

Brandenburg Schloß ist erst ein Sitz eines Preussischen Herrn, der *Pokarvin* geheis-/sen, gewesen[r(143)]. An diesem Ort hat A[nn]o 1261

[q(142)] Henneberg, l. c. pag. 31.
[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 31. *Vide b(2).*]

gynybai, – ji kreipėsi į savo sūnus tokiais jaudinančiais žodžiais, kad jie nieko nelaukę labai sumaniai surengė stiprų išpuolį, atmušė priešus nuo pilies ir labai apdairiai likvidavo iš pradžių taip grėsmingai atrodžiusį apgulimą[q(142)]. Prieš daugelį metų ši vietovė priklausė Prembokų giminės dvarams.

Bichaw – Bichava, gražus tribriaunis kalnas prie Frišingo [ežero], ant kurio stovėjo gana stipri pilis, kaip matyti iš senos, beveik 400 metų senumo privilegijos, saugotos kilmingoje von Rippenų giminėje.

Bürgelaw – Birgelava, lenkiškai *Bierzulowo*; manoma, kad buvo pastatyta tik 1260 metais, paskui antrą kartą 1305 metais. Ją ne kartą buvo užėmę lietuviai ir prūsai, antai 1262 metais, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Treniotos laikais, taip pat 1318 metais ir 1378 metais, Winricho von Kniprode's laikais, bet Ordinas, turėjęs ten ir konventą, ją visada vėl atsiimdavo. 1410 metais, taip pat 1416 metais ją užėmė lenkai, kuriems ji ir dabar priklauso.

Bischburg – Bišburgas, pilis, pastatyta Heilsbergo vyskupo Henricho, per Didįjį karą sudeginta, nusiaubta, prie jos įsikūrusi gyvenvietė ne kartą buvo sudeginta. //

[126r] *Bischstein*, quasi *Bischoffsstein* – Bišsteinas, kitaip Bišofsšteinas; pastatyta 1325 metais, per Didįjį karą, 1455 metais, vadovaujant Henrichui Reußui von Plauenui, ją užėmė Ordinas. 1589 metų balandžio 12 d. kilus gaisrui išdegė, turėjo daug iškęsti ir per Švedijos karą 1656 metais.

Bischoffs-werder – Bišofsverderis, lenkiškai *Biskopice*, pastatyta 1325 metais prie upės *Gardin* Pamedės vyskupo Rudolpho, 1454 metais ją užgrobė Ordinas, tais pačiais metais užėmė lenkai ir visiškai nusiaubė.

Brandenburg – Brandenburgas, pilis, iš pradžių joje gyveno kilmingas prūsas, vardu *Pokarvin*[r(143)]. Toje vietoje Ordinas 1261 metais stipriai

[r(143)] Bretkius M. S.
[*msc.* Bretkius, Ioannes, Chronicon des Landes Preussen [...]. *Vide a(28).*]

[644] *MSB: prae h. v.* von. [645] h *in* -iehne *scr. ser. al. m. in lin.*

der Orden eine ziemliche Niederlage von den / Preussen erlitten, worinn die Fürtreffliche[646] Ordens Ritter Herr von Redern und ein Herr / Schenckel auß Westphalen gebürtig geblieben. Ist A[nn]o 1266 vom Marggraff Otto von / Brandenburg zun Zeiten Hanno von Sangerhausen[139] anders gebauet, und daselbst ein / Convent hingeleget worden, aber durch ein alt Preussisch Weib dem Feldherrn der Ermen, / *Glappo* genant, A[nn]o 1269 (alß der Compthur darauff Friedrich von Holdenstäth nicht zu / Hause, sondern ins Soldausche eingefallen) liederlich verrahten und verbrant; aber daß folgende / Jahr hernach von eben demselben Marggraff wieder erbauet, welches aber A[nn]o 1454 von den / Kneiphoffern errant und wieder verbrant worden. Ob gleich bald darauff der Orden es in etwas / repariret, haben doch A[nn]o 1456 die Dantziger es wieder abgebrandt. Zun Zeiten Hertzogs / Friedrichs von Meissen A[nn]o 1509 ist es zum Cammergutt gemacht. A[nn]o 1520 ward es / von den Pohlen und Dantziger belagert, der Commendant darin Herr Festenberger muste / sich ergeben, darumb die Pohlen es wieder abbrandten.

Braunsberg, von der Fundation dieses Schlosses und Stadt findet man unterschiedliche / Meinungen. Jeroszin und Henneberger[s(144)] vermeinen, es sey zu Zeiten des Böhmischen / Königes Ottokar zu Ehren des Bischoffs zu Olmitz[647] Brunonis[140], der mit vielem Volck dem / Könige Ottokar wieder die Preussen beygestanden, erbauet worden. Welches geschehen ist / A[nn]o 1255, allermassen wie zu Ehren dem Könige Ottokar daß Schloß Königsberg, welcher / Ort erst *Twangste* geheissen, auffgerichtet worden. Allein Petrus von Dysburg berichtet Uns, / daß Braunsberg vor dem ersten Abfall der Preussen, der A[nn]o 1241 geschehen, ist schon erbaut / gewesen; dahero Hartknoch vermeinet[648], daß dieses Schloß und Stadt von einem etwa anderem / Brunone, der im 10. Seculo die alten Preussen zum Christlichen Glauben zu bekehren in / Preussen ankommen und daselbst die Marter-Cron erlanget, seinen Nahmen herhabe[t(145)]. / Alein

[s(144)] L. c. pag. 36.

[*msc.* Jeroschin, Nicolaus, Di Kronike von Prunzinlant, *publ.* SRP, t. 1, p. 291–624.]

pralaimėjo prūsams, mūšyje žuvo garbusis Ordino riteris ponas von Redernas ir iš Vestfalijos kilęs ponas Schenckelis. 1266 metais, Hanno von Sangerhauseno laikais[139], ją perstatė markgrafas Otto von Brandenburgas, tenai buvo perkeltas ir konventas, bet 1269 metais (kai jos komtūro Friedricho von Holdenstätho nebuvo namie, jis buvo iššygiavęs užimti Saldavą) viena prūsų moteriškė pilį niekšiškai išdavė varmių karo vadui Glapui, ir pilis buvo sudeginta; kitais metais tas pats markgrafas ją vėl atstatė, tačiau 1454 metais ją užpuolė knypaviečiai ir vėlei sudegino. Nors Ordinas veikiai ją šiek tiek atstatė, bet 1456 metais ją vėl sudegino dancigiečiai. Hercogo Friedricho von Meisseno laikais, 1509 metais, ji buvo paversta kunigaikščio dvaru. 1520 metais ją apsupo lenkai ir dancigiečiai, jos komendantas ponas Festenbergeris buvo priverstas pasiduoti, todėl lenkai ją vėl sudegino.

Braunsberg – Braunsbergas, apie šios pilies ir miesto įkūrimą yra įvairių nuomonių. Jerošinas ir Hennenbergeris [s(144)] mano, kad ji buvusi pastatyta čekų karaliaus Otokaro laikais *Olmico* vyskupo Brunono garbei[140], mat jis su prūsais kovojusiam karaliui Otokarui atsiuntė į pagalbą daug karių. Tai įvyko 1255 metais; kaip ir karaliaus Otokaro garbei pastatyta Karaliaučiaus pilis, prieš tai ta vieta vadinosi *Twangste*. Petras Dusburgietis rašo, jog Braunsbergas jau buvęs pastatytas prieš pirmąjį prūsų atsimetimą, įvykusį 1241 metais; todėl Hartknochas mano, kad šios pilies ir miesto pavadinimas susijęs su kitu Brunonu, kuris X amžiuje buvo atvykęs į Prūsiją atversti senuosius prūsus į krikščionių tikėjimą ir ten pelnė kankinio vainiką[t(145)]. Tačiau

[t(145)] Hartknoch im Alt- und Neu Preussen, pag. 385.

[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 385. *Vide g(7).*]

[646] *MSB:* vortreffliche. [647] *MSB:* Olmutz. [648] *corr. ex* vermeinte.

Rosenzweig und Bretkius[u(146)] wollen es von[649] einem Preussischen Worte *Prantu* her / deriviren, und würde das Wort so viel heissen, alß eine Burg der Witzigen; und lassen / wir hievon einem jeden seine Meinung frey. Sonsten ist die erste Kirche zu S. Andreas / vom Ersten Ermeländischen Bischoff Anshelmo[141] A[nn]o 1260 zum Thum verordnet, der her-/nachmahls nach Frauenburg verleget worden. Hat aber also fort Stadt und Schloß im selbigen / Jahr von den Preussen schwäre Anfechtunge gehabt. Ob Sie sich zwar eine Zeitlang ge-/wehret, haben Sie doch, weil Sie in einem unglücklichen Außfall 40 tapffere Leute verloh-/ren, sich resolviren müssen, Stadt und Schloß zu quitiren. Worauff Sie alles angezündet / und verbrandt und sich nach Elbing reteriret. Darauff hat Bischoff Henrich diese Stadt / und Schloß A[nn]o 1279 an das Ort, da Sie nun noch lieget, verleget; worüber das fol-/gende Jahr von den Bürgern allda daß Barfüsser Kloster[142] geschleiffet worden. Da-/gegen ist die Neustadt Braunsberg vom Bischoff Hermano von Liebenstein etwa umb / das 1348 Jahr angeleget worden[x(147)]. Diese Stadt hat zu Zeiten Bischoffs Henrici / Tertii, sonst *Zorbon* genandt[143], ihrem Bischoff rebelliret; der aber vom Hohemeister //
[126v] Conrad von Wallenrodt gnugsahme Macht und Hülffe erhielt, krafft welcher Er die Stadt / dahin zwang, daß Sie nebst erlegung[650] 2000 Ungarischer Gulden Straff der Raht derselben / Stadt mit Stricken umb den Halß und auff den Knien Ihrem Bischoff entgegen kommen / und Gnade bitten müssen[651]. Anno 1416 ist daselbst ein Landtag gehalten, worinnen zu / allererst die Land-Räht in Preussen sind gesetzt

u(146) In M. S.

[*msc.* Rosenzweig, Joachim, Rapsodien [...]. *Vide v(66)*;
msc. Bretkius, Ioannes, Chronicon des Landes Preussen [...]. *Vide a(28).*]

x(147) Dysburg, part. 3. cap. 27 und 135.

[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 27, p. 110, cap. 135, p. 230–231. *Vide e(5).*]

649 *MSB abs.* 650 *MSB:* Belegung. 651 *MSB in sin. m.:* Dieses ist geschehen / zu Zeiten Homeisters / Winrich von Kniprode. / Der Streit wurde / durch Ulrich Fricke / Comth. zu Elbing / und Dittrich von Elner / Comth. zu Balga / auf dem Sande / bey dem neuen Tief / in der Nehrung in / Gegenwart selbst / des Homeisters Win-/richs und Samländi-/schen Bischofs Bartho-/lomaei, des GroßComthur / Rüttger

Rosenzweigas ir Bretkūnas[u(146)] pavadinimą kildina iš prūsiško žodžio *Prantu*, ir jis reiškiąs protingųjų pilį; tegu kiekvienas pasilieka prie savo nuomonės. Anuomet pirmasis Varmės vyskupas Anshelmas[141] Šv. Andriejaus bažnyčiai 1260 metais suteikė katedros rangą, vėliau katedra tapo Frauenburgo bažnyčia. Bet veikiai tais pačiais metais miestas ir pilis stipriai nukentėjo nuo prūsų. Nors jie kurį laiką gynėsi, bet nesėkmingo išpuolio metu netekę 40 narsių vyrų nusprendė palikti miestą ir pilį. Viską padegę ir sudeginę, [miestiečiai] pasitraukė į Elbingą. 1279 metais vyskupas Henrichas tą miestą ir pilį perkėlė į tą vietą, kur jie dabar yra; kitais metais gyventojai nugriovė ten stovėjusį Basųjų vienuolyną[142]. O Braunsbergo naujamiestį maždaug 1348 metais įkūrė vyskupas Hermanas von Liebensteinas[x(147)]. Vyskupo Henrico Trečiojo, dar vadinamo *Zorbonu*, laikais[143] miestas sukilo prieš
[126v] vyskupą; bet jis, sulaukęs iš didžiojo magistro // Conrado von Wallenrodto pakankamai pastiprinimo ir pagalbos, privertė miestą pakloti 2000 vengriškų guldenų baudos, o jo tarybos narius su virvėmis ant kaklo pulti vyskupui po kojomis ir prašyti malonės. 1416 metais ten buvo sušauktas landtagas, kuriame pirmą kartą buvo paskirti Prūsijos krašto tarėjai[y(148)]. 1445 metais jį puolė Henrichas Reußas von Plauenas, ir nors jis padarė daug žalos, bet, paleidęs dūmais naujamiestį ir priemiestį, buvo priverstas pasitraukti. Prūsų kronikose jie labai liaupsinami už nuoširdumą, bet ne visada jiems sekėsi, antai ties Šventapile juos ne kartą buvo kaip reikiant sumušę; bet 1461 metais gudrumu jiems pavyko nusimesti sunkią lenkų priespaudą, ir tai ilgai nedavė

von Elner / Obristen Marschalk / Gottfrid von Linden / und Comthur zu Brandenburg Gün-/ther von Hohenstein / 1376 Sontag vor / Pfingsten ent-/schieden und darüber / ein Brief aufge-/richtet. Vielleicht haben aber die / Braunsberger auch / zum andern mahl / zu Zeiten des Homei-/sters Conrad von / Wallenrod rebelli-/ret. *:/:* Tai įvyko didžiojo magistro Winricho von Kniprode's laikais. Ginčą išsprendė ant smėlio prie naujosios nerijos įplaukos Ulrichas Fricke, Elbingo komtūras, ir Dittrichas von Elneris, Balgos komtūras, dalyvaujant pačiam didžiajam magistrui Winrichui ir Sembos vyskupui Bartholomaejui, didžiajam komtūrui Rüttgerui von Elneriui, vyriausiajam maršalui Gottfridui von Lindenui ir Brandenburgo komtūrui Güntheriui von Hohenšteinui, 1376 metų sekmadienį prieš Sekmines ir apie tai parašė pranešimą. Bet galbūt braunsbergiečiai vėl maištavo didžiojo magistro Conrado von Wallenrodo laikais.

worden[y(148)]. A[nn]o 1455 ist es von Henrich / Reuß von Plauen berannt und ob Er gleich Schaden gnug gethan, müste Er doch abziehen, / nach dem Er die Neustadt und Vorstadt abgebrannt. In den Preussischen Chronicis werden / Sie wegen Ihrer Hertzhafftigkeit ziemlich gerühmet, aber dabey nicht alle Zeit glücklich, / wie Sie dann bey Heiligebeil denn und wenn ziemliche Schläge gekriegt; doch haben Sie sich[652] / A[nn]o 1461 der Pohlnischen Besatzung, so Ihnen sehr beschwerlich war, mit List entlediget; welches / dem Pohlnischen Haubtmann Johann Szalski[144] sehr nachgegangen, der Sie offters auch ge-/waltig attaquiret, auch manche Schlappe ihnen beygebracht, auch wieder von Ihne[n] [!][653] empfangen, / biß die Sache in Elbing A[nn]o 1464 zwischen dem Herrn Szalski und der Stadt.Braunsberg / vertragen worden, daß forthin die Stadt vor Ihm sicher war. A[nn]o 1478 ist Sie von Pohl-/nischen Fürsten Biliorim[145] berennt und offters bestürmet worden, der aber ungeschafft / davon abziehen müssen[z(149)]. Anno 1520 auff den Neuen Jahrs-Tag, des Morgens früh, / da das Volck in der Frühmeß war, errante Marggraff Albrecht, der letzte Hohemei-/ster und erste Hertzog in Preussen, nach dem Ihm neulich den Tag zu vorn zur Balga / entsaget war, diese Stadt; ging zu ihnen in die Kirchen, wünschet den Herrn allda ein Neu-/es Jahr, opfferte der Jungfrauen Marien den weissen Damaschken Hutt und ließ sich / huldigen. Auch schicket der Hohmeister zum dritten mahl zum Fabian von Lehndorff / von Maulen auff daß Schloß, biß ers endlich auffmacht und den geforderten Eyd that. / Man sagt, alß die Bürger auß der Kirchen heimwarts gegangen und so viel Spiesse / auff dem Marckte halten gesehen, gesagt sollen haben: „Sieh, seyn Wir so lang in der Kir-/chen gewesen, daß unter deß so viel Hopffen Stangen auff dem Marckte gewachsen / seyn." Der Hohmeister aber besatzte die Stadt woll und hielt Sie fäst innen, dem Bischoff / Fabiano von Heilsberg nicht zu einem geringen Schimpff und Schaden. Und ob zwar die / Pohlen bald darauff mit einer

y(148) Sim. Grunau, Tract. 7 *[!]*. cap. 12.
[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 17, cap. 12. *Vide c(3).*]

ramybės lenkų vadui Johannui Szalski'ui[144], kuris juos dažnai ir smarkiai užpuldavo, ne kartą sumušė, bet ir pats gavo į kailį, kol pagaliau 1464 metais pono Szalski'o ir Braunsbergo miesto byla buvo išspręsta Elbinge ir miestas nuo jo buvo apsaugotas. 1478 metais jį ne kartą puolė ir bandė imti šturmu lenkų kunigaikštis [vardu] *Biliorim*[145], bet turėdavo trauktis nieko nepešęs[z(149)]. Pirmosios naujųjų 1520-ųjų metų dienos ankstyvą rytą, kai žmonės buvo rytmetinėse pamaldose, į miestą atvyko markgrafas Albrechtas, paskutinis didysis magistras ir pirmasis Prūsijos kunigaikštis, kuriam prieš dieną atsisakė prisiekti Balga; nuėjo pas juos į bažnyčią, ten susirinkusiems ponams palinkėjo [gerų] naujųjų metų, Mergelei Marijai paaukojo baltą damasto skraistę ir priėmė ištikimybės priesaiką. Be to, didysis magistras trečią kartą pasiuntė [savo žmones] į Fabiano von Lehndorffo von Mauleno pilį, ir jis pagaliau atkėlė vartus ir davė iš jo reikalautą priesaiką. Pasakojama, jog grįžtantys iš bažnyčios žmonės, turgaus aikštėje pamatę tiek daug iškeltų iečių, kalbėjo: „Žiū, taip ilgai buvome bažnyčioje, kad per tą laiką turguje pridygo tiek daug apynių smaigų". O didysis magistras užėmė miestą ir tvirtai laikė savo valdžioje, nė kiek neįžeisdamas ir nenuskriausdamas vyskupo Fabiano von Heilsbergo. Ir nors netrukus miestą bandė užimti gana stiprūs lenkų būriai, bet jie buvo priversti pasitraukti nieko nepešę, kol galų gale pagal sutartis jis vėl

z(149) Sim. Grunau, Tract. 17. cap. 16. idem Tract. 18. cap. 6.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 17, cap. 16; tract. 18, cap. 6.]

652 *scr. ser. al. m. in lin.* 653 *MSB:* Ihnen.

ziemlichen Macht davor kammen, haben Sie doch dawieder / nichts außrichten können, sondern alle mahl wieder da von abziehen müssen, biß es endlich / durch Tractaten wiederumb an die Cron Pohlen und Thum-Stifft Frauenburg gedyen. / Im vorigen Jahr-hundert hat Stanislaus Hosius Cardinal und Bischoff von Ermeland / daselbst ein Jesuiter Collegium fundiret, welches auch von Ihm *Collegium Hosianum* heis-/set[146]. Diese Stadt will sonsten den grossen Städten im Königl. Preussen, waß Zierligkeit be-/trifft, fast nahe beytreten; wie woll die Stadt Marienburg auch mit Ihr umb {den}[654] Vorzug hierin / disputiren möchte.

Bretchen Schloß, soll von einem reichen Pohlnischen Edelmann Johann Sandomir, / den man[655] *Brat Jan*, daß ist „Bruder Johann" genennet, und daher noch dieses Schloß / *Bratian* heisset, A[nn]o 1254 erbauet seyn, und soll der Landmeister Gerhard von Hertzberg / es zum Compthur, Ambt gemacht haben; daselbsten ist A[nn]o 1351 Henrich Dusener der 18. / Hohmeister gestorben[147], wiewoll Grunau[aa(150)] und Andere, daß es zu Christburg geschehen re-/feriren. Ist nach der Tannenburgischen Schlacht A[nn]o 1410 von den Pohlen eingenommen. / Es hat aber der Orden es wieder an sich gebracht, biß es endlich durch einen Frieden-/Schluß an die Cron Pohlen gedyen. //

[127r] Carthaus, ein Kloster des Ordens S. Brunonis, zu vor *Maria Paradieß* geheissen; / Ob zwar dieses Kloster eigentlich nach Pomerellen gehöret, haben Wir doch hiebey fügen wollen; weil / numehro die Pomerellische Provintz zum Königlichen Preussen geschlagen. Solches Kloster hat nun A[nn]o / 1381 den 8. Augusti ein Edelmann Johann von Ruschizin der Schwester zu Gutt gestifftet, soll / umb viel überlauffens halben und daß Sie [in] ihrer [!][656] Devotion nicht gestöret würde, zwischen Wasser / und See verleget seyn worden. Die ersten Patres dieses Ordens seind von Praag hieher beruffen / worden[bb(151)]. Im grossen Bunds-Kriege[148] hat es von den Pohlen, die alle ihre

[aa(150)] Tract. 14 *[!]*. cap. 14.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 12, cap. 14.]
[bb(151)] Mechovi[us], lib. 4. cap. 34.
[Matthias a Miechow, Chronica Polonorum, lib. 4, cap. 34. *Vide n(40).*]

atiteko Lenkijos karūnai ir Frauenburgo katedros vienuolijai. Praėjusiame šimtmetyje Stanislovas Hosijus, kardinolas ir Varmės vyskupas, ten įsteigė jėzuitų kolegiją, kuri vadinosi jo vardu – *Collegium Hosianum*[146]. Šiaip jau tas miestas savo žavesiu beveik prilygsta didiesiems Karališkosios Prūsijos miestams; šiuo požiūriu su juo dar galėtų varžytis Marienburgas.

Bretchen – Bretchenas, pilis, ją esą 1254 metais pastatė turtingas lenkų didikas Johannas Sandomiras, vadintas *Brat Jan*, tai yra „brolis Johannas", dėl to ta pilis dar vadinosi ir *Bratian*, o krašto magistras Gerhardas von Hertzbergas ją buvo pavertęs komtūrijos būstine; joje 1351 metais mirė Henrichas Duseneris, 18-asis didysis magistras[147], nors Grunau[aa(150)] ir kiti teigia, jog tai įvykę Kristburge. Po Žalgirio mūšio 1410 metais ją užėmė lenkai. Vėliau ją vėl užėmė Ordinas, kol galiausiai pagal taikos sutartį ji atiteko Lenkijos karūnai. //

[127r] *Carthaus* – Karthauzas, Šv. Brunono ordino vienuolynas, anksčiau vadintas *Marijos rojumi*; nors iš tiesų tas vienuolynas priklausė Pomeranijai, bet minime jį čia, nes dabar Pomeranijos provincija yra priskirta Karališkajai Prūsijai. Tą vienuolyną 1381 metais rugpjūčio 8-ąją savo seseriai įsteigė didikas Johannas von Ruschizinas, bet kadangi labai daug žmonių priėmė krikščionių tikėjimą ir kad sesuo netrukdoma galėtų atsidėti maldai, jį perkėlė tarp upės ir ežero. Pirmuosius ordino vienuolius čionai atsikvietė iš Prahos[bb(151)]. Per Didįjį Sąjungos karą[148] jam rimtą grėsmę kėlė lenkai, sudeginę visus jų kaimus; bet

[654] *al. m. scr. supra lin.* [655] m *corr. ex lit.* M. [656] *MSB:* in ihrer.

Dörffer verbrandten, schwä-/re Anfechtung gehabt; wurden aber von Fritz von Robeneck mächtig geschützet, der die Pohlen / drey mahl da von weggeschlagen[cc(152)]. A[nn]o 1466 wurd es von rebellirende Soldner[dd(153)] wie auch / A[nn]o 1524 von den Pommerschen Soldaten außgeplündert, wobey der Prior Johann Konitzer / grausahm gepeiniget worden.

Cawernick[657], Ein Städtlein, wobey vor dem ein Schloß gewesen, hoch auff einem Berge / an der Dribentz gelegen, gehöret numehro zu dem Culmischen Bischoff von der Löbau. Zu / Zeiten Luderi Hohemeisters[149] ist es von Vladislao Locteca[ee(154)] [658], A[nn]o 1416 von Vladislao Jagiello[ff(155)], A[nn]o 1439 von Vladislao Tertio Konige in Pohlen etc. A[nn]o 1454 von den Thornern eingenom[m]en, / und zerstöret. In demselben Jahr ist es von dem Orden den Pohlen wieder abgenom[m]en[gg(156)].

Christburg ist erstlich eine heydnische Festung gewesen und zun Zeiten Henrichs von Wida / Landmeisters in Preussen[150] vom Orden in der Christ-nacht umb Mitternacht, da die Heyden / schlieffen, erstiegen und erobert worden; daher es den Nahmen *Christburg* erhalten. Solche Burg / hat der Orden hernachmahls fester gemacht; die aber von Schwantipol zusampt den Rebellischen Preus-/sen wiederumb bald darauff mit List und Gewalt erobert worden[hh(157)]. Darauff die Brüder es / wieder einnahmen und fester bauten; und obzwar Schwantipol mit den Preussen es wieder / zum offtern anranneten, wurd Er doch allemahl tapffer da von getrieben[ii(158)]. Hieselbst ist Anno / 1256 durch des Pabsten Legaten der Orden mit dem Schwantipol vertragen worden. Wor-/auff auch die Stadt zuerst angeleget worden. Im zweyten Abfall

[cc(152)] Sim. Grunau, Tract. 17. c. 17.
[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 17, cap. 17. *Vide c(3).*]
[dd(153)] Sim. Grunau, l. c.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., loc. cit.]
[ee(154)] Sim. Grunau, Tract. 12. cap. 4.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 12, cap. 4.]
[ff(155)] Sim. Grunau, Tract. 15. cap. 8.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 15, cap. 8.]

jį stipriai gynė Fritzas von Robeneckas, tris kartus atmušęs nuo jo lenkus[cc(152)]. 1466 metais jį apiplėšė maištaujantys samdyti kariai[dd(153)], o 1524 metais – Pomeranijos kareiviai, žiauriai nukankinę priorą Johanną Konitzerį.

Cawernick – Kavernikas, miestelis, anksčiau ant aukšto kalno prie Dravantos stovėjusi pilis; dabar priklauso Kulmo vyskupui, [reziduojančiam] Lėbau. Didžiojo magistro Ludero laikais[149] jį buvo užėmęs Vladislovas Lokietka[ee(154)], 1416 metais – Vladislovas Jogaila[ff(155)], 1439 metais – Vladislovas III, Lenkijos karaliai, ir t.t. 1454 metais užėmė ir sugriovė toruniečiai. Tais pačiais metais Ordinas jį iš lenkų vėl atsiėmė[gg(156)].

Christburg – Kristburgas, iš pradžių tai buvo pagonių tvirtovė, o valdant Prūsijos krašto magistrui Henrichui von Widai[150] Kalėdų naktį per patį vidurnaktį, kai pagonys miegojo, į ją įsiveržė Ordinas ir užėmė; todėl ji gavo *Kristburgo* vardą. Vėliau Ordinas tą pilį sustiprino, bet netrukus kartu su maištaujančiais prūsais klasta ir jėga ją vėl užgrobė Sventopelkas[hh(157)]. Po to ją vėl užėmė broliai ir sustiprino; ir nors Sventopelkas su prūsais ją dar ne kartą puolė, visada jį narsiai atmušdavo[ii(158)]. 1256 metais popiežiaus legatas čia sutaikė Ordiną su Sventopelku. Ir tik tada buvo pradėtas statyti miestas. Per antrąjį

[gg(156)] Sim. Grunau, Tract. 15. cap. 20. Tract. 17. c. 1. *[MSB:* Tr. 12. c. 4.*]*.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 15, cap. 20.]
[hh(157)] Jeroszin M. S.
[*msc.* Jeroschin, Nicolaus, Di Kronike von Prunzinlandt. *Vide s(144)*.]
[ii(158)] Mechov. lib. 3. c. 43.
[Matthias a Miechow, Chronica Polonorum, lib. 3, cap. 43. *Vide n(40).*]

[657] *MSB puslapio apačioje išnaša :/: Im MSB eine Fußnote unten:* wird von den Polen Kurzantik genandt. [658] *MSB post h. v.:* Könige in Polen.

ist es auch angerant worden / von den Bartern und Pogiezemen, derer Oberführer waren Dywan und Link. Und ob / zwar die Ordens-Brüder sich tapffer wehreten, wurden Sie doch, nach dem Sie einen unglückli-/chen Außfall, worinnen 12 Brüder und 500 Mann erschlagen würden gethan, endlich durch / Hunger übermannt, dahero die Preussen dieses Schloß verbrandten[kk(159)]. Anno 1336 sind hie / zu Christburg die ersten Pfennige, die man *Heller* hieß, geschlagen, auch der Ort zur Residentz / des Obristen Treslers[659] des Deutschen Ordens gewidmet[ll(160)]. A[nn]o 1400 ist die Stadt gantz auß-/gebrant und darauff so fort ein Neue Stadt angeleget worden.

Wie das Schloß durch Teuffels Gespenst wüste worden, soll in der *Acerra Hist[oriae] Pruss[iae]*[151] / beschrieben werden.

Colm oder Culm ist ein altes Schloß, vermuhtlich eine Residentz gewesen Chelmonis, / deß jüngsten Sohnes Weydewuiti[660] erstlich daselbst, wo Althaus annitzo lieget, belegen. Und ge-/dencket dessen Conradus Hertzog von Massau und Cujavien in seinem Diplomate, so Er dem / Ersten[661] Bischoff in Preussen Christiano in Lonys A[nn]o Chri[sti] 1222 den 5. Augusti gegeben, / daß es damahlen schon vor langer Zeit sey von den Preussen zerstöret worden, welches / aber durch einige Fürsten auß Deutschland auff Instantz des vorgedachten Ersten Bischoffs / Christiani wieder erbauet worden[mm(161)]. Als aber der Orden daß Colmische Land durch eine / güttliche Cession von gedachten Hertzog Conrad und Bischoffe Christiano Primo, wie auch vom / Plotzischen Bischoffe Günthero A[nn]o 1230, in welche Cession auch die Kinder und Erben des / Hertzogs Conradi schon A[nn]o 1223
[127v] consentiret hatten, erhalten. Ist Hermann Balck // des Deutschen Ordens-Landtmeister mit den frembden Gästen auß Deutschland die Kreutz-/fahrt haltende, in Preussen kom[m]en und Schloß und die Stadt Culmen erbauet im Jahr Christi / 1232[nn(162)]. Darauff auch dasselbigen Jahres

[kk(159)] Ordens Chronic.

[*msc.* Ordens Chronik, *possib.* Waldecks Chronik. *Vide e(5).*]

[ll(160)] Sim. Grunau, Tract. 14 *[!]*, c. 4 *[!]*.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 12, cap. 6. *Vide c(3).*]

atsimetimą jį vėl puolė bartai ir pagudėnai, kurių vyriausieji vadai buvo Dyvanas ir Linkas. Ir nors Ordino broliai narsiai gynėsi, vis dėlto po nesėkmingo išpuolio, per kurį žuvo 12 brolių ir 500 karių, juos įveikė badas, todėl prūsai tą pilį sudegino[kk(159)]. 1336 metais Kristburge buvo nukalti pirmieji pfenigai, pavadinti *heleriais*, o ši vietovė tapo Vokiečių ordino vyriausiojo iždininko rezidencija[ll(160)]. 1400 metais miestas visiškai sudegė, ir tuoj pat buvo pradėtas statyti naujas miestas.

Kaip pilis per velnio šmėklą buvo nusiaubta, aprašyta veikale *Accera Hist[oriae] Pruss[iae]*[151].

Colm oder *Culm* – Kolmas, arba Kulmas, yra sena pilis, tikriausiai buvo Chelmo, jauniausiojo Vaidevuičio sūnaus, būstinė, iš pradžių stovėjo tenai, kur dabar yra Althauzas. Mazovijos ir Kujavijos kunigaikštis Konradas dokumente, kurį jis 1222 Kristaus metais rugpjūčio 5-ąją *Lonyse* įteikė pirmajam Prūsijos vyskupui Kristijonui, mini, jog ta pilis jau prieš daugel metų buvusi prūsų sugriauta, bet vėliau minėtojo pirmojo vyskupo Kristijono iniciatyva ją atstatę keli vokiečių kunigaikščiai[mm(161)]. Tačiau po to, kai minėtasis kunigaikštis Konradas ir vyskupas Kristijonas Pirmasis bei Plocko vyskupas Güntheris 1230 metais geranoriškai atidavė Ordinui Kulmo žemę, – o tam atsisakymui dar 1223 metais buvo pritarę ir kunigaikščio Konrado vaikai bei įpė-
[127v] diniai, – į Prūsiją atvyko Hermannas Balckas, // Vokiečių ordino krašto magistras, su svečiais iš Vokietijos, išsiruošusiais į kryžiaus žygį, ir 1232 Kristaus metais pastatė Kulmo pilį ir įkūrė miestą[nn(162)]. Veikiai

[mm(161)] Orb. Goth. lib. 2. c. 4. p. 5. pag. 179.

[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus, id est tractatus historicus [...], lib. 2, Olivae, 1689, cap. 4, p. 179.]

[nn(162)] Dysburg, part. 3. Chron. c. 8.

[Dusburg, Petrus, Chronicon Prussiae [...], pars 3, cap. 8. *Vide e(5).*]

[659] *MSB:* Trapirers *scr. supra exc.* Treslers. [660] y *sim. corr. ex* i. [661] E *corr. ex* e.

der Stadt Culm auch daß Culmische Privilegium, / aber das folgende Jahr und zugleich die Oberstelle und den Vorsitz, vor allen andern Preussi-/schen Städten gegeben, zweiffels ohne, weil allhie zuerst viele vornehme Leute auß der Fremb-/de sich niedersasset; wozu der Hertzog von Schlesien, die Bischöffe von Breßlau und Lübeck / und viel andere Grosse Herren ein vieles contribuiret[oo(163)]. Zweiffelsohne haben auch da-/selbst viel Ritter sich häußlich niedergelassen und in respect solcher brawen Leute / hat die Stadt von andern den Vorzugck erhalten. Es hat aber diese Stadt, weil Sie sehr niedrig / gelegen und von dem Weissel-Wasser offters Noht gelitten, hat Sie an einem andern höhern / Ort müssen versetzet werden. Sim[on] Grunau[pp(164)] will, daß es soll zwemahl alß A[nn]o 1251 / vom Bischoff Heidenrico und denn im Jahr Christi 1254 vom Landmeister Gerhard / auff den Berg, wo Sie jetzo liegt, seyn verleget worden. Petrus a Dysburg aber geden-/cket nur einer Versetzung, welche soll geschehen seyn im Jahr Christi 1249, welche Er / dem Fürsten von Anland (soll vielleicht Anhalt heissen) zun Zeiten des Landmeisters / Henrich von Wida zuschreibet. Andere wollen, ob solche Versetzung geschehen von Eberhard / de Seine. Den Nahmen hat sie zweiffels ohne erhalten *Culm* von dem Berge, gleich- / sahm auff Deutsch eine Berg-Stadt und so ist von Alters die Stadt von der letzten Versetzung / an genennet worden. Nach derselben, wie allerdings auß dem letzten Culmischen Privile-/gio, so man das *Renovatum* nennet[152], wird es *Culmine* genandt. Und daß daher, weil / diese Stadt nicht auff einen, sondern auff vielen Hügeln stehet; den *Culmiins* heist / auff Preusch ein Ort, da viel Hügel beysahmen seyn[153], und dahero ist dieser Stadt Culmyn / auch ein solches Wapen gegeben, dessen Sie sich noch jetzt gebraucht. Nemblich Neun Ber-/ge, auff derer einem ein Creutz auffgericht, weil die Stadt auff solchem Berge stehet, / und vom Deutschen Orden, die ein solch Creutz geführet, gestifftet [!][662] worden. Es hat aber die / Stadt von der Zeit an vielen

oo(163) Orb. Goth. l. c.; Sim. Grunau, Tract. 7. c. 2.
[Praetorius, Matthaeus, Orbis Gothicus [...], lib. 2, loc. cit. *Vide mm(161)*; *msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 7, cap. 2. *Vide c(3).*]

tais pačiais metais Kulmo miestui buvo suteikta Kulmo privilegija, o kitais metais – išskirtinis statusas tarp visų Prūsijos miestų ir pirmininkavimo teisė, be abejo, dėl to, kad čia apsigyveno daug kilmingų svetimšalių; prie to daug prisidėjo Silezijos hercogas, Breslau ir Liubeko vyskupai ir daugelis kitų didelių ponų[oo(163)]. Aišku, ten liko gyventi ir daug riterių, ir tokių taurių žmonių dėka miestas įgijo pranašumą kitų [miestų] atžvilgiu. Bet kadangi miestas buvo išsidėstęs gilioje žemumoje ir dažnai nukentėdavo nuo Vyslos vandens, jį reikėjo perkelti į aukštesnę vietą. Sim[onas] Grunau [pp(164)] teigia, kad jis du kartus buvęs perkeltas ant kalno, kur ir dabar yra išsidėstęs, – 1251 metais vyskupo Heidenrico ir 1254 Kristaus metais krašto magistro Gerhardo. O Petras Dusburgietis mini tik vieną perkėlimą, įvykusį 1249 Kristaus metais, kurį jis priskiria krašto magistro Henricho von Widos laikų Anlando (taip galbūt vadino Anhaltą) kunigaikščiui. Kiti [autoriai] mano, jog miestą perkėlęs Eberhardas von Seine. *Kulmo* vardą jis, be abejo, gavo nuo kalno, vokiškai tai reikštų „miestas ant kalno“, ir jau seniai, nuo pat paskutinio perkėlimo, miestas buvo taip vadinamas. Vėliau, kaip, beje, ir paskutinėje Kulmo privilegijoje, vadinamoje *Renovatum*[152], jis vadinamas *Culmine*. Ir taip yra todėl, kad miestas stovi ne ant vienos, o ant kelių kalvų, nes *Culmiins* prūsiškai vadinama vieta, kurioje yra keletas kalvų[153]; dėl to miestui *Culmyn* buvo duotas ir toks herbas, kurį jis ir dabar naudoja. Būtent su devyniais kalnais, ant vieno iš jų stovi kryžius, nes miestas yra ant tokių kalnų ir buvo įkurtas Vokiečių ordino, turėjusio tokį kryžių. Mieste nuo tų laikų labai pagausėjo turtų, taip pat iškilo puikių statinių, žymiausi iš

pp(164) L. c.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., loc. cit.]

662 *err.* gestisstet; *MSB:* gestiftet.

Reichthumb, alß auch an prächtigen Gebäuden, darunter / die grosse Pfarrkirche, die Dominicaner Kirche, die schon vors Jahr Christi 1309 gestanden, / item die Minoriten Kirche, so im Jahr Christi 1258 gebauet, den Vorzug haben, zugenom-/men, wozu die damahlige Schiffahrt[663]von da in die Ost-See viel geholffen, wie dann das schöne und / an dem Marckt zu Culm noch vorhandene Englische Pack-Hauß ein Handgreiffliche Anzeige ist, / daß die Engeländer dahin gehandelt, und Ihre Wahren allhie Feil gehalten. Auff solche Art hat / die Stadt floriret biß ins Jahr Christi 1400, woselbsten die Weissel zwischen Culm und Dantzig / gar zu viel Sandberge auffgeworffen und die Culmische und Thornische Schiffart gehem[m]et, / wo durch die Stadt Dantzig empor und zu solchem grossen Flor kom[m]en[qq(165)]. Im Kriege hat diese Stadt / viel außstehen müssen. Alß im ersten Abfall[154], da Szwantipol die Stadt belagert; da aber die / Colmer sich tapfer gewehret, so gar daß auch die Weiber auff die Mauren gangen und die Feinde / abgewehret[rr(166)]. Doch ist Sie hernachmahls verbrandt, das Sie ihre Privilegia verlohren und / neue wieder bekommen. A[nn]o 1282 ist es vom Sudauschen Feldherrn Scomant bestürmet. / A[nn]o 1421 ist Sie vom König Jagiello durch Sturm erobert. Anno 1439 wird diese Stadt / und das Land mit schweren Zinsen gedrückt, welches Anlaß zum Bunde gab, deßwegen / erst eine Ritterbanck zu Culm gehalten. Vornehmlich durch anstifften Hansen von Baysen, / der sich wegen eines Sees mit dem Bischoff von Heilsberg zanckete und den Process gewann[ss(167)]. //
[128r] A[nn]o 1455 wird Colm von dem Orden hart, wiewoll vergeblich, belagert, dabey aber die / Stadt grossen Schaden litte. A[nn]o 1457 wurd die Stadt durch Ihren Burgermeister Hans / Matzkau dem Orden verrahten und dem Bernt von Zinnenberg, der mit 2000 Mann ein-/kommen, übergeben, weil aber der Ort wegen weitläufftigkeit mit so wenigem Volck / nicht zubesetzen stunde, hat Er die Stadt außplündern lassen; alß aber der obengedachter / Matzkau nebst noch fünff andern

[qq(165)] Hartknoch, Alt und Neu Preuss. pag. 373.
[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 373. *Vide g(7).*]
[rr(166)] Casp. Schütz, pm. 27.
[Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum [...], p. 27. *Vide dd(119).*]

jų – didžioji parapijos bažnyčia, Dominikonų bažnyčia, stovėjusi dar prieš 1309 Kristaus metus, taip pat Minoritų bažnyčia, pastatyta 1258 Kristaus metais; prie to labai prisidėjo tuometinė laivininkystė, laivai plaukdavo tiesiai į Baltijos jūrą; antai Kulme prie turgaus dar išlikęs gražus anglų sandėlis akivaizdžiai liudija, jog anglai ten prekiaudavo ir siūlydavo savo prekes. Taip miestas klestėjo iki 1400 Kristaus metų, kai Vysloje tarp Kulmo ir Dancigo ėmė rastis vis daugiau seklumų, kliudžiusių plaukti Kulmo ir Torunės laivams; dėl to ėmė smarkiau augti ir labai suklestėjo Dancigo miestas[qq(165)]. Per karą miestui teko daug iškęsti. Antai per pirmąjį atsimetimą[154], kai miestą apgulė Sventopelkas, bet kulmiečiai narsiai gynėsi, netgi moterys lipo ant mūrų ir atmušinėjo priešus[rr(166)]. Tačiau vėliau jis buvo sudegintas, neteko privilegijos, paskui gavo naują. 1282 metais jį šturmavo sūduvių karo vadas Skomantas. 1421 metais jį šturmu užėmė karalius Jogaila. 1439 metais miestui ir kraštui buvo uždėti didžiuliai mokesčiai, paskatinę burtis į Sąjungą, dėl to Kulme įvyko pirmasis riterių susirinkimas. Iš esmės tam paakino Hansenas von Baysenas, kuris su Heilsbergo
[128r] vyskupu bylinėjosi dėl ežero ir laimėjo bylą[ss(167)]. // 1455 metais Kulmą stipriai puolė Ordinas, nors ir nesėkmingai, bet miestas labai nukentėjo. 1457 metais burmistras Hansas Matzkau išdavė miestą Ordinui ir perdavė jį su 2000 vyrų atžygiavusiam Berntui von Zinnenbergui. Nesiryždamas su tokiu nedideliu būriu užimti plačiai išsidėsčiusio miesto, jis įsakė jį apiplėšti; o kai minėtasis Matzkau su kitais penkiais

[ss(167)] Sim. Grunau, Tract. 15. c. 22.
[*misc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 15, cap. 22. *Vide c(3).*]

[663] h *scr. ser. in lin.*

Rahtmannen solches wehren wolte, wurde Er nebst / seinen Adhaerenten gefänglich genommen und hernachmahls geviertelt: wegen diesen Untreu / an Ihren Herrn, dem Könige in Pohlen, begangen, verlohr die Stadt ihren Vorzug vor andern / Städten. A[nn]o 1478 wurd es von Martin Truchsessen Hohemeister eingenom[m]en, aber es / ging bald wieder verlohren; da denn die Culmische Bischöffe Sie eingenthümlich bekommen[664], / und Sie noch zur Zeit beherschen. Diese vor dem so herrliche Stadt ist fast / wüste und sehr schlecht bebauet. Es hat zwar der vormals (jetzo Crakauscher) Culmische / Bischoff Herr Ioannes Malachowski A[nn]o 1678 d[en] 13. Martii durch ein Deutsch und Latei-/nisch Patent, die Deutschen daselbst in Culm sich niederzusassen, invitiret, auch grosse Frey-/heiten promittiret, allein es haben sich wenige dahin begeben wollen. Es ist wahrlich ein / Ort, wenn daselbst die alte Deutsche manier, worauff die Stadt vormahls fundiret gewe-/sen, durch kluge, des Deutschen Staats erfahrne Männer introduciret gutte Ordnung, / und daneben gutt Recht gehalten würde, könte der Ort noch heute zum gutten Flor gebracht / werden. Doch ist nicht allen ob Sie gleich klug gnug seyn, mitgegeben, auß Dörffern Städte / zu machen.

Colmen See, Polon[ice] *Chelmza,* eine Stadt im Colmischen Lande, woselbst im Jahr Christi / 1251 Jutta, die Mutter des dreytzehenden Landmeisters in Preussen, Meinicken Graf-/fen von Querfurt, ein Gefürstetes Kloster gestifftet[155], worinnen ein Abt mit einer gutten / Anzahl Münche ist woll unterhalten worden. Von diesem Kloster referiren einige Chronica, / das einsmahls ein Münch einen Raben gehabt, den Er viel Wort in Pohlnischer, Deutscher und / Lateinischer Sprachen zu reden außgelehret, ihm auch offters einige Lateinische Wort vorgesagt, / die er manigmahl artig nachgesprochen hat. Nun begab es sich, das einsmahls der Abt den / München in seiner Cell besuchte, und alß Er den Raben still seyende antrifft, sagt der Abt: / „Corve, Corve, quid pensitas?" Der Rabe antwortet fort: „Armos aeternos et tuum interitum." / Der Abt erschreckt und spricht: „Wahrlich,

[664] *post h. v. exc.:* und Sie / noch zur Zeit.

tarybos nariais bandė tam sukliudyti, jį ir jo šalininkus suėmė ir netrukus ketvirčiavo; dėl šios neištikimybės Lenkijos karaliui miestas neteko ankstesnės privilegijuotos padėties kitų miestų atžvilgiu. 1478 metais jį užėmė didysis magistras Martinas Truchsessas, bet netrukus vėl jį prarado, nes jis buvo atiduotas Kulmo vyskupų nuosavybėn, ir jie jį valdo iki šiol. Šis kadaise buvęs toks puikus miestas nūnai visiškai apleistas ir jame labai nedaug statinių. Nors buvęs Kulmo (dabar Krokuvos) vyskupas ponas Ioannas Malachowski 1678 metais kovo 13-ąją vokiečių ir lotynų kalbomis viešai paragino vokiečius atvykti gyventi į Kulmą ir pažadėjo jiems daug laisvių, bet daug norinčių atvykti neatsirado. Tai tikrai yra vieta, kur vadovaudamiesi senomis vokiečių tradicijomis, pagal kurias miestas kadaise ir buvo įkurtas, protingi ir patyrę vokiečių valstybės vyrai galėtų įvesti gerą tvarką, o jeigu būtų deramai laikomasi įstatymų, tai jis dar ir šiandien galėtų puikiai suklestėti. Bet ne visiems, kad ir kokie protingi jie būtų, skirta kaimelius paversti miestais.

Colmen See – Kulmenzė, lenkiškai *Chelmza,* miestas Kulmo žemėje, kur 1251 Kristaus metais Jutta, tryliktojo Prūsijos krašto magistro, grafo Meinhardo von Querfurto motina, įsteigė kunigaikštiškąjį vienuolyną[155], kuriame buvo išlaikomas abatas ir nemažai vienuolių. Keliose kronikose pasakojama, jog vienas to vienuolyno vienuolis turėjęs varną, kurį buvo išmokęs ištarti nemažai lenkiškų, vokiškų ir lotyniškų žodžių, be to, dažnai jam pasakydavęs kokį lotynišką žodį, kurį jis kartais puikiai pakartodavęs. Kartą atsitiko, kad į vienuolio celę užėjo abatas ir, pamatęs ramiai tupintį varną, tarė: „Varne, varne, apie ką mąstai?" Varnas tuoj atsakęs: „Apie amžiną karą ir tavo pražūtį". Abatas persigandęs tarė: „Iš tiesų tu esi ne varnas, o nelabasis velnias", ir įsakė tuoj pat jį užmušti. Dėl to vienuolis, nebegalėdamas su varnu maloniai leisti laiką, labai įširdo, stvėrė peilį ir suvarė jį

du bist kein Rab, sondern der leidige Teuffel," und / läst ihn so fort tödten. Deßwegen der Münch, der numehro mit dem Raben seine kurtz-/weil nicht haben könte, sich sehr alteriret, und hat selbiger das Messer ergrieffen und selbiges / dem Abt ins Hertz gestochen, daß Er da von gestorben, welches dem Culmischen Bischoff Hei-/denreich bewogen, daß Kloster in ein Thum-Stifft zuverkehren, so geschehen A[nn]o 1251. In dieser / Kirchen ist die Jutta Grafin von Querfuhrt begraben und alß eine Heilige beehret wor-/den. In Kriege hat Culmensee auch viel gelitten. A[nn]o 1262 ist Sie von den Preussen hart / belagert worden, aber wunderlich vermittelst eines sehr langen Preussen, den[665] sie im Außfall / bekommen und den Sie wieder auff der Preussen Bitten loßgelassen, davon befreyet wor-/den. A[nn]o 1280 hat es Scomant auch angefochten, auch so weit gebracht, daß Er einen / Pohlen, den die Preussen *Nyewerik* genant, in die Stadt practisiret, der Ihm die Stadt verrah-/ten solte; welches aber in der Stadt kundt worden: drauff Sie ihn vors Thor auffgehangen, / deßwegen Scomant mit seinen Gudden oder Reussen abgezogen.

Conowedit, vorjetzo wüst, ehemahlen ein Schloß und Rittersitz eines Samländischen / Herren, Kunowedis[tt(168)] genant. Dieser Ort ist sonderlich bey Unsern Chronicis benahmt / wegen einer herrlichen
[128v] Victorie, so der Orden daselbst erhalten wieder die Ermen und // Ihren Feldherrn Glappo, den Sie gefangen bekommen, nach Königsberg geführt und / vor S. Niclas Thor auff einen Berg, der den Nahmen von Ihm *Glappenberg* bekom[m]en, / an einer Eichen auffgehangen.

Conitz, eine Stadt, die sonderlich berümbt[666] ist wegen der Treu, die Sie je und allewege / ihrer Herrschafft erwiesen; hat aber auch gleich andern Städten viel leyden und außstehen / müssen. A[nn]o 1433 im Ketzer- oder Böhmen-Krieg kamen die Böhmen und die Pohlen 25 000 / Mann vor diese Stadt, die Sie 6 Wochen und 4 Tage sehr ängstigten. Die Bürger aber wehrten / sich tapffer, und hat zur Erhaltung dieser Stadt sehr geholffen Ein Pater Eremiter-Ordens, Ernst / Spring

tt(168) Bretkius in M. S.
[*msc.* Bretkius, Ioannes, Chronicon des Landes Preussen [...]. *Vide a(28).*]

abato širdin, šis mirė vietoje; tas [atsitikimas] paskatino Kulmo vyskupą Heidenreichą vienuolyną paversti katedros vienuolynu, tai ir įvyko 1251 metais. Šitoje bažnyčioje buvo palaidota ir garbinama kaip šventoji grafienė Jutta von Querfurt. Per karą Kulmenzė taip pat smarkiai nukentėjo. 1262 metais ją buvo stipriai apgulę prūsai, bet per stebuklą išgelbėjo vienas nepaprastai aukšto ūgio prūsas, kurį [kulmenziečiai] buvo pagrobę išpuolio metu ir prūsų prašomi paleido. 1280 metais ją puolė ir Skomantas, jam net pasisekė reikalą taip sutvarkyti, kad į miestą prasmuko vienas lenkas, kurį prūsai vadino *Nyewerik*, jis turėjo jam išduoti miestą; bet mieste apie tai sužinota, ir jis buvo pakartas priešais vartus, dėl to Skomantas su savo gudais ar rusais pasitraukė.

Conowedit – Konoveditas, dabar negyvenamas, kadaise ten buvo Sembos didiko, vardu *Kunowedis*[tt(168)], pilis ir riterio rezidencija. Ši vieta mūsų kronikose ypač minima dėl puikios pergalės, kurią Ordinas
[128v] ten iškovojo prieš varmius ir // jų vadą Glapą, – jį jie paėmė nelaisvėn ir, nugabenę į Karaliaučių, pakorė ant ąžuolo priešais Šv. Mikalojaus vartus, ant kalno, kuris dėl to buvo pavadintas *Glapo kalnu.*

Conitz – Konicas, miestas, ypač garsėjęs tuo, kad jis visur ir visada buvo ištikimas valdovams; jam, kaip ir kitiems miestams, taip pat teko daugel patirti ir iškęsti. 1433 metais per karą su eretikais, arba su čekais, miestą buvo apsupę 25 000 čekų ir lenkų, šiurpino jį 6 savaites ir keturias paras. Bet gyventojai narsiai gynėsi, o labiausiai išgelbėti miestą padėjo vienas Eremitų ordino tėvas, *Ernstas Spring ins Gutt*; jis buvo

665 *MSB prae h. v.:* und. 666 ü *al. m. corr. ex* u.

ins Gutt, so ein Excellenter Schütz gewesen, der von einem Thurm so gewiß und so gewal-/tig mit seiner Tarax-büchs auff die Constabelen geschossen, daß Sie die Büchsen verlassen müs-/sen, derer etzliche die Bürger von Conitz in die Stadt brachten. Ob zwar die Feinde nachmahlen / durchs miniren gedachten, die Stadt zu gefahren, wird doch solchs auch durch kluge Conduict ihres / Gouverneurs [!][667] und dann auch durch dieses vorgedachten Paters, mitgegen miniren hintertrieben, / worüber der Stadt-Graben in die Mine gedrungen und die Minirers drinnen jämmerlich er-/säufft. Die Feinde haben zwar mit Rahnen und starcken Bäumen an die Stadt fliessen und / da durch an die Mauren kommen wollen; allein die Bürger stachen das Wasser ab und die Feinde / blieben in Moht, worüber viel jämmerlich umbkommen, viele gefangen, die auff sichere Ran-/tzion gerettet worden. In dieser Belägerung ist geschehen, daß ein Bürger von Barten-/stein hieselbst einen Außfall gethan, worinn Er ein Fähnlein dem Feinde auß der Hand und / zugleich einen vergüldeten Gürtel mit dem Degen von dem Leibe gerissen. Alß die Fein-/de nichts vor diese Stadt außzurichten vermöcht, seynd Sie abgezogen. Da nun in ihrem Abzug / eine gefährliche Confusion entstanden, fielen die Conitzer auß, erschlugen 30 von der Con-/voy, eroberten die Wagen, darin ein grosses geraubtes Gutt war, wie dann in einem Wa-/gen mehr den 300 Marck lötiger Silbers an Kelchen und Kirchen-Gutt gefunden worden. / Im grossen oder Bunds-Krieg, da schier das gantze Preussen wieder vom Orden abfiehle[156], blieb / Sie allein dem Orden getreu, und nam Sie Henrich Reus zu Plauen mit seinem Volck ein. / Darauff Casimirus König in Pohlen diese Stadt mit vielem Volck hefftig belägerte. Da ist / zum Succurs ankommen[668] Hertzog Rudolff von Sagan, Herr Bernhard Graff von Henneberg, / Herr Henrich von Linterschein, die schlugen sich mit 3000 Mann durch die Pohlen; in dem fält / Henrich Reuß von Plauen sambt seinem Volck auß, schlugen die Pohlen in die Flucht und verfolg-/ten Sie auff zwo Meilen lang, eroberten daß gantze Läger und darin die zwo Haupt-Fah-/nen, die Pohlnische und Littausche, des Königs Silberwerck, Kleydung, Leib-hengst, Harnische, / Pittschafft,

[667] *err.* Gonverneurs. [668] *MSB:* kommen.

toks puikus šaulys, nuo bokšto iš savo patrankėlės taip pyškino į konsteblius, kad tie buvo priversti mesti šaudykles, kurių Konico gyventojai nemažai parsinešė į miestą. Nors priešai vėliau bandė pakenkti miestui ir mėgino prasikasti po juo, bet dėl išmintingo miesto valdytojo vadovavimo ir minėtojo tėvo sumanumo tam kasimui buvo sukliudyta – miesto pylimas įsmuko į tokią kiaurymę, ir kasėjai joje apgailėtinai prigėrė. Nors priešai norėjo ant rąstų iš drūtų medžių priplaukti prie miesto ir prisiartinti prie sienos, bet gyventojai išleido vandenį, ir priešai liko pelkėje, kur daugelis jų apgailėtinai pražuvo, daug buvo paimta į nelaisvę, bet už solidžią išpirką išsigelbėjo. Tos apgulties metu atsitiko taip, kad vienas Bartenšteino gyventojas prasiveržė į priešų tarpą, pagriebė iš vieno jų rankų vėliavą ir kartu nuplėšė to priešo paauksuotą diržą su špaga. Neįstengę paimti miesto, priešai ėmė trauktis. Bet traukiantis tarp jų kilo pavojinga sumaištis, tada koniciečiai įsiveržė į jų tarpą, nukovė 30 palydos vyrų, atėmė vežimus, kuriuose buvo daug prisiplėšto turto, – antai viename vežime buvo aptikta lituoto sidabro taurių ir bažnytinio turto daugiau kaip už 300 markių. Per Didįjį, arba Sąjungos, karą, kai tiesiog visa Prūsija atsimetė nuo Ordino[156], tai buvo vienintelis miestas, likęs ištikimas Ordinui, ir jis priėmė Henrichą Reußą von Plaueną su kariais. Vėliau miestą su gausia kariuomene stipriai puolė Lenkijos karalius Kazimieras. Miestui į pagalbą atskubėjo Sagano hercogas Rudolffas, ponas grafas Bernhardas von Hennenbergas, ponas Henrichas von Linterscheinas, su 3000 vyrų jie kaudamiesi prasiveržė pro lenkus; tuo tarpu su savo kariais puolė Henrichas Reußas von Plauenas, privertė lenkus trauktis, dar dvi mylias juos vijosi, užėmė visą jų stovyklą, paėmė dvi pagrindines vėliavas, lenkų ir lietuvių, karaliaus sidabrą, drabužius, žirgą,

Stücke und alle Pagage[669]. Kriegten daneben des Königs Cantzler, Marschalck, den / Starosten von Posen und viel vornehme Herren gefangen, viele wurden erschlagen, viele er-/soffen im See. Von den Deutschen wird sehr beklagt der Hertzog von Sagan, der in dieser / Schlacht umbkom[m]en. Man hälts da vor, daß daselbst über 3000 Pohlen geblieben und 136 / Vornehme Herren gefangen[uu(169)], 4000 Rüstwagen erobert worden[ww(170)]. A[nn]o 1466 ist des / Königs Volck wieder vor[670] Conitz kommen und die Belägerung eyferig fortgesetzt, auch / so gar, daß Sie auß Hungers Noht gezwungen, nach dem ihr Commendant Casper Moß-/witz einen reputirlichen Accord erhalten, sich dem Könige ergeben müssen. A[nn]o 1520 / ist es von Wolff von Schönberg, so dem Marggraff Albrecht Hohemeister zu Hülff kom-/men, wieder dem Orden zu gutt eingenom[m]en worden, aber durch den Frieden-Schluß / wiederumb an die Krohn Pohlen gediehen[157]. //

[129r][671] Craker-Ort, ist nur ein Ort und Winckel im Curischen Haaff, unweit da von ein Fisch-/hoff, da ein Fischmeister, den man hernach *Burggraff* geheissen, gebauet; allein wegen der / trefflichen Fischerey im gantzen Preussen sehr berühmbt, bemercket man zum offtern eine grosse / Menge schöner fetter Fische darinnen fänget. Ich weiß, daß man auff einen Zug vor 1200[672] vor / 1800 Flor[en] Fisch daselbst gefangen hat, denn in diesen Ort viel schöne Ströme eintreten, dahin / der Fisch gerne hingehet.

Creutzburg, vormahls ein Schloß und Stadt, daß Schloß soll unter Poppone von Osterna / auß dem Schloß Balga A[nn]o 1253 erbauet seyn. A[nn]o 1269 ist Creutzburg 3 Jahr von den / Preussen belagert, die da ihm gewaltig mit Sturmen zusetzten. Auch sie so fäst eingeschlossen, / daß sie Hungers halben nicht nur die Pferde, sondern

uu(169) Hoen. *[!]* M. Chron.
[Hornius, *incert.*]
ww(170) Herbert. lib. 16. c. 8.
[*possib.* Herburtus, Joannes, Chronica sive Historiae Polonicae compendiosa [...] descriptio, Bazylea, 1571; Chronicon sive Historiae Polonicae compendiosa descriptio, Bazylea, 1584; Gedani, 1609; Bazylea, 1615; Gedani, 1647; Königsberg, 1658.]

šarvus, antspaudus, daiktus ir visą gurguolę. Be to, paėmė nelaisvėn karaliaus kanclerį, maršalką, Poznanės seniūną ir daug kilmingų vyrų, daug žuvo, daug prigėrė ežere. Vokiečiai labai apgailėjo tame mūšyje žuvusį Sagano hercogą. Manoma, kad ten liko gulėti daugiau kaip 3000 lenkų, 136 kilmingi vyrai buvo paimti nelaisvėn[uu(169)], atimta 4000 karo vežimų su ginkluote[ww(170)]. 1466 metais karaliaus kariuomenė vėl atžygiavo prie Konico ir įnirtingai tęsė apgultį, ir pagaliau prispirti bado, po to, kai jų komendantas Casperas Moßwitzas gavo solidžią sumą pinigų, jie buvo priversti pasiduoti karaliui. 1520 metais jį vėl Ordinui atkovojo Wolffas von Schönbergas, atskubėjęs į pagalbą didžiajam magistrui markgrafui Albrechtui, bet pasirašius taikos sutartį [miestas] vėl atiteko Lenkijos karūnai[157]. //

[129r] *Craker-Ort* – Krokai, tik vietovė ir kampelis prie Kuršių marių, netoli nuo Žvejybos vadybos sodybos, kurią pastatė žvejybos meistras, vėliau vadintas *burggrafu*; labai garsėja visoje Prūsijoje puikia žuvininkyste, dažnai minima, jog ten sugaunama labai daug gražių riebių žuvų. Pats žinau, jog ten vienu užmetimu buvo ištraukta žuvies už 1200, netgi už 1800 florinų, nes į tą vietą subėga daug puikių upelių, į kuriuos mėgsta suplaukti žuvys.

Creutzburg – Kroicburgas, kadaise [buvo] pilis ir miestas, pilį esą 1253 metais pastatydinęs Poppo von Osterna iš Balgos pilies. 1269 metais Kroicburgą apsupo prūsai ir trejus metus laikė apgulę, [miestas] nuo šturmo daug kartų stipriai nukentėjo. Pro apsupties žiedą niekaip nebuvo įmanoma prasmukti, dėl to gyventojai iš bado valgė ne tik

669 *MSB:* Bagage. 670 r *corr. ex* n. 671 *Puslapio apačioje kita ranka įrašyta :/: Am unteren Seitenrand mit anderer Hand eingetragen:* E d[es] 3t[en] buchs. 672 *MSB post h. v.:* F[loren].

auch die Leute fressen und das Schloß ver-/lassen müssen, in welcher Flucht sie doch alle von den Natangern erschlagen wurden[xx(171)]. In / dem grossem Kriege wird es zwar A[nn]o 1455 von dem Orden besetzt, aber in solchem Kriege ist / es offters attaquiret. Jetzo ist es gar wüst und zerstöret.

Dantzig, die Hauptstadt in Königlichen Preussen, ob Sie gleich in Pomerellen lieget. Woher / die Stadt den Nahmen erhalten, ist so bey den Alten alß Neuen Scribenten nicht allerdings abge-/macht; denn viel und unterschiedliche Meinungen hievon auff die Bahn kommen, die Wir allerdings / nicht annehmen können. Worunter auch diese zu rechnen, die einige Pohlnische Auctores alß Berhhard[us] [!][673] / Vapovius, Martinus Cromerus, Stanislaus Sarnitius führen, ob solte diese Stadt daher den Nahmen / *Dantzig* haben erhalten, weil ein Dänischer König Sivardus mit einem Pommerschen Fürsten / Wissimiro, so ehemahln auß des Lechi Stamm entsprossen, Krieg geführet, auch selbiger Wissimir[us] / den Siwardum dahin gebracht, daß Er Ihm seyn Land Pommern lassen, doch habe Er Ihm ein Stück / Landes am Baltischen Meer, nehmlich wo Dantzig lieget, außgebehten, davor Sivardus jährlich dem / Wissimiro ein Tribut geben solte. Darauff hätte Sivardus Dantzig erbauet und es von Seinen / daselbst hingeführten Colonien den Dähnen Dantzig erbauet [!][674]. Obgleich Ich Wissimirum vor einen / Wendischen und Wandalischen, daß ist Gothischen (nicht aber wie Hartknoch will, vor einen Deutschen / woll aber) vor einen Germanischen Fürsten halte, da von im 2ten Buch mit mehrerm zu lesen, so ist / doch diese Herzerrung des Nahmens auß sothaner Historie nicht annehmlich, weil von diesem Kriege / der Dähnen eigene Schrifften selbst gar nichts haben, welches Sie zweiffels ohne nicht würden auß-/gelassen haben. Ist derowegen dieses eine blosse Conjektur der Pohlnischen Scribenten, da durch das / Wort *Gdąnsk*, so in der Pohlnischen Sprach einen Dähnen bedeut, einen solchen Krieg Ihm fingiret / oder eingebildet haben. Jedoch kan Ich auch nicht in Abrede seyn, ob solte in den

[xx(171)] Ordens Chron. M. S.
[*msc.* Ordens Chronicon. *Vide k(55).*]

arklius, bet ir žmones ir buvo priversti trauktis iš pilies, o visi sprunkantieji buvo užmušti notangų [xx(171)]. Nors per Didįjį karą 1455 metais jį užėmė Ordinas, bet jis per tą karą dar dažnai buvo puolamas. Dabar atrodo nykiai ir yra sugriautas.

Dantzig – Dancigas, Karališkosios Prūsijos sostinė, nors yra Pomeranijoje. Tiek senovės, tiek naujųjų laikų autoriai nesutaria dėl miesto pavadinimo kilmės; yra daug ir skirtingų nuomonių, su kuriomis mes vis dėlto negalime sutikti. Prie jų priskirtina ir lenkų autorių Bernhardo Vapovijaus, Martino Cromero, Stanislavo Sarnitijaus atstovaujama nuomonė, neva miestas dėl to gavęs *Dancigo* vardą, kad danų karalius Sivardas kariavęs su Pomeranijos kunigaikščiu Wissimiru, kilusiu iš Lecho giminės, ir tasai Wissimiras privertęs Sivardą užleisti Pomeranijos kraštą, bet Sivardas išsiprašęs gabalėlį žemės prie Baltijos jūros, už kurią jis Wissimirui įsipareigojęs kasmet sumokėti duoklę. Po to Sivardas pastatęs Dancigą ir dėl jo paties ten įkurtų danų kolonijų pavadinęs jį Dancigu. Nors aš Wissimirą laikau vendų ir vandalų, tai yra gotų (bet ne vokiečių, kaip teigia Hartknochas), germanų kunigaikščiu – apie tai galima plačiau pasiskaityti 2-oje knygoje, – bet pavadinimo kildinimas iš minėtosios istorijos nėra priimtinas, nes pačių danų šaltiniuose apie tą karą, kurio jie, be abejo, nebūtų palikę nepaminėto, visiškai nieko nerašoma. Todėl tai yra tik grynas lenkų rašytojų spėjimas, remdamiesi žodžiu *Gdąnsk*, kuris lenkiškai reiškia „danas“, jie iš piršto išlaužė arba įsivaizdavo vykus karą. Bet aš taip

[673] *MSB:* Berghard. [674] *MSB:* benahmt.

Uhralten Zeiten zwischen / den Pommerschen und Dähnischen Fürsten oder Königen nicht ein Krieg geführet seyn, und will aller-/dings daß Verstörte Ancona[675] auff der Rügischen Insul Wittau[676], so Waldemarus ruiniret im 12ten / Seculo, solches bestätigen. So ists auch unstrittig, daß die Dähnesche sich schon zu denen Zeiten zu Herrn / über die Ost-See machen wollen. Wo durch Sie zweiffels ohn die an den Ufern des Baltischen Meers / wohnende besucht und nach Gelegenheit angefähdet[677] haben. Aber daß Sie diesen Ort hätten beses-/sen und mit Dähnen allein besetzt haben, findet man nicht bey irgendt einem Alten Scribenten Nach-/richt. Denn wenn die Dähnen diesen Strich Landes eingehabt hätten, würden Sie zweiffels ohn / die Dähnische Sprache mit den Dähnen eingeführet haben. Welches aber nirgendt bey einem / Auctore zu finden, noch wenn und wie ist die Dähnische Sprach außgerottet worden? Noch we-/niger ist anzunehmen die Meinung, da man *Dantzig* vom Wort *Tantzen* herführen will; / weil etwa die an der Dantziger Wick die Leute dem Tantzen sind ergeben gewesen. Und dahero / gleichsahm *Dantzig* genandt, oder daß diese Leute Ihren Fürsten, so Sie *Hagel* nennen, dahero / noch bey der Stadt der Hagelsberg den Nahmen hat, im Tantzen ermordet haben[yy(172)]. Hart-/knoch[zz(173)] hält davor, daß Dantzig von den Gothen herkomme,
[129v] und kombt Ihm das Wort // *Gedanum* vor alß *Godanum*, da von einige *Gdanske* gemacht hätten. Ob Wir woll nicht / in Abrede seyn können, daß hie die Gothen seyn gewesen, so halte ich doch davor, daß allerdings / die Dähnen nicht außzuschliessen seyn; denn (1.) ist es in der Alten Preuss. Sprache richtig, / daß *Gdanskei* noch die Dähnen heissen[158]. (2.) so kan auch nicht gestritten werden, daß die / Dähnen als die ältesten Schifffahrer in der Ost-See an das Ort offters gelandet und einige / Handel mit Peltzwerck, Bornstein etc. getrieben haben. Dahero vermuhtlich, daß sich einige / auch solchen Handel mit den eigentlichen

yy(172) Schütz, lib. 1. Chron. Pruss. fol. 7; Hartknoch, Alt und Neu Preussen, pag. 428.

[Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum [...], lib. 1, fol. 7. *Vide dd(119);* Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 428. *Vide g(7).*]

pat negaliu nuneigti, kad senų senovėje galėjo vykti karas tarp Pomeranijos ir Danijos kunigaikščių ar karalių, tai patvirtina ir Arkonos sugriovimas Riugeno Vitau saloje, kurią XII amžiuje sugriovė Valdemaras. Taip pat neginčijama, kad danai jau anais laikais norėjo viešpatauti Rytų jūroje. Dėl to jie, be abejo, aplankydavo Baltijos pakrantėse gyvenusius žmones, kartais ir užpuldavo. Bet kad jiems ta vietovė būtų priklausiusi ir kad jie būtų ją apgyvendinę vien tik danais – apie tai neužsimena nė vienas senovės autorius. Juk jeigu tą krašto ruožą būtų valdę danai, tai jie, be abejo, [atkėlę] danus būtų įvedę ir danų kalbą. Bet apie tai nerašo nė vienas autorius, taip pat niekas nemini, kada ir kaip buvo išnaikinta danų kalba. Dar mažiau priimtina nuomonė, jog [pavadinimas] *Dantzig* kilęs iš žodžio *Tanzen* [vok. „šokti"]: esą žmonės, gyvenę prie Dancigo įlankos, labai mėgę šokti, ir todėl [miestas] buvęs pavadintas *Dantzig*; arba jog dėl to, kad tenykščiai žmonės šokių metu esą nužudė savo kunigaikštį, vardu *Hagel*, netoli miesto atsirado vietovardis *Hagelsbergas* yy(172). Hartknochas zz(173) ma-
[129v] no, jog [pavadinimas] *Dancigas* kilęs iš gotų [kalbos], o žodį // *Gedanum* jis laiko *Godanum*, iš kurio kai kas padaręs *Gdanske*. Nors negalime nuneigti, kad čia būta gotų, bet manau, jog galėjo būti ir danų, nes 1) senąja prūsų kalba *Gdanskei* reiškė dar ir „danai"[158]. 2) Taip pat neginčijama, kad danai, būdami seniausi Baltijos jūra plaukioję jūrininkai, neretai atplaukdavo į tą vietą ir prekiaudavo kailiais, gintaru ir t.t. Dėl to galima spėti, jog kai kurie iš jų prekiaudavo su

zz(173) L. c. pag. 429.

[Hartknoch, Christophorus, op. cit., p. 429.]

675 *MSB:* Arcona. 676 *MSB:* Witland; *in d. m.:* nach / Mural. Pommerland, / 2te Buch, S. 99, und / ist geschehen 1168. 677 ä *corr. ex* ü.

Einwohnern des Orts denen Gothen oder Gudden / getrieben, auch sich Ihnen insinuiret, jedoch daß die Gothen drinnen praevaliret und die / Herrschafft behalten; als worunter sich die Dähnen anfänglich eingemischet und der Go-/then Sitten und Sprach so fort angenommen haben, da die Beschaffenheit dieses Orts Ihnen / hat zu Schifffahrten Anlaß gegeben. Nun aber sind die Gothen nicht so sehr der Schifffahrt / als vielmehr der Land-Kriege ergeben gewesen, dahero die Dähnen hie Ihren Niederlaß haben / können [!][678]. Doch will Ich diesen Niederlaß nicht an diesen Ort eben, wo Dantzig liegt, restringiren / sondern ziehe ich weiter auß, also daß sie sich auff beyderseyte der Weissel und der Ost-See wei-/ter ins Land gezogen; und ein gutt Stück Landes und gleichsahm eine Fürstliche Provintz gemacht / haben. Dasselbe erhellet (1.) auß dem Vincentio Kadlubkone, der in Seiner *Historiae Polo-/na* gedencket der Marchiae Gedanensis. (2.) siehet man auch auß dem Sukauschen Privile-/gio, so von Subislao A[nn]o 1209 dem Sukauschen Kloster gegeben worden[159], daß Selbigen Sobislai / Sohn Mestovinus sich nennet *Principem in Gdąnsk*. „Ego, spricht Er, Mestvinus Prin-/ceps in Gdąnsk, cum Consensu filiorum Nostrorum videlicet Swentopelci, Vratislai, / Samborii et Ratiborii, simul Uxoris Nostrae, ad Claustrum Sanctimonialibus B. Mariae / famulantibus, damus in Villis, campis etc. usq[ue] ad terminos Castri Gedanensis et Qua-/draginta marcas, tertiam partem telonei, quod datur ibidem de panno etc." Nun wird Er / sich nicht von Dantzig, die zu der Zeit doch sehr schlecht gewesen, einen Fürsten tituliret haben, / sondern es[679] wird zweiffels ohne so viel Land hiebey geschlagen seyn gewesen, daß Er sich davon / Fürstlich halten und mit guttem Fug sich Fürst von Dantzig schreiben können. Zu welcher / Zeit Dantig gebauet ist, ist auch nicht allerdings richtig. Einige setzen zu ihrer Auffbauung / an das Jahr Christi 1205. Andere Auctoren 1308. Drittens 1285. Crantzius will[160] / sie erst zur rechten Stadt haben A[nn]o 1400, wieder andere 1163. Einige 1185. Der von den / Dähnen, jener von den Pommerschen Fürsten gebauet. Allein weil diese Länder schon vor / Christi Gebuhrt sehr Volckreich gewesen, daß Volck aber *Gothen* den Außländern geheissen, / ist ausser

[678] *err. prae h. v.* haben. [679] e *corr. ex* E.

vietiniais gyventojais, gotais ir gudais, ir tarp jų įgijo populiarumą, tačiau gotai tenai turėjo valdžią ir šeimininkavo; danai iš pradžių tarp jų įsimaišė, tuoj perėmė jų papročius ir kalbą, nes tos vietovės padėtis atvėrė geras galimybes laivininkystei. Na, o gotai labiau mėgo ne plaukioti laivais, bet kariauti sausumoje, dėl to ir danai galėjo čia apsigyventi. Tačiau tos jų kolonijos nenorėčiau apriboti teritorija, kurioje dabar išsidėstęs Dancigas, o gerokai ją praplėsčiau, – taigi ji driekėsi ir prie Vyslos, ir prie Baltijos jūros, gerokai įsiterpdama į kraštą ir sudarydama nemažą sritį ir, galima sakyti, kunigaikščio provinciją. Tas pats paaiškėja 1) iš Vincento Kadlubeko *Lenkų istorijos*, kurioje minima *Marchia Gedanensis*. 2) Taip pat iš Zukau privilegijos, 1209 metais Subislavo suteiktos Zukau vienuolynui[159], matyti, jog to paties Subislavo sūnus Mestovinas save vadina *Gdansko kunigaikščiu*. „Aš, – sako jis, – Mestovinas, Gdansko kunigaikštis, su mūsų sūnų, tai yra Sventopelko, Vratislavo, Samborijaus ir Ratiborijaus, taip pat su mūsų žmonos sutikimu Palaimintajai Marijai tarnaujančių moterų vienuolynui iš kaimų, laukų ir t.t. iki pat *Gedano* pilies ribų duodame keturiasdešimt markių ir trečią dalį muito, kuris ten pat sumokamas už audinius, ir t.t." Taigi jis bus titulavęsis ne tuo metu labai menko Dancigo kunigaikščiu, bet jam, be abejo, buvo priskirta tiek valdų, kad jis galėjo gyventi karališkai ir visiškai pagrįstai pasirašinėti Dancigo kunigaikščiu. Taip pat nėra tikslių žinių, kada Dancigas buvo pastatytas. Vieni [autoriai] pastatymo metais laiko 1205 Kristaus metus. Kiti autoriai – 1308. Treti – 1285. Krantzijus[160] mano, jog tikrasis miestas buvo pastatytas tik 1400 metais, kiti – 1163. Dar kiti – 1185 [metais]. Vieni teigia, kad danai įkūrė miestą, kiti – kad Pomeranijos kunigaikščiai. Kadangi tuose kraštuose dar prieš Kristaus gimimą gyveno daug žmonių, o gyventojus *gotais* vadino užsieniečiai, tai nėra jokios

allem Zweiffel, daß dieser Ort Dantzig (als der wegen des feisten Bodens, der / in der Nachbahrschafft im Werder ist, denn wegen der Schiffe-Anfuhrt zur negotiation sehr / und von Natur bequem) längst, auch vor Christi Gebuhrt, schon mag bebauet worden seyn. / Nach derselben Zeit Gelegenheit, noch [!][680] nicht zwar auff die Art, wie vorjetzo nach dem Deutschen Staat, / sondern auff eine geringere Art und daher, wie zu der Zeit die Städte ins gemein gewesen, schon / mag zur Stadt gediehen seyn. Doch wie aller Ding Anfang gering, alß wird selbige gegen dieser / jetzigen Zeit zurechnen Höltzern, und gar nicht so polit gewesen seyn. Da aber die Pommer-/schen Fürsten die Christliche Religion angenom[m]en, ist auch allmählich ihr Staat geendert und po-/liter, auch die Gebäude herrlicher gebauet worden; wie sie dann schon A[nn]o 1209 ein starck Lacken / Handel geführet, davon die Herrschafft ein Zoll gehoben, welches wenn die Stadt, da zumahl nicht / wäre vermögend gewesen, hätte ein Lacken-Zoll nicht mögen eingeführet werden. Da denn / bey Ankunfft der Ordens-Herrn und da den Thorn-[681] und Culmische Handel sich nach Dan-/tzig gewendet, welches Ich vermuhte, daß es in dem XIV. Seculo erst seyn geschehen. //
[130r] Dahero weil Sie so späth zugenommen, da zu von die andere Städte in Preussen alß Thorn, / Elbing, Königsberg schon groß und reich gewesen, hat Sie den Nachtritt nach der andern Stadt / in solennen auffzügen annehmen müssen. Bemercket zuerst nur die Alte-Stadt gestanden, / die man den kleinen Städten gleich geachtet, biß die Rechte Stadt, die in den *Statutis Regni Poloniae Pri-/maria Civitas* die Hauptstadt heist da zukommen, von der Zeit an ist Sie zu den grossen Städten / gerechnet worden. Waß die Prächtigen Gebäude in Dantzig betrifft, halte ich gäntzlich da vor, / daß dieselbe in den nähern seculis erst sind zu solcher Pracht gebracht worden, wie denn auch die mei-/sten Kirchen, daselbst mehr dann einmahl sind gebauet und repariret, auch vergrössert worden. / Die Rechte Stadt ist A[nn]o 1311 erst gebauet und welches allhier merckwürdig, hat diese Stadt vor / der Alten den Vorzug, welches nicht leicht in andern Städten passiret, gestaltsahm die Alte / Städte in Thorn, Elbing, Königsberg, Braunsberg etc. den

[680] *err.* nach. [681] *scr. supra lit.* Handel.

abejonės, kad Dancigo gyvenvietė (tiek dėl riebios žemės, esančios netoliese saloje, tiek dėl patogios padėties ir galimybės priplaukti laivams, dėl ko labai tiko plėtoti prekybai) galbūt buvo įkurta seniai, dar ir prieš Kristaus gimimą. Pagal tų laikų galimybes ne tokia, kaip šiandien Vokiečių valstybėje, o daug mažesnė, ir iš jos, kaip anuo metu dažnai pasitaikydavo, galėjo išaugti į miestą. Bet kaip viskas prasideda nuo nedidelių dalykų, taip ir tas miestas, palyginti su dabartiniu, buvo medinis ir toli gražu ne toks puikus. Tačiau Pomeranijos kunigaikščiams priėmus krikščionių religiją, pamažu ėmė keistis bei gražėti ir jų valstybė, pradėta statyti ir gražesnius pastatus; jau 1209 metais miestas prekiavo dideliais drobės kiekiais, valdžia nuo jų ėmė muitus, o jeigu miestas būtų buvęs neturtingas, muito mokesčių nebūtų buvę galima įvesti. Atvykus Ordino riteriams, prekyba iš Torunės ir Kulmo persikėlė į Dancigą; tai, mano nuomone, galėjo įvykti tik XIV amžiu-
[130r] je. // Kadangi miestas ėmė plėstis taip vėlai, kai kiti Prūsijos miestai, kaip antai Torunė, Elbingas, Karaliaučius, jau buvo dideli ir turtingi, jam reikėdavo pripažinti, jog kiti miestai jį pranoksta iškilmingomis procesijomis. Reikia pažymėti, jog iš pradžių atsirado tik Senasis miestas, kuris buvo traktuojamas kaip ir visi nedideli miestai, kol išaugo Pagrindinis miestas, Lenkijos karalystės statutuose vadinamas *Primaria Civitas* – o tai yra sostinė, nuo to laiko jis priskiriamas prie didžiųjų miestų. Dėl puikiųjų Dancigo pastatų, tai esu įsitikinęs, jog puošniausios jų dalys atsirado naujesniais laikais, kaip ir daugelis bažnyčių, netgi daugiau jų buvo pastatyta, perstatyta ir padidinta. Pagrindinis miestas buvo pastatytas tik 1311 metais, ir įsidėmėtina, kad jis turi privalumų prieš Senąjį, o tai kituose miestuose ne taip dažnai būna, mat senieji miestai Torunė, Elbingas, Karaliaučius, Braunsbergas ir t.t.

andern nach-erbaueten Städten vor-/gehen. In dieser Rechten Stadt ist zu erst nur eine Capelle S. Nicolao zu Ehren erbauet, davon / Swentopelcus eine ansehnliche Kirche gemacht, Sie den P. P. Dominicanis eingegeben, dabey / auch ein Kloster gebauet, auch mit Einigen liegenden Gründen versehen, auch Sie S. Dominico wei-/hen lassen. Darauff vom Römischen Stuhl ein Vollkommener Ablaß ertheilet, der noch [!][682] jährlich / am Tage Dominici besuchet wird. Weil nun viele sonderliche Hülffe daher gespüret, ist nicht / allein viel Volcks dahin jährlich kommen, sondern es haben sich auch unter die Kirche viel Leute häuß-/lich niedergelassen, und hat der Herr des Orts ihnen einen sonderlichen raumen Platz, der nun / zum Jahrmarckt, der am S. Dominico geschicht, gediehen, und den man noch den Domnick-Platz / nennet, einräumen lassen. Diese Stadt hat sich bald ⌈so sehr[683] vermehret und ist so mächtig worden, / daß die Creutzherrn es vor nöhtig gehalten, derselben einen Abbruch zuthun und in engere Schran-/cken zuziehen, oder doch zum wenigsten zur grosser Macht nicht kom[m]en lassen; weil zumahlen / einige in der Stadt denen Creutzherren in vielen Stücken sich opponirten. Demnach ward beschlos-/sen, von dem Orden zun Zeiten des Hohemeisters Conrad Tiebers von Wallenrode[161] eine Neue Stadt / zu Pohlnischen (nicht Colmischen) Rechte zum Vorfang der Alten und Rechten Stadt anzulegen, / und derselben sonderliche Freyheiten zu verstatten. Worinn der Orden sich auch nicht vergaß / und viel mit Kauffmanschafften der Stadt Eingrieff thäte. Wo zu der 24ste Hohemeister Herr / von Plauen allerhand inventiones wüste, solche Dinge unter einem billigen Einwand zu befordern. / Diese Junge Stadt (den[n] also ward sie benahmset) nam über alle massen hefftig zu; alles, was / man in der Stadt nicht leyden wolte oder denen nicht so fort nach ihrer Meinung Recht geschehen / war, lieff hieher, dadurch den Handwerckern die Nahrung, den Kauffmännern der Handel geschmä-/lert worden. Ob zwar die Stadt ⌈deßwegen sich[684] opponirte, kunte[685] es doch nicht helffen; denn der Orden / die Junge-Stadt schützte. Ja denen Englischen ein schönes Hauß eingab, da Sie ihre Lacken außmessen / und verkauffen kundten[686]. Die Junge Stadt ward

[682] *err.* nach. ⌈...[683] *MSB:* dergestalt. ⌈...[684] *MSB:* sich deswegen.

buvo pastatyti anksčiau negu kiti miestai. Tame Pagrindiniame mieste iš pradžių buvo pastatyta tik koplyčia šv. Mikalojaus garbei, Sventopelkas ją perstatė į impozantišką bažnyčią, atidavė ją tėvams dominikonams, šalia pastatydino vienuolyną, davė jam sklypų, kuriuos taip pat skyrė šv. Dominykui. Po to Romos Sostas jam suteikė visiško nuodėmių atleidimo teisę, ir čia kasmet per šv. Dominyką atvyksta daug žmonių. Kadangi nemažai žmonių patirdavo stebuklingą pagalbą, tai kasmet ne tik atvykdavo daug žmonių, bet ir daug jų patogiai įsikurdavo bažnyčios prieglobstyje, ir tos vietos valdovas paliepė skirti jiems atskirą erdvią aikštę, kurioje dabar per šv. Dominyką vyksta metinės mugės ir kuri dar vadinasi Dominyko aikšte. Miestas taip smarkiai plėtėsi ir taip išaugo jo galia, jog kryžiuočiai manė esant būtina sustabdyti [klestėjimą] ir miestą suvaržyti arba bent jau neleisti jo valdžiai labai sustiprėti, nes mieste buvo žmonių, daugeliu klausimų kryžiuočiams prieštaraujančių. Todėl didžiojo magistro Conrado Tieberio von Wallenrodo laikais[161] Ordinas nutarė Senojo ir Pagrindinio miesto prieigose įkurti naują miestą, suteikti jam visas lenkų (ne Kulmo) miesto teises ir ypatingas laisves. Bet Ordinas ir savęs nepamiršo ir visaip bendradarbiavo su miesto pirkliais. O 24-asis [Ordino] didysis magistras ponas von Plauenas sumaniai prisigalvodavo visokiausių būdų, kad tokius dalykus radęs tinkamą pretekstą skatintų. Tas Jaunasis miestas (nes taip jis buvo pavadintas) ėmė labai stipriai plėstis; visi, kurių mieste negalėdavo pakęsti arba su kuriais, jų nuomone, buvo pasielgta neteisingai, ėmė bėgti čionai, dėl to amatininkams tekdavo mažiau maisto, o pirkliams nukentėdavo prekyba. Nors miestas reiškė nepasitenkinimą, bet tai nieko negelbėjo, nes Ordinas palaikė Jaunąjį miestą. Antai anglams davė puikų pastatą, kuriame jie galėjo matuoti ir pardavinėti savo audeklus. Jaunasis miestas veikiai išaugo, per trumpą

[685] *MSB:* konnte. [686] *MSB:* konten.

bald groß, in kurtzer Zeit waren über 1400 Häuser / drin aufferbauet, nicht minder auch Geistliche Gebeude; es sind drinn gewesen S. Georg, S. Bartho-/lomaei, Sanct Marien Kirchen, die Weisse-München Kirche und Kloster, auch einige Nonnen-Convent; / diese Stadt hatte auch ihr eigen Rahthauß mit vielen und starcken und weiten Gewölbern. Worin-/nen die Frembden mit allerhand Wahren auffgehalten würden. In solchem Flor war die Junge-/Stadt von A[nn]o 1392 biß A[nn]o 1415, da sich Ihr die Stadt Dantzig bey S[eine]r Königl. Mayest[ät] mit / Macht opponirten, alß unter welcher Ober-Herrschafft die Stadt kommen, unabläßliche Instan-/tien gethan, auch so weit gebracht, daß der König in die Tilgung der Stadt consentirte umb so vielmehr, / weil man sich befürchtete, es möchte der Orden in die Junge-Stadt sich[687] einnesteln und die Rechte Stadt / desto gefährlicher befähdren. Darauff den 14. Ianuarii A[nn]o 1415 die Junge-Stadt mit Macht abge-/brochen zu werden angefangen; die selbst Ihre Häuser abbrachen, denen wurd in der Rechten oder Al-/ten Stadt Plätzer gegeben zu bauen. Die Rahts-
[130v] Bücher wurden vom Rahthause der Jungen-Stadt // auffs Rahthauß der Rechten Stadt genommen, das Rahthauß abgebrochen und verbrandt, die Kir-/chen auch eingerissen, bloß ist bestehen blieben die Kirch zu S. Michael, oder zu Allen-Gotts-Engeln. / Denen Religiosis wurden auch Plätze angewiesen und Klöster in der Stadt gebaut. /

Es hat die Stadt Dantzig ein prächtiges und festes Schloß gehabt an der Weissel. Erbauet / zu erst, wie einige wollen, A[nn]o 1163 vom König in Dennemarck Waldemaro I. wieder den Pom-/merschen Fürsten Subislaum, den Er mit Heers-Krafft überzogen, daß Er, daselbst einen festen / Fuß habende, den Pommern und Wenden offtere Einbruch thun, auch die Lande in Contribu-/tion setzen könte. Es haben aber die Pommerschen Fürsten, vornehmlich Subislaus, Ihm hart ange-/legen seyn lassen; dieses Schloß als eine gefährliche Brille von der Nase hinweg zuthun, deme / es auch geglücket und es erobert. Weil aber des Schlosses bequeme Gelegenheit, das Land durch / diese Festung zu beschützen, sich vorzeigete, haben diese Fürsten und Ihre Successoren es nicht ge-/schleiffet, sondern mehr und mehr erweitert und fester

[687] *MSB post h. v.* Orden.

laiką jame buvo pastatyta daugiau kaip 1400 namų, nemažai ir kulto pastatų; ten buvo Šv. Jurgio, Šv. Baltramiejaus, Šv. Marijos bažnyčios, Baltųjų vienuolių bažnyčia ir vienuolynas, taip pat keli moterų vienuolynai; miestas turėjo ir savo rotušę su daugybe tvirtai išmūrytų ir erdvių rūsių. Čia apsistodavo svetimšaliai su įvairiausiomis prekėmis. Jaunasis miestas taip klestėjo nuo 1392 iki 1415 metų, kai jam pasipriešino Dancigo miestas, ėmęs reikšti reikalavimus Jo Karališkajai Didenybei, valdžiusiam jį siuzereno teisėmis, ir kreiptis su įvairiais prašymais, kol galiausiai karalius pritarė miesto sunaikinimui, juolab kad baimintasi, jog Jaunajame mieste gali įsitvirtinti Ordinas ir tąsyk dar labiau puldinėti Pagrindinį miestą. O 1415 metų sausio 14 dieną imta jėga griauti Jaunąjį miestą; tiems, kurie savo namus patys nugriovė, Pagrindiniame arba Senajame mieste davė sklypus statyboms. Buhalterijos knygos iš Jaunojo miesto rotušės // buvo perkeltos į Pagrin-
[130v] dinio miesto rotušę, pati rotušė nugriauta ir sudeginta, bažnyčios taip pat nugriautos, liko tik Šv. Mykolo, arba Visų Dievo angelų, bažnyčia. Vienuoliams taip pat buvo paskirti sklypai ir mieste pastatyti vienuolynai.

Dancigo mieste prie Vyslos stovėjo puiki ir tvirta pilis. Kai kas mano, jog ją 1163 metais pastatė Danijos karalius Valdemaras I, kovodamas su Pomeranijos kunigaikščiu Subislavu, kurį jis puolė su kariuomene, nes jis, gerai įsitvirtinęs, galėjo dažnai įsiveržti į Pomeranijos ir vendų žemes ir uždėti joms kontribuciją. Bet Pomeranijos kunigaikščiai, labiausiai Subislavas, stengėsi šitą pilį nelyginant pavojingus akinius nuplėšti nuo nosies, jiems tai pavyko – jie užėmė pilį. Tačiau paaiškėjus, kad pilis yra patogioje vietoje ir gali būti gera tvirtovė, apsauganti kraštą, kunigaikščiai ir jų įpėdiniai jos negriovė,

gemacht. A[nn]o 1310 ist es dem Deutschen / Orden in die Hände gerahten, die es noch fester gemacht und herrlicher außgebauet. A[nn]o 1454 / den 11. Februarii wird es von dem dahigen Compthur Conrad Pfersfelder, nebst 16 andern Ordens / Herrn dem Raht und Gemeine Dantzig guttwillig, ungezwungen und ungedrungen abgetreten[688], / in der Macht, alß Er es des Ordens wegens innegehabt, zu ihren Willen damit zu schalten und zu / walten. Doch bedung sich der Compthur auß einen freyen Abzug vor sich und sein Volck gewisser / Pflegung und Warte der Krancken, einige Subsistentz biß Johann und dergleichen. Hierauff wurd / es, wie man meinet, auff Raht des gedachten Compthurs, der Ihnen der Bauren Exempel vorge-/stelt, die wenn Sie einen Storch auff das Hauß nicht haben·wolten, pflegten Sie Ihm sein Nest zu / ruiniren, gäntzlich geschleifft, daß man jetzo dessen schlechte Spur finden kan. Die jetzige Beschaf-/fenheit der Stadt Dantzig recht vollkommen vorzustellen, erfordert einen grössern Raum, alß / diese *Schau-bühne* ihr anjetzo geben kan; und haben selbige andere und Vortreffliche Leute, vornehm-/lich Herr Reinhold Curicke[162], woll und weitläufftig beschrieben; dahin Wir den geneigten Leser / gebührlich hinweisen. Jedoch weil Sie nicht minder einen Platz vor diese *Schaubühne* meritiret, / wollen Wir dessen Beschreibung ins kurtze / fassen, da denn nach Berechnung des Weiland / Vortrefflichen Dantziger Mathematici Crügeri die Elevatio Poli, oder Latitudo ist 54 Grad, / 24 Minut, die Longitudo 36 Grad, 2 Minut. Ist sehr gelegen zu allerhand Nothdurfft und / auch zur Ergetzligkeiten, nicht minder auch zu Erwerbung Reichthumb und Gütter. Wie Sie den[n] / ein Centrum ist der grösten Handels-Städten in Pohlen und Deutschland. Bemercket Sie von / Hamburg, Lübeck, Stockholm, Leiptzig, Breslau, Wilda, Crackau, gleichweit abgelegen, gleichsahm / hätt Gott diesen Ort sonderlich erwehlet zur Residentz der kostbahren Kauffma[n]schafft [!], wo-/selbst nicht nur auff der Achs, sondern vielmehr auff den Groß-lastbahren Schiffen, theils auß / Pohlen und Littauen, theils durch die See auß Deutschland, Holland, Engelandt, Franckreich, Spanien, / Turckey, Ost- und West-Indien die allerkostbahren Wahren ankommen

[688] -ge- *scr. al. m. supra lin.*

o kiekvienas vis išplėsdavo ir sustiprindavo. 1310 metais ji pateko į Vokiečių ordino rankas, jis ją dar labiau sustiprino ir dar prašmatniau išplėtė. 1454 metų vasario 11-ąją tenykštis komtūras Conradas Pfersfelderis drauge su kitais šešiolika Ordino riterių gera valia, laisvai ir niekieno nespiriami perleido ją Dancigo magistratui ir miesto bendruomenei, suteikdami jiems tas pačias teises valdyti pilį, kokias turėjo Ordinas. Bet komtūras išsiderėjo, kad galės nekliudomai pasitraukti su visais kariais, kad susirgusieji bus gydomi ir slaugomi, kad iki Joninių bus bent kiek pasirūpinta jų pragyvenimu ir panašiai. Yra manančių, jog vėliau pilis buvo iki pamatų nugriauta minėtojo komtūro patarimu: jis pateikė pavyzdį apie ūkininkus – kai jie nebenorėdavę ant namo turėti gandro, tai sunaikindavę jo lizdą. Ir dabar nežinia, kur reikėtų ieškoti jos pėdsakų. Norint pateikti gana išsamų dabartinio Dancigo miesto vaizdą, reikėtų daugiau vietos, negu jam gali skirti šios *Įdomybės*; o jį puikiai ir smulkiai yra aprašę kiti, ir žymūs, žmonės, visų pirma ponas Reinholdas Curicke[162]; į tai tinkamai atkreipiame maloningojo skaitytojo dėmesį. Bet kadangi miestui šiose *Įdomybėse* vis dėlto priklauso derama vieta, tai glaustai jį apibūdinsime. Pagal garbingojo Dancigo matematiko velionio Crügerio apskaičiavimus, jis išsidėstęs 54 laipsnių 24 minučių *Elevationis Poli*, arba platumoje, 36 laipsnių 2 minučių ilgumoje. Vieta labai tinkama visokiems poreikiams patenkinti ir smagiai pasilinksminti, taip pat įsigyti prekių ir praturtėti. Čia yra didžiausių Lenkijos ir Vokietijos prekybos miestų centras. Pažymėtina, kad nuo jo vienodas atstumas iki Hamburgo, Liubeko, Stokholmo, Leipcigo, Breslau, Vilniaus, Krokuvos, lyg Dievas šią vietą būtų parinkęs lobingų pirklių rezidencija, į kurią ne tik sausumos keliais, bet juolab didžiuliais krovininiais laivais tiek iš Lenkijos ir Lietuvos, tiek jūra iš Vokietijos, Olandijos, Anglijos, Prancūzijos, Ispanijos, Turkijos, Rytų ir Vakarų Indijos galima atgabenti puikiausių prekių ir jas parduoti.

und verhandelt werden / können. Wie dann in dieser schönen Stadt nichts Neues, daß zuweilen 400, 500, 600 Schiffe / offt bloß Korn von da zuheben [!][689] pflegen [dahin][690] zukom[m]en. Ich geschweige, was Landwerts ein-/kombt und waß daß benachbahrte Preussen, die kostbahren alß das kleine, daß Marienbur-/gische, Marienwerdersche, Elbingsche, Hollandsche Werder täglich dieser Stadt zuführen und / diese Volckreiche Stadt bespeisen. Wie man will vorgewiß sagen, daß drinn zur Speisung / der Stadt- und Vorstädt-Einwohner jährlich mehr alß 15 600 Ochsen ausser den Schöpfen, / Schaffen, Lämmern, Kälber, Ferckel, Schweine, derer Art eine sehr grosse Zahl seyn / muß, da nur auch nicht einrechnet, waß auff die Schiffe geschlachtet, verthan und gehan-/delt wird. Ich geschweige der trefflichen Fischerey, der Vögel
[131r] und anderer Wilpret, die // hie anzutreffen auch offters im leidlichen Preiß seyn. Die Groß-Mutter des Handels und / Wandels in dieser Stadt ist die Ost-See, so man das *Baltische Meer* nent, und schier 250 Meilen / in sich begreifft, eine grosse Speiß-Kammer vieler Städte, Länder und Königreiche. Nebst der / Ost-See ist der Weissel-Fluß, so auß dem Ungerischen Gebürge[163] 18 Meile hinter Crackau ent-/springet, die bespielet[691] das gantze Reich Pohlen und nimbt an unterschiedliche und Fisch- und Schiffreiche / Flüsser alß die Sann zu Sendomir, die Wieprz zu Stenczicź, den Bug und Nareff bey / Nowodwor, alßo[692] daß vermittelst solcher Flüsse die Wahren auß Reussland füglich nach Dantzig / können gebracht werden. Wobey aber dieses mercklich, daß vor Zeiten die Weissel einen tieffern / Busen gehabt, so gar, daß man mit grossen- und Kriegs-Schiffen hat können biß an den Culm (die / deßwegen unter andern zur Haupt-Stadt Aller Lande-Preussen von dem Deutschen Orden ge-/macht worden) schiffen können; und berichtet Uns Schütz, daß noch A[nn]o 1461 im grossen Bunds-/Kriege die Herrn Dantziger ein grosses Englisches Schiff mit gnugsahm Kriegs-Leuten besetzt, / den Thornern zu Hülff abgeführet, welche im Hinderhalt zur Mewe und Neuenburg die / Feinde abgehalten. Item A[nn]o 1462 ist am Abend Simonis et Iudae[164] den Thornern ein grosses / Schiff mit zween Masten, darauff eine Schantze

[689] *possib. err.; MSB:* zu holen. [690] *in MSB.*

Antai tame gražiame mieste visiškai įprastas reiškinys, kai kartais 400, 500, 600 laivų atplaukia tik tam, kad pasiimtų grūdų. Nekalbu apie tai, kas įvežama į šalies gilumą ir ką tam miestui kasdien tiekia ir jį maitina kaimyninė Prūsija, puikiosios salos – Marienburgo, Marienverderio, Elbingo, Prūsijos Holando. Galima neabejojant teigti, jog miesto ir priemiesčių gyventojai kasmet suvalgo daugiau negu 15 600 jaučių, daugybę įvairiausių avinų, avių, ėriukų, veršiukų, paršiukų, kiaulių, neskaičiuojant tų, kuriuos paskersdavo, suvartodavo ar parduodavo laivuose. Nekalbu apie puikius žvejybos laimikius, paukš-
[131r] čius ir žvėrieną – tai // čia galima įsigyti, ir dažniausiai už prieinamą kainą. To miesto viso ūkinio gyvenimo senmotė yra Rytų jūra, vadinama *Baltijos jūra*, kuri driekiasi kone 250 mylių ir yra didžiulis daugybės miestų, šalių ir karalysčių maisto produktų sandėlis. Be Baltijos jūros, dar yra Vyslos upė, ištekanti iš Vengrijos kalnų[163] 18 mylių nuo Krokuvos ir tekanti per visą Lenkijos karalystę, o į ją įteka kelios žuvingos ir laivingos upės, kaip antai Sanas ties Sandomieru, Vepšas ties Stenčicu, Bugas ir Narevas ties *Novodvoru*, o tokiomis upėmis patogu gabenti prekes iš Rusijos į Dancigą. Reikia pažymėti, jog anksčiau Vysla turėjo gilesnę įlanką ir netgi dideliais karo laivais buvo galima nuplaukti iki pat Kulmo (dėl to Vokiečių ordinas jį, be kita ko, buvo pavertęs visų Prūsijos žemių sostine); Schützas rašo, jog dar 1461 metais per Didįjį Sąjungos karą Dancigo ponai toruniečiams pagalbon pasiuntė didžiulį anglų laivą su dideliu būriu karių, kurie atmušė priešus pasaloje prie Mėvės ir Nojenburgo. Be to, 1462 metais [šv.] Simono ir Judo vakarą[164] kartu su 50 kitų laivų toruniečiams į pagalbą buvo pasiųstas didžiulis dvistiebis laivas su škancais, o tai

[691] *MSB:* bespület. [692] -o *al. m. scr.*

gebauet gewesen, zu Hülffe nebst andern 50 / Schiffen mit geschickt worden; welches vorjetzo nicht leicht sich würde thun lassen. Die Radaun ist nicht / minder auch der Stadt ein sehr profitliches Wasser, solches entspringt eine Meil-wegs vom Kloster / Carthauß zu Ostrzycy[165] auß dem See Radaun, bey Prust wird es vermittelst einer Schleuse in / zwee Theile getheilet, da die Alte Radaun in die Mottlau gehet und da einfält. Die Neue / Radaun recta auff Dantzig durch Schottland leufft und durch die Alt-Stadt in die Weissel. / A[nn]o 1535 sind die Röhre von der Radaun biß ins Schottland gelegt worden. A[nn]o 1539 sind / die Röhre durch die Schidlitz gezogen. A[nn]o 1571 ist sie durch die Ziegel-Scheune, A[nn]o 1572 ist / sie auff die Wasser-kunst geleitet. A[nn]o 1574 sind die Röhren durch das Hohe Thor geleget. / A[nn]o 1563 ist sie nach [!][693] der grossen Mühle über den Stadt-Graben geleitet, welches als es Lack[694] / worden, A[nn]o 1636 wieder erneuert worden. Wodurch die Brunnen der Stadt die grosse Müh-/le von 18 Gängen und andere Mühle mit gnugsahm Wasser versehen worden. Die Motlau / ist schwartzlich und Sumpff-Art, doch giebt sie ein bequeme Stelle den Schiffen, Bordings und Weis-/sel Kahnen und andern Schiff-Arten. Die gar grosse Schiffe bleiben zuweilen auff der Reide[695], / bey der Weissel-Münde, welche Reyde[696] so beschaffen, das die Schiffe daselbst zimlich bequem und / sicher liegen und außhalten mögen, nur daß bey auffsteigenden Nordwind die jenigen, die auff / ihr Thau und Ancker nicht gutte Acht zugeben, pflegen Schaden leyden. Der Hafen, darin die / Schiffe in Dantzig einlauffen, ist mit der Weissel-Münde einer starcken Festung verwahret, / da auff beyden Seyten des Ufern starcke Mauren und Wälle erbauet, da durch die Einfahrt der / Feinde gehemmet werden kan. Diese Festung ist erst A[nn]o 1517 von Holtz auffgebauet worden, / alß nun selbe nicht vor Gewalt zu seyn befunden, ist A[nn]o 1563 selbige mit starcken Mauren, so / 10 Ehlen dick und Wall-Arbeit verfertiget worden, da herumb dem Hause allerhand Schantz- / und Bollwerck gemacht; insonderheit ist unweit da von die Kalck-Scheune A[nn]o 1638

[693] *err.* noch; *MSB:* nach. [694] *MSB:* lek. [695] *MSB:* Rehde.

šiandien būtų ne taip paprasta padaryti. Radaunos upė miestui taip pat duoda daug naudos, ji išteka iš Radauno ežero už mylios kelio nuo Ostčicos, [kitaip] Karthauzo vienuolyno[165], ties *Prustu* šliuzas ją padalija į dvi dalis, ten senoji Radauna pereina ir įteka į Motlavą. Naujoji Radauna pasuka tiesiai link Dancigo ir, kirsdama Šotlandą ir Senąjį miestą, įteka į Vyslą. 1535 metais nuo Radaunos buvo nutiestas vandentiekis iki Šotlando. 1539 metais nutiesti vamzdžiai per Šidlicą. 1571 metais jie pasiekė plytinę, 1572 metais – vandenvietę. 1574 metais vandentiekis nutiestas pro Aukštuosius vartus. 1563 metais vandentiekis, kirsdamas miesto pylimą, pasiekė didįjį malūną; kai vandentiekis prakiuro, 1636 metais jis buvo atnaujintas. Todėl vandeniu pakankamai buvo aprūpinami miesto šuliniai, didysis 18 eigų malūnas ir dar kitas malūnas. Motlava yra juosva ir vietomis pelkinga, bet ji patogi laivams, šalandoms, Vyslos baržoms ir kitokiems laivams. Labai dideli laivai kartais pasilieka reide, ties Vyslos žiotimis, o reidas yra toks, kad laivai jame gali gana patogiai ir saugiai stovėti ir išsilaikyti, tik pakilus šiaurės vėjui nukenčia tie, kurie nerūpestingai pritvirtina lyną ir nuleidžia inkarą. Dancigo uostas, į kurį įplaukia laivai, kartu su Vyslos žiotimis uždarytas lyg tvirtovė, nes krantuose iš abiejų pusių supilti pylimai ir išmūryti tvirti mūrai, galintys sulaikyti bandančius įplaukti priešus. Iš pradžių 1517 metais buvo pastatyta medinė tvirtovė, kai ji pasirodė esanti nepakankamai stipri, 1563 metais aplink ją buvo išmūryti tvirti mūrai, iki 10 uolekčių storio, ir supiltas pylimas, aplink tvirtovę iškasti apkasai ir pastatyti bastionai; siekiant užsitikrinti

[696] *MSB:* Rhede.

befestiget, / da durch sich der Weichsel zu versichern. Die Befestigung der Stadt, die in den Alten / Zeiten mit Plancken von Holtz angerichtet gewesen, ist A[nn]o 1343 vergangen, da der erste / Grundt-Stein zur Stadt-Mauren geleget worden. A[nn]o 1475 sind die Mauren des Walles / der Vorstadt angefangen, und A[nn]o 1476 der Grund geleget bey dem Wolffs-hagen. Doch / hat die Befestigung erst ein Ansehen bekommen A[nn]o 1519, da die Welle hinter S. Elisabeth von / der Silber-Hütten, binnen der Stadt-Mauren geschüttet und die Graben ausserhalb der / Mauren grösser und tieffer gemacht worden. Wie denn die Befestigung bey S. Jacobs Hospi-/tahl beym Fron-Leichnams-Thor, Grau-München Kloster[166] bey den Speichern etc. fortgangen. / A[nn]o 1554 ist das Rundel bey S. Elisabeth angefangen worden zu bauen, doch ist mit grössern / Eyffer die Befestigung A[nn]o 1571 fortgesetzt. Weil aber
[131v] die damahlige Fortification der Stadt // nicht allerdings der zu Zeit zimlich steigenden Kriegs Kunst schiene recht eingerichtet zu seyn, / hat die Stadt diese so viele und kostbahre Werck rectificiren, die meisten niederreissen und an-/dre wieder bauen lassen, so vornehmlich seinen Anfang A[nn]o 1623 genom[m]en und der Stadt For-/tification zu der Perfection, darin sie jetzo ist, A[nn]o 1654 gediehen. /

Der Thöre dieser Stadt sind vornehmlichst 4e. Nemblich das Hohe Thor, welches innerliche / Theil zu bauen angefangen A[nn]o 1575 und A[nn]o 1576 im September sambt der Brücken fer-/tig worden, A[nn]o 1612 ist am Ende der Lang-Gassen das Vordertheil des Thors gebauet. Daß H. / Leichnam Thor, so man jetzo siehet, ist A[nn]o 1633 erbauet, nach dem das alte, so im Anfang des / vorigen Seculi erbauet worden, abgebrochen worden; A[nn]o 1635 ist das Revelin davor geschütet. / Daß Neue Thor ist A[nn]o 1626 und das Werdersche Thor A[nn]o 1628 gebauet. Diese sind / in der Fortification gebracht, der andern inwendigen Thöre zugeschweigen, so inwendig der / Stadt-Mauren seyn. /

Die Kirchen, so in Dantzig seyn, sind unterschiedlich gebauet. Die älteste Kirch in der[697] / Rechten Stadt ist die Dominicaner Kirche, so

[697] *post h. v. exc.* Stadt.

Vyslą, skyrium netoliese 1638 metais buvo sustiprinta kalkių degykla ir sandėlis. Senais laikais iš medinių lentų surėsti miesto įtvirtinimai 1343 metais jau buvo sutrešę, tada buvo padėti pamatai mūrinei miesto sienai. 1475 metais pradėta mūryti priemiesčio pylimo siena, o 1476 metais padėti Volfshageno sienos pamatai. Bet stiprūs įtvirtinimai buvo baigti tik 1519 metais, kai prie sienos iš miesto pusės už Šv. Elžbietos bažnyčios priešais sidabro dirbtuves supylė pylimus, o griovius už sienos išplatino ir pagilino. Toliau įtvirtinimai ėjo pro Šv. Jokūbo ligoninę prie Švč. Dievo kūno vartų, pro Pilkųjų vienuolių vienuolyną[166] ties sandėliais ir t.t. 1554 metais prie Šv. Elžbietos bažnyčios pradėjo statyti apskritą sampilą, o 1571 metais intensyviai imta statyti tolesnius įtvirtinimus. Bet veikiai paaiškėjo, jog tuometinė
[131v] miesto fortifikacija, // ištobulėjus karo menui, nebeatitiko to meto reikalavimų; miesto lėšomis šie tokie brangūs mūrai iš dalies buvo suremontuoti, bet didžioji dalis buvo nugriauta ir pastatyti nauji įtvirtinimai, pagrindiniai darbai prasidėjo 1623 ir buvo baigti 1654 metais, šie patobulinti įtvirtinimai išliko iki mūsų dienų.

Šiame mieste yra keturi pagrindiniai vartai. Būtent Aukštutiniai vartai, kurių vidinė dalis buvo pradėta statyti 1575 metais, o 1576 metais rugsėjo mėnesį jau stovėjo kartu su tiltu. 1612 metais Ilgosios gatvės gale buvo pristatyta priekinė vartų dalis. Švč. Dievo kūno vartai tokie, kaip jie atrodo šiandien, nugriovus praėjusio amžiaus pradžioje pastatytus senuosius buvo pastatyti 1633 metais; 1635 metais priešais juos buvo supiltas ravelinas. Naujieji vartai buvo pastatyti 1626 metais, o Verderio vartai – 1628 metais. Jie yra gynybinių įrengimų sudedamoji dalis, nekalbant apie kitus vidinius vartus, esančius miesto sienoje.

Dancigo bažnyčios yra įvairios architektūros. Seniausia Pagrindiniame mieste yra Dominikonų bažnyčia, iš pradžių toje vietoje buvo pastatyta

erst nur eine Capella gewesen, hernachmahls aber / vom Swentopelco grösser gebauet, dem Heil. Dominico dediciret, auff welchen Tag vom Rö-/mischen Stuhl ein grosser Ablaß verstattet; dahero wegen Menge der zum Ablaß kom[m]enden / vielen Leuten zu gutt den Jahrmarck, den man den *Dantziger Domnick* nennet, eingeführet, / auch in derselben ein gewisser Domnicks Platz der Rechten Stadt verliehen. Die grosse Pfarr- / und S. Marien Kirche, so man vor eine Copey der grossen S. Sophien Kirchen in Constantino-/pel halten will, ist angelegt A[nn]o 1343, im Freytag nach Laetare[167], dieselbige Woche im Mittwoch / ist das Fundament zu der Stadt-Mauren geleget worden. Über diese Kirche ist gebauet worden / 57 Jahr, hat 11 Thürme, 16 Pfeiler, hat 3722 Fenster, hat 48 Altar. Der Thurm / ist hoch 311 Stuffen. Die Höhe des Gewelbes wird gerechnet 53 Ehlen, die Länge 179 Ehlen, / die Breyte 109 Ehlen. A[nn]o 1460 ist die Kirche zu S. Johann angefangen worden zu bauen. / A[nn]o[698] 1500 ist die S: Bartholomaeus Kirche wieder auffgebauet. A[nn]o 1633 ist die Salvators / Kirche zu Peters-Hagen angeleget. A[nn]o 1671 ist die Kirche in der Münde gebauet. A[nn]o / 1678 ist die Capelle zu S. Johannes angefangen zu bauen und folgends Jahr fertig worden; / und daß auff Unkosten S[eine]r Königl. Mayest. Johannis III. A[nn]o 1541 ist das Kinderhaus, / A[nn]o 1559 ist das Rechtstädtische Rahthauß gebauet, der Artus-Hoff ist A[nn]o 1552 ange-/fangen zu mauren und im folgendem Jahre verfertiget und verbessert worden. Vor dem-/selben ist der Schieß-Garten nehmlich A[nn]o 1489 gestifftet; A[nn]o 1494 fertig worden. / A[nn]o 1591 renoviret worden, der Stadthoff ist noch älter und der grosse gewölbte Stall / ist A[nn]o 1619 gefertiget worden. Das Zeughauß ist A[nn]o 1605[699] gebauet. A[nn]o 1636 ist / es vergrössert worden. Der Stock ist A[nn]o 1587 repariret worden, unweit davon ⌈der / Pranger[700] ist A[nn]o 1604 auffgerichtet worden. Daß Zoll-Hauß ist A[nn]o 1629 gestifftet, / welches A[nn]o 1635 von Königliche Mayestät confirmiret und mit herrlichen Privilegien ver-/sehen worden. Die grosse Mühle ist A[nn]o 1371, nach dem sie zu vor abgebrandt

[698] *Prae h. v. scr. al. m. in sin. m.:* NB Zuchthauß / Spinhauß; *MSB abs.* [699] *MSB:* 1609. ⌈...[700] *MSB abs.*

tik koplyčia, vėliau Sventopelkas ją padidino, paskyrė šv. Dominykui, jo dieną Romos Sostas įvedė didelius atlaidus; dėl to daugybės į atlaidus atvykstančių žmonių labui vykdavo metinė mugė, vadinama *Dancigo Dominyku,* o vienai Pagrindinio miesto aikštei buvo suteiktas Dominyko vardas. Didžioji parapijos ir Šv. Marijos bažnyčia, laikoma Konstantinopolio didžiosios Šv. Sofijos bažnyčios kopija, buvo pradėta statyti 1343 metais, penktadienį po *Laetare*[167], tos pačios savaitės trečiadienį buvo padėti miesto sienos pamatai. Bažnyčios statybos darbai truko 57 metus, ji turi 11 bokštų, 16 kolonų, 3722 langų [segmentus], 48 altorius. Bokšte yra 311 laiptukų. Skliautų aukštis – 53 uolektys, ilgis – 179 uolektys, plotis – 109 uolektys. 1460 metais pradėta statyti Šv. Jono bažnyčia. 1500 metais atstatyta Šv. Baltramiejaus bažnyčia. 1633 metais *Petershagene* pradėta statyti Išganytojo bažnyčia. 1671 metais buvo pastatyta bažnyčia prie žiočių. 1678 metais pradėta ir po metų baigta statyti Šv. Jono koplyčia; Jo Karališkosios Didenybės Jono III lėšomis 1541 metais buvo pastatyti vaikų namai, 1559 metais – Pagrindinio miesto rotušė, Artuso rūmai buvo pradėti statyti 1552 metais, o baigti ir pataisyti kitais metais. Jo lėšomis 1489 metais taip pat buvo įrengtas šaudymo parkas, baigtas tvarkyti 1494 metais. 1591 metais atnaujinti miesto rūmai yra dar senesni, o didžiulės skliautuotos arklidės baigtos įrengti 1619 metais. Arsenalas pastatytas 1605 metais. 1636 metais jis buvo išplėstas. 1587 metais buvo restauruotos arklidės, netoli jų 1604 metais pastatė gėdos stulpą. Muitinė buvo įsteigta 1629 metais, 1635 metais jos statusą savo parašu patvirtino Jo Karališkoji Didenybė ir suteikė jai puikių privilegijų. 1371 metais pradėta

gewesen, wieder / zu bauen angefangen. A[nn]o 1639 ist der kostbahre Brunn auff dem Langen Marckt verfer-/tiget worden. Von den andern Gebäuden der Stadt, wie auch waß die Policey betrifft, kan da von / Reinholdt Curicke gelesen werden, in Seiner Dantziger Chronicke. /

Ausser dem sind die Vorstädte dieser Stadt zu bemercken, derer welche innerhalb der / Ringmaur, welche ausserhalb derselben. Welche unter der Stadt Bothmässigkeit, welche unter / frembder Obrigkeit seyn. Die innerhalb der Ring-Maur sind (1.) die so genandte Vorstadt, / so angeleget A[nn]o 1393, begreifft in sich die Lastadien, Diehlmarckt, Fleischer-Gaß, Holtz-Gaß, / Poggen-pful und die Graben[168]. (2.) der Lange-Garten also von denen daselbst befindlichen Garten / genent, dessen gröster Theil A[nn]o 1626 in die Ring-Maur eingezogen, das
[132r] kleiner // Theil aber *Kneip-Haff* oder *Kneip-ab* benennt, auch eine Vorstadt ausserhalb dem Wall. Jene / innerhalb der Maur geniessen Bürger-Recht. Die Vorstadt ausserhalb der Ring-Maur, / so unter der Stadt Bothmässigkeit sind (1.) der Neu-Garten, so sich streckt biß an die Schiedlitz, / so vor eine Vorstadt auch passiren kan, drinn allerhand Handwercker wohnen. (2.) Die Sand-Gru-/be wegen des Scheur-Sands, der daselbst gegraben, wird so genennt; dabey sich finden das Schwein-/Thal, Rosen-Thal[169] und andere mehr. Ausser der Stadt Bothmässigkeit dero Vorstädte sind: das / Schottlandt, dessen grosser Theil der Cujawisch Bischoff, dan der Abt zu Pölplin, auch ein Theil / den R[everendissimis][701] Patribus Soc[ietatis] Jesu zukompt, auff diesem Schottlandt ist den R. R. Patribus Soc[ietatis] Jesu Ihre / Kirche im Schwedischen Kriege A[nn]o 1656 den Tag nach der Heil. Drey Könige von den Dantzigern ab-/gebrandt. Obwoll von Pater Häuslern ⌈Soc[ietatis] Jesu[702] starck gestritten; jedoch Herr Bodeck die Pick-[703] und Ther / Kräntze mit Feur lassen anwerffen. Endlich ist A[nn]o 168[...] [!][704] Eine neue Kirche gebaut, dessen Thurm / wie auch das neue Collegium auß Freygebigkeit des Herrn Abts von Oliva Herrn Michael Anto-/nii Hacki[170] S[eine]r Königl. May[es]t[ä]t in Pohlen Geheimbten Cam[m]er Secretario und Commissario Generali / Portoriorum in Prussia, auch damahligen Officialen in Dantzig [...][705]. / Nebst dem

[701] *al. ut in orig.:* R. R. ⌈...[702] *MSB abs.* [703] *MSB:* Pech.

atstatinėti sudegusį malūną. 1639 metais Ilgojoje turgaus aikštėje buvo įrengtas prabangus fontanas. Apie kitus miesto pastatus, taip pat apie policiją galima pasiskaityti Reinholdto Curicke's *Dancigo kronikoje.*

Be to, paminėtini priemiesčiai, kurių yra tiek šiapus miestą žiedu juosiančios sienos, tiek anapus jos. Vieni iš jų pavaldūs miestui, kiti – svetimai valdžiai. Šiapus sienos yra 1) vadinamasis *Forštatas*, įkurtas 1393 metais, kuriam priklauso *Lastadienas, Dylmarktas*, *Fleišergasė*, *Holcgasė*, *Pogenpfulis* ir grioviai[168]. 2) *Lange-Gartenas*, taip pavadintas dėl ten plytinčio sodo, kurio didesnioji dalis 1626 metais atsi-
[132r] dūrė šiapus miestą juosiančios sienos, o mažesnioji // dalis, vadinama *Kneip-Haff* arba *Kneip-ab*, sudaro priemiestį anapus miesto sienos. Miesto sienos ribose gyvenantiems žmonėms suteiktos piliečių teisės. Miestui pavaldūs priemiesčiai už miesto sienos yra 1) *Noigartenas*, kuris driekiasi iki Šydlico, – kaip ir dera priemiesčiams, jame gyvena visokie amatininkai. 2) *Zandgrubė*, taip pavadintas dėl ten iškasamo smulkaus valomojo smėlio; ten buvo *Šveintalis*, *Rozentalis*[169] ir kiti. Miestui nepavaldūs priemiesčiai: *Šotlandas*, kurio didelė dalis priklauso Kujavijos vyskupui, taip pat Pelplino abatui, o dalis tenka garbingiesiems Jėzaus draugijos tėvams; per karą su Švedija dancigiečiai 1656 metais kitą dieną po Trijų karalių sudegino Šotlande stovėjusią garbingųjų Jėzaus draugijos tėvų bažnyčią. Nors tėvas Häusleris iš Jėzaus draugijos tam labai priešinosi, bet ponas Bodeckas įsakė mesti į ją derva ir degutu apipiltus degančius vainikus. Pagaliau 168[...] metais buvo pastatyta nauja bažnyčia, kurios bokštas [iškilo] Olivos abato pono Michaelio Antonijaus Hacko, Jo Didenybės Lenkijos karaliaus rūmų slaptojo sekretoriaus ir Prūsijos muitų generalinio komisaro, dėka[170], taip pat to meto Dancigo bažnyčios pareigūnų dosnumo

[704] *Metai nebaigti rašyti :/: Die Jahreszahl ist unvollendet.* [705] *lac.; MSB:* NB: hier fehlt im Msct.

ist der Stoltzenberg, woselbst die Herrn Patres Reformaten S. Francisci Ordens / ihr Kloster und Kirche, so Anno 1666 im Octobri gestifftet, vom Herrn Cujawischen Bischoff Fürst / Czartoriski und Pomerelschen Wojewoden Bakowski haben; dergleichen der Bischoffs-berg unter dem / Cujawschen Bischoffs Bohtmässigkeit, woselbst vor diesem der Bischoff ein Steinern Hauß gehabt, so / A[nn]o 1414 von dem Orden abgebrochen, dabey die Dantziger fleißig geholffen; deßwegen aber die / Stadt viele anfeindung gehabt und aber {dessen}[706], waß von den Dantzigern geschehen, {weils}[707], auf befehl und Assecu-/ration [!][708] des Ordens geschehen, sind Sie Schuldt-frey erkant. A[nn]o 1627 ist eine Schantz daselbst zu Be-/festigung der Stadt angelegt worden, so eingangen und mit Häusern wollbebauet und mit Hand-/werckern besetzet ist. Die Vorstädten ausser dem Wall haben in Kriegs-Zeiten gemeiniglich grosse / Anfechtung, und seind offters abgebrandt alß A[nn]o 1461, A[nn]o 1523, A[nn]o 1576, A[nn]o 1627, A[nn]o 1656.

Diebau, bey Thorn, Pohlnisch *Niszawa*. Ist A[nn]o 1232 dem Vogelsang über zur Reti-/rade dem Orden, da Sie auß dem Vogelsang von den Preussen solten getrieben werden, von Hertzog / Conrad in Masau gebauet, und hat 4 Morgens-Ackers in sich gehabt[a(174)]. A[nn]o 1343 ist dieses / Schloß sambt dependentien in einen Frieden, so zwischen König Casimiro II. und Ludolpho / Konig Hochmeister in Preussen gemacht worden, durch Vermittelung Königs Caroli von Ungarn, / dem Orden abgetreten. A[nn]o 1422 hat das Schloß der Orden vom König Jagiello und Witold / gezwungen, müssen abbrechen: jedoch A[nn]o 1432 baute der König in Pohlen darbey ein gemaurtes / Schloß und ein weite Stadt, und hieß es *Diebau*, that den Thornern grossen Schaden an der Kauff-/manschafft. Da aber der Orden hernacher starck auff die Coja [!] zog[171], erlieffen die Thorner das / Schloß und brandten die Stadt auß[b(175)]. Ist im Schwedischen Krieg A[nn]o 1656 von den Schwedischen ein-/genommen worden.

[a(174)] Hartman, Chronica.

[Hartmann, Philipp Jacob, *msc.* Respublica Prussiae; *publ.* Acta Borussica, Bd. 2, Königsberg, Leipzig, 1731.]

dėka [...]. Dar yra *Štolcenbergas*, kur Šv. Pranciškaus ordino ponai tėvai reformatai turi bažnyčią ir vienuolyną, kuriuos 1666 metų spalio mėnesį fundavo ponas Kujavijos vyskupas kunigaikštis Czartoriski ir Pomeranijos vaivada Bakowski; dar yra *Bišofsbergas*, pavaldus Kujavijos vyskupui, priešais jį vyskupas turėjo mūrinį namą, kurį 1414 metais nugriovė Ordinas, o dancigiečiai uoliai padėjo; dėl to miestas vėliau turėjo daug nemalonumų, bet dancigiečiai buvo išteisinti, {nes} tai, ką jie buvo padarę, vyko Ordino įsakymu ir jo atsakomybe. Miestui sustiprinti 1627 metais buvo supilti pylimai, kurie vėliau sunyko, ant jų buvo pastatyti amatininkų gyvenamieji namai. Anapus pylimo esantys priemiesčiai karų metu būdavo labai smarkiai puldinėjami ir dažnai sudeginami, kaip antai 1461, 1523, 1576, 1627, 1656 metais.

Diebau – Dybau, prie Torunės, lenkiškai *Niszawa*. Šią pilį netoli Fogelzango 1232 metais pastatė Mazovijos kunigaikštis Konradas, kad prūsų iš Fogelzango išstumtas Ordinas turėtų kur pasitraukti, jai priklausė 4 margai ariamos žemės[a(174)]. 1343 metais taikos sutartimi, sudaryta Prūsijoje tarp karaliaus Kazimiero II ir didžiojo magistro Ludolpho Königo tarpininkaujant Vengrijos karaliui Karoliui, ši pilis su visa jos turima nuosavybe buvo perleista Ordinui. Spaudžiamas karaliaus Jogailos ir Vytauto, Ordinas 1422 metais buvo priverstas ją sugriauti; bet 1432 metais Lenkijos karalius čia pastatė mūrinę pilį ir nemažą miestą ir pavadino jį *Diebau*, dėl to Torunės pirkliai patyrė daug nuostolių. Bet vėliau, kai Ordinas su stipriomis pajėgomis patraukė į *Gojų*[171], toruniečiai užėmė pilį, o miestą sudegino[b(175)]. Per karą su Švedija 1656 metais [Dybau] užėmė švedai.

[b(175)] Henneberg, l. c. pag. 105.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 105. *Vide b(2).*]

[706] *al. m. supra lin.* [707] *al. m. supra lin.* [708] *err.* Assecucuration; *MSB:* Assecuration.

Dirschau, Pohlnisch *Tczew*, hat erstlich *zu der Saw*[172] geheissen, ist eine sonderliche Graffschafft / gewesen, worüber zur Zeit Conradi Hertzogs in Masau, der dem Deutschen Orden das Culmer / Land gegeben, Ein Graff Proslaus, der sich mit Seinem Sohn in der Donation unterschrieben, / regieret. Die Stadt soll gebaut seyn 1209, daselbst ist ein Kloster Ordinis Praedicatorum[173], von / Mestovino Hertzogen auß Pommern, A[nn]o 1289 den 8. Maii gestifftet[c(176)], hat zu Krieges[709] / Zeiten viel außgestanden. A[nn]o 1433 ist es von den Böhmen gantz außgebrandt, die Bürger ermordt, die drinn befundene Ordens-Herren[710] alß den[711] Hauß-Compthur, so auß einem Gräff-/lichen Geschlecht gewesen, Thymo Laugnau, und einen Herrn von Tracknau gefangen[712] / genommen, welch Sie mit grossem Hunger im Gefängniß so plagten,
[132v] daß Sie Treber // fressen müssen, worüber der Hauß Compthur gestorben, die andern endlich rantzioniret / worden[d(177)]. A[nn]o 1454 ergab es sich, nach dem die Dantzker sich den 29. Septemb[ris] abgedungen, / wiederumb an den Orden, worüber Hans Graff von Hohenstein, so zuvor den Dantzigern gedie-/net, daß commando kriegte und denen Dantzigern nicht geringen Schaden zufügete, ist aber A[nn]o / 1456 von den Dantzigern wieder erloffen [!][e(178)] [713]. A[nn]o 1562 [!][714] ist es vom Fritz von Robeneck zu Land / und zu Wasser hefftig belagert und gestürmet worden. Wie auch A[nn]o 1465 wurd es nicht min-/der angefochten, ob Sie woll in beyden Belagerungen ein ziemliches Volck verlohren; erhielt sich / doch nicht destoweniger die Stadt. A[nn]o 1520 wurd es von Wolff von Schönberg dem Orden zu Gutt / eingenommen; alß Er aber wegzog, ergab es sich wieder an Pohlen. Im Dantziger Kriege haben / hieselbst A[nn]o 1577 die Dantziger ein grosse Niederlage gelitten. Im selbigen Jahre wurd es aus / Unvorsichtigkeit der Pohlen, die in einer Scheunen Schweine gesenget hetten, im Grunde außge-/brandt, aber nach der Zeit gutt wiederumb auffgebauet. Im

[c(176)] Mechovi[us], lib. 3. c. 61.
[Matthias a Miechow, Chronica Polonorum. *Vide n(40).*]
[d(177)] Sim. Grunau, Tract. 15. c. 17.
[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 15, cap. 17. *Vide c(3).*]

Dirschau – Diršau, lenkiškai *Tczew*, iš pradžių vadinosi *zu der Saw*[172]; buvo atskira grafystė, Mazovijos kunigaikščio Konrado, Ordinui atidavusio Kulmo žemę, laikais ją valdė grafas Proslausas, kartu su sūnumi pasirašęs dovanojimo aktą. Manoma, jog miestas pastatytas 1209 metais, ten pat 1289 metais gegužės 8-ąją Pomeranijos kunigaikštis Mestovinas įsteigė Pamokslininkų ordino[173] vienuolyną[c(176)], per karus jam teko daug iškęsti. 1433 metais jį visiškai išdegino čekai, gyventojus iššudė, ten buvusius Ordino riterius, kaip antai pilies komtūrą Thymą Laugnau, kilusį iš grafų giminės, ir poną von Tracknau, paėmė nelaisvėn ir taip marino badu, kad jie turėjo sotintis išspaudo-
[132v] mis, // dėl to pilies komtūras mirė, o kiti pagaliau buvo išpirkti[d(177)]. 1454 metais, kai dancigiečiams pavyko išsiderėti dėl rugsėjo 29-osios, jis vėl pasidavė Ordinui, įgulos vadu buvo paskirtas prieš tai tarnavęs dancigiečiams grafas Hansas von Hohensteinas, nuo kurio dancigiečiai labai nukentėjo, o 1456 metais jis vėl pabėgo nuo dancigiečių[e(178)]. 1562 metais [miestą] iš sausumos ir iš jūros pusės su stipriomis pajėgomis apsiautė Fritzas von Robeneckas. Puolimas buvo ne menkesnis negu 1465 metais, per abi apsiaustis žuvo nemažai žmonių, bet miestas vis dėlto išliko. 1520 metais jį Ordinui užėmė Wolffas von Schönbergas, bet jam iššygiavus miestas vėl pasidavė Lenkijai. Per Dancigo karą 1577 metais dancigiečiai čia patyrė didžiulį pralaimėjimą. Tais pačiais metais per lenkų, vienoje daržinėje svilinusių kiaules, neatsargumą beveik visas miestas sudegė, bet po kurio laiko vėl buvo atstatytas.

[e(178)] Sim. Grunau, Tract. 17. c. 3 und 7.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 17, cap. 3, 7.]

[709] *corr. ex* Kriegs. [710] Herren *corr. ex* Herrnn. [711] *corr. ex* der. [712] *post h. v. exc.* wor. [713] *err.* ertloffen; *MSB:* erlauffen. [714] *possib. err. pro* 1462; *MSB* 1462 *corr. ex* 1542.

Schwedischen Kriege A[nn]o 1656 ist / es offt ein Tummel-Platz der Schweden und der Dantzker Soldaten gewesen.

Domnau Stadt und Schloß soll den Nahmen haben von einem Alt-Preussischen Herrn, / so *Dumpan* genandt[715], hat einen schönen Alten Schloßberg mit doppelten Graben und Wallen am / Teuche[716] liegend, darbey auch einen Vierkantigen Ort mit einem Wall und Graben. Ein Viertel / Meil darvon auff der Braunau, wieder einen schönen hohen Alten-Schloßberg. Daß Schloß, so allda / im Teiche liegt, mit dem offenen Städtlein, ist gebauet worden A[nn]o 1400[f(179)]. Ist zuvor ein Kammer-/Ambt gewesen, hernach an die Hoch-Adeliche Familie, derer von Egloffstein und nun durch Hey-/raht an die Herren von Kreytz gediehen, ist vielen Verenderungen unterworffen gewesen, wie / es denn A[nn]o 1459 von den Bartensteinern, Friedländern und Schippenbeilern außgebrandt[g(180)]. / A[nn]o 1520 von den Pohlen geplündert, in welchem Jahr, wie auch A[nn]o 1571 den 28. Maii und offte-/rer gar außgebrandt worden. Jedoch wiederumb einiger Massen auffgebauet[h(181)].

Drinckfuhrt, eine Stadt gebaut 1403, hat auch allerhandt Anfechtung vom Kriege / und Feur gehabt[i(182)], jetzo aber schon, wiewoll schlecht, wieder erbauet.

Eckersberg, ein Schloß vom Orden A[nn]o 1291 erbauet[k(183)], aber von Kinstadt dem Groß-/Fürsten in Littauen, A[nn]o 1361 gäntzlich zerstöret, welches noch gantz wüst lieget. Numehro ists / nur ein Kirch-Dorff, dabey eine schöne lange Brücken über ein Ort, des grossen Sees Spirding / genant[l(184)], gebauet worden.

[f(179)] Henneberg, l. c. pag. 108.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 108. *Vide b(2).*]

[g(180)] Sim. Grunau, Tract. 17. c. 11.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 17, cap. 11. *Vide c(3).*]

[h(181)] Henneberg, l. c. pag. 108, 110.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 108, 110. *Vide b(2).*]

Per 1656 metų karą su švedais jis dažnai virsdavo švedų ir Dancigo kareivių mūšio lauku.

Domnau – Domnau, miestas ir pilis esą buvo pavadinti senovės prūsų didiko *Dumpano* vardu, prie ežero išlikęs gražus senas piliakalnis su dvigubais grioviais ir pylimais, yra kvadrato formos aikštelė su pylimu ir grioviais. Už ketvirčio mylios, prie Braunau stovi kitas aukštas, gražus senas piliakalnis. Ežere esanti pilis su atviru miesteliu buvo pastatyta 1400 metais[f(179)]. Seniau čia buvo apskrities valdyba, vėliau jis atiteko kilmingų didikų von Egloffsteinų šeimai, paskui per vedybas – didikams von Kreytzams, labai dažnai keitė išvaizdą, antai 1459 metais jį degino Bartenšteino, Frydlando ir Šipenbeilio vyrai[g(180)]. 1520 metais čia siautėjo plėšikaudami lenkai, tais pačiais metais, taip pat 1571 metų gegužės 28-ąją ir dar ne kartą jis buvo sudegintas. Bet veikiai būdavo šiek tiek atstatomas[h(181)].

Drinckfuhrt – Drinkfurtas, miestas, pastatytas 1403 metais, taip pat dažnai kentėjo nuo karų ir gaisrų[i(182)], bet nūnai atstatytas, nors ir prastai.

Eckersberg – Ekersbergas, 1291 metais Ordino pastatyta pilis[k(183)], 1361 metais ją visiškai sugriovė Lietuvos didysis kunigaikštis Kęstutis, nuo to laiko likęs niūrus vaizdas. Dabar čia yra bažnytkaimis, per didelį ežerą, vadinamą Spirdingu, vienoje vietoje nutiestas gražus tiltas[l(184)].

[i(182)] Henneberg, l. c. pag. 111.

[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 111.]

[k(183)] Bretki[us], M. S.

[*msc.* Bretkius, Ioannes, Chronicon des Landes Preussen [...]. *Vide a(28).*]

[l(184)] Henneberg, l. c. pag. 112.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 112. *Vide b(2).*]

[715] *MSB:* geheißen. [716] *MSB:* Teiche.

Elbing, jetziger Zeit die festeste Stadt in Preussen, dessen vormahls schönes Schloß ist, / nach dem der Deutsche Orden die Culmische und Pomesanische Länder bezwungen, weiter in Pojesa-/mien gerückt, vom Deutschen Orden zun Zeiten Herman Balcks Landmeisters mit Hülffe / des Volcks, so Ihm der Marggraff von Meissen wieder die Preussen zugeführet; auff ein Werder / in Pojezamien mit dem Elbing Fluß beflossen, davon auch die Stadt und Schloß den Nahmen be-/kommen, A[nn]o 1237 gebaut. Sim[on] Grunau[m(185)] will, Elbing das Schloß sey A[nn]o 1227 auff ein / Ecke des Sees Drausens, an den Fluß Elbing, und daran ein Stadt gebauet, welche bald von / Preussen zerstöret ward; dessen man noch eine Spur A[nn]o 1601 gefunden, indem bey auff-/graben des dahigen Erdreichs man Gläsern Kannen mit Trincken, die die Preussen ihren Ver-/storbenen mitgegeben, gefunden. Zugeschweigen der vielen Ellern Pfähle, die auch daselbst / gefunden werden. Aber vom Orden ist Sie wiederumb gebauet, doch weiter hinauff und in / das Land, da Sie vor jetzt lieget, gesetzt. Etzliche wollen, die Stadt soll A[nn]o 1239 gebauet seyn; / welches von dem zweyten Bau zuverstehen, den Nahmen wie oben erwehnt, hat Sie vom Fluß / Elwing, und nicht von den Aelveonibus erhalten, woher aber der Fluß *Elwing* heyst, ist / im vorigen Buch von den Preussischen Völckern, Cap. 16, §7 erwehnet worden. Es / hat aber da der Orden ein mächtiges Convent
[133r] gehabt, und sind darin 45 Convent-Brüder, // so Priester als Ritter gehalten worden[n(186)]. Hie haben sich viele Lübecker niedergelassen, / im Ansehen derer hat Henrich von Hohenloch der Stadt das erste Privilegium und darinn / das Lübische Recht gegeben, dessen doch keine Stadt in Preussen sich gebraucht. Auß dieser Ur-/sach ist in dem dahigen Stadt-Wapen unter den Zweyen Creutzen das unterste in einem Netz, so / der Lübecker Wapen ist, eingesetzet; wie dann davon Fridrich Zamelius[o(187)] also schreibet:

[m(185)] Tract. 7. cap. 2.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 7, cap. 2. *Vide c(3).*]

[n(186)] Sim. Grunau, Tract. 13, 2.

[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 13, cap. 2.]

Elbing – Elbingas, šiuo metu stipriausias Prūsijos miestas; jo kadaise graži pilis buvo pastatyta 1237 metais, Vokiečių ordinui nugalėjus Kulmo ir Pamedės žemes ir pasistūmėjus toliau į Pagudę, [ją pastatė] Vokiečių ordinas valdant krašto magistrui Hermanui Balckui, jam padėjo Meiseno markgrafo prieš prūsus atsiųsti kariai; pilis iškilo vienoje Pagudės saloje, kurią skalavo Elbingo upės vandenys, iš to kilo miesto ir pilies pavadinimas. Sim[onas] Grunau[m(185)] mano, jog Elbingo pilis buvusi pastatyta 1227 metais viename Drūsens ežero pakraštyje, prie Elbingo upės, o prie jos pastatė miestą, kurį netrukus sugriovė prūsai; 1601 metais dar buvo aptikta jo pėdsakų – kasant žemę rasta stiklo ąsočių su gėrimais, kuriuos prūsai dėdavo į mirusiojo kapą. Be to, kasant taip pat buvo aptikta alksnio polių. Bet Ordinas miestą atstatė, tačiau kiek aukščiau ir labiau į krašto gilumą, tenai, kur jis ir dabar išsidėstęs. Kai kas mano, jog miestas buvęs pastatytas 1239 metais; čia turimas galvoje antrasis miesto pastatymas. Pavadinimas, kaip minėjome, kilęs nuo Elvingo upės, o ne nuo alveonų, bet apie tai, ką reiškia *Elvingo* upė, kalbėta ankstesnėje knygoje apie Prūsijos tautas, 16 skyriuje, 7 paragrafe. O Ordinas ten turėjo didžiulį konventą,
[133r] jame buvo 45 konvento broliai, // tai yra dvasininkai, laikomi riteriais[n(186)]. Čia atsikėlė daug liubekiečių, iš pagarbos jų autoritetui Henrichas von Hohenlohė suteikė miestui pirmąją privilegiją ir Liubeko teises, kuriomis dar nesinaudojo nė vienas Prūsijos miestas. Dėl tos priežasties dabartiniame miesto herbe, turinčiame du kryžius, apatinis yra tinkle, kaip Liubeko herbe; štai kaip apie tai rašo Fridrichas Zamelijus[o(187)]:

[o(187)] In Laude Drusidor.

[Zamelius, Friedrichus, Laus Drusidos sive Elbingiae patriae descriptio, [s.l.], 1631, *possib. altern.* Otiorum delectus sive horae poeticae, [s.l.], 1646.]

Moenia Lubecae, primi struxere Praefecti,
Hi leges Urbi, quas habuere, dabant.
Ut possent olim sua Signa docere minores,
Tot, quot erant Patriae constituere Patres,
Nunc minor est numerus sex et bis quinque leguntur
Auctior octonis curia prisca fuit.
Urbis insigni Crux incubat altera reti,
Sumpsit id a Patria, qui faber urbis erat.

Ist anfänglich erst mit groben Plancken an statt der Mauren befestiget worden, da / denn von A[nn]o 1321 die rechten Mauren mit den Thürmen umb die Stadt auffgerich-/tet worden. A[nn]o 1335 unter des Hohemeisters Dietrichs von Oldenburg regierung[174] {ist}[717] die / schöne und grosse Pfarrkirche daselbst zu bauen angefangen; ist noch in dem Jahrhundert auß-/gefertiget; und zu derselben Zeit ist auch die Neu-Stadt von einem {Ordens}[718] Bruder, Siegfried genannt, / angelegt worden. A[nn]o 1261 soll die Kirche zu S. Nicolai[719] erbauet seyn. Wenn die Kir-/che zu S. Georg vor der Stadt zuerst gebauet, findet man nicht, jedoch ist gewiß, daß die damah-/len schöne Kirch A[nn]o 1400 gantz in Grundt abgebrandt sey; weil man aber danieder im / Auffräumen eine Gesegnete Hostie unverletzt gefunden, da doch das Silber, in welchem Sie / gewesen, verschmeltzet war; hat auß heiliger Devotion kegen[720] dem Hoch-Heiligen Fron-Leich-/nam Christi ein frommer Ordens-Ritter Helwich Schwan die Kirche vor der Stadt zum Hei-/ligen Leichnam gebauet. Umb welche Zeit auch der Stadt-Graben in Elbing ist gefertiget / worden[p(188)]. In dieser Stadt sind auch zwee Klöster gewesen, Eins S. Dominici, das Zweyte / S. Brigittae. In den Kriegen ist es im Anfang des Zweyten Abfals von den Preussen hart / belagert und gestürmet worden; allein die Ordens-Brüder mit den Bürgern wehrten sich ritter-/lich, daß die Preussen unverrichter Sachen abziehen müsten. In der Fehde mit Swantipol Her-/tzogen in Pommern

[p(188)] Hartknoch, Alt und Neu Preuss. pag. 381.
[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 381. *Vide g(7).*]

Pirmieji mūrus pastatė Liubeko prefektai,
Jie suteikė miestui įstatymus, kokius turėjo [Liubeke].
Kad savo potvarkius galėtų išaiškinti žemesniems žmonėms,
Kadaise paskyrė tiek tėvų [tarėjų], kiek buvo tėvynėje.
Dabar [jų] skaičius mažesnis – išrenkama šešiolika,
Anksčiau senoji miesto taryba buvo aštuoniais gausesnė.
Miesto herbe antrasis kryžius guli tinkle,
Jį perėmė iš tėvynės, kuri buvo miesto kūrėja.

Iš pradžių miestas buvo aptvertas tik nedailintų lentų tvora, o 1321 metais miestą jau juosė tikra mūrinė siena su bokštais. 1335 metais, valdant didžiajam magistrui Dietrichui von Oldenburgui[174], {buvo} pradėta statyti didžioji parapijos bažnyčia; tame pačiame amžiuje ji buvo ir pastatyta; tuo pačiu metu {Ordino} brolis, vardu Siegfriedas, pradėjo statyti ir Naujamiestį. Manoma, jog 1261 metais buvo pastatyta Šv. Mikalojaus bažnyčia. Kada buvo pastatyta priešais miestą stovėjusi Šv. Jurgio bažnyčia, duomenų nėra, bet tikrai žinoma, kad 1400 metais iki pamatų sudegė tuomet jau stovėjusi graži bažnyčia, nes tvarkant degėsius buvo rasta visiškai sveikutėlė pašventinta ostija, nors sidabras, į kurį ji buvo įdėta, buvo išsilydęs; iš pamaldumo Švenčiausiajam Kristaus kūnui Ordino riteris Helwichas Schwanas miesto prieigose pastatydino Švenčiausiojo Dievo kūno bažnyčią. Tuo metu buvo iškastas ir griovys aplink miestą[p(188)]. Tame mieste buvo ir du vienuolynai. Vienas Šv. Dominyko, kitas – Šv. Brigitos. Per karus tuoj po antrojo atsimetimo miestas kentėjo nuo stiprios prūsų apsupties ir puolimų; bet Ordino broliai ir gyventojai gynėsi taip riteriškai, jog prūsai buvo priversti pasitraukti nieko nepešę. Kovodami su Pomeranijos kunigaikščiu Sventopelku, kartu su miestiečiais Ordino broliai surengė

[717] *al. m. supra lin.* [718] *al. m. supra lin.* [719] i *al. m. corr. ex* o. [720] *MSB:* gegen.

haben die Ordens-Brüder mit den Bürgern tapffere Ausfälle gethan; / und sich sehr woll gehalten, ja, da einsmahls Swantipol, in dem die Ordens-Brüder mit / den Bürgern ins Land mit hinein gezogen und die Stadt schlecht mit Manns-Volck besetzt war, / mit einer grossen Macht unversehens vor die Stadt kam; haben allerdings die Weiber und Jung-/fer Gewehr und Harnisch angezogen und den Feind abgehalten, daß Er unverrichter Sachen / abgezogen[q(189)]. Im Jahr Christi 1273 wurd die Stadt von den Pojezanen belagert, da im / Außfall der Bürger auff der Lipperths-Mühl die Stadt starck eingebüsset, worauff die Müh-/le abgebrandt[r(190)]. Im Jahr Christi 1365 hat Kniprod der Hohemeister daselbst verordnet / ein Niederlage, daß die Pomezaner und Masuren ihre Wahren nicht weiter als gegen Elbing / führen und da zuerst die Wahren Feil halten solten[s(191)]. Im Jahr Christi 1395 hat das / Weissel-Wasser von vielen damahligen Regen bey Graudentz grosse Sandberge umgerissen, / den Nagott verfüllet, die Fahrt auß der Weissel ins Haff und der Elbinger-Tieff sambt / ihren Störfang verdorben, allhier ist A[nn]o 1440 am Sonntag Reminiscere[175] auff Zulassung / Paul Rußdorffs Hohemeisters ein Landtag gehalten, auff welchem der Bundt gemacht und / beschlossen worden[t(192)]. Im Jahr Christi 1454 hat sich
[133v] die Stadt dem König in Pohlen ergeben, // und vor die Gütter zur Compterey gehörig, jährlich 400 f[loren] Ungerisch, und wenn der König Sie / besucht, 100 M[a]r[k][721] zur Zehrung zu geben versprochen. Hierauff wurd dem Hohemeister entsagt, / auch das Schloß auffgefordert, welches ein Junger Herr Reuß nicht so fort auffgeben wolte; / muste es ⌈aber doch[722] endlich verlassen; worauff die Bürger in gesambt es erloffen, alles auß dem / Schloß nahmen und in den Grund zerstöreten biß auff den Korn-Hoff, darauß sie S. Brigitten / Kloster, die vor Zeiten allda herberget hätte, bauten[u(193)]. In demselben Jahre huldigte

[q(189)] Nic. Jeroszin.
[*msc.* Jeroschin, Nicolaus, Di kronike von Prunzinlandt [...]. *Vide s(144).*]
[r(190)] Mechovi[us], lib. 3. c. 60.
[Matthias a Miechow, Chronica polonorum. *Vide n(40).*]
[s(191)] Sim. Grunau, Tract. 13. c. 2.
[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 13, cap. 2. *Vide c(3).*]

keletą narsių išpuolių; ir labai šauniai laikėsi, – pavyzdžiui, kartą, kai Ordino broliai su miestiečiais buvo išvykę į krašto gilumą ir mieste buvo likę nedaug karių, netikėtai prie miesto priartėjo Sventopelkas su stipriomis pajėgomis, tada moterys ir merginos griebė šarvus ir ginklus ir taip atrėmė priešą, kad jis pasitraukė nieko nepešęs[q(189)]. 1273 Kristaus metais miestą apsupo pagudėnai, per miestiečių puolimą prie Lipperto malūno miestas labai nukentėjo, o malūnas sudegė[r(190)]. 1365 metais didysis magistras Kniprode įsakė įrengti sandėlius, kad pamedėnai ir mozūrai savo prekes vežtų tik iki Elbingo ir ten jas pardavinėtų[s(191)]. 1395 Kristaus metais po gausių liūčių Vyslos vanduo ties Graudencu paplovė didžiulius smėlio kalnus, kurie užpylė Nogatą, apsunkino išplaukimą iš Vyslos į marias ir sugadino Elbingo įplauką, o kartu ir eršketų gaudymą. Čia 1440 metų *Reminiscere* sekmadienį[175], gavus didžiojo magistro Paulio Rußdorfo leidimą, buvo sukviestas krašto landtagas, kuriame buvo sudaryta ir įteisinta Sąjunga[t(192)]. 1454 Kristaus metais miestas pasidavė Lenkijos karaliui, //
[133v] pasižadėjo už komtūrijai priklausantį turtą kasmet mokėti po 400 vengriškų florinų, o apsilankius karaliui jo kelionės išlaidoms duoti 100 markių. Po to buvo atsakyta didžiajam magistrui ir [jis] paragintas išsikraustyti iš pilies, kurią jaunasis ponas Reußas nenoromis, bet galop vis dėlto turėjo palikti; kai tik ji atiteko miestiečiams, jie ėmė viską iš jos vilkti ir viską sugriovė iki pamatų, išskyrus grūdų sandėlį – iš jo jie pastatė Šv. Brigitos, kuri kažkada ten buvo nakvojusi, vienuolyną[u(193)]. Tais pačais metais miestas prisiekė ištikimybę karaliui

[t(192)] Sim. Grunau, Tract. 15. cap. 22.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 15, cap. 22.]
[u(193)] Sim. Grunau, Tract. 16 *[!]*. cap. 8 *[!]*.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 15, cap. 22.]

[721] r *corr. ex* e. ⌈...[722] *MSB:* doch aber.

die Stadt / dem Könige Casimiro und erlangete die Freyheit, zehn Jahr lang Schilling und Pfennig zu mün-/tzen. Ist in diesem grossen Kriege von des Ordens-Leuten offters angerennet worden; dabey der / Stadt ein nicht geringer Schade geschehen[x(194)]. Im Jahr Christi 1493 zerrieß ein grosser Norden-/Sturm das Elbinger Bollwerck, wodurch die Steine mit Sand vertrieben und noch mehr das Tieff / verdorben ward. Im Jahr Christi 1506[723] kriegten die Elbinger einen Feind Nahmens Hillebrandt, / unter dem Orden gesessen, der mit seinem Compan Urban Heschke grossen Schaden gethan, / daß die Elbinger nicht recht woll sicher ausser ihrer Stadt handlen und wandlen könten. A[nn]o / 1521 kombt des Hohemeisters Volck 2000 Mann starck gar still und unvermerckt des Nachts / für die Stadt Elbing, fingen die Wache für[724] der Stadt; nahmen viel Häuser mit List und Hülffe eines / kleinen Mägdleins ein, bunden die Leute darinnen, damit ihr Ankunfft nicht offenbahr würde. Des / Morgens, als man aufschloß und die Zugbrücken niederließ, wolten Sie die Stadt erlauffen, aber / die Bürger wurden es gewahr, und wolten die Zugbrücken wieder auffziehen; die Feinde mit den / Hellebarten zogen nieder, das also die Zugbrücken auß den Angeln sprang und in den Graben fiel, / die Feinde kriegten den Schieß-Garten und zween Thürme ein, kamen auff die Maure, erschossen / etzliche auff dem Marckte, wurden auch etzliche der Feinde auff den Mauren erschossen. Die Feinde / wolten das Schoß-Gatter, so abgelassen, und die Thoren, so wieder zugeschlossen waren worden, auß-/heben; die auff dem Thor schlugen das Gewölb durch, wurffen einen Schorstein Aschen und Gemölle / hinab, daß Sie für[725] Staube nicht fort könten kommen. Moritz Knebel, Oberster unter den Fußknech-/ten, wurd auff der Mauren in einen Fuß geschossen, das man Ihn abbringen muste; derhalben / auch die andern den Muth verlohren, wiechen, zündeten die Häuser in der Vorstadt an und zogen / im Rauch ab und davon[y(195)]. A[nn]o 1523. Verboth der Raht in Elbing denen Ordens-Leuten S. /

[x(194)] Sim. Grunau, Tract. 17 *[!]*. cap. 3 *[!]*, S. 16, 18, 20.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 15, cap. 22.]

Kazimierui ir gavo teisę dešimt metų kalti šilingus ir pfenigus. Per tą Didįjį karą jį ne kartą puolė Ordino nariai, ir miestas visada gerokai nukentėdavo[x(194)]. 1493 Kristaus metais smarki šiaurės audra sugriovė Elbingo krantinę, dėl to su smėliu susimaišę akmenys dar labiau užteršė įplauką. 1506 Kristaus metais elbingiečiai įsigijo priešą, vardu Hillebrandtas, priklausiusį Ordinui; su sėbru Urbanu Heschke jis padarė daug žalos visam miesto ūkiniam gyvenimui, už miesto ribų elbingiečiai nebesijautė saugūs. 1521 metais vieną naktį 2000 didžiojo magistro karių tyliai ir nepastebimai prisiartino prie Elbingo, suėmė miesto sargybinius; klasta ir padedami vienos mažos mergaitės užėmė daug namų, ten buvusius žmones surišo, kad jų atėjimas liktų nepastebėtas. Rytą, atidarius vartus ir nuleidus pakeliamąjį tiltą, jie norėjo pasprukti, bet miestiečiai juos pastebėjo ir vėl pradėjo kelti tiltą; priešai su alebardomis puolė traukti žemyn, tiltas išsinėrė iš vyrių ir nukrito į griovį, priešai įsiveržė į šaudymo parką, užėmė du bokštus, užsiropštė ant sienos, nušovė keletą turgaus aikštėje buvusių žmonių, ant sienos buvo nukauti ir keli priešai. Priešai norėjo pakelti nuleistas pilies grotas ir vėl uždarytus vartus; užlipusieji ant vartų pradaužė lubų skliautus, numetė žemyn kaminą, pilną pelenų ir visokio šlamšto, kad anie dėl kilusių dulkių nebegalėtų pajudėti. Moritzą Knebelį, pėstininkų vyresnįjį, ant sienos taip sužeidė į koją, kad jį teko išnešti; dėl to ir kiti neteko drąsos, ėmė trauktis, priemiestyje padeginėjo namus ir spruko [slepiami] dūmų[y(195)]. 1523 metais taryba Šv. Dominyko ordino vienuoliams draudė naktimis skambinti varpais, o dienomis sakyti

[y(195)] Henneberg, l. c. pag. 118, 119.
[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 118, 119. *Vide b(2).*]

[723] 5 *corr. ex illect.* [724] *MSB:* vor. [725] *MSB:* vor.

Dominici, des Nachts zu leuten und des Tages zu predigen, drauff einige von den Patribus / wegzogen, worauff Ein Raht, das Kloster-Silberwerck und Geschmiede, auff das Rahthauß nam. / Darauff ein Tumult in der Stadt, der einige Jahr gewehret, entstanden, biß endlich nach vielen / Commissionen A[nn]o 1526 durch den König Sigismundum die Sache gehoben worden[z(196)]. Im ersten / Schwedischen Kriege A[nn]o 1627 ist es, wie auch alß A[nn]o 1656 von den Schweden erobert worden, / worauß den angräntzenden Ländern ein nicht kleiner Schaden geschehen.

Engelsburg, auff Pohlnisch *Pokrzywno,* ein Schloß im Culmischen Lande, soll im An-/fang des Ordens gebaut seyn, hat ein Convent, so von wegen der Frommen Brüder im grossen / Ruff gewesen, drumb billig Engelsburg[176] genandt worden, hieselbst im Anfang des XIV. Jahr-/hunderts ein General-Capitel gehalten worden, drinn 51 Comptures gutte Ordnung / wegen Maaß und Gewicht gemacht haben. Ist A[nn]o 1454 vom Bunde den Pohlen zu gutt / eingenommen worden, worunter es noch ist.

Deutsch-Eylau, ist A[nn]o 1328 vom Henrich von Schrottenthal erbauet. Hat sich anfäng-/lich mit zu dem Bunde und an die Pohlen gegeben. Nach dem aber die Pohlen vor Conitz A[nn]o 1454 / geschlagen worden; hat es sich wieder dem Orden ergeben, doch nach der Zeit wieder an Pohlen / gekom[m]en. A[nn]o 1520 ist es vom Herrn Graff Quirin Schlick und N. Faßholt dem Orden / zu Gutt eingenommen[aa(197)]. //

[134r] Preusch-Eylau ist gebaut von Arnold von Eulenstein, etwa A[nn]o 1328, dabey das Städt-/chen A[nn]o 1336 angeleget worden, so A[nn]o 1400 vom Donner außgebrandt. A[nn]o 1455 ergab es / sich an den Orden, ist aber von den Pohlen noch in demselbigen Jahr erobert und außgebrandt / worden. A[nn]o 1520 belagerten die Pohlen das Schloß;

[z(196)] Henneberg, l. c. p. 120 biß 126.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 120–126.]

pamokslus; netrukus keletas tėvų išvyko, o vienuolyno sidabro dirbtuves ir kalvę taryba perdavė rotušės žinion. Tada mieste kilo didelė sumaištis, trukusi keletą metų, kol pagaliau po kelių komisijų 1526 metais tą reikalą sutvarkė karalius Žygimantas[z(196)]. Per pirmąjį karą su Švedija 1627 metais, kaip ir 1656 metais, jį užėmė švedai, dėl to nemažai nukentėjo kaimyninės žemės.

Engelsburg – Engelsburgas, lenkiškai *Pokrzywno,* pilis Kulmo žemėje; manoma, kad pastatyta pirmaisiais Ordino valdymo metais, turi konventą, vienuoliai jai buvo pelnę gerą vardą, todėl ją pagrįstai pavadino *Engelsburg*[176]. XIV amžiaus pradžioje joje įvyko visuotinis kapitulos susirinkimas, kuriame 51 komtūras patvirtino matų ir svorių dydžius. 1454 metais ją Lenkijos naudai užėmė Sąjunga, iki šiol priklauso [Lenkijai].

Deutsch-Eylau – Vokiečių Ylava, ją 1328 metais pastatė Henrichas von Schrottenthalis. Iš pradžių prisijungė prie Sąjungos ir lenkų. O 1454 metais sumušus lenkus prie Konico vėl pasidavė Ordinui, bet po kurio laiko vėl atiteko lenkams. 1520 metais ją Ordinui užėmė ponas grafas Quirinas Schlickas ir N. Faßholtas[aa(197)]. //

[134r] *Preusch-Eylau* –Ylava, pilį maždaug 1328 metais pastatė Arnoldas von Eulensteinas, 1336 metais pradėtas statyti miestelis, kuris 1400 metais sudegė per gaisrą, kilusį trenkus perkūnui. 1455 metais [pilis] pasidavė Ordinui, bet dar tais pačiais metais ją užėmė ir sudegino lenkai. 1520 metais lenkai apsupo pilį, bet pilies valdytojas Friedrichas

[aa(197)] Sim. Grunau, Tract. 11. cap. 12; Tr. 17. c. 3; Henneberg, l. c. 129.
[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 11, cap. 12; tract. 17, cap. 3. *Vide c(3)*;
Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 129. *Vide b(2).*]

allein der Gouverneur Friedrich Truckses / und ein Liefflander Viereck[177] defendirten das Schloß, die Stadt aber würde vom Feinde außgeplün-/dert[bb(198)].

Fisch-hausen, Stadt und Schloß soll gebauet seyn A[nn]o 1269. War vor dem eine Residentz / des Bischoffs von Samlandt und zun Zeiten Georg Polentz[726] (der vom Röm. Catholischen Glau-/ben zum Lutherthumb getreten) dem Ersten Hertzogen in Preussen Albrecht Marggraffen / zu Brandenburg beydes Schloß und Stadt, ja sein gantz Bischthumb abgetreten und ad dies vitae / Ihm die Residentz zur Balga außgedungen; dadurch es ans Hertzogthumb gediehen. Numehro / ists eine Residentz des Vogts von Fischhausen, der einer mit von den Vier Ober-Hauptleuten / im Hertzogthumb Preussen ist. Dieses Schloß hat von den Rinoern, die man jetzt *Kumejer* / nennet[178], offters manchen blinden Anrann erlitten, und da Sie gleich das Schloß angefangen zu / stürmen, ists doch ungeacht eins mahls nur Ein Ordens-Bruder und Ein Knecht darauff gewesen, / wunderlich erhalten worden. Im Grossen Kriege ist Schloß und Stadt vom Orden behalten worden. / A[nn]o 1456 den 28. October ward es von 800 Mann Dantzker Volck, da über Henrich von Staden / und Michael Erdmann Hauptleute waren, angesprengt, da Sie die Stadt erlieffen, Sie sambt 106 / Dörffer, in der Gegend gelegen, außplünderten, auch das geraubte Gutt in ihre Böhte, mit welchen / Sie auff Samland kommen waren, brächten, die übrigen aber auff weitern Raub außgingen. / Die Kniephöffer aber hievon berichtiget[727], setzten denen Räubern nach, kriegten Sie sambt ihren / Hauptleuten gefangen, die das geraubte Gutt wieder theur gnug vergütten müssen. Ein glei-/ches geschach auch A[nn]o 1462, da die Elbinger das Städtlein sampt der Kirchen außplünderten, / und da Sie den Raub zu Wasser nach Hause bringen wollen, strandeten Sie ⌈(nebst 40 Pohlen)[728] / an des Hertzoges Land; deßwegen Sie ergrieffen und alß Kirchen-Räuber geradbrechet worden. / Auß diesem Ambt

[bb(198)] Sim. Grunau, Tract. 17. cap. 5; Henneberg, l. c. pag. 29.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 17, cap. 5;
Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 29.]

Truchsessas ir keturkampė rikiuotė iš Livonijos[177] pilį apgynė, tačiau miestą priešas nusiaubė [bb(198)].

Fisch-hausen – Fišhauzenas, miestas ir pilis esą pastatyti 1269 metais. Kadaise čia buvo Sembos vyskupo rezidencija, o Georgas Polentzas (jis iš Romos katalikų tikėjimo buvo perėjęs į liuteronų) pilį ir miestą, netgi visą vyskupystę atidavė pirmajam Prūsijos kunigaikščiui, Brandenburgo markgrafui Albrechtui, o sau iki gyvenimo pabaigos išsiderėjo rezidenciją Balgoje; taip ji buvo priskirta kunigaikštystei. Šiandien čia yra Fišhauzeno fogto, kuris yra ir vienas iš keturių vyriausiųjų Prūsijos kariuomenės vadų, būstinė. Šią pilį ne kartą be jokios priežasties puolė rinaviečiai, šiandien vadinami *kumėniečiais*[178], ir iš karto imdavo šturmuoti; nors pilyje nuolat būdavo tik vienas Ordino brolis ir vienas knechtas, vis dėlto pilis tarsi per stebuklą išliko sveika. Per Didįjį karą pilis ir miestas išliko Ordino rankose. 1456 metų spalio 28 dieną čia atjojo 800 ginkluotų Dancigo vyrų, vadovaujamų Henricho von Stadeno ir Michaelio Erdmanno; įsiveržę į miestą, jie nusiaubė jį ir 106 apylinkių kaimus, prisiplėštą grobį sukrovė į valtis, kuriomis buvo atplaukę į Sembą, kiti leidosi toliau plėšikauti. Bet kai ši žinia pasiekė knypaviečius, jie puolė vytis plėšikus, paėmė nelaisvėn kartu su vadais, kurie už išvogtą turtą turėjo labai brangiai sumokėti. Panašiai atsitiko ir 1462 metais, kai miestelį ir bažnyčią nusiaubė elbingiečiai; norėdami prisiplėštą grobį parsiplukdyti vandeniu, jie (kartu su 40 lenkų) išsilaipino kunigaikščio žemėje, todėl juos sučiupo ir

[726] *MSB:* von Polentz. [727] *MSB:* benachrichtiget. ⌈...[728] *MSB nesuskliausta :/: Im MSB nich eingeklammert.*

Fischhausen krieget numehro die Academie zu Königsberg ihre Besoldung / und Getreydigt.

Frauenburg, ein Thum und Stadt im Hockerlande, wozu ein Stück Landes von drey / Meilen breit und lang angehöret, selbiges Land ist von Einer Königlichen Princessin auß Preus-/sen, *Zompna* genent[179], des Geschlechts der Nartzen, so Herrn über die Nerien gewesen, dem Er-/meländischen Bischoff Henrico I. geschenckt worden. Der bauete den Thum sambt dem Städt-/lein und hieß es darumb *Frauenburg*. A[nn]o 1455 ist diese Stadt von Henrich Reuß von / Plauen außgebrandt. A[nn]o 1460 haben es die Braunsberger angerent, sind aber da von mit / grossem Verlust abgeschlagen. So hat auch der Thum A[nn]o 1462 eine Belagerung vom Orden / außstehen müssen, da ebenfals des Ordens Volck abweichen müssen. A[nn]o 1478 ergab sich der / Thum dem König und Biliorim, dieser stalte seine Pferde in der Thum-kirche. A[nn]o 1520 ward / die Stadt geplündert und außgebrandt und A[nn]o 1577 den 17. September von den Dantzigern / gebrandtschatzt.

Friedek, Pohlnisch *Wąmbrišna,* im Colmischen Lande ist gebauet A[nn]o 1331, und da es kaum / fertig gewesen, von einigen Pohlen eingenommen, von welchen es der Orden wieder einlösen müste. / Ist auch A[nn]o 1410, item A[nn]o 1414 zweymahl von dem König Jagiello und A[nn]o 1464 von den Thor-/nern eingenommen, da es allewege nicht geringen Schaden erlitten[cc(199)], ist von den Schweden A[nn]o / 1656 eingenommen worden.

Friedlandt, eine Stadt auff Natangen A[nn]o 1312 gebaut. A[nn]o 1454 stürmet Hen-/rich Reuß die Stadt, gewann die Mühlen, kam zum Theil herein, die Bürger liessen das / Schoß-Gatter fallen, darüber 300
[134v] Mann von Ordens Volck umbkam[m]en. Ein gleiches geschahe // auch A[nn]o 1458, darüber Georg von Schlieben Hauptmann zu Ressel, drey Ordens-Herrn / und 38 Edelleut gefangen worden[dd(200)]. A[nn]o 1461 wurd es dem Orden verrahten, da der Pfarr-/herr und der

[cc(199)] Sim. Grunau, Tract. 14. cap. 14; Tr. 15. cap. 8; Tr. 17. cap. 1.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 14, cap. 14; tract. 15, cap. 8; tract. 17, cap. 1.]

kaip bažnyčios turto grobėjams įvykdė mirties bausmę ratu. Ši Fišhauzeno apskritis išlaiko Karaliaučiaus akademiją, moka [darbuotojams] atlyginimus ir tiekia grūdus.

Frauenburg – Frauenburgas, katedra ir miestas Hokerlande, jam priklauso trijų mylių ilgio ir pločio teritorija, tas žemes Varmės vyskupui Henricui I buvo padovanojusi Prūsijos kunigaikštytė, vardu *Zompna*, iš Nartzenų giminės, valdžiusios neriją. Dėl to vyskupas, ten pastatęs katedrą ir miestelį, pavadino jį *Frauenburg*[179]. 1455 metais šį miestą sudegino Henrichas Reußas von Plauenas. 1460 metais jį puolė braunsbergiečiai, bet, patyrę didelių nuostolių, buvo atmušti. 1462 metais Ordinas buvo apgulęs ir katedrą, bet ir jo kariai buvo priversti pasitraukti. 1478 metais katedra pasidavė karaliui ir Biliorimui, šis katedrą pavertė arklide. 1520 metų rugsėjo 17 dieną miestas vėl buvo siaubiamas ir deginamas, o 1577 metais jį apiplėšė dancigiečiai.

Friedek – Frydekas, lenkiškai *Wąmbrišna*, [pilis] pastatyta Kulmo žemėje 1331 metais; vos spėjus įrengti, ją užėmė keli lenkai, iš kurių Ordinui ją vėl teko išpirkti. 1410 metais, taip pat du kartus 1414 metais ją buvo užėmęs karalius Jogaila, o 1464 metais toruniečiai, ir visada ji stipriai nukentėdavo[cc(199)]; 1656 metais ją užėmė švedai.

Friedlandt – Frydlandas, Notangos miestas, pastatytas 1312 metais. 1454 metais miestą puolė Henrichas Reußas, užėmė malūnus, dalį miesto, miestiečiai išvertė pilies grotas, joms griūvant žuvo 300 Ordi-
[134v] no kariuomenės vyrų. Panašiai atsitiko // ir 1458 metais, tada buvo paimti nelaisvėn Georgas von Schliebenas, Reselio įgulos vadas, trys Ordino riteriai ir 38 kilmingieji[dd(200)]. 1461 metais jis buvo išduotas

[dd(200)] Sim. Grunau, Tract. 17. cap. 5 et 23 *[!]*.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 17, cap. 5, 18.]

Burgermeister den Orden einließ[ee(201)]. A[nn]o 1466 ist es von des Hochmeisters / Volck, weil es nicht contribuiren wollen, gantz außgeplündert und verbrant worden. A[nn]o 1553 / ist [in][729] der Stadt Feur angelegt und gantz außgebrandt worden[ff(202)].

Friedrichsburg in Nadrawen, A[nn]o 1587 erbauet von M. G. Georg Friedrich, man nen-/net[730] es aber noch wie vorhin *Laukiszken.*

Garden-See. Eine Stadt A[nn]o 1311 gebauet, andere setzen A[nn]o 1328, in Pomezanien, wurd / A[nn]o 1454, weil es sich wieder an den Orden ergeben, von den Pohlen eingenommen, geplündert / und außgebrandt.

Georgenburg, A[nn]o 1259 von Bernhard von Homhausen[731], Landmeister in Liefland, mit / den Preussen und Liefländern gebauet, hat erst *Karsowin* geheyssen. Ist bald darauff von den / Preussen und Liettauen belagert und eingenommen worden. A[nn]o 1364 hat es Kinstadt er-/obert und das gantze Ampt verheret. Nicht lang darnach hat es Withold mit List erobert, drü-/ber 6 Chor-Herrn erstochen, 18 Knecht umbgebracht und der Pfleger drauff in den Graben / gestürtzet worden. Ist auch im Schwedischen Krieg A[nn]o 1656 und 1679 eingenommen worden.

Gerdauen, Schloß und Stadt, im Bartenland, ist erst ein Ritter-Sitz eins Preussischen Herrn, / *Gerdawo* mit Nahmen, gewesen; der ein Christ worden, deßwegen Er von den Christen verfolget [!] / worden. Und weil Er Ihre Anfeindung nicht länger übertragen könte, zündete Er das Schloß an und / zog mit den Seinen davon. Aber von Henrich von Eysenberg Compthur zu Königsberg A[nn]o 1312 repa-/riret und A[nn]o 1325 bemauret, darbey eine Stadt angeleget. Woselbst nach der Zeit ein Dominicaner / Kloster auch ist erbauet worden[gg(203)], hat offt vom Feur Schaden gelitten. Numehro an die Herrn von / Schlieben erblich gediehen.

[ee(201)] Sim. Grunau, Tract. 17. c. 23 *[!].*

[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 17, cap. 18.]

[ff(202)] Henneberg, l. c. p. 135.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 135. *Vide b(2).*]

Ordinui, nes Ordiną įsileido klebonas ir burmistras [ee(201)]. Kadangi miestas nenorėjo mokėti kontribucijos, 1466 metais didžiojo magistro kariuomenė jį visiškai nusiaubė ir išdegino. 1553 metais miestas buvo padegtas ir visiškai sudegintas [ff(202)].

Friedrichsburg – Frydrichsburgas, Nadruvoje, 1587 metais pastatė markgrafas Georgas Friedrichas, bet vietovė, kaip ir anksčiau, vadinama *Laukiszken.*

Garden-See – Gardenzė, miestas pastatytas 1311 metais, kai kas nurodo 1328 metus, Pamedėje; dėl to, kad vėl pasidavė Ordinui, 1454 metais lenkai jį užėmė, nusiaubė ir sudegino.

Georgenburg – Georgenburgas, [jį] pasitelkęs prūsus ir livoniečius 1259 metais pastatė Bernhardas von Homhausenas, Livonijos krašto magistras; iš pradžių [pilis] vadinosi *Karsowin*. Netrukus ją apsupo ir užėmė prūsai ir lietuviai. 1364 metais [pilį] užėmė Kęstutis, nusiaubė ir visą valsčių. Neilgai trukus [pilį] klasta užėmė Vytautas, tada buvo nudurti 6 kanauninkai, nužudyta 18 knechtų, o prižiūrėtojas įmestas į griovį. [Miestelis] buvo užimtas ir per karus su Švedija 1656 ir 1679 metais.

Gerdauen – Girdava, pilis ir miestas Bartoje, iš pradžių čia buvo prūsų didiko, vardu *Gerdawo,* dvaras; jis buvo apsikrikštijęs, dėl to [!] krikščionys jį persekiojo. Nebegalėdamas ilgiau kęsti jų puldinėjimų, jis padegė pilį ir su saviškiais pasitraukė. Bet Henrichas von Eysenbergas, Karaliaučiaus komtūras, 1312 metais pilį atstatė, 1325 metais išmūrijo sieną ir šalia įkūrė miestą. Vėliau ten buvo pastatytas Dominikonų vienuolynas [gg(203)], miestas dažnai nukentėdavo nuo gaisrų. Dabar jis pagal paveldėjimo teisę priklauso ponams von Schliebenams.

[gg(203)] Sim. Grunau, Tract. 11 *[!]*, cap. 9 *[!]* et 1 *[!].*

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 9(C), cap. 1; tract. 9(D), cap. 2. *Vide c(3).*]

[729] *in MSB.* [730] *MSB:* heißet. [731] *MSB:* Hornhausen.

Germau, oder *Girmau* [!][732] jetzo wüst, aber vorhin ein guttes Schloß gewesen; ist A[nn]o 1464 / von den Elbingern verwüstet[hh(204)].

Gillgenburg, Pohlnisch *Dąmbrowno*, ist von Ludero Hertzog in Braunschwieg, alß / Er noch Compthur zu Christburg gewesen, A[nn]o 1326 gebauet worden. Ist A[nn]o 1410 von den / Tartern eingerant und nach verübter grausahmen Tyranney außgebrandt, welches auch A[nn]o 1439 / geschehen ist. A[nn]o 1520 fielen Sie vom Orden ab. Ist A[nn]o 1578 und sonsten noch abgebrant.

Golba, ist von Conrad Sak A[nn]o 1300[ii(205)] gebauet, hat einen Convent gehabt, ist / offters von den Pohlen erstiegen worden, alß A[nn]o 1410, 1432 von Witoldo[180], A[nn]o 1454, / auch A[nn]o 1462.

Goldap[733], Stadt A[nn]o 1564[734], vom Marggraff Albrecht Ersten Hertzog in Preussen / angelegt, ein Narrhaffter[735] Ort, hat im Schwedischen Kriege A[nn]o 1656 von den Quartianern / viel außgestanden; zugeschweigen, das es zum offtern abgebrandt, doch bauen Sie bald wieder.

Graudentz, erst *Grodek* geheyssen, ein Alt Schloß, wovor Boleslaus Audax / A[nn]o 1060 mit einer starcken Armee kommen, aber nicht zu erobern vermocht, ist aber A[nn]o 1299 / vom Orden anders gebaut, ist offters dem Orden abgenommen worden, alß A[nn]o 1410 nach der Tan-/nenbergischen Schlacht, A[nn]o 1439 von Vladislao III., A[nn]o 1454 vom Bunde und ob zwar A[nn]o 1455 / der Hohemeister davor kom[m]en, kunte Er es doch nicht erobern. Und ist sieder der Zeit bey den Her-/ren Pohlen geblieben[kk(206)]. Im Schwedischen Kriege 1656 ist es von den Schwedischen mehr befestiget; / und haben Sie dem Pohlen viel zu thun gemacht, ehe Sie es erobern kundten.

Guttstadt, im Landchen Glottau, soll A[nn]o 1325 Friedrich Liebenzell unter dem Bischoff / Eberhardt gebauet und gemauret haben.

[hh(204)] Sim. Grunau, Tract. 17. c. 16.

[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 17, cap. 16.]

[ii(205)] Bretki[us], M. S.

[*msc.* Bretkius, Ioannes, Chronicon des Landes Preussen [...]. *Vide a(28).*]

[kk(206)] Mechovi[us], lib. 2. c. 16; Herburt, lib. 8. c. 3; Sim. Grunau, Tract. 14. c. 14 *[!]*; Tr. 15. c. 20 *[!]*; Tr. 17. c. 5.

[Matthias a Miechow, Chronica Polonorum, lib. 2, cap. 16. *Vide n(40);*

Germau, oder *Girmau* – Girmava, dabar negyvenama vietovė, bet seniau ten stovėjo gera pilis; 1464 metais ją nusiaubė elbingiečiai [hh(204)].

Gilgenburg – Gilgenburgas, lenkiškai *Dąmbrowno*, [pilį] 1326 metais pastatė Braunšveigo hercogas Luderas, dar būdamas Kristburgo komtūru. 1410 metais ją puolė totoriai, žiauriai siautėjo ir nusiaubę padegė. Tas pats atsitiko ir 1439 metais. 1520 metais jie atsimetė nuo Ordino. 1578 metais ir dar vėliau degė.

Golba – Golba, [pilį] 1300 metais pastatė Conradas Sackas[ii(205)], ji turėjo konventą, pilį dažnai užimdavo lenkai, kaip antai 1410; 1432 metais ją buvo užėmęs Vytautas[180] ir [lenkai] 1454, taip pat ir 1462 metais.

Goldap – Geldapė, miestą 1564 metais įkūrė markgrafas Albrechtas, pirmasis Prūsijos kunigaikštis; daug pajamų teikianti vietovė, per karą su švedais 1656 metais labai nukentėjo nuo samdomų kareivių; nors miestas dažnai degė, bet vis būdavo atstatomas.

Graudentz – Graudencas, pirma vadinosi *Grodek*, sena pilis, 1060 metais prie jos su stipria armija atžygiavo Boleslovas Narsusis, bet nepajėgė užimti, o 1299 metais Ordinas ją perstatė; ne kartą Ordinas buvo jos netekęs, antai 1410 metais po Žalgirio mūšio, 1439 metais ją atėmė Vladislovas III, 1454 metais – Sąjunga, ir nors 1455 metais prie jos atžygiavo didysis magistras, bet užimti nepajėgė. Nuo to laiko jos šeimininkais liko lenkai [kk(206)]. Per karą su Švedija švedai ją sustiprino, ir lenkams reikėjo padėti daug pastangų, kol vėl ją atsiėmė.

Guttstadt – Gutštatas, [yra] nedidelėje Glotau žemėje, manoma, jog miestą pastatęs ir apjuosęs siena Friedrichas Liebenzellis 1325 metais,

Herburtus, Joannes, Chronica sive Historiae Polonicae [...] descriptio. *Vide ww(170);*

msc. Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen, tract. 14, cap. 5, 15; tract. 15, cap. 22; tract. 17, cap. 5. *Vide c(3).*]

[732] *err.* Girman. [733] *MSB in d. m.:* von Albr. Fridr. / 1570 14. Maii / ist das privil. [734] 5 *corr. ex illect. lit.* [735] *MSB:* nahrhafter.

A[nn]o 1454 fiel diese Stadt zum Bundt und war / darinn Hans von Baysen, Herr auff Losicinen[181] {des Geschlechts von Zeilingen}[736], der es wieder dem Orden wollbeschützte, wie / denn der Georg von Schlieben A[nn]o 1454 nichts davor, ausser daß Er etzliche Fuhrleute
[135r][737] und // Bürger, die zu keck außgefallen[738] niedergemacht, außgericht[ll(207)]. A[nn]o 1461 ergaben / Sie sich an ihren Bischoff Paulum von Legendorff und liefferten das drin in Guarnison liegends / Bundts-Volck dem Herrn Hochmeister[mm(208)]. Alß aber der Bischoff vom Orden abgefallen, kam / A[nn]o 1466 des Ordens Volck vor die Stadt, zertraten das Getreydigt und nahm ihnen das Vieh weg[nn(209)]. / A[nn]o 1478 kam Biliorim vor die Stadt, der Ihr aber nichts anhaben könte[oo(210)]. A[nn]o 1520 ist es von / Sigmund von Sichen dem Orden zu gutt eingenommen; dessen Leute daselbst endlich so hochmühtig / worden, daß Sie den Herrn Hochmeister selbst nicht einlassen wolten. Alß aber A[nn]o 1521 Frie-/de gemacht worden, musten Sie alle fort auß dem Lande, da man einen eintzelicht funde, der wurd / auffgehangen[pp(211)]. Im Schwedischen Kriege hat es ebenfals viel, theils von den Schweden, theils / von den Brandenburgischen Völckern außgestanden, denen Sie contribuiren müssen.

Hafferstroh, nur ein Kirchdorff,[739] ist aber allhier wegen des Tiefs, so daselbst gereiniget muß / werden, allhie zu erwehnen. Dasselbe Tieff ist A[nn]o 1592 den 26. Junii zu räumen ange-/fangen, da denn beliebet worden, von jedem Schiff einen Groschen[740] und so viel auch von der Last / Wahr zugeben[qq(212)].

Heel, ein Städtlein in Pomerellen, gehöret der Stadt Dantzig zu. Ist sonst ein Sand- und / Fischreicher Ort.

[ll(207)] Sim. Grunau, Tract. 17. cap. 4.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 17, cap. 4.]
[mm(208)] Sim. Grunau, lib. 17. cap. 13.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 17, cap. 13.]
[nn(209)] Sim. Grunau, lib. 17. c. 18.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 17, cap. 18.]
[oo(210)] In Tract. 18. c. 6.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 18, cap. 6.]
[pp(211)] L. c. pag. 145.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 18, cap. 6, p. 145.]

vyskupo Eberhardto laikais. 1454 metais šis miestas atiteko Sąjungai, į jį buvo paskirtas Hansas von Baysenas, *Losicinų* ponas[181] {iš Zeilingenų giminės}, puikiai gynęs miestą nuo Ordino, – antai ir Georgas von Schliebenas, atžygiavęs 1454 metais, turėjo grįžti nieko nepešęs,
[135r] išskyrus tai, kad nukovė keletą vežėjų ir // miestiečių, per daug drąsiai išsiveržusių iš miesto [ll(207)]. 1461 metais jie pasidavė savo vyskupui Pauliui von Legendorffui, o įgulą, susidedančią iš Sąjungos karių, perdavė didžiajam magistrui [mm(208)], bet vyskupui atsimetus nuo Ordino 1466 metais prie miesto atžygiavo Ordino kariuomenė, sutrypė javus ir atėmė gyvulius [nn(209)]. 1478 metais prie miesto prisiartino Biliorimas, bet nepajėgė užimti [oo(210)]. 1520 metais jį Ordinui užėmė Sigmundas von Sichenas; jo karius galiausiai apniko toks pasipūtimas, jog nenorėjo įsileisti net paties didžiojo magistro. Bet po taikos sudarymo 1521 metais jie visi turėjo išvykti iš šalies, aptiktas vienintelis pasilikęs buvo pakartas [pp(211)]. Per karą su Švedija jam taip pat teko daug iškęsti, tiek nuo švedų, tiek nuo brandenburgiečių, kuriems turėjo mokėti kontribuciją.

Hafferstroh – Haferštrohas, tik bažnytkaimis, bet čia paminėtinas dėl farvaterio, kurį buvo būtina išvalyti. Tą farvaterį pradėta valyti 1592 metų birželio 26-ąją, nes tenai buvo įprasta iš kiekvieno laivo imti po grašį ir po tokią pačią dalį nuo krovinio [qq(212)].

Heel – Helis, miestelis Pomeranijoje, priklauso Dancigo miestui. Ten gausu smėlio ir žuvies.

[qq(212)] Henneberg, pag. 146.
[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 146. *Vide b(2).*]

[736] *al. m. in sin. m.* [737] *Puslapio apačioje kita ranka įrašyta :/: Am unteren Seitenrand mit anderer Hand eingetragen:* F d[es] 3t[en] Buchs. [738] *post h. v. exc.* hätten. [739] *MSB post h. v. scr. supra lin.:* ohnweit Königsberg, etwa eine Meile davon. [740] *MSB post h. v. scr. supra lin.:* Verlaß.

Heilsberg,[741] ist des Ermeländischen Bischoffs Haupt-Schloß, Stadt und Sitz. Gebauet / A[nn]o 1240 und ist hernach von Johanne I. A[nn]o 1320 gemauret worden. A[nn]o 1262 wird es / von den Preussen in dem andern Abfall[182] hart belagert, da denn die Ordens Leute auß Hun-/gers-Noht, da Sie schon alle Pferde auffgefressen hetten, es ihnen übergeben müsten. A[nn]o 1279 / kriegts der Orden wieder. Zu Johann II. Streiffenrocks und Winrichs von Kniprod Zeiten ist / durch Anlaß eines Streits, den diese beyde Herren gehabt, dem Römischen Reich incorporiret, und / der Bischoff Princeps Romani Imperii worden und also vom Orden entrissen[rr(213)]. A[nn]o 1455 / hat es Henrich Reuß auff eine Vorschreibung[742] eingenommen[ss(214)]. A[nn]o 1461 muste der Bi-/schoff die Stadt von des Königs Soldnern mit bahrem Geld ablösen, nehmlich mit 8000 Ungarische / Floren[tt(215)] [743]. A[nn]o 1464 wurd ein Vergleich getroffen zwischen dem Bischoff und Hochmeister und / Könige, der aber nicht lange wehrete, und entsagt folgendes Jahres der Bischoff dem Hohemei-/ster und that in Natangen dem Hochmeister grossen Schaden[uu(216)]. Solches zu revangiren, kam / der Hohemeister A[nn]o 1466 und ruinirte alles Getreydigt rings umb Heilsberg. Alß / A[nn]o 1471 der Bischoff Paulus von [!][744] Legendorff gestorben, wird immittelst vom König Casimiro Vin-/centius Kielbassa Colmisch-seerscher[745] Bischoff zum Administrator gesetzt. Immitelst kamen zur / Election die Herrn Canonici, die Vincentium Kielbassa vorbey gehend Nicolaum von Thüngen / zum Bischoff wehleten, der auch vom Babst die Confirmation erhielt. Welches diesem Vincen-/tio sehr verdroß, und deßwegen mit dem Bischthumb unfreundlich verfuhr. Weil aber Ni-/colaus zu Rom und lang verzog, wirckt einer Nahmens Opporowski eine Praesentam beym / Könige und von Rom eine Confirmation auß. Hinüber kombt Nicolaus ins Land, practisirt / sich mit List auffs Schloß

[rr(213)] Sim. Grunau, Tract. 13. c. 3 *[!]*.

[*msc*. Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 13, cap. 2, tract. 17, cap. 13. *Vide c(3)*.]

[ss(214)] Sim. Grunau, Tract. 17. c. 4.

[*msc*. Grunau, Simon, op. cit., tract. 17, cap. 4.]

[tt(215)] Sim. Grunau, Tract. 17. c. 16.

[*msc*. Grunau, Simon, op. cit., tract. 17, cap. 16.]

Heilsberg – Heilsbergas, svarbiausia Varmės vyskupo pilis, miestas ir rezidencija. Pastatytas 1240 metais, vėliau, 1320 metais, Johannas I apjuosė mūro siena. 1262 metais prūsai antrojo atsimetimo metu[182] jį apsupo su stipriomis pajėgomis; kai neliko nė vieno nesuvalgyto arklio, Ordino kariai iš bado buvo priversti atiduoti miestą. 1279 metais Ordinas jį vėl atsiėmė. Johanno II Streiffenrocko ir Winricho von Kniprode's laikais po konflikto tarp šių abiejų ponų miestas buvo įtrauktas į [šv.] Romos imperijos sudėtį, o vyskupas tapo [šv.] Romos imperijos kunigaikščiu, vadinasi, buvo atplėštas nuo Ordino[rr(213)]. 1455 metais jį pagal užrašymo aktą perėmė Henrichas Reußas[ss(214)]. 1461 metais vyskupui teko išpirkti miestą iš karaliaus samdinių už grynuosius pinigus, būtent už 8000 vengriškų guldenų[tt(215)]. 1464 metais vyskupas, didysis magistras ir karalius taikingai susitarė, bet taika truko neilgai, kitais metais vyskupas atsimetė nuo didžiojo magistro, ir dėl to didysis magistras Notangoje turėjo didelių nuostolių[uu(216)]. Atsimokėdamas už tai 1466 metais didysis magistras atžygiavęs nuniokojo visus javus aplink Heilsbergą. Po vyskupo Pauliaus von Legendorffo mirties 1471 metais tarpininkaujant karaliui Kazimierui administratoriumi buvo paskirtas Vincentijus Kielbassa, Kulmenzės vyskupas. Tuo tarpu susirinkę ponai kanauninkai, apeidami Vincentijų Kielbassą, išrinko vyskupu Nicolajų von Thüngeną, kurį vyskupu patvirtino ir popiežius. Tai šitą Vincentijų labai supykino, todėl ir su vyskupyste jis ėmė nedorai elgtis. Kadangi Nicolajus išvyko į Romą, ir ilgam, tai toks Opporowski išsirūpino audienciją pas karalių ir gavo patvirtinimą iš Romos. Po to Nicolajus atvyko į kraštą, klastingai prasibrovė į Heilsbergo pilį. Bandydamas jėga užimti vyskupystę, Opporowski įsiveržė į ją su 3000 vyrų, bet jie

[uu(216)] Sim. Grunau, l. c.

[*msc*. Grunau, Simon, op. cit., loc. cit.]

[741] *MSB in sin. m.:* heißet eigentlich / nach Dusburg / Helisberg von / dem Fluß Alle, / woran es liegt, / die Alle hieß / aber noch eher / auch Ellwig. [742] *MSB:* Verschreibung. [743] *MSB:* Gulden. [744] *MSA scr.* Von. [745] *MSB:* Colmensenischer.

Heilsberg. Opporowski suchte mit Gewalt sich ins Bischthumb / einzusetzen, felt mit 3000 Mann ins Bischthumb, welche aber bald ruiniret worden. Er / kriegte Assistentz vom Könige, der den Biliorim, einen Polnischen Fürsten mit 7000 Mann / ins Bischthumb schickte, der belagerte Heilsberg. Dem aber der Hohemeister succurrirte mit / 15 000 Mann und trieb die Pohlen davon weg. A[nn]o 1520 ward es vom Hohemeister belagert, / konte aber nichts außrichten, weil ein Unwillen zwischen den Solldaten entstanden. Sonsten / hat es offters Schaden gelitten. Also brandte das Schloß ab, da Sie eine Tantz gehalten. Die / Stadt offters außgebrandt: A[nn]o 1497 auff S. Georgii, A[nn]o 1522 etc. etc.[xx(217)] Im Schwe-/dischen Kriege hat es die Schwedische und Brandenburgische Last ertragen müssen, biß es ver-/mittelst des Frieden-Schlusses[746] wieder in den Alten Standt gesetzt worden. //

[135v] Heilig-Beil, zuvor *Swięto miasto,* das ist „Heilig-Stadt", geheissen[747] wegen einer / Wunder Eichen, darinn die Heydnische Preussen den Gott Gurcho geehret haben. Daß[748] es / aber *Heiligbeil* genant worden, halten einige da vor, daß es den Nahmen haben soll von dem / Beil, damit der Heil. Adalbertus ist umgebracht worden[183], so über das Wasser soll hieher ge-/schwummen seyn, daß Sie daher vor heilig gehalten. Andere aber, das die Preussen es daher ha-/ben *Heiligbeil* genennet, weil Anshelmus der Erste Bischoff in Ermeland mit einem Beil die-/selbe Heilige Eiche des Gurcho umbgehauen, solches Beil haben die Preussen bekommen und / es vor heilig gehalten und da von soll der Nahme der Stadt gegeben seyn; hat ein Eremiten / Augustiner Kloster vor der Stadt gehabt. A[nn]o 1455 besetzt Herr Reuß von Plauen die / Stadt, die sich wieder die Elbinger und Braunsberger A[nn]o 1460 und A[nn]o 1463 wieder den / Johann Szalski und A[nn]o

[xx(217)] Item Chron. pag. 148 seqq.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 148. *Vide b(2).*]

veikiai buvo sumušti. Jis sulaukė paramos iš karaliaus, atsiuntusio į vyskupystę lenkų kunigaikštį Biliorimą su 7000 karių, kurie veikiai apsupo Heilsbergą. Miestui į pagalbą su 15 000 vyrų atskubėjo didysis magistras ir nuvijo lenkus. 1520 metais jį apsupo didysis magistras, bet nieko nelaimėjo, nes tarp kareivių kilo nepasitenkinimas. Heilsbergas ir šiaip dar dažnai nukentėdavo. Antai per vieną šokių šventę sudegė pilis. Miestas ne kartą degė: 1497 metais per šv. Jurgį, 1522 metais ir t.t.[xx(217)]. Per karą su Švedija turėjo daug iškęsti nuo švedų ir brandenburgiečių, kol taikos sutartimi jam buvo grąžintas senasis statusas. //

[135v] *Heilig-Beil* – Heiligbeilis, prieš tai vadinosi *Swięto miasto*, tai yra „Šventas miestas", dėl stebuklingo ąžuolo, kuriame pagonys prūsai garbindavo savo dievą Gurchą. O kad miestas [vokiškai] buvo pavadintas *Heiligbeil*, tai kai kas tą pavadinimą sieja su kirviu, kuriuo buvo nužudytas šv. Adalbertas[183], čia atplaukęs vandeniu, ir kurį jie dėl to laikę šventu. Kiti teigia, jog prūsai jį dėl to pavadino *Heiligbeil*, kad pirmasis Varmės vyskupas Anshelmas kirviu nukirtęs tą šventą Gurcho ąžuolą, tas kirvis atitekęs prūsams, kurie jį laikę šventu, ir iš to kilęs miesto pavadinimas; prie miesto stovėjo Eremitų augustinijonų vienuolynas. 1455 metais miestą užėmė ponas Reußas von Plauenas, miestui 1460 metais teko gintis nuo elbingiečių ir braunsbergiečių, 1463 metais nuo Johanno Szalski'o, o 1520 metais nuo lenkų, be to,

[746] Frieden- *corr. ex* Friedens. [747] *MSB in d. m.:* aber falsch, hat im Preußischen *Hailpeilo* geheißen, weil es am Frischen Habe gelegen, das Frische Haf hieß *Hailibo* und die Endigung von *Hailpeilo*, nehmlich *Peilo*, bedeutet eine Burg, also Hafburg, von der Endigung von *Schippenbeil*, so auch *Schifenburg* heißt, so in alt Preusch *Weistote pila* hieß *:/:* bet tai klaidinga, prūsiškai ji vadinosi *Hailpeilo*, nes buvo prie Aistmarių, o Aistmarės vadinosi *Hailibo*; o [žodžio] *Hailpeilo* antroji dalis – *Peilo* – reiškia „pilis", vadinasi, pamario pilis; pagal *Schippenbeil* galūnę vadinamas ir *Schifenburg*, senovės prūsų kalba vadinosi *Weistote pila.* [748] ß *corr. ex* s.

1520 wieder die Pohlen wehrete, darüber Sie A[nn]o 1463 außgebrandt / ward, welches auch A[nn]o 1519 ohngefehr[yy(218)] und auch in diesen Seculo unterschiedlich mahl / geschehen.

Hoenstein, Pohlnisch *Melölstinek,* ist von B. Gerhard von Grechin A[nn]o 1333 / gebauet worden[zz(219)], hat sich nach der Schlacht vor Conitz dem Orden ergeben; dabey es ge-/blieben biß A[nn]o 1520, da es vom Orden abgefallen. Ist offters vom Brandt ruiniret worden.

Hollandt, vor Zeiten *Wesela* geheyssen; hier soll ein Preussischer Herr, mit Nahmen / *Budas* geheissen, der auff diesem Schloß-Berg gewohnet, und dem, der gantze Refier her-/umb zugehöret hat, welches *Budslaukas* genent worden[a(220)], da von andere *Polzlauken*[749] ge-/macht.[750] Das Schloß aber hat der Orden A[nn]o 1290 angefangen zu bauen; da es A[nn]o 1329 / erst fertig worden und zugleich die Stadt angeleget worden[b(221)]. Hat einen Convent gehabt: hat / sich A[nn]o 1410 dem König ergeben. A[nn]o 1454 ist das Schloß vom Bund eingenom[m]en, aber nach / dem Frieden-Schluß dem Orden wiedergegeben. A[nn]o 1520 wird es im Winter von den Pohlen, / Dantzigern und Elbingern belegert, die aber unverrichteter Sachen abziehen müssen; die Pohlen / haben gesagt: Sie hetten auff der Mauren S. Georgen gesehen, da durch Sie Hertz und Muht im / Sturm verlohren; allein es kamen die Pohlen nach Ostern wieder, da es durch Verraht übergangen, / wo durch der Orden so geschwecht, daß Er Pohlen keinen Wiederstand nicht mehr thun können. / Hernach haben A[nn]o 1521 die Dantziger und Elbinger das Schloß mit Consens des Königs ab-/gebrochen; es ist aber hernach von der Herrschafft repariret worden. A[nn]o 1656 ist da Sedes / belli gewesen, umb den Schweden in Elbing zuwehren.

[yy(218)] Henneberg, l. c. p. 149 seqq.

[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 149.]

[zz(219)] Sim. Grunau, Tract. 17. c. 12 *[!].*

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 17, cap. 19. *Vide c(3).*]

1463 metais jis sudegė netyčia kilus gaisrui, miestas degė ir 1519 metais[yy(218)], taip pat ne kartą ir šiame šimtmetyje.

Hoenstein – Hohenšteinas, lenkiškai *Melölstinek*, [pilį] 1333 metais pastatė velionis Gerhardas von Grechinas[zz(219)], po mūšio prie Konico ji pasidavė Ordinui; priklausė jam iki 1520 metų, tada atsimetė nuo Ordino. [Gyvenvietę ir pilį] naikindavo dažni gaisrai.

Hollandt – Holandas, senais laikais vadintas *Wesela;* čia ant piliakalnio kadaise gyvenęs kilmingas prūsas, vardu *Budas*, jam priklausė visa aplinkinė sritis, vadinta *Budslaukas*[a(220)], kiti iš to padarė *Polzlauken.* O pilį Ordinas pradėjo statyti 1290 metais; 1329 metais ji buvo pastatyta ir tuoj pat įkurtas miestas[b(221)]. Turėjo konventą; 1410 metais pasidavė karaliui. 1454 metais pilį užėmė Sąjunga, bet po taikos sudarymo vėl atidavė Ordinui. 1520 metų žiemą ją apsupo lenkai, dancigiečiai ir elbingiečiai, tačiau buvo priversti pasitraukti nieko nepešę; lenkai pasakė, jog ant pilies sienų matę šv. Jurgį ir dėl to mūšyje išsigandę ir netekę drąsos; bet po Velykų lenkai vėl pasirodė, miestas jiems atiteko dėl išdavystės; Ordinas po to taip nusilpo, jog nebepajėgė priešintis Lenkijai. Paskui 1521 metais, gavę karaliaus sutikimą, pilį sugriovė dancigiečiai ir elbingiečiai; bet vėliau ji buvo atstatyta valdžios lėšomis. 1656 metais, stengiantis apginti Elbingą nuo švedų, ši vietovė tapo karo lauku.

[a(220)] Bretkius M. S.

[*msc.* Bretkius, Ioannes, Chronicon des Landes Preussen [...]. *Vide a(28).*]

[b(221)] Sim. Grunau, Tract. 8. c. 9 *[!].*

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 8, cap. 8. *Vide c(3).*]

[749] *z scr. ser. al. m. sub lin.; MSB: Potzlaucken.* [750] *MSB in d. m.:* im privilegio / von Holland / heißet es das / territorium / Patzlok, nicht / aber Budlauckas.

Insterburg, Schloß und Stadt, das Schloß soll angefangen worden seyn zu bauen A[nn]o / 1342 und A[nn]o 1360 erst vollenführet, weil damahls der Orden mit Littauen sehr beschäffti-/get[c(222)]. Die auch dieses Insterburg A[nn]o 1376 erobert und außgebrant. Zu diesem Ambt sind / über 14 000 Huben; und ob gleich viel davon Wüst liegen, ist es doch Volckreich genug, daß da / durch die wüsten Huben leicht und woll könten besetzt werden, wenn nur gutte Anstalt gemacht / würde. Von diesem Ambt, wie auch von Tilsit, Ragnitt, Labiau, hat man einen Schertz und Sprichwort: / der Churfürst habe an denen Orten über 50 000 Schuster. Worumb? Weil jeder von Ihnen selbst / von Linden oder Wyken Bast Ihm die Schuh macht. Die Stadt ist im vorigen Seculo angeleget worden. / 3[751] Jahr nach Anlegung der Stadt Goldap[752] hat vom Feur dann und wann grossen Schaden gelitten.

Johannsburg, Pohlnisch *Pysz,* soll gebauet worden seyn A[nn]o 1268, welches Marggraff / Albrecht besser befestigen lassen. A[nn]o 1361 hat es Kinstadt gewonnen[753] und abgebrandt, wel-/ches auch im Kriege mit Marggraff Albrecht A[nn]o 1520 geschehen. Da es der Hohemeister / eingenommen[d(223)]. Daß Städtlein wenn es angeleget sey, weiß man nicht.

Jüthen Kirch, ist nur ein klein Kirchlein, allein wegen des grossen Ablaß, so durch Vorbitt / der Heil. Juthen man von Gott zuerhalten vermeint, sehr berühmt. Wie denn unter Conrad / Zölnern von Rohtenstein Carolus Hertzog von Geldern mit 4000 Mann sein Gelübd allda ab-/zulegen und zugleich dem Orden wieder die Littauen beyzustehn, dahin hingereiset[e(224)]. //

[136r] Kameswig ist A[nn]o 1274 ein festes Schloß gewesen, und hat der Landmeister Con-/rad von Tyrenberg da vor viel Volck sitzen lassen müssen, eh Er es erobert hat. Nach dessen Ero-/berung er alles darin

[c(222)] Bretkius M. S.

[*msc.* Bretkius, Ioannes, Chronicon des Landes Preussen [...]. *Vide a(28).*]

[d(223)] Sim. Grunau, Erklärung der Mapp. pag. 162. [*MSB supra* Sim. Grun.: Henneb.]

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 17, cap. 5. *Vide c(3);*

Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 162. *Vide b(2).*]

Insterburg – Įsrutis, pilis ir miestas; manoma, jog pilis pradėta statyti 1342 metais ir baigta tik 1360 metais, nes anuomet Ordinas buvo labai užsiėmęs [reikalais] su Lietuva[c(222)]. Ji ir tą Įsrutį 1376 metais užėmė ir sudegino. Ta apskritis apima daugiau negu 14 000 ūbų; ir nors didelė teritorijos dalis negyvenama, bet krašte yra pakankamai gyventojų, kad deramai pasistengus būtų galima apgyvendinti tuščius plotus. Apie šią apskritį, kaip ir apie Tilžės, Ragainės, Labguvos apskritis, juokais štai kas pasakojama. Tose vietose kurfiurstas turįs daugiau kaip 50 000 batsiuvių. Kodėl? Nes kiekvienas iš jų iš liepos ir vinkšnų karnų nusipina vyžas. Miestas įkurtas praėjusiame amžiuje. Trejais metais vėliau nei Geldapė. Ne vieną kartą smarkiai nukentėjęs nuo gaisrų.

Johannsburg – Johansburgas, lenkiškai *Pysz*, manoma, jog [pilis] pastatyta 1268 metais, [vėliau] markgrafo Albrechto įsakymu buvo sustiprinta. 1361 metais ją užėmė ir sudegino Kęstutis, toks pat likimas ją ištiko per karą su markgrafu Albrechtu 1520 metais. Tada ją užėmė didysis magistras[d(223)]. Apie miestelio įkūrimo datą duomenų nėra.

Jüthen Kirch – Jutos bažnyčia, tai yra tik nedidelė bažnytėlė, labai išgarsėjusi atlaidais, kuriuos, kaip manoma, Dievas suteikia šv. Jutos užtarimu. O Conrado Zölnerio von Rohtensteino laikais su 4000 vyrų tenai išsiruošė kunigaikštis Carolis von Geldernas, kad ten duotų įžadus ir nedelsdamas padėtų Ordinui [kovoti] su lietuviais[e(224)]. //

[136r] *Kameswig* – Kampsvykiai, 1274 metais tai buvo stipri pilis, ir stengdamasis ją užimti krašto magistras Conradas von Tyrenbergas neteko daugybės kareivių. O užėmęs jis įsakė visus iššudyti ir pilį

[e(224)] Sim. Grunau, Tr. 13. cap. 4 *[!].*

[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 13, cap. 13.]

[751] *MSB in sin. m.:* wohl 13 Jahre / nach Goldap. [752] *MSB in sin. m.:* privilegirt von / Margg. George / Fridr. 1573 / den 10. October. [753] *MSB:* eingenommen.

niedermachen und das Schloß in den Grundt schleiffen lassen[f(225)]. Numehro / ists schon mit Bäumen bewachsen, wiewoll die Basteyen und Graben zum Theil daselbst zu ken[n]en seyn.

Kaymen, ein Altes Schloß, das Ottocar der König in Böhmen den heydnischen Preussen / nicht ohne Müh gewonnen, welches A[nn]o 1261 vom Orden anders gebauet worden. An diesem / Ort hät ein Müller A[nn]o 1525 einen Auffruhr gemacht[184] und die Pauren wieder Ihre Herren / auffgewiegelt, die keinen Edelmann leyden; sondern nur den Fürsten vor ihren Herrn erkennen / wolten. Welchen Tumult die Städte Königsberg stilleten, da die Redels-Führer theils am Leben, / theils am Gelde, theils mit Verweisung des Landes gestraffet würden[g(226)].

Kyszau, ein altes Schloß, ist im Bunds-Kriege von den Dantzigern abgebrant, der Orden / aber hat es bald wieder eingenom[m]en und repariret, darauß Sie den Stargandern offters grossen / Schaden zugefüget[h(227)].

Königsberg Schloß, dabey drey Städte: Altstadt, Kneiphoff und Löbenicht. Polonice *Krole-/wiec*, hat erst *Twangste* von dem damahligen Walde desselben Nahmens geheissen, vom Preussi-/schen Wort *Twingsti*, daß so viel heist als überschwemmen[754] [185], weil sich da der Pregel offters ergossen. / Den Nahmen *Königsberg* aber hat es vom Könige in Böhmen Ottocar, der A[nn]o 1254 dem Orden / zu gutt mit einer Armee von 60 000 Mann zu Hülffe kom[m]en, dem zu Ehren es A[nn]o 1255 er-/bauet, wie man davor hält. Man will sagen, daß dieses Schloß soll erst in dem dahiegen Füst-/lichen Garten gelegen haben. Ich vermeine aber, daß das ist das Alte Schloß, so vor diesem Schloß / die Alten Preussen gebauet und innen haben gehabt, denn die Preussen gern solche Örter zur / Festigung beliebet, da wegen Wasser und Gesumpff man nicht leicht hat ankommen können. / Auff diesem

[f(225)] Henneberg, l. c. pag. 165.
[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 165. *Vide b(2).*]

[g(226)] Henneberg, l. c. pag. 167.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 167.]

sugriauti iki pamatų[f(225)]. Dabar ji apaugusi medžiais, nors bastionus ir griovį iš dalies dar galima atpažinti.

Kaymen – *Kaimė*, sena pilis, kurią Čekijos karaliui Otokarui nelengvai pavyko atimti iš pagonių prūsų; 1261 metais Ordinas ją perstatė. Šioje vietoje 1525 metais vienas malūninkas sukėlė maištą[184], sukurstė kilmingųjų nekentusius valstiečius prieš savo ponus; valstiečiai savo šeimininku norėjo pripažinti tik kunigaikštį. Sukilimą numalšino Karaliaučiaus miestai, o vadeivos buvo nubausti arba mirties bausme, arba pinigine bauda, arba buvo išvaryti iš šalies[g(226)].

Kyszau – Kišau, sena pilis, per karą su Sąjunga dancigiečių buvo sudeginta, bet Ordinas ją veikiai vėl užėmė, atstatė, iš čia jis pridarydavo nemažai žalos stargardiečiams[h(227)].

Königsberg – Karaliaučius, pilis, prie jos trys miestai: *Senamiestis, Knypava* ir *Lyvenikė*. Lenkiškai *Krolewiec*. Iš pradžių vadinosi *Twangste* pagal anuomet [šlamėjusią] to paties pavadinimo girią, nuo prūsiško žodžio *Twingsti*, reiškiančio „užtvindyti“[185], nes ten dažnai išsiliedavo Prieglius. Miestas buvo pavadintas *Königsberg* Čekijos karaliaus Otokaro garbei; jis 1254 metais su 60 000 vyrų atskubėjo Ordinui į pagalbą, ir manoma, kad miestas buvo pastatytas 1255 metais karaliaus garbei. Teigiama, jog iš pradžių pilis stovėjusi anuometiniame kunigaikščio sode. Bet aš manau, kad čia turima galvoje senoji pilis, kurią buvo pasistatę ir valdė senieji prūsai, nes prūsai tvirtovėms mėgdavo pasirinkti tokias vietas, kurias dėl vandens ir pelkių nelengva

[h(227)] Henneberg, l. c.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., loc. cit.]

[754] *corr. ex illect.*

Schloß ist der Erste Compthur Burchard von Hornhausen, so A[nn]o 1261 Heermeister / in Lieffland worden, gewesen; darauff 36 Ordens-Herrn gewohnet, hernach ist es die Residentz / des Groß-Marschallen. Nach[755] dem Margenburg[756] an Pohlen gekommen, die Residentz der Hohmeister wor-/den[i(228)]. Das Schloß ist groß und weit, wo in der Mitten[757] ein prächtiger Brunnen und ein Platz, / da einige Hundert Careten stehen können. Ist allmehlich erweitert worden; denn der Orden / anfänglich nicht so weit umbschweiffige Gebäude auffgeführet. A[nn]o 1454 haben die Altstädter / das Schloß angefallen und eine Maur 400 Ehlen lang mit 4 Thürmen umbgeworffen, und das / Schloß eingenommen, welches Sie A[nn]o 1455, acht Tage nach Ostern dem Hochmeister auff Versiche-/rung ihrer Alten Privilegien wieder abtraten. Zu Marggraff Albrechts Zeiten ist ein Theil / da von gesprenget. Nehmlich A[nn]o 1541 den 19. Martii, kurtz für 7 Uhr des Morgens, gingen / zwee Tonnen Pulvers an, in einem verschlossenem Gewölbe unter der Raht-Stuben und ward ein / grosses Theil von dem Schlosse, sambt der damahligen schönen Raht-Stuben übern Hauffen geworffen; / drüber unterschiedliche auch Vornehme Leute, worunter der Fürstliche Raht Dietrich von Bobenhausen, / der auß der Raht-Stuben biß an den Brunnen geworffen. Und ist dem Fürsten damahln ein groß / Glück zugestossen, daß Er kurtz zu vor, ehe das Pulver anginge, auß der Raht-Stuben außgeruf-/fen worden. Sonsten hätte Ihn zweiffels ohne daß Unglück betroffen. Welchen Riß noch Marg-/graff Albrecht wieder repariren lassen. A[nn]o 1584 hat Marggraff Friedrich[758] die West-Seyte / des Schlosses, wo die Kirche[759] ist, angefangen zu bauen, und A[nn]o 1594 herrlich außgeführet. Solches / Gebäude bestehet in folgender Gestalt. Im Grund ist der Tieffe Keller 199 Werck-Schuh lang / und 38 breit. Über dem Keller ist das Zeughauß, und von den Seyten die Gefängnisse, vor / die jenigen, so den Todt verwircket haben. Über dem Zeughause ist die Kirche, welche von der Süd-/ Seiten erst ein[760] Vorhoff und darnach die grosse Bibliothec in zweyen

[i(228)] Sim. Grunau Tract. 17. cap. 1.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 17, cap. 1. *Vide c(3).*]

būdavo pasiekti. Pirmasis šios pilies komtūras buvo Burchardas von Hornhausenas, 1261 metais tapęs Livonijos kariuomenės vadu; pilyje gyvendavo 36 Ordino riteriai, vėliau ji tapo didžiojo maršalo būstine. Kai Marienburgas atiteko Lenkijai, pilis tapo didžiųjų magistrų būstine[i(228)]. Pilis didelė ir erdvi, [kiemo] viduryje trykšta puikus fontanas ir yra aikštė, kurioje telpa keli šimtai vežimų. Pilis laikui bėgant buvo plečiama, nes iš pradžių Ordinas nestatydavo tokių stambių statinių. 1454 metais pilį užpuolė Senamiesčio gyventojai, nugriovė 400 uolekčių ilgio sieną su 4 bokštais ir užėmė pilį, kurią 1455 metais aštuonios dienos po Velykų, gavę pažadą išsaugoti jų senąsias privilegijas, vėl užleido didžiajam magistrui. Markgrafo Albrechto laikais dalis pilies buvo susprogdinta. Būtent 1541 metų kovo 19-ąją prieš pat 7 valandą ryto uždarame rūsyje po pasitarimų sale sprogo dvi parako statinės, sugriuvo didelė pilies dalis, kartu ir anuomet graži pasitarimų salė; nukentėjo nemažai ir garbių žmonių, tarp jų kunigaikščio tarėjas Dietrichas von Bobenhausenas, kurį iš salės nusviedė net iki šulinio. O kunigaikščiui tąsyk nusišypsojo nepaprasta laimė, nes prieš pat sprogstant parakui jį iškvietė iš salės. Kitaip nelaimė būtų jo neaplenkusi. Sugriuvusias vietas markgrafas Albrechtas liepė atstatyti. 1584 metais vakarinėje pilies pusėje, ten, kur stovi bažnyčia, markgrafas Friedrichas pradėjo statyti ir 1594 metais užbaigė puikų priestatą. Statinys atrodo taip: požemiuose yra 199 pėdų ilgio ir 38 [pėdų] pločio gilus rūsys. Virš rūsio yra arsenalas, o iš šonų – kalėjimai, kuriuose laikomi pasmerktieji mirčiai. Virš arsenalo pastatyta bažnyčia, iš pietų pusės ji turi tik prieškiemį ir didelę biblioteką, kuri išsidėsčiusi dviejose didelėse

[755] N *corr. ex* n. [756] *MSB:* Marienburg. [757] M *corr. ex* m. [758] *MSB prae h. v.:* Georg. [759] *al. m. corr. ex* Küche; *in d. m. al. m. scr.* Kirche; *MSB:* Küche. [760] ei- *scr. supra lit.* de-.

grossen Gemächern hat. / Von der Nord-Seite gleichfals ein Vorgemach, und hernach andere Fürstliche Gemächer. Über der / Kirche in dem obersten Theil dieses Gebäues[761] ist der grosse Saal, und erstrecket sich über alle / Gemächer, so über dem Zeughaus und denen Gefängnissen sind, alß über die Bibliothec und / das Vorgemach derselben, über die gantze Kirche und endlich über das Vorgemach
[136v] und andere Lo- // gamenter auff der Nordseyten, so daß gedachter Saal in die Länge 274 und in die / Breite 59 Werckschuh in sich hat. Voran hat man einen Absatz, der mit Gallereien ver-/sehen, da in den grossen Solennitäten die Trompeter und Musicanten sich pflegen hören / zulassen. In diesem Saal ist das Geschlecht der Marggraffen von Brandenburg von / dem Stamm der Columneser und Jerfrid[186] an biß an den damahliegen Landsfürsten, Georg / Friedrichen, von A[nn]o 1102 biß an des 1594 Jahr vor dem damahligen Hoffmahler / Hanns Hennenberger gemahlet[k(229)] [187].

Die Stadt Altstadt ist unweit vom Schloß auff dem Berge, wo jetzo der / Steindamm ist, erst angelegt, da denn auch so fort die Kirche zu S. Nicolai, so heutiges / Tages die Pohlnische Kirche heyst, gebauet. Und daß ist die Alleälteste Kirche in den Städten / Königsberg. Da aber die Samen im Zweyten Abfall mit List die Stadt eroberten, die-/selbe verhereten und die Leute darin niedermachten, wurden Sie an dem Ort, wo Sie jetzo liegt, / zwischen dem Schloß und Pregel gebauet, da Sie bald fester und starcker gemacht[762] worden; / umb so viel mehr, weil selbige ein Laage-Stadt solte seyn für die Grosse[763] Herrn, frembde / Pilgrims und Gäste, so dem Orden zu Hülffe kom[m]en solten. Darauff ist fort die Pfarrkirche / unter dem Schloß und ferner die Thumkirche in der Heil. Geist-Gassen, wo nachmahls ein / Kloster gestifftet worden, erbauet. Weil[764] diese Stadt zu Ehren dem König Ottocar gebauet wor-/den; alß hat man selbiger auch zum Andencken dessen eine Königliche Krone und unter / derselben ein Creutz in das Wapen gegeben. Und hat diese Altstadt eigentlich den Nahmen / *Königsberg* gehabt, da die

[k(229)] Hartknoch, Alt und Neu Preussen, pag. 391.
[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 391. *Vide g(7).*]

menėse. Šiaurinėje pusėje taip pat yra vestibiulis, o už jo – kitos kunigaikščių menės. Virš bažnyčios, paskutiniame to pastato aukšte yra didžiulė salė, kuri tęsiasi virš visų patalpų, esančių virš arsenalo ir kalėjimų, taip pat virš bibliotekos bei jos vestibiulio, virš visos bažnyčios ir galiausiai virš vestibiulio ir kitų šiaurinės pusės // patalpų, ir
[136v] bendras minėtosios salės ilgis – 274 [pėdos], o plotis – 59 pėdos. Priekyje yra plati galerijų gaubiama iškyša, joje didelių iškilmių metu paprastai linksmina publiką trimitininkai ir muzikantai. Šioje salėje kabo visų Brandenburgo markgrafų dinastijos atstovų, valdžiusių nuo 1102 iki 1594 metų, pradedant Columnų ir Jerfrido[186] giminės vyrais ir baigiant tuometiniu krašto kunigaikščiu Georgu Friedrichu[k(229)], paveikslai, nutapyti tuometinio dvaro dailininko Hannso Hennenbergerio[187].

Pirmiausia netoli pilies ant kalno, kur dabar yra Šteindamas, buvo įkurtas Senamiesčio miestas, netrukus buvo pastatyta ir Šv. Mikalojaus bažnyčia, kuri šiandien vadinasi Lenkų bažnyčia. Ir tai yra seniausia Karaliaučiaus miestų bažnyčia. Bet kai antrą kartą atsimetę sembai klasta užėmė miestą, jį nusiaubė ir išžudė gyventojus, tai ji buvo pastatyta ten, kur ir dabar stovi, tarp pilies ir Priegliaus, netrukus dar buvo sustiprinta; juo labiau kad ji turėjo tapti vieta, kurioje mielai apsistotų aukšti ponai, kitų kraštų piligrimai ir svečiai, atvyksiantys į pagalbą Ordinui. Veikiai pilies papėdėje išaugo parapijos bažnyčia, o dar po kurio laiko Šv. Dvasios gatvėje, kurioje buvo įsteigtas vienuolynas, iškilo katedros bažnyčia. Kadangi miestas buvo įkurtas karaliaus Otokaro garbei, tai jo atminimui herbą papuošė karūna, o po ja pavaizdavo kryžių. Ir, tiesą sakant, tas Senamiestis vadinosi *Königsberg* [Karaliaučius], o kiti greta įkurtieji miestai turėjo savo

[761] *MSB:* Gebäudes. [762] -macht *scr. al. m. supra exc.* -bauet. [763] G *corr. ex* g. [764] *al. m. corr. ex* wie.

andern nahangelegte Städte ihre besondere Nahmen geführet[l(230)]. / Allmählich hernach hat Sie sich geschrieben *Alt-Stadt Königsberg*. Nach diesem ist die Stadt Löbe-/nicht fundiret worden vom Compthur Berthold Bruchhan, da sie im Fundations Privilegio / genant wird die *Neustadt*. Woher sie aber den Nahmen *Löbenicht* bekommen, findet man / nicht eigentlich beschrieben. Die gar zu weit her geholte und ungewisse Derivationes an / die Seyt gesetzt, ist vermuhtlich, welches auch Schütz[m(231)] in seiner Chronic da vor hält, daß / Sie von dem Bach Lebo, so jetzo die *Katz-Bach* heyst und an dem Ort in den Pregel fält, da / vormahls ein Dorff, von dem Flüßchen *Lebo* geheyssen, gestanden, wiewoll auch nicht / vor ungeräumbt zu halten, waß Hartknoch[n(232)] erwehnt. Ob solte Löbenicht erstlich genant / seyn *Löve Magt,* d. i. „Liebe Magd", wie vor Alters die Heil. Jungfrau Maria von den Deut-/schen ist genent worden, weil diese Stadt der Heiligen Mutter Gottes, oder auch der Heil. / Barbaren alß einer Patronin des Preussen Landes ist gewidmet gewesen. Daher / auch daselbst das Kloster der Heiligen Johanna[765], wie dann auch die auff dem Berge liegen-/de schöne Kirche, der Heiligen Barbara zu Ehren erbauet. Nach dem Altstadt und / Löbenicht die Menge der da ankom[m]enden frembden und anderer, die sich da sassen und Ihr [Ge-][766]/werbe treiben wolten, einzunehmen nicht vermocht, hat der Orden rahtsahm zu seyn geduncket, / noch eine Stadt anzulegen, die Er *Kniphoff* genant, und zwar in dem Werder, so man vor dem / *Voigts-Werder* genant, wie solches auß dem Privilegio, so diese Stadt von Wernero von Ursilen / Hohmeister des Deutschen Ordens in Preussen[188] A[nn]o 1324 gegeben worden. Ehe diese Stadt / angelegt worden, ist schon in der Vorstadt[767] die Kirche S. Georgen gewesen; und eben die Kirche, [wo-][768]/hin offters die Grosse Herrn und Gäste gewalfartet, hat Anlaß gegeben, daß Kniephoff ange-/legt und dessen Vorstädte sind gebauet worden. Doch ist A[nn]o 1324 damahls Kniephoff keine / Stadt gewesen, weil

l(230) Hartknoch, l. c. pag. 393.
[Hartknoch, Christophorus, op. cit., p. 393.]
m(231) Lib. 2. fol. 73.
[Schuetz, Caspar, Historia rerum Prussicarum [...], lib. 2, fol. 73. *Vide dd(119).*]

pavadinimus[l(230)]. Ilgainiui nusistovėjo vardas *Alt-Stadt Königsberg* [Karaliaučiaus Senamiestis]. Paskui komtūras Bertholdas Bruchhanas įkūrė miestą *Löbenicht* [Lyvenikę], steigimo privilegijoje pavadintą *Neustadt* [Naujamiesčiu]. Bet iš kur kilo tas pavadinimas *Löbenicht*, niekur nerandame aprašyta. Pasitelkus labai tolimus ir miglotus kilmės aiškinimus, galima daryti prielaidą, kaip savo kronikoje teigia ir Schützas[m(231)], jog vardas sietinas su upeliu *Lebo,* kuris šiandien vadinasi *Katz-Bach* [Kačių upeliu], o toje vietoje, kur jis įteka į Prieglių, kadaise būta kaimo, kuris pagal upelį vadinosi *Lebo*, nors nėra nepriimtinas ir Hartknocho[n(232)] aiškinimas. Gal [miestas] *Löbenicht* anksčiau turėjo būti vadinamas *Löve Magd*, t.y. „Miela Mergelė", kaip nuo senų laikų vokiečiai vadino Švenčiausiąją Mergelę Mariją, nes tas miestas buvo paskirtas Švenčiausiajai Dievo Motinai, taip pat šv. Barborai kaip Prūsijos krašto globėjai. Dėl to ten buvo ir Šv. Joanos vienuolynas, o ant kalno šv. Barboros garbei buvo pastatyta graži bažnyčia. Kadangi Senamiestis ir Lyvenikė neįstengė priimti daugybės svetimšalių ir kitų ten apsistojusių ir norinčių imtis verslo, Ordinas pamanė, kad geriausia išeitis – įkurti dar vieną miestą, kurį jis pavadino *Kniphoff* [Knypava], ir būtent saloje, kadaise vadintoje *Voigts-Werder* [Fogto sala], kaip matyti iš privilegijos, kurią miestui 1324 metais suteikė Werneris von Urselnas, Vokiečių ordino didysis magistras Prūsijoje[188]. Dar prieš įkuriant šį miestą Senamiestyje stovėjo Šv. Jurgio bažnyčia; ir kadangi į tą bažnyčią atvykdavo aukštų svečių bei kitų maldininkų, iškilo reikalas įkurti Knypavą ir jos priemiesčius. O 1324 metais Knypava dar nebuvo miestas, nes, kaip matyti iš

n(232) L. c. pag. 392.
[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 392. *Vide g(7).*]

765 *MSB supra exc.* Johanna *scr.* Maria. 766 *del. fol.* 767 V *corr. ex* B. 768 *del. fol.*

zu der Zeit, wie auß dem Privilegio zu sehen, erst die Mastreckung der / Hoffstädte solte vor sich gehen; damahls verordnet worden, daß an der Lincken Seyte die / Hoffstädte 5 Rutten lang und 2 breit[189], auff der Rechten Seyten 4 Ruhten lang und 2 / Rutten breit seyn sollen, und haben zu der Zeit die Wohn-städte nicht länger können wegen / des Gesumpffs außgetheilet werden. Dieses ist von der jetzigen Langgaß
[137r] zuverstehen // alß die zu erst bey seyts des wegs, da man auch auß der Altstadt nach S. Georgen gehet, / ist gebauet worden; darauff ist ihnen zugelassen worden, Badtstuben und Brodtbäncken zu bauen, / wie man denn die mittelste Gass, die auß der Lang-gaß nach dem Thum gehet, noch die Brodt-/Bäncken Gaß heist. Die Gelegenheit des Orts hat die Niedersassen daselbst vermocht, den / sumpfigen Grund mit Ellern Pfahlen zu fertigen, darauff sie fortgefahren und nebst der / Langgaß weiter hin nach Ostwerts, wo der Thum stehet, Häuser und Gassen angelegt / und gebauet. Dieser Bau ist dergestalt von Staten gegangen, daß 8 Jahr hernach, / nemblich A[nn]o 1332, Luderus Hertzog zu Braunschweig, des Deutschen Ordens Hochmeister, / auff die andere Seite des Werders Ostwerts den Thum auß der Altstadt, so in der Heil. / Geist-Gaß, an dem Löbenichtschen Thor damahls gestanden, verleget und auffgebauet / hat. Es ist vermuhtlich, daß der Orden ein gutte Zeit zuvor sich zum Bau des / Thums allhier wird angeschickt und vor langen Zeiten die Bau materialien, insonder-/heit den Kalck vorschlagsahm gemacht haben, wie man noch siehet an den Ziegeln, die an der / Thumkirchen-Maur eine an die ander geleget, zusehen ist: davon man dieses auß einer / alten Tradition erzehlet. Alß man den Arbeits-Leuten das Essen hat hinauff reichen wol-/len und kein Gerüst, darauff man steigen kunte, gesetzt war, hat der Maurer etwas Kalck / an die Maur geworffen und einen andern Ziegel darauff geleget, welcher bald der Gestalt / angeklebt und so fäst gehalten, das von stund an einer hat auffsteigen und den Arbeits-Leu-/ten das Essen hinauff reichen können. Hat erst *Pregelmünde* geheyssen, weil der Pregel / dadurch die damahlige Werder eingeschlossen, seinen Gang alß ein Fluß gehalten, von dem / Er weiter in die Niedrungen sich ergossen, das Frisches Haff erweitert gehabt und also daselbst / die Einfahrt in den

privilegijos, tik tais metais imta skirstyti sklypus sodyboms; tada išėjo nurodymas, kad kairėje pusėje sodybos turi būti 5 rykščių ilgio ir 2 rykščių pločio[189], dešinėje pusėje – 4 rykščių ilgio ir 2 rykščių pločio, o sklypai miestelėnams negalėjo būti skiriami toliau dėl to, kad vietovė buvo pelkėta. Tai matyti žvelgiant iš dabartinės Ilgosios gatvės
[137r] [*Langgasse*], // ji iš pradžių buvo nutiesta šalia kelio, kuriuo iš Senamiesčio galima nueiti į Šv. Jurgio bažnyčią; po to jie gavo leidimą statytis pirtis ir duonines, antai vidurinioji gatvė, kuri, atsišakojusi nuo Ilgosios, veda prie katedros, dar ir šiandien vadinasi Duoninių gatvė [*Brodt-Bäncken-Gasse*]. Tą vietą, kur vėliau išaugo miestelėnų gyvenamieji kvartalai, atvykėliai patys paruošė, išklojo pelkėtą gruntą alksnių poliais, kuriais nuo tol važinėdavo, o šalia Ilgosios gatvės ėmė tiesti kelius ir statyti namus toliau rytų pusėn, kur stovi katedra. Statybos vyko taip sparčiai, jog po 8 metų, būtent 1332 metais, Luderas, Braunschweigo kunigaikštis, Vokiečių ordino didysis magistras, pradėtą statyti katedrą iš Senamiesčio, kur ji stovėjo Šv. Dvasios gatvėje prie Lyvenikės vartų, perkėlė kiton salos pusėn į rytus ir ją pastatė. Veikiausiai Ordinas jau gerokai anksčiau buvo sumanęs čia statyti katedrą ir iš anksto buvo paruošęs statybinių medžiagų, ypač specialaus kalkių skiedinio, kas dar matyti iš plytų, kurios katedros sienoje sudėtos viena ant kitos: tai byloja apie seną plytų klojimo būdą. Kai norėdavo darbininkams į viršų paduoti maistą, o nebūdavo pastolių, ant kurių galėtum užlipti, tai mūrininkas ant mūro tėkšteldavo kiek kalkių skiedinio, o ant jo uždėdavo kitą plytą, kuri prikibdavo ir taip tvirtai laikydavosi, jog tuoj pat ant jos buvo galima stotis ir paduoti aukščiau dirbusiems maistą. Iš pradžių gyvenvietė vadinosi *Pregelmünde* [Pregliaus žiotys], nes Prieglius, apsupęs tuometinę salą, toliau tekėjo kaip upė, iš kurios jis paskui liejosi į lygumas, išplėsdamas Aistmares; čia buvo ir Pregliaus upės įplauka, iš kurios buvo galima plaukti laivais

Pregel-Strom an diesem Ort, von da man weiter ins Land hinauff schiffen / kan, gewesen. Woher es den Nahmen *Kneiphoff* bekom[m]en, ist nicht allerdings bey unsern Hi-/storicis bekant. Einige wollen den Nahmen herführen, ob solte er von Henrich [!] von Kniprode gege-/ben und von Ihm gleichsahm *Kniprods-Hoff* genant seyn; allein daß kan nicht seyn, weil dieser / Kniprode woll 20 Jahr nach anlegung der Stadt erst angefangen zu regiren. Andere meine[n], / es sey *Kneiphoff* genandt, weil es gleichsahm abgekniffen ist von der Altstadt[190]. Und daß will man / daher beweisen, weil die Altstädter noch über diesen Voigts-Werder einige possessiones gehabt, / wie dennoch zur Zeit die Kirche zu S. Georg in der Kneiphoffischen Vorstadt, welche Kirche / viel älter alß die Stadt Kneiphoff ist, besitzt, welche ihm dadurch abgenommen seynd. Allein / auch dieses will mir nicht allerdings gewiß seyn. Denn ob woll S. Georg, daß numehro ein / Spitahl ist, so fort bey der Fundation der Stadt-Pfarre zu der Stadt-Pfarr gehöret, deßwegen sie / auch noch dazu gehöret und ihr nicht abgezogen ist, so hat die Stadt doch nichts an den jetzigen / Kneiphoff gehabt, alß welches eigentlich nach dem Schloß gehöret, und hat der Orden hierin, wo / sie ihre Iurisdiction gehabt, nicht leicht eine solche Örter vermischung, darauß leicht eine Confusion / entstehen kunte, zugelassen. Zudem auß dem Privilegio der Stadt Königsberg erhellet, daß / der Grundt dem Schloß und dem Orden zugehört, wie Sie dennoch die Kneiphöffer den / Grundt-Zinß von ihren Häusern nach Schloß geben müssen, dahero es nicht muß der Alt-/stadt zugehöret haben, sonsten hätten sie woll wegen des Grundes auch etwas praetendiren kön-/nen. Deßwegen muß ein andre Ursach seyn, daß die Stadt so benennet worden. Jo[hannes] Brett-/chen gedencket ⌈(in seinem M. S.)[769], daß er in einer alten geschriebenen Chroniken gelesen habe, / wie bey Einnehmung der Preuss. Festung Twangste das Werder, so nun[770] *Kneiphoff* heyst, sey / ein Bleych-Platz gewesen, wo die alten Preussen haben ihr Leinwandt, Garn und Flachs ge-/bleicht, darauff ein Weib gewohnet in einer Hütten, zur rechten Seiten der jetzigen Langgaß, /

⌈...[769] *MSB nesuskliausta :/: Im MSB nich eingeklammert.*

į krašto gilumą. Bet mūsų istorikai neturi žinių, iš kur kilo pavadinimas *Kneiphoff* [Knypava]. Kai kas teigia, jog pavadinimą davęs Winrichas von Kniprode, pavadinęs tą gyvenvietę *Kniprods-Hoff* [Kniprode's dvaras]; bet taip negalėjo būti, nes tasai Kniprode pradėjo valdyti praėjus gal 20 metų nuo miesto įkūrimo. Kitų nuomone, jis buvęs pavadintas *Kneiphoff* dėl to, kad yra tarsi atgnybtas nuo Senamiesčio[190]. Kaip įrodymas pasitelkiama ta aplinkybė, jog Senamiesčio gyventojai toje Fogto saloje turėjo keletą posesijų, kurios vėliau iš jų buvo atimtos, o antai dar ir šiandien Knypavos priemiestyje jų turi Šv. Jurgio bažnyčia, kuri yra daug senesnė negu Knypavos miestas. Bet ir dėl to aš nesu visiškai tikras. Mat nors Šv. Jurgio bažnyčia, kurioje dabar yra ligoninė, įkūrus miesto parapiją iš karto buvo jai priskirta, dėl to ji ir šiandien priklauso parapijai ir nėra iš jos atimta, bet miesto ribose buvo tik piliai priklausiusi Knypavos dalis, o Ordinas savo jurisdikcijos valdose ne taip paprastai leisdavo sumaišyti tokius rajonus, nes dėl to lengvai būtų galėjusi kilti painiava. Be to, iš Karaliaučiaus miesto privilegijos aiškėja, kad žemė yra pilies ir Ordino nuosavybė, o knypaviečiai mokesčius už savo namus turi mokėti piliai, todėl Knypava negalėjo priklausyti Senamiesčiui, nes tokiu atveju jis būtų galėjęs reikalauti [mokesčio] už žemę. Todėl miestas tokį pavadinimą turėjo gauti dėl kitos priežasties. Jonas Bretkūnas (savo rankraštyje) prisimena skaitęs vienoje senoje kronikoje, jog užėmus prūsų tvirtovę Tvankstą sala, kuri dabar vadinasi *Kneiphoff*, buvo baltykla, kur senovės prūsai balindavo drobes, siūlus ir linus, ten trobelėje į dešinę nuo dabartinės Ilgosios gatvės gyvenusi moteriškė, kuri saugodavo

[770] *al. m. corr. ex* im.

die die Leinwand und die Sachen gehüttet hät, die hät in der Preuss. Sprache *Knubbabe*, weil / es ein kurtz, dick und alt Weib, und sonsten
[137v] in der Conversation kurtzweilig gewesen, geheyssen, // die bey Antrit des Deutschen Ordens sich so fort zur Christlichen Religion erkläret; und / weil Sie den[771] ⌈Ort vor[772] sich erblich erlangt zuhaben, beygebracht, hat der Orden ihr selben ad / dies vitae gelassen. Nach dero[773] Todte es dem Vogte zu Königsberg die Pferde drauff zu / grasen eingegeben; dahero es *Voigts-Werder* genant worden. Von dem Weibchen aber / Knubbabe hat man es *Knübab*, auch *Kniebaff*, davon zuletzt *Kneiphoff* genent worden, / geheyssen. Selbiger Auctor berichtet auch dieses von der Vorstadt, darauff[774] das Spitahl S. / Georgii stehet, daß selbiges ist gewesen und gehalten worden vor eine Lagerstat der frembden / Gästen und Pilgrim, die dem Orden in Preussen sind zu Hülffe kom[m]en. Denn weil nicht / alle, sondern nur die Hohen und Vornehmen Gäste und waß bey Ihnen die officianten gewesen, / haben in der Altstadt einlogiren können. Bemerckt die Gäst nicht allein für sich und mit ih-/ren Stahts-Gesind, sondern gar mit gantzem und das auch offters mit rechten starcken Arme-/en sind ins Land kommen, daß das Kriegsvolck ins gemein in der {jetzigen}[775] Vorstadt campiret und / nach dem viel oder wenig Volck gewesen auff den Haberberg[191] und weiter hin gelagert worden. / Weil aber unter solchem Volck viel ermüdet und zum theil kranck sich befunden, die nicht in die / Städte eingenommen können werden, auch nicht vermocht, dahin zu kom[m]en, hat man ihnen / zu gutt diese Kirche und Spitahl zu S. Georg erbauet. Damit sie zum theil leibliche, auch / Geistliche Seelen-Pflegung haben können. Und weil jenseit der Vorstadt die Reuterey, wo / nun der Haberberg ist, sich insgemein gelagert, da Sie einige Monat und offters gantze / Winter durch haben liegen und futtern müssen, hat der Hügel bey ihrem Abzug von dem / gefutterten Getreydigt, so da liegen blieben, und mehrentheils vom Haber grüne geschienen / ⌈(der ungeseet hervor kommen)[776], hat der Berg den Nahmen *Haberberg* bekommen. Das Wa-/pen dieser Stadt ist eine Hand mit einem blauen Ermel, welche

[771] n *al. m. corr. ex* r. ⌈...[772] *al. m. corr. ex* Orden. [773] -o *al. m. corr ex* -er.

audeklus ir kitus daiktus, prūsiškai ji vadinosi *Knubbabe*, nes tai buvo žemo ūgio, stora ir sena moteris, o bendraudama su žmonėmis ji šiaip
[137v] jau buvo smagi; // pradėjus valdyti Vokiečių ordinui, ji tuoj pat priėmė krikščionių religiją, o kadangi įrodė, jog jai ta vieta priklauso paveldėjimo teise, tai Ordinas ją paliko jai iki gyvos galvos. Po jos mirties sala buvo paskirta Karaliaučiaus fogtui kaip arklių ganykla; iš to [kilo] ir pavadinimas *Fogto sala*. Bet pagal tą moteriškaitę, vardu *Knubbabe*, vadino ją *Knübab*, taip pat *Kniebaff*, iš to galiausiai atsirado *Kneiphoff*. Tas pats autorius rašo ir apie Priemiestį, kuriame yra Šv. Jurgio ligoninė, jog ši buvo naudojama ir išlaikoma kaip vieta, kur apsistodavo svečiai ir maldininkai, atvykę į Prūsiją padėti Ordinui. Mat Senamiestyje galėdavo apsistoti ne visi, o tik aukšti ir kilmingi svečiai bei jų pareigūnai. Reikia pažymėti, kad svečiai į šalį atvykdavo ne vieni patys ir su savo palyda bei tarnais, bet apskritai su visomis kariuomenėmis, ir dažniausiai su gana gausiomis, o kariauna dažniausiai įsirengdavo stovyklą {dabartiniame} Priemiestyje, ir priklausomai nuo to, ar atvykdavo daug, ar mažai karių, jiems leisdavo apsistoti ant kalno, vadinamo *Haberberg*[191], ir toliau už jo. Kadangi tarp tokių žmonių būdavo daug pailsusių ir apsirgusių, jų negalėdavo įsileisti į miestus, o jie ir nebūtų pajėgę ten nukakti, tai jų labui pastatė šitą bažnyčią ir Šv. Jurgio ligoninę, kad būtų galima šiek tiek pasirūpinti jų kūno ir dvasios sveikata. O kadangi anapus Priemiesčio, kur dabar yra Haberbergo kalnas, paprastai įsikurdavo raitininkai ir jiems ten tekdavo išbūti ir šerti arklius keletą mėnesių, dažnai ištisas žiemas, tai jiems išvykus kalva nuo ant žemės likusių pašarinių grūdų, daugiausia avižų, atrodydavo žalia (avižos sudygdavo nesėtos), todėl kalnas buvo pavadintas *Haberberg* [Avižų kalnu]. To miesto herbe pavaizduota ranka su mėlyna rankove, iš apačios laikanti karūną, iš šonų – du

[774] *MSB:* worauf. [775] *al. m. supra lin.* ⌈...[776] *MSB nesuskliausta :/: Im MSB nich eingeklammert.*

von unten eine Krohne traget, / von der Seiten sind zwo Hörner. Die Krohn ist dieser Stadt, wie denen zweyen andern zweif-/fels ohn dem König[777] Ottocar zu Ehren und Gedächtniß gegeben worden; worumb aber die / Hand mit dem blauen Ermel und die Hörner beygefügt, ist man nicht allerdings gewiß. / Von der blauen Hand zehlt[778] man sonst folgende Historie: Es hat ein Schuster-Gesell eines / Bürgers im Kneiphoff Sohn in der Rudauschen oder sonsten in einer andern Schlacht, da es / sehr hart gehalten und die Königsberger schon in die Flucht geschlagen gewesen, das schon / niedergelegte Fähnlein ergrieffen, selbiges auffgerichtet und das flüchtige Ordens Volck / angeführet, so behertzt auff den Feind loßgegangen und da durch den Sieg erhalten; die-/ser Schuster-Gesell soll einen blauen Ermel gehabt haben. Dahero nicht alleine eine Hand / mit dem blauen Ermel im gedachten Wapen die Kron hält, sondern es haben auch die / Kneiphöffer deßwegen eine lange Zeit auff dem Schloß zu Königsberg jährlich auff / Christi Himmelfahrts[779] [192] Tag eine Abend-mahlzeit gehabt, welches man das *Schmeckbier* / genant. Diese Historie vom Schuster-Gesellen, wie er die Fahn ergrieffen, ist auff dem / Kneiphoffschen Thor an der Krahmerbrück abgemahlt, da man sie noch von der Brü-/cken sehen kan. Die Hörner aber, waß die bedeuten sollen, ist unbekant, man meinet / aber, es habe dieselbe Haupt-Fahne, so dieser Schuster-Geselle ergrieffen, zwe Hörner / im Wapen geführet, und die sind zum Andencken dessen mit hiebey gefüget worden. / Waß die Königsbergische Vorstädte betrifft, ist vermuhtlich, daß der Steindam und der / Haberberg zu erst sind gebauet worden. Worauff hernach der Roßgarten, Tragheim, / die Neue Sorge und der Sackheim gefolget. Sonsten hat Königsberg 7 Brücken über / den Pregel, darunter die ältesten seyn die
[138r] Krahmerbrücke und die Langgassen-brücke; // hernach ist die Küttel- und Schmied-Brücke gebauet[193]. Wegen der andern drey Brücken / hat es viel Streit gegeben und daß folgender Gestalt: Im grossen Bunds-Kriege hat sich / Altstadt A[nn]o 1455 dem Orden wieder ergeben, welches den Kneiphoffer gar nicht gefiel; / deßwegen eine Stadt die ander anfiel und mit einander Krieg führete; vor daß aber, daß / die

[777] *MSB abs.* [778] *MSB:* erzählt.

ragai. Karūna tam miestui, kaip ir kitiems dviem, buvo suteikta, be abejo, karaliaus Otokaro garbei ir atminimui; o kodėl atsirado ranka su mėlyna rankove ir tais ragais, nėra tikrų žinių. Apie tą mėlynąją ranką šiaip jau buvo pasakojama tokia istorija: vienas batsiuvio pameistrys, Knypavos miestelėno sūnus, Rūdavos ar kuriame kitame mūšyje, kai juos ėmė stipriai spausti ir Karaliaučiaus būriai jau buvo priversti bėgti, stvėręs jau numestą vėliavą, ją iškėlęs ir stojęs sprunkančių Ordino karių priekyje, ir taip narsiai puolęs priešą, jog iškovojęs pergalę; to batsiuvo pameistrio rankovė esą buvusi mėlyna. Tam atminti ne tik minėtame herbe buvo pavaizduota karūną laikanti ranka su mėlyna rankove, bet knypaviečiai daug metų Kristaus žengimo dangun dieną[192] Karaliaučiaus pilyje dar surengdavo vakarienę, kurią vadindavo *Schmeckbier*. Ta istorija apie batsiuvio pameistrį, stveriantį vėliavą, pavaizduota ant Knypavos vartų prie Krautuvininkų tilto [*Krahmerbrück*]. Bet ką reiškia tie ragai, nėra žinoma, tik manoma, jog tą pagrindinę vėliavą, kurią stvėrė batsiuvio pameistrys, puošusiame herbe buvo du ragai, todėl atminimui juos pavaizdavo herbe. Dėl Karaliaučiaus priemiesčių, spėjama, jog pirmiausia buvo pastatyti Šteindamas ir Haberbergas. Paskui iškilo Rosgartenas, Tragheimas, *Neue Sorge* [Naujasis rūpestis] ir Zakheimas. Karaliaučiuje per Prieglių yra nutiesti 7 tiltai, seniausi iš jų yra Krautuvininkų tiltas [*Krahmerbrücke*]
[138r] ir Ilgosios gatvės tiltas [*Langgassen-brücke*]; // paskui buvo pastatyti Dūblių tiltas [*Küttel-Brücke*][193] ir Kalvių tiltas [*Schmied-Brücke*]. Dėl kitų trijų tiltų buvo kilę daug ginčų, kurie klostėsi taip: per Didįjį Sąjungos karą Senamiestis 1455 metais vėl pasidavė Ordinui, o tai knypaviečiams visiškai nepatiko; dėl to vienas miestas užpuolė kitą ir abu kariavo tarpusavyje; bet Ordinas už tai, kad Senamiestis tada jam

[779] f *sim. corr. ex* s.

Altstadt dem Orden in der Zeit sich ergeben, gestattete der Orden den Altstädtern, daß / sie den Handel von den Kneiphöfern ableiten möchten. Deßwegen sie eine Brücke über den / Natangischen Pregel, unweit dem Friedländischen Thor, bey der heutigen Glaß-Hütte mach-/ten. Und dann einen Tham, so man jetzo den *Philosophischen Gang* nennet, gegen der / Altstadt hin schütten, damit die Natanger und die Pohlen mit ihren Wahren nicht dürfften / über den Haberberg erst in den Kneiphoff wie vor dem fahren: sondern gleichzu in die Altstadt, / welches aber die Kneiphöffer mit den Dantzigern zu hindern sich sehr angelegen seyn lassen. / Auch die Sache verzögerten biß zu Hertzogs Friedrichs Hochmeisters Zeiten[194]; der begehrte / von den Kneiphöfern, hinter dem Thum über den Pregel eine Brücke in die Altstadt hin-/an, unweit der Holtzbrücke, welches die Kneiphöfer Ihm verwilligten; doch mit der Condi-/tion, daß die Brücke solte nur so breit gemacht werden, daß man mit einem Pferde über-/reiten möchte, davor Ihnen der Hohmeister die Kalckscheune ewiglich versprach. Weil aber / die Kneiphöfer sich befürchteten, es möchte hiedurch denen Altstädtern ein Recht zu der dispu-/tirten Brücke zuwachsen, resolvirten Sie sich, alß der Hertzog nicht im Lande war, die enge / Brücken de facto abzubrechen. Dessen die Altstädter übel zu Friede waren und geriehten / beyde Stadte darüber[780] in einen Process, der aber in der Schöppenbanck zu Magdeburg A[nn]o / 1555 geschlossen ward, da die Kneiphöffer den Process verlohren, drumb die Altstädter so fort / A[nn]o 1535 [!] den vorbenandten Tham vollendes zuschütteten, dazu die Speicher von ihren Holtz-/wiesen an biß nach dem Friedlandischen Thor hingesetzet und die zwey Brücken, nehmlich die / Holtzbrücke und die Neue-Brücke, bauen liessen. Hierauff bemüheten sich die Kneiphöffer bey / dem Hertzog Alberto, daß ihnen frey stunde, eine Brücke über den Pregel hinter der Kneiphoffi-/schen Thum-Kirchen zu bauen, so ihnen verstattet worden: die Anno 1542 angefangen zu bauen / und jetzo die *Honig-Brücke* heyst; weil die erste Wahren, die über die Brücke ⌈in den Kneiphoffe[781] / geführet worden, Honig gewesen; dabey auch die Thöre zu den besagten Brücken auch gebauet / worden. Daß Holtz-thor

[780] *MSB:* hierüber.

pasidavė, leido Senamiesčio gyventojams perimti iš knypaviečių prekybą. Todėl jie per Notangos Prieglių netoli Frydlando vartų, prie šiandieninės stiklo manufaktūros, nutiesė tiltą. Po to jie Senamiesčio pusėn supylė pylimą, dabar vadinamą *Philosophischer Gang* [Filosofų taku], kad notangai ir lenkai su savo prekėmis negalėtų kaip anksčiau per Haberbergą vykti pirma į Knypavą, bet iškart vyktų į Senamiestį; o knypaviečiai su dancigiečiais stengėsi tam sukliudyti. Bet reikalas užsitęsė iki didžiojo magistro hercogo Friedricho laikų[194]; jis pageidavo, kad knypaviečiai leistų pastatyti tiltą per Prieglių už katedros, netoli nuo medinio tilto; knypaviečiai sutiko, bet su sąlyga, jog tiltas bus tik tokio pločio, kad juo galėtų joti vienas raitelis; didysis magistras jiems už tai pažadėjo amžinam naudojimui kalkių degyklą. Bet kadangi knypaviečiai bijojo, kad Senamiesčio gyventojai dėl to laikui bėgant gali įgyti teisę į ginčus sukėlusį tiltą, tai jie, kai kartą kunigaikštis buvo išvykęs iš šalies, nusprendė siaurąjį tiltą *de facto* nugriauti. Tai sukėlė Senamiesčio gyventojų nepasitenkinimą, ir abu miestai pradėjo bylinėtis; byla Magdeburgo suolininkų teisme buvo baigta svarstyti 1555 metais, knypaviečiai ją pralaimėjo, todėl senamiestiečiai 1535 [!] metais minėtąjį pylimą iš karto nugriovė, o teritorijoje nuo pat rąstų saugyklų iki Frydlando vartų pristatė sandėlių ir pastatydino du tiltus, būtent Medinį [*Holzbrücke*] ir Naująjį [*Neue Brücke*]. Po to knypaviečiai kreipėsi į kunigaikštį Albertą, prašydami leidimo už Knypavos katedros statyti tiltą per Prieglių, kas jiems ir buvo leista; jį pradėjo statyti 1542 metais, ir dabar jis vadinasi *Honig-Brücke* [Medaus tiltas], nes pirmoji prekė, gabenta per tiltą į Knypavą, buvo medus; prie minėtųjų tiltų buvo pastatyti ir vartai. Mediniai vartai [*Holtz-Thor*]

⌈...[781] *MSB abs.*

ist A[nn]o 1560, umb welche Zeit auch das Honig-thor, das Grün-Lang-/gassen-Thor aber ist A[nn]o 1590 fertig worden[o(233)]. Die Länge der Stadt Königsberg von / dem eussersten Sackheimischen Kruge biß auff den Haberberg, da die Neue Garten ange-/hen, sind nach des Hennebergers Auffsatz 1222 Meß-Rutten. Die Fortification und / umbführung[782] des Walles umb die Städte Königsberg ist geschehen, alß der schwedische König / Gustavus Adolphus[783] ins Land kom[m]en, nemblich A[nn]o 1627, die in kurtzer Zeit in einen ziem-/lichen Standt gebracht worden.

Im Kriege hat diese Stadt auch daß ihrige außgestanden. Im Zweyten Abfall A[nn]o 1260 / ist sie von den Preussen 3[784] Jahr lang bloquiret gehalten, so hart, daß Sie nicht allein die Pferde, / sondern auch die Felle davon essen müsten. Jedoch kriegten Sie Succurs von dem Graffen zu / Gülick[785] und zu der Marck, die der Samen 3000 davor erlegten. Sie kriegten es aber / endlich doch ein, denn die Preussen nicht allein zu Lande, sondern auch zu Wasser Sie belagerten. / Im Bunds-Kriege A[nn]o 1454 tumultuirten die Altstädter wieder den Orden und riessen / ein groß Theil der Schloß-Maur auff 400 Ehlen, mit 4 Thürmen, da nieder, und nahmen / das Schloß ein[p(234)]. A[nn]o 1455 stritten die
[138v] Altstädter und Kneiphöffer zusahmen, und // warff eine Stadt in die ander Feur ein. Kneiphoff ward drey Tag gestürmet, darüber / 2092 vom Orden, von den Kneiphöffern 248 Mann geblieben; wo durch Kneiphoff dem / Orden sich zu ergeben genöhtiget ward. A[nn]o 1464 kam Johann Szalski mit den Elbin-/gern für die Altstadt Königsberg und verbrandte Ihm[786] alle Speicher und Vorstädte und nam / ihnen vor 700 Marck Leinwand weg. A[nn]o 1525 tumultuirten die Bürger wieder den / Raht in der Altstadt, begehrten Rechenschafft von ihnen, wolten auch, daß Handwercker im / Raht und Schöppen sollen seyn. Welches auch geschach, allein die Handwercks-Leute wurden des / bald müde,

[o(233)] Hartknoch, l. c. pag. 395 seqq.
[Hartknoch, Christophorus, Alt- und Neues Preussen [...], p. 395.]
[p(234)] Henneberg, l. c. pag. 175 *[!]*.
[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 171. *Vide b(2).*]

iškilo 1560 metais, tais pačiais metais buvo pastatyti ir Medaus vartai [*Honig-Thor*], o Žalieji Ilgosios gatvės vartai [*Grün-Langgassen-Thor*] buvo baigti statyti 1590 metais[o(233)]. Karaliaučiaus miesto ilgis nuo atokiausiai stovinčios Zakheimo smuklės iki Haberbergo, remiantis Hennenbergerio duomenimis, siekė 1222 [prūsiškų] rykščių. Gynybiniai įtvirtinimai aplink Karaliaučiaus miestus buvo pastatyti ir miestai buvo apjuosti pylimu įžygiavus į šalį švedų karaliui Gustavui Adolfui, būtent 1627 metais; jie per trumpą laiką buvo neblogai sutvarkyti.

Per karą tam miestui taip pat teko daug prisikentėti. Per antrąjį atsimetimą 1260 metais jį trejus metus laikė apsupę prūsai, ir vargas buvo toks baisus, kad [žmonės] buvo priversti valgyti ne tik arklius, bet ir jų odą. Vis dėlto jiems atėjo į pagalbą Julicho ir Markos grafas, kuris sunaikino 3000 sembų. Bet galiausiai juos vis tiek įveikė, nes prūsai juos supo ne tik iš sausumos, bet ir iš jūros pusės. Vykstant Sąjungos karui, 1454 metais Senamiesčio gyventojai sukilo prieš Ordiną, sugriovė dalį 400 uolekčių ilgio pilies sienų, turėjusių 4 bokštus, ir užėmė pilį[p(234)]. 1455 metais tarp Senamiesčio ir Knypavos gy-
[138v] ventojų įsižiebė konfliktas, // pasibaigęs ginkluota miestų kova. Knypava buvo šturmuojama tris dienas, po šturmo Ordino pusėje liko gyvi 2092, o Knypavoje – 248 vyrai; dėl to Knypava buvo priversta pasiduoti Ordinui. 1464 metais prie Karaliaučiaus Senamiesčio atžygiavo Johannas Szalski su elbingiečiais, sudegino visus sandėlius ir priemiesčius ir pagrobė 700 markių vertės drobinių audinių. 1525 metais miestiečiai vėl sukilo prieš Senamiesčio tarybą, reikalavo iš jos ataskaitos, pageidavo, kad amatininkų atstovai būtų miesto tarybos nariais ir suolininkais. Jų prašymas buvo išpildytas, bet amatininkai veikiai

[782] *MSB prae h. v. err.* und. [783] *scr. supra illect. lit.* [784] *scr. supra illect. lit.* [785] *MSB:* Julick. [786] *MSB:* Ihnen.

weil Sie Ihr Handwerck nicht abwarten kunten. A[nn]o 1529. Ruinirte und tödtete / viel Leute in Königsberg und Preussen die Schweiß-Kranckheit, darinn über 30 000 Menschen / sollen gestorben seyn. A[nn]o 1549 kam wieder ein grausahme Pest, da allein in dem Altstädti-/schen Gericht 8326 Person gestorben. A[nn]o 1602, A[nn]o 1621, A[nn]o 1653, A[nn]o 1661 hat / die Pest auch viele weggerafft. Sonsten ist zu mercken, daß A[nn]o 1330 eine gute Ordnung / wegen der Müssiggänger allda gemacht worden, nach welcher alle Quartal man einen / Wagen in jeglicher Stadt umbgehen ließ, darauff man setzte alle die, so ohne Dienst waren, / Knechte und Mägde, und musten selbige nebst den Zamaiten und Littauen, wo man ihrer nur / bedürffte, arbeiten[q(235)]. A[nn]o 1348 ist das Kloster S. Marien, so nun ein Spital ist, in Löbenicht gebauet. A[nn]o 1365. Ordnete Winricus Kniprode, daß die dritte Niederlage solte zu Königs-/berg seyn, da sollen die Samen, Natanger und Littauen ihre Gütter zu verkauffen zu bringen. Von / dannen die Bürger die Wahren nach Dantzig schifften[r(236)]. A[nn]o 1427. Erlangeten die Königsberger / mit Gewalt Macht, Schiffe zu bauen und zu seglen, welches zuvor der Orden vor sich behalten. / Da kamen auch die Lübecker, die einen gewissen Zoll gaben; die andern Preussische Städte fol-/geten diesem nach und kriegten die Städte eher Booß Leut alß der Orden, weil die Städte besser / den Leuten zahleten. A[nn]o 1456 wurden Scoter[195] gemüntzet, derer jeglicher 15 Pfennig da-/mahls galte; die hatten Keulen und Creutze, solte bedeuten, Sie[787] wolten die Pohlen mit Keulen auß / dem Lande herauß schlagen[s(237)]. / A[nn]o 1509. Richtete der Orden eine Zinse über das gantze Land / ein, welches im Lande viel Murrens gab. A[nn]o 1513. Brandte die Vorstadt vor dem Kneiphoff / bey[788] S. Anthonie schier gar weg; von dannen das Feur hinter dem Thum in den Kneiphoff flog / und die Speicher, die damahls da stunden, wo nun das Collegium stehet, verzehrte, von da flog es auf / den Sackheim, daß schier gar abbrant.

[q(235)] Sim. Grunau, Tract. 11. c. 12.
[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 11, cap. 12. *Vide c(3).*]

[r(236)] Sim. Grunau, Tract. 13. c. 2.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 13, cap. 2.]

pavargo, nes nebespėdavo žiūrėti amato. 1529 metais daugeliui Karaliaučiaus ir Prūsijos gyventojų sugadino sveikatą ir nuvarė į kapus kraujo liga, esą išmirė daugiau negu 30 000 žmonių. 1549 metais vėl siautėjo maras, tada vien tik Senamiesčio apygardoje mirė 8326 asmenys. 1602, 1621, 1653, 1661 metais maras vėl pasiglemžė daug gyvybių. Dar reikia pažymėti, kad dykinėtojams 1330 metais buvo įvesta gera tvarka – kas trys mėnesiai per visus miestus važiuodavo vežimas, į kurį susodindavo visus neturinčius jokio darbo bernus ir mergas, ir jie kartu su žemaičiais ir lietuviais turėdavo dirbti ten, kur reikėjo jų darbo jėgos[q(235)]. 1348 metais Lyvenikėje buvo pastatytas Šv. Marijos vienuolynas, kuriame dabar yra ligoninė. 1365 metais Winrichas Kniprode įsakė įsteigti Karaliaučiuje trečią nausėdiją, į kurią turėjo atvežti parduoti savo prekes sembai, notangai ir lietuviai. Iš čia miestiečiai prekes gabendavo laivais į Dancigą[r(236)]. 1427 metais Karaliaučiaus gyventojai jėga išsireikalavo teisę statyti laivus, o anksčiau ši teisė priklausė išimtinai Ordinui. Ėmė atvykti ir liubekiečiai, kurie sumokėdavo nustatytus muito mokesčius. Jų pavyzdžiu pasekė kiti Prūsijos miestai, ir miestams būdavo lengviau pasisamdyti laivininkus negu Ordinui, nes miestai geriau apmokėdavo už darbą. 1456 metais buvo nukaldinti skotai[195], kurių kiekvieno vertė prilygo 15 pfenigų. Juose buvo pavaizduota kuoka ir kryžiai, tai turėjo reikšti, jog jie su kuokomis nori išvyti iš šalies lenkus[s(237)]. 1509 metais Ordinas visoje šalyje įvedė činšą, tai krašte sukėlė didelį nepasitenkinimą. 1513 metais apie šv. Antaną prieš Knypavą esantis priemiestis beveik visiškai sudegė; iš ten ugnis persimetė už katedros į Knypavą ir pasiglemžė sandėlius, stovėjusius dabartinės kolegijos vietoje, toliau liepsna pagavo Zakheimą,

[s(237)] Sim. Grunau, Tract. 17. c. 7.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 17, cap. 7.]

[787] S *corr. ex* s. [788] *MSB:* vor.

A[nn]o 1517. Wird das Gericht des Ober-Kolms, so in der / Altstadt eine gutte Zeit war, nach Schloß genommen, weil man da etzliche Bürger Sachen / nicht woll entscheiden künte[t(238)]. Denn ist das Graue München Kloster in Löbenicht gebauet / von Hanns Schöneberck und Clara Doctorin, welches nun zum Churfürstlichen Korn-Spei-/cher ist gemacht worden. A[nn]o 1520. Solten die Altstädter und Kneiphöffer den Baum im / Pregel wieder bauen, damit den Dantzigern die Einfahrt gewehret würde; da wolten die Alt-/städter, daß die Kneiphöffer solten darzu so viel geben alß Sie, daß wolten die Kneiphöffer / nicht thun. Der Hohmeister Marggraff Albrecht ordnete, daß Altstadt Einen, der Kneiphoff / den Zweyten, den dritten Pfennig solte der Orden geben, und die Durchfahrt solte in der Mitte / des Stroms seyn. Brandten die Kneiphöffer die Scheunen und Häuser auff dem Haberberg / ab, brachen auch die Kirchen S. Georg in den Grund danieder, sich gegen die Pohlen zuwehren. / A[nn]o 1521 erhielte die Altstadt das Recht, auff 10 Jahr lang die Müntze zu schlagen, doch auff / des Ordens Schlag und Korn. Darauff der Raht die alte Müntz bey der Badstuben bauete / und das Müntzen fleissig fortsetzte. Es wurd aber nach 5 Jahren befunden, daß in die 500 / Marck Müntz an Schrott zu gering war, deßwegen ihnen das müntzen geleget ward. Dar-/auff ward eine Neue Müntze, von Jost Ludwig, einem Kauffmann von Cracau, gebauet, //
[139r] / der hielte hie seine Gesellen, und wehrte solches 10 Jahr lang mit dieses Ludwigs grossen / Nutzen, nach dem nam der Hertzog die Müntze an sich. A[nn]o 1539 brandte der Sackheim, / der Roßgarten, auch zum theil der Tragheim ab. A[nn]o 1540 ist die Bibliothec in Königs-/berg gestifft, mit dem Beytrag, daß sie dem Lande zu gutt solte bleiben, und nicht solle zerrissen / werden. A[nn]o 1542 ist die grosse Czeisz[196] eingeführet worden[u(239)]. A[nn]o 1544: Ist der / Thum Thurm in der Nacht gegen 10 Uhr brennend worden, brennte 6 Stunden, dabey / auch zwey neue Häuser, alß in welchen etwa die Darr Feur gefast und diesen Schaden / verursacht. In diesem Jahr ist die Academia

[t(238)] Henneberg, l. c. pag. 174.
[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 174. *Vide b(2).*]

kuris bemaž visiškai sudegė. 1517 metais Kulmo žemės teismas, gana ilgai rezidavęs Senamiestyje, buvo perkeltas į pilį, nes nepajėgė išspręsti kelių civilinių bylų[t(238)]. Paskui Hannsas Schöneberckas ir Clara Doctorin Lyvenikėje pastatė Pilkųjų vienuolių vienuolyną, kuris nūnai yra paverstas kurfiursto grūdų sandėliu. Kad dancigiečiai galėtų įplaukti, Senamiesčio ir Knypavos gyventojai 1520 metais vėl turėjo įstatyti Priegliaus tėkmėje polių, tada Senamiesčio gyventojai pareikalavo, kad knypaviečiai tam reikalui skirtų tiek pat pinigų, kiek ir jie, bet knypaviečiai nenorėjo to daryti. Didysis magistras markgrafas Albrechtas įsakė, kad trečdalį pinigų skirtų Senamiestis, Knypava – kitą trečdalį, trečiąją dalį – Ordinas, o laivakelis turėjo eiti upės viduriu. Gindamiesi nuo lenkų, knypaviečiai sudegino daržines ir namus ant Haberbergo, taip pat iki pamatų nugriovė Šv. Jurgio bažyčią. 1521 metais Senamiestis įgijo teisę 10 metų kalti monetas, bet pagal Ordino nustatytą kaldinimą ir prabą. Vėliau magistratas prie pirties pastatė senąją pinigų kalyklą ir uoliai tęsė monetų kalimą. Bet po penkerių metų buvo nustatyta, jog 500 markių vertės monetoje buvo per mažai tauriojo metalo, todėl jai nebeleido kalti pinigų. Po to pinigų kalyklą
[139r] pastatė Jostas Ludwigas, pirklys iš Krokuvos, // čia jis laikė savo darbininkus, ir ištisus 10 metų tas Ludwigas davė daug naudos, po to kunigaikštis paėmė pinigų kalyklą savo žinion. 1539 metais sudegė Zakheimas, Rosgartenas, iš dalies ir Tragheimas. 1540 metais Karaliaučiuje buvo įsteigta biblioteka, jos paskirtis buvo tarnauti kraštui, ir jos nebuvo galima skaldyti. 1542 metais buvo įvesta didžioji caizė[u(239)][196]. 1544 metais apie dešimtą valandą nakties kilo gaisras katedros bokšte, jis degė 6 valandas, taip pat sudegė kiti du pastatai, mat juose užsidegė džiovykla ir padarė tuos nuostolius. Tais metais Knypavoje buvo įsteigta

[u(239)] Henneberg, l. c.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 178.]

im Kneiphoff gestifftet. A[nn]o 1551 ist / die Schwärmerey Andreae Osiandri Pfarrherrs in der Altstadt angangen. A[nn]o 1555. / Waren zu Königsberg auff Samland und Natangen grausahm viel Raupen, verzehrten / das Laub in den Gärten und Wäldern. A[nn]o 1557 fiel ein grosser Schnee umb S. Marti-/ni, der biß auff Mariae Verkündigung lag, dahero viel Korn verfaulete und eine Theurung / im Lande ursachte. A[nn]o 1558. Segelten[789] Bürger von Königsberg Greger Rummelau in / eine Braupfanne nach Dantzig. Eodem A[nn]o wurd eine Wurst in Königsberg umbgetragen, / die 198 Ehlen lang war. A[nn]o 1559 fiel der Thurm zu S. Niclas auff dem Steindam[m] / umb, that aber keinen Schaden. A[nn]o 1568 hat ein grosser Sturm das Wasser auff der / Lastäde[790] in die Speicher getrieben, auch sonsten zur See grosser Schaden geschehen, darauff / ein harter Winter gewesen, daß kein Mühl hat mahlen können, worauß eine grosse / Hungers Noht entstanden. A[nn]o 1575: Ist das Saltz sehr theur gewesen, und hat die Ton[n]e / 20 M[a]r[k] gegolten. A[nn]o 1553[791] haben die Fleischhauer eine Wurst umbgetragen, die ist / lang gewesen 596 Ehlen, hat gewogen 11 Stein, weniger 6 [Pfund][197], d. i. 434 [Pfund] Fleisch / von 36 Schweinen Schincken gemacht, ist getragen worden von 91 Persohnen. Dasselbige / Jahr haben die Becker den Fleischhauern einen Stritzel[198] gebacken, von dreyen Scheffeln / Weitzen Mehls. A[nn]o 1584: Ist daß Wild in den Wäldern sehr gestorben, und der Blut-/gang hat in Königsberg sehr grassiret. A[nn]o 1588. Ist das Neue Gericht bey der Juncker / Eichen gefertiget worden. A[nn]o 1590 fing man im Pregel mit kleinen Käschern und Sieben / Hauffen weiß die Kaulpersche. A[nn]o 1592: Ist der[792] Löbenichtsche Rahthauß gebauet worden. / A[nn]o 1594 den 26. Januarii ist der Haberkrug sambt einigen andern Gebäuden abgebrant. / Im Schwedischen Kriege, der in 1656[793] sich in Preussen zog, ward das Citadell auff der / Kneiphoffischen Wiesen, wo daß Zollhauß stundt, jetzo Friedrichsburg genant, gemacht.[794]

Labiau soll gebauet seyn A[nn]o 1258, hat ein Convent gehabt, daselbst wird ein schöne / Schleuse unterhalten, die Wittinen

[789] *MSB:* segelte ein. [790] *MSB:* Lastadie. [791] *MSA, MSB possib. err. pro* 1583. [792] *MSB:* das.

akademija. 1551 metais kilo gyventojų susižavėjimas Senamiesčio kunigu Andrejumi Osiandru. 1555 metais Karaliaučiuje, Semboje ir Notangoje buvo žvėriškai daug vikšrų, jie nugraužė lapus soduose ir miškuose. 1557 metais per šv. Martyną iškrito daug sniego, kuris išsilaikė iki Apreiškimo Mergelei Marijai dienos, dėl to supuvo daug grūdų ir šalyje kilo didžiulis brangmetis. 1558 metais Karaliaučiaus miestelėnas Gregeris Rummelau gelda nuplaukė į Dancigą. Tais pačiais metais po Karaliaučių buvo nešiojama 198 uolekčių ilgio dešra. 1559 metais nugriuvo Šteindamo Šv. Mikalojaus bažnyčios bokštas, bet niekas nenukentėjo. 1568 metais didžiulės audros metu vanduo iš laivų pakrovimo ir iškrovimo vietos prasiveržė į sandėlius, dar daug nuostolių žmonės patyrė jūroje, po to atėjo tokia šalta žiema, kad nė vienas malūnas negalėjo malti, dėl to kilo didžiulis badmetis. 1575 metais buvo labai brangi druska, jos statinė kainavo 20 markių. 1553 [!] metais mėsininkai po miestą nešiojo dešrą, kuri buvo 596 uolekčių ilgio, svėrė 11 akmenų be 6 [funtų][197], t.y. [į ją buvo sudėta] 434 [funtai] mėsos iš 36 kiaulienos kumpių, dešrą nešė 91 žmogus. Tais pačiais metais kepėjai mėsininkams iškepė štricelį[198] iš trijų pūrų kvietinių miltų. 1584 metais miškuose iškrito labai daug žvėrių, ir Karaliaučiuje siautė kraujo liga. 1588 metais prie Junkerių ąžuolo buvo pastatytas Naujasis teismas. 1590 metais Priegliuje su graibštais ir sietais buvo galima sugauti galybes pūgžlių. 1592 metais buvo pastatyta Lyvenikės rotušė. 1594 metų sausio 26-ąją sudegė Haberbergo smuklė ir dar keli pastatai. Per karą su švedais, kuris Prūsijoje vyko 1656 metais, Knypavos pievose, kur stovėjo muitinė, buvo pastatyta citadelė, dabar vadinama Frydrichsburgu.

Labiau – Labguva, buvusi pastatyta 1258 metais, turėjo konventą; kad galėtų praplaukti vytinės, buvo įrengtas puikus šliuzas. 1270 metais

[793] *MSB prae h. v.:* a[nn]o. [794] *MSB post h. v.:* Kurzantik s. Cawernik.

durchzulassen. A[nn]o 1270 erstiegen 400 Szalaunen / das Labiau, machten alles nieder und verbrandten das Schloß. A[nn]o 1433. Ist der Zoll zu / Labiau auff 4 Jahr verstattet worden ⌈(die Schleusen zu unterhalten und zu bessern)[795] von / der Last Guts[199] 2 Schilling, von dem Schiff 4 Schott. Der Orden aber hat bald von der Last / Guts 2 Schott und von jeglich Stück Wachses 14 Böhmische Groschen, von jeglichen Marck / einen Schilling, auch vor das Schiff sonderliches Schleuse-Geldt genommen.

Landsberg, ein klein Städtchen, ist offter ruiniret worden, kan noch nicht empor kom[m]en.

Laukiszken ist erst eine Jagdbuden gewesen, ist zum Schloßchen A[nn]o 1581 erbauet / worden von Georg Friedrich Marggraffen zu Brandenburg, heist vor jetzo {auch}[796] Friedrichsburg.

Leipe, ein Schloß im Colmischen Land, ist A[nn]o 1439 von Vladislao III. eingenom[m]en / worden. //

[139v] Lentzenburg ist erst ein Schloß und Vogtey gewesen, worauff einer Walrad, / Wunderlich genant, der Seiner untreuen Gäste, 50 der Edelsten Preussen, verbrant A[nn]o / 1260[x(240)], jetzo ist nur der Schloßberg davon zusehen.

Leszken im Werder ist erst daselbst die Müntze des Ordens gewesen, und hat dar-/auff der Voigt gewohnet. Nunmehro ists ein Hoff nach Marienburg gehörig.

Lessen, Polon[ice] *Radzin*, ist eine Stadt in Pomesan, gehöret jetzo ins Colmische, / gebaut A[nn]o 1328, ist A[nn]o 1439 von Vladislao III. eingenommen, bald aber drauff / an den Orden kommen. A[nn]o 1454 fiel Sie vom Orden ab und ergab sich wieder dem / Orden also fohrt darauff und hat sich dem Pohlen ritterlich erwehret A[nn]o 1454, 1455, / 1460, doch ward Sie A[nn]o 1461 mit List eingenommen[y(241)].

[x(240)] Henneberg, l. c. pag. 252.
[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 252.]
[y(241)] Sim. Grunau, Tract. 17. cap. 13 *[!]*.
[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 17, cap. 3, 7. *Vide c(3).*]

Labguvą užėmė 400 skalvių, viską sunaikino ir sudegino pilį. 1433 metais Labguva ketveriems metams gavo leidimą rinkti muitus (išlaikyti ir remontuoti šliuzui) – už lastą plukdomų prekių[199] po 2 šilingus, už laivą – po 4 skotus. Tačiau netrukus Ordinas už lastą pradėjo imti po 2 skotus ir už kiekvieną vaško gabalą po 14 čekiškų grašių, nuo kiekvienos markės po šilingą, taip pat nuo laivo imdavo atskirus šliuzo pinigus.

Landsberg – Landsbergas, nedidelis miestelis, daug kartų niokotas, vis dar negali atsigauti.

Laukiszken – Laukiška, iš pradžių buvo medžiotojų namelis, 1581 metais Georgas Friedrichas, Brandenburgo markgrafas, pastatydino pilaitę, dabar vadinama {ir} Frydrichsburgu.

Leipe – Leipė, pilis Kulmo žemėje, 1439 metais ją užėmė Vladislovas III. //

[139v] *Lentzenburg* – Lencenburgas, iš pradžių buvo pilis ir fogto rezidencija, kurioje 1260 metais Walradas, vadinamas Nuostabiuoju, sudegino savo neištikimus svečius, 50 kilmingų prūsų[x(240)]; dabar išlikęs tik piliakalnis.

Leszken – Leškenas yra saloje, iš pradžių ten buvo Ordino pinigų kalykla ir ten gyveno fogtas. Dabar tai yra dvaras, priklausantis Marienburgui.

Lessen – Lesenas, lenkiškai *Radzin*, Pamedės miestas, dabar yra Kulmo srityje, pastatytas 1328 metais, 1439 metais jį užėmė Vladislovas III, bet veikiai jis vėl atiteko Ordinui. 1454 metais atsimetė nuo Ordino, bet netrukus vėl jam pasidavė ir riteriškai gynėsi nuo lenkų 1454, 1455, 1460 metais, bet 1461 metais buvo klasta užimtas[y(241)].

⌈...[795] *MSB nesuskliausta :/: Im MSB nich eingeklammert.* [796] *al. m. supra lin.*

Letzen, ein Schloß, gebauet A[nn]o 1285, dabey ein Städtlein, in welchem A[nn]o 1573 / nach einer grossen Pest auff den Fastnacht Sonntag 64 paar Volck auff einmahl getreu-/et worden.

Leunenburg, ein Schloß von Dietrich von Oldenburg, damahls Compthur zur / Balga, hernach der XVI. Hohmeister, A[nn]o 1326 gebauet[z(242)]. Die Stadt ist schlecht gebauet, / so auch offters vom Brand Schaden leydet.

Leistenau, vor alters ein schönes Schloß gewesen, numehro ists ein Kirchdorff, hat vor / dem denen von der Au gehöret.

Liebmühl, Polon[ica] *Miłomłyn,* soll gebauet seyn A[nn]o 1337, soll 70 Seen umb sich / haben, hat A[nn]o 1454 nach der Schlacht vor Conitz sich dem Orden ergeben. A[nn]o 1520 ists / von den Pohlen erstiegen, aber mit List dasselbige Jahr vom Orden durch den Quirin Schlick / Graff zu Passauen und H[er]r Friedrich Tasolten, Hauptmann zu der Eylau, wieder ero-/bert worden. Ist hernachmahls, alß die Lutherische Religion in Preussen praevaliret, zum / Sitz des Pomesanischen Bischoffs gemacht worden; worauff residiret haben D. Georg Vene-/diger und Johannes Wigandus, beyde Lutherische Bischöffe.

Lipna, erst *Leippe* geheyssen, ist gebauet A[nn]o 1319.

Liebstadt ist A[nn]o 1329 von B. Henrich von Liebenthal gebauet, und vom Orden / im grossen Kriege A[nn]o 1455 erobert worden.

Liechtenau, ein Dorff im grossen, oder Marienburgischen Werder, ist wegen vielen / Bubereyen der Pauren sehr bekant.

Lick, Schloß und Stadt, soll gebauet seyn A[nn]o 1273. A[nn]o 1415 nam der Orden 5000 / Solldaten an, die wurden nach Lick, Reyn und Ortelsburg verleget. Diese versatzten die Stadt / mit der Zeit dem Hertzog von Masau, welche der Orden mit 34 000 Ducaten wieder losen muste[aa(243)].

Zur Linden, ein Kirche, denen R. R. P. P. Jesuitis zugehörig, ist wegen des grossen Ab-/lasses daselbst und daß vielen, die dahin Walfahrten, Hülffe von Gott geschiehet, sehr berümbt. / Zu dieser

[z(242)] Sim. Grunau, Tract. 11. cap. 12.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 11, cap. 12.]

Letzen – Lecenas, pilis, pastatyta 1285 metais, prie jos buvo miestelis, kuriame 1573 metais po didelio maro Užgavėnių sekmadienį iš karto buvo sutuoktos 64 poros.

Leunenburg – Loinenburgas, pilis, kurią 1326 metais pastatė Dietrichas von Oldenburgas, anuo metu Balgos komtūras, vėliau – Ordino didysis magistras[z(242)]. Miestas blogai pastatytas, taip pat dažnai nukentėdavo nuo gaisrų.

Leistenau – Leistenau, nuo seno ten buvusi graži pilis, šiandien – bažnytkaimis, anksčiau priklausęs von der Au giminei.

Liebmühl – Lybmiūlis, lenkiškai *Miłomłyn*, tikriausiai pastatytas 1337 metais, sakoma, jog aplink yra 70 ežerų; 1454 metais po Konico mūšio pasidavė Ordinui. 1520 metais [miestą] užėmė lenkai, bet tais pačiais metais jis grįžo Ordinui – griebęsi gudrybės, jį vėl užėmė Quirinas Schlickas, Pasau grafas, ir ponas Friedrichas Tasoltas, Ylavos hauptmanas. Vėliau, Prūsijoje įsigalėjus Lutherio religijai, tapo Pamedės vyskupo rezidencija, kurioje yra gyvenę abu liuteronų vyskupai, dr. Georgas Venedigeris ir Johannesas Wigandas.

Lipna – Lipna, iš pradžių vadinosi *Leippe*, pastatyta 1319 metais.

Liebstadt – Lybštatas, [pilį] 1329 metais pastatė a. a. Henrichas von Liebenthalis, o per Didįjį karą 1455 metais užėmė Ordinas.

Liechtenau – Lychtenau, kaimas didžiojoje, arba Marienburgo, saloje, labai žinomas dėl daugybės valstiečių niekšiškų darbų.

Lick – Lykas, pilis ir miestas, esą pastatytas 1273 metais. 1415 metais Ordinas priėmė 5000 karių, juos dislokavo Lyke, Reine ir Ortelsburge. Laikui bėgant jie pardavė miestą Mazovijos kunigaikščiui, Ordinui jį teko vėl išsipirkti už 34 000 dukatų[aa(243)].

Zur Linden – Cur Linden [Prie liepų], bažnyčia, priklausanti garbiesiems tėvams jėzuitams, labai garsėja dideliais atlaidais ir tuo, kad ten

[aa(243)] Sim. Grunau, Tract. 15. cap. 4 *[!]*.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 15, cap. 6.]

Kirche hat selbst Herr Marggraff Albrecht von Königsberg barffuß hingangen. / Hernachmahls alß Er die Lutherische Religion angenom[m]en, die Kirche gantz schleiffen und an den / Ort, wo das Wunder-Bild gestanden, einen Galgen bauen lassen vor die jenigen, die dahin / walfahrten gingen,[797] welches aber die eyfrigen Catholischen nicht abhalten können, ungeacht / etzliche darüber auffgehangen seyn. Endlich ist der Ort vom H[er]rn Stephano Sadorski, ver-/mittelst eines Contracts mit dem damahligen Possessore Herrn Otto von der Gröben, den / H[er]rn Catholischen in die Hände gebracht und A[nn]o 1631 denen R. R. P. P. Jesuiten übergeben wor-/den, die numehro den Ort mit einer schönen Kirchen zu zieren angefangen. //

[140r] Löbau, Schloß und Stadt, ist vor dem eins Preussischen Herrn genant *Surbanno* Sitz / gewesen, soll gebauet seyn A[nn]o 1201, welches A[nn]o 1214 derselbe Herr dem Ersten Bischoff / Christiano I.[798] verehret, und er selbst auch mit Catholisch worden. Ist A[nn]o 1243 zum Culmensee-/schen Bischthumb geschlagen. A[nn]o 1301. Ist es von dem Bischoff daselbst anders gebauet worden, / weil im Zweyten Preuss. Abfall das vorige Schloß von den Preussen war verwüstet worden. / A[nn]o 1422 wurd es von den Pohlen hefftig, wiewoll vergeblich belägert und bestürmet. A[nn]o 1439 / aber von Vladislao III. eingenommen worden. A[nn]o 1418 ergab es sich dem Hohmeister. / Im Friedens-Schluß aber gerieth es an Pohlen; A[nn]o 1545 ist die Löbau gantz und gar außge-/brant; geschach durch die Kertzen in der Kirchen, die nicht gutt waren außgelöscht, hat offters / vom Brand Schaden gelitten.

Lochstädt, erst *Wittlandsort* geheyssen, und ist die Tieffe daselbst dicht unterm Schloß / durchgangen, ist A[nn]o 1265 gebauet, und *Lochstädt* von einem Preussen, der es zuvor gehalten, / *Laukstitis* benahmbt. A[nn]o 1311. Ist das Tieff daselbst verfüllet. Ist A[nn]o 1455 vom Orden besetzt / worden, und wurden die Dantziger vom Herrn Johann von Blanckenstein daselbst braff geschlagen.

[797] *Taškas ištaisytas į kablelį, žodyje* Welches *liko didžioji* W *raidė :/: Der Punkt ist aus dem Komma korrigiert worden, danach im Wort* Welches *ist* W *groß geblieben.*

atvykusieji maldininkai sulaukia Dievo pagalbos. Į šitą bažnyčią iš Karaliaučiaus pėsčias buvo atėjęs netgi ponas markgrafas Albrechtas. Vėliau, jau priėmęs liuteronų tikėjimą, jis įsakė bažnyčią nugriauti ir toje vietoje, kur stovėjo stebuklingasis paveikslas, tiems maldininkams, kurie čia atvyktų, pastatyti kartuves, bet uolių katalikų tai nesulaikydavo, nors keletas žmonių už tai buvo pakarti. Pagaliau pagal sutartį su tuometiniu savininku ponu Otto von Gröbenu ponas Stephanas Sadorski tą vietą perleido į ponų katalikų rankas ir 1631 metais perdavė garbiesiems tėvams jėzuitams, kurie pradėjo puošti tą vietą gražia bažnyčia. //

[140r] *Löbau* – Lėbau, pilis ir miestas, kadaise buvo kilmingo prūso, vardu *Surbanno*, rezidencija; manoma, jog pastatyta 1201 metais, 1214 metais tas pats didikas ją skyrė pirmajam Prūsijos vyskupui Kristijonui I, o ir pats priėmė katalikybę. 1243 metais ją paskyrė Kulmenzės vyskupystei. 1301 metais vyskupas ją toje pačioje vietoje perstatė, nes per antrąjį prūsų atsimetimą ji buvo labai nusiaubta. 1422 metais ją buvo apgulę ir stipriai šturmavo lenkai, bet veltui. 1439 metais ją užėmė Vladislovas III. 1418 metais ji pasidavė didžiajam magistrui. Bet pagal taikos sutartį ji atiteko Lenkijai; 1545 metais Lėbau visiškai sudegė, tai atsitiko nuo žvakių bažnyčioje, kurios nebuvo gerai užgesintos; ji gana dažnai nukentėdavo nuo gaisro.

Lochstädt – Laukstyčiai, iš pradžių vadinosi *Wittlandsort*, tiesiai prie pilies teritorijos buvo įplauka; [pilis] pastatyta 1265 metais, o pavadinta pagal prūso *Laukstitis*, kuriam anksčiau priklausė pilis, vardą. 1311 metais įplauka prisipildė. 1455 metais [Laukstyčius] užėmė Ordinas, ten dancigiečius narsiai triuškino ponas Johannas von Blanckensteinas.

[798] *MSB abs.*

Lubitz-Mühl an der Driebentz vom Orden gebauet etwa A[nn]o 1331, ist A[nn]o 1332 wie auch / A[nn]o 1423 von den Pohlen erobert und zerstöret worden.

Marggrabowa, eine Stadt, ist A[nn]o 1560 von Marggraff Alberto, dem ersten Hertzogen, / angeleget, ist eines ziemlichen weiten Begreiffs und auff 300 Bürger fundiret. Der Marckt / daselbst hält Achte halb Morgen in sich und ist Bergicht, daß man an einen Ort 400 Mann / stellen soll, die man auff der ander Seyten nicht sehen solle. Das Stadt-Wapen ist ein Halber / rohter Adler, und daß schwartze und Weisse Feld.

Marienburg, Schloß und Stadt, ist A[nn]o 1281 vom Hermann von Heldrungen Hohmei-/stern zu bauen angefangen. Gelegenheit hat hiezu gegeben Ein Ordens-Bruder Nahmens / Hermann Sarczin, ein Mann, der wegen seiner Frömmigkeit und Gottsfurcht bey den Ordens-/Brüdern im grossen Ruff war, demselben solle die H. Jungfrau Maria erschienen seyn und / sich beklaget, wie numehro der Orden durch Eroberung des Preussen Landes nur nach eusserlichen / Pracht und weltlicher Hochmuht trachteten, und nicht beobachteten, etwa die Ehre Gottes, Ihres Hey-/lands und Seiner Heil. Mutter zu befordern. Hiedurch hat der Orden resolviret, Ihr zu Ehren / dieses Hauß zu bauen; daher habens Sie Marienburg geheissen. Henneberg[bb(244)] will, daß / hie sollen zuvorn die Retzen gewohnet haben; allein diese Meinung kombt Mir vor entsprungen[799] / zu seyn auß einem Mißverstandt des Worts *Radzći,* davon Sie *Rasci* und gar *Reczen* ge-/macht haben. Jenes Wort heyst in der Alt-Preussischen Sprache „Einfindlinge". Ich vermeine / unmaßgeblich, daß an diesen Ort allerhandt Frembdlinge auß vielen Orten sich hieher ge-/zogen haben, zweiffels ohn wegen Fruchtbahrkeit des Lands dazu bewogen; wie dann hierin[n] / Jornandes[cc(245)] allhier die

[bb(244)] L. c.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 266. *Vide b(2).*]

[cc(245)] Lib. de reb. Get.

[Iordanes, *alias* Iornandes, *q. ex multis ed.:* Iordanes, De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis [...]; Isidori Chronicon Gothorum, Vandalorum, Suevorum et Wisigothorum; Procopii Fragmentum De priscis sedibus et migrationibus Gothorum [...]. Accessit et Iornandes De regnorum et temporum successione [...], Lugduni

Lubitz-Mühl – Liubicmiūlis, [pilį] 1331 metais prie Dravantos pastatė Ordinas, 1332 metais, taip pat ir 1423 metais užėmė ir sugriovė lenkai.

Marggrabowa – Margrabovas, miestas, įkurtas 1560 metais markgrafo Alberto, pirmojo kunigaikščio, gana plačiai nusidriekęs ir numatytas 300 miestelėnų. Turgaus aikštė užima aštuonių su puse margų plotą ir yra tokia kalvota, kad, vienoje pusėje sustačius 400 vyrų, kitoje pusėje jų nematyti. Miesto herbe pavaizduota pusė raudono erelio ir juodas bei baltas laukas.

Marienburg – Marienburgas, pilis ir miestas, 1281 metais pradėjo statyti didysis magistras Hermannas von Heldrungenas. Dingstį tam davė Ordino brolis, vardu Hermannas Sarczinas, žmogus, kurį Ordino broliai labai gerbė dėl jo pamaldumo ir dievobaimingumo; jam esą pasirodžiusi Švč. Mergelė Marija ir guodusis, kad štai Ordinas, nukariavęs prūsų kraštą, trokšta tik išorinio blizgesio ir žemiškos puikybės, o nežiūri, kaip skleisti Dievo, jų išganytojo, ir jo švenčiausiosios Motinos garbę. Dėl to Ordinas nusprendė jos garbei pastatyti šį statinį; todėl ir pavadino jį Marienburgu. Hennenbergeris[bb(244)] teigia, jog prieš tai čia gyvenę *Retzen*; bet man atrodo, jog ši nuomonė atsirado dėl nesusipratimo su žodžiu *Radzći,* iš kurio jie padarė *Rasci* ir netgi *Reczen.* Tas žodis senovės prūsų kalba reiškia „atvykusieji". Mano kuklia nuomone, į šią vietą atvykdavo visokiausių svetimšalių iš įvairiausių vietų, be abejo, dėl čionykščių žemių derlingumo; antai Jordanas[cc(245)] mano, kad čia gyveno vidioarijai, susibūrę iš skirtingų tautų.

Batavorum, 1597; Diversarum gentium historiae antiquae scriptores tres. Iornandes episcop. De Regnorum ac temporum succesionibus; Eiusdem Historia de origine Gothorum; Isidorus Hispaliensis De Gothis, Wandalis et Suevis; Eiusdem Chronicon regum Wisigothorum; Pauli Warnefridi [...] De gestis Longobardorum lib. VI. Frid. Lingenbrogius recensuit et observationibus illustravit, Hamburgi, 1611.]

[799] ent- *corr. sim. ex* et-.

Vidioarios setzet, ex diversis nationibus aggregatos. Solche Leu-/te nennet man *Riadzci* in Preussen a *rądusi*: „Ich finde Mich", und solches scheinet auch einiger / Massen zu erhellen auß dem, daß Meinicke von Querfuhrt, der 13. Landmeister, die / herrliche Temmen, die beyde Werder zu erhalten, schütten lassen, da Er denn viel Volck von / andern Orten her beruffen hat, die Er 5 Jahr zinß-frey gelassen, und solche Leute haben Sie / also *Radźei*[800] genant; weil sie von allen Orten *atsirado,* d. i. „sich hergefunden haben". A[nn]o / 1309 hat es der Hohmeister Siegfrid von Feuchtwangen[200] zum Haupt-Hauß des Ordens ge-/macht. Ob woll damahlen nur der Erste Stock war, wo jetzo die S. Lorentz Kirche ist, so ließ / Er doch den andern Stock anfangen, so Dietrich von Oldenburg der Hohmeister außgeführet, / und über daß den Dritten Stock fundiret; auff solchem Schloß viel Thürme, auch Unser / lieben Frauen Kirchen, auch die S. Annen Grufft gestifft, zum Begräbniß der Hohmeistern / und dann einen Gottes-Acker vor die Ordens-Herrn und vor das Convent gemacht, biß // Er
[140v] endlich durch Michael Küchmeister von Sternberg Hohmeistern, so hoch außgeführet, / daß es woll vor ein Käyserlichs Schloß hätte passiren mögen[dd(246)], wie man es dann dieses / vor eins von den dreyen herrligsten Schlössern in der Welt gehalten, nach dem gemeinen Versch:

Margenburg[201] ex luto: Offen ex Saxo, ex Marmore Meyland.
Felix Fidlerus[202] hat diesen Versch hie von gemacht:
Fundamenta latent domibus camerata[801] profundis,
Firmior[802] Arctoo nulla sub axe iacet.

Anno 1340 ist zu ersten die Brücken über den Nagott gebauet. A[nn]o 1400 litt Marienburg / grossen Schaden, in dem dem grossen Speicher des Ordens Feur angeleget ward, da durch / ein grosser Vorraht von allerhand Getreydigt mit allen Herren Höffen abbrante. A[nn]o 1410. / Alß die Schlacht auff dem Tannenberg verlohren ward, wurd

dd(246) Sim. Grunau, Tract. 11. cap. 1; Tract. 12. c. 6.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 11, cap. 1; tract. 12, cap. 6. *Vide c(3).*]

Tokius žmones Prūsijoje vadina *Riadzci* nuo *rądusi*, „randuosi", ir tai, atrodo, paaiškėja iš to, jog Meinhardas von Querfuhrtas, 13-asis krašto magistras, įsakė supilti puikius pylimus, kad išsaugotų abi salas, tam buvo pasikvietęs daug žmonių iš kitų vietų, 5 metams juos atleido nuo mokesčių, ir štai tokius žmones jie praminė *Radźei*, nes jie iš visų vietų *atsirado* (t.y. „sich hergefunden haben"). 1309 metais didysis magistras Siegfridas von Feuchtwangenas[200] pavertė ją Ordino citadele. Nors tada buvo pastatytas tik antras aukštas, kur dabar yra Šv. Lauryno bažnyčia, jis įsakė statyti dar vieną aukštą, kurį baigė Dietrichas von Oldenburgas ir virš jo pradėjo statyti ketvirtąjį; toje pilyje buvo daug bokštų, kaip fundacija buvo pastatyta Dievo Motinos bažnyčia, taip pat Šv. Onos kripta, skirta laidoti didiesiems magistrams, įkurtas Dievo laukas [kapinės] Ordino riteriams ir konvento nariams
[140v] laidoti, o // pagaliau didysis magistras Michaelis Küchmeisteris von Sternbergas pastatydino dar tiek aukštų, kad ją buvo galima laikyti imperatoriaus pilimi[dd(246)], ir ji, kaip bylojo žinoma citata, buvo laikoma viena iš trijų gražiausių pilių pasaulyje:

Margenburgas[201] iš plytų, Ofenas iš akmens, Milanas iš marmuro.
Felixas Fidleris[202] iš to sukūrė posmą:
Po aukštais namais slypi pamatų skliautai –
Šiaurės kraštuos nieko tvirtesnio nėra pastatyta.

1340 metais pirmiausia buvo pastatytas tiltas per Nogatą. 1400 metais Marienburgas labai nukentėjo nuo gaisro didžiajame Ordino sandėlyje, sudegė didžiulės įvairių grūdų atsargos ir visi dvaro pastatai. 1410 metais po pralaimėto Žalgirio mūšio Marienburgo pilis buvo

800 -i *corr. ex* -s. 801 e *al. m. corr. ex* a. 802 o *al. m. corr. ex* te.

Marienburg folgender Gestalt be-/setzt. Auff dem grossen Stock war Bruder Henrich Reuß von Plauen mit 1000 Mann, auff / dem andern Bruder Gilmach von Zepffen mit 2000 Mann, auff dem dritten B[ruder] Hen-/rich Reuß der Regent mit allerley Volck, welches auß dem Werder Proviant gnug hat, wiewoll / darinn die Artollerey sehr schlecht beschaffen; die Pohlen kamen davor, thaten allen müglichen Fleiß, / solches zu erobern, kunten aber solches nicht erobern, daß also der König wieder mit seinem Volck ab-/ziehen müste[ee(247)]. A[nn]o 1411. Macht der Orden, dessen Haupt Henrich Reuß von Plauen war, / Fried mit dem König in Pohlen mit dieser Condition, daß der König alle Plätze, die Er in Preussen / eingenommen, gegen Entrichtung 100 000 {Schock}[803] ⌈Breiter Böhmischer[804] Groschen wieder geben solte, die / Gefangenen sollen von beyden Theilen frey und loß gelassen werden; Zamaiten soll, so lang Vla-/dislaus König und Witholdus lebte, zu Groß-Littauen gehören. Nach derer Todt soll es wieder an / den Orden kommen. Welcher Friede aber auch nicht lange wehrete. A[nn]o 1440 kam der Beschwerde / wegen die Landschafft zusahmen hieselbst, da denn der kleine Adel dem Land beyhülfflich wolte / seyn, denen Beschwerden abzuhelffen; welches der grosse Adel nicht einwilligen wolte. Dar-/auß ward ein solcher Lerm, daß ein Theil das ander Theil ein Stock, den[805] andern Stock einnam / und man meinte, Sie würden sich die Hälse brechen; drüber der Hohmeister Rußdorff heim-/lich davon nach Dantzig fuhr. Es ward aber die Sache durch Interposition der Geistlichen und Micha-/el Kuchmeisters wieder geschlichtet[ff(248)]. A[nn]o 1454. Auff S. Dorotheae entsagten Land und / Städte dem Orden, darauff den 5. Martii die Pohlen und die Dantziger Marienburg beren-/ten. Der Orden thät einen glücklichen Außfall, schlug die Pohlen und das Bunds-Volck, daß / Sie wieder abziehen müsten. Kamen zwar auff Peter Paul wieder, allein Sie vermochten nichts / außzurichten. Weil nun die Soldner so woll ⌈gegen die Pohlen sich[806] verhalten

[ee(247)] Sim. Grunau, Tract. 14. c. 22 *[!]*.
[*msc*. Grunau, Simon, op. cit., tract. 14, cap.13.]
[ff(248)] Sim. Grunau, Tract. 12 *[!]*. c. 20 *[!]*.
[*msc*. Grunau, Simon, op. cit., tract. 11 (B), cap. 4.]

apgyvendinta taip: didžiajame aukšte įsikūrė brolis Henrichas Reußas von Plauenas su 1000 vyrų, kitame aukšte – brolis Gilmachas von Zepffenas su 2000 vyrų, trečiajame – brolis Henrichas Reußas, regentas, su įvairiais būriais, kurie gaudavo pakankamai maisto iš salos; sunkiųjų pabūklų būklė buvo labai bloga; prie pilies artėjo lenkai, kaip įmanydami stengėsi ją užimti, bet užimti nepajėgė, todėl karaliui su savo būriais teko trauktis[ee(247)]. 1411 metai: Henricho Reußo von Plauено vadovaujamas Ordinas sudaro taiką su Lenkijos karaliumi, papildoma sutartimi įsipareigoja sumokėti karaliui 100 000 {kapų} plačiųjų čekų grašių už tai, kad šis grąžins visas Prūsijos vietoves, kurias buvo užėmęs; abi pusės nutarė paleisti belaisvius; Žemaitija turėjo priklausyti Didžiajai Lietuvai tol, kol bus gyvi karalius Vladislovas ir Vytautas. Po jų mirties ji vėl turėjo atitekti Ordinui. Bet taika truko neilgai. 1440 metais, norėdami pasiskųsti, čia atvyko kaimų gyventojai, smulkieji bajorai norėjo jiems padėti, o aukštesnieji luomai to nenorėjo leisti. Dėl to kilo tokia sumaištis, kad vieni užėmė vieną aukštą, kiti kitą, ir jau atrodė, jog jie nusuks vieni kitiems sprandus; per tą šurmulį didysis magistras slapčia išvyko į Dancigą. Bet įsikišus dvasininkams ir Michaeliui Küchmeisteriui konfliktas buvo išspręstas[ff(248)]. Per šv. Dorotėją kraštas ir miestai atsisakė paklusti Ordinui, po to balandžio 5 d. lenkai ir dancigiečiai puolė Marienburgą. Ordinui pavyko sėkmingu puolimu prasiveržti, sumušti lenkus ir Sąjungos būrius ir priversti juos vėl pasitraukti. Nors per šv. Petrą ir Povilą jie vėl atžygiavo, bet nieko nepešė. O kadangi samdiniai taip gerai atsilaikė prieš lenkus, jie

[803] *al. m. supra lin.* ⌈...[804] *MSB:* bohmischer Breiter. [805] -n *al. m. corr. ex* -m. ⌈...[806] *MSB:* sich gegen die Polen.

hatten, aestimirten Sie / ihre Dienste sehr hoch, wolten 14 Ducaten mohnatlich auff ein Pferd haben und das muste / Ihnen der Orden versprechen; da nun das Geldt nicht gefiele, verkaufften A[nn]o 1456 {die}[807] Soldner / das Marienburg für 480 000 Ducaten. Und hat Ulrich Zirwonski den Pohlen die Schlüs-/sel und die Register überantwortet; deßwegen der Hohmeister weg müste. Bald aber darauff / den 7. September A[nn]o 1457 kamen die Orden doch in die Stadt; die sich zwar muhtig hielt wieder / die Pohlen; allein weil sie keinen Succurs, ja nicht mehr Proviant hätten, musten Sie sich den 6. Au-/gusti A[nn]o 1459 den Pohlen ergeben. Darüber der Burgermeister Blüm, so den Orden ein-/gelassen, mit seinen Helffern den Kopff lassen müssen. In dem Schwedischen Kriege ist Marien-/burg auch den Schweden zugefallen, die es aber nach gemachten Frieden solches an Pohlen wieder ab-/treten müssen.

Marienwerder ist A[nn]o 1230 von dem Hermann Balck mit Hülff der ankom[m]enden / Pilgram-Gäste auff der Insul des Quidzino, so eines Colmischen Herrn Tochter geheyrahtet hat, / gebauet und *Marienwerder* genant. Weil aber wegen des Gewässers der Ort denen / nachkommenden Creutz-Herrn nicht gefiel, wurd es abgebrochen und in der Resen Land, d. i. / im Riesenburgischen mit Behalt des Nahmens
[141r][808] *Marienwerder* gebauet; dabey so fort eine // Stadt angeleget worden, so bald hernach die Preussen außgebrant; auch A[nn]o 1260[gg(249)] / nachfolgends unterschiedlich durch Brandt und Schwerdt von den Preussen ruiniret worden. / A[nn]o 1410 hat es sich dem Pohlen ergeben, allein es ist bald wieder an den Orden kommen. A[nn]o / 1427[809] zerrieß die Weissel die Tämme und thät dem Land grossen Schaden[hh(250)]. A[nn]o 1440 / ist der Bund daselbst unterschrieben und versiegelt worden; krafft welchem allmählich die / Preussen des Ordens Joch von sich worffen[ii(251)]. A[nn]o 1454 gab sich Marienwerder an /

[gg(249)] Sim. Grunau, Tract. 3 *[!]*. c. 4 *[!]*.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 1, cap. 2.]
[hh(250)] Sim. Grunau, Tract. 14. c. 14 *[!]*.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 14, cap. 15.]

labai pakėlė savo paslaugų kainą ir paprašė Ordino po 14 dukatų už žirgą, ir Ordinui teko jiems tai pažadėti; o kai pinigų negavo, samdiniai 1456 metais pardavė Marienburgą už 480 000 dukatų. O Ulrichas Zirwonski lenkams perdavė raktus ir sąrašą, kuriame buvo nurodytos priežastys, dėl kurių didysis magistras turėjo išvykti. Tačiau netrukus, 1457 metų rugsėjo 7-ąją, Ordinas vis dėlto grįžo į miestą; nors jie ir narsiai laikėsi prieš lenkus, bet kadangi nesulaukė pastiprinimo ir nebeturėjo maisto, 1459 metų rugpjūčio 6-ąją buvo priversti pasiduoti lenkams. O burmistrui Blümui, kuris buvo įleidęs Ordiną, ir jo pagalbininkams už tai teko palydėti galvą. Per karą su švedais ir Marienburgas buvo atitekęs švedams, bet jie po taikos sudarymo jį vėl turėjo užleisti Lenkijai.

Marienwerder – Marienverderis, [pilį] Kvidzino iškyšulyje padedamas atvykstančių maldininkų 1230 metais pastatė Hermannas Balckas, kuris buvo vedęs Kulmo didiko dukterį, ir pavadino [pilį] *Marien-werder.* Kadangi vėliau atvykusiems kryžiuočiams ta vieta dėl supančių vandenų nepatiko, tai pilis buvo nugriauta ir pastatyta nauja Reseno žemėje, t.y. Ryzenburgo srityje, jai paliktas Marienverderio
[141r] pavadinimas; ir tuoj pat // buvo įkurtas miestas, kurį veikiai sudegino prūsai; ir 1260 metais[gg(249)] jie ne kartą naikino miestą ugnimi ir kardu. 1410 metais jis pasidavė Lenkijai, tačiau netrukus vėl atiteko Ordinui. 1427 metais Vysla išardė pylimus, tuo kraštui padarydama daug žalos[hh(250)]. 1440 metais čia buvo pasirašyta ir patvirtinta antspaudu Sąjunga, kurios dėka prūsai pamažu nusimetė Ordino jungą[ii(251)]. 1454 metais

[ii(251)] Sim. Grunau, Tract. 15 *[!]*. c. 22.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 155, cap. 22.]

[807] *al. m. supra lin.* [808] *Puslapio apačioje kita ranka įrašyta :/: Am unteren Seitenrand mit anderer Hand eingetragen:* G d[es] 3t[en] buchs. [809] *MSB:* 1327.

die Pohlen, alß aber vor Conitz die Pohlen geschlagen wurden, unterwarff es sich dem Orden. / A[nn]o 1460 ist die Stadt von den Pohlen gantz außgebrant. A[nn]o 1478: Nam Biliorim, der / Pohlnische Fürst, ⌈Stadt und Schloß[810] ein und brante es auß, konte aber den Thum nicht einkrie-/gen, doch krieget Ihn Kallebassa bald darnach ein. A[nn]o 1520 ist es von den Pohlen ein-/genommen, ward aber Marggraff Albrecht im Frieden-Schluß wieder gegeben[kk(252)].

Meelsack, Stadt und Schloß, gebauet A[nn]o 1326. A[nn]o 1455[811] besetzte es Bruder / Henrich Reuß[ll(253)], wurd aber von Land und Städten dasselbige Jahr erobert, doch kam es / A[nn]o 1457 an den Orden. A[nn]o 1466 erstiegen es die Pohlen mit den Elbingern, und ver-/mocht der Orden, ungeacht·er offters da vor kam und Schaden thät, auch Schaden litte, nicht / einbekommen. A[nn]o 1478 hat es Biliorim eingenommen und verbrant[mm(254)]. A[nn]o 1520. / Nam es Marggraff Albrecht ein, müste es aber bald wieder verlassen, darauff ergab / es sich an die Pohlen.

Memel, ein berühmbte und starcke Festung und dabey eine Stadt, dabey das Curische / Haff und der Fluß Tange / in die Ost-See fleust, und daher ein guttes Tieff mit Schiffen / einzulauffen.[812] Hat erst zu Churlandt gehöret und ist A[nn]o 1250 von Bruder Eberhard[813] / Landmeister in Liefflend der Erste Stock, der 2te aber A[nn]o 1380 von dem Conrad von / Wallrod, so nachmahls Hohmeister worden, gefertiget und zur rechten Festung gemacht; ist / von den Samländern und Zamaiten offt angerant worden. A[nn]o 1323 haben die Samaiten / die Stadt Memel sambt dreyen Fleyhäusern abgebrant. A[nn]o 1328 traten die Ordens-Brü-/der auß Liefflandt dieß Schloß dem Deutschen Orden ab; von welcher Zeit es noch zu Preus-/sen gehört; hat nach der

kk(252) Henneberg, l. c. pag. 311.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 311. *Vide b(2).*]

ll(253) Sim. Grunau, Tract. 17. c. 4, 5.

[*msc.* Grunau, Simon, Chonika [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 17, cap. 4, 5. *Vide c(3).*]

mm(254) Sim. Grunau, Tract. 18. c. 6 *[!].*

[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract.18, cap. 7.]

Marienverderis pasidavė lenkams, bet po lenkų sutriuškinimo prie Konico jis pasidavė Ordinui. 1460 metais lenkai miestą visiškai sudegino. 1478 metais miestą ir pilį užėmė ir sudegino Biliorimas, lenkų kunigaikštis, bet katedros užimti jam nepavyko; tačiau netrukus ją užėmė Kallebassa. 1520 metais [miestą] užėmė lenkai, bet pagal taikos sutartį jis vėl buvo atiduotas markgrafui Albrechtui[kk(252)].

Meelsack – Mėlzakas, miestas ir pilis pastatyti 1326 metais. 1455 metais jį užėmė brolis Henrichas Reußas[ll(253)], bet tais pačiais metais jis pateko krašto ir miestų valdžion, o 1457 metais atiteko Ordinui. 1466 metais į jį įsiveržė lenkai su elbingiečiais, ir nors Ordinas kelis kartus bandė pulti ir padarydavo nuostolių, patirdamas jų ir pats, jam nepavyko užimti miesto. 1478 metais jį užėmė ir sudegino Biliorimas[mm(254)]. 1520 metais jį užėmė markgrafas Albrechtas, tačiau veikiai jam teko iš miesto pasitraukti, po to [Mėlzakas] pasidavė lenkams.

Memel – Klaipėda, garsi ir stipri tvirtovė ir miestas prie jos, čia pat į Baltijos jūrą įsilieja Kuršių marios ir Danės upė, ir dėl to yra puiki įplauka laivams. Iš pradžių priklausė Kuršui, 1250 metais antrąjį aukštą pastatė Livonijos krašto magistras brolis Eberhardas, o trečiąjį 1380 metais pastatė ir pavertė tikra tvirtove Conradas von Wallenrodas, vėliau tapęs didžiuoju magistru; ją dažnai puldinėjo sembai ir žemaičiai. 1323 metais žemaičiai sudegino Klaipėdos miestą ir tris priešpilius-slėptuves. 1328 metais Livonijos ordino broliai tą pilį perleido Vokiečių ordinui; nuo to laiko ji dar priklauso Prūsijai; po to dažnai

⌈...[810] *MSB:* Schloß und Stadt. [811] *MSB:* 1456. [812] *MSB puslapio apačioje :/: Im MSB am unteren Seitenrand:* Memel hat öftern Brände ausgestanden, und muß seit der Einäscherung von 1389 wüste gelegen haben, / daher nach Lindenblat Msct. Chronik Lankau ein Bürger von Danzig es wieder zu besetzen angenommen, / zu welcher Zeit {1408} die Stadt große Freyheit zu Waßer und zu Lande bekommen. [813] -d *corr. ex* -t.

Zeit vom Feur offter grossen Schaden erlitten. Also ist die Stadt / außgebrant A[nn]o 1379[nn(255)], auch A[nn]o 1389, auch A[nn]o 1410, solches alles geschach von den Sa-/maiten. A[nn]o 1459. Branten die Samaiten das Schloß Memel ab. A[nn]o 1464 ist es / von den Dantzigern aber vergeblich angerant; haben doch daselbst 11 Schiffe genom[m]en. A[nn]o / 1520 ward die halbe Stadt von den Dantzigern abgebrant, und nahmen daselbst zwe Schiffe / ihren Weg. A[nn]o 1679. Brandten die Scheun, die Vorstadt, die Witte und auch zwe drittel der / Stadt weg, alß die Schweden ins Land kammen. Umb welche Zeit die Stadt fäster gemacht worden.

Mewe, Polnisch *Gniew,* soll zuvor *Wanke* geheyssen haben, gehöret nach Pomerellen; / ist folgender Gestalt an den Orden kommen. Swantipols Sohne waren folgende: Mestovi-/nus, Wratislaus, Semborius, Ratisborius, diese drey letzten verbriefeten ihre Gütter / dem Deutschen Orden; dergestalt, daß die zwe letzte von dem Deutschen Orden solten / die Zeit ihres Lebens woll und Fürstlich verpfleget werden. Vratislaus aber nam selbst / den Orden an, damit kam auch Meve an den Orden; daß wolte aber Mestovinus / der Elter Bruder nicht leyden, und nam die Gütter ein. Die Sache gerieht endlich an den / Pabst, der es durch seine Legaten vertrug, und ward dem Orden das Gebieht Mewe zuge-/sprochen. Darauff hat der Orden das Schloß Butterburg abgebrochen und darauß / das Schloß Mewe gebauet. A[nn]o 1283. Doch ists bald wieder abgebrochen und näher / an die Stadt gesetzt. Hat ein Convent gehabt[oo(256)]. A[nn]o 1410 ist es dem König zugefallen. / A[nn]o 1454 ergab sich Mewa dem Orden. A[nn]o 1457 ist es von den Pohlen angerant, die / aber unverrichteter Sachen abziehen müsten; auß diesem
[141v] Ort hat der Orden den Dirschau- // ern und Dantzigern nicht geringen Schaden auff der Weissel zugefüget. A[nn]o 1463 / ward es 13 Wochen lang belagert, und weil Sie nicht Succurs kriegten, musten sie sich den Pohlen / ergeben. Im Schwedischen Kriege A[nn]o 1656 haben die Schweden es auch inne gehabt und den / Pohlen und Dantzigern grossen Schaden zugefüget. Ist Ihnen mit Gewalt abgenom[m]en / worden.

[nn(255)] Sim. Grunau, Tract. 13. c. 7.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 13, cap. 7.]

stipriai nukentėdavo nuo gaisrų. Antai miestas degė 1379 metais [nn(255)], taip pat 1389 metais ir 1410 metais, visa tai atsitikdavo per žemaičius. 1459 metais žemaičiai sudegino Klaipėdos pilį. 1464 metais ją puolė dancigiečiai, bet veltui; tačiau jie atėmė 11 laivų. 1520 metais dancigiečiai sudegino pusę miesto ir atėmė du laivus. 1679 metais, kai miestą užėmė švedai, sudegė sandėliai, priemiestis, Vitė ir dar du trečdaliai miesto. Po to miestas buvo sustiprintas.

Mewe – Mėvė, lenkiškai *Gniew,* esą pirma vadinosi *Wanke*, priklausė Pomeranijai; Ordinui atiteko šitaip. Sventopelko sūnūs buvo šie: Mestovinas, Vratislavas, Semborijus, Ratisborijus. Pastarieji trys savo valdas perdavė Ordinui; sutarė taip, kad dviem pastaraisiais Vokiečių ordinas rūpinsis iki gyvos galvos ir karališkai maitins. O Vratislavas pats įstojo į Ordiną, dėl to ir Mėvė atiteko Ordinui; tačiau Mestovinas, vyresnysis sūnus, to negalėjo pakęsti ir užėmė tas valdas. Pagaliau byla pasiekė popiežių, kuris ją išsprendė per legatus, ir Mėvės valda buvo priteista Ordinui. Po to Ordinas nugriovė *Buterburgo* [Poterburgo] pilį ir iš jos [mūrų] 1283 metais pastatė Mėvės pilį. Bet po kurio laiko ji vėl buvo nugriauta ir pastatyta arčiau miesto. Joje buvo konventas [oo(256)]. 1410 metais [miestas] atiteko karaliui. 1454 metais Mėvė pasidavė Ordinui. 1457 metais ją puolė lenkai, bet turėjo pasitraukti
[141v] nieko nepešę; iš šios vietos Ordinas Diršau // ir Dancigo gyventojams Vysloje yra padaręs nemažai žalos. 1463 metais Mėvė 13 savaičių buvo apsupta, ir kadangi nesulaukė pagalbos, turėjo pasiduoti lenkams. Per karą su Švedija 1656 metais ją buvo užėmę švedai, tada lenkai ir dancigiečiai labai nukentėjo. Miestą iš jų atėmė jėga.

[oo(256)] Sim. Grunau, Tract. 14 *[!]*. c. 14.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 13, cap. 14.]

Morung, das Schloß ist gebauet A[nn]o 1280, die Stadt aber A[nn]o 1302. Selbige ist A[nn]o / 1328 von Obr[ist] Spittler Hermann von Ottingen mit der Mauren umbgefasset wor-/den. Hat ein Convent gehabt[pp(257)]. A[nn]o 1410 ist es von den Pohlen eingenommen. ⌈A[nn]o 1461 / ward es von dem Orden eingenommen.[814] A[nn]o 1520 hat es sich den Pohlen ergeben, aber / in den Friedens Tractaten ist es dem Hertzog in Preussen zugekommen. Hat auch denn / und wenn vom Feur grossen Schaden erlitten.

Mühlhausen in Hockerland ist A[nn]o 1356 von Winrich von Kniprode gebauet; / man meinet, die Ursach der Erbauung solle gewesen seyn, daß des Hohmeisters Leute im / Hockerland ihren Marckt allda und nicht zu Wormdit noch zu Braunsberg halten sollen, / weil Er damahlen mit dem Bischoff von Heilsberg nicht im gutten vernehmen stunde. / A[nn]o 1415 wurde es zwar vom Orden besetzt; allein die Bunds-Völcker brandtens bald gar auß.

Neidenburg, Schloß und Stadt, ist erst eine Preuss. Festung gewesen, so hernach / A[nn]o 1238 soll vom Orden anders gebaut seyn. Unweit hievon haben die Alten Preussen / mit den Masuren ein Schlacht gehalten, so verursacht hat das Gespött, so die Masuren / gehabt mit den Preussen, die sich vor dem *Prutenos* genennt, die Masuren sie aber *Brutos* / und *Brutenos* gescholten[qq(258)]. Ist A[nn]o 1414 vom König in Pohlen erobert; im grossen / Krieg blieb es bey dem Bunde, doch kam es an den Orden. A[nn]o 1520. Ist es von den Masu-/ren angerennet, aber von Marggraff Albrechten erhalten worden.

Neitenburg ist vormahls ein Schloß in der Preussischen Neria gewesen, einem Pr[eussischen] / Fürsten, *Sabino* genant, zugehörig, der viel Raubens, so zu Wasser alß zu Lande verübet, vor-/nehmlich ist Er dem Orden zur Zeit Hanno von Sangerhausen sehr gefehr[815] gewesen, als der mit / Schiffen vor Königsberg gelegen; ist von dem Orden verbrant worden. Soll gebauet seyn von / einem Weydiwuito, der es *Noito* genant haben soll.[816]

[pp(257)] Sim. Grunau, Tract. 11. c. 12; id. Tract. 13. c. 1.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 11, cap. 12; tract. 13, cap. 1.]
[qq(258)] Sim. Grunau, Tract. 4. c. 1.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 4, cap. 1.]

Morung – Morungas, pilis pastatyta 1280 metais, o miestas 1302 metais. 1328 metais vyriausiasis špitolininkas Hermannas von Ottingenas pastatė miesto sieną. Turėjo konventą[pp(257)]. 1410 metais [Morungą] užėmė lenkai. 1461 metais jį užėmė Ordinas. 1520 metais jis pasidavė lenkams, bet pagal taikos sutartį vėl atiteko Prūsijos kunigaikščiui. Ne kartą labai nukentėjo nuo gaisrų.

Mühlhausen – Miūlhauzenas, jį Hokerlande 1356 metais pastatė Winrichas von Kniprode; manoma, kad jis buvo pastatytas dėl to, jog didžiojo magistro žmonės iš Hokerlando pageidavo, kad jų turgūs vyktų būtent čia, o ne Vormedytėje ar Braunsberge, kadangi tuo metu jis nelabai sutarė su Heilsbergo vyskupu. 1415 metais jį užėmė Ordinas, bet netrukus visiškai sudegino Sąjungos būriai.

Neidenburg – Neidenburgas, pilis ir miestas, iš pradžių esą buvusi prūsų tvirtovė, o vėliau, 1238 metais, ją perstatęs Ordinas. Netoli nuo tos vietos vyko mūšis tarp senovės prūsų ir mozūrų, apie jį pasakojama, jog mozūrai, norėdami pašiepti prūsus, vadinusius save *Prutenos*, išvadinę juos *Brutos* ir *Brutenos*[qq(258)]. 1414 metais jį užėmė Lenkijos karalius; per Didįjį karą liko Sąjungos pusėje, tačiau [vėliau] atiteko Ordinui. 1520 metais jį puolė mozūrai, bet markgrafas Albrechtas atlaikė puolimą.

Neitenburg – Neitenburgas, kadaise tai buvo pilis Prūsijos nerijoje, priklausė prūsų kunigaikščiui, vardu *Sabino*, kuris daug plėšikavo tiek vandenyje, tiek sausumoje, Ordinui jis buvo labai pavojingas Hanno von Sangerhauseno laikais, kai jis su savo laivais stovėjo Karaliaučiaus prieigose; Ordinas pilį sudegino. Esą ją pastatęs vienas iš Vaidivuičio [sūnų] ir pavadinęs *Noito*.

⌈...[814] *MSB abs.* [815] *MSB:* gefährlich. [816] *MSB in sin. m.:* etwa ¾ Meilen / hinter Scheutte / 3 Meil von Pilau / im Danziger Gebieth.

Neuenburg[817], eine Stadt auff Pomerellen; wenn es erbauet worden, weiß man nicht; / doch schreibet Ordens[818] Chronick, daß A[nn]o 1268 Mestovinus allhie von dieser Seyten deß / Ordens Volck beängstiget habe, daß Er die Schiffe auff der Weichsel mit Proviant verlassen / müssen. Wodurch der Orden veranlasset worden, Pomerellen zu überziehen. Im grossen / Kriege hat es der Bund ein[819], wurden aber von dem Orden durch Friedrich von Robeneck und / Georg von Schlieben erstiegen. Der Commendant drinn, Henrich von Staden, hat drinn / schlechte Wacht gehalten. Drumb den Dantzigern offters die Weisselfahrt ist gehemmet wor-/den. A[nn]o 1458. Als der Dantzker Kahnen ⌈(derer 121 waren)[820] vom Orden daselbst / angesprengt worden, wehreten sich die Dantziger dergestalt, daß Sie nicht allein Ihre Schiffe / erhielten, sondern verbrandten der Stadt alle Speicher und Scheunen. A[nn]o 1464 ist es von / den Königschen eingenommen worden[π(259)].

Neuhauß auff Samland, ist der Thumherrn Lusthauß gewesen, jetzo ist zur / Hauptmannschafft gemacht worden, soll A[nn]o 1292 gebauet und in nachfolgenden Zeiten / versetzet und anders gebauet seyn. Hiebey ist ein schöner Thier-Garten angeleget worden.

Neuhauß auff Zalavonien soll A[nn]o 1293 gebauet seyn, unweit der Tilse, / jetzo ist nur der Schloßberg zusehen. //

[142r] Neuhauß auf der Curischen Neria ist gebauet A[nn]o 1283 vom Orden, denen / Zamaiten das Einfallen in Samlandt zu wehren. Jetzo ist nur der Schloßberg, so man *Pille-/kop* heist, zu sehen.

Neumarck, Pohlnisch *Nowe miasto,* ist von Otto von Lautenburg, Land Compthur im / Colmischen, A[nn]o 1329 gebauet. A[nn]o 1410 hat es sich dem König ergeben.[821] A[nn]o 1414 ergab / es sich dem Orden, wie auch A[nn]o 1521 im Pohlnischen Kriege mit Marggraff Albrecht.

Neuteich im grossen Werder A[nn]o 1329 gebaut. A[nn]o 1400 ist es gar außgebrant. A[nn]o / 1414 hat es sich dem Orden ergeben

π(259) Sim. Grunau, Tract. 17. c. 11, 16 *[!].*
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 17, cap. 3.]

Neuenburg – Nojenburgas, miestas Pomeranijoje; kada jis pastatytas, nėra žinoma; bet Ordino kronikoje rašoma, jog 1268 metais Mestovinas iš čia įvaręs tiek baimės Ordino kariams, kad jie Vysloje palikę laivus su visomis maisto atsargomis. Tai davė Ordinui pretekstą užimti Pomeraniją. Per Didįjį karą Nojenburgą užėmė Sąjunga, bet veikiai vadovaujant Friedrichui von Robeneckui ir Georgui von Schliebenui ten įsiveržė Ordinas. Komendantas Henrichas von Stadenas nežiūrėjo tvarkos. Todėl dancigiečiams neretai buvo trukdoma plaukti Vysla. Antai 1458 metais, kai Ordinas užpuolė dancigiečių laivus (jų buvo 121), jie taip gynėsi, kad ne tik paėmė jų laivus, bet ir sudegino visus sandėlius ir daržines. 1464 metais miestą užėmė karaliaus kariuomenė π(259).

Neuhauß – Noihauzas, Semboje, [pilis] kadaise buvo kapitulos vasarnamis, dabar čia gyvena įgula; pilis esą buvusi pastatyta 1292 metais, vėliau ji perkelta kitur ir kitaip perstatyta. Prie jos buvo įveistas gražus žvėrynas.

Neuhauß – Noihauzas, [pilis] esą buvusi pastatyta 1293 metais Skalvoje netoli Tilžės, dabar likęs tik piliakalnis. //

[142r] *Neuhauß* – Noihauzas, [pilis] Kuršių nerijoje, pastatyta Ordino 1283 metais, stengiantis apsiginti nuo žemaičių puldinėjimų į Sembą. Dabar belikęs tik piliakalnis, kurį vadina *Pillekop.*

Neumarck – Noimarkas, lenkiškai *Nowe miasto,* [miestą] 1329 metais pastatė Otto von Lautenburgas, Kulmo krašto komtūras. 1410 metais jis pasidavė karaliui. 1414 metais pasidavė Ordinui, taip pat ir 1521 metais per Lenkijos karą su markgrafu Albrechtu.

Neuteich – Noiteichas, pastatytas 1329 metais didelėje upės saloje. 1400 metais visiškai sudegė. 1414 metais buvo priverstas pasiduoti

817 *MSB in sin. m.:* heißet im Polnischen Nowe. 818 *MSB prae h. v.:* die. 819 *MSB:* eingenommen. ⌈... 820 *MSB nesuskliausta :/: Im MSB nich eingeklammert.* 821 *post h. v. exc.* ss.

müssen, doch ist es wieder von dem Feinde eingenommen, der es / wieder A[nn]o 1457 verlohren; aber im selbigen Jahr von Berent von Zinnenberg dem Bunde zugutt / erobert worden.[822]

Norbekitten, oder Norkitten ist gebauet von Conrad von Wallenroden A[nn]o 1381, jetzo ein Edel-/hoff mit einer Kirchen, dem Herrn vom Gattenhofen gehörig.

Nordenburg, ein Schloß und Stadt A[nn]o 1305 gebauet; jetzo denen Herrn von Schlieben gehörig, / hat offt vom Feur Schaden gelitten.

Oletzko ist erst ein Jagd-Bude gewesen, die jetzo in Stradaunischen zur Residentz des / Hauptmanns gebauet, über dem See nach Marggrabowa werts.

Oliva ist ein herrliches Kloster Ordinis Cisterciensis, gestifftet von Subislao des Svanto-/pels Groß-Vater A[nn]o 1170, der es woll begabet, ist offtermahlen verbrant. Alß von den Preussen / A[nn]o 1224, 1234. Von dem Orden A[nn]o 1243, 1247, 1253. A[nn]o 1350 brandte es auß durch / die Küchen-Buben, die den Schorstein wolten außbrennen, da durch vermittelst eines starcken Westen / Windes das Feur in die Kirche kommen und die gantze Kirche und Kloster verbrant[823]. A[nn]o 1400 / ist es von andern angelegt und verbrant, doch ist die Kirche gerettet worden. A[nn]o 1433 ist es / von den Böhmen verbrant. A[nn]o 1520 ist es von Deutschen Orden eingenommen. A[nn]o 1577 / ist es den 18. Februarii von den Dantzigern außgebrant worden; ist aber von Ihnen wieder / erbauet. A[nn]o 1656 haben es die Schweden eingenommen, aber von den Dantzigern wieder / erobert worden.

Osterrode, Schloß und Stadt, soll gebauet seyn A[nn]o 1302. Hat einen Convent gehabt. A[nn]o / 1400 ist Stadt und Schloß außgebrant. A[nn]o 1410, wie auch A[nn]o 1414 ist es von Witholdo / eingenommen worden. A[nn]o 1454 ergab es sich nach der Conitzer Schlacht an den Orden[ss(260)].

Ortelsburg, Pohlnisch *Zitno,* ist A[nn]o 1266 erbauet, ist zun Zeiten Henrichs I.[824] [203] Hohmei-/stern[825] von den Soldnern den Pohlen

[ss(260)] Sim. Grunau, Tract. 17. cap. 3.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 17, cap. 3.]

Ordinui, bet [vėliau] jį vėl užėmė priešas, kuris 1457 metais jį vėl prarado; bet tais pačiais metais [miestą] užėmė Berentas von Zinnenbergas, ir jis atiteko Sąjungai.

Norbekitten, oder *Norkitten* – Narkyčiai, pastatyti 1381 metais Conrado von Wallenrodo, dabar – kilmingos šeimos dvaras su bažnyčia, priklausantis ponui von Gattenhofenui.

Nordenburg – Nordenburgas, pilis ir miestas pastatyti 1305 metais; dabar ponų von Schliebenų valdos, dažnai [buvo] niokojamos gaisrų.

Oletzko – Alėcka, iš pradžių tai buvo medžioklės namelis, vėliau Stradauno [srityje] perstatytas į pilininko būstinę, stovi prie ežero Margrabovo pusėn.

Oliva – Oliva, yra puikus Cistersų ordino vienuolynas, kurį 1170 metais įsteigė ir gausiai apdovanojo Subislavas, Sventopelko senelis; [vienuolynas] ne kartą buvo sudegintas – 1224, 1234 metais prūsų, 1243, 1247, 1253 metais Ordino. 1350 metais jis sudegė dėl virtuvės tarnų kaltės, jie sumanė išvalyti kaminą [išdegindami suodžius], o pūstelėjus stipriam vakarų vėjo gūsiui ugnis pliūptelėjo į bažnyčią, ir sudegė visa bažnyčia ir vienuolynas. 1440 metais vienuolynas vėl buvo padegtas ir sudegė, bet bažnyčią pavyko išgelbėti. 1443 metais jį sudegino čekai. 1520 metais užėmė Vokiečių ordinas. 1577 metų vasario 18-ąją [Oliva] sudegino dancigiečiai, bet jie ir atstatė. 1656 metais jį paėmė švedai, bet dancigiečiai vėl atsiėmė.

Osterrode – Osterodė, pilis ir miestas, esą pastatyti 1302 metais. Turėjo konventą. 1440 metais miestas ir pilis sudegė. 1410 metais, taip pat 1414 metais jį užėmė Vytautas. 1454 metais po Konico mūšio pasidavė Ordinui [ss(260)].

Ortelsburg – Ortelsburgas, lenkiškai *Zitno,* didžiojo magistro Henricho I laikais[203] samdiniai jį pardavė Lenkijai. 1455 metais jis atiteko

[822] *MSB post h. v. in d. m.:* Nieschawa s. Dibau. [823] *MSB:* gebrandt. [824] *MSB:* Reuß zu Plauen des. [825] *MSB post h. v.:* 1415.

versetzet worden. A[nn]o 1455 ist es dem Orden zugefallen. / A[nn]o 1581 hat Marggraff Georg Friedrich das Schloß schön repariren lassen.[826]

Oppen, erst ein Festung am See Drausen, ist von den Preussen gantz verwüstet.

Pappaw, ein Schloß im Colmischen Lande, gebauet A[nn]o 1375. Ist A[nn]o 1410 et 1414 von / dem König in Pohlen Jagiellone[827] eingenom[m]en worden. A[nn]o 1454 ward es mit List von Otto von / Machewitz erobert. A[nn]o 1458 erstieg es wieder der Orden, aber der König kam bald davor, / eroberte und ließ es zerstören; ist aber wieder erbauet worden.

Passenheim, eine Stadt, ist A[nn]o 1388 gebauet, A[nn]o 1414 ist es vom König eingenom[m]en, / bey dem es auch zun Zeiten des grossen Bundts-Kriegs geblieben, ist offters außgebrant.

Pillau ist erst ein Pfund- oder Zoll-Kammer gewesen, aber im Schwedischen Krieg vom König / in Schweden Gustavo Adolpho zu einer starcken Schantz erbauet, von Fridrich Wilhelm Chur-/fürsten aber in einen herrlichen Standt gebracht und zur importanten Festung gemacht.

Piltzen, ein alt verwüstetes Schloß und Gräntz-Ort zwischen dem Bischthumb Ermeland / und Fürstlichen Preussen.

Planten, ein Schloßchen vom Probst von Ermeland erbauet A[nn]o 1325; ist jetzo wüst.

Polplin, ein herrliches Kloster Ordinis Cisterciensis vom Semborio, einen Pom[m]erschen / Fürsten, gestifftet A[nn]o 1174. A[nn]o 1433 ist dieß Kloster von den Böhmen sehr beschädiget worden. //

[142v] Poppen. Ein Fürstliche Jagt-Bude von Holtz gebauet, ist wegen des vielen Wildprets / sehr berühmbt.

Portugal, ein alt Schloß von Preusssen gebauet, jetzo ist nur der Schloßberg, unweit / Balgen zu sehen, ist von dem Deutschen Orden zerstoret.

Potterberg, ehemahln vom Orden erbauet, aber wieder vom Orden zerstöret, darauß / Mewa erbauet worden.

[826] *MSB post h. v.:* Heißet ursprünglich Ortolffsburg.

Ordinui. 1581 metais markgrafas Georgas Friedrichas pilį gražiai atstatė.

Oppen – Openas, iš pradžių tai buvo tvirtovė prie Drūsens ežero, prūsai ją visiškai sugriovė.

Pappaw – Papau, pilis Kulmo žemėje, pastatyta 1375 metais. 1410 ir 1414 metais ją buvo užėmęs Lenkijos karalius Jogaila. 1454 metais ją klasta užgrobė Otto von Machewitzas. 1458 metais ją vėl užėmė Ordinas, bet veikiai vėl atžygiavo karalius, užėmė pilį ir įsakė sugriauti; tačiau ji buvo atstatyta.

Passenheim – Pasenheimas, miestas, pastatytas 1388 metais, 1414 metais jį užėmė karalius, kuriam jis priklausė ir per visą Didįjį Sąjungos karą, ne kartą buvo sudegintas.

Pillau – Piliava, iš pradžių tai buvo mokesčių arba muitinės pastatas, bet karo su Švedija metais švedų karalius Gustavas Adolfas pastatė stiprius gynybinius įtvirtinimus, o kurfiurstas Friedrichas Wilhelmas viską puikiai sutvarkė ir pavertė svarbia tvirtove.

Piltzen – Pilcenas, sena nusiaubta pilis ir paribio gyvenvietė tarp Varmės vyskupystės ir Kunigaikštiškosios Prūsijos.

Planten – Plantenas, nedidelė pilaitė, pastatyta 1325 metais Varmės katalikų parapijos valdytojo; dabar negyvenama.

Polplin – Pelplinas, puikus Cistersų ordino vienuolynas, įkurtas Pomeranijos kunigaikščio Semborijaus 1174 metais. 1433 metais tas vienuolynas stipriai nukentėjo nuo čekų. //

[142v] *Poppen* – Popenas. Medinė kunigaikščio medžioklės rezidencija, labai garsėja gausybe žvėrių ir paukščių.

Portugal – Portugala, sena prūsų pastatyta pilis, dabar likęs tik piliakalnis netoli Balgos, [pilį] sugriovė Vokiečių ordinas.

Potterberg – Poterbergas, kadaise Ordino pastatyta [pilis], bet Ordino ir nugriauta, iš jos [mūrų] buvo pastatyta Mėvė.

[827] *MSB:* Jagiello.

Preuschmarck, Stadt und Schloß, ist A[nn]o 1329 von Leopold Wolßeck vor die verlahm-/te Ritter erbauet, hat sich A[nn]o 1410 dem König in Pohlen ergeben[tt(261)]. A[nn]o 1454 bekam es / der Orden, darbey es geblieben und folgends dem Preussischen Hertzog zugefallen.

Putzke, Stadt und Schloß soll A[nn]o 1378 gebauet seyn[uu(262)]; andre meinen, es soll / von Boguslao, einem Pom[m]erischen Fürsten A[nn]o 1140 erbauet und nach Ihm Pucke-Wick / genant seyn. A[nn]o 1460 ward es durch Verraht (von 6 Bürgern in der Stadt, die nach der / Einnahm von den Pohlen selbst geviertelt worden, gestifft[828]) von den Pohlen und dem Bund / Volck eingenommen und außgeplündert. A[nn]o 1462 ist ein merckwürdige Schlacht unweit / Putzke geschehen. A[nn]o 1464 eroberten es die Dantziger. A[nn]o 1520 bekam es der Orden / ein; doch kam es A[nn]o 1544 an die Pohlen, und ward der Herr Kostka Starost darüber. / A[nn]o 1627 kriegten es die Schweden inne, welchs Sie nach dem Frieden-Schluß wieder ab-/traten. A[nn]o 1656 ward es von den Schweden angerent zu Wasser und zu Lande scharff / attaquirt, so General Wrangel mit der Schiffs-Flote in dem Putzker-Wick bloquirte und / der General Steinbock zu Lande überfiel mit seinem Volcke. Allein der Herr Jacob Weyher / Marienburgischer Wojewode solches defendirte. Und haben in demselben Schwedischen / Kriege von allen Pomerellischen Städten nur Putzig und Dantzig die Schweden nicht eing[ehabt.][829]

Ragnit, auff Littausch *Rageine,* vom Orden genant *Land-hutt,* soll A[nn]o 1289 / von Bruder Menike von Querfuhrt gebauet seyn, wo es jetzo ist. Hat einen Con-/vent gehabt; soll von Lusimino, einem Littauschen Herrn, verbrant seyn. Nach dem aber hat / es der Orden wieder gebauet[xx(263)]. A[nn]o 1355 ist das Schloß von Plötzlichen Feur auß-/gebrant. A[nn]o 1365 ward es von Kinstadt und Olgerd eingenommen und verbrant, / doch vom Orden wieder gebauet. Den Nahmen soll es haben von den Hörnern (auff / Littausch und Preusch

[tt(261)] Sim. Grunau, Tract. 17. c. 3.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 17, cap. 3.]
[uu(262)] Sim. Grunau, Tract. 13. c. 1.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 13, cap. 1.]
[xx(263)] Sim. Grunau, Tract. 20. c. 6.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 20, cap. 6.]

Preuschmarck – Proišmarkas, miestas ir pilis, ją 1329 metais invalidais tapusiems riteriams pastatė Leopoldas Wolßeckas, 1410 metais pasidavė Lenkijos karaliui [tt(261)]. 1454 metais atiteko Ordinui ir liko jo valda, vėliau atiteko Prūsijos kunigaikščiui.

Putzke – Puckas, miestas ir pilis, esą pastatyti 1378 metais [uu(262)]; kiti [autoriai] mano, jog pilį 1140 metais pastatė Pomeranijos kunigaikštis Boguslavas ir pagal jo vardą ji buvusi pavadinta *Pucke-Wick.* 1460 metais dėl išdavystės (sukurstytos 6 miestelėnų, kuriuos, užėmę miestą, patys lenkai ketvirčiavo) Pucką užėmė ir nusiaubė lenkai ir Sąjungos kareiviai. 1462 metais netoliese įvyko nepaprastas mūšis. 1464 metais vietovę užgrobė dancigiečiai. 1520 metais užėmė Ordinas; bet 1544 metais ji atiteko lenkams, ir ponas Kostka buvo paskirtas jos seniūnu. 1627 metais ją užėmė švedai, po taikos sudarymo jie vėl išsikraustė. 1656 metais ją iš jūros ir iš sausumos pusės įnirtingai puolė švedai, generolas Wrangelis apsupo su laivynu iš Pucko įlankos pusės, o generolas Steinbockas su savo žmonėmis puolė iš sausumos pusės. Tačiau Marienburgo vaivada ponas Jacobas Weyheris [Pucką] apgynė. Ir Pucigas, ir Dancigas buvo vieninteliai Pomeranijos miestai, kurių per karą su Švedija neužėmė švedai.

Ragnit – Ragainė, lietuviškai *Rageine*, Ordino pavadinta *Land-hutt,* esą 1289 metais pastatyta brolio Meinhardo von Querfuhrto ten, kur ir dabar stovi. Turėjo konventą; ją sudeginęs didikas iš Lietuvos *Lusiminas*. Bet po to Ordinas ją atstatė [xx(263)]. 1355 metais staiga kilęs gaisras pilį sudegino. 1365 metais ją užėmė ir sudegino Kęstutis ir Algirdas, bet [veikiai] Ordinas vėl atstatė. Pavadinimas esą kilęs nuo ragų

[828] *MSB:* angestifft; *suskliausta nuo* die nach *:/: eingeklammert ab* die nach.
[829] *del. fol.*

Ragas) denn man saget: Daß die Reussen, oder die jetzigen Lit-/tauen, bey attaquirung dieses Schlosses so grausahm in Ihre Hörner geblasen, daß denen / im Schloß sich befindenden so bange worden, daß Sie es verlauffen müsten[yy(264)]. Ist A[nn]o 1679 / von den Schweden eingenommen, aber bald wieder verlassen worden.

Rastenburg, Stadt und Schloß, soll A[nn]o 1329 zur Rast und Ruh denen im Kriege ver-/wundeten Brüdern gebauet seyn. Ist A[nn]o 1348 von Kystüds Bruder außgebrant[204]. / Im grossen Kriege haben die Schuster ihren Pfleger ersäufft und sich dem König ergeben. A[nn]o / 1461 ist es wieder an den Orden kommen. A[nn]o 1520 ist es von den Pohlen angerant, und da / es nicht könte gewonnen werden, raubten das gantze Land herumb auß und verbrandten / die Vorstadt.

Reden, Pohlnisch *Radzin*, hat einen Convent gehabt, ist A[nn]o 1234 von Hermann / Balck erbauet. Ist A[nn]o 1410 und 1454 an den König kommen[zz(265)]. A[nn]o 1450 gewann / es der Orden, ist offters außgebrant.

Rein, Pohlnisch *Torino*, ein Schloß gebauet A[nn]o 1376. Ist A[nn]o 1416 von des Ord[ens][830] / Soldnern dem Fürsten in Masau versetzt. Und im grossen Kriege kam es an den Orden, / aber wieder vom Orden gelöset, und ist beym Hertzogthumb geblieben.

Ressel, ein gar altes Schloß, welchs im zweyten Abfall vom Orden außgebrant / und verlassen worden; soll A[nn]o 1377 wieder gebauet seyn und vom Bischoff in Erm-/land Ioanne I. bemauret seyn. Im
[143r] grossen Kriege A[nn]o 1455 ward es dem Hohmeister // eingegeben[aaa(266)]. Nach dem Kriege kriegts das Thum Capitel wieder.

Riesenburg, Pohlnisch *Probutta*, hie haben die Redingi, die man hernach *Redzyn*, / nachmahlen *Resin*, da von man hernach *Riesen*

[yy(264)] Henneberg in Com. ad Mapp. in Voce Ragnit.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 389–391. *Vide b(2).*]

[zz(265)] Sim. Grunau, Tract. 17. c. 1, 7.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 17, cap. 1, 7. *Vide c(3).*]

(lietuviškai ir prūsiškai *Ragas*), nes pasakojama, jog rusai, arba dabartiniai lietuviai, puldami tą pilį taip stipriai pūtę ragus, jog pilyje esantiems pasidarę taip baisu, kad jie pasitraukę[yy(264)]. 1679 metais ją užėmė švedai, bet jie čia ilgai neužsibuvo.

Rastenburg – Rastenburgas, miestas ir pilis, esą pastatyta 1329 metais, kad čia galėtų apsistoti ir pailsėti kare sužeisti riteriai[204]. 1348 metais ją sudegino Kęstučio brolis. Per Didįjį karą batsiuviai nuskandino savo globėją ir pasidavė karaliui. 1461 metais ją susigrąžino Ordinas. 1520 metais [miestą] puolė lenkai, bet negalėdami užimti apiplėšė apylinkes ir sudegino priemiestį.

Reden – Rėdenas, lenkiškai *Radzin*, [pilį] 1234 metais pastatė Hermannas Balckas, [ji] turėjo konventą. 1410 ir 1454 metais atiteko karaliui[zz(265)]. 1450 metais ją užėmė Ordinas, daug kartų sudeginta.

Rein – Reinas, lenkiškai *Torino*, pilis pastatyta 1376 metais. 1416 metais Ordino samdiniai ją pardavė Mazovijos kunigaikščiui. Per Didįjį karą atiteko Ordinui, bet veikiai vėl buvo atskirta nuo Ordino ir liko kunigaikštystės sudėtyje.

Ressel – Reselis, labai sena pilis, kurią per antrąjį [prūsų] atsimetimą Ordinas padegė, visi likę gyvi pasitraukė; manoma, jog 1377 metais ji buvo atstatyta, o Varmės vyskupas Ioannas I aplink pastaty-
[143r] dino mūrinę sieną. Per Didįjį karą 1455 metais ji // atiteko didžiajam magistrui[aaa(266)]. Po karo ją atgavo kapitula.

Riesenburg – Ryzenburgas, lenkiškai *Probutta*. Čia yra gyvenę [vadinamieji] *Redingi*, vėliau vadinti *Redzyn*, dar vėliau *Resin*, iš to vėliau

[aaa(266)] Sim. Grunau, Tract. 18. c. 6.

[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 18, cap. 6.]

[830] *del. fol.*

gemacht, genant, gewohnt, ist erstlich von den / Preussen erbauet, aber A[nn]o 1234 von Marggraff Henrich von Meissen geschleiffet, A[nn]o / 1276 hats der Bruder[831] in Pomesan Albertus gebauet, und ist der Pomesanischen Bischoffe / Sitz gewesen. Ist von den Pohlen A[nn]o 1410, 1414, 1422 eingenommen. A[nn]o 1454 / ward es vom Orden besetzt.

Roggenhausen, ein Schloß, A[nn]o 1292 gebauet. Ist A[nn]o 1414 vom König eingenom[m]en, / auch vom Bunde A[nn]o[832] 1454[bbb(267)].

Rosenberg, ein Stadt in Pomesan, gebauet A[nn]o 1319. Ist A[nn]o 1400 gantz verbrant, / ist A[nn]o 1454 dem Orden zum Theil worden, aber vom Bunt A[nn]o 1461 wieder erobert.

Rositten ist erst ein Raub-Schloß gewesen, numehr verwüst und wohnt ein Burg-/graff da, so nach Schakau[833] gehöret.

Rudau, erst ein starckes Schloß gewesen, welches Ottocar der König in Böhmen mit / 60 000 Mann belägert und eingenommen. Hier ist ein grosse Schlacht[834] zwischen dem Orden / und dem Kynstadt geschehen, da über 6000 Mann geblieben; da blieb auch der Marschall / Schindekopff sambt 24 Ordens-Herrn.

Salau, erst *Westopolo* geheyssen[835], hat dem Samlandischen Bischoff gehöret, ist A[nn]o / 1395 gebauet, da es zuvor A[nn]o 1377 von Kynstadt ist außgebrandt worden[ccc(268)].

Salfeldt ist A[nn]o 1329 vom Leopoldo von Salfeldt gebauet, woselbst nach einiger / Zeit ein Bernhardiner Kloster hingestifft worden. A[nn]o 1454 nach der Schlacht zu[836] Conitz / ergab es sich an den Orden, der aber die Mauren einreissen ließ, daß Sie den Bund nicht / einnehmen möchten.

Schartowitz, ein ehemahln festes Schloß auff Pomerellen, dem Swantipol gehörig, / auß welchem Er dem Orden viel Schaden zugefüget, aber vom Orden mit List erstiegen. / Ist nachmahlen zerstöret worden.

[bbb(267)] Sim. Grunau, Tract. 15. c. 8; id. Tract. 17. c. 8.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 15, cap. 8; tract. 17, cap. 8.]
[ccc(268)] Sim. Grunau, Tract. 8. c. 8.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 8, cap. 8.]

atsirado *Riesen*; pirmoji pilis buvo pastatyta prūsų, bet 1234 metais ją sugriovė Henrichas, Meiseno markgrafas. 1276 metais ją pastatė [Ordino] brolis Pamedėje Albertas, ir čia buvo Pamedės vyskupų rezidencija. 1410, 1414, 1422 metais ją buvo užėmę lenkai. 1454 metais ją užėmė Ordinas.

Roggenhausen – Rogenhauzenas, pilis, pastatyta 1292 metais. 1414 metais ją užėmė karalius, o 1454 metais Sąjunga[bbb(267)].

Rosenberg – Rozenbergas, miestas Pamedėje, pastatytas 1319 metais. 1400 metais visiškai sudegė, 1454 metais atiteko Ordinui, bet 1461 metais jį vėl užėmė Sąjunga.

Rositten – Rasytė, kadaise pastatyta kaip plėšikautojų pilis, dabar apleista, joje gyvena Žiokų burggrafas.

Rudau – Rūdava, kadaise buvo stipri pilis, kurią, pasitelkęs 60 000 vyrų, apsupo ir užėmė Čekijos karalius Otokaras. Čia įvyko didelis mūšis tarp Ordino ir Kęstučio, kuriame žuvo daugiau kaip 6000 vyrų; ten žuvo ir maršalas Schindekopffas, ir dar 24 Ordino riteriai.

Saalau – Zalau, iš pradžių vadinosi *Westopolo*, priklausė Sembos vyskupui, pastatyta 1395 metais, nes anksčiau, 1377 metais, buvo sudeginta Kęstučio[ccc(268)].

Salfeldt – Zalfeldas, 1329 metais pastatė Leopoldas von Salfeldtas. Po kurio laiko čia buvo įkurtas Bernardinų vienuolynas. Po Konico mūšio 1454 metais pasidavė Ordinui, bet Ordinas įsakė nugriauti sienas, kad nereikėtų sudaryti sąjungos.

Schartowitz – Šartovicai, kadaise buvusi stipri Pomeranijos pilis, priklausė Sventopelkui, iš čia jis Ordinui yra padaręs daug nuostolių, bet klasta Ordinas ją užėmė. Po to vėl buvo sugriauta.

[831] *MSB corr. ex* Bischoff. [832] *MSB abs.* [833] *MSB:* Schaken. [834] *MSB in sin. m.:* 1370. [835] *MSB in sin m.:* Westopolo hat in / Barten gelegen, / und ist jetzt Schippenbeil, / in deßen Gegend auch / ein hof Guth Grp. Sa-/lau lieget. [836] *MSB corr. ex* bey.

Sczippel ist eines Preussischen Herrn Sitz gewesen[205], aber als der Orden es erstiegen, / kombt Scomant, eroberts und zerstörets in den Grund.

Schippenpeil, eine Stadt in Barthen, A[nn]o 1319 gebauet.[837] A[nn]o 1454 schlägt es / sich an den Bund und hat offters gegen den Anlauff des Ordens tapfer sich gewehret, biß / es endlich A[nn]o 1461 vom Orden erobert worden. A[nn]o 1520 wird es von des Ordens Haupt-/ mann Hanbich, dessen Volck sie nicht einnehmen wolten, mit Gewalt erobert, deßwegen die / Bürger viel leyden müssen.

Schlemmo, ein Alt-Preussische Festung im See Colmensee gebauet, ist A[nn]o 1234 / vom Orden erobert und geschleiffet worden.

Schlochau, ein Schloß in Pomerellen, ist des Ordens bestes Schloß nach Marien-/burg gewesen, ward mit List vom Orden A[nn]o 1464 erobert, A[nn]o 1466 eroberts wieder / mit List der Bund, allein in demselben Tag verlohren Sie es wieder[ddd(269)].

Schlotterey, Pohlnisch *Ranczacza,* ist ein sehr festes Raub-Schloß gewesen, / und hat auß demselben Vladislaus Albertus ein Furst von Gniekau [!] den Pohlen, Preussen / und Masuren grossen Schaden gethan, biß es endlich Ulrich von Jungingen gäntzlich / zerstöret A[nn]o 1409[eee(270)].

ddd(269) Herburt. lib. 26. c. 15.

[Herburtus, Joannes, Chronica sive Historiae Polonicae [...] descriptio, lib. 26, cap. 15. *Vide ww(170).*]

eee(270) Sim. Grunau, Tract. 13. c. 11.

[*msc.* Grunau Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 13, cap. 11. *Vide c(3).*]

837 *MSB in sin. m.:* heißt auch Schifenburg / und in älteren Zeiten / Wallewon, Weisstu-/pila, Wustops, Wu-/stapilo, Wiesenburg; *dešinėje įklijuotas mažesnio formato archyvine numeracija nepažymėtas lapelis su įrašu :/: rechts ist ein nicht archivalisch gekennzeichnetes Blatt von kleinerem Format eingeklebt mit der Inschrift:* Woher Schippenbeil auch Schifenburg heiße /, weil erstes ein eigener / Preußischer Nahme ist, nehmlich von / Scipepila, da der Landmeister von / Schippen den verwüsteten Ort / wieder bebauet, der vorher *Weistoto / Pila* auf Alt Preußisch geheißen, nehm-/lich von einem alten vornehmen Preußen / *Weistote*, zu deßen Gebieth der Ort gehö-/ret, und der hier seine Burg gehabt, ganz / im Heydenthum hieß es *Wustops*, und / als unterm Orden die Deutsche sich meh-/reten, hießen Sie

Sczippel – Sčipelis, buvo kilmingų prūsų rezidencija[205], bet užėmus ją Ordinui atvyko Skomantas, užėmė ir iki pamatų sugriovė.

Schippenpeil – Šipenbeilis, miestas Bartoje, įkurtas 1319 metais. 1454 metais perėjo Sąjungos pusėn, daug kartų narsiai atlaikė Ordino puolimą, bet pagaliau 1461 metais Ordinas jį užėmė. 1520 metais jį jėga užėmė Ordino pilininkas Hanbichas, nes miestiečiai nenorėjo įsileisti jo karių; gyventojams teko daug iškęsti.

Schlemmo – Šlemas, senovės prūsų tvirtovė, pastatyta Kolmenzės ežere, 1234 metais ją užėmė ir sugriovė Ordinas.

Schlochau – Šlochau, pilis Pomeranijoje, tai buvo geriausia Ordino pilis po Marienburgo; 1464 metais ją klasta užėmė Ordinas, o 1466 metais taip pat klasta ją užėmė Sąjunga, bet dar tą pačią dieną jos neteko[ddd(269)].

Schlotterey – Šloterei, lenkiškai *Ranczacza,* buvo labai stipri plėšikautojų pilis, iš jos *Gniekau* [!] kunigaikštis Vladislovas Albertas pridarė daug žalos lenkams, prūsams ir mozūrams, bet pagaliau Ulrichas von Jungingenas 1409 metais ją visiškai sugriovė[eee(270)].

den Ort *Wiesenburg*, und / machten aus *Weistote Wiese* und aus *Pila* / so schon im Deutschen *Burg* bedeute, die / Endigung *burg*. Und da die Stadt vor der / Verwüstung von den Preußen in alt Preusch / und von den Deutschen in Deutscher Sprache / benennet worden, so wurde es auch nach / der Wieder Erbauung vom Land Meister Schippen / gehalten. *Wustepolo* ist verstümelt aus *Wistotepila*, *Wallewono* hieß es, weil es ein heiliger / Ort war, denn noch jetzt im Litthauischen / *Balwonas* ein Götzenbild heißet. *:/:* Šipenbeilis [liet. Šipapilis] dar vadinamas ir *Schifenburg*, o pirmasis pavadinimas yra prūsiškas, kilęs iš *Scipepila,* kadangi krašto magistras von Schippenas atstatė nusiaubtą vietovę, kuri prieš tai senąja prūsų kalba vadinosi *Weistoto Pila*, nes ši vietovė buvo kilmingo prūso *Weistote* valdose ir jis čia turėjo [pasistatęs] pilį; gilios pagonybės laikais ji vadinosi *Wustops*, o kai Ordino laikais čia ėmė daugėti vokiečių, jie *Weistote* pakeitė į *Wiese*, o [žodį] *Pila* išvertė į vokiečių kalbą – *Burg* ir tą vietą pavadino *Wiesenburg*. Kadangi iki sugriovimo prūsai vartojo senąjį prūsišką tos vietovės pavadinimą, o vokiečiai – vokišką, ta tradicija išliko ir [vėliau], po to, kai ją atstatė krašto magistras von Schippenas. *Wustepolo* yra kiek sutrumpinta [žodžio] *Wistotepila* forma, o *Wallewono* ją vadino dėl to, kad dar ir šiandien *Balwonas* lietuviškai reiškia stabą.

Schneckenberg, ein Schloß wieder die Preussen zur defension der Balga erbauet, / ist jetzo gantz wüste und führet der Berg nur noch den Nahmen.

Schokau, erst *Tanckelfuhrt* geheyssen, ein Preussisch Schloß unweit vom Curischen / Haaff, ist vom Orden eingenom[m]en[fff(271)]. //

[143v] Schönberg, ein schön Schloß, hat dem Thum-Probst zu Marienwerder gehöret, ist ge-/bauet A[nn]o 1301. A[nn]o 1454 ist es vom Orden eingenommen worden. Zu diesem Schloß / sollen 17 Dörffer und 13 Seen gehören[ggg(272)].

Schöneck, ein Schloß und Stadt in Pomerellen, ist von den Böhmen zerstöret, aber / bald wieder auffgebauet[hhh(273)]. Hernach ist das Schloß A[nn]o 1627 im Schwedischen Kriege wie-/der abgebrandt; jetzo aber von Herrn Vladislao Łoś Palatino Pomer[aniae] wieder auffgebau-/et. Hieselbst werden die Iudicia Palatinalia und Vice-Palatinalia gehalten.

Schönsee, Stadt und Schloß, vom Orden im Anfang ihrer Ankunfft gebauet, / davor im Zweyten Abfall Dywan der Preussen Feldherr kommen; aber davor seyn Leben / lassen müssen. A[nn]o 1305 ist es fäster gemacht, A[nn]o 1412 ist es von den Pohlen vergebens belagert[iii(274)].

Schwetza, Schloß und Stadt, ist gebauet A[nn]o 1242 vom Svantipol dem Orden zu / Trotz, welches der Orden nicht verhindern mögen. A[nn]o 1310 hat es der Orden belagert, / auch eingenommen, daselbst ist auch ein Convent gesetzt worden. A[nn]o 1340 ließ Dietrich / von Oldenburg Hohmeister Wälle graben und Mauren ziehen und macht es fäster[kkk(275)]. / A[nn]o 1418 kriegt den besten Stock der Orden ein, aber muste ihn bald wieder auffgeben.

Seeburg, Stadt und Schloß, soll gebauet seyn A[nn]o 1348. Ist vom Bunde besetzt, / aber vom Bischoffe wieder A[nn]o 1461 erobert

[fff(271)] Sim. Grunau, Tract. 13. c. 1 et Tr. 8. c. 15.

[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 13, cap. 1; tract. 8, cap. 15.]

[ggg(272)] Sim. Grunau, Tract. 17. c. 9 *[!]*.

[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract.17, cap. 3.]

[hhh(273)] Henneberg, l. c. pag. 424 *[!]*.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 428. *Vide b(2)*.]

Schneckenberg – Šnekenbergas, pilis, pastatyta Balgai apginti nuo prūsų, dabar visiškai nunykusi, ir tik kalnas dar vadinasi jos vardu.

Schokau – Šokau, iš pradžių vadinosi *Tanckelfuhrt,* prūsų pilis netoli Kuršių marių, užimta Ordino[fff(271)]. //

[143v] *Schönberg* – *Šėnbergas,* graži pilis, priklausė Marienverderio katedros prepozitui, pastatyta 1301 metais. 1454 metais ją užėmė Ordinas. Manoma, jog tai piliai priklauso 17 kaimų ir 13 ežerų[ggg(272)].

Schöneck – *Šonekas*, pilis ir miestas Pomeranijoje, [pilis] buvo sugriauta čekų, bet netrukus vėl atstatyta[hhh(273)]. Po to 1627 metais pilis sudegė per karą su Švedija; tačiau dabar ją vėl atstatė Pomeranijos vaivada ponas Władysławas Łošas. Čia taip pat vyksta vaivados ir pavaivadžio teismai.

Schönsee – Šėnzė, miestas ir pilis, ją Ordinas pastatė iš karto atvykęs, per antrąjį atsimetimą prie jos atžygiavo prūsų karo vadas Dyvanas; bet čia jis atidavė gyvybę. 1305 metais [pilis] buvo sutvirtinta, 1412 metais ją nesėkmingai buvo apgulę lenkai[iii(274)].

Schwetza – Šveca, pilis ir miestas, [pilį] 1242 metais pastatė Sventopelkas, kad galėtų pasipriešinti Ordinui, ir Ordinas jam nesugebėjo sukliudyti. 1310 metais Ordinas [pilį] apgulė, užėmė ir įsteigė konventą. 1340 metais didysis magistras Dietrichas von Oldenburgas liepė supilti pylimus, apjuosti [pilį] mūro sienomis ir ją sustiprino [kkk(275)]. 1418 metais geriausiąją dalį užėmė Ordinas, bet netrukus buvo priverstas jos atsisakyti.

Seeburg – Zėburgas, miestas ir pilis, manoma, jog ji pastatyta 1348 metais. Buvo užimta Sąjungos, bet 1461 metais ją vėl atsiėmė

[iii(274)] Henneberg, l. c. pag. 428.

[Hennenberger, Caspar, op. cit., p. 428.]

[kkk(275)] Sim. Grunau, Tract. 18. c. 2.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 18, cap. 2. *Vide c(3)*.]

worden. A[nn]o 1478. Ist es von Biliorim / vergebens angerant worden. A[nn]o 1520[838] nahmen die Völcker auß Guttstadt die Stadt See-/burg ein; aber wurden vom Schloß so gedrungen, daß Sie noch den[839] Tage die Stadt verlassen müsten[lll(276)].

Sensburg, ein Städtlein, ist von den Pohlen A[nn]o 1520 gar außgebrant, wie auch von / eigenem Feur A[nn]o 1568 auch sonsten offters mehr.

Seesten, Pohlnisch *Szesno* genant, ist gebauet A[nn]o 1348, ist im grossen Kriege vom / Orden eingenommen und behalten.

Soldau, Pohlnisch *Czaldow,* Stadt und Schloß, gebauet A[nn]o 1306, hat Stadts-Ge-/rechtigkeit erhalten A[nn]o 1349 vom Hohmeister Henrich Dusnern [!]. Ist A[nn]o 1410 / et 1439 von den Pohlen eingenom[m]en. A[nn]o 1455 nam es der Orden mit Gewalt ein; da-/bey die Stadt abgebrant worden. A[nn]o 1520 musten Sie sich den Pohlen Hungers halben ergeben.

Solitz, ein Pohlnisch Städtchen, da man Allaun seidt[840].

Starckenberg ist ein fästes Schloß gewesen, vom Orden außgebauet; aber / von den Preussen gewonnen und verbrant, ist hernach anders und auff eine ander Stelle / gebauet worden.

Stargard, eine Stadt auff Pomerellen. A[nn]o 1329 gebauet, oder vielmehr be-/fästiget. Im grossen Kriege blieb es beym Bunde biß A[nn]o 1461, da es vom Orden / erstiegen ward. A[nn]o 1466 ward es von den Dantzigern eingenom[m]en. A[nn]o 1520. Nam / der Deutsche Orden die Stadt ein, aber bald hernach kamen die Pohlen und nahmens ihnen / wieder ab[mmm(277)]. In dem Schwedischen Kriege A[nn]o 1627, wie auch A[nn]o 1656 ist es von / den Schweden eingenommen, geplündert, auch etzliche Thürme und Mauren gesprenget.

Straßburg, Pohlnisch *Brodnica,* ist gebaut A[nn]o 1285, hat ein Convent gehabt. / A[nn]o 1298 haben die Littauen sich in die Stadt practiciret und alles drinn niedergemacht, die aber als Sie mit dem

[lll(276)] Sim. Grunau, Tract. 14. c. 4, tract. 18. c. 6.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 14, cap. 4; tract. 18, cap. 6.]
[mmm(277)] Sim. Grunau, Tract. 17. c. 11, 13, 18.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 17, cap. 11, 13, 18.]

vyskupas. 1478 metais ją veltui bandė užimti Biliorimas. 1520 metais miestą užėmė Gutštato būriai; bet nuo pilies jie buvo taip atmušti, jog dar tą pačią dieną pasitraukė iš miesto [lll(276)].

Sensburg – Zensburgas, miestelis, 1520 metais sudegintas lenkų, 1568 metais ir vėliau degė per gaisrus.

Seesten – Zėstenas, lenkiškai vadinamas *Szesno*, [pilis] pastatyta 1348 metais, per Didįjį karą užimta Ordino ir liko jo valdose.

Soldau – Saldava, lenkiškai *Czaldow,* miestas ir pilis, pastatyta 1306 metais. 1349 metais didysis magistras Henrichas Dusemeris [Saldavai] suteikė miesto teises. 1410 ir 1439 metais užėmė lenkai. 1455 metais [pilį] jėga užėmė Ordinas, miestą sudegino. 1520 metais iš bado jie buvo priversti pasiduoti lenkams.

Solitz – Zolicas, lenkų miestelis, ten gyvena alaunai.

Starckenberg – Štarkenbergas, buvo stipri pilis, pastatyta Ordino, bet ją užėmė ir sudegino prūsai; vėliau perstatyta kitaip ir kitoje vietoje.

Stargard – Stargardas, Pomeranijos miestas. Pastatytas arba veikiau sustiprintas 1329 metais. Per Didįjį karą liko Sąjungos pusėje iki 1461 metų, kai buvo užimtas Ordino. 1466 metais jį užėmė dancigiečiai. 1520 metais miestą užėmė Vokiečių ordinas, bet netrukus atžygiavo lenkai ir vėl jį atėmė[mmm(277)]. Per karą su Švedija 1627 metais, taip pat 1656 metais jį užėmė ir nusiaubė švedai, susprogdino ir kelis bokštus bei sienas.

Straßburg – Štrasburgas, lenkiškai *Brodnica*, [pilis] pastatyta 1285 metais, turėjo konventą. 1298 metais į miestą įsiveržė lietuviai, visus gyventojus iššudė, bet grįžtančius su grobiu juos sumušė Prūsijos krašto

[838] *corr. ex* 1570. [839] *MSB:* denselben. [840] *MSB:* siedet.

Raub davon gingen, wurden Sie von Conrad Sack Landmeister in / Preussen geschlagen, und aller Raub wieder Ihnen abgenommen. A[nn]o 1414. Nam Vla-/dislaus Jagiello die Stadt zwar ein, aber nicht das Schloß. A[nn]o 1439 ist es von den Pohlen, / A[nn]o 1454 vom Bunde, A[nn]o 1462 vom Orden eingenom[m]en worden. Es ist an Pohlen her-/nach gefallen, dabey es noch bleibt. //

[144r Stum, daß Heydnische Schloß ist A[nn]o 1236 von Marggraff Henrich von Meissen / zerstöret worden, soll aber wieder vom Orden gebauet seyn. A[nn]o 1273 nach der Tannenber-/gischen Schlacht nam es König Vladislaus ein. Im grossen Krieg blieb es getreu beym Orden, / muste aber A[nn]o 1414 Hungers halben sich dem Pohlen ergeben, doch kriegte es der Orden dasselbe / Jahr wieder. A[nn]o 1461 habens die Pohlen erstiegen und außgebrandt[nnn(278)].

Sukau, ein Nonnen Kloster Cisterciensis Ordens, von Swantipols Haußfrauen gestifftet, / ist A[nn]o 1433 von den Böhmen außgebrant. A[nn]o 1465 von bösen Buben und Landstreichern geplün-/dert, die da allerhand Muhtwillen getrieben.

Tannenberg ist berühmbt wegen der grossen Schlacht, die A[nn]o 1410 unter dem / Ulrich von Jungingen und Vladislao Jagiellone[841] gehalten, da über 100 000 Mann geblieben.

Tapiau, erstlich *Sargubi* geheyssen, so eine Wach-Bude heyst, weil der Ort bequem ist, / auff Nadravien und Zalavonien, wodurch die Littauen auff Preussen fielen, acht zu haben. / Ist A[nn]o 1265 gebauet, hernach hat es A[nn]o 1351 Siegfried von Danfeld Obrister Marschalck / an einen andern Ort verlegt, wo es jetzo steht; hat ein Convent gehabt. A[nn]o 1385 hat sich / [hi]e[842] der Withold Großfürst in Littauen tauffen lassen, dabey Pahten gewesen Bruder / Conrad von Wallrod, Bruder Wigandus von Balderstein[843] und der Schütze von Tapiau, so ein / Ferber von Geschlecht gewesen seyn soll. ⌈J[ohannes] Bretk[ius] M. S.[844]

[nnn(278)] Henneberg, l. c. pag. 440.

[Hennenberger, Caspar, Erclerung der preussischen [...] Mappen [...], p. 440. *Vide b(2).*]

magistras Conradas Sackas ir atėmė visą grobį. Nors Vladislovas Jogaila 1414 metais užėmė miestą, bet pilies paimti jam nepavyko. 1439 metais ją užėmė lenkai, 1454 metais – Sąjunga, 1462 metais – Ordinas. Vėliau atiteko Lenkijai, kuriai ir dabar priklauso. //

[144r] *Stum* – Štumas, pagonių pilis, 1236 metais sunaikinta Henricho, Meisseno markgrafo, bet Ordino vėl atstatyta 1273 metais. Po Žalgirio mūšio ją užėmė karalius Vladislovas. Per Didįjį karą liko ištikima Ordinui, bet 1414 metais iš bado buvo priversta pasiduoti lenkams, tačiau Ordinas dar tais pačiais metais ją vėl atsiėmė. 1461 metais ją užėmė ir sudegino lenkai[nnn(278)].

Sukau – Zukau, Cistersų ordino moterų vienuolynas, įsteigtas Sventopelko aplinkos kilmingų damų, 1433 metais sudegintas čekų. 1465 metais jį apiplėšė pikti nenaudėliai ir bastūnai, visaip ten savivaliavo.

Tannenberg – Tanenbergas, žinomas dėl didžiulio mūšio, įvykusio 1410 metais; [kariuomenėms] vadovavo Ulrichas von Jungingenas ir Vladislovas Jogaila, [mūšio lauke] liko daugiau kaip 100 000 vyrų.

Tapiau – Tepliava, iš pradžių vadinosi *Sargubi*, t.y. „sargo namelis“, nes vieta yra patogi stebėti Nadruvą ir Skalvą, per kurias lietuviai puldavo Prūsiją. [Pilis] pastatyta 1265 metais, 1351 metais vyriausiasis maršalas Siegfriedas von Danfeldas ją perkėlė į kitą vietą, kur ji ir dabar stovi; turėjo konventą. 1385 metais čia priėmė krikštą Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas, jo krikštatėviai buvo brolis Conradas von Wallenrodas, brolis Wigandas von Baldersteinas ir Tepliavos seniūnas, kuris buvęs iš Ferberių giminės. J[ono] Bretk[ūno] rankraštis.

[841] *MSB:* Jagiello. [842] *del. fol.* [843] *al. m. scr.* ⌈...[844] *al. m. scr.*

Taplauke, ein Schloßchen, A[nn]o 1376 vom Orden gebauet, von Kystad bald verheret, / ist wieder in etwas außgebauet worden.

Tauchel in Pomerellen, ist A[nn]o 1310 vom Orden eingenommen worden.

Thorn, eine schöne Stadt in Königlichen Preussen, hat vormahls eine Meilweges abwerts / der Weissel gelegen, so man noch Alt-Thorn nennet, dessen rudera zum Theil noch zusehen. / Ist gebauet 1231. Nemlich man hat eine mächtige grosse Eiche gebolwercket, die wie die alte / Tradition will, *Thoran* genent, daß sich daran die Preussen machen solten. Und haben sich 7 / Ordens Brüder mit Ihren Knechten drin logiret. A[nn]o 1232 ist ein Stadt dabey und ein Kirch / zu Ehren Gottes und S. Johann angeleget, weil aber offters der Ort beflossen, hat man / die Stadt weiter hinauff verlegt, A[nn]o 1235, und auff einen Berg gebauet, wo sie jetzo lieget. / Hat[845] zwo Convent gehabt, A[nn]o 1263. Die Kirche zu Unserer Lieben Frauen, wo / jetziger Zeit das Gymnasium liegt, soll gebauet sein A[nn]o 1239, den Platz soll Bruder Poppo, / so hernachmahls Hohmeister worden, gegeben haben. A[nn]o 1263 ist die Kirche zu S. Nicolai, / so denen Dominicanern zukombt, von Hanno von Sangershausen gebauet, und weil sich viel / Volck dahin gezogen, hat es Gelegenheit eine Neue Stadt anzulegen gegeben, die soll A[nn]o / 1270 unter dem Hartmann [!] von Heldrungen und Ludwich von Balderschein angelegt und / zun Zeiten Conrad von Walleroden mit grösseren Freyheiten begabt seyn. Die Nonnen-/Kirch in der Neustadt zu S. Jacob ist erstlich ausser der Stadt, dabey ein Spital S. Spiritus / angelegt, hernach den Nonnen S. Benedicti gegeben; ungeacht Sie erstlich eine von den Pfarr-/kirchen der Neustadt gewesen, und soll A[nn]o 1321 gebauet seyn[ooo(279)]. Wann die S. Georg und / S. Lorentz Kirchen erbauet seyn, weiß man nicht; gewiß aber ists, daß Sie noch, ehe die / Preussen gäntzlich bezwungen seyn, schon seyn auffgebauet gewesen, weil auff ihren Kirch-/weyhen die Preussen offters Anfälle gethan haben. A[nn]o 1336 hat ein Bürger zu Thorn, / Bernhard

[ooo(279)] Bretkius M. S.
[*msc.* Bretkius, Ioannes, Chronicon des Landes Preussen [...]. *Vide a(28).*]

Taplauke – Toplaukis, nedidelė pilis, pastatyta Ordino 1376 metais, netrukus nusiaubta Kęstučio, [dabar] vėl šiek tiek atstatyta.

Tauchel – Tauchelis, yra Pomeranijoje, 1310 metais [pilį] užėmė Ordinas.

Thorn – Torunė, gražus Karališkosios Prūsijos miestas, kadaise buvo išsidėstęs už mylios nuo Vyslos žemupio, dar ir dabar kartais vadinamas Senąja Torune, kurios griuvėsių dar išlikę. [Pilis] pastatyta 1231 metais. Tada iš didžiulio ąžuolo buvo pastatyti įtvirtinimai, pagal seną tradiciją pavadinti *Thoran*, [apsisaugoti] tuo atveju, jeigu pultų prūsai. Ten įsikūrė septyni Ordino broliai su savo knechtais. 1232 metais buvo įkurtas miestas ir pradėta statyti bažnyčia Dievo ir šv. Jono garbei; kadangi tą vietą dažnai apsemdavo, miestą perkėlė kiek aukštėliau, 1235 metais jis buvo pastatytas ant kalno, kur ir dabar yra. 1263 metais jame buvo du konventai. Manoma, jog Dievo Motinos bažnyčia, kur dabar yra gimnazija, buvo pastatyta 1239 metais, vietą jai skyręs brolis Poppo, vėliau tapęs didžiuoju magistru. 1263 metais Hanno von Sangershausenas pastatydino Šv. Mikalojaus bažnyčią, kuri priklausė dominikonams; ir kadangi ten ėmė keltis daug žmonių, buvo dingstis įkurti naują miestą, kurį pradėjo statyti 1270 metais, Hartmanno [!] von Heldrungeno ir Ludwicho von Balderscheino valdymo laikais, o Conrado von Wallenrodo laikais jam buvo suteikta daugiau laisvių. Šv. Jokūbo moterų vienuolių bažnyčia Naujamiestyje iš pradžių stovėjo už miesto, prie jos buvo pastatyta Šv. Dvasios ligoninė, vėliau atiduota vienuolėms benediktinėms; tačiau iš pradžių ji buvo viena iš pirmųjų Naujamiesčio parapijos bažnyčių, ir manoma, jog buvo pastatyta 1321 metais[ooo(279)]. Nėra žinių, kada buvo pastatytos Šv. Jurgio ir Šv. Lauryno bažnyčios; bet tikrai yra žinoma, kad jos jau stovėjo prieš galutinai nugalint prūsus, nes prūsai per parapijos šventes dažnai jas puldinėdavo. 1336 metais iš Lignico kilęs Torunės

[845] *prae h. v. exc.* A[nn]o 1235.

Schilling, auß Lignitz gebürtig, der des Orts 30 Centner Silber auffgekaufft, / Schilling, derer jeder 4 Vierchen oder 6 Heller gelten solle, geschlagen. Sie hatten auff / einer Seit einen Schild mit einem Adler, die Umbschrifft war: Frater Theodoricus Ma-/gister; auff der andern Seiten ein Schild mit einem Creutz; die Umbschrifft: Moneta / Dominorum Prussiae. A[nn]o 1343 hat daselbst zu erst ein Mönch eine Orgel gemacht mit / 22 Pfeiffen. Auch ist Friede allhie gemacht
[144v] worden zwischen dem Könige in Pohlen Casi- // miro II. und dem Hohmeister Ludolpho Könige. A[nn]o 1350 ist der Stadt-Graben vor / dem Culmischen Thor biß an das Alt-Thornische Thor gemacht, welches damahlen gekostet / hat 2275 M[a]r[k]. A[nn]o 1410 wird Thorn belagert vom König, und ąlß Er es nicht ein-/bekommen, wird die Gegend, insonderheit der Weinwachs, gantz verheret. A[nn]o 1422 / zwang der Pohlnische König den Orden, daß Sie Ihm die halbe Fehr über die Weissel ab-/treten musten. A[nn]o 1439 ist Thorn abermahl belägert, aber nicht erobert worden. A[nn]o / 1454 ward hie ein Landtag gehalten und trug der Bund dem Könige dieß Land auff, / darauff die Bürger ihr Schloß erstiegen, beraubten, außbrandten, und alß die Mauren doch / stehen blieben, hackten Sie den grossen Thurm unten loß, der die andern Mauren zerschlagen / möchte, daß übrige schleifften Sie gar weg. Zu der Zeit ist Thorn offters vom Orden ange-/rant, aber nicht gewonnen worden, biß A[nn]o 1466, da es bey Pohlen[846] blieb. A[nn]o 1485. Erlang-/ten die Thorner die Niederlage vom König Casimiro, wiewoll einige Kauffleute schlecht damit / zu Friede waren. Wann die Thornische Brück über die Weissel, so man 1770 Ehlen lang / hält gebauet sey, weiß man nicht. So viel aber hat man Nachricht, daß die Stadt den Orden / die Fähre A[nn]o 1251 auff gewisse Condition abgetreten, hernach hat die Stadt die Fähre / von A[nn]o 1364 biß 1371 selbst gehalten. A[nn]o 1372 hat die Stadt die Fähre eigen bekom[m]en, / darauff eine Schiffbrücken auff der Weissel gemacht, biß A[nn]o 1496 König Ioannes Albertus / der Stadt eine Brück zu bauen vergönnet hat, die A[nn]o 1501 fertig worden, und soll zu erst die / Leiche des Seeligen Königs drüber geführet seyn. Nachmahls sind kostbahre Eyß-Kasten davor / gebauet, die A[nn]o 1672 vom

[846] *MSB prae h. v.:* den.

gyventojas Bernhardas Schillingas, supirkęs šiose vietovėse 30 centnerių sidabro, nukalė 4 fyrchenų arba 6 helerių vertės šilingus. Vienoje jų pusėje buvo pavaizduotas skydas su ereliu ir užrašu: *Frater Theodoricus Magister* [magistras brolis Theodoricas]; kitoje pusėje buvo skydas su kryžiumi ir užrašu: *Moneta Dominorum Prussiae* [Prūsijos valdovų moneta]. 1343 metais vienas vienuolis [šiame mieste] pagamino pirmuosius vargonus su 22 dūdomis. Čia buvo pasirašyta ir taikos
[144v] sutartis tarp Lenkijos karaliaus Kazi- // miero II ir didžiojo magistro Ludolpho Königo. 1350 metais buvo iškastas perkasas, tęsęsis nuo Kulmo vartų iki Senosios Torunės vartų ir kainavęs 2275 markes. 1410 metais Torunę apsupo karalius; nepajėgęs jos užimti, nusiaubė apylinkes ir ypač nuniokojo vynuogienojus. 1422 metais Lenkijos karalius privertė Ordiną užleisti jam pusę pervežimų keltu per Vyslą. 1439 metais Torunė vėl buvo apgulta, bet užimti jos nepavyko. 1454 metais susirinko krašto landtagas ir Sąjunga tą kraštą patikėjo karaliui; tada piliečiai įsiveržė į pilį, ją apiplėšė ir išdegino, o kai sienų mūrai dar laikėsi, jie ėmė visaip daužyti didžiojo bokšto pamatus, kad šis nugriautų sienas, o kas liko, jie išsinešiojo kas kur. Tais metais Torunę ne kartą puolė Ordinas, bet nesėkmingai. Puldinėjimai tęsėsi iki 1466 metų, kai ji atiteko Lenkijai. 1485 metais toruniečiai išsikovojo iš karaliaus Kazimiero teisę statyti sandėlius, nors daugelis pirklių nelabai buvo patenkinti. Nėra tikrų žinių, kada per Vyslą buvo pastatytas Torunės tiltas, kurio ilgis, kaip manoma, siekia 1770 uolekčių. Bet yra žinoma, jog 1251 metais miestas Ordinui tam tikromis sąlygomis užleido keltą, o nuo 1364 iki 1371 metų miestas perkėlą išlaikė pats. 1372 metais keltas perėjo miesto nuosavybėn, paskui per Vyslą buvo pastatytas pontoninis tiltas, o 1496 metais karalius Jonas Albertas leido miestui statyti tiltą, kuris 1501 metais jau buvo baigtas, ir pirmiausia juo esą buvę pervežti velionio karaliaus palaikai. Paskui buvo pastatytos brangiai kainavusios sąrantos nuo ledų, kurias 1672 metais

Eyßruiniret seyn. A[nn]o 1602 hat Henrich Stroband, der Königl. / Burggraff das Rahthauß zur solchen perfection gebracht, das Thornische Gymnasium er-/weitert, die Oeconomien statlich außgeführet. A[nn]o 1629 hat man die Stadt mit Wäll[847] umb-/geben. An der Landwerts Seite, beylangs der Weissel aber ist es im letzten Schwedischen Kriege / A[nn]o 1655 vollführet worden, da denn die damahligen schöne Vorstädte ruiniret seyn.

Tilsa, ein Schloß, gebauet ⌈A[nn]o 1289 von Gottfried von Hohen-Lohe[ppp(280)] [848]. A[nn]o 1519 ist / ein Bernhardiner Kloster angelegt, so aber A[nn]o[849] 1524 wieder zerstöret worden; dabey eine / Stadt mit[850] der Zeit angebaut.

Tolckemit, ein Städtlein im Hockerland, ist A[nn]o 1356 gebauet worden von Winrich / Kniprode[851]. A[nn]o 1456 kriegts der Orden mit List ein und brandt es auß[qqq(281)]. A[nn]o 1424 [!][852] / nam es der Hohmeister Marggraff Albrecht ein, muste es aber hernachmahls abtreten. / In Schwedischen Kriegen A[nn]o 1627 et 1656 ist es sehr verheret worden.

Treyfaltigkeit soll zuvor *Podolln* geheyssen haben, ein Kloster, erbauet von Hen-/rich Schindekopff Ober-Marschaln, und soll den Nahmen haben von einigen Drey-Abgöttern, / so daselbst in einer Eychen bey den Heydnischen Preussen sollen angebehtet seyn worden; die / damahls zerstört und der Wahren Dreyfaltigkeit zu Ehren dieses Kloster gebauet worden[rrr(282)].

Vogelsang, die Erste Festung, so wieder die Preussen von den Christen gebauet wor-/den, zun Zeiten des Ordens, da man folgende Vers in den Chroniken findet:

[ppp(280)] Sim. Grunau, Tract. 10 *[!]*. cap. 4 *[!]*.

[*msc.* Grunau, Simon, Chronica [...] des Landes zu Preussen [...], tract. 14, cap. 6. *Vide c(3).*]

[qqq(281)] Sim. Grunau, Tract. 17. cap. 7.

[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 17, cap. 7.]

[rrr(282)] Sim. Grunau, Tract. 2. cap. 5, 19 *[!]*.

[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 2, cap. 4, 5.]

suardė ledai. 1602 metais karaliaus burggrafo Henricho Strobando iniciatyva buvo labai išdailinta rotušė, išplėsta Torunės gimnazija, įspūdingai sutvarkytos ekonomijos. 1629 metais aplink miestą buvo supilti pylimai. Bet arčiau kranto, palei Vyslą esanti jo dalis per paskutinį karą su Švedija 1655 metais buvo užpilta, tada buvo sugriauti ir gražūs priemiesčiai.

Tilsa – Tilžė, pilis, pastatyta 1289 metais Gottfriedo von Hohenlohe's [ppp(280)]. 1519 metais buvo pastatytas Bernardinų vienuolynas, bet 1524 metais jis buvo sugriautas; prie jo laikui bėgant buvo pastatytas miestas.

Tolckemit – Tolkemita, miestelis Hokerlande, pastatytas Winricho von Kniprode's 1356 metais. 1456 metais jį klasta užėmęs sudegino Ordinas [qqq(281)]. 1424 [!] metais jį užėmė didysis magistras markgrafas Albrechtas, tačiau vėliau jis buvo priverstas pasitraukti. Per karus su švedais 1627 ir 1656 metais [miestelis] buvo labai nusiaubtas.

Treyfaltigkeit – Dreifaltigkeitas [Patoliai], anksčiau vadinosi *Podolln*, vienuolynas, pastatytas vyriausiojo maršalo Henricho Schindekopffo; pavadinimas siejamas su trimis dievaičiais, pagonių prūsų garbintais viename ąžuole; tada jie buvo sunaikinti ir tikrosios Trejybės garbei pastatytas šis vienuolynas [rrr(282)].

Vogelsang – Fogelzangas, pirmoji tvirtovė, kurią Ordino laikais krikščionys pastatė [pulti] prūsams; kronikose išliko tokios eilutės:

[847] *MSB:* Wällen und Graben. ⌈...[848] *MSB pabraukta :/: Im MSB unterstrichen; supra lin. scr.:* falsch; *in sin. m.:* erst bey Splitter / nach dem Funda-/tions privilegio / das Schloß gewesen; *al. m. in sin. m.:* Lindenblat sagt / 1408 wurd das / Schloß / Tilsit / auf der / Me-/mel / gebaut. [849] *MSB abs.* [850] *MSB supra lin.:* 1552. [851] *MSB prae h. v.:* von. [852] *possib. err. pro* 1524; *MSB:* 1524.

Der Vogel sang mit wenig Wapnern kranck
Nicht der Nachtigal, sondern der Schwan
– – – – – und Todten Gesang ⌈etc. etc.[853]

Ist gantz zerstöret worden.

Waldau, ein Schloß, A[nn]o 1254 von Odoacer eingenommen, so im zweyten / Abfall die Preussen erobert, aber bald wieder vom Orden erstiegen worden.[854] //

[145r] Wartenburg in Gallinden, A[nn]o 1325 gebauet vom Bischoff Eberhard von Erme-/landt, welches Sein Vogt Friedrich von Liebenzell verfertiget hat; alß man nun dieselbe / einweyhete und die erste Messe de S[anctissi]ma Trinitate drin gehalten, ist eine schöne Weisse / Taube im Schlosse[855] herumb geflogen; die nach verrichteter Einweyhung verschwunden. / Dabey eine Stadt und auch ein Barffüsser Kloster angelegt worden. A[nn]o 1314 ist / es von Kystadt verheret. A[nn]o 1455 ist es von dem Orden eingenommen; A[nn]o 1478 ist / es von Biliorim überzogen, aber nicht erobert worden. A[nn]o 1454 ist es von eige-/nem Feur gantz außgebrant.

Weissenburg[856], Pohlnisch *Walewon,* ist vom Orden gebauet im Zweyten Abfall / von den Preussen, drey Jahr belägert und endlich vom Orden verlassen; von den Preus-/sen gar zerstöret A[nn]o 1263.

Welau, erst *Wetau* geheyssen, A[nn]o 1255 von den Samen gebauet, aber / dessen Hauptmann Tirske übergab es bald dem Orden. Es wurd zwar A[nn]o 1264 von / den Nadrawern, Sudauen, Littauen belagert, aber nicht erobert. A[nn]o 1348 hat es / Kystadt erstiegen, der es bald verlassen; und daher der Orden es wieder eingenom[m]en. / A[nn]o 1454 fiel es dem Bunde zu, wurd aber A[nn]o 1465 wieder erobert. Hat offters / vom Feur Schaden gelitten; hat zweene Kloster gehabt, eins vor der Stadt Bernhar-/diner Ordens, eins in der Stadt Martinianer, beyde sind zerstöret[sss(283)].

Weyhersfrey[857] //

[sss(283)] Sim. Grunau, Tract. 17. cap. 5 et 12.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 17, cap. 5, 12.]

Sergantis paukštis giedojo,
Ne lakštingala, o gulbė
– – – – – ir mirties giesmę ir t.t.

Visiškai sugriautas.

Waldau – Valdava, pilis, 1254 metais užimta Odoakro, per antrąjį atsimetimą ją užgrobė prūsai, bet netrukus vėl užėmė Ordinas. //

[145r] *Wartenburg* – Vartenburgas Galindoje, [pilis] įkurta 1325 metais Varmės vyskupo Eberhardo, pastatyta jo fogto Friedricho von Liebenzellio; ją šventinant ir Šv. Trejybės [bažnyčioje] vykstant pirmosioms mišioms, visi išvydo po pilį skraidantį baltą balandį, kuris po pašventinimo apeigų dingo. Greta buvo įkurtas miestas ir pastatytas Basųjų vienuolių vienuolynas. 1314 metais jį nusiaubė Kęstutis. 1455 metais [miestą] užėmė Ordinas; 1478 metais į jį įsiveržė Biliorimas, bet neužgrobė. 1454 metais visiškai sudegė gaisro metu.

Weissenburg – Veisenburgas, lenkiškai *Walewon*, Ordino pastatyta [pilis], per antrąjį atsimetimą prūsai laikė trejus metus apgulę, ir pagaliau Ordinas iš jos pasitraukė; 1263 metais prūsai visiškai sugriovė.

Welau – Vėluva, iš pradžių vadinosi *Wetau*, [pilis] pastatyta sembų 1255 metais, bet netrukus pilininkas Tirske perdavė ją Ordinui. Nors 1264 metais ją buvo apsupę nadruviai, sūduviai, lietuviai, bet neužėmė. 1348 metais į ją įsiveržė Kęstutis, tačiau netrukus pasitraukė, ir ją vėl užėmė Ordinas. 1454 metais ji atiteko Sąjungai, bet 1465 metais vėl buvo užimta. Ne kartą nukentėjo nuo gaisrų; turėjo du vienuolynus – miesto prieigose Bernardinų ordino, o mieste Martinijonų [ordino]; abu sugriauti[sss(283)].

Weyhersfrey – Veihersfrėjus //

⌈...[853] *MSB abs.* [854] *MSB in sin. m.:* Wallewona, ist jetzt / Schippenbeil. [855] ss *corr. ex* ß. [856] *MSB in sin. m.:* ist jetzt Schippenbeil. / Weistote pila, Wustops, / Wustopolo, alles Eins / ist Schippenbeil auch / Wallewona. [857] *MSA palikta tuščia vieta iki puslapio pabaigos :/: Im MSA eine Lücke bis zum Seitenende; MSB post h. v.:* heißet jetzt Neustadt bey Danzig. Polnisch heißet Weyherowo / oder Nußdt, ist ein Adlich Mediat Stadtchen.

[145v] Wencelau ist ein Schloß, im Colmischen Lande gelegen, ist A[nn]o 1414 von Vla-/dislao Jagiellone[858] zerstöret worden.

Werder, der Werder sind in Preussen viel gewesen. Jetzo sind die vornehmste: das gr[oße,][859] / d. i. das Marienburgische; das kleine: das Dantzker[860]; das Fischauische oder Elbingsche Werder, / dann[861] das Marienwerderische Werder, das Tilsitsche Werder, Ragnitsche, Memelische, so man auch / das Russische Werder heyst, haben einen feisten Boden, allein offters auch grosse Gefahr von / der Weissel oder Nagott und Mümmel, da durch sie überschwemmet werden. Es ist vor dem / auch ein See-Werder gewesen, darin der reiche Baur, so zwölff Tonnen Geldes gehabt, zu / Nicklas Walde gewohnet; welches aber mit den andern nicht zu vergleichen ist.

Weisselburg ist erst eine Stadt im Marienwerderischen Werder gewesen, aber von / Wasser gantz verdorben, daß man kaum den Ort kennen kan.

Windtburg, ein Schloß in Szalavonien, A[nn]o 1409 oder 1360 gebauet; ist / gantz zerstört, und hat das Wasser den Ort gantz abgespület und eingenommen; doch / hab ich dessen rudera und noch ein kentliches Zeichen eins im dahigen Schloß vormahls befind-/lichen Brunnens, der aber mit Wasser überschwemmet war, angetroffen.

Wonsdorff, ein Schloß, erst *Capostette* geheyssen, ist A[nn]o 1256 vom Orden[862] erstieg[en][863]. / A[nn]o 1319 ist es von David Grodecki vergebens angerant. A[nn]o 1391 ist es wieder erbau-/et; aber wegen einiger Gespenst wüste worden. Nun ist es wieder gebauet, und wird [von][864] / Leuten bewohnet.

Woplauken ist erst ein guttes Schloß gewesen. Nun aber ists zerstört; unweit von / hie ist eine herrliche Victorie wieder den[865] Witene Groß-Hertzogen in Littauen vom Orden / erhalten worden, in welchen die Tapferkeiten des Herrn Günthar von Arenstein und Herrn / Fahnen höchst gelobet werden[ttt(284)].

[ttt(284)] Sim. Grunau, Tract. 12. *[MSB post h. v. scr. ser.:* c. 3 und Henneb. S. 488.*]* [*msc.* Grunau, Simon, op. cit., tract. 12, cap. 3.]

[145v] *Wencelau* – Vencelau, Kulmo krašte buvusi pilis, 1414 metais sugriauta Vladislovo Jogailos.

Werder – Salos. Salų Prūsijoje būta daug. Didžiausios iš išlikusiųjų: didžioji, t.y. Marienburgo sala; mažoji – Dancigo sala; Fišau arba Elbingo sala, po to Marienverderio sala, Tilžės sala, Ragainės, Nemuno, kuri dar vadinama Rusų sala; [jos] turi storą žemės sluoksnį, bet dažnai didelį pavojų joms sukelia Vysla arba Nogatas ir Nemunas, nes jas apsemia. Anksčiau buvo dar ir ežero sala, ten prie Niklo miško gyvenęs turtingas ūkininkas, turėjęs dvylika statinių pinigų; bet jos nepalyginsi su kitomis [salomis].

Weisselburg – Veiselburgas, iš pradžių tai buvo miestas Marienverderio saloje, bet vanduo jį taip nuniokojo, jog vietos beveik negalima atpažinti.

Windtburg – Ventė, Skalvos pilis, pastatyta 1409 ar 1360 metais; visiškai sugriuvusi, vanduo tą vietovę visiškai nuplovęs ir apsėmęs; bet aš dar esu aptikęs jos likučių ir atpažįstamą ženklą buvusios pilies šulinyje, tačiau vėliau jis buvo apsemtas vandens.

Wonsdorff – Vonsdorfas, pilis, iš pradžių vadinosi *Capostette*, 1256 metais ją užėmė Ordinas. 1319 metais ją veltui puolė Davidas Grodecki. 1391 metais atstatyta, [vėliau] piktųjų dvasių nusiaubta. Dabar ji atstatyta ir joje gyvena žmonės.

Woplauken – Voplaukenas, buvo gera pilis. Dabar sugriauta; netoli šių vietų Ordinas iškovojo puikią pergalę prieš Lietuvos didįjį kunigaikštį Vytenį, už narsumą ypač buvo garbinami ponas Güntharas von Arensteinas ir ponas Fahnenas[ttt(284)].

[858] *MSB:* Jagiello. [859] *del. fol.* [860] *MSB in d. m.:* oder Stübelauische. [861] *al. m. corr. ex* Von. [862] *MSB in d. m.:* in Nadrauen. [863] *del. fol.* [864] *del. fol.* [865] *al. m. corr. ex* die.

Wormdit, Polnisch *Ornetta*[866], ist A[nn]o 1316 erbauet, hieng dem Bund an, und / hats der Orden nicht einbekom[m]en können. A[nn]o 1478 ist es von Biliorim eingenom-/men worden. A[nn]o 1526 ists von Marggraff Albrecht eingenommen. In den Schwe-/dischen Kriegen aber hat auch diese Stadt viel außstehen müssen.

Zanther, ein Schloß, ist von Swantopel A[nn]o 1249 erbauet, dem Orden die Schif-/fahrt auff der Weissel zuwehren, ist hernach zerstöret, und ist darauß Marienburg gebau[et][867].

Zarnowitz, ein statliches Nonnen-Kloster Ordinis Praemonstratensium[868], von / Swantipols Mutter gestifftet A[nn]o 1213. A[nn]o 1465 ist es von einer zusahmen gerot-/tirter Schaar geplündert und sind darin die Jungfern sehr beschemet worden[uuu(285)].

Zinten. Eine Stadt, A[nn]o 1313 gebauet. A[nn]o 1415 hat es sich dem Orden erge-/ben. A[nn]o 1520 ist es von den Pohlen angerant, aber nicht eingenommen worden; die Stadt / ist aber hernach verlassen und drauff von den Heilsbergern außgebrandt.

Zopka oder *Supkau*, ein Schloßchen, gebauet von Matthia Lubienski, Cu-/jawschen Bischoff.

uuu(285) Sim. Grunau.
[*msc.* Grunau, Simon, op. cit.]

Wormdit – Vormedytė, lenkiškai *Ornetta*, įkurta 1316 metais, buvo Sąjungos šalininkė, ir Ordinas jos nepajėgė užimti. 1478 metais ją užėmė Biliorimas, o 1526 metais – markgrafas Albrechtas. Per karus su švedais ir šiam miestui teko daug iškęsti.

Zanther – Canteris, pilis, pastatyta Sventopelko 1249 metais, stengiantis užkirsti kelią Ordino laivams plaukti Vysla; vėliau sugriauta, iš jos [akmenų] pastatyta Marienburgo pilis.

Zarnowitz – Žarnovicai, įspūdingas Premonstratensių ordino vienuolynas, įsteigtas Sventopelko motinos 1213 metais. 1465 metais jį nusiaubė būrys atsibastėlių, merginas išniekino[uuu(285)].

Zinten – Žintai. Miestas, įkurtas 1313 metais. 1415 metais pasidavė Ordinui. 1520 metais jį puolė Ordinas, bet neužėmė; tačiau vėliau miestiečiai vis dėlto pasitraukė, o paskui miestą sudegino heilsbergiečiai.

Zopka oder *Supkau* – Copka, arba *Supkau*, nedidelė pilis, pastatydino Kujavijos vyskupas Matthias Lubienski.

[866] *MSB supra lin.:* in Ermland. [867] *del. fol.* [868] *MSB supra lin.:* in Pomerellen.

DALYKINIAI KOMENTARAI

Antra knyga

Demologija

1. *Demologija* – senas terminas mokslui apie demosą (gr. *demos* – liaudis) apibūdinti. Antikos laikais demosas buvo suprantamas kaip tam tikros srities gyventojų, pilnateisių piliečių, visuma. M. Pr. šios knygos pagrindiniu objektu pasirinko senovės Prūsijos teritorijoje gyvenusių tautų kilmės tyrinėjimus, vėlyvosios antikos „barbarų" genčių sąjungų, tautų, sukūrusių ankstyvąsias valstybes, istoriją, siekdamas išsiaiškinti senovės prūsų kilmę. M. Pr. šioje knygoje daugiausia remiasi vėlyvosios antikos ir ankstyvųjų viduramžių istorikų kūriniais, todėl demoso termino turinys, jo požiūriu, jau yra stipriai pakitęs, palyginti su klasikine antikos laikų šio termino samprata. M. Pr. demologija vadina mokslą apie tautas.

2. *[...] Kasijus Dionas pateikia žinių apie didįjį romėnų karo vadą Druzą* – Kasijus Dionas (Cassius Dio Cocceianus, apie 150–apie 235), kilęs iš Bitinijos, romėnų senatorius ir istorikas, valdant imperatoriams iš Severų dinastijos buvo konsulas ir daugelio Romos imperijos provincijų valdytojas. Pasitraukęs iš politikos po 229 m., parašė graikų kalba 80 knygų Romos istoriją nuo miesto įkūrimo iki savo konsulato laikų. Ištisai išliko jo veikalo 36–60 knygos, kitų žinomos tik ištraukos, daugiausia iš XI–XII a. Bizantijos istorikų veikalų. Diono istorija buvo išversta į lotynų kalbą ir yra vienas svarbiausių Romos respublikos saulėlydžio ir imperijos pirmųjų šimtmečių istorijos šaltinių. Kasijaus Diono aprašomas Druzas (Drusus, Nero Claudius, 38–9 pr. Kr.) – romėnų karo vadas, Romos imperijos Galijos provincijos valdytojas, surengęs daugybę karo žygių Germanijai nukariauti. Jo palikuonys gavo Germanikų prievardį. Druzas įsitvirtino prie Reino. Išgarsėjo kaip kanalo, pavadinto jo vardu, statytojas. Nuvyko su kariuomene iki Vėzerio žiočių. 9 m. pr. Kr. nužygiavo iki Elbės, tačiau jos neperžengė. Grįždamas žemėse tarp Zalės ir Reino žuvo įvykus nelaimingam atsitikimui.

3. *„[...] kad visa tai galėtum apžiūrėti ar pažinti"* – Kasijaus Diono citatos pabaiga. Citatą lotynų kalba M. Pr. ne visai tiksliai išvertė į vokiečių kalbą. Tekste

paliktas M. Pr. vertimas, nors tiksliau būtų: „Kurgi išsiruošei, Druzai, nesutramdantis godulio? Tau likimo neskirta visa tai matyti.“ (Vertė Mintautas Čiurinskas.)

4. *Angersą, kurį senieji [autoriai] vadino* Iuliomagus *ir kuris buvo Andegau sostinė* – Angersas (Anžė), kitaip Iuliomagus, kitaip Andegabum, – miestas Prancūzijoje, Luaros upės baseine, senovėje buvo keltų gyvenvietė, vėliau – romėnų miestas, viduramžiais buvo Prancūzijos Anžu (Anjou) provincijos centras.

5. *[...] Ligerio upės* – Ligeris yra lotyniškas Luaros (pranc. Loire) upės pavadinimas. Luara – ilgiausia Prancūzijos upė, kuri buvo apytikrė riba tarp Galijos žemių, vadintų *Gallia Lugdunensis* ir *Aquitania*.

6. *Pomponijus Mela Senogaliją nukelia* – Pomponijus Mela (Pomponius Mela, I a. po Kr.) yra seniausio išlikusio lotyniško geografijos veikalo *De chorographia* (*Geografinis aprašymas*), parašyto 44–45 m. po Kr., autorius, surinkęs to meto žinias apie apgyventas teritorijas. Senogalija – senovės Galijos teritorija (lot. Senogallia), kurioje gyveno galinga galų gentis – senonai (lot. senones); jų centras vadinosi *Agedincum*. Senonai apie 400 m. pr. Kr. su kitais galais patraukė į Italiją, laimėjo mūšį prieš romėnus, apie 390 m. pr. Kr. sudegino Romą (Tacyt, ed. S. Hammer, p. 502).

7. *[...] Strabonas, pasikliovęs Polibiju* – Strabonas (gr. Strabōn, lot. Strabo de Amaseia, 64/63 pr. Kr.–apie 20 po Kr.) – graikų geografas ir istorikas. Parašė 47 knygų veikalą *Istorijos komentarai* (*Hypomnēmata historika*), apimantį laikotarpį nuo 146 m. pr. Kr. iki maždaug 20 m. po Kr. Šį veikalą jis parašė kaip Polibijo pasaulio istorijos tęsinį. Žymiausias Strabono veikalas yra išlikusi *Geografija* (*Geōgraphika*), kurią jis parašė remdamasis pirmtakų darbais ir savo paties kelionių metu surinkta bei įvairiais būdais gauta informacija. Geografijoje jis toliau grindė ne Eratosteno (žr. 9 kom.) matematinės geografijos kryptį, bet palaikė Polibijo chorografinį, aprašomąjį, kraštų pažinimo metodą. Polibijas (Polybios, apie 200–120 pr. Kr.) – graikų istorikas. Svarbiausias jo veikalas yra 40 knygų pasaulio *Istorija* (*Historiai*), kurioje autorius aprašė 221–144 m. pr. Kr. laikotarpį. Polibijas referavimą papildė pragmatiniu metodu, kurio laikantis įvykiai pateikiami pagal jų vidines sąsajas, nurodomos jų priežastys, atsižvelgiama į įvykių raidos geografines sąlygas, veikiančias asmenybes, likimo (Tichės) ranką. Pagrindė istorijos progreso sampratą. Ištisai išliko tik 5 knygos ir reikšmingi kitų fragmentai.

8. *Azinijus* – Polionas, Gajus Azinijus (Pollio, Caius Asinius, 76 pr. Kr.–5 po Kr.) – romėnų politikas ir istorikas, įkūrė pirmą viešąją biblioteką Romoje, parašė veikalą *Historiae*, kuriame aptariami 60–42 m. pr. Kr. laikotarpio įvykiai, taisė Ciceroną, Cezarį, Saliustijų. Išliko tik teksto fragmentai.

9. *[...] Eratosteno paaiškinimus* – Eratostenas iš Kirėnės (Eratosthenēs, apie 295–195 pr. Kr.), Aleksandrijos bibliotekos vadovas (246 pr. Kr.), garsus graikų geografas, matematikas, astronomas, filologas. Padėjo matematinės geografijos pagrindus. Jo geografijos darbai žinomi iš Strabono veikalo *Geōgraphika*. M. Pr. lotynindamas pavardę rašė *Aeratostonus*.

10. *Serapionas ir Hiparchas* – Hiparchas (Hipparchos, apie 160–127 pr. Kr.), vienas žymiausių antikos astronomų, gerai susipažinęs su pirmtakų – Babilonijos ir antikos astronomų bei matematikų – darbais, jais rėmęsis ir juos kritiškai traktavęs. Remdamasis savo paties stebėjimais ir apskaičiavimais priėjo prie naujų išvadų. Apskaičiavo atstumus tarp Žemės ir Saulės, tarp Žemės ir Mėnulio, sudarė žvaigždžių katalogą, dangaus gaublį. Serapionas iš Antiochijos (Serapion, II a. pr. Kr.) – matematinės geografijos atstovas. Spėjama, kad buvo Hiparcho mokinys. Jis sudarė parankines astronomijos lenteles astronominiam ir pilietiniam laikui apskaičiuoti.

11. *[...] anapus Kaspijos jūros, už Emauso ir Emodo kalnų* – iš konteksto aišku, kad taip vadinti kalnai į rytus nuo Kaspijos jūros. Plinijus rašė apie milžinišką Tauro (gr. Tauros) kalnų virtinę, besitęsiančią nuo Indijos vandenyno link Meotų jūros per vidurinę Aziją ir netoli Kaukazo kalnų, ir kad tas kalnynas skirtingose vietose buvo vis kitaip vadinamas: „*Imaus* prima parte dictus, mox *Emodus*“ (*Naturalis historiae* lib. V, cap. 27). Amiano Marcelino *Res gestae* leidėjų sudarytame priede – paminėtų Azijos vietovių žemėlapyje-schemoje „L'Asie D'Ammien Res Gestae“ (in: Ammien Marcellin, *Histoire*, t. 4, liv. XXIII–XXV, ed. Jacques Fontaine, Paris, 1877) – *Imaus* kalnai lokalizuojami šiauriau Indo ištakų, o *Montes Emodon(?)* nurodomi centrinių Himalajų vietoje.

12. *Joachimas Pastorijus von Hirtenbergas* – Joachimus Pastorius von Hirtenberg, kitaip Joachim Hirthenius, Joachim de Hirtenberg (1611–1681), gimė Silezijoje, Glogovo (Glogau) mieste, evangelikų kunigo šeimoje. Studijų metais vadovavo Sieniutų šeimos jaunuolių aukštosioms studijoms, lankėsi Leidene, 1638 m. Orleane, Londone, Oksforde ir 1639 m. Paryžiuje, suartėjo su žymiu filosofu Hugonu Grotijumi. Kurį laiką gyveno Ukrainoje, aktyviai dalyvavo arijonų bendruomenių veikloje. 1651 m. tapo Elbingo, o 1652 m. Gdansko akademinės gimnazijos dėstytoju, vėliau – Brandenburgo dvaro istoriografu, apie 1660 m. – Abiejų Tautų Respublikos karaliaus Jono Kazimiero istoriografu ir sekretoriumi. Apie 1670 m. perėjo į katalikybę ir buvo Gdansko karališkosios koplyčios klebonu, vėliau Kulmo, Varšuvos, Vroclavo kapitulų kanauninku. Parašė veikalų iš Lenkijos istorijos, aprašė XVII a. Abiejų Tautų Respublikos karus su kazokais, veikalą apie imperatorių Teodosijų bei disertaciją apie sarmatų kilmę (žr. bibl. kom. h(8), nnn(102), t(19)). Veikalus leido Leidene, Gdanske, Amsterdame, Frankfurte/M., Elbinge.

13. *[...] Hercinijos kalnuose* – aukštumų pavadinimas istorinės srities Hercinijos teritorijoje, plytėjusioje nuo Dunojaus ištakų iki Karpatų. Pavadinimo kilmė yra keltiška, Hercinijos miškus (Hercynia silva) minėjo Tacitas, dabar jie lokalizuojami Tiuringijos, Čekijos ir Lenkijos žemių paribyje. (Tacyt, ed. S. Hammer, p. 425.)

14. *[...] garsusis filosofas Aischinas* – graikų filosofas Aischinas iš Sfeto (gr. Aischinēs, lot. Aeschinus, IV a. pr. Kr.) buvo Sokrato mokinys, išliko septynių jo dialogų fragmentai. IV a. pr. Kr. taip pat gyveno retorius, politikas ir diplomatas Aischinas, kurį laiką buvęs Filipo II Makedoniečio šalininku. Jis daug keliavo, išliko trys jo kalbos. Nepavyko nustatyti, kurio Aischino tekstuose esančią realiją komentuoja M. Pr. ir ar, pavadinęs autorių filosofu, jis nesiremia politiko ir retoriaus kalbomis.

15. *Berosas* – istorikas Berosas (lot. Berossus, Babylonicus, Chaldaeicus, gr. Bērosos, III a. pr. Kr.) viešpataujant Antiochui Seleukidui (281–261 pr. Kr.) graikiškai parašė tris Babilonijos istorijos knygas (*Babylōniaka, Chaldaika*), kuriose kronikų stiliumi dėstė įvykius nuo pasaulio sukūrimo iki Aleksandro Didžiojo laikų. Šis veikalas arba jo fragmentai XVI–XVII a. buvo leidžiami įvairiose Europos šalyse. XVII a. jo knyga buvo išleista Vitenberge: *Berosi Sacerdotis Chaldaici, Antiquitatum libri quinque, cum commentariis Ioannis Annii Viterbensis [...]*, Wittebergae, 1612.

16. *[...] tokie mokslingiausi filosofai, kaip Pitėjas, Ksenofontas, [!] Lampsakietis* – nors M. Pr. išvardijo tris asmenvardžius, tačiau čia rašoma apie du asmenis – graikų geografą Pitėją iš Masalijos (Massalia, lot. Massilia, dab. Marselis) ir Ksenofontą Lampsakietį. Pitėjas iš Masalijos (Pytheas, ?–apie 325 pr. Kr.) – geografas, keliautojas, nukeliavo iš Ispanijos teritorijos į šiaurę, apiplaukė Britaniją iki Šiaurės Škotijos, pasiekė vadinamąją *Thule* salą (žr. 97 kom.), grįžo Šiaurės jūros pakrantėmis iki Jutlandijos ir Elbės žiočių. Laikomas Šiaurės ir Vakarų Europos kraštų atradėju, parašė neišlikusį veikalą apie Okeaną, apie kurį žinių suteikė jį minėję vėlesni antikos rašytojai. Ksenofontas Lampsakietis (gr. Xenophōn Lampsakēnos, II–I a. pr. Kr.) parašė taip pat neišlikusį veikalą apie plaukiojimus po „išorinę jūrą", t.y., kaip dabar manoma, apie Atlanto vandenyno pakraščius.

17. *[...] Belio laikais* – Belis buvo vienas iš Babilonijos religijos dievų. Senojo Testamento pranašo Danieliaus knygos antrajame priede pateiktas pasakojimas apie Babilonijos dievo Belio ir Slibino nugalėjimą (Dan (g) 14). Senojo Testamento tyrinėtojai Danieliaus knygos pasakojimo chronologijos rėmus sieja su judėjų tremtimi Babilonijoje VI a. pr. Kr. ir šį siužetą interpretuoja kaip judėjų liaudies pasaką (žr. Antanas Rubšys, *Raktas į Senąjį Testamentą*, Vilnius, 1996, t. 3, p. 363, 436–437). Kronikininkas Berosas (žr. 15 kom.) rašė, kad, pasak babiloniečių mito, dievas Belis

dalyvavęs kuriant žmogų: jis nusikirtęs galvą, o kiti dievai surinkę jo kraują, sumaišę jį su žemėmis ir šios tešlos nulipdę žmones (Джеймс Джордж Фрэзер, *Фольклор в Ветхом Завете*, Москва, 1989, с. 16). Babilonas buvo valstybės centras Senosios Babilonijos karalystės klestėjimo XIX–XVI a. pr. Kr. ir Naujosios Babilonijos karalystės VII–VI a. pr. Kr. laikais. Tad Belio laikus galima suprasti kaip Babilonijos valstybės klestėjimo ir joje vyravusio senojo tikėjimo laikus nuo XIX a. pr. Kr. iki VI a. pr. Kr.

18. *[...] vardą ir tautą kildina iš* Asarmoto, *kurio tėvas buvo Eberas, senelis – Šelachas, tėvų tėvas – Arfaksadas, protėvių tėvas – Semas, didysis prosenolis – Nojus* – viduramžiais ir XVI a. plačiai paplitęs tautų kilmės paaiškinimas, paremtas Šv. Raštu. Traktuojant Senojo Testamento „Penkiaknygę kaip Dangaus ir Žemės kartų kilmę – genealogiją“, nustatoma tokia schema nuo žmogaus sukūrimo iki tautų atsiradimo: Adomas ir 10 kartų po jo, Nojus, iš kurio trijų sūnų – Jafeto, Semo, Hamo – palikuonių kilusios tautos. Iš Semo kilusi izraelitų, judėjų tauta. (Žr. A. Rubšys, *Raktas į Senąjį Testamentą*, t. 3, p. 72.) Išvardytoji Asarmoto genealogija čia remiasi Naujuoju Testamentu, Lk 3, 35–38, tačiau Stanislavas Sarnicijus (Sarnicki, apie 1532–1597) ir jo argumentus referuojantis M. Pr. necituoja nurodytosios vietos, bet mini vardus pasirinktinai; Asarmotas šioje NT vietoje visai neminimas.

19. *[...] iš* Togarmos, *Gomero sūnaus* – Gomeras, jo būriai, šiaurėje esantys „Thogormos namai“ (senesniuose vertimuose), arba Bet-Togarma, minimi Senojo Testamento pranašo Ezechielio knygoje (Ez 38, 3, 5–6): „Taip kalba Viešpats Dievas. Aš esu prieš tave, Gogai, vyriausiasis Mešecho ir Tubalo vade![...] Persija, Kušas ir Putas, visi su skydais ir šalmais, Gomeras ir visi jo puilkai, Bet-Togarma iš tolimosios šiaurės ir jos pulkai, – su tavimi yra daug tautų“ (*Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis Testamentas.* Vertė Antanas Rubšys, Česlovas Kavaliauskas, Vilnius, 1999, p. 1395). Senesniųjų Šv. Rašto leidimų komentatoriai Gogą ir Magogo šalį laiko mitinio karaliaus mitine šalimi kažkur šiaurėje, o Gomerą – kimerų būrių vadu; „Thogormos namus“, arba Bet-Togarmą, linkstama aiškinti kaip armėnų šalies paminėjimą (*Šventasis Raštas. Senasis Testamentas.* Iš lotynų kalbos vertė Juozapas Jonas Skvireckas, Vilnius, 1991, p. 298, 526).

20. *Solinas* – Solinas, Gajus Julijus (Solinus, Caius Iulius, III a.), išlikusio geografijos ir istorijos veikalo *Collectanea rerum memorabilium* (*Atsimintinų dalykų rinkinys*) autorius. Kūrinyje pateikė Romos istoriją iki Augusto laikų, aprašė Italiją, Vidužemio jūros šalis (pirmasis pavartojo Vidužemio jūros – *Mare Mediterraneum* – terminą), Germaniją, Galiją, Britaniją, Ispaniją, Šiaurės Afriką, Mažąją Aziją ir net Indiją. Iš pirmtakų veikalų rinko įvairaus pobūdžio įdomybes. Solinas daugiausia rėmėsi Plinijaus *Historia naturalis*, Pomponijaus Melos ir neišlikusiais Svetonijaus veikalais.

21. *Jornandas* – Jornandu viduramžiais neteisingai buvo vadinamas VI a. romanizavęsis gotų istorikas Jordanas (Iordanes). Ši klaida pakartota ir kai kuriuose XVI–XVII a. jo veikalą perspausdinusiuose leidiniuose. Remdamasis savo asmenine patirtimi ir neišlikusiu iki mūsų laikų Flavijaus Magno Aurelijaus Kasiodoro (apie 480/490–apie 585/590) veikalu *Historia Gothorum,* Jordanas parašė du istorinius veikalus: *De origine actisque Getarum* (*Gotų kilmė ir istorija*), kitaip vadinamą *Getica,* ir *De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum* (*Istorijos apybraiža, arba apie romėnų tautos kilmę ir darbus*), kitaip vadinamą *Romana.* Pirmasis veikalas yra plačiausia amžininko parašyta išlikusi gotų istorija ir vienas svarbiausių to meto istorijos šaltinių. M. Pr. daugiausia rėmėsi *Getica.* Žr. 68 kom.

22. *[...] (mes gyvename šiapus Vyslos)* – šioje teksto vietoje M. Pr. nurodo, kad ją redagavo ar papildė jau gyvendamas Pomeranijoje, į kurią iš Prūsijos kunigaikštystės Nybudžių bažnytkaimio persikėlė 1684 m. pavasarį. Pomeranijos žemės plytėjo į vakarus nuo kairiojo Vyslos kranto. Šioje teritorijoje įvairiose vietovėse M. Pr. gyveno iki mirties 1704 m. Plačiau žr.: I. Lukšaitė, „Matas Pretorijus – Prūsijos kultūros istorikas", M. Pr., *Prūsijos įdomybės*, t. 1, ir šio tomo įžanginį straipsnį.

23. *Sarmatae Cisrhenani* – sarmatai šiapus Reino; taip sarmatus, gyvenusius prie Reino, apibūdino Berosas (žr. 15 kom.). M. Pr. požiūriu, jie gyvenę kairiajame Reino krante.

24. *[...] Romos imperatorių Konstantino ir Maksimiano laikais* – šis laikotarpis apima III a. antrąją pusę ir IV a. pirmąją pusę. Konstantinas Didysis (Flavius Valerius Constantinus, apie 285–337) Romos imperatoriumi buvo 306–337 m. 308–324 m. Konstantinas Romos imperiją valdė kartu su Licinijumi (Valerius Licinianus Licinius), pirmasis buvo vakarinės, o antrasis – rytinės imperijos dalies valdovai. 313 m. abu paskelbė Milane ediktą, suteikiantį krikščionims tikėjimo išpažinimo laisvę. Maksimianas (Marcus Aurelius Maximianus, Romos imperatorius 286–305 m. kartu su Dioklecianu) valdė vakarinę imperijos dalį, t.y. Italijos, Ispanijos, Šiaurės Afrikos teritorijas, nuolatos kariavo su frankais, alemanais, burgundais, saksais prie Reino ir Šiaurės jūros, su maurų gentimis Šiaurės Afrikoje.

25. *„[...] to nepadarančios turi blogą vardą"* – Pomponijaus Melos citatos pabaiga. Citatą M. Pr. išvertė netiksliai. Tekste paliktas M. Pr. vertimas. Patikslintas vertimas būtų toks: „Sarmatų moterys eina į karą su vyrais, ir kad tokios pasidarytų, gimusioms joms iš karto nudeginama dešinioji krūtis. Taigi krūtis, kurios atsikratoma, netrukdo laisvai smūgiuoti, krūtinė pasidaro vyriška. Šaudyti iš lanko, jodinėti, medžioti yra mergaičių užduotis. Kautis su priešu yra suaugusiųjų priedermė, o jei [jo] nesumuša, tai laikoma gėda." (Vertė Mintautas Čiurinskas.)

26. *Morlachija* – greičiausiai paties M. Pr. sudarytas žodis Moravijos pasieniui pavadinti (sudūrus žodžio *Moravija* pirmąjį skiemenį ir sandą *lachija,* čia reiškusį Lenkiją; žodį *Morlachija* M. Pr., matyt, sudarė pagal pavyzdį *Podlachia* – Palenkė.

27. *Mezija, arba Servija* – buvusios Romos imperijos provincijos Mezijos (lot. Moesia) teritorija, kuri driekėsi nuo Savos upės pagal Dunojų, per Balkanų kalnus iki Juodosios jūros. Provincija buvo sudaryta 44 m. po Kr., romėnams nukariavus trakų gentis – mezus. VI a. pabaigoje – II a. ją užėmė slavų ir protobulgarų gentys. Dab. tai dalis Bulgarijos ir šiaurinė Serbija.

28. *Panonija* – buvusios Romos imperijos provincijos (imperatoriaus Augusto laikais) teritorija – kraštas tarp Alpių, Dunojaus ir Savos upės. Panonijos pakraščiuose imperatorius Tiberijus prie Dunojaus buvo įkūręs daug kolonijų.

29. *Dardanija* – čia: teritorija, kur gyveno trakų ilyrų gentys, kurios nuo I a. po Kr. buvo romėnų valdomos. Pirmiausia Dardanija buvo įjungta į Mezijos provinciją, o Diokleciano (Caius Aurelius Valerius Diocletianus) laikais (284–305) tapo atskira provincija. Dab. yra šiaurinė Makedonijos ir pietrytinė Serbijos dalys.

30. *Liburnija* – liburnų genties, vėliau sumišusios su indoeuropiečiais ilyrais, gyventa Dalmatijos šiaurinės pakrantės dalis. Liburnai garsėjo kaip lengvų karo laivų statytojai.

31. *Dalmatija* – graikų ir romėnų nuo seno gyventa sritis Balkanų pusiasalyje (lot. Dalmatia), rytinėje Adrijos jūros pakrantėje. Nuo I a. po Kr. pradžios – dalis Ilyrijos provincijos (žr. 32 kom.). Vienas žymiausių miestų, garsėjęs Diokleciano 305 m. po Kr. pastatydintais rūmais, buvo Splitas.

32. *Ilyrija* – indoeuropiečių ilyrų gyventa sritis, kurios teritorija per amžius smarkiai kito (lot. Illyricum). Čia rašoma apie Ilyrijos provinciją, kurios teritorija 230 m. pr. Kr.–168 m. pr. Kr. buvo nukariauta romėnų. Nuo 168 m. pr. Kr. – Ilyrijos provincija. Ji 6–9 m. po Kr. buvo padalyta į dvi dalis, kurios apėmė Panoniją ir Dalmatiją. Dab. tai Dalmatijos, Albanijos ir Bosnijos teritorijos.

33. *Istrija* – teritorija pagal Dunojų; pavadinimas kilęs iš senojo trakų kilmės upėvardžio, lot. Ister, gr. Istros, Histros. Vėliau Dunojus lot. vadintas Danubius, Danuvius.

34. *Welschlandas* – šiuo pavadinimu kartais buvo vadinama Italija. Taip keliose vietose Italiją vadino ir Ch. Hartknochas; pvz., rašydamas apie Eridano upės lokalizaciją, kaip vieną iš versijų jis nurodo, kad tai Pado (Po) upė *Welschlande,* o istoriką Jordaną vadina „Bischof von Ravenna in Welschland" („Ravenos vyskupas Welschlande") (Hartknoch, *AuNP*, p. 12, 26).

35. *Prokopijas* – Prokopijas (lot. Procopius, gr. Prokopios, apie 500–po 565), vienas garsiausių vėlyvosios Romos imperijos rytinės dalies istorikų, retorius, teisininkas. Prokopijas parašė graikiškai panegiriką apie imperatoriaus Justiniano architektūrinę veiklą, pavadintą *Apie statinius* (lot. *De Aedificiis*), veikalą *Istorija* (lot. *Historia*) apie imperatoriaus Justiniano karus su persais, vandalais, ostgotais, po autoriaus mirties buvo paskelbtas jo veikalas *Anekdotai* (lot. *Arcana Historia*), kuriame buvo surinktos paskalos ir informacija, diskredituojanti imperatorių Justinianą, jo šeimą ir karvedį Belizarijų. Prokopijas įtvirtino anekdoto žanro sąvoką: anekdotas – tai šviežias, dar neskelbtas, įdomus pasakojimas. *Istorija* kartu su Jordano veikalais (žr. 21 kom.) yra vienas svarbiausių šaltinių apie VI a. Romos imperijos karus su gotais, apie tautų kraustymosi laikotarpio įvykius. Prokopijo veikalus daug kartų leido XVI–XVII a. leidėjai, prie jo asmenvardžio pridėdami *Caesariensis*, tuo pažymėdami jį kilus iš Cezarėjos ir norėdami atskirti nuo kito Prokopijo, garsaus oratoriaus, taip pat gyvenusio V–VI a. M. Pr. šioje knygoje ypač dažnai remiasi Prokopijo tekstais. Žr. bibl. kom. c(26).

36. *[...] Zigmanto Herberšteino* Maskvėnų analuose – Zigmantas Herberšteinas (Sigismundus von Herberstein, 1486–1566), Šv. Romos imperijos imperatoriaus Maksimiliano I diplomatas, atlikdamas politines užduotis domėjosi šalių, per kurias keliavo, gyvenimo būdu, valstybių politiniais santykiais. Išgarsėjo savo kelionių į Maskvos kunigaikštystę, į kurią buvo siunčiamas 1516–1518 ir 1526 m., aprašymu, kurio pirmasis leidimas *Rerum Moscoviticarum commentarii* buvo išspausdintas Vienoje 1549 m., vėliau daug kartų pakartotinai leidžiamas kitu pavadinimu ir lotynų kalba (*Annales Moscorum*), ir išverstas: į vokiečių kalbą (1567), į rusų kalbą (XVIII a.).

37. *Filipas Kalimachas* – Filipas Kalimachas (Philippus Callimachus, 1437–1496, tikroji pavardė Buonaccorsi, pasivadino IV–III a. pr. Kr. garsiausio Aleksandrijos poeto Kalimacho iš Kirėnės asmenvardžiu, pasirašinėjo slapyvardžiais Callimachus Romanus, Callimachus Etruscus, Damianus Tuscus ir kt.), diplomatas, poetas, istorikas. Gimęs Toskanoje, išsilavinimą gavo Italijoje, nuo 1492 m. kurį laiką dirbo kardinolo Roverelli'o dvare, priklausė Pomponijaus Laeto akademijai. Dėl įtarimų, kad dalyvavo slaptame sąmoksle prieš popiežių Paulių II, buvo priverstas bėgti iš Italijos. Po kelerių metų klajonių 1469 m. ar 1470 m. pradžioje įsikūrė Lenkijoje. Maždaug nuo 1474 m. pradėjo dirbti Lenkijos karaliaus kanceliarijos sekretoriumi; kurį laiką (apie 1474–1475) buvo karalaičių Kazimiero ir Jono Alberto iškalbos mokytoju, kaip aktyviai veikiantis diplomatas su užduotimis vyko į Italiją, Vengriją, Čekiją, Turkiją, pas imperatorių Frydrichą III; su pertrauka buvo Lenkijos karaliaus Jono Alberto patarėjas politikos klausimais. 1474–1475, 1480–1484, 1495 m. lankėsi Lietuvoje, lydėdamas karalių ir karalaičius. Prisidėjo prie humanistinių nuostatų platinimo tarp Lenkijos ir Lietuvos elito. Parašė Lvovo arkivyskupo Gregorijaus

Sanokiečio (*De vita et moribus Gregorii Sanocensis*), kardinolo Zbigniewo Oleśnicki'o (*Vita et mores Sbignei*) biografijas, tris veikalus apie Italijos ir Lenkijos karalių karus su Turkija, veikalą apie Atilą (*Attila seu de gestis Attilae*, apie 1489, pakartotinai išspausdintas Hagenau, 1513, 1531; Frankfurte, 1581; lenkų kalba K. Baziliko vertimas išleistas Krokuvoje, 1574). M. Pr. nenurodo, kuriuo iš šešių jo istorinių veikalų remiasi. Z. Oleśnicki'o biografijoje Kalimachas rašė apie lietuvių kilmės iš galų teoriją, tačiau mažai tikėtina, kad M. Pr. būtų buvęs prieinamas šis tuo metu dar nespausdintas ir tik XIX a. pabaigoje paskelbtas, nors nuorašais XVI a. ir platintas Kalimacho tekstas (J. Tumelis, „Pilypo Kalimacho žinios apie lietuvių kilmę", *Lietuvos istorijos metraštis, 1985 metai*, Vilnius, 1986, p. 96). Todėl labiausiai tikėtina, kad nurodė veikalą *Attila*, kadangi šis buvo išspausdintas ir plačiai žinomas.

38. *Prybislausas, Comesas* – pirmojo asmens identifikuoti nepavyko. Mažai tikėtina, kad *Prybislaus* asmenvardžiu būtų pavadintas Cosma Presbiter – X a. bulgarų kronikininkas. Antrasis M. Pr. minimas autorius Comesas yra Natalis Comes (kitaip Conti, Natale; arba Conti, Noel). Parašė istorinį veikalą, išverstą į vokiečių kalbą: *Wahrhaftige volkommene und gründliche Beschreibung deren Geschichten [...]*, Dilingen, 1567. Jo garsiausias veikalas, daug kartų leistas, buvo *Mythologiae sive explicationes fabularum libri decem* (Venetii, 1581; Francofurti, 1581; 1584; 1587; 1588; 1596). Greičiausiai šiuo veikalu ir remiasi M. Pr.

39. *Romos imperatoriaus Mauricijaus laikais* – Mauricijus (Flavius Mauricius Tiberius, 539–602), Bizantijos imperatorius 582–602 m. Buvo kariuomenės vadas karuose su Persija, apie 578 m. pasiekė Armėniją. Tapęs imperatoriumi ne visada sėkmingai kariavo su persais, avarais, slavais. Nuo 592 m. dėmesį sutelkė siekiui išlaikyti imperijos sieną pagal Dunojų. Nuo 595 m. Mauricijus bandė sustiprinti įtaką vakaruose, organizavo karo jėgas kovoms su langobardais. Mauricijaus valdymo laikais gilėjo prieštaravimai tarp popiežiaus Grigaliaus I Didžiojo ir Konstantinopolio patriarcho Kyriako (Cyriacus), kurio pusę palaikė Mauricijus. Karinio perversmo metu imperatorius buvo nužudytas kartu su visais sūnumis. (*Paulys Real-Encyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*, hrsg. v. Georg Wissowa, Wilhelm Kroll, Bd. 14, Stuttgart, 1930, Sp. 2387–2393.)

40. *[...] Grigalius D[idysis] savo* Laiškuose – Grigalius I Didysis (apie 540–604), popiežius (590–604), vienas žymiausių krikščionių bažnyčios rašytojų. 579–585 m. buvo popiežiaus pasiuntinys Bizantijoje. 593 m. įtikino langobardus, kad šie atsisakytų Romos apgulimo, jo pontifikato laikais langobardai ir vestgotai priėmė krikščionybę. Sukūrė jo vardu pavadintą grigališkąjį giedojimo būdą. Parašė *Liber regulae pastoralis, Moralia, Dialogi de vita et miraculis patrum Italicorum, Sacramentarium Gregorianum* ir apie 850 laiškų.

41. *[...] galima pasiskaityti Ursbergo Abatą* – M. Pr. nurodo veikalo autorių Abbas Ursbergensis; nustatyta, kad veikalo autorius buvo Konradas von Lichtenau (Conradus a Lichtenau), jo veikalas XVI a. buvo daug kartų pakartotinai leidžiamas: *Chronicon Abbatis Urspergensis a Nino rege Assyriorum Magno usque ad Fridericum II Romanorum imperatorem*, Augustae Vindeliciae, [1515]; Augsburg, 1515; Strasburg, 1537; 1538; 1540; Basilea, 1569. XVII a. leidime pavadinimas buvo kiek pakeistas: *Conradi a Lichtenau Chronicon [...] rerum Germanicarum et Gallicarum [...] a Nino Assyriorum rege usque ad Friderici II[...]*, Strasburg, 1609.

42. *Antai* – etnonimas, lot. *antes*, pavartotas VI a. istoriko Jordano (žr. 21 kom.) daliai slavų genčių apibūdinti. Jordanas ir Prokopijas rašė, kad antai ir sklavėnai užėmę didesnę dalį teritorijos kairiajame Dunojaus krante – šiaurėje iki Vyslos, o rytuose iki Dnepro. Visas slavų gentis jie vadino bendru sklavėnų (*Sclaveni)* etnonimu, tačiau Jordanas tiksliau apibrėžė etnonimo vartojimą tuo metu: *sclaveni* jis vadino pietinės slavų šakos vakarinę grupę, o *antes* – tos pačios pietinės slavų šakos rytinę grupę, gyvenusią į rytus nuo Dnestro iki Dnepro. Prokopijas mini tiksliau neapibūdindamas tiesiog daug antų genčių. (Skržinskaja, Komentarai, p. 210, 218–219.) Šiaurinė slavų šaka buvo vadinama *venetais (veneti, venedi).*

43. *[...] Olivos privilegijos liudija, kad Pomeranijos kunigaikštis Subislavas vadinosi* Princeps Slavorum – nėra tvirtai žinoma, kas ir kada įsteigė Olivos cistersų vienuolyną netoli Gdansko. Pasak Olivos vienuolyno kronikos, kuri galbūt fiksavo istorijos žodinę tradiciją, jį įsteigęs Pomeranijos kunigaikštis Sobieslavas (lot. Sobeslaus, Subislaus, lenk. Sobiesław) I Senasis, kuris 1170 m. priėmė krikščionybę ir pakvietė cistersų vienuolius (*SRP*, t. 5, p. 595). Pirmoji išlikusi Olivos privilegija buvo suteikta 1178 m. Pomeranijos kunigaikščio Samboro I (Zamborius), Sobieslavo I sūnaus, tačiau istoriografijoje ši privilegija nelaikoma įkuriamąja, nes tais metais vienuolynas jau veikė. Šiuolaikinė Lenkijos istoriografija traktuoja Sobieslavą ne kaip kunigaikštį, bet kaip didiką, užėmusį aukštas (vietininko) pareigas (Jerzy Wyrozumski, *Dzieje Polski piastowskiej, VIII wiek – 1370*, Kraków, 1999, s. 181, 206).

44. *[...] ingevonai su kimbrais, vokiečiais ir* kauchais, *gyvenusiais pareinėje* – ingevonai (lot. *ingaevones*, vok. *ingwäonen)* yra bendras vienos vakarų germanų šakos genčių, gyvenusių prie Šiaurės jūros, Jutlandijoje, Danijos salose ir Pietų Švedijoje, etnonimas, apimantis kimbrų, teutonų, angelnų, varnų, saksų, chaukų, ampsivarijų, fryzų gentis. M. Pr. *cauchi* etnonimu vadina chaukus *(chauken)*, vakarų germanų šakos gentis, kurios vertėsi jūrininkyste, gyveno Šiaurės jūros pakrantėje tarp Emso ir Elbės, 5–30 m. po Kr. pateko į Romos valdžią, III a. persikraustė į Saksonijos teritoriją. Ptolemajo žemėlapiuose šios gentys vadintos *chauchi.*

45. *Istevonai* – vok. *istwäonen*, bendras antros vakarų germanų šakos genčių, gyvenusių Reino ir Vėzerio baseino teritorijoje, etnonimas batavų, bruktererių, chamavų, chatuarijų, ubirių, usipeterių, tenktererių, chatų, cheruskų gentims pavadinti.

46. *Dionisijas Geografas* – čia minimas Dionisijas Periegetas (Dionysios Periēgētēs, II a.), didaktinių poemų autorius, išgarsėjęs poema *Periēgēsis tēs oikoumenēs* (*Apgyventojo pasaulio aprašymas*). Šis veikalas padėjo periegezės – vienos iš geografinės literatūros rūšių, geografinių vadovų, aprašymų žanro – pagrindus; viduramžiais jis buvo naudojamas kaip geografijos vadovėlis.

47. *Mela ir autorius, Teodosijaus įsakymu turėjęs aprašyti pasaulį* – Pomponijus Mela (Pomponius Mela, I a. po Kr.), žr. 6 kom. M. Pr. minimas antrasis autorius greičiausiai yra anonimas, IV a. parašęs veikalą *Expositio totius mundi et gentium* (*Viso pasaulio ir tautų aprašymas*). Veikalas buvo išverstas iš nežinomo graikiško originalo į lotynų kalbą. Nežinoma, ar jis tikrai buvo parašytas imperatoriaus Teodosijaus (Flavius Theodosius, 346–395), paskutinio Romos imperatoriaus (379–395), valdžiusio visą imperiją, užsakymu.

48. *[...] imperatoriaus Teodosijaus geografas* – žr. 47 kom.

49. *[...] Huistijos upės* (*čia turima galvoje Vysla*) – šioje teksto vietoje *Huistia* yra upėvardis. M. Pr., matyt, taip nuo lenk. *ujście* – „žiotys" pavadino Vyslos žiotis.

50. *Tacitas rašo, kad iš pradžių germanus vadino* Tungri – Tacito veikale *Germania* minima germanų gentis, gyvenusi Belgijos teritorijoje, tarp Skaldos (Scalda) ir Maso upių. Žr. bibl. kom. g(7).

51. *[...] iki imperatoriaus Trajano laikų* – Markas Ulpijus Trajanas (Marcus Ulpius Traianus, 53–117) imperatorius buvo 98–117 m.

52. *[...] Atilos ir Balambero (hunų karalių) laikais* – M. Pr. rašo apie IV–V a. įvykius, remdamasis Stephano Bizantiečio (žr. 53 kom.) informacija. Hunų, tiurkų kilmės Azijos klajoklių, gentys IV a. nugalėjo ostgotus bei vestgotus ir priartėjo prie Dunojaus. Galybės viršūnę pasiekė valdant Atilai (Attila, 434–453), kuris nuniokojo Rytų Romos imperiją, puolė Italiją. Balamberą (kitaip Balamir, Balamur), hunų vadą, mini tik Jordanas. Jo vadovaujami hunai IV a. įsiveržę į Europą, puolę gotų karalių Hermanariką.

53. *Stephanas Bizantietis* – Stephanas Bizantietis (gr. Stephanos Bysantios, lot. Stephanus Byzantius, VI a.), graikų eruditas, valdant imperatoriui Justinianui I parašė 50 knygų didelės apimties abėcėline tvarka sudarytą antikos geografinių žinių leksikoną *Ethnika*, kurio išliko tik dalis.

54. *[...] gotų karalius Borebista* – Jordanas šį getų vadą (I a. pr. Kr.) vadina *Burvista, Buruista*, M. Pr. dar ir *Borovista.* Strabonas teigė, kad jis sukūręs karinę-gentinę getų ir dakų sąjungą, kuri savo valdžiai pajungė plačias teritorijas Dunojaus žemupyje ir vidurupio kairiajame krante, turėjo politinę įtaką iki dab. Vakarų Ukrainos, Bukovinos teritorijų (Skržinskaja, Komentarai, p. 237–238). Jordanas šį vadą vadino karaliumi, juo sekdamas M. Pr. taip pat jį titulavo karaliumi.

55. *[...] imperatoriaus Domiciano laikais* – imperatorius Domicianas (Titus Flavius Domitianus, 51 po Kr.–?) valdė 81–96 m., sėkmingai kariavo Germanijoje, Britanijoje ir su dakais prie Dunojaus.

56. *[...] dabartinėje Slavonijoje, prie Sirmijaus miesto* – Sirmijus (Syrmium) buvo Panonijos istorinės srities, nuo III a. pabaigos – Panonijos provincijos centras ir imperatoriaus rezidencija, IV a. – Ilyrijos prefektūros sostinė; dab. Sremska Mitrovica, uostas prie Savos upės.

57. *Valdant imperatoriams Valentinianui ir Valentui, jie gyveno Trakijoje emfiteutų teisėmis* – Valentinianas (Valentinianus) ir jo jaunesnysis brolis Valentas (Flavius Valens) bendrai valdė Romos imperiją: pirmasis valdė vakarinę dalį 364–375 m., o antrasis – rytinę jos dalį 364–378 m. Emfiteutų teisė numatė teisę paveldimai nuomoti žemės sklypą. Ypač plačiai ji paplito nuo IV a. Romos imperijos rytinėje dalyje, veikė ir viduramžių laikotarpiu.

58. *[...] į Ilyriją, būtent į tas provincijas, kurios dabar vadinamos* Friaul, *Istrija, Dalmatija* – Ilyrija (lot. Illyricum) iš pradžių buvo vadinama teritorija, apimanti vidurinį Adrijos jūros pakrantės ruožą ir Šiaurės Albanijos kraštą, vėliau šiuo vardu buvo vadinamas Balkanų pusiasalis nuo Adrijos jūros iki Moravos bei Dunojaus vidurupio. II tūkstantmetyje pr. Kr. šioje teritorijoje apsigyveno indoeuropiečių gentys: dalmatai, terulantai, ditionai, mesapiai, japygai, venetai, kurias vėliau imta vadinti bendru ilyrų etnonimu. Ilyrijos provincija buvo įkurta 168 m. pr. Kr., I a. po Kr. pradžioje padalyta į *Illyricum inferius* (vėliau Panonija) ir *Illyricum superius* (vėliau Dalmatija). Istrija nebuvo atskira provincija, taip buvo vadinamos istorinės žemės prie Dunojaus vidurupio. *Friaul* – vokiškas Šiaurės Italijos vietovės *Friuli* pavadinimas (dab. Frėjus).

59. *Sidonijus Apolinaris* – Gajus Solijus Apolinaris (Caius Sollius Modestus Apollinaris, apie 430–apie 486), lotynų rašytojas ir poetas, krikščionis, vyskupas. Išliekamąją vertę to meto kultūros istorijai pažinti turi jo epistolinis palikimas.

60. *[...] gotų karaliai, būtent Eurikas, Teodorikas, Torismundas* – gotų karaliai V a.– VI a. pradžioje, gotų valdžios stiprėjimo laikais. Eurikas (Euricus) 466–484 m.

buvo vakarų gotų (vestgotų) valstybės karalius, jis suardė sąjungą su Romos imperija ir užkariavo visą Ispaniją bei pietinę Galiją. Teodorikas, vadintas Didžiuoju (Theodoricus, 454–526), buvo rytų gotų (ostgotų) karalius 471–526 m., jo valdymo laikais gotai nukariavo Italiją. Manoma, kad jam valdant 476 m. žlugo Vakarų Romos imperija. 489 m. jis tapo faktiniu Italijos valdovu, oficialiu – 493 m. Gavo savo tautai teritoriją apsigyventi Dakijos pajūryje ir didesniąją dalį Mezijos. Nėra visiškai aišku, kurį iš dviejų V a. gyvenusių Torismundų (Thorismund, Thoresmedus) mini M. Pr. Vienas jų, vestgotų karalius, valdė 451–453 m., kitas buvo ostgotų karalius, Hermanariko proanūkis; žuvo mūšyje su gepidais. (Skržinskaja, Komentarai, p. 272, 310, 320, 325, 346–347, 364.)

61. *[...] žinomų konsilijų ir Bažnyčios susirinkimų (Toledo, Sevilijos, Brakaros ir kitų)* – konsilija (lot. *concilium*) vadinamas katalikų bažnyčios vyskupų, prelatų suvažiavimas, sušaukiamas remiantis bažnytine teise bažnyčios reikalams aptarti. Konsilijos buvo įvairių rūšių. Čia M. Pr. rašo apie vadinamąsias partikuliarines konsilijas – provincinius sinodus, sušaukiamus arkivyskupijų arba senųjų vyskupijų mastu. Toledė, senojoje Ispanijos sostinėje, vestgotų valdymo laikais (576–712) varžėsi katalikai ir arijonai. Toledo vyskupija gyvavo nuo 300 m. Žinoma, kad Toledė įvyko 29 provinciniai sinodai, seniausias – 400 m., o paskutinis 1582–1583 m. M. Pr. rašo apie vieną iš tokių sinodų, vykusių ankstyvaisiais viduramžiais. Sevilija – Sevilijos arkivyskupijos centras. Sevilija nuo V a. iki 710 m. buvo Boetijos provincijos metropolija, 710–1248 m. buvo maurų valdoma. Seniausi žinomi sinodai Sevilijoje vyko 590 m. 619 m. Brakara (Braccara, Braga) buvo arkivyskupija Šiaurės Portugalijoje; manoma, kad vyskupija jau veikė nuo 390 m., kai Brakara buvo Romos kolonija, vadinama *Braccara Augusta*. Miestas išlaikė metropolijos statusą V a.– svevų valdymo laikais. Seniausi žinomi sinodai vyko 411 m., 563 m., 572 m., 673 m.

62. *[...] į rytus tarp Hemo kalnų ir Juodosios jūros* – teritorija į rytus nuo Balkanų kalnų iki Juodosios jūros. Hemo (Haemus) kalnais antikoje nuo Herodoto laikų buvo vadinami Balkanai. *Balkanai* yra tiurkiškos kilmės vietovardis, įsigalėjęs vėliau.

63. *[...] iki Strimono upės, įtekančios į Egėjo jūrą* – Strimono upė (gr. Strymōn) – tai dab. upė Struma Bulgarijos teritorijoje.

64. *[...] imperatorių Valento ir Graciano laikais* – Gracianas (Gratianus Flavius, 359–383) buvo Romos imperatoriaus Valentiniano I, valdžiusio kartu su Valentu, sūnus (žr. 57 kom.). Po tėvo mirties 375 m. tapo vakarinės imperijos dalies imperatoriumi ir dalijosi valdžia su Valentu iki jo mirties 378 m.

65. *Dionas* – Dionas, pilnas asmenvardis Cassius Dio Cocceianus (apie 150–apie 235), žr. 2 kom.

66. *Pokucija* – tai kraštas tarp Dnestro upės ir Karpatų kalnų, esantis Pruto slėnyje; Podolės lygumos tąsa, ribojasi su Vengrija.

67. *[...] kvadai ir markomanai* – vakarų germanai, priklausę svebų šakai. Markomanai *(marcomanni),* pasak seniausių šaltinių, gyvenę prie Elbės, nuo I a. pr. Kr. apsigyveno prie Maino, 9 m. pr. Kr. juos puolė romėnai, Druzui valdant (žr. 2 kom.) jie iškeliavo į Čekijos teritoriją, kur 8 m. pr. Kr.–17 m. po Kr. sudarė galingą genčių sąjungą su kvadais *(quadi)*, langobardais, semnonais ir hermundurais. Sąjungai žlugus pateko Romos įtakon. 166–180 m. intensyviai kariavo su Romos imperija (markomanų karai) ir pasistūmėjo iki Šiaurės Italijos. III–IV a. puldinėjo Noriką ir Panoniją, dalis markomanų pastoviai apsigyveno Bavarijos teritorijoje. Kvadai nuo I a. pr. Kr. gyveno prie Maino, I–VI a. kėlėsi į teritorijas, kurios vėliau tapo Šiaurės Austrijos (Niederosterreich), Moravijos, Vakarų Slovakijos ir Šiaurės Vengrijos dalimis, o dalis jų išsikėlė į Galiją.

68. *[...] Jornandas radęs senuose gotų veikaluose, taip pat Deuksipo ir Ablavijaus knygose* – VI a. istorikas Jordanas (žr. 21 kom.) rėmėsi, ypač *Getikoje*, neišlikusiais kitų istorikų veikalais. Vienas jų buvo Deksipas iš Atėnų (Publius Herennius Dexippus, kitaip Deuxippus, gr. Dexippos, apie 210–po 270), parašęs graikiškai veikalus *Chronikē historia* – visuotinę istoriją nuo seniausių laikų iki 270 m. – ir *Skythika* – skitų istoriją. Išliko tik veikalų fragmentai. Ablavijų (Ablavius, Ablabius) paminėjo tik Jordanas, vadino jo neišlikusius veikalus „verissima ... historia“ („teisingiausia ... istorija“), rėmėsi Ablavijumi tose vietose, kur rašė apie II a. ir III a. pradžios laikotarpį, kai gotai pajudėjo į šiaurinę Juodosios jūros pakrantę, apie tolimiausią rytinę Skitijos dalį, apie gimines, gyvenusias prie Meotų jūros.

69. *Ioannas ir Olausas Magnai* – broliai, garsūs švedų politikai, istorikai ir bažnyčios veikėjai. Abu parašė istorinių veikalų. Ioannas Magnas (1488–1544) – *Upsalos vyskupijos istoriją* ir *Visų gotų ir sveonų karalių istoriją* (žr. 72 kom.), o Olausas Magnas (1490–1557) – veikalą *Historia de gentibus septentrionalibus* (Antverpia, 1562), kuris buvo daug kartų pakartotinai leidžiamas įvairiose šalyse ir kelis amžius buvo pagrindinis informacijos apie Šiaurės šalių istoriją šaltinis.

70. *Hugonas Grotijus* – Hugonas Grotijus (lot. Hugo Grotius, ol. Huig de Groot, 1583–1645) buvo olandų teisininkas, diplomatas ir filosofas, tarptautinės teisės sistemos, kaip savarankiškos teisės srities, pradininkas. 1609 m. suformulavo tarptautinės teisės laisvai naudotis jūromis principą. 1625 m. išleido knygą *De iure belli et pacis* (*Apie karo ir taikos teisę*), joje argumentavo tautų suverenumo principą ir tautų

teises, kurios ir sudarė tarptautinės teisės pagrindus. Amžininkams Hugonas Grotijus buvo žinomas kaip istorikas, parašęs Belgijos istoriją, veikalą apie Batavijos senienas, jis buvo garsus antikos istorikų veikalų komentatorius, vertėjas, leidėjas. Hugonas Grotijus išleido antikos rašytojo Marko Anėjaus Lukano *Pharsalia* su komentarais [s.l., s.d.] ir tą patį veikalą kitu pavadinimu *De bello civili* (Amstelodami, 1658, 1669 ir daug kartų pakartotinai leistą), Tacito veikalus (Lugduni Batavorum, 1640), Prokopijo iš Cezarėjos *Vandalica* ir *Gottica* su plačiu įvadu – studija apie Prokopijo veikalą ir jo aprašomus įvykius: *Historia Gotthorum, Vandalorum et Langobardorum[...]*, Amstelodami, 1655; Parisii, 1656 .

71. *I[oannas] Schefferas* – Ioannas Schefferas (Ioannes Schefferus) – XVII a. švedų istorikas, išleidęs daug knygų apie Skandinavijos praeitį, kuriose rėmėsi antikos rašytojų pateikta informacija bei kelionių aprašymais: *Memorabilium, Sueticae gentis exemplorum [...]*, Hamburgi, 1671; *De orbibus tribus aureis, nuper in Scania erutis[...]*, Holmae, 1675. Jis plačiai išgarsėjo parašęs Laplandijos istoriją (*Lapland [...]*), kuri lotyniškai išleista 1673 m. Frankfurte, tuojau pat išversta į anglų, vokiečių (1675), prancūzų kalbas. Bendradarbiavo su gamtininku, istoriku profesoriumi Olausu Rudbeku (žr. 84 kom.). M. Pr. nurodė kai kuriuos I. Scheffero veikalus, dalį jo teiginių greičiausiai žinojo iš Olauso Rudbeko ar kitų Šiaurės šalių istorikų veikalų.

72. *Joh[annas] Magnas teigia* – Johannas Magnas (Ioannes Magnus, švediškai Jöns Månsson, 1488–1544) buvo Švedijos katalikų vyskupas, teologas, politikas, istorikas. Reformacijos ir liuteronybės įvedimo Švedijoje priešininkas, siekė Švedijos rekatalikizacijos. Su diplomatinėmis misijomis ir priverstinio išvykimo iš Švedijos dėl politinių ir religinių aplinkybių laikotarpiais lankėsi Dancige, Italijoje (1537) – Venecijoje, Romoje, Sedane. Parašė porą istorinių veikalų: *Historia metropolitanae ecclesiae Uppsaliensis* (*Upsalos metropolijos bažnyčios istorija*, 1557) ir *Historia de omnibus gothorum sveonumque regibus* (*Visų gotų ir sveonų karalių istorija*, Roma, 1554). Abu veikalai buvo išspausdinti po autoriaus mirties. Veikalui apie gotų karalių istoriją įžangą parašė brolis, taip pat istorikas, politikas Olausas Magnas (1490–1557), jis išgarsėjo kitu veikalu – *Historia de gentibus septentrionalibus* (*Šiaurės genčių istorija*) (žr. 69 kom.). M. Pr. naudojosi abiejų brolių veikalais.

73. *[...] Izraelį valdė Otonielis Teisėjas. 2430 metais prieš Kristaus gimimą* – čia M. Pr., remdamasis Ioanno Magno nurodyta Senojo Testamento chronologija, mini pastarojo teiginį, kad gotai atvykę į Prūsiją teisėjo Otonielio laikais. Data M. Pr. rankraštyje parašyta neaiškiai, rankraštyje MSB nurodyti 2330 m., o pastaboje paraštėje yra prierašas su nuoroda į Ch. Hartknocho išleistą Petro Dusburgiečio kroniką (žr. bibl. kom. ss(84)), kuriame nurodoma 1430 m. data. Naujausiuose Senojo Tes-

tamento chronologijos tyrinėjimuose nurodoma, kad Teisėjų laikotarpis buvo maždaug 1200–1100 m. pr. Kr. (A. Rubšys, *Raktas į Senąjį testamentą*, t. 1, Vilnius, 1995, p. 69, 343.)

74. *[...] Pitėjo laikais* – Pitėjas (Pytheas) iš Marselio gyveno IV a. pr. Kr. Žr. 16 kom.

75. *Jeigu patikėsime rimtu istoriku Niketu Choniatu* – Niketas Choniatas (Nikētas Chōniatēs, apie 1155–1215/16, M. Pr. neteisingai parašė pavardę – Chroniata) studijavo Konstantinopolyje, dirbo imperatoriaus sekretoriumi. Parašė istorinę kroniką, kurią sudaro 21 knyga, suskirstytos pagal valdovus, 27 knygas, kuriose aprašė erezijas, ir veikalą, skirtą religijos istorijai. Nuo vienos iš knygų pirmojo leidimo 1557 m. laikų iki XX a. neteisingai vadintas Niketu Akominatu (Acominatus).

76. *[...] Romos imperatoriaus Marko Aurelijaus laikais* – Markas Aurelijus (Marcus Aurelius, Antoninus, 121–180) buvo Romos imperatorius (161–180), filosofas. Kovojo su germanų gentimis kvadais, markomanais ir sarmatų gentimi jazygais. Parašė filosofinį veikalą, pavadintą *Sau pačiam*, įsteigė 4 filosofijos katedras Atėnuose.

77. *Cituoja Ptolemają ir jo sekėją Marcianą, Herodeotą [!]* – M. Pr. rankraštyje paskutinių dviejų autorių pavardės parašytos netiksliai. Sprendžiant iš gyvenimo metų ir veikalų, galima manyti, kad M. Pr. rašo apie Marcianą (Martianus Capella, V a. pirmoji pusė), teisininką ir enciklopedistą, išgarsėjusį 9 knygų veikalu *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, kuriame buvo sukauptos septynių laisvųjų menų studijoms reikalingos žinios. Šis veikalas dėl turinio ir formos viduramžiais buvo naudojamas kaip vadovėlis. Antrasis autorius, greičiausiai klaidingai parašyta pavarde (Herodeotus), turėtų būti Herodianas (lot. Herodianus, gr. Herodianos, apie 190–apie 250) iš Sirijos, istorikas, parašęs romėnų imperatorių istoriją (*Tēs meta Markon basileias historiai*).

78. *[...] Snorri'o Sturlusono mintis* – M. Pr. šioje vietoje mini Snorri Sturlusoną iš Sturlungų giminės (Snorri Sturluson,) islandų poetą, istoriką, politiką, kelis kartus išrinktą įstatymų leidėju. Jis parašė *Jaunesniąją edą*, *Egilio sagą* ir *Heimskringla* – Norvegijos istoriją nuo seniausių laikų iki 1177 m. M. Pr. klaidingai parašė jo asmenvardį – Storro Sturleson.

79. *„[...] senovės autoriams buvo žinoma* Gedanonijos *ir* Gotonijos *vardais"* – M. Pr. atpasakoja lotynų kalba cituojamus Hermannido Rutgero (kitaip Hermannides Rüthger) žodžius. Tikslus pateiktosios citatos vertimas būtų toks: „Atsimintina, kad mūsų gotai, kadaise gyvenę Pomeranijoje ir Prūsijoje, padedami kaimynų teutonų savo vardą paskleidė ne tik Jutijoje ir Jutlandijoje, arba Giutlandijoje, bet ir Danijos karalystės salose Zelandijoje ir Gotlandijoje, kurios kadaise buvo žinomos Geda-

nonijos ir Gotonijos vardais, bei gutams Ptolemajo Skandijoje, kuri kitaip paprastai vadinama Gotija ir Gotlandija, [ir] netgi per visą Baltijos, jų vadintą Godano ar Kodano, jūrą." (Vertė M. Čiurinskas.)

80. *„[...] sudenai ir stavanai iki pat* alaunų*"* – M. Pr. Ptolemajo citatą pateikė lotynų kalba, vokiškai tik atpasakojo, pasirinkdamas savo argumentacijai reikiamas vietas. Tikslus vertimas būtų toks: „Sarmatijoje gyvena labai didelės tautos: venedai palei visą Venedų įlanką, o aukščiau Dakijos peucinai ir bastarnai, ir *jazygai* bei *roksolanai*, kurie [užima] visą Meotidės [jūros] krantą, ir žemiau jų esantys *hamaksobijai* bei skitai *alaunai*. O mažesnės tautos gyvena Sarmatijoje prie kažkokios Vistulos upės, prie venedų – *gitonai* ir *finai*, toliau *bulanai*, prie kurių – *frungundionai*, toliau, prie Vistulos upės ištakų, *avarinai*, toliau *ombronai*, toliau *anatrofraktai*, toliau *bungionai*, toliau *arsietai*, toliau *saborai*, toliau *biengitai* ir *besai* prie Karpatų kalnų. Nuo visų jų į rytus, prie venedų, vėl galindai ir sudenai, ir stavanai iki pat *alaunų*, prie kurių – *igilionai* ir *centiboskai*." (Vertė M. Čiurinskas.)

81. *[...] gotų karaliaus Emeriko* – M. Pr. remdamasis Jordanu teigia, kad aisčiai buvę gotų karaliaus Emeriko (Emericus) vasalai, tačiau gotų karaliaus tokiu vardu Jordanas veikale *Getica* nemini.

82. *[...] prieš pat Konstantino D[idžiojo] laikus* – žr. 24 kom.

83. *[...] žodis dar išlikęs dalekarlų kalboje* – dalekarlai (*dalecarlen*) buvo viena iš Skandinavijos gotų genčių, šalis antikos laikais vadinta *Dalecarlia, Dalia, Dalarna*.

84. *[...] tai paliudija Olausas Rudbekas* – Olausas Rudbekas (Olaus Rudbek, Rudbeck, 1630–1702) buvo gamtininkas, istorikas. Studijavo Upsaloje (1648), Nyderlanduose (1653–1654), nuo 1655 m. pradėjo dirbti Upsalos universitete, nuo 1658 m. medicinos profesorius. Parašė darbų iš anatomijos ir istorijos. Tuo pačiu metu kaip ir M. Pr. rašė 4 tomų veikalą *Atlantica* (1679–1702), kuriame jungė klasikinės filologijos, ankstyvosios islandų literatūros, topografijos ir gamtos istorijos žinias; šis veikalas yra svarbus baroko laikotarpio universalių siekių istorinis palikimas.

85. *Gotų karaliaus* Borovistos *vardą* – žr. 54 kom.

86. *[...] Walahfrido Strabono, gyvenusio prieš 800 metų Romos imperatoriaus Liudviko Pijaus laikais* – Walahfridas Strabonas (Walahfrid Strabo, apie 808–849), žymiausias Karolingų renesanso poetas, rėmęsis klasikinių antikos laikų pavyzdžiu, teologas. 829–838 m. dirbo imperatoriaus dvare Achene, buvo Reichenau abatas (838). M. Pr. klaidingai parašė jo vardą – Wallefridus.

87. *Stiernhelmas* – greičiausiai Georgas Stiernhielmas, XVII a. istorikas, kuris parašė veikalą *Anticluverius sive scriptum breve Johanni Cluverii Dantisco Borusso oppositum* (Helmiae, 1685), polemizuojantį su kai kuriais M. Pr. gerai pažįstamo Gdansko istoriko Philippo Johanno Cluverijaus knygos *Germania antiqua* (Wolfenbüttel, 1663) teiginiais.

88. *„Crebris, – sako Svetonijus, – fatigatus intaphis, Octoginta Millia perdidit armatorum, i.e. crebris fatigatus oppugnationibus"* – tokios frazės dabar Svetonijui priskiriamuose tekstuose nėra. Akivaizdu, kad tai kiek iškraipyta frazė iš Jordano veikalo *De origine actibusque Getarum* (cap. X), kuri šiuolaikiniuose leidiniuose pateikiama tokia: *„crebris fatigatus in Tapis VIII milia perdidit armatorum"* – „nuvargintas dažnų [puolimų] Tapuose prarado aštuonis tūkstančius ginkluotų karių". Manoma, kad Tapai yra vietovė Deva dab. Vengrijoje (Jordan, Getica, p. 141; Skržinskaja, Komentarai, p. 236). Be to, M. Pr. pateiktas vertimas yra netikslus. Turėtų būti: „Išvargintas antpuolių [?] prarado aštuoniasdešimt tūkstančių ginkluotų karių, t.y. išvargintas dažnų antpuolių". (Kom. ir vertimas M. Čiurinsko.)

89. *[...] pasakojama* Codic[is] *12-oje knygoje* – greičiausiai čia M. Pr. nurodo savo rankraščio *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaübune* 12-tą knygą *Florus Prussicus* (*Prūsijos klestėjimas*).

90. *[...] Flavijus Gainas, gotų karalius* – gotų kilmės karo vadas, palaikė ostgotus, sukilusius prieš Rytų Romos imperatorių; susijungęs su ostgotais, tuo metu gyvenusiais Frigijoje, privertė imperatorių Arkadijų 399 m. įsileisti jį į Konstantinopolį. Kai Konstantinopolyje 400 m. įvyko sukilimas prieš gotus, Gainas persikėlė per Dunojų, kur buvo hunų nugalėtas ir nužudytas. (Skržinskaja, Komentarai, p. 301–302.)

91. *Svida* – X a. sudaryto antikos raštijos leksikono graikų kalba pavadinimo, kurį būtų galima išversti „Vardų abėcėlės tvarka rinkinys", santrauka. Leksikono autorius, tiksliau, sudarytojas yra nežinomas. Žodis *Svida, Suida* sudarytas iš pavadinimo žodžių pirmųjų raidžių, ir teisingai knyga turėtų būti vadinama SUDA, tačiau nuo viduramžių ji ilgus amžius buvo vadinama *Svida*, arba *Suida,* ir šis žodis buvo suprantamas kaip autoriaus asmenvardis. Šį pavadinimą leksikonui suteikė Tesalonikų arkivyskupas Eustatijas iš Suidos. Leksikoną sudarė antikos raštijos leksikos ir gramatikos medžiaga bei dalykiniai daugelio antikos raštijos sričių tekstų paaiškinimai, biografijos. Šis leksikonas buvo paskutinis antikos raštijos visumos rinkinys. Jis buvo išleistas graikų kalba 1544 m. Bazelyje, o vėliau kartotas lotynų kalba dažniausiai dalimis, kurios sudarė rinkinius kuria nors tema, pvz.: *[Suida] Vitae caesarum, [...] quot et quemadmodum apud Svidam inveniuntur collectae [...]*, Francofurti, 1557; *Svidae historica [...]*, Basileae, 1564.

92. *[...] prie Meotų jūros, arba pelkės* (Meotis Palus) – rašoma apie teritorijas prie Azovo jūros: jūros ir gausių įlankų bei limanų pakrančių ruožus, užpelkėjusias žemumas.

93. *„Nori, kad tau pasakyčiau, ką poema pažeidžia? Talija, išvyta barbariškų plektrų, niekina puspėdį stilių todėl, kad globėju laiko septynpėdį"* – Apolinaris Sidonijus (žr. 59 kom.) eilėraštyje kreipiasi į plačiau nežinomą Gajų Katuliną (Ad V. C. Catullinum). Talija (lot. Thalia) – viena iš mūzų, globojusi komediją. Eilėraščio interpretatoriai mano, kad tekstas būtų suprantamesnis, jei būtų skaitoma ne *semipedem stylum*, bet *senipedem stylum*, išvertus tai reikštų, kad labiau vertina „šešiapėdį stilių", t.y. hegzametrą (C. Sollius Apollinaris Sidonius, rec. Paulus Mohr, *In aedibus Teubneri*, Lipsiae, 1895, p. 311). (Vertimas ir kom. M. Čiurinsko.)

94. *[...] senais laikais, kai Prūsijos imperija klestėjo* – M. Pr. *Prūsijos įdomybių* 8-ąją knygą *Respublica veterum Prussorum* (*Senovės prūsų valstybė*) skyrė mitiniam senovės prūsų valstybingumui aprašyti. M. Pr. senovės prūsų valstybės ženklų ieškojo jau nuo paskutiniųjų amžių prieš Kr., o ypač nuo pirmųjų amžių po Kr., kai į antikos rašytinius šaltinius vis dažniau pateko barbarų genčių, jų sąjungų pavadinimai, o antikos istorikų bei geografų „apgyventosios žemės" supratimas sparčiai plėtėsi į šiaurę, iki Baltijos jūros pakrančių. M. Pr. nuomone, senovės Prūsijos imperiją valdęs mitinis valdovas *Weidyvuitis* ir žynių vyriausiasis *Kryve* (žr. M. Pr., *Prūsijos įdomybės*, t. 1, p. 313–321).

95. *[...] iš Rutgero Hermannido padarytų išvadų* – čia M. Pr. nenurodo veikalo, kuriuo remiasi, tačiau iš nuorodose pateikto veikalo santrumpos aišku, kad rašoma apie per tūkstančio puslapių apimties knygą: Hermannides Rutgerus, *Regnorum Daniae ac Norvegiae et omnium ad ea pertinentium regionum historica et chorographica descriptio,* pars I, Amstelodami, 1669. Žr. bibl. kom. II(77).

96. *Valerijus Flakas* – Valerijus Flakas (Valerius Flaccus, Caius, I a. po Kr.), romėnų poetas. Jis parašė 8 knygų poemą *Argonautica*, dedikuotą imperatoriui Vespasianui (9–79).

97. *[...] tolima sala* Thule – nuo IV a. pr. Kr. antikos raštijoje minima sala, kurią pirmasis paminėjo graikas Pitėjas (žr. 16 kom.), radęs ją tolimoje šiaurėje apie 320 m. pr. Kr. Antikos rašytojams *Thule* tapo tolimiausio jų pažinto pasaulio taško šiaurėje metafora. Nuo IV a. pr. Kr. antikos geografai, istorikai skirtingai identifikavo *Thule,* vieni ją laikė Islandija, kiti – Škotijos salomis, dar kiti – Norvegija. M. Pr. toliau plačiai referuoja jos identifikacijas antikos ir XVI–XVII a. autorių raštuose.

98. *[...] ją vadina* Schonen – M. Pr. nuomone, *Šoneno* kraštas buvęs Skandinavijos sritis, kuri priklausiusi Danijos karalystei, XVII a. antrojoje pusėje – Švedijos karalystei.

99. *Althammeras* – M. Pr. greičiausiai nurodo Tacito veikalo *Germania* komentatorių A. Althamerą (kitaip Althammer). Jo komentarai buvo išspausdinti XVI a. pirmojoje pusėje: Tacitus, *Germania. A. Althameri Scholia in Cornelium Tacitum, de situ [...] Germaniae*, Norimbergae, 1529; Tacitus, *Germania, commentaria A. Althameri*, Norimbergae, 1536. Tas pats A. Althameras yra išleidęs *Conciliationes locorum scripturae [...]*, Norimbergae, 1534; 1535; 1561; Vitenbergae, 1582.

100. *[...] prie Helio netoli Dancigo* – Helis (lenk. Hel) yra vietovardis Helio nerijoje, kuri skiria Helio įlanką, esančią Gdansko įlankos vakarinėje dalyje, nuo Baltijos jūros.

101. *[...] iš [vardo]* Ascenas – *jis buvęs Gomero sūnus, iš kurio esą kilę kimbrai* – M. Pr. referuoja viduramžiais ir XVI–XVII a. plačiai paplitusį tautų kilmės siejimą su kuriuo nors Senajame Testamente minimu asmeniu (žr. 18 kom.). Pranašo Ezechielio knygoje (Ez 38, 3, 5–6) minimas Gomeras. XVI a. istorikas W. Lazijus, kurio veikalus dažnai nurodo M. Pr. (žr. bibl. kom. i(38), m(55 ir) kt.) Askeną laikė kimbrų, galatų ir teutonų protėviu. Šiuolaikinių komentatorių nuomone, Gomeras buvęs kimbrų būrių vadas.

102. *Eginhardas, Helmondas* – Eginhardas (Eginhardt, Einhardt, apie 770–840), garsus viduramžių biografas, tarp 833–836 m. parašęs frankų karaliaus Karolio Didžiojo biografiją *Vita Caroli Magni.* Joje paminėjo Vakarų Okeano įlankos (Baltijos jūros) šiaurinėje pakrantėje gyvenusias tautas: danus, svenonus, kitaip nortmanus (*Nortmannos*), o pietinėje – sklavus (*Sclavi*), aisčius (*Aisti*). Viso veikalo vertimą į lietuvių kalbą žr.: Mintautas Čiurinskas, „Einhardas. Palaimintojo Karolio Didžiojo gyvenimas", *Naujasis židinys-Aidai*, 1994, Nr. 9–10, p. 4–19. Trumpą Einhardo biografiją ir veikalo vertimo fragmentą žr.: *BMRŠ*, t. 1, p. 162–164 . Taip pat žr.: M. Pr., *Prūsijos įdomybės,* t. 1, kom. 46, p. 670. Helmondas, kitaip Helmoldas (?–1177), Holšteino misionierius, parašė vieną seniausių slavų kronikų *Chronicon Slavorum* (apie 1172 m.). XVI–XVII a. ji buvo daug kartų pakartotinai išleista.

103. *[...] antai Lukanas taip kalbėjo: „[Elbė ir nepažabotos Reino ištakos] iš tolimiausios šiaurės užtvindo geltonplaukiais svevais"* – eilutė iš Marko Anėjaus Lukano (Marcus Annaeus Lucanus, 39–65) didelės poemos – istorinio epo *Pharsalia,* kitaip *Bellum civile,* apie Cezario ir Pompėjaus vidaus karą. Jis mini *svevus*, gyvenusius tolimiausiuose kraštuose. M. Pr. siekia įrodyti, kad svevai buvo sarmatai ir gotai. Šiuolaikiniai istorikai svebus, lot. *suebi* arba *suevi,* priskiria vakarų germanų

tautų grupei, kuri I a. pr. Kr. buvo paplitusi nuo Šiaurės ir Pietų Vokietijos teritorijų iki Dunojaus vidurupio; šiai grupei priskiriami semnonai (vėliau alemanai), markomanai, kvadai, hermundurai ir kt.

104. *[...] mieloji mūsų tėvynė Lenkija* – sudėtingų paskutinių gyvenimo dešimtmečių nulemtas M. Pr. politinio lojalumo pareiškimas. M. Pr. persikėlė gyventi į Lenkijos teritoriją 1684 m. ir joje išgyveno lygiai 20 metų iki mirties. Gimęs ir augęs Klaipėdoje, studijavęs Vokietijos universitetuose, beveik 20 metų dirbęs Mažojoje Lietuvoje, lietuvių gyvenamoje Nybudžių parapijoje, ten ėjęs lietuvių kunigo pareigas, M. Pr. emocionaliai ir profesinėje veikloje buvo užsiangažavęs parašyti senovės prūsų istoriją. Tai tapo jo viso gyvenimo darbu, o išleisti veikalą buvo svarbiausias paskutinių gyvenimo dešimtmečių siekis. Tokį pareiškimą įdėti į rankraščio tekstą greičiausiai skatino tas pats siekis ir viltis, kad toks pareiškimas padės sulaukti Lenkijos karaliaus paramos veikalui išleisti. Šį M. Pr. pareiškimą galima vertinti kaip lojalumo Lenkijos karaliui paliudijimą.

105. *[...] Fridigenas ir Atalarikas, gotų valdovai* – Jordanas mini vestgotų karo vadą Fritigerną (Fritigernus), vadina jį kunigaikštuku. Jis buvo žymus tuo, jog su gotų kariuomenės būriais persikėlė per Dunojų į dešinįjį jo krantą ir daug prisidėjo prie to, kad imperatoriaus Valento laikais (364–378) gotai įsitvirtintų Romos imperijoje. Atalarikas – ostgotų karalius 526–534 m., Teodoriko anūkas, labai jaunas paveldėjęs sostą, valdė padedamas regentės motinos Amalasvintos ir artimiausio patarėjo istoriko, diplomato Kasiodoro. Žr. 60 kom.

106. *[...] poleksėnus, sulodemistus* – poleksėnai (*Polexiani*), istorinės srities *Polexia* gyventojai. Lietuviškojoje istoriografijoje *Polexia* vadinama Palenke, apibūdinant tą sritį geografiniu požiūriu – Polese. Etnonimo interpretacijų yra daug ir įvairių. Terminą *Polexia* istoriografijoje įtvirtino kronikininkas Magistras Vincentas Kadlubekas kronikoje *Chronica Polonorum*, juo vadino jotvingių genčių teritorijas ir pažymėdamas jotvingių bendrumą su prūsais teigė, kad „poleksėnai yra getų arba prūsų kilmės“ („Sunt [...] Polexiani Getharum vel Prussorum genus“, Kadłubek, *Chronica Polonorum*, p. 166). Kai kurie istorikai poleksėnų etnonimą linkę laikyti jotvingių vardo sinonimu lenkų kalba (Lucja Okulicz-Kazaryn, *Życie codzienne prusów i jacwięgów w wiekach średnich (IX–XIII w.)*, Warszawa, 1983, s. 51–52), o kiti – tik vienos sūduvių-jotvingių genties pavadinimu (J. Nalepa, *Jacwięgowie: nazwa i łokalizacja*, Białystok, 1964, s. 40–41). Adolfo Tautavičiaus nuomone, VII–VIII a. jie buvo baltų genčių – jotvingių, sūduvių, dainavių – sąjungos dalyviai (*Lietuvių etnogenezė*, Vilnius, 1987, p. 139). Zigmas Zinkevičius mano, kad, rekonstruojant etnonimą lietuvių kalba pagal jo kilmę, poleksėnus reiktų vadinti palekiais, kadangi pavadinimas *Polexia* kildintinas iš upėvardžio Leko (dab. Ełk), sritis lietuvių kalba

galėtų būti vadinama Paleke (Z. Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija,* t. 1: *Lietuvių kalbos kilmė*, Vilnius, 1984, p. 283). Sulodemistai – paties M. Pr. sudarytas tariamos genties pavadinimas. Į naujadarą jis sujungė du istorinius pavadinimus, skirtus nežinomai pagonių grupei apibūdinti: Magistro Vincento Kadlubeko kronikoje paminėtus saldanistus (M. Plezios nuomone, pavadinimo kilmę galima sieti su XII a. Egipto valdovo Sahal-al-Din, kitaip Saladinas, asmenvardžiu (Kadłubek, *Chronica Polonorum,* p. 161)) ir Ptolemajo *Geografijos* III kn. 5 sk. (*BRMŠ,* t. 1, p. 151) paminėtus sulonus.

107. *[...] gotų karaliaus Teodoriko aisčiams parašytą laišką* – kalbama apie gotų karaliaus Teodoriko (Theodoricus, apie 454–526) vardu aisčiams parašytą laišką (tarp 523–526). Laiško lietuviškas vertimas paskelbtas *BRMŠ*, t. 1, p. 155-158. Jis išliko Kasiodoro (Cassiodorus, Flavius Magnus Aurelius, apie 480/490–apie 585/590) archyve, kurio dalis žinoma kaip dvylikos knygų veikalas *Variae* (*Įvairenybės*), jame buvo sukaupti gotų karaliaus Teodoriko kanceliarijos įsakai, laiškai, įvairaus pobūdžio dokumentai. Kasiodoro parašyta gotų istorija yra žuvusi, jos turinys žinomas iš Jordano veikalų (žr. 21 kom.). Teodorikas buvo ostgotų karalius nuo 471 m. Sudarė sąjungą su Romos imperatoriumi Zenonu (474–491), suvienytomis karinėmis jėgomis nugalėjo Odoakrą – herulų karalių, 476 m. pasiskelbusį Italijos karaliumi, ir sukūrė faktiškai nepriklausomą nuo Rytų Romos imperijos ostgotų karalystę. Sudarė sąjungą su daugeliu germanų genčių – frankais, vestgotais, burgundais, vandalais, taip išplėtė valdžią į plačias Europos teritorijas.

108. *[...] kilo dabartinio Priegliaus [...] pavadinimas – anksčiau ji vadinosi* Skera – M. Pr. teiktasis Priegliaus upės pavadinimas gali būti paimtas iš šnekamosios jo pažįstamų Mažosios Lietuvos parapijiečių kalbos, tačiau šiai hipotezei paremti reikia specialių kalbininkų tyrimų. Pėteraitis (*MLT vandv.*, p. 141), Mažiulis (*PKEŽ,* t. 3, p. 346–347) pateikia šias šaltiniuose surastas didžiausios Prūsijos upės vandenvardžio formas: *Pregora* (1273), *Prigora* (1302), *Pregor* (1359), *Pregoll* ir *Pregel* (1332), iš šių formų susidaręs dabar vartojamas upėvardis *Prieglius*. V. Mažiulio nuomone, seniausiai užrašytos lyties formoje *Pregora* slypi senovės prūsų (sembų) upėvardis *Pregara*, kuriuo vadintas Priegliaus žemupys, o upės aukštupys prūsiškai vadintas *Skara*. Pėteraitis upėvardį *Skara*, remdamasis įrašu Hennenbergerio žemėlapyje (1584), laiko kitu Priegliaus pavadinimu (Pėteraitis, *MLT vandv.*, p. 154).

109. *Ern[estas] Dietzelijus, geras mano bičiulis* – Ernestas Dietzelijus (Ernest Dietz, lot. Ernestus Ditzelius, Dizelius, Dieselius, vok. Dietzel, 1629–1692), Prūsijos kunigaikštystės liuteronų kunigas, buvo adjunktas Katniavoje (1659–1661), kunigas Nybudžiuose (1661–1664) prieš Nybudžius perimant M. Pr. Iš Nybudžių persikėlė į Valtarkiemį ir ten dirbo iki mirties. Žinomos dvi jo sukurtos giesmės lietuvių kalba, išspausdintos 1685 m. J. Rikovijaus giesmyne. M. Pr. parašyti žodžiai apie jį *Prū-*

sijos įdomybių 1-oje knygoje: „Ernestas Dietzelijus mano“, „Taip pasakojo minėtasis draugas E[rnestas] D[ietzelijus]“ (M. Pr., *Prūsijos įdomybės*, t. 1, p. 488–489, 524–525) ir šis apibūdinimas rodo, kad M. Pr. bendravo su juo, dalijosi savo darbo planais, abu buvo bendraminčiai, naudojosi vienas kito žodine informacija. Pilypas Ruigys yra minėjęs, kad turėjo Dietzelijaus rankraštį „Die Locos des sel. Herrn Ernesti Dizelii“ (Ph. Ruhig, *Littauisch-Deutsches Lexicon,* 1747, Prakalba, p. 8). Vaclovas Biržiška spėjo, kad M. Pr. naudojosi šiuo rankraščiu, kadangi pats M. Pr. nurodė E. Dietzelijaus pavardę, rašydamas apie gotų kalbą knygoje *Orbis Goticus*, d. 1, 1688, p. 72 (Biržiška, *Aleksandrynas*, t. 1, p. 341–342). Žr. M. Pr., *Prūsijos įdomybės,* t. 1, kom. 49, p. 671.

110. Stavanai, *[...] vadinami dar ir* stagnanais – genties pavadinimas, skirtingai užrašytas II a. ir XVI a. pradžioje. Stavanus minėjo Ptolemajas *Geografijos* III kn. 5 sk., rašydamas apie tolimas sarmatų gentis rytuose: „Nuo jų visų labiausiai nutolę į rytus, šalia venedų, yra galindai ir sudinai, taip pat stavanai iki pat alaunų“ (*BRMŠ*, t. 1, p. 150–151). Stagnanus minėjo Erasmas Stella knygoje *De Borussiae antiquitatibus libri duo;* pasak jo, Ptolemajas „aprašė šiose vietose gyvenusius gotonus, venedus, stagnanus, sargatus ir sudinus“ (*SRP,* t. 4, p. 286).

111. *[...] sudinų gyvenamos teritorijos padėtis [...]* Prūsijos žemėlapiuose – M. Pr. rašo apie Casparo Hennenbergerio (Casparus Hennenberger, 1529–1600; žr. M. Pr., *Prūsijos įdomybės,* t. 1, kom. 25, p. 665–666) Prūsijos žemėlapius, kurie buvo išleisti atskira knyga: *Kurtze und wahrhafftige Beschreibung des Landes zu Preussen*, Königsberg, 1584 ir 1595, ir perspausdinami kitų autorių, pvz., Christophoro Hartknocho knygoje *Alt- und Neues Preussen*, Frankfurt und Leipzig, 1684, pavadinti *Prussia vetus*. Šiuose žemėlapiuose nurodoma, kad *sudinai* gyveno, t.y. jų šalis *Sudavia* buvo, į rytus nuo Spirdingo (dab. Sniarvų) ežero ir Narevo upės, nors jos nesiekė. (Beje, Gardiną jis lokalizavo prie Narevo, o ne prie Nemuno.)

112. *[...] stovinčio vandens ežerėlius (stagna)* – žodį stovinčio vandens telkiniams apibūdinti M. Pr., matyt, bus pats sudaręs iš kelių lenkų kalbos žodžių: lenk. *staw* – „tvenkinys“, sen. lenk. *stawadło* – „uostas, prieplauka“ (Stefan Reczek, *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*, Wrocław–Warszawa i inni, 1968, s. 471) ir *bagno, bagna* – „bala, balos“. Gali būti, kad sudaryti tokį žodį jį paskatino Ptolemajo (II a.) *Geografijoje* minimi sarmatų genčių *stavanai, stagnanai* pavadinimai. Žr. M. Pr., *Prūsijos įdomybės*, t. 1, kom. 15, p. 641–642.

113. *[...] pagudėnai, notangai ir t.t. turėjo vadintis pamedėnais, kaip matyti iš* Kulmo privilegijos – žinomos dvi seniausios Kulmo (vok. Kulm, Culm, lenk. Chełmno) 1233 m. ir 1251 m. privilegijos. Pirmosios privilegijos originalas sudegė prieš 1251 m., bet turinys žinomas iš nuorašų, vertimo į vokiečių kalbą ir antrosios privilegijos

turinio, antroji yra išlikusi ir paskelbta (Hartknoch, *AuNP*, d. 2, p. 665–668; *PUB*, t. 1, p. 72–81; *PUB*, t. 2, p. 183–189; Guido Kisch, *Die Kulmer Handfeste*, Stuttgart, 1931, S. 111–157). M. Pr. remiasi 1251 m. privilegijos sk. 17, kur rašoma: „[...] contra Pruthenos, qui Pomezani largo vocabulo nuncupatur" („[...] prieš prūsus, kurie vadinami ilgu pamedėnų pavadinimu"; G. Kisch, *Die Kulmer Handfeste [...]*, S. 121). Dar žr. M. Pr., *Prūsijos įdomybės*, t. 1, kom. 109, 139, p. 680, 685.

114. *Pomponijus Laetas* – Pomponijus Laetas (Pomponius Laetus, Iulius, 1428–1497) buvo garsus Romos humanistas, įsteigęs Romoje akademiją. Parašė nemažai veikalų apie Romos valstybės valdymą, istoriją, kurie XVI a. buvo leidžiami po kelis kartus: *Opuscula de Romanorum magistratibus*, [Parisii], 1511; Romae, 1515; [Basileae, c. 1535]; Parisii, 1552; *De Romanae urbis vetustate*, Romae, 1510; *Romanae historiae compendium*, Parisii, 1501. M. Pr. pateikia per mažai informacijos, kad būtų galima nustatyti, kuriuo veikalu jis šioje vietoje rėmėsi.

115. *[...] Alna [...], kuri pagal minėtąjį kaimą Al Lana vadinama* Alla – aiškindamas upėvardžio *Alna* kilmę ir norėdamas jį susieti su panašiai skambančiu *alanų* etnonimu, M. Pr. teigia, kad buvęs kaimas, vadintas *Al Lana*. Pavadinimui sudaryti M. Pr. naudojasi lenkiška Alnos pavadinimo forma *Łana*. Čia M. Pr. nepateikia prūsiško ar lietuviško upėvardžio *Alna, Alne* (Mažiulis, *PKEŽ*, t. 1, p. 68), bet kelis kartus nurodo vokišką Alnos pavadinimą *Alla*. Dabar gyvenvietė vadinama lenk. Łyna.

116. *[...] dar Amiano Marcelino laikais* – Amianas Marcelinas (Ammianus Marcellinus, apie 330–apie 390), graikų kilmės vėlyvosios Romos imperijos istorikas, kilęs iš Antiochijos. Dalyvavo imperatorių Konstantijaus II ir Juliano Apostatos (361–363) karo žygiuose. Parašė iš 31 knygos susidedančią Romos imperatorių istoriją *Res gestae*; išliko tik 14–31 knygos, apimančios 352–378 metų įvykius, biografijas. Išlikusioji dalis yra vienas svarbiausių IV a. Romos istorijos šaltinių. XXII knygoje jis minėjo Chrono ir Vyslos upes ir rašė, kad toje teritorijoje gyvenusios masagetų, alanų, sargetų tautos bei „daugybė kitų tautų, kurių nei kalba, nei papročiai [mums] nėra žinomi" (*BRMŠ*, t. 1, p. 152–153). Tai davė pretekstą M. Pr. tarp tos „daugybės nežinomų" ieškoti gotų, sarmatų, aisčių ir prūsų tautų bei jų ryšių. Amiano Marcelino veikalas XVI–XVII a. buvo daug kartų leidžiamas. Žr. bibl. kom. q(59).

117. *[...] Boleslovo IV, lenkų kunigaikščio, laikais* – M. Pr. rašo apie Boleslovą IV Garbanotąjį (apie 1120–1173), kuris buvo Mazovijos kunigaikštis (nuo 1138 m.), savo valdžią išplėtė didesnėje Lenkijos dalyje, nustūmęs nuo valdžios brolį Vladislovą II Krokuvoje. Kelis kartus kariavo su prūsais, tačiau jų nenugalėjo. Buvo kitas Boleslovas IV, Varšuvos kunigaikštis, gyvenęs XV a.

118. *[...] Popielio laikais, gal netgi anksčiau negu VIII ar IX šimtmetyje* – Popielį kaip polanų žemėje kurtos valstybės pirmąjį valdovą mini XII a. kronikininkas Anonimas Galas (Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, przełożył Roman Grodecki, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1965, księga 1, rozd. 1–2, s. 11–14 (Biblioteka narodowa, seria I, nr. 59)). Jo požiūriu, šis Popielis buvęs polanų valdovu (*Dux Polanus*) prieš Piastų dinastijos pradininką, Popielis praradęs sostą dramatiškomis aplinkybėmis ir buvęs išvarytas iš savo valdų. Henryko Łowmiański'o nuomone, Popielis valdė IX a. trečiajame ketvirtyje (Henryk Łowmiański, *Początki Polski*, t. 6, cz. 2, Warszawa, 1985, s. 777–779). Šiuolaikinė lenkų istoriografija Piastų dinastijos pradininku laiko Siemovitą, po jo ėjęs Lešekas, po jo – Siemomyslas ir po to Mieškas I, pirmasis valdovas, kurio jau žinoma mirties data – 992 m. (*Dzieje Polski*, pod red. Jerzego Topolskiego, Warszawa, 1975, s. 890). Mieško I valdymo laikai interpretuojami kaip valstybės, valdomos kunigaikščio teise, formavimosi pradžia (*Wielka historia Polski*, t. 2: Jerzy Wyrozumski, *Dzieje Polski piastowskiej (VIII wiek – 1370)*, Kraków, 1999, s. 70–71).

119. *[...] prie Meotų pelkės* – žr. 92 kom.

120. *[...] kilęs iš prūsiško žodžio* Waidia – *„mokslas“, „supratimas“, arba iš* Weidiju – *„ginčijuosi, baruosi“* – M. Pr. pateiktus žodžius, kuriuos jis vadina prūsiškais, turėtų specialiai ištirti kalbininkai. *Prūsų kalbos etimologijos žodyne* V. Mažiulis žodžių *Waidia* ir *Weidiju* tokiomis prasmėmis, kokias nurodė M. Pr., nefiksuoja, tačiau nurodo esant žodį *vaidintvei* – „rodyti, t.y. daryti, kad žinotų“, žodį *waist, vaistvei* – „žinoti“, kurio esamojo laiko daugiskaita yra *waidimai* – „žinome“ (Mažiulis, *PKEŽ*, t. 4, p. 212, 215).

121. *Stilichonas* – Stilichonas (Stilicho, Flavius, apie 365–408), romėnų karo vadas, suromanėjęs vandalas. M. Pr. informuoja, kad vieni istorikai jį laikė gotu, kiti henetu, treti – herulu. Stilichonas susigiminiavo su imperatoriumi Teodosijumi I, iškilo į valdžią, 395–408 m. faktiškai vadovavo Vakarų Romos imperijos vyriausybei, dėjo daug pastangų, kad apgintų nuo barbarų imperijos sienas pagal Reiną ir Dunojų. Sėkmingai kariavo Ilyrijoje ir Afrikoje, nugalėjo Alariką I Graikijoje ir Ravenoje. Buvo poeto Klaudiano mecenatas. Stilichoną nuvertė ir nuteisė antigermaniško rūmų sąmokslo dalyviai. Po jo mirties vestgotų karalius Alarikas I vėl įsiveržė į Italiją ir 410 m. sudegino Romą. M. Pr. karo vado asmenvardį rašė nenormine forma – Stilico.

122. *[...]* Neria *prūsų kalba reiškia ne ką kita, kaip salą* – V. Mažiulis *Prūsų kalbos etimologijos žodyne* pateikia žodį *neria* ir konstatuoja, kad tai aplotyninta forma, prūsiškas žodis būtų *nerio*, o vakarų baltų žodžio rekonstrukcija – *nerija*, „išnėrusi, iš vandens išsikišusi žemė, t.y. sala“ (Mažiulis, *PKEŽ*, t. 3, p. 178–179). Iš esmės tą patį teigia M. Pr.

123. *Paulius Diakonas* – Paulius Diakonas (Paulus Diaconus, apie 720–799), langobardų kilmės vienuolis, istorikas, poetas. Dirbo Monte Kasino vienuolyne, to meto Italijos kultūros centre, žlugus langobardų valstybei pateko į frankų karaliaus Karolio Didžiojo dvarą (783–787). Šio valdovo paskatintas parašė Meco vyskupystės istoriją, veikalą *Historia Romana* (sumanytą kaip IV a. istoriko Eutropijaus veikalo *Breviarium ab urbe condita* tęsinį). Pagrindinis Pauliaus Diakono veikalas – *Historia Langobardorum,* kuriame pateikė langobardų istoriją, paremtą pačių langobardų, antikos bei ankstyvųjų viduramžių rašytiniais šaltiniais, žodinės langobardų tradicijos kūriniais. XVI–XVII a. jo veikalai buvo daug kartų leidžiami ir atskirai, ir rinkiniuose (ypač dažnai jo *Historia Romana* buvo jungiama su Eutropijaus veikalu). XVI–XVII a. knygose prie jo asmenvardžio buvo pridedami prievardžiai Warnefried, Warnefridus, Aquileiensis, Foroiuliensis (nuo Friuli, vok. Friaul – vietovės šiaurinėje Italijoje, kur jis gimė). M. Pr. keliose vietose rėmėsi Pauliaus Diakono *Langobardų istorija.* Žr. bibl. kom. b(133), x(252).

124. *[...] pradedant imperatoriaus Anastasijaus ir baigiant Justiniano laikais* – t.y. V a. pabaigoje – VI a. pirmojoje pusėje; abu paminėtieji buvo Rytų Romos imperijos (Bizantijos) imperatoriai: Anastasijus I (Anastasius) valdė 491–518 m., o Justinianas I (Iustinianus I) – 527–565 m..

125. *Svida* – žr. 91 kom.

126. *[...] tokios nuomonės laikėsi ir Sinesijas bei Gyraldas* – Sinesijas (Synesios, 370/375–413/414), graikų filosofas, neoplatonizmo šalininkas, poetas. Gimė Kirėnėje, garsioje ir turtingoje pagonių giminėje, studijavo Aleksandrijoje; už nuopelnus gimtajam miestui ginant jį nuo klajoklių antpuolių 410 m. buvo išrinktas Ptolemajo miesto (Libijoje) vyskupu, nors nebuvo pakrikštytas. Vienas žymiausių jo kūrinių buvo *Diōn ē peri tēs kat'auton diagōgēs* (*Dionas, arba apie savo gyvenimą*). Neaišku, kuriuo iš Sinesijo kūrinių remiasi M. Pr.

M. Pr. minimas Gyraldas greičiausiai yra Giraldus, Lilius Gregorius, parašęs poemų, epitalamijų ir istorinių-geografinių knygų. M. Pr. dominančia tematika XVI a. šio autoriaus buvo išleistos: *De annis et mensibus [...]*, Basileae, 1541; *De re nautica libellus*, Basileae, 1540; *De deis gentium varia et multiplex historia*, Basileae, 1548; 1560. Kadangi M. Pr., atrodo, abu autorius nurodo, perėmęs informaciją iš kitų veikalų, nenustatyta, kuri iš minėtųjų knygų buvo informacijos šaltinis.

127. *[...] pasiskaityti Cambdeną* – greičiausiai M. Pr. nurodo Williamą Camdeną ir jo veikalą *Britannia, nunc tertio recognita, primum in Germania edita*, Francofurti, 1590. M. Pr. pateikiamų duomenų nepakanka tiksliau apibūdinti informacijos šaltiniui.

128. *[...] toli už Orkadų [salų]* – Tacitas veikale *Agrikola* rašė apie paslaptingas salas, kurios vadinamos Orkadomis („incognitas insulas, quas Orcadas vocant“) ir kurias Agrikola nugalėjęs. Antikos pasauliui jas atrado Pitėjas iš Masalijos (žr. 16 kom.), toliau už jų į šiaurę turėjusi būti sala *Thule*. Dabar Orkados tapatinamos su Orknio sala Škotijoje.

129. *[...] pagal Simono Grunau paskelbtą tekstą* – M. Pr. laikais Simono Grunau veikalo rankraštis – 24 traktatai *Chronica [...] des Landes zu Preussen* – dar nebuvo ištisai paskelbtas. Simonas Grunau (apie 1470–apie 1531) – dominikonų vienuolis, istorikas, kilęs iš Prūsijos, kaip manoma, iš Tolkemitos Aistmarių pakrantėje. Gyveno Elbinge, Gdanske, įvairiomis progomis kaip vienuolis susitikdavo su senaisiais Prūsijos gyventojais prūsais, kurių XVI a. pradžioje dar būta. Simonas Grunau vienas pirmųjų istorinio veikalo objektu rinkosi ne tik politinę krašto istoriją, bet ir senųjų gyventojų kalbą, gyvenimo būdą, jo tekste yra fiksuota krašto žodinės tradicijos dalykų. Simono Grunau dėmesys senųjų krašto gyventojų prūsų kultūrai buvo labai artimas paties M. Pr. pozicijoms, todėl jis daug kur rėmėsi šiuo kronikininku. Simono Grunau kronikos rankraštyje yra apie 100 prūsiškų ir vokiškų žodžių sąrašas, kuris vadinamas *Simono Grunau žodynėliu*. Viename iš kronikos rankraščio nuorašų šis žodynėlis buvo prūsų-vokiečių kalbų (buvusios Karaliaučiaus universiteto bibliotekos nuorašas), kitame – vokiečių-prūsų kalbų (Getingeno universiteto bibliotekos nuorašas) (*Prūsų kalbos paminklai,* parengė Vytautas Mažiulis, Vilnius, 1966, p. 31–32). S. Grunau rankraštyje pateikė prūsų kalba „Tėve mūsų“ tekstą. S. Grunau kronika buvo paskelbta tik XIX a. pabaigoje, tačiau rankraštyje užfiksuotus prūsų kalbos žodžius ir „Tėve mūsų“ jau išspausdino XVII a. pabaigoje Ch. Hartknochas (*AuNP*, p. 95–96) ir dar atskirai išrinko, jo nuomone, slaviškus to sąrašo žodžius (p. 100); tuos tekstus dar kartą paskelbė ir vienoje iš savo vadovautų disertacijų apie prūsų kalbą: *Selectae dissertationes historicae de variis rebus prussicis. Dissertatio V. Lingua veterum Prussorum*, Francofurti et Lipsiae, 1679. *Simono Grunau žodynėlio* paskelbtų tekstų palyginimas duoda pagrindo teigti, kad Ch. Hartknochas jį paskelbė iš dar kito, šiuo metu nežinomo, nuorašo. M. Pr. sąžiningai nurodė skelbtas Simono Grunau kronikos vietas, nors pats tikrai naudojosi visu kuriuo nors iš rankraščių (greičiausiai nuorašu, ir, kaip galima spėti iš žinomų jo lankytų vietų, prieinamiausias jam turėjo būti saugotasis Karaliaučiaus universiteto bibliotekoje). Dar apie Simoną Grunau ir jo vertinimą žr.: M. Pr., *Prūsijos įdomybės*, t. 1, kom. 19, p. 664.

130. *[...] kaip teigia Plinijus,* benedai – Plinijus *benedų* ar *benadų* nemini, *Naturalis historiae* 4-os knygos 97-ame skyriuje rašydamas apie *scirus* ir *hirrus,* jis mini *venedus*.

131. *Apie* sargetus, *arba* sarganus – tai genčių pavadinimai, kuriuos mini Ptolemajas ir Erasmas Stella. Ptolemajas *Geografijos* II knygoje (5 sk.) rašydamas apie Sarmatijoje gyvenusias gentis pažymi, kad „tarp alaunų ir amaksobijų gyvena karijonai ir sargatai" (*BRMŠ*, t. 1, p. 151). Erasmas Stella veikalo *De Borussiae antiquitatibus libri duo* I knygoje mini sargetus ir sarganus (*SRP*, t. 4, p. 286.)

132. *[...] Weisselijaus kronikoje, kur jis rėmėsi Prūsijos vyskupo Krist[ijono] I kronika* – Matthaejus Waisselijus (vok. Matthäus Waissel, Weissel, apie 1540–1602 ar 1607), Prūsijos kunigaikštystės istorikas, rašytojas. Gimė Bartenšteine (Bartenstein), dirbo Šipenbeilyje (Schippenbeil) mokytoju iki 1573 m., kunigavo Langheime netoli Rastenburgo (1574–1587). Parašė ir išleido kelias giesmių, eilėraščių knygas ir kroniką: *Chronica Alter Preusser, Eifflendischer und Curlendischer Historien*, Königsberg, 1599. Ši knyga buvo skirta istorijos mokymuisi. Kronikos šaltinius tyrinėjęs Maxas Töppenas laikėsi nuomonės, kad autorius daugiausia rėmėsi *Didžiųjų magistrų kronika*, taip pat ir Simono Grunau, Pauliaus Pole's kronikų bei *Sūduvių knygelės* duomenimis (Töppen, p. 251). Kristijonas I buvo pirmasis prūsų vyskupas (?–1245). Manoma, kad jį 1215 ar 1216 m. į vyskupus įšventino popiežius Inocentas III. Simonas Grunau (Įžanga, 3 posk. ir II trakt., 1 sk., 2 posk., Grunau, t. 1, p. 5 ir 55) teigė, kad Kristijonas I buvo parašęs veikalą *Liber filiorum Belial cum suis superstitionibus Bruticae factionis [...]* ir *Kroniką*. Pirmasis veikalas, S. Grunau tvirtinimu, XVI a. pradžioje jau buvo žuvęs, o *Kronika* jis rėmęsis. Pastarąją minėjo ir kitas kronikininkas Lukas Davidas (apie 1503–1583), tačiau kiti istorikai, rašę vėliau, minėdami Kristijono I kroniką jau rėmėsi tik S. Grunau arba Luku Davidu ir tvirtino, kad jos tekstas neišlikęs. XIX–XX a. istoriografijoje (Johannas Voigtas, M. Töppenas, Jonas Yčas ir kt.) nėra vieningos nuomonės, ar tikrai buvusi Kristijono I *Kronika*, ar ji yra Simono Grunau pramanas. Žr. M. Pr., *Prūsijos įdomybės*, t. 1, kom. 3, 4, p. 638, 661.

133. *[...] Dyvonis yra parašęs kroniką prūsų kalba ir prūsiškais rašmenimis* – M. Pr. apie šio menamo asmens kroniką rašė pirmojoje knygoje *Prūsijos onomasija*, aptardamas senovės Prūsijos istorijos šaltinius (žr. M. Pr., *Prūsijos įdomybės*, t. 1, kom. 2, p. 637–638, 661). M. Pr., rašydamas apie menamos kronikos autorių *Dyvonį*, jungė dviejų skirtingų autorių pateiktas žinias apie kelis skirtingu laiku gyvenusius istorinius asmenis: Petro Dusburgiečio minėtą bartų vadą *Diwanus, Dywan* (*SRP*, t. 1, p. 120–121, 462–464; Dusb., *PŽK*, p. 146, 159, 393), Mikalojaus Jerošino minėtą *Diwaną* – Pamedės kilmingąjį prūsą (*SRP*, t. 1, p. 585) ir pridėjo, atrodo, trečią, S. Grunau aprašytą greičiausiai legendinį asmenį. S. Grunau rašė apie neva Romos imperatoriaus Oktaviano (63 pr. Kr.–14 po Kr.) laikais gyvenusį Saluros miesto astronomą, keliavusį po šiaurės genčių teritorijas, nukeliavusį iki Plocko, kur maždaug po 1000 metų jo parašytą kroniką turėjęs Plocko katedros prepozitas Jaroslavas

(XII a.) ir ją paskolinęs Prūsijos vyskupui Kristijonui I, kaip šis parašęs jau neišlikusiame savo veikale *Liber filiorum Belial [...]*. Šis Simono Grunau teiginys apie astronomą, kronikos autorių *Dywonys* yra mažai tikėtinas. O M. Pr. teiginys apie buvusią Dyvonio kroniką nepagrįstas tvirtais argumentais.

134. *[...] jis nuvykęs pas* sarganus – *prūsiškai tai reiškia „krašto sergėtojai"* – informaciją apie šią gentį M. Pr. perėmė iš Ptolemajo *Geografijos* ir Erasmo Stellos *De Borussiae antiquitatibus libri duo* 1-os knygos (*SRP*, t. 4, p. 286). Pateikdamas *sarganų* etnonimo etimologiją M. Pr. aiškiai remiasi artimos prasmės ir prūsiškų, ir lietuviškų žodžių skambesiu: V. Mažiulis (*PKEŽ*, t. 1, p. 167) pateikia prūsišką žodį *butsargs* („namo, namų sargas"), tą pačią prasmę turi ir lietuviški žodžiai *sargas, sergėti*.

135. *[...] Augusto laikais* – Augustas (Caius Octavius Augustus, 63 pr. Kr.– 14 po Kr.) buvo Romos imperatorius. 43 m. pr. Kr. jis sudarė antrąjį triumviratą su Antonijumi ir Lepidu. 42 m. pr. Kr. pasidalijo provincijas: Augustas valdė lotynišką Romos valstybės vakarinę dalį, Antonijus – graikišką rytinę dalį, o Lepidas – Afrikoje esančias valdas. 33 m. pr. Kr. kilus karui su Antonijumi ir jam žuvus, Augustas tapo vienvaldžiu Romos valdovu – imperatoriumi. Jis inicijavo daugelio romėnų kolonijų įkūrimą, skatino ir rėmė statybas Romoje, globojo menininkus. Jo valdymo laikais siena buvo pastūmėta iki Elbės, nors 9 m. po Kr. ją vėl teko atitraukti iki Reino.

136. *[...] žodis* Elwas, *kurį nūnai lietuvis, rusas ir žemaitis taria* Alwas – V. Mažiulis *Prūsų kalbos etimologijos žodyne* pateikia žodį *elwas* ir kitą jo formą *alwis*, reiškiančius „švinas"; jis rašo: „Visi jie – specifiniai baltų ir slavų žodžiai" (V. Mažiulis, *PKEŽ*, t. 1, p. 73, 249).

137. *Lygiai kaip rusai* upei, [kuri vadinama] Mümmel, *arba* Niemon, *davė* Rusz *vardą* – M. Pr. upėvardį *Rusnė* laiko rusiška upėvardžio *Nemunas* forma, tapatindamas upėvardį su etnonimu *rusai* pagal panašų skambesį. Rusnė šaltiniuose buvo vadinama įvairiai: C. Hennenbergeris žemėlapyje *Prussiae vera descriptio* ją vadina *Rusnae*, o jos atšakas – *Alt Russe, Russe sive Holm.* V. Pėteraitis yra užregistravęs tokias upėvardžio formas: Ptolemajo žemėlapyje *Rousson, Ruson,* vėliau – *Rusna* (1526), *Russee* (1576), Vytautas 1420 m. ją vadina *Russna* (V. Pėteraitis, *MLT vandv.*, p. 149). M. Pr. žinojo ir rašytines šio upėvardžio formas, ir šnekamosiose lietuvių bei vokiečių kalbose vartotąsias, nes jis buvo Klaipėdos krašto bažnyčios diakonas, o Rusnės parapija buvo kaimynystėje. Čia M. Pr. nurodė upėvardžio formą su *-sz-*, būdingą slaviškai tarsenai, kadangi tokia buvo patogiausia jo minčiai argumentuoti.

138. *[...] vietoj duonos tenka valgyti pelus, o dažnai ir saladynas* – čia M. Pr. vartoja vokišką žodį *Treber*, kurį *Clavis* (t. 4, p. 23) verčia „saladynos" ir paaiškina

posakiu: *„Geide Pilwą sawą prikimszti saladynomis", Luk. 15,16. Lietuvių kalbos žodyne* pateikiamas žodis *saladynai*, kurio plačiausiai paplitusi prasmė yra nuo alaus ar degtinės darymo atlikę tirštimai, žlaugtai, ir *saladynos* – salstelėjusi, suzmekusi duona, pvz.: „Tur [...], duonos neturėdamas, saladynas valgyti; elgetauja peno [...], norėdami priėst saladynų arba jovalo kiaulių" (*LKŽ*, t. 12, p. 60).

139. *[...] Jeronimas [laiške] Laktanc[ijui][!]* – čia M. Pr. klaidingai nurodė Jeronimo veikalą, turėtų būti *Epistola ad Laetam de institutione filii* („Epistola CVII. Ad Laetam" *Sancti Eusebii Hieronymi Stridonensis presbyteri Opera omnia*, t. 1, Parisii, 1877, p. 870 *(Patrologiae Cursus Completus, Series Latina*, t. 22)), t.y. „Laiške Laetai apie sūnaus auklėjimą". (Kom. M. Čiurinsko.)

140. *[...] kadangi juos atidavė tarnystėn* – M. Pr. vartoja teminą *Servitut* prūsų socialiniam statusui apibūdinti nurodydamas, kad jie buvo nelaisvi žmonės. Termino sandaroje galima išskirti sandą nuo lot. *servi* – „vergai", *servitudo* – „nelaisvė". Toks terminas socialinei prūsų priklausomybei apibūdinti XVI a. nei Krašto nuostatuose (Landesordnungen), nei Bažnyčios nuostatuose (Kirchenordnungen) nevartojamas.

141. *[...] o tokiems nedera užsiauginti ilgus plaukus* – M. Pr. užrašo paprotinės teisės normą, vokiečių taikytą prūsams, kurios ištakos susijusios su tūkstančius metų gyvavusiu daugelio Artimųjų Rytų ir Europos tautų tikėjimu plaukuose slypinčia galia. Senojo Testamento Teisėjų knygoje pasakojamas siužetas – padavimas apie Izraelio teisėją Samsoną, fiksuojantis maždaug XII–XI a. pr. Kr tikėjimus (A. Rubšys, *Raktas į Senąjį Testamentą*, t. 1, p. 342; t. 2, p. 27): Samsono mylimoji Delila sužinojusi, kad jo galia slypi nuo gimimo nekirptuose plaukuose, nukirpusi juos sunaikino jo jėgas (Ts 16, 15–22). XVI a. inkvizicijos teismų proceso taisykles suformulavęs Sprengeris nurodė visiems įtariamiems erezija ar raganavimu nukirpti plaukus nuo galvos, bet praktiškai buvo nuskutami plaukai nuo viso kūno. J. Frazeris analizavo tikėjimus nekirptuose plaukuose slypinčiomis galiomis beveik visų pasaulio tautų kultūrose įvairiausiu laiku (Джеймс Д. Фрэзер, *Фольклор в Ветхом Завете [...]*, с. 320–334). Tikėjimas nekirptuose plaukuose slypinčia galia vėliau transformavosi į paprotį ir paprotinę teisę, kuri tik laisviems žmonėms suteikė galimybę nešioti ilgus plaukus. M. Pr. tvirtina, kad XVI–XVII a. prūsai buvo traktuojami kaip nelaisvi žmonės ir todėl Prūsijos žemvaldžiai jiems draudė nešioti ilgus (t.y. nekerpamus) plaukus.

142. *[...] Casp[aras] Hennenb[ergeris] remdamasis Mörlino ir Jerošino kronikomis* – Casparas Hennenbergeris (Casparus Hennenberger, 1529–1600), vienas žymiausių XVI a. Prūsijos geografų, kartografų, istorikų. Gimė Tiuringijoje, nuo 1550 m. savo gyvenimą susiejo su Prūsija: 1550 m. pradėjo studijuoti Karaliaučiaus univer-

sitete, 1554 m. tapo evangelikų liuteronų dvasininku Prūsijos kunigaikštystėje, 1561–1590 m. kunigavo Miūlhauzene (Mühlhausen) netoli Karaliaučiaus, 1590–1600 m. gyveno Karaliaučiuje. Parašė ir išleido šiuos veikalus: *Prussiae, das ist des Landes zu Preussen, welches das herrlichste Theil ist Sarmatiae Europeae, eigentliche und warhafftige Beschreibung*, Königsberg, 1576; *Kurtze und warhafftige Beschreibung des Landes zu Preussen*, Königsberg, 1584; *Kurtze und einfeltige Beschreibung aller Hoemeisters Deutsches Ordens S. Mariae, des Hospitals zu Jerusalem [...]*, Königsberg, 1584; *Erclerung der preussischen grössern Landtaffel oder Mappen,* Königsberg, 1595. Žr. M. Pr., *Prūsijos įdomybės*, t. 1, kom. 25, 31, p. 665–666, 667. C. Hennenbergeris rinko medžiagą savo veikalams iš spausdintų knygų, įvairiose institucijų ir asmeninėse bibliotekose saugomų rankraščių, darė išrašus iš dar rašomų arba tik ką užbaigtų veikalų rankraščių (pvz., Jono Bretkūno Prūsijos kronikos), rėmėsi savo paties stebėjimais arba žodine informacija apie Prūsijos valstiečių gyvenimo būdą, kultūrą. Savo veikaluose C. Hennenbergeris atskiruose sąrašuose ir nuorodose pateikė pagrindinius spausdintus ir nespausdintus šaltinius. Mörlino ir Jerošino (Nicolaus von Jeroschin) kronikos tuo metu dar buvo nespausdintos. Jas Hennenbergeris nurodė *Erclerung [...] der preussischen Mappen,* l. [6v.]. Mikalojaus Jerošino kronika *Di kronike von Pruzinlant* buvo P. Dusburgiečio kronikos eiliuotas vertimas į vokiečių kalbą (publ. *SRP*, t. 1, p. 291–624). Žr. M. Pr., *Prūsijos įdomybės*, t. 1, kom. 13, p. 662.

143. *[...] netoli Ryzenburgo Rezino žemėje* – šią informaciją M. Pr. perėmė iš Petro Dusburgiečio kronikos (d. III, sk. 9 ir 14), kur rašoma apie Marienverderio pilies pastatymą ir minimas senovės prūsų žemės Pamedės (*Pomesania*) valsčius *Rysen, Reysen.* Jerošinas pateikia vokišką formą *Risin*, liet. *Reisiai*, gretiminis vietovardis *Prabūtis* (dab. *Prabuty*) (Dusb., *PŽK*, p. 91–93, 365); senovės prūsų valsčiaus centras buvo *Reisiai*, vėliau *Riesenburg.* M. Pr. šį valsčių vadina *Resin.*

144. *[...] Miligedas, gimęs prūsu* – pasakojamas Petro Dusburgiečio kronikos siužetas apie Ordino Bartenšteino pilies puolimą, kur riterių pusėje kovęsis galiūnas karys Miligedas (Dusb., *PŽK*, d. II, sk. 119(114), p. 160–161). P. Dusburgietis neteikia žinių apie Miligedo prūsišką kilmę.

145. *Bretkūnas, Simonas Grunau mini prūsą Geidusą, pasižymėjusį kovose su žemaičiais, ypač mūšyje prie upės* Thaudora – nurodomi J. Bretkūno ir Simono Grunau kronikų rankraščiai. Kadangi yra išlikęs ir paskelbtas tik Simono Grunau veikalas, galime spėti, kad J. Bretkūnas šią vietą referavo remdamasis Simonu Grunau. Juo remiasi ir M. Pr. (Grunau, t. 1, trakt. 10, sk. 5, p. 456). Čia rašoma apie Rygos miesto ir Vokiečių ordino brolių Livonijoje konfliktą, kurio metu Rygos pusėje kovėsi Lietuvos kunigaikščio Vytenio kariuomenė. Aprašomasis mūšis vyko prie

upės *Threydora* (Treydor, Treiderė, dab. Gauja Latvijoje). Šias kovas aprašė ir P. Dusburgietis (Dusb., *PŽK*, d. III, sk. 269(262), p. 269, 420), tačiau neminėjo Ordino brolių pusėje kariavusio Geiduso.

146. *Joa[chimas] Rosenzweigas [...] savo* Rapsodijose – pats M. Pr. paaiškina, kad Joachimas Rosenzweigas XVI a. valdė Elko (Lyko) apskritį. Jis rinkęs įvairiausias įdomybes ir parašęs darbą, pavadintą *Rapsodijos*. C. Hennenbergeris nurašė iš šio veikalo ištraukas, kurios buvo saugomos jo, M. Pr. žodžiais tariant, „įdomiųjų rankraščių rinkinyje". Dabar ši C. Hennenbergerio ir J. Rosenzweigo rankraščių rinkinio dalis yra Erfurto universiteto mokslinėje bibliotekoje Gotoje.

147. *[...] ten gyveno Skomanto šeima* – M. Pr. rašo apie XIII a. gyvenusį ir aktyviai su Vokiečių ordinu kovojusį sūduvių vadą Skomantą, apie kurį daugelyje savo kronikos vietų rašo P. Dusburgietis (Dusb., *PŽK*, d. III, sk. 162(157), 164(159), 166(161), 192(187), 209(204), p. 182–184, 197–198, 206–207). Pastarasis nurodė Skomanto tėviškę buvus Sūduvos žemėje, Kresmenos valsčiuje, aprašė Ordino brolio Mangoldo žygį, kurio metu šis sudegino Skomanto sodybą ir iššudė 150 jo žmonių. M. Pr., remdamasis J. Rosenzweigo surinkta greičiausiai žodine informacija, bando lokalizuoti Skomanto tėvoniją – sako ją buvus prie ežero, XVI a. vadinto Skomanto vardu.

148. *[...] senoji ponia kunigienė, velionė Kleinienė [...] 1658 metais* – sunku tvirtai pasakyti, apie kurio Kleino žmoną rašė M. Pr. Du liuteronų kunigai – Jonas Kleinas (1605–1662) ir Danielius Kleinas (1610–1666) gyveno beveik tuo pačiu metu. Labiau tikėtina, kad M. Pr. rašo apie Jono Kleino žmoną, kadangi šis nuo 1635 m. iki mirties kunigavo Katniavos bažnyčioje, kuri buvo Nybudžių kaimynystėje. 1617 m. Nybudžių parapinės bažnyčios steigimo schemoje nurodyta, kad Katniava buvo nuo Nybudžių už pusantros mylios. Kadangi M. Pr. Nybudžiuose pradėjo dirbti 1663 ar 1664 m., greičiausiai su Jonu Kleinu ir jo žmona buvo susitikęs dar neperėmęs Nybudžių parapijos, nes tekste aiškiai rašoma apie 1658 m. vykusį susitikimą. Jonas Kleinas parašė 3 giesmes lietuvių kalba, kurios buvo išspausdintos Danieliaus Kleino 1666 m. giesmyne, buvo vienas iš kunigų, kuriam buvo pavesta peržiūrėti Danieliaus Kleino lietuvių kalbos gramatiką (1653). Tačiau gali būti, kad bendras darbas rengiant bažnytinius tekstus lietuvių kalba M. Pr. suartino ir su Tilžės kunigu Danieliumi Kleinu, nors M. Pr. verstosios giesmės lietuvių kalba buvo išspausdintos tik antrajame D. Kleino giesmyno leidime, vadinamajame Jono Rikovijaus giesmyne (1685).

149. *Vienas iš mano bažnyčios tarnų lietuvių, vadinamų potabeliais* – potabeliai ėjo bažnyčiose patarnautojų pareigas, nebuvo įšventinami, atlikdavo įvairaus pobūdžio darbus bažnyčioje: ją tvarkė, vykdė įvairius kunigo pavedimus.

150. *[...] kaip rodo Chelmo veiksmai* – Chelmas – mitinio senovės Prūsijos kunigaikščio Vaidivuičio sūnus. Pasak vieno iš S. Grunau ir M. Pr. pateiktų senovės Prūsijos, jos žemių ir Lietuvos pavadinimų kilmės aiškinimų, šios žemės buvo pavadintos pagal Prūsijos kunigaikščio Vaidivuičio vaikų vardus. Chelmas davė vardą Chelmo, t.y. Kulmo, žemei. Abiejų istorikų požiūriu, visi šie mitiniai asmenys buvę senovės prūsai.

Ingė Lukšaitė

Trečia knyga

Prūsijos topografija

1. *[...] žemes, priklausiusias Prūsijai galingiausių jos kunigaikščių laikais* – M. Pr. manymu, mitiniais laikais senovės prūsams priklausiusios plačios teritorijos, kurias valdęs mitinis jų valdovas, kultūrinis herojus Vaidivuitis; jis sukūręs didelę senovės prūsų valstybę, leidęs įstatymus, gyvenęs pagrindinėje Honedos pilyje, o jo sūnų vardais buvusios pavadintos prūsų žemės ir net Lietuva. Žr. M. Pr., *Prūsijos įdomybės*, t. 1, kom. 120, p. 654.

2. *Elevacijos laipsnis* – žvaigždynų atstumas nuo horizonto, matuojamas kampo laipsniais.

3. *[...] kalną, [vadintą]* Taurogall, *arba* Ochsen-Berg – M. Pr. mini kalno pavadinimus tiksliai neidentifikuotoje vietovėje. M. Pr. kalną pavadino *Taurogall*, o taip užrašyto vietovardžio nenurodo nei Gerullis, nei Pėteraitis. Gerullis (*APON*, p. 181) nurodo vietovardį Braunsbergo apskrityje *Taurusgalwo*, paminėtą šaltiniuose 1284 m.; vietovardis sudarytas iš prūsiškų žodžių *tauris* (liet. „tauras“) ir *galwo* (liet. „galva“). Mažiulis (*PKEŽ*, t. 4, p. 186), aiškindamas bendrinį prūsišką žodį *tauris*, remiasi kalno Varmėje pavadinimu *Taurusgalwo*. M. Pr. pateikia per mažai informacijos, kad būtų galima nustatyti, ar jo paminėtą *Taurogall* galima tapatinti su *Taurusgalwo* kalnu. Kaip sinonimą jis nurodė kitą vietovardį – *Ochsen-Berg*. Šio vietovardžio lietuviškas atitikmuo būtų „Jaučio kalnas“, nes tokia prasme M. Pr. toliau vartoja žodį *Ochse*.

4. *[...] Hokerlande* – vietovardį *Hockerland*, kitaip *Guckerland*, mini *Senoji didžiųjų magistrų kronika* ir Johannas Lindau *Trylikos metų karo istorijoje* (*SRP*, t. 3, p. 683; t. 4, p. 584); ši vietovė buvusi netoli Braunsbergo. Casparas Schützas taip vadino teritoriją apie Elbingą (Caspar Schütz, *Historia rerum Prussicarum*, Zerbst, 1592, S. 6). M. Pr. dar pridėjo paaiškinimą, kad jis buvęs senovės prūsų žemėje Pagudėje.

5. *[...] Weinr[icho] von Kniprode's laikais* – Winrichas von Kniprode (Winrich, Weinreich von Kniprode) Vokiečių ordino didžiuoju magistru buvo 1351 m. rugsėjo 14 d. – 1382 m. birželio 23 d. (Voigt, *Namen-Codex*, p. 2).

6. *[...] naudingų žolelių [...], medžių* – medžių, krūmų ir uogakrūmių pavadinimų lietuviškus atitikmenis nustatė biologijos mokslų daktarė Ramunė Jankevičienė.

7. *[...] Krivio imperijoje* – originale *in Imperio Kryveano*. M. Pr. krivį vadino vyriausiuoju dvasininku, valdžiusiu senovės Prūsijos ir Lietuvos žemių religinį gyvenimą. M. Pr. MSB rankraštyje (palaidame, neįrištame lape Nr. 4) yra nupieštas žemėlapis-schema, pavadintas: *Krywwaldia. Imperium summi sacerdotis Prussorum Lietvanorum auctore M. Mattheo Pretorio Memelensi, 1691 (Krywwaldia. Vyriausiojo prūsų ir lietuvių dvasininko imperija, autorius M. Matas Pretorijus Klaipėdietis, 1691)*. Pagal šį žemėlapį-schemą, *Lenkia*, *Livonia* buvo tos „imperijos" vakarinės ir šiaurinės ribos, į ją įėjo *Lietuvani*, kurie supo iš rytų ir pietryčių gentį, vadinamą *jazwingi*, rytuose ribojosi su gentimi *hamaxobii* ir pietuose – su *roxolani*. Pats M. Pr. *Prūsijos įdomybių* kn. 3, sk. 4, § 1 nurodė, kad krivio „imperijai" buvo pavaldžios prūsų žemės ir Mazovija, Žemaitija, Lietuva, Rusia, Kuršas, Livonija.

8. *[...] prūsų kalba vadinasi* Ränias – tokio prūsiško žodžio Mažiulis *PKEŽ* neteikia.

9. *[...] Pamedės vyskupas I[oannas] Wigandas* – Ioannas Wigandas (Ioannes Wigandus, Johannes Wiegand, 1523–1587) Prūsijos kunigaikštystės Pamedės liuteronų vyskupu tapo 1575 m., o 1577 m., po to, kai Sembos vyskupas Tilemannas Heshusijus buvo priverstas išvykti iš kunigaikštystės, valdė ir Sembos vyskupystę. Parašė daug teologijos veikalų ir knygą apie gintarą *Vera historia de succino Prussiaco* (Jena, 1590).

10. *[...] per [šv.] Egidijų* – rugsėjo 1 d.

11. *[...] seniau prūsai jį vadino (ir dabar vadina)* Bredis – Mažiulis (*PKEŽ*, t. 1, p. 153–154) ir Toporovas (t. 1, p. 244–246) teikia prūsišką žodį *braydis, breidis*, kuršišką *brede*.

12. *[...] įvairiausių paukščių* – dalies paukščių pavadinimų lietuviškus atitikmenis nustatė Rimtis Lukša. Nenustatytieji vertime palikti originalo kalba.

13. *[...] paukštį, kurį senovės prūsai vadino* Iwas – M. Pr. žodį *Iwas* laiko prūsišku. Mažiulis (*PKEŽ*, t. 2, p. 59) teikia žodį *Iwogarge, Iwegarge* – „pelėdos, apuoko medis"; taip vadintas medis, augęs Semboje, šis žodis užrašytas 1331 m.

Mažiulis rekonstravo prūsišką žodį *ivas* – „pelėda, apuokas". Lietuvių kalboje yra dialektizmas *yvas* – „didysis apuokas, didžiaausė pelėda" (*LKŽ*, t. 4, p. 277).

14. *[...] įvedus gintaro regaliją* – gintaro regalija – teisė naudotis ir prekiauti surinktu bei iškasamu gintaru. Vokiečių ordino valstybėje buvo įvesta gintaro regalija, pagal kurią ir sužvejojamas jūroje, ir kasamas Semboje gintaras priklausė Ordinui ir vyskupui; XVI a. pradžioje jie gintarą dalijosi pasiskirstę jūros pakrantės ruožus, kuriuose jis buvo renkamas ir kasamas. Gintaru disponavo didysis iždininkas Karaliaučiuje, gaudavęs surinktą gintarą iš gintaro fogto, kurio būstinė buvo Laukstyčių pilyje. Prekyba gintaru sudarė nemenką Ordino valstybės iždo pajamų dalį, buvo vienas svarbiausių didmeninės prekybos dalykų, didesnė gintaro dalis buvo išsiunčiama į Lvovą (prekybai rytuose), Briugės ir Liubeko turgus (Biskup, Labuda, *DZKwP*, p. 331).

15. *[...] Prūsijos krašto magistras Heinrichas de Wida* – Heinrichas von Wida (Heinrich von Wyda, Wayda) Vokiečių ordino krašto magistras buvo 1239–1244 m.

16. *[...] per šv. Donatą, [...] per šv. Mykolą* – neaišku, apie kurią iš šv. Donato minėjimo dienų rašo M. Pr. Buvo minimos kelios šv. Donato dienos: vyskupo, kankinio – rugpjūčio 7 d. ir vienuolio benediktino iš Mesinos – spalio 5 d. Šv. Mykolas Arkangelas minimas rugsėjo 29 d.

17. *[...] ties Mėmelio miestu, nuo senų senovės prūsiškai vadinamu* Kleipeda – M. Pr. pateikia dvejopą miesto pavadinimą – germaniškąjį ir baltiškąjį. Baltiškasis pavadinimas istoriniuose šaltiniuose aptinkamas nuo 1411 m. ir įvairuoja: 1411 m. Vytauto laiške paminėta *Caloypede*, 1420 m. Ordino derybų dokumentuose – *Klawppeda* (*LUB*, t. 1, p. 881). Pėteraičio surinktais duomenimis, dar pasitaiko ir *Glaupeda, Cleupeda* (Pėteraitis, *MLT vietov.*, p. 188–190); Hennenbergeris 1595 m. žemėlapyje miestą pažymėjo *Cleupeda* ir kitame veikale paaiškino, kad toks pavadinimas esąs kuršiškas (Hennenberger, *Erclerung*, p. 314). XVII a. žodyne *Lexicon Lithuanicum* (V., 1987, p. 268) teikiamas dvigubas pavadinimas *Memmel – Klaipeda*, o M. Pr. žemėlapyje-schemoje *Krywwaldia* miestą vadino *Kleypeda*. Palyginus M. Pr. ir kitų autorių vartotas baltiškas miesto pavadinimo formas matyti, kad M. Pr. neperėmė jų iš šaltinių, bet užrašė iš šnekamosios kalbos ir kad jo gyvenamuoju laikotarpiu pavadinimo šaknis buvo tariama *Klaip-*: kadangi yra pagrindo manyti, jog M. Pr. pateikta šaknies dvibalsio *-ey-*, *-ei-* rašyba yra vokiška, lietuvių kalba fonetiškai turėtų būti tariama *-ai-*. Knygoje *Orbis Gothicus* M. Pr. pateikė dar ir miesto pavadinimo vedinių: aiškindamas lotyniško etnonimo *Hillevoni* sandarą, pateikė daug etnonimų vedinių su priesagomis pavyzdžių, kaip antai: „[...] *Sudonis, Zalawonis, [...], Kleipedonis, Karalauczonis*" (*Orbis Gothicus*, lib. 1, cap. 4, §7, p. 41). M. Pr.

užaugo Klaipėdoje, jo aplinkoje buvo girdima lietuvių – žemaičių, kuršininkų kalba, tad jis tikrai galėjo užrašyti Klaipėdos pavadinimą taip, kaip girdėjo tariant. Kita vertus, M. Pr. rašo, kad pavadinimas *Kleypeda* esąs prūsiškas, tačiau prūsų kalbą tyrę autoriai Būga (*Rinktiniai raštai*, t. 1, p. 551; t. 2, p. 231), Gerullis, Mažiulis, Toporovas jo nelaiko prūsišku.

18. *Didžiausi ežerai – Vištyčio, Spirdingo, [...] Leventyno, Geizericho, Drūsens, Babanto* – šie ežerėvardžiai nevienodai kito per amžius: Vištyčio ežero pavadinimą Hennenbergeris rašė *Wistitten;* Spirdingas – liet. Sniarvai, lenk. Śniardwy; Leventynas – kitaip Negotynas, lenk. Niegocin (*LTV*, p. 91); Geizerichas – vok. Geserich, lenk. Jeziorak; Gerullis (*APON*, p. 40) pateikia ežerėvardį *Geserich-See* ir mano jį esant prūsišką; Drūsuo – vok. Drausen, liet. Drūsuo, Drūsas, lenk. Druzno (*LTV*, p. 89); Babantas – M. Pr. šį ežerėvardį užrašė *Babient*, XX a. viduryje buvo rašoma vok. Babantsee, lenk. Babięty; neaišku, apie kurį iš dviejų – Didįjį ar Mažąjį Babantą, esančius Pisos baseine, rašo M. Pr.

19. *Hennenbergeris* Kronikoje *ir* Žemėlapyje – M. Pr. *Kronika* čia vadina Hennenbergerio veikalą *Erclerung*, kuriame yra priedas apie Prūsijos upes (žr. šios kn. bibl. kom. b(2)).

20. *[...] jo kilnybė ponas Fridericas Zamelijus yra parašęs tokią epigramą* – Fridericas Zamelijus (Fridericus Zamelius, Friedrich Zamehl, 1590–1647 09 04), poetas, ilgametis Elbingo burmistras. Parašė daug proginių kūrinių, skirtų žymiems to meto įvykiams, asmenybėms: *Philyra secunda* (1631) apie mūšį prie Luceno, *Elogen* (1631) Gustavo Adolfo mirties proga, knygelę *Laus Drusidos, sive Elbingiae patriae descriptio* (1631), skirtą Elbingui ir jo istorijai, proginių kūrinių rinkinį *Die edelsteintragende Drausenstadt* (1633), poezijos rinkinį *Frid. Zamelii otiorum delectus sive horae poeticae* (1646) (Hanswerner Heincke, „Zahmel, Fridrich", *AltPB*, t. 2, p. 831). Jo poetinius kūrinius istorine tematika, pvz., poemėlę apie sūduvius ir galindus, pavadintą *De Galindis ac Sudinis carmen, in quo multa de veteri lingua Prussica occurrunt*, ištisai citavo Ch. Hartknochas (*AuNP*, d. 1, p. 112–114). M. Pr. remiasi ir atskiromis knygelėmis išleistais F. Zamelijaus kūriniais, ir Ch. Hartknocho cituotaisiais. F. Zamelijus turėjo sūnų Gottfriedą, kuris pasižymėjo kaip istorikas. Ch. Hartknochas, paskelbęs P. Dusburgiečio *Prūsijos žemės kroniką,* paaiškinimuose (*Animadversiones*) mini, kad Zamelijus parašė rankraštį *Chronicon Germanicum antiquum* (Hartknoch / Dusburg, d. III, sk. 187, p. 274); jo minimas Zamelijus turėjo būti Gottfriedas. F. Zamelijaus epigramą iš lotynų kalbos išvertė Mintautas Čiurinskas.

21. *Plenės ežeras* – Gerullio nuomone (*APON*, p. 124), tai prūsiškas vandenvardis, šaltiniuose rašytas *Playnien, Pleyn, Pleinen, Plene* (vok. Plehnen); šis ežeras buvo Ylavos apskrityje.

22. *Ežeras, [vadinamas]* Nerien, *yra keistas, jame daugiau kaip 40 salelių, iš to kilęs ir pavadinimas* – tokio ežero pavadinimo Gerullis *APON* neteikia, tačiau mano esant prūsiškos kilmės upėvardį, kuris šaltiniuose buvo rašomas įvairiai: *Nene, Nerie, Nyne,* ir ežero pavadinimą *Nerdingyn* (Gerullis, *APON*, p. 107). Čia atkreiptinas dėmesys į M. Pr. paaiškinimą, kad ežero pavadinimas *Nerien* (dab. lenk. Narie, ežeras yra netoli Marango) susijęs su iškylančiomis iš vandens salomis. V. Mažiulis aiškina, kad sausumos ruožą apibūdinantis prūsiškas žodis *Neria, nerija* reiškia „išnėrusi, iš vandens išsikišusi žemė – sala" (Mažiulis, *PKEŽ*, t. 3, p. 178).

23. Visła *[...] ties* Montauerio *iškyšuliu išsišakoja į dvi atšakas* – vietovė originale pavadinta *Montauer Spitze* – iškyšulys (dab. lenk. Mątawski cypel), ties kuriuo Vysla pasidalija į dvi atšakas – Nogatą ir Vyslą.

24. *[...]* Skerra *[...] ta upė iš tiesų vadinasi tik nuo Jurbarko iki Karaliaučiaus [...], ji painiojama su Alnos upe, kuri yra jos intakas* – M. Pr. nuomone, kitu pavadinimu – *Skerra* – buvo vadinama tik Priegliaus atkarpa. Jurbarkas – čia Jurbarkas prie Įsruties, vok. Georgenburg. M. Pr. įvairiose vietose nevienodai aiškino Priegliaus upės pavadinimus ir jos susidarymą (žr. kom. 29, 36, 43, 64).

25. Priegliaus *pavadinimas esą kilęs iš Samo žmonos Pregolos vardo* – M. Pr. plėtoja senovės prūsų valdovo Vaidevuičio mitą, pasak kurio šio valdovo sūnūs, pradėję valdyti prūsų žemes, gavo tų žemių vardus. Samas valdęs Sembą, o jo žmonos *Pregolos* vardu buvo pavadintas Prieglius. Asmenvardis yra labai artimas archajiškoms Priegliaus vandenvardžio formoms, užrašytoms istoriniuose šaltiniuose: *Pregora* (1273), *Prigora* (1302), *Pregor* (1359), *Pregoll, Pregel* (1331) (Gerullis, *APON*, p. 135; Pėteraitis, *MLT vandv.*, p. 141; Mažiulis, *PKEŽ*, t. 3, p. 346, 347).

26. *[...] žodis* Prigolla *yra prūsiškas žodis ir vokiškai reiškia* „sugulovė" – Mažiulis *PKEŽ* tokio bendrinio prūsų kalbos žodžio neteikia. Žr. 25 kom.

27. Paserija, *anksčiau dar vadinta ir* Serge – upė, įtekanti į Aistmares, dab. lenk. Pasłęka. Jos pavadinimas yra prūsiškas (Mažiulis, *PKEŽ*, t. 3, p. 223–224; Gerullis, *APON*, p. 116, 155). M. Pr. jį rašė *Passerge,* šaltiniuose aptinkamos formos: *Passaria, Passerie, Posary, Posarye, Passerge, Seria, Serige.*

28. Unguros *upė, anksčiau vadinta* Arsa, *kurią dabar prūsai ir nadruviai dėl daugybės ungurių vadina* Ungeris – Pėteraitis (*MLT vandv.*, p. 66–67) mano, kad Arsos upės lokalizacija yra neaiški, Gerullis (*APON*, p. 11) rašė ją esant Nadruvoje ir netapatino jos su Angrape (Ungura), o M. Pr., kaip ir Hennenbergeris, upėvardį *Arss* (kitaip vok. Arsen) laiko kitu upės *Angerapp*, t.y. Angrapės, pavadinimu. M. Pr. dar pridėjo, jo nuomone, nadruvių vandenvardžio formą *Ungeris.* M. Pr. ilgai gyveno

ir dirbo netoli tų vietų, tad šiuo atveju būtų galima pasitikėti jo pateiktąja upėvardžio forma, tačiau abejotinas jo tvirtinimas, kad jo laikais nadruvių kalba buvusi prūsų kalba.

29. Unguros *upė [...] išteka iš Angerburgo [apylinkių] ežerų, teka pro Kampsvykius ir Įsrutį, susiliejusi su Įsruties upe ir Alna sudaro Prieglių* – M. Pr. rašo apie Angerburgo miesto apylinkių skirtingai vadinamų ežerų grupę. Ungura išteka iš Mauro ežero. Dabar Priegliumi vadinama upė, kurią sudaro Ungura, susiliejusi su Įsrutimi. (Algio Rainio kom.)

30. *[...] bet [ten] kas nors vis netekdavo akies* – vok. *seyn aber auch stets umb ein Auge gekommen*. Ši frazė gali būti verčiamas ir „bet jei [ten] kas nors netekdavo akies". M. Pr. rankraštyje MSA parašytas neišverčiamas žodis *Ange*, o MSB rankraštyje jis pataisytas į *Auge* – liet. „akis", tad vertime šioje vietoje remtasi MSB pataisymu.

31. *Upė* Boravė *[...] teka Rūdavos link, paskui per pelkes ir į* Varsavo *ežerą* – upės *Boraven* lokalizuoti nepavyko. M. Pr. remiasi C. Hennenbergerio (*Erclerung / Der See Ströme*, p. 8) pateiktais duomenimis; galima spėti, kad tai nedidelis upelis, kuris tekėjo Rūdavos link. Gerullis (*APON*, p. 197) teikia ežerėvardį *Warssen* (1365), *Worsen* (1367), *Warschaw* (1453), XX a. vok. *Warschau-See*, Johansburgo apskrityje. Žr. 48 kom.

32. *[...] pažymėtina, jog kryžiuočiai* Vikerau *upę užtvėrė mūru, kad ji tekėtų ne į Mazovijos [pusę], o į* Drybencą – M. Pr. čia remiasi Hennenbergerio informacija (*Erkclerung / Der See Ströme*, p. 28). Pėteraičio nuomone (*MLT vandv.*, p. 180), lietuviškas upėvardžio *Wickerau* atitikmuo yra Vikrava, jis nurodo, kad ji įteka į Alną, o Gerullis (*APON*, p. 200), nurodęs vandenvardį esant prūsišką ir pateikęs užrašytas šio vandenvardžio formas *Wickerow* (1354) ir *Wickerau* (1922), upelį lokalizuoja Ylavos apskrityje, kur teka ir Dravanta (vok. Drewancz, Drewenz, Drawanta, Drywancze), dešinysis Paserijos intakas. Lenkijos karalystės geografinis žinynas (*Słownik geograficzny królestwa Polskiego*, pod red. Bronisława Chlebowskiego, t. 13, Warszawa, 1893, s. 446) nurodo istorijos šaltiniuose minimą senojoje Galindų žemėje upelį *Wiker*, *Wikker*, XIX a. vadintą *Wicker*.

33. Zirgūnos *upė* – Zirgūnos upė (šaltiniuose rašoma *Sirgune, Sirgun, Syrgen*, vok. Sorge, dab. lenk. Dzierzgoń) įteka į Drūsens ežerą.

34. *[...] Danės* (Tange) *upė* – M. Pr. rankraštyje vartoja vandenvardį *Tange*, kuris paminėtas 1576 m. Hennenbergerio Prūsijos žemėlapyje. Šaltiniuose dažniausiai pasitaiko kita forma – *Danga, Danghe, Dannge*. Lietuvių k. norminė forma yra Danė (Pėteraitis, *MLT vandv.*, p. 79–80).

35. *[...] remdamasis žodžiu* Camstigale, *reiškiančiu „avies galva"* – M. Pr. remiasi Hennenbergerio pateiktu kaimo prie Aistmarių pavadinimo paaiškinimu. Iš tiesų nurodytojo vietovardžio pirmasis sandas yra prūsų kalbos žodis *camstian* – „avis" (Mažiulis, *PKEŽ*, t. 2, p. 105 ir Toporovas, t. 3, p. 197–200). Pagal M. Pr. nurodytą prasmę, antrasis jo pateikto vietovardžio sandas nėra tiksliai užrašytas prūsiškas žodis: „galva" – prūsiškai *galwo*, Toporovas (t. 2, p. 147–150) žodžius *gallo, gallu, gallū* sieja su prūsų k. žodžiu *galwo*. Jis taip pat nurodo (Toporovas, t. 3, p. 199) įvairias kaimo prie Aistmarių pavadinimo užrašymo formas: *Kamstigall* (1515), *Kamstegallen* (1460), *Kamstigalbe* (1519), nuo XVI a. – *Camstigall*, tačiau pateikia ir kitą – Frenkelio etimologiją, kuri vietovardžio kilmę sieja su žodžiais *kamštis, kamša*.

36. Alna* *[...] ties Vėluva vadinama Priegliumi* – XX a. Alna nuo ištakos iki žiočių vadinama vienu Alnos vardu. (A. Rainio kom.) M. Pr. nuomone, Priegliumi vadinamos ne dvi, bet trys sutekėjusios upės, viena iš kurių yra Alna, ir tik nuo Vėluvos.

37. Almonie Fluß – *Almuonė, upė dar vadinama Elme, įteka į Svėnę* – Almuonė yra Įsruties dešinysis intakas, Elmona, kitaip Elmė – Alnos kairysis intakas, Svėnė yra kairysis Alnos intakas. Tad M. Pr. paaiškinimai yra supainioti ir sieja neturinčias ryšio upes. (A. Rainio kom.)

38. Almoy See – Almajas*, *ežeras* – Gerullis (*APON*, p. 9) šį ežerėvardį vadina prūsiškos kilmės ir teikia šias senąsias jo formas: *Almoyn, Almoy*. Šis ežeras yra Alnos intako Vadango baseine. (Geografinis kom. A. Rainio.)

39. Altkeikuth See – Altkeikuto* *ežeras* – šį ežerėvardį Gerullis (*APON*, p. 59) kildina iš prūsų kalbos, teikia jo formas: *Keykot* (1411, 1419), *Keykaute* (apie 1420), *Kykoyt* (1422), *Kekutte* (1507).

40. Altschnacken See – Senoji Šnekė, *ežeras* – ežero tokiu pavadinimu XX a. nėra. Upė, vadinama tiesiog *Šnekė*, iš ežero neišteka. (A. Rainio kom.)

41. Altschnack – Senoji Šnekė, *ji įteka į Šešupę* – upė, vadinama tiesiog *Šnekė*, yra Nemunyno kairysis intakas ir į Šešupę neįteka. (A. Rainio kom.)

42. Altrusse – *Senrusnė, taip pat vadinama Vorusne, Nemuno upės intakas* – Senrusnė yra senvagė ties Lazdėnais, kur Nemunas šakojasi į Giliją ir Rusnę. Vorusnė yra Pakalnės atšaka. Ji atsišakoja ties Rusnės miesteliu ir įteka į Kuršių marias. (A. Rainio kom.)

43. Angerapp – Vangrapė* *[Ungura] [...] ties Jurbarku įteka į Alną ir į Prieglių* – Ungura neįteka į Alną. Dabar laikomasi nuomonės, kad Ungura susiliejusi su

Įsruties upe sudaro Prieglių. (A. Rainio kom.) M. Pr. teiginį, jog Ungura su Įsrutimi susilieja ties Jurbarku, galima paaiškinti tuo, kad jis rašo apie truputį šiauriau Įsruties esantį Jurbarką – Georgenburgą, kuris važiuojant iš Nybudžių (kur gyveno M. Pr.) buvo šiek tiek arčiau už Įsruties miestelį.

44. Athmath – *Atmata yra Nemuno upės atšaka* – M. Pr. teiginį galima patikslinti: Atmata yra Nemuno upės šakos Rusnės atšaka. (A. Rainio kom.)

45. Austrich See – Austricho* *ežeras* – galbūt šį ežerą galima tapatinti su Alnos aukštupyje esančiu ežeru, XX a. I pusėje vok. vadintu *Ustrichsee*. (A. Rainio kom.)

46. Babient See – *Babantas, ežeras, taip vadinasi ir upė* – ežeras ir upė yra Pisos baseine. Upė liet. vadinama Babanta. (A. Rainio kom.)

47. Baldein See – Baldainių* *ežeras yra Spirdingo ežero atšaka* – pirmąjį ežerėvardį Gerullis (*APON*, p. 15) kildina iš prūsų kalbos, šaltiniuose minimas *Baldeyn* (1344) Marango apskrityje. Jis surado ir kitą panašų ežerėvardį – *Boldeyn* (1524) Zensburgo apskrityje. Spirdingo ežero pavadinimas dab. lenk. Śniardwy, liet. Sniarvai.

48. Borawen See – Boravė, *ežeras* – žr. 31 kom.

49. Causer Fluß – Kaustra*, *upė teka pro Kroicburgą* – nors M. Pr. užrašė *Causer*, tačiau neabejotina, kad tai Kaustra. Gerullis (*APON*, p. 58) upės, tekančios pro Kroicburgą, pavadinimą laiko esančiu prūsiškos kilmės ir pateikia šias formas: *Caustre, Causttere* (1329), *Kaucstirn, Caustir* (1331). XX a. pradžioje ši upė vadinta *Kauster*. Kaustra yra Pasmaros kairysis intakas. (Geografinis kom. A. Rainio.)

50. Dadey See – Dadajo* *ežeras Heilsbergo vyskupystėje* – Gerullis (*APON*, p. 25) pateikia kelias vandenvardžio formas: pagrindinę – *Dadagen* ir kitą – *Dadey* (1365). XX a. ežeras vok. buvo vadinamas *Dadey See*. Prūsų k. *dadan* – „pienas“ (Mažiulis, *PKEŽ*, t. 1, p. 171).

51. Dena – Deina*, *yra ežeras tarp* Pilceno *ir* Virbelo* *ežero, iš jo išteka Deinos upė; Deinos upė ties Rastenburgu įteka į Gubrę* – M. Pr. užrašytą vandenvardį *Dena* identifikuoti su upėvardžiu *Deina* duoda pagrindo M. Pr. nurodytos realijos; upė (vok. Deine, lenk. Dajna) yra dešinysis Gubrės intakas. (A. Rainio kom.)

52. Dema Fluß – Dėma, *upė atvingiuoja iš Žemaitijos, įteka į Miniją* – M. Pr., matyt, čia kažką supainiojo: nei tokio, nei panašaus pavadinimo upė į Miniją neįteka. (A. Rainio kom.) Galbūt tai Dėmena, bet ne Žemaitijoje, o prie Skaisgirių Mažojoje Lietuvoje (Pėteraitis, *MLT vandv.*, p. 80).

53. Dene See – Dėnės *ežeras* – taip vadinamą ežerą MSB rankraščio perrašinėtojas ir interpretatorius nurodė buvus „bei Krackerort im Memelschen“. Tai duoda pagrindo manyti, kad toks vandenvardis dar XVIII a. buvo žinomas. (A. Rainio kom.) *Krackerort* Hennenbergeris apibūdino taip: „vietovė arba iškyšuliukas Kuršių mariose“ (*Erclerung*, p. 62).

54. Dessoy See – Desajas*, *ežeras* – *Dessoy See* paminėtas Hennenbergerio (*Erclerung*, p. 9) kaip esantis Galindos žemėje (Gerullis, *APON*, p. 27). M. Pr. jį aiškiai perėmė iš Hennenbergerio.

55. Druśzen *[...]* See – Drūsinas*, *dvigubas ežeras* – Gerullis (*APON*, p. 31) pateikia vietovardį *Drusin*, ežerėvardį *Drusine*, kurio lietuviškos formos, V. Mažiulio nuomone, gali būti *Drūsinas ir Drūsuo*. M. Pr. vandenvardžio užrašymo formą, matyt, padiktavo Hennenbergerio vartotoji – *Druschen See*.

56. Eylentz See – Eilencas, *ežeras* – MSB ežeras lokalizuotas prie Vokiečių Ylavos. *Eylentz, Eilenzsee* (dab. lenk. Iławskie) yra Drvencos upės baseine (A. Rainio kom.). Pėteraitis (*MLT vietov.*, p. 149) Ylavos vietovardį interpretuoja kaip vandenvardžių *Ilija, Ylija* šaknies vedinį, tad ir ežeras galėtų būti lietuviškai vadinamas *Ylava*. V. Mažiulio nuomone, aplietuvintas ežerėvardis galėtų būti *Ylantas, Ylintas*. Čia paliekama M. Pr. užrašytoji forma.

57. Gautcke See – Gaudikės *ežeras* – MSB rankraštyje ežeras lokalizuotas Semboje prie Fišhauzeno, tai atitiktų Pėteraičio (*MLT vandv.*, p. 90) nurodytą *Gaudikės* upėvardį, tačiau M. Pr. pateikia ežerėvardį.

58. Gayl See – Gailas*, *ežeras* – MSB rankraštyje šis ežeras lokalizuotas tarp Kruglaukių ir Stradaunų. Gerullis (*APON*, p. 35) pateikia vandenvardį *Gailen, Geile*, XX a. vok. *Gehl-See* Marango apskrityje. Ši lokalizacija atitiktų MSB rankraštyje nurodytąją.

59. Gelland *See* – Galantas*, *ežeras* – MSB rankraštyje šis ežeras lokalizuotas tarp Bišburgo ir Zensburgo, dab. lenk. jez. Gielądzkie. V. Mažiulio nuomone, galimos ir kitos aplietuvintos formos: Gelantas, Gilantas, nuo prūsų k. žodžio *gillin* – „gilus“ (Mažiulis, *PKEŽ*, t. 1, p. 363).

60. Geil See – Gailas*, *ežeras labai žuvingas* – MSB rankraštyje jis lokalizuotas tarp Lybemiūlės ir Vokiečių Ylavos, t.y. kitoje vietoje nei *Gayl* ežeras (žr. 58 kom.).

61. Guber Fluß – *Gubrė, upė, išteka iš to paties pavadinimo ežero netoli Reino, teka pro Rastenburgą, ties Liuneburgu įteka į Caino upę* – Gubrė yra Alnos dešinysis intakas, o ne įteka į Cainą (vok. Zaine). Pastaroji įteka į Gubrę. (A. Rainio kom.)

62. Jadiae Fluß – Jadija, *upė pasienyje su Lietuva* – MSB rankraštyje nurodoma, kad ši upė tekėjusi prie Lazdėnų, M. Pr. teigia, kad ji yra pasienyje su Lietuva. Pagal Pėteraitį (*MLT vandv.*, p. 91), upė, vok. rašoma *Jäge, Gäge,* vadintina *Gėge.* Kadangi M. Pr. teiktoji rašyba skiriasi, paliekama jo užrašytoji forma.

63. Inster Fluß – Instre* *[Įsrutis], upė* – M. Pr. du kartus įrašė upėvardį *Inster,* upę apibūdino kitoje vietoje (žr. 64 kom.). Pėteraičio nuomone (*MLT vandv.*, p. 97–98), vok. rašytas *Inster, Instrud* upėvardis turi kelias lietuviškas formas – *Įsra, Įsrutis, Įstra* ir kt., kurios skiriasi kilmės laiku ir daryba. Tai tos pačios upės skirtingi pavadinimai. Mažiulio nuomone, aplietuvinta forma turėtų būti *Instre.*

64. Inster Fluß – Instre* *[Įsrutis], prie Ragainės, susiliejusi su Geldapės upe ir Alna virsta Priegliumi* – M. Pr. netiksliai apibūdino Įsruties upę (žr. 29, 36, 43 kom.); anksčiau jis teigė, kad Prieglių sudarė Alna, Įsrutis ir Ungura, o čia vietoj Unguros klaidingai įrašė Unguros dešinįjį intaką – Geldapės upę. (A. Rainio kom.)

65. Kalben See – Kalvio* *ežeras* – Gerullis (*APON*, p. 53) pateikė skirtingas vandenvardžio formas: *Kulwen* (1384), *Calben See* (1388), *Kalve* (apie 1420) ir nurodė XX a. I pusės formą *Kalben-See* (Ortelsburgo apskrityje). V. Mažiulio nuomone, aplietuvinta forma būtų *Kalvys.*

66. Karbin Fluß – Karbė* [Karvė*], *upė* – Gerullis (*APON*, p. 56) pateikia upėvardį *Carbeyne,* kurio lokalizacija atitinka M. Pr. teikiamą. V. Mažiulio nuomone, aplietuvinta forma galėtų būti *Karbė, Karvė,* reiškianti „kreiva upė" (Mažiulis, *PKEŽ*, t. 3, p. 309–310).

67. Kauke Fluß – *Kaukė, upė, iš Gilijos teka į Rusnę* – Kaukės upė iš tiesų tekėjo į Rusnę. Po Rusnės sureguliavimo darbų išnyko. (A. Rainio kom.)

68. Kekowa See – Kekavo* *ežeras* – Gerullis (*APON*, p. 59) pateikia šias vandenvardžio formas: *Keykot, Keykaute, Kykot, Kekutte,* XX a. I pusėje – *Keikuth.* Paliekama M. Pr. užrašytoji vandenvardžio šaknis.

69. Kirschen Fluß – Kirsna*, *upė* – Gerullis (*APON*, p. 64) pateikia *Kirsin Fluss,* t.y. „Juodoji upė", ir ežerėvardį *Kirsen* (1344), pr. *kirsna* – „juodas" (Mažiulis, *PKEŽ*, t. 2, p. 198–199).

70. Kukling See – Kukulingo* *ežeras* – Gerullis (*APON*, p. 75) teikia šias vandenvardžio formas: *Cuculing, Cuculnyk* (1352), o Hennenbergeris (*Erclerung*) – *Kuckelnige.*

71. Lais See – Laiso* *ežeras* – Gerullis (*APON*, p. 81) pateikia vandenvardį *Layson See,* XX a. vok. *Laisser See,* ir pievos pavadinimą *Laysen.* V. Mažiulio

nuomone, šis vandenvardis reiškia molingą ežerą, kadangi pr. *layso* reiškia „molija, molžemis“ (*PKEŽ*, t. 3, p. 29).

72. Lang-Kuck See – Ilgasis Kuko* *ežeras* – MSB rankraštyje nurodyta, kad šis ežeras yra Angerburgo apylinkėse. Gerullis nurodo Paserijos upės brastos pavadinimą *Kuke*, *Cucenbrast* (*APON*, p. 75). Vandenvardis išvertus iš prūsų kalbos reikštų „Ilgasis velnio ežeras“ (Mažiulis, *PKEŽ*, t. 2, 295–296).

73. Lik Fluß – Likė, *upė* – M. Pr. čia ir toliau iš eilės labai panašiai užrašė tris vandenvardžius: *Lik, Likker-Ort See, Lick*, nors tai yra skirtingi vandenys. Tikėtina, kad čia M. Pr. užrašytoji *Lik* yra Likė (vok. rašyta *Licke*) netoli Įsruties, Salutės intakas (Pėteraitis, *MLT vandv.*, p. 117).

74. Lick [!] – Lykas – didžiausia tikimybė, kad taip M. Pr. užrašė ežero ir upės pavadinimą, kuris liet. yra Lykas, Lukas, o lenk. Ełk.

75. Maurß Fluss – Maura*, *upė* – nėra abejonių, kad šioje vietoje M. Pr. tekste yra korektūros klaida, turėtų būti *Maurs Fluss*. Upė Maura yra prie Labguvos, Gerullis (*APON*, p. 96) pateikia formas *Mawra* (1318), *Maure* (1327).

76. Miegla Fluß – Miegla, *upė* – toks vandenvardis nežinomas. M. Pr. greičiausiai rašo apie apylinkę tarp Gardamo ir Katyčių (A. Rainio kom.).

77. Napelger See – Napelgerio *ežeras* – išlaikoma M. Pr. pateikta vandenvardžio forma. Galbūt šį ežerą galima identifikuoti su Gerullio (*APON*, p. 106) paminėtu, tačiau nelokalizuotu *Nauperyn See*.

78. Passerye Fluß – *Paserija, upė, prasideda pievose netoli Hohenšteino, tekėdama kerta* Šerino* *ežerą* – Gerullis (*APON*, p. 180, 155) nurodo du prūsiškos kilmės vandenvardžius: *Szeres* (1522), XX a. I pusėje vadintą vok. *Seehren* (Rozenbergo apskrityje), ir *Seringe* (1331, 1335), *Serung* (1414), o XX a. I pusėje – *Sarong See* netoli Hohenšteino. M. Pr. rėmėsi C. Hennenbergeriu (*Erclerung / Der See Ströme*, p. 20), kuris ežerą vadino *Schern See*.

79. Pregel Fluß – *Prieglius [...] prasideda prie Vėluvos* – dabar Priegliaus pradžia laikoma susiliejusių Įsruties ir Unguros upių tėkmė nuo Įsruties miesto. (A. Rainio kom. Žr. 29, 64 kom.)

80. Ruß Fluß – *Rusnė, upė [...] turi daug atšakų: Akmeną, Širvintą, Vorusnę, Naikupę,* Teupę, *Rusnę,* Kalanipę, Takiššiogį, *Ulmą, Bundulupę,* Šladą, Štilbeką, *Atmatą* – šiuo metu Rusnė po vagos sureguliavimo turi dvi šakas – Atmatą ir Skirvytę, pastaroji šakojasi į Pakalnę ir Rusnaitę. Kai kurie iš M. Pr. paminėtųjų vandenų yra Rusnės saloje, kai kurie visai išnykę. Dalį paminėtų vandenvardžių M. Pr. perė-

mė iš Hennenbergerio (*Erclerung / Der See Ströme*, p. 7, 13, 22, 21, 24, 28), kuris mini: *Kalampe, Neucupe, Ulmis, Tazastzagis, Stilbek, Atmat, Theupis. Šladą* galbūt galima sieti su Sklada (Pėteraitis, *MLT vandv.*, p. 156).

81. Sargen See – Saro* [Zargeno] *ežeras* – Gerullis (*APON*, p. 152) pateikia šias prūsiškos kilmės vandenvardžio formas: *Sargin-See, Saugen See, Sargen*, XX a. vok. *Sorgen-See* Rozenbergo apskrityje. MSB rankraštyje šis ežeras lokalizuotas ten pat. V. Mažiulio nuomone, aplietuvinta forma galėtų būti *Saro* ežeras.

82. Satup See – Satupio *ežeras Žemaitijoje* – nei Satupio, nei Šatupio ežero pavadinimo Žemaitijoje A. Vanagas (*Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius, 1981) nenurodo, yra toks upėvardis prie Kruonio, tačiau M. Pr. rašo ne apie tas vietas. Šią informaciją M. Pr. pateikia remdamasis Hennenbergeriu (*Erclerung / Der See Ströme*, p. 19–20).

83. *Stilbeck* – Štilbeko *upė, Rusnės atšaka* – dabar tokios Rusnės atšakos nėra (A. Rainio kom.), šiuo metu žinynai vandenvardžio nežymi. Apie *Štilbeką* Hennenbergeris rašė, kad juo plaukią laivai, kai negalį praplaukti Gilija (*Erclerung/ Der See Ströme*, p. 21). Žr. 80 kom.

84. Ubeling See – Ubelingo *ežeras. Taip pat* Verlohren Wasser – MSB rankraštyje vandenvardžiai lokalizuoti tarp Reino ir Stradaunų ir netoli Elbingo. Antrojo vandenvardžio reikšmė yra „Dingęs vanduo".

85. *Prūsijoje besiveisiančių ir pagaunamų žuvų sąrašas* – daugelio M. Pr. pateiktų žuvų pavadinimų lietuviškus atitikmenis nustatė Rimtis Lukša ir dr. Egidijus Bukelskis. Tų žuvų pavadinimai, kurių nepavyko nustatyti, vertime paliekami originalo kalba.

86. *[...] Nadruvoje, Skalvoje (taip dabar vadinasi lietuviški valsčiai)* – M. Pr. senovės Prūsijos žemių pavadinimus priskyrė lietuviškiems valsčiams. Nuo 1618 m. Prūsijos kunigaikštystės teisiniuose dokumentuose lietuvių gyventoji teritorija buvo vadinama keliais pavadinimais: Lietuvos provincija (Provinz Litthauen), Lietuviška apygarda (Littauischer Kreis), Lietuva (Litthauen) ir Lietuviški valsčiai (Litthauische Aembter); naratyviniuose šaltiniuose – Prūsų Lietuva, Mažoji Lietuva (A. Matulevičius, *Mažoji Lietuva XVIII amžiuje*, Vilnius, 1989, p. 6). Valsčius apėmė žymiai mažesnę teritoriją nei žemė, pvz., Ragainės, Tilžės ir kt. valsčiai buvo senovės Prūsijos Skalvos žemės teritorijoje.

87. *Kai kuriose Prūsijos vietose yra nitrio, vitriolio šaltinių* – M. Pr. rašo apie dabar nežinomos cheminės sudėties gamtinės prigimties skysčio šaltinius. Plačiau žr. M. Pr., *Prūsijos įdomybės*, t. 1, kom. 5, p. 639.

88. *Didžiausi iš [...] raistų yra: Kakšių bala,* Znaimas, *Seilava* – dviejų minimų vandenvardžių yra nustatytos tradicinės lietuviškos formos: Kakšių bala (*LTV*, p. 121) ir Seilava (Pėteraitis, *MLT vandv.*, p. 152). *Znaimo* raisto lokalizuoti nepavyko, vandenvardis rašomas taip, kaip jį užrašė M. Pr.

89. *Apie Sasavos žemelę* – šaltiniuose minimi keli toponimai *Sassowia, Sassow*, lokalizuotini skirtingose vietose. *Sassow* (1333) ir *Sassio* (1405) Pėteraitis (*MLT vietov.*, p. 346), remdamasis Gerulliu (*APON*, p. 152), lokalizuoja Semboje ir teikia lietuvišką norminę formą *Sasava*. P. Dusb. (Hartknoch / Dusburg, d. III, sk. 182) mini *Sassowia* – skalvių, o ne sembų pilį. M. Pr. šiuo vardu vadina skalvių pilį ir teritoriją Skalvos ir Nadruvos žemių paribyje prie Žąsupės. Žr. M. Pr., *Prūsijos įdomybės*, t. 1, kom. 28, p. 643. MSB paaiškinimuose ji lokalizuojama Pamedėje.

90. *[...] į Saldavos [žemę]* – M. Pr. remiasi P. Dusb., kuris Saldavą (originale *Solidow*) lokalizavo Notangos žemėje netoli Kroicburgo (originale *Cruceburgk*) pilies (Dusb., *PŽK*, d. III, sk. 130(125), p. 166; *SRP*, t. 1, p. 115). P. Dusb. aiškiai neapibūdina, kas yra Saldava, iš konteksto galima numanyti, kad ją laiko teritorija, tačiau M. Pr. ją įvardija kaip žemę.

91. *[...] į ją [krivio tėvoniją] [žmonės] susijungė jurisdikcijos ir tikėjimo pagrindu ir sudarė gana didelę imperiją* – M. Pr. nuomone, senovės Prūsija buvo plačias žemes aprėpianti Krivio imperija, į kurią, kaip jis toliau aiškina, įėjo Mazovija, Žemaitija, Lietuva, Rusia, Kuršas, Livonija.

92. *Mes remsimės Dusburgiečiu, kaip vyriausiu ir sąžiningiausiu autoriumi* – M. Pr. motyvuoja, kodėl jis šioje knygoje iš tiesų daug remiasi P. Dusb. veikalu *Chronica terrae Prussiae* (*Prūsijos žemės kronika*). Vyriausiu jį vadina dėl to, kad iš tiesų Petras Dusburgietis (XIII a. pabaiga – XIV a. pirmasis trečdalis) buvo vienas pirmųjų žinomų autorių, rašiusių apie senovės Prūsiją, jos nukariavimą, Vokiečių ordino veiklą prūsų žemėse. P. Dusb. kroniką pirmą kartą publikavo Ch. Hartknochas (*Petri de Dusburg, Ordinis Teutonici sacerdotis Chronicon Prussiae [...], item Dissertationes XIX [...]*, Jena 1679) kaip tik tuo metu, kai M. Pr. rašė savo veikalą. M. Pr. naudojosi ir paskelbtu P. Dusb. kronikos tekstu, ir Ch. Hartknocho komentarais *Animadversiones.*

93. *[...] Plikoji Barta* – vienuoliktąją iš P. Dusb. išvardytų (d. III, sk. 3) senovės prūsų žemių Bartą sudariusios dvi Bartos – Barta ir Plikoji Barta (*Bartha et Plicka Bartha*), kitaip dar vadinamos Didžiąja ir Mažąja Barta. Pats M. Pr. paaiškino, kad Barta buvo padalyta į tris sritis: Didžiąją, Mažąją ir Plikąją Bartas. Plikoji Barta lokalizuojama Alnos aukštupio dešiniajame krante tarp Bartenšteino ir Alenšteino (žr. R. Batūros sudarytą žemėlapį-schemą „Petro Dusburgiečio *Prūsijos žemės kronika*, regionas, vietovės, įvykiai (iki 1330 m.)“, pateiktą kn.: P. Dusb., *PŽK*).

94. *[...] pagal pirmojo prūsų karaliaus Vaidivuičio sūnus, kurių buvę dvylika, būtent:* Chelmas, Pomezas, Ogas, Varmas, Natangas, Saimas, Naidras, Šlavas, Sudas, Galindas, Bartas ir Litvas, *kurį kai kas vadina* Litlifu – M. Pr. interpretuoja Vaidivuičio mito siužetą, pagal kurį aiškinami senovės prūsų žemių pavadinimai. M. Pr. teikdamas Vaidivuičio mitą primena, kad jis nesilaiko „senųjų autorių, kurių raštų dar buvo išlikę praėjusiame amžiuje", požiūrio, jog Vaidivuičio sūnų vardais buvusios pavadintos senovės prūsų žemės, jis manąs, kad atvirkščiai – sūnūs gavę vardus nuo jų valdytų žemių. Apie šiuos mitinius asmenis daugiausia rašoma III ir XIII knygose, tačiau kai kurie asmenvardžiai jose rašomi skirtingai. Toliau juos išvardijant skliaustuose pateikiamos XIII knygos turinyje (M. Pr., *Prūsijos įdomybės*, t. 1, p. 404–405) užrašytos formos, jeigu jos skiriasi. Taigi susiejami: *Chelmas* su Kulmo (lot. Colm, Culm, lenk. Chełm) žeme, *Pomezas* su Pamede (lot. Pomesania), *Oggas* (*Hoggus*) su Pagude (lot. Pogesania), *Warmas* su Varme (lot. Varmia), *Natangas* su Notanga (lot. Nattangia), *Saymas (Samus)* su Semba (lot. Sambia), *Naidras* (*Nadrawus*) su Nadruva (lot. Nadrovia), *Schlavas (Zalawus)* su Skalva (lot. Scalovia, kitaip Schalawonia), *Sudas* su Sūduva (lot. Sudovia), *Galindas* su Galinda (lot. Galindia), *Barthas* su Barta (lot. Barta) ir *Litvas (Lietwas)*, kitaip *Litliphas*, su Lietuva. Tuo mitu M. Pr. pagrindžia savo požiūrį, kad pirmojo (legendinio) senovės Prūsijos karaliaus laikais Lietuva priklausiusi Prūsijai.

95. Culmia *kai kas sieja su žodžiu* Kulis, *reiškiančiu „pajuodę grūdai"* – M. Pr. pateikia vieną iš, jo manymu, galimų vietovardžio *Culmia* etimologijų, prieš tai paaiškinęs, kad senovės prūsų žemių pavadinimus galima kildinti iš prūsų ir lietuvių kalbų; pasak jo, žodis *Kulis* vokiškai reiškiąs „Brand in Korn" – t.y. javų ligą, dėl kurios grūdai pasidaro juodi, kaip sudegę. Tokią pačią žodžio *kulė* prasmę – vieną iš daugelio – teikia ir *LKŽ* (t. 6, p. 824–825): javų ligos pažeistose varpose esantys juodi grūdai. Pats M. Pr. Kulmo žemės pavadinimą kildina iš Kulmo miesto pavadinimo.

96. *[...]Mazovijos kunigaikštis Konradas šią žemę 1226 [!] metų gegužės 29-ąją padovanojo* – M. Pr. rašo apie 1229 m. gegužės 29 d. Mazovijos kunigaikščio Konrado donaciją Vokiečių ordinui – Kulmo žemės dovanojimą. Iš tiesų Konrado ir Vokiečių ordino susitarimas įvyko anksčiau, pirmasis žinomas Konrado dovanojimas datuojamas 1228 m. balandžio 23 d., tada Vokiečių ordinas gavo valdyti tiksliau neapibrėžtą Kulmo žemės teritoriją ir Orlavos kaimą (*PUB*, t. 1, d. 1, Nr. 64, p. 47). 1229 m. gegužės 29 d. sutartis patvirtinusi metais anksčiau Vokiečių ordinui užrašytų teritorijų priklausymą jam, tačiau istoriografijoje vyksta ginčas, ar 1229 m. gegužės 29 d. užrašymas yra tikras. E. Gudavičiaus nuomone, šis raštas turįs falsifikato požymių (E. Gudavičius, *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*, Vilnius, p. 57, 178).

97. *Buvo pastatyta [...] pilių, [...] kaip antai:[...]* Šlemo, Poto, *Grodeko, Starigrodo, kuris dabar vadinasi Althauzas* – M. Pr. mini seniausius žinomus prūsų įtvirtinimus. Starigrodas – dab. Starogród Chełmiński arba Stare Chełmno, Ordino laikais vadinta Althaus-Kulm, buvo Ordino pilis, komtūrija (Biskup, Labuda, *DZKwP*, p. 592). *Poto* vietovardį M. Pr. greičiausiai rekonstravo iš *Potterberg* – buvusios pilies prieš dab. Gniewą (Biskup, Labuda, *DZKwP*, p. 247). Lenkiškai pavadinta *Grodek* sena prūsų pilis ant aukšto Vyslos kranto. Žinoma, kad joje prūsai XI a. gynėsi nuo lenkų, 1234 m. ją nukariavo Vokiečių ordinas. Pirmojo prūsų sukilimo metu prūsai kartu su sąjungininku Sventopelku trumpai buvo atsiėmę pilį. Vėl paimtą pilį Ordinas apie 1260 m. sutvirtino mūru, vokiškai ją vadino *Graudenz* (dab. lenk. Grudziądz), ji buvo Ordino komtūrijos centras, joje buvo Ordino brolių konventas. Graudenco pilis buvo šeštoji iš akmenų perstatyta pilis senovės Prūsijos žemėse po Althauzo-Kulmo, Elbingo, Balgos, Kristburgo ir Torunės (Borchert, *Burgenland*, p. 31–33).

98. *[...] galima pasiskaityti 1222 metų rugpjūtį pateiktame Kulmo žemės užrašymo dokumente* – M. Pr. rašo apie 1222 m. rugpjūčio 5 d. Loncko (*Lonyz*) sutartį. Sutarties sudarymo vieta *Lonyz* istoriografijoje ilgai buvo nelokalizuota. Tomaszas Jasiński nustatė, kad tai yra dab. lenk. Lońck („Okoliczności nadania ziemi Chełmińskiej krzyżakom 1228 roku w świetle dokumentu Łowickiego", in: *Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XVII w.*, Toruń, 1992, s. 151; už informaciją dėkoju S. Rowellui). Šia sutartimi Mazovijos kunigaikštis Konradas Prūsijos vyskupui Kristijonui užrašė pilių ir kaimų. Sutartį pasirašant dalyvavo Gniezno arkivyskupas, Krokuvos, Poznanės, Kujavijos, Vroclavo ir Lebos vyskupai, Krokuvos kunigaikštis Lešekas Baltasis, Žemutinės Silezijos kunigaikštis Henrikas Barzdotasis ir daug žemesnio rango valdovų, didikų (*PUB*, t. 1, d. 1, Nr. 41, p. 27–32). 1222 m. sutartį pasirašiusiems karo veiksmais pavyko išstumti prūsus iš Kulmo žemės, o Loncko sutartis formavo vyskupo valdą Kulme kaip operatyvinę bazę tolesnėms kovoms su prūsais, tačiau pats vyskupas kariuomenės neturėjo (E. Gudavičius, *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*, p. 52, 56).

99. *[...] pateikiama originalo tvarka su įkūrimo metais* – neaišku, kurią iš Ordino kronikų M. Pr. čia vadina originalu. Dauguma M. Pr. tekste išvardytų pilių ir jų pastatymo datų tokiu pačiu principu yra surašytos ir S. Grunau kronikoje, tačiau M. Pr. pateikiamos datos skiriasi ir nuo S. Grunau nurodytųjų, ir nuo dabar istoriografijoje priimtųjų. Galimą neatitikimą paaiškino pats M. Pr. §7: šaltiniuose painiojamos įkūrimo, pirmojo ir antrojo pastatymo (po sugriovimų) ir perstatymo datos. M. Pr. pateiktos datos čia nekomentuojamos.

100. *[...] pavadinimas kilęs iš prūsiško žodžio* Pomesiu, *t.y.* desero, -ere, *„palikti"* – Mažiulis *PKEŽ* tokio prūsiško žodžio ir tokia prasme, kokią nurodo M. Pr., neteikia.

101. *Pamedės teritorijai iki Ordino priklausė šios žemės: Kvedenava,* Prausteras, Droganas, *Mukera,* Rogosnas, Canteras, Reisenas *arba* Resinas *[...], taip pat* Boltovas, Vezas, Nargoltovas – M. Pr., remdamasis P. Dusb., M. Jerošinu, S. Grunau, nekartodamas jų teiginių mechaniškai, bando rekonstruoti iki Ordino nukariavimų Prūsijos žemėse buvusias teritorijas. M. Pr. žemėmis (tiksliau – žemėmis siaurąja prasme, t.y. žemių sudedamosiomis dalimis, žemelėmis) vadina prūsų pilaičių gintas teritorijas, o jų pavadinimus rekonstruoja pagal P. Dusb., M. Jerošino paminėtų pilių, pilaičių, vietovių, upelių vardus, kuriuos kronikininkai pateikia pasakodami apie Pamedės ir kt. žemių nukariavimą. Dalį jų P. Dusb. mini kaip teritorijas (valsčius): Kvedenavos, Reisių (Dusb., *PŽK,* d. III, p. 92–94, 136, 143 ir kt.). P. Dusb. paminėjo bevardes pilaites prie upelių ar ežerų, o M. Pr., remdamasis pateiktais vandenvardžiais, rekonstruoja žemelių pavadinimus, pvz.: Mukeros žemelę rekonstruoja, remdamasis P. Dusb. minima bevarde pilaite prie Mukeros upės (P. Dusb. *Mockera, Muckir,* lenk. ež. Mokre, d. III, sk. 14), Vezą – greičiausiai remdamasis P. Dusb. žinia apie pilaitę prie Veisikos (P. Dusb. *Weseca, Weiske,* d. III, sk. 169(164)) upelio. Dalies vietovardžių tokia forma, kokią pateikė M. Pr. (pvz., *Nargoltow, Boltow*), P. Dusb. nemini, jiems identifikuoti reikia specialių studijų.

102. *[...] apie tai įžymusis Fried[ericas] Zamelijus yra parašęs tokį posmą* – žr. 20 kom. Eiles iš lot. k. išvertė Mintautas Čiurinskas.

103. *Jai [Varmei] taip pat priskiriami* Glottinen – M. Pr. minimus *Glottinen* galima identifikuoti su P. Dusb. minima Glotava (*territorium Glottowiae*, Jerošino *Glottow*, dab. Glotovo) (Dusb., *PŽK*, d. III, sk. 275(268), p. 241), valsčius lokalizuojamas į vakarus nuo Alnos aukštupio. XX a. istoriografija šią teritoriją buvo linkusi priskirti Pagudės, o ne Varmės žemei (žr. R. Batūra, Paaiškinimai, p. 420).

104. *[...] kilęs iš prūsiško žodžio* Netangus – Mažiulis *PKEŽ* tokio prūsiško žodžio neteikia.

105. *[...] [Notangoje] buvo:* Huntaw, *Pakarviai, Romuva*, Witige, *Saldava, Gerkiai,* Beselaite – M. Pr. Notangos žemės teritorijų rekonstrukcija. Žr. 101 kom. Dalies M. Pr. paminėtų vietovardžių identifikacija nekelia abejonių: *Huntaw* galima identifikuoti su P. Dusb. *Gundow* (Hartknoch / Dusburg, d. III, sk. 74, p. 180), vėliau *Gundau* (Gerullis, *APON,* p. 47) Vėluvos apskrityje, aplietuvinta forma Gundava; Pakarviai (Hartknoch / Dusburg, d. III, sk. 86 minima vietovė *in Pokarwis*, Jerošino – *zu Pocarwen*) – mūšio vieta, lokalizuojama į pietryčius nuo Brandenburgo (R. Batūra, Paaiškinimai, p. 340, 385); Saldava – P. Dusb. mini Saldavos valsčių (*Solidow,* vėliau *Solldau,* Hartknoch / Dusburg, d. III, sk. 125, p. 223); Gerkiai (*Geriken*) – P. Dusb. (Hartknoch / Dusburg, d. III, sk. 128, p. 226), Jerošinas (*SRP*,

t. 1, p. 456) mini *Gerkin* prekyvietę Notangoje; *Beselaite* – Bysleida (*Beseleda,* vėliau *Beisleiden*, Hartknoch / Dusburg, d. III, sk. 169, p. 260); *Romowe* – Ramuva, tačiau vietovės *Witige* identifikuoti nepavyko. Gali būti, kad M. Pr., remdamasis Hennenbergerio informacija (*Erclerung*, p. 330) apie sąjungininkus „Locteką iš Lenkijos", „Gedeminą iš Lietuvos" ir „Wittigeną iš Žemaitijos", puolusius Notangą, iš asmenvardžio Wittigenus padarė vietovės pavadinimą *Witige.*

106. *Kraštas, vadinamas Semba, [...] suskirstytas į kelias teritorijas, keletą iš jų mini Petras Dusburgietis,* kaip antai: *[...]* Kamien [!] – vietovė *Kamien* yra ne Semboje. M. Pr. MSB rankraščio perrašinėtojas ar taisytojas teisingai ištaisė vietovardį į *Kaym,* t.y. Kaimė.

107. *[...] aprašyti šie miestai ir pilys [...]: Karaliaučiaus pilis pastatyta 1255 metais, Senamiestis – 1255 m., Lyvėnikė – 1256 m., Knypava – 1380 m.* – Karaliaučiaus pilis buvo pradėta statyti 1255 m. ir pavadinta *Königsberg*, o Senamiestis (Altstat), Lyvenikė (Löbenicht) ir Knypava (Kneiphof) pradėjo statytis kaip priemiesčiai, bet Senamiestis gavo Kulmo privilegiją 1286 m., Lyvenikė – 1300 m., Knypava – 1327 m. Jie visi kurį laiką buvo laikomi atskirais miestais, visų trijų bendri miesto nuostatai buvo suteikti 1394 m., jie sudarė bendrus miesto teisės pagrindus.

108. *[...] vardu* Gedune Candin – M. Pr. remiasi P. Dusb. kronika (d. III, sk. 71(70)), kur rašoma apie sembų pavergimą: „Susitaikius Čekijos karalius nuvedė savo kariuomenę iki Balgos pilies, kur broliai pasistengė surasti vieną seną vyrą, vardu Gedūnas, Visigaudo iš Medenavos tėvą, kilusį iš tos jų šakos, kuri vadinama Kandeimu" (originale – *Candeym,* Hartknoch / Dusburg, p. 174). Pastarąją pavardę M. Pr. ar jo rankraščio perrašinėtojas akivaizdžiai iškreipė.

109. *[...]* Nadruva, *šį pavadinimą [...] galima kildinti iš dalies iš [žodžio]* Nudrobu, *kuris reiškia prekybą linais, iš dalies {iš}* Nadrawiu, *kuris vartojamas prūsų kalboje [nusakyti] laukinių bičių medaus kopinėjimui* – pirmojo žodžio *nudrobu* M. Pr. nevadina prūsišku, Mažiulis (*PKEŽ,* t. 4, p. 164) jo neteikia; *LKŽ* (t. 2, p. 738–740) pateikia kelis žodžius su šaknimi *drob-* : *drobė* (šukuotų linų audeklas), *drobinas* (drobinis audeklas), *drobinis* (audeklas iš linų), *drobynos* (kopėčios, vežimo šoninė tvorelė), tačiau žodžio *nudrobiu* neužregistravo. Svarstydamas Nadruvos kraštovardžio etimologiją, K. Būga atsargiai kėlė hipotezę, kad jis galėjo būti sudarytas iš „Ant-dravė", kur *drave* yra prūsiškas žodis. Šią etimologiją paneigė Mažiulis (*PKEŽ*, t. 3, p. 164–165), tačiau jis pateikia prūsiškus žodžius *drave,* sietiną su liet. *drevė* – „uoksas, uoksinis avilys", ir *drawine* – „drevinis kubilas" (Mažiulis, *PKEŽ*, t. 1, p. 223–225).

110. *[...] Petras Dusburgietis vadina* Castellaniae *[kaštelionijomis]* – M. Pr. nurodytose P. Dusb. kronikos vietose yra minimi kaštelionai, pvz., „pater Maudelonis castellanus de Wilow" (Hartknoch / Dusburg, d. III, sk. 175(170); *SRP*, t. 1, p. 131), bet ne administracinis vienetas *kaštelionija*.

111. Ottolicho *kaštel[ionija]* – M. Pr. remiasi P. Dusb. informacija apie Nadruvos žemės nukariavimą, kurioje minima pilis *Otholichia* (Hartknoch / Dusburg, d. III, sk. 177(172)), bet ne kaštelionija. M. Pr. rašo jau apie kaštelionijas, kaip administracinius Prūsijos vienetus. Gerullis vietovę *Ochtolite*, kitaip *Auclithen* (1368), *Auckolite* (1380) tapatina su vietove *Auglitten* (*APON*, p. 110) Frydlando apskrityje.

112. [...] *nes prūsų kalba* Sała *reiškia* salą arba rėvą – Mažiulis *PKEŽ* tokio prūsiško žodžio neteikia.

113. *Ten senovės prūsams priklausė [...] teritorijos ir pilys, keletas iš jų minimos Dusburgiečio, kaip antai: Ragainė, Ramija, Labguva,* Stinega, Sareka, Surbanis, *ten pat* Sweisdeta, *ten pat* Swedeta – M. Pr. remdamasis P. Dusb. *Prūsų žemės kronikoje* (d. III, sk. 182(177), 183(178), 184(179), 185(180), 186(181), 188(183)) minimais vietovardžiais ir asmenvardžiais rekonstruoja senovės prūsų piliavietių pavadinimus. Antai P. Dusb. rašo, kad „brolis Ditrichas, [...] netikėtai patraukęs link pilies, stovėjusios toje vietoje, kur dabar yra Ragainės (*Raganita*) pilis, ją užpuolė" (Dusb., *PŽK*, d. III, sk. 182(177), p. 192–193); M. Pr. neabejodamas prūsų pilį vadina *Ragaina* – Ragaine. Taip pat P. Dusb. mini Ramijos (*Ramige,* Dusb., *PŽK*, d. III, sk. 183(178)), Sarkų (*Sarecka*, *Sareka,* Dusb., *PŽK*, d. III, 186(181)) skalvių pilis; apie Sarkų pilį P. Dusb. kronikoje originalo kalba rašoma: „[...] vir potens, qui nomen Sarecte Scalowita, castellanus in castro *Sareka,* a nomine suo dicto, de illa parte Scaloviae, quae tangit terram Lethoviae" (Hartknoch / Dusburg, d. III, sk. 181, p. 267). Labguvą (*Labegowe)* P. Dusb. vadina „brolių pilimi", bet M. Pr. neabejoja, kad tuo pačiu pavadinimu buvo vadinta ir sembų pilis. Kitus išvardytus pilių pavadinimus M. Pr. rekonstravo iš P. Dusb. paminėtų skalvių didikų, karo vadų asmenvardžių: iš *Stinegota* (185(180)), *Surbanis*, *Swisdeta* ir *Swedeta* (Hartknoch / Dusburg, p. 169) M. Pr. padaro vietovardžius: *Stinega, Surbanis*, t.y. „Surbano pilis", *Sweisdeta* ir *Swedeta.*

114. *Petr[as] Dusburgietis Sasavą aiškiai vadina „skalvių pilimi arba kaštelionija"* – Ch. Hartknocho paskelbtame P. Dusb. *Prūsijos žemės kronikos* tekste ši vieta skamba taip: „Frater Conradus de Tierberg Magister [...] congregato exercitu [...] circa castrum Scalowitarum Sassoviam convenerunt" (Hartknoch / Dusburg, d. III, sk. 182, p. 168–169); šio teiginio pabaigą galima versti dvejopai: „„[...] netoli skalvių pilies įžengė į Sasavą" arba „[...] atitraukė prie Sasavos skalvių pilies" (Dusb., *PŽK*, d. III, sk. 187(182), p. 195).

115. *[...] po Conrado V von Erlichshauseno mirties* – Conradas von Erlichshausenas (Conrad von Erlichshausen, Conrad von Erlichhusen, Erlingshausen) buvo Ordino didysis magistras 1441–1449 m. M. Pr. jį vadina penktuoju, matyt, įskaičiuodamas Conradą von Feuchtwangeną, kurio valdymo metai istoriografijoje nurodomi skirtingi: 1290–1297 (Voigt, *Namen-Codex*, p. 1) ir patikslinti – 1291–1296 (Biskup, Labuda, *DZKwP*, p. 154). Kai kurie šiuolaikiniai vokiečių istorikai jį laiko ketvirtuoju Conradu po Conrado Zollnerio von Rothensteino (1382–1390), Conrado von Wallenrodo (1391–1393) ir Conrado von Jungingeno (1394–1407), kadangi Conradą von Feuchtwangeną priskiria prie krašto magistrų (Borchert, *Burgenland*, p. 285).

116. *Jeigu tą žodį* Sossaw *aiškintume remdamiesi prūsų kalba, jis reiškia sausą, tuščią kraštą* – Gerullis (*APON*, p. 152) teikia vietovardžio formą *Sassow, Sassio*, XX a. I pusėje *Sassau*, tačiau etimologijos nesieja su kuriuo nors bendriniu prūsų kalbos žodžiu.

117. *[...] Ordino arba Didžiojo magistro kronika iš garsiųjų Karaliaučiaus Wallenrodų* ir *Tettau bibliotekų* – M. Pr. nurodo tiksliau neapibūdintą Ordino kroniką ir Didžiojo magistro kronikas. Žinomos dvi Didžiųjų magistrų kronikos: Senesnioji, parašyta XV a. I pusėje, ir Naujesnioji, parašyta XV a. pabaigoje (Erich Maschke, „Die ältere Geschichtsschreibung des Preussenlandes", *SRP*, t. 6, p. 11–12). Jų rankraščiais M. Pr., kaip pats nurodo, naudojosi Wallenrodų (žr. M. Pr., *Prūsijos įdomybės*, t. 1, kom. 9, p. 662) ir Tettau bibliotekose.

118. *Valdant krašto magistrui Mangoldui von Sternbergui* – Mangoldas von Sternbergas (Mangold von Sternberg, Manegolt von Steinberg) buvo Ordino Prūsijos krašto magistras 1280–1283 m. (Voigt, *Namen-Codex*, p. 4).

119. *[...] atžygiavęs į Sūduvą, ir būtent į Zilijos valsčių, kur kariuomenės vadas buvo kilmingas prūsas, vardu* Wadole – M. Pr. remiasi P. Dusb. (d. III, 212(207)), kuris rašo apie *territorium [...] Siliam*, o Jerošinas vok. tekste rašo *zu Silien* (*SRP*, t. 1, p. 505). K. Būga (*Rinktiniai raštai*, t. 3, Vilnius, 1961, p. 149) siūlė vartoti šio vietovardžio norminę formą lietuvių kalba *Zilija*. R. Batūra šią teritoriją lokalizavo jotvingių žemių pietuose, kadangi jų gyventi plotai nuo V a. kito (iš pietų jie buvo slavų kolonizuojami), XIII a. ji turėjusi būti į šiaurę nuo Bebro ir Elko santakos ir galėjo aprėpti Raigardo apylinkes (R. Batūra, Paaiškinimai, p. 410–411).

120. *[...] Lenkijos ir Prūsijos sutartyse, antai sutartyje su Lenkijos karaliumi Aleksandru, pasirašytoje Breste, apie Sūduvą parašyta, kad ji ribojasi su Žemaitija* – Lenkijos karaliaus Aleksandro aktuose, pasirašytuose Lietuvos Brastoje, neaptariamos M. Pr. minimos politinės realijos (*Akta Aleksandra króla Polskiego, Wielkiego Księcia Litewskiego (1501–1506)*, wyd. Fryderyk Papee, Kraków, 1927). Greičiau-

siai M. Pr. suklydo paminėdamas Lenkijos karaliaus Aleksandro vardą. Vladislovui Jogailaičiui valdant, Krokuvos vyskupo Zbigniewo Oleśnicki'o iniciatyva 1435 m. buvo sudaryta sutartis Kujavijos Breste, kuria Ordinas įsipareigojo neremti Švitrigailos, Lenkija atgavo Niešavos žemę, tačiau atsisakė Gdansko Pomeranijos ir Kulmo žemių (Biskup, Labuda, *DZKwP*, p. 377).

121. *[...] Dusburgietis, Hennenbergeris, Schützas ir kt. mini šias iš jų: [...]* Ruissin, Krissow *arba* Kirsow, Sielian – M. Pr. vietovardį *Ruissin* nusikalė iš P. Dusb. kronikoje paminėto kilmingojo sūduvio asmenvardžio *Russigenus* (Dusb., d. III, sk. (207(202)). Šaltiniuose minimo vietovardžio *Krissova, Kirsouvie, Kirsnouwe* (R. Batūra, Paaiškinimai, p. 481 ir kt.) sulietuvinta forma – Kirsnava; *Sielian* – šios teritorijos pavadinimas šaltiniuose labai įvairuoja (*Silia, Silien*), sulietuvinta forma – Zilija.

122. *Dar galima paminėti sritis* Katteginde, Sgurdo *bei daugelį kitų* – M. Pr. sričių pavadinimus rekonstruoja remdamasis P. Dusb. (d. III, sk. 212(207), 219(214)) paminėtų vadų Kantigirdo (*Cantegerde, Kantigirde*) ir Skurdo (*Scurdo*) asmenvardžiais, o jų valdas pavadina sritimis.

123. [...] *didysis Ordino magistras Ludovicas von Erlichshausenas* – didysis Ordino magistras Ludwigas von Erlichshausenas (Ludwig von Erlichshausen, Erlingshausen) valdė 1450–1467 m.

124. *[...] 1463 metais [...] paėmė į nelaisvę Johanno Szalski'o vadovaujami lenkai* – M. Pr. rašo apie Trylikos metų karo tarp Lenkijos, Prūsijos sąjungos ir Ordino įvykius. Johannas Szalski (Schalsky, Skalsky von Walsten) vadovavo lenkų kariuomenės ir miestų, kovojusių prieš Ordiną, būriams, gynusiems Braunsbergo, Frauenburgo miestus. (*SRP*, t. 4, p. 582–584 ir kt.)

125. *Alenšteinas [...]. Priklausė Frauenburgo kapitulai; pilis pastatyta, galima sakyti, senoviškai* – Varmės vyskupija (įkurta 1243 m.) buvo savarankiškiausia tarp kitų – Kulmo, Pamedės ir Sembos – vyskupijų. Jos katedros kapitulai, įkurtai 1346 m., priklausė trečdalis visos teritorijos, taip pat ir Alenšteino apylinkės. Varmės vyskupijos centras iš Braunsbergo į Frauenburgą buvo perkeltas 1284 m., todėl M. Pr. pažymėjo, kad Alenšteinas priklausė Frauenburgo kapitulai. Alenšteino pilis pirmą kartą paminėta apie 1334 m., miestas 1353 m. gavo Kulmo privilegiją. Alenšteino pilis buvo viena iš vyskupo ir kapitulos pilių, nuolat plečiama ir stiprinama kaip pasienio tvirtovė kovai su Lietuva. (Borchert, *Burgenland*, p. 247, 166–167.)

126. *[...] didžiajam magistrui Martinui Truchsessui* – Ordino didysis magistras Martinas Truchsessas von Wetzhausenas valdė 1477–1489 m.

127. *Kai kas mano, jog tas Angerburgas buvusi pagoniška prūsų pilis* Angetette – P. Dusb. mini prūsų pilį *Angetete* (d. III, sk. 75(74)), Jerošinas ją vadina *Angetetin*, sulietuvinta forma būtų *Aukteta*. Jos vieta nebuvo nustatyta. Galimas pilies lokalizacijas žr.: R. Batūra, Paaiškinimai, p. 381–382.

128. *[...] kilmingo prūso, vardu* Kudrone – M. Pr. remiasi P. Dusb., kuris rašė apie *Kudau de Sudowia*, Jerošinas jį vadino *Kudar*. Šis prūsas buvo vienas iš plėšikautojų, grobusių kartu su Ordino brolių grupe, todėl ir pažįstamas.

129. *[...] varmių karo vadas* Piopsis – šį prūsų asmenvardį P. Dusb. rašė *Pyopso*, Jerošinas – *Pyopse*, aplietuvinta asmenvardžio forma – Pijopas. Jis buvo varmių vadas (Dusb., *PŽK*, d. III, sk. 20), vadovavo varmiams apie 1239 m., kai šie, priešindamiesi Vokiečių ordinui, puolė Balgos pilį.

130. *[...] Varmės Glotinai* – rašoma apie senųjų varmių giminę, kurios asmenvardis buvo užrašytas įvairiai: P. Dusb. rašė *Gobatini* (Hartknoch / Dusburg, d. III, sk. 23, p. 107), Ch. Hartknochas pastebėjo, kad Elbingo kronikos nuorašuose rašyta *Gobotini*, o XVI a. kronikininkas Waisselijus juos vadino *Glottinas*.

131. *[...] pastatė pilį, pavadintą* Portugal *[Partigala], ir [iškasė]* Šrandino *apkasą* – M. Pr. šioje vietoje remiasi Hennenbergerio (*Erclerung*) tekstu:jis vartojo ne P. Dusb. (d. III, sk. 23) ir juo sekusio Jerošino (*SRP*, t. 1, p. 362) pateiktąją vietovardžio formą *Partegal*, bet *Portugal*. Vartojama sulietuvinta forma – *Partigala*. Vietovardžio *Šrandinas* rašyba buvo dar įvairesnė: P. Dusb. rašė *mons Scrandonis, Schrandinberg*, Jerošinas – *Schrandin*, vėliau vok. vadinta *Schrangenberg*. Lietuviškai jau vartojama *Skrando kalnas, Skrando kuoras* (Dusb., *PŽK*, p. 99, 100). M. Pr. rašo apie Trylikos metų karo tarp Lenkijos, Prūsijos sąjungos ir Ordino įvykius.

132. *[...] pasiuntė neseniai priėmusį krikščionybę kilmingą prūsą, vardu* Pomadin – Pomadinas, apsikrikštijęs prūsas, padėjo Ordino broliams įvilioti į spastus Varmės, Notangos ir Bartos vyresniuosius vadus. P. Dusb. asmenvardį rašė *Pomanda* (d. III, sk. 26), Jerošinas – *Pomande*. Paliekama M. Pr. užrašytoji forma.

133. *Valdant didžiajam magistrui Fridericui, Meiseno markgrafui ir Saksonijos hercogui* – Friedrichas von Sachsenas (Friedrich von Sachsen) didysis Ordino magistras buvo 1498–1510 m.

134. *[...] didysis magistras markgrafas Albrechtas gavo iš Lenkijos karalystės neigiamą atsakymą* – iš M. Pr. veikalo konteksto galima spėti, kad rašoma apie 1519–1521 m. Vokiečių ordino ir Lenkijos karo įvykius.

135. *[...] valdant krašto magistrui Meinhardui von Querfurthui* – Meinhardas von Querfurthas (Meinhard von Querfurth) buvo Vokiečių ordino Prūsijos krašto magistras 1288–1299 m. (Borchert, *Burgenland,* p. 285).

136. *[...] kilmingas prūsas* Stantte – M. Pr. remiasi P. Dusb. informacija apie tai, kaip notangų būrio vadas Stanta kartu su kitais 1295 m. sugriovė Bartenšteino pilį. P. Dusb. asmenvardį rašė *Stanto* (Hartknoch / Dusburg, d. III, sk. 258, p. 334), Jerošinas – *Stante.*

137. *[...] Luderas, Braunšveigo hercogas ir Prūsijos didysis magistras* – Luderas, Braunšveigo hercogas (Luderus, kitaip Luther von Braunschweig), Vokiečių ordino didysis magistras buvo 1330–1335 m. (Borchert, *Burgenland,* p. 285).

138. *Beislakenas [...] buvo [...] prūsų rikio, vardu* Beysis, *rezidencija* – M. Pr. remiasi Grunau (Grunau, trakt. 14, sk. 4, t. 1, p. 751) ir Hennenbergerio (*Erclerung,* p. 31) paminėtu asmenvardžiu *Baysen,* aiškindamas bažnytkaimo pavadinimo prūsišką kilmę.

139. *[...] Hanno von Sangerhauseno laikais* – Hannas von Sangerhausenas (Hannus, kitaip Anno, von Sangerhausen, mirė 1274 m.; giminė kilusi iš Tiuringijos) 1253 m. buvo Livonijos ordino krašto magistras, dalyvavo Klaipėdos pilies statyboje, manoma, kad nuo 1253 m. galbūt jau buvo Livonijos ordino didžiuoju magistru. 1257–1258, 1261 m. keliavo po Šv. Žemę, 1261 m. minimas kaip Kuršo ir Livonijos magistras, kai Kuršo vyskupas Heinrichas patvirtino Vokiečių ordino teisę statyti malūną prie Danės upės. (*AltPB*, t. 2, sąs. 5, p. 589.)

140. *[...] pastatyta čekų karaliaus Otokaro laikais* Olmico *vyskupo Brunono garbei* – rašoma apie Vokiečių ordino 1254–1255 m. organizuotą kryžiaus žygį į Sembą, kuriame dalyvavo Čekijos karalius Pršemyslas II Otokaras, jį lydėjo Olomouco vyskupas Brunonas, žygyje dalyvavo Brandenburgo markgrafas Otto. Po šio žygio Priegliaus žemupyje pradėta statyti ordino pilis, pavadinta *Königsberg*, liet. Karaliaučius. (A. Šapoka, „Čekų karaliaus Pšemyslo (Ottokaro) II žygiai į prūsus", *Praeitis*, Vilnius, 1992, t. 3, p. 13).

141. *[...] pirmasis Varmės vyskupas Anshelmas* – įsteigus 1243 m. Varmės vyskupystę, Braunsbergas apie šimtą metų buvo Varmės vyskupų rezidencija, o vyskupo valdas gynė Ordinas. Pirmojo prūsų sukilimo metu sukilėliai paėmė pilį ir ją sugriovė. Apie 1277 m. vėl susiformavo miesto tipo gyvenvietė su atstatyta Ordino pilimi, įtvirtinimais ir uostu (Borchert, *Burgenland*, p. 84–85).

142. *[...] Basųjų vienuolyną* – taip sutrumpintai buitine kalba buvo vadinama viena karmelitų vienuolijos – *Ordo B. V. Mariae de monte Carmelo* – atšaka. Basaisiais pavadinti dėl regulos ypatybių.

143. *[Braunsbergo] vyskupo Henrico Trečiojo, dar vadinamo* Zorbonu, *laikais* – Braunsbergas priklausė Varmės vyskupijai nuo 1243 m. kaip vyskupo teritorija, apie šimtą metų buvo Varmės vyskupų rezidencija. Vyskupaujant Heinrichui Trečiajam Sorbomui (Heinrich III. Sorbom) 1396 m. miestiečiai, sukėlę maištą prieš vyskupą, sugriovė dalį mūrinių pilies įtvirtinimų; maištą numalšinti padėjo Ordinas. (Borchert, *Burgenland*, p. 84–85.)

144. *[...] lenkų vadui Johannui Szalski'ui* – XV a. viduryje Braunsbergo miestas prisijungė prie 1440 m. susidariusios Prūsijos luomų ir miestų sąjungos (Preussischer Bund), kovojusios su Ordinu. Trylikos metų kare (1453–1466) Braunsbergo miestiečiai kovojo Lenkijos pusėje, sugriovė pilį ir jos bokštus. Johannas Szalski vadovavo samdytiems čekų kariams, užėmė pilį ir šešerius metus valdė pilį ir miestą. (Borchert, *Burgenland,* p. 85.) Žr. 124 kom.

145. *[Braunsbergą] bandė imti šturmu lenkų kunigaikštis,* [vardu] Biliorim – M. Pr. remiasi S. Grunau ir Hennenbergerio informacijomis apie 1478 m. įvykius vadinamojo *Pfaffenkrieg* metu. Abu autoriai aprašė Braunsbergo apgultį ir nurodė, kad lenkų kariuomenės pulkams vadovavo kunigaikštis, vardu *Billiorim;* S. Grunau šio kunigaikščio asmenvardį užrašė *Bilyan;* S. Grunau rankraščio leidėjai nustatė, kad jis rėmėsi Jono Dlugošo informacija apie kariuomenės vadą Johanną Byali (S. Grunau, trakt. 18, sk. 6, t. 2, p. 335).

146. *[...] Collegium Hosianum* – Stanislovas Hosijus (Hosius, 1504–1579) – katalikų teologas, nuo 1551 m. Varmės katalikų vyskupas, 1558–1561 veikė Romoje, 1562–1563 m. buvo vienas iš Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo pirmininkų; vienas aktyviausių Lenkijos kontrreformacijos organizatorių. 1565 m. Braunsberge (lenk. Braniewo) įsteigė jėzuitų kolegiją, kuri buvo vadinama *Collegium Hosianum*, arba *Lyceum Hosianum.*

147. *[...] joje [Bretcheno pilyje] 1351 metais mirė Henrichas Duseneris, 18-asis didysis magistras* – Henrichas Dusemeris (Heinrich Dusemer von Arffberg) Vokiečių ordino didžiuoju magistru buvo 1345–1351 m.; J. Voigto žiniomis, jis buvo 21-asis (Voigt, *Namen-Codex*, p. 2).

148. *Per Didįjį Sąjungos karą* – taip M. Pr. vadina 1454–1461 m. karo veiksmus tarp Lenkijos ir Prūsijos luomų bei miestų sąjungos iš vieno pusės ir Ordino iš kitos, kurie buvo pirmasis Trylikos metų karo (1453–1466) etapas. Sąjungos Slaptoji taryba 1454 m. vasario 4 d. prašė Lenkijos karaliaus globos ir tam tikromis sąlygomis įjungti (inkorporuoti) Prūsiją į Lenkiją; inkorporacijos aktas buvo pasirašytas 1454 m. kovo 6 d. (Biskup, Labuda, *DZKwP*, p. 404–405.)

149. *Didžiojo magistro Ludero laikais* – hercogo Lutherio von Braunschweigo magistravimo laikotarpis buvo 1330–1335 m.

150. *[...] valdant Prūsijos krašto magistrui Henrichui von Widai* – Heinrichas von Wida (Heinrich von Wida) krašto magistru buvo 1239–1244 m.

151. *Accera Hist[oriae] Pruss[iae]* – leidinys, kurio identifikuoti nepavyko. Galbūt pirmasis pavadinimo žodis skaitytinas *Arcella.*

152. *[...] paskutinėje Kulmo privilegijoje, vadinamoje* Renovatum – M. Pr. rašo apie 1251 m. spalio mėnesį paskelbtą Kulmo privilegiją; *Renovatum* (*Atnaujintąja*) ši privilegija vadinta todėl, kad ji buvo suteikta po to, kai senesnioji (1233) sudegė prieš 1551 m. (Guido Kisch, *Die Kulmer Handfeste*, zweite, erweiterte Auflage, Sigmaringen, 1978, S. 61–63 (Schriften des Kopernikuskreises, Freiburg im Bresgau, Bd. 9)). Žr. M. Pr., *Prūsijos įdomybės*, t. 1, kom. 109, p. 680; kom. 139, p. 685.

153. *[...]* Culmiins *prūsiškai vadinama vieta, kurioje yra keletas kalvų* – tokio prūsų kalbos žodžio Mažiulis *PKEŽ* neteikia.

154. *[...] per pirmąjį atsimetimą* – M. Pr. atsimetimais vadina XIII a. prūsų sukilimus. Pirmasis prūsų sukilimas prieš Vokiečių ordiną vyko 1242–1249 m.

155. *[...] 1251 Kristaus metais Jutta, tryliktojo Prūsijos krašto magistro, grafo Meinhardo von Querfurtho motina, įsteigė kunigaikštiškąjį vienuolyną* – Meinhardas von Querfurtas (M. Pr. jį vadina *Meinicke)* buvo Prūsijos krašto magistru 1288–1299 m., tryliktasis krašto magistras buvo Hartmudas von Grumbachas (Voigt, *Namen-Codex*, p. 4). Kulmo vyskupas Heidenreichas (dominikonas) 1251 m. į Kulmenzę (vok. Colmen See, lenk. Chełmża) perkėlė vyskupijos centrą ir suorganizavo kapitulą, nuo tada vienuolynas veikė prie katedros (Biskup, Labuda, *DZKwP*, p. 169).

156. *Per Didįjį, arba Sąjungos, karą, kai tiesiog visa Prūsija atsimetė nuo Ordino* – rašoma apie Trylikos metų karo laikotarpį, žr. 148 kom.

157. *1520 metais [...] pasirašius taikos sutartį [miestas] vėl atiteko Lenkijos karūnai* – M. Pr. rašo apie Konico padėtį Lenkijos ir Vokiečių ordino kare, vykusiame 1519–1521 metais; šis karas buvo paskutinė Ordino pastanga išlaikyti nepriklausomybę karinėmis priemonėmis. Po ketverių metų paliaubų 1525 m. buvo sudaryta Krokuvos taika, buvusi Ordino valstybė tapo pasaulietine Prūsijos kunigaikštyste, Lenkijos karalystės lenu.

158. *[...] senąja prūsų kalba* Gdanskei *reiškė dar ir „danai"* – Dancigo pavadinimo kilmės aiškinimai, sieję jį su danų etnonimu, XVII a. antrojoje pusėje buvo paplitę, apie tai rašė ir Ch. Hartknochas. Tam pagrindą teikė tai, kad dar XII a. danai susitelkė viename seniausių Pomeranijos vienuolynų – Olivoje prie Gdansko.

Nuomonės apie Dancigo vietovardžio prūsišką kilmę laikosi V. Toporovas (Batūra, Paaiškinimai, p. 341).

159. *[...] Zukau privilegijos, 1209 metais Subislavo suteiktos Zukau vienuolynui* – M. Pr. remiasi Hennenbergerio informacija (*Erclerung*, p. 442) ir rašo apie Pomeranijos vietovėje *Suckaw* (kitaip vadintoje *Sukow, Zuckau, SRP*, t. 1, p. 671, 673) 1209 metais Gdansko kunigaikščio Subislavo sūnaus Mestovino įsteigtą moterų bernardinių vienuolyną (Ordo Sancti Bernardi).

160. *Krantzijus mano* – Albertas Krantzijus (Albertus Krantzius, Crantius, Albert Krantz) gimė Hamburge, ilgą laiką buvo Liubeko magistrato narys, dirbo Rostoko prie Oderio universiteto profesoriumi, čia mirė 1517 gruodžio mėn. (*SRP*, t. 4, p. 675). Parašė istorijos veikalus *Chronica regnorum aquilonarium Daniae, Svetiae, Norvegiae [...]*, Argentorati, 1546 ir *Ecclesiastica Historia sive Metropolis*, Basileae, 1545. Jo veikalai buvo daug kartų pakartotinai leidžiami.

161. *[...] didžiojo magistro Conrado Tieberio von Wallenrodo laikais* – Conradas Tieberis von Wallenrodas didžiuoju ordino magistru buvo 1391–1393 m.

162. *[Dancigą] yra aprašę kiti, [...] visų pirma ponas Reinholdas Curicke* – Reinholdas Kuricke (Curicke, 1610–1667) gimė Gdanske, studijavo Rostoko ir Karaliaučiaus universitetuose, nuo 1638 m. tapo Gdansko miesto sekretoriumi. 1638–1642 m. parašė Gdansko miesto istoriją. Knygą *Der Stadt Dantzig historische Beschreibung* (Dantzig, Amsterdam, 1687, 1688) po autoriaus mirties išleido jo sūnus Georgas Reinholdas Kuricke. Plačiau žr. M. Pr., *Prūsijos įdomybės*, t. 1, kom. 37, p. 668–669.

163. *[...] Výslos upė, ištekanti iš Vengrijos kalnų* – Vysla iš tikrųjų išteka iš šiaurinių Beskidų kalnų šlaitų. M. Pr. pateikdamas šią netikslią informaciją, matyt, rėmėsi tuo, kad Beskidų kalnai yra netoli Vengrijos, o Biala Viselkos, kuri laikoma Vyslos pradžia, slėniu vedė kelias į Vengriją.

164. *[...] [šv.] Simono ir Judo vakarą* – abatų Simono ir Judo paminėjimo diena – spalio 28 d.

165. *[...] nuo Ostčicos, [kitaip]* Karthauzo *vienuolyno* – rašoma apie vietovę, kuri gavo vokišką pavadinimą nuo joje 1381 m. įsteigto kartūzų vienuolyno, vok. *Karthaus*.

166. *[...] pro Pilkųjų vienuolių vienuolyną* – pilkosiomis vienuolėmis dėl jų vilkėtų pilkos spalvos rūbų buvo vadinamos buitine kalba *šaritės* – gailestingosios seserys, Šv. Vincento a Paulo regulos vienuolės. Jų vienuolynas buvo Gdanske. Pil-

kaisiais vienuoliais buvo vadinami ir cistersai, kurių vienuolynas taip pat buvo prie Gdansko. Tačiau M. Pr. čia rašo apie gailestingąsias seseris, tai patvirtintų beveik tuo pačiu metu išleistos Ch. Hartknocho knygos *Alt- und Neues Preussen* iliustracija, vaizduojanti Dancigo miesto panoramą, – plane buvo pažymėtas Gailestingųjų seserų vienuolyno pastatas.

167. *[...] penktadienį po* Laetare – *Laetare Hierusalem* yra kilnojama bažnytinio kalendoriaus diena – ketvirtasis Didžiojo pasninko sekmadienis arba trečiasis prieš Velykas.

168. *[Dancigo priemiesčiai]* Forštatas, *[...] kuriam priklauso* Lastadienas, Dylmarktas, Fleišergasė, Holcgasė, Pogenpfulis *ir grioviai* – Dancigo priemiesčių pavadinimai kilę iš bendrinių žodžių (daugiausiai žyminčių miestiečių veiklos rūšis) ir reiškia: Forštatas – „Priemiestis", Lastadienas – „Laivų iškrovimo ir pakrovimo platforma", Dylmarktas – „Lentų turgus", Fleišergasė – „Mėsininkų gatvė", Holcgasė – „Malkų gatvė", Pogenpfulis – „Varliabalė".

169. *Miestui pavaldūs priemiesčiai [...]* Noigartenas, *[...]* Zandgrubė, *[...]* Šveintalis, Rozentalis – šių priemiesčių pavadinimai reiškia: Noigartenas – „Naujasis sodas", Zandgrubė – „Smėlio griovys", Šveintalis – „Kiaulių slėnis", Rozentalis – „Rožių slėnis".

170. *Pagaliau 168[...] buvo pastatyta nauja bažnyčia, kurios bokštas [iškilo] Olivos abato pono Michaelio Antonijaus Hacko [...]dėka* – Michaelis Antonijus Hackas (Michael Antonius Hackus, apie 1630–1703), cistersų vienuolis, Olivos cistersų vienuolyno abatas (nuo 1683 m.), Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio sekretorius, ilgus metus globojo ir išplėtė Olivos spaustuvės veiklą.

171. *[...] patraukė į* Gojį – vietovė Goja, XV a. pabaigos šaltinyje vadinama *Goye,* yra netoli Nordenburgo. XV a. pradžioje ten buvo Ordino tvirtovė (*SRP*, t. 1, p. 188). Gerullis (*APON*, p. 43–44) vietovardį *Goy, Goye* laikė esančiu prūsiškos kilmės. M. Pr. užrašė jį *Coja.*

172. *Diršau [...] iš pradžių vadinosi* zu der Saw – M. Pr. aiškina vokiško pavadinimo prasmę: *zu der Saw* reiškia „pas kiaulę".

173. *[...] Pamokslininkų ordino* – Pamokslininkų ordinu (Ordo Praedicatorum) vadinama dominikonų vienuolija.

174. *[...] valdant didžiajam magistrui Dietrichui von Oldenburgui* – Dietrichas von Oldenburgas (kitaip Dietrich von Altenburg) buvo Ordino didžiuoju magistru 1335–1341 m.

175. *[...]* Reminiscere *sekmadienį* – Atminimo sekmadienis, bažnytinio kalendoriaus kilnojama data – antrasis Velykų pasninko sekmadienis arba penktasis prieš Velykas.

176. *[...] todėl ją pagrįstai pavadino* Engelsburg – M. Pr. aiškina pavadinimo kilmę pagal jį sudarančių žodžių prasmę: vok. *der Engel* – „angelas", *die Burg* – „pilis, tvirtovė".

177. *[...] keturkampė rikiuotė iš Livonijos pilį apgynė* – kariuomenės kovinio padalinio pavadinimas.

178. *[Fišhauzeno] pilį ne kartą be jokios priežasties puolė rinaviečiai, šiandien vadinami kumėniečiais* – M. Pr. įvardija prūsų gyvenviečių Sembos pusiasalyje gyventojus. Rinaviečiai – Rinavos kaimo (šaltiniuose vadinto *Erino* – 1258 m., *Rynow* – 1299 m.) prie Erinos upės; kumėniečiai – Kumėnų kaimo (šaltiniuose vadinto *Komayn* – 1384 m., *Cumayn* – 1312 m., *Camaynn* – 1411 m., vok. Komainen) gyventojai (Pėteraitis, *MLT vietov.*, p. 205, 333). Kumėnai XVI a. tapo bažnytkaimiu, o Rinava liko kaimu.

179. *[...] [Frauenburgo] žemes Varmės vyskupui Henricui I buvo padovanojusi Prūsijos kunigaikštytė, vardu* Zompna, *iš Nartzenų giminės, [...] dėl to vyskupas [...] katedrą ir miestelį pavadino [...]* Frauenburg – vietovardis aiškinamas remiantis jį sudarančių vokiškų žodžių reikšme: *die Frau* – „moteris", *die Burg* – „pilis, tvirtovė".

180. *Golba, [...] pilį [...] 1432 metais buvo užėmęs Vytautas* – ši Ordino pilis buvo vadinama *Golba, Golau* ir *Gollub*, pilis pastatyta prie Drvencos upės. M. Pr. aiškiai suklydo nurodydamas 1432 m. kaip apsiausties, kuriai vadovavo Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas, datą; kaip žinia, Vytautas mirė 1430 m.

181. *[...] Hansas von Baysenas,* Losicinų *ponas* – Hansas von Baysenas (lenk. Bażyński), Varmės riterių ir žemvaldžių garsios giminės atstovas, vienas iš karo vadų ir politinių veikėjų Didžiojo Sąjungos karo metu.

182. *1262 metais prūsai antrojo atsimetimo metu* – M. Pr. atsimetimais vadina XIII a. prūsų ir vakarinių lietuvių sukilimus. Pirmasis vyko 1242–1249 m., antrasis, dar vadinamas didžiuoju, – 1262–1274 m.

183. *O kad miestas [vokiškai] buvo pavadintas* Heiligbeil, *tai kai kas tą pavadinimą sieja su kirviu, kuriuo buvo nužudytas šv. Adalbertas* – vietovardis aiškinamas remiantis jį sudarančių vokiečių kalbos žodžių reikšme: *heilig* – „šventas", *das Beil* – „kirvis".

184. *Šioje vietoje [Kaimėje] vienas malūnininkas 1525 metais sukėlė maištą* – M. Pr. rašo apie 1525 m. valstiečių maišto Prūsijos kunigaikštystėje pradžią – pirmąjį maištininkų būrį 1525 m. rugsėjo 2–3 dienomis sudarė Kaimės malūnininkas Kasparas.

185. *[...]* Twangste *[...] nuo prūsiško žodžio* Twingsti, *reiškiančio „užtvindyti"* – senosios prūsų pilies pavadinimas, šaltiniuose rašytas *Tuwangste, Tuwangeste, Twangste,* vieningai laikomas prūsiškos kilmės (Gerullis, *APON,* p. 189), jo etimologiją Mažiulis (*PKEŽ,* t. 4, p. 207) sieja su prūsų k. žodžiu *Tvanksta* – „tvenkinys, užtvanka" ir teikia aplietuvintą pilaitės pavadinimo formą *Tvanksta.*

186. *[...] pradedant Columnų ir Jerfrido giminės vyrais* – M. Pr. rašo apie Brandenburgo dinastijos šakas, kurių viena turėjo Stulpų herbą, lot. *Columna.*

187. *[...] nutapyti tuometinio dvaro dailininko Hannso Hennenbergerio* – Hansas Hennenbergeris (1560/70–1601) – Prūsijos kunigaikščio pilies dailininkas. Mokėsi Frankene kartu su kitu Prūsijos tapytoju Barteliu Frischheinzu pas kunigaikščių Ansbachų rūmų tapytoją Thomą Bittererį. Pastarasis 1585 m. pagal sutartį turėjo dalyvauti Karaliaučiaus pilies bažnyčios statyboje ir tapyti bažnyčios paveikslus. H. Hennenbergeris 1593 m. tapo Karaliaučiaus rūmų tapytoju. Savo darbais perkėlė Kranacho tradiciją į Prūsijos kunigaikštystę. Be kitų darbų, yra nutapęs 1598 m. Stepono Batoro portretą (dingęs). (Zech, „Hans Henneberg", *AltPB,* t. 1, p. 265.)

188. *[...] Werneris von Urselnas, Vokiečių ordino didysis magistras Prūsijoje* – Werneris von Orselnas (Werner von Orseln) didžiuoju magistru buvo 1324–1330 m. M. Pr. jo asmenvardį rašė *Werner von Ursieln.*

189. *[...] sodybos turi būti 5 rykščių ilgio ir 2 rykščių pločio* – rykštė (lot. *virga,* vok. *Rutten, Ruhten*) buvo sutartinis ilgio matas, kurio dydis kito, nelygu šalis ir laikas. Iki XVI a. vidurio rykštę sudarė 7,5 uolekties, kurių kiekviena 1577 m. Prūsijos kunigaikštystėje buvo 63,35 cm ilgio, tad rykštė buvo maždaug 4 m 75 cm (Szymański, *Nauki pomocnicze,* p. 269–270).

190. *[...] pavadintas* Kneiphoff *dėl to, kad yra tarsi atgnybtas nuo senamiesčio* – vietovardis aiškinamas remiantis vokiečių kalbos žodžio reikšme: *kneipfen* – „gnybti".

191. *[...] leisdavo apsistoti ant kalno, vadinamo* Haberberg – M. Pr. toliau tekste aiškina vietovardžio kilmę; jis reiškia „Avižų kalnas" – vok. *der Hafer,* tarmiškai *der Haber* – „avižos".

192. *[...] Kristaus žengimo dangun dieną* – ši diena švenčiama ketvirtadienį po šeštojo Velykų sekmadienio, kitaip Šeštinės.

193. *[...] Dūblių tiltas [Küttel-Brücke]* – tiltas taip buvo pavadintas dėl to, kad prie jo nuo seno buvo skerdykla ir paskerstų gyvulių dūblius mesdavo į Prieglių. (Irenos Tumavičiūtės kom.)

194. *[...] iki didžiojo magistro hercogo Friedricho laikų* – hercogas Friedrichas von Sachsenas (Herzog Friedrich von Sachsen) buvo priešpaskutinis Ordino didysis magistras, valdė 1498–1510 m.

195. *[...] nukaldinti skotai* – skotas (vok. *Scot, Skot, Schoto, Schoter*) – taip vadinamas piniginis vienetas, sudaręs 1/24 markės, arba 30 pfenigų. Vartotas XIII–XVI a. Prūsijos teritorijoje, Lenkijoje, Silezijoje.

196. *[...] buvo įvesta didžioji caizė* – M. Pr. taip vadina monetą (vok. *die grosse Zeise*, M. Pr. tekste – *die grosse Czeisz*), kuri, jo teigimu, paplito Prūsijoje 1542 m. Ji dar vadinta turkišku pfenigu.

197. *[...] svėrė 11 akmenų be 6 [funtų]* – funtai, akmenys – masės vienetai, kurie kito, nelygu šalis ir laikas. 1565 m. Lenkijos karalystėje buvo nustatyta, kad funtą (prekybinį) sudaro 405 g, 32 funtai sudarė akmenį, o 5 akmenys – 1 centnerį (Szymański, *Nauki pomocnicze*, p. 276).

198. *[...] iškepė štricelį* – štricelis – pailgas kepinys iš kvietinių miltų, su razinomis ir aguonomis, kartais supintas iš dalių. (I. Tumavičiūtės kom.)

199. *[...] už lastą plukdomų prekių* – lastas – birių produktų sutartinis tūrio matas. Gdansko lastą sudarė 2915,2–3003 litrai (apie 2107–2124 kg kviečių), 32 centneriai (nuo 120 iki 160 funtų) sudarė lastą (Szymański, *Nauki pomocnicze*, p. 275–276).

200. *[...] didysis magistras Siegfridas von Feuchtwangenas* – Siegfridas von Feuchtwangenas Vokiečių ordino didžiuoju magistru buvo 1303–1311 m.

201. *Margenburgas* – cituojamoje eilutėje *Margenburgu* vadinamas Marienburgas. Marienburgo vietovardis XIII–XV a. vokiškai buvo rašomas įvairiai: *Marienburgk, Mergenborch, Mariae castrum.*

202. *Felixas Fidleris* – M. Pr. nenurodė, kokią poemą jis cituoja, o tai sumažina galimybes nustatyti, kurį iš trijų poetų Felixų Fidlerių jis mini. Pirmasis Felixas Fidleris (mirė 1553 m. Karaliaučiuje) kilęs iš Šveicarijos, tarnavo imperatoriui Karlui V, iš jo gavo *Poeta laureatus* titulą; perėjęs į liuteronybę persikėlė į Prūsijos kunigaikštystę, kur garsėjo kaip poetas, artimas kunigaikščio Albrechto rūmams. Parašė proginių kūrinių: *Idyllion* (mirus kunigaikštienei Dorotėjai), pasveikinimą kunigaikščio Albrechto antrųjų vedybų proga, Vokietijos žemių upių aprašymą. Antra-

sis Felixas Fidleris (apie 1520 m. Gdanske – ?) 1541 m. Gdanske išspausdino sveikinimą Kulmo vyskupo apsilankymo Elbingo mokykloje proga (*Primae Elbingensis scholae fortunae [...] in adventum Elbingiam Ioa[nnis] Dantisci [...]*). Trečiasis Felixas Fidleris (apie 1575 m. Karaliaučiuje – ?) buvo Lenkijos karaliaus Zigmanto Vazos sekretorius, jo rūmų poetas, parašė: *Augusti Sigismundo III. de salvo in regnum reditu 1594; De rebus gestis regiis liber II, investituram feudi Ducatus Prussiae a Sigismundo III. electori Brandenburg[ensi] collatam [...]* (1614, 1619); *Triumphus Pruss[iae] Regalis in adventu Sigism[undi] III. Brunsbergae* (1623). (Schwarz, „Felix Fidler (I), (II), (III)" , *AltPB*, t. 1, p. 181–182). Greičiausiai M. Pr. cituoja pastarąjį Felixą Fidlerį. Tekstą iš lotynų kalbos vertė M. Čiurinskas.

203. *[...] didžiojo magistro Henricho I laikais* – Heinrichas I turėtų būti Heinrichas Dusemeris von Arffbergas (valdė 1345–1351), tačiau jo valdymo datos neatinka Ortelsburgo apsupties metų – šią pilį apsupo Lenkijos kariuomenė valdant Heinrichui Reussui von Plauenui (1469–1470), kuris buvo trečiasis Heinrichas iš didžiųjų ordino magistrų, t.y. Heinrichas III.

204. *Rastenburgas, miestas ir pilis, esą pastatyta [...], kad čia galėtų apsistoti ir pailsėti [...] riteriai* – M. Pr. pilies pavadinimo kilmę aiškina remdamasis vok. žodžiu *rasten,* t.y. „sustoti pailsėti" (I. Tumavičiūtės kom).

205. *Sčipelis, buvo kilmingų prūsų rezidencija* – M. Pr. remiasi P. Dusb. informacija apie sūduvių vado Skomanto žygius į Kulmo žemę ir Ordino vasalo riterio Cipelio pilį (Dusb., *PŽK*, d. III , sk. 166 (161), p. 185). P. Dusb. vietovardžio nemini. M. Pr. greičiausiai iš paminėto asmenvardžio (lot. *Cippel*, Jerošinas pateikia *Zipfil*) nukalė vietovardį, tačiau gali būti, kad tokį vietovardį jis buvo girdėjęs. Vietovė dab. vadinama lenk. Wielkie Czaple.

Ingė Lukšaitė

TRUMPINIMAI

abs. – lot. *abest, absunt*, liet. *nėra*, vok. *fehlt*

al. m. – lot. *alia manu*, liet. *kita ranka,* vok. *mit anderer Hand*

altern. – lot. *alternative*, liet. *pasirinktinai*, vok. *alternativ*

al. ut in orig. – lot. *alias ut in originale*, liet. *kitur kaip originale,* vok. *im folgenden wie in der Vorlage*

arch. kom[entaras] – liet. *archeografinis komentaras*, vok. *textkritischer Apparat*

Bd. – vok. *der Band,* liet. *tomas*

Bde. – vok. *die Bände*, liet. *tomai*

bibl. kom[entaras] – liet. *bibliografinis komentaras*, vok. *bibliographischer Kommentar*

c. – lot. *circa,* liet. *apie,* vok. *um*

cap. – lot. *capitel*, liet. *skyrius*, vok. *Kapitel*

Churfürstl. – vok. *Churfürstlicher(-e, -es)* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)

cit. ex – lot. *citatum ex,* liet. *cituojama iš,* vok. *angeführt aus*

contr. – lot. *contractio,* liet. *santrumpa*, vok. *Abkürzung*

corr. – lot. *correctum,* liet. *taisyta,* vok. *korrigiert*

corr. ex – lot. *correctum ex,* liet. *taisyta iš,* vok. *korrigiert von*

D. – vok. *Doctor* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)

dab. – liet. *dabar*, vok. *jetzt*

del. fol. – lot. *deletum folium*, liet. *nudilęs, apgadintas lapas*, vok. *abgebröckeltes, abgenutztes Blatt*

d. i. – vok. *das ist* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)

ed. – lot. *editor*, liet. *leidėjas*, vok. *Herausgeber*

edit. – lot. *editio*, liet. *leidinys*, vok. *Ausgabe*

err. – lot. *error*, liet. *klaida, klaidingas parašymas, suklydimas*, vok. *Fehler, fehlerhafte Stelle*

exc. – lot. *excusum(-a)*, liet. *išbraukta*, vok. *gestrichen*

fol. – lot. *folio*, liet. *lapas*, vok. *Blatt*

fons (*lot.*) – liet. *šaltinis*, vok. *Quelle*

Fürstl. – vok. *Fürstlicher(-e, -es)* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)

GStAPK – Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz *:/:* Prūsijos kultūros paveldo slaptasis valstybinis archyvas (Berlyne)

H. – vok. Heiliger*(-e, -es)* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)

Heil. – vok. *Heiliger(-e, -es)* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)

hic (*lot.*) – liet. *čia*, vok. *hier*

hic et al. pro – lot. *hic et alias pro*, liet. *čia ir kitur suprask kaip*, vok. *hier und im folgenden für*

Hrsg.; hrsg. – vok. *Herausgeber, herausgegeben [von]*, liet. *parengėjas(-ai); parengė*

ibid. – lot. *ibidem*, liet. *ten pat*, vok. *daselbst*

idem (*lot.*) – liet. *tas pats*, vok. *dasselbe*

i. e. – lot. *id est*, liet. *tai yra*, vok. *d. h.* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)

illect. – lot. *illectum(-a)*, liet. *neįskaitomas(-i)*, vok. *unleserlich*

incert. ed. – lot. *incerta editio*, liet. *nenustatytas leidimas*, vok. *nicht festgestellte Ausgabe*

incert. msc. – lot. *incertum manuscriptum*, liet. *nenustatytas rankraštis*, vok. *nicht festgestellte Handschrift*

in d. m. – lot. *in dextra margine*, liet. *dešinėje paraštėje*, vok. *am rechten Rand*

in fin. fol. – lot. *in fine folii*, liet. *puslapio apačioje*, vok. *am unteren Rand der Seite*

infra lin. – lot. *infra lineam*, liet. *žemiau eilutės*, vok. *unter der Zeile*

in lin. – lot. *in linea*, liet. *eilutėje*, vok. *in der Zeile*

in sin. m. – lot. *in sinistra margine*, liet. *kairėje paraštėje*, vok. *am linken Rand*

inter lin. – lot. *inter lineas*, liet. *tarp eilučių*, vok. *zwischen den Zeilen*

kn. – liet. *knyga*, vok. *Buch*

kom. – liet. *komentaras*, vok. *Kommentar*

Königl. – vok. *Königlicher(-e, -es)* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)

lac. – lot. *lacuna*, liet. *nutrūkęs tekstas, trūkstama teksto dalis*, vok. *fehlende Textstelle*

lenk. – liet. *lenkiškai, lenkų kalba*, vok. *polnisch*

lib. – lot. *liber*, liet. *knyga*, vok. *Buch*

liet. – liet. *lietuviškai, lietuvių kalba*, vok. *litauisch*

lit. – lot. *litura*, liet. *sutepta, ištrinta vieta*, vok. *verschmierte, ausradierte Stelle*

LMAB RS – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius *:/:* Handschriftenabteilung der Bibliothek der Litauischen Akademie der Wissenschaften

loc. cit. – lot. *locus citatus*, liet. *cituota vieta*, vok. *angeführte Stelle*

lot. – liet. *lotyniškai, lotynų kalba*, vok. *lateinisch*

M. – vok. *Magister* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)

Marggr. – vok. *Marggraff* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)

M. Pr. – Matas Pretorijus *:/:* Matthäus Prätorius

M. S. – lot. *manuscriptum (tik transkripcijoje :/: nur in der Transkription)*

msc. – lot. *manuscriptum*, liet. *rankraštis*, vok. *Handschrift*

op. cit. – lot. *opus citatum*, liet. *cituotas veikalas*, vok. *oben angeführtes Werk*

p. – lot. *pagina*, liet. *puslapis*, vok. *Seite*

P. – lot. *Pater* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)

pars (*lot.*) – liet. *dalis*, vok. *Teil*

P. Dusb. – Petras Dusburgietis *:/:* Peter von Dusburg

posk. – liet. *poskyris, paragrafas*, vok. *Paragraph*

possib. – lot. *possibile*, liet. *greičiausiai*, vok. *möglicherweise*

post (*lot.*) – liet. *po*, vok. *nach*

post h. v. – lot. *post hoc verbum*, liet. *po šio žodžio*, vok. *danach*

P. P. – lot. *patres* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)

pr. – liet. *prūsiškai, prūsų kalba*, vok. *pruzzisch*

prae (*lot.*) – liet. *prieš*, vok. *vor*

prae h. v. – lot. *prae hoc verbo*, liet. *prieš šį žodį*, vok. *davor*

Preuss. – vok. *Preussischer(-e, -es)* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)

pro (*lot.*) – liet. *vietoj*, vok. *für, anstelle von*

publ. – lot. *publicatio*, liet. *publikacija*, vok. *Veröffentlichung, Publikation*

q. ex multis ed. – lot. *quisque ex multis editionibus*, liet. *kuris nors iš daugelio leidimų*, vok. *eine von mehreren Ausgaben*

r – lot. *rectus*, liet. *pirmoji lapo pusė*, vok. *die erste Seite des Blattes*

Röm. – vok. *Römischer(-e, -es)* (tik transkripcijoje *:/:* nur in der Transkription)

S. – lot. *Sanctus(-a)* (transkripcijoje ir rodyklėse *:/:* in der Transkription und in den Registern)

S. – vok. *Seite*, liet. *puslapis*

scr. – lot. *scriptum*, liet. *įrašyta*, vok. *eingetragen*

s. d. – lot. *sine datarium*, liet. *data nenurodyta*, vok. *ohne Datum*

seqq. – lot. *sequentes*, liet. *ir kiti*, vok. *die Folgenden*

ser. – lot. *serius*, liet. *vėliau*, vok. *später*

sim. – lot. *simul*, liet. *iš karto*, vok. *sofort*

sk. – liet. *skyrius*, vok. *Kapitel*

skil. – liet. *skiltis*, vok. *Spalte*

s. l. – lot. *sine loco*, liet. *vieta nenurodyta,* vok. *ohne Ort*

str. – liet. *straipsnis,* vok. *Artikel*

sub lin. – lot. *sub lineam*, liet. *žemiau eilutės*, vok. *unter der Zeile*

supra exc. – lot. *supra excusa,* liet. *virš išbraukto teksto*, vok. *überschrieben*

supra h. v. – lot. *supra hoc verbo*, liet. *virš šio žodžio,* vok. *über diesem Wort*

supra lin. – lot. *supra lineam*, liet. *virš eilutės,* vok. *über der Zeile*

supra lit. – lot. *supra lituram,* liet. *ant ištrinto(s), suteptos raidės, vietos, teksto,* vok. *auf der ausradierten, verschmierten Textstelle*

tract. – lot. *tractatus,* liet. *traktatas,* vok. *Traktat*

v – lot. *vertus*, liet. *antroji lapo pusė*, vok. *die zweite Seite des Blattes*

vide (*lot.*) – liet. *žiūrėk,* vok. *siehe*

vok. – liet. *vokiškai, vokiečių kalba*, vok. *deutsch*

VUB – Vilniaus universiteto biblioteka *:/:* Bibliothek der Universität Vilnius

ž. – liet. *žodis*, vok. *Wort*

žr. – liet. *žiūrėk*, vok. *siehe*

ŽENKLAI

1, 2...	– arch. kom. išnašos ženklelis *:/:* Zeichen für die Fußnote des textkritischen Apparats
⌈...⌉[1, 2]...	– archeografiškai komentuojamo teksto dalis *:/:* die im textkritischen Apparat umfaßte Stelle
a(1), b(2)...	– M. Pr. bibliografinės nuorodos su ištisine bibl. kom. numeracija *:/:* bibliographische Erläuterungen von M. Pr. mit durchgehender Numerierung des bibliographischen Kommentars
[58]	– dalykinių komentarų numeracija *:/:* Numerierung der Sachkommentare
[ ]	– leidėjų papildymai *:/:* Zusätze oder Ergänzungen der Herausgeber
[...]	– praleidimai *:/:* Auslassungen.
{...}	– ne eilutėje (virš eilutės, paraštėje) parašyta teksto dalis *:/:* nicht in der Zeile (über der Zeile, am Textrand) eingetragener Textteil
// [16v 2]; // [18r]	– puslapių ir Santraukos skilčių numeracija *:/:* Numerierung der Seiten und Spalten des Anzeigers
/	– rankraščio eilutės pabaiga *:/:* Ende der Zeile im Manuskript
[?]	– neaišku, ar gerai perskaityta, neaiški vieta, neišaiškintas leidinys *:/:* unsichere Lesung, unklare Stelle, nicht festgestellte Ausgabe
[!]	– klaida rankraštyje *:/:* Fehler im Manuskript
:/:	– komentaruose atskirtas tas pats tekstas lietuvių ir vokiečių kalbomis *:/:* Trennung des parallelen litauischen und deutschen Textes im Kommentar

LITERATŪROS TRUMPINIMAI

ADB, t. 26, 37 – *Allgemeine Deutsche Biographie,* Bde. 26, 37, Leipzig, 1887, 1894

AltPB, t. 1–4 – *Altpreussische Biographie*, Bde. 1–4: Bde. 1, 2, Hrsg. Christian Krollmann, Königsberg, 1941, 1942–1944; Bd. 3, Hrsg. Kurt Forstreuter, Fritz Gause, Marburg/Lahn, 1975; Bd. 4, Hrsg. Ernst Bahr, Brauschgerd, Marburg/Lahn, 1984

Batūra, Paaiškinimai – Romas Batūra, „Paaiškinimai", in Petras Dusburgietis, *Prūsijos žemės kronika*, Vilnius, 1985

Biržiška, *Aleksandrynas*, t. 1 – Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas. Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos,* t. 1: *XVI–XVII amžiai*, Chicago, 1960

Biskup, Labuda, *DZKwP* – Marian Biskup, Gerard Labuda, *Dzieje zakonu Krzyżackiego w Prussach, Gospodarka – Społeczeństwo – Państwo – Ideologia*, Gdańsk, 1988

Borchert, *Burgenland* – Friedrich Borchert, *Burgenland Preussen. Die Wehrbauten des Deutschen ordens und ihre Geschichte*, München-Wien, 1987

***BRMŠ*, t. 1** – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai,* t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos,* sud. Norbertas Vėlius, Vilnius, 1996

***BRMŠ*, t. 2** – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2: *XVI amžius*, sud. Norbertas Vėlius, Vilnius, 2001

***Clavis*, t. 1–4** – *Clavis Germanico-Lithvana: Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių-lietuvių kalbų žodynas,* keturios dalys, parengė Vincentas Drotvinas, Vilnius, 1995–1997: t. 1, 1995, t. 2–4, 1997

Dusb., *PŽK* – Petras Dusburgietis, *Prūsijos žemės kronika*, parengė R. Batūra, vertė L. Valkūnas, Vilnius, 1985

Grunau, t. 1–3 – *Simon Grunaus Preussische Chronik*, Bde. 1–3, Leipzig, 1876–1896: Bd. 1, Hrsg. M. Perlbach, 1876; Bd. 2, Hrsg. M. Perlbach, R. Philippi, P. Wagner, 1889; Bd. 3, Hrsg. P. Wagner, 1896

Gerullis, *APON* – Georg Gerullis, *Die altpreussischen Ortsnamen*, Berlin und Leipzig, 1922

Hartknoch, *AuNP*, t. 1, 2 – Christophorus Hartknoch, *Alt- und Neues Preussen oder Preussischen Historien*, zwey Theile, Frankfurt, Leipzig, 1684

Hartknoch / Dusburg – Petri de Dusburg [...] *Chronicon Prussiae [...]*. Accesserunt his praeter *Notas in Dussburgensem, Privilegia, quaedam Prussi[am] antiquitus concessa*, item *Dissertationes XIX [...]*, ed. Christophori Hartknochi, Jena, 1679

Hennenberger, *Erclerung* – Caspar Hennenberger, *Erclerung der Preussischen grössern Landtaffel oder Mappen*, Königsberg, 1595

Hennenberger, *Erclerung / Der See Ströme* – Caspar Hennenberger, *Der See Ströme,* in *Erclerung der grössern Landtaffel oder Mappen*, Königsberg, 1595

Joecher, t. 1–4 – Christian Gottlieb Joecher, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon, darinne die Gelehrten aller Stände [...]*, Bde. 1–4, Leipzig, 1750–1751

Kadłubek, *Chronica Polonorum* – Magistri Vincentii dicti Kadłubek *Chronica Polonorum*, ed. Marianus Plezia, Monumenta Poloniae Historica, Nova series, t. 11, Kraków, 1994

***LKŽ*, t. 2, 4, 6, 12** – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 2, Vilnius, 1969; t. 4, Vilnius, 1957; t. 6, Vilnius, 1962; t. 12, Vilnius, 1981

LTV – *Lietuviški tradiciniai vietovardžiai: Gudijos. Karaliaučiaus krašto, Latvijos ir Lenkijos*, parengė M. Razmukaitė, Vilnius, 2002

***LUB*, t. 1** – *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, nebst Regesten*, hrsg. v. F. G. Bunge, Bd. 1, Reval, 1853

Mažiulis, *PKEŽ*, t. 1–4 – Vytautas Mažiulis, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, t. 1–4, Vilnius, 1988–1997

M. Pr., *Prūsijos įdomybės* – Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 1: *Prūsijos įdomybių santrauka; I knyga: Prūsijos onomasija*, Vilnius, 1999

MSA – M. Pr. *Deliciae Prussicae oder die Preussische Schaubühne* rankraštis, saugomas VU bibliotekoje *:/:* Die in der Universitätsbibliothek Vilnius aufbewahrte Handschrift von *Deliciae Prussicae [...]*

MSB – MSA rankraščio nuorašas, saugomas LMAB RS *:/:* Die in LMAB RS aufbewahrte Abschrift der Handschrift MSA)

MSC – M. Pr. *Deliciae Prussicae oder die Preussische Schaubühne* rankraštis, saugomas Lenkijos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje Gdanske *:/:* Die in der Handschriftenabteilung der Bibliothek der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Gdańsk aufbewahrte Handschrift von *Deliciae Prussicae [...]*

Pėteraitis, *MLT vandv*. – Vilius Pėteraitis, *Mažoji Lietuva ir Tvanksta*, Vilnius, 1992

Pėteraitis, *MLT vietov*. – Vilius Pėteraitis, *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai*, Vilnius, 1997

Pierson – Matthäus Prätorius, *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne*, Hrsg. William Pierson, Berlin, 1871

PSB, t. 28/2, sąs. 117 – *Polski słownik biograficzny*, t. 28/2, zeszyt 117, Wrocław, Warszawa i inny, 1985

PUB, t. 1 – *Preussisches Urkundenbuch, Politische Abtheilung*, Bd. 1, Erste Hälfte: *1140–1257*, Hrsg. Philipp Wölky, Aalen, 1882

Szymański, *Nauki pomocnicze* – Józef Szymański, *Nauki pomocnicze historii od schyłku IV do końca XVIII w.*, Warszawa, [1972]

SRP, t. 1–6 – *Scriptores rerum Prussicarum*, Bde. 1–5, Hrsg. Theodor Hirsch, Max Töppen, Ernst Strehlke, Leipzig, 1861–1874; Bd. 6, Hrsg. Walter Hubatsch, Udo Arnold, Erich Maschke, Frankfurt am Main, 1968

Tacyt, ed. S. Hammer – Tacyt, *Dzieła*, tłumaczył, komentary napisał Seweryn Hammer, Warszawa, t. 2, 1957

Töppen – Max Töppen, *Geschichte der Preussischen Historiographie von P. v. Dusburg bis auf K. Schütz,* Berlin, 1853

Voigt, *Namen-Codex* – Johannes Voigt, *Namen-Codex der Deutschen Ordens-Beamten*, Königsberg, 1843

Jordan, *Getica* – Иордан, *О происхождении и деяниях гетов*, *Getica*, вступительная статья, перевод, комментарии Е. Ч. Скржинской, Москва, 1960

Skržinskaja, Komentarai – Е. Ч. Скржинская, «Комментарии», in Иордан, *О происхождении и деяниях гетов, Getica,* Москва, 1960

Toporovas, t. 1–4 – В. Н. Топоров, *Прусский язык. Словарь*, t. 1–4, Москва , 1975–1984

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

1. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraščio MSA antraštinis lapas :/: Titelblatt der Handschrift MSA des Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne.* P. 52.

2. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraščio MSB antraštinis lapas :/: Titelblatt der Handschrift MSB des Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne.* P. 53.

3. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraštis MSA. Antrosios knygos *Prūsijos demologija* antraštinis lapas (l. 58) :/: Handschrift MSA des Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne.* Titelblatt des zweiten Buches *Demologia Prussiae* (Bl. 58). P. 59.

4. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraštis MSA. Antrosios knygos *Prūsijos demologija* pradžia (l. 59) :/: Handschrift MSA des Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne.* Anfang des zweiten Buches *Demologia Prussiae* (Bl. 59). P. 60.

5. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraštis MSB. Antrosios knygos *Prūsijos demologija* antraštinis lapas (p. 59) :/: Handschrift MSB des Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne.* Titelblatt des zweiten Buches *Demologia Prussiae* (S. 59). P. 61.

6. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraštis MSA. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* antraštinis lapas (l. 100r) :/: Handschrift MSA des Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne.* Titelblatt des dritten Buches *Topographia Prussiae* (Bl. 100r). P. 372.

7. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraštis MSA. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* pradžia (l. 101r) :/: Handschrift MSA des

Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne.* Anfang des dritten Buches *Topographia Prussiae* (Bl. 101r). P. 373.

8. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraštis MSB. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* antraštinis lapas (p. 153) *:/:* Handschrift MSB des Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne.* Titelblatt des dritten Buches *Topographia Prussiae* (S. 153). P. 374.

9. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraštis MSB. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* pradžia (p. 155) *:/:* Handschrift MSB des Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne.* Anfang des dritten Buches *Topographia Prussiae* (S. 155). P. 375.

10. M. Pretorijaus veikalo rankraštis MSA. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* iliustracija, piešinys plunksna „Buivolas" (l. 102v) :/: Handschrift MSA von M. Praetorius. Federzeichnung im dritten Buch *Topographia Prussiae* „Ein Puffel-Ochs" (Bl. 102v). P. 472.

11. M. Pretorijaus veikalo rankraštis MSA. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* iliustracija, piešinys plunksna „Įprastas Prūsijos tauras" (l. 103v) *:/:* Handschrift MSA von M. Praetorius. Federzeichnung im dritten Buch *Topographia Prussiae* „Ein gemeiner Preussischer Auer-Ochs" (Bl. 103v). P. 472.

12. M. Pretorijaus veikalo rankraštis MSA. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* iliustracija, piešinys plunksna „Senas tauras" (l. 104r) *:/:* Handschrift MSA von M. Praetorius. Federzeichnung im dritten Buch *Topographia Prussiae* „Ein alter Aur-Ochs" (Bl. 104r). P. 473.

13. M. Pretorijaus veikalo rankraštis MSA. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* iliustracija, piešinys plunksna „Briedis" (l. 106r) *:/:* Handschrift MSA von M. Praetorius. Federzeichnung im dritten Buch *Topographia Prussiae* „Das Elend Thier" (Bl. 106r). P. 473.

14. M. Pretorijaus rankraštis MSA. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* iliustracijos-žemėlapio „Senovės Prūsija, autorius M. Matas Pretorijus Klaipėdiškis, 1681" fragmentas (l. 99r) *:/:* Handschrift MSA von M. Praetorius. Fragment der illustrierten Landkarte im dritten Buch *Topographia Prussiae* „Prussia vetus, auctore M. Matth. Praetorio Memel[ensi] 1681" (Bl. 99r). P. 482.

15. M. Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* rankraštis MSB. Trečiosios knygos *Prūsijos topografija* 229-as puslapis su įrašais kita ranka *:/:* Handschrift MSB des Werkes von M. Praetorius *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne.* Seite 229 im dritten Buch *Topographia Prussiae* mit Eintragungen von anderer Hand. P. 483.

RODYKLĖS

Trijose šio dvikalbio leidinio rodyklėse suregistruoti: 1) asmenvardžiai, 2) geografiniai vardai (vietovardžiai, vandenvardžiai, administracinių padalinių – žemių, valstybių ir t.t. – pavadinimai) bei etnonimai ir 3) žodžiai, kuriuos Matas Pretorijus pateikia kaip baltiškus. Pirmosios dvi rodyklės apima ne tik paties Pretorijaus tekstą ir jo vertimą į lietuvių kalbą, bet ir viso leidinio dvikalbį įvadą bei komentarus.

Į rodykles neįtraukti geografiniai vardai ir etnonimai iš nuorodose pateikiamų knygų pavadinimų, registruojami tik šių knygų autoriai, redaktoriai ir leidėjai. Naujausiųjų laikų leidinių autorių pavardės išskiriamos kursyvu.

Tais atvejais, kai Pretorijus sieja ar tapatina skirtingus asmenis, vietovardžius ar etnines grupes, abiejose aptartose rodyklėse tie žodžiai registruojami skirtinguose lizduose, o jų ryšys nurodomas rodykle lizdo gale.

Asmenvardžių rodyklėje nurodomos visos Mato Pretorijaus teiktosios įvairuojančios lotyniškos ir vokiškos formos. Senuose XIII–XV a. kelių sandų asmenvardžiuose pagrindiniu laikomas vardas, po to nurodomos kitos asmenvardžio dalys. Savitai ar klaidingai šaltinyje parašyti asmenvardžiai registruojami pagal papildomai įrašytą norminę formą. Jei pavyko išsiaiškinti, kad Pretorijus klaidingai įvardijo asmenį, prie Pretorijaus pateikto asmenvardžio, publikacijoje žymimo šauktuku, rodyklėje nurodomas nustatytasis asmens vardas. Pasaulietinių ir aukščiausiojo rango dvasinių valdovų, šventųjų, senųjų kronikininkų, antikos veikėjų ir lietuvių raštijos parengėjų asmenvardžiai registruojami pagal tradicinę lietuvišką vardo formą, šalia nurodant kitas.

Geografinių vardų ir etnonimų rodyklėje identifikuotų vardų antraštiniu žodžiu pasirenkama tradicinė lietuviškos rašybos forma, jei tokia yra, o greta nurodomos visos leidinyje paminėtos formos. Neidentifikuoti daugiakalbių teritorijų geografiniai vardai rašomi taip, kaip pateikia Pretorijus. Daugiakalbių nebaltiškųjų teritorijų vietovardžių, kurie buvo vartojami skirtingomis formomis, antraštiniu žodžiu pasirenkama Pretorijaus tekste vartota vokiška arba lotyniška forma; daugiakalbių

teritorijų, kuriose buvo ir baltiškos kilmės vietovardžių, pastarųjų lizdo pagrindiniu žodžiu renkamasi lietuviškoji vietovardžio forma (senoji baltiška arba tradicinė nustatytoji). Abiem atvejais greta nurodomos kitose kalbose vartotos formos. Papildomai įrašytieji ir dabartiniai vietovardžių variantai išskiriami kursyvu.

Kursyvu parašyti ir žvaigždute pažymėti hidronimai iš Pretorijaus sudaryto vandenvardžių sąrašo yra aplietuvintos prūsiškos kilmės formos.

Visi etnonimai iš Pretorijaus teksto registruojami jų neidentifikuojant.

Pretorijaus baltiškais laikytų žodžių rodyklėje registruojami tik bendriniai žodžiai. Tikriniai tokio pobūdžio žodžiai įtraukiami į asmenvardžių arba geografinių vardų rodykles.

Rodyklių trumpinimai: *dab.* – dabar *:/:* jetzt; *e.* – ežeras; *etn.* – etnonimas *:/:* Ethnonym; *k.* – kalnas (geogr. vardams) *:/:* Berg (bei Ortsnamen); *k.* – karalius (asmenvardžiams) *:/:* König (bei Personennamen); *km.* – kaimas *:/:* Dorf; *kun-štis* – kunigaikštis *:/:* Fürst, Herzog; *LK* – Lenkijos karalius *:/:* König von Polen; *markgr., Markgr.* – markgrafas *:/:* Markgraf; *pil.* – pilis *:/:* Burg; *s.* – sala *:/:* Insel; *šv., S., H.* – šventoji(-asis) *:/:* Heilige(r); *u.* – upė *:/:* Fluß; *vysk.* – vyskupas *:/:* Bischof.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Abatas Ursberg(as), Abbas Ursbergensis 94, 95, 732
Ablavi(j)us, Ablavius, Ablabius [!] 126–131, 134, 135, 286, 287, 736
Adalbertas, šv., Adalbertus, H. 638, 639, 782
Adomas 727
Adomas Brėmenietis, Adamus Bremen(en)sis 19, 39, 150, 151, 222, 223, 232, 233, 270, 271, 298, 299, 332, 333, 402, 403, 500, 501
Adulfas, Adulphus 220, 221
Aegidius → Egidijus, [šv.]
Aelianas, A(e)lianus Claudius 358, 359
Aelianus → Elianas
Aenejas Sylvijus, Aeneas Sylvius Picolomini 152, 153, 262, 263
Aeratostonus → Eratostenas
Aeticas (-us) 292, 293
Afrila, Aphrila 220, 221
Agathi(j)as 316, 317
Agatirsas, Agathyrsus 78, 79
Agrikola 749
Aischilas, Aeschylus 324, 325
Aischinas iš Sfeto, Aeschines, Aischinės, Aeschinus, graikų filosofas 76, 77, 726
Aischinas, retorius, politikas, diplomatas 726
Alarikas I, Alaricus 310, 312, 313, 747
Alberikas, Albericus 312, 313
Albertas, Albertus, Ordino brolis Pamedėje 700, 701
Albertas, Braunšveigo hercogas ir Tiuringijos landgrafas, Brandenburgo markgr., Albertus Herzog zu Braunschweig und Landgraf von Thüringen, Markgr. zu Brandenburg 478, 479, 660, 676
Albr[echt] Fridr[ich] 633
Albrechtas Brandenburgietis, Albrecht Marggraff zu (von) Brandenburg 554, 555, 566, 567, 584, 585, 626, 627, 632, 633, 642, 643, 646, 647, 666, 667, 674–677, 684, 685, 688–691, 714, 715, 720, 721, 776, 784
Albrechtas, šv., Albrecht, H. 546, 547
Aleksandras Didysis, Alexandrus Magnus 110–112, 310, 311, 726
Aleksandras iš Aleksandro, Alexander ab Alexandro 358–361
Aleksandras, Alexandrus, LK 534, 535, 774, 775
Aleranikas, Alleranicus 160, 161
Alfonsas, Alphonsus 360, 361
Algirdas, Olgerd 696, 697
Alimeras, Alymer 310, 311

Alkinojas, Alcinos 204, 205
Althameras, Althammer(us) 212, 213, 742
Amala 182, 183
Amalasvinta 743
Amianas Marcelinas, Ammianus Marcellinus 120, 121, 124, 125, 196, 197, 212, 213, 234, 235, 256–259, 262–271, 276, 277, 320, 321, 725, 746
Anaras 310, 311
Anastasijus I, Anastasius 292, 293, 748
Ancila, Ancyla 320, 321
Andriejus, šv., Andreas, S. 564, 565
Angerinas (-us), Arngrim (Jonaš), Arngrimm Jonsson, Arngrinas (-us) Ionas 298, 299, 342, 343
Anna, S. → Ona, šv.
Anonimas Galas, Anonim Gall 747
Ansbachai, kun-ščiai 783
Anshelmas, Anshelmus, Varmės vysk. 564, 565, 638, 639, 777
Antanas, šv., Anthonius, S. 664, 665
Antikyras, Anticyrus 170, 171
Antiochas Seleukidas 726
Antirijus, Antyrius 310, 311
Antonijus 751
Antoninas (-us) 158, 159
Aordas (-us) 292, 293
Arabikas, Arabicus 160, 161
Araksa, Araxa 78, 79
Aram(as) 176, 177
Arfaksadas, Arphaxat 82, 83, 727
Arianas Flavijus Nikomedietis, Ar(r)ianus Flavius Nicomediensis 18, 38, 110, 111, 122, 123
Ariomiras (-o) 116, 117
Arisa, Arissa 312, 313
Aristotelis, Aristoteles, Aristotelės 18, 38, 334, 335
Arkadijus, imperatorius 740
Arnobi(j)us 292, 293
Arnold(as) von Eulenstein(as) 624, 625
Artus(as) 606, 607
Asarmotas, Asarmoth 82, 83, 727
Askenas, Ascenas 218, 219, 742
Asmanas (-es) 260, 261
Atalarikas, Atthalaricus 230, 231, 743
Atila, Attila 112, 113, 242, 243, 731, 733
Atiulfas, Athiulphus 320, 321
Au von der, giminė 672, 673
Augustas, Augustus Caius Octavius 68, 69, 182, 183, 320, 321, 324, 325, 727, 751
Augustus Sigismundus III. → Zigmantas Vaza
Aurelianas, (-us) 120, 121
Aureli(j)us Viktoras, Victor Sextus 118–120, 162, 163, 198
Azinijus, Asinius → Polionas

Bakowski 610, 611
Balamberas (-us), Balamir, Bala-mur 112, 113, 733
Baltramiejus, šv., Bartholomaeus, S. 596, 597, 606, 607
Baltramiejus, Bartholomaeus, Sembos vysk. 564, 565
Bambanas (-o) 116, 117
Barbora, šv., Barbara, H. 650, 651
Baroni(j)us 136, 137
Barovista 170, 171
Bartas, Barthas(o) 486, 487, 554, 555, 769
Bartelis Frischheinzas 783
Barthi[us] Casi. 261
Bartholomaeus, S. → Baltramiejus, šv.
Batūra Romas 768, 771, 774–776, 780
Bazilikas Kiprijonas 731
Beatas (-us) Rhenanas(-us) 124–127

Beysis, Baysen → Hans von Baysen
Belial 751
Belis (-us) 80, 81, 726
Belizarijus 730
Benedictus, S. 710
Berhhardus → Vapovi(j)us Bernhardus
Berig(as) 126, 127
Bernardus, S. 780
Bernd(as), Bernt(as), Bernhard(as), Berent(as) von Zinnenberg(as) 548–551, 576, 577, 692, 693 → Sonnenberg, Schonenburg
Berneggerus Matthias 400
Bernhard(as) von Homhausen(as) 630, 631
Berosas, Beros(s)us, Babylonicus, Chaldaeicus, Bērosos 78, 79, 86, 87, 726, 728
Byal(is) Johann(as), Biliorim, Bilyan 566, 567, 628, 629, 634, 635, 638, 639, 684, 685, 706, 707, 716, 717, 720, 721, 778
Biliorim → Byal(is) Johann(as)
Biržiška Vaclovas 745
Biskup Marian 758, 770, 774, 775, 778, 779
Bittereris Thomas 783
Blefkeni(j)us, Bleffkenus Di(e)thmaras (-us) 298, 299
Blondi(j)us, Blondus Flavius Forlinensis, Biondo Flavio 154, 155
Blüm(as) 682, 683
Bochartus (-as) Samuel(is) 84, 85
Bodeck(as) 608, 609
Bodenas Žanas (Bodinus Ioannes) 19, 39, 162, 163
Boemas (-us) Ioannas (Johannas) Aubanas (-us) 19, 39, 118, 262, 263
Boguslavas, Boguslaus, Pomeranijos kunštis 696, 697
Boleslaus Audax → Boleslovas Narsusis
Boleslovas I, Boleslaus I., LK 552, 553
Boleslovas IV Garbanotasis, Boleslaus IV. 274, 275, 746
Boleslovas IV, Varšuvos kun-štis 746
Boleslovas Narsusis, Boleslaus Chrabri (Chrobri), Boleslaus Audax 150, 151, 450, 451, 632, 633
Bonfini(j)us, Antoni(j)us 152, 153
Borchert Friedrich 770, 774, 775, 777, 778
Borebista, Burvista, Buruista 112, 113, 734 → Borovista
Boristenis, Boristenus 76, 77
Borovista, Borvista 162, 163, 170, 171, 734, 739 → Borebista
Brat Jan → Sandomir Johann
Bretkūnas Jonas, Bretke, Bretkius, Brettchen Johann(es) 8, 19, 21, 26, 39, 41, 226, 227, 250, 251, 268, 269, 312–315, 321, 322, 346, 347, 412, 557, 558, 561, 564, 565, 580, 615, 632, 641, 642, 654, 655, 708–710, 753
Brigita, šv., Brigitta, S. 618–621
Bruchhan(as) Berthold(as) 650, 651
Brunonas, šv., Bruno, S. 568, 569
Bruno(nas), Olomouco vysk. 562, 563, 777
Buch Jürgen 43
Budas 640, 641
Būga Kazimieras 759, 772, 774
Bukelskis Egidijus 5, 6, 767
Burchard(as) von Hornhausen(as) 646, 647

CaLaMus, Calanus, Cola → Mikalojus
Calimachus Philippus → Kalimachas Filipas
Cam(m)erari(j)us Philippus 19, 39, 340, 341
Cambdenas (-us) William(as) 294, 295, 298, 299, 748
Cantelmi Jacobus (-as) 15, 34
Caracalla Antonius, Antoninus, Karakala Antoninas 124, 154, 155, 160, 161
Cardanas (-us) Girolamus 342, 343
Carol → Karolis, Vengrijos k.
Carolis, Carolus von Geldern(as) 642, 643
Carolus Magnus → Karolis Didysis
Carolus Martellus → Karolis Martelis
Carolus V. → Karolis V
Cassiodorus Flavius Aurelius Magnus → Kasiodoras
Catharina, S. → Kotryna, šv., Catharina, S.
Cezaris Julijus, Caesar Caius Iulius 18, 38, 68, 69, 80, 104, 105, 234, 235, 388, 724, 742
Chalcondylas Laonicas (-us) 260, 261
Chardin(as) 258, 259
Chelmas (-o) 366, 367, 486, 487, 548, 549, 572, 573, 755, 769
Chintilanas, Chintillanus 116, 117
Chlebowski Bronisław 761
Christianus I. → Kristijonas I, vysk.
Christus → Jėzus Kristus
Chundimundas (-o) 116, 117
Cicero(nas) 68, 69, 104, 105, 724
Cipelis, Cippel, Zipfil 785
Clodoveus → Klodovėjas
Cluverijus Philippas Johannas Gdanskietis, Cluverius Philippus Gedanensis 19, 39, 74, 76, 77, 80, 81, 88, 89, 98, 99, 102–107, 130, 131, 156–159, 176, 177, 202, 203, 206, 207, 212, 213, 226, 227, 236, 237, 244, 245, 286, 287, 298–301, 740
Cola 352, 353
Columnai, Columneser 648, 649, 783
Comesas, Comas, Natalis Comes (Conti Natale, Conti Noel) 92, 93, 731
Conrad(as) V von Erlichshausen(as), Conradus V. von Erlingshausen 518, 519, 774
Conrad(as) von Jungingen(as) 525, 527
Conrad(as) von Tyrenberg(as), Conradus de Tierberg der Jüngere, Jaunasis 530–533, 539–541, 642, 643, 773
Conrad(as) von Zeylingen(as) 548, 549 → von Baysen(as)
Conrad(as) Zollner(is) von Rothenstein(as), Zölner(is) von Rohtenstein(as) 642, 643, 774
Conrad(as) Tieber(is) von Wallenrodt(as), Wall(e)rod 564, 565, 594, 595, 684, 685, 692, 693, 708–711, 774, 780
Conringi(j)us Hermannus (-as) 147, 326, 327, 334, 335, 342, 343, 400
Cörber Matthäus, Kerberis Matas 8, 26
Corsica → Korsika
Cosma Presbiter 731
Cotison → Kotisonas
Cotus → Kotas
Crantzius 590
Crassus → Krasas
Cromeras (-us) Martinas (-us) 274, 275, 586, 587
Crügeras (-us) 598, 599
Curicke → Kuricke
Czartoriski 610, 611
Čiurinskas Mintautas 724, 728, 739–742, 752, 759, 771, 785

Dach(as) Simon(as) 9, 27
Daktaras, šv. 17
Danielius, pranašas 726
Dantiscus Ioannus 784
Darata, šv., Dorothea, S. 680, 681
Darijus, Darius 170, 171
Datis, Datus 292, 293
Deci(j)us Iodocas (-us) Ludovicas (-us) 152, 153
Decimus Junijus Juvenalis, Iunius Iuvenalis 18, 38, 292, 293
Delachampus Iacobus 402
Delila 752
Deuksipas, De(u)xip(p)us, Deksipas iš Atėnų, Dexipus Publius Herennius 126–131, 134, 135, 736
Dietrich(as) von Bobenhausen(as) 646, 647
Dietrich(as) von Oldenburg(as), Altenburg(as) 558, 559, 618, 619, 672, 673, 676, 677, 704, 705, 781
Di(e)tzel(ius) Ernestas (-us), Dizelius, Dieselius 198, 199, 242, 243, 744, 745
Dioklecianas, Diocletianus Caius Aurelius Valerius 728, 729
Dionas, Diōn 748
Dionė, Dione 204, 205
Dionisijas Geografas, Dionisijas Periegetas, Dionysius Geographus, Dionysios Periēgētēs 98, 99, 112, 113, 733
Ditrichas, Ordino brolis 773
Dyvonis, Dyvanas, Dywonis, Diwanas (-us), Dywan, Diwanas 320–323, 572, 573, 704, 705, 750, 751
Doctorin Clara 666, 667
Domicianas, Domitianus Titus Flavius 112, 113, 734
Dominykas, šv., Dominicus, S. 594, 595, 606, 607, 618, 619, 622, 623
Donatas, šv., Donatus, S. 404, 405, 758
Dorotėja, kun-štienė 784
Dorothea, S. → Darata, šv.
Dreger v[on] 525, 527
Druzas, Drusus Nero Claudius 66, 67, 228, 229, 723, 724, 736
Dumpan(as) 614, 615
Dusburgietis Petras → Petras Dusburgietis
Düstener Heinrich 524, 526

Eber(as) 82, 83, 727
Eberhard(as) de (von) Seine 574, 575
Eberhard(as), Livonijos krašto magistras 684, 685
Eberhardt(as), Varmės vysk. 632, 635, 716, 717
Egidijus, [šv.], Aegidius 394, 395, 757
Egilis 738
Eginhardas (-us) 222–225, 236, 237, 742
Egloffstein(ai) von 614, 615
Ehrhard(as) von Riesenstein(as) 546, 547
Elijus, Aelius 112, 113
Ellenburg(as) von Casimirus (Jonas Kazimieras) 348, 349
Elner(is) Dittrich(as) von 564, 565
Elner(is) Rüttger(as) 564, 565
Elžbieta, šv., Elisabeth, S. 604, 605
Emerikas, Emericus 150, 151, 238, 239, 739
Eratostenas iš Kirėnės, Aeratostonus, Eratosthenēs 68, 69, 296, 297, 724, 725
Erdmann(as) Michael(is) 626, 627
Erikas, Ericus 136, 137
Ernst(as) Spring ins Gutt 580–582
Eurikas, Euricus 116, 117, 734

Euripidas (-es) 324, 325
Eusebijas, Eusebius (Caesariensis) 172, 173
Eusebius Hieronymus Stridonensis 752
Eustatijas iš Suidos 740
Eutropi(j)us Flavius, Warnefried, Warnefridus, Aquilensis, Foroiuliensis 126, 127, 194, 195, 230, 231, 320, 321, 748
Ezechiel(is) 84, 85, 727, 742

Fabian(as) von Heilsberg(as) 566, 567
Fabian(as) von Lehndorff(as) von Maulen(as) 566, 567
Faetontas, Phaetontus 408, 409
Fahn(as) 718, 719
Faßholt(as) N. 624, 625
Fastidas 132, 133, 316, 317
Fazellas (-us) Thomas 342, 343
Ferber(iai) 708, 709
Festenberger(is) 562, 563
Fidleris (-us) Felix(as) 678, 679, 784, 785
Filimar(as) 132, 133
Filimer(is) 132, 133
Filipas II Makedonietis 726
Filoksenas, Philoxenus 324, 325
Flakas Valerijus, Flaccus Valerius 212, 213, 260, 261, 741
Fontaine Jacques 725
Franciscus, S. → Pranciškus, šv.
Frazer(is) James 726, 752
Fredebaldas (-us) 312, 313
Freinsheimi(j)us Iohannes 158–161, 166, 167
Frenkelis 762
Fricke Ulrich(as) 564, 565
Fridericas, Meiseno markgr. ir Saksonijos hercogas, Friedrich von Meissen, Fridericus der Markggraf von Meissen und Herzog von Sachsen → Friedrich(as) von Sachsen(as)
Fridigenas (-us), Fritigernas (-us) 230, 231, 743
Frydrichas Barbarosa 78, 79
Frydrichas III 730
Friedrich(as) von Holdenstäth(as) 562, 563
Friedrich(as) von Liebenzell(is) 632, 633, 716, 717
Friedrich(as) von Sachsen(as), Friedrichas von Meissenas, Fridericas, Meiseno markgr. ir Saksonijos hercogas, Friedrich von Meissen, Fridericus der Markgraf von Meissen und Herzog von Sachsen 554, 555, 562, 563, 776, 784
Friedrich(as), hercogas 660, 661
Friedrich(as)Truchsess(as) von Wetzhausen(as), Truckses 625–627, 775
Fri(e)drich(as) Wilhelm(as) kurf. 694, 695
Fulgosas (-us) Baptista 342, 343

Gainas Flavi(j)us 182, 183, 740
Galijotas, Goliath 342, 343
Galindas (-o) 486, 487, 769
Gattenhofen(as) von 692, 693
Gaute 176, 177 → Odinas
Gediminas, Gedeminas 772
Gedune Candin, Gedūnas Kandeimas, Candeym 510, 511, 772
Geidusas (-o) 340, 341, 346, 347, 753, 754
Gelenius Sigismundus 402
Gendinas (-us), Chendinas (-us), Hendinas (-us) 318, 319
Genserikas, Gensericus 312, 313
Georg(ius), S. → Jurgis, šv.

Georg(as) Friedrich(as), Brandenburgo markgr. 630, 631, 643, 646–649, 670, 671, 694, 695
Georg(as) von Polentz(as) 554, 555, 626, 627
Georgoras (-us) 260, 261
Gerdawo 630, 631
Gerhard(as), krašto magistras 574, 575
Gerhard(as) von Grechin(as) 640, 641
Gerhard(as) von Hertzberg(as) 568, 569
Gerionas (-us) 78, 79
Germanikai, Druzo palikuonys 723
Germanikas, Germanicus 160, 161
Gerulaitienė Vilija 46, 49
Gerullis Georgas 756, 759–768, 771, 773, 774, 781, 783
Gesneris (-us) Konrad 358, 359
Gessugub, k. 540, 541
Getas, Getha 160, 161
Gethar(as) 176, 177
Gili(j)us, Gilles Pierre 358, 359
Gilmach(as) von Zepffen(as) 680, 681
Giraldas (-us), Gyraldus Lilius Gregorius 294, 295, 748
Giweleisis 162, 163, 166–169
Glapas, Glappo 562, 563, 580, 581
Glareanas (-us), H. 230, 231, 316, 317, 402
Glotinai, Glottinas, Glotinen, Gobatini, Gobotini, 552, 553, 776
Godan(as) 174, 175
Godofredas (-us), Gottfried Johann Ludwig 234–237
Gogas 727
Golnici(j)us G. 126, 127
Gomer(as) 82, 83, 218, 219, 727, 742
Gota 180, 181
Gottfrid(as) von Linden(as) 564, 565
Gottfried(as) von Hohen-Lohe 714, 715
Gracianas, Gratianus Flavius 119, 120, 735
Grigalius I Didysis, Grigorius Magnus 94, 95, 731
Grodecki David(as) 718, 719
Grodecki Roman 747
Gronovius Joh[annes] 400
Groti(j)us Hugo(nas), Huig de Groot 126, 127, 130, 131, 134, 135, 148, 149, 152, 153, 158, 159, 218, 219, 222, 223, 400, 725, 736, 737
Gudavičius Edvardas 769, 770
Gunderikas (-us) 312, 313
Gunifridas (-us) 220, 221
Günthar(as) von Arenstein(as) 718, 719
Günther(is), Gunther(is) von Hohenstein(as) 524, 526, 564, 565
Günther(is), Plocko vysk. 572, 573
Gurchas (-o) 638, 639
Gustavas (-us) 158, 159
Gustavas Adolfas, Gustav Adolph 662, 663, 694, 695, 759
Gvagninis (-us) Aleksandras, Qvagninus Alexandrus 262, 263, 550, 551

Hack(as), Hach Michael(is) Antoni(j)us 12–15, 31, 32–34, 608, 609
Hacobridge('as) Willhelm(as) 358, 359
Hagel 588, 589
Hamas 727
Hammer S. 724, 726
Hanbich(as) 702, 703
Hanno, Hannus, Anno von Sanger(s)hausen(as) 562, 563, 688, 689, 710, 711, 777
Hans(as) von Baysen(as), Bażyński 548, 549, 558, 559, 576, 577, 634, 635, 777, 782 → Conrad(as) von Zeylingen(as)

Hartknoch(as) Christophorus (-as) 9, 19, 27, 39, 98, 99, 138, 139, 158, 159, 176, 177, 252, 253, 256, 257, 260–263, 268, 269, 274, 275, 284, 285, 306, 307, 326, 327, 330, 331, 386, 390, 392, 393, 404, 534, 548, 549, 562, 563, 576, 586–589, 618, 648, 650, 651, 662, 729, 737, 745, 746, 749, 759, 768, 771–773, 776, 777, 779, 781

Hartmann(as) [!] von Heldrungen(as) → Hermann(as) von Heldrungen(as)

Hartmann(as) Philipus (-as) Iacobus, Jacobus (-as) 9, 27, 398, 418, 419, 476, 477

Hartmudas von Grumbachas 779

Häusler(is) 608, 609

Heincke Hanswerner 759

He(i)nrich(as) de (von) Wida, Wyda, Wayda 404, 405, 570, 571, 574, 575, 758, 779

He(i)nrich(as) Reuß(as), Reus(sen) von Plauen(as) 560, 561, 565, 566, 582, 583, 594, 595, 628, 629, 638, 639, 680, 681, 684, 685, 693, 785

He(i)nrich(as) Reuß(as), Ordino brolis 620, 621, 636, 637, 680, 681, 684, 685

He(i)nrich(as) von Staden(as) 626, 627, 690, 691

Heidenricas (-us), Heidenreich, Heidenricus, Kulmo vysk. 525, 527, 574, 575, 580, 581, 779

He(i)nrich(as) Dusemer(is) von Arffberg(as), Henrich(as) Dus(e)ner(is) 568, 569, 706, 707, 778, 785

Heinrichas I, Henrich I., didysis magistras 692, 693

Heinrich(as) von Hohenloh (-e), Henrich von Hohenloch 616, 617

Heinrichas, Kuršo vysk. 777

Heinrichas, Meiseno markgr., Henrich von Meissen 700, 701, 708, 709

Heinrichas, Henricas Trečiasis Sorbomas, Heinrich III. Sorbom, Henricus Tertius, Zorbon 564, 565 778

Heinsi(j)us Dan[ielius] 158, 159

Helmold(as), Helmondas (-us) 19, 39, 194, 195, 222, 223, 270, 271, 366, 367, 742

Henneberg(as) Bernhard(as) von 582, 583

Hennenberger(is) Hanns(as), rūmų tapytojas 648, 649, 783

Hennenberger(is), Hennenberg(er), Henneberg Kaspar(as), Caspar, 10, 19, 22, 28, 39, 42, 190, 248, 249, 264, 270, 271, 282, 283, 322, 323, 326–329, 332, 333, 342, 343, 348, 349, 382, 386, 404, 405, 408–410, 412, 414, 416–423, 484, 485, 488, 489, 492–496, 500, 501, 504, 505, 514, 516–519, 522, 523, 525, 527, 530, 531–535, 538–545, 548, 555, 560, 562, 563, 614, 615, 623–626, 630, 635, 638, 640, 642, 644, 645, 662, 663, 666, 667, 670, 676, 677, 684, 698, 704, 705, 708, 709, 718, 744, 745, 751–753, 758–762, 764–767, 772, 775–778, 780

Henricas, Heinrichas I, Henrich, Henricus I., Varmės vysk. 564, 565, 628, 629, 782

Henrich [!] von Kniprode → Winrich(as) (von) Kniprod(e)

Henrich(as) von Eysenberg(as) 630, 631

Henrich(as) von Liebenthal(is) 672, 673

Henrich(as) von Schrottenthal(is) 624, 625

Henrichas, Heilsbergo vysk., Henrich Bischoff zu Heilsberg 560, 561
Henricus 310
Henrikas Barzdotasis 770
Heraklis, Hercules 78, 79
Herburt(as) Johann(as), Herburtus Joannes 19, 39, 274, 275, 584, 633, 702
Herman(n)(as) Balck(as) 548, 549, 572, 573, 616, 617, 682, 683, 698, 699
Hermanarikas 733, 735
Hermanas (-us) von Liebenstein(as) 564, 565
Hermann(as) von Ottingen(as) 688, 689
Hermann(as), Hartmann(as) [!] von Heldrungen(as) 676, 677, 710, 711
Hermannas a (von) Saltza 488, 489
Hermerikas, Hermericus 320, 321
Herodeotas [!] 134, 135, 738 → Herodianas
Herodianas (-us, -os) 738
Herodotas Halikarnasietis, Hērodotos, Herodotus Halicarnasseus 18, 38, 74–79, 134, 135, 158–161, 168, 169, 204, 205, 276, 277, 324, 325, 735
Heschke Urban(as) 622, 623
Heshusi(j)us Tilemann(as) 757
Hieronymus, S. → Jeronimas, šv.
Hillebrandt(as) 622, 623
Hiparchas, Hipparchus 68, 69, 725
Hirtenbergas von, Joachimas Pastorijus, Joachimus Pastorius von Hirtenberg, Joachim Hirtenius, Joachim de Hirtenberg 19, 39, 74, 75, 152, 153, 176, 177, 218, 219, 278, 279, 725
Hoggas (-o) 494, 495
Hohenstein Hans Graff von 612, 613
Honori(j)us 116, 117, 154, 155
Hopneris Jonas jaunesnysis, Hophner Johannes d. J. 8, 26
Horni(j)us, Horn Georgi(j)us 116, 117, 155–157, 182, 258, 259, 584
Hosijus → Hozijus
Hozijus, Hosi(j)us Stanislovas, Stanislaus 568, 569, 778
Huteras (-us) 310, 311

Yčas Jonas 750
Inocentas III 750
Ioannas I, Ioannus I., Varmės vysk. 698, 699
Ioannas Magnas, Joh[annes], Ioannes, Ioannus Magnus 126–131, 152, 153, 158, 159, 162, 163, 166, 167, 210, 211, 256, 257, 278, 279, 736, 737
Ister Aeticus 230, 402
Iuda → Judas
Izidorius Sevilietis, Isidorus Hispaliensis, Hispanienesis 19, 39, 294, 295–297, 316–319, 338, 339, 676

Jacob, S. → Jokūbas, šv.
Jafetas, Japhet 92, 93, 727
Jagiello → Jogaila
Jankevičienė Ramunė 5, 6, 757
Jaroslavas, Jaroslaus 322, 323, 751
Jasiński Tomasz 770
Jerfrid(as) 648, 649, 783
Jeronimas, šv., Hieronymus, S. 124, 125, 154, 155, 160, 161, 752
Jeroszin → Mikalojus Jerošinas
Jesugub(as) 248, 249
Jėzus Kristus, Jesus Christus 17, 36, 94, 95, 130, 131, 136, 137, 148–151, 186, 187, 246, 247, 284, 285, 288, 289, 500, 501, 572–579, 590–593, 608, 618–623, 658, 659, 723–727, 729, 730, 732–734, 736, 737, 741, 743, 750–752

Joana, šv., Johanna, H. 650, 651
Jogaila, Vladislovas Jogaila, Jogailaitis, Vladislaus Jagiello 548, 549, 570, 571, 576, 577, 610, 611, 628, 629, 680, 681, 694, 695, 708, 709, 718, 775
Johann(as) von Blanckenstein(as) 674, 675
Johann(as) von Ruschizin(as) 568, 569
Johanna, H. → Joana, šv.
Johannas I, Johann I. 636, 637
Johannas II Streiffenrockas, Johann II. Streiffenrock 636, 637
Johannes(as) Brandenburgo markgr., Markgraf zu Brandenburg 478, 479
Jokūbas Sobieskis, Jakobus Sobieski 13, 32
Jokūbas, šv., Jacob, S. 604, 605, 710, 711
Jonas Albertas, Ioannes Albertus, k. 712, 730
Jonas Dlugošas, Ioannes Dlugossus, Długossus 92, 93, 552, 553, 778
Jonas III, Johannes III. 606, 607
Jonas Kazimieras, k. 725
Jonas Sobieskis, Jan Sobieski 12–14, 31–33
Jonas, šv., Johannes, S. 606, 607, 710, 711
Jonas Zigmantas, Johann Siegmund 388, 389
Jordanas (Jordanes, Jornandes), Ionaras [!] 19, 38, 86, 87, 92–95, 110, 111, 114, 115, 126–128, 130–135, 150, 151, 158, 159, 170, 171, 176, 177, 200–203, 210–217, 222–225, 238, 239, 242–245, 282, 283, 286–291, 296, 297, 312–319, 676, 677, 728–730, 732, 734, 736, 739, 740, 743, 744
Judas, Iuda 600, 601, 780
Julianas Apostata 746
Julijus Kapitolinas, Iulius Capitolinus 114, 115, 194, 195
Jupiteris, Iupiter 76, 77, 380
Jurgis, šv., Georg, S. 596, 597, 618, 619, 638–641, 650–657, 666, 667, 710, 711
Justinianas I, Iustinianus 94, 95, 124, 125, 138, 139, 292, 293, 730, 733, 748
Juta, šv., Jutha, H. 642, 643
Jutta von Querfurt 578–581, 779

Kadlubek(as) Vincentas, Kadłubek Vincentius 19, 39, 150, 151, 246, 247, 274, 275, 590, 591, 743, 744
Kalimachas Filipas, Cal(l)imachus Philippus, Callimachus Romanus, Callimachus Etruscus, Damianus Tuscus 92, 93, 730, 731
Kalimachas iš Kirėnės 730
Kallebassa 684, 685
Kantigirdas, Kantigirde, Kantegerda, Cantegerde 532, 533, 775
Karlas V 784
Karolingai 739
Karolis Didysis, Carolus Magnus 94, 95, 742, 748
Karolis Martelis, Carolus Martellus 116, 117
Karolis V, Carolus V. 118, 119, 182, 183
Karolis, Carol, Vengrijos k. 610, 611
Kasijus Dionas, Cassius Dio Cocceianus 66, 67, 120–123, 723, 736
Kasiodoras Flavijus Magnas Aurelijus, Cassiodorus Flavius Magnus Aurelius 100, 150, 151, 238, 239, 332, 333, 743, 744
Kasparas, malūnininkas 783
Katonas, Catonus 112, 113
Katulinas Gajus, Catullinus V. G. 741
Kavaliauskas Česlovas 727

Kazimieras, Casimirus II., LK 582, 583, 610, 611, 622, 623, 636, 637, 712, 713, 730
Kenstud → Kęstutis
Kerberis Matas → Cörber Matthäus
Kęstutis, Kenstud, Kinstadt, Kinstuet, Kystüd, Ky(n)stadt 550, 551, 614, 615, 630, 631, 642, 643, 696–701, 710, 711, 716, 717
Kielbassa Vincenti(j)us 636, 637
Kinstadt, Kinstuet, Kystüd, Ky(n)stadt → Kęstutis
Kircher(as) Athanasi(j)us 358, 359
Kyriakas, Cyriacus 731
Kisch Guido 746, 778
Klaudianas, Claudianus 114, 115, 120, 121, 276–279, 332, 333, 747
Klaudijus, Claudius 114, 115, 132, 133
Klein(as) Daniel(ius) 9, 27, 754
Kleinas Jonas 754
Kleinienė, Kleinin 348, 349, 754
Klodovėjas, Clodoveus 182, 183
Knebel(is) Moritz(as) 622, 623
Knubbabe 656, 657
Konitzer(is) Johann(as) 570, 571
Konradas von Feuchtwangenas 774
Konradas von Lichtenau, Conradus a Lichtenau 732
Konradas, Mazovijos ir Kujavijos kunštis, Conrad Herzog von Mas(s)au und Cujavien 412, 413, 488, 489, 572, 573, 610–613, 769, 770
Konstantijus II 746
Konstantinas Didysis, Constantinus Magnus, Flavius Valerius Constantinus 86, 87, 158, 159, 312, 313, 728, 739
Korsika, Corsica 312, 313
Kostka 696, 697
Kotas, Cotus 164, 165, 170, 171
Kotisonas, Cotison 164, 165, 170, 171
Kotryna, šv., Catharina, S. 550, 551
Krasas, Crassus 120, 121
Kratzi(j)us Albertas, Krantz(ius), Crantius Albert(us) 126, 127, 352, 546, 547, 590, 591, 780
Kreytz von 614, 615
Kristijonas (gyvenęs Augusto laikais) 320, 321
Kristijonas I, Kristijonas Pirmasis, Christianus I., Christianus Primus, vysk. 320–323, 572, 573, 674, 675, 750, 751, 770
Kristus → Jėzus Kristus
Kroll Wilhelm 731
Kromeris (Cromeras) Martynas, Cromer Martinus 19, 39, 152, 153, 202, 203
Ksenofontas Lampsakietis, Xenophōn Lampsakēnos 80, 81, 726
Kudrone, Kudau de Sudowi, Kudar 552, 553, 776
Kunheim Christophorus Albertus a 422, 423
Kunibaudis 114, 115
Kunowedis 580, 581
Kuricke Georgas Reinholdas 780
Kuricke, Curicke Reinhold(t)(as) 598, 599, 608, 609, 780
Kurionas Lukulas, Curionus Lucculus 112, 113

Labuda Gerard 758, 770, 774, 775, 778, 779
Laktancijus → Leta
Lasicijus Jonas, Lasicius Jo(h)annes, Lassizius Johannes 19, 39, 338, 339
Laugnau Thymas (-us) 612, 613

Laukstaitis, Lauckstaitis, Laukstitis 402, 403, 674, 675
Laumaitis, Laumeitis 358, 359
Laurynas, šv., Lorentz, S. 678, 679, 710, 711
Lazius Wolfgang(as) 19, 39, 98–101, 116, 117, 126, 127, 158, 159, 203, 206, 207, 210, 211, 218, 219, 240, 241, 306, 307, 312–319, 742
Lechai, Lechi, giminė 586, 587
Lentulas (-us) 112, 113
Leopold(as) Wolßeck(as) 696, 697
Leopoldus(as) von Salfeldt(as) 700, 701
Lepidas 751
Lesgevangai von, Lesgewang von 344, 345
Lesgewange, Lesgk-Wango 344–346 → Vangas, Wango, milžino Vango sūnus
Leszekas 747
Lešekas Baltasis 770
Leta, Laeta, Laktancijus, Lactantius 104, 105, 334, 335, 752
Licini(j)us, Valerius Licinianus 728
Lietwas → Litvas
Lilienberg(as) von Matthias Abele 360, 361
Lindau Johann 756
Lindenblat 685, 715
Link(as) 572, 573
Linterschein(as) Henrich(as) von 582, 583
Lipoksajis, Lipoxa 76, 77
Litalanas (-us) 280, 281
Litvas (-o), Lietwas, Litliphas (-o) 23, 43, 486, 487, 769
Liucijus, Lucius 112, 113
Liudvikas Pijus, Ludovicus Pius 164, 165, 739
Löbel(is) Georgas (-e) 548, 549
Locceni(j)us Ioannes (-as) 19, 39, 98, 99, 126, 127, 134–137, 152, 153, 158–161, 166–169, 174–177, 222–225
Lorentz, S. → Laurynas, šv.
Łowmiański Henryk 747
Lubienski Matthias 720
Luderas, Braunšveigo hercogas ir Prūsijos didysis magistras, Luderus Herzog von Braunschweig und Hohemeister in Preussen → Luther(is) von Braunschweig(as)
Ludolph(as) König(as) 610, 611, 712, 713
Ludwich(as) von Balderschein(as) 710, 711
Ludwich(as) von Liebenzell(is), Ludwich de Liebenzell 530–533
Ludwig(as) Jost(as) 666, 667
Ludwig(as), Ludovicus (-as) von Erlichshausen(as), Erlingshausen 546, 547, 775
Lukanas Markas Anėjus, Lucanus Marcus Annaeus 228, 229, 260, 261, 737, 742
Lukas Davidas 750
Lukša Rimtis 5, 6, 757, 767
Lukšaitė Ingė 5–7, 16, 23, 25, 35, 43, 46, 49, 728, 785
Lusiminas (-us) 696, 697
Luther(is) von Braunschweig(as), Luderas, Braunšveigo hercogas ir Prūsijos didysis magistras, Luderus Herzog von Braunschweig und Hohemeister in Preussen 558, 559, 570, 571, 632, 633, 652, 653, 777, 778
Lutheris 673

Maiolas (-us) Simon 342, 343, 358, 359
Maksimianas, Maximianus Marcus Aurelius 86, 87, 728
Maksimilianas I, imperatorius 730
Maksiminas, Maximinus 114, 115

Malachowski Ioannes (-as) 578, 579
Mameda Posdrampin 558, 559
Mangold(as) von Sternberg(as), Manegolt von Steinberg 530, 531, 754, 774
Marcialis, Martialis 256, 257
Marcianas (-us), Martianus Capella 134, 135, 738
Marcus Sylvius 326
Marija (Mergelė), švč., Palaimintoji, Maria, Heilige Jungfrau, S., B. 525, 526, 566–569, 590, 591, 596, 597, 606, 607, 650, 651, 664, 665, 668, 669, 676, 677, 777
Markas Aurelijus, Marcus Aurelius Antoninus 132, 133, 738
Markas Junianas Justinas, Marcus Iunianus Iustinus 18, 38, 76, 77, 122, 123
Marovinas (-us) 234, 235
Mars(as) 258, 259, 268, 269
Martin(as) Truchsess(as) 550, 551, 578, 579
Martynas, šv., Martin, S. 668, 669
Martynas, Martinus 134, 135
Masas (-us) 320–323
Maschke Erich 774
Maslaus 320–323
Mathejus 151
Matulevičius Algirdas 767
Matzkau Hans(as) 576, 577
Maudelo 773
Mauricijus, Flavius Mauritius Tiberius 94, 95, 731
Mažiulis Vytautas 5, 6, 744, 746, 747, 749, 751, 756–760, 762–767, 770–773, 779
Mechovi(j)us Matthias a Miechow 450, 451, 568, 571, 612, 620, 632
Meden, Madai 84, 85
Meinhard(as) von Querfu(h)rt(as), Meinicke, Menike von Querfurth(as) 556, 557, 578, 579, 678, 679, 696, 697, 777, 779
Melcher(is) Köchlir(as) von Schwansdorf(as) 525, 527
Mercator(as) Gerard(as) 298, 299, 403
Merignola Ioannes (-as) 92, 93
Merkurijus, Mercurius 104, 105 → Thoyt
Mestovinas (-us), Mestvinus, Mestinus 146, 147, 590, 591, 612, 613, 686, 687, 690, 691, 780
Michael, S. → Mykolas, šv.
Michael(is) Küchmeister(is) von Sternberg(as), Michael Kuchmeister 678–681
Micraeli(j)us Ioannes (-as) 154, 155
Mieceslavas, Mieceslaus 312, 313
Mieškas I 747
Mieškas II, Miecislaus II. 324, 325
Mikalojus Jerošinas, Nicolaus von Jeroschin, Jeroszin, Jeroszyn 22, 42, 342, 343–345, 404, 405, 440, 441, 484, 485, 500, 501, 516, 517, 544, 545, 562, 563, 571, 620, 750, 752, 753, 771, 772, 774, 776, 777
Mikalojus, šv., Niclas, Nicolaus, S. 580, 581, 594, 595, 618, 619, 648, 649, 668, 669, 710, 711
Mikalojus, Nicolaus, CaLaMus, Calanus, Cola 360, 361
Mikalojus, Nicolaus, Sembos vysk. 546, 547
Mykolas Arkangelas, šv., Michael, S. 404, 405, 524, 526, 546, 547, 548, 596, 758
Miligedas (-o) 340, 341, 344, 345, 753
Mohr Paulus 741
Moyse 82
Montanus Petrus 403

Mörlinas (-us) 342, 343, 752, 753
Moßwitz(as) Casper(as) 584, 585
Motiejus Strijkovskis → Strijkovskis Motiejus Osostevicijus
Münsteris (-us) Sebastijanas, Munsterus Sebastianus 380, 381

Na(i)dras (-o), Nadrawus 486, 487, 769
Nadolny Anastazy 5, 6
Nalepa J. 743
Napas 78, 79
Nartzenai, Nartzen, giminė 628, 629
Natangas (-o) 486, 487, 769
Neumann F. M. 8, 26
Nicephoras (-us) (Gregoras) 352, 353
Niclas, S. → Mikalojus, šv.
Nicola(j)us 240, 241
Nicola(j)us von Thüngen(as) 636, 637
Nicolaus 648
Nicolaus Jeroschin → Mikalojus Jerošinas
Nicolaus → Mikalojus
Nyewerik 580, 581
Nikandras, Nicandrus 324, 325
Niketas Choniatas, Nikētas Chōniatēs, Niketas Akominatas Chroniatas [!], Niceta Acominatus Chroniates [!] 132, 133, 353, 738
Nojus, Noa 82, 83, 92, 93, 199, 200, 727

Odinas (-us) 136, 137, 176, 177 → Gaute
Odoakras, Odoacer 182, 183, 220, 221, 242–245, 302, 303, 716, 717, 744
Ofilas (-us) 220, 221
Og(g)as (-o), Hoggus 342, 343, 486, 487, 769
Oktavianas 750
Okulicz-Kazaryn Lucja 743
Olaus Magnas (-us) 126, 127, 166, 167, 210, 211, 736
Oleśnickis Zbigniewas 731, 775
Olgerd → Algirdas
Olympiodoras (-us) 316, 317
Ona, šv., Anna, S. 678, 679
Opporowski 636–639
Oritija, Orythia 310, 311
Orosi(j)us Paulus 154, 155, 172, 173, 194, 195, 316, 317
Orteli(j)us 212, 213, 298, 299
Osiandras Andriejus, Osiander Andreus 668, 669
Otokaras, Ottoacer → Pšemyslas II Otokaras
Otonas, Braunšveigo ir Liuneburgo hercogas, Otto Herzog von Braunschweig und Lüneburg 552, 553
Otonielis Teisėjas, Othoniel Richter 130, 131, 737
Otto Frizingietis, Frisingensis 242, 243, 302, 302
Otto von Brandenburg(as) 562, 563, 777
Otto von der Gröben(as) 674, 675
Otto von Lautenburg(as) 690, 691
Otto von Machewitz(as) 694, 695
Ottolich(as) 512, 513
Ovidi(j)us Naso Publi(j)us 334, 335

Papee Fryderyk 774
Partikas, Particus 160, 161
Patavinus Joannus Antonius Magnus 403
Paul, H. → Povilas, šv.
Paulius Diakonas, Paulus Diaconus, Joh. Warnefridus Paulus 126, 127, 194, 195, 290, 291, 302, 302, 312, 313, 316, 317, 677, 748
Paulius II, popiežius 730

Paulius, Paulus von Legendorff(as) 634–637
Pelagi(j)us 182, 183
Perlbach M. 384
Pertinax(as) Helvi(j)us 160, 161
Pėteraitis Vilius 46, 48, 744, 751, 756, 758, 760, 761, 763–768, 782
Petras Dusburgietis, Peter von Dusburg, Dysburg, Petrus a Dysburg 9, 19, 20, 22, 28, 39, 41, 42, 126, 127,146, 147, 194, 195, 198, 199, 235, 248, 249, 252, 253, 272–275, 344, 345, 386, 402–404, 424, 425, 452, 453, 478, 479, 484, 485, 488, 489, 510, 512, 514, 516, 500, 501, 504–507, 512–521, 530–535, 538–543, 562–565, 573–575, 637, 737, 750, 753, 754, 759, 768, 771–777, 785
Petras, šv., Peter, H. 680, 681
Pfersfelder(is) Conrad(as) 598, 599
Phaetontus → Faetontas
Philippas (-us) 358, 359
Philippi Rudolf 384
Philoxenus → Filoksenas
Piaseci(j)us Paul(i)us 152, 153
Piastai, dinastija 747
Piccolomini Aeneas Sylvius 152
Pigaffeta Anton Filipus 342, 343
Pijopas, Piopsis, Pyopso, Pyopse 552, 553, 776
Pipinas(-us) 348, 349, 492, 493
Pitėjas iš Masalijos, Marselio, Pytheas 130, 131, 148, 149, 296, 297, 304, 305, 726, 738, 741, 749
Platon(as) 104, 105
Plezia Marianus 744
Plinijus Gajus, Plinius Caius Caelius Secundus 18, 38, 64, 65, 68, 69, 72, 73, 80, 81, 86, 87, 96–101, 106, 107, 130, 131, 148, 149, 158, 159, 172, 173, 200, 201, 213, 214, 216, 217, 240–245, 262, 263, 276–279, 296–299, 304, 305, 310, 311, 316–319, 324, 325, 334, 335, 358, 359, 402, 403, 725, 727, 749
Pocarvin, Pokarvin Hartwich 552, 553, 560, 561
Pogga, Poggi(j)a, Poggo Baretchen 494–497
Pole Paulius, Pole 750
Polibijus, Polybius, Polybios 68, 69, 296, 297, 724
Polionas, Gajus Azinijus, Pollio, Caius Asinius 68, 69, 724
Pomadin(as), Pomanda, Pomande 552, 553, 776
Pomezas (-o), Pomeso 486, 487, 492, 493, 769
Pompaeus Festus Sextus 220, 221
Pompėjus 742
Pomponijus Laetas, Pomponius Laetus Iulius 256, 257, 730, 746
Pomponi(j)us Mela 18, 38, 64, 65, 68, 69, 88, 89, 98, 99, 230, 231, 296, 297, 342, 343, 401–403, 724, 727, 728, 733
Pontanas Ioannas Isaakas, Pontanus Ioannes Isaacus 19, 39, 158, 159, 298, 299
Popielis (-us) 274, 275, 747
Poppo von Osterna 584, 585, 710, 711
Poszdroja(s) 347, 348
Povilas, šv., Paul, H. 680, 681
Pranciškus šv., Franciscus S. 610, 611
Prätorius → Pretorijus
Pregol(l)a 414, 415, 452, 453, 760
Prembokai, giminė, Prembokische Familie 560, 561

Pretorijus Fridrikas, Prätorius Friedrich 8, 26
Pretorijus Kristupas, Prätorius Christophorus 7, 8, 25, 26
Pretorijus Matas Klaipėdietis, Matthaeus Praetorius Memelensis Borussus 5–65, 94, 96, 106, 112, 116, 150, 166, 170, 176, 177, 197, 202, 204, 208, 210, 214, 216, 218, 228–231, 244, 250, 294, 295, 303, 312, 313, 316, 317, 320, 321, 324, 325, 328, 329, 372–377, 386, 482, 483, 489, 524, 525, 573, 574, 723–785, 757.
Prybislaus(as) 92, 93, 731
Priluscius Iacobus, Jacobus 534
Prokopijas Cezarietis, iš Cezarėjos, Procopius Caesariensis, Prokopios 19, 39, 92–95, 124, 125, 153, 154, 160, 161, 172, 173, 194, 195, 198–203, 206, 207, 212, 213, 242, 243, 258, 259, 262, 263, 290, 291, 298–305, 312, 313, 316–319, 332, 333, 676, 730, 732
Prokopijas, oratorius 730
Proslaus(as) 612, 613
Prutas (-us) 78, 79
Prutenis (-us) 180, 181, 256, 257, 278, 279, 282–285, 338, 339, 364, 365
Pšemyslas II Otokaras, Ottoacer, Ottocar, Ottokar, čekų k. 478, 479, 510, 511, 562, 563, 644, 645, 648, 649, 658, 659, 700, 701, 777
Ptolemaeus Peluciensis 403
Ptolemajas Klaudijas, Ptolemaios Klaudios, Ptolomaeus 18, 38, 64–67, 86–89, 134, 135, 138, 139, 144–149, 194, 195, 206, 207, 216, 217, 226–229, 246, 247, 250–257, 262, 263, 298–301, 316–319, 402, 403, 534, 535, 732, 738, 739, 744, 745, 750, 751
Publi(j)us Vergili(j)us Maro(nas) 18, 38

Quidzinus 682

Radagastas (-us) 312, 313
Radagusas, Rhadagusus 230, 231
Radevikas, Radevicus de Friesing [Rahewinus Freising] 78, 79
Rainys Algis 5, 6, 761–767
Ramusi(j)us Gioranni Battista 358, 359
Ratibori(j)us, Ratisbori(j)us 590, 591, 686, 687
Reczek Stefan 745
Redern(as) von 562, 563
Rekesuntas, Reccesunthus 116, 117
Rhodiginas (-us) Caelijus, Rhodog[inus] [!] Ludovicus Coelius (Caelius) 240, 241
Rikaredas, Riccaredo 116, 117
Rikovijus Jonas, Richovius Johannes 8, 9, 27, 744
Rippenai (von), giminė 560, 561
Robeneck(as) Friedrich(as), Fritz(as) von 570, 571, 612, 613, 690, 691
Rog(g)as 348, 349
Röling(as) Johannes (-as) 9, 27
Rosenzweig(as) Joachim(as) 21, 41, 322, 323, 348, 349, 352–355, 358, 359, 422, 423, 504, 505, 564, 565, 754
Roverellis, kardinolas 730
Rowell C. Stephen 770
Rubšys Antanas 726, 727, 738, 752
Ruchilas, Ruchillus 220, 221
Rudbekas Olausas, Rudbe(c)k Olaus 98, 99, 162, 163, 168, 169, 737, 739
Rudolf(as), herulų k. 290, 291

Rudolfas, Rudolphus 312, 313
Rudolff(as)von Sagan 582–585
Rudolphas, Pamedės vysk., Rudolphus Bischoff auff Pomezan 560, 561
Ruigys Pilypas, Ruhig Philippus 745
Rummelau Greger(is) 668, 669
Rußdorff(as) Paul(is) 620, 621
Russigenus 775
Rutgeris Hermannidas, Ruthger, Rüthger, Rütgerus, Rutgerus Hermannides 19, 39, 98, 99, 126, 127, 174, 210–213, 292, 293, 298, 299, 738, 741
Ruthenus (-as) Johann (Joannas) 17, 36

Sa(c)k(as) Conrad(as), 632, 633, 708, 709
Sabino 688, 689
Sadorski Stephanas (-us) 674, 675
Safas, Saphus 342, 343
Saimas (-o), Saymas(-o), Samus, Samas (-o) 414, 415, 452, 453, 486, 487, 769, 760
Saksas Gramatikas, Saxo Grammaticus 342, 343
Salah-al-Din, Saladinas 744
Saliustijus 724
Samboras I, Zamborius, Sambori(j)us 590, 591, 732
Samolsin(as), Zamolsin 162, 163, 168, 169
Samsonas 752
Samuel 343
Samul(l)a 310, 311
Sandomir(as) Johann(as), Brat Jan 568, 569
Sanokietis Gregorijus 731
Sapūnas Kristupas, Sapphun Christophorus 8, 27
Saras (-us) 230, 231
Sarczin(as) Hermann(as) 676, 677
Sarecte Scalowita 773
Sarnicijus Stanislavas Ioannas [!], Sarnicki Stanisław, Sarnitius Stanislaus 19, 39, 82, 83, 152, 153, 198, 199, 312, 313, 586, 587, 727
Satyras (-us) 324, 325
Schefferas I[oannas], Ioannes Schefferus, Schofferus [!] 98, 99, 126, 127, 737
Schenckel(is) 562, 563
Schilling(as) Bernhard(as) 710, 712, 713
Schindekopff(as) He(i)nrich(as) 700, 701, 714, 715
Schippen(as) von 702, 703
Schlick(as) Quirin(as) 624, 625, 672, 673
Schlieben(ai) 630, 631, 692, 693
Schlieben(as) Georg(as) von 548, 549, 628, 629, 634, 635, 690, 691
Schmiedt(as) Johannes(as) 358, 359
Schönberg(as) Wolff(as) von 584, 585, 612, 613
Schöneberck(as) Hanns(as) 666, 667
Schotus Andreas 402
Schultz Teophil → Šulcas Teofilis
Schultz(as) Franz(as) 17, 18, 37
Schütz(as), Schuetz Caspar 191, 344–345, 538, 539, 576, 588, 600, 601, 650, 651, 756, 775
Schwan(as) Helwich(as) 618, 619
Schwart 292, 293
Schwartz 138, 139
Schwarz 785
Scottas, Scottus A. [!], Schott Gaspar 356, 357, 358, 359
Sem(as) 82, 83, 176, 177, 727
Sembori(j)us 686, 684, 694, 695
Serapionas iš Antiochijos, Serapion(us) 68, 69, 725
Severai, dinastija 723

Sibechajas, Sibai 342, 343
Sidonijus Apolinaris, Gajus Solijus Apolinaris, Caius Sollius Modestus Apollinaris 114–117, 204, 205, 230, 231, 288, 289, 330, 331, 734, 741
Siegfrid(as) von Feuchtwangen(as) 678, 679, 784
Siegfried(as) von Danfeld(as) 708, 709
Siegfried(as), Vokiečių ordino brolis 618, 619
Siemomyslas 747
Siemovitas, Zemovuitis 274, 275, 747
Sieniutai, šeima 725
Sigismundus → Žygimantas
Sigmund de Heberstein → Zigmantas Herberšteinas
Sigmund(as) von Sichen(as) 634, 635
Silberstein(as) von Johannes(as) 346, 347
Simon(as) Grunau, Grunav, Grunovius 9, 19, 21, 22, 28, 39, 41, 42, 178, 179, 190, 282, 283, 306, 307, 322, 323, 328, 329, 336, 337, 346, 347, 384, 398, 404, 405, 408, 409, 414, 514, 518, 519, 522, 523, 546–551, 556, 557, 566–572, 574–576, 612–614, 616, 617, 620–622, 625, 626, 628–634, 640–643, 646, 664, 665, 670, 672, 673, 678, 680, 682–684, 686–688, 693, 696, 698, 699, 700, 702, 704–706, 714, 716, 718, 719, 749, 750, 751, 753, 755, 770, 771, 777, 778
Simonas, šv., Simon, S. 600, 601, 780
Sinenandas (-o) 116, 117
Sinesijas, Sunesius, Synesios 294, 295, 748
Sivardas (-us), Siwardus, Danijos k. 586, 587
Skardžius Pranas 8, 26
Skyras, Scyrus 240, 241
Skitas, Scytha 78, 79
Skomant(as), Skomand(as), Scomant 348, 349, 368, 369, 538, 539, 576, 577, 580, 581, 702, 703, 754, 785
Skržinskaja E. Č. 731, 734, 735, 740
Skume 554, 555
Skurdas, Scurdo 775
Skvireckas Juozapas Jonas 727
Sofija, šv., Sophia, S. 606, 607
Sokratas 726
Solinas Gajus Julijus, Solinus Caius Iulius 86, 87, 98, 99, 230, 292, 293, 296–301, 304, 305, 402, 727
Sonnenberg, Schonenburg 548–551 → Bernd, Bernt, Berent von Zinnenberg
Sozimus (-as) → Zosimus (-as)
Spartianas Elijus, Spartianus Aelius 124, 125, 154, 155, 158, 159
Sprengeris Jacobas 752
Stanta, Stantte, Stante, Stanto 556, 557, 777
Stati(j)us 292, 293
Steinbock(as) 696, 697
Stella Erasmas (-us) 152, 153, 180, 181, 250, 251, 254, 255, 262–265, 280, 281, 312–315, 484, 485, 745, 750, 751
Stephanas Bizantietis, Stephanus Byzantius, Stephanos Bizantios 112–115, 120, 121, 733
Stephanus Henricus 230, 231, 402
Steponas, Stephanus 272, 273
Steponas Batoras 783
Stiernhelm(as) N., Georgas 166, 167, 174, 175, 740
Stilichonas, Stilico [!], Stilicho Fla-vius 286, 287, 747
Stinegota 773

Strabonas Walahfridas, Strabōn, Strabonus Valefridus, Wallefridus [!], Strabo de Amaseia 18, 38, 66–69, 98, 99, 112, 113, 158, 159, 164, 165, 292, 293, 296, 297, 318, 319, 724, 739
Strijkovskis Motiejus Osostevicijus, Strykowski Matthäus, Strikovius Matthias Ossostevicius 9, 19, 22, 28, 39, 42, 262, 263
Stroband(as) He(i)nrich(as) 714, 715
Studnicki 288, 289
Sturlungai, giminė 738
Sturlusonas Snoris, Sturleson(as) [!] Snorris (-us) (Storro [!]) 136, 137, 738
Stutzka 554, 555
Subislavas, Sobieslavas I Senasis, Sobi(e)slaus, Subislaus Princeps Slavorum, Sobiesław 96, 97, 590, 591, 596, 597, 692, 693, 732, 780
Sudas (-o) 486, 487, 769
Surbanno, Surbanis 516, 517, 674, 675, 773
Sventopelkas, Swentopelcus, Sventopolcus, Svantopel, Swantopel, Swantipol, Schwantipol, Szwantipol 146, 147, 570, 571, 576, 577, 590, 591, 594, 595, 606, 607, 618–621, 686, 687, 692, 693, 700, 701, 704, 705, 708, 709, 720, 721, 770
Svetonijus Trankvilas Gajus, Suetonius Tranquillus Caius 18, 38, 112, 113, 170, 171, 727, 740
Svida 194, 195, 302, 303
Swedeta 773
Swisdeta 773
Szalski(s), Schalsky Johann(as), Skalsky von Walsten 546, 547, 566, 567, 638, 639, 662, 663, 775, 778
Szanawski(s) 17, 37
Szembek(as) Christophorus (-as) Antoni(j)us 17, 37
Szymański Józef 784

Šapoka Adolfas 777
Šelachas, Selach 82, 83, 727
Šlavas, Schlavo, Zalawus 486, 487, 769
Šulcas Teofilis, Schultz Teophil 8, 27, 344, 345
Švitrigaila 775

Tacitas Publijus Kornelijus, Tacitus Publius Cornelius, Tacyt 18, 38, 74, 75, 98, 99, 101–103, 112, 113, 122, 123, 136, 137, 146, 147, 150, 151, 196–199, 204, 205, 222–225, 234–237, 290, 291, 296, 297, 314, 315, 330, 331, 334, 335, 338– 400, 496, 497, 724, 726, 733, 737, 749
Talija, Thalia 204, 205, 324, 325, 741
Targitajas, Targitheus 76, 77
Tasolt(as) Friedrich(as) 672, 673
Tatonas (-us) 290, 291
Tautavičius Adolfas 743
Teodorikas, Theodoricus 116, 117, 150, 151, 182, 183, 238, 239, 712, 713, 734, 735, 743, 744
Teodosijus I, Theodosius Flavius 98–101, 725, 733, 747
Teodosijus Jaunesnysis, Theodosius Iuniorus 122, 123
Tettau 526, 528, 529, 774
Thogarmat 82, 83
Thoyt 104, 105 → Merkurijus
Tiberijus, Tyberius 320, 321, 729
Tichė 724
Tirske 716, 717

Topolski Jerzy 747
Toporovas Vladimiras 757, 759, 762, 780
Töppen Max 750
Torismundas (-us), ostgotų k. 116, 117, 734, 735
Torismundas (-us), vestgotų k. 116, 117, 734, 735
Tracknau von 612, 613
Trajanas (-us) Traianus (-us) Markas (-us) Ulpi(j)us, Marcus Ulpius 112, 113, 733
Trebellius Pollio 114
Treniota, Trinotto 560, 561
Tritikas, Triticus 312, 313
Tumavičiūtė Irena 784–785

Ulrich(as) von Jungingen(as) 702, 703, 708, 709
Ungvinijus, Unuinius 136, 137
Ustarbowski(s) Paul(i)us 15, 34
Uzupiis Mikkele 350, 351

Vagus 176, 177
Vaidivuitis, Vaidevuitis, Vaidivutis, Weydiwutus, Weydewuitus, Weidywutis, Weydywutus, Weidywuitus, Weidiwuitus, Weydiwuitus 22, 42, 43, 180, 181, 256, 257, 264, 265, 276–285, 338, 339, 480, 481, 486, 487, 548, 549, 552–555, 572, 573, 688, 689, 741, 755, 756, 760, 769
Valdemaras, Waldemarus I., Danijos k. 588, 589, 596, 597
Valentas (-us), Flavius Valens 114, 115, 118–121, 734, 735, 743
Valentinas, šv., Valentinus 525, 527
Valentinianas (-us) I 114, 115, 280, 281, 734, 735
Vanagas Aleksandras 767
Vandalas (-us) 198, 200
Vangas, Wango 340, 341, 344, 345
Vangas, Wango, milžino Vango sūnus 344–346 → Lesgk-Wango
Vapovi(j)us Bernhardas (-us) 586, 587
Varmas, Warmas (-o) 486, 487, 769
Venda, Wenda 194, 195, 200, 201
Venedari(j)us 220, 221
Venediger(is) Georg(as) 672, 673
Vereli(j)us 138, 139
Vergilijus, Virgilius [!] 292–295
Vespasianas 741
Vicislavas, Vicislaus 310, 311
Vijūkas-Kojelavičius Albertas, Wiiuk Koialowicz (Kojalowicz) Albertus 19, 21, 22, 39, 41, 42, 262–265, 278, 279, 284, 285
Vincentas a Paulo, šv. 780
Vinullis 242, 243
Vinulphus 242, 243
Visigaudas 772
Visilavas, Wisilaus 312, 313
Visimaras, Wisimarus 312, 313
Vytautas, Witold(us) Withold 548, 549, 610, 611, 630–633, 680, 681, 692, 693, 708, 709, 751, 758, 782
Vytenis, Witenus 718, 719, 754
Vitislavas, Witislaus 310, 313
Vitruvi(j)us 330, 331, 334, 335, 338, 339
Vives(as) Ludovikas, Ludovicus 19, 39, 360, 361
Vladislaus, Władysław(as) Łoś(as) 704, 705
Vladislovas Albertas, Vladislaus Albertus, Gniekau kun-štis 702, 703
Vladislovas II 746
Vladislovas III, Vladislaus Tertius, Vladislaus III. 570, 571, 632, 633, 670, 671, 674, 675

Vladislovas Jogaila, Vladislaus Jagiello → Jogaila
Vladislovas Lokietka, Vladislaus Locteca 570, 571, 772
Vögeding(as) Ott(as) Dietrich(as) 13, 32
Voigt Johann 757, 774, 778, 779
Volbracht J. Ch. 9, 28
Vopiscas (-us) 120, 121, 194, 195
Vratislavas, Vratislaus, Wratislaus 590, 591, 686, 687

Wadole 530, 531, 774
Wagner P. 384
Waissel(ijus), Weisselijas, Matthaeus, Matthäus, 19, 39, 282, 283, 320, 321, 554, 750, 776
Waldeck 386, 488, 528, 572
Wallenrod(ai) 9, 28, 500, 501, 518, 519, 526–528, 774
Wallenrod(as) Johann(as) Ernst(as) 9, 10, 28, 344, 345
Walrad(as) Nuostabusis, Wunderlich genant 670, 671
Weyher(is) Jacob(as) 696, 697
Weistote 702, 703
Wenda → Venda
Werner(is) von Urseln(as), Orseln(as), Ursilen 650, 651, 783
Wigandas (-us) J[oannas], Ioannes, Johannes 390, 391, 476, 672, 673, 757
Wigandas (-us) von Balderstein(as) 708, 709
Wiiuk Koialowicz Albertus → Vijūkas-Kojelavičius Albertas
Willichi(j)us Jodocus Resselianus 212, 213
Willm von Helffenstein 548, 549
Winchler Gottfried Christian 352
Winrich(as), Weinr[ich], Weinreich, Winricus, Henrich [!] (von) Kniprod(e) 384, 385, 496, 497, 524–527, 560, 561, 564, 565, 620, 621, 636, 637, 654, 655, 664, 665, 688, 689, 714, 715, 757
Wyrozumski Jerzy 732, 747
Wisilaus → Visilavas
Wissimiras (-us) 586, 587
Wissowa Georg 731
Witenus → Vytenis
Witold(us), Withold → Vytautas
Wittigenas (-us) 772
Władysław(as) Łoś(as) → Vladislaus
Wrangel(is) 696, 697

Zamelijus Fridericas, Friedrich Zamehl, Zame(h)lius Frid(e)ricus, Zanielius [!] 326, 327, 408, 409, 496, 497, 616, 617, 759, 771
Zamelijus Gottfriedas 759
Zamolksis, Zamolxis 162, 163, 168, 169
Zamolsin → Samolsin(as)
Zamoluksei 168, 169
Zech 783
Zeilingen(ai) von 634, 635
Zemovuitis → Siemovitas
Zenonas (-us) 242, 243, 744
Ziameluks 168, 169
Zigmantas Herberšteinas, Sigmund de Heberstein, Sigismundus von Herberstein 92, 93, 730
Zigmantas Vaza, Sigismundus III. 785
Zinkevičius Zigmas 743, 744
Zirwonski Ulrich(as) 682, 683
Zompna iš Nartzenų 628, 629, 782
Zonara 302, 303

Zorbon 564, 565 → Henricas Trečiasis
Zosimas (-us), Sozimas (-us) 194, 195, 242, 243, 302, 303, 316, 317
Žygimantas, Sigismundus, k. 624, 625

Фрэзер Джеймс Джордж → Frazer(is) James

GEOGRAFINIŲ VARDŲ IR ETNONIMŲ RODYKLĖ

Aarhus → Orhaus
abdalai, Abdali 258, 259
Abiejų Tautų Respublika 725
Achenas, Aachen 12, 30, 739
Adrija, Adria 240, 241, 729, 734
Aegypten → Egiptas
Aegyptier → egiptiečiai
Aelveopolis, Augusta Aelveonum 323–327 → Elbing(as)
Aelvinger 328, 329
Aestsaxones → saksai, rytų
Afrika, Africa 90, 91, 110, 111, 174, 175, 184, 185, 194, 195, 747, 751
Afrika, Šiaurės 727, 728
Agedincum 724
Agluona, Aglon 424, 425
Airija, Irrlandt 296–299 → Hiernen
aisčiai, Aestier, Aestien, Aestii, Aisti, Aesti, Haesti, Haisti 20, 40, 62, 63, 96, 97, 150, 151, 236–241, 338, 339, 739, 742, 744, 746
Aisė, Eysse, e. 434, 435
Aisė, Eysse, u. 434, 435
Aistmarės, Frisches Ha(a)ff 262, 263, 306, 307, 400, 401, 404–407, 412, 413, 428, 429, 434–437, 450, 451, 466, 467, 496–499, 502, 503, 552, 553, 639, 652, 653, 749, 760, 762 → Hailibo
Akmena, Ackmen, Ackmena, u. 424, 425, 456, 457, 766
Akmenis, Ackmen 424, 425
Al Lana, dab. Łyna 262, 263, 746
alanai, alenai, Alan(n)en, Alaeni, Alaner 20, 40, 62, 63, 116, 117, 122, 123, 126, 127, 202, 203, 206, 207, 230, 231, 252–271, 276–285, 318, 319, 330, 331, 746 → albanai → alandai → halanai
alandai, Alandi 256, 257, 278, 279 → alanai
Alandija, Alandia 278, 279
Alania 116, 117
Alantas, Alland, u. 424, 425
Alanų kalnai, Alanisches Gebürge 256, 257
alaunai, Al(l)aun(en), Alauni, Ałaunei 144, 145, 246, 247, 254–257, 262, 263, 706, 707, 739, 745, 750
Alaunische Scythen, Alani Scythae → skitai alaunai
Alba → Elbė
albanai, Albani 256, 257 → alanai
Albanija 729, 734

Albrecht(as), S. 544, 545
Alėcka, Didžioji ir Mažoji, Olecko, der grosse und der kleine, u. 448, 449
Alėcka, Oletzko, Oletzky 382, 383, 430, 433, 439, 440, 449, 455–457, 459, 540, 541, 692, 693
Aleksandrija 725, 730, 748
alemanai 728, 743
Alenburgas, Allenburg 264, 265, 414, 415, 424, 425, 450, 451, 546, 547
Alenšteinas, Allenstein, Holstin 264, 265, 414, 415, 417, 424, 425, 427, 430, 431, 435, 437, 442–444, 448, 449, 452, 465, 469, 498, 499, 546, 547, 768, 775
Alle → *Alna**
*Almajas**, Almoy, Almoyn, e. 426, 427, 762
Almuonė, Almonie, u. 424, 425, 762 → Elmė
*Alna**, Alle, Alla, Alana, Allana, £ana 254–267, 270, 273, 410, 411, 414–417, 424–427, 440, 441, 450, 451, 468, 469, 478, 479, 498, 499, 512, 513, 540–543, 546, 547, 556, 557, 637, 746, 760–765, 768, 771 → Prieglius
Alona 425
Alpės, Alpen 20, 40, 74, 75, 380, 381, 729
Alt Nagott → *Senoji Nogata**, u.
Alt Russe → Senrusnė
Alternas, Alternus, u. 68, 69
Althaus-Kulm 770 → Starigrod(as)
Alte(-)Stadt → Senasis miestas (Dancigo)
Althauzas, Althaus, Althauß 488–491, 548, 549, 572, 573, 770 → Kulm(as) → Starigrod(as)
*Altkeikutas**, Altkeikuth, Keikot, Keykaute, Kykot, Kekutte, e. 426, 427, 762
Altstadt, Altstatt → Senamiestis (Karaliaučiaus)
alveonai, Alvaeoni, Aelveones 212, 213, 312, 313, 324, 325, 616, 617
amaksobijai → hamaksobijai
Ameita, Omet, Omel, u. 450, 451
Amlantas, Amlandt, u. 426
ampsivarijai 732
Amsterdam(as) 342, 343, 725
anatrofraktai, Anatrophracti 143–145, 739
Andegau → Angersas
angelnai 732
Angerap(p)(e), u. → Ungura, u.
Angerburg(as), Ungura, Ungeris, pil. 46, 48, 416, 417, 426, 427, 432, 444, 461, 462, 467, 550, 551, 528, 529, 550, 761, 766, 776 → Aukteta
Angerburgischer See → Ungura, e.
Angersas (Anžė), Angiers, Iuliomagus, Andegau, Andegabum 68, 69, 724
Angetette → Aukteta
angilai, Angili 206, 207
anglai, Engel(l)änder 236, 237, 576, 577, 594, 595, 601, 737
Anglija, Engelandt 134, 135, 598, 599
Angstė, Angste, u. 418, 419
Anhalt(as) 574, 575
Ankeris, Ancker, s. 418, 419, 452, 453
Anland(as) 574, 575 → Anhalt(as)
antai, Antes 96, 97, 732
Antiochija 746
Anžu, Anjou 724
Apras, Aprus, Wiaprz 288, 289
Apulija, Apulien 360, 361
Aquitania 724
Arga, Argo, u. 426, 427
arimaspai, Arimaspi 265, 266

Arys 430, 445, 456, 468
Arisava, Aris 462, 463, 540, 541
Aryssae 118, 119
Arkadija, Arcadien 240, 241
Arkona, Arcona, Ancona 588, 589
armėnai 727
Armėnija 731
Arnava, Arnau 550, 551
Ars(a), u. 426, 427 → Ungura, u.
*Arsa**, *Arsas**, Arschen, e. 426, 427
arsietai, Arsyeten 144, 145, 739
Artimieji Rytai 752
Asūnai, Asaunen 458, 459
Ašvinė, Schwenna, u. 458, 459
Ašvinis, Asźwein, Aschwein, e. 410, 411, 426, 427, 454, 455, 459
Atėnai, Athen 240, 241, 738
Atlanto vandenynas 726
Atmata, Athmaht, Atmat, u. 426, 427, 456, 457, 763, 766, 767
Aukspirta, Augspirt, u. 426, 427
Aukštė, Augste, u. 426, 427
Aukštutinė Saksonija, Ober-Sachsen 226, 227
Aukteta, Angetette, Angetete, Angetetin, 550, 551, 776 → Angerburg(as), pil.
*Auseladas**, Außelad, e. 426, 427 → Blankenas, e.
austrai 511
*Austrichas**, Austrich, e. 426, 427, 763 → Ustrichsee
Austrija Šiaurės, Niederösterreich 736
Austrija, Österreich, Oesterreich, Hauß Ostreich 226, 227, 358, 359, 510, 511
avarai 731
avarinai, Avarianer, Avarini 142–145, 739
avionai, Avioni 206, 207
Azija, Mažoji, Asia minoris 114, 115, 727
Azija, Asia 90, 91, 100, 101, 110, 111, 136, 137, 142, 143, 172–175, 184, 185, 194, 195, 258–261, 725, 733
Azija, vidurinė 725
Azovo jūra 741

Babanta, Babient, u. 426, 427, 763
Babantas (Didysis ir Mažasis), Babient, Babantsee, Babięty, e. 408, 409, 426, 427, 759, 763
Babantas, Babient 550, 551
Babent 432, 436, 438
Babilonas 727
Babilonija, Senoji ir Naujoji karalystės 725, 726, 727
Ba(c)has, Bach, u. 428, 429
*Baisenas**, Baysen Dorff 428, 429, 548, 549
Bajernas, Bayern 528, 529
Balava, Balaw, u. 428, 429
*Baldainiai**, Baldein, Baldeyn, e. 428, 429, 763 → Boldeyn
Balga 22, 42, 422, 423, 468, 497, 498, 500, 501, 510, 511, 552–555, 558, 559, 564–567, 584, 585, 626, 627, 672, 673, 694, 704, 705, 770, 772, 776 → Honeda
Balkanų kalnai 729, 735 → Hemo kalnai
Balkanų pusiasalis 729, 734
baltai 743, 751
baltai, vakarų 747
Balthia, Balthien → Baltija
Baltijos jūra, Rytų jūra, Ostsee, Ost-See, Baltisches Meer, Mare Balthicum 22, 41, 78, 79, 88, 89, 100, 101, 128, 129, 132, 133, 138, 139, 142–149, 156, 157, 176, 177, 206, 207, 214–217, 224–229, 232–235, 255, 256, 266, 267, 288, 289, 302–305, 310, 311, 318, 319, 378–381, 400, 401, 406,

407, 414, 415, 420, 421, 454, 455, 502, 503, 508, 509, 576, 577, 586–591, 600, 601, 684, 685, 739, 741, 742 → Mare Svevicum → Ven(e)dų jūra → Belt(as) → Godano, Kodano jūra → Vakarų Okeano įlanka
Baltija, Baltijos šalis, (Land) Balthia, Balthien 78, 79, 284, 285, 302–307 → Vitlandas
Bamenas, Bammen, e. 428, 429
*Banava**, Banau, u. 410, 411, 418, 419, 428, 429
Bandali → vandalai
*Bansenas**, Bansen, e. 428, 429
Baprotenas, Baprotten, e. 428, 429
Barta Didžioji, Barten Groß, Barthia Maior, Groß 486, 487, 542, 543, 701, 768, 776 → Barta
Barta Mažoji, Barten klein, Barthia Minor, klein 486, 487, 542, 543, 768 → Barta Plikoji
Barta Plikoji, Plicka Bartha, Barten Plick, Barthia Plica 486, 487, 542, 543, 768 → Barta Mažoji
Barta, Bartos žemė, Bartha, Barten, Barthen, Barten Land, Barten-landt, Barten-Land, Bartenland, Bartenlandt 484–487, 496, 497, 512, 513, 528, 529, 538, 539, 542–545, 550, 551, 558, 559, 630, 631, 702, 703, 768, 769 → Barta Didžioji
Bartai, Barten 542, 543, 554, 555
bartai, Barthen, Barter, etn. 552, 553, 572, 573, 750
Bartenšteinas, Bartenstein, Rosenthal 264, 265, 344, 345, 414, 415, 424, 425, 446, 457, 476, 477, 500, 501, 542, 543, 556–559, 582, 583, 615, 750, 753, 768, 777
bastarnai, Bastarnen, Bastarnae 98, 99, 142–145, 252, 253, 739
Bašanas, Bazan 342, 343
batavai, Bataver 140, 141, 733 → istevonai
Batavija, Batavien 318, 319, 737
batonijai, Batonii 312, 313
Batunei, Bathunier, Bhatini, Bhatunei 322, 323
*Baudė**, Baute, u. 428, 429
Bavarija 736
Bazelis 740
Bda, Bdo, u. 428, 429
Bebras, Biber, u. 428, 429, 774
Beislakenas, Beyßlacken 558, 559, 777
Belgija 733, 737
Belgų salos, Belgicis Insulen → Nyderlandų salos
Belt(as) 176, 177, 228, 229 → Baltijos jūra
Bendkovas, Bendkowa, e. 430, 431
benedai, benadai, Benedi 218, 219, 246, 247, 749
Barlynas, Berlin 46, 48
Berlingen(as) 542, 543
Bernikas, Bernick, e. 428, 429
Bernt(as) 544, 545
besai, Bessi 144, 145, 739 → besarabai
besarabai, Bessaraben 144, 145 → besai
Beselaite, Besele(i)de → Bysleida
Beskidai 780
Bėtai, Beten, Bethen 152, 153, 506, 507
Biala Viselka 780
Biala, Biała, u. 428, 429
Bialla 430
Bichava, Bichaw 560, 561
biengitai, Biengitae 144, 145, 739
Bierzułowo 560 → Bürgelaw
binai (Binni) 70, 71

Birgelava, Bürgelaw, Bierzułowo 560, 561
Birkenas, Bircken, e. 428, 429
Bis [!] → Pisa, u.
Bischburg → Bišburgas
Bischofswerder → Bišofsverderis
Bisenas, Bissen, e. 428, 429
Biserkeim 462
Biskopice → Bišofsverderis
Bysleida, Beseleda, Beisleiden, Beselaite, Besele(i)de 498, 499, 556–559, 771, 772
Bislencas, Bislentz, u. 428, 429, 436, 437
Bisserkeim 458 → Gumbinnen
Bisula 258, 259 → Vysla
Bišburgas, Bischburg 426, 434, 437, 441, 444, 448, 453, 462, 560, 561, 764
Bišofsbergas, Bischoffsberg 610, 611
Bišofsšteinas, Bišteinas, Bischstein, Bischoffsstein 433, 445, 498, 499, 560, 561
Bišofsverderis, Bischofswerder, Bischofs Werder, Bischoffs-werder, Biskopice 438, 464, 560, 561
Bitinija, Bythynia, Bythinien, Batinija, Bathinien 320–323, 723
Bizantija, Byzantium 292, 293, 723, 731, 748 → Rytų Romos imperija
Blafėzė, Didžioji ir Mažoji, Blaphese, Blaphefe, klein und groß, e. 428, 429
Blankenas, Blancken, e. 426, 427 → *Auseladas**
Bleichenbartas, Bleichenbart, e. 428, 429
Bodup → Budupis, e.
Bodup → Budupė, u.
Boetija 735
Böhmen → Čekija
Böhmer → čekai
Boldeyn 763 → *Baldainiai**
Bolševas, Bolschau 16, 35
Boltovas, Boltow 492, 493, 771
Boravė, Borave(n), Borawen, u. 410, 411, 418, 419, 430, 431, 761, 763
Borawen, e. 430
Boristenas, Borysthenes → Dnepras
Bornholm(as) 212, 213
Borussi → prūsai
Bosforas Kimerijos, Bosphorum Cymmerium 258, 259
Bosna, u. 92, 93
bosnai, Bosnenser 92, 93
Bosnija, Bosnien 90, 91, 729
Botnijos įlanka, Bothnici Sinus 278, 279
Bovelnas, Bovelno, e. 430, 431
Brakara, Braccara Augusta, Braga 116, 117, 735
Brandenburg(as) 208–209, 388, 389, 442, 443, 450, 451, 468, 469, 478, 479, 500, 501, 510, 511, 514, 515, 554, 560, 561, 565, 626, 627, 648, 649, 670, 671, 725, 771, 777, 783
Brandenburgo marka, Mar(c)k Brandenburg 7, 26, 86, 87, 102, 103, 148, 149, 226, 227, 304, 305, 312, 313
Bratian → Bretchen Schloß
Braunau 614, 615
Braunsberg(as), Branevas, dab. Braniewo 404, 405, 428, 429, 496, 497, 554, 562–567, 592, 593, 688, 689, 756, 775, 777, 778
Braunšveigas, Braunschweig, Brunschwieg 102, 103, 226, 227, 304, 305, 478, 479, 552, 553, 558, 559, 632, 633, 652, 653, 777
Braupfanne 430 → Brepanė
Brepanė, Brepani, Braupfanne, e. 430, 431
Breslau, Breßlau, Vroclavas 574, 575, 598, 599

Brest(as) 534, 535
Bretchen(as), Brettichen, Bratian 416, 417, 444, 445, 468, 469, 490, 491, 568, 569, 778
britai 298, 299
Britanija, Brittania, Brittanien 285, 297–301, 304, 305, 726, 727, 734, 748
Briugė 758
Briusterortas, Brüster Ort 530, 531
Bro, u. 430, 431
Brodnica → štrasburgas
Brucia → Prūsija
Bruk(as), e. 430, 431
bruktereriai 733 → istevonai
Bruti, Bruteni → prūsai
Buchort(as) 430, 431
Budslaukas, Budlauckas 640, 641 → Polzlauken
Budupė, Bodup, u. 428, 429
Būdupė, Budup, u. 430, 431
Budupis, Bodup, e. 428, 429
Bug(as), Bugk 552, 553, 600, 601
Bugdan(as), e. 430, 431
Bukovina 734
bulanai, Bulani, Bulanes 142–147, 739 → lenkai
bulgarai 731
Bulgarija, Bulgarien 90, 91, 114, 115, 118, 119, 729, 735
Bundulupė, Bandaluppe 456, 457, 766
bungionai, Bungiones 144, 145
Buntgen(as), e. 430, 431
Bürgelaw, Bierzułowo → Birgelava
burgionai, Burgionen 144, 145, 739
burgundai, Burgunden, Burgundier, Burgundiones, Phrumgundiones, Burguntiones, Burgundi, Burgundi, Burgundii, Burgunziones, Burguziones, Burgiones, Burguntos 62, 63, 96, 97, 200, 201, 204, 205, 312, 313, 316–321, 728, 744
Burgundija, Burgundien 182, 183
But(t)erburg(as) Poterburgas, 686, 687 → Potas

C(h)urische Neria → Kuršių nerija
C(h)urisches Ha(a)ff → Kuršių marios
Cadina 496, 497
Caina, Zain(e), u. 438, 439, 764
Calige 506, 507
Camertas, Zammert, e. 468, 469 → Samroth
Camlense 15, 34
Campen → *Kampis**, e.
Camsti(n)gal, Camstigale, Kamstigall, Kamstegallen, Kamstigalbe, Camstigall 422, 423, 762
Canteras, Zanther, žemė 492, 493, 771
Canteris, Zanther, pil. 720, 721
Capostette → Vonsdorfas
Carini → karinai
Carmelus mons 777
Carthaus, Carthauß → Karthauzas
Cassuben → Kašubija
Cathalonia → Katalonijos karalystė
Cattaw, Cattenau → Katniava
Caucasus → Kaukazas
Cauchi → kauchai
Causer → *Kaustra**, u.
Cauxter 430
Cavernick, Cawerni(c)k → Kavernikas
Celten → keltai
centiboskai 739
Cezarėja, Zesarea 15, 34, 730
Cėzartas, Caesart, u. 430, 431
chadinai, Chadini 212, 213
chaldėjai, Chaldaer 84, 85
chamavai 733 → istevonai

chatai 733 → istevonai
chatuarijai 733 → istevonai
Chelm(as), Chelmo 5, 366, 367, 548, 549 → Althauzas → Kulm(as)
cheruskai 733 → istevonai
chetvarai, Chetvari 312, 313
Choczym 174, 175
Christburg → Kristburgas
Christwerder → Kristverderis
Chronas, Chronus 258, 259, 266, 267, 414, 415, 431, 446, 447, 450, 451, 746 → Nemunas → Paserija
Chrono jūra, Chronisches Meer, mare Chronium 296, 297, 300, 301, 304–307 → Kuršių marios
Cymber, Cimbri → kimbrai
Cimbricus Chersonesus 218, 219 → Skandija
Cimbrien → Kimbrija
Cyprus → Kipras
Cyzupis, Czise, u. 430, 431
Claus, e. 431
Coadjuten, Katyčiai 435, 439, 447
Codaninus → Godaninus
Codanus Sinus → Kodano jūros įlanka
Coja [!] → Goja
Colm, Culm → Kulmas
Colmen See, Culmensee, Chełmża → Kulmenzė
Colmensee, e. → Kolmenzė, e.
Colmisches (Land) → Kulmo žemė
Conitz → Konicas
Conowedit → Konoveditas
Constantinopel → Konstantinopolis
Copka, Zopka, Supkau 720, 721
Coracus → Korakas
Corten → Kortenas, e.
Cra(c)kau, Cracau → Krokuva
Crackerfuhrt → Krakerfurtas
Craker-Ort → Krokai
Cremitten → Krimyčiai
Creutzberg 452
Creutzburg → Kroicburgas
Crotingen 431
Cujavien → Kujavija
Culm(en), Colm → Kulm(as)
Culmen Land, Culmerland, Culmer Land, Culmia, Culmisches Land → Kulmo žemė
Culm(en)see → Kulmenzė
Culmine, Culmyn → Kulmyne
Cur Linden, Zur Linden 672, 673
Curen → kuršiai
Curisches Haff, Curisch Haf, Kur(i)sches Ha(a)ff → Kuršių marios
Czaldow → Saldava

Čekai, Böhmer, Böhmen 122, 123, 178, 179, 510, 511, 562, 563, 580, 581, 612, 613, 681, 692–695, 704, 705, 708, 709, 777, 778 → markomanai
Čekija, Böhmen 86, 87, 102, 103, 206, 207, 226, 227, 478, 479, 644, 645, 700, 701, 726, 730, 736, 772, 777
Čerinas, Czerin, e. 416, 417

*Dadajas**, Dadey, Dadagen, Dadey, Dadey See, e. 430, 431, 763
Daigen(as), e. 430, 431
dainaviai 743
dakai, Daci, Dacker 98, 99, 120–125, 164, 165, 734 → Davi
Dakija, Dacien 108–113, 118–125, 132, 133, 140–145, 162, 163, 184, 185, 316, 317, 735, 739
dalekarlai, dalecarlen, Dalecarler, Dalicarler 162, 163, 168, 169, 212, 213, 739

Dalekarlija, Dalecarlen, Dalecarlia, Dalia, Dalarna 326, 327, 739
Dalelff 326, 327
Dalgabiba(s), e. 430, 431
Dalgaviskė, Dalgawisken, e. 430, 431
dalmatai, Dalmaten 178, 179, 734
Dalmatija, Dalmatien, Dalmatia 90, 91, 94, 95, 114, 115, 118, 119, 184, 185, 312, 313, 316, 317, 729, 734 → Illyricum superius
Dalt(as), e. 432, 433
Dambrovka, Dombrowsken 418, 419
*Dameravas**, Domerau, e. 432, 433, 460, 461
danai, Dänen, Dehnen, Gdanskei 126, 127, 138, 139, 148, 149, 176, 177, 212–215, 222–225, 290, 291, 586–591, 740, 779
Dancigas, Dan(t)zig, Gdanskas, Gdańsk, Gedanus, Godanus, Gdanske 11–13, 15–18, 30–37, 176, 177, 212, 213, 241–243, 286, 287, 314–319, 328, 329, 402, 403, 412, 413, 422, 423, 430, 431, 454, 455, 466, 467, 544, 545, 552, 553, 576, 577, 586–593, 596–609, 612, 613, 615, 626, 627, 634, 635, 664, 665, 668, 669, 680, 681, 685–687, 696, 697, 717, 725, 732, 737, 740, 749, 775, 779–781, 785
Dancigo (mažoji) sala, Dantzker (Stübelauisches) Werder → 718, 719
Dancigo įlanka, Dantzker Münde 86, 87, 412, 413, 588, 589, 742
Dancigo Lamas, Dantziger Lam 535, 536
Dancigo nerija, Dantzker Nehria 412, 413
Danė, Tange, Danga, Danghe, Dannge, u. 422, 423, 432, 433, 462, 463, 684, 685, 761, 777
Danija, Denn(e)marck 174, 175, 212, 213, 232, 233, 304, 305, 310, 311, 343, 588, 589, 596, 597, 732, 780
Danijos karalystė 739, 742
Dantziger Wick 588
Dantzker Werder → Dancigo (mažoji) sala
Dardanija, Dardanien 90, 91, 729
Dargist(as), e. 432, 433
daucionai, Daucioni 212, 213
Daumer(is), e. 432, 433
Davi 120, 121 → dakai
Deimė, Deimena, Dem(m)e, u. 410, 411, 418, 419, 432, 433, 462, 463, 484, 485, 502–505, 512, 513 → Kastinne, Kastinnis
*Deina**, Dena, e. 432, 433, 763
*Deina**, Dena, Deine, Dajna, u. 432, 433, 763
Dėlinga, Dilinge, u. 432, 433
Dem(m)e → Deimė, Deimena
Dėma, Dema, u. 432, 433, 763 → Dėmena
Dėmena 763 → Dėma, u.
Dėnė, Dene, e. 432, 433, 764
Dennmarck → Danija
Dense → Tenžė, u.
*Desajas**, Dessoy, e. 432, 433, 764
Desertum Masovicum → Mazovijos dykra
Deutsch 103–105 → Germanija
Deutsch(-)Eylau, Deutsch Eylaw → Vokiečių Ylava
Deutscher Orden → Vokiečių ordinas
Deutscher Staat → Vokiečių valstybė
Deutschland → Vokietija
Deva → Tapai
Dialė, Dialle, u. 432, 433
Dybau, Di(e)bau, Niszawa, Nieschawa 610, 611, 693

*Didysis Auras**, Groß-Aur, e. 426, 427
Didžioji jūra Okeanas → Oceanus
Dilinge, u. → Dėlinga
Diršau, Dirschau, Tczew, zu der Sau 544, 545, 612, 613, 686, 687, 781
Ditava (Dituva), Ditwa, u. 432, 433
ditionai 734
Długe, e. → Ilgis
Dluzencas, Dlusentz, e. 432, 433
Dnepras, Boristenas, Borysthenes 112, 113, 732
Dnestras 736
Doben → Dubis, e.
*Dobrinas**, Dobeyn, Dobrin, e. 432, 433
Dobrynė, Dobrynien 488, 489, 492, 493
Dolstaedt 428
Domerau, e. groß 432, 433
Domerau, e. klein 432, 433
Domnau → Dumnava
Don(as), Tana(j)is, Tonais 21, 40, 114, 115, 124–127, 136, 137, 140, 141, 156, 157, 172, 173, 259, 260
Donaiken(as), e. 432, 433
Dost(as), e. 432, 433
*Dravanta**, Dribentz, Drewancz, Drewenz, Drawanta, Drywancze, e. 416, 417, 434, 435, 761
Dravanta, Dribitz, Drivantz, Driwantz, Driwentz, u. 416, 417, 430, 431, 490–493, 468, 469, 570, 571, 676, 677
Dreifaltigkeitas, Treyfaltigkeit, Podolln, Patoliai 714, 715
Drengfort 460, 461, 464
Dreverna, Drauen, u. 434, 435
Drybenca, Driebentz, u. 418, 419, 761
Dribnicas, Dribencas, Dribnitz, u. 434, 435
Driel(is), Drylis, u. 434, 435
Drygallen 430, 431, 460, 466
Dringfurt(as), Drinckfuhrt, Dringfort 450, 451, 528, 529, 544, 545, 614, 615
Drogan(as) 492, 493, 771
Druoja, Troye, e. 464, 465
Drusin 763
*Drūsinas**, Druszen, Drusine, Druschen See, e. groß 434, 435, 764
*Drūsinas**, Druszen, Drusine, Druschen See, e. klein 434, 435, 764
*Drūsuo**, Drūsas, Drausen, Druzno, e. 408, 409, 434, 435, 460, 461, 492, 493, 496, 497, 616, 617, 694, 695, 759, 761, 764
Drvenca, u. 764, 782
*Dubis**, Doben, e. 432, 433
*Dugupė**, Dogup, u. 432, 433
Dulichin(as), e. 434, 435
Dumer(as), e. 434, 435
Dumnava, Domnau 448, 500, 501, 614, 615
Dunavisė, Dunawiszbek, u. 434, 435
Dunojus, Donau, Donav, Danubius, Danuvius 94, 95, 98, 99, 112, 113, 122, 123, 156, 157, 726, 729, 731–734, 740, 743, 747 → Istras

Egėjo jūra, Aegaeisches Meer 114, 115, 118, 119, 735
Egiptas, Aegypten 295, 350, 35, 744
egiptiečiai, Aegyptier 72, 73, 76, 77, 104, 105, 294
Eilencas, Eylentz, Eilentzsee, dab. Iławskie, e. 434, 435, 764 → Ylava, Ylantas, Ylintas, e.
Eimenys, Eymen, u. 434, 435
Eysenärt → Eizenercas
Eysse → Aisė, e.
Eysse → Aisė, u.
Eizenercas, Eysenärt 360, 361

Ekersbergas, Eckersberg 614, 615
Ėkulas, Oecul, e. 448, 449
Elbė, Elbe, Alba 66, 67, 206, 207, 226–229, 723, 726, 732, 736, 742, 751
Elbing(as) 312, 313, 324–329, 398, 399, 404, 405, 422, 423, 434, 435, 465, 494–497, 554–557, 564–567, 592, 593, 600, 601, 616–623, 640, 641, 725, 749, 756, 759, 767, 770, 776, 785 → Aelveopolis
Elbing(as), Elvingas, Elff, Elfing, Elwing, Elvinus, u. 326–329, 434, 435, 492, 493, 496, 497, 616, 617
Elbinger-Tieff 620
Elbingo įplauka, Elbinger-Tieff 620, 621
Elbingo sala, Elbingsche Werder 600, 601, 718, 719 → Fišau sala
Eleris, Eller, u. 434, 435
Elffe 326, 327
Elffsburg 326, 327
Elkas, u. 774
Elkas, Lick → Lykas, Lick → Lukas
Elling(as), Alling(as), e. 434, 435
Ellwig 637
*Elmė**, Elme, u. 418, 419, 434, 435 → Almonie, u.
Elmė, Elmona, Elme, u. 424, 425, 762 → Almuonė, u
Elsgė, Elßge, u. 434, 435
Elvingas, u. → Elbingas, u.
elvionai, Elviones, Helvicones 496, 497
Elwing, u. 616
Emauso kalnai, Emaus, Imaus 74, 75, 725
Emodo kalnai, Emodus, Montes Emodon 74, 75, 725
Ems(as) 226, 227, 732
Engel(l)änder, die Englischen → anglai
Engelsburg(as), Pokrzywno 454, 490, 491, 624, 625, 782
Enningia 242, 243
Epyras, Epirum 90, 91
Erfurtas 754
Eridanas, u. 729
Erina, u. 782
Erina, Rhinau → Rinava
*Erling(as)**, e. 434, 435
Erm(e)land(t) → Varmė
Ermelländisches Bischthumb → Varmės vyskupija, Ermelländisches Bischthumb
Ermen, Ermeländer → varmiai
erulai, Eruli 286, 287, 292, 293 → herulai
Estra, Eyster, u. 434, 435
eudosai, Eudosi 206, 207
Europa 12, 31, 110, 111, 174, 175, 194, 195, 222, 223, 232, 233, 259, 260, 272, 273, 364, 365, 412, 413, 726, 733, 744, 752
Europa, Šiaurės 726
Europa, Vakarų 726
europiečiai, Europaer 64, 65

faonai, Phaoni 216, 217
favonai, Favoni 212, 213
fenai, Fenni 198, 199, 204, 205
Fersas, Ferß, u. 436
finai, Finni, Phin(n)i, Phines 70, 71, 144–147, 198, 199, 212, 213, 226, 227, 262, 263, 739 → pamarėnai → vinai
firezai, Firaesi 212, 213
Fischen 429
Fischhausen → Žuvininkai
Fišau sala, Fischau Werder, Fischauisches (Elbingsches) Werder 448, 449, 464, 718, 719
Fišeradė, Fischeradi, Fischeradt, u. 436, 437
Fišhauzenas 506, 507, 546, 547, 626–629, 764, 782 → Žuvininkai

Flaching(as), e. 436, 437
Flanching(as), e. 408, 409
Fogelzangas, Vogelsang 610, 611, 714, 715
Fogler(is), u. 436, 437
Fogtlandas, Vogtlandt 226, 227
Fogto sala, Voigts-Werder, Knübab, Kniebaff 650, 651, 654–657 → Knypava
Forštatas (Danzigo), Vorstadt 608, 609, 781
Franckreich → Prancūzija
frankai, Franci 288, 289, 728, 742, 744, 748
Frankenas 783
Frankfurtas prie Maino 725
Frantzosen → prancūzai
Frauenburg(as) 404, 405, 428, 429, 442, 443, 496, 497, 546, 564, 565, 568, 569, 628, 629, 775, 782
Friaul, Friuli, dab. Frėjus 114, 115, 734, 748
Frydekas, Friedek, Wąmbrišna 490, 491, 628, 629
Frydlandas, Friedland(t) 264, 265, 424, 414, 415, 425, 500, 501, 544, 545, 615, 628, 62, 773
Frydrichsburgas, Friedrichsburg 630, 631, 670, 671 → Laukiška
Frydrichsburgas, Friedrichsburg, citadelė 668, 669
frigai, Phryx 114, 115
Frigija, Phrygia 114, 115, 740
fringundionai, Phringundiones 144, 145
Frische Nehrung 436
Frisches Ha(a)ff → Aistmarės
Frišingas, Frisching, e. 409, 410, 428, 429, 436, 437, 469, 560, 561
fryzai 732
frungundijonai 739
Gabelich(as), e. 436, 437
Gaffna groß 438
Gaffna klein 438
*Gailas**, Gayl, Gailen, Geile, Gehl-See, e. 436, 437, 764
*Gailas**, Geil-See, e. 436, 437, 764
galai, Gallier 140, 141, 172, 173, 724, 731
*Galantas**, Gelland, dab. Gielądzkie, Gelantas, Gilantas, e. 436, 437, 764
galatai 742
Galbė, Golbe, u. 410, 411, 418, 419, 438, 439
Galgarbiai, Gailgarben 508, 509
Galgarbių kalnas, Galgarben 380, 381
Galija, Gallia 260, 261, 723, 724, 727, 735, 736
Galinda, Galindos žemė, Galinden, Gallinden, Galinder-Land, Galinder Land, Galindia 484–489, 492, 493, 496, 497, 538–545, 716, 717, 761, 764, 769
galindai, Galinden, Galinder, Galindi, Galíndes 62, 63, 144, 145, 246–249, 252, 253, 256, 257, 280–283, 322, 323, 739, 745, 759
Gallia Lugdunensis 724
Gammer(as) [!], Gom[m]er, e. 438, 439
Gand(as), e. 436, 437
Gangas, Gangus 294, 295
ganipotai, Ganipoti 312–315
Garcas, Didysis ir Mažasis, Gartz, groß und klein, e. 436, 437
Gardamas 766
Garden(a), u. 436, 437, 447, 459
Gardenzė, Garden-See 630, 631
Gardin, u. 560, 561
Gardinas, Grodno, Gradnau 414, 415, 745
Garnzėštatas, Garnseestadt 494, 495
Garten(as), e. 436, 437

Gauden(as), Ganden [!], e. 436, 437
Gaudikė, u. 764
Gaudikė, Gautcke, e. 436, 437, 764
Gauja 754 → Treiderė
Gausutė, Gausutte 436, 437
gautai, Gauten 180, 181
Gautuner, Gautunnen 176, 177
Gavaitė, Gawaite, u. 436, 437
Gdanskas → Dancigas
Gdanskei 588 → Dähnen, etn.
Gdansko įlanka → Dancigo įlanka
Gedanensis Castrum 590
Gedanensis Marchiae 590
Gedanoni(j)a 138, 139, 738, 739 → Zelandija
Gedanus, Godanus, Gdanske 588 → Dancigas
Gedauen 450
Gedvabenas, Gedwabenen, Jedwabnen 462, 463
Gege, u. 466
Gėgė, Gegen, u. 436, 467
*Geizerikas** [Geizerichas], Gėzerichas, Ge(e)serich, Jieziorak, e. 408, 409, 430, 431, 436, 437, 759
Geldapė, Goldap 540, 541, 765
Geldapė, Goldap(p), u. 430, 433, 437–441, 449, 452, 514, 515, 540, 632, 633, 642, 643
Gelinden 320, 321 → Sargaga
Genuja, Genua 358, 359
Georgenburg(as) → Jurbarkas (prie Įsruties)
gepaldai, Gepaldae 314, 315
gepandai, Gepandae 314, 315
gepedai, Gepeden, Gepedes 62, 63 154, 155, 162, 163, 172, 173, 200, 201, 230, 231, 312–319
gepedanai, Gepedani 312, 313
Gepedas 316, 317
gepidai, Gepides 200, 201, 301, 302, 312, 313
Gerbas(as), e. 436, 437
Gerdauen → Girdava
Gerkiai, Geriken, Gerkin 498, 499, 771, 772
germanai, Germanen, Germanier, Germanos 20, 40, 62, 63, 74, 75, 80, 81, 96, 97, 102, 103, 106–109, 111, 112, 122, 123, 146, 147, 202–205, 228, 229, 330, 331, 334, 335, 338, 339, 586, 587, 732, 733, 736, 738, 743, 744
Germanija, Germanien 86, 87, 100–103, 106, 107, 122–125, 202, 203, 228, 229, 723, 727, 734, 740, 742, 748, 759 → Deutsch → Teutsch
Germanų jūra, Germanisches Meer, Mare Germanicum 100, 101
getai, Get(h)en 62, 63, 118, 119, 122, 123, 130, 131, 150–152, 156–165, 168, 169, 172, 173, 176, 177, 180, 181, 184, 185, 334, 335, 734, 743
Getingenas 749
Getrici(j)a 326, 327
Gėzerichas, Geserich, e. → *Geizerikas**
Gilbing(as), e. 436, 437
Gilge → *Gilija**
Gilgenberg(as) 432, 460, 494, 495
Gil(l)genburg(as), Dąmbrowno 432, 433, 439, 442, 451, 454, 455, 460, 461, 495, 536, 632, 633
*Gilija** Notangoje, Gilge, u. 438, 439
*Gilija** prie Kuršių marių, Gilge am Churischen Haaff, u. 414, 415, 438, 439, 442, 443, 446, 447, 462, 463, 514, 515, 526, 527, 762, 765, 767
*Gimas**, Gimen, e. 438, 439
*Gimas**, Gimmen, e. 438, 439

Girdava, Gerdauen 450, 451, 500, 501, 544, 545, 630, 631
Girmava, Germau, Girmau, Germaw 406, 407, 506, 507, 632, 633
Girminiani 118, 119
gitai, Gythen 180, 181
gitonai, Gythones, Gythonen 142–147, 156–159, 176, 177 → prūsai
Giutlandija 738
Glapo kalnas, Glappenberg 580, 581
Gleitein(as) 476, 477
Glesarija, Glessaria 408, 409, 502, 503
Glogovas, Glogau 725
Glotava, territorium Glottowiae, Glottow, dab. Glotovo 771 → Glottinen
Glot(t)au, žemė, Landchen 632, 633
Glottinen 498, 499, 771 → Glotava
Gniekau 702, 703
Gniew 686, 687, 770
Gnieznas 770
Godaninus, Codaninus 138, 139
Godano, Kodano jūra, Codan, Godan 174, 175, 739 → Baltijos jūra
Goga 727
Goja, Goy, Goye, Coja [!] 610, 611, 781
Golbe, u. → Galbė, u.
Golbė, Golbe, Golba, Golau, Gollub 416, 417, 490, 491, 632, 633, 782
Goldap(p) → Geldapė, u.
Goldberg(as) 382, 383
Goluben(as), e. 438, 439
Gom[m]er 438
Góra, Gora → Gura
Gorkel(is), e. 438, 439
Gorkenas, Gorcken 458, 459
Gota 754
gotai, Got(h)en 13, 19–21, 32, 40, 62, 63, 74, 75, 78, 79, 90, 91, 94–99, 102–105, 108–135, 138, 139, 142, 143, 146–169, 172–185, 192, 193, 198–207, 210–213, 216–223, 228–231, 238, 239, 242, 243, 256–263, 278, 279, 282–287, 292–295, 302, 303, 306–313, 316–321, 326–335, 338, 339, 342, 343, 364, 365, 586–591, 728, 733, 734, 736–740, 742–747
Gotelff 326, 327
Gotija, Gothia, Got(h)ien 100–103, 116, 117, 132, 133, 138–141, 739
Gotiskanija, Got(h)iscania 126, 127, 210, 211, 214, 215
Gotlandas, Gottland, Goth-Land 109, 110, 118, 119, 126–129, 136–140, 166, 167, 174, 175, 180, 181, 214, 215, 282, 283
Gotlandi(j)a, Gütlandia 138, 139, 278, 279, 739 → Gotonija
gotlandiečiai, Gott(-)länder, Gothländer 138, 139, 174, 175, 326, 327
gotonai, Gothones 146, 147, 745
Gotonija, Gothonia 138, 139, 738, 739 → Gotlandi(j)a
gotunai, Gothunnis 114, 115
gotungai, Gotungi 258, 259
Graecigethae 178, 179
Graf(f)na, e. 438, 439
*Graibas**, Graibe, e. 438, 439
graikai, Griechen 20, 39, 46, 66, 67, 70, 71, 74–77, 80, 81, 122, 123, 158–161, 164–169, 174–177, 194–197, 236, 237, 240, 241, 256, 257, 286, 287, 723, 724, 729, 733, 740, 748
Graikija, Griechenlandt, Griechen-land, Griechen(-)Land 90, 91, 94, 95, 114, 115, 118, 119, 164–167, 170, 171, 178, 179, 184, 185, 232, 233, 240, 241, 324, 325, 747

Graudencas, Graudentz, Grudziądz 450, 451, 490–493, 620, 621, 632, 633, 770 → Grodekas
Grislinen 417
Griunas, Grün, e. 438, 439
Griunhofas, Grünhoff 432, 433
Griunmiūlis, Grünmühl 524, 526
Grodekas, Grodek 488, 489, 492, 493, 632, 633, 770 → Graudencas
Grodiškenas, Grodischken, u. 438, 439
Grodiškeris, Grodischker, e. 438, 439
Grosglaubenas, Groß-Glauben, e. 438, 439
Groß Hubenicken → Ūbininkai
Groß Lembock 445
Groß-Aur → Didysis Auras, e.
Grosses Meer, Grosse See → Okeanas
Großfürstentum Litauen → Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė
Groß-Littauen → Lietuva, Didžioji
Grünmühl → Griunmiūlis
Grunwald → Žalgiris
Gubrė, Guber, e. 438, 439, 542, 543, 763
Gubrė, Guber, u. 432, 433, 438, 439, 468, 469, 542, 543, 764
Guda 174, 175
gudai, Gudden 580, 581, 590, 591 → prūsai
Gugau, e. 438, 439
Gülick → Julichas
Gumbinė, Gumbinnen 458
Gundow, Gundau, Gundava 771 → Huntaw
*Gungapis**, u. 438, 439
Gunski(s), e. 438, 439
Gura, Góra, Gora 14–17, 33, 35, 36
Gurna, Guhrna, u. 438, 439
Guskė, Guske, u. 438, 439
gutai, gudai, Gutten, Guthen, Gudden 62, 63, 138, 139, 146, 147, 156–159, 176, 177, 180–193, 739 → prūsai
Gutštatas, Guttstadt 264, 265, 414, 415, 424, 425, 438, 442, 457, 460, 498, 499, 632, 633, 706, 707

Haberberg(as) [Avižų kalnas] k. 656–663, 666–669, 783
Haberkrug 668
Habesgahė, Habesgahe, e. 438, 439
Habesgahr 439
Haesti, Haisti → aisčiai
Haferštohas, Hafferstroh 634, 635
Hagelsberg(as) 588, 589
Haili 212, 213
Hailibo 639 → Aistmarės
Hailpeilo 639 → Šventapilė
halanai, Halani 256, 257 → alanai
Halland → Olandija
Hallie 212, 213
hamaksobijai, amaksobijai, Hamaxobii 142–145, 739, 750, 757
Hamburg(as) 598, 599, 780
Hameršteinas, Hamerstein 544, 545
Hanken(as) 524, 526
Harlem(as) 358, 359
Hars(as), e. 438, 439
Hauß Ostreich → Austrija
Hazena, Hasen, u. 438, 439
Hazenas, Hasen, e. 440, 441
hebrajai, Hebrayer 84, 85
Heil. Linde 467, 468
Heilberg 576
Heilige Werder → Šventoji sala
Heiligenbeil → Šventapilė
Heiligenwalde 469
Heilsberg(as), Heylsberg, Helisberg 264, 265, 414, 415, 424–427, 429, 451,

460, 462, 498, 499, 548, 549, 560, 561, 576, 577, 636–639, 688, 689
Heilsbergo vyskupystė, Heilsberg Bischthumb 416, 417, 430, 431, 763
helijai, Helii 286, 287 → herulai, helurai
Helio įlanka 742
Helis, Hėlis, Heel, Heel(e), Hel 212, 213, 286, 287, 544, 545, 634, 635, 742
Helsand-Elff 326, 327
Helvicones, Helleviones, Hillevones 324, 325
Hemo kalnai, Haemus, Hoemon 118, 119, 735 → Balkanų kalnai
henetai, Heneti 286, 287, 290, 291, 747 → herulai
Henzelis, Hensel, e. 440, 441
Hercinija 726
Hercinijos giria/miškai, Hercynische Wildnüß (Wildniß), Hercynischer Wald, Hercynia silva 80, 81, 226, 227, 726
Hercinijos kalnai, Hercynisches Gebürge 76, 77, 726
hermionai, Hermiones 97, 98
hermundurai 736, 743
herulai, helurai, Herulen, Heruli, Heluri 20, 40, 62, 63, 138, 139, 172, 173, 182, 183, 230, 231, 242–245, 284–291, 294, 295, 296–303, 306, 307, 312, 313, 330, 331, 744, 747 → erulai → henetai → verulai → lemovijai → helijai → Neruli
Her(t)zogt(h)um(b) Preußen → Prūsijos kunigaikštystė
Hidaspin(as) 294, 295
Hiernen 296, 297 → Airija
hilevonai, Hilevoni, Hillevones 212, 213, 216, 217, 758
hilvonai, Hilvoni 212–214
Himalajai, centriniai 725
Hinterlandas, Hinderlandt 544, 545
hirai, Hirri 236, 237, 240, 241, 244, 245, 749
Hispania, Hispanien → Ispanija
Hohenfiurstas, Hoenfürst 428, 429
Hohenšteinas, Hohenstein, Hoensten, Holstinek, Melölstinek 416, 417, 426, 427, 438, 439, 446-448, 450, 451, 458, 459, 463, 464, 494, 495, 516, 517, 522–527, 535, 536, 546, 547, 640, 641, 766
Hohenzė, Hohensee 540, 541
Hokerlandas, Hockerlandt, Hocker-Landt, Guckerland 384, 385, 492–497, 628, 629, 688, 689, 714, 715, 756
Holandas, Holland 434, 435, 456, 466, 468, 469, 494, 495, 535, 536, 600, 601, 640, 641 → Wesela
Holland → Olandija
Holm, u. 751
Holm(as), e. 440, 441
Holstin → Alenšteinas
Holstinek → Hohenšteinas
Holšteinas, Hollstein 230, 231, 312, 313, 742
Honeda 498, 499, 552, 553, 756 → Balga
hrestoni 118, 119
Huistija, Huistia 100, 101, 733 → Vysla
Humling(as), e. 440, 441
hunai, Hunen 112, 113, 242, 243, 258, 259, 270, 271, 288, 289, 316, 317, 733
Hunger → vengrai
Huntaw 498, 499, 771 → Gundow

Iastula → Vysla
Idiofa, Idioffa, Idiosta groß, e. 440, 441

Idiofa, Idioffa, Idiosta klein, e. 440, 441
igilionai 739
Ylava, Eylau, Ylowo, Preusch-Eylau, Preuß. Eylau, Preussisch Eylaw 435, 524–527, 542, 543, 624, 625, 672, 673, 759, 761
Ylava, Ylantas, Ylintas 764, e. → Eilencas, e.
*Ilgasis Kukas**, Lang-Kuck, Kuke, Cucenbrast, e. 444, 445, 766
Ilgelakas, Ilgelack 524, 526
Ilgenit(as), e. 440, 441
Ilgis, Długe, e. 432, 433
Ilija 764
Ylija 764
ilyrai 729, 734
Ilyrija, Illyrien, Illyricum 90, 91, 94, 95, 108, 109, 114, 115, 184, 185, 729, 734, 747
Illyricum inferius → Panonija
Illyricum superius 734 → Dalmatija
Imperium Kryveanum → Krivio imperija
Imperium Prussicum → Prūsijos imperija
Indas, Indus 294, 295
Indija, Rytų, Ost-Indien 398, 399, 598, 599
Indija, Vakarų, West-Indien 398, 399, 598, 599
Indija, Indien 342, 343, 727
Indijos vandenynas 725
ingevonai, Ingevones, ingaevones, ingwäonen 96, 97, 732
Insche, u. 440
Insterburg → Įsrutis
irėjai, Irreii 244, 245
Irrlandt → Airija
Įsė, Insche, u. 440, 441
Island(ija), Island 284, 285, 298–301, 741
islandai 739
ispanai, Spanier 116, 117, 294, 295
Ispanija, Spanien, Hispanien, Hispania 90, 91, 108, 109, 116–119, 134, 135, 182–185, 220, 221, 260, 261, 598, 599, 726–728, 735
Ispanijos karalystė, Spanische Königreiche 182, 183
Įsrutis, Insterburg 348, 349, 352, 353, 356, 357, 398, 399, 416, 417, 426, 427, 432, 437, 438, 439, 456–459, 514, 515, 542, 543, 642, 643, 761, 763, 766
Įsrutis, *Instre**, Inster, Instrut, Instrud, Įsra, Įstra, u. 7, 26, 254, 255, 416, 417, 424, 425, 440, 441, 478, 479, 512, 513, 760–763, 765, 766
istevonai, Istaevoner, istwäonen 96, 97, 733 → batavai, bruktereriai, usipeteriai, tenktereriai, chatai, cheruskai, chamavai, chatuarijai, ubiriai
Istras, Istrus, Ister, Istros, Histros 236, 237 → Dunojus
Istrija, Istrien 90, 91, 114, 115, 729, 734
italai 192, 193
Italija, Italien 74, 75, 90, 91, 94, 95, 108, 109, 118, 119, 134, 135, 150, 151, 184, 185, 220, 221, 242–245, 260, 261, 312, 313, 338, 339, 724, 727, 728, 730, 731, 733, 735–737, 744, 748 → Welschlandas
Iuliomagus → Angersas
Iutia 138, 139
Izraelis, Israel 130, 131, 737, 752

Jadija, Jadiae, Jäge, Gäge, Gėgė, u. 440, 441, 765
japygai 7345
Jara, Jarkija, Jarkia, Jarcken, u. 440, 441, 449 → Nara

Jarczia 440
Jarken(as), Jarcken 449, 462, 463
Jaunasis miestas, Junge Stadt 594–597
*Jautupė**, Jaute, u. 440, 441
jazygai, Jazygen, Jasygen, Iazyges 111, 112, 142–145, 738, 739
jejpedai, jeipedai, Jejpedi, jeipedai, Jeipedi, Jeipedes 170, 171, 312–315
Jeruzalė, Jerusalem 488, 489
Jiegočynas, Didysis ir Mažasis, Jiegoczyn, groß und klein, e. 440, 441
Johannsberg 434
Johansburg(as), Johannisburg, Johannburg, Johan(n)sburg, Pysz 440, 448, 449, 450, 452, 453– 456, 460, 464, 465, 466–468, 480, 481, 540, 541, 544, 545, 642, 643, 761
Jon(as), e. groß 440, 441
Jon(as), e. klein 440, 441
Jonijos jūra, Ionisches Meer 114, 115, 118, 119
Jorgenburg → Jurbarkas (Didžiosios Lietuvos)
jotvingiai, Jaz(w)inger, jazwingi, Jacwięgowie 278, 279, 743, 757, 774
judėjai 726
Jukstas, Juxt, e. 440, 441
Julichas, Julick, Gülick 662, 663
Junge Stadt → Jaunasis miestas
Juodoji jūra, Schwar(t)zes Meer, Pontisches Meer, Pontus Euxinus 20, 40, 74, 75, 78, 79, 86, 87, 109, 110, 118, 119, 124–126, 134–137, 140, 141, 156, 157, 202, 203, 266, 267, 332, 333, 729, 735, 736
Juodupė, Didžioji ir Mažoji, Jodup, groß und klein, u. 440, 441
Jūra, Jura 440, 441, 526, 527
Jurbarkas (Didžiosios Lietuvos), Littausch Jorgenburg 458, 459
Jurbarkas (prie Įsruties), Li(e)ttauisch Georgenburg, Karsowin 264, 265, 414, 415, 426, 427, 440, 448, 464, 514, 515, 630, 631, 760, 762, 763
jutai, Juthen 134, 135
Jutija 738
jutlandiečiai, Jüthländer, Jüttländer 138, 139, 174, 175
Jutlandija, Iutlandia, Jütland 138, 139, 174, 175, 726, 732, 738
Jutos bažnyčia, Jüthen Kirch 642, 643

Kacas, Katz, u. 442, 443
Kacenas, Katzen, e. 440, 441
Kayemen 508, 644
Kaimė, Kaymen 644, 645, 783
*Kaisnika**, Kostnichen, u. 442, 443
*Kaisnikas**, Kostnich, e. 442, 443
Kakšių bala, Kaxterball 480, 481, 768
*Kalampa**, Kalamp, u. 440, 441
Kalanipė, Kalampe, Kalanippe 456, 457, 766, 767
Kalipkė, Kalipke, Kalipele 462, 463
*Kalvis**, Kalben, Kulwen, Calben, Kalben-See, Kalvys, e. 440, 441, 765
Kamenis, Camin 102, 103
Kamien [!], Kaym 506–509, 772
Kamiontken(as) 525, 526
Kamona, Kammon, u. 440, 441
*Kampis**, Campen, e. 430, 431
Kampsvykiai, Kameswigk, Kameswick 416, 417, 512, 513, 642, 643, 761
Karaliaučius, Königsberg, Krolewiec, Regiomontus 8–11, 13, 26, 27, 29, 30, 32, 404, 405, 407, 414–417, 430, 431, 442, 452, 453, 506, 507, 526, 527, 537, 546, 547, 554–557, 562, 563, 580, 581, 592, 593, 628–631, 635, 644, 645, 648–651, 654–659, 662–

669, 674, 675, 688, 689, 749, 753, 758, 760, 772, 774, 777, 780, 783–785 → Tvanksta
*Karbė** [*Karvė**], Karbin, Carbeyne, Karbė, u. 440, 441, 765
karbonai, Carboni 212, 213, 216, 217 → karvonai
karijonai 750
karinai, Carini 96, 97, 206, 207
Karklė, Karckel, u. 440, 441
Karksas, Karx, e. 440, 441
Karpatų kalnai, Carpatisches Gebürge 144, 145, 412, 413, 726, 736, 739
Karsowin → Jurbarkas (prie Įsruties)
Karthauzas, Carthaus, Carthauß, Karthaus 568, 569, 602, 603, 780 → Ostčica
karvonai, Carvoni 216, 217 → karbonai
Kaschubenland → Kašubija
Kaspijos jūra, Kaspija, Kaspisches (Caspisches) Meer, Caspia 20, 40, 74, 75, 260, 261, 725
Kasten(a), u. 440, 441
Kastinne, Kastinnis 418, 419, 432, 433, 504 → Deimė
kašubai, Cassuben, etn. 16, 70, 71, 96, 97 → vinai
Kašubija, Cassuben, Kaschubenland 35, 102, 103, 226, 227
Katalonijos karalystė, das Königreich Cathalonia 116, 117
Katteginde 540, 541, 775
Katyčiai 766
Katniava, Cattenau, Kattenau, Kattenaw Cattaw 348, 349, 382, 383, 454, 512, 513, 744, 754
Katzbach 442
kauchai, chaukai, Cauchi, chauken 96, 97, 732
Kaukazas, Kaukazo kalnai, Kaukasus, Caucasus, Caucasisches Gebürge 20, 40, 74, 75, 258–261, 725
Kaukė, Kauke, u. 442, 443, 765
Kaukster(a), u. 442, 443
Kaunas, Kauen 8, 26, 414, 415
*Kaustra**, Causer, Caustre, Causttere, Kauckstirn, Caustir, Kauster, u. 430, 431, 763
Kavernikas, Cavernick, Cawerni(c)k, Kurzantik 452, 570, 571, 669
Kaxterball → Kakšių bala
Keimenau → Kimenava
*Kekavas**, Kekowa, Keykot, Keykaute, Kykot, Kekutte, Keikuth, e. 442, 443, 765
Kelernas, Kellern, e. 442, 443
Kelnas, Köln 12, 30
keltai, Celten 104, 105, 724
Kėnigas, Königs-See, e. 442, 443, 430, 452, 506, 526, 546, 554, 556, 562, 580, 592
Kenstrut(as), e. 442, 443
Kermes(as), e. 442, 443
Kerteno giria, Kerten Wald 558, 559
Kiauten 437, 442, 443, 465, 467
kimbrai, Cymber, Cimbri 78, 79, 96, 97, 106, 107, 218, 219, 282, 283, 732, 742
Kimbrija, Cimbrien 284, 285
Kimenava, Keimenau 532, 533, 538, 539
kimerai 727
Kipras, Cyprus 66, 67
Kirfit(as), Kirfil, e. 442, 443
*Kirmesas**, Kirmes, e. 442, 443
*Kirsna**, Kirschen, Kirsin Fluss, Kirsen, u. 442, 443, 765
Kirsnava, Krissow, Krissova, Kirsouvie, Kirsnouwe, Kirsow 538, 539, 775

Kirstendorf(as) 416, 417
Kišau, Kyszau 644, 645
Klaipėda, Kleipeda, Memel, Caloypede, Klawppeda, Glaupeda, Cleupeda, Kleypeda 7, 8, 25, 26, 54, 55, 62, 63, 146, 147, 208, 209, 352, 353, 362, 363, 400, 401, 404, 405, 414, 415, 422, 423, 457, 458, 462, 463, 474, 475, 506, 507, 684–687, 743, 751, 758, 759, 764
Klein Ossa → *Mažoji Uosa** [Osa], u.
Kleiner Hermanchen → Mažasis Hermaniukas
Kleinlitauen → Lietuva Mažoji
Klessawsche, Kleschawsche See → Klišiai
Klišiai, Klessawsche, Kleschawsche See, e. 442, 443
Klokštorkas, Klockstorck, e. 442, 443
Kneip-Haff, Kneip-ab 608, 609
Kneiphoff → Knypava
Knypava, Kneiphoff, Kniphoff, Kniephoff, Kniprods-Hoff 452, 453, 500, 501, 506, 507, 537, 644, 645, 650, 651, 654–669, 772, 783 → Fogto sala, Knübab, Kniebaff
Knübab, Kniebaff → Fogto sala → Knypava
Kodano jūros įlanka, Codanus Sinus, Codanischer Meer-busem, Godanus 176, 177, 402, 403
Kofnecas, Koffnetz, e. 442, 443
Kolinginas, Collingin, e. 430, 431
Kolmenzė, Colmensee, e. 702, 703
Köln → Kelnas
Konicas, Konitz, Conitz 544, 545, 580–585, 624, 625, 640, 641, 672, 673, 684, 685, 692, 693, 700, 701, 779
Königreich Polen → Lenkijos karalystė
Königsberg → Karaliaučius
Königs-See → Kėnigas, e.
Konoveditas, Conowedit 580, 581
Konstantinopolis, Constantinopel 606, 607, 731, 738, 740
Korakas, Coracus 266, 267
Kortenas, Corten, e. 430, 431
Kostnich → *Kaisnikas**, e.
Kostnichen → *Kaisnika**, u.
Kotenas, Kotten, e. 444, 445
Kovernikas, Kawernick, Cowernick 416, 417
Krackerort 432, 764
Krakerfurtas, Crackerfuhrt 430, 431
Kraštupėliai, Kraxtepellen 476, 477
Kraupisch(c)ken 429, 434
Kraxtepellen → Kraštupėliai
Krebsvaldas, Krebs-waldt 398, 399
Kresmenos valsčius 754
Kreutzburg 430
Krimyčiai, Cremitten 414, 415, 469, 508, 509
Kryslingas, Krießling 416, 417
Krissow, Kirsow → Kirsnava
Kristburgas, Christburg 460, 461, 492, 493, 568–573, 632, 633, 770
Kristverderis, Christwerder 528, 529
Kriszau 534, 535
Krivio imperija, Imperium Kryveanum, Krywwaldia 388, 389, 757, 758, 768
Kryžiuočių ordinas → Vokiečių ordinas
Kroatija, Croatien 90, 91
Kroicburgas, Creutzburg, Cruceburgk 427, 442, 443, 500, 501, 584, 585, 763, 768
Krokai, Craker-Ort 584, 585
Krokuva, Kra(c)kau, Cra(c)kau, Cracau 274, 275, 412, 413, 578, 579, 598–601, 666, 667, 770, 775, 779

Kronė, Krone 544, 545
Kroszin 538, 539
Krucklancken 431, 432
Kruglaukiai, Kruglaucken 436, 437, 764
Kruklanikenas, Krucklanicken, e. 442, 443
Kruonis 767
Kšibelė, Krzybelle, e. 442, 443
Kuckernese 444
Kučas, Kutsch, e. 444, 445
Kujavija, Kujavien, Cujavien 378, 379, 488, 489, 572, 573, 608–611, 770
Kujavijos Brestas 775
Kukovinas, Kukowin, e. 442, 443
*Kukulingas**, Kukling, Cuculing, Cucul-nyk, Kuckelnige, e. 442, 443, 765
Kulm(as), Culm(en), Culmyn, Colm, Chełmno 12, 14, 31, 33, 254, 255, 280, 281, 486–493, 524–527, 572–579, 592–595, 600, 601, 670, 671, 682, 712, 725, 745, 746, 772, 779, 785 → Kulmyne → Chelm(as) → Althauzas
Kulmas, Culmensee, e. 340, 341
Kulmenzė, Colmen See, Culm(en)see, Culmsee, Culmen-See, Chełmza, Chełmża 344, 345, 490, 491, 548, 549, 578–581, 674, 675, 779
Kulmyne, Culmine, Culmyn 486, 487, 574, 575 → Kulm(as)
Kulmo vyskupija, Culmisches Bischthum 525, 527
Kulmo žemė, Colmisches (Land), Culmen Land, Culmerland, Culmer Land, Culmia, Culmisches Land, Colm, Kolm, Culm, Chełm, ziemia Chełmińska 428, 429, 450, 451, 480, 481, 488–493, 508, 509, 524, 544, 545, 570–573, 578–581, 612, 613, 616, 617, 624, 625, 628, 629, 667, 670, 671, 690, 691, 694, 695, 718, 755, 769, 770, 775, 785
Kumėnai, Komayn, Cumayn, Camaynn, Komainen 782
Kun(as), Kuh 442, 443
Kuren → kuršiai
Kurisches Ha(a)ff → Kuršių marios
Kuršas, Kurland, Churland(t), Curlandt 22, 42, 86, 87, 102, 103, 146, 147, 264, 265, 304, 305, 484, 485, 684, 685, 757, 768, 777
kuršiai, Kuren, Churen, Curen, Churländer 20, 40, 86, 87, 146–149, 178, 179, 230, 231, 240, 241, 304, 305, 308–311
kuršininkai 759
Kuršių marios, Kur(i)sches Ha(a)ff, C(h)urisches Ha(a)ff 7, 26, 304–307, 400, 401, 406, 407, 414, 415, 422, 423, 430, 431, 434–441, 438, 446, 447, 453, 458, 459, 474, 475, 502, 503, 512–515, 526, 527, 584, 585, 684, 685, 704, 705, 762, 764 → Chrono jūra
Kuršių nerija, C(h)urische Neria, Nehria 402, 403, 424, 425, 504, 505, 690, 691
*Kusavas**, Kussaw, e. 442, 443
Kušas 727
kvadai, Quaden, quadi 122, 123, 736, 738, 743
Kvedenava, Quedin, Quedenau 492, 493, 504, 505, 771
Kvekas, Kveck, u. 442, 443
Kvina, e. 442, 443

Labencas, Labentz, e. 444, 445
Labguva, Labiau, Labiaw, Labegowe, Labegow 46, 48, 442, 443, 446, 453,

468, 502, 503, 506, 507, 516, 517, 528, 529, 642, 643, 668–671, 766, 773
Lacometas, Lazomet, e. 444, 445
*Laikė**, Laiken, u. 444, 445
*Laisas**, Lais, Layson See, Laisser See, e. 444, 445, 765
laivonai, Laivones 216, 217 → livoniečiai
Lana 262, 263, 414, 415, 424, 425
Landek(as) 544, 545
Landsberg(as) 427, 435, 439, 447, 462, 670, 671
Lange-Garten(as) 608, 609
Langheimas 750
Lang-Kuck → *Ilgasis Kukas**, e.
langobardai, Longobarden 124, 125, 290, 291, 302, 303, 731, 736, 748
Lankas netoli Alenšteino, Lanck See bey Allenstein, e. 444, 445
Lankas Ortelsburgo apylinkėse, Lanck See im Ortelsburgischen 444, 445
Lankas tarp Ylavos ir Bretcheno, Lanck See zwischen Eylaw und Bretchen, e. 444, 445
*Lapaskas**, Lapasken, e. 444, 445
Lapimaskiai, Lapimoszken, e. 444, 445
Laplandija 395, 737
Lasdeinen 431, 440, 452, 454
Latvija 754
Lauben(as), e. 444, 445
Lauenburg(as), Lębork 15, 34, 86, 87, 304, 305
Laukiška, Laukiszken 630, 631, 670, 671 → Friedrichsburg
Laukna, Laukne, u. 444, 445
Laukstyčiai, Lauckstät(en), Lochstadt, Lo(o)chstä(d)t, Lochstäten 402–407, 422, 423, 502, 503, 506–509, 674, 675, 758 → Wittlandfort, Wittlandsort
Laukstyčių įplauka, Tieff an Laukstäten, Lochstätisches Tief 400, 401, 422, 423
Laukupė, Laucup, u. 444, 445
Lausnitz → Lužica
Lausnitzer → lužitėnai
Lautenas, Lauten 428, 429
Lautenburg(as) 467–469
Lautencas, Lautentz 525, 527
Lauter(is), e. 444, 445
Lazdėnai 762, 765
Lazomet → Lacometas
Leba 770
Lebas km. 650, 651
Lebas, Kačių upelis, Katz-Bach, u. 650, 651
Lėbau, Löbaw 570, 571, 674, 675
Lębork → Lauenburg(as)
Lecenas, Letzen, Lötzen 444, 445, 540–543, 672, 673
Leetelff 326, 327
Leidenas 725
*Leiliska**, Leliszke, e. 444, 445
Leipcigas, Leiptzig 46, 48, 598, 599
Leipė, Leipe 490, 491, 670, 671
Leistenau 672, 673
Lekas, dab. Ełk 743
lelokai, Lelokus 208, 209 → žemaičiai
lemovijai, Lemovii 286, 287 → herulai
Lencenburgas, Lentzenburg 670, 671
lenkai, Po(h)len, Poloni 16, 19, 20, 22, 40, 76, 77, 82–85, 92, 93, 122, 123, 150, 151, 170–173, 178, 179, 184, 185, 196–199, 208–209, 250–253, 266, 267, 310–313, 418, 419, 488, 489, 518, 519, 522, 523, 546–549, 560–563, 565–571, 580–587, 591, 595, 612–615, 624–633, 638–641, 649, 660, 661, 664–667, 670–677,

680–689, 692, 696–705–709, 712, 720, 743, 746, 747, 770, 775, 778 → bulanai
Lenkija, Lenkia, Polen, Pohlen, Polska 54, 55, 62, 63, 86, 87, 98–103, 150–153, 194, 195, 200, 201, 206–209, 226, 227, 230, 231, 250–253, 270, 271, 274, 275, 288, 289, 304, 305, 312, 313, 320, 321, 323, 324, 336, 337, 354, 355, 368, 369, 378, 379, 390, 391, 522, 523, 534, 535, 548, 549, 552, 553, 578, 579, 582, 583, 598, 599, 608–613, 620, 621, 624, 625, 640 641, 646, 647, 674, 675, 680–683, 688–697, 708, 709, 712, 713, 725, 726, 729–732, 743, 746, 747, 757, 774–776, 778, 781, 784, 785
Lenkijos karalystė, Lenkijos karūna, Königreich Polen, Pohlen Reich, Reich der Pohlen, Cron/Krohn Pohlen, królestwo Polskie 12, 15, 19, 31, 39, 146, 147, 550, 551, 554, 568, 569, 584, 585, 592, 593, 600, 601, 761, 776, 779, 784
Lesenas, Lessen, Leßen, Radzin 450, 490, 491, 670, 671
Leškenas, Leszken 670, 671
Letzen → Lecenas
Leunenburg → Loinenburgas
Lėvenburgas, Lewenburg 454, 455
Leventynas, Lewentin, Leventin, Levotin, Negotynas, Negotin, Niegocin, Newotin 408, 409, 430, 431, 438, 444, 445, 448, 449, 759
Libenicas, Libenitz, e. 444, 445
Libija 748
Lybmiūlis, Lybemiūlė, Liebmühl, Liebemuhl, Miłomłyn 428, 435, 437, 439, 445, 451, 462, 463, 440, 441, 494, 495, 535, 536, 672, 673, 764
Lybštatas, Liebstadt, LiebStadt 447, 457, 466, 494, 495, 535, 536, 672, 673
liburnai 729
Liburnija, Liburnien 90, 91, 729
Lychtenau, Liechtenau 672, 673
Lyck → Lykas, Lick
Lick → Lykas → Lukas
Lyckigin, e. 445
Liebe 445
Liefländer → livoniečiai
Liepona, Lepon, u. 444, 445
Lietuva, Mažoji, Kleinlitauen, Lietuvos provincija, Lietuviška apygarda, Lietuviški valsčiai, Lietuva, Prūsų Lietuva, Provinz Litthauen, Littauischer Kreis, Littauische Aembter, Litthauen 7–9, 26, 27, 46, 48, 743, 744, 763, 767 → Lietuvos provincija
Lietuva, Vakarų, Westlitauen 9, 27
Lietuva, Didžioji, Groß-Littauen 514, 515, 680, 681
Lietuva, Lit(t)auen, Liettauen, Lithvania, Lietvania, Lethovia 5, 6, 12, 15, 22, 42, 43, 86, 87, 168, 169, 174, 175, 196, 197, 236, 237, 254, 255, 264, 265, 270, 271, 283, 284, 304, 305, 336–339, 354–356, 378, 379, 390–393, 426, 427, 440, 441, 444, 445, 468, 469, 484–487, 512–515, 536–539, 548, 549, 560, 561, 598, 599, 614, 615, 697, 708, 718, 719, 642, 708, 709, 730, 731, 754, 755, 757, 765, 768, 769, 772, 773, 775, 781
lietuviai, Liettauer, Liettauen, Littauen, Lithvani, Lietuvani 8, 22, 82–87, 122, 123, 146–149, 166–169, 172, 173, 178, 179, 192, 193, 232–235, 262,

263, 266–269, 278, 279, 326, 327, 336, 337, 346–351, 518, 519, 560, 561, 583, 630, 631, 642, 643, 664, 665, 698, 706–709, 716, 717, 742–744, 754, 757–759, 767, 769,782 → Litavi Alani
Lietuvos Brasta 774
Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Großfürstentum Litauen, daß grosse Hertzogthumb Liettauen 19, 23, 31, 39, 43, 486, 487
Lietuvos provincija, Lietuviška apygarda, Lietuviški valsčiai, Lietuva, Prūsų Lietuva, Mažoji Lietuva, Provinz Litthauen, Littauischer Kreis, Littauische Aembter, Litthauen 767 → Lietuva Mažoji
Ligeris, u. 68, 69, 724 → Luara
Lignicas, Lignitz 711, 712
Ligurija, Ligurien 312, 313
Lykas, Lick, Lyck 431, 433, 439, 456, 464, 465, 672, 673, 754 → Elkas
Lykas, Likka 528, 529
Likas, Likker-Ort, e. 444, 445, 766
Likė, Lik, Licke, u. 444, 445, 766
Liperto malūnas, Lipperths-Mühl 620, 621
Lipna, Leippe 672, 673
Lišovas, Liszow 540, 541
litalanai, Litalani 262, 263
Litavi Alani 278, 279 → lietuviai
Liubavos žemė, Löbau Land 486, 487, 674
Liubė, Luebe, u. 444, 445
Liubekas, Lübeck, Lubec 574, 575, 598, 599, 616–619, 758, 780
Liubemiūlė, Lübemühl 444, 445
Liubenas, Luben 490, 491
Liubicmiūlis, Lubitz-Mühl 676, 677
Liuneburgas, Lüne(n)burg 102, 103, 148, 149, 206, 207, 438, 439, 478, 542, 543, 552, 553, 764
Liutkė, Lutke, e. 446, 447
Lyvenikė, Löbenicht, Neustadt, Löve Magt 506, 507, 537, 644, 645, 645, 650, 651, 664–669, 772
livoniečiai, Lief(f)länder 216, 217, 244, 245, 324, 325, 630, 631 → laivonai
Livonija, Livonia Livland, Lieffland, Lieffländ 20, 22, 40, 42, 86, 87, 102, 103, 146, 147, 196, 197, 216, 217, 230, 231, 236, 237, 264, 265, 304, 305, 484, 485, 626, 627, 630, 631, 646, 647, 684, 685, 753, 757, 768, 777, 782
Livonijos ordinas 777
Lo(o)chstä(d)t → Laukstyčiai
Löbaw → Lėbau
Löbenicht → Lyvenikė
*Lobinis**, Loben, e. 444, 445
Loe(t)zen 430, 439, 440, 443 460 462, 465
Loinenburgas, Leunenburg 468, 469, 542, 543, 672, 673
Londonas 725
Lonys, Lonckas, Lonyz, dab. Łośk 572, 573, 770
Losicinai, Losicinen 634, 635, 782
Lošeinenas, Loszeinen, e. 446, 447
lotynai, Lateiner 16, 159–161, 164, 166, 167, 176, 177, 194, 195, 200, 201, 218, 219, 222–225, 232, 233, 244, 245, 286– 289, 723, 730, 733, 739, 740
Lötzen → Lecenas
Luara, Ligeris, Loire, u. 724
Lübeck, Lubec → Liubekas
Lubnica, Lubnitz, u. 446, 447

Lūja, Luoja, Loy, u. 446, 447
Lukanišas, Lukanisch, e. 446, 447
Lukas, Lick [!], Lyckigin, Ełk, e., u. 444, 445, 766
Lukas, Lick 540, 541 → Lykas
Lünenburg → Liuneburgas
lupionai, Lupioni 212, 213
Lutcenas 759
Lužica, Lausnitz 86, 87, 102, 103, 148, 149, 226, 227
lužitėnai, Lausnitzer 122, 123
Lvovas 731, 758

Magdeburg(as) 86, 87, 94, 95, 102, 103, 148, 149, 660, 661
Magogo šalis 727
Mainas, u. 736
Makedonija, Macedonien 90, 91, 114, 115
Makrauten(as) 524, 526
Maling(as), e. 446, 447
Malschöwen 446, 447
*Malsevas**, Malßewen, e. 446, 447
*Malzikis** → Malsicke Omulski(s), e.
Marangas, Marung, e. 446, 447, 760
Marangas, Morungen 535, 536, 763, 764
Marck Brandenburg → Brandenburgo marka
Mare Amalchium 304, 305
Mare Germanicum → Germanų jūra
Mare Mediterraneum → Vidužemio jūra
Mare Scythicum → Skitų jūra
Mare Svevicum 228, 229 → Baltijos jūra → Ven(e)dų jūra
Mare Venedicum → Ven(e)dų jūra → Baltijos jūra
Margen(as), e. 446, 447
Margenburg(as) 646, 647, 678, 679, 784 → Marienburg(as)
Margrabovas, Marggrabowa 429, 456, 459, 465, 676, 677, 692, 693
Marienburg(as), Marienburgk, Mergenboch, Mariae castrum 241–243, 314–319, 412, 413, 434, 435, 448, 466, 467, 524, 526, 568, 569, 646, 647, 670–683, 696, 697, 702, 703, 720, 721, 784 → Margenburgas
Marienburgo (didžioji) sala, Marienburgischer (grosser) Werder 412, 413, 672, 673, 718, 719
Marienverderio sala, Marienwerderisches Werder 600, 601, 718, 719
Marienverderis, Marien-Werder, Marienwerder 316, 317, 412, 413, 445, 446, 492–495, 535, 536, 600, 601, 672, 682, 683, 685, 704, 705, 718, 719, 753
Mark Brandenburg → Brandenburgo marka
Marka, Marck 662, 663
markomanai, marcomanni, Marcommani, Marcommaner 122, 123, 202, 203, 736, 738, 743 → čekai
Markshėfė, Marckshöfe, e. 446, 447
Marselis, Masalija, Massalia, Massilia 726
masagetai, Massagetae 262, 263, 266, 267, 746 → mozūrai
Masalija → Marselis
Masas, u. 733
Mas(s)au, Mazau → Mazovija
maskvėnai, Moscoviten 288, 289
Maskvėnija, Moskovien, Muszkovien 174, 175, 520, 521
Maskvos kunigaikštystė 730
masogetai, Messogethae 164, 165
Masuren → Mazovija
Masuren, etn. → mozūrai

Materis, Matter, e. 410, 411, 446, 447
*Maura**, Maurß, Mauers, Mawra, Maure, u. 446, 447, 766
Mauras, e. 761
Mazovija, Mas(s)au, Mazau, Masuren 22, 42, 174, 175, 262, 266, 267, 274, 275, 322, 323, 368, 369, 378, 379, 412, 413, 418, 419, 448, 449, 468, 469, 484, 485, 488, 489, 522, 523, 538–541, 556, 557, 572, 573, 610–613, 672, 673, 698, 699, 746, 757, 761, 768–770
Mazovijos dykra, Desertum Masovicum 538, 539 → Palenkė
Mažasis Hermaniukas, Kleiner Hermanchen 352, 353
Mažoji Azija → Azija, Mažoji
Mažoji Lietuva → Lietuva, Mažoji
*Mažoji Uosa** [Osa], Klein Ossa, u. 450, 451
Mebing(as), e. 446, 447
Meco vyskupystė 748
Medenava, Medenau 504, 505, 510, 511, 772
Mediterran[n]eos populos 534
Mediterranus → Vidužemio jūra
Medlaukis, Medlaucken Medlauk, u. 446, 447, 512–515
Mehren, etn. → moravai
Mehren → Moravija
Meyland → Milanas
Meisenas, Meissen 102, 103, 226, 227, 554, 555, 616, 617, 700, 701, 708, 709, 776
Meklenburgas, Meckle(n)burg, Meckelburg 86, 87, 102, 103, 206, 207, 216, 217, 226, 227, 230, 231, 286, 287, 304–307, 310, 311
melanchlenai, Melanchlaeni, Melanchlenen, Melanchlener 154, 155, 200, 201
Mėlzakas, Meelsack, Mehlsack 464, 465, 498, 499, 684, 685
Memel, Müm(m)el, u. → Nemunas
Memel → Klaipėda
Memelin → Nemunynas, u.
Memelisches district 425, 432, 434, 441, 446, 447, 459, 463, 467
Mendabar(as), e. 446, 447
Meotų ežeras, Land-See Moeotis, Moeotica Stagna 258, 259, 286, 287
Meotų, Meotidės jūra/pelkė, M(o)eotisches Meer/Habe, Moeotidis lacus/latus [!], Moeotis palus 114, 115, 120, 121, 124, 125, 142–145, 200, 201, 206, 207, 256, 257, 266, 267, 276–279, 725, 736, 739, 741, 747
Meruniszken 534
Meruniškiai, Meriniken, Merunischken, Meruniszken, Meriniken 534, 535, 538, 539
Merwisch, u. 447, 464
mesapiai 734
Mesina 758
Mešechas 727
Mėvė, Mewa, Mewe, Meve 436, 437, 544, 545, 600, 601, 686, 687, 694, 695
mezai 729
Mezija, Moesien, Moesia, Mysien 90, 91, 108, 109, 112, 113, 118, 119, 164, 165, 544, 545, 729, 735
Michelavas, Michelaw 492, 493
Michlen(as) 416, 417
Miegla, u. 446, 447, 766
Milanas, Meyland 678, 679, 728
*Mildas**, Milden, e. 446, 447
Milišės, Milische, e. 446, 447
*Mingeinen(as)** 428, 429
Mini(j)a, km. 446, 447
Mini(j)a, Minie, u. 424, 425, 432, 433, 446, 447, 526, 527, 763

Minter(is), e. 446, 447
Mipsaei 118, 119
Mislicas, Miszlitz, e. 446, 447
Mituva, Mittwe, u. 448, 449
Miūlhauzenas, Mühlhausen 428, 429, 458, 496, 497, 688, 689, 753
Miumelis → Nemunas
Mocker → Ossa
Mo(h)rungen 434, 446, 449, 456, 494, 495
Mokstas, Moxt, e. 448, 449
moldavai, Moldauer 196, 197
Moldova, Moldau 86, 87, 122, 123, 174, 175
Montauerio iškyšulys, Montauer Spitze, dab. Mątawski cypel 412, 413, 760
Monte Kasino 748
Moranzenas, Moransen, e. 448, 449
Morava, u. 92, 93, 734
moravai, Mehren, Mährer, etn. 92, 93, 122, 123
Moravija, Mehren, Mähren 86, 87, 102, 103, 226, 227, 510, 511, 729, 736
Morlachija, Morlachien 90, 91, 729
Morung(as) 688, 689
Moscoviten → maskvėnai
Moskovien → Maskvėnija
Motlava, Mottlau 602, 603
Mottenhagen 438, 443
mozūrai, Masuren 263, 266, 267, 364, 365, 538, 539, 620, 621, 688, 688, 689, 702, 703 → masagetai
Mozūrija, Masuren, Mazuren 236, 237, 252, 253, 264, 265
Mühlen Teich 447
Mühlhausen → Miūlhauzenas
Muker(a), žemė 492, 493, 771
Mukera, Mockera, Muckir, *Mukra**, Mucker, u. 448, 449, 771
*Mukras**, Mucker, Mokre, e. 448, 449, 771
Müm(m)el → Nemunas
Munkenas, Muncken, e. 448, 449
*Musingas**, Mösing, e. 448, 449

*Nabotė**, Nabe, u. 448, 449
Nadruva, Nadrovia, Nadrauen, Nadraven, Nadravien, Nadrawen, Nadravia 168, 169, 188, 189, 256, 257, 270, 271, 336, 337, 340, 341, 348–351, 362–365, 384, 385, 416, 417, 476, 477, 484–487, 512–515, 524, 525, 528, 529, 536, 537, 542–545, 630, 631, 708, 709, 719, 760, 767–769, 772
nadruviai, Nadraver, Nadrawer, Nadraven, Nadrawen 168–171, 244, 254–257, 262, 263, 288, 289, 308, 309, 326–335, 338, 339, 348, 349, 354–357, 362, 363, 366, 367, 382, 383, 416, 417, 420, 421, 476, 484, 486, 504, 505, 558, 559, 716, 717, 760, 761
Nahajenses 76, 77 → skitai → totoriai
Naikupė, Neucupe, Neucuppe, u. 448, 449, 456, 457, 766, 767
*Naimenas**, Naimen, e. 448, 449
Nalcas, Naltz, e. 448, 449
Nanicas, Nanitz 428, 429
Nantas, Nantis 68, 69
Napelgeris, Napelger, e. 448, 449, 766 → Nauperyn See
Napregel, e. 449
Nara, e. 448, 449
Nara, u. 449 → Jara
Narevas, Nareff, u. 552, 553, 600, 601, 745
Nargoltovas, Nargoltow 492, 493, 771
Narkyčiai → → Norbekyčiai
Narpiškiai, Narpisken 438, 439

Narva 214, 215
Natacas, Natatz, e. 448, 449
Natangen, Nat(h)angia → Notanga
Natangen, Natanger, etn. → notangai
Natoli(j)a 114, 115
*Naujoji Nogata**, Neu Nagot, u. 448, 449
Nauperyn See 766 → Napelgeris
Nazevicas, Nasewitz, e. 448, 449
Negotynas → Leventynas
Nehrung → Nerija (Prūsijos)
Neidė, Neide 525, 526
Neidenburg(as), Neydenburg(as) 262, 263, 442, 424, 425, 448, 449, 455, 458, 462, 463, 516, 517, 522, 523, 536, 542, 543, 688, 689
Neidenburgo giria, Neydenburgische Wildniß 382, 383
Neitenburg(as) 688, 689 → Noito
Nemunas, Miumelis, Niomon, Niemon, Memel, Müm(m)el, Mummel, Nieomon, Mimmel 208, 209, 226–229, 258, 259, 264–267, 304, 305, 322, 323, 328, 329, 380, 381, 410, 411, 414, 415, 422, 423, 426, 427, 431, 437, 441, 444, 446, 456–459, 462, 474, 475, 478, 479, 502, 503, 514–517, 520, 521, 526, 527, 544, 545, 715, 718, 745, 751, 762, 763 → Chronas → Rusnė
Nemunynas, Memelin, u. 446, 447
Nemuno, Rusų sala, Memelisches, Russisches Werder 718, 719
*Nėna**, Nein, u. 448, 449
Nene, Nerie, Nyne, u. 760
Nerdingyn, e. 760 → Nerien, e.
Neria, Nerien → Nerija (Prūsijos)
Nerien, dab. Narie, e. 410, 411, 760 → Nerdingyn, e.
Nerigon(as), Nerigono sala, Insul Nerigon 216, 217, 296–301, 304, 305 → Nerija (Prūsijos)
nerigonai, Nerigoni 212, 213
Nerija (Prūsijos), Nehrung, Nerien 216, 217, 290, 291, 306, 307, 688, 689 → Nerigon(as)
*Nerijas**, Nergen, e. 448, 449
Nerijos miškas, Neringswald 398, 399
Neruli 290, 291 → herulai
Neue Sorge [Naujasis rūpestis] 658, 659
Neuenburg → Nojenburgas
Neugrot → Noigrotas
Neuhauß → Noihausas
Neumarck → Noimarkas
Neustadt (Karaliaučiaus) → Lyvenikė
Neustadt → Veiherovas
Neuteich → Noiteichas
Newotin, Levotin → Leventynas
Nybudžiai, Niebudschen, Niebbudzien, Nibbudzen 8–12, 26, 27, 29, 30, 350, 351, 398, 399, 728, 743, 744, 754, 763
Nickolaicken, Nickolaycken, Nikolayken 428, 446, 452, 453
*Nyda**, u. 448, 449
*Nydas**, Nieden, e. 448, 449, 540, 541
Nyderlandai 739
Nyderlandas, Niederlandt 544, 545
Nyderlandų salos, Niederländische Inseln 296, 297 → Belgų salos
Nieder-Sachsen → Žemutinė Saksonija
Niebudschen, Niebbudzien → Nybudžiai
Niederösterreich → Ausrija, Šiaurės
Nieomon → Nemunas
Niestras, Niester 302, 303
Niešavos žemė 775
Niklo miškas, Nicklas Wald 718, 719
Nimvėgenas, Nimwegen 88, 89

Nyperis, Nieper 318, 319
Nisenburg 436
Niszawa, Nieschawa → Dybau, Di(e)bau
Niurnbergas, Nürnberg 388, 389
*Nogata** Naujoji, Nagott Neu 422, 423, 448, 449
*Nogata** Senoji, Nagott Alt 422, 423, 448, 449, 466, 467
*Nogatas**, Nagott bey Roggenhausen, e. 448, 449
*Nogatas**, Nagott bey Weisselburg, e. 448, 449
*Nogatas**, Nagotz Vyslos atšaka, u. 448, 449, 760
*Nogatas**, Nogatas, Nagot(t), u. 412, 413, 422, 423, 620, 621, 678, 679, 718, 719
Noigartenas, Neugarten 608, 609, 781
Noigrotas, Neugrot 540, 541
Noihausas, Neuhauß (Skalvoje) 690, 691
Noihausas, Neuhauß (Kuršių nerijoje) 690, 691
Noihausas, Neuhauß (Semboje) 508, 509, 690, 691
Noimarkas, Neumarck, Nowe miasto 416, 417, 490, 491, 690, 691
Noiteichas, Neuteich 492, 493, 690, 691
Noito 688, 689 → Neitenburg(as)
Nojenburgas, Neuenburg, Nowe 544, 545, 600, 601, 690, 691
nomadai, Nomades, Namaites 72, 74
Norbekyčiai, Narkyčiai, Norbekitten, Norkitten 426, 427, 514, 515, 528, 529, 692, 693
Nordenburg(as) 410, 411, 424–427, 454, 459, 544, 545, 692, 693, 781
Nordische Königreiche → Šiaurės karalystės
Nordisches Meer, Nord-See → Šiaurės jūra
Nordlein(as) 300, 301
Nordpol(l) → Šiaurės ašigalis
Norika 736
normanai, Normannen 222, 223
Normanija, Normannia 216, 217
nortmanai, Nortmannos 742
norvegai, Norweger 214, 215, 224, 225
Norvegija, Norwegen, Norvegia 216–219, 226, 227, 292, 293, 298–301, 392, 393, 738, 741, 780
Norvegijos karalystė, Norwegisches Königreich 212–215
Notanga, Nat(t)angia, Natangen 140, 141, 382, 383, 429, 438, 480, 481, 486, 487, 496–501, 508, 509, 524, 525, 542, 543, 554–559, 628, 629, 636, 637, 660, 661, 668, 669, 768, 769, 771, 772, 776
notangai, Natangen, Natanger 254, 255, 552, 553, 556, 557, 586, 587, 660, 661, 664, 665, 745, 777
Novodvoras, Nowodwor 600, 601
nuitonai, Nuithoni 206, 207
Nuligeden(as) 524, 526

Ober-Kolm 666, 667
Oberlandas, Oberland(t) 428, 436, 535, 536, 544, 545
Ober-Sachsen → Aukštutinė Saksonija
Oder(is) 226, 227
Oecul → Ėkulas, e.
Öel-see 464 → Olsėjė, e.
Ofenas, Offen 676, 677
Okeanas, Didžioji jūra, Grosses Meer, Grosse See, Oceanus 98–101, 126, 127, 214, 215, 224, 225, 726
Oksfordas 725
olandai 342, 343, 736
Olandija, Holland, Halland 212, 213, 360, 361, 598, 599

Oletzko, e. 540
Oletzko → Alėcka
Oliva 12, 13, 31, 32, 96, 97, 442, 462, 463, 608, 609, 692, 693, 732, 779, 781
Olomoucas, Olmicas, Olmitz, Olmutz 562, 563, 777
Olsėjė, Öel-see, e. 464, 465 → Vidimin(as)
Omaza, Omesan, u. 450, 451
ombronai, Ombronen, Ombrones 143–145, 739
Omet → Ameita
Omulevas, Omulesz, Omulef, Mollyo, Mallien, u.450, 451
Omulski(s), *Malzikis**, Malsicke, e.450, 451
Openas, Oppen 694, 685
Orhaus, Aarhus 174, 175
Oritija, Orythia 310, 311
Orkadų [salos], Orcades, dab. Orknio sala 296, 297, 749
Orlava, kaimas 769
Orleanas 725
Ornet, u. 546
Ornetta → Vormedytė
Oršica, Oorschitz, u. 450, 451
Ortelsburg(as), Ortolffsburg, Zitno 426, 427, 432, 433, 440, 442, 444, 446, 449, 452, 457, 459, 460, 461, 463, 542, 543, 458, 459, 536, 672, 673, 692–694, 765, 785
Oslamino sąsiauris, Oslaminsche Beck 454, 455
Ossa → *Uosa** [Osa], u.
Ossen, *Uosas** [Osas] → Ossen, e.
Ostčica, Ostrzycy 602, 603, 780 → Karthauzas
Osterodė, Osterroda, Oster(r)od(e) 416, 417, 430, 434, 435, 439, 451, 458–460, 461, 494, 495, 516, 517, 522–527, 535, 536, 692, 693
Österreich → Austrija
ostgotai, rytų gotai 730, 733, 735, 740, 743, 744 → ostrogotai
ostgotų karalystė 744
Ost-Indien → Indija, Rytų
Ostrocollen 438, 454, 457
ostrogotai, Ostrogothus 114, 115 → ostgotai
Ost-Sachsen → saksai, rytų
Ostsee → Baltijos jūra
Ottolich(as), Otholichia, Ochtolite, Auclithen, Aucolite, Auglitten 512, 513, 773
Ovim 126, 127

Pabaltijys 769
Pabėtai, Pobet(h)en 152, 153, 456, 457, 506, 507
Padas, Padus → Po
Pagabijas, Mažasis ir Didysis, Pagabia, klein und groß, e. 450, 451
Pagrindinis miestas, Rechte Stadt, Primaria Civitas (Dancigo) 592–597, 604–607
Pagudė, Pogesania, Pogesam, Pojezam, Pojezamia, Pojezamien, Pojesamien, Pojezan, Pogiezania 466, 467, 480, 481, 486, 487, 494–497, 508, 509, 544, 545, 616, 617, 756, 769, 771
pagudėnai, Pogesaner, Pogiezemen, Pojezanen 254–257, 280, 281, 572, 573, 620, 621, 745
Pakalnė, u. 762, 766
Pakarviai, Pokarwis, Pokarwin, Pocarwen 498, 499, 771
Palanga, Polangen 402, 403, 425
Palekė 744

palekiai 743 → poleksėnai
Palenkė, Polesė, Podliachija, Podlach(i)en, Podlachia, Polexia 252, 253, 522, 523, 538, 539, 729, 743 → Russia, Reuss → Mazovijos dykra
Pam[m]er 451
pamarėnai, Pomerellen 70, 71, 198, 199, 242, 243 → vinai → finai
Pamedė, Pomesania, Pomesam, Pomezan, Pomezania, Pomezanien, Pomesan, Pomesanisches Land 254, 255, 280, 281, 390, 391, 428, 429, 480, 486, 450, 451, 466, 467, 480, 481, 486–489, 492, 493, 496, 497, 508, 509, 524–527, 544, 545, 560, 561, 616, 617, 630, 631, 670, 671, 672, 673, 700, 701, 750, 753, 757, 768, 769, 771, 775
pamedėnai, Pomezaner 254, 255, 280, 281, 526, 527, 620, 621, 745, 746
Pamelet, u. 451
Panceris, Pantzer, e. 450, 451
Panonija, Pannonien 90, 91, 108, 109, 112, 113, 118, 119, 242, 243, 312, 313, 316–321, 729, 734, 736 → Illyricum inferius
Papau, Pappau, Pappaw 490, 491, 694, 695
Paryžius 725
Partigala, Portugala, Partegal, Portugal Schloß 552–555, 694, 695, 776
Pas(s)au 672, 673
Pasenheimas, Passenheim 438, 441, 444, 446, 451, 453, 542, 543, 694, 695
Paserija, Passerye, Passerie, Passerge, Passaria, Posary, Posarye, Seria, Serige, Serge, Sierge, dab. Pasłęka, u. 410, 411, 416, 417, 428, 429, 434, 435, 450, 451, 464, 465, 496, 497, 760, 761, 766 → Chronas
Pasmara 763
Passarge 438
Passarie, u. 496
Pasvara, Poszwar, u. 452, 453
Patoliai → Dreifaltigkeitas
Paulas 780
Paulig(as), e. 450, 451
*Pauras**, Pawer, e. 450, 451
Pausas, Pausen, e. 450, 451
*Pautas**, Pauten, e. 450, 451
Pavandenė, Powunden 506, 507
Peitschendorf 466
Pelplin(as), Pölplin, Polplin [!] 5, 12, 14, 31, 33, 608, 609, 694, 695
Pergulus 416, 417 → Prieglius
persai, Perser 170–173, 730, 731
Persija 727, 731
Peru 294, 295
Petarn(as), e. 450, 451
Petcdorfas, Petzdorff 416, 417
Petergeris, Petterger, e. 450, 451
Petershagenas, Peters-Hagen 606, 607
peucinai, Peucinen, Peucini 98, 99, 142–145, 252, 253, 739
Pfafenas, Pfaffen, e. 452, 453
Pfalcas prie Reino, Pfaltz am Rhein 510, 511
Phrungundiones 142, 143
Piasudenas, Mažasis ir Didysis, Piasuden, klein und groß, e. 452, 453
Pictupöhnen 468
Pilcenas, Piltzen 432, 433, 694, 695, 763
Piliava, Pillau 544, 545, 694, 695
Piliavos įplauka, Pillauisches Tieff 400, 401, 404, 405
Pilkallen 426, 441
Pillekop 690, 691
Pillupöhnen 433
Pyrfus(as), e. 452, 453

Pirfusas, Pirfuß, e. 452, 453
Pirvoinas, Pirwoyn, e. 452, 453
Pirvojus, Pirwoy, e. 452, 453
*Pisa**, Pitz, e. 452, 453
Pisa, Pitz, Pisze, Pisch, Bis [!], u. 428, 429, 452, 453, 536, 537, 552, 553, 759, 763
Pyšas, Pysch, u. 452, 453
Planst(as), e. 452, 453
Planten(as) 694, 695
Plauten(as), Meelsack 464, 465
Plenė, Plenis, Plene, Playnien, Pleinen, Pleyn, Plehnen, e. 408, 409, 452, 453, 759
Plockas, Plotzk 572, 573, 750
Plusupė, Plusupe, u. 452, 453
Plutnica, u. 452, 453
Po, Padas, Padus 152, 153, 729
Pobet(h)en → Pabėtai
Podlachia, Podlachien → Palenkė → Russia, Reuss → Mazovijos dykra
Podolė, Podolien 86, 87, 520, 521, 736
Podolln → Dreifaltigkeitas
Pogesam → Pagudė
Pogesaner → pagudėnai
Poggozeme 494, 495
Pogiezemen, etn. → pagudėnai
Po(h)len → Lenkija
Pojezam, Pojezan, Pojezamia, Pojezamien, Pojesamien → Pagudė
Pokarwis, Pokarwin, Pocarwen → Pakarviai
Pokeimen 538, 539
Pokrzywno → Engelsburg(as)
Pokucija, Pocutien122, 123, 736
polanai 747
Polangen → Palanga
poleksėnai, Polexiani 236, 237, 246, 247, 743 → palekiai
Polexia → Palenkė
Polom(m)en 439, 440, 445, 459, 461
Polzlauken, Potzlaucken, Patzlok 640, 641 → Budslaukas
pomeranai, Pommern 144–147, 184, 185
Pomeranija (Gdansko), Pommern, Pomerellen, Pomerania 7, 12, 25, 31, 86, 87, 96, 97, 102, 103, 138–141, 144–149, 194, 195, 198, 199, 206, 207, 216, 217, 226, 227, 230, 231, 290, 291, 301, 302, 304, 305, 312, 313, 378, 379, 428–431, 442, 443, 454, 455, 466, 467, 488, 489, 544, 545, 568–571, 586–593, 596, 597, 610–613, 618, 619, 634, 635, 686, 687, 690, 691, 695, 697, 700–711, 721, 728, 732, 738, 775, 779, 780 → Prūsija, Karališkoji
Pomeris, Mažasis ir Didysis, Pommer, klein und groß, e. 450, 451
Pomesania → Pamedė
Pomezaner → pamedėnai
Ponargen, e. 452 → Nergen, e.
Pontisches Meer, Pontus Euxinus → Juodoji jūra
Popenas, Poppen 434, 442, 443, 448, 452, 459, 461, 694, 695
Popliuška, Popluszka, e. 452, 453
Poppische Wildniß, giria 354, 355
Portugal(a) → Partigala
Portugalija, Portugal 182, 183, 735
Potas, Poterbergas, Potto, Potterberg 488, 489, 694, 695, 770 → But(t)erburgas
Powunden → Pavandenė
Poznanė, Posen 150, 151, 584, 585, 770
Pr. Holland 435
Pr. Mark 456
Prabūtis, dab. Prabuty 753 → Rezinas
Praha, Praag 568, 569

Pralesa, Pralles, u. 452, 453
prancūzai, Frantzosen 102, 103, 106, 107, 172, 173, 737
Prancūzija, Franckreich 90, 91, 106–109, 116–119, 134, 135, 172, 173, 182–185, 202, 203, 318, 319, 598, 599, 724
Praust(as) 454, 455
Prauster(as) 492, 493, 771
Pregara, Priegliaus žemupys 744
Pregel Natangischer 660
Pregelmünde → Priegliaus žiotys
Preko(h)ls → Priekulė
Preuschmarck → Proišmarkas
Preussen, etn. → prūsai
Preussen, Fürstliches → Prūsija, Kunigaikštiškoji
Preussen, Königliches → Prūsija, Karališkoji
Priegliaus žiotys, Pregelmünde 652, 653
Prieglius, Naujasis, Pregel Neu 422, 423, 452, 453
Prieglius, Senasis, Pregel Alt 422, 423, 452, 453
Prieglius, Pregel, Pregoll(a), Pregor(a), Prigora, u. 242, 243, 254–257, 264–267, 410, 411, 414–419, 422–427, 440, 441, 452, 453, 469, 478, 479, 498, 499, 502, 503, 512, 513, 537, 542, 543, 644, 645, 648–655, 658–661, 666–669, 744, 760–763, 765, 766 777, 784 → *Alna** → Sker(r)a
Priekulė, Preko(h)ls 424, 425, 434
Priemiestis (Karaliaučiaus), Vorstadt 656, 657
Prieraslis, Przerosle, e. 452, 453
Princas, Printz, u. 452, 453
Prionynas, Prionien, e. 452, 453
Proberg(as), e. 452, 453
Probutta → Ryzenburgas
Proišmarkas, Preuschmarck, Preusch Mark, Preusch Mark, Preussisch-Marck 436, 437, 442, 446, 460, 461, 494, 495, 535, 536, 696, 697
protobulgarai 729
prūsai, Preussen, Pruzzen, Prussi, Prussos, Pruten(e)i, Pruthenos, Bruti, Bruteni, Borussi 9, 11, 19–23, 39–42, 70, 71, 74–79, 84–87, 90, 91, 96, 97, 108–111, 122, 123, 126, 127, 132, 133, 140, 141, 146, 147, 150, 151, 166–169, 174, 175, 178–181, 184–193, 196, 197, 226, 227, 232–237, 244–248, 250, 251, 256, 257, 260, 261, 268– 277, 280–285, 288, 291, 306–311, 322, 323, 328–333, 336–347, 354, 355, 362–369, 394–399, 408, 409, 416–421, 436, 454, 455, 458– 461, 478, 479, 484, 485, 488, 489, 496–499, 502, 503, 509, 510, 512–519, 532–535, 544, 545, 547, 552, 554–565, 570–573, 580, 581, 584, 585, 589, 610, 611, 616–619, 630, 631, 636–639, 644, 645, 654, 655, 662, 663, 670, 671, 674, 675, 677, 682, 683, 688, 689, 692–695, 699-707, 710, 711, 714–717, 743, 744, 746, 749, 750, 752, 753, 755–757, 759–763, 766, 769–771, 773, 774, 776, 777, 779, 782, 783 → gitonai → gutai → gudai
Prūsija, Karališkoji, Preussen, Königliches 428, 429, 436, 437, 544, 545, 568, 569, 586, 587, 710, 711 → Pomeranija
Prūsija, Kunigaikštiškoji, Preussen, Fürstliches 544, 545, 558, 559, 694, 695
Prūsija, Prūsijos kraštas, Prussia, Preussen, Pruzzisches Land, Pruzzenland,

Preutzen, Prutenia, Borussia, Brucia, Prützen, Land Preussen (*visoje knygoje*) → Ulmirugija
Prūsijos Holando sala, Hollandsche Werder 600, 601
Prūsijos imperija, Imperium Prussicum 208, 209, 232, 233, 484, 485, 741
Prūsijos kunigaikštystė, Her(t)zogt(h)um(b) Preußen 7, 8, 10–12, 14, 19, 22, 25, 26, 28, 29, 31, 33, 39, 42, 416, 417, 450, 451, 728, 744, 750, 757, 767, 779, 783
Prūskiemiai, Salau, Salaw 477–479, 514, 515, 528
Prust(as) 602, 603
Prūsijos Nerija, Preussische Neria → Nerija (Prūsijos)
Prutas, u. 736
Pruteni, Pruthenos 108, 109, 746 → prūsai
Prützen → Prūsija
Pruzzen → prūsai
Pruzzenland → Prūsijos kraštas
Przerosle → Prieraslis
Pšosolaškenas, Przosolaszken, u. 452, 453
Ptolemajas 748
Puckas, Pucigas, Putzig, Putzick 15, 17, 34, 36, 452–455, 544, 545, 696
Puckas, Putzke, Pucke-Wick 696, 697
Puckervikas, Putzker Wick, e. 452, 453
Pudleris, Pudler Ort, e. 452, 453
Purdunik(as), e. 452, 453
Putas 727

Quaden, quadi → kvadai
Quartianer 632
Quedenau, Quedin → Kvedenava

Ractek(as) 512, 513
Radaun(a), u. 454, 455, 602, 603
Radaun(as), e. 602, 603
Radauna naujoji, die Neue Radaun 602, 603
Radauna senoji, die Alte Radaun 602, 603
Ragainė, Rageine, Ragnit(t), Ragaina, Raganita, Land-hutt 22, 42, 414, 415, 428, 430, 431, 434, 440, 441, 446, 447, 454, 457, 516, 517, 520, 521, 528, 529, 642, 643, 696–698, 765, 767, 773
Ragainės sala, Ragnitsches Werder 718, 719
Ragava, Rogau, Roggawo 488–492
Ragupė, Ragup, u. 454, 455
Ragzdė, Rakiszde, u. 454, 455
Raigardas 774
Raigardas, Raygrod, e. 454, 455
Rakenas, Racken, e. 408, 409
Rambynas, Rambin 382, 383
*Ramė**, Ram, u. 454, 455
Ramija, Ramige, Ramyge 516, 517, 520, 521, 773
Ramuva → Romuva
Rasytė, Rositten 508, 509, 700, 701
Rastenburg(as) 430–433, 438, 439, 460, 476, 477, 542–545, 558, 559, 698, 699, 750, 763, 764, 785
Ratibori(j)us 590, 591
Rauda, Raude bey Lewenburg, u. 454, 455
Rauda, Raude, fält ein in den Aschwein See, u. 454, 455
Raudonoji Rusija → Rusija, Raudonoji
Rausvė, Raußwe, u. 454, 455
Raven(n)a 126, 127, 729, 747
Recenvaldas, Retzenwald 492, 493
Rechte Stadt → Pagrindinis miestas

R(h)eda 14, 15, 17, 34–37
Rėdenas, Reden, Radzin 490, 491, 698, 699
Rėdenas, Reden(as), u. 428, 429, 454, 455
redingai, Redingi, Redzyn, Resin, Riesen 206, 207, 698, 699, 701
Regiomontus → Karaliaučius
Reichberg(as) 412, 413
Reichenau 739
*Reinas**, Reinisch, u. 454, 455
*Reinas**, Reinßke, Reinsche, e. 454, 455
Rein(as), Torino 431, 432, 438, 439, 441, 444, 451, 453, 464, 465, 466, 467, 528, 529, 672, 673, 698, 699, 764, 767
Reinas, Rhein, u. 20, 40, 86, 87, 96–103, 106, 107, 172, 173, 202, 203, 226, 227, 229, 280, 281, 318, 319, 510, 511, 548, 549, 723, 728, 733, 742, 747, 751
Rėmersvaldas, Römerswald 434, 435
Renzė, Rensee, Reusen, e. 454, 455
Reselis, Ressel 498, 499, 544, 545, 628, 629, 698, 699
Reseno žemė, Resen Land 682, 683
Retava, Retow 512, 513
Retzen 676, 677
Reussen, etn. → rusai
Reussen, Reußland → Rusija
Rezavas, Resaw, Resan, e. 454, 455
Rezavas, Resaw, Resan, u. 454, 455
Rezinas, Reisenas, Reisiai, Resinas, Risin, Rysen, Resin, Reysen Land, žemė 342, 343, 480, 481, 492–495, 753, 770 → Prabūtis
Rhinau → Erina
Ribnas, Ribno unter Gilgenburg, e. 454, 455
Ribnas, Ribno unter Johansburg, e. 454, 455
Rydzafė, Riedsaffe, e. 454, 455
Riesenburg → Ryzenburgas
Rifėjų kalnai, Ripphaei montes 264, 265
Ryga 753
Rinava, Erina, Erino, Rhinau, Rynow 506, 507, 782
Risenburg 445, 449, 456
Ritersverderis, Ritterswerder 542, 543
Rytų Romos imperija, Bizantija 733, 740, 744, 748
rytų saksai → saksai, rytų
Riugenas, Riugeno žemė, Rügen, Rügenlandt 130, 131, 290, 291, 301–303, 310, 311 → Riugija
Riugija, Rügien 146, 147 → Riugenas
Ryzenburgas, Riesenburg, Probutta 342, 343, 445, 494, 495, 535, 536, 682, 683, 698, 699, 753
Rocingas, Didysis ir Mažasis, Rotzing, groß und klein 456, 457
Rodaun(as), e. 454, 455
Roessel 454, 468, 465, 469
Rogenhauzenas, Roggenhausen 448, 490, 491, 700, 701
Roggen, u. 455
Rogosnas, Rogosno 492, 493, 771
Rokenas, Mažasis ir Didysis, Rocken, klein und groß, e. 454, 455
roksolanai, Roxolani 142–145, 262, 263, 278, 279, 739, 757 → Rusi Alani
Roma, Ro(h)m 114, 115, 118, 119, 132–135, 184, 185, 230–235, 293, 312, 313, 316, 317, 322–325, 607, 627, 636, 637, 723, 724, 727, 728, 731, 732, 735–739, 744, 746, 750, 751, 778
romanai, die Welschen 90, 91
romanų venetai, Welsche Veneter 152, 153
Romanien → Rumunija

*Romavas**, Romen, e. 454, 455
romėnai, Römer, Romaner 20, 39, 46, 64–67, 70, 71, 74, 75, 94, 95, 102, 103, 106, 107, 112, 113, 120–127, 160, 161, 166, 167, 174, 175, 184, 185, 216, 217, 228–235, 266, 267, 286, 287, 290, 291, 296, 297, 300, 301, 324, 325, 723, 724, 729, 736, 747, 751
Römers-Wald → Rėmesvaldas
*Romyčiai**, Romitten im Insterburgischen, e. 456–459
Römischer Stuhl → Romos sostas
Römisches Reich → Šv. Romos imperija
Romitten im Olecischen, e. 456
Romos imperija → Šv. Romos imperija
Romos Sostas, Römischer Stuhl 594, 595, 606, 607
Romos valstybė 746, 751
Romuva, Ramuva, Romowe 498, 499, 771, 772
Roras, Rhor, e. 454, 455
Rosen-Thal 608
Rosenthal(is) 558, 559 → Bartenšteinas
Rosgartenas, Roßgarten 537, 658, 659, 666, 667
Rositten → Rasytė
Rossel 462
Rößl 428
Rostik(as), e. 456, 457
Rostokas (prie Oderio) 8, 26, 780
Roth-Reussland → Rusija, Raudonoji
Rotlaufas, Rottlauff, e. 456, 457
Rozenbergas, Rosenberg 404, 405, 494, 495, 700, 701, 765–767
Rozenbergo įplauka, Rosenbergisches Tieff 400, 401
Rozentalis, Rosen-Thal 608, 609, 781
Rozoka, Rosoka, u. 456, 457
Rūdava, Rudau 22, 42, 418, 419, 430, 431, 504–507, 658, 659, 700, 701, 761
Ruissin 538, 539, 775
Rumunija, Romanien 114, 115, 118, 119
rusai, Russen, Reussen 76, 77, 82–85, 122, 123, 144, 145, 166, 167, 178, 179, 184, 185, 214, 215, 226, 227, 234, 235, 250, 251, 278, 279, 326–329, 456, 457, 539, 580, 581, 698, 699, 730, 751
Rusi Alani 278, 279 → roksolanai
Rusija, Raudonoji, Roth-Reussland 122, 123
Rusija, Rusia, Ruß, Rußland, Reussen, Reußland(t) 20, 22, 40, 42, 86, 87, 174, 175, 196, 197, 264, 265, 392, 393, 484, 485, 538, 539, 600, 601, 757, 768
Rusnaitė 766
Rusnė, Russ, Russe, Rusz, Ruß, Rusnae, Rousson, Ruson, Rusna, Russna, Russee, u. 328, 329, 414, 415, 425, 442, 443, 446, 447, 456, 457, 462–465, 514, 515, 520, 521, 526, 527, 751, 762, 763, 765–767 → Nemunas
Rusnė, Russe 362, 363, 762
Rusnės sala 766
Rusnės valsčius, Cammer Ampt Russe 362, 363
Russe, u. 751
Russia, Reuss 538 → Palenkė

Saalau → Zalau
Saalfeld, Saalfelt 446, 448, 449, 462, 433
saborai, Sabori 144, 145, 739
Sachsen 554
Sackheim → Zakheimas
Sackraw → Zakrau

Sagan(as) 582–585
Sa(h)lfeld(t) → Zalfeldas
Saina, Zaim, u. 468, 469
*Sainas**, Zain, e. 468, 469
saksai 353, 511, 728, 732
saksai, rytų, Ost-Sachsen, Aestsaxones 236, 237
Saksonija, Sachsen, Saxen 86, 87, 102, 103, 510, 732, 776
Salau, Salaw → Prūskiemiai
Sałavonien, Salawonia → Skalva
saldanistai 744
Saldava, Sol(l)dau, Sollau, Solidow, Czaldow 446, 448, 449, 458, 469, 484, 485, 494, 495, 498, 499, 495, 516, 517, 522, 523, 536, 562, 563, 706, 707, 768, 771
Sall → *Zalė**, u.
Sallen → Zalenas, e.
Saltz → Zalcas, e.
Salura 750
Salutė 766
Samaiten, Samogitier, etn. → žemaičiai
Samayten, Samogitien → Žemaitija
Sambia → Semba
Samen, Samländer → sembai
Samroth → Camertas, e.
Sanas, Sann, u. 600, 601
Sand-Grube → Zandgrubė
Sandomieras, Sandomirien, Sandimirien, Sendomir 412, 413, 600, 601
Sanne → Zanė, e.
saracėnai, Saracener 182, 183
*Saras** [Zargenas], Sargen, Sargin-See, Saugen See, Sargen, Sorgen-See, e. 456, 457, 767
*Sarė**, Scharen, u. 462, 463
Sargaga, Sargana 320, 321 → Gelinden → Vatinia
sargatai 745, 750
sargetai, Sargeti, sarganai, Sargani 312, 313, 322, 323, 746, 750, 751
Sargubi → Tepliava
Sarkai, Sare(c)ka 516, 517, 773
sarmatai, Sarmaten, Sarmatae (Cisrhenani) 20, 39, 40, 62, 63, 74, 75, 80, 81, 84–93, 98, 99, 102, 103, 108, 109, 111, 112, 122, 123, 132, 133, 140–143, 154–157, 166–173, 176–179, 196–201, 206, 207, 210, 211, 214–219, 226–233, 236, 237, 240, 241, 246, 247, 256, 257, 266, 267, 294, 295, 318, 319, 328, 329, 520, 521, 725, 728, 738, 742, 745, 746 → Ziemianie
Sarmatija Europos, Sarmatien Europaeisches 152, 153, 172, 173
Sarmatija, Sarmatien 20, 40, 78–81, 86–91, 100, 101, 106, 107, 118, 119, 123, 124, 132–135, 138, 139, 142–147, 200–203, 206–209, 214, 215, 232, 233, 252, 253, 258, 259, 276, 277, 302, 303, 739, 750
Sarmatų jūra, Sarmatisches Meer 88, 89
Sarong See 766 → Šerinas, e.
Sasava, Sosavos žemelė, Sossau, Soßin, Soßen, Zoßen, Sossaw, Sossau Ländlein, Sossauer Landt, Sassowia, Sassow, Sassio 484, 485, 488, 489, 516–527, 768, 773, 774
sasaviečiai, Sossauer 522, 523
Sassowia → Sasava
Satrinde → Zatrindė, e.
Satup → Šatupis, e.
*Satupė**, Satup, u. 456, 457
Satupis, e. 767
Satura 320, 321
Saum, Same → Zaumas, Samas, e.

sauromatai, Sauromatae 266, 267
Sautel → Zautelis, u.
Sava, u. 729, 734
Saxen → Saksonija
Scalovii, Scalowitae → skalviai
Scalowitarum castrum → skalvių pilis
Scan(t)zia → Skancija
Scandia → Skandija
Scania 212, 213 → Skancija
Scanzii → skancijai
Scha(c)kau, Scha(c)ken → Žiokai
Schackisches Amt 434
Schalauner → skalviai
Schalavonien, Schlavonia → Skalva
Schalteck → Šalteikė, u.
Schartowitz → Šartovicai
Schckott → Škotas
Scheffsky, Schoben → Šefskis, Šobenas, e.
Scheren → Šerenis, e.
Schernick → Šernikė, u.
Scherung → Šėrungas, e.
Scheschuppa, Schessuppe → Šešupė
Schet(t)land(t) → Šetlandas
Schidlitz, Schiedlitz → Šidlicas
Schifenburg → Šipapilis
Schikot 458
Schilling → Šilingas, e.
Schilup → Šilupis, u.
Schinweid → Šinveidas, e.
Schirwindt → Širvinta
Schitting 458 → Šilingas, e.
Schlemmo → Šlemas
Schlesien → Silezija
Schlesier → sileziečiai
Schlochau → Šlochau
Schloß → Šlosas, e.
Schlotterey → Šloterei
Schmacker → Smakra
Schmaluppe, u. 458
Schmarden → Šmardenas, e.
Schmeltz → Smeltė, u.
Schmeltza → Smeltė, km.
Schmorden → *Smardė**, e.
Schneck → Šnekė, u.
Schneekenberg, Schneckenberg → Šnekėnbergas
Schneken 455
Schoben → Šobenas, e.
Schokau → Šokau
Schon → Šona, u.
Schönberg → Šėnbergas
Schönbergisches [Amt] 464
Schöneck → Šonekas
Schonen → Šonenas
Schönenberg → Šėnenbergas
Schonenburg 550
Schön(en)see → Šėn(en)zė
Schonetzke → Šoneckė, e.
Schönfel(d)t → Šėnfeldas
Schos → Šosas, e.
Schottland(t) → Šotlandas
Schrandin Schantze → Skrando kalnas/kuoras
Schrappen → Šrapenas
Schrodonie → Šrodonis, e.
Schukup → Šukupis, u.
Schunargruben 436
Schupel → Žibilas, e.
Schwaben → švabai
Schwaben-Land, das → švabų kraštas 226, 227
Schwalge → Svalkas, e.
Schwansfeld → Švansfeldas
Schwartzen → Švarcenas, u.
Schwar(t)zes Meer → Juodoji jūra
Schweden, etn. → švedai
Schweden → Švedija
Schwein-Thal 608

Schwenna → Ašvinė, u.
Schwenta → Šventoji, u.
Schwenten → *Šventas**, e.
Schwentheim → Šventheimas, e.
Schwentzeln → Švencelė, u.
Schwerup(pe) → Žvėrupė, u.
Schwetza, Schwetze → Šveca
Schwietheim → Švitheimas, e.
Scyri 240, 241
Scyros, s. 240, 241
Scythien → Skitija
Scythisches Meer → Skitų jūra
Scordisci 118, 119
Sczippel → Sčipelis
Sčipelis, Sczippel, dab. Wielkie Czaple 702, 703, 785
Sedanas 737
sedonai, Sedoni 206, 207
Seeberg 465
Seeburg → Zėburgas
Seehren, Szeres, Serung, Seringe 766 → Šerinas, e.
Seelandia → Zelandija
Seesten → Zėstenas
See-Werder 718
Seheiten 456
Sehesten 456
Sehris → Zėrisas, e.
Sehsten 447
Seilava, Zelau, Zelaw, e. 436–438, 468, 469, 480, 481, 768
Seyser → Zeizeris, e.
*Sekstas**, Sext, Sensel, e. 460, 461
*Selmentas**, Schelmund(e), e. 456, 457, 540, 541
Semba, Sambia, Samland(t), Sembia, Samia 140, 141, 152, 153, 230, 231, 234, 235, 240, 241, 250, 251, 310, 311, 382, 383, 402–405, 432, 436, 437, 456, 457, 476, 477, 480, 481, 484–487, 500–516, 530–535, 546, 547, 550, 551, 554, 555, 564, 565, 580, 581, 626, 627, 668, 669, 690, 691, 700, 701, 757, 758, 760, 764, 768, 769, 772, 775, 777, 782 → Vitlandas
sembai, Sembi, Samen, Samländer 150, 151, 242, 243, 256, 257, 280, 281, 414, 415, 510, 648, 649, 662–665, 684, 685, 716, 717, 744, 768, 772, 773
Semen → Zėmenas, e.
Semgallen → Žiemgala
Semnitz → Zemnica, u.
semnonai, Semnones 232, 233, 736, 743
Semnones Sueji → sveonai semnonai
Senamiestis (Karaliaučiaus), Altstadt, Altstatt, Alt(e)-Stadt Königsberg 506, 507, 537, 644–665, 666–669, 772
Senasis Elbingas, Alt-Elbing, u. 434, 435
Senasis miestas (Dancigo), Alte(-)Stadt 592–597, 602, 603
Sendomir → Sandomieras
Senogalija, Sennogalia, Senogallia 68, 69, 724
*Senoji Nogata**, Alt Nagot, u. 448, 449
senonai, senones 724
Senrusnė, Vorusnė, Alt-Russe, Altrusse, Warusse 426, 427, 456, 457, 751, 762, 766
Sensar, Sensen, e. → Zenzaras, e.
Sensar, u. → Zenzara, u.
Sensburg → Zensburgas
Senset → Zenzetas, u.
Sententz → Zentencas, e.
Septemtrionalische Länder → Šiaurės kraštai
Serbija 729

Sergė, Sierge → Paserija
Serla → Zerla, e.
Servija, Servien 90, 91, 108, 109, 112, 113, 729
Sessen → Zesenas
Sevas, Sevus 214–217
Sevili(j)a 116, 117, 735
Sext → *Sekstas**, e.
Sgurdo 540, 541, 775
Si(e)lian, Silii, Silia, Silien → Zilija
Siebenberger → transilvaniečiai
Siebenbürgen → Transilvanija
sigepedai, Sigepedae, sigepetai, Sigepeti 168, 171, 312–315
sileziečiai, Schlesier 122, 123
Silezija, Schlesien 86, 87, 102, 103, 226, 227, 574, 575, 725, 784
Silian → Zilija
Silmen → Zilmenas, e.
Siltzen → Zilcenas, e.
Sirguna, Sirge → *Zirgūna**
Sirija 738
Sirmijus, Sirmius, dab. Sremska Mitrovica 112, 113, 734
*Sisė**, Sisee, Siser, u. 460, 461
sitonai, Sit(h)oni 212, 213, 216, 219
Sitzdroy → Zicdrojus, e.
Skaisgiriai 763
Skalda, Scalda, u. 733
Skalva, Scalovia, Zalavonien, Żalawonien, Żalavonia, Szalawonien, Szalavonien, Schalavonien, Schlavonia, Sałavonien, Salawonia 168, 169, 188, 189, 252, 253, 338– 341, 362, 363, 476, 477, 484–487, 512–527, 544, 545, 690, 691, 708, 709, 718, 719, 767–769, 773 → Stavanija
skalviai, Schalauner, Zalavonier, Zalavonen, Zalawonen, Zalawoni, Żalavonier, Szalaunen, Scalo-vii, Scalowitae 86, 87, 168, 169, 246, 247, 252–257, 308, 309, 322, 323, 326, 327, 330–332, 334–337, 366, 367, 420, 421, 484, 485, 514–523, 558, 559, 670, 671, 758, 768, 773
skalvių pilis, Scalowitarum castrum 516, 517, 773
Skancija, Scan(t)zia, Scanzien 200, 201, 212–219, 284, 285, 290, 291, 298, 299, 304, 305, 314, 315 → Scania → Skandija
skancijai, Scanzii 220, 221
Skandija, Scandia, Scantia, Scanzien, Scandinavia, Schonia 138, 139, 210, 211, 214, 215, 300, 301, 739 → Cimbricus Chersonesus → Skancija
Skandinavija, Scandinavien, Scandinavia 134, 135, 210, 211, 298, 299, 737, 739, 742 → Šonenas
Sker(r)a, Skar(r)a, Priegliaus aukštupys 242, 243, 264–267, 414, 415, 744, 760 → Prieglius
Skerlė, Skerle, e. 460, 461
Skier → Skirius, u.
skirai, Scyrren, Scirri 62, 63, 172, 173, 236, 237, 240–245, 749
Skirius, Skier, Skies, u. 460, 461
Skirvytė 766
skitai alaunai, Alaunische Scythen, Alani Scythae 142–145, 739
skitai, Skythen, Scythen 20, 40, 62, 63, 74–81, 94, 95, 102, 103, 112, 113, 122, 123, 126, 127, 130, 131, 142, 143, 174–177, 196, 197, 258, 259, 268, 269, 330, 331, 334, 335 → Nahajenses
Skitija, Scythien 100, 101, 256, 257, 260, 261, 276, 277, 736

Skitų jūra, Mare Scythicum, Scytisches Meer 402, 403
Sklada 767 → Šlada
sklavai, Sclavi 742
sklavėnai, Sclaveni 732
skolotai, Scoloti 74, 75
Skomantai, Scomant km. 534, 535
Skomantas, Scoment, Skomant, e. 348, 349, 458, 459, 534, 535, 540, 541, 754
Skrando kalnas/kuoras, Šrandino apkasas, Schrandin Schantze, mons Scrandonis, Schrandinberg, Schrangenberg 552–555, 776
slavai, Slawen, Slaven, Slavi, Slavaken, Siavi, Szlawen, Szlaven, Schlaven 20, 40, 62, 63, 90–97, 150, 151, 172, 173, 192–195, 202, 203, 206–209, 218, 219, 302, 303, 364, 365, 729, 731, 732, 742, 751, 774
slavanai, Slavani 254, 255
Slavija, Slavien 90, 91
slavinai, Slavinen 90, 91, 94–97, 292, 293
slavonai, Slavonen, Slavoni, Schlawonier 86, 87, 90, 91, 96, 97, 102, 103, 106–109, 120, 121, 216, 217, 252, 253, 298, 299
Slavonija, Slawonien, Sclavonien 20, 40, 90, 91, 112, 113, 316, 317, 734
Slemmo 492
Slovakija 736
Smakra, Schmacker, Schnaken, u. 460, 461
*Smardė**, Schmorden, e. 460, 461
Smedyčiai, Szmoditten 480, 481
Smeltė, Schmeltz, u. 458, 459
Smeltė, Schmeltza, km. 422, 423
Soffon → Zofonas, e.
Sol(l)dau → Saldava
Solitz → Zolicas
Sollau → Saldava
Sonnenberg, Schonenburg 548, 550
Sonstack → Zonštakas, e.
Sorgen, e. 461 → *Zirgūna**
Sossau, Sossaw → Sasava
Sossauer → sasaviečiai
Spanien → Ispanija
Spanische Königreiche → Ispanijos karalystė
Sperling 429, 445, 455, 459, 465
Spirding(as), Spierding, dab. Sniarvai, Śniardwy, e. 406, 407, 410, 411, 428–431, 434, 460, 461, 540, 541, 550, 551, 614, 745, 759, 763 → Šmardenas, e.
Splitas 729
Splitter 715
Spoy, Špoja, u. 462, 463
Sproy, Šproja, u. 462, 463
stagnanai, Stagnani 246, 247, 254, 255, 745 → stavanai
*Stamas**, Stamme, e. 462, 463
Starckenberg → Štarkenbergas
Stargard(as) 436, 437, 544, 545, 706, 707
Starigrod(as), Starogród Chelmiński, Stare Chełmno 488, 489, 548, 770 → Althauzas → Althaus-Kulm
Starogardas, Starogard Gdański 14, 15, 33, 34
stavanai, Stavaner, Stavani, Stavoni 144, 145, 246, 247, 252–257, 282, 283, 739, 745 → stagnanai
Stavanija 252, 253 → Skalva
Steden → Štėdėnas, e.
Steyermarck → Štirijos marka
Steyermarcker → Styrii

Stein → Šteinas, u.
Steindamm → Šteindamas
Steinfluß → Šteinflusas, u.
Steyr → Šteiras
Stenčicas, Stenczicź 600, 601
Stilbeck → Štilbekas, u.
Stinega 516, 517, 773
Styrii, Steyermarcker 240, 241
Stokholmas, Stockholm 598, 599
Stradaunai, Stradaunen 437, 438, 440, 443, 445, 448, 451, 460, 461, 464, 465, 540, 541, 692, 693, 764, 767
Stradikas, Stratge, u. 436, 437, 462, 463
Stras(s)burg → Štrasburgas
Streck → Štrekas, u.
Strijus, Strige über Bischburg, e. 462, 463
Strijus, Strige über Biserkeim, e. 462, 463
Strimonas, Strymon, Stymōn, dab. Struma, u. 118, 119, 735
*Stringelis**, Strengel, e. 462, 463
*Strompkas**, Strompki, e. 462, 463
Stum → Štumas
Sudauen, Sudauer, etn. → sūduviai
Sudauen, Sudavia, Sudovia → Sūduva
sudenai, Sudener 144, 145, 739
sudinai, Sudinen, Sudiner, Sudini 62, 63, 246–253, 256, 257, 282, 283, 534, 535, 745 → sūduviai
Sudinija, Sudinia, Sudinien 250, 251, 540, 541 → Sūduva
Sūduva, Sudauen, Sudavia, Sudovia, Sudowa 250, 251, 280, 281, 338–341, 484–487, 512–515, 524, 525, 528–545, 745, 754, 769, 774 → Sudinija
sūduviai, Sudauen, Sudinen, Sudiner, Südauer, Sudauer, Sudovitae, Sudoni 144, 145, 218, 219, 246–251, 280, 281, 326, 327, 330–332, 484, 485, 522, 523, 530–535, 538, 556–559, 576, 577, 716, 717, 743, 750, 754, 758, 759, 785 → sudinai
sūduviai-jotvingiai 743
Sūduvių kampas, Sudauischer Winckel, Sudauen in Samland 250, 251, 530, 531, 534, 535
Suesch, Sziesch → Šyša, u.
Sukau → Zukau
sulodemistai, Sulodemisti, sulodimistai, Sulodimisti, Solodimisti [!] 236, 237, 246, 247, 744
Sulura 322, 323
*Sunas**, Sunne, e. 462, 463
Supkau → Copka
Surbanis 516, 517, 773
Sussa, Susuppis, Zyse 520, 521
Svalkas, Schwalge, e. 458, 459
svardonai, Svardoni 206, 207
svebai, suebi, suevi 736, 742 → svevai
Svecas, Swetz 544, 545
svedai, Sweden 222–225
Svedioda 222, 223
svediodai, Svediodi 222, 223
Sveii, Sweii 230–233
Sveji Zemnones 232, 233
Svejones 230–233
Svėnė, Svene, Swena, u. 424, 425, 546, 547, 762
svenonai 742
sveonai semnonai, Sveoni Semnoni, Semnones Sueji 226, 227, 232, 233
sveonai, Sveoni, Sueoni, Sueons 212, 213, 222–227, 230, 231, 736 → svetonai → svetidai
Sveonija, Sveonien 226, 227
Sverige 222, 223
svetidai, Svetidi 222, 223 → sveonai
svetonai, Suetons 222, 223 → sveonai

svevai, Svevi, Sveven, Sueven, suevi, Sveui 122, 123, 222–235, 735, 742 → svebai
svevai-gotai, Svevo-Gothen 222, 223
Svevas, Svevus, Swevus, u. 226–229
Svevija, Svevien 224–229
Svionen 230, 231
Swaben 222, 223
Sweden 222, 223
Swedeta 516, 517, 733, 773
Sweii → Sveii
Sweisdeta 516, 517, 773
Swetz → Svecas
Szalaunen → skalviai
Szalawonien, Szalavonien → Skalva
Szalke → Šalkė
Szamaiten → Žemaitija
Szaren → Šarenas, e.
Szesno → Zėstenas
Szeszup(a) → Šešupė, u.
Szirwind → Širvinta, u.
Szlada → Šlada
Szmoditten → Smedyčiai
Szoneck → Šonekas
Szusess, Szusze → Šyša
Szusztis → Šustis, u.

Šalkė, Szalke 514, 514
Šalteikė, Schalteck, u. 456, 457
Šarenas, Szaren bey Gedwabenen, e. 462, 463
Šarenas, Szaren bey Jarken, e. 462, 463
Šarenas, Szaren über Aris, e. 462, 463
Šarenas, Szaren über Neidenburg, e. 462, 463
Šartovicai, Schartowitz 700, 701
Šatupis, Satup, e. 456, 457, 767
Šefskis, Šobenas, Scheffsky, Schoben, e. 456, 457
Šėnbergas, Schönberg 436, 464, 535, 536, 704, 705
Šėnenbergas, Schönenberg 494, 495
Šėn(en)zė, Schön(en)see 490, 491, 704, 705
Šėnfeldas, Schönfel(d)t 462, 463
Šėnzė → Šėn(en)zė
Šerenas, Scheren, e. 456, 457
Šerinas, Szerin, Schern See, e. 450, 451, 766 → Seehren → Sarong See
Šernikė, Schernick, u. 456, 457
Šėrungas, Scherung, e. 462, 463
Šešupė, Szeszup(a), Scheschuppa, Schessuppe, u. 426, 427, 456, 457, 514, 515, 762
Šetlandas, Sche(t)tland(t) 298–301
Šiaurės ašigalis, Nordpol(l) 228, 229, 300, 301
Šiaurės jūra, Nordisches Meer, Nord-See 224, 225, 232, 233, 296, 297, 726, 728, 732
Šiaurės karalystės, Nordische Königreiche 300, 301
Šiaurės kraštai, Septemtrionalische Länder 142, 143
Šidlicas, Schidlitz, Schiedlitz 602, 603, 608, 609
Šilingas, Schilling bey Salfeldt, e. 458, 459
Šilingas, Schilling im Osterrodischen, e. 458, 459
Šilupis, Schilup, u. 458, 459
Šinveidas, Schinweid, e. 458, 459
Šipapilis, Šipenbeilis, Schippenbeil, Schifenburg 414, 415, 424, 425, 468, 469, 500, 501, 615, 701–703, 717, 750 → Weistote/Weistoto pila → Wallewon(o), Weisstupila, Wustops, Wustapilo, Wustopolo, Wiesenburg

Širvinta, Schirwindt 448, 458
Širvinta, Szirwind, u. 456, 459
Šyša, Suesch, Sziesch(e), Sziesze, Szusess, Szusze, u. 362, 363, 462, 463, 514, 515, 526, 527
Škotas, Schckott, u. 458, 459
Škotija, Schottland 298, 229, 726, 741, 749
Šlada, Szlada 456, 457, 766, 767 → Sklada
Šlemas, S(z)lemmo, Schlemmo 488, 489, 492, 493, 702, 703, 770
Šlochau, Schlochau 544, 545, 702
Šlosas, Schloß, e. 460, 461
Šloterei, Schlotterey, Ranczacza 416, 417, 434, 435, 702, 703
Šmardenas, Schmarden, e. 460, 461 → Spirding(as)
Šnekė Senoji, Altschnack, u. 426, 427, 762
Šnekė Senoji, Altschnacken, e. 426, 427, 762
Šnekė, Schneck, u. 458, 459, 762
Šnekenbergas, Schneekenberg, Schneckenberg 552, 553, 704, 705
Šobenas, Schoben, e. 458, 459
Šokau, Schokau, Tanckelfuhrt 704, 705
Šona, Schon, u. 458, 459
Šoneckė, Schonetzke, e. 458, 459
Šonekas, Szoneck, Schöneck 436, 437, 704, 705
Šonenas, Schonen, Schönland 134, 135, 212, 213, 216–219, 226, 227, 742 → Skandinavija → Tulė
Šosas, Schos, e. 458, 459
Šotlandas, Schottland(t) 602, 603, 608, 609
Šrandino apkasas → Skrando kalnas/kuoras
Šrapenas, Schrappen 428, 429
Šrodonis, Schrodonie, e. 458, 459
Štarkenbergas, Starckenberg 706, 707
Štasšveinas, Staßschwein, e. 462, 463
Štėbinas, Stebin, e. 462, 463
Štėdėnas, Steden, e. 460, 461
Šteinas, Stein, u. 462, 463
Šteindamas, Steindamm 648, 649, 658, 659, 668, 669
Šteinflusas, Steinfluß, u. 462, 463
Šteiras, Steyr 360, 361
Štilbekas, Stilbeck, u. 442, 443, 456, 457, 462, 463, 766, 767
Štirijos marka, Steyermarck 240, 241
Štolcenbergas, Stoltzenberg 610, 611
Štrasburgas, Straßburg, Stras(s)burg, Brodnica 14, 22, 33, 42, 430, 431, 450, 469, 490, 491, 525, 526, 706, 707
Štrekas, Streck, u. 462, 463
Štumas, Stum 492, 493, 708, 709
Šukupis, Schukup, u. 458, 459
Šustis, Szusztis, u. 458, 459
Šv. Romos imperija, Römisches Reich (Käyserthumb), Romani Imperium 18–20, 38, 39, 94, 95, 115, 116, 132–141, 156, 157, 164, 165, 172, 173, 180–185, 216, 217, 230, 231, 272, 273, 364, 365, 636, 637, 723, 728–730, 734–736, 743
Šv. Žemė 777
Švabai, Schwaben, Szwaben 222–225
Švabų kraštas, das Schwaben-Land 226, 227
Švansfeldas, Schwansfeld 476, 477
Švarcenas, Schwartzen auff Asaunen, u. 458, 459
Švarcenas, Schwartzen bey Romitten, u. 458, 459
Šveca, Schwetze, Schwetza 428, 429, 704, 705

švedai, Sveci, Schweden 126, 127, 133–139, 158, 159, 164–167, 170–181, 210, 211, 218, 219, 222–224, 548, 549, 550, 551, 610, 611, 614, 615, 624, 625, 628, 629, 632–635, 639–641, 663, 663, 669, 682, 683, 686, 687, 692–699, 706, 707, 715, 721, 737
Švedija, Schweden, Svetia 110, 111, 118, 119, 128, 129, 132–137, 140, 141, 162, 163, 168, 169, 180, 181, 210, 211, 214–217, 226, 227, 256, 257, 278, 279, 282, 283, 298, 299, 312, 313, 326, 327, 548, 549, 551, 560, 561, 611, 624, 625, 630, 631, 633, 635, 639, 687, 694, 695, 697, 705, 707, 715, 732, 737, 780
Švedijos karalystė, Schwedisches Königreich 212–215, 742
Šveicarija 784
Šveintalis, Schwein-Thal 608, 609, 781
Švencelė, Schwentzeln, u. 458, 459
Šventapilė, Heiligbeilis, Heiligenbeil, Heilgenbeil, Heiligebeil, Heilig-Beil, Heiligbeil, Swięto miasto 428, 429, 440, 441, 450, 500, 501, 565, 566, 638, 639, 782 → Heilpeilo
*Šventas**, Schwenten bey Gorcken, e. 458, 459
*Šventas**, Schwenten bey Hohenstein, e. 458, 459
Šventheimas, Schwentheim, e. 458, 459
Šventoji sala, Heilige Werder 436, 437
Šventoji, Schwenta läufft bey Littausch Jorgenburg in den Mimmel, u. 458, 459
Šventoji, Schwenta läufft ins Insterburgische, u. 458, 459
Švitheimas, Schwietheim, e. 458, 459
Tabe → Tovė
*Taboras**, Thabor, e. 462, 463
Takiššiogis, Tasaszagis, Tazastzageges, Tazastzagis 456, 457, 462, 463, 766, 767
Tana(j)is → Don(as)
Tanckelfuhrt → Šokau
Tange(l) → Dangė, u.
Tannenberg(as) → Žalgiris
Tapai, Deva 740
Tapiau, Tapiaw → Tepliava
Taplaukiai, Taplacken 448, 449
Tapro-bana 358, 359
Tarnas, Tharn, e. 462, 463
Tarter → totoriai
Tattern Besarabische → totoriai, Besarabijos
Tattern Crimische → totoriai, Krymo
Tauchel(is) 544, 545, 710, 711
Tauragė, Tauroggen 441
Tauro kalnai, Tauros 725
Taurogall, Ochsen-Berg 382, 383, 408, 409, 756
Taurusgalwo 756
Tazastzageges → Takiššiogis, e.
Tczew 612 → Diršau
Tempelburg(as) 544, 545
Tenenys, Didysis ir Mažasis, Teme, Tenne, groß und klein, u. 464, 465
tenktereriai 733 → istevonai
Tenžė, Dense, u. 432, 433
Tepliava, Tapiau, Tapiaw, Sargubi 22, 42, 432, 433, 461, 502, 503, 506, 507, 528, 529, 708, 709
terulantai 734
Tesalonikai 740
Teuffel(s)-Werder → Velnio sala
Teupė, Teuppe, Theuppe, Theupis, u. 456, 457, 464, 465, 766, 767

Teuti, Teuthoner, Theutones 104–106, 138, 139 → vokiečiai
Teutiscos 102, 103, 106, 107 → germanai
teutonai, Theutones 105, 106, 732, 738, 742
Teutsch 103–105 → Germanija
Teutsche → vokiečiai
Thabor, Thabar 463
Thaudora, u. 346, 347, 753
Thogarmater 84, 85
Thogormos namai, Bet-Togarma 727
Thraco-gethae 164, 165
Thrausi 118, 119
Thüringen → Tiuringija
Tilemarka, Thilemarck, Tilemark 293, 294, 298, 299
Tilsit, Tilsitfluß, u. 464, 447
Tilsitsches Werder → Tilžės sala
Tilžė, Tilsit, Tillsitt, Tilsa, Tilse, Tilze 241, 242, 414, 415, 446, 447, 426, 437, 439, 444, 446, 447, 451, 452, 455, 457, 458, 464–468, 528, 529, 642, 643, 690, 691, 714, 715, 754, 767
Tilžės sala, Tilsitsches Werder → Tilžės sala
Timas, Thim, e. 464, 465
Timbra, Timber, u. 464, 465
Tyras 164, 165, 178, 179, 302, 303
Tyrenbergas, Thierenberg 506, 507
Tyrigethae 178, 179
tirogetai, Tyrogethae 164, 165
tisagetai, Thyssagethen 84, 85
Tiuringija, Thuringen, Thüringen 478, 479, 510, 511, 726, 752, 777
Tizevenas, Tisewen, Tilewen, e. 464, 465
Tlocilovas, Tlotzilow, e. 464, 465
Tolcko 496, 497
Toledas, Toledo 116, 117, 220, 221, 735
Tolkemita, Tolckemit 404, 405, 496, 497, 714, 715, 749
Tolksdorfas, Tolcks-dorff 428, 429
Toplaukis, Taplauke, Taplaucken, Taplawken, Toplaucken 461, 480, 481, 514, 515, 710, 711
Torunė, Thorn, Thoren 9, 27, 380, 381, 398, 399, 412, 413, 416, 417, 434, 435, 490, 491, 576, 577, 592, 593, 610, 611, 710–715, 770
Toskana 730
totoriai, Besarabijos, Tattern Besarabische 122, 123
totoriai, Krymo, Tattern, Tartarey Crimische 114, 115, 124, 125, 156, 157
totoriai, Tarter 76, 77, 172, 173, 632, 633 → Nahajenses
Tovė, Tabe 462, 463, 514, 514
Tragheim(as) 537, 658, 659, 666, 667
trakai ilyrai 729
trakai, Tharcier 158–161, 164–167, 216, 217, 729
Trakija, Thracia, T(h)racien 74, 75, 86, 87, 90, 91, 94, 95, 108, 109, 114, 115, 118–121, 124, 125, 134–137, 158, 159, 162–167, 260, 261, 292, 293, 734
transilvaniečiai, Siebenberger 122, 123
Transilvanija, Siebenbürgen 100, 101, 110, 111, 120–123, 144, 145
Traupelis, Trauppel, e. 464, 465
Treiderė, Threydora, Treydor, dab. Gauja 754
Treyfaltigkeit → Dreifaltigkeitas
Tridentas 778
Troye → Druoja, e.
Trukelinas, Truckelyn, e. 464, 465
Trumancas, Trumantz, e. 464, 465
Truncas, Truntz 428, 429
Tubalas 727

Tulė, Thule, Thyle, Thille, Til(l)e 212, 213, 284, 285, 290–301, 304–307, 726, 741 → Šonenas
Tungri 102, 103, 733
turkai, Türcken 172, 173
Turkija, Turckey 85, 598, 599, 730, 731
Tvanksta, Twangste, Tuwangste, Tuwangeste 46, 48, 562, 563, 644, 645, 654, 655, 783 → Karaliaučius

Übeling(as), e. 464, 465, 767
Übininkai, Groß Hubenicken 476, 477
ubiriai 733 → istevonai
Üdravangis, Uderwangen 436, 437
Ukraina, Ukraine 78, 79, 200, 201, 302, 303, 520, 521, 725
Ukraina, Vakarų 734
Ulafas, Ulaff-See 464, 465
Ulmas, Ulmis, u. 456, 457, 464, 465, 766, 767
ulmerugai, Ulmerugi 126, 127
Ulmirugi(j)a 128–131 → Prūsija
Ungarn → Vengrija
Ungeris, u. → Ungura, u.
Ungeris → Angerburg(as)
Ungerisches Gebürge → Vengrijos kalnai
Ungerland → Vengrija
Ungura, Angerburgischer See, e. 409, 410, 426, 427
Ungura, Angrapė, Ungeris, *Vangrapė**, Angerap(p)(e), Wangerap, Ars(a), Arss, Arß, Arsen, u. 264, 265, 409, 410, 416–419, 426–429, 441, 466, 467, 512, 513, 550, 551, 760–763, 765, 766
Ungura → Angerburg(as), pil.
Unksė, Unxe, u. 464, 465
*Uosa** [Osa], Ossa, Mocker, u. 450, 451, 488–493
*Uosas** [Osas], Ossen, e. 450, 451
Upalt(as), e. 464, 465
Upsal(a) 136, 137, 736, 737, 739
UršKovskis, Urszkowski, e. 464, 465
usipeteriai 733 → istevonai
Ustrichsee 763 → *Austrichas**
Uzwende 146, 147
Užežeriai, Użeszeren 358, 359

Vadanas, Wadanus, u. 464, 465
*Vadangas**, Wadung, e. 464, 465, 762
vajonai, Wajoni 216, 217
Vainutas, Woynutten 441
Vakarų Lietuva → Lietuva, Vakarų
Vakarų Okeano įlanka 742 → Baltijos jūra
Vakarų Romos imperija 735, 747
valakai, Wallacher 122, 123, 196, 197
Valakija, Wallachey, Walachien 86, 87, 100, 101, 110, 111, 120, 121, 144, 145, 312, 313
Valdava, Walda, Waldau, Waldaw 505–509, 716, 717
*Valiska**, Walsche, u. 464, 465
Vališkas, Waliszke, e. 464, 465
*Valpė**, Walpusch, u. 464, 465
Valpingas, Wolping, e. 468, 469
*Valpis**, Walpisch, e. 464, 465
Valtarkiemis 744
vandalai, Vandalier, Wandal(e)n, Wandaler, Wandali, Vandali, Vendili, Winuli, Vanduli, Vini, Bandali 20, 40 62, 63, 78, 79, 90, 91, 96, 97, 126, 127, 146, 147, 154, 155, 172, 173, 192–197, 200–205, 208, 209, 230, 231, 278, 279, 286, 287, 318, 319, 586, 587, 730, 744, 747
Vandalų kalnai, Vandalisches Gebürge 206, 207

Vandalus → Vysla
*Vangojas**, Wangoy, e. 464, 465
*Vangrapė** → Ungura, u.
Vargiai, Wargen 506–509
varinai, Varini 206, 207
*Variskas**,Warszke, e. 466, 467
Varmė, Varmia, Warmia, Erm(e)land(t) 428, 429, 444, 445, 480, 481, 486, 487, 492, 493, 496–499, 508–511, 540–545, 552–555, 568, 569, 629, 636–639, 694, 695, 698, 699, 716, 717, 721, 756, 769, 771, 775–778, 782
Varmės vyskupija, Ermelländisches Bischthumb 450, 451, 778
varmiai, Ermen, Ermeländer 552, 553, 562, 563, 580, 581, 776
varnai, Varnos 206, 207, 732
*Varsavas**, Warsau, e. 418, 419, 430, 431, 466, 467, 540, 541, 761 → Warssen
Varškūnė, Warszkuni, Warsykuniks, u. 466, 467
Varšuva, Warschau 15, 34, 412, 413, 725, 746
Vartenburgas, Wartenburg 427, 432, 442, 452, 465, 498, 499, 542, 543, 716, 717
Varžė, Warsen, u. 466, 467
Vatinia, Vatinier 320–323 → Sargaga
*Vederas** [*Vyderas**], Widder, e. 468, 469
Vėgeris, Weger, Weyer, e. 466, 467
Veiherovas, Veihersfrėjus, Weyherstadt, Weyhersfrey, Neustadt, Nußdt, Wejherowo 14–18, 33–37, 428, 429, 544, 545, 716, 717
*Veisas**, Weiß, e. 466, 467
Veiselburgas, Weisselburg 448, 718, 719
Veisenburgas, Weissenburg, Walewon 716, 717
Veisika, *Veisikė**, Vėzeris, Weezkie, Weeßke(n), Weser, Weseca, Weiske, u. 466, 467, 492, 493, 496, 497, 771
*Veiskas**, Weeszkie, e. 466, 467
Veistė, Weyste, e. 466, 467
Veiviržas, Wewirsche, u. 466, 467
Veiža, Weischsche, u. 466, 467
Velnio sala, Teuffel(s)-Werder 410, 411, 460, 461
Vėluva, Welau, Wilow, Wehlau, Welaw, Wetau 264, 265, 414–417, 424, 425, 443, 452, 453, 469, 500, 501, 512–515, 544, 545, 716, 717, 762, 766, 771, 773
Vencelau, Wence(s)lau 490, 491, 718, 719
Venčenas, Wentzschen, e. 466, 467
Venčenas, Wentzschen, u. 466, 467
vendai, Vendi, Wenden 70, 71, 86, 87, 90, 91, 102, 103, 134, 135, 146–149, 178, 179, 192–195, 200–203, 206, 207, 228–231, 246, 247, 286, 287, 308, 309, 586, 587, 596, 597
Venecija, Venedig 312, 313, 737
venedai, Veneder, Venedae 20, 40, 96, 97, 142–147, 152, 153, 172, 173, 194, 195, 218, 219, 244, 245, 254–257, 278, 279, 286, 287, 308, 309, 739, 745, 749
Venedų įlanka, Venedischer Meer-busen, Venedicum Sinum 142–145, 156, 157, 739
Ven(e)dų jūra, Venedisches, Wen(e)disches Meer 88, 89, 148, 149, 228, 229, 228, 229, 402, 403, 534, 535 → Baltijos jūra
venetai, Veneti, venedai, Venedi, Venedae 70, 71, 96, 97, 290, 291, 732, 734, 745
Vengenas, Wengen, u. 418, 419

Vengerinas, Vengenas, Didysis ir Mažasis, Wengerin, Wengen, klein und groß, e. 466, 467
vengrai, Hunger 196, 197
Vengrija, Ungarn, Ungerland 90, 91, 184, 185, 226, 227, 312, 313, 412, 413, 601, 610, 611, 730, 736, 740, 780
Vengrijos kalnai, Ungerisches Gebürge 600, 601, 780
Veningija, Venningia, Vinningia 236, 237, 242, 243
Ventė, Windenburg, Windtburg 528, 529, 718, 719
Vepšas, Wieprz, u. 600, 601
Verlohren Wasser 464, 465, 767
Vernės žemė, Werne-Land 326, 327
verulai, Werulen, Veruli, Weruli, Waruli 86, 87, 96, 97, 178, 179, 262, 263, 284–289, 292, 293, 306–311 → herulai
Vestfalija, Westpfalen, Westphalen 102, 103, 562, 563
vestgotai → visigotai
Vezas, Weso 492, 493, 771
Vėzeris, Weser 226, 227, 723, 733
Viartelis, Wiartel, e. 466, 467
vidiarijai, Vidiarii 236, 237, 255, 256, 316, 317
Vidimin(as), e. 464, 465 → Olsėjė, e.
vidioarijai, Vidioarii 244, 245, 677, 678
Vidužemio jūra, Mare Mediterraneum, Mediterranus 534, 535, 727
Viena, Wien 13, 32, 730
Viežbova, Wierzbowa, e. 468, 469
Vyka, Wik, u. 466, 467
Vikerau (Ylavos apskrityje), Wickerau, Wickerow, u. 761
Vikerau (įteka į Alną), Vikrava, Wikerau, Wickerau, u. 418, 419, 468, 469, 761
Vilka, [Vilkė], Wilki, u. 468, 469
Vilkuskė, Wilkuske, e. 468, 469
Vilnius, Wilda 5, 7, 46–48, 598, 599
vinai, Vinae 70, 71, 146, 147, 194, 195, 198, 199, 242, 243 → finai → pamarėnai
Vincent(as), u. 464, 465
vindai, Windi 194, 195
vindelai, Windelici 194–201
Vindų marka, Windisch Marck 90, 91, 196, 197
vinulai, Vinuli 70, 71, 198, 199, 206, 207
Vypa, Wipp(e), u. 468, 469, 512, 513
*Virbelas**, Wirbel-See, Wirbel, e. 432, 433, 468, 469, 763
Vircbinkai, Wirtzbinki, e. 468, 469
viridarijai, Viridarii 244, 245
Virsbova, Wirßbowa 418, 419
visigotai, vestgotai, vakarų gotai, Visigothen, Visigothi, Visegothen 154, 155, 200, 201, 731, 733, 735, 743, 744, 747
Vysla, Wisła, Wisla, Visla, Weichsel, Weissel, Weissel-Fluß, Weyßel, Weyssel, Visila, Vistula, Wistula, Vistillus, Iastula, Istula, Vandalus, Wandalus 20, 40, 70, 71, 86, 87, 94–99, 144–147, 194–203, 206–211, 226–229, 234, 235, 244, 245, 252, 253, 258, 259, 264–267, 286, 287, 292, 293, 300–303, 310–315, 318, 321, 378, 379, 410–413, 416, 417, 422, 423, 428–431, 434– 437, 448, 450, 451, 466, 467, 488, 489, 492, 493, 548, 549, 552, 553, 574–577, 590, 591, 596, 600–605, 620, 621, 682, 683, 686, 687, 690, 691, 710–715, 718–721, 728, 733, 739, 746, 760, 770, 780 → Huistija → Bisula

Visokenas, Wissocken 524, 526
*Visteta**, Wistet, u. 468, 469
Vistula, Vistillus → Vysla
Vištytis, Wistit(t)en, Wisztiten, e. 406, 407, 410, 411, 428, 429, 444, 468, 469, 540, 541, 759
Vitau, Wittau 588, 589 → Vitlandas
Vitchensdorfas, Vitichvaldė, Wittchensdorf, Wittichwalde 524, 526
Vitė, Witte 686, 687
Vitenbergas 726
Vitlandas, Wittland, Witt-Landt, Weißland 380, 381, 404, 405, 500–503, 544, 545, 589 → Baltija → Vitau → Semba
Vižbova, Wirzbowa 466, 467
Vloclavekas, Włocławek 12, 17, 31, 36, 37
Vogelsang → Fogelzangas
Vogtlandt → Fogtlandas
Voigts-Werder → Fogto sala
vokiečiai, Deutsche, Teutsche, Teuti, Teuthoner 12, 16, 22, 26, 96, 97, 100, 101, 104, 105, 126, 127, 134–139, 148, 149, 164, 165, 168–175, 190, 191, 194, 195, 202–204, 206, 207, 212–219, 222, 223, 228, 229. 244, 245, 272, 273, 288, 289, 298, 299, 330, 331, 334–339, 517, 519, 578, 579, 584–587, 650, 702, 703, 723, 730–732, 737, 745, 749, 752, 774
Vokiečių Ylava, Deutsch Eylaw, Deutsch(-)Eylau 434, 437, 444, 445, 451, 458, 460, 494, 495, 525, 527, 624, 625, 764
Vokiečių ordinas, Kryžiuočių ordinas, Deutscher Orden, Orden des Deutschen Hauses zu Jerusalem 9, 19, 22, 28, 39, 46, 54, 55, 106, 107, 140, 141, 146, 147, 174, 175, 178, 179, 186–191, 234–237, 252, 253, 272– 275, 310, 311, 336, 337, 344–347, 354, 355, 364, 365, 378, 379, 390, 391, 400, 401, 412, 413, 418, 418, 454, 455, 460, 461, 486–493, 496–515, 518–523, 525–527, 530–535, 540–543, 546–549, 552–563, 568–575, 580–587, 592–601, 610–667, 670–689, 690–720, 753, 754, 757, 758, 769–771, 774–779, 781, 784, 785
Vokiečių valstybė, Deutscher Staat 592, 593
Vokietija, Deutschland 96, 97, 102, 103, 134, 135, 184, 185, 200, 203, 310, 311, 338, 339, 384, 385, 572, 573, 598, 599, 743, 784
Volfas, Wolff, u. 468, 469
Volfshagenas, Wolffs-Hagen 604, 605
Volynė, Wolinien, Wolhynien 86, 87, 122, 123
Volytė, Wolit(t)e, u. 468, 552, 553
Vonsdorfas, Wonsdorff, Capostette 528, 529, 718, 719
Voplaukenas, Woplauken 718, 719
Vordon(as) 430, 431
Vormedytė, Worm(b)dit, Ornetta 434, 435, 441, 451, 462, 498, 499, 688, 689, 720, 721
Vorstadt → Priemiestis (Karaliaučiaus)
Vorusnė, Warusse → Senrusnė
Voruzenas, Worusen, Womsen, e. 468, 469
Vroclavas 725, 770
*Vusis**, Wusen, e. 428, 429, 464, 465, 469

Wallewon(o), Wallewona, Weisstupila, Wustepolo, Weisenburg 702, 703, 717 → Šipapilis → Veisenburgas

Wąmbrišna → Frydek(as)
Wandalen → vandalai
Wangerap → Ungura, u.
Wanke 686, 687
Waràli 308, 309
Warmia → Varmė
Warsau → *Varsavas**, e.
Warschau → Varšuva
Warsen → Varžė, u.
Warssen, Worsen, Warschw, Warschau-See 761 → *Varsavas**
Warszke → *Variskas**, e.
Warszkuni → Varškūnė, u.
Wartenburg → Vartenburgas
Waruli → verulai
Warusse → Senrusnė
Weeßke(n) → Veisika, u.
Weichsel → Vysla
Weyhersfrey → Veiherovas
Weyherstadt, Weyhersfrey, Wejherowo → Veiherovas
Weissel-Fluß → Vysla
Weissenburg → Veisenburgas
Weißland, Wittland → Vitlandas
Weistote/Weistoto pila 639, 702, 703, 717 → Šipapilis
Welau, Wehlau, Welaw → Vėluva
Welsche Veneter → romanų venetai
Welschen, die → romanai
Welschland(as) 90, 91, 729 → Italija
Wenda 200, 201
Wenden, etn. 596
Wenden 146, 147
Wendi Alani 278, 279
Wen(e)disches Meer → Ven(e)dų jūra
Werne-Land → Vernės žemė
Werulen, Weruli → verulai
Wesela 640, 641 → Holandas
Weser → Vėzeris
West-Indien → Indija Vakarų
Westlitauen → Lietuva, Vakarų
Westopolo 700, 701 → Zalau
Westpfalen, Westphalen → Vestfalija
Wiaprz → Apras
Wickerau → Vikrau, u.
Wicklandfort 404, 405
Wien → Viena
Wieprz → Vepšas, u.
Wiker, Wikker, Wicker (Galindų žemėje), u. 761
Wilda → Vilnius
Wilkischken 435, 441
Willemberg 443, 445, 450, 457, 465
Willenbergisches Amt 450, 453
Wilow → Vėluva
Windau 146, 147
Windenburg, Windtburg → Ventė
Wirballischcken 445
Wirbel-See, Wirbel → *Virbelas**, e.
Wirßbowa → Virsbova
Wirzbowa → Vižbova
Wisła → Vysla
Wistit(t)en, Wisztiten → Vištytis, e.
Witige 498, 499, 771, 772
Wittau → Vitau
Witte → Vitė
Wittland, Witt-Landt → Vitlandas
Wittlandfort, Wittlandsort 402, 404, 405, 674, 675 → Laukstyčiai
Włocławek → Vloclavekas
Woynutten → Vainutas
Wolffs-Hagen → Volfshagenas
Wolinien, Wolhynien → Volynė
Wolit(t)e → Volytė, u.
Wonsdorff → Vonsdorfas
Woplauken → Voplaukenas

Worm(b)dit → Vormedytė
Wormdittsches Amt 443
Wormische, e. 469
Wusen → *Vusis**, e.

Zaim, u. → Saina, u.
Zain, e. → Sainas*, e.
Zakheimas, Sackheim 658, 659, 662–667
Zakrau, Sackraw 450, 451
Zalau, Saalau 451, 461, 528, 529, 700, 701 → Westopolo
Zalavonien, Žalavonien, Žalavonia → Skalva
Zalavonier, Zalavonen, etn. → skalviai
Zalcas, Saltz, e. 456, 457
Zalė, Saale, u. 723
*Zalė**, Sall, u. 456, 457
Zalenas, Sallen, e. 456, 457
Zalfeldas, Sa(h)lfeld(t) 456, 458, 459, 494, 495, 700, 701
Zamaiten, etn. → žemaičiai
Zamaiten, Zamayten → Žemaitija
Zammert → Camertas, e.
Zandgrubė, Sand-Grube 608, 609, 781
Zanė, Sanne, e. 456, 457
Zanther → Canteras
Zarnowitz → Žarnovicai
Zatrindė, Satrinde, e. 456, 457
Zaumas, Samas, Saum, Same, e. 456, 457
Zautelis, Sautel, u. 456, 457
Zėburgas, Seeburg 428, 429, 498, 499, 704–707
Zeizeris, Seyser, e. 460, 461
Zelandija, Seelandia 138, 139, 739 → Gedanoni(j)a
Zelau, Zelaw → Seilava
Zėmenas, Semen, e. 460, 461
Zemnica, Semnitz, u. 460, 461
Zensburgas, Sensburg 427, 433, 437, 439, 441, 443, 444, 445, 453, 457, 458, 460, 462, 466, 706, 707, 763, 764
Zentencas, Sententz, e. 460, 461
Zenzara, Sensar, u. 460, 461
Zenzaras, Sensar, Sensen, e. 460, 461
Zenzetas, Senset, u. 460, 461
Zėrisas, Sehris, Sehren, e. 460, 461
Zerla, Serla, Seeben groß, e. 460, 461
Zerla, Serla, Seeben klein, e. 460, 461
Zesarea → Cezarėja
Zesenas, Sessen 528, 529
Zėstenas, Seesten, Szesno 706, 707
Zicdrojus, Sitzdroy, e. 460, 461
Ziemianie 232, 233 → sarmatai
Zilcenas, Siltzen, e. 460, 461
Zilija, Si(e)lian, Silien, Silii, Silia 530, 531, 538, 539, 774, 775
Zilmenas, Silmen, e. 460, 461
Zinten, Züntzen → Žintai
*Zirgūna**, *Zirgė**, Sirge, Sirguna, Syrgune, Sirgune, Sirgun, Syrgen, Sorge(n), dab. Dziergoń, u. 410, 411, 420, 421, 428, 429, 460, 461, 761
Zitno → Ortelsburg(as)
Znaim(as) 480, 481, 768
Zofonas, Soffon, e. 460, 461
Zolicas, Solitz 706, 707
Zonštakas, Sonstack, e. 460, 461
Zopka → Copka
Zukau, Sukau, Suckaw, Sukow, Zuckau 590, 591, 708, 709, 780
Züntzen → Žintai
Zur Linden → Cur Linden

Žalgiris, Grunwald, Tannenberg(as) 22, 42, 548, 549, 568, 569, 632, 633, 678, 679, 708, 709
Žarnovicai, Zarnowitz 720, 721

Žąsupė 768
žemaičiai, Samaiten, Samayten, Zamaiten, Samogitier, Zamogethen 20, 40, 70, 71, 82–85, 104, 105, 166–171, 178–181, 208, 209, 262, 263, 288, 289, 326, 327, 346, 347, 352, 353, 402, 403, 458, 459, 518, 519, 664, 665, 684–687, 690, 691, 708, 709, 753, 759 → lelokai
Žemaitija, Zamaiten, Zamayten, Samayten, Samaiten, Samogitien 22, 42, 86, 87, 168, 169, 174, 175, 188, 189, 192, 193, 196, 197, 208, 209, 236, 237, 254, 255, 283–285, 288, 289, 304, 305, 378, 379, 424, 425, 430–433, 447, 456, 457, 459, 466, 467, 484, 485, 512–515, 518, 522, 523, 534–539, 680, 681, 686, 757, 763, 767, 772
Žemutinė Saksonija, Nieder-Sachsen 222, 223
Žemutinė Silezija 770
Žibilas, Schupel, e. 462, 463
Žiemgala, Semgallen 102, 103
Žintai, Zinten, Züntzen 462, 463, 500, 501, 720, 721
Žiokai, Scha(c)ken, Scha(c)kau, Schoken 506–509, 700, 701
Žirgežeriai, Žirgeszeren 356, 357
Žuvininkai, Fischhausen, Fisch-hausen 436, 437, 506, 507, 554 → Fišhauzenas
Žvėrupė, Schwerup(pe), u. 462, 463, 512, 513

MATO PRETORIJAUS BALTIŠKAIS LAIKYTŲ ŽODŽIŲ RODYKLĖ

Aelwingai 326, 327
Aelwingas 326, 327
Aitwars 364, 365
Allana 414, 415
Allus 256, 257, 264, 265
Alwas 326, 327, 751→Elwas
Angetette 550, 551
Ariu 286, 287
Arulli 288, 289
atsirado 678, 679

Balthia 500–503
Balwonas 703
Banda 196, 197
Baras 170, 171
Barowista 170, 171
Barti 542, 543
bastitas 132, 133
Bastitis 132, 133
Bedugnis 420, 421
Bendas 196, 197
Benetas 286, 287
Bindas 196, 197
Bisontes 390, 391
Brediiu 394, 395
Bredis 394, 395, 757

Camstigale 422, 423
Capurn 326, 327
Culmiins 574, 575

Eikim Guotą, Guoton 180, 181
Elwas, Alwas 326, 327, 751
Erelis 286, 287
Eris 286, 287

gałą 248, 249
Gallintes 540, 541
Gallinti 248, 249
Gdanskei 588, 589, 779
Gelazis 82, 83
Ger-manęs 108, 109
Gybeleisis 166, 167
Gintars 82, 83
Gywa 82, 83, 166, 167
Gouta 180, 181
Guddas 190, 191
Guota, Gouta 178–181, 284, 285

Hailibo 639, 640
Hailpeilo 639, 640

i dabbu 170, 171
ipaczei 86, 87

ipatei 86, 87
Iwas 378, 396, 397

Kastinne, Kastinnis 418, 419, 432, 433, 504, 505
Katka 85, 86
Kaucke 362, 363
Kaukuczen 352, 353
Kleipeda 404, 405
Krekszdes 476, 477
Kulis 486, 487
Kulmyne 486, 487

Laumes 356–359, 420, 421
leisis 166, 167
Lelō 208, 209
Lelokus 208, 209
Lesgewange 346, 347
Lesgk-Wango 346, 347

Macis 84, 85, 324, 325
Macnus 324, 325
maras 132, 133
Marginen 356, 357
meddus 264, 265
Medis 264, 265
Middus 264, 265
Miescia 180, 181
Miesczionis 180, 181

Nadrawiu 512, 513, 772
Namaites 72, 74
Ne lesk Wangę 344, 346
Nehria 424, 425
Neria 290, 291, 747
Neriu 424, 425
Netangus 498, 499
Niemon 414, 415
Nieomon 446, 447
Niomon 414, 415
Nudrobu *512, 513, 772*

Odega 286, 287

paeiga, paeigas 234, 235
Panaite, Panáite, Panaitis, Póneiti 218, 219, 244–247, 286, 287, 309, 310
Peilo 639, 640
Pergulus 416, 417
Pila 703
Pillionis 180, 181
Pillo 180, 181
Pillukschtis 326, 327
Poggozeme 494, 495
Pojeinziemia 496, 497
Pomesiu 492, 493, 770
Prantu 564, 565
Prigolla 414, 415, 760
Prigullu 414, 415
primczesu Leloku 208, 209
Pruntu 282–285
Pruotenei 284, 285
Prussia 284, 285
Prussiu 284, 285
Prussu 218, 219
Prùta, Pruota 282, 283, 284, 285
Pruteno 108, 109
Prutenos 688, 689

Rądusi 678, 679
Radzći 676, 677
Radźei 678, 679
Ragas 698, 699
Ranck 388, 389
Rānias 388, 389, 757
Riadzci 678, 679
Roggsa tarp pupû keip welnas 348, 349

Sała 514, 515
Salawonia 514, 515
Sarganos 322, 323
Sarmata 84, 85
Sausas 520, 521
Scipepila 702, 703
Semiu *500, 501*
Silii *538, 539*
Sintars 82, 83
Skannu 218, 219
Skerra 414, 415
Skyreji 240, 241
Skirt 240, 241
Skyru 240–243
Sossaw 520, 521, 774
Sudiiti 528, 529
Sudyti 250, 251
Sudiums 250, 251
Suduns 250, 251
Sudźia 250, 251
Sudźiuns 250, 251

Tabhas mus kas tu es, Tėve mūsų, malda prūsų ir verulų kalba 306–309
Thoran 710
to Niemon 414, 415
Touli 296, 297
Tuole 294, 295
Twingsti 644, 645, 783

Ungeris 416, 417, 550
Urwinnes 476, 477

Varinai 196, 197
Verinai 196, 197
Vodega 286, 287

Waidia 282, 283, 747
Waràli 308, 309
Waryti 308, 309
Wariu 196, 197, 286, 287
Warmiu 496, 497
Weidiju 282, 283, 747
Weidywuitis, Weidywuitus, teisėjas, įstatymų leidėjas 276, 277, 282, 283
Weidulutten 420
Weistote pila 639
Weliju 132, 133
Weli-mar 132, 133
Wijnu 198, 199
Wiju 198, 199
Windas 196, 197
Wisla 412
Wistotepila 703
Wystu 170, 171
Wittinen 442, 668
Wuitis 282, 283

Zała 514, 515
Źalawonien 514, 515
Załnerus 514, 515
Zalwons 518, 519
Zigonotten 546
Zynys 318, 319
Zynistas, Sinistas 318, 319
Zynnu 318, 319
Źmogus kaip Źmogus tacz nosis tarp akiu 328, 329

TURINYS

PRATARMĖ *(Ingė Lukšaitė)* 5
VORWORT *(Ingė Lukšaitė)* 6

Ingė Lukšaitė. MATAS PRETORIJUS IR JO *PRŪSIJOS ĮDOMYBIŲ* ANTROJI BEI TREČIOJI KNYGOS 7
Ingė Lukšaitė. MATTHÄUS PRÄTORIUS UND DAS ZWEITE UND DRITTE BUCH SEINES WERKES *DELICIAE PRUSSICAE* 25

SKELBIMO PRINCIPŲ PAPILDYMAI (*Ingė Lukšaitė ir Vilija Gerulaitienė*) 45
ZUSÄTZE ZU DEN GRUNDSÄTZEN DER EDITION DER HANDSCHRIFT (*Ingė Lukšaitė ir Vilija Gerulaitienė*) 47

MATTHÄUS PRÄTORIUS. DELICIAE PRUSSICAE, ODER PREUSSISCHE SCHAU-BÜHNE

MATAS PRETORIJUS. PRŪSIJOS ĮDOMYBĖS, ARBA PRŪSIJOS REGYKLA

Daß Zweyte Buch *der Preussischen Schaubühne*. DEMOLOGIA PRUSSIAE (archeografinis parengimas – *Vilija Gerulaitienė,* bibliografiniai komentarai – *Ingė Lukšaitė)* 62
Antroji *Prūsijos regyklos* knyga. PRŪSIJOS DEMOLOGIJA (vertė *Irena Tumavičiūtė* ir *Mintautas Čiurinskas)* 63

Daß 1ste Capitel. Von der Schwierigkeit, die sich findet in Beschreibung der Alten Völcker 64
Pirmas skyrius. Apie sunkumus, kylančius aprašant senąsias tautas 65
Daß 2te Capittel. Von den ältesten Völckern in Preussen, denen so genandten Scythen 72
Antras skyrius. Apie seniausias Prūsijos tautas, vadinamuosius skitus 73
Daß 3te Capittel. Von den Sarmaten in Preussen 80
Trečias skyrius. Apie sarmatus Prūsijoje 81

Daß IV. Capittel. Von den Slaven und Slavinen ... 90
Ketvirtas skyrius. Apie slavus ir slavinus ... 91
Daß 5te Capittel. Von den Germaniern ... 96
Penktas skyrius. Apie germanus ... 97
Daß 6te Capittel. Von den Gothen ... 108
Šeštas skyrius. Apie gotus ... 109
Daß 7de Capittel. Von den Geten, Guthen und Gythonen etc. etc. ... 156
Septintas skyrius. Apie getus, gutus, gitonus ir taip toliau ... 157
Daß 8te Capittel. Von den jetzigen Gudden in Preussen, ihrer Verachtung, und woher selbige entstanden ... 182
Aštuntas skyrius. Apie dabartinius gudus Prūsijoje, jų niekinimą ir iš kur toji panieka kilo 183
Daß 9de Capittel. Von den Vandalis, Wenden, Venedis, Windis, Windelicis etc. etc., Vinis ... 194
Devintas skyrius. Apie vandalus, vendus, venedus, vindus, vindelus, vinus ir taip toliau 195
Daß 10de Capittel. Von der Insul Scandia und derselben Völcker ... 210
Dešimtas skyrius. Apie Skandijos salą ir jos tautas ... 211
Daß 11te Capittel. Von den Sueonibus, Suevis, Suevo-Gothen ... 222
Vienuoliktas skyrius. Apie sveonus, svevus, svevus-gotus ... 223
Daß 12te Capittel. Von den Aestiis, Scirris, Hirris, Vidiariis, Polexianis, Sulodemistis etc. etc. ... 236
Dvyliktas skyrius. Pasakojama apie aisčius, skirus, hirus, vidiarijus, poleksėnus, sulodemistus ir t.t. ... 237
Daß 13te Capitel. Von den Galindis, Sudinis et Stavanis ... 246
Tryliktas skyrius. Apie galindus, sudinus ir stavanus ... 247
Daß 14. Capitel. Von den Preussischen Völckern Alanis ... 256
Keturioliktas skyrius. Apie prūsų tautas alanus ... 257
Daß 15te Capittel. Von den Herulis, Werulis etc. etc. ... 284
Penkioliktas skyrius. Apie herulus, verulus ir t.t. ... 285
Daß 16. Capittel. Von den Gepedis, Burgundionibus und andern Völckern, die die Auctoren / pflegen in Preussen zu setzen ... 312
Šešioliktas skyrius. Apie gepedus, burgundus ir kitas tautas, kurias autoriai paprastai mano gyvenus Prūsijoje ... 313
Daß 17te Capittel. Von der eusserlichen Gestalt-kentnüß der Alten Preussen ... 328
Septynioliktas skyrius. Apie tai, kas žinota apie senovės prūsų išvaizdą ... 329
Daß 18de Capittel. Von den Riesen und Zwergen in Preussen ... 340
Aštuonioliktas skyrius. Apie Prūsijos milžinus ir nykštukus ... 341
Daß 19de Capittel. Von allerhand Gattungen der Menschen ... 352
Devynioliktas skyrius. Apie savitus žmones ... 353
Daß 20ste Capittel. Von der Gemühts-Verfassung der alten Preussen ... 364
Dvidešimtas skyrius. Apie senovės prūsų būdą ... 365

Daß Dritte Buch *der Preussischen Schaubühne.* TOPOGRAPHIA PRUSSIAE
(archeografinis parengimas – *Vilija Gerulaitienė,* bibliografiniai komentarai –
Ingė Lukšaitė) 376
Trečioji *Prūsijos regyklos* knyga. PRŪSIJOS TOPOGRAFIJA
(vertė *Irena Tumavičiūtė* ir *Mintautas Čiurinskas)* 377

Daß 1ste Capittel. Von den Gräntzen und Situation des Preussen Landes und /
Beschreibung dessen 378
Pirmas skyrius. Apie Prūsijos sienas ir jos padėtį; jų aprašymas 379
Daß 2te Capittel. Von den Wassern in Preussen, insonderheit der grossen Ost- / und
Stehenden Seen in Preussen 400
Antras skyrius. Apie Prūsijos vandenis, ypač apie didžiąją Baltijos jūrą ir nepratakius
Prūsijos ežerus 401
Daß 3te Capittel. Von den Flüssen in Preussen 410
Trečias skyrius. Apie Prūsijos upes 411
Daß 4te Capittel. Von der Eintheilung des Landes Preussen 480
Ketvirtas skyrius. Apie Prūsijos šalies suskirstymą 481
Daß 5te Capitel. Hält in sich eine kurtze Historische Beschreibung der Städte, /
Schlösser und vornehmsten Örter in Preussen 544
Penktas skyrius. Trumpas istorinis Prūsijos miestų, pilių ir žymiausių
vietų aprašymas 545

DALYKINIAI KOMENTARAI (*Ingė Lukšaitė*) 723
Antra knyga. *Demologija* 723
Trečia knyga. *Prūsijos topografija* 756
TRUMPINIMAI 787
Ženklai 792
Literatūros trumpinimai 793
ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS 797
RODYKLĖS (*Vilija Gerulaitienė*) 799
Asmenvardžių rodyklė 801
Geografinių vardų ir etnonimų rodyklė 823
Mato Pretorijaus baltiškais laikytų žodžių rodyklė 875

Matas Pretorijus
PRŪSIJOS ĮDOMYBĖS, ARBA PRŪSIJOS REGYKLA
DELICIAE PRUSSICAE, ODER PREUSSISCHE SCHAUBÜHNE

Sudarė
Ingė Lukšaitė

Redaktorės: *Ramutė Rybelienė, Toleina Daržinskaitė, Vilija Gerulaitienė*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Maketavo *Irutė Stukienė*

2004 04 19. 55,125 leidyb. apsk. l. Tiražas 1000 egz.
Išleido Lietuvos istorijos instituto leidykla,
Kražių 5, 01108 Vilnius
Spausdino UAB „Petro ofsetas“,
Žalgirio g. 90, 09303 Vilnius

Užs. Nr. 143

Pretorijus, Matas

Pr82 Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla = Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne / Matas Pretorijus; [Lietuvos istorijos institutas; sudarė Ingė Lukšaitė]. –Vilnius: Pradai, 1999–.

ISBN 9986-776-82-1 (įr.)

T.2 / [parengė Ingė Lukšaitė, bendradarbiaudama su Vilija Gerulaitiene, Mintautu Čiurinsku, Irena Tumavičiūte]. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004. – 882 p.: iliustr. – Gretut. tekstas liet., vok. – Turinys: Kn. 2: Prūsijos demologija; Kn. 3: Prūsijos topografija. – Kn. taip pat: Matas Pretorijus ir jo *Prūsijos įdomybių* antroji bei trečioji knygos / Ingė Lukšaitė, p. 7–43. – Bibliogr. išnašose. – R-klės: p. 799–877.

ISBN 9986-780-58-6

Tęsiama žymaus XVII a. Prūsijos istoriografijos paminklo – Mato Pretorijaus (apie 1635–1704) rankraščio – publikacija. Šiame tome spausdinamos *Prūsijos įdomybių, arba Prūsijos regyklos* antroji ir trečioji knygos originalo kalba ir jų vertimas į lietuvių kalbą. Antrojoje knygoje M. Pretorijus nagrinėja prūsų tautos kilmę, tirdamas senovės Prūsijos teritorijoje gyvenusių tautų istoriją nuo antikos laikų iki XVII a. Trečiojoje knygoje jis aprašinėja senovės Prūsijos teritorijos fauną, florą, upes, ežerus ir XIV–XVII a. susiformavusį kultūrinį kraštovaizdį. Knygos rengėjos Ingės Lukšaitės įvadiniame straipsnyje pateikiama naujų duomenų apie M. Pretorijaus paskutinius gyvenimo dešimtmečius, patikslinama jo mirties data.

UDK 943.11+808.81+908(=881)